

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

1. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

AZ IRODALOMTÖRTÉNET KUTATÁSÁNAK ÖTÉVES TERVE

A SZK(b)P IRODALMI VONATKOZÁSÚ HATÁROZATAI

GERÉZDI RABÁN: Janus Pannonius

BALOGH V. LÁSZLÓ: A székely népballadák kérdéséhez

KÖPECZI BÉLA: Eminescu — a román nép nagy költője

VITA

Nemzeti klasszicizmus, vagy irodalmi Deák-párt

A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Kovács Endre: Petőfi és Neruda

Horváth Károly: Madách „Mózes“-drámája

Rubinyi Mózes: Mikszáth műveihez

Hajnal Anna: Bányai Kornél

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6—8., I. EM.)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950.

1. SZÁM

<i>Nagy Péter: Az irodalomtörténet kutatásának öt éves terve</i>	1
<i>A SzK(b)P Központi Bizottságának irodalmi vonatkozású határozatai</i>	5
<i>Gerézy Rabán: Janus Pannonius</i>	14
<i>Balogh V. László: A székely népballadák kérdéséhez</i>	31
<i>Köpeczi Béla: Eminescu — a román nép nagy költője</i>	37

VITA

<i>Nemzeti klasszicizmus, vagy irodalmi Deák-párt? (Komlós—Koczás)</i>	48
<i>Jókai (Hegedüs—Nagy M.)</i>	56
<i>A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése (Klaniczay—Stoll—Komlós)</i> ..	60

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bán Imre: Polgári Mihály és magyar történelme</i>	76
<i>Kovács Endre: Petőfi és Neruda</i>	79
<i>Horváth Károly: Madách „Mózes“-drámája</i>	91
<i>Rubinyi Mózes: Mikszáth műveihez</i>	100
<i>Hajnal Anna: Bányai Kornél</i>	104

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

<i>Hartay Erzsébet: Ismeretlen vers Katona Lajostól</i>	107
---	-----

AZ IRODALOMTÖRTÉNET KUTATÁSÁNAK ÖTÉVES TERVE

A Tudományos Tanács működése, majd még fokozottabban a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése lehetővé tette, hogy a szocialista tervszerű munka kiterjedjen a legkülönbözőbb tudományágakra, így az irodalomtörténeti kutatás területére is.

Irodalomtörténeti kutatásunk irányításának legfőbb szempontja világos: mind a magyar, mind a világirodalom területén irodalomtörténetírásunknak hatékonyan hozzá kell járulnia dolgozó népünknek a szocializmus és proletár nemzetköziség szellemében való neveléséhez. A mellett, hogy meg kell tisztítanunk irodalmi köztudatunkat a burzsoá irodalomtörténészek ferdítéseitől és hazugságaitól, — fel kell tárnunk irodalmunknak eddig elhanyagolt, sőt elleplezett nagy haladó hagyományait, meg kell indítanunk irodalomtörténetünknek marxista-leninista szellemű kritikai értékelését és hozzá kell járulnunk a magunk részéről is a világirodalom nagy alakjainak, alkotásainak és korszakainak marxista átértékeléséhez. Mind a magyar, mind a világirodalom helyes és kritikai értékelésével tevékenyen be kell kapcsolódnunk a burzsoá dekadencia különféle művészeti megnyilatkozásai elleni harcba, elő kell segítenünk irodalmunknak a szocialista realizmus szellemében történő fejlődését. Munkásságunknak így a béke és az imperializmus táborá között folyó harc szerves részévé, a béketábor magyar szakaszának számottevő ideológiai segéderejévé kell fejlődnie.

A magyar irodalomtörténeti kutatómunka legfőbb feladata XIX. és XX.-századi irodalomtörténetünk újjáértékelése, természetesen a nélkül, hogy a régebbi korokkal való foglalkozást elhanyagolnók. Fontos feladat e téren az *írók igazi arcának megrajzolása*. Alaposan felül kell vizsgálnunk az eddigi kutatásokat mind adatszerűség, mind értékelés szempontjából, s miközben feltárjuk klasszikusaink nagy örökségét, a reakciós irodalomtörténészek által osztályszempontok alapján háttérbe szorított, illetve túlértékelt íróinkat is őket megillető helyükre kell állítanunk. Így öt éves tervünk során a közönség kezébe kívánjuk adni — többek között — József Attila, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Arany János, Vörösmarty Mihály életének és munkásságának a szaktudomány igényeinek megfelelő, de a legszélesebb olvasóréteg számára is hozzáférhető modorban megírt monográfiáját; mellettük természetesen régebbi multunk nagyjairól sem feledkeznünk meg és az öt éves terv keretén belül sor fog kerülni egy-egy Zrínyi Miklósról, Bessenyei Györgyről, Kazinczy Ferencről, Kölcsey Ferenc-

ről, Csokonai Vitéz Mihályról szóló önálló műre is — hogy csak egy pár nevet ragadjunk ki az előttünk álló feladatok halmazából.

Eddigi irodalomtörténetírásunk még adatszerűen is alig foglalkozott a különféle *irodalmi irányok harcaival*, s ha hozzájuk is nyult, ezt csak irodalmi pletykaként, vagy elmitológizált szellemi áramlatként kezelte. Teljesen elmulasztotta e küzdelmek elvi tartalmának, társadalmi-politikai hátterének elemzését. Irodalomtörténetírásunk feladata, hogy feltárja irodalmunkban a régi és az új harcát a különböző korokon át, s megmutassa ezeknek a harcoknak valóságos osztálytartalmát, társadalmi, politikai alapjait. Így irodalomtörténetészeinkre vár, hogy a történelmi materializmus alapjáról megvizsgálják az irodalmi népiesség történetét és irodalompolitikai, politikai-társadalmi szerepét; kielemezzék az Ady Endre, majd József Attila körül dúlt harcok valódi tartalmát; de a következő öt év feladata lenne az urbánusok és népiesek harcának tüzetes megvizsgálása, a Gyulai Pál és ellenzéke közötti viszony feltárása, a romantikus dramaturgia keltette harc tüzetes vizsgálata, valamint a Jagelló-kori humanizmus, vagy a felvilágosodás erdélyi előfutárainak alapos szemügyrevétele, stb., és ezen irodalmi irányzatoknak koruk politikai áramlataival, társadalmi és gazdasági fejlődésével való kapcsolatainak feltárása.

Csaknem teljesen elmulasztotta eddigi irodalomtörténetírásunk *az irodalmi szemlélet alakulásának* vizsgálatát, a kritika történetének elemzését, holott a társadalmi fejlődés osztályszempontjai ezekben az értékelésekben, esztétikai állásfoglalásokban sokszor közvetlenebbül, kézzelfoghatóbban jelentkeznek, mint magukban az alkotásokban. Nem foglalkozott irodalomtörténetírásunk legnagyobb íróink irodalomszemléletével, sem azzal a termékenyítő hatással, amelyet a világirodalom nagy haladó írói gyakoroltak a haladó magyar irodalmi szemlélet alakulására. Így meg kell írunk irodalmi kritikánk és irodalomtörténetírásunk történetét, Ady, Petőfi, Vörösmarty, Jókai megítélésének alakulását fellépésüktől napjainkig, a 19. századi nagy orosz irodalom sorsát a magyar közvéleményben, magyar irodalmi tankönyveink, irodalmi antológiáink történetét stb.

Elmulasztotta eddigi irodalomtörténetírásunk *az irodalom és politika kapcsolatának vizsgálatát*, holott azoknak a száalnak az ismerete, amelyek az irodalmat az egyes korokban a politikával, kiváltképpen pedig a nagy haladó társadalmi mozgalmakkal összekötik, valamint azoknak az eszközöknek a leleplezése, amelvekkel az uralkodó osztályok küzdöttek a haladó irodalom ellen, nélkülözhetetlen a helyes irodalmi értékelés kialakításához. Így fel kell tárnunk történelmünk nagy alakjainak (Mátyás, Dózsa, Rákóczi, Kossuth) az irodalomban megörökített emlékezetét, a haladó társadalmi mozgalmak (görög, lengyel, olasz szabadságharc, 1848-as forradalmak, párizsi Commune, 1905-ös orosz forradalom, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, 1918—19, a spanyol polgárháború) hatását és visszhangját a magyar irodalomban, irodalmunk és a jozefinizmus, a Martinovics-per és a magyar irodalom, stb., stb. egymással való kapcsolatait.

Új alapokra kell fektetnünk a *műfaji és stílustörténeti kutatásokat*. Az eddigi formalista tárgyalásmód helyett a konkrét társadalmi-történelmi vizsgálatnak kell egyeduralkodóvá válnia, mely egy-egy meghatározott korszakon belül konkrétan elemzi egy-egy műfaj, stilisztikai

vagy verstani sajátosság uralkodóvá válását, majd háttérbeszorulását, s feltárja e formai változások tartalmi előfeltételeit, megmutatja a változások társadalmi-történelmi alapjait. Ebből a szempontból kell megírunk a magyar jambikus verselés történetét, a magyar versesregény történetét, a XX. századi irodalom formabontó törekvéseinek jelentőségét és szerepét, stb.

Az eredményes kutatómunkának előfeltétele a fontosabb irodalmi források hozzáférhetővé tétele *megbízható szövegkiadásokban*, valamint azoknak a segédeszközöknek a megteremtése, amelyek a kutatókat munkájuk során gyors és megbízható tájékoztatásban részesítik (bibliográfiák, életrajzi lexikonok stb.). Ezért kívánjuk létrehozni József Attila, Ady Endre, Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Bacsányi János, Balassi Bálint kritikai szövegkiadását, a kuruckor költészetének kritikai kiadását, a XIX. és XX. század jelentős íróinak kéziratban lévő, vagy folyóiratokban szétszórt írásainak, leveleinek kiadását (Erdélyi János útinaplója, Bártfay László naplója, Vajda János hírlapi cikkei, stb.), a magángyűjteményeknek, vidéki gyűjteményekben lévő kéziratoknak lefényképeztetését és egy helyen való gyűjtését. Tervünk egyik fontos feladata, hogy a különböző bibliográfiai munkálatok mellett mielőbb megvalósítson egy olyan történeti csoportosítású, bibliográfiával is felszerelt életrajzi lexikont, amely lehetővé tenné Pintér Jenő ellenforradalmi szellemű és szakmailag is silány művének a forgalomból való teljes kivonását.

Világirodalmi téren kutatómunkánk középpontjába a szovjet irodalmat kell állítani, mint az egyetlen olyan irodalmat, amely a dolgozókat és az elnyomottakat harcra szervezi mindenfajta kizsákmányolás és bérabszolgaság végleges megsemmisítéséért. Ugyanakkor az eddiginél sokkal behatóbban kell foglalkozni a nagy orosz haladó irodalmi hagyományokkal, valamint a népi demokratikus országok élő irodalmával és haladó hagyományaival.

A kapitalista országok irodalmával foglalkozó irodalomtörténet-írásunkon eddig uralkodott a kozmopolitizmus és a dekadencia. Ez ellen a legélesebben fel kell vennünk a harcot, s jövőndő kutatásaink előterébe kell állítanunk a munkásosztály harcainak hatása alatt keletkezett és abban résztvett irodalmat, valamint a kapitalista országokban élő népek haladó irodalmi hagyományait. Itt az ideje, hogy tudományosan is hozzákezdjünk a dekadens, népellenes írók és áramlatok, valamint ezek magyarországi ügynökeinek a leleplezéséhez.

A világirodalom és a magyar irodalom marxista-leninista szellemben való értékelésében dicső példa áll előttünk: a Szovjetunió irodalomtudománya, amelyre e téren is támaszkodnunk lehet és kell. Ha komoly munkát akarunk e téren végezni, el kell sajátítanunk mindazokat az eredményeket, amelyeket a Szovjetunió az irodalom jelenségeinek marxista szellemű értékelésében, a kozmopolitizmus és dekadencia elleni harc terén elért. Ennek érdekében fokoznunk kell a Szovjetunió, valamint a népi demokráciák irodalomtudományi kutatásai legkiemelkedőbb alkotásainak magyarra való fordítását.

Mind a magyar, mind a világirodalmi tervek megvalósításának egyik legsúlyosabb kerékkötője a rendelkezésre álló káderek szűköse volta. Eppen ezért a terv egyik főfeladata a káderek megfelelő szellemű

és színvonalú képzésének az elősegítése, illetve a fiatal, a terv megvalósítása során felnövekvő kádereknek a terv teljesítésébe való bekapcsolása.

Mivel Irodalomtörténeti Kutatóintézetet mindeztideig létrehozni nem tudtunk — erre előreláthatólag a terv megvalósítása során kerül sor —, a kutatómunka a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztályának irányításával a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban, illetve annak egyes munkaközösségeiben és az egyetemek, elsősorban a budapesti Tudomány Egyetem Irodalomtörténeti Intézetében folyik. Az Irodalomtörténeti Társaság havi vitaülésein a jelentősebb elvi kérdéseket a széles érdeklődő közönség elé viszi; korszakok szerint felosztott három munkaközösségében, valamint a bibliográfiai, sajtótörténeti, színház- és drámatörténeti munkaközösségekben pedig az érintett területtel foglalkozó kutatók vitatják meg egymás készülő műveit, illetve a munka során felmerülő elvi kérdéseket.

Világirodalmi téren mind terveink, mind a munka megszervezése még kezdetlegesebb fokon áll, mint a magyar irodalom terén. Itt három munkaközösség kezdte meg a működését, az orosz, illetve a szovjet irodalom, a népi demokráciák irodalma és a nyugati irodalmak kutatóiból álló munkaközösség.

A már megindult munka és a kialakuló szervezeti formák ellenére tudatában vagyunk mindazoknak a nehézségeknek, amelyek munkánk útjában tornyosulnak. E nehézségek közül az egyik legjelentősebb az egyes területeken foglalatosskodók kis száma. Éppen ezért az Irodalomtörténeti Társaság a sajtó útján felhívást bocsátott ki, amelyben az irodalomtudomány művelése iránt érdeklődőket felszólította a jelentkezésre, a tervszerű munkába való bekapcsolódás érdekében. Így reméljük, hogy irodalmi multunk ártértékelését, haladó hagyományaink feltárását valóban a széles érdeklődő tömegek ügyévé tudjuk tenni, s mind több arra alkalmas kutató bekapcsolásával, munkásosztályunk diadalmas példája után indulva, tervünket sikerrel fogjuk teljesíteni, hogy minél előbb felelhessünk meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a haladó magyar irodalomtudomány elé Pártunk, a győztes dolgozó nép tűz.

Nagy Péter

A SZK(b)P KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK IRODALMI VONATKOZÁSÚ HATÁROZATAI

A SZK(b)P Központi Bizottságának alább közölt határozatai a szovjet irodalom fejlődésének három korszakos mozzanatát mutatják be.

Az 1925. június 18-i párthatározat adta meg a döntő lökést a szovjet-irodalom nagyarányú kibontakozásához. A Nep-korszak ideológiai és kulturális téren bizonyos zavarokat idézett elő, egyúttal alkalmat adott arra, hogy egyes ellenzéki irodalmi irányzatok újból megszólaljanak. Mindez megengedhetetlen volt a társadalmi fejlődésnek abban a szakaszában, amikor a munkáosztály már szilárdan kezében tartotta a hatalmat s a marxista-leninista ideológia már a tudomány több területén diadalt aratott. Ki kellett tűzni a célt: a munkáosztálynak a szépirodalom területén is végre kell hajtania a kulturális forradalmat: a proletáriróknak magukhoz kell ragadniok a hegemoniát. Ugyanakkor pedig tisztázni kellett a proletárirók viszonyát a parasztrókhhoz és az ú. n. útítársakhoz.

A másodiknak közölt párthatározat (1932. április 23.) már a közben eltelt hét esztendő hatalmas fejlődését tükrözteti. A szovjet irodalom egyre fokozódó kibontakozását zavarta a zárt, egymástól elkülönülő irodalmi szervezetek fennállása. Nemcsak a keretek váltak szűkké, hanem gátlóan hatott az a szektáriánus szellem is, amely az egyes írócsoportokat eltöltötte. Szükségessé vált egységes író- és művész-szövetségek megalakítása, s ezek irányvonalát jelölte ki a szóbanforgó párthatározat.

A harmadik párthatározat már a nagy Honvédő Háború után kelt. A győzelem utáni éveket használta ki néhány megtévelyedett szovjet író arra, hogy a burzsoá Nyugat előtt meghódolva, a dekadens polgári irányzatokkal újból kísérletezzon. Ugyanakkor két leningrádi folyóirat szerkesztősége is hibákat követett el. Így komolyan felmerült annak szüksége, hogy az irodalom pártyszerűségét a felmerült konkrét esettel kapcsolatban energikusan biztosítsák.

I.

A Párt irodalompolitikájáról

Az OK(b)P Központi Bizottságának 1925. június 18-i határozata

1. A tömegek anyagi jólétének emelkedése, gondolkozásuk megváltoztatása, amelyet a forradalom okozott, aktivitásuk erősödése s látóköriük hatalmas kiszélesedése stb. az utóbbi időben a kulturális igények és követelmények hatalmas megnövekedését hozta magával. Ilymódon a kulturális forradalomnak a szakaszába léptünk, amely a kommunista társadalom felé való további haladás feltétele.

2. Ennek a hatalmasarányú kulturális növekedésnek egyik része az új irodalom fejlődése — elsősorban a proletár- és parasztirodalomé,

kezdve csírában meglévő, de mégis rendkívül széles kört felölelő formáitól (munkáslevelezők, falusi levelezők, faliújságok, stb.) egészen az ideológiailag tudatos irodalmi termékekig.

3. Másrészt a társadalmi élet *irodalmi* felszínén is szükségképpen tükröződnie kell a gazdasági folyamat bonyolultságának és annak, hogy az ellentétes, sőt egymással egyenesen ellenségesen szembenálló gazdasági formák egyidejűen fejlődnek, hogy ezen fejlődés következtében új burzsoázia születik és erősödik meg s hogy a régi értelmiség és az új értelmiség egy része, bár kezdetben nem mindig tudatosan, de elkerülhetetlenül közeledik ehhez a burzsoáziához; és hogy a társadalom mélyéből állandóan folyamatban van ezen burzsoázia mindig újabb ideológiai ügynökeinek mintegy vegyi kiválasztódása.

4. Tehát, ahogyan nálunk nem szűnik meg az osztályharc általában, ugyanúgy nem szűnik meg az irodalom frontján sem. Az osztálytársadalomban nincs és nem is lehet semleges művészet, noha általában a művészetnek és különösképpen az irodalomnak osztályjellege hasonlíthatatlanul sokrétűbb formákban fejeződik ki, mint pl. a politikáé.

5. Teljesen helytelen volna azonban szem elől téveszteni társadalmi életünk alapvető tényét, nevezetesen azt a tényt, hogy a hatalmat a munkásosztály megszerezte és hogy az országban proletárdiktatúra van.

A hatalom birtokbavétele előtt a proletariátus pártja osztályharcot folytatott és az egész társadalmi rend megváltoztatására vette az irányt, a proletárdiktatúra korszakában azonban a proletariátus pártja számára az a kérdés, hogyan haladjon együtt a parasztsággal és hogyan alakítsa azt át fokozatosan; hogyan oldjon meg bizonyos együttműködést a burzsoáziával és hogyan szorítsa azt ki fokozatosan, hogyan állítsa a forradalom szolgálatába a műszaki és egyéb értelmiséget és hogyan hódítsa el ideológiailag a burzsoázia oldala mellől.

Így az osztályharc ugyan nem szűnik meg, de formát változtat, mivel a proletariátus a hatalom birtokbavételéig egy adott társadalom megsemmisítésére törekszik, diktatúrája ideje alatt pedig a „békés szervező munkát” helyezi előtérbe.

6. A proletariátusnak, a mellett, hogy megőrzi, megszilárdítja és állandóan kiszélesíti a vezetést, el kell foglalnia az ideológiai front új szakaszainak egész során is a megfelelő pozíciót. A dialektikus materializmus behatolása teljesen új területekre (biológiába, lélektanba, általában a természettudományokba) már megkezdődött. *Ugyanígy előbb vagy utóbb meg kell történnie a pozíciók elfoglalásának a szépirodalom területén is.*

7. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy ez a feladat — hasonlóan sokrétűbb, mint a proletariátus által megoldott más feladatok. A munkásosztály ugyanis már a kapitalista társadalom keretei között is előkészülhetett a győztes forradalomra, kinevelhetette a harcosok és vezetők kádereit és kidolgozhatta a politikai harc nagyszerű ideológiai fegyverét. Nem dolgozhatta ki azonban sem a természettudomány, sem a technika kérdéseit és mint kulturális téren elnyomott osztály ugyancsak nem alakíthatta ki saját szépirodalmát, saját művészeti formáját, saját stílusát. A proletariátus ugyan már most biztosan meg tudja ítélni bármely irodalmi alkotás társadalmi.

politikai tartalmát, de a művészi formára vonatkozó összes kérdésekre még nem tud ilyen határozott válaszokat adni.

8. Fenti szempontoknak kell meghatározniuk a proletariátus vezető pártjának irodalompolitikáját. Ide a következő kérdések tartoznak elsősorban: a proletárirók, a parasztírók, az ú. n. „útitársak“ és mások kölcsönös viszonya: a párt politikája a proletárirókkal kapcsolatban; a kritika kérdései; a művészi alkotások stílusának és formájának, valamint az új művészi formák kidolgozásának módszerei; végül szervezeti kérdések.

9. A társadalmi osztályszempontból, illetve társadalmi rétegződés szempontjából különböző csoportokhoz tartozó írók egymáshoz való viszonyát általános politikai vonalunk határozza meg. Tekintetbe kell itt venni azonban azt, hogy az irodalom területén a vezetés a munkásosztály egészét illeti meg, összes anyagi és ideológiai erőforrásaival. A hegemonia még nincs a proletárirók kezében és a pártnak segítenie kell ezeket az írókat abban, hogy *megszerezzék a hegemoniához való történeti jogot*. A parasztírókat baráti támogatásban és feltétlen segítségben kell részesítenünk. Az a feladatunk, hogy az ő növekvő kádereiket a proletár ideológia vágányára állítsuk át, *de semmiképpen sem úgy, hogy alkotásaikból kiszorítsuk a paraszti irodalmi és művészi alakokat, mert ezek elengedhetetlen feltételei a parasztságra gyakorolt befolyásnak*.

10. Az „útitársakkal“ kapcsolatban feltétlenül tekintetbe kell venni: 1. differenciáltságukat, 2. hogy közülük sokan igen jó „szakemberek“ az irodalmi technika terén, 3. azt a tényt, hogy az írók e rétege ingadozik. Legyen itt az általános irányvonal a tapintatos és kíméletes magatartás, t. i. olyan magatartás irányukban, amely biztosítja a kommunista ideológiához való mielőbbi átállásuk felételeit. Rostáljuk ki a proletárellenes és forradalomellenes elemeket (amelyek száma ma teljesen jelentéktelen). A pártnak, miközben küzd a „szmenovechovista“-színezetű¹ „útitársak“ egy részében kialakuló új burzsoá ideológia ellen, türelmes magatartást kell tanúsítani az átmeneti ideológiai formákkal szemben és türelmesen segítenie kell ezeket a szükségszerűen sokszzerű formákat abban, hogy felszívódjanak a kommunizmus kulturális erejével való mind szorosabb bajtársi együttműködés során.

11. A proletárirókkal kapcsolatban a párt álláspontja: fejlődésükben mindenképpen segíti és mindenképpen támogatja őket és szervezeteiket. A pártnak minden eszközzel meg kell akadályoznia, hogy soraikban felüsse fejét a pártgőg, amely a legrombolóbb jelenség. A párt bennük látja a szovjet irodalom jövő eszmei vezetőit, éppen azért mindenképpen küzdenie kell olyan beállítottság ellen, mely a régi kulturális örökséget, valamint a művészi stílus mestereit könnyelműen és lenézően kezeli. Ugyanígy el kell ítélni azt az álláspontot, amely nem értékeli eléggé a proletár írók eszmei hegemoniájáért folytatott harc fontosságát. A behódolás ellen egyrészt, a pártgőg ellen másrészt — ez legyen a párt jelszava. A pártnak küzdenie kell a tisztán

¹ A „szmenovechovecek“ azok az orosz fehér emigránsok (főleg értelmiségiek), akik a NEP-et a kapitalista társadalmi rend visszaállításához vezető útnak tekintették és ennek következtében hajlottak a szovjet hatalom elismerésére.

üvegházi „proletár“ irodalom kísérletei ellen is; a jelenségeket egész sokrétű bonyolultságukban kell felölelni: nem szabad bezárkózni egy üzem falai közé; nem céhirodalmat kell teremteni, hanem egy harcos, nagy osztály irodalmát, amely a parasztok millióit is vezeti, — ilyenek legyenek a proletár irodalom tartalmi keretei.

12. Fentiek általában és egészben véve meghatározzák a *kritika* feladatait. Ez a párt egyik legfontosabb nevelőeszköze. A kommunista kritika feladata, hogy pillanatra se adva fel a kommunizmus álláspontját, tapodtat se engedve a proletár ideológiából, felfedje a különböző irodalmi alkotások objektív osztályértelmét, kíméletlen harcot folytasson az irodalom területén az ellenforradalmi megnyilvánulások ellen, leleplezze a szmenovechovista liberalizmust stb. és ugyanakkor a legnagyobb óvatosságot, tapintatot és a türelmet tanúsítsa minden olyan irodalmi középhéteg iránt, amely együtt tud haladni a proletariátussal és együtt is fog vele haladni. A kommunista kritika küszöbölje ki az irodalomból a vezényszót. Ennek a kritikának csak akkor lesz valódi nevelő jelentősége, ha eszmei fölényben van. A marxista kritikának a leghatározottabban mellőznie kell a nagyképű, félművelt és öntelt pártgógót, a marxista kritikának jelszava a tanulás legyen és saját területén szálljon szembe minden irodalmi selejttel és minden alaptalan önkényeskedéssel.

13. A párt, helyesen felismerve az irodalmi irányok társadalmi osztálytartalmát, az *irodalmi forma területén* semmiképpen sem kötheti le magát *egy* irány mellett. A párt az irodalom egészét irányítja s éppoly kevésbé támogathatja az irodalom *egy* frakcióját (ezeket a frakciókat a forma és a stílus különböző felfogása alapján osztályozza), amint hogy a család formájára vonatkozó kérdéseket sem döntheti el határozatokkal, noha az új életforma kiépítését egészben véve kétségtelenül irányítja és irányítania kell. Minden jel arra mutat, hogy a korszaknak megfelelő stílust meg fogják teremteni, de más módszerekkel fogják megteremteni és a kérdés még nem érett meg az eldöntésre. El kell vetni minden olyan kísérletet, amely arra irányul, hogy a kulturális fejlődés adott szakaszában a pártot ilyen irányban lekösse.

14. Éppen ezért a pártnak a szóbanforgó terület különböző csoportjainak és áramlatainak szabad versenye mellett kell állást foglalnia. A kérdés minden más megoldása formális és bürokratikus álmegoldás volna. Ugyanígy megengedhetetlen, hogy egy rendelet vagy párthatározat a könyvkiadás terén *legalizált monopóliumot* adjon bármely csoportnak vagy irodalmi szervezetnek. A párt anyagilag és erkölcsileg támogatja a proletár és proletár-paraszti irodalmat, segítséget nyújt az „*útítársaknak*“ stb., azonban monopóliumot egy csoportnak, még az eszmei tartalmára nézve valóban proletár csoportnak sem adhat: ez elsősorban a proletár irodalom tönkretevését jelentené.

15. Irodalmi ügyekben a pártnak minden vonalon ki kell irtani az önkényes és illetéktelen adminisztratív beavatkozási kísérleteket, a sajtóügyekkel foglalkozó intézményeknél a pártnak ügyelnie kell a gondos személyi kiválasztásra, hogy biztosítsa irodalmunk valóban helyes, hasznos, tapintatos irányítását.

16. A pártnak a szépirodalom terén működő írók figyelmét fel kell hívnia arra, hogy feltétlenül szükséges a kritikusok és írók funkció-

jának helyes elhatárolása. Utóbbiak munkájának súlypontja feltétlenül helyeződjék át a szó szoros értelmében vett irodalmi munkára, s használják fel ennél a munkánál a korunk adta óriási anyagot. Feltétlenül szükség van arra, hogy fokozott figyelemmel forduljunk a Szovjetunió számos köztársasága és területei nemzeti irodalmainak fejlődése felé.

A pártnak hangsúlyozni kell olyan szépirodalom megteremtésének a szükségességét, amely valóban a tömegekhez, a munkás és paraszt olvasókhoz szól; bátrabban és határozottabban kell szakítanunk az úri előítéletekkel az irodalomban és a régi mesterségbeli tudás minden technikai eredményét felhasználva, a *milliók tömegei* számára érthető, sajátos formát kell kidolgozni.

Csak akkor tudja a szovjet irodalom és jövő proletár élcsapata elvégezni kulturális-történelmi küldetését, ha ezt a nagy feladatot megoldja.

II.

Az irodalmi és művészi szervezetek átszervezéséről

A SzK(b)P Központi Bizottsága 1932. április 23-i határozata

A Központi Bizottság megállapítja, hogy az utóbbi évek során a szocialista építés jelentékeny eredményeinek következtében az irodalom és művészet terén nagy mennyiségi, valamint minőségi fejlődés következett be.

Néhány évvel ezelőtt, amikor az irodalomban még érezhető volt a NEP első éveiben különösen megerősödött idegen elemek jelentős befolyása, és amikor a proletárirodalom káderei még gyengék voltak, — a párt minden eszközzel támogatta az irodalom és művészet terén speciális proletár szervezetek megalakítását és megerősödését, abból a célból, hogy a proletár írók és művészek pozícióját erősítse.

Jelenleg, amikor már a proletár irodalom és művészet káderei ki-nevelődtek, az üzemekből, gyárakból, kolhozokból új írók és művészek kerültek ki, a jelenlegi proletár irodalmi és művészeti szervezetek (a Proletár Írócsoportok Országos Egyesülete, a Proletár Írók Orosz Egyesülete; a Proletár Zenészek Orosz Egyesülete, stb.) keretei már túlságosan szűkek és akadályozzák a művészi alkotás komoly lendületét. Ez a körülmény azt a veszélyt rejti magában, hogy ezek a szervezetek a szovjet íróknak és művészeknek a szocialista építés feladataira való mozgósításának szerveiből olyan szervekké válnak, melyek az egyesületi elzárkózást kultiválják és a jelenkor politikai feladataitól és a szocialista építéssel magukat azonosító írók és művészek csoportjaitól elszakadnak.

Ebből következik, hogy szükségszerűen át kell szerveznünk az irodalmi és művészeti szervezeteket és munkájuk alapjait ki kell szélesítenünk.

A SzK(b)P ennek alapján a következő határozatot hozza:

1. Felosztatandók a proletár írók egyesületei. (A Proletár Írócsoportok Országos Egyesülete; A Proletár Írók Orosz Egyesülete.)

2. Egyesíteni kell az összes írókat, akik a szovjet hatalom alapján állnak és akik a szocialista építésben résztvenni igyekeznek, egy kommunista frakcióval bíró egységes Szovjet Írószövetségben.

3. Megfelelően át kell szervezni a többi művészszervezetet is.

4. A szervezési osztályt meg kell bízni, hogy dolgozza ki azokat az intézkedéseket, melyek ezen határozat gyakorlati végrehajtásához szükségesek.

III.

A „Csillag” és a „Leningrád” folyóiratokról

A SzK(b)P Központi Bizottságának 1946. augusztus 14-i határozata

A SzK(b)P Központi Bizottsága megállapítja, hogy a Leningrád-ban megjelenő „Csillag” és „Leningrád” irodalmi és művészeti folyóiratok irányítása egyáltalán nem kielégítő.

Az utóbbi időben a „Csillag” folyóiratban szovjet írók jelentős és sikerült alkotásai mellett számos eszmei tartalom nélküli, ideológiai szempontból káros mű jelent meg. A „Csillag”-nak nagy hibája, hogy irodalmi szószékét rendelkezésére bocsátotta Zoscenkónak, akinek művei a szovjet irodalomtól idegenek. A „Csillag” szerkesztősége előtt ismeretes, hogy Zoscenko régen specializálta magát üres, tartalmatlan és sekélyes írásokra, rothadt, eszmei tartalom nélküli laposságok és apolitikus magatartás hirdetésére, amivel az a célja, hogy ifjúságunkat megzavarja és öntudatát megmérgezze. Zoscenko legutóbb megjelent elbeszélése: „Egy majom kalandjai” (Csillag 1946. évi 5—6. szám) a szovjet életforma és a szovjet emberek lapos szatírája. Zoscenko a szovjet rend és a szovjet emberek visszataszító karikatúráját rajzolja meg, rágalmozó módon primitíveknek, alacsony műveltségűeknek, ostobáknak mutatja be a szovjet embereket, nyárs-polgári erkölccsel és ízléssel. Zoscenko rosszindulatúan és gonoszul ábrázolja a szovjet valóságot és írásait szovjetellenes kirohanásokkal tűzdeli meg.

Annál inkább megengedhetetlen, hogy a Csillag hasábjait az irodalom olyan lapos művelői és söpredéke rendelkezésére bocsássák, mint amilyen Zoscenko, mivel a Csillag szerkesztősége jól ismeri Zoscenkót és méltatlan viselkedését a háború alatt, amikor Zoscenko semmivel sem támogatta a szovjet népet a német banditák elleni küzdelmében, hanem olyan undorító írást adott ki, mint a „Napfelkelte előtt”, amelynek értékelését Zoscenko egész irodalmi „alkotásának” értékelésével együtt a „Bolsevik” hasábjain olvashattuk.

A „Csillag” című lap mindenképpen népszerűsíti Ahmatova író nő műveit is, akinek irodalmi és társadalmi-politikai arcképét már réges-régen ismeri a szovjet közönség. Ahmatova tipikus képviselője a népüktől idegen, üres, tartalmatlan költészetnek. Költeményeit a pesszimizmus és a dekadencia szelleme hatja át, ezek a költemények a régi szalonköltészet ízlésének kifejezői, azé a költészeté, amely a burzsoá-arisztokrata esztéticizmus és dekadencia állapotában a „művészet a művészetért” álláspontján merevedett meg, s amely nem óhajt

együtthaladni a néppel. Ezért ifjúságunk nevelése szempontjából károsak és nem tűrhetők el a szovjet irodalomban.

Az a tény, hogy Zsosczenko és Ahmatova aktív szerepet kaptak a folyóiratban, kétségkívül az ideológiai zavar és dezorganizáció csiráit hintette el a leningrádi írók között. A folyóiratban megjelentek olyan munkák, amelyek a mai nyugati polgári kultúra előtt hajbókolva, a szovjet emberektől távoleső szellemet kultiválnak. Olyan művek jelentek meg, amelyeket pesszimizmus, életúntság, az életben való csalódottság jellemez (Szadofjev és Komisszárova versei az 1946. évi 1. számban stb.). Ezeknek a műveknek a közlésével a szerkesztőség még fokozta hibáit és még jobban lesüllyesztette a lap eszmei színvonalát.

A szerkesztőség tehát lehetővé tette eszmei vonatkozásban idegen alkotásoknak a lapba való behatolását, s ezzel lecsökkentette a közölt irodalmi anyag művészi színvonalával szemben támasztott követelményeket is. A lapban mind több művészileg jelentéktelen elbeszélés és darab jelent meg. (Jágfeld „Az idő útja“, Stein „Hattyúk tava“ stb.) A publikált anyag ilyen helytelen kiválasztása a lap művészi színvonalának lesüllyedéséhez vezetett.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy különösen rossz a „Leningrád“ c. folyóirat irányítása. Ennek hasábjain állandóan megjelentek Zsosczenko aljas rágalmai, Ahmatova üres és apolitikus versei. Mind a Csillag, mind pedig a Leningrád szerkesztősége igen nagy hibákat követtek el, amikor egész sor olyan művet közöltek, amelyek behódolnak mindennek, ami külföldi. A lap számos hibás művet közölt (Varsavszkij és Reszt „Egy eset Berlin fölött“, Szlonyimszkij „Örség“). Hazin „Anyegin visszatérése“ c. versében az irodalmi paródia leple alatt megrágalmazza a mai Leningrádot. A Leningrád c. lapban főképpen tartalmatlan, alacsony színvonalú irodalmi anyag jelenik meg.

Hogyan történhetett meg, hogy a Csillag és Leningrád c. lapok, amelyek Leningrádban jelennek meg, abban a hősi városban, amelynek haladó, forradalmi hagyományai vannak, abban a városban, amely mindig a haladó eszmék és haladó kultúra gócpontja volt, megengedték, hogy a lapokba a szovjet irodalomtól idegen, eszmei tartalom nélküli és apolitikus művek szivároгjanak be?

Mi a jelentősége a Csillag és a Leningrád szerkesztősége által elkövetett hibáknak?

A lapok főmunkatársai, elsősorban Szajanov és Liharev szerkesztő elvtársak, megfeledeztek a leninizmus azon tételéről, hogy lapjaink, akár tudományos, akár művészeti orgánumok, nem lehetnek apolitikusak. Elfeledkeztek arról, hogy sajtónk a szovjet állam hatalmas fegyvere a szovjet emberek és kivált az ifjúság nevelésének munkájában; éppen ezért szükséges, hogy a szovjet rendszer létalapja — tehát politikája — irányítsa ezeket a lapokat. A szovjet társadalom nem tűrheti, hogy az ifjúságot a szovjet politika iránti közömbösség szellemében, a nemtörődomség és eszmenélküliség szellemében neveljék.

A szovjet irodalomnak, a világ leghaladóbb irodalmának ereje abban rejlik, hogy nincsenek és nem is lehetnek más érdekei, mint a nép érdekei, az állam érdekei. A szovjet irodalomnak az a feladata, hogy segítse az államot az ifjúság helyes nevelésében, hogy kielégítse az ifjúság igényeit, hogy olyan új nemzedéket neveljen, amely bátor,

bízik saját ügyében, nem fél az akadályoktól és kész arra, hogy minden akadályt leküzdjön.

Éppen ezért az eszmenélküliség, apolitikusság, a „művészet a művészetért“ elvének hirdetése idegen a szovjet irodalomtól, árt a szovjet nép és az állam érdekeinek és nem kaphat teret lapjainkban.

A „Csillag“ és a „Leningrád“ vezetői ideológiai hiányának következménye az is, hogy az írókhoz való viszonyukban nem a szovjet emberek helyes nevelésének és az írók működése politikai irányításának érdekei vezették őket, hanem személyes érdekek, személyes barátságok. A baráti kapcsolatok elromlásától féltek és eltompult kritikai érzékük. Félték attól, hogy megbántják barátaikat és ezért hozzájárultak nyilvánvalóan értéktelen művek megjelenéséhez. Az ilyen fajta liberalizmus, amikor a nép és az állam érdekei, ifjúságunk helyes nevelésének érdekei esnek áldozatul a baráti kapcsolatoknak és amikor a kritika el van nyomva, azt eredményezi, hogy az írók nem fejlődnek, elvesztik felelősségtudatukat a néppel, az állammal, a párttal szemben, nem törekszenek arra, hogy tökéletesedjenek.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a „Csillag“ és „Leningrád“ folyóiratok szerkesztősegei nem feleltek meg a rájuk rótt feladatoknak és komoly politikai hibákat követtek el a lapok irányításában.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy a Szovjet Írószövetség vezetősége és különösképpen elnöke, Tyihonov elvtárs semmiféle intézkedést nem tettek a „Csillag“ és „Leningrád“ c. lapok megjavítására és nemcsak hogy nem küzdöttek Zoscenko és Ahmatova és a velük egyívású nem-szovjet íróknak a szovjet irodalomra gyakorolt befolyása ellen, de túrték, hogy a szovjet irodalomtól idegen irányzatok és erkölcsi felfogás behatoljon ezekbe a folyóiratokba.

A SzK(b)P leningrádi városi bizottsága nem vette észre a folyóiratok által elkövetett óriási hibákat, nem vett részt a folyóiratok irányításában és lehetővé tette, hogy a szovjet irodalomtól idegen írók, mint Zoscenko és Ahmatova, vezető szerepet kapjanak a folyóiratban. Mi több, noha a leningrádi városi bizottság (Kapusztyin és Sirokov elvtársak) ismerte a pártnak Zoscenkóhoz és „művéhez“ való viszonyát és noha ehhez joga nem volt, f. é. június 26-i határozatával jóváhagyta a „Csillag“ c. folyóirat szerkesztőbizottságának új összetételét, amelynek Zoscenko is tagja volt. Ezzel a leningrádi városi bizottság durva politikai hibát követett el. A „Leningradszkaja Pravda“ hibát követett el, amikor f. évi július 6-i számában közölte Jurij German Zoscenko művéről írt gyanús, dicsőítő cikkét.

A SzK(b)P Központi Bizottságának propagandaosztálya nem biztosította a leningrádi lapok megfelelő ellenőrzését.

A SzK(b)P Központi Bizottsága elrendeli, hogy:

1. kötelezni kell a „Csillag“ c. folyóirat szerkesztőségét, a Szovjet Írószövetség vezetőségét és a SzK(b)P Központi Bizottsága propagandaosztályát arra, hogy megtegyék az intézkedéseket a folyóiratnak a jelen határozatban megjelölt hibái feltétlen kiküszöbölésére, hogy megjavítsák a lap vonalát és biztosítsák a lap magas eszmei és művészi színvonalát, beszüntetve Zoscenko, Ahmatova és hozzájuk hasonlók műveinek közlését.

2. Tekintettel arra, hogy két irodalmi és művészeti folyóirat kiadására jelenleg Leningrádban nincsenek meg a szükséges feltételek, meg kell szüntetni a „Leningrád“ c. folyóirat megjelenését és Leningrád íróit a „Csillag“ c. folyóirat köré kell tömöríteni.

3. Abból a célból, hogy a „Csillag“ c. folyóirat színvonala jelentősen emelkedjék, a folyóiratnak legyen egy főszerkesztője, aki mellett szerkesztőbizottság működik. Le kell szegezni, hogy a folyóirat főszerkesztője teljes mértékben felelős a folyóirat eszmei és politikai irányáért és a megjelenő művek színvonalaért.

A „Csillag“ c. folyóirat főszerkesztőjének Jegolin A. M. elvtársat kell kijelölni, aki e mellett a SzK(b)P Központi Bizottsága propagandaosztályának helyettes vezetői tisztét is megtartja.

GERÉZDI RABÁN:

JANUS PANNONIUS

(Első közlemény)

1. „Drága és jeles tudós vala ez a Pannonius János — írja Krónikájában Heltai Gáspár —, kinek mása ő előtte nem volt Magyar országba, kiváltképpen az versek szörzésbe.“ Nyugodtan megtoldhatjuk: méltó utódja sem volt Balassi Bálintig. S „az szép híre, neve“ nem állt meg az országhatárnál, közel négy századon át — Petőfiig — az egyetlen magyar költő, akit ismer és elismer Európa.

Az eddig mondottakból is magátólértetődő, hogy élete, költészete, költői hagyománya a magyar humanizmus-kutatás, illetve irodalomtörténet elsőrendű, központi problémája. A körötte rajzó kérdésekre adott vagy adandó válasz bizonyos fokig humanizmusunk alakulására, fejlődésére is felelet. Fontos tehát, hogy alakját, költészetét, ennek jelentőségét és funkcióját újra megvizsgáljuk, eddig figyelembe nem vett vagy szándékosan elhanyagolt összefüggésekbe állítsuk, röviden: új módszerrel, új szempontokkal, az irodalomtörténetírás mai állása szerint — átértékeljük.

Tanulmányunk — legszívesebben kísérletnek neveznök — megírásánál számba vettük mindazt, ami az előttünk járt kutatók munkáiból kellő rostával és korrekcióval felhasználható volt. Ez elsősorban az anyagösszehordók munkáira vonatkozik. De figyelemmel kísértük és sokban haszonnal forgattuk a teljes Janus-irodalmat is. Ebből itt, előjáróban, csak a három, legnagyobb hatást gyakorolt tanulmányt érintjük, hogy a perújrafelvétel jogosultságát, sőt szükségességét érzékeltesük.

A „vádlottak padjában“ első helyre — természetesen nem tagadhatatlan érdemei, hanem — végzetes hibái miatt Huszti József Janus-monográfiája kerül. Huszti saját bevallása szerint „mint a klasszika filológia magyar munkása“ igyekezett megközelíteni „a humanistát, aki mint ilyen az ókori görög és latin kultúra letéteményese“. Már a problémafelvetés helyességével is perbe kéne szállnunk, mert a hibák egy része innét ered. (Erre majd a dolgozat során adunk feleletet.) Huszti azonban nemcsak filológiai munkát végzett. Monográfiát írt, tehát a kort, az embert, az író is ábrázolta és értékelte. Legsebezhetőbb pontjai itt vannak! Mihelyt átlépi a filológus „illetékességének“ Rubiconját (néha azon belül is!), a „vízválasztó“, elvi csomópontokon, sokszor a helyesen felsorakoztatott tények ellenére, Janus Pannoniust a

klebelsbergi „kurzus“ pedagógiai vonalához idomítja. Ezért van annyi-szor szüksége a „más az élet és más az irodalom“ varázsigére. Így gyakorta éppen lényegét és haladó jellegét mossa el és hamisítja meg.

Már sokkal inkább elvi alapokon nyugszik Kardos Tibor új Janus-képet ígérő, szintén nagyhatású dolgozata (Janus Pannonius bukása. 1935.), de ez — sajnos — nem több, mint egy igen tetszetős, szellemes, de ingatag alapokra épített „szellemtörténeti“ konstrukció.

Hitelesebb, időtállóbb, tömör Janus-képet ad Horváth János a magyar humanizmusról írt könyvében. Megállapításai nagyrészt Huszti monográfiáján alapulnak, de ennek kirívó hibáit legtöbbször biztos kritikai érzékkel kerüli ki. Helyesen jelöli meg Janus helyét a magyar irodalom egészében, élesen emeli ki költészetének újságait: a világiságot, nemzetiséget és egyéniséget. Rőla adott képe mégsem hiteles, mert a „tisztá“ irodalomtörténet egyoldalú szempontjait érvényesítette és így az egész problematikát nem mutatja meg.

Teljességről az eddigieknél már azért sem beszélhetünk, mert a Janus-hagyomány sorsával behatóbban eddigelé senki sem foglalkozott. Huszti is vázlatosan, kiértékelés nélkül rajzolta meg s ennek a nagyon fontos kérdésnek tisztázását sorsára bízta. Már könyvének egyik bírálója, Waldapfel Imre számonkéri és sürgeti az íróból és műveiből kiáramló energiák nyomunkövetését, mert — mint írja — „Janus Pannonius jelentőségének nem szimptomája, hanem lényege az, hogy kultuszát a magyar humanisták nemzedékről nemzedékre irodalmi hagyományként örököltik tovább“.

Nem kétséges, hogy Waldapfel Imre a Janus-probléma mellék-vágányra tolásával túllő a célon. Janus jelentőségének a hagyomány már eleve nem lehet lényege, mert ha ez így volna, akkor valami nincs rendjén az „oeuvre“ körül. Megállapítását úgy módosíthatjuk, hogy jelen esetben *lényegesen* hozzátartozik.

Tanulmányunk centrumában Janus és életműve áll. A hagyomány vizsgálata csak annyiban, amennyiben választ ad arra a kérdésre, mi volt a további funkciója és mi lett belőle az utódok kezén.

2. Csezmicei János, humanista írói nevén Janus Pannonius, 1434. augusztus 29-én született a délszlavóniai Csezmicén, valószínűleg szlávón származású, kevésbé tehetős köznemesi családból. Apja, akit már nyolcéves korában elvesztett (és költeményeiben meg sem említ), egy 16. század elején Itáliában készült életrajz szerint állítólag ács volt. Anyja, a szintén köznemesi származású Vitéz Borbála, az akkor már felfeléívelő pályájú Vitéz János testvérnénje. Janus további sorsa nagybátyjához van kötve.

Vitéz a köznemesi sorból való felemelkedés legkitaposottabb útját választotta a 15. század első felének feudális magyar társadalmában: a papi pályát. Mint zágrábi kanonok járhatott valamelyik (nem lehetetlen, hogy olasz) egyetemen, hol a vezető humanista műveltséget magába szívta. Ő az első magyar humanista. Felemelkedésének, karrierjének alapját ennek az olasz, polgári műveltségnek a birtoklása vetette meg.

Már itt rá kell mutatnunk, hogy a humanista műveltségnek, mely a gazdag olasz polgárság anyagi viszonyait tükrözi, Magyarországon is megvan a maga funkciója. Nem a polgárság körében, mely csak

most erősödik, hanem az államapparátusban. A diplomácia, a külügyi levelezés és érintkezés átvette az itáliai városállamok, főként a firenzei kancelláriában kialakult, finom humanista formáit. Az erről vallott közfelfogást Aeneas Silvius, a német császár kancellárjának Zsófia lengyel anyakirálynőhöz írt leveléből illusztrálhatjuk, melyben a lengyel kancellár egyik diplomáciai levelét taglalja. Barbár stílusa miatt, mely a műveletlenséget lehel, a kancellárt éppoly kevésbé tartja alkalmasnak kötelességei teljesítésére, „mint nyereg viselésére — a disznót”. S nagyon csodálkozik, hogy a királynő, aki biztosan sok gondot fordít a díszes, méltó öltözködésre, leveleit ily dísztelenül bocsátja a világ elé.

A magyar kancelláriában a század negyvenes éveiben keresik, két kézzel fogják az Itáliában végzett, humanista műveltségű embereket. Nagy rájuk a szükség, hisz az ország élet-halálharca a törökkel fokozott diplomáciai és propaganda-tevékenységet követel meg külföld felé. De nemcsak a szükség nagy, hanem a hiány is. Vitéz, Hunyadi János ideológiai tanácsadója és diplomatája, ki éppen ezen szolgálatai jutalmául kapja meg 1445-ben a váradi püspökséget, ezen a hiányon akar segíteni, mikor több magyar ifjút, köztük legelőször unokaöccsét 1447-ben Ferrarába küldi a kor egyik leghíresebb humanista iskola-mesteréhez, Guarino da Veronához. Így döntő szerepe volt az új magyar feladatok elvégzésére hivatott, modern műveltségű értelmiségi réteg kialakításában.

Itáliai évek

1. Janus jó helyre került, Guarino iskolája ugyanis afféle diplomata-képző is volt. Pedagógiai célkitűzéseinek tengelyében az eszményi rétor kialakítása állt. Jó latin stilisztákat és ügyes szónokokat nevelt, tehát oly gyakorlati erények elsajátítását célozta, melyeknek később, városi vagy királyi szolgálatban, a csillogó, kényes tartalmú diplomáciai levelek és követi feladatok elvégzésekor, orációk megírásánál, politikai propagandairatok szerkesztésénél lehet igazán hasznát venni. Ennek kapcsán első kézből kapta a 15. századi Itália vezető, humanista műveltségét lényegével és sallangjaival együtt.

A humanizmus az olasz polgárság műveltsége, annak anyagi, társadalmi, politikai viszonyait tükrözi. Ez a polgárság, mivel Itália apró városállamokra szakadozva aránylag könnyen legyűrte a feudális urakat, s az akkori világkereskedelmet kezébe kaparintva megindulhatott a gyors polgári fejlődés útján, átvehette a hatalmat, sorsát maga irányította, műveltségét — mely fegyver volt ideológiai harcaiban — maga alakította ki. Ez a műveltség az áru- és pénzgazdálkodásnak megfelelően már világi jellegű, élesen szembefordulva a feudálizmus egyházi műveltségével. E világi tartalom kifejezésére azonban még nem találták meg a megfelelő korabeli formát s ezért fordult az antik római és görög városi lakosság kész formákat adó, s fegyvernek felhasználható kincsesládájához. Ezt annál könnyebben tehette, hisz a római multat a sajátjának fogadhatta és fogadta el. Kezdeti nagy fejlődésének, majd belső válságainak oka széttagoltságában, a nemzeti egység hiányában jelölhető meg. Ez rányomja bélyegét a humanizmusra is. Haladó annyiban, amennyiben küzd a nemzeti egységért,

küzd a feudálizmus, s annak egyházi ideológiája ellen, másrészt kompromisszumos, amennyiben a nemzeti egység ellen a pillanatnyi érdekért küzdő patriciusok mellett foglal állást, azok osztályérdekét szolgálja és propagálja a polgárság többi rétegeivel, de elsősorban a néppel szemben. A nemzeti egység hiányának következménye a humanista irodalom latin nyelve is. Ezt a latin nyelvet és az egész humanista műveltséget az iskola egységesítette és sugározta szét. Kialakította, felújította az időszerű irodalmi műfajokat, kiképezte azt az értelmiséget, amelyik a polgárság vagy a vele szövetséges fejedelem érdekeiért tollal — versben és prózában — a sorompóba lép. Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni — az ellenkezője annyira beivódott a köztudatba! — a humanizmus nem valami langyos, öncélú irodalmiaskodás, hanem minden pillanatban küzdelem, állásfoglalás.

2. Janus Guarinónál érett humanista költővé, s főként az ott töltött inasévek a döntőek. A humanista iskolában ugyanis nagy szerepet játszott a latin verselés, a metrika elsajátítása és gyakorlása. A humanista-tanoncok már fejlettebb fokon az antik írókra függesztett szemmel, azok nagyságának és formai tökéletességének ígézetében szedték metrumba a mestertől kiszabott iskolás témákat. Körülbelül úgy festhetett az, mint egy mai magyar dolgozatírás. Természetes, hogy nem az egyéni érzések és gondolatok költői kifejezésén volt itt hangsúly, stilisztikai szempontok döntöttek, a poétika elfogadott, a klasszikusokból leszűrt szabályainak hibátlan alkalmazását tanították és követelték. A pedagógiai ideál az antik latin költészet formai tökéletessége, eszköze az utánzás. Ez a légkör és ez a gyakorlat megadta az alkalmat arra, hogy az esetleg szunnyadó költői tehetség szikrája lángragyúljon, a kötelességből verseket faricskáló diák költővé váljon. E tehetségesek, ha nem is tudják minden esetben levetközni a berögzött iskolás poétikai hagyományok sallangjait, szerencsés pillanatokban, mikor az egyéni vagy közösségi problémák melege felolvasztja az élet elé épített antik kulisszákat — mai szemmel nézve sem rossz, sőt sokszor maradandó verseket írnak. Ez a metamorphosis történt Janus esetében is.

Már gyermek- és kamaszkorának versben megválasztott problémái sem költöttek, nem légbőlkapottak, hanem az életből, élményanyagából nőttek ki. Ez az élet még szűk mesgyéjű, az iskola és a konviktus élete. Versei jórészt a diákesínyek, ugratások, rokon- és ellen-szenvek költői lecsapódásai. S mindez a vidám, csapatban felelőtlen, mégis érzékeny kamasz társaság igényének és szellemének legjobban megfelelő, azt egyenértékűen kifejező epigramma-formában jelenik meg. Az epigrammát később gyermeki játéknak minősítette. Játék? Az is. Kész, érett korban eszköz a társadalom ferdeségeinek leleplezésére, az ellenfél megsemmisítésére, gyermekkorban — az előkészület idején — kisebb eredménnyel, kevésbé következetesen — ugyanazt szolgálja.

Az iskola és a konviktus lekicsinyítve, eltolódott arányokban, átéli mindazt, amit a körötte élő felnőttek társadalma. Alkalmazzuk ezt Guarino iskolájára, mely elsősorban az olasz polgárság gyermekeinek volt nevelőintézete. Mért volna a gyerekek világfelfogása más, mint amit a szülők osztályhelyzete meghatároz? Például a közéjük csöppent

Janus, ez a „hegyentúli“ szemükben alig lehet más, mint lenézett „barbár“. E szóban töményen benne van az olasz polgár vélt magasabbrendűségének tudata és osztálygőgje a betolakodó, megtúrt idegennel szemben. Valóban Janusnak több epigrammája tanúskodik arról, hogy olasz társai nem felejtették el ezt tudomására hozni. Kezében az epigramma ekkor védekező s egyben támadó fegyverré válik, s vele harcolja meg harcát az „egyenjogúságért“. Nem hagyja magát, szellemi fölényének tudatában üt vissza:

Megmartál, Grillus. Azt mondtad reám,
medvék tanyája volt az én hazám:
Oly vad vagyok, oly durva a szemedben! —
Medveanya táplált valóban engem:
Magyar anya... De téged ér a vád,
nem medve, ámde farkas volt anyád!

(Geréb László fordítása)

A latinnyelvű disztichonos formában sokkal csipősebb — kíméletlen. A csattanó „lupa“-ja kettősértelmű. Egyrészt farkas jelentésben a Romulust és Remust szoptató anyafarkasra utal ártatlanul. Másrészt utcalányt, szajhát jelent (v. ö.: lupanar).

Szintén jellemző (és nem egyedi jelenség) az őseivel hencegő patríciusgyerek, kinek — úgy látszik — kevés volt a magyar fiú köznemesi származása, ezért akarta kihangsúlyozni a már ősökben adott különbséget kettejük között. Ez is megkapja a magáét:

Hej, sose kérkedjél! Tudjuk mindnyájan igen jól,
honnan eredtél és mily nemesek szüleid.
Asszonyanyád folyton könyökébe törölgeti orrát
s csak ünnepnapokon köpköd a földre apád.

(Geréb László fordítása)

Nemcsak az iskolai élet visszáságaira, hanem az olasz polgári társadalom mélyebben ülő rúgóira is rámutat. Idegen, „barbár“ volt, így élesebben látta a hibákat, mint akik beleszülettek. Ott van a kapitalista társadalom főmozgatója, istene, a pénz, melyért mestere, Guarino is szinte remeg, s — mint a tanítvány kajánul megjegyzi — a hozzá írt üdvözlőverseket soronként átváltaná aranyforintra. De saját magának is volt alkalmja megismerni a pénzgazdálkodás módszereit. Egy alkalommal (megtörtént vele többször is) kifogyott a pénzből, nem maradt más hátra, minthogy zálogba vágja húsz aranyért kedvenc könyveit. Egyik epigrammájában még tréfásan búcsúztatja őket: „Láttok még négy hónap múlva viszontag. Tán Magyarországból megjön a pénz azalatt“. A másikban azonban a játékos, könnyed hang mögött a kizsákmányolt, tehetetlen ember keserősége lappang. Ő az első magyar költő, aki hangot ad ennek az állapotnak, ennek az érzésnek, s akinél először találkozunk a hitel, hitelező, tőke, kamat, stb. műszavakkal:

Lucanust, vele még Ovidot s még Vergiliust is
 Add már vissza Judás, vagy Salamon a neved?
 Még habozol? Hisz e könyveket én neked rég odaadtam,
 Ott van a Janus-név, nézd az adóslevelet.
 Mennyi kamat kell? Azt feleled, fölemészti a tőkét.
 Úgy ki se váltom hát, vesszen a zálog is ott.
 Haj, gazlelkű, ki adna ily árt az árverezésen?
 Újra ki megveszi, mit zálogul ad, — eszelős.

(Hegedüs István fordítása)

Látszólag meglepő (nem így él a köztudatban), hogy a humanista költő mennyire nem a l'art pour l'art művésze, mint egyesek állítják, hanem minden idegszálával a jelenben él. Janus is a jelennek írt a jelenről. A múlttól legfeljebb formát, technikát kölcsönzött, de ezt is céljainak megfelelően (hogy a jelen problémáinak kifejezésére alkalmassá váljon) módosította. Felfogását a jelen és a múlt hierarchiájáról különben maga sem rejti véka alá:

Jó ezer esztendőn át könyveket írtak ezernyi,
 nincs bennük szépség, bár van elég tudomány.
 Mégsem a verseimet, de csak egyre dicséred a régi
 könyveket és csak azért, mert öreg, ósdi papír.
 Annyira tiszteld őt, régenmúlt századok évét,
 annyira tiszteld ősz dédnagyapád idejét.
 Nékem azonban az új dolog ad örömet, csak az újság
 ingere, Bertalanom; és nem az ócska penész.
 Ferde az ízlésed, dehogy osztozom én veled abban!
 Mért nem? Előadom azt, bárha nehéz, ha bajos.
 Énnekem ízlik a must, — teneked savanyodva az óbor;
 alma legyen poshadt, mert te csak úgy szereted.
 Drága Polyxénám, szépség, teveled sose háljon;
 mindig csak nagyanyó, vén Hekubákat ölelj.

(Geréb László fordítása)

A jelent még nem nagy összefüggésekben, gyöker-problémáiban látja és ragadja meg. Ehhez túl fiatal. Szeme a körötte lélekző, nyüzsgő apróságokon akad fenn, mindazon, ami közvetlen körülötte történik. Például Guarino egyik fia elcsavarja cselédlányuk fejét, a fölényeskedő, a hazug társai stb. Ezek számára mind olyan alkalmak, illetve figurák, amiket néhány telibe találó, éles és élcés distichonnal megörökít. Jellemzőkészsége, a kicsiben a lényegesen fonákot meglátó szeme, és azt hajszálnyi pontossággal visszaadó stílusa ezt a gyereke-embert kora legjobb humanista költői közé emelik.

Alakjai nem papírfigurák, — élnek. Éppen ezért fölöslegesnek tartjuk vizsgálgatni, hogy verseiben hány ötlet, hány szó, hány mondat Martialisé vagy más antik poétáé. A római epigrammák nagymesteréhez írt versében bátran vallja: „a versírásban vetélytársa lettem“, mégis szeretné — írja —, „ha kölcsönadnád nekem lelkedet, hidd el, magamból is hozzáteszek majd“. Számunkra az a fontos, amit a magáéból adott. Az epigrammák java saját szöllejében termett, elveszik

benne a szomszédéból szüretelt néhány puttonyra való. S nem savanyú óborral, hanem csípős musttal lepi meg az olvasót.

3. A kamasz poétáról adott képünk hézagos, sőt hamis volna, ha erotikus, obszcén epigrammáinak kérdése elől kitérnénk. Ez nincs is szándékunkban. Azonban e nemű epigrammái is csak konkrétan, csak korukba, az olasz városállamok polgári kereteibe helyezve kapják meg igazi érdeküket. S ezek — bármily visszásnak tűnik fel első pillanatra — a fiatal Janus haladó jellegére utalnak, a régi és az új harcában félreérthetetlenül ez utóbbi mellett foglal állást.

A feudális középkor keresztény etikája — legalább is elvben — gúzsba kötötte az érzéseket. E gúzsbakötés gyakorlatban csak a kizsákmányolt osztályokra volt kötelező. A régi társadalom felszámolásával a régi etika alól is kezd kicsúszni a talaj. A kereskedelem és ipar hatóerejének emelkedésével a városok megnövekednek, a polgárság gazdagodó rétege „önállósul“. Ugyanakkor asszonya, lánya kikerül a háztartás igájából, van szabadideje. Az egyhelyhez nem kötött kereskedői élet, a virágzó egyetemi városokban nyüzsgő diákság, a 15. század első felében az Itáliát felszántó majlandi-háború, — mind-mind olyan tényezők, melyek e téren is jelentős változásokat hoztak.

Az új, polgári társadalom „ábrázoló“, teoretikusai, a humanisták a római irodalom effajta mintáitól is hátorítva, tekintélyét kihasználva programmszerűen megindították a harcot az érzések felszabadításáért. Legjelentősebb köztük Beccadelli, ki hírhedt Hermafroditusával a legnagyobb felszabadító és példamutató hatást gyakorolta százada humanistáira. Műve 1426-ban jelent meg s nagy vihart támasztott. Évtizedeken át dúlt körötte a harc. A hivatalos egyház ellene, a humanisták — a pápai állammal versengő városokban és fejedelmi udvarokban élők nyíltan és hangosan — mellette törtek lándzsát.

Nagy szerepet játszott e vitában Janus mestere, Guarino is. Ő Beccadellit mint újjászületett Theocritust üdvözölte. Érdemes idézni híres levelének egyik mondatát: „Csak nevetem néhány pedáns kegyeskedő nagyképűsködését, kik nem találnak üdvöt a siralmakon, böjtölésen és miserere-ken kívül; — nem tudják, hogy más az élet és más az irodalom“.

Ez az önellentmondásos nyilatkozat világítja meg igazában a probléma lényegét. A „siralmakon, böjtölésen és miserere-ken“ kívüli „üdv“-re való utalással a 15. század megváltozott erkölcsi felfogásának ad hangot s ezzel nyíltan vállalja Beccadelli felfogását. De ugyanakkor felállítja a már Beccadellitől is hangoztatott s utánuk majdnem minden humanista szájából kibukó tételt: „más az élet és más az irodalom“. — Kárbavész itt minden bizonygatás, fölösleges itt minden cáfolat, hisz e „szállóige“ éppen az élet és irodalom szoros szövevényének, egymásba kapcsolódásának köszönheti létét, illetve az antik irodalomtól való kölcsönvétele. Annak köszönheti, hogy ez az irodalom az új életet akarja tükrözni, mely más, mint a régi élet, a sokban még jelen levő középkor élete. A szerzetesszónokok ezért dörögnek ellene szószékeikről, a bázeli zsinat ezért égette meg Beccadellit — jelen nem lévén — in effigie, s ezért kell Guarinónak újabb levelet írnia, melyben a Hermafroditusról hangoztatott kedvező véleményét visszavonja. Nagyok a középkorból visszamaradt erők, a hatalom sokhelyütt még

a kezükben van, ezért kell — mégha ily átlátszó és gyerekes is — a védekezés.

Janus obszcén epigrammáinak nem tulajdoníthatunk Beccadelliéhez mérhető programszerűséget. De ha jobban mögéjük nézünk, egészen más megvilágításba kerülnek, mint eddigi méltatóinak műveiben, hol vagy elvették „sajnálatos eltévelyedések” jelívével, vagy a minden áron való kimagyarázgatás és szerecsenmosdatás közepette színüket vesztették. Mi itt a megközelítő valóság?

Janus csodagyerek volt. Mikor e verseket írta, körülbelül 15—17 éves kamasz. Olvassuk csak tizenhetedik születésnapjára írt epigrammáját, melyben nem minden antik előzmény felhasználása nélkül saját — s magán keresztül minden kamasz — öntudatraébredésének pillanatát rögzíti versbe:

Már a beszédem mély, már lágy pihe nőtte be bőröm,
testem is íme megért és szerelemre hevül.
Már a leány láttán tüzel és megmoccan a szívem
s álmodom úgy, hogy az ágy éjszaka nedvesedik.
Menj haza, nem kellesz, te, ki rám, a gyerekre vigyáztál,
kit mellém a szülő gondja utamra adott.
Már ne gyötörjön a gyám többé, a kamaszszagú mester,
mert ügyeimbe tovább senki se ártsa magát.

Kamasz, a fejlődő, férfivá érő test furcsa, borzongó lázában. S körötte az itáliai város iskolájában nyüzsgő, Guarino konviktusában vele összezárt, hasonló korú és hasonló vágyakkal telített kamaszok, akiknek gondolata, beszédtemája egy-kettőre a nemiség körül forog. S a humanista iskolában forgatott auktorok (pl. Ovidius), a mitológia stb. is szíttották képzeletüket, mintegy lovat adva alájuk. Kipirult arecal sugdosódnak, két-, sőt egyértelmű megjegyzések, tréfák röpdösnek, s a szájasabbak legtöbbször kitalált szerelmi kalandjaikkal aratják le az olcsó babért, izgatva a kisebbek képzeletét.

A költő olajat öntött a tűzre, de ugyanakkor költői eszközökkel, reálisan adta vissza, örököltette meg a városi, polgári környezetben nevelkedő kamasz lefojtott, majd ki-kirobbanó erotikáját, vágyait, beszédmódját és tárgyát: egész légkörét.

A valóságban is megélte mindazt, amit itt leír? A legsikerültebbeket olvasva — oly megejtőek! — hiszünk neki. Például mikor idősebb társai a bordélyházakba cipelik, s ő — a kis ártatlan — azzal fenyegetőzik, hogy a csábítókat elárulja Guarinónak. Valóban voltak szerelmei? S szüzességét — melyet tréfásan elbúcsúztatott és amelynek védelmében Huszti „a jogosult erkölcsi aggályok ellenére” kisebb apológiát állított össze — valóban elvesztette? Gondolatban, szóban és említett versében — bizonyosan. S adott esetben a vágyakat, ezek lecsapódását a képzeleten keresztül, valóságnak kell elfogadnunk.

Janus a ferrarai kamaszdiák életét élte s azt tükrözte verseiben. Nemcsak „tartalmilag”, hanem stílusban is adekvát kamasz fintorral: fölényesen, frissen, csipős szellemességgel. Még trágárságaiban is megvillan a teli szájjal röhögő és társait röhögtető kamasz „zsenialitása”. Például egy bizonyos Orsolya titkos bájainak megörökítéséhez a közép-

korban szentnek tartott Vergilius „isten” VI. énekének alvilágleírásából kölcsönöz színeket.

Hogy mindezt adekvát módon ki tudta fejezni, tehetségének köszönhető. Hogy ki merte és így fejezte ki, abban nagy szerepe van Guarino humanista scolájának, az iskolákban élő goliárd-hagyományoknak, Beccadelli felszabadító hatásának és az antik írók, főként Martialis irodalmi példát, stiláris megoldási lehetőségeket nyújtó támogatásának. Végül pozitív jelentőségét az adja meg, hogy mindezt ki is fejezte. Mert ez szembefordulás a középkor ideológiájával, tagadása a keresztény etikának. És ennek tudatában is volt? Igen. Nagyon jól ismerte Beccadelli esetét s ennek kapcsán mestere palinódiáját. A szerzetesek azóta sem szűntek meg efféle alkotásokra s azok szerzőire szórni az egyház átkait. Versei különben sem álltak meg a konviktus kapujánál, átlépték a küszöböt, szertefutottak Itáliában és megszerezték költőjük számára a hírnevet.

4. Nemcsak a keresztény etikával fordult szembe, hanem a vallással is. Már obszcén epigrammái között akad egy bokornyí, hol csúffá teszi a franciskánus Linus Ferencet (a franciskánusok voltak a humanizmus legádázabb ellenségei!), s vele kapcsolatban a gyónást, az imádságot és a bűnt is kifigurázza. De ezekben még nem jut el a végső, az egyház tanaival gyökerében szakító *konklúzió* nyílt kimondásáig. Az alkalmat erre az 1450. jubileumi szentév adta meg.

V. Miklós pápa, hogy a leromlott és anyagilag zilált pápaság kincstárát és megtépzott erkölcsi tekintélyét helyreállítsa, az olaszországi zavargások és a hol itt, hol ott felcsapó pestisek ellenére 1449 folyamán meghirdette a szentévet. A pápa építhetett az újra felbuzgó valóságosságra, melynek okai az itáliai, a huszita, a török háborúk, a nyomukban járó s a pénzgazdálkodással amúgy is fellépő válságok, a nyomasztó gazdasági és társadalmi helyzet és az egész országrészeket végigpusztító pestisek. Az ember védtelenül, kiszolgáltatva érezte magát emez „elemi” erőkkal szemben. S a szemek a kilátástalannak látszó, bizonytalan földi életről a túlvilágra szegeződtek; ott vélték megtalálni azt a biztos bázist, ahol majd minden baj, szerencsétlenség, igazságtalanság elmúlik, minden jóra fordul.

A szentévek fővonzóereje, hogy a Rómába zarándokló keresztény bizonyos feltételekkel elnyerheti a teljes bűcsút. Ez azt jelenti, hogy a hívőnek, ha nem halálos bűn állapotában hal meg, az eddig elkövetett vétkeiért a tisztítóhelyen kitöltendő büntetést majd a túlvilágon elengedik. A teljes bűcsú feltételei: a rómaiaknak egy hónapon, az itáliaiaknak tizennégy, a külföldi zarándokoknak pedig nyolc napon át kell a négy római főbazilikát felkeresniök, bizonyos pénzajándékot kell adniök, valamint meggyónniök.

A felhívás Európaszerre nagy visszhangra talált. Az ünnepélyes megnyitás 1449 karácsonyán történt, s ettől kezdve száz- és százazrek hagyták el otthonuk, hogy Rómába jussanak. Új népvándorlás! — ujjong a hívő olasz krónikás. Új népvándorlás, — jegyzi meg nem minden kajánság nélkül a humanista szemtanú. Még Rómát is váratlanul érte ez az áradat. A pápa kénytelen volt a bűcsú elnyerésének idejét háromnapi római tartózkodásra szűkíteni.

Az országutakon özönlő zarándokokkal a pénz is tódult Rómába, hogy a város polgárait és a pápát gazdagítsa. Az egykorú római kró-

nikás szerint a polgárság négy rétege gazdagodott meg hallatlanul: a pénzváltók, a patikusok, a Veronikakendő-árusok és végül — de nem utolsó sorban — a korcsmárosok. Pedig szép számmal voltak. Hogy pontosak legyünk, 1220 cégéres korcsmát tartottak számon; s még volt egy csomó cégér nélkül. A pápai kincstár sem panaszkodhatott. Vespasiano da Bisticci feljegyzése szerint a befolyt pénzekből V. Miklós csupán a firenzei Medici-bankházban százezer aranyforintot helyezett el kamatra. Hozzávéve azt a rengeteg arany és ezüst ajándéktárgyat, kegyszert, melyet a búcsúsok felajánlottak, nem túlozunk, ha azt állítjuk, míg Róma gazdagodott, addig Európa országai nagyot szegényedtek, pénzsűke állott elő.

Magyarországban nem hagyták ennyiben a dolgot. Hunyadi János gubernátor és Vitéz János (Janus nagybátyja) a török veszélyre hivatkozva elérte, hogy a magyaroknak az általános bűnbocsánatért nem kellett Rómába zárandokolniuk, elég, ha a váradi, vagy a fehérvári egyházak egyikét három napon át meglátogatják, s ott a római utazás költségeinek felét lefizetik. Az összegyűlt pénzt a török elleni támadás céljaira fordíthatják. Még így is sok magyar fordult meg Rómában.

Janus ezért sem nézhette jó szemmel a búcsújárást. Csufondárosan kiáltja oda a zárandokseregnek: „Mért töritek magatok, ti, olaszoknak fizetni a vámot? Hát hona szent földjén senki sem üdvözl-e?” Gyökerében fogja meg a problémát s mondanivalóját hat, maró gúnnyal átítatott epigrammába sűriti. Apró, gyilkos remekművek. Például az egyiknek az intonációja egészen himnikus, mintegy a búcsúsok világnézetét fejezi ki: 1450 éve, hogy az örök Atya szent Fia a Szűztől megszületett... Már az ájtatosságot mímelő sorokban is megbúvik egy másik értelem, a búcsúsokat tizedelő pestisre is „utal”:

Most közelebb van az üdv, följutnod könnyű a mennybe
A hitvány földről, tárva mi nagy kapu van.

A Tajo és a Don közti területről siet a nép Rómába, alig fér el az országúton. S most jön a csattanó, a költő állásfoglalása, melyet egy szójátékkal méginkább kiélez:

Vak hite által e nép üdvöt nyer-e, nem tudom én azt.
Am bizony tudom azt, hogy nyer a pápa vele.

Az epigramma-füzérből hogy is maradhatnának ki a római korcsmárosok, kik szintén sokat „nyertek”. Három epigrammával tiszteleg kiválóságuk előtt, hisz ha még egy évig tart a szentév, valamennyiből Medici lesz. Egyetlen álma — jegyzi meg sandán — a korcsmárosság. Egyben figyelmezteti is őket: most van a szent idő, használják ki az alkalmat, mert messze még a következő jubileum.

Az még hagyján, hogy a tömeget „vak hite” Rómába hajtja, a pápának és a korcsmárosoknak hordva a pénzét. Mikor a nagybőjt közepe táján, a búcsújárás láz forróján egy humanista, a testi-lelki jóbarát Galeotto Marzio is zárandokbotot fogott, — betelt a pohár. Hogy tehet ilyet egy Guarino-tanítvány, mikor csak a minapában támadta a híres, ferences Giovanni da Prato Ferrarában tartott nagybőjti beszédében a haladó eszméket és Guarinót. Valamennyi antik

szerzőt (s valószínűleg a humanistákat is) a pokol tüzére küldte, köztük — nem célzatosság nélkül — azt a Terentiust is, akiről a mester éppen akkor tartott előadást. Janusban forr a düh, most nem csipkelődik, nem szellemeskedik, — nyiltan színt vall:

Költő létedre, ó, miért, miért
hogy cserbenhagytad Parnassusnak ormát
és felszerelve bottal és iszákkal
zarándokolsz Rómába, Marzióm?
Külföldiek hiszékeny csőceseléke,
az agyrémektől rettegő tömeg,
az álszent had csak hadd csinálja ezt.
Te valljad azt, mit vallott hajdanán
Protagoras, a bölcseszű tudós,
Theodorus, ki nem hitt istenekben,
s az élvezetnek atyja, Epicur,
ki azt tanítja: legfőbb rossz a kín.
De hogyha tán alázat szállt szivedbe,
s lecsüngő fejjel vonz a búcsújárás,
mindazt hiszed, mit prédikál naponta
s magas szószékéről alárikácsol
Albert páter s a szószátyár Roberto,
vénesszonyoknak könnyeit vadászva:
hát akkor mondj búcsút a Múza-hadnak,
törd össze lantodat; Phoebus dalát
bízd Vulkánnak kovácpörölyszavára!
Mert hívő ember költő nem lehet!

(Geréb László fordítása)

Kemény beszéd ez! Tréfának nyoma sincs benne, annyira átfűti a meggyőződés. Két világfelfogást állít szembe. Egyik oldalon áll a „hiszékeny (s ezen van a hangsúly!) csőcesélék“, az „álszent had“, az „agyrémektől rettegő tömeg“, vagyis a továbbélő, hívő középkor. Vezetőik, ideológusaik Albert páter és a szószátyár Roberto. Nem költött nevek, nem kitalált alakok, mindketten az itáliai vallásos reakció hangadó vezetőemberei, a humanizmussal és a humanistákkal ellenségesen szembenálló franciskánusok. Éppen ez az Alberto Berdini da Sarziano (1385—1450. VIII. 15.), aki most Rómában prédikál, csikarta ki 1435-ben Guardinóból a Beccadellit megtagadó levelet. „Rex praedicatorum“-nak hívták, s volt rá eset, hogy 60 000 ember hallgatta. Roberto Garacciolo da Lecce (1425—1495), „maximum lumen ordinis“, Itália egyik leghíresebb népszónoka. Predikációi nyomtatásban csak a 15. század folyamán 76 kiadást értek meg, s méltó termékei a „középkorvég“ vallásos ponyvájának. Olvasva elég színtelenek. Hallgatóságát ripacszkodó előadásával őriztette meg. Nevezeteseek és jellemzőek 1448-ban Perugiában tartott nagyböjti beszédei. Ezek híresítették el. Ekkor, a nagy pestis idején, 15 000 ember gyűlt össze a templom előtti téren. Beszéde elején kinyílt a templom ajtaja, s jött Krisztus (egy odavaló szabómester), tövissel koszorúzva, véresen, vállán kereszttel, a kísérek ütötték-verték, majd találkozott a síró Máriával... Roberto meg beszélt. A nép sírt, jajongott. Az igazi haddelhadd csak akkor kezdő-

dött, mikor beszéd közben lejött a szószékről, a szabómester-Krisztustól a keresztet átvette s maga vitte azt tovább. Négy álló órán át játszott így a pestis veszélyétől vacogó emberek idegein. Ott volt mindenütt, ahol a tömegeket kellett a pápaság intenciói szerint megmozgatni, például 1450-ben Rómában is. V. Miklós személyesen bízta meg, hogy a nagybőjt minden napján helyette predikáljon.

A másik oldalon az új korszak „felvilágosult” emberének megtestesítője, a humanista áll. Példaképe, felfogása helyességének igazolója — a keresztény skolasztikussal szemben — az antik filozófus, „ki nem hitt istenekben”. Erkölcsei zsinórmértékét sem a keresztény etika szabja meg, hanem „Epikur, ki azt tanítja: legfőbb rossz a kín”; szöges ellentétben a keresztény siralomvölgy-koncepcióval, mely szerint földi szenvedéseinkkel érdemeljük ki a túlvilági örök boldogságot. Világnézete immanens tagadása a kereszténységnek. S a humanistának, ha az akar maradni, következetesen ezt kell vallania. Ezért csattan, mint az ostor, az egész vers értelmét félreérthetetlenül summázó befejező sor: „Mert hívó ember költő (azaz humanista) nem lehet!”

E vers egyúttal önvallomás is, híven tükrözi Janus világnézetét, melyből a kompromisszumnak még az árnyéka is hiányzik. Már 16 éves korában eljutott a humanizmus lényegének teljes átértéséig, sőt — átéléséig. Ezt kevés humanistáról mondhatjuk el!

Az olvasottak után talán nem szükséges bizonygatni, hogy e versek írója nem lehet oly értelemben „az ókori görög és latin kultúra letéteményese”, mintha ebből elefántcsonttoronyt épített volna maga köré, hogy oda az élet hullámverése elől visszahúzódva, meddő, sápatag antik utánzatokkal játszadozzék. Versei javát olvasva az élet és irodalom „kettősségének” legendája köddé foszlik. Mögöttük és bennük az élet lüktet: a 15. századközépi Itália, az olasz város és iskola élete. Ez elé tartott antik keretű, mesterien csiszolt bronztükröt a „barbár csodagyerek”. Nem az antik keret, nem is a tükör a lényeges, hanem a kép, amit az visszaver.

5. Janus már az ötvenes évek legelején jónevű költő s mint Hunyadi János nagyhatalmú kancellárjának szép jövő előtt álló unokaöccse, a ferrarai, majd páduai és velencei nemesi patrícius-köröknél tárt kapukra talált. Ezek a nemesi patríciusok képviselték a polgárság vezetőrétegét. Minden hatalmat magukhoz kaparintottak s elnyomták, kizsákmányolták nemcsak az alsóbb osztályokat, hanem magát a polgárságot is. De másrészt ők képviselték városállamukat kifelé, s így például a törökkel harcoló Magyarország vezetői is velük álltak kapcsolatban, őket akarták megnyerni érdekeiknek. Janus — úgy látszik — kapocs volt ezek és a hazaiak között. Mind a barátkozások, mind a költemények aligha lehettek a hazaiak, főként Vitéz János intenciói ellenére, hisz nagyjából azon a vonalon futottak, melyet a magyar külpolitika az itáliai városállamokkal és fejedelmekkel követett. Pártfogói közül például a velencei patrícius Jacobus Antonius Marcellus Hunyadi Jánossal állt összeköttetésben, annak nagyobb politikai szolgálatokat tehetett, mert — éppen Janus panegyricusából tudjuk — a magyar gubernátortól fényes ajándékokat kapott. Ezek a barátok fel is használták tollát egyéni és politikai céljaik propagandájára. Erre a legbeváltabb költői műfajnak bizonyult a panegyricus.

A panegyricus-műfajt ugyanaz a szükséglet támasztotta fel antik sírjából, mint a humanista történetírást, melynek az egyik sajátos költői megjelenési formája. Az olasz városok egymás elleni harcában fegyver volt a történelemírás is. Egy-egy városállam vezetőosztálya a „külföldnek“ szánt, ezért latin nyelven, mutatós humanista stílusban megírt várostörténetében saját érdekeit, hatalmi törekvéseit, jelen politikájának igazolását — a multba is visszavetítve — érvényesítette, hogy a közvéleményt ezzel is irányítsa. Ugyanezt a célt szolgálták költői eszközökkel a panegyricusok, bár ezek nem annyira a vezetőosztály, mint inkább egy-egy személy propagandáját célozták.

E műfaj újraéledésének, másodvirágzásának társadalmi feltételei a 15. század közepének Itáliájában adva vannak. Van némi hasonlóság első virágzásának ideje: a római rabszolgatársadalom hanyatlásának századai és a 15. század első felének olasz polgári társadalma között, melyen a belső válság tünetei mutatkoznak. Az előző két század az olasz, főként a velencei világkereskedelem kialakulásának, s ezzel együtt a polgárság felemelkedésének századai voltak. A 14. század végén azonban fenyegető rémként megjelenik Európa határán a török s a keleti kereskedelmi gócpontokat fenyegeti. Az olasz tőke érzi a veszélyt, a tengerről, a távolkeletről menekül vissza Európába. Most egyszerre problémává válik Itália apró városállamokra tagozottsága. „A vizen álló“ Velence a terra ferma-ból akar minél nagyobbat harapni, hogy ott földbe, bányába stb. fektesse a Keleten veszélyeztetett, hatalmas tőkefeleslegét. Ezzel a hátsó céllal indul meg 1426-ban az ú. n. majlandi háború, mely több mint harminc évre lángbaborította Itáliát, meddőn emésztette a felhalmozott tőkét, anyagi válságot, sorozatos bankbukásokat idézett elő. A háború régi embereket buktatott le, újakat: bankárokat, zsoldosvezéreket és kalandorokat emelt fel, hatalmi eltolódásokat hozott létre, de lényegében semmit sem oldott meg. Hacsak azt nem mondjuk eredménynek, hogy az elnyomott osztályok mégjobban elszegényedtek.

A harcba az irodalom, a költészet is intenzíven belekapcsolódott, propagandaeszközzé vált. Az írók pillanatnyi, kétes hatalmi és klikk-érdekek szolgálatába szegődnek, fizetett propagandisták lesznek s ezüstté bűvölnek — mint Kosztolányi holdja — minden pocsolyát. Tollukon jelentéktelen emberek félistenekké nőnek, fejedelmek, bankárok, gazdag patríciusok sarujának szíját egy Nagy Sándor vagy Julius Caesar alig méltó megoldani. Mindez — mint Janus más vonatkozásban megjegyzi — „a hazug költőknek léha beszéde, Kiknek az éhség volt Calliopéja csupán“.

Janus panegyricusai általában sokkal jobbak (hisz nagy költő írta), mint az itáliai versfaragók hasonnemű versezetei, de mint a kátyuba jutott vezetőosztály átlagos életformájának és elferdült ízlésének kifejezői, reménytelenül korukhoz kötöttek s abszolút mércével mérve — rosszak. Mögöttük is érezni az élet lüktetését, de ezekből többnyire hiányzik annak melege. Míg epigrammáinak és kisebb verseinek java bátran a haladás irányába mutat, addig ezek felfedik a humanizmus másik arculatát, példázzák kompromisszumos oldalát.

A mondottak ellenére, sőt azok megvilágítására, tanulságos bemutatni, kissé elemezni egyik legjelentősebb panegyricusát, a Jacobus Antonius Marcellusról írottat.

Az egészében kompromisszumos alkotásnak vannak pozitív, fontos elvi kérdésekre feleletet adó kérdései. Hogyan viszonyul a humanizmus és a humanista a jelenhez és a multhoz? (A mult ebben az összefüggésben egyértelműen az antik ókort jelenti. A megvetett, „sötét“ középkort e megtiszteltetés egy humanista részéről nem érheti.) A pálma a jelené:

Itten az új születik meg és újul amottan a régi,
Úgyhogy előtted a Sándor, a Caesar aranykora támad.
Fénye, virága a ti korotoknak versenyez azzal;
Mert a műveltség úgy sarkadja, ragadja az elmét.
Nézd a sok új remeket, miket általam alkot e korszak:
Itt e hajókat, amott meg nézd a sok hadi gépet...

(Hegedűs István fordítása)

Köztük legbüszkébb az ágyúra, „amit nem is ismert, S ha menny dörögött, félt, rettege régen az őskor“. A technika fejlődésében látja kora legnagyobb előrehaladását. Egyhelyütt fel is kiált: „Az ember lelke hova nem tört! Leigázza az ész a világot!“

A költő hivatása: „A jelent ékesszavú ajkad cserbe ne hagyja!“ Hálátlanság a mult túlbecsülése s a jelen lekicsinylése, nem kell irigyelni az élőkötől a babért s a példát a messzi jövőtől.

S hagyd a letűnt korokat, minek ébresszük fel a holtat,
Régi idők emlékeiről ne beszéljen az ének,
Nappal gyűjt lámpát, aki folyton a multat idézi.

(Berczeli A. Károly fordítása)

Janus mindkét lábával korának talaján áll, melyet nagyra becsül, s tisztán látja, hogy itt új született, s ez az új a „szorgos polgárságnak“ a munkája nyomán támadt. A régi is „megújult“, de ez nem „Wiederbelebung des klassischen Altertums“, nem öncélú feltámadás, a régiből megújult mindaz, amire a polgárságnak szüksége volt, hogy az előtte járt „civis romanus“ szellemi fegyvertárából saját ideológiai harcaihoz fegyvert kölcsönözzön.

Tisztán látja, hogy szemben „Saturnus renyhe korával“, a Középkorral, itt új született, de az érdemet, a babért a polgárság kis hányadának, a vezető nemesi patricius-rétegnek adja, észre sem véve (pedig ábrázolja, csakhogy a hibát erénynek tünteti fel), hogy ez a réteg már nem is annyira szorgos, hisz apáitól összegyűjtött vagyonát éli fel, miután otthagyta a kereskedelmet és az állami apparátusban helyezkedett el.

Erre legtipikusabb példa éppen művének „hőse“, Marcellus, ki a panegyricus irattatásakor a Velence fennhatósága alá tartozó Padua podestája volt. Valószínűleg azért kellett a paduai egyetemen jogot hallgató magyar diák költői szolgálatait igénybe vennie, hogy a multját éktelenítő sötét foltot valamiképpen elkendőzze. A második majlandi hábciruban ugyanis a velencei zsoldossereg proveditora, afféle hadseregszállító és politikai megbízott volt, árulás gyanúja miatt azonban kegyvesztett lett és börtönbe került, honnét nehezen szabadult ki.

Janus igazságot is szolgáltat neki. A böcsőtől elkíséri a majlandi háború végéig. A keretet a való (ha nem is mindig Marcellusszal megtörtént) tények elmondásával tölti ki. Az antik műfaji sablonok csak akkor tengenek túl, ha egy-egy ilyen ténycsoport elmondása után hőse javára azt „kiértékeli“. Ez ellentmondásossá, sőt komikussá válik, mikor az események aránylag valós, történeti alapokra épített és elegánsan megverselt előadása után, — melyből az tűnik ki, hogy például Marcellus bizony csak élelmet szállított — a konklúzióban lendületesen, antik párhuzamokkal nem fukarkodva, döntő fővezéri szerepét és győzelmeit méltatja, minden eredményt és hőstettet számlájára ír. Igazságtalan, ellenségei (megkapják a magukét!) okozta lebukása — Janus szerint — a velenceiek vereségeinek sorát is megnyitotta...

Velencei patríciusról és velencei háborúról lévén szó, Szent Márk városa is megkapja a tekintélyét, jelentőségét megillető dicséretet és elismerést. Sőt ezen túl! A vezető nemes patríciusok osztályérdekében az akkori status quo-t ezerévesnek, a legtökéletesebbnek, a város hatalma zálogának hirdeti, s állást foglal az apró itáliai államokban mindinkább fellépő „kényuralom“-mal szemben, melytől a velencei Tizek állandóan rettegtek, ezért nyirbálták egyre a doge jogkörét. Velencében — éneklí Janus —:

Nem vetik a nemesek sanyarú rabságra a népet
 És lázongva a nép se szegődik a kényuralomhoz,
 Mert eszesen kitalált szép szóra hajol meg örökké
 És a szelíd hatalomnak igáját hordja szerényen.
 Így ezer éve, hogy a szeplőtlen, tiszta szabadság
 Kényuralomnak meg nem adá soha szűzi erényét.
 Éppen ezért hajtá mindazt az uralma alá, mi
 Kréta s az Alpok, a haemoni Hebrus s a Garda között van.
 Éppen ezért a Vörös-tengerhez is elhatol, eljut
 És ami kincs, ami drága fűszer van, közli világgá.

(Hegedűs István fordítása)

„A szeplőtlen, tiszta szabadság“ alapját is eszményként ünnepli:

Kormányoz csak is egy, de a főhatalom nem ez egyé.
 Itt a nemesnek van közösen joga ülni tanácsot
 És oly polcra sosem jut a népnek sepreje alja,
 Hogy a curuli zsöllyét ülvén szennyezze be mocska.

(Hegedűs István fordítása)

A velencei nemesi patrícius-felfogás népellenessége visszhangzik ezekben a sorokban, de aligha lehetett idegen Janus magyar-nemesi mentalitásától. Különben úgy tűnik fel, hogy panegyricusának témájával nincs mélyebb érzelmi közössége. Állást foglal ugyan hőse javára, de ez az állásfoglalás külsőséges, nem belső meggyőződés táplálta. S éppen azokat a részeket érezzük hamisnak, mondvacsinálnak, ahol ez megnyilatkozik. Az antik kulisszák sápadtan, üresen ásítanak, nincs funkciójuk, kilógnak a műből, mint kopott játékhuszárból a kóc. Ha meg elhagyjuk őket, visszamarad egy jól megverselt, száraz krónika.

6. A humanizmus kompromisszumos arculatát tökröző versezettek sivatagából oázisként emelkedik ki a Guarino-panegyricus. Ért-

hető is, mert ebben nem az olasz napipolitika kátyúba süllyedt szeke-
rét tolja több-kevesebb meggyőződéssel, hanem központi, nagy szemé-
lyes élményéről, a humanizmusról vallhat.

A műfajon belül is elűt az előző fejezetben tárgyalattól, a
művészéletrajzok közé tartozik, amelyek sorát Boccaccio nyitotta meg
Dante-életrajzával. Mesterének akar időtálló emléket állítani a háias
tanítvány, Guarinónak, aki a kis „barbárt” kézenfogta, új világba
vezette, „föltárta a Helikont”. Guarino és humanizmus — Janus sze-
mében — egy. Benne testesült meg. Ezért Guarino dicsérete egyben
a humanizmus dicsérete is.

Már kilábolt a kamaszkorból, a ferrarai évek mögötte, Paduában
jogot hallgat, s most a felnőtt férfi komolyságával vet számadást,
készíti el a világnézetét kiformaló, termékeny esztendeinek mérlegét.
Most nem epigrammákba széttörve, játékosan, kamasz vigyorral közli
élményeit, — összegez: az Itáliában szerzett benyomások, ismeretek,
élmények szélesebb kontúrjait rajzolja meg, mélyebb értelmét fejti ki.
Az „új világ” szellemi horizontját adja. Így műve nem csupán Gua-
rino dicsérete, nemcsak a ferrarai diákevek summázása, hanem az
ötvenes évek felsőítálai humanizmusának művészi, eléggé tökéletesnek
mondható összefoglalása. Nemcsak tartalmilag, hanem formailag is!
Az egész antik kelléktár (reminiscenciák, mitológia stb.) ez esetben
nem felesleges töltelék, maga is kissé tartalom, mert korhűen jellemez,
s oly szervesen hozzátartozik, mint az ember húsához a bőr.

„Új kor hajnala virrad!” — még az alvilágban is tudják s örömmel
ujjongják a két nemzet — a görög és a latin — nagy szellemei. „Új
kor hajnala virrad, mert hisz a régi világ tudománya fölélede ismét.”
Az antik görög és latin város tudománya, ideológiája, mely részben
választ tud adni a polgárság problémáira, másrészt fegyvert ad
kezébe a reakcióval vívott ideológiai harcban. A polgárság ideológusa,
a humanista ezért megy vissza az ősökhez:

Ámde te azt a tudást, mit az ősök bírtanak egykor,
Visszaadod s felidézed örök feledésnek öléből.
Mertha a földre tiport tudományt te ma föl nem emelnéd,
Hasztalanul hullt volna az ősök sok veritéke.

(Hegedűs István fordítása)

Ki tiporta földre a tudományt? A válasz leleplezi az ellenséget, az
„új világ”-ba is vadhúsként belenövő, ezeréves „sötét” középkort,
mely a tudományt a Theológia vaksi szolgájává kárhoztatta.
Fölötte már húzzák a lélekharangot, „ezer évi homály tova lebben,
— S annyi író rejtett értelme kipattan a fényre.” A harc azonban
nehéz:

Vajmi nehéz munkába került letörölni a földön
Azt a homályt, mely a durva szivekre, agyakra borult rá.

A középkor — Janus szerint — az elvadultság kora volt, s az embert
az új műveltség emelte ki ebből a sorból: „...vadállati éltet élni eltil-
tottad az embert s szívben, beszédben válnia emberré tanítottad.”

Osztálykülönbség nélkül minden embert? Azt írja ugyan, hogy
Guarinóhoz tanulni „eljön a kalmár asztala mellől, harcfi letesz dár-
dát s a durva paraszt otthagytja ekéjét”, mégsem tagadja a humaniz-

mus osztályjellegét. „Élced sosem paraszt, megérezni rajta a várost“ — mondja Guarinóról. A latinnyelvű eredetiből — nec rus sapiunt tua dicta, sed urbem — élesebben kiugrik az ellentétezés a feudális multat még őrző, elmaradt vidék és az újat, a magasabbrendűt képviselő város között. Városi, polgári ez a humanizmus, mégpedig a vagyonos polgárság és a vele szövetséges fejedelem anyagi viszonyait tükrözi, hisz célja: „a műveltség áldását feltárva *finommá tenni az éltet*“. Terminológiája is polgári, az árugazdálkodásé. Például az a hajó, mely a Görögországban tanult Guarinót Itáliába hozta, nem idegen fényűzési cikkeket hoz, „jobb, becsesebb az az áru s az érték, mit szállít e hajó“, mert rajta a mult terhe, a görög és a latin szellem kincsei vannak. A műveltség is áru, amelynek értéke, ára van. A ferrarai iskolából „Annyit visz haza bárki, amennyit szelleme megbír; S oly csekély árért, mennyit lefizethet akárki.“ Ennek a finom, keresett portékának volt Guarino egyik leghíresebb — ha nem is oly olcsó — nagykereskedője.

A panegyricus részletesen tárgyalja Guarino életét, munkásságát, jelentőségét, iskoláját, ennek belső életét, a tananyagot, ennek módszeres feldolgozását, elveit, az onnét kikerült tanítványokat, stb., s mindez eszményítve, de reálisan, élettellel tele jelenik meg a hexameterek tovalejtő hullámainak taraján. A híres tanítványok között önmagáról sem feledkezik meg:

Engem is hozzád hozza egy kegyes isteni végzés
Zsenge koromban azon tájáról Pannoniának,
Hol a Dunába nevét s a vizét elveszteni készül
És szelíden szeli át a kövér szántókat a Dráva.

Az olasz polgári műveltségen nevelkedett magyar költő, aki megírta az itáliai humanizmus apotheozisát, nem az olasz humanista körben látja és jelöli ki a maga helyét, jövőendő költői hivatását, hanem hazája felé fordul:

Én viszem majd legelőbb a Dunához el innen a Pótól
Mnemosyne lányit teneked, szent, lantos Apollo.

Otthon nincsenek nagy városok, nincs fejlett, öntudatos magyar polgárság, amely számára a humanizmus ideológiai bázist jelentene, de van királyi udvar, van udvari kancellária, mely igényli az új, élenjáró műveltséget, s ennek ott komoly funkciója van. S a humanista poézisnek is megvan a létjogosultsága: kora színvonalán adjon költői választ a magyar problémákra, a magyarság élethalál-harca a törökkel énekesre vár, oly hősokeket énekeljen meg, akik példát adnak a XV. századi jelennek és a messzi jövőnek. Janus ezt a feladatát tisztán látta:

Eljön még az idő, mikor érett férfi koromban
Bátran a harci mezőt zengem s a csaták zivatarját,
Nagy Hunyadit, hogy a vad törökök közt szerte miként dúlt
És mély árkokat is hullákkal tölte színültig,
Tudja a Hebrus is ezt, már vérszínt ölte magára,
S a macedon fensik, csontoktól messzefehérlő,
És Rhodope havasán áttört út vérnyoma tudja.

BALOGH V. LÁSZLÓ:

A SZÉKELY NÉPBALLADÁK KÉRDÉSÉHEZ

A székely népballadák első összegyűjtése és megjelentetése *Vadrózsák* (1863) címen köztudomásúlag Kriza János érdeme. A Vadrózsák megjelenése okozta korabeli lelkes elismerést annakidején hamarosan megzavarta Grozescu Juliánnak a *Fővárosi Lapokban* (1863., 114. sz.) *Egy pár székely Vadrózsáról* címen megjelent cikke. Ebben Grozescu román eredeti után készült utánzatoknak minősítette a Kriza és gyűjtői által közölt székely népballadákat. Szerinte a Kőműves Kelemenné a V. Alexandri¹ által közölt Curtea din Argeş vagy Manole mester nevet viselő román népballada, a Molnár Anna forrása pedig Marienescu² népköltési gyűjteményében található. A Molnár Anna forrásául szolgáló balladát cikke bizonyosságául Grozescu magyar fordításban is közölte. Grozescu cikke nagy port kavart fel, s az egyre jobban elmérgesedett vitát Arany János nevezte el „Vadrózsapörnek”. Ezt a vitát azóta a nemzeti szűkkeblűség, kizárólagosság — különböző árnyalattal — reakciós „tudományos” vita formájában folytatta s újította meg nyolc évtizeden keresztül. A „vadrózsaperek” sorozata egészen napjainkig elhúzódott, s tudománytalan volta mellett hozzájárult a román és magyar (s ugyanakkor szláv és magyar) kulturális vetélkedés reakciós mezében folyó párviadal folytán a dunamedencei népek közti viszálykodás, gyűlölködés, sovinizmus intellektuális szításához s felfokozásához.

Újabban ugyan a székely népballadák eredetiségének romantikus értelmezésű vitáját mind etnológiai, mind történeti szempontból Ortutay Gyula³ alapján véve elhibázottnak minősítette, mind Grozescuék vádja, mind Krizáék védekezése tekintetében. A magyarságtudományi törekvések vonalán azonban újabb elkődösítések s a „vadrózsaperek” újabb változatai jelentkeztek (pl. Solymossy Sándor felfogásában is). Ezeknek a magyarságtudományi törekvéseknek alapvető és általános elvi bírálatát ugyan Gaál Gábor⁴ már 1935-ben elvégezte a marxista tudományosság szempontjából, de a román-magyar politikai és tudományos élet fasizmus felé való haladása a vitát a

¹ Vasile Alexandri: Balade. I. Iasi, 1853.

² Atanasiu Marienescu: Poezia populară. Balade. 116—124. l.

³ V. ö. Ortutay Gyula: Székely népballadák. Budapest, 1935. Bevezető tanulmány, 16 s k. l.

⁴ Gaál Gábor: A magyarságtudományi törekvések bírálatához. Korunk, 1935. 11. sz. 846—854. l.

sovinizmus különböző fegyvereivel mégis folytatta. A felszabadulás óta ez a probléma újabb megvitatás és végleges tisztázás végett még nem került szőnyegre. Ez a tanulmány a székely népballadák keletkezésének és „eredetiségének” kérdését kísérelve megvilágítani, szerény kezdeményezés gyanánt épp ezt a célt kívánja szolgálni.

A székely népballadák keletkezésére és eredetiségére vonatkozó vitakérdés megoldását alapjában a székely népballadák keletkezési, kivirágzási kérdésével kell kezdenünk, mert ennek megvilágítása az „eredetiség” problémáját is magában foglalja.

A 16—17—18. századra esik a magyar-székely népköltészet legértékesebb ágának, a népballadaköltésnek a teljes kibontakozása és leggazdagabb termése. Népballadáink összövegei (arché-típus) közül néhány valószínűleg még régebbre nyúlik vissza, de a hitelesen kimutatható népballadai formák a 16. század óta kristályosodtak ki művészi teljességükben.

Kimutathatóan⁵ 16—17. századbeli a közismertebb székely népballadák közül az általános (nemzetközi) mesetárgyúak sorában: *Kádár Kata, Kőműves Kelemenné, Fehér László, Gyere haza, édesanyám* (= *A rossz feleség*), *Görög Ilona*; — a törökvilágbeliek közül pedig *A fogoly katona, A három árva, Nagy Törökországban, Szilágyi és Hagymási, Fogarasi István, Júlia szép leány, Barcsai, Homlodi Zsuzsánna, Bethlen Anna*. A 18. századból való a *Nagy hegyi tolvaj, Bíró Szép Anna, Bíró Máté, Dancsuj Dávid*.

Népballadáink jellegzetességeit a szemfüles filológusok, szövegforráskutatók motívum-kutatásokból, tárgytörténeti eredményekből próbálták meghatározni. Az egyéni szerzők, műköltési források után kutatók nép-, közösségellenes, individualista és arisztokratikus álláspontja⁶ azonban menten összeomlik, ha arra a nyilvánvaló tényre utalunk, hogy a szláv, román, székely, magyar, bretagnei, skót, stb. népballadákat — bármily forrásúak is legyenek azok — az írástalan, szájhagyományozó népkultúra erős belső egysége, a stílus, az elmondás alapvető azonossága kapcsolja össze. Mindez pedig az elnyomott néposztály *nemzetközileg azonos* gazdasági, társadalmi helyzetének a következménye. Népballadáink bármily forrásból táplálkozzanak is — a konkrét társadalmi körülmények figyelembevételével —, ebből az alapjában *azonos* osztályhelyzetből kifolyólag nyilvánvaló azonossággal ugyanúgy éreztetik a tragikumot, ugyanolyan erkölcsi állásfoglalást tanúsítanak a történet hőseivel szemben, ugyanolyan lírizmussal telítik a drámai cselekményt, s ugyanúgy alkalmazzák ugyanannak a népi stílusnak egységesítő alapformáit a történés elbeszélésének költői megszerkesztésében. Nem a skóciai, balkáni, erdélyi hegyek vagy a bretagnei tengerpart, a Volga, Duna, Dráva, Olt vízének misztikus hatásáról van szó, hanem elsősorban és alapvetően az azonos osztályhelyzetből, az azonos népi elnyomottságból fakadó kifejezésbeli azonosságról.

⁵ V. ö. A magyarság néprajza, III. k. Budapest, 1935. Solymossy Sándor: A nép epikája. Ballada, 85—144. l.

⁶ T. i. szerintük a népköltészet mesetárgyai s költői formái az ú. n. „magaskultúra” egyéni szerzeményeiből sülyyedtek alá, — megcsönkítva, megromolva, naívvá, együgyűvé váltan az ú. n. „mély-kultúra” világába.

A hasonló, vagy azonos jellegű osztályelnyomás következtében, ugyanaz a tragikus hangú népi epika jött létre a bretagne-i tengerparton, mint a Volga mentén, a Pireneusok tövében vagy a Kárpátok alatt. Ezért a mult reakciós indítékú vitáját a szláv-román-magyar-stb. népköltészet, népballada,⁷ népzene eredetiségéről, elsőszülöttségi jogáról, „felsőbbrendűségéről“, azzal a megállapítással intézhetjük el, hogy a népköltészetben, népballadában a magyar-román-szláv bánat mindig *egy* marad, amíg nemzetközileg ugyanazon osztályelnyomás igáját kell hordozni. Eltérő földrajzi, társadalom- és kultúrtörténeti adottságok ugyan megteremthetnek árnyalati módosulásokat, színezetbeli sajátosságokat a különböző nemzetiségek népballadáiban, de azonos osztályelnyomásból eredő alapvető egységüket, azonosságukat el nem moshatják.

Ennek a megállapításnak a világánál nemcsak a különböző nemzeti-ségű népballadák „eredetiségéről“, elsőszülöttségéről, „felsőbbrendűségéről“ folyó sovíniszta, reakciós vadrózsaperek válnak tudománytalanná, hanem a népballadára vonatkozó eddigi téves elméletek is megdőlnék.

Így a régi levitézlett társadalomtudomány földrajzi iskolájából származó ama nézet is megdőlni fog, hogy a skót, dán, délszláv, román, székely népballadák zord tragikumú szépsége az északi égtáj vagy a zord hegyvidék kizárólagos és misztikus hatásának köszönhető. Hiszen az újabb tudományos kutatások kiderítették, hogy déli és alföldi, nap-sugarasabb tájakon is találhatók hasonló tragikumú, „zord szépségű“ balladák. Tehát téves általánosítás az, hogy az északi vagy hegyes táj a szomorú ballada, míg a déli vagy alföldi tájék a vígballada vagy a románc termőföldje. Legfeljebb annyi mindebből az igazság, hogy földrajzilag elzártabb szigeteken (pl. a Faröer-szigetek, Izland, Írország) és eldugottabb hegyvidékeken (Skócia, Balkán, Erdély) sajátos társadalmi helyzet (kikapcsolódás, elszigetelődés) folytán tovább fennmaradhattak régibb típusú (=tragikusabb) népballadák. Ez a tény is azonban csak a társadalmi elszigetelődést s a társadalmi fejlődésben való esetleges hátramaradást s nem a nemzeti felsőbbrendűséget vagy még kevésbé a földrajzi tényezők mindenható teremtő erejét bizonyítja. Ugyancsak itt kell megcáfolnunk egyik magyar néprajzi szaktekintélyünknek, Solymossy Sándornak azt a téves nézetét (ami a „vadrózsaper“ újabb felújítása), hogy a románságnak nem lehetett rendszeres és eredeti balladaköltése, mivel a román nép körében nem mutatható ki az énekesrend, a hegedősök intézményének fennállása, amelyből pedig szerintem szükségszerűen sarjadt ki a népballadaköltés. Ez az állítás nemcsak reakciós volta miatt helytelen, hanem azért is, mert a mai tudományosság álláspontjának s a társadalmi tényeknek megfelelően a népballadaköltésnek nem *főforrása*, hanem csak mellékforrása a hegedősök epikus énekköltészete s mesemotívum-közvetítő szerepe. A főforrás — a feudalizmus által elnyomott parasztság

⁷ V. ö. *Alexits* György: Vadrózsapör, *Etnographia*, VIII. k., 73., 184., 279., 362. l. és *V. Bogrea*: O mistificare grosolană, *Ramusi*, XVIII. k., 30. l. — Rövid ismertetését lásd: *Dacoromania*, IV. Part. 2.

osztályhelyzete — a román népnél is *megvolt*, nemcsak a magyar vagy székely népnél. Legfeljebb a bizonyos mértékig eltérő gazdasági, társadalom- és kultúrtörténeti adottságok némileg más színezetű, más sajátosságú népballada-költést tettek lehetővé a Havasföldön, mint a magyar Alföldön vagy Erdély hegyei között.

Megvilágosodik előttünk az is, hogy a magyar és székely népballadánk keletkezése és kifejlődése miért épp a 16—17. században történik. Korántsem kizárólag azért, amiért ezt Solymossy⁸ állítja, hogy t. i. a népi hegedősök epikus énekeiből származó meseanyagnak és közlési műformának a népi köztudatba való elterjedése és a hegedősök ekkortájra eső lassú kiveszési folyamata után, csakis ekkor vehette át a vándorénekes szerzeményeinek s teremítő munkájának szerepkörét a már kialakult népballada-költés. E valóban fennforgó körülmény mellett elhallgatja Solymossy Sándor azt a társadalomtörténetileg kétségtelen *főokot*, amit mellékesen s közvetlenül ő maga említ a 18—19. századbéli betyárballadák keletkezésének magyarázata közben, amikor azt állítja, hogy a mi betyárballadánk gyökerei az 1514-i Dózsa-felkelésre nyúlnak vissza.⁹ Ez a megjegyzés nemcsak betyárballadánk, hanem összes régebbi s újabb népballadánk *keletkezési és fejlődési főokára rávilágít*. Az 1514. évi Dózsa-felkelés leveretése után következő jobbágynyomás kegyetlen társadalmi tragikuma szükségszerűen épp a 16—17. században bontakoztatta ki a tragikusmagvú népballadai műfajt. A nép szenvedéseit csak fokozta a külső elnyomás (török és német), a háborús kifosztás, az évszázadokig tartó gyarmati kizsákmányolás. Csakis ennek a mélységes tragikumú társadalmi helyzetnek a nyomán s csakis a Dózsa-felkelés leverése után következő elnyomás során virágozhatott ki az elnyomott nép körében a népballada műfaja.

Összefoglalásul és betetőzésül *Gaál* Gábornak a székely népballadák tudományos megvilágítását tartalmazó régebbi tanulmányából¹⁰ elevenítünk fel néhány véglegesen eligazító fejtegetést.

* * *

Ha csak *megközelítően* utalunk a balladák tartalmára. már akkor kiderül, hogy a balladák konfliktusa *társadalmi*. Például kőművesek elindulnak munkát keresni. Felfogadják őket. Am a munka nem megy. Hogy a munka menjen, az egyik kőműves feleségét kell feláldozni. Pénzsóvárgásukban feláldozzák (*Kőműves Kelemenné*). Budai Ilona szintén pénzért — feláldozza gyermekeit. — Két legény fogságban van: Császártömlöcében — két gerezd szőlőért (*Szilágyi és Hagymási*). Egyik másik rablegényt szerelemből kiszabadít a császárléány. A nagy török császár a léányával szerelmeskedő szegénylegényt a *társadalmi osztálykülönbség* merész semmibebevételéért kivégezteti. Amikor a tömlöcbe vetett császárléány kivégzett székely katonáját tovább siratgatja, a császár társadalmi gőgjének felháborodásában őt is a tengerbe vetteti (*A fogoly katonája*). A gazdag anya megöli a jobbágyleányt, nehogy a fia feleségül vegye (*Kádár Kata*). Egy másik legény ugyancsak raboskodik. Az anyjának három kővára van, kiváltását kérő fiát azonban nem váltja ki a fogságból: „Mert fiú helyébe

⁸ I. m. 92—96. l.

⁹ U. o. 143—144. l.

¹⁰ Korunk, 1935. 11. sz., 846—854. l.

fiat ad az isten, De kőváram helyett nem ad mást az isten“ (*Nagy Törökországban...*). Az osztálykülönbségek miatt nem neki való szegénylegény után (akit megölet a leány apja) eleped a leány (*Szép Júlia*). A szegény kocsislegénnyel szerelmeskedő főúri leányt sógorbátyja halálra sebzi (*Bethlen Anna*). *Fejér László* huga odaadja magát a hajdúk kapitányának, hogy megmentse lótolvaj bátyját az akasztófától; *Fehér Lászlót* azonban a hajdúk kapitánya mégis felakasztatja (*Fehér László*). Az osztálykülönbségek miatt nem neki való leány elrablása miatt rabságba vetik a legényt (*Bíró Máté*). Szegény ember ne vegyen el gazdag lányt feleségül (*Héj páva, héj páva...*). A bolygó katonának, *Dancsuj Dávidnak*, „az ország rabjának“ a kesergése is társadalmi elnyomottságából fakad.

A balladák tartalmát kitevő mese tehát valami társadalmi összeütközés kibontása. A balladák hősei azonban nem látják a megoldások igazi útját. Ők a természeti ember régi — gyakran mágikus — megoldásaival operálnak, vagy pedig a konfliktusokat egyénileg oldják meg. A konfliktusok valódi — a feudális kizsákmányolásból eredő — oka ismeretlen előttük. A feudális-nemesi szerkezet általános elnyomását csak érzik, helyzetük értelme nem tudatos s ezért a hősök — tévesen — egymás ellen, nem pedig közösen az uralkodó osztály ellen támadnak. A „sors“ nagy drámája így nem az ember és társadalma között oldódik meg, hanem az azonos sorsúak pusztítják egymást. A balladák ú. n. „tragikus“ világának ez a valódi értelme. A balladákban élő ember nyugtalan, nem találja a helyét, kíváncsalmakkal teli, megoldás-sóvár, szorongó, teli sötét érzéssel, kínlódással. A vallás enyhülete kevés. A megoldatlan, egyensúlyát nem találó emberi kedély vad kalandokban keresi megállapodását. Az emberi viszonylatok visszatartóak. A család életéből hiányzik a bensőség. Az anyák gonoszak. Az apák krudélisak. A család bázisa nem a szeretet, hanem a pénz. A balladák leleplezik a feudális-világ belső ürességét.

A parasztság azonban a 16—18. századokban nem volt már egységes osztály. Egyre jobban kiéleződött a gazdag parasztok és nincstelenek ellentéte. Az egyes balladák is a parasztság egyik vagy másik rétegének a viszonyait tükrözik.

Jó példa erre *Kőműves Kelemenné* két változata (Ortutay Gyula Székely népballadák c. kötetében). Az egyikben Kőműves Kelemen felesége négylovas hintón, kocsi-val (a kisebbik kocsis-sal) keresi fel az urát, s a ballada kerüli a mesteremberek gazdasági-társadalmi kötöttségeinek kiemelését, sőt a hősnőt megteszi előkelőségnek. A másik változatban nincs szó hintóról, nincs szó kocsisról, nincs szó Kőműves Kelemenné társadalmi rangjának emeléséről. Ellenben szó van pl. ilyesmiről: „Emenyünk, emenyünk, hogyha dolgot kapnánk!“ Ebben a hősök gyalog járnak és munkát keresnek s amikor az asszony megérkezik férje látogatására: „Ejöttem, ejöttem látogatásodra.“ — a férfi a következőket válaszolja: „Eljötté, eljötté fejed vesztésre.“ Mire az asszony: „De azt én jól tudom, hogy tik úgy es teszten. — Hogy embert megöltök, avval pénzt kerestek.“

A Kőműves Kelemenné két változata pontosan utal arra, hogy a ballada testének kiformálásában két különböző réteg felfogása érvényesül. Míg az első világosan utal a tehetős, hintós, kocsisos (több kocsisos) gazdag parasztra vagy céhmesterre s a pénz vonatkozásait

bagatelizálja, addig a másik éppen ezeket a vonásokat helyezi rövid, éles fogalmazással előtérbe, minek következtében a rövidebb fogalmazásban szembeszökő kiemelést nyer a pénz szerepe, míg a hosszabban ez elkenődődik s helyette líraiság, műköltői fordulatok, Kőműves Kelemenné uras, ünnepélyes magaviseelkedése kerül. Nagyon fontos ezeknek a vonatkozásoknak a kiemelése. Ezeket a vonásokat az eddigi kutatás még csak nem is érintette. Érthető. Az eddigi kutatás a „nép“ balladáiról beszélt s hogy e balladákban „népi“ elégedetlenség is manifesztálódott volna, arról szó sincs, mint ahogy arról sem, hogy ezt a „nép“-et kik teszik. Hogy ez a „nép“ osztályokra, rétegekre tagozódik s hogy ezeknek a tudata jelentkezik a balladákban s így végeredményben a balladák szociális ellentmondásokat ábrázolnak. A kutatás eddig csak olyasmiket állapított meg, hogy ezek a balladák a „néplelék alapján azonos tulajdonságaira“ mutatnak rá (Solymossy Sándor) s „méltó társai“ a világhíres angol, skót és skandináv balladáknak s ezekkel „közös gyökérre“ nyúlnak vissza. Hogy azonban ez az „azonos tulajdonság“ és „közös gyökér“ közelebből micsoda, arról hallgat. Arra még csak nem is céloz, hogy a „gyökér“ a valóságban keresendő, hanem valami olyasmit sejtet, mintha a balladák „ősi-képe“ volna az eredet magyarázata, nem pedig az a történeti-társadalmi-gazdasági szféra, amiből a balladai konfliktusok megszülettek, s amiért ugyanolyan természetesen az angol-skót környezetben, mint Skandináviában, a Balkánon vagy a Székelyföldön. Különben az egész kutatás a meglévő balladák vizsgálata helyett arra a kérdésre vetette magát, hogy mi a balladák szövegének az eredete, meg hogy miképpen történt a balladák „formai“ kiérése (Solymossy Sándor). A ballada-kutatás e formális rejtélyeket feszegető irányzata természetesen terelte el a figyelmet a balladák valóság-értelmének tisztázása felől. Az ilyen kutatás megkerüli e balladák emberi felszabadulást követelő világát.

* * *

A fenti szempontok szerint kell megítélni, értékelni székely (s különben bármely nemzetiségű) népballadák „eredetiségét“ is, mert így nemcsak az elnyomott nép egészségesebb erkölcsi magatartásával s művészi valóságábrázolásával fogunk egyetérteni, hanem észre fogjuk venni a népballadai „homály“ mögött az elnyomottak nemzetközileg egyetemes felszabadulást követelő néptömegeit is. Akkor pedig a népballadák nemcsak egyoldalú nemzeti büszkélkedést és önmagáért való műélvezetet jelentenek, hanem megrendítő indítékokká válnak számunkra az évezredek osztályelnyomás elleni harc gyakorlati vállalására, ami a világsszabadság harci indulóivá változtatja dunamedencei népeink eddigi tragikus osztályhelyzetéből kivirágzott balladás énekeit.

KÜPECZI BÉLA :

EMINESCU — A ROMÁN NÉP NAGY KÖLTŐJE

Ez év január 15-én ünnepelte a román nép s vele együtt a klasszikus értékeket megbecsülő haladó emberiség a 19. század nagy költőjének, Eminescu Mihálynak századik születési évfordulóját. Ez az ünnep jelentős dátum a Román Népköztársaság kultúrforradalmának történetében. Eminescu költészete a burzsoá kritika és irodalomtörténet minden hamisításától megtisztítva most már félreérthetetlenül a nép kincsévé vált. A marxista-leninista kritika lehántotta a nagy költő művéről azokat az ellenséges „értékelés“- és „magyarázat“-rélegeket, melyeket a vezető osztályok kritikusai ráraktak és felfedte azt a nagy értéket, melyet ez a mű jelent ellentmondásai ellenére is.

A román feudális-burzsoá osztályok kritikusai megtették mindent, hogy a költészet haladó, jövőbe mutató vonásait elhallgassák s kiemeljék mindazt, ami ezt el tudja választani a néptől és szűk dekadens irodalmi körök magánygyévé tudja tenni. Nem az ő „érdemük“, ha ez a kísérletük teljes egészében nem sikerült és ha a dolgozó nép magáénak vallotta mindig a költőt. A l'art pour l'art, a formalizmus, a pszihologizmus, a kozmopolitizmus vagy a nacionalizmus romániai képviselői a legkülönbözőbb hamisításokkal kísérleteztek. Egyesek azt próbálták bizonygatni, hogy Eminescu műve elefántcsonttorony-költészet, mely elsősorban formális szépségeivel vagy világmegvető pesszimizmusával hat. Ennek a pesszimizmusnak a gyökereit a költő betegségében vagy a schopenhaueri, esetleg ind filozófia hatásában keresték, de gondosan elkerülték azt, hogy társadalmi okaira rámutassanak. Sokan a német, sőt egyesek a francia romantika folytatójaként tüntették fel, mások viszont a költészet nacionalista hangjait kiemelve a román „fajiság“ kifejezőjét látták benne.¹ Ezek a hamis nézetek nem álltak meg az akkori országhatároknál, hanem áttérjed az más országok burzsoá irodalomtörténetébe és kritikájába is.

Magyarországon, ahol az uralkodó osztályok sovínisza politikájának következtében alig jelent meg a román irodalom kérdéseivel foglalkozó komoly tanulmány, az érdeklődő elsősorban világirodalomtörténetekben, lexikonokban nézhet utána, hogy vajjon ki is volt Eminescu. Ezek a világirodalomtörténetek, melyek általában minimális teret adnak a keleteurópai népek irodalmának, elismélik a fent ismertetett nézeteket s különösen előszeretettel emelik ki a román költő pesszimista-voltát. Anélkül, hogy teljességre törekednénk, bemutatunk néhány ilyenfajta jellemzést. A Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténetben, mely elég részletesen foglalkozik a román irodalom problémáival, az életrajzi adatok után ezt olvassuk: „Az ő (Eminescu) pesszimizmusa nem a beteg s a világgal meghasonlott ember pesszimizmusa, hanem azé a férfiő, aki a bölcséleti iskolák tanításaiból szűrte le a világfájdalmát s aki fellázad

¹ A román uralkodó osztályok kritikusairól N. Moraru írt részletes tanulmányt, Studii si eseuri, Buc., 1950., 275.

az élet meddő küzdelmei ellen.¹ Mintha a jасsi konzervatív irodalmi körnek, a Junimea-nak kritikását, Titu Maiorescut hallanók, aki a legélesebben fogadta azt, hogy Eminescu pesszimizmusának társadalmi alapja lett volna!² Egy másik magyar kézikönyv, a Világirodalom Története ugyancsak átvesszi a román burzsoá kritika közhelyét s ezt írja: „Eminescu Schopenhauer szellemétől áthatott lírai fatalista”.³ A Dézsi szerkesztette Világirodalmi Lexikonban Bitay Árpád az adatok ismertetése után azt emeli ki — s ez számára fontos Eminescu költészetében — hogy a román költő „rokonszenvezett a katolicizmussal”. Szerb Antal Világirodalomtörténetének Függelékében, ahol a kis népek irodalmát tárgyalja, úgy emlékezik meg Eminescuról, mint a „románok európai színvonalú költőjéről” és „pesszimista lírikusról”.

Nem kapunk jobb képet erről a költészetről akkor sem, ha a magyar nyelvű Eminescu-tanulmányokat vizsgáljuk meg. Úttörők ezen a téren Szöcs Géza és Cristea Illés munkái, amelyek 1895-ben jelentek meg és összefoglalják a román kritika addigi eredményeit. Szöcs Géza kétségtelen érdeme, hogy tekintetbe veszi Eminescu első marxista értékelőjének, D. Gherea-nak nézetét is.⁴

1918 után főleg Erdélyben sok kisebb-nagyobb cikk vagy tanulmány foglalkozott a nagy román költővel, ezek azonban semmi újat sem hoztak, legtöbbször T. Maiorescu, Vianu és más burzsoá kritikusok véleményét ismételtették és különböző többé-kevésbé alaptalan irodalmi párhuzamokat igyekeztek felállítani.⁵

Magyarországon a harmincas évektől kezdve Gáldi László kísérelte meg Eminescu költészetének különböző oldalait megvilágítani. A román filológia eredményeit felhasználva és új utakat is keresve, Gáldi elsősorban az úgynevezett középeurópai összehasonlító irodalomtörténet szempontjából nyúlt a kérdéshez. Ez részint hatáskutatást jelentett, részint a „lelki strukturák” olyan összehasonlítását, mely nem vette tekintetbe a társadalmi, az osztálytényezőket. (A hatásokat illetően nagy jelentőséget tulajdonít a „tájszajzi problémáknak” és Eminescu-t éppen ezért a középeurópai kultúrkör lírikusának tünteti fel, aki elsősorban a német kultúrához kapcsolódik.⁶ A „lelkistrukturák” összehasonlítása viszont oda vezet, hogy a román költőt egyszer Vörösmartyval,⁷ másszor Kölcseyvel hasonlítja össze, sőt bár a múltban tiltakozott az Eminescu—Petőfi párhuzam ellen,⁸ 1947-ben már maga is megkísérli ezt az egybevetést.⁹ Más tanulmányaiban a költő alkotó munkáját igyekszik nyomonkövetni és itt beletéved a pszichológizáló kritika útvesztőjébe.¹⁰

Nem kétséges, hogy ezek a tanulmányok sok részletkérdést helyesen mutatnak meg, de a maguk egészében a Horthy-korszak irodalomtörténeti kutatásainak útjait példázzák; rávilágítanak a magyar uralkodó osztályok érdekeit

¹ Egyetemes Irodalomtörténet, szerk.: Heinrich Gusztáv. A román részt Alexics György írta, Budapest, 1905, II. 854.

² T. Maiorescu: Eminescu și poeziile sale (E. és költeményei), Critice, III. Buc., 1908, 113.

³ A Világirodalom Története, P. Wiegler nyomán Király György és Túróczi-Trostler József közreműködésével átdolgozta Benedek Marcell, Budapest, é. n. I. 205.

⁴ Szöcs Géza: Eminescu és Egy pár szó Eminescu irodalmáról, Nagy-Szeben, 1895; Cristea Illés: Eminescu élete és művei, Szamos-Újvár, 1895.

⁵ Ebből a szempontból legjellemzőbb Kristóf György tanulmánya: Eminescu M. költeményei, Erdélyi Múzeum, 1935. — A szerző Eminescut Petőfihez hasonlítja.

⁶ A középeurópai irodalomtörténet lehetősége: I. Eminescu és Közép-Európa, Apollo, IV. 134. lap. — A szerző Eminescu Horatius fordítása kapcsán azt állítja, hogy a román költő magyar példa nyomán gondolt erre a munkára.

⁷ Eminescu és Vörösmarty, Vasárnap, XXII. 107.

⁸ Kölcsey és Eminescu sztoicizmusa, Apollo, X. 72.

⁹ Petőfi és Eminescu, Sorsunk, 1947. okt.

¹⁰ Lucifer és Luceafăr, Egyetemes Philológiai Közöny, 1947. máj., 115. lap.

kiszolgáló, nacionalista jellegű irodalomtörténet és a szellemtörténet módszereire, melyekkel meghamisították vagy elködösítették a valóságot.

A szellemtörténet lecsapódása az 1947-ben megjelent Eminescu Válogatott versei című kötet bevezetője is. „Eminescu Mihály, az európai szellem országokon átfutó római limesének egyik őrtornya, mely messzi testvértornyok felé küldi riadt fényjeleit,” — ez a sommás „jellemzés” olvasható mindjárt a tanulmány elején, melyben a szerző nem fukarkodik a nagy párhuzamok számával. Hivatkozik Hugora, Goethere, Schillerre, Byronra, Aranyra, Vajda Jánosra, Reviczky Gyulára és Komjáthy Jenőre. Eminescut „hasadt és elveszett léleknek” tartja, akinek az a lényeges vonása, hogy kora egyik legnagyobb pesszimistája. Ezt a pesszimizmust a Bécsből hazahozott „spirocheta pallidák”, a Berlinből importált „Nirvána-bölcselet”, a „mostoha viszonyok” és „családjának ijesztő pusztulása” magyarázzák. A költő politikai magatartását így jellemzi: „nem reformer, hanem elkeseredett hagyományörző, amilyen csak egy ortodox román lélek lehet.”¹¹ Ez a tanulmány csaknem típusa az esztétizáló, irracionális kritikának, melynek káros maradványai még ma is kísértenek.¹²

Ilyen és hasonló nézetekkel szemben vette fel a harcot a marxizmus-leninizmus útmutatásait követő új román kritika, mely a klasszikus hagyományok átértékelésében a burzsoá kozmopolita és formalista művészeti felfogások elleni harc egyik döntő tényezőjét látja. Eminescu költészetének átértékelését célzó munka még csak kezdetén áll, de eredményei máris felfedik a burzsoá kritika hamisításait és így joggal lehet mondani, hogy visszadják ezt „a büszke értéket” a népnek. Az alábbiakban igyekszünk majd felvázolni azt a képet, melyet a valódi Eminescuról kaphatunk az említett tanulmányok alapján. Ez a kísérletünk — véleményünk szerint — nemcsak a román költő helyes bemutatása szempontjából hasznos, hanem azért is, mert az ismeretett anyag felhívja a figyelmet az átértékelés általános kérdéseire és a megoldási lehetőségekre.

* * *

Az 1848-as forradalom elbukott a román Fejedelemségekben, mert a burzsoázia a helyett, hogy a paraszti tömegekre támaszkodott volna, elkezdett alkudozni a nagybirtokos bojársággal. Ez a forradalom azonban mégsem volt hiábavaló: alapjaiban ingatta meg a feudális rendet és a tömegekben felébresztette a vágyat a nemzeti függetlenség és a szociális igazságosság után.¹³ 48 után alakul ki a modern román állam: 1859-ben egyesül Moldva és Munténia és 1878-ban Románia felszabadul Törökország fennhatósága alól. Ennek az új államnak vezető osztályai a bojárság és a burzsoázia, mely utóbbi miután az 1848-as forradalom ügyét elárulta, szövetségre lépett a dolgozók kizsákmányolása érdekében a nagybirtokosokkal. A korszakot a kapitalista fejlődés gyors üteme jellemzi, melynek során üzemek ezrei létesülnek (csak 1848-tól 1866-ig háromezerral nő az ipari vállalatok száma) nagyrészt külföldi tőkebefektetésekkel. Ezzel párhuzamosan gyarapszik és erősödik a román munkásosztály, mely az 1870-es évek táján már szervezkedni kezd először az orosz narodnyik mozgalom, majd a nyolcvanas évektől kezdve a marxista ideológia útmutatása alapján. A kapitalista fejlődés kialakítja a kulákságot és ugyanakkor fokozza a szegényparasztság nyomorát, amelyet az 1864-ben

¹¹ Eminescu Válogatott Versei, szerk.: Gáldi László és Kéki Béla; a bevezetést írta: Jékely Zoltán, Officina, 1947. Budapest.

¹² Az erdélyi Utunkban Kelemen Béla Eminescu és a magyarok című cikkében így jellemzi a magyar Eminescu-irodalmat: „Eminescu magyarnyelvű méltatói vagy közvetítették a román irodalomtörténészek osztályérdek szabta fejtegetéseit, vagy azok nyomán haladva, társadalmi és osztályalapot semmibe véve, a költő verseiben katolikus reminiscenciákat fedeztek fel, vagy a népies versektől eltekintve, csaknem egész költészetét hatásköltészetnek tekintették.” Utunk, 1950. jan. 14.

¹³ Istoria României (Románia története), szerk.: M. Roller, 1947, Buc. 182. lap.

végrehajtott, szűk határok közt mozgó földreform nem enyhített. Eminescu elsősorban a szegényparasztság helyzetét ismerte s ez döntő fontosságú volt mind ideológiai, mind pedig költői fejlődése szempontjából.

1850. január 15-én született az északmoldvai Botoşani melletti Ipoteşti faluban (vagy talán magában Botoşani-ban) kismemesi családból. A család helyzete — annak ellenére, hogy az apa a „főadószedő” címet viselte — nem volt rózsás. Eminescu a parasztok körében eltöltött gyermekkor után az akkor Ausztriához tartozó Csernovicban német gimnáziumban tanul, ahol azonban számára nem a német irodalom jelenti a nagy élményt, hanem az erdélyi származású Aron Pumnulnak a tanítása, aki megismerteti őt a korabeli és régi román irodalommal és a román történelemmel. Nem kétséges, hogy éppen Csernovicban találkozik először az 1848-as nemzedék hagyományaival. Itt azonban nem marad sokáig: a nélkül, hogy a gimnáziumot elvégezné — vándorútra kél. 1864-től kezdve 1868-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal beharangolja Moldvát, Erdélyt és Havasföldet s közben vándorszínész társulatok sűgője, diák, lovászlégény vagy kikötői munkás. Ezek a vándorévek rendkívül jelentősek Eminescu fejlődése szempontjából. Ekkor még jobban meglátja a kizsákmányoltak, az elnyomottak helyzetét s ez a tapasztalata táplálja lázadását a társadalmi igazságtalanságok ellen. Ugyanakkor alaposan megismeri az erdélyi románságot, annak történetét és főleg irodalmát, melynek nagy jelentősége van az egész román újjászületés szempontjából. Végül — de nem utolsó sorban — ezek a barangolások módot nyújtanak arra, hogy tanulmányozza a nép irodalmát és nyelvét s ez a tanulmányozás — melynek nyomait népköltészeti gyűjteményében is megtaláljuk — egész munkássága szempontjából döntő jelentőségű lesz.

1869-ben családja felküldi őt Bécsbe, ahol mint rendkívüli hallgató beiratkozik az egyetemre. Irodalmi és filozófiai tanulmányokkal foglalkozik, de élénk figyelemmel kíséri a nemzetközi és az osztrák-magyar politikai helyzetet is. A kor nagy eseményének, az 1871-es párizsi kommunének minden mozzanatát nyomon követi s ugyancsak nagy érdeklődéssel figyeli az erdélyi románok politikai helyzetének alakulását. Ekkor már írói munkássága kibontakozóban volt: 1866-ban küldte be első versét a Váradon megjelenő Familiának és 1870-ben válik ismertté a neve Romániában, amikor a konzervatív párt egyik vezetőjének, Titu Maiorescunak irányítása alatt álló Convorbiri Literare (Irodalmi beszélgetések) megjelentette Vénusz és Madonna című versét. Bécsből küldi a Budapesten kiadott Federatiunea című román lapnak politikai cikkei.

1872-ben visszatér Moldvába, de csak rövid időre, mert a Junimea (Fiatalság) konzervatív-párti irodalmi kör támogatásával Berlinbe kerül, ahol 1874-ig elsősorban a német filozófiával és főleg Schopenhauerrel foglalkozik, de természetesen folytatja irodalmi tanulmányait is. Az éppen uralmon levő konzervatívok egyetemi katedrát ajánlanak fel neki. Eminescu nem fogadja el ezt az ajánlatot s így mikor hazatér, a jasi Központi Könyvtárhoz nevezik ki. Nemsokára azonban az ipari burzsoáziát képviselő liberális párt kerül uralomra s a költőt — mint a konzervatív Junimea emberét — kiteszik állásából. Ekkor rövid ideig tanfelügyelő lesz, majd, hogy megélhesen, kénytelen a Curierul din Jasi című helyi lapnak dolgozni, amelytől viszont az intrikák miatt megválik. A legnagyobb nyomorban elfogadja Titu Maiorescunak azt az ajánlatát, hogy a konzervatív Timpul (Idő) című Bukarestben megjelenő lapnál vállaljon szerkesztői munkát. 1877-től 1883-ig jelenteti itt meg cikkei, melyek sok esetben nem a szerkesztőség, hanem Eminescu egyéni véleményét képviselik s melyek miatt éppen ezért rengeteg kellemetlensége van. A nyomor, a sok hajsza súlyosbítja lappangó betegségét: 1883-ban megőrül. Először Romániában, majd Döblingben ápolják, ahonnan félig gyógyultán egy olaszországi út után hazakerül. Itthon azonban

már nem képes teljes értékű munkát végezni — visszaesik betegségébe és 1889. június 15-én az egyik bukaresti kórházban meghal.

Ez a vázlatos életrajz rámutat arra a tényre, melyet a burzsoá irodalomtörténet és kritika igyekezett elkerülni, hogy t. i. Eminescu kétségtelenül a román uralkodó osztályoknak, a feudális-burzsoá szörnyszövetségnek áldozata volt. Ennek az elnyomó, a szellemi munkást meg nem becsülő uralomnak a hatását nemcsak élete, hanem költészete is megsínylette. Már itt utalhatunk arra, hogy a magyar irodalomtörténészek által is oly sokszor emlegetett eminescui pesszimizmus ennek a társadalmi helyzetnek a befolyására alakult ki.

A fiatal Eminescu ugyanis — amikor még nem került szembe a román vezető osztályok politikájával — nem a lemondást hirdette, hanem a forradalmi hagyományokhoz kapcsolódott. Költészete — amint egyik marxista méltatója írja — „az 1848-as forradalmi mozgalom és kulturális újjászületés talajából szívta fel az életet adó nedveket”.¹⁴

Ez a megállapítás felhívja egyébként a figyelmet a kozmopolita kritika hamisítására, mely a román költőt különböző külföldi áramlatok képviselőjeként igyekezett feltüntetni, akinek megjelenése meteorszerű volt a román irodalomban. Ez az állítás helytelen: Eminescu útját a román írók, a forradalmi mozgalmakban résztvevő romantikusok készítették elő s maga is rámutat — például az *Epigonok* című versében —, hogy milyen nagy értéket jelentettek számára Alexandrescu, Bolliac, Alecsandri és a többiek. Jellemző, hogy Eminescu 1877-ben, amikor a Bălcescúra hivatkozó liberálisok ellen hadakozik, akkor is a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg az 1848-as havasalföldi forradalom radikális szárnyának vezetőjéről, a földreform és a magyar és román népek közötti megegyezés szorgalmazójáról.¹⁵ Az *Epigonok*-ban, de másutt is éppen ezzel a forradalmi nemzedékkel állítja szembe kora világfájdalmas fiataljait, akik semmiben sem hisznek, akiknek nincsenek eszményeik.¹⁶ A költő forradalmi lendületére jellemzők azok a versszakok, melyekkel a Feslett ifjakhoz fordul, megbélyegezve a társadalmi igazságtalanságokat és harcba szólítva a fiatalokat:

Fel hát!... A múlt évek egyetlen hadba róva,

Zászlóikat kibontják, — feltámadt újra Róma

És győztes útra lép.

Sugárzó isten-arccal, de megkövült erővel,

Örök szövétnekével, dicső időkbe nő fel,

A nagy császár: a Nép!

Fel hát!... a gyilkos örvény, hogy pusztulásba csaljon

Mint megriadt oroszlán, oly gyászos, durva hangon,

A népre rádörög;

Ki lélegzik: szabad lény, — e föld mindenkié lesz

Igazság és szabadság: nem szó csupán, de fény ez,

Nagy ünnep és örök!

(Lajtha Géza ford.)

A lázadás hangja jelentkezik A szegény Dioniz gondolatai című versében is, melyben feltárja azt a sorsot, melyet a kapitalizmus juttat osztályrészül a költőnek. Az *Élet* című költeményében egy kis varrólány történetén keresztül tárja elénk a proletár nyomor sötét képét. A társadalmi igazságtalanságok, a kizsákmányolás elleni lázadását leghatározottabban az Angyal

¹⁴ Ignat, Cu privire la opera lui Eminescu, Scănteia. 1950. I. 13.

¹⁵ Timpul, 1877. november 24. V. ö. Eminescu, Scrieri politice, Clasicii române comentati, 92. lap.

¹⁶ Terouțiu-Cardaș: Studii și Documente literare, I. Buc. 1931. 311—3.

és démon, valamint a Császár és proletár című versek fejezik ki s ezekkel kapcsolatban jelentkezik a legélesebben a Titu Maiorescu által képviselt l'art pour l'art kritika kártékony beavatkozása is. Rendkívül leleplező, hogy a konzervatív Convorbiri Literare az Angyal és démonból kihagyja azokat a versszakaszokat, melyekben a költő, a „démon“, megbélyegzi a kizsákmányolást és annak minden ködösítést szolgáló eszközét:

Isten? Néma árnyék, mázsás súllyal, mely csak nyomja
Vállatok, de vak és sötét vagy gonosz, ha van egyáltalán. --
És ha van nagyobb hatalma, hogy erőt vegyen a rossz uralmán,
Hát miért késik? S ha ő is gonosz, úgy mi gondja

Lehet embernek vele? De nincs Isten. S e földi Igazság
Csak önkény láncra rajtatok; törvény nem arra nehezül,
Ki hozta, ki könnyen él e törvényen belül.
Hisz úgy alkotta, hogy jó bírái bármikor kiforgathassák.

Jóság? Ha tied az ország, szíved könnyen meglágyulhat.
Haza? Őket istápolja csak s a hatalom zord pálcája.
Árnyékában rájuk csak dies s ránk keserűség hullhat --
Ő családok vagytok -- s mi kifosztottak nyája.

Butítanak, hogy csak higgyünk s ők nem hisznek semmiben.
Háborúban hull a vérünk s pusztulunk mint kergő barmok.
Vérünkön hízik és nő s gyűjt tekintélyt a zsarnok,
Mi: söpredék, ők: arany, miénk: a harc, övék: a félelem.

(Lajtha Géza ford.)

Egy percre sem kétséges, hogy ezek az igazságok nem tetszettek a bojár kizsákmányolóknak, akik uralmukat hasonló eszközökkel igyekeztek fenntartani. Éppígy nem tetszett nekik Eminescu másik nagyjelentőségű verse, a Császár és proletár sem. A költő még Bécsben fogott ennek megírásához s az első változatban a Proletár címet adta költeményének. 1871-ben a kommún híreinek hatására hozzásatolt egy részt a párizsi barrikádharcokról. E versben miután a proletár feltárja a kizsákmányoló minden aljasságát, felfedi az általuk idézett igazság, erény, vallás, törvény igazi jellegét, majd így folytatja:

Miért legyünk a hitvány vagyon rabszolga népe,
Kik morzsákat nyerünk csak a munkánk száz baján?
Miért csupán aszályt és halált kapunk cserébe,
Míg ők a mennyben élnek, mulatva és henyélve,
S a kéjtől rá nem érnek meghalni sem talán?

Nos, elfelejtitek tán, hogy szám s erő tiétek?
Csak épp akarnotok kell, hogy földet osszatok.
Ne rakjatok falat már a kincsük rejtekének,
Hova elzárjanak majd, ha dac nyúlal belétek,
Hívén, hogy bárki jussa az életadta jog.

Törjétek össze végre e jogfosztotta rendet,
Mely mindent kétfelé oszt: itt gazdag, ott szegény.
Ki meghalt, az jutalmat se kap, de meg se szenved,
Hisz jussa már e földön mindenkinek teremhet, --
Legyen testvér s egyenlő itt minden gyenge lény.

(Lajtha Géza ford.)

Az első rész további szakaszában az anarchista és az aranykort elképzelő utópista vonásai is megtalálhatók, a második rész viszont a hősiesen harcoló párizsi proletárokról ad nagyhatású képet. Maioreescu kérésére költőnk — aki közben visszaértkezett Romániába — pesszimisista részt kapcsolt a költeményhez, mely a császár elmékedéseit tartalmazza s melynek végső kicsengése:

Örök halálnak álma e mindenség, e lét.

Arra, hogy Eminescu miért fogadta el ezt a megoldást, még visszatérünk. Itt azonban szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a román munkásosztályt nem tévesztette meg Maioreescu mesterkedése: egyik legkedveltebb költeménye éppen a Császár és proletár első része volt.

A költő azonban nemcsak a szociális, hanem a nemzetiségi elnyomás ellen is felemeli szavát. Még Erdélyben jártában felmerül benne az a terv, hogy a kettős elnyomás ellen harcoló Horia alakját egy eposz főszereplőjévé teszi. Ugyancsak erdélyi tapasztalatait használja fel a *Geniul pustiu* (Magányos lélek) töredékben maradt regény megírásánál is. Hőse, Toma Tour („mour“ a románban felhőt jelent) Avram Jancu oldalán résztvesz az erdélyi románság küzdelmeiben, melyeket Eminescu sokszor helytelen szemszögből világít meg. I. Vitner marxista irodalomtörténész a regényt elemezve megállapítja, hogy „...a forradalom alapját képező osztályharc, a forradalom célkitűzései, a vezetők hibái és tévedései — nem tűnnek ki a cselekmény rémképekkel teletűzdelt bonyodalmából... Ez a költő szűk nacionalista szemléletéből következik: az 1848-as erdélyi eseményekben románok és magyarok közötti leszámolást látott és az osztályharcot nem látta meg bennük.“¹⁷ De nem szabad megfeledkezni arról, hogy még ennél a helytelen probléma-állításnál is találunk egy-két olyan utalást, melyek azt mutatják, hogy Eminescu szükségesnek tartotta a magyar és a román népek közötti együttműködést.¹⁸ Ugyanakkor fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy az író hőst később szerepelteti Európa csaknem minden forradalmi megmozdulásában: ami maga is bizonyítja, hogy Eminescu 1870 táján rokonszenvezett ezekkel a mozgalmakkal. Erre fényt vet az a néhány sor, melyet egyhelyt a cári Oroszországról ír: „Ha Oroszországban élnék és a nép egy nagyszerű pillanatban börtönbe vetné zsarnokait, hogy lefejezze őket, hóhérnak én jelentkeznék, ha más nem akadnék! Ki róhatná ezt fel bűnül nekem? Ki mondhatná, hogy nem kötelességemet teljesítem.“¹⁹

Mindebből persze helytelen volna azt a következtetést levonni, hogy Eminescu forradalmár költő volt s helytelen éppen ezért Petőfihez hasonlítani. „Szemünkben — írja I. Vitner — a kizsákmányolás ellen őszintén és hűvel lázadó költő, aki erősen zavaros ideológiai látása miatt nem tudott a forradalmi öntudat fokáig emelkedni; ideológiai zűrzavarát fokozták a konzervatív körökhöz fűződő kapcsolatai és az a tény, hogy nem ismerte a munkásmozgalmat, mely hazánkban még csak csírájában volt, de azután fokozatosan erősödött és a román társadalomban az egyetlen haladó erőt jelentette.“²⁰ Erre az ideológiai zűrzavarra, bizonytalanságra utal már az a tény is, hogy engedte magát befolyásoltatni Titu Maioreescu kritikája által és módosította lázadó verseit. A kisnemességből származó, a parasztságot jól ismerő költőt meg téveszti a konzervatív párt politikája, mely a feudalizmus álláspontjáról bírálta a román kapitalista fejlődést, szerinte minden baj forrását. Ehhez a

¹⁷ I. Vitner: *La centenarul nașterii Eminescu* (Eminescu születésének századik évfordulóján). *Lupta de clasă*, 5. sz., 91. l.

¹⁸ A *Magányos Lélekben* írja: „És mindezt (hegemonia, stb.) az üres fejűek a magyar nép nevében hirdették, mely jó és szelíd, mint minden más nép, addig, míg meg nem részegítik s amely egyenesen predesztinálva látszik arra, hogy békében és testvériségben éljen a románokkal.“ *Geniul pustiu*, ed. Scurtu, 1909, 81.

¹⁹ Călinescu, *Opera lui Eminescu*, 1935, Buc. I. 136. lap.

²⁰ I. Vitner, i. m. *Lupta de clasă*, 5. sz.

párthoz vitte közel az a körülmény, hogy a konzervatív Junimea volt az egyetlen olyan irodalmi társaság, ahol mégis csak felvetődtek a problémák s amelynek tagjai között találjuk egy ideig a nagy meseíró Creangát és a drámaíró Caragiale-t is. Így tudták a konzervatívok Eminescut behálózni és rávenni arra, hogy költeményein változtasson. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a költő könnyen tette meg a Junimea által követelt engedményeket. Éppen Caragiale mutat rá visszaemlékezéseiben, mennyi rossz percet szerzett Eminescunak a Junimea.²¹ Maga a költő satíráiban, leveleiben többször élesen bírálja a Junimea kritikai módszereit és ismételten bejelenti, hogy nem fog többet írni. Tény azonban, hogy tiltakozásai ellenére sem szakított Eminescu a konzervatívokkal s ezek így érvényesíteni tudták hatásukat költészetében is. Megzavarodásában azonban döntő szerepet a romániai társadalmi és gazdasági viszonyok játszanak. Mikor rájött arra, hogy a nagybirtokosokat képviselő konzervatív párt, mely a pátriárkális mult visszaállításáról prédikált, nem tud és nem akar változtatni az elnyomottak helyzetén, szembefordult vele, de mivel a munkásosztály forradalmi szerepét nem ismerte fel s nem látta, hogy melyik osztályra támaszkodhatna, mindinkább a pesszimizmus felé hajolt. Maga írja: „Nyolc éve, mőia visszatértem Romániába, kiábrándulás kiábrándulást követett és olyan öregnek, olyan fáradtnak érzem magam, hogy hiába veszem kezembe a tollat...”²² A jelen sötétsége elől Eminescu a multban, a képzelet világában és a meg nem értett egyedül álló lángész mítoszában keres menekvést. Ennek a pesszimista lírának egyik kiemelkedő szép verse a Luceafărul (Esti csillag), melyben a költő népmese anyagba oltotta világmegvetését.²³ A filozófiai alapokon álló pesszimizmust fejezi ki a legélesebben a Glossza című verse;

Évre év jön, évre év megy,
minden új és minden ódon.
Mi rossz és jó, meg ne lévedj,
vésd eszedbe minden módon.
Bízni balga, félni dőre:
nincs hullám, mely el nem illan,
Bármi csábít hajt előre,
légy közömbös holtodiglan.

(Dsida Jenő ford.)

Ez a hareről való lemondást hirdető költészet tetszett a román uralkodó osztályoknak s ezért emelték ki éppen Eminescu pesszimista vonásait. Pedig a pesszimizmus mély lázadást takar, mely előtör ennek a korszaknak satíráiban. Költői levelében Eminescu élesen elítéli a vezető osztályok megvető magatartását a kultúra munkásaival szemben, megbélyegzi az álhazafiságot és a politikai demagógiát és a torz burzsoá szerelem-felfogást.

Hogy mennyire a román vezető osztályok kizsákmányoló rendszerének eredménye a pesszimista világfelfogás, azt bizonyítják Eminescu szerelmi és természeti versei. Teljesen igaza van a költő első marxista értékelőjének, a román munkásmozgalom kialakulásában nagy szerepet játszott C. Dobrogeanu-Gherea-nak, amikor azt állítja, hogy a „költő alaptermészete inkább az optimizmus és idealizmus volt mint a pesszimizmus”.²⁴ Ez csillan ki akkor,

²¹ Erre a kérdésre vonatkozólag: I. Vitner: Câteva momente din viața lui Eminescu (Néhány mozzanat Eminescu életéből). Scănteia, 1950. I. 15.

²² Vlahuță, Clipe de liniște, Buc., 1907, 275. lap.

²³ Maiorescuék ezt a verset is meghamisították azzal, hogy kihagytak néhány az istenre vonatkozó versszakot. J. Popper: Criticilor mei și concepțiile despre artă ale lui Eminescu (Kritikusaimhoz és E. művészeti felfogásai), Viața Românească, 1949. dec. 258. I.

²⁴ D. Gherea, Eminescu, Critice, III. 121. lap.

amikor szerelemről és a természetről ír. A burzsoá irodalomtörténet szerepte Eminescut úgy beállítani mint az „elvont“ szerelem költőjét s itt aztán a pszichoanalitikának tág tere nyílt mindenféle magyarázatra. Hamis ez az állítás: a szerelem nagyon konkrét formában jelentkezik ezekben a versekben s a költő megénekli azt a vágy feltámadásától az elválásig.²⁵

A szerelem legtöbbször természeti keretben jelenik meg és itt a l'art pour l'art kritikusai is kénytelenek voltak elismerni, hogy Eminescu természetszemlélete lényegében különbözik a nyugati pesszimista költők felfogásától. A természet, épúgy mint a román népköltészetben, együttérez az emberrel minden örömében és bánatában. Ennek a szolidaritásnak nagyszerű kifejezése a Csak egy vágyam maradt című költemény.

Csak egy vágyam maradt:
Haláloamat ériem
lágy esti fény alatt
a parti fővényen.
Almom szelíd legyen:
Erdő közel és ég,
derűs csoda-kékség
nagy távol tengeren.
Nem kell zene, bágyadt
gyászpompa, ravatal —
fonnátok fiatal
gallyból puha ágyat.

Komor fenyőkön át
a hajnali csillag,
csillog s ideballag,
mint meghitt jóbarát.
Jajonganak az éjben
Zordon hullámdalok:
És én elporladok
magányom ölében.

(Dsida Jenő ford.)

Az eminescu mű ellentmondásaira még élesebben rávilágítanak hirlapi cikkei, melyeket itt csak érinteni tudunk. Mint már említettük a költő a konzervatívok mellé áll, mert maga is úgy látja, hogy egyedül a kapitalista fejlődés az oka a nép nyomorának. Azt nem veszi észre, hogy a nagybirtokosok, ha érdekeik ütköznek is az ipari burzsoázia érdekeivel, lényegében szövetségesei ennek a burzsoáziának a tömegek kizsákmányolásában. Ebből az alaptételből ered sok helytelen következtetése. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy sok kérdést nem lát meg világosan és nem bírálja a konzervatív politikát is. Helyesen értékeli a munka szerepét a társadalomban és a dolgozók helyzetével foglalkozva hiteles képet fest azok nyomoráról.²⁶ A kizsákmányolást azonban elsősorban a parasztsággal kapcsolatban ostorozza s mivel a munkásosztály jelentőségét nem ismeri fel, azt állítja, hogy a társadalom egyetlen pozitív osztálya a parasztság. A román burzsoáziát támadva harcol a mindjobban terjedő kozmopolitizmus ellen, de sokszor a sovinizmus hibájába esik. Nacionalista szemszögből ítéli meg az erdélyi nemzetiségi kérdést

²⁵ Maria Banuş, *Natura şi dragostea în poezia lui Eminescu* (A természet és szerelem E. költészetében). Viaţa Românească. 1949. dec. 235. és N. Moraru: M. Eminescu şi timpul său (E és kora) Studii şi eseuri, 270. l.

²⁶ „A munka a modern világ törvénye, ahol a dologtalanoknak helyük nincs.“ — Elenismul, *Curierul din Jasi*, 1876. V. ö. Eminescu, *Scriseri politice şi literare*, Buc., 1905. I. 127. lap. — A munkásság kizsákmányolására: Repausul de Duminecă (A vasárnapi pihenés), i. m., 235. lap.

is, mert nem tud különbséget tenni kizsákmányolók és kizsákmányoltak között, nem látja, hogy az erdélyi magyar munkást és parasztot épúgy kizsákmányolják a magyar uralkodó osztályok mint a román parasztot. Itt azonban ki kell emelnünk azt, hogy Eminescu ezzel a kérdéssel kapcsolatban helyesen követelte a népek közötti egyenjogúságot, s ez a felfogása élesen elválik az említett nacionalista elemektől. Ausztria-Magyarország nemzeti-ségi problémáit vizsgálva megállapítja: „Más nem uralkodhatik itt csak maguk a népek és a hatalmat másnak mint a népnek átadni — ellenük elkövetett vétek.” „Itt nem két népre vagy éppen csoportra gondolok — hangsúlyozza Eminescu — hanem minden népre.”²⁷ Ezt a gondolatot még határozottabban kiemeli, amikor ezt írja: „Az uralkodók és elnyomottak emlegetésének meg kell szűnnie; egyenlőjogú népek között egyenlőjogú népnek kell lennünk.” Másutt így fejezi ki ezt a gondolatot: „Minden népet értékének megfelelő helyre kell emelni ... minden nép sajátos életre vágyik és egyensúly csak a népek egyenjogúságából fakadhat.”²⁸

Mindez azt bizonyítja, hogy Eminescu politikai munkásságában épúgy mint költészetében megtaláljuk a haladó, jövőbe mutató vonásokat. Hogy ezek mellett helytelen nézetek is vannak, ez azzal magyarázható, hogy a költő nem ismerte fel a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit s nem fedezte fel a munkásosztályt, azt a haladó erőt, mely a román népet kiszabadítja a feudális-burzoá szörnyszöveget szorításából.

* * *

Ezek az ellentmondások megvilágítják egyúttal Eminescu helyét a román irodalomban. Amint I. Vitner megállapítja, a nagy román költő a romantika folytatója, akinek munkásságában éppen csúcsát éri el a román romantika.²⁹ Mint mindenütt — a romantika itt is ellentmondásaival együtt jelentkezik. Haladó vonásai átvezetnek a realizmushoz, retrográd elemei viszont folytatódna a szimbolizmusban. Meg kell jegyezni, hogy Eminescu költészetében és művészi felfogásában sok realista elemet találunk. Így például véleménye szerint a költő feladata, hogy „aranytükörben mutassa meg azt a valóságot, melyben a nép mozog”.³⁰ A realizmushoz forduló költő nagyraértékeli Gogoljt, akiről megállapítja, hogy „típusait természet után formálta s ezek mindennapi emberek, olyanok, akiket a kozák sztyeppék közepén eldugott kisvárosokban lehet találni”.³¹ Erdemes megjegyezni, hogy Eminescu a Gogolj-szerű írók közé sorozta a mi nagy költőnket, Petőfit is. Sok realista elemet vett fel magába Eminescu költészete a népi irodalomból is, melyet olyan kiválóan ismert, s mely nagy segítségére volt abban, hogy kialakíthatta azt a nyelvet, mely a román irodalmi nyelv legtokéletesebb kifejezése és hogy megteremthette csodálatos formai eszközeit.

Az új, marxista-leninista román kritika harcban a burzoá hamisításokkal felfedte Eminescu művének értékeit, de világosan rámutatott ellentmondásaira is. A szocializmus útján haladó román nép ennek a műnek jövőbe mutató vonásait értékeli. „A társadalmi igazságtalanság leleplezése, a sok költeményben megénekelte, a szerelem vagy a természet nagyszerűségéből fakadó életöröm Eminescu költészetének értékes elemei — írja

²⁷ Să facem un Congres (Rendezzünk kongresszust), Federatiunea, 1870. ápr. 17—5.

²⁸ Echilibrul (Egyensúly), Federatiunea, 1870. — Eminescu, Scrieri politice, Cl. r. c., 15. lap.

²⁹ I. Vitner: Locul lui Eminescu în literatura română (E. helye a román irodalomban), Flacăra. 1950. I. 7.

³⁰ Echilibrul, i. m. 19—20. lap.

³¹ Comedia franceză si comedia rusească (A francia és az orosz vígjáték), Eminescu, Scrieri pol. și lit., 1905. I. 343.

I. Vitner — és e költészet maradandó magvát képezik. Gyökerük a költő nép- és hazaszeretete³².

Ezeket a vonásokat vette figyelembe Leonidze, a nagy szovjet költő, amikor az Eminescu-ünnepségek során kijelentette:

„A nép költője, vértanú költő volt Eminescu, aki szíve melegének fényével világította meg a nép fénytelen útjait. A nép szenvedése mély visszhangra talált lelkében — a költő felemelte szavát az elnyomottak, a rabságba taszítottak érdekében. Csodálatos lírája, mely tele van az élet, a természet, a nép szeretetével, nemcsak a román költészet egyik díszé. Minden olyan költő mint Eminescu, más népek tulajdona is.“³³

³² I. Vitner, i. m. Lupta de clasă, 5. sz.

³³ Scântea, 1950. I. 14.

NEMZETI KLASSZICIZMUS VAGY IRODALMI DEÁK-PÁRT?

I. Komlós Aladár előadásának rövid összefoglalása

1. Toldy Ferenc még kételkedik ú. n. nemzeti klasszicizmusunkban. Gyulainál már megtörténik a kanonizálása: Petőfi és Arany „rajzaiban, — írja — örökre fennmaradnak fajunk szellemi törekvései, nemzeti vágyai, jellemző sajátosságai, hogy az újabb nemzedéket mintegy megóvják az elfajulástól.“ Beőthy Zsolt még tovább megy: szerinte „költészetünk fejlődhet, sőt fejlődik is tovább, de ha hű akar maradni nemzeti életünk vezéreszméjéhez, úgy további fejlődésünk alapja csak Arany lehet.“ Végül Horváth János szerint „ez a kőszikla, melyen felépíthetjük a mi egyházunkat.“ De nem elég, hogy a nemzeti klasszicizmus itt már egyház; azonfelül egyedül-üdvözítő is. Aki, mint Ady és társai, nem esküszik rá, az bűnös és veszélyes hitehagyott.

A tisztelet ellenére azonban, amelynek a nemzeti klasszicizmus iránti érzésében felnőttünk, némi gyanú ébred bennünk vele szemben, ha ráeszmélünk, hogy úgynevezett nemzeti klasszicizmusunk forradalomellenes korszakban született s szentírásként való tisztelete megint ellenforradalmi korban, az 1920-as években ért tetőfokára.

2. Nemzeti klasszicizmusnak újabb irodalmunk azon szakaszát nevezzük, amely Világos után keletkezett, Arany, Kemény, Gyulai vezetése alatt. 51—3 közt bontják ki zászlaját, működése 1867-ig tart. A csoport legtöbb tagja 67 tájáig vagy elhal, vagy leteszi írói tollát. Irányzatuk első alapvetője Kemény, zászlója Arany, fő hajvivője Gyulai. Tagjai még: Eötvös József, Csengery, Salamon Ferenc, Szalay, Madách, Erdélyi János, Szász Károly, Léway, Greguss, Pákh, Sükey, Bérczy, stb. Nem tartozik azonban közéjük, sőt irodalmi földgömbünk másik felén van Petőfi, akit olykor tévesen szintén ehhez a csoporthoz sorolnak azon formalisztikus alapon, hogy a nemzeti klasszicizmus íróinak egy felületi vonása: a „népi-nemzeti“ kifejezőmód nála is megtalálható. Persze így nem szabad a csoportot teljesen egységesnek képzelnünk. De soha egyetlen eleven irodalmi irány sem volt az. E csoportnak két szárnya van. Tagjai egy vonalon állnak, de különböző távolságban a vonal két szélétől. Eötvös és Kemény például kevesebb súlyt helyez a nemzeti függetlenségre, mint Arany, viszont Eötvös, Madách többet foglalkozik az emberiség, Európa és a nép sorsával, mint emez. A csoport szélsőjobb szárnyán Kemény áll, a szélsőbal végén Arany János, a kettejük közt a többiek. A vizsgálat megállapítja majd azt is, hogy az időben is változnak: az 50-es évek első felében még foglalkoznak a társadalom kérdéseivel, de műveikben lassan elhal ez az érdeklődés, még a szabadságharc dicsőítése és az elnyomásra célzó panasz is; 1861-től Arany és Gyulai hazafias költészete a magyar ellenzék egyik-másik pártyjának dorgálásában áll. Egészében mégis van bennük valami közös, egy határozott új magatartás, mely elődeiktől és utódaiktól egyaránt megkülönbözteti őket. Ezúttal a sokrétű irodalom közös magvát óhajtom megkeresni.

3. Már Arany János tisztán látja, hogy a szabadságharc korhatár irodalmunk fejlődésében. Tompának írja (1856. dec. 7.), hogy az egyik korból a másikba való átmenet éve száma „legfeljebb így volna jelölhető: 1848 előtt és 48 után. Azt hiszem, ez az év a te költészetedben is lényeges fordulatot képez.“ Valóban, a liberális nemesség, amelyet e korban legtöbb írónk képvisel, 1848-ban még híve a haladó reformoknak, Deákkal és a centralistákkal élén követeli a jobbágyterhek megszüntetését, a közlegherviselést, a parlamenti népképviselést. De csak ezeket. Tovább nem akar menni: meg akar állni a vagyoni cenzushoz kötött választójognál, a lapkiadás engedélyhez kötésénél, az elvesztett jobbágyi szolgáltatásokért járó kártalanítást mindennél sürgősebbnek tartja, s elszörnyed a földosztás gondolatára. Az első megrettenés 48 szeptemberében éri e réteget, mikor a bécsi reakció megindítja a támadást Magyarország ellen, az országgyűlésen pedig egyre erősebbé válik Kossuth befolyása. Az írók, politikusok egy része riadtan és rosszalva nézi a dolgok fejlődését. A forradalomellenes felfogás 1849 januártól, mikor a magyar országgyűlés Budapest feladása után Debrecenbe menekül, már szervezett formát ölt. Mint tudjuk, itt, Debrecenben alakul ki s erősödik meg az úgynevezett békepárt, mely mind demokratikus téren, mind Ausztriával szemben sokallja a baloldal merészségét, mindenáron kiegyezésre törekszik s végül a világosi fegyverletételben éri el célját.

Nos, a világosi bukást követő két évtizedben az a réteg válik hangadóvá a nemzet életében, amelyet a békepárt képviselt, a nemzeti klasszicizmus írói pedig az úgynevezett békepártban szerveződő nemesi rétegnek megszólaltatói. 48. márciusáig mindnyájan a haladás hívei. Amint azonban a reformmozgalom forradalomba csap át, illetve a forradalom kiélesedik, vagy vereséget szenved, az írók egy része lemaradozik róla. Nem egyszerre, hanem lépcsőzetesen szakadnak el. Elszakadásuk időrendje egyben haladó voltak — persze fordított — rangsora, hiszen azt mutatja, ki meddig tudott lépést tartani a forradalommal, vagy hű maradni hozzá. Először Deák és a centralisták: Eötvös, Kemény, Csengery pártolnak el, már 48 szeptemberben, legvégül, általában néhány évvel Világos után a kisnemes származásúak és a honorátorok: Arany, Szász Károly, Lévy József, Salamon, Greguss Agost, Sükey, akik szintén megállnak ugyan március szociális vívmányainál, de lelkesednek a függetlenségi harcért. Az 50-es évek elején kisebb-nagyobb mértékben mindnyájan Kemény és Csengery befolyása alá kerülnek.

4. A csoport egyik tagja, Salamon Ferenc nyíltan ki is mondja, hogy mikor a Pesti Napló a Deák-párt rendelkezése alá került, „a párt írói kezdtek már, amennyire lehetett,“ politikailag is hatni. „1856-tól 1861-ig az előbb csak irodalmi kör irodalmi Deák-párttá nőtte ki magát, míg aztán 1861 után abban a politika jóformán elnyomta az irodalmat.“ 1861-ig azonban, mint Salamon mondja: „Ez a kör, miután politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanság és ámtások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészíteni a tért azon időre, midőn a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.“

Valóban, műveikben az a Deák-párti gondolkodás nyilvánul meg, mely két ellentétet akar áthidalni: egyfelől a rendiség és a polgárosulás, másfelől a magyarság és Ausztria ellentétét. Ezért egyaránt találunk náluk haladó és reakciós vonásokat: gondolkodásuk és művük gyökere, hogy félnek a forradalom visszatérésétől, de ugyanakkor mégis haladóknak hiszik magukat, mert szembenállnak a rendi múlt visszakívánóiival is. Állandó törekvésük: megtalálni a maguk középutját reakció és forradalom közl.

A nemzeti klasszicizmus irodalmát egy nagy fájdalom tölti be: hogy az ország irányítását a császári ház kivette a magyarság kezéből. E mellett itt-ott megszólal a fájdalom a nemesség hanyatlása miatt is. De egy sóhaj sem hallatszik a parasztság nyomora miatt; olvasásukkor szinte azt hihetné

az ember, hogy a magyar társadalomnak nem is volt parasztsága. Kossuthtal szemben valamennyien Görgey hívei. Az Ausztriával való kapcsolat felbontásának megkísérlését mind veszedelmesnek tartják, vannak, akik szerint e kapcsolat a magyarság uralmi helyzete s a szocialista törekvések elleni küzdelem szempontjából egyenesen kívánatos.

Nemzetfogalmuk sem különbözik a Deák-pártétól: tágabb a régi nemesi nemzetnél, de még mindig csak a művelt és vagyonos rétegek összefogása. Arany még a 6%-os választójogot is sokalni látszik, mikor az 1869-es választások alkalmából felháborodottan nézi a „szatócsok és részeg parasztok“ hadjáratát a „kaput és értelem“ ellen. Az irodalmi Deák-párt sokszor teszi bírálattá tárgyává a szabadságharcot, de soha a társadalom fennálló rendjét, Kemény a birtokos nemesség kezében akarja megtartani a hatalmat, mert hazafiasabbnak tartja a polgárságnál. 1848-ig nemcsak Petőfi, de Vörösmarty, sőt közülük is néhányan: Eötvös és Arany éles kritikái képet rajzoltak a jelenről, a jövő érdekében. Most soha! A jelennél szívesebben ábrázolják a régít, arra a sivár és bűnös multra, amelynek gyászos és diestelen voltát Széchenyi óta a reformkor annyiszor leleplezte, szép, új köntöst varázsolnak. S ez sem elég! Míg Petőfi néhány évvel előbb az európai szabadságmozgalmak támogatását tartja kötelességének, Kemény most a nemzeti összefogás főcéljául az „európai destrukció“, értsd szocialista mozgalmak elleni védekezést tűzi ki, amelyet Arany is, mint „vörös rém“-et emleget. S mivel ők maguk elutasítják a köztársaság és a szocializmus gondolatát, Kemény szerint csak a lojális, tulajdöntiszteelő, „józan“ magyar igazi magyar. Az osztrák elnyomás elleni harcuk mégis megkönnyíti önáltatásukat, hogy nem egy osztályt, hanem egy nemzetet képviselnek.

Egyetlen címke sem illik rájuk jobban, mint a Zichy Antal által ajánlott név: szabadelvű konzervatívok. Szolgálatonkívüli, leszerelt reformerek. A reformkor támad fel bennük, de ezúttal reform-törekvések nélkül. Haladóknak érzik magukat oly reformokért vívott harcuk alapján, amelyeknél az idő már rég többet követelt. De igaztalanság volna elfeledni, hogy csoportjuk legjobbjai kétfelé harcoltak: nemcsak balfelé, a náluk radikálisabb Kossuth vagy Vajda János ellen, hanem jobbfelé, az ó-konzervatív főurak és a reakciós megyei nemesség ellen is. Irodalmuk lényege: visszatérés 48 demokratikus törekvéseitől a 48 előtti szabadelvű, óvatosan reformista irányhoz. Gyulai tudta ezt, s épp ebben látta a 49 utáni irodalom fölényét a demokratikus 48-as irodalommal szemben. Rámutatva irodalom és politika párhuzamosságára, így ír: 48-ban „Talán többet változtattunk nyelven, irodalmon és alkotmányon, mint kellett volna.“ „A nyelvújításnak épügy megvoltak a túlságai, mint a politikai radikalizmusnak, s költészetünk népiességének ugyanúgy a kicsapongásai, mint a demokratiai törekvéseknek.“ Viszont 49 után szerinte egészségesebb a közszellem: a politikai küzdelem épügy mult és jelen kibékítésére tört, mint az irodalom. (Irodalmunk befolyása, 1889). Az élesszemű kritikus önjellemzése szinte fölöslegessé teszi a további elemzést. Gyulai tisztán látja, hogy 48 demokratikus átalakulásra tört, a 49 utáni élet pedig — kibékülésre a multtal. Az irodalom épügy, mint a politika.

5. Ritkán találunk irodalmat, mely annyira minden ízében magán hordaná politikai eredetének bélyegét s oly szemléletesen és tanulságosan mutatná, hogyan válik a politikum esztétikumává, mint a Deák-párt íróinak műve.

A nemzeti klasszicizmus írói nemzeti fontosságú ügynek tekintik, hogy irodalmunk olyan irányban fejlődjön, amelyet ők üdvösnek tartanak, s ezért fő kritikusaik: Gyulai és Salamon nyíltan vallják, hogy kritikájuk nem véletlen tetszésen, hanem elveken, mégpedig egy párt elvein alapulnak. Gyulai szerint: „a kritikusnak határozott elveinek kell lenni“ a politikai és társadalmi élet kérdéseire is.

De tisztában vannak azzal, hogy az esztétikum több, mint esztétikum: gondolkodásunk, erkölcsünk legkülső megnyilatkozása. Elsősorban művészi hatást követelnek ugyan, de tudják, hogy e hatás csak akkor lehet zavar-talan, ha a mű koncepciója összhangban van erkölcsi-társadalmi felfogásunkkal. Irodalmukban tudatos politikai pedagógiát művelnek. Hiszen, amint Gyulai írja, „a léha költészet és a léha politika, a hőbortos eszmék és a rossz versek közt sokkal több kapcsolat van, mint egyelőre gondolnók.” Salamon Ferenc szerint a költészet „gyakran előpostája a közel jövőendő politikájának, mert az izlés nem csupán izlés dolga, kapcsolatban áll az erkölccsel és a helyes gondolkozással is.” Ez a *pártosság* tehát nem az a fajta politikai elfogultság, amely a műveket egyszerűen a bennük kifejezett nézetek alapján ítéli meg. Kevesebb is, több is ennél. Megérzi a politikai ellenfelet a politikát nem érintő műben is: megérzi az érzés zabolátlanságában, a képzelet merész féktelenségében. Lisznyayékban és Jókaiban voltaképp Kossuthot támadják, egy új forradalom lehetőségét. Irodalmi elveik számukra forradalom-ellenességük különböző nevei, illetve egy általános politikai-világnézeti koncepció részei.

E koncepció egyik legfontosabb követelménye a *valóság* egy sajátos kultusza. Nem véletlen, hogy e fogalom mint jelszó először Görgey táborában röppent fel, 1849-ben, ahol Kecskeméthy Aurél készül Való címen a tábornok felügyelete alatt lapot indítani. A valóság követelményét előbb a politikában hirdetik, aztán az irodalomban is. A forradalomból azt a tanulságot vonják le, hogy veszélyes, ha az ember csak a vágyait követi s nem vet számot a tényekkel. A vágy és álom, illetve szenvedély pedig az ő szemükben: az Ausztriától elszakadásra törekvés és a paraszt földhétsége; a valóság: erőtlenségünk Ausztriával szemben és a fennálló társadalmi rend. Végeredményben tehát az a realista, aki lemond a valóság alakításáról s megváltozhatatlannak tartja a fennálló viszonyokat, az osztrák birodalmat például örök végzetnek fogadja el. A valóságtisztelet e módja éppúgy nem egyéb burkolt konzervatívizmusról, mint ahogy részben az Deák megrögzött ragaszkodása a törvényekhez. Műveikben se szeri, se száma a kigúnyolt „ábrándozóknak”.

De nem lehet meglepő számunkra, hogy a sokat követelt realizmus nagyon is irányított és korlátozott, amint ők nevezik: eszményített realizmus. Ez egyebek közt elutasítja a társadalmi nyomor rajzát, amíg arra nem tudunk megoldást (L. Arany kritikáját Hebbel eposzáról), ragaszkodik a költői igazságszolgáltatáshoz, tehát ahhoz, hogy a regényben a bűn bűnhődjön s az erény nyerje el jutalmát, mert különben lázító képet kapnánk a társadalomról, Salamon Ferenc pedig azt követeli a költőtől, hogy politikai verseiben is „nemesítse az érzelmeket” nemtelen szenvedélyek felzaklatása helyett.

A valóság e felfogásával, mely lényegében bizonyos törekvések visszahozását, a cselekvési lehetőség szűkre-szabását jelenti, szorosan összefügg, hogy nem szeretik az ítélet gyepőlőjét könnyen elragadó erős érzéseket s a merész képzeletet; mint a klasszikus iskolák általában, nem kedvelik a lírát, csak csúfszavak van a zsenialitásra és elítélik a romantika szertelenségét. Ideáljuk a fegyelmezett, józan férfi, aki érzéseit mindig aláveti megfontolt ítéletének. Természetes, hogy Petőfit a fejlődés alacsonyabb lépcsőfokának tartják, mint Aranyt, gyakran nem is igea leplezik iránta ellenszenvüket, főképp demokratikus iránya miatt, de belsejének korlátokat nem ismerő expanzívítása miatt is.

E koncepció olyan végiggondolt és következetes, hogy bármely pontjáról indulunk ki, ugrás nélkül bejárhatjuk minden vonatkozását. Mégis az legjellemzőbb rá, hogy mindenütt két, szembesítendő hibás véglet közt egy helyes *harmadik* utat keres. Így határozottan elítélik a 48 előtti rendiséget, de borzadva gondolnak a forradalmi törekvésekre; ugyanígy nem fogadják el a császári abszolútizmust, de a teljes nemzeti függetlenség törekvéseit veszélyes

álomnak tartják. Éppoly távol állnak a régi állapotok visszaállítására törekvő úgynevezett konzervatív főuraktól, mint Kossuthtól és a baloldaltól. Olyan utat keresnek, amelyen járva megőrizhetik a birtokos nemesség vezető szerepét, de azért polgárság is kifejlődhet, a magyarság meg maga intézi a dolgait anélkül, hogy elszakadna Ausztriától. Ezért állandóan egyeztetésre, illetve a helyes középút megtalálására törekcszenek: konzervatívizmus és haladás, önállóság és kiegyezés, magyarság és európaiság közt, de irodalmi téren is: szabály és szabadság, népi és műköltészet, tanulmány és tehetség, naturalizmus és idealizmus között.

Az a csillogó bizalom az ember és a nép ösztöneiben, mely Rousseautól Petőfiig a liberalizmus és a demokrácia híveit egyaránt eltöltötte, nincs meg bennök többé. Ézért csak több-kevesebb fenntartással vallják a liberalizmus és demokrácia elveit, jelszavait. Helyette cserébe eltelnek a *humanizmus* egy fájával, mely egy bizonyos nemes emberségnek osztályoktól, történelmi körülményektől független parancsát hirdeti. Arany például, mint megvalósíthatatlant, lemondóan háritja el az örökbéke álmát, belenyugszik a társadalmi rosszba — „Bölcs Isten az, ki rendel” — helyette más követel: „Az ember tiszte, hogy legyen Békében, harcban ember”. S ha a társadalom megjavítása helyett az egyes ember erkölcsi helytállása lehet csupán a célunk, érthető, hogy Aranyt és Keményt csak az egyén s annak életében főkép a bűn és bűnhődés viszonya érdekli.

Természetes, hogy a társadalmi haladásból kiábrándulva nem néznek többé oly szívesen a jövőbe, mint a 40-es évek írói, annál nagyobb szeretettel gondolnak a múltra. 1850 és 67 közt divatosá válik a történelmi regény és dráma. De a múltban sem látják a társadalmat. A történelem benyomását csillogó párvialadok festésével keltik fel, vagy elavult elöitéletek pusztító hatálmának rajzolásával. Voltaképp itt is csak az egyén érdekli őket: főkép kis tévedések roppant következményeit, tett és gyümölcse többnyire félelmetes viszonyát vizsgálják.

Nem lep meg a mondottak után, hogy szakítanak a 40-es évek s főkép Petőfi *népiességével* is. Gyulai előbb tiszta esztétikumná desztillálja a népiesség politikummal terhelt fogalmát, aztán még a jelszóban foglalt esztétikai törekvést is mérsékli. Nem győzi hangoztatni: „Mi nem írunk azon osztálynak, amely nem tud olvasni... Mi azon osztálynak írunk, mely nem nyers tömeg, vannak szellemibb vágyai.” Arany János is a 40-es évek elmúlt divatjának tartja a népiességet, a világboldogítás eszméje gyümölcésének, holott a költő nem a népnek akar írni, az sem becsvágya, hogy fű-fa által érthető legyen, legfeljebb azért egyszerű, mert egyszerű eszközökkel hatni tudni érőnek a jele. Nem is népiesnek nevezik irányukat, hanem népi-nemzetinek. De ez az irány a gyakorlatban éppúgy csak a műveltebb réteget jelentette, mint ahogy politikájuk nemzetiessége is csak a vagyonos és művelt rétegeket ölelte át. A Deák-párti irodalomban a magyar nép csak annyiban van jelen, hogy átveszik szavait, szólásformáit.

S e végleteket összeegyeztető, mindig harmadik utat kereső gondolkodás kialakította a rászabott *mondatformát* is. Állandóan a hibás szélsőségeket elkerülő középutat keresve, észjárásuk sűrűn alkalmazott egy szerkezetet, mely e gondolkodásmód pontos kifejezése. Kemény például abban látja a történetírás nevelő hatását, hogy „elveszi az ábrándokat, de megóvjá a hitet”. Gyulai szerint azért fordultunk a magyar történelmi tanulmányokhoz, „hogy visszavarázsoljuk kedélyünkbe a nyugalmat apathia, a hitet rajongás, az önbizalmat vakmerőség, az erélyt elbizakodottság nélkül.” Szalay László az ifjúságtól azt várja, hogy „lelkessedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeregetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövőjében a nemzet múltjának bölcs számbavételével párosítson.”

Az osztályérdek oly naivul nyílt megvallását, aminővel a rendiség korában lépten-nyomon találkozunk, ebben az irodalomban persze már hasztalan

keressük. A Deák-párt írói rendszerint az elé az erkölcsi kérdés elé állítják az olvasót, hogy a „helyes elvek”-et akarja-e, vagy a léhaságot. Am ezen az erkölcsi problémán a deák-kossuthi politika ellentétét értik, mint ahogy egész világnézeti-művészi magatartásuk nem egyéb, mint politikai állásfoglalásuk pusztá alakváltása. A forradalom és a tömeg iránti ellenszenvükben, az értelmet még a művészetben is az érzés fölé helyező rangsorukban, sajátos valóságkultuszukban, mely nem egyéb, mint konzervatívizmus, egész izlésükben, néha még nyelvük és ritmusuk exkluzív zenéjében is nem ugyanaz a politikai akarat szólal-e meg, amely 67-ben, mihelyt a cselekvés a Deák-párt kezébe kerül, az ország 94 százalékát szavazójogától megfosztó választói törvényben fejeződik majd ki? A multat és jövőt összeolvasztó észjárásukban, a végletek közt középutat kereső mondatformájukban vajjon nem lappang-e a nemesség és nagypolgárság szövetsége, a kiegyezési kor feudálkapitalizmusa? az erőviszonyokat annyira respektáló sajátos „valóság”-kultuszukban az Ausztriával kötött kiegyezés, amelynek ismert formája logikusan vezetett a német szövetséghez? Műveikben — akármilyen képtelenségnek tetszhet az első pillanatban — ott lappang már a kiegyezési kor politikája.

6. A 67-es politikát közvéleményünk ma már egyértelműen elítéli. Nem következtetlenség-e, hogy a 67-es politika érzelmi talaját tükröző irodalmat továbbra is bálványozzuk? Mégis csinján kell végeznünk az átértékelést! Mert ez az irodalom nem minden ízében 67-es. Néha nem a nemesi osztályt fejezi ki, hanem — mint mikor Arany vagy Gyulai a szabadságharc bukását gyászolja, vagy hősiességét ünnepli — valóban a nemzetet. Azt se higgyük, hogy a Deák-párti politika és irodalom rokonságának megállapításával az irodalom további vizsgálata már feleslegessé vált. Hiszen ez az irodalom, épp Deák-párti eredetével összefüggésben, olyan értékeket fejlesztett ki, amelyek a Deák-párt politikájából hiányoztak: humanizmust, erkölcsi érzékenységet és művészi önfegyelmet, Arany nyelvi varázslata, Gyulai érvelésének tűze és világossága, Kemény pszichológiájának eredetisége és mélysége a magyar irodalom legmagasabb értékei közül való.

De szűk irodalom. A nemzeti miatt elhanyagolja az emberit, s még az általa képviselt „nemzet” is főképp a nemességet foglalja magában, a valóság, helyesebben egy bizonyos valóság túlságos tiszteletében lemond a jogosról és elérhetőről, az önfegyelem kedvéért a szenvedélyről, a józanság kedvéért a poézisről. Nem véletlen, hogy formai szempontból haladó mozgalmak kapcsolódhatnak s Babitstól mindmáig kapcsolódnak is hozzájuk, főképp Aranyhoz; társadalmilag haladók nem.

S most már megsejtjük, hogy a magyar irodalom trónjára sem annyira művészi, mint inkább politikai okokból ültették őket. A hivatalos kritika és az iskola azért avatta nemzeti evangéliummá műveiket, hogy Petőfi, majd Ady jelentőségét elhalványítsa a segítségükkel. Alkotásaik valóságos totemimádó tisztelet tárgya lettek, örök magyar mérték, védőbástya a forradalom ellen. Csak két nagy költőnk van, akik haladó elveik alapján meglátták súlyos hiányaikat: Vajda János és Ady Endre. Vajda már 1862-ben rámutat formalizmusukra és arra, hogy műveikből hiányzik az emberiség, a haladás és szabadság gondolata, Ady pedig Strófák Buda haláláról című cikkében fanyarul s érezhető ellenszennel úgy írja le Aranyt, hogy „nagyon nótárius s uraknak — lelke ellenére — udvarló úr volt.”

S a tisztelet, mely évtizedekig nem tűrt meg bíráló hangot, türelmetlen és hangos imádat lett a Horthy-korban. E kor uralkodó rétege a „destruktív”-nak bélyegzett nyugatos költészettel szemben a Deák-párti irodalmát hirdette a magyar lélek egyetlen kifejezőjének s önmagát ez igaz életpélda leghűbb követőjének. E felfogás kétszeresen meghamisította Arany és Gyulai műveit; egyrészt azzal, hogy örökre kötelező nemzeti mértéknek hirdette, másrészt s még inkább azzal, hogy önmagát vallotta e nagyok hiteles leszármazottjának. Tormay Ceciliék ugyanis elhallgatták, hogy a „Toldi” költőjében és

barátaiban a konzervatívizmus mellett élt a haladás és humanizmus szelleme is; hogy európaiak voltak, önismeretet, a valóság megismerését hirdették s felháborodva taszították volna el a Horthy-kor gyűlölködő sovinizmusát, önámító légvárait, kerge turanizmusát, szembefordulását az akkori Magyarországhoz képest még haladónak számító nyugati műveltséggel.

A mi kritikánk Vajda és Ady kritikáját folytatja. Meggyőződésünk, hogy a csoport kritikátlan bálványozásával szakítanunk kell, s ezért fel kell hagynunk az utóbbi időben felkapott nemzeti klasszicizmus elnevezéssel is. Ha ugyanis ezen — mint a hivatalos magyar kritika tette — egy sajátos örök nemzeti lélek kifejezését értjük, meg kell állapítanunk, hogy ilyen egyáltalán nincs. A magyar ú. n. nemzeti klasszicizmus a nemesség magas színvonalú kifejeződése, történelmének egy bizonyos pontján, mikor a polgárosodásnak engedményeket téve, ugyanakkor szorosan fogja a gyeplőt, hogy forradalmi erők ki ne ragadják kezéből a vezetést. Gyulaiék írói körének jellemét, mely tehát ellentétes erők nehezen fenntartott egyensúlya, így a mérsékelt haladásnak és szigorú fékezésnek egyidejű állandó törekvése alakítja ki s teszi a világirodalom klasszikusnak tekintett korszakaiéhoz hasonlóvá. Ez a magyarázata annak is, hogy bármely egyoldalú értékeléssel, mely csak a forradalom-ellenes vagy csak a haladó oldalát venné figyelembe, igazságtalanságot követnénk el. Amilyen hiba volt bálvánnyá emelni, éppolyan tévedés volna most a másik végletbe esve csak a forradalom-elleneset látni benne. Nem nemzeti, hanem nemesi, közelebbről Deák-pártian meghatározott klasszicizmus ez.

II. Az előadást követő vita összefoglalása

Az előadás után gazdag és széleskörű vita alakult ki. Altalában a hozzászólók több ponton is polémiába bocsátkoztak az előadóval; — ugyanakkor a hozzászólók között több kérdésben is vita alakult ki. Összefoglalásunkban az előadás anyagával kapcsolatos megállapításokat domborítjuk ki.

Barta János Komlós Aladár előadásában alapvető hibának tartotta, hogy problémáját lényegében szellemtörténeti módon fogta fel. Rámutatott arra, hogy az előadó bármilyen óvatos formában is, de felvesz egy „irodalmi Deák-párt”-ot, amely az előadó szerint összetételében és időbeli fejlődésében egységet alkot. Barta János szerint ez az egység még abban az óvatos formában sem áll fenn, ahogy azt Komlós Aladár hangoztatta. Ellentmond ennek először is az a tény, hogy a csoport tagjai közül éppen a nagyokban nem találjuk meg a politikai azonosságot vagy egyirányúságot. Kemény magatartását ismerjük, — de ki akarná az 1860 előtti Aranyt e tekintetben Keménnyel közös nevezőre hozni? Madách politikai különállása is nyilvánvaló: határozati-párti beszéde és egyéb politikai megnyilatkozásai is határozottan kiegyezés-ellenesek. Tompa egyébként is lazán függ össze a pesti író-csoporttal, mindössze Aranyhoz fűzik erősebb szálak, de a Bach-korszakban ő is a 49-es vonalat viszi tovább. A politikai álláspont közösségéről inkább csak a kisebbek, az epigonok között lehet szó, de ezek csak a nagyok elhunytá után bontakoznak ki.

Ugyancsak fel kell bontanunk a csoport egységét, ha az időbeli kialakulást nézzük. Szó sincs arról, mintha az irodalmi Deák-párt már Világos után létrejött volna; 1850—60 közt csak szervezési kísérletek vannak. 60 után, amikorra valamelyes egység létrejön, megindul mindjárt a bomlás is. A nagyok kiválnak, elhalnak vagy elhallgatnak, s a vízvélasztó: a kiegyezés után Gyulai magára marad az epigon-csoporttal.

Barta János véleménye szerint ha az „irodalmi Deák-párt” kifejezést megjelölésként mindenképpen alkalmazni akarjuk, akkor inkább erre a Gyulai-vezette epigon-akadémikus írócsoportra foglalkozunk le, és kifejlődésének idejét is tegyük inkább 1867 utánra.

Keresztúry Dezső hozzászólásában először az előadás értékeiről beszélt. Kiemelte az előadó alaposágát és finom részletmegfigyeléseit. Különösen figyelemreméltó az a tény, hogy Komlós Aladár kiemelte a csoport íróinak erős politikai érdeklődését és hogy bemutatta, miként válik ez a politikai cselekvő erő az irodalom területén is ható tényezővé. — Nem tudott azonban teljesen egyetérteni a csoport határainak és tagjainak kijelölésével. Szerinte az ú. n. nemzeti klasszicizmus eszme- és formavilágában döntő szerepe van a népiességnek, a realizmusnak és Petőfinek: ha ezeket kihagyjuk belőle, megcsonkítjuk, ha pedig meghagyjuk, akkor előbbre kell tennünk kialakulásának kezdeteit és sokkal pozitívabban kell értékelnünk a haladáshoz való viszonyát. Nem értett egyet az előadó Arany-értékelésével, úgy érzi, hogy Komlós Aladár túlságosan is passzívnak, akadémikusnak mutatta be ezt a nagy költőt, aki mindvégig hű maradt 48-hoz, bizonyos értelemben még öregkorában is. Az előadás alapvető hibájának tartja, hogy Komlós Aladár az „irodalmi Deák-párt”-ot, a „nemzeti klasszicizmus”-t túlságosan is valóságos tényként fogadja el. Szerinte az előadó nem veti fel az alapkérdéseket: 1. valóban jelentős, a résztvevők öntudatában s műveiben is élő, egységes képlet volt-e az, amit Salamon Ferenc nagyrészt irodalompolitikai taktikából nevezett „irodalmi Deák-párt”-nak. 2. lehet-e azt, amit ő ebbe a konstrukcióba nagyjából beleszótt, valóban „magyar nemzeti klasszicizmus”-nak nevezni? A hozzászóló szükségesnek tartaná a „nemzeti klasszicizmus” fogalmát tisztázni, mert mindaddig, míg ez meg nem történik, önkényes ennek a kifejezésnek a használata.

Szabolcsi Miklós szerint Komlós Aladár túlságosan ragaszkodik előadása címéhez, szinte igazolni akarja. A hozzászóló úgy látja, hogy a „nemzeti klasszicizmus” fogalma, mint egységes terminus, szintén a mult irodalomtörténetírásának maradványa. Az egész hosszú korszakot egyáltalán nem lehet egységesnek tekinteni; Arany mindenesetre külön veendő: véleménye szerint Arany Jánost inkább szinte akarata ellenére csatolták ehhez a csoporthoz. Aranyt semmiesere sem lehet ilyen negatívan felfogni, — még egyes, kiragadott nyilatkozatai ellenére sem; külön ki kell emelni irodalomtörténeti írásai pozitív jellegét. Szerinte Komlós Aladár azt a szemléletet, hogy az egész korszakot egy egységben lássa, a Nyugattól örökölte, amely elődeiből egy egységes korszakot konstruált.

Nagy Miklós úgy látja: Komlós Aladár nemcsak abban tévedett, hogy az ú. n. irodalmi Deák-pártot olyan csoportnak mutatta be, mint amely minden tagjában egyformán lemondóan és tagadóan fordul 48 felé, hanem abban is, hogy nem ismerte fel a csoport egyes tagjainak előremutató jellegét. Allítására fel is hoz néhány bizonyítékot, amelyek szerint Arany egy-egy műve szinte utat tört az Arany-epigonok és az „akadémikus Arany” ellen lázadó főlenézékek. Nagy Miklós szerint a Bolond Istók első éneke igen érdekes kezdeményezés a realisabb paraszt-ábrázolás felé. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy Arany nemcsak a lélektani finomságokban s a drámaibb cselekményben kereste az eposz modernizálásának módját, hanem kísérletezett a byroni—puskini verses regénnyel is, amely tartalmi-formai kereteivel sok alkalmat ad a kritikai társadalom-ábrázolásra. A hozzászóló szerint így kerül Arany Bolond Istokján keresztül a Reviczky—Komjáthy—Kiss nemzedék tőzsomszédságába.

Koczás Sándor hibáztatta, hogy bár Komlós Aladár bevezetőjében utalt az ú. n. nemzeti klasszicizmus fogalmának eredetére, reakciós mivoltára, előadásában mégis ezt igyekszik alátámasztani; meglévőnek akarja bizonyítani ezt az „egységet”. Az tény, hogy Kemény Zsigmond, a 49 utáni ellenforradalom főideológusa, kezdeményezi egy ilyen csoport kialakítását, de korántsem alakult ki egységes csoport. Ez csupán a második magyar ellenforradalom tudatos torzítása volt, amely Aranyt meghamisította, sőt még Petőfit is bele akarta tuszkolni ebbe a csoportba. Igaz, hogy a 60-as évek táján

Arany János elfogadta Gyulai esztétikai kánonját, de ez nem sokáig tart. Konkrét, egyenkénti elemzésre volna szükség, nem pedig az íróknak egy a reakció által felvett szempontból való megközelítésére.

Komlós Aladár válaszában elismerte, hogy „az irodalmi Deák-párt leírt egysége nem volt tökéletes gondolkodásbeli azonosság“, s ezért a csoport hű képéhez valóban hozzátartoznék az egyéni eltérések megrajzolása is; de ezúttal a rokonságok feltárását és bizonyítását tűzte ki feladatul. Hiszen eleve is feltételezhető, hogy az 50–60-as évek köznemességét képviselő Deák-politikának megvolt az irodalmi tükröződése, s az előadottak szerint kétségtelenné is teszik ezt a feltevést; mivel pedig a csoport szellemi magva a forradalomellenesség, Petőfit, igenis, ki kellett venni belőle (Keresztúry). Nem tudja, Barta mire alapítja azt az állítását, hogy a csoport 1860 után felbomlik. Hisz éppen ekkor válik erősebbé, szorosabbá (l. a Kisfaludy-társaság és Akadémia feltámasztása, Arany Pestre hozatala s részére folyóirat indítása s mindez Keményék segítségével). Aranynak a Deák-párthoz sorolását szerint a tények tömege igazolja: a törekvést, mely Aranyt nemcsak Keménytől, hanem Gyulaitól is el akarja szakítani, egyelőre megalapozatlannak tartja. Végül emlékeztetett arra, hogy, mint előadása idézetekkel bizonyította, többek között már Gyulai és Salamon Ferenc tudatában volt a csoport egységének, nem érti tehát, hogy Koczás mért tekinti ezt a második magyar ellenforradalom, Szabolesi pedig a Nyugat torzításának

Összefoglalta: *Koczás Sándor*

JÓKAI

Hegedűs Géza előadása két kérdés tisztázását tűzi ki célul: Hogyan viszonylott Jókai kora társadalmához? Hogyan tükrözte azt? Az első problémát Hegedűs szerint csak akkor lehet helyesen megoldani, ha Jókait nem polgárosodó nemesnek, hanem polgárnak tekintjük. Ez felel meg a tényeknek, hiszen korának kereskedelme, tranzító forgalma révén stb. valóban erősen polgárosodott a 19. század első felében, s ez ad az eddiginél sokkal termékenyebb szempontot az író életművének megértéséhez. Jókai köznemesi voltához ragaszkodva, pl. mivel magyarázzuk azokat a műveket, amelyekben a nagybirtokos arisztokráciához való rokonszenve, hódoló királyhűsége, a munkás-mozgalom iránti érdeklődése látszik. Az uralkodó s a nagybirtokosok iránti rajongás aligha egyeztethető össze a köznemes tipikus magatartásával, még kevésbbé a munkásság megfigyelése, hiszen köztudomású, mennyire távol állt Magyarországon a birtokos köznemesség a múlt század második felében a nagyvárosi élet és a proletariátus fejlődésének felismerésétől. Másfelől, ha Jókait polgárnak tekintjük, akkor önálló, eddig izoláltnak látszó jelenségek is nagyobb összefüggésekbe illeszthetők (pl. Jókai viszonya 1848–49-hez). Békepártiságának oka az, hogy osztálya, a polgárság, az 1848 áprilisi törvényekkel megkapta azt, amire kapitalista gazdálkodásához szüksége volt (ösiség, úrbéri terhek, vámok, privilégiumok eltörlése, országgyűlési képviselő, törvény előtti egyenlőség stb.), az 1849-es harc csak veszélyeztethette érdekeit, mert a radikálisok diktatúrájára, esetleg parasztfelkelésekre vezethetett. Természetesen Jókaiiban sokkal erősebben éltek a liberális szabadságjogok, hogysem békepárti megtorpanása tartós lehetett volna. Ezért is csatlakozott később a Függetlenségi Nyilatkozathoz.

Jókai Bach-korszak alatti optimista és optimizmust hirdető írói magatartása is érthető módon. Hiszen a köznemességgel ellentétben a gyérszámú polgárság nem szenvedett különösebben az abszolútizmus alatt, sőt bizonyos gazdasági lehetőségek is nyíltak számára az Összbirodalomban, sőt bizonyos közeledésével pedig hatalmas anyagi perspektívák nyíltak előtte. A 48-as hagyományok ápolása Jókai szemléletében jól megfér a kiegyezés ünnep-

lésével, mert számára 1848 nem népi forradalmat jelentett, hanem a polgári átalakulás kezdetét, s a polgári átalakulást — ha korlátozottan is — 1867 folytatta. Mégis éppen a polgári átalakulás befejezetlensége miatt állandóan megvált a talaj a forradalom eszméinek felélesztésére, 1867 elmarasztalására 1848-al szemben a haladó polgárság szempontjából. Jókai talán legtöbbször nem tudatosan hasonlította össze saját korát 1848-cal, mégis kétségtelen, hogy számos művében, mely a szabadságharccal foglalkozott voltaképpen, a „nagy idők“ utáni vágyakozása öltött testet, a kiegyezéssel való elégedetlensége szólalt meg — önmaga előtt sem tisztázottan. Nostalgiaja a szabadságharc s a polgári forradalom iránt oly erős, hogy nemcsak a magyar történelemben néz vissza, hanem igyekszik minél több haladó mozzanatot felidézni az egész emberiség multjából. Így jutnak eszébe pl. a dekabristák, az orosz parasztháborúk (Pugacsev), az olasz, délamerikai (Bolivar), északamerikai függetlenségi harcok.

Tudjuk, hogy a polgár, ha hatalomra kerül, nemcsak reakcióssá válik, hanem sznobba is. A magyar burzsoázia pl. csekély kivétellel mindig elragadtatással nézte a dzsentrí, arisztokrata életformát. Ez a polgári törekvés nyilvánul meg Jókainak a nemességgel szemben való megértő hangjában, odáig azonban már nem vitte, hogy annak hibáit kendőzte volna. Így lett Rudolf trónörökös lelkes tisztelőjévé, akiben azonfelül még reformert is sejtett.

Forradalmi hagyományai következtében rokonszenven fordult a forradalomból kihagyott negyedik rend felé. (Szaffrán Péter, az Egy magyar nábob munkásai, személyes kapcsolata a magyar munkásmozgalom kezdetivel.) Mint polgár természetesen páni félelemmel félt a proletariátus fegyveres fellépésétől (l. a Lélekidomár párizsi kommunardjai, az Asszonyt kísér anarchistája), de hősiességüket, eszmeiségüket elismerte. Mindenesetre jobban látta magyar író kortársainál, hogy a kapitalizmust más társadalmi forma fogja felváltani. Ez a felismerés polgári megkötöttsége miatt utópista formát öltött, de utópizmusában vannak gazdaságilag reális vonások is (l. a Fekete gyémántok „Mágneslovag“ c. fejezete). Jól látta és gyakran leleplezte a kapitalizmus rideg üzlelszerűségét, mely kiöli a nemes vonásokat az emberi lélekből. (Aranyember, Enyém, tied, övé stb.) Mindent összevetve tisztában képviselte a klasszikus kapitalizmus álláspontját, mint kortársai, ami Magyarországon a 19. század második felében kétségtelenül haladó álláspont volt.

Az a mód, ahogyan Jókai a valóságot tükrözteti, nagymértékben romantikus. Ábrázolásában minduntalan lélektani és társadalmi extrém-variánsok kerülnek elő, a tipikus folyamatot szélsőséges kiélezettségben mutatva. Nagy szerepet juttat a valóság fordulatosságának, dinamizmusának. Saját korlátlan mesélőkedve gyakran elragadta. Így első művei még a Sue-féle francia romantika beteg hajlásai, s a felesége halála után a 80-as években ismét hosszú időre elveszítette kapcsolatát a valósággal. Kiváló regényeiben azonban az erős színek, felnagyított alakok nem realitásellenesek, hanem egy olyan írói módszer gyümölcsei, mely éppen túlzásaiban vall a világra. Talán a mikroszkóp realizmusának nevezhetnők ezt az eljárást. A mikroszkóp alatt is úgy válik felismerhetővé nem egy valóságos, de szemünkkel egyébként nem látható lény, hogy az ember előbb befesti, aztán felnagyítja. Legtöbbször Jókai is így tesz hőseivel: színezi, növeli őket.

A polgári forradalom szabadságeszméinek s a megszilárdult burzsoá rendszer kizsákmányoló erőszakának kettőssége szükségszerűen hazugá teszi a polgári magatartást. Ezen az alapvető hazugságon belül a mi polgárságunk sznob módra igyekezett hasonlítani a birtokos rétegek feudalista csökevényeihez. A polgári eszmények s a polgári valóság kettősségét Jókai is észrevette, s alakjaiban gyakran leleplezi azt, hogy mást mondanak, mint amit tesznek. (Pl. Mátyás mester a Névtelen várban, aki nagy hadvezérnek képzei magát, s közben pompás lakatokat készít, de erről sohasem beszél. Hátszeghy a Szegény gazdagok-ban.)

Természetesen nem minden művében maradt egyformán hűséges a valósághoz. Minél inkább elfordult a haladástól, annál távolabb került a realizmustól is — amint ez általában történni szokott. Hatalmas életművében azok a számunkra legfontosabb alkotások, melyek a magyar nemesség polgárosodását ábrázolják. Ez az út a felvilágosodástól a reformkoron keresztül a forradalomig, majd a kapitalizmus kialakulásáig vezet. Közben olyan regényekkel találkozunk, mint a Kárpáthy-család eposza, az Aranyember, Mégis mozog a föld, Kőszívű ember fiai. Így jutunk el a Rab Rábytól Berend Ivánig. De ezek mellett is az elemzés szempontjából igen fontos könyveket találhatunk. Kifejezetten reakciós eszmevilágú műve aránylag kevés: ilyenek a kiegyezést dicsőítő művek (Új földesúr, Politikai divatok, Lélekidomár), meg azok a romantikus antikapitalista írásai, amelyekben a nemesi világot dicsőíti (Névtelen vár stb.).

Az első hozzászóló: *Nagy Miklós*, elutasította Hegedüsnek Jókai polgári mivoltát kirajzoló koncepcióját. Ez a megállapítás nem igazolható Komárom „tőzsér” kereskedő és hitelügyletekkel foglalkozó jellegével. Ha a város lakossága gazdaságilag valóban kapitalistának tekinthető, politikai és társadalmi szempontból annál inkább ragaszkodott a nemesi életvitelhez. Erre mutatnak pl. Jókai leírásai (megemlíti a nemesi címer kirakását a komáromi lakóházakra a Politikai divatokban). Márpedig az irodalomra általában inkább a politikai, jogi, stb. felépítmény változásai hatnak ki közvetlenül, s így a gazdasági alap különben sem teljesértékű megváltozása nem alakíthatott ki Jókaiiban polgári tudatot. Másrészt — amint ezt már Marx és Engels kimutatták az itáliai városállamok festészetét tárgyalva — a jelentős művészekre nemcsak egy város, táj, vagy tartomány gazdasági és társadalmi viszonyai hatnak, hanem egy egész országra, sőt egy egész kontinensre. Ha ez már a 15. században így volt, mennyivel inkább így kellett lennie a 19. században! Ilymódon Jókai nem tükrözhetette egész életén át a többé-kevésbé polgári Komáromot, hanem magába kellett fogadnia az egész feudális, majd lassan kapitalizálódó Magyarországot. Nincs tehát semmi okunk rá, hogy elvessük e régebbi megállapítást: Jókai liberális köznemes, akit sok szál fűz a városi élethez, kapitalizmushoz, a francia polgári forradalom ideológiájához. Ez kielégítő magyarázatot ad Jókai 1848-as radikalizálódására, majd békepártiságra is. Hiszen az árutermelő, viszonylag haladó nemesiségnek — amelynek képviselői pl. Nyáry Pál igen erősen hatottak Jókai politikai magatartására 1848 őszétől kezdve — érdekeben állt a feudalizmus lebontása, de nem egyezhetett bele az Auszriától, legfőbb piacától való elszakadásba, amint ezt Révai József kifejtette. Egyáltalán nem nevezhető polgárinak — amint ezt Hegedüs Géza tette — Jókai magatartása a Bach-korszak alatt. Jókai optimizmusa akkor nem abból fakadt, hogy a magyar burzsoázia vékony rétege morzsákat kapott az osztrák gazdasági vezetőktől az Összmonarchia létrejöttével. Jókai optimizmusa természetes következménye volt annak, hogy az elnyomó hatalom korhadtságát, s így az abszolutizmus tarthatatlanságát felismerte, másrészt saját anyagi létét nem érintették súlyosan azok az osztrák rendelkezések, amelyek elsősorban a nemesség birtokokkal rendelkező része ellen irányultak. Hegedüs Géza nem hangsúlyozta eléggé azt, ami Jókai munkásságában számunkra igen fontos. Arról van szó, hogy Jókainak a 60-as, 70-es években a munkásmozgalom kezdeteihez való viszonyát jórészt az szabta meg, hogy az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok szövetségével létrejött állami jellegű kapitalizálódás helyett a magyar középnemességből és kisiparosságból kiinduló nemzeti jellegű iparosodást hirdette. (Fekete gyémántok, Egy az Isten, Jövő század regénye, Enyém, tied, övé.) Ezért tudott pár lépést együtt menni a 60-as évek kispolgári jellegű munkásmozgalmával. Jókai eszméi tisztánlátása mutatkozik meg abban, hogy a reformkorszak harcát a nemzeti kultúráért és a földbirtok kapitalizálódásáért munkásságának központjába állította, hogy a dolgozó népnek és

a nemességnek szabadságharc alatti szövetsége alapján népies — anekdotikus formához jutott el, mely a magyar próza valóságábrázolásában igen nagy lépést jelentett előre. Gyengesége az, hogy nem vette észre a köznemesség lassú átállását a reakció oldalára s így a köznemesség vezetőszeréről vallott felfogását nem tudta módosítani, bírálni, s így gyakran sülyedt még legjobb műveiben is mítoszalkotásba, lélektani naivitásba, önigazoló kalandba, a parasztságot pedig csak mint pátriárkális életformák közt élő, a társadalmi folyamatban nem számottevő elemet mutatta be. Hegedüs Géza említést tett Jókai értékeléseket, különösen Sötér István könyvét, amely szürrealista szemkedvelő módszeréről. Azonban ez a „mikroszkóp realizmus“ még legértékesebb megnyilvánulási formáiban is, ahol a polgári forradalom hozzájárul a romantikájának funkcióját tölti be, veszélyes, irrealitásra csábító. Még inkább áll ez akkor, ha az alakok felnagyítása, heroizálása reakciós tendenciák érdekében történik (A névtelen vár nemesi felkelése), vagy a detektívregényszerű izgalmas-ság felkeltését szolgálja.

Bóka László helytelenítette azt, hogy Hegedüs nem bírálta meg az eddigi Jókai értékeléseket, különösen Sötér István könyvét, amely szürrealista szempontból tekinti át Jókai munkásságát. Az előadáshoz nincs hozzászólni valója, mert azt egészében felületeseznek és hibásnak találja, akár Jókai polgári mivoltának hirdetését, akár a „mikroszkópikus realizmus“ hazug ötletét tekintjük.

Kardos Pál csatlakozott Bóka László helytelenítő kritikájához. Nem igaz, hogy Jókai polgári származású. De ha az lenne is, képtelenség a gyermekkori környezet hatásából magyarázni egész, félszázadnál hosszabb időre terjedő írói magatartását. Ez a lenini tükrözési elméletnek károsan merev alkalmazása. Nincs olyan tükör, amely mindig csak azt veri vissza, ami legelőször belevetítődött. Jókai a kétségtelen életrajzi adat szerint nemesi származású, noha magatartása azé a nemesé, aki már elszakadt a feudális termeléstől. Nem jobbágyai munkájából él 48 előtt sem, nem is ősi birtoka jövedelméből, hanem a maga szellemi munkájából. S a fejlődésről ugyanaz az elképzelése, mint a század sok hasonló helyzetű nemesi írójáé és politikusáé: polgárosodjunk, de úgy, hogy a köznemesség legyen polgársággá a polgári munkára, azaz a tőkés termelésre való áttérés által. Ezt az eszményt tölti be nemcsak Berend Iván, hanem a Felfordult világ Fehér Gyulája is, aki alispán fiából lesz „szegcsináló mesterember“, ezt prédikálja az „Eppur si muove“-ban Cseresnyés uram. Hogy annyi ingadozás, ellenmondás van állásfoglalásai közt, azt — ha szabad erre hivatkozni — egyéniségének lágysága, befolyásolható volta okozza. Az ő tudata nem annyira tükör, mint viaszlemez. Minden hatás könnyen rávési a maga betűit, s könnyen eltörli rajta az előző írást.

Barta János elhibáztattnak tartja azt, amire a vita egyes mozzanatai is mutatnak, hogy Jókaiból újabban egyre több „realista“ vonást akarunk kiemelni. Ő Jókait velejében antirealista, idealista írónak tartja, akinek világnézete tele van transzcendens elemekkel, s aki itt-ott a misztikára is hajlamos. Hogy világmépéből a kauzalitás ki van iktatva, az közismert. Jellegzetes emberalakjaiban nem a kapitalizmus, hanem ellenkezőleg: a feudalizmus erői uralkodnak: a becsület egészen lovagi értelmezése, a hűség kultusza, a lelki függetlenség és önlelgyűlttség arisztokratikus ideálja stb. Mindez messze esik attól a polgári Jókaitól, akiről Hegedüs Géza beszélt.

Bóka László helyteleníti azt, hogy Barta János a vita során egyes felzólalásokat lényegében rehabilitációnak nevezett. Erről szó sincs, mindnyájan jól tudjuk, hogy feladatunk csak marxista-leninista kritikai átértékelés lehet. Abban azonban nincs igaza Bartának, hogy Jókait transzcendens, spirituális világnézete miatt antirealista írónak tartja, nem ilyen túlzó baloldali indoklásból kell kiindulni; ettől Jókai még lehet realista író, mint ahogy Lenin is realistának tartotta Tolsztojt vallásos idealizmusa ellenére.

Szabolcsi Miklós hozzászólásában kifejti, hogy Hegedüs Géza előadásában is látható az a törekvés, ami különben több más művében is, hogy a 19. század közepétől a magyar irodalom „nagy polgári” korszakát konstruálja meg, amelyet nagyon pozitívan kellene értékelni, mert lendületes és haladó polgárságot mutat. Ezt a képet irodalmilag, de politikailag is alapvetően hamisnak tartja. Jókai realista — ez az állítás igen veszélyes és hasonlít azokhoz a játékokhoz, amelyeket a „realista” fogalommal nálunk 1945 óta üztek, mindenkit realistává igyekeztetve deklarálni. Azért nagy a veszély, mert így elmoszuk az igazi realizmus fogalmát.

* * *

Sem Hegedüs Géza előadása, sem az azt követő vita nem járult hozzá jelentős mértékben Jókai helyes értékelésének kialakításához. Hegedüs munkahipotézise Jókai polgár-voltáról tudományosan tarthatatlan, az az állítás, hogy Jókai realizmusa „mikroszkópszerű”, vagyis lényege a valóság felnagyítása, pusztá ötlet, melyből hiányzik a Jókaival szemben való kritikai állásfoglalás. Az előadó tévedéseit a hozzászólók nagyobbára megcáfolták, de nyilatkozataik lényegében csak a cáfolatra korlátozódtak, illetőleg általánosságban vetettek fel néhány kérdést Jókai értékelésére vonatkozólag.

Összefoglalta: *Nagy Miklós*

A RÉGI MAGYAR IRODALOM ÁTÉRTÉKELÉSÉNEK KÉRDÉSE

I. Klaniczay Tibor bevezető előadása

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, újjáalakulásakor — irodalomtörténészeink nagyrészenek addigi gyakorlatával szemben — határozottan állást foglalt amellett, hogy a Társaság működésének és ezzel irodalomtörténeti kutatásunknak is a súlypontja a 19–20. század magyar irodalma legyen. „Természetesen egyáltalában nincs kizárva a régi irodalom kutatása és újjáértékelése”, — mondta Lukács György elnöki székfoglaló beszédében. A Társaság vezetőségének kezdeményezésére irodalomtörténészeinknek egy kisebb csoportja meg is kezdte a régi magyar irodalom kérdéseinek tervszerű feldolgozását. Olyan hangulat uralkodott azonban irodalomtörténészeink körében, hogy ez a munka most nem túl fontos és nem túl sürgős. Megválaszolatlanul maradt pedig az a kérdés, hogy tulajdonképpen mi a funkciója ma a régi irodalom kutatásának. Az elmúlt év tapasztalatai azt mutatják, hogy világosan kell látnunk ebben a kérdésben is. Bizonyos körülmények pedig egyenesen sürgőssé teszik ennek a problémának a tisztázását.

Melyek ezek a körülmények?

1. A középiskolák főiskolák s egyetemek tantervében a régi magyar irodalom tanítása is szerepel. Mint minden tananyagnak, ennek is az a főcélja, hogy ifjúságunkat szocialista emberré nevelje. Régi irodalmunk azonban csak akkor tudja ezt a célt szolgálni, ha a tankönyvek, előadások a marxizmus-leninizmus szellemében ismertetik azt meg az ifjúsággal. Ez a régi irodalommal foglalkozó irodalomtörténészek fokozott aktivitását teszi szükségessé, ez a körülmény sürgőssé és fontossá teszi a régi magyar irodalom marxista-leninista újjáértékelését.

2. Az előbbivel szemben felmerült viszont az a kétely és ellenvetés, hogy helyese-e, hogy a régi magyar irodalom — ha nem nagy terjedelemben is — részét képezi a tanítási anyagnak, különösen a középiskolákban. Vajon alkalmas-e ez az anyag az ifjúság nevelésére? Vajon találhatók-e a régi magyar irodalomban olyan pozitívumok, melyek szükségessé tennék, hogy — jelenleg — egyéb égetően fontos tudományos problémáink mellett, irodalomtörténészeink akár csak egy kis csoportja is, foglalkozzék vele. Ez a tendencia tagadja a régi magyar irodalom átértékelésének sürgős voltát.

3. Másfél évvel ezelőtt, mikor a magyar dolgozó nép Pártunk vezetésével gazdasági és politikai téren döntő csapásokat mért a reakcióra, az a veszély fenyegetett, hogy az ellenség az ideológiai fronton összpontosítja erőit. Az elmúlt év eredményei után bátran elmondhatjuk, hogy ma már a reakció az ideológiai front döntő szakaszain is végleges vereséget szenvedett. Könnyen megbújhat azonban a front egyes kevésbé feltűnő helyein. Ilyen a régi magyar irodalom is. Ha mi nem foglalkozunk vele, a reakció, különösen a klerikális reakció, a régi magyar irodalom segítségével az osztályharc fegyvereit fogja ellenünk kovácsolni. Az ilyen fegyvereket is ki kell ütnünk az ellenség kezéből, de lehetőleg időt sem szabad hagynunk arra, hogy ezeket elkészítse. Ez a tény aláhúzza a régi magyar irodalom revíziójának sürgősségét és fontosságát.

4. Fagyeev az irodalmi kritikáról szóló cikkében bírálja a szovjet irodalomtörténészek többségének a múlt felé fordulását, és felhívja őket, hogy „irodalomtörténeti tudásukkal, a művek eszmei és művészeti elemzése terén szerzett tapasztalataikkal, tudományosan elemző munkamódszerükkel” segítsék a szovjet szépirodalom fejlődését. Fagyeev persze általában beszél az irodalomtörténészekről, hiszen a 19. század kutatója is elszakadhat a jelentől, de nem kétséges, hogy a középkor vagy a 16. század irodalomtörténeteinek ez a veszély jóval nagyobb.

Nálunk a mi irodalmi feladataink között a legfontosabb a szocialista-realista magyar irodalom megteremtése. Ezt nekünk irodalomtörténészeknek is tudomásul kell vennünk. Mi sem vonhatjuk ki magunkat ebből a munkából és a jelen feladatait kell elsősorban szem előtt tartanunk. Felmerülhet ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy egyáltalán összeférhető-e régmúlt korok irodalmának alapos vizsgálata az élő irodalom problémái felé való fokozott orientálódással? Ez óvatosságra int a régi magyar irodalom kutatásának kérdésében.

A fenti körülmények és szempontok tehát részben sürgőssé teszik a régi magyar irodalom marxista-leninista feldolgozását, részben problematikusá teszik annak fontosságát.

A mai vita feladata, hogy ezt a kérdést eldöntse.

Ennek érdekében meg kell vizsgálnunk egyrészt, hogy általában szükség van-e elmúlt, régi korok irodalmának tanulmányozására és másrészt, hogy a régi magyar irodalom rendelkezik-e olyan tulajdonságokkal, amelyek számunkra komoly feldolgozásra tennék érdemessé.

Vajjon Fagyeev azt bizonyította-e, hogy helytelen dolog régi irodalommal foglalkozni? Egyáltalában nem. Ez Fagyeev bírálatának gyökeresen helytelen értelmezése és meghamisítása volna. A hiba abban van, hogy egyes tudósok az irodalomtörténetet és az élő irodalom kritikáját burzsoá módon kettéválasztják, a múlt jelenségeit öncélúan kutadják, a szocializmus építésének problémái elől a múltba menekülnek.

Más dolog azonban a jelen harcai elől a múltba menekülni és más a munkásosztály mai harcai számára a múltból fegyvereket kovácsolni. Foglalkoznunk kell tehát a múlttal s így a régi századok irodalomtörténetével is, ha ezzel a szocializmus építését szolgáljuk. Ellenkező esetben az irodalomtörténeti kutatás üres szórakozássá, szobatudósok filológiai játékvá aljasul.

Hadd mutassam be két példán, hogy miképpen lehet a régi korok történelmi eseményeit, vagy irodalmi jelenségeit, a proletariátus harcái érdekében felhasználni.

Engels a német parasztháborúról szóló klasszikus munkáját 1850-ben írta, azért, hogy az 1848-as német forradalom harcai után mutatkozó elernyedéssel szemben bemutassa a német nép forradalmi hagyományait. Munkájában megállapítja, hogy a reformáció idején a polgárság elárulta a forradalmat és megalkuvó módon a feudális osztály székértelójává vált, a forradalmat következetesen továbbvivő parasztlak és városi plebejusokkal szemben.

Ugyanakkor a forradalomnak széles perspektívát adni, megsejteni, hogy a fejlődés a kommunizmushoz vezet — egyedül a városi plebejus rétegben meglévő embrionális proletárelem volt képes. Rámutat azonban arra is, hogy az 1848-as események sok mindenben hasonlítanak a 16. századiakhoz. 48-ban is elárulta a német burzsoázia a forradalmat. Engels könyve figyelmeztetés volt a német proletariátus számára, hogy ne bízzék abban, hogy a burzsoázia következetesen harcolni fog a feudalizmus megdöntéséért, hiszen már a 16. században is megvolt az a tényező — a dolgozó tömegektől való félelem —, amely miatt a polgárság még saját ügyét is elárulta. Ezzel együtt arra tanítja a könyv a német munkásosztályt, hogy a feudalizmus feletti győzelem csak akkor következhetik be, ha a proletariátus veszi át a vezető szerepet a forradalomban. A német parasztháborúk tanulságai így válhattak fegyverré a munkásosztály kezében.

A Szovjetunióban a szocialista forradalom győzelme után új fejlődésnek indult a népköltészet. A nép költői természetesen már nem a nép szenvedéseiről, vágyálmairól, hanem a megváltozott valóságról, a szovjet nép nagy vezetőiről, a szocialista építésről énekeltek. A dolgozók rohamosan emelkedő kulturális színvonala pedig jelentősen elősegítette a népi költők és írók fejlődését. Természetesen a megváltozott osztályviszonyok, a megváltozott tartalom, a forma megváltozását is maga után vonta. A népmesék és népi énekek előadói kezdték elhagyni az orosz népköltészet hagyományos formai elemeit, mint például a háromszoros ismétlés, sőt számosan nem várták meg a folklórkutatók gyűjtőmunkáját, hanem saját maguk foglalták írásba elbeszéléseiket, dalikat. Egyes szovjet folklóristák hibásan, a hagyományos formai elemek eltűnésében, a szóbeliségnek írásbeliséggé változásában a népköltészet dekadenciáját látták, és ezért a népi költőket ezeknek a formai sajátságoknak az újrafelvételére próbálták rábeszélni, a nép által le is írt műveket pedig kirekesztették a népköltészet területéről. Ezzel hátráltatták a szovjet folklór fejlődését. A szovjet kritika 1948-ban mutatott rá ezekre a káros jelenségekre. Ilyen körülmények között olyan tudományos munkák, melyek kimutatják, hogy a népköltészet hagyományos formai elemei a szóbeliség következtében alakultak ki a századok folyamán, és így nem tartoznak a népköltészet lényegéhez, hanem szükségszerűen el kell tűnniök az analfabétizmus felszámolása és a nép kulturális felemelkedése következtében: fegyverek a szovjet népköltészet további fejlődéséért vívott harcban.

A jelen harcaival szerves összefüggésben: ilyen és csakis ilyen módon van értelme a régi irodalom kutatásának. Fagyójev éppen erre figyelmeztet. Nem arra, hogy dobjuk félre a régi irodalmat, hanem, hogy irodalomtörténeti tevékenységünket kapcsoljuk össze az élő irodalom szolgálatával. Ez az irodalomtörténeti kutatás szempontjából is döntő jelentőségű, mert a mult irodalmi jelenségeit csak a szocialista-realista irodalom talaján állva ítéldük meg helyesen.

A haladó irodalmi hagyományok feltárása és megismertetése az irodalomtörténészek elsőrendű feladata. A Szovjetunió irodalomtörténészei túlnyomó részben már elvégezték ezt a munkát, mi azonban még nem. Nálunk tehát különös nyomatékkal kell napirenden szerepelnie ennek a kérdésnek az újabb és a régibb magyar irodalom kutatói előtt egyaránt.

A magyar irodalom haladó hagyományait keresni azonban csak ott van értelme, ahol jelentős művészi értékű, haladó jellegű irodalmi alkotások léteznek, amelyek kialakuló szocialista kultúránkban élő erővé válhatnak. Ilyen írók és művek létezését a régi — vagyis a felvilágosodás előtti — magyar irodalom területén egyesek kétségbevonják. Vizsgáljuk meg, honnan fúj a szél.

A régi magyar irodalom lebecsülésének egyik oka, hogy egyesek az anyagot nem ismerve készpénznek veszik, amit korábbi irodalomtörténeti munkákban olvastak.

Irodalomtörténetírásunknak egyik jellegzetes vonása volt a régi magyar irodalom burzsoá-nacionalista túlértékelése. A középiskolai magyar tanításban, az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatómunkában a 19. és 20. század irodalmának rovására aránytalanul nagy helyet foglalt el a régi irodalom. Elég arra gondolnunk, hogy a pesti egyetem Horthy-korszakbeli magyar irodalomtörténet-professzorai (Négyesy László, Császár Elemér, Horváth János, Alszegehy Zsolt) elsősorban a régi irodalommal foglalkoztak. Irodalomtörténészeink jelentős része apró-cseprő filológiai problémákkal vesződött, gondosan kerülve az elvi kérdéseket.

A burzsoáziának azért volt szüksége a régi irodalom túlértékelésére, hogy egyrészt a többi keleteurópai néppel szemben a magyarság kultúrfülfülényét bizonyítsa, másrészt elterelje a figyelmet a jelen problémáiról és saját reakciós uralmának igazolására az irodalomtörténetből érveket merítsen. Irodalmunk fejlődése természetesen ellentmond a reakció céljainak, ezért burzsoá irodalomtörténetírásunk meghamisította irodalmunk történetét, a haladó alkotásokat pedig, ha lehetett, eltitkolta. Egy Petőfit természetesen nem lehetett letagadni. Ezért megpróbálták sovíniszta szempontból meghamisítani. Néhány forradalmi versét azonban így is el tudták rejteni a nép előtt. Egy Tolnai Lajost viszont már majdnem teljesen elhallgattak, és sorolhatnánk még számos példát. Ha a hamisítás, haladó hagyományaink eltitkolása terén a 19. században sikerrel kártékonykodtak a mult irodalomtörténészei, mennyivel könnyebben teheték ezt a régi irodalom területén.

Ebből a korból származó alkotásaink túlnyomó részben csak kéziratokban, vagy igen kis példányszámban megjelent nyomtatványokban maradtak fenn. A török és német pusztítások során régi irodalmunk jelentékeny része elpusztult. A levéltárak, kéziratárak mélyén fekvő régi irodalmi alkotásainkhoz ilymódon csak a beavatottak férhettek hozzá. És éltek is ezzel a kedvező lehetőséggel: publikálatlanul hagyták azokat a műveket, amelyekből az uralkodó osztályok gaztetteiről, az egyház népellenes tevékenységéről, a magyar nép haladó, forradalmi törekvéseiről értesülhetett volna az olvasó.

Ilymódon a régi irodalomtörténetünk meghamisítása fokozottabb mértékben volt lehetséges, mint az újabbé. A régi magyar irodalmat tudósaink klerikális-feudális jellegűvé festették.

Mivel a reakció erői közül ma a klerikális reakciónak van nálunk leginkább tömegbefolyása, a klerikális hamisítás különösen veszélyes. A régi magyar irodalmat döntően vallásos jellegűnek tüntették fel. Az irodalom részévé tettek mindenfajta teológiai, vallásos könyvet, annak a szellemtörténeti elvnek alapján, hogy irodalomnak mindig azt kell tekinteni, amit az illető kor annak tartott. Az illető kor véleményét viszont többnyire szintén papok nyilatkozataiból állapították meg.

Kirekesztve a magyar ősköltészetet az irodalomtörténetből az egyháznak juttatták irodalmunk megteremtésének érdemét. Az egyház javára írták írott irodalmunk magyarrá válását, holott ez éppen egyházellenes törekvéseknek köszönheti létrejöttét.

A protestáns irodalmon belül is a reakciósat emelték ki. Mélius Juhász Péter, Gelei Katona István bekerült Pintér gimnáziumi tankönyvébe is. Szkhárosi Horváthról azonban mélyen hallgatott. Sík Sándor hosszasan magasztalta Zrínyi vallásosságát, de arról nem beszélt, hogy miként vélekedett a papság politikai tevékenységéről. Pázmány a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjává emelkedett, — gazdag, régi antiklerikális költészetünk viszont ismeretlen maradt.

Párhuzamosan haladt ezzel régi irodalmunk feudálissá tétele. Ennek érdekében formalista-pozitivistá módon szétválasztották az írott irodalmat és a népköltészetet. Horváth János az utóbbit kirekesztette az irodalomtörténetből, vagyis csak az uralkodó osztály alkotásait vette be az irodalomtörténetbe.

Aldozatul estek ennek a szemléletnek a feudalizmussal egyáltalán nem rokonszenvező irodalomtörténészek is, mint pl. Komlós Aladár, aki azt írja, hogy Balassitól Ráday Gedeonig az egyházi írásokat leszámítva alig találunk a főurakon kívül egy-két másrendbeli író. Elég a kuruc költészetre gondolkunk és nyomban kiderül ennek az álláspontnak a tarthatatlansága.

A régi magyar irodalomtörténeti kutatás tehát nyolc évszázad magyar irodalmának meghamisított képét hagyta ránk örökül. Nyilvánvaló, hogy feladatunk ezzel kapcsolatban megírni a régi magyar irodalom igazi történetét, annál is inkább, mert a reakció ezt az anyagot, ha így marad, ezután is kitűnően felhasználhatja saját érdekében. Ezt meg kell akadályoznunk, és lehetővé kell tennünk, hogy a régi magyar irodalmat a proletáriátus használhassa fel fegyverként.

Gyökeresen téves tehát azoknak a véleménye, akik azért, mert a régi irodalmat azelőtt sovaiszta módon túlértékelték, most azt hirdetik, hogy dobjuk el az egészet. Akik ilyen véleményt képviselnek, azok megtagadják nyolcszáz év irodalmát anélkül, hogy azt ismernék, és talán azt képzelik, hogy a magyar irodalom mint valami isteni szikra a 18. században pottyant az égből — vagy Nyugat-Európából.

Gyökeresen elhibázott azoknak a véleménye, akik azért, mert a burzsoá irodalomtörténetírás régi irodalmunkat klerikális-feudális jellegűvé festette, most azt hirdetik, hogy ne foglalkozzunk a régi magyar irodalommal, hiszen azzal a reakciónak szolgálunk. Akik ilyen véleményt képviselnek, azok vagy tagadják, hogy a magyar társadalom nyolcszáz év folyamán fejlődött és hogy a magyar történelemben haladó mozgalmak voltak, vagy pedig tagadják, hogy az irodalom tükrözi a valóságot; ezek a személyek áldozatul estek a burzsoá torzításnak, és készek akadályozni azt is, hogy mások ezt a torzítást megszüntessék.

Az ilyen irodalmárok akarva nem akarva burzsoá érdekek uszályába kerülnek: a kozmopolitizmus malmára hajtják a vizet. A régi magyar irodalom lebecsülésének másik gyökere ugyanis a burzsoá kozmopolitizmus.

Jó példa erre Komlós Aladár könyve irodalmunk társadalmi háttéréről. Komlós irodalmunkat a nyugati irodalom szemüvegén keresztül szemléli. „Mikor odakünn a Niebelung-ének születik — írja —, nálunk a Halotti Beszédet veti papírra egy barát, az Isteni Színjátékkal a Lőveni Mária-síralom egyidős, Shakespeare és Molière korában pedig nálunk teológiai szörszálhasogatások folynak és goromba hitviták dübörögnek.”

Már maguk az összevetett tények is rosszindulatúan vannak kiválogatva: a nyugati irodalom legnagyobbjait régi irodalmunk érdektelen jelenségeivel állítja szembe, mert ugyanakkor azt is mondhatnánk, hogy mikor Zrínyi egyszerű eposzát megírta, Német- és Olaszországban egyetlen valamire való költőt sem találunk. Természetesen ostobaság volna tagadni, hogy a nyugati népek irodalma fejlettebb volt, mint a miénk, hiszen ismerjük jól azokat az okokat, amelyek miatt a multban nagyobb művészi alkotásokat tudtak létrehozni, mint ősünk. De vajjon az következik-e ebből, hogy vessük el mindazokat az irodalmi értékeket, amiket népünk évszázadok harcai során létrehozott? Vajjon jövőnk építése szempontjából saját haladó kultúráis örökségünk nem fontos, hanem csak egyes nyugati remekművek? Semmi esetre sem.

A nyugati szemüveg mellett Komlósnál a régi magyar irodalom lebecsülése a burzsoázia szerepének túlbecsüléséből is származik. „Elsősorban a polgárság teremt irodalmat”, — állítja Komlós. Tételének igazolására Szerb Antalt is idézi, aki szerint „minden osztály nagyjából egy lelki tulajdonság képviselője: a nemesség a bátorság, a nép az öntudatlanság és a középosztály a tudatosság”. Eszerint, mivel a nép öntudatlan, a nemesség pedig nyilván a csatákat kereste, hogy bátorságát fitogtassa, a „tudatos” középosztálynak, a polgárságnak jutott az a történelmi feladat, hogy a kultúrát, az irodalmat

megteremtse. Ilyen alapon persze a régi magyar irodalom érdektelen, hiszen Magyarország polgárosodása előtt keletkezett. Csakhogy nekünk más a véleményünk a nemességről is, a polgárról is, de legfőképp a népről. A kultúrát és az irodalmat nem a burzsoázia hozta létre, hanem a dolgozó nép.

„Minden ország költői — írja Gorkij — a nép kollektív alkotásainak kincsházából merítették legjobb műveiket, ahol már régóta adva vannak az összes költői megnyilatkozások, az összes magasztalt alakok és típusok... Az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtetten meg.”

Vajjon a magyar dolgozó nép a burzsoázia megjelenéséig képtelen lett volna irodalmat létrehozni? A régi magyar irodalom ismeretében a válasz erre csak határozott tagadás lehet.

Komlós Aladár azonban azt írja, hogy „a magyarság általában nem magából és nem a magáéból fejleszti kultúráját, hanem újra meg újra Nyugatról importál.” „A magyar litteratúra a 19. század küszöbéig túlnyomó részben fordítás vagy átdolgozás.”

Sőt, ezt a nézetet az összes kelet-európai népre is kiterjeszti: „Az irodalom — állítja — a szóbanforgó országokban (ezek: Oroszország, Lengyelország, Magyarország, stb.) termékeny talaj híjján nem otthon fakadt, hanem idegenből hozott növény.” Komlós érvelése tehát nemcsak a magyar, hanem az összes kelet-európai, köztük az orosz nép régi irodalmától is megvonja a polgárjogot. A szovjet tudomány eredményei ennek az álláspontnak természetesen gyökeresen ellentmondanak.

Természetesen senki sem tagadja, hogy a nyugati népek haladó irodalma bizonyos korokban megtermékenyítette a kelet-európai népek, köztük a magyarság irodalmát. Az azonban egyszerűen nem igaz, hogy a régi magyar irodalom csak a nyugati kultúra palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll. Ez az irodalmi hatások és átvételek formalista-pozitívista értelmezése.

A fenti hamis és veszélyes burzsoá-kozmpolita nézeteket erélyesen vissza kell utasítani.

Összefoglalva tehát az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a régi magyar irodalommal foglalkozni kell; haladéktalanul meg kell kezdeni a régi magyar irodalom átértékelésének munkáját. Nem öncélú mulktatás, hanem a szocializmusért vívott harcunk érdekében. De éppen ezért nem szabad szemelől tévesztelnünk, hogy az irodalomtörténeti munka területén nem a régi magyar irodalom kutatása a legfontosabb feladat. A munka súlypontja az élő és az újabbkori irodalom vizsgálata kell, hogy legyen. Irodalomtörténészeink kisebb csoportjának azonban végre kell hajtania a régi magyar irodalom revízióját.

Ez a munka, amely nyolc évszázad magyar irodalmának igazi történetét hivatott a dolgozó nép kezébe adni, olyan felelősségteljes és nehéz feladat, amire a régi magyar irodalom kutatói a múltban sohasem vállalkoztak. Eppen ezért ennek a feladatnak az elvégzésére nem világtól elvont szobatudósokra, hanem épülő szocializmusunk új típusú irodalomtörténészeire van szükség.

Nekünk, a régi magyar irodalomtörténet kutatóinak végérvényesen szakítanunk kell azzal a hamis burzsoá állásponttal, hogy minket a múlt érdekel. Tudományos munkánkkal viszont csak akkor szolgálhatunk a jelent és a jövőt, ha ismerjük azt. A régi magyar irodalom kutatóinak ezért alaposan ismerniük kell a Szovjetunió szocialista-realista irodalmát és mai élő magyar irodalmunkat. Ez a megismerés azonban csak akkor lesz eredményes, ha nem passzív, hanem aktív jellegű. Nemcsak olvasnunk kell az élő irodalmat, hanem segítenünk is kell fejlődését.

Tudományos feladatainkat csak akkor valósíthatjuk meg, ha elsajátítjuk azt a tudományt, amelynek ismerete — Sztálin szavaival — feltétlenül kötelező minden tudományág bolsevikjai számára, — ez a marxista-leninista

társadalomtudomány." De nemcsak elsajátítanunk kell azt, hanem tanulnunk kell annak a népnek a tudományától, amely a marxizmus-leninizmus alkalmazásával, minden tudományág s így az irodalomtörténet területén is a világon eddig egyedülálló eredményeket tudott elérni: a Szovjetunió élenjáró tudományától.

Aktívan résztvenni szocialista irodalmunk kialakításában, elsajátítani a marxizmus-leninizmust, tanulni a Szovjetuniótól — a szakmai tudás mellett ezek a régi magyar irodalomtörténeti kutatás eredményességének a feltételei.

II. Az előadást követő vita összefoglalása

Gerézi Rabán rámutatott arra, hogy a régi magyar irodalom is rendelkezik olyan haladó hagyományokkal, amelyeket közkincsé tenni fontos kötelességünk. Ezután az irodalomtörténet és a történettudomány kapcsolatáról beszélt. Sok esetben a történészek téves eredményekre juthatnak irodalomtörténeti tények ismerete hiányában. Így az irodalomtörténetnek, mint történeti segédtudománynak is fontos szerepe van. Példaképpen Molnár Eriknek azzal a helytelen állításával szállt szembe, hogy hazánkban a humanizmus gyökértelen, idegen, kozmopolita szellemi áramlat volt. (A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. 305. l.) Gerézi szerint nálunk a humanizmus a legszorosabb kapcsolatban volt az államhatalom centralizálásának kérdésével, tehát a nemzeti függetlenséggel. Az irányító államszervezet központja a kancellária volt és ezt Mátyás éppen a centralizáció megvalósításának érdekében töltötte meg humanistákkal. A magyar humanizmus tehát szorosan a nemzeti problémákban gyökerezik, másképpen nem termelődhetett volna ki olyan író-egyéniség, mint Janus Pannonius.

Vargyas Lajos arról beszélt, hogy mi az álláspont a Szovjetunióban a régi irodalom kutatásával szemben. Az 1945. óta megjelent és hozzánk eljutott szovjet irodalomtörténeti munkák tekintélyes része a régi orosz irodalommal, vagy a Szovjetunió többi népének régi irodalmával foglalkozik. Erre számos példát hozott fel.

Szabolcsi Miklós hozzászólását négy pontban foglalta össze. 1. Hiányolta az előadásban annak kiemelését, hogy a régi magyar irodalom mennyire erősen nemzeti vonalú volt. A régi magyar irodalom mindig küzdött a nemzeti függetlenségért. Ezt feltárni nem sovinizmus, hanem értékes, haladó hagyományaink továbbfejlesztése. 2. Szükségesnek tartja, hogy a régi magyar irodalom negatív vonásait is felhasználjuk nevelőerőként. Szembe kell szállnunk a reakciós irodalomtörténészek hazug ítéleteivel és le kell lenyeznünk az olyan reakciós írók népellenes irodalmi tevékenységét, mint amilyen Pázmányé, Dugonicsé vagy Gvadányié. 3. Az előadó nem beszélt nyíltan a filológizmus veszélyéről. Bár a régi magyar irodalom kutatásában a filológiának nagy szerepe van, mégis itt a legnagyobb a veszélye annak, hogy a tudományos kutatás öncélúvá válik. 4. Az előadó csupán a nép alkotó szerepéről beszélt az irodalomban. De ugyanakkor rá kell mutatnunk arra is, hogy egészen a szocialista-realista irodalom megteremtéséig a népre támaszkodva és azt kifejezve, az uralkodóosztályok is teremtenek irodalmat. Ezt letagadni narodnyikizmus lenne.

Geréb László nem értett egyet Gvadányi negatív értékelésével. Szerinte Gvadányi sok helyen realista módon tükrözi a valóságot, ezért, és népiessége miatt munkássága a haladás irányába esik, még akkor is, ha a Martinovics-összeesküvésről elítélően nyilatkozott. Nem véletlen, hogy Petőfi szerette Gvadányit.

Komlós Aladár igazságtalan eljárásnak mondta azt, hogy egy három évvel ezelőtt megjelent könyve alapján neki tulajdonították az előadó a magyar irodalomtörténetírás minden bűnét. Könyve megírásakor mást nem tehetett,

mint az addigi irodalomtörténeti megállapításokat átvette és megkísérelte ezeket marxista szempontból átértékelni. Azt a tétele, hogy a magyar irodalomtörténet legtöbb nagy felújulási korszaka nyugati szellemi áramlatok visszhangja, többek közt Babits Mihálytól vette át. Babitsot pedig szerintem nem lehet kozmopolitizmussal vádolni. — Nagy várakozással tekint a régi magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténészek munkája elé, bár az a véleménye, hogy a régi magyar irodalom bemutatott emlékei inkább csak történeti dokumentumok, mint művészi értékű alkotások.

Esze Tamás egyetért az előadóval abban, hogy a régi magyar irodalom nem halott irodalom, csak elrekesztett irodalom. Ezt világosan igazolja régi irodalmunk egyik legértékesebb ágának, a kuruc költészetnek a sorsa. A kuruc költészetet előbb Thaly Kálmán színezte át a millenniumkori uralkodóosztályok hamis történeteszemléletének és illúzióinak megfelelően, majd mikor kiderültek Thaly tárgyi hamisításai, a hiteles kuruc versekkel egyáltalán nem foglalkoztak irodalomtörténészeink. Ez érthető, hiszen a kuruc versek legjava a magyar nép öntudatos követeléseit, felszabadulásáért vívott harcát, majd csalódását tükrözi és ennek feltárása az elmúlt rendszer számára nem lett volna előnyös. — *Esze Tamás* egyébként a vitát korainak tartja, nem nyilatkozhatunk szerinte a régi magyar irodalom értékeiről addig, amíg ezeket fel nem kutattuk.

Szabolcsi Miklós második felszólalásában súlyos tévedésnek minősítette Geréb László Gvadányi-értékelését. Veszélyes dolog lenne valakit csak azért haladónak minősíteni, mert népies. Ebben a korban döntő kérdés az írók megítélésénél, hogyan viszonyultak a Martinovics-összeesküvéshez. Gvadányi lépten-nyomon hangoztatta ellenszenvét Martinovicsékkal szemben. Hogy Petőfi nagyraértékelt Gvadányit, ez csak a reakciós irodalomtörténetírás egyik tartós hamisítása.

Debreceni Ferenc Komlós Aladár hozzászólásával foglalkozott. Súlyos hiba volt szerinte úgy megírni egy irodalomtörténeti összefoglalást, hogy kritika nélkül átvette a mult hamis ítéleteit. A könyv ezért igen veszélyes, annál is inkább, mert „marxista átértékelés“ örvé alatt burzsoá ideológiát terjeszt. Babits — Komlós állításával ellentétben — erősen fertőzött volt kozmopolitizmussal. — A régi magyar irodalom értékeivel kapcsolatban megjegyezte Debreceni: kétségtelen, hogy olyan nagy írók nem fogunk felfedezni a régi magyar irodalomban, mint Petőfi vagy Ady. Az is kétségtelen azonban, hogy a meglévő emlékek is olyan nagy erkölcsi értékeket jelentenek, hogy feltétlenül foglalkozni kell velük.

A vitához ezután még *Osvát Kálmán*, *Barta János* és *Varjas Béla* szóltak hozzá.

Klaniczay Tibor záró felszólalásában először azoknak felelt, akik a vitát korainak tartották. A vita célja ugyanis nem az volt, hogy a régi magyar irodalom értékelésében az utolsó szót kimondja, hanem az, hogy a munka megkezdése előtt tisztázza a kutatás elvi szempontjait. — A nép és az uralkodóosztályok alkotó szerepével kapcsolatban Klaniczay kijelentette: nem állította, hogy az uralkodóosztályok egyáltalában nem teremtenek irodalmat. Arra akart mindössze rámutatni, hogy a költészetet már az osztálytársadalmak kialakulása előtti időben megteremtette a nép és a továbbiakban a nép szerepe döntőbb az irodalom fejlődésében, mint a polgárságé.

* * *

A vitát összefoglalva megállapíthatjuk: a vitülés eredményeképpen kialakult az a felfogás, hogy a régi magyar irodalmat fel kell dolgozni. A hozzászólók sok fontos szempontot vetettek fel, mégis a vita egyoldalú volt. Ez főleg onnan származott, hogy Komlós Aladárnak nem állt módjában felkészülni hozzászólására, mivel az előadó — helytelenül — nem mutatta meg neki előre az előadás szövegét. Így a hozzászólások csak kiegészítették

az előadást. Ezek a hozzászólások — bár általában elvi síkon mozogtak — mégis igen gyakran szakmai részletekbe vészték. Hiba volt az is, hogy az irodalomtörténetírás és a mindenkori osztályharc kapcsolatának fontosságát csak egy hozzászóló hangsúlyozta élesen és hogy nem volt visszhangja az előadás azon részeinek, melyek a régi és az élő irodalom kutatásának egységét hangsúlyozták.

Összefoglalta: *Stoll Béla*

III. Válasz és önkritika

Klaniczay azzal vádol, hogy a burzsoá-kozmopolitizmus bűnébe estem, mert „Irodalmunk társadalmi háttére“ c. 1946-ban írt és 47-ben megjelent könyvemben lebecsülöm a régi magyar irodalmat, azt állítván, hogy:

elmaradt a nyugati irodalmak mögött, csak a nyugati kultúra palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll, egyáltalán nincsenek benne művészi értékű, haladójellegű irodalmi alkotások, mert „irodalmat elsősorban a polgárság teremti“, az pedig nálunk nem volt. Burzsoá elfogultság az is, hogy könyvemben csak az uralkodóosztályok irodalmával foglalkozom, pedig „a kultúrát és az irodalmat nem a burzsoázia hozta létre, hanem a dolgozó nép“. Negyedik éve várom a marxista kritikát. Könyvem, melyben régi, már a felszabadulás előtt tanított felfogásomat dolgoztam ki, valóban erősen magán viseli keletkezése időpontja politikai tiszázatlanságának és marxista képzettségem azidőbeli felszínességének nyomát. A könyvtől azóta messze jutottam, komoly kritikája mindazonáltal ma is tanulságos lehet számomra.

De az elhangzott bírálat ilyennek tekinthető-e?

Klaniczay maga is idézi azt a megállapításomat, mely szerint régi irodalmunk „*túlnyomó részben* fordítás vagy átdolgozás“. De néhány mondatnál odébb már abban a formában cáfolja állításaimat, mintha azt írtam volna, „hogy a régi magyar irodalom *csak* a nyugati irodalom palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll.“ Idézi a könyvből, hogy „elsősorban a polgárság teremti irodalmat“, s elhallgatja, hogy kérdéses mondatom úgy szól: „a fejedelmi, vagy főúri udvarok mellett elsősorban a polgárság teremti irodalmat.“ Kl. ugyanis az én „burzsoá-kozmopolita elfogultságomat“ akarta igazolni, s ezt némileg megnehezítette volna, ha kiderül, hogy a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepét is elismerem; s mivel a rojalista és feudális elfogultság vádja valószínűtlenül hangzott volna, a dilemmából úgy vágta ki magát, hogy huszárosan lenyisszantotta a szándékait zavaró mondatrészt. De Kl. ki is egészít, ha kell. Valóban beszéltem arról például, hogy régi irodalmunk szegény. De soha nem írtam le (és soha senki nem írt le) olyan képtelenséget, amit Klaniczay nekem tulajdonít és nagy hévvel cáfol, hogy régi irodalmunkban *egyáltalán* nincsenek művészi értékű, haladó jellegű irodalmi alkotások, vagy hogy „vessük el mindazon irodalmi értékeket, amiket népünk századok harcai során létrehozott.“

Ezzel szemben az az igazság, hogy régi irodalmunkat mennyiségi és minőségi szempontból valóban szegényebbnek tartom ugyan, mint szeretném, de nagy íróként emlitem benne J. Pannoniust, Balassit, Zrínyit, Apáczit, méltatom a 16. sz. protestáns irodalmának plebejus szárnyát, a kuruc költészetet, több ízben is nyomatékosan fejtegetem, hogy a 18. sz. végéig a magyar irodalom szempontjából is a nép végzi a legértékesebb szellemi munkát, hogy a kelet-európai nemzetek körében a parasztság nyelve gazdagabb és gyökeresebb, mint a városé s ezért az irodalom kivirulása itt mindenütt szükségszerűen a népnyelv alapján történik, kifejtem, hogy nálunk csak az az irodalom lehet teljes értékű, amely a nép életével benső kapcsolatban jött létre, s hogy egész művelődésünk tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus, az a szakadás, amely népünket és a magasabb szellemi alkotásokat

elválasztotta, — s kis könyvemnek tárgya épp a kulturális dualizmus keletkezésének, okainak, következményeinek és megszüntetésének vizsgálata volt.

Valóban azt írtam tehát, hogy régi irodalmunk elmaradt a nyugati mögött s haladásában minduntalan külföldi lökésekre szorult. De ezt szellemi életünk tragédiájaként mutattam be, amelyet a feudalizmusban való megrekedésünk idézett elő; a folytonos nagymértékű külföldi kölcsönzés kikerülhetetlen, de szomorú végzet volt számunkra s hozzájárult a kulturális dualizmus fokozásához. Helytelen-e ez a vélemény? Ha az eddigi irodalomtörténeti kutatásunk felelős érte. Kifogásolt megállapításaim, mint látni fogjuk, a szakmába vágó minden munkában megtalálható és mindeddig senki által kétségbe nem vont irodalomtörténeti közfelfogáson alapulnak; a magam feladatának azt tekintettem, hogy társadalmi magyarázatát keressem irodalmi fejlődésünk általánosan elismert tényeinek.

Kl.-nak mégis úgy tetszik, hogy éppen engem vonjon felelősségre irodalomtörténetünk közhelyeieért. Így azért, amit Toldy, Ferencről Arany Jánoson és Beöthy Zsolton át Szerb Antalig minden magyar irodalomtörténész tanított: hogy Balassitól a 18. sz. közepéig irodalmunk főúri jellegű. Köz hely a nyugati ösztönzésekről s a fordítások túltengéséről szóló állításom is. Már Kármán József panaszkodik, hogy „nálunk termett eredeti munkák még eddig nincsenek“, Kölesey pedig, hogy nálunk „a magasabb poézis... belső szikrából szép lángra nem gerjed, idegen tűznél kell annak meggerjednie“, Arany János megállapítja, hogy jobb lett volna költészetünkre, „ha nem mintegy felülről lefelé töről szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva...“, tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik“, de „nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon a benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon tanulgassunk verset írni“ (Ráday Gedeon). A sok russzal, csak éppen kozmopolitizmussal nem vádolható Szabó Dező pedig szokott szélesőseges módján ezt írja: „A magyar irodalom a 18. századig gyarmati irodalom. A témák, az eszközök, a formák rendesen idegenek. Nemely időpontban, például a 16—18. századokban egyszerre különböző idejű és eredetű idegen hatások érvényesültek. Így természetes, hogy régibb irodalmunknak nevelőértéke most már csak kevés lehet... A legnagyobb szociális (nemzeti szempontból is) aberráció ezzel az irodalommal egy évet lopni el a gyermektől.“ (Az irodalom mint társadalmi funkció.)

S valóban 1917-ig, mindaddig tehát, amíg haladottabb társadalom csak nyugaton volt, a magyar író nyugatellenessége reakciós magatartás, nyugatrafordulása pedig nem kozmopolitizmus, hanem progresszió. Vagy kozmopolita volt-e Bacsányi, mert szemét 1789-ben Párizsra vetette, Petőfi, akinek a francia forradalom volt a bibliája, s Ady, aki azt hirdeti: „Nyugat ellen nyugatot hozz.“? Révai József szerint „Ady szemé, egész műveltsége, *forradalmisága, a magyar demokratikus kultúra valamennyi hagyománya következtében nyugatra nézett*, nem keletre. Párizsra, a polgári demokratikus forradalmak „szent földjére“, nem pedig Oroszországra.“ (Ady, 13. l.) Ez akkor éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás. Nyugati kölcsönzések nélkül nemcsak J. Pannoniusunk, Apácaink, Bacsányink, Kazinczyink, Köleseyink, Petőfink, Adynk, József Attilánk nem lett volna, hanem még nyugatellenes Gvadányink, Dugonicsunk, népszínművünk, sőt turulistáink és turanistáink sem. Kl. is elismeri, hogy: „Ostobaság volna tagadni, hogy a nyugati népek irodalma fejlettebb volt, mint a mienk, hiszen ismerjük jól azokat az okokat, amelyek miatt a múltban nagyobb művészi alkotásokat tudtak létrehozni, mint őseink.“ De akkor miért burzoá kozmopolitizmus, ha én összevetésekkel példázom irodalmunk fejletlenebb voltát, amit Kl. is elismer? Miért burzoá kozmopolitizmus megnevezni azt a történelmi okot, amelyre Kl. is céloz s amely szerinte is aligha lehet más, mint az, hogy mi, ismert okokból, megrekedtünk a feudalizmusban, míg nyugaton kifejlődött a polgárság? Miért burzoá kozmopolitiz-

mus rámutatni elmaradottságunk azon következményére, hogy kölcsönöztünk a haladottabb társadalom fejlettebb kultúrájától? S mi egyebet jelent az a Kl. által kifogásolt s valóban túlélesen fogalmazott mondatoni, hogy „Az irodalom a szóbanforgó (tehát keleteurópai) országokban termékeny talaj híján, nem otthon fakadt, hanem idegenből hozott növény“, mint azt, hogy az uralkodó osztályok általában nem a hazai népköltészetet folytatták, hanem rendszerint idegenből hozták mintáikat? Kl. ugyan ekkép folytatja: „De vajjon az következik ebből, hogy vessük el mindazokat az irodalmi értékeket, amiket népünk évszázadok harcai során létrehozott? Vajjon jövőnk építése szempontjából saját haladó kulturális örökségünk nem fontos, hanem csak egyes nyugati remekművek?“ Nem, elmaradottságunk elismeréséből ez valóban nem következik. De senkinek nem is jutott eszébe ilyen közvetkeztelést levonni. Kl. azonban ügyesen úgy illeszti be ezt a kiagyalt következtetést egy mondatomat cáfoló gondolatmenetébe, hogy azt a benyomást kelti, mintha nemesak az idézett mondatot írtam volna, hanem ezt a nekem tulajdonított ostobaságot is. Joggal mondhatná ugyan valaki, hogy csak az átvételeket látni s nem venni figyelembe, hogy át is alakultak a magyar talajon: egyoldalúság. De az én kis könyvem nem irodalomtörténet, hanem esszé, amely csak egy bizonyos kérdésre keresett választ, s így egyoldalúsága szerkezeti kényszerűség. Az is igaz, hogy a nyugat mai bálványozása kétségtelenül kozmopolitizmus, sőt reakció, — de multunk nyugatosainak, vagy nyugatos voltuk mai megállapításának hibáztatása történelmietlen felfogás s a régi reakción nacionalista nyugatellenesség feltámadása. Adyt és Babitsot eddig csak Beöthy, Rákosi Jenő, Tormay Cecil et consortes vádolták kozmopolitizmussal. Úgy tetszik, a végletek valóban érintkeznek. Bizonyos „baloldal“ közelebb van az ős jobboldalhoz, mint első pillanatra hinné az ember...

De hátha Kl.-nak igaza van abban, hogy azok ítélik meg kedvezőtleneb-ből régi irodalmunkat, akik „az anyagot nem ismerve, készpénznek veszik, amit korábbi magyar irodalomtörténeti munkákban olvastak?“ Nézzük meg hát régi irodalmunk legújabb tárgyalását: a legújabb magyar irodalomtörténeti tankönyvet (Magyar könyv a középiskolák III. osztálya számára, 1949.). Ha valami, ez feltétlenül tanulságos lesz számunkra, hiszen harmadmagában éppen Kl. írta, még hozzá nem a gazdasági, politikai, ideológiai zűrzavar idején, mint én a magam esszéjét, hanem több, mint négy évvel a felszabadulás után, a nagy erővel megindult marxista-leninista képzés és tudományos munka szakaszában, 1949 őszén.

Nos, itt egyik meglepetés a másik után ér. Kl. cikkében követeli az ösköltészet tárgyalását — s a tankönyvben csak annyit tud, hogy az ösköltészetről pusztán feltevéseink vannak, mert csak a századokkal később keletkezett krónikák tudálékos átdolgozásában maradt ránk. Követeli az úri osztályok irodalmi alkotásai helyett (amelyek állítólagos elhanyagolását könyvemmel kapcsolatban kozmopolitizmusnak bélyegzi) a népköltészet tárgyalását, — de a tankönyvben egy szava sincs a népköltészetéről, csak a kurucköltészetéről jegyzi fel, hogy ebben „a nemesi s a protestáns vallási sérelmek mellett a nép sérelmei is megnyilvánulnak“, de a kuruc versgyűjteményekben található legszebb verseket maga Thaly költötte. Cikkében szememre veti, hogy régi irodalmunkat nyugati palántákkal ültetem tele, a tankönyvben pedig megállapítja, hogy az írásbeliség Magyarországon a nyugati államok mintájára latin nyelven indult meg, a magyarnyelvű kodex-irodalomban nem találunk önálló munkákat, csak fordításokat, „önálló magyarnyelvű irodalomról akkor még nem beszélhetünk“, erre csak Mohács után kerül sor, s „mint ahogy középkori vallásos irodalmunk sem önálló fejlődmény volt, hanem a középkori feudális egyházzal egész Európában együttjáró irodalmi anyagnak az átvétele, ugyanígy most a 15. században a feudális társadalom bomlása szintén európai jelenség, ezért szellemi téren is egy európai mozgalmat termel ki, amely Magyarországra is eljutott:“ az itáliai haladó polgárság mozgalmát:

a renaissance-t és humanizmust, amely az olasz egyetemek révén került Magyarországra. A Mátyás udvarában nyüzsgő humanisták „túlnyomó részben olasz polgárok voltak, kik szívesen szolgálták a bőkezű magyar királyt”. Balassi Bálint Julia-versei az élményt sokszor kölesönvett humanista elemekkel igyekeznek pótolni, Szenci Molnár főművét két francia író zoltáraiból német közvetítéssel (!) fordította magyarra, Mikes sűrgeti a fordítás-irodalmat, a felvilágosodás a francia forradalmi polgárság irodalmának hatása alatt keletkezett, Faludi prózai műveinek túlnyomó része idegenből van fordítva, Bessenyeiék magyarra fordították legkedvesebb francia és német olvasmányaikat, Kármán a felvilágosodás és a francia forradalom tanítványa. Zrinyiről Kl. külön füzetben (Tanulj jobban, 2. sz.) is elmondja, hogy költeményei nagyrésze olasz barokk költők után készült, eposzmintái Homeros, Vergilius, de főleg az olasz barokk irodalmi termékei, prózai munkáiban pedig Machiavelli tanítványa. Mindezt arról a Zrinyiről, akivel Kl. egymagával bebizonyíthatni véli régi irodalmunk elmaradottságáról tett állításom rossz-hiszemységét, kijelentvén, hogy Zrinyi korában Német- és Olaszországban nincs valamirevaló költő. Cikkében polgári elfogultsággal magyarázza, hogy szerintem elsősorban a polgárság csinál irodalmat, — ő pedig tankönyvében minden régi magyar irodalmi termést vagy a nyugati, vagy a hazai polgárságnak tulajdonít. Így, mint láttuk, a hazai humanizmus a polgárság alkotása, de Mohács után a 16. században is azért válik irodalmunk magyarabbá, mert olvasóközönségünk kibővült a polgársággal, s az irodalom csak nemzeti nyelven juthatott el „a szélesebb, latinul csak részben tudó polgári réteghez”, a reformáció kialakulása is összefüggésben van a polgárság felemelkedésével, a felvilágosodást a forradalmi polgárság teremtette meg, Kármán látta, hogy csak a városi polgári fejlődés hozhatja meg a magyar irodalom igazi fellendülését, a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcaiban a polgári haladás problémái tükröződnek. Megtaláljuk tankönyvében a főúri irodalomról szóló tanítást is, amelyet nálam megró. De nyomát sem találjuk tankönyvében irodalmunk ama lappangó kincseinek, amelyek alapján felfogásunkat revízió alá kellene vennünk s amelyek elhanyagolása miatt burzsoá-kozmopolitizmussal vádol. Kl. tankönyve a hagyományos szokást követve, sőt még annál is kizárólagosabb módon csak a magasabb osztályoktól származó műveket veszi figyelembe a dolgozó nép költészete helyett s a népköltészet megbecsülését csupán cikkében hirdeti programszerű követelményként. Majd elválik, mit lehet és mit fog Kl. programjából megvalósítani. Könyvében eddig, mint látjuk, még kísérletet sem tett a megvalósítására. Egyelőre egyetlen jele van, hogy egyáltalán kívánja ezt. Az, hogy engem pellengérré állít, mert 46—7-ben írt könyvem még nem valósította meg régi irodalmunk kutatóinak mostani öt éves tervét, „Mais commencent messieurs les assassins...”

Meglepetésünkre kiderült tehát, hogy Kl. balkeze nem tudja, mit csinál a jobb. *Még ma is* szóról-szóra ugyanazokat a „burzsoá-kozmopolita” eredményeket tanítja, amelyeket megró az én 46-ban írt esszémben. Sőt még mai cikkében is kénytelen elismerni, hogy azok a kincsek, amelyek állítólag alkalmasak volnának megváltoztatni a régi magyar irodalomról való képünket, egyelőre levéltárakban lappangó kiadatlan és hozzáférhetetlen kéziratok, régi irodalmunk jelentékeny része meg éppen elveszett a török és német pusztítások során: mégsem a régi irodalom bűvárait vádolja állítólagos tévedéseikért és mulasztásaikért, hanem engem tesz felelőssé azért, hogy 947-ben csak azt tudtam, amit ezek eddig kikutattak, azon eredmények alapján dolgoztam, amik megvoltak, s nem tudtam, amit még Kl. sem tud ma sem, csak az öt éves terv várható eredményeül — ígér.

A magam részéről helyeslem, hogy van egy kis csoport, amely régi irodalmunk kutatásának áldozza erejét, s örülni fogok — ki is ne örülne? —, ha sikerülni fog ott új haladó értékeket felfedezniök. Meg kell azonban vallanom, hogy azok a töredékek, amelyeket, mint ismeretlen régi anyagot, a vita

folyamán bemutatottak, csöppet sem látszanak alkalmasaknak eddigi véleményünk megváltoztatására, vagy éppen ifjúságunk nevelésére, mert nem művészi értékek, csak történetileg érdekes dokumentumok. Így féltő, hogy a szándék sikerének, mely régi irodalmunkat nagyban-egészben művészi és haladó értéként kívánja elfogadtatni az ifjúsággal, csak az értékek össze-zavarása és az ifjúság olvasási kedvének elfásítása lehetne a következménye.

S mégis: hibának érzem, ha a könyvvel kapcsolatos vitában utolsó szavam egy támadás elutasítása volna, nem pedig az önkritika. Hiszen könyvem egy idő óta úgy hat már rám, mint egy történelemelőtti kor dokumentuma. Megírása közben csak azt tudtam, hogy vázlat és kísérlet. Ma látom súlyos tévedéseit is. Nyitott kapukat döngözt, aki velem szemben kritikát mond róla. S mivel szükségesnek tartom, hogy esetleg még található hívei tisztán lássanak, legyen szabad magamnak hozzájárulnom egykori tévedéseim feltárásához. Irodalomtörténész barátaim előtt már korábban is többször kijelentettem, hogy nem azonosítom magam könyvvel. Örülök, hogy ezt most a nyilvánosság előtt is kijelenthetem.

Tévedtem ugyanis, mikor az irodalomnak, mint könyvem címe is jellemzően mondja, valóban csak társadalmi háttérét kerestem, a helyett, hogy az irodalmat mint társadalmi funkciót igyekeztem volna megérteni,

a módszertani kérdéseket a marxizmus revíziójának szellemében fejtettem s nem láttam eléggé a dialektikus materializmus termékenységet (mikor például csak az átlag és a tömegjelenségek, de nem az egyén megmagyarázására mondtam alkalmasnak),

hajlandó voltam hinni osztály- és korfölkötti „örökemberi“ értékekben s az esztétikumot elválasztottam a mondanivalótól,

a polgárság irodalomteremtő szerepéről beszéltem (s ekképpen valóban egy burzsoázsemlét meredélyén jártam), holott a kapitalizmusban nagymértékben kifejlődő értelmiség ilyen szerepéről kellett volna szólnom,

a népiesség jelentőségét túlságosan formalista módon fogtam fel, nem pedig mint a nép életének, bajainak, vágyainak kifejezését, s így az alapprobléma észrevétlenül formalisztikussá higult, azt a benyomást kelve, mintha az volna a magyar irodalom főbaja, hogy irodalmunk kifejezősmódja sokáig nem elég magyaros,

elmulasztottam annak hangsúlyozását, hogy a nyugatosság csak a multban volt hajlandó magatartás (igaz, hogy 46. 47-ben még általában nem láttuk tisztán a nyugati kultúra felé tájékozódás veszedelmeit),

a végső kitekinés perspektívája semmitmondó, sőt részben hamis, módszertanilag, mert a jövőt nem gazdasági-politikai, hanem merőben műveltségi alapon rajzoltam meg, tartalmilag, mert nem mutattam rá kellő súllyal a dolgozó nép felszabadulásának és a szovjet kultúrának korszakalkotó jelentőségére.

Mások bizonyára más fontos hibákat is tudnak könyvemben. Én magam ezekre jöttem rá. De ennyi is elég ahhoz, hogy elavultnak tartsam. Tévedésem volt, hogy átfogó marxista kísérletre vállalkoztam, mikor előmunkálatok híján és fogyatékos marxista-leninista készségem mellett annak objektív és szubjektív feltételei még egyaránt hiányoztak.

Komlós Aladár

IV. Néhány megjegyzés Komlós Aladár válaszához és önkritikájához

1. Komlós elutasítja a kozmopolitizmus vádját és önkritikát gyakorol: éles ellentmondás. Ha önkritikája alapos lenne, elsősorban egész könyvére jellemző kozmopolitizmusával szemben foglalna állást. Ha a kozmopolitizmus vádja ellen védekezik, önkritikája nem őszinte: bizonyos hibákat elismer, hogy kozmopolitizmusát mentse. Könyvének utolsó, irodalmunk jövő perspektíváját megrajzoló mondata így szól: „A kultúrára szomjazóknak nem kell

majd minduntalan átkelniök a távoli partokra, íróink, művészeink munkáiból széles töltés köti össze bennünket nyugattal s annak növényei újszerű magyar virágokat hajtanak földünkben.“ Komlós tehát az imperializmus kultúrájához keres hidat és annak növényeiből vár újszerű magyar virágokat. Ez nem kozmopolitizmus? Önkritikájának egyik félmondatában elismeri, hogy nem mutatott rá a szovjet kultúra korszakalkotó jelentőségére. Miért nem következtetés tehát az önkritika, hiszen világos, hogy könyve a Szovjetunió lebecsülését, az imperialista-burzsoá kultúra előtti hajbókolást képviseli: azaz mélységesen kozmopolita írásmű.

2. Nem állítottam előadásomban, hogy Komlós azért kozmopolita, mert lebecsüli a régi magyar irodalmat. Ellenkezőleg Komlós azért nézi le a nyolc-évszázad magyar irodalmát, mert kozmopolita. Kozmopolitizmusának gyökereit nem feladatom vizsgálni. Régi irodalmunk lebecsülése csak egy megvilágulása mindennek, de korántsem a legdöntőbb jelenség.

3. Önkritikája ellenére Komlós fenntartja álláspontját könyve alapkönyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus“, olvassuk válaszában. Szerinte egész irodalmi fejlődésünket a népies, tisztán hazai gyökerű, magyaros és a magas színvonalú, nyugatos kultúra, illetőleg irodalom szembenállása, harca jellemzi. Komlós vitathatatlanul az utóbbi mellett foglal állást könyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma megoldását pedig népünknek a nyugatosság szintjére való felemelésében. Ez a kérdés kozmopolita felvetése. Az ellenkezője: az idegen inspirációknak, fejlettebb, haladottabb irodalmak hatásának elítélése, ezekkel szemben az „ősi“, „népi“, „mély“ magyar hagyományok kiemelése a kérdés nacionalistánárodnyik, Szabó Dezső—Németh László vonalán mozgó felvetése. Szabó Dezső, Németh László és Komlós Aladár tehát tulajdonképpen ugyanannak az éremnek két különböző oldala. A kulturális dualizmus reakciós, burzsoá elméletének nacionalista, illetőleg kozmopolita felhasználásáról van szó.

Kultúránk és irodalmunk fejlődésében az alapvető ellentét nem a nyugatosság és magyarosság szembenállása! Ez a kérdésfeltevés a lényegtől tereli el a figyelmet. A kétféle kultúráról szóló lenini tétel egészen más: „Az egyik kultúra a kizsákmányoló osztályok ideiglenes, átmeneti, véletlenszerű vonásait viselte magán. A másik kultúra, amely — habár igen gyakran az uralkodó osztályokból kikerülők révén alakult ki —, de a nép legjobb reményeit testesítette meg, a nagyarányú társadalmi, népi mozgalmak talaján nőtt fel, felhasználta a gazdag népművészetet, nagy humanisztikus célokat tűzött maga elé.“ (Fagyeejev.) Világos, hogy ebben a megvilágításban Komlós „tragikus alapproblémája“ értelmét veszti. Adott esetben a nyugatosság is, a népiesség is lehetett haladó vagy reakciós; legtöbbször persze bonyolult ellentmondásokról van szó. A kérdés az, hogy az író, ha nyugatos, ha nem, a kizsákmányoló osztályok kultúrájának átmeneti jegyeit viseli-e magán, vagy a népvágyait testesíti meg.

Könyve alapkérdésének felvetését és megoldását fenntartva, Komlós a kozmopolitizmus mellett foglalt újólag állást.

4. Nem hagyható megjegyzés nélkül Komlósnak az az állítása sem, hogy régebben a nyugat követése „éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás.“ (Kiem. tölem K. T.) Az kétségtelen, hogy a nyugati irodalom követése, a XX. századig többnyire haladó jelenség volt, de nem mindig. Pl. Komlós szememre veti, hogy Zrínyi líráját idegen hatásokból magyarázom, de elhallgatja, hogy éppen arra mutat rá, hogy mivel ezek a nyugati ösztönzések egy reakciós, formalista költészetnek, az olasz barokknak a hatásai voltak, Zrínyi írói működésében ezek a művek negatív mozzanatot jelentenek. Költői nagyságát többek között éppen azzal magyaráztam, hogy a Szigeti Veszedelemben ezeknek a reakciós, nyugati hatásoknak ellenére, törökellenes irodalmi hagyományainkat továbbfolytatva

és magas színvonalra emelve, realista remekművet alkotott. Nyilvánvaló, hogy nyugati kölcsönzés a multban sem jelentett feltétlenül haladó kölcsönzést. Miért? Mert osztálytársadalmak lévén, két kultúrájuk volt a lenini tétel értelmében. Az a kérdés, hogy íróink melyikből merítettek.

Már ebből is világos, hogy súlyos tévedés Komlós idézett mondatában az *éppígy* szó. Nem véletlenül került oda ez az ártatlan szócska és sok mindent elárul. Az következik ugyanis ebből, hogy *úgy* tartja haladónak a szocialista kultúrát a kapitalista kultúrával szemben, *ahogy* a kapitalista kultúra haladóbb a feudálisnál. Vagyis egyenlőségjelet húz a polgári haladás és a szocialista haladás közé. Nem ismeri fel, vagy nem akarja felismerni (reméljük az előbbiről van szó) azt a döntő különbséget, ami az osztálytársadalom egy fejlettebb formájának a korábbival szembeni haladó jellege és a kizsákmányolást egyszersmindenkorra felszámoló szocialista rendszernek a kapitalista társadalommal szemben való haladó volta között fennáll. Pl. a francia felvilágosodás hatása nem *éppígy*, hanem egészen másképp volt haladó, mint a Szovjetunió szocialista kultúrájának a hatása. A szovjet kultúra jelentőségét egyenlővé tenni bármilyen más kultúráéval, a Szovjetunió lebecsülését jelenti.

De Komlós még ezen is túlmegy. Ő nem valamelyik nyugati burzsoá forradalmi mozgalmat hozza egy nevezőre a Szovjetunió kultúrájával, hanem a burzsoá dekadenciát! És állításainak igazolására Révai elvtársat idézi! A Révai-idezet pereze összefüggéséből kiragadva, Komlós beállításában hamis értelmet nyer. Komlós ugyanis *pozitíven értékeli*, hogy Ady Párizsra és nem Oroszországra fordította tekintetét, ahol 1905-ben a forradalmi proletariátus nagy erőpróbája zajlott le és ahol már dolgozott, harcolt Lenin és Sztálin bolsevik pártja. Révai elvtárs egészen mást ír, ő *megmagyarázza* Adynak ezt a lépését, de egyáltalán nem abban látja Ady haladó, forradalmi jellegét, hogy a proletárforradalom hazája helyett, a burzsoá forradalom klasszikus országát követi.

Végeredményben tehát Komlós szerint *éppenolyan* haladó cselekedet Ady idejében a századvég nyugati dekadens irodalmának a követése, mint ma a Szovjetunió szocialista realista irodalmának példaképül választása. Mi más ez, mint a szovjet kultúra lebecsülése a nyugati burzsoá irodalom javára; röviden kozmopolitizmus.

5. Igazságtalannak tartja Komlós, hogy hibájául róttam fel olyan állításokat, melyek Toldy Ferenctől kezdve „közhelyek”. Könyvének célkitűzéséről így ír: „Egyes tények vizsgálása helyett összefüggések megállapítására törekszünk, esztétikai méltatás helyett irodalmunk társadalmi gyökereinek felderítésére, művészi élvezeteink növelése helyett sorsunk, helyzetünk jobb megértésére, művelődésünk multjának és jövő feladataink tisztább és helyesebb megítélésére.” (Irodalmunk társadalmi háttere. 24–25. l.) Ilyen tiszteletreméltó célkitűzés után igazán nem várhattam, hogy a szerző a burzsoá irodalomtörténet közhelyeinek kritikátlan átvételét nyújtja könyvében. Sokkal inkább gondolhattam arra, hogy ez a könyv a szerző tudományos és világnézeti állásfoglalását tartalmazza. Nem hiszem, hogy tévedtem volna.

6. Komlós kifogásolja azt a módot, ahogy könyvéből idéztem. De vajjon azzal hamisítást követtem el, hogy egyik mondatából csak a polgárságra vonatkozó részt vettem át, elhagyva a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepére vonatkozó állítását? Nem illetem én Komlós Aladárt a királyok és grófok lebecsülésének vádjával! En a nép szerepét hiányoltam és a fejedelmek jelenléte ezen mitsem segít.

7. Komlós saját írásaimat is tanúként idézi álláspontja igazolására. Az általa felhozottak egy része azonban egyenesen ellene bizonyít, mint fentebb Zrínyivel kapcsolatban ezt egy példán kimutattam (természetesen, ha nem forgatjuk ki mondataimat eredeti értelmükből). A részben általam átdolgozott III. oszt. gimn. irodalmi tankönyvet is bőven idézi Komlós. Ebben

a könyvben súlyos hibák vannak, mint a kétféle kultúra lenini elvének nem következetes alkalmazása, a népköltészet és régi irodalmunk antiklerikális hagyományainak elhanyagolása, a reformáció irodalmának tárgyalásánál Engels alapvető megállapításainak figyelmen kívül hagyása, a több helyen megnyilvánuló álobjektivitás, stb. Helyes lett volna, ha Komlós rámutat könyvem hibáira, ő azonban részben kiforgatott mondatokat, részben könyvem hibáit állításai mentességére hozza fel. Ez természetesen nem vezet célra. Idézetei legfeljebb könyvemet vádolják joggal, de nem igazolják Komlós ideológiai tévedéseit.

8. Komlósnak a régi magyar irodalomra vonatkozó megismételt kételyeire nem térek ki újból, fenntartom, amit előadásomban mondtam.

9. Mint fogyatékos önkritikája is bizonyítja, Komlós számos ponton túljutott már 1947-ben vallott hibás álláspontján. Önkritikája azonban nem elég következetes. Nem akar, vagy nem mer saját kozmopolitizmusának kérdésével szembenézni. Helyes lett volna, ha a sok energia mellett, melyet ellenem írt válasza kidolgozására fordított, nagyobb súlyt fektetett volna az önkritikára. Ha bátran rámutatna könyve ellenséges kozmopolita tendenciájára, felszámolná magában a burzsoá ideológia hatásait, nemcsak ő maga, hanem irodalomtörténetírásunk is sokat nyerne.

Klanczay Tibor

BÁN IMRE:

POLGÁRI MIHÁLY ÉS MAGYAR TÖRTÉNELME

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak a 18. század problémáiról tartott vitaülésén Esze Tamás nyomatékosan rámutatott, hogy a kuruc hagyomány református parasztnépünk körében él tovább, s e népi kurucságot a református igehirdetés táplálja, „egymást érik a perek e rebellis tanokat hirdető prédikátorok ellen.” Ugyanezen a vitaülésen Bóka László megállapította, hogy a 18. század gazdasági és társadalmi viszonyairól nincs kielégítő képünk. Helyes tehát, ha az irodalomtörténet maga is kutat e kép kialakításához szükséges mozzanatok után. Másfelől a kuruckor és a fölvilágosodás közé eső szakasz haladó vagy a kor viszonyaihoz mértén éppen forradalmi eszméivel egyáltalán nem vagyunk tisztában, e téren az apróbb adalékok összegyűjtése sem felesleges munka.

Polgári Mihály mezőtúri református prédikátort Szinnyi lexikona íróként is számontartja, azonban mindössze egy kézíratos bibliai történeti művét ismeri, életrajzi adatait egyáltalán nem. Irodalmi szempontból legjobban érdekelné bennünket az a kézíratos magyar történelme, amelyről maga Polgári beszél levelezésében, e műve azonban iratainak elkobzása során valahol elkallódott. Egyelőre tehát inkább feltűnő perének ismertetésével akarjuk felhívni a figyelmet a 18. század e rebellis prédikátorára és írójára.

Polgári Mihály 1752. június 11-én, vasárnap délelőtt a mezőtúri református templomban egyházi beszédet mondott. Az ott toborzást végző katonákkal együtt jelen volt Mackdermoth József zászlótartó is, aki a prédikáció egyes kitételeiben lázítást és felségsértést látott, s a lelkészt feljelentette. A feljelentés szerint Polgári ilyeneket mondott volna: „...elegedne megh az királynénk avel, hogy Isten eő Fölsége az koronát az fejében helyeztette, és emlekezne megh az elejirül, azkik az ő (t. i. a reformátusok!) vallásokat manuteneálták, mert találkozzhatik nálánál erősebb, az ki az fejérül azon koronát le végye.” Ilyen előadásban a túri lelkész prédikációja valóban kimeríti a lázadás és felségsértés vádját, hiszen világos célzás esik a protestáns magyarságnak külföldi fegyveres segítségben való bizakodására. Az udvari és katonai körök természetesen II. Frigyesre gondolnak, akinek a magyar protestánsokkal való kapcsolatai állandóan izgatják a Habsburg-birodalom irányítóit.

A július 8-án letartóztatott Polgárit 11-én, a Gyöngyösön tartott megyegyűlés alkalmával állítják törvényszék elé. A kihallgatási jegyzőkönyvből kibontakoznak életének adatai. 1713-ban született Tiszapolgáron, valószínűleg földműves családból. Tiszacsegén, Debrecenben, Nagykőrösön iskolázik, a teológiát Debrecenben végzi, ahol 1733. április 26-án subscribál. 1739–41 között a kuruc hagyományokkal terhes Váriban szolgál, mint rektor, innen megy az utrechti egyetemre. A helytartótanács rendelete hazaparancsolja

1743-ban, ez év szeptemberében már szatmári professzor. 1746—51-ig hajduhadházi lelkész, ez utóbbi évben Mezőtúrra választják meg prédikátornak.

A lázítónak minősített prédikáció ügyében a megyei törvényszék 16 tanút hallgatott ki Gyöngyösön. Ezek egyike sem emlékezett olyan kitételre, amelyet felségsértőnek lehetett volna nevezni; voltak a tanúk között olyanok is, akik a prédikációt meg sem értették. Maga a gyanúsított lelkész az egyik táblabírónak tollba mondta beszédének részletes vázlatát. Az alapige megválasztása (83. zsoltár 2. és 3. verse) valóban merész. A nekitüzesedett prédikátor figyelmezteti a királynőt, „gondolja meg Istennek házához való kegyelmét”, grófi vérből ily magasra emeltetését, legutóbb is a férfi-ág kihalása után újólág feltámasztását. Végül azért könyörög, hogy Isten a „belső és külső méltóságok szívét irántunk szeretetre gerjessze.” Azt persze nem tudjuk, hogy mi volt a prédikáció eredeti szövege, a megcítált prédikátor első ijedelmében bizonyára megsemmisítette. Polgári minden beszédére gondosan készült: a nyomozási iratok között 48 prédikációja és imádsága és ezen kívül egész sor kátémagyarázata található. Sághy Mihály alispán szintén közli a prédikáció tartalmát Barkóczy püspök-főispánhoz intézett, 1752. július 24-én kelt levelében. Azonban ez is a bajba jutott lelkész vallomásán alapszik. Polgári utólag szelidíthette az élesebb fordulatokat, más értelmezést adhatott a merészebb gondolatoknak. Az nyilvánvaló, hogy Polgári nem buzdított lázadásra, nem mondotta azt, hogy majd akad olyan, aki az uralkodó fejéről leveszi a koronát: ez a hatalom csatlósának rosszindulatú félreértése volt. Kétségtelen azonban, hogy Polgáriban ott forrott a keserűség, s ha igyekezett is lojálisan beszélni hívei előtt, ez nem egészen sikerült neki. Nehéz lenne persze eldönteni, hogy ebben az elkeseredésben van-e valami a kuruc prédikátorok forradalmi tüzeből, vagy csak a meggyötört protestáns jajsza kap hangot. Az nagyon valószínűnek látszik, hogy a prédikátor szavaiban az alföldi jobbágynép szociális elégedetlensége jut kifejezésre, persze az adott helyzetben lehetséges vallási köntösben. Polgári esetét vizsgálva ugyanis az a benyomásunk, hogy a mezőtúri lelkész valóban rebellisnek érezte magát, s nyilván a túlalmas porosz kapcsolatokra gondolt. Ellenkező esetben ugyanis nem menekült volna el a börtönből, s nem arra futott volna, amerre valóban menedéket keresett.

A magyar kancellária július 18-án kéri a haditanácsot Mackdermothnak eskü alatt történő újabb kihallgatására, Polgárit pedig Egerbe viszik vissza, s ott tisztességes fogságban tartják. Semmi nyoma, hogy tortúra alá vetették volna, amint a később befogott mezőtúri parasztbírákkal csakugyan megtették. Ügyét maga Polgári változtatta politikai szenzációvá, mikor augusztus 15-ére virradó éjszaka a börtönfelügyelő segítségével megszökött a fogságból. Elhatározásának indokaival nem vagyunk egészen tisztában, menekülése után írt leveleiben e pontról igen szűkszavúan nyilatkozik. 1752. október 14-én Odera-Frankfurtból keltezett és feleségéhez intézett levelében is csak annyit közöl, hogy bár prédikációiban és írásaiban nincs semmi felségsértő dolog, minthogy bíráit nem ismerte meg olyanoknak, akikre ártatlan ügyét bízhatta volna, Krisztus és az apostolok példájára a futást választotta. A parasztpredikátor félelme ez a nemesi vármegye ítélő-gépezetétől. Bár nem bántak vele rosszul, mégis attól rettegett, hogy súlyos ítélet vár rá, a társadalmi rend megtámadójára.

Polgári Mihály további életsorsáról és a szökése után megindított szabású perről ezúttal nem kívánunk szólni. Említsünk annyit, hogy Poroszországból Németalföldre ment és ott halt meg 1768 után. Fia, szintén Mihály, Hollandiában tanult jeles orvos lett, s ugyancsak szerepel a magyar írók sorában. — Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy Polgári esete szervesen beletartozik a század közepén lejátszódó alföldi parasztnyugtalanságok, fel-fellobbanó forradalmi tüzek sorozatába. A Pető-Törő-Bujdosó-féle mezőtúri mozgalommal való kapcsolatát már az eddigi kutatás is fel-

ismerte. Rámutathatunk a gyöngyösi reformátusok körében tapasztalható elégedetlenségre is. 1752. június 11-én, éppen Polgári inkriminált prédikációjának elmondásakor Gyöngyösön is nyomoznak a kálvinisták állítólagos szándékai felől. 1752 augusztusában ugyanitt elfognak egy Nádaszy András nevű református papot, mert a rebellis Polgárinak vélik. A gyöngyösi reformátusok politikai nyugtalanságát táplálja a katolikus plébánosnak a pap nélküli „árva ekklezsia” iránt tanúsított minősíthetetlenül durva, mocskolódo magatartása is.

Polgári Mihály szellemi foglalkozást kedvelő, irogató ember volt. Külföldi útjáról Itinerariumot szerkesztett, s 1739-ig terjedő önéletrajzot hagyott hátra. Egyik barátja, Arithmetikáját kéri tőle tanítási célokra, bár ez valószínűleg nem saját munkája, hanem Maróthy György 1743-ban megjelent híres művének kéziratos kivonata. Komoly tudományos igény jelentkezik a Szinnyi által leírt bibliai-történeti kéziratos művében. Legnagyobb szabású tudományos terve azonban egy magyar történelem megírása volt. Ideje és ereje legjavát valószínűleg erre fordította, a munka igen szívéhez nőtt. 1752. október 14-én a mezőtúri bírákhoz intézett levelében azért könyörög, hogy szerezzék vissza Egerből lefoglalt Magyar Históriaját. Sokkal jellemzőbb azonban az a részlet, amelyet ugyanezen napon apósának címzett levelében ír: „Avagy csak azt a históriát és krónikát, melyet nemzetem számára kibeszélhetetlen lelkem s testem törődésével irogattam vala Mélt. egri püspök uramtól ki álltállyá. és ha különben nem lehetne, avagy csak a Tekst debrézzeni vagy túri tanácsok interpositioja által nyertessem ki, mivel jószágaim közül semmit is annyira nem sajnállok. És ha kinyerendi Klmed, mint az én nagy szorgalmatosságaimnak tanúbizonyságait neveletlen Mihály fiam számára vagy magam számára taresa meg, mert még úgy lehet, hogy ha kezemhez vehetem, ki-dolgozván ki-nyomaltatom. És ennek kiszerezésébe semmi módot el ne mulasson.” E kéziratnak, mint jeleztük, egyelőre nyoma veszett. A vizsgálati iratok között nincs. Nem lehetetlen, hogy Barkóczy püspök vette magához.

Nagyon tanulságos lenne ezt a művet hazai történetírásunk fejlődésébe beállítani. Polgárinak az az elhatározása, hogy magyarul ír nemzeti történelmet, ha nem is egészen feltűnő, mégis figyelemre méltó a 18. század derekán. Egyelőre felesleges kutatniuk, milyen viszonyban van kora nagyszabású forráskiadó és történet-kritikai munkásságával, annyi mégis feltehető, hogy a gondolatot, részben talán a forrásokat is Bél Mátyás és Schwandtner János György terjedelmes és éppen a század közepén megjelenő kiadványai (*Adparatus ad historiam Hungariae*, Pozsony, 1735—46 és *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I—III, Bécs, 1746—48) adták Polgári számára. Könnyű lenne azonban elképzelni azt is, hogy kritikai érzéke és tájékozottsága nem terjedt ki a legmodernebb művek használatára. Valószínűleg csak oly népszerű művet tervezett, mint Spangár András Magyar Krónikája (Kassa, 1738), vagy Kovács M. János hasonló című munkája (Pozsony, 1742), természetesen protestáns szempontok szerint.

Polgári nem jelentékeny írója századának, de annál érdekesebb, mint típus. Bizonyára nem nevezhető forradalmárnak sem, de egy adott történeti pillanatban, mint a néppel együtt élő értelmiségi ember hangot mer adni a paraszti közösség nyugtalanságának, s a magatartás következményeit vállalja is. Sok félelem és habozás közepette, de mégis vállalja. Szökése, ha esetleg a paraszti félelem sugallta is, mégis politikai kiállásnak számítható: nem alázkodott meg a hatalom előtt, amit pedig bizonyára megtehetett volna. Életének és munkásságának további kutatása még értékes adatokat hozhat a század-közép szellemi életének rajzához.¹

¹ A Magyar Irodalomtörténeti Társaság idézett vitatülését l. Irodalomtörténet, 1949, 2. sz., a hivatkozás a 250. lapon van. — A Polgári Mihály perére, életsorsára vonatkozó levéltári anyag a következő: Orsz. Levélt. Magy. Kano. Expeditiones, 1752. július, 99. sz.;

1752. okt., 55. sz.; 1753. okt., 26. sz.; 1753. dec., 105. sz.; 1754. jan., 128. sz. Különösen fontos azonban a Heves vármegye levéltárában található peranyag: Processus fiscalis delegati magistratus comitatum Hevess et exterioris Szolnok unitorum contra Michaellem Polgary Helveticae confessionis praedicantem Turiensem, 1753: 250. sz. Valamennyi ismert levele, prédikációja. inkriminált egyházi beszédének vázlata itt található. — Értékes anyagot hoz Borovszky Samu: Egy mult századbeli prédikáció, Prot. Szemle, 1892, 77. skk. I. — Foglalkozik még Polgári esetével Szederkényi Nándor: Heves vármegye története c. művében, IV. köt., 246—47. l., valamint Faragó Bálint: A mezőtúri református egyház története c. munkájában (1927, 52—59. l.) — Mindhárom feldolgozási kísérletnek az a hibája, hogy egyetlen, kéznél levő forrás-csoportra támaszkodnak. — Néhány adattal gazdagítja a képet Szeremley Samu: Szőnyi Bénéámin és a Hódmezővásárhelyiek, 1717—1774, Bp., 1890. c. műve is (38—40. l.). Érdekesen mutatja ez a mű, hogy a nagyhírű vásárhelyi prédikátor mily meghunyászkodó magatartást tanúsított az állam hatalom és a klerus iránt: vele szemben Polgári csakugyan rebellis. — Polgári Mihály Itineráriumának és önéletrajzának kézírata a debreceni református kollégium nagykönyvtárában levéltárában van, jelzete 550. sz. — Bibliai történeti műve a nyitrai egyházmegye könyvtárába került, könyvészeti leírását I. Szinnyi M. Ir. X, 1338—39. — További életsorsára nézve érdekes felvilágosításokkal szolgál Harsányi István cikke: Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen toldaléka 1786-ból, Irodalomtört. Közl., 1928, 89. l. — A gyöngyösi kálvinisták nyugtalankodásaira vonatkozó okleveles anyag a gyöngyösi ref. egyházközség levéltárában található. Ismertetése Bán Imrétől, Egyháztörténet, 1943, 392—93. és 396. l.

KOVÁCS ENDRE

PETŐFI ÉS NERUDA

Nem véletlen, hogy azokban a megemlékezésekben, amelyekkel a szocialista kultúrát építő cseh nép nemrégiben Jan Nerudá-nak (1834—1891), a mult század nagy cseh költőjének 115. születési évfordulóját ünnepelte, több ízben is találkoztunk Petőfi nevével. Nem véletlen, hogy éppen most emlékezik meg a cseh irodalomtörténetírás is arról a meleg ragaszkodásról, amellyel Neruda, a cseh proletariátus haladószellemű költője Petőfihez vonzódott. Már a burzsoá cseh irodalomtörténetírás is számontartotta Neruda Petőfi iránti meleg rokonszenvét; idézni is szokták Petőfit, valahányszor Neruda kedves költőinek felsorolásánál tartottak. Az orosz irodalom nagy realistái, a nyugati irodalmakból elsősorban Heine, a szomszédnépek írói közül pedig Petőfi ragadták meg leginkább a határokon túlra tekintő Neruda érdeklődését. A polgári cseh irodalomtörténetírás azonban meg sem kísérelte ennek az irodalomtörténeti ténynek a magyar vonatkozásait alaposabban megvizsgálni. Pražák is csak annyit tud mondani ezzel kapcsolatban,¹ hogy Petőfi nagyon megtetszett Nerudának, — hogy mi tetszett Nerudának a magyar költőben, arra nem keres feleletet. Neruda Petőfi iránti vonzódásának igazi gyökereire, a hasonló világnézetem alapuló rokonsági kapcsolatokra már csak azért sem mutathatott rá a polgári irodalomtörténet, mivel a cseh klasszikus költő igazi arcát, munkásságának jellegét s jelentőségét éppúgy homályba burkolta a hamis, élettől elszakadt esztéticizmus, mint ahogyan nálunk is nemzedékek próbálták Petőfi forradalmi lényegét elsikkasztani. A polgári utókor szemében Neruda — kozmopolita; mi csodálvaivaló van hát azon, hogy innen is, onnan is csipeget valamit a cseh irodalom számára? Csak napjainkban derül ki, mennyire félremagyarázták, milyen hamisan értékelték a cseh költők legnagyobbikának munkásságát a polgári korszakban. Csak most, a népi demokrácia levegőjében jutott el odáig a fejlődés, hogy teljes súlyában és jelentőségében tudjuk értékelni a nagy cseh költő Petőfi iránti tiszteletét, hogy nem egyszerűsítjük le ezt az őszinte, baráti vonzalmat kuriózum-keresésre, hanem Neruda és Petőfi kapcsolatának példáján is annak a törvénynek az igazságát látjuk megvalósulni, hogy a nagy haladó költők minden időben

¹ Albert Pražák: Literatura česká devatenáctého století III. 382. l.

tudatosan keresik egymás szellemi társaságát, s e keresés közepette nem zavarja őket az uralmon lévő rendszer hatalmasainak ellentéte. A haladás gondolata az igazán nagy költőket minden időben és minden rendszerben igazi barátokká teszi. Neruda költői egyéniségének s művének teljes meghamisítása összefügg azzal, hogy az irodalomtörténeti kutatás eddig nem ilyen szempontból nézte a Neruda—Petőfi viszonyt. Neruda magyar kapcsolátát szerették elhallgatni, s míg Nerudának Heinehez fűződő viszonyát alapos részlettanulmányok dolgozták fel,² addig a Neruda—Petőfi kapcsolatot megvilágítására mindössze egy kísérlet történt, az sem cseh részről, hanem közvetítő tollából.³ Bujnák Pál írásának érdeme, hogy magát a kérdést felveti, mégpedig egy olyan időpontban, amikor a hivatalos cseh és szlovák burzsoá tudományosság köréből a legmerekvebb visszautasításra kellett számítani a maga hatáskutató jellegű módszerének. A Neruda—Petőfi kapcsolat első megvilágítása Bujnák érdeme marad; más kérdés, hogy ez a jószándékú tanulmány miért nem ment a probléma mélyére és sematikus hatáskeresése miért marad meg a felszínen? Bujnák fogyatékokossága az, hogy nem látja meg Neruda költészetének mélyen haladó, demokratikus jellegét, népi gyökereit, következetes plebejusságát, — nagyban és egészben az esztétizáló polgári irodalmi szemlélet jegyében kutatja a Nerudát Petőfihez kötő érzelmi szálakat, miközben nem egyszer erőszakolt hatáskimutatásokra is fanyalodik, olyan laza tudományos módszerekkel, amelyek csak kárára voltak az ügynek és hosszú időre háttérbe szorították Neruda és Petőfi kapcsolatának kérdését.

Nerudának Petőfihez való viszonyát a marxista szemléletű tudománynak mindenekelőtt az irodalomtörténeti tények világánál kell újból tisztáznia. Ha nem is áll ezen a téren olyan gazdag és hálás anyag a kutató rendelkezésére, mint a Neruda—Heine problémával kapcsolatban, az elmúlt években Neruda költészetének szocialista átértékelése, s Nerudának Petőfihez fűződő viszonya terén is olyan új adatok kerültek felszínre, amelyek alapján új megvilágításba helyezhető a kérdés. Mindenesetre ma már a feladat nem úgy áll előttünk, mint ahogyan Bujnák nézte: mindenekelőtt nem azt akarjuk bebizonyítani, hogy Neruda helyel-közzel ilyen vagy olyan Petőfi-motívumot használt fel verseiben, hisz éppen Bujnák tanulmányából láttuk, milyen veszélyes ingoványra visz a filológiai búvárkodás ott, ahol, mint Neruda esetében is, egy-egy motívum felbukkanásánál a rokonhatások egész gazdag komplexuma jöhet számításba. Bujnák tanulmányában a Petőfi-motívumok összeszedetése nem függ össze Neruda költészetének lényegével, a költői fejlődés útjával, s amennyiben Bujnák mégis ilyen szerepet próbál tulajdonítani Petőfinek a nerudai műben, — a pusztá fantázia birodalmába téved. Persze, figyelemmel kell lennünk azokra a helyekre, ahol Petőfi valóban adott valamit Nerudának, van ilyen is, — de a cseh költőnek Petőfihez való viszonya inkább azokban a sokatmondó írói és emberi megnyilatkozásokban érdekel bennünket, amelyek kétségtelenné teszik azt, hogy Neruda megértette Petőfi nagyságát, szeretettel vonzódott Petőfihez, a nélkül azonban, hogy tartósan hatása alá került volna.

Bujnák hosszasam vonja meg a Petőfi és Neruda közti analógiát. „Neruda — mondja — jellemileg és eszmeileg sok közöset és rokonszenveset talált Petőfi költészetében. Megismerte ennek demokratikus gondolkodását, szabadságszeretetét, a hatalmasokkal szemben tanúsított ellenszenvét, az érzelem és gondolat szabad megnyilvánulásainak emberét látta benne, öntudatos embert, aki bátran helyezkedik szembe ellenfeleivel, — és ironikus embert, aki mindennek fölébe emelkedve büszkén mosolyog le a világra. Mindebből volt Neruda jellemében is, ami érthetővé teszi rokonszenvét Petőfi iránt.” Összekötő kapocs-

² Utaljunk csak röviden Miloslav Novotný, Arne Novák, Karel Polák, Fr. Tichý stb. Neruda-tanulmányaira.

³ Pavel Bujnák: Neruda a Petőfi, Bratislava folyóiratban, VI. évf. (1932) 391—404. l.

nak látja továbbá Bujnák a két költő közös Heine-szeretetét, Béranger, Lenau és Börne iránti érdeklődésüket. A továbbiakban azután ez az egybevetés mind szubjektívebb pszichologizálásba torkollik és éppen azt nem érinti, ami a két költő társadalmi funkciójában olyannyira rokon vonást mutat; a nemzet életében elfoglalt helyüket s ennek alapján költői hivatásuk hasonlóságát. Ám ezzel az egész polgári cseh irodalomtörténet adós maradt. A mi feladatunk az, hogy e párhuzamot érintkezési pontjaival együtt legalább nagy vonásaiban megrajzoljuk.

A cseh költő nem falusi kunyhóban született, hanem a prágai külvárosban. Apja kiszolgált katona, kantinos a hadseregnél, anyja kofaasszony. Az ifjú költő élete csupa nélkülözés, lemondás; nehéz élményeitől később sem tud megszabadulni, ezek az élmények szerves alkotóelemei lesznek költészetének. A prágai szegényegyed hivatott megszólaltatója a cseh irodalomban Neruda. Szegény emberek, városi proletárok szerepelnek műveiben. A fiatal költő szenvedélyesen üzent hadat annak a társadalmi osztálynak, amely akkoriban a cseh nemzet életében a megelégedettséget, a szellemi tespedést képviselte, a polgárságnak. Neruda e jóllakott polgári osztállyal szemben a feltörekvő osztály tagja. A cseh polgárság a múlt század 50-es éveiben már túl volt a forradalmi felemelkedés periódusán, most élvezni kívánta a megszerzett hatalmat. Neruda viszont, mint a prágai külváros gyermeke, aki soha egy percre sem szakadt el a néptől, jól látta az elnyomott osztályok nyomorát, látta népe nemzeti elnyomottságát, ismerte az akkori Európa nagy szociális mozgalmait, s lelke egész gyűlöletével fordult a sörissza, tunya polgár ellen. Irodalmi bemutatkozásában és az irodalmi, társadalmi életben elfoglalt szerepében valóban van sok petőfies vonás: az új, bátor plebejus hang gyűlöletet, gúnyt, ellenkezést váltott ki a cseh uralkodó osztályban. Körülbelül úgy néztek rá, mint Petőfire nézhetett a korlátolt nemesi világ. Neruda a prágai Malá Strana polgárainak szemében még később is, egész élete folyamán „semmirekellő” volt, az úri rend ellensége. Persze, Neruda nem volt öntudatos szocialista, nem ismerte a forradalmi marxizmus tanításait. De ismerte a társadalom osztálytagozódását, látta a szegények és gazdagok egymással való szembenállását, tisztában volt azzal, hogy a harcot végig kell harcolni, tudta azt is, hogy a szociális problémát nem a gazdagok jóindulata, hanem a tömegek forradalmi akciója oldja meg. Nem hitt az úri rendben, a feudalizmusban, de nem hitt a polgárságban sem, ellenben hitt a nép eszében, erejében, az emberi munka s megismerés hatalmában. Neruda cseh viszonylatban tulajdonképpen ott folytatja, ahol Petőfi abbahagyta: az 1848-as év dicső prágai barrikádharcainak politikai örökségét viszi tovább. Innen van különben Heine iránti szeretete is, itt gyökeredzik Petőfi-tisztelete, innen magyarázandó, hogy egyik legjobb barátja az a Sladkovský, aki az 1848-as cseh politikai zajlásban a radikálisok vezére volt. Neruda egy a Petőfiénél lényegesen hosszabb életben sohasem alkuszik meg, proletár öntudat hatja át egész művészetét. Nem ismert el olyan jogot, amely az írónak lehetővé tenné, hogy elvonuljon a társadalom nagy kérdései elől; az írásban elsősorban harci feladatot látott. Írói programja a realizmus: az igazság, a valóság megmutatása. Az irodalom neki a megismerés eszköze, feladata az, hogy segítse a népet a haladás útján, segítsen kiharcolni a szociális igazságot. Ezért áll oda egész meggyőződésével a kor megtámadott vagy háttérbeszorított cseh művészei mellé. Ő maga az „alsóbb” társadalmi osztályok életének feltárását tartotta főfeladatának. Elbeszéléseinek hősei népi alakok, típusok, a nép igazi helyzetéről tudósítanak, hivatásuk a műben az, hogy felkeltsék a nép hitét a saját erejében. Népszerűsége állítja szembe Nerudát a reakciós úri osztályokkal, melyek szívesen ápolták kapcsolataikat a nyugati burzsoáziával s igázták le közben saját népüket. A múlt században ugyanis a cseh reakció átvette a német expanzív burzsoázia jelszavait a német kultúrfőlényről és elmaradottsággal bélyegezte meg saját cseh népét. Neruda élesen foglalt állást a nem-

zeti, népi erők ilyenén lebecsülése ellen; vállalta a harcot a közöny és a kozmopolitizmus ellen is, szembeállítva velük a cseh nép hagyományait, szunnyadó erőit. Mindez azonban nem tette őt burzsoá nacionalistává; hazafiassága internacionalizmussal vegyül; miközben hibáival együtt szereit nemzetét, harcát az egész emberiségért vívja. Ezért látja a cseh történelem fénykorát a huszittizmusban, mely a cseh népet a szabadságharcok élére állította.

Mindeme vonásai közül a néphez fűződő mély, elitéphetetlen kapcsolata az, amely úgyszólván egész egyéniségének jellegét megadja. Irodalmi és politikai programadásában ugyanaz a népies, bátor hitvallás csendül meg, amelyet magyar környezetben Petőfi fogalmazott meg. Julius Fučík — egyike azoknak, akik Neruda igazi egyéniségét feltárták a szocialista utókornak — írja róla: „A nép volt Neruda szemében a legfőbb instancia. Hozzá fellebezett, az ő szabadságáért harcolt, az ő erejében hitt akkor is, amidőn az úri többség népellenes politikát érvényesített. Mert Neruda számára vitágos volt, hogy mindez csak ideiglenes, és csak a nép örök, benne van a nemzet egész jövője.”⁴

E néhány soros jellemzés is érzékelteti talán azt a mélyebb hasonlóságot, amely a két nagy költő, Petőfi és Neruda nemzeti és költői hivatásvállalása közt fennállott. Bizonyos, hogy ez a két költő a maga harcát nem azonos és még csak nem is nagyon hasonló társadalmi körülmények között folytatta, de vitán felül áll, hogy az akkori magyar és cseh társadalomban ők voltak azok a világitó fáklyák, akik a messzi jövőbe mutattak és a nép nagy politikai győzelmének képeit állították a maguk társadalma elé. Így minden bizonynyal helyesebben járunk el, ha a polgári irodalomszemlélettől eltérően a két költő kapcsolatát, Neruda Petőfi-szeretetét nem pusztán az egyéni lelki diszpozíciók rokonságából magyarázzuk, hanem észrevesszük a költőket összekötő haladó világnézetet, s ebből a szempontból próbáljuk Nerudának Petőfihez vezető útját megvilágítani.

Bizonyos, hogy a múlt század 40-es éveiben a magyar irodalomból a cseh lapok szerkesztői nagyrészt a kuriózumokat keresték ki, s irodalmunknak határozottan exotikum-jellege van a legközelebbi szomszédainknál is. Sárkány Oszkár adatokat gyűjtött⁵ arra vonatkozólag, hogyan reagál a cseh burzsoázia sajtója a magyar polgárosodás kulturális eredményeire; a kommentárokbán gyakran komoly elismerés nyilatkozik meg, de a sokszor gúnyos formák alatt egy kissé mindig érezni lehet azt, hogy a magyarokat a csehek a pusztai romantika szemüvegén át nézik. Komoly irodalmi érdeklődésről még ekkor nem beszélhetünk, habár pl. Petőfi neve aránylag nagyon korán, 1844-ben feltűnik a Česká Včela hasábjain Bohuš Nosák egyik pesti levelében. Úgy látszik, a lap valamelyik szerkesztője figyelemmel kísérte a magyar költő életpályáját, mert az újság 1846-ban Petőfi nyomorbadutásáról, katonaságáról közöl beszámolót. Havlíček-Borovský pedig a Hóhér kötelét kommentálja epés megjegyzéssel, a magyar nemzetiségi politikára tett szemrehányással. 1847-ben jelenik meg az első cseh Petőfi-fordítás ismeretlen fordító tollából; Petőfit mint szerelmi versek íróját viszi közelebb a cseh olvasóhoz, aki éppen a Česká Včelából értesül róla, hogy „Petőfi ma a magyar nemzet legkiválóbb költői közé tartozik”.

Mindezeknél jelentősebb irodalomtörténeti adatot hozott azonban felszínre Petőfi halálának centenáriuma. A 40-es évek cseh Petőfi-híradásai és a 40-es években elszórtan megjelenő cseh Petőfi-fordítások mellett messze kimagaslik az a Zikmund Skyba által nemrég közzétett adat,⁶ amely szerint 1848 tavaszán a cseh proletariátus politikai érdekeit képviselő Karel Sabina „Večerní

⁴ Julius Fučík: *Feuilleton o feuilletonistovi Nerudovi*, Praha, 1940.

⁵ Sárkány Oszkár: *Magyar kulturális hatások Csehszágban 1790—1848*, Budapest, 1938. Sárkány az 50-es évek cseh irodalmából is idéz példákat a pusztai romantika hódítására (31. l.).

⁶ Z. Skyba: *K nebi s lidem, do pekla s aristokracií*, Tvorba, XVIII. évf. 31. sz. 738. l.

Noviny“ c. lapjában megjelentette Petőfi Márciusi dalát (feltételezzük, hogy Skyba a 15-dik Március 1848. c. Petőfi-verset érti a Márciusi dalon!). A fontos irodalomtörténeti eseményről különben így emlékezik meg Skyba: „Karel Sabina már 1848-ban segítette K. Kertbeny-nek lefordítani Petőfi Márciusi dalát Večerní Noviny c. lapja számára.“ Ezt a közlést Skyba a Lidové Novinyben is megismétli.⁷ Sajnos, az 1848-as év prágai sajtójának anyagában nem tudtunk rábukkanni a Večerní Novinyre s így nem láthattuk a Skyba által jelzett fordítást. A 48-as forradalmi év magyar-cseh kapcsolatai szempontjából kétségtelenül komoly horderejű eseménynek kell tekintenünk azt, hogy éppen a leghaladóbb szociális törekvéseket képviselő cseh radikálisok egyik közismert vezére, Sabina felfigyelt a magyar szabadságharc nagy költőjére. Petőfi „Márciusi dalában“ a nemzeti felemelkedésnek ugyanaz a programja jut kifejezésre, amelyet a csehek között Sabina, J. V. Frič, Sladkovský és mozgalmuk képviselt a liberális burzsoázia opportunizmusával szemben. A magyar nép nagy forradalmi harcának kellett tehát elérkeznie ahhoz, hogy Petőfi és vele irodalmunk is a szomszéd népek haladó köreinek figyelmét az etnográfiai érdeklődésen túl magára hívja. Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy a felénk forduló cseh érdeklődés az 50–60-as években kizárólag irodalmunk lényeges mondanivalóját kereste; a cseh folyóiratok magyar fordításai az 50-es évek folyamán szépen illeszkednek bele abba a programba, amelynek célja az volt, hogy megismertesse a cseh olvasót az idegen világokkal, népekkel, az eltérő szokásokkal, életformákkal. Így akarva-nemakarva mégis csak szerepet játszott az excentricitás a magyar élet romantikus vonásainak a felfedezésében.

Az 50-es évek folyamán a magyar irodalom legerősebb propagálója a cseh lapok között a Lumír. 1851-ben indult meg, s feladatának tartotta a távoli népek irodalmának ismertetését. A perzsa anekdoták, a ruthén „zskazkák“, Byron, Burns, Moore, Shakespeare művei mellett közli többek közt Kisfaludy Károly egyik novelláját (III. évf.), és történelmi visszaemlékezéseket is közread a magyar multból. A Lumír 1854-es számában tűnik fel e kor két legnagyobb költője, Neruda és Hálek. Neruda (Janko Hovora) álnéven itt közli a „Temetői virágok“-at, s a fordítások között Lermontov, Puskin, Shakespeare és V. Hugo nevei mellett most olvassuk első ízben Petőfi nevét; két Petőfi-vers szerepel a számban, az egyik az Ovčák (Megy a juhász számaron), M. Katz fordította eredetiből. A Lumír 1855-ben Garay verseit közli, s hogy ekkoriban az excentrikus világ iránti érdeklődés milyen fontos indítók volt a magyar irodalom megismerésében, azt a lap ugyanebben az évfolyamában megjelent Obrázky z Uher c. cikke bizonyítja, melyben sorra megtaláljuk a magyar élet akkori „rekvizitum“-ait a Pusta, Čikoš, Guljaš, Juháš, Kanáš képében. Nem feladatunk, hogy a pusztai motívumoknak a cseh irodalomban való továbbterjedését és hatását aprólékosan kivizsgáljuk; kétségtelen, hogy ez a pusztai romantika nemcsak közvetlen magyar forrásokból, hanem mindenekelőtt német műveken át is terjedt a cseh irodalom felé. Nem lehet elhallgatni e tárgynál Petőfi verseinek szerepét sem. Bujnák említett tanulmánya különösen két cseh költő nevét emeli ki, mint akiknél egyenesen Petőfi-hatás észlelhető. Frant. Schwarz az egyik, kinek Na pusztě c. versén (Lumír, 1860) „Petőfi költészetének erős hatása érződik“, s ugyanez mondható Schwarznak a Lumír 1861–1862. évfolyamaiban közzétett verseiről; a másik Petőfi-hatása alatt álló költő B. Janda-Cidlinský. Maga Neruda — akinek írói jelentősége természetesen magasan felülmúlja Schwarz vagy Janda írói értékét — tehát már a Lumír hasábjain megismerkedhetett Petőfi nevével és egyes műveivel. Nehéz volna megállapítani, pontosan mikor figyelt fel Neruda a Petőfi névre. Hiszen a Lumíron kívül az 50-es években már más cseh folyóirat is hozott Petőfi-fordításokat, így a Časopis Musea Království Českého (röviden

⁷ Lidové Noviny, 57. évf. 175. sz.

Časopis Českého Musea) 1858-ban két Petőfi-verset közöl A. Müller fordításában [Čarovná nov. Nešťastný], majd ugyanez a Müller a Neruda által szerkesztett *Obrazy života* c. folyóiratban (a lap címe magyarul sajtósággosan Életképeket jelent!) újabb két Petőfi-vers fordítását adta közre (1859. 3. szám, márc. 15.) *Chci být stromem* (Én leszek) és *Vážíš si tebe, sklenko má!* (Különben én becsüllek, óh pohár!) címen. Pražák szerint⁸ Müllernek ez a két Petőfi-fordítása keltette fel Neruda figyelmét Petőfi iránt. Mivel Neruda magyarul nem tudott, megvette a Szarvady—Hartmann által kiadott német Petőfi-kötetet, s ennek alapján látott hozzá maga is Petőfi verseinek lefordításához. Bujnák nem osztja Pražáknak ezt a véleményét; szerinte Neruda semmi-esetre sem Müller hatására kedvelte meg Petőfit, aminek bizonyítékaul felhozta azt, hogy Neruda fordításai közt szerepel ugyanaz a Petőfi-vers, melyet Müller már korábban lefordított (Müllernél Čarovná noc, Nerudánál O, krásná noc címen), Neruda aligha fordította volna le éppen ezt a verset, ha előzőleg ismeri Müller fordítását. Másrészt Müller fordításai nem is voltak alkalmasak arra, hogy megkedveltessék Petőfit, vagyis magyarán, a fordítások gyengék voltak. Bujnák szerint Neruda a Szarvady—Hartmannból ismerte meg Petőfit. Ez a kötet akkor közkezen forgott Prágában is. (Gedichte von Alexander Petőfi, übersetzt von Friedrich Szarvady und Moritz Hartmann, Darmstadt, 1851.)

Ha megnézzük Neruda folyóiratának, az *Obrazy života*-nak az évfolyamait, nem tarthatjuk véletlennek, hogy Neruda éppen 1859-ben jutott el Petőfi megismeréséhez és fordításához. Mint ahogy a Lumír, úgy az *Obrazy života* is fontos feladatának tekintette azt, hogy a cseh irodalmat kiemelje provinciális elzárkózottságából és elsősorban a külföldi irodalmak példájával egyengesse az irodalmi fejlődést. Az *Obrazy života* főleg a szláv irodalmak köréből hoz fordításokat (Szaltükov, Turgenyev, Kraszewski stb.) és éppen az 1859-es évfolyamában polemikus cikkeiben tör lándzsát a külföldi irodalmak megismertetése érdekében. Egészen természetes tehát, hogy Neruda figyelmét nem kerülhette el az olyan közismert és közkezen forgó könyv, mint Szarvady—Hartmann könyve. Természetesnek kell tartanunk azt is, hogy Neruda ismerte Kertbeny fordításait, albumát is (Album hundert ungarischer Dichter. In eignen und fremden Uebersetzungen herausgegeben durch G. M. Kertbeny, Dresden, Pesth 1854.). Neruda kitűnően ismerte a német nyelven megjelenő irodalmat, valószínű tehát, hogy kezében volt Kertbeny kötete is, mielőtt fordításhoz látott. Mintául mégis a Szarvady—Hartmann-féle fordításokat vette, habár ezekről már éppen Kertbeny mondott nagyon találó bírálatot.⁹

Az *Obrazy života* 1859. évi szeptember 9-i száma (7. füzet) „Obrazy a romanci z Uher“ címen Nerudának nyolc Petőfi-fordítását közli. A jegyzetben ott áll az utalás Szarvady—Hartmann könyvére. A nyolc Petőfi-vers a következő: *Okradený kůň* (Lopott ló), *Ovčák* (Megy a juhász számaron), *O krásná noc!* (Főnséges éj!), *Pán Pavel* (Pál mester), *Betyar* (Piroslik már a fákön a levél), *Loupežník* (Füldik a holdvilág az ég tengerében), *Dobrodružství vlka* (Farkaskaland), *Setkání se na puszti* (Pusztai találkozás). Tehát egy kivételével (Főnséges éj!) életképek és románcok, melyeket — Bujnák szerint — elég könnyen vissza lehet adni fordításban is. Hogy Neruda a Szarvady—Hartmann kötetből, mely tárgykörök szerint csoportosítja a fordí-

⁸ Pražák i. m. III. 382. l.

⁹ Kertbeny levele Hartmannhoz: „Ihre Uebersetzung Petőfi's ist in Hinsicht auf Handhabung der deutschen Sprache und des Verses natürlich die tadelloseste, fließendste von allen; jedoch, abgerechnet wörtliche Untreue, ist der nationale Charakter der Originale völlig verwischt, und jene flotten Polkareime lassen eben so gut einen Chinesen oder Engländer, oder auch ein deutsches Original, am meisten das Wesen des Herrn Hartmann selbst erkennen, als einen spezifischen Ungarn, am wenigsten aber Petőfi.“ (Album hundert ungarischer Dichter.)

tásokat, miért éppen az életképek és románcok egyes darabjait választotta ki fordításra, arra Bujnák magyarázata (fordítási könnyebbség!) semmiképpen sem elegendő. Nerudát nyilván nem az a szándék vezette a nyolc vers kiválasztásánál, hogy könnyen lefordítható verseket keressen ki, hanem bizonyára egyéb szempontok. Ismerve a cseh költőnek azt a szándékát, hogy lapjában, az *Obrazy životá*-ban, a különböző népek életformáját igyekezzék költői írásokon át bemutatni, természetesnek kell tartanunk, hogy Petőfi versei közül is csupa olyan költeményt fordított le, amelyek valamilyen módon a magyar társadalom életének mélységeibe mutattak. Érdekes megfigyelni, hogy a magyar „pusztai romantika” képei közül hányszor fordul elő Neruda fordításában a betyár neve, bizonyítékaul annak, hogy milyen élénken foglalkoztatta a cseh költő képzeletvilágát e társadalmonkívüli ember-típus sorsa. Kezünkben van a Szarvady—Hartmann-féle fordítás-gyűjtemény (melyet sajtószerűen sem Bujnák, sem a kérdés többi tanulmányozója nem vetett még egybe a Neruda-fordításokkal), s mindjárt az első Neruda-fordításnál (címe *Ukradený kůň, Lopott ló*) az első négy sorban megüt bennünket a „betyár” kifejezés:

Jak zrnko prachu
se větrem honí —
tak letí betyar
na rychlém koni.

Ez a „betyár” Petőfinél „Röpül a legény gyors paripán”, a német fordításban pedig „So fliegt der Junge auf schnellem Pferd”. Még kétszer tér vissza a betyár kifejezés Neruda fordításában egyetlen versben, a jegyzetben pedig a cseh költő Szarvady és Hartmann alapján megmagyarázza az olvasónak, hogy kit is kell érteni betyáron. Hogy megragadhatta a képzeletét az, amit a betyárról a német könyvben olvasott, ha jónak látta majdnem szóról-szóra jegyzetbe iktatni az *Obrazy životá*-ban; Szarvady—Hartmann kötetében azt olvassuk, hogy a betyár:

„ist ein Wagabund, der sich mit dem Gesetze ueberworfen hat (eine Art out-law) und sich vom „Ueberflusse“ Anderer nährt. Der Betyar schon das Volk seines eigenen Komitats, so wie er es überhaupt auf die reichen Kaufleute und Geistlichen abgesehen hat. Das Volk hegt geheime Sympathien für sie, weil sie grösstentheils verwegene Kerle, kühne Reiter und schlaue Käuze sind, die manchem Volksepos zum Heros dienen“.

Feltűnik, hogy Neruda a magyarázatban szereplő „Wagabund”-ot nem csavargóval, hanem „dobrodruh”-hal fordítja, ami kalandort jelent. A betyár iránti rokonszenve aligha tekinthető a pusztai romantika iránti megnyilatkozásnak: Neruda nagyon jól látta, hogy milyen számkivetettjei a feudális társadalomnak a betyárok, szegénylegények, mint ahogy megérezte a pusztai farkasok mélyebb szimbolumát is, amikor a Farkaskalandot is átültette csehre. Az *Obrazy života* Petőfi-fordításai, Neruda egész Petőfihez való viszonya élesen kiemelkedik a korábbi cseh Petőfi-fordítók etnográfiai érdeklődésének köréből; itt egy nagy költő találja meg kedves költőtestvérét s gyönyörködik ennek világában. Megnyilatkozik ez a mély rokonszenv abban a formai hűségben, hangulati közelségben, amellyel Neruda minden eddigi cseh fordítót legyőzve, sőt az ő fordításai alapjául szolgáló német fordítókat is túlszárnyalva megközelíti az eredeti tartalmat s szépséget, de megnyilatkozik a formai tényezők mellett abban a magatartásban, amellyel Neruda Petőfi mondani-valója felé fordult. Mi tetszett neki legfőképpen Petőfiben? Neruda egyik kitűnő ismerője, Miloslav Novotný írja:¹⁰ „A Temetői virágok költője felismerte Petőfiben a saját számkivetettségét és elszántságát a győtrő és megkérgesedett társadalom ellen, a maga vadságát és melankóliáját a maga

¹⁰ Miloslav Novotný: Nerudovo literární setkání s Petěfím, Rudé Právo, 1949. júl. 31.

ifjonti kedvtelését a szélsőséges ellentétekben és kontrasztokban; a betyárok, rablók, farkasok, melyekkel Petőfi költeményeiben találkozott, befészkelődtek a lelkébe. És mint ahogy rokonszenvezett velük, a régi rendnek ezekkel az aláaknázóival és felforgatóival, úgy kellett rokonszenveznie alkotójukkal is és már abban is, hogy Neruda Josef R. Vilímek kiadóval együtt a maga által szerkesztett folyóiratnak, az *Obrazy života* (Életképek) címet adta, egy bizonyos kapcsolatot kell látnunk az Életképek c. folyóirattal, melybe Petőfi Sándor írt a maga hazájában.

Neruda Petőfi-fordításait az eredetihez való hűség szempontjából Bujnák vetette analízis alá említett tanulmányában (nem a Szarvady—Hartmann gyűjteménye alapján, hanem Kertbeny könyve nyomán, amelyben akad néhány a Szarvady-kötetből átvett német Petőfi-fordítás) s ennek során ahhoz a különös megállapításhoz jut, hogy „Neruda fordítása gyakran közelebb áll a magyar eredetihez, gyakran jobban kiemeli az eredeti vers gondolatát és képét, sőt gyakran kifejezéseiben is közelebb van az eredetihez, mint Hartmann fordítása”. Bujnák Neruda fordítási hűségét — nem a némethez, hanem az álala nem ismert eredetihez! — a Megy a juhász számaron második versszakán szemlélteti, ahol a „Gyepes hanton furulyált, legelészett nyája” Hartmannál „*Er sass am Hügel flötend Und hütete die Heerde*”, míg Nerudánál meglepően így hangzik: „*Byl dřív seděl, popásal, hvízdal pískně líně*”: hozzáteszi ehhez Bujnák, hogy Neruda szavai sokkal jobban kifejezik Petőfi gondolatát, mint a német fordítás. Még plasztikusabb érvként hat a vers utolsó strófája, ahol a Petőfi „*Elkeseredésében mi telhetett tőle?*” kérdését Hartmann „*In seinem bittern Schmerze Was thut der arme Tropf*”-al fordítja, viszont Neruda valóban sokkal közelebb áll az eredetihez, amidőn e két sort így adja vissza: „*Aj což v bolesti se teď sluší na ovčáka?*” Ez a „*což se sluší*” kétségtelenül sokkal közelebb van az eredetihez („mi telhetett tőle”), mint a német fordítás. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a Megy a juhász számaron c. vers cseh fordítása formailag mindvégig szigorúan ragaszkodik az eredeti költemény ritmikájához, míg Hartmann fordítása formailag erősen eltér az eredetitől, akkor valóban fel kell vetnünk a kérdést: honnan ez a nagy hasonlóság az eredeti meg a cseh fordítás között? E formai egyezés feltűnősége vezette arra F. R. Tichý-t, hogy legutóbb megjelent Petőfi-tanulmányában¹¹ Neruda magyarnyelvi tudását tételezze fel. Szerinte a feltűnő hasonlóság csakis úgy magyarázható, hogy „Neruda kezénél volt a magyar eredeti és a költő Petőfi iránti csodáló szeretetétől vezettette elsajátította ennek anyanyelvét, olyan mértékben, hogy a német segítségével vagy egy más fordítás felhasználásával meg tudta érteni a magyar szöveget”. Majd hozzáteszi: „Kétségtelennek tűnik fel előttem, hogy Neruda az Ovčák fordításánál ismerte az eredeti szöveget.” A magyar és a cseh szöveg formai egybevetése ezt a feltételezést nagyon valószínűvé teszi, amire álljon itt a költemény első versszaka:

Petőfi:

Megy a juhász számaron,
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága.

Hartmann:

Der Schafhirt sitzt zu Esel,
Sein Fus hängt bis zur Erde,
Gros ist der Bursch, doch gröser
Ist seine Herzbeschwerde.

¹¹ F. R. Tichý: Petőfi a my. Nový život, 1949, 8. sz. 62. 1.

Neruda:

Ovčák sedí na oslu,
noha visí k zemi,
velký hoch, však větší má
ve prsou bol nemý.

A formai azonosság tehát kétségtelen, a cseh fordítás szótagozása (7676) megfelel Petőfiének, a németé nem (7777), a ritmus a magyarban és a csehben megegyezik. A szöveg egybevetése már nem ad ilyen feltétlen bizonyosságot. A „haldoklik babája“ a németben „da hórt er, das sein Liebchen krank sei und sterben werde“, a csehben „milka stůně a že zhyno“, tehát a némethez áll közel. Viszont a harmadik versszak vége: „csak holttestet láthat“, a csehben szóról-szóra megegyezik a magyarral: „mrtvolu jen vidí“, míg Hartmannnál „er findet nur die Leiche“. A magyar szöveg ismeretére vonatkozólag a legerősebb érv mindenesetre a Bujnák által is idézett utolsó strofa, melyben Neruda a német fordításnál sokkal találóbban fejezi ki Petőfi gondolatát, azt, hogy „mi telhetett tőle?“ Ismerte-e tehát Neruda az Ovčák fordításánál az eredeti magyar verset, valóban megtanult-e kedves költője nyelvéen annyit, hogy megértse Petőfi sorait? Teljesen igenlő választ a kérdésre nem adhatunk, habár a felhozott példa alapot adhatna ilyen kombinációkra. Ennek ellenére le kell mondanunk arról, hogy Neruda nyelvi tudására vonatkozólag találgatásokba bocsátkozzunk; bizonyos, hogy az *Obrazy životá*-ban közölt versek nagyban és egészben a Szarvady—Hartmann fordítások átültetései, — erről a tartalmi egyezések kétséget kizáró módon meggyőznek bennünket. A *Megy a juhász száma*ron az egyetlen köztük, melynél az eredeti hatását tételezhetjük fel s így legfeljebb annyit mondhatunk, hogy ennek a versnek a lefordításánál Neruda nemcsak a Szarvady—Hartmann-kötetre támaszkodott, hanem lehettek egyéb forrásai is.

Bizonyos, hogy Neruda Petőfihez fűződő kapcsolata nem merül ki az *Obrazy životá*-ban megjelentetett fordításokban. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy Neruda költészetében Petőfinek olyanféle hatását tételezzük fel, amilyent Bujnák próbál kimutatni az egész nerudai oeuвреben. Bujnák módszere elsősorban a közös motívumok felderítésében áll, ám maga is érzi, hogy ezek a közöseknek feltűnő motívumok mennyire tég kaput nyitnak a két költő mesterséges összehasonlásának s ezért közvetítő kapocsnak beiktatja Lenaut s ennek hatását. Idézi ezzel kapcsolatban Neruda Divoký zvuk c. költeményét, mely 1859-ben jelent meg s megkockáztatja azt a véleményt, hogy Lenau is azok közé tartozott, akik Neruda figyelmét a magyar élet s közvetve Petőfi iránt felhívták. Amikor azután Bujnák Neruda költészetének egyes darabjain igyekszik kimutatni a Petőfi-hatást, e filiációknak olyan tág keretet szab, hogy ezen az úton nem lehet s nem is tanácsos őt követni. E párhuzamkeresés Bujnáknál végül is odavezet, hogy a két költő ellentétes vonásainak hasonlításába csap át. Bujnák módszerére fényt vet az is, hogy többek között a Petőfi—Neruda karakter-ellentétet a cseh költőnek egyik olyan versén szemlélteti, amelyről az irodalomtörténeti kutatás megállapította, hogy a vers erősen összefügg Heine egyik művével; s ha már párhuzammegvonás adódik, akkor mindenekelőtt Nerudának Heinehez fűződő kapcsolatára és a heinei hatás alól való szabadulási vágyára vet jellegzetes fényt e vers, s mint ilyen kell tárgyalni. (Bujnák Petőfinek „A korlátatlan természet vadvirága vagyok én“-jét állítja szembe ellentétként Nerudának híres „Já ledačím už byl v tom božím světe a cím jsem byl, tím jsem byl rád“-jával. Nerudának erről a verséről K. Pollák megállapította,¹² hogy Neruda benne Heine életfilozófiájára válaszol Strodtmann könyvének olvasása nyomán; itt Heine Rückschau c.

¹² Karel Polák: Nerudův vztah k Heinovi, Časopis pro moderní filologii, XXI, és XXII, évf. 45, 1.

versére kell gondolnunk.) Kevésbé meggyőző az a párhuzamvonás is, melyet Bujnák Petőfi Pál mestere és Neruda Jako do skoku-ja közt állít fel. Viszont — ha már itt vagyunk — Bujnák figyelmét teljesen elkerülte Nerudának egyik olyan verse, amelyben a motívumok egyezése kétségtelenül arra vall, hogy Neruda Petőfitől kapta az ihletet verse megírásához. A Poslední ballada z roku dva tisíce a ještě několik c. Neruda-versről van szó, amely megszületését Petőfi A nemes című 1844-ben Debrecenben írott művének köszönheti. Neruda a Szarvady-féle gyűjteményből ismerte Petőfinek ezt a versét. Petőfinél a deresre húzott gazember nemességére hivatkozik, „nincs nemes embert botozni jogotok“. A vers utolsó két sora: „Most már őt húzni nem deresre: akasztófára kellene!“ Neruda versében báróról van szó, akit — a vers szerint — „si dáme pod lavici, na lavici jenom zloděje“.

Feltűnő az a használatosság, amely Neruda és Petőfi szabadságszeretete között fennáll. Fučík azt írja a nagy cseh költőről, hogy Neruda műveit olvasva úgyyszólván minden oldalon megüti fülünket a szabadság szó. De nemcsak egyszerű szó ez önála, benne van műveiben a szabadság szelleme is. A költő minden alkalommal hangsúlyozza, hogy a szabadságharcban van a nemzet életének értelme, — aki elárulja a harcot, vagy nem akar harcolni a nemzet szabadságáért, az üdegen szolgálatban áll, a nép ellensége. Persze, Neruda nemcsak a saját nemzetét szabadságára gondol, hanem minden elnyomott népére, s ez erősen összeköti őt Petőfivel, ennek „világszabadság“ gondolatával. Az 1848-as magyar szabadságharc jelentőségével a cseh burzsoázia politikusai nem voltak tisztában, de van egy Neruda-vers, amely mindennél fényesebben bizonyítja azt, hogy a csehek legnagyobb költője tisztában volt azzal, mit jelentett a magyarság és egész Európa történetében az 1848-as forradalmi szabadságharc, de tudta azt is, hogy hol állott a hivatalos cseh politikai vezetés 1848-ban, hogyan választották Palackýék a kényelmesebb megegyezés útját s hová vezetett ez az 50-es évek Csehországában, amidőn a költő a saját kifejezése szerint az „élve eltemetettség“ állapotában élt, s úgy látszott, hogy vége van a cseh forradalmiság eszméjének. A Bach-korszak legreakciósabb fekete-sárga hazafiassága, a cseh erők szunnyadása idején írta meg Neruda azt a versét, amely a hazájáért halni tudó magyar honvéd alakján keresztül valóságos glorifikálása a magyar szabadságharcnak s közvetve Petőfinek is. A vers címe *Honvéd*, Neruda odahaza a cenzúra miatt nem nyomtathatta ki, s így a vers Neruda barátjának, a 48-as prágai utcai harcok lelkes vezérének, az akkor illegalitásban élő J. V. Frič-nek Genfben megjelenő Čech c. lapjában látott napvilágot 1861-ben. Az 1849-es prágai májusi radikális összeesküvés leleplezése után J. V. Frič előbb Komáromban, majd Désem raboskodott, so kjo szabadságharcos magyarral együtt, s így az 50-es évek emigrációjában neki is tiszta fogalma volt már a magyar szabadságharc hatalmas jelentőségéről és arról a katasztrófáról, melyet a magyar forradalmi erők letörése közvetve a cseheknek is jelentett. Így hát nincs benne semmi csodálatos, hogy éppen J. V. Frič lapja közli Neruda Honvéd című versét — a cseh politikai habozás felett kifejezett eme megragadó önkritikát. Bizonyítéka egyben ez a vers annak is, hogy a forradalmi gondolat: a haza szabadságáért való harcolni s meghalni akarás vágya nem halt meg az 1849-es prágai összeesküvés leleplezése után, hanem a legjobbak szívében továbbra is ott égett a harc gondolata. De lássuk Neruda versét:

„Vlast umřela“, zašeptal hrdina
a bezmocně meč z ruky mužné klesl;
ten meč, jenž v ohlušivém hluku děl
se dvacetkrát v nejkrutší boj nesl.
„Vlast umřela“, a ruka zoufalá
nabíjí smrtící do pušky ránu —
okamžik, blesk a — hromem odzvonil

syn vlasti nešfastné sám sobě hranu.
 My neumíme ještě umírat
 pro vlast, pro národ, zlatou pro svobodu,
 a proti všemu vlasti prospěchu
 kramářsky vážíme svou vlastní škodu.
 My neumíme ještě umírat
 a neumíme ještě býti mužem;
 však umre-li ta naše krásná vlast,
 zda-li my pak ještě dále žíti můžem?

(Magyarul: „A haza meghalt“, súgta a hős és erős kezéből tehetetlenül leejtette a kardot; azt a kardot, melyet az ágyúk siketítő dörgésében hússzor is a legkegyetlenebb harcba vitt. „A haza meghalt“, és a csüggedt kéz megtölti a halálhozó puskát — egy pillanat, tűz — és a szerencsétlen haza fia megkondította a saját halálharangját. Mi még nem tudunk meghalni a hazáért, a nemzetért, az arany szabadságért és a haza minden hasznával szemben szatócsként a magunk kárát mérlegeljük; de ha meghal szép hazánk, tudunk-e még akkor tovább élni.“)

Kell-e szebb bizonyíték arra, hogy mit tanult Neruda Petőfi halálából és a magyar szabadságharc példájából? És kell-e szebb bizonyíték arra, hogy mennyire távol állt Neruda a burzsoá nacionalizmus korlátoltságától, mennyire nem volt hajlandó ideális mázzal bevonni nemzetét, milyen mély csodálattal tudott adózni a másik nemzetnek, mennyire nem érintette meg őt a kispolgári sovinizmus? És Neruda Honvédjének ez a befelé tekintő vallo-mása nem maradt visszhangtalan, hanem messze a cseh határokon túl a bolgár irodalomban találkozunk a vers fordításával. Elsőízben a Nauka c. revűben 1882-ben (II. k. 821. p.). A nerudai mondás szinte szállóigévé lesz a bolgár irodalomban: „Nij neuměeme da mrem“. (Mi még nem tudunk meghalni). 1899-ben T. Načov választja mottóul abban a röplapjában, melyet Kóburg Ferdinánd cár ellen írt „Dvorcovije režim v Bulgarija“ címen s amelynek élen a Neruda-idézet így hangzik: „Nij ošte neumēm da mrem...“¹³

1871-ben jelent meg Petőfi cseh fordítású verseinek első gyűjteményes kiadása, Karel Tůma és František Brábek közös munkája. Tůma, mint politikai fogoly, a versek közül vagy százat a prágai Szentvencel fogházban fordított le. Neruda sokra becsülte e fordításokat: „Annyi bizonyos — írta a Národní Listy hasábjain 1871-ben — hogy e verseknek semilyen más nyelven nem született jobb fordításuk... Folyamatosan olvashatók, mint bármilyen eredeti művünk, a szó oly lágyan simul a gondolathoz, mint a játékos hullám, a cseh tűz és a magyar gondolat villanása fénylik és világít itt, mint magának a nagy költőnek a tüze és villáma.“

Rendkívül fontosak Neruda Petőfi iránti barátságának szempontjából azok a vallomástevő szavak, amelyekkel Neruda ezt a fordításgyűjteményt üdvözölte.

„Különleges eseménynek tartom — írja a Národní Listyben —, hogy Petőfit bevezetik a mi irodalmunkba s azt is, hogy ilyen módon vezetik be. Nem tudom, hogy az egész világirodalomnak melyik költője volna nekem kedvesebb Petőfinél, aki nem klasszikus, bizony nem az, hanem csak és csak Petőfi, tehát: a szerelem, a hazafiasság és a szabadság legtüzesebb dalnoka.“

„Petőfi az a gyémántkapocs, mellyel a magyar irodalom a világ-irodalomhoz kapcsolódott. A szép, tüzes magyar nemzetnek nincs nála nagyobb fia és nem volt szerencsésebb napja, mint az melyen Petőfi megszületett. Szép tulajdonságai vannak ennek a nemzetnek: elragadó

¹³ Josef Páta: J. Neruda a slovanský svět, Časopis pro moderní filologii XX. évf. 250. 1.

tűz, mély érzés, nagy vendégszeretet, még nagyobb őszinteség, vérző haza- és szabadságszeretet s mindezek alatt valamilyen régi, titkos bánat, meghatóan elégikus tónus s mindeme tulajdonságok Petőfiben találtak eszményi kifejeződést, benne kristályosodtak ki, váltak költői megtestesüléssé. Ha semmit sem tudnánk erről a nemzetről, csak Petőfi verseit ismernők, egyúttal a nemzet legfinomabb idegeit tapintanók. Hol van a mi Petőfink?”

„Hogyan ajánljam Petőfi verseit? — a mostani válogatott művek megjelenése után eléggé ismerni fogják őt nálunk — talán nagyon is sok epigónja lesz. Egyelőre csak azt mondhatom: ha szép románcot akarsz olvasni, olvasd Petőfit, ha lelkes himnuszt akarsz olvasni a hazához, ha víg dalt, szerelmes éneket akarsz, ismét Petőfit olvasd.”

„Hozzáteszem még ehhez, hogy Petőfi az eszményi szabadság dalnoka volt — egy csak most erőre jutó nemzet dalnoka — hol érthetnék hát meg őt jobban, mint nálunk?”

Nerudának ezek a lelkes, elismerő szavai akkor íródtak, amikor a cseh költő már személyes tapasztalatok révén ismerte a magyar állapotokat. 1869-ben jelentek meg a költő pesti jegyzetei,¹⁴ melyekben igen élesen válik el egymástól az, ami a magyarországi kiegyezés utáni viszonyokra vonatkozik és az, ami a népet illeti. Neruda, a prágai külváros gyermeke, a nagyvárosi proletáriátus első komoly, nagy cseh írója. Verseiben, prózai írásai-ban a nagyvárosi kisember nehéz életkörülményeinek, intim bajainak a megfigyelője. Mi sem természetesebb, mint hogy pesti útján is felfigyelt azokra a szociális ellentétekre, amelyek a nagyvárosias fejlődés útjára lépő magyar főváros árnyékai. Neruda útirajzai, pesti megfigyelései közt mindjárt az első helyen ennek a szociális ellentétnek a szinte riporteri eszemű megpillantása lep meg; egyik oldalon a város amerikai ízű fejlődését nyugtázza, a másikon azonban siet rámutatni a szembenálló ellentétekre, „a gazdagságra és a szegénységre, az eleganciára és lázárság”-ra. Útirajzá-nak éles, néha szinte gúnyoros hangja egyszerűen lágyvá válik, amidőn a magyar népet jellemzi. „Magyar! Lágyan ejtsd ki ezt a szót, hogy benne romegjen a rózsa, a csalogány dala, Petőfi vágyakozó szerelme — ejtsd ki egyben hatalmasan, hogy a győzelmes hős ereje dörögjön benne, hogy megzendüljön benne a Szózat halálos készenléte” — írja. A magyar irodalmi fejlődésről ez a megállapítása: „Az irodalomban elég sokat tettek, s amikor az egri líceumban büszkén mutogatták nekem Vörösmarty tintatartóját, megértettem ezt a büszkeséget.” És e sok alkalmi reflexió mellett, melyek egy része kemény kritikát tartalmaz, újból felötlik a 48-as szabadságharcra való utalás. „A honvéd zászlókat, írja, beakasztották a pesti nemzeti múzeumba, mint ennek egyik legnagyobb emléktárgyát, de ezek a zászlók ma is olyan fehérek és üdék, mint a nép emléke azokra a napokra, amidőn a zászlók a véres harcmezőn lobogtak.”

Neruda esetében is bebizonyosodik az az igazság, hogy Petőfi a mi nagy összekötőnk a szomszédos népekkel. Neruda úgy látta, hogy a magyar nép legszebb tulajdonságai nagy költőjében jutnak kifejezésre. Petőfivel, Petőfi versein át szerette meg az egész magyar dolgozó népet. Amikor magyarországi útja során ellátogatott a vidéki városokba, közelről látott egy választási kortes-hadjáratot; alkalmá volt beszélni a nép fiaival is („a nép nem hú uraihoz”, állapítja meg ebben az útirajzában), a magyar nép sok jó tulajdonságára jön rá, s élesen kel ki a bécsi újságírás ellen, amely — ime, most látja — a cseh és a magyar népet egyaránt iparkodik hamis színben festeni.

¹⁴ Obrázky z ciziny. Dílo Jana Nerudy, V. k. Praha, 1923. („Peštské listy“, „Uherské volby“.)

Neruda Petőfi-barátsága egyike a magyar-cseh kultúrkapcsolatok leg-
szébb fejezeteinek. Feladatunk az, hogy a legszélesebb körben tudatosítsuk
a magyar és cseh haladó hagyományoknak ezt a jelentős érintkezését és
a nagy példák üzenetével is erősítsük a magyar és a cseh nép barátságát
a szocializmus felé vivő utunkon.

HORVÁTH KÁROLY:

MADÁCH „MÓZES“ DRÁMÁJA

Nógrád vármegye gyűlésének határozatai azok közé a komolyabb
gesztusok közé tartoznak, melyeket 1861-ben a magyar középbirtoikos nemes-
ség még megtett a császári abszolutizmus ellen, a magyar függetlenség
védelmében. Az októberi diploma után 1861-ben Nógrád vármegye közgyűlése
is összeül, megyei bizottmányt alakít és a bizottmányba Kossuth Lajost és
Türr Istvánt is bevásztják. Február 11-én a királyhoz feliratot intéznek,
ebben sürgetik a 48-as alapra való visszatérést és a nemzetörtség felállítást.
Minthogy a megyei bizottmányok a függetlenségi törekvések központjai, a
császár felfüggesztésükkel fenyegetőzik. Erre is válaszol a nógrádi felirat
befejező része: Ha a megye „törvényekre (az 1848-as törvényekre) alapított
eljárása után“ a királyi „anyagi erőt“, erőszakot használna a megye ellen,
„erkölcsi erónk érzetében a felelősségtől nem rettegünk.“

Végül március 12-én felhívást intéz Nógrád megye a többi megyéhez,
hogy ragaszkodjanak szilárdan a 48-as törvényekhez és hogy azokat, akik
pedig megalkudnának, és az országgyűlés hatáskörét főleg adókiivetési és
katonaállítási kérdésekben megcsorbítani engednék, netalán akár mint válaszó-
tók, akár mint választottak résztvennének a Reichsrath megalkotásában,
nyilvánítsák hazaárulónak, legyenek bár az illetők országgyűlési képviselők,
mágnások, országnagyok vagy megyei tisztviselők.

Mindezekben a mozgalmakban Madách Imre vezető szerepet játszik, a
március 12-i gyűlésen pedig, mely a megalkuvókat, opportunistákat haza-
árulónak nyilvánította, ő indítványozza, hogy a megyegyűlés tagjai szemé-
lyes aláírásukkal is erősítsék meg a határozatot, akik pedig nem értenek
együtt vele, távozzanak a teremből. A határozatot a gyűlés tagjai vala-
mennyien aláírják.¹

Ugyancsak 1861. március 12-én mondja el Madách „Politikai hitvallomá-
sát“ választói előtt országgyűlési képviselőként való megválasztása érdeké-
ben. Ebben meghatározza azokat az „általános elveket, melyeket még hasznos-
ság tekintetéből is feladni tilos; melyekért meghalni nem csak egyesnek
kötelesség, de melyek elárulásával nemzetnek is életet váltani halál helyett
gyalázat, mert a javak között nem legfőbb az élet.“ Ezeket az alapelveket a
francia polgári forradalom hármas jelszázában foglalja össze: „szabadság,
egyenlőség, testvériség“ és rajtuk részletesebben a 48-as törvényekben foglal-
takat érti, amint világosan ki is mondja. Beszédében Kossuthra is hivatkozik
s az egyenlőséggel kapcsolatban a követeléshez csatolja „minden feudális
visszaemlékezések megszüntetését.“² Megválasztása után Madách ismét beszé-
det mond, s ebben hangsúlyozza, hogy elkövetkező „hongyűlésen — nem
annyira ragyogó tehetségekre lesz szükség, mint férfias kitartásra, melyet a
hatalomnak sem, mosolya meg nem büvöl, sem ráncolt szemöldöke nem
rettent vissza“. Hivatkozik arra, hogy a bécsi kormánynak „a 48-iki év

¹ Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. 254. l.

² Madách Imre összes művei. Halász Gábor kiadása. II. 683—4. l.

embereit hatalmában volt börtön és vérpadra hurcoltatni, de nem megsemmisíteni győzelmesen feltámadó eszméit.”³

Az országgyűlésen 1861. május 28-án mondja el nagy feltűnést keltő beszédét. Ebben leleplezi az osztrák státusférfiak „civilizáló” törekvéseit, elnyomó rendszerük azzal való álcázását, hogy ők hivatottak „a civilizációt kelet felé terjeszteni.” Utána világos állást foglal a felírat ellen és a „határozat” mellett, mert a felírat formájában már az opporionizmus hajlamát érzi ki: „a felírás választ, ez viszontválaszt feltételez; mindebből a rosszakarat — pedig nem jó barátokkal van dolgunk — egyezkedést magyarázhat ki, s valóban, ki nekem ultimátumát beadja, de az előszobában marad, az némi gyanút méltán költhet fel bennem, hogy még ez nem utolsó szava.” Az Ausztria nagyhatalmi voltát felemlelve őknek egyszerűen ezt hozza fel: „az opporionitás elvét soha el nem fogadhatnók a nélkül, hogy egyszersmind minden rablást, minden elnyomását a gyengébbnek ne szentesítsük.”⁴

Az 1861-es országgyűlés eredménytelensége után Madách ismét választóihoz fordul: „A durva erőszak nem volt s nem lesz maradandó alapja soha a politikanak, szuronyokra támaszkodni lehet, de ülni nem.”⁵

Madách ezzel a politikai szereplésével teljesen egyidőben dolgozott „Az ember tragédiáját” követő drámáján, a *Mózesen*. A *Mózes*t a tragédia befejezése után két és fél hónappal, 1860. június 9-én kezdte el és 1861. november 16-án fejezte be. Így a *Mózes* megköltsége egybeesik azzal az időszakkal, melyet Bach távozása, Goluchowski majd Schmerling minisztersége, az októberi diploma, a februári pádens, az 1861-es országgyűlés mozgalmai és a provizorium bekövetkezése jelöl. Az előbbiekből látjuk, hogy Madách is cselekvő részt vett az országos eseményekben, és mint a nemzeti függetlenség hajthatatlan követelője és az opporionizmus ostorozója tűnt ki. A *Mózes* dráma megköltsének és a politikai viszonyoknak, bennük Madách szerepének az összefüggése feltűnt már a Madách-kutatóknak eddig is, és Palágyi Menyhért így fogalmazta meg ezt a kapcsolatot: „Nem egyéb ez a *Mózes*, mint drámái tiltakozás a magyarság megalkuvó hajlamai ellen, és így módon ez a költemény gyönyörű kommentárrá lesz Madách meggyűlölet, majd meg képviselői szerepléséhez.”⁶

A *Mózesnek* kapcsolata az önkényuralom viszonyaival ismert és elfogadott tény az irodalomtörténetben. Még 1925. január 18-án, a Horthy-korszakban is, midőn Hevesy Sándor a Madách-centenárium emlékezőeként a Nemzeti Színházban előadatta a drámát, a lapok színházi rovatai úgy írtak róla, hogy „*Mózes* a magyar nemzet drámája.” Nem látták azonban a drámának igazi jelentőségét, Mózesnek, a hivatott népvézérnek a megalkuvás, a gyávaság és az opporionizmus elleni állandó harcát, ami a dráma főcselekményét teszi. Nem vették észre, bizonyára nem is akarták észrevenni, hogy a *Mózes* nem egyszerűen allegorikus formában írt magyar hazafias dráma, hanem a nemzeti függetlenség elvének mindenféle megalkuvással szemben való védelmezése, végeredményben tiltakozás a kiegyezésre való hajlandóság ellen. Így születtek a Horthy-korszakban azok a teljesen elhibázott párhuzamok, amelyek Mózes alakjában Széchenyit vélték megtalálni. A Széchenyi-párhuzam Hevesy Sándortól való,⁸ s talán elég két igen jellemző idézet, hogy megmutassa, mennyire távol van a Madách által eszményinek rajzolt népvézér, Mózes, attól a szereptől, melyet Széchenyi játszott a magyar történelemben akár a valóságot nézzük, akár az 1860-as év köztudatát.

³ Összes művek. Halász-kiadás. II. 685. 1.

⁴ Összes művek. Halász-kiadás. II. 683—693. 1.

⁵ Összes művek. Halász-kiadás. II. 704. 1.

⁶ Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. 249. 1.

⁷ 8 Órai Újság. 1925. jan. 18.

⁸ 8 Órai Újság. 1925. jan. 18.

Mikor Mózes leszúrja a zsidó leánnyal erőszakoskodó egyiptomit, Aron így kiált fel:

Ah, idegen, mit tettél! elveszitsz
Egész házámmal, s meg nem óvod a lányt!

S erre Mózes így felel:

Ah, ah, következményeit vigyázod
A tettnek, melyet perc hatalma süg,
Midőn lelkedben mennydörgni kéne. —
Ezért nem lesz ládd semmi Izraelből.
Jaj a népnek, ha nincs költészet,
Lelkét elfogja a körültekintés,
S csak lelkesülés szült mindég nagyot. (725).⁹

Az aranyborjú-jelenetben Aron az áruló népet keményen büntető Mózesnek azt mondja, „mást javalna most is az *eszély*.” Mire Mózes élesen így vág vissza: „A bálványalkotást is az javallá.” (765.)

Az Egyiptomból való kivonulás jelenetében Mózes nagy terveitől megriad Aron:

Oh Mózes! elkábit e nagyszerű terv.
Ugy látszik, mintha órájához illő
Fegyverzettel terhelnéd vállainkat,
Mely a gyöngét nem védi, de lenyomja.

Mózes így biztatja feleletül:

Majd megszokod. Sokat megbir az ember,
Ha van elég bizalma önmagában.
Szabadság érlel csak nagy eszközökre,
Rajtad még a rabságnak büne van,
Félsz mint fogoly, szédülsz a végtelentől,

(753—754.)

Nemcsak a Horthy-korszak irodalmi kritikája ködösítette el a *Mózes* dráma éles opportunizmus-ellenességét, de az első színpadi előadás alkalmával sem beszéltek róla. A *Mózes*-drámát 1888. február 16-án hozták először színre Kolozsváron a neves színész, E. Kovács Gyula rendezésében és alakításában. Maga E. Kovács Gyula, — ez az *Ellemzésekbe* február 15-én a drámát beharangozó cikkéből kitűnik, — úgy látszik, jól megértette a dráma igazi jelentőségét: fiatal éveiben a Kossuthvárások emlékeit idézték fel benne Madách sorai az elnyomott Izraelről, mely a fáraó szavai szerint „titkon alkalmat keres. Vágyó imával külvészélyt óhajt, Hogy ellenségink zászlajához álljon.” Másfelől pedig a dráma kiegyezés-ellenességére is céloz, mikor őt a dráma „elődeink helyrehozhatatlan mulasztásai szörnyű következményei miatt kínos borzongással tölti el.” Az *Ellemzések*-ben ezt olvassuk, a *Fővárosi Lapok*¹⁰ kritikusa „azonban Mózes alakjában a „nemzet bölcsét” véli felfedezni, aki „rámutat az ígéret földjére, a visszavívandó alkotmányra”, ez a megfogalmazás nyilvánvalóan a dráma Deák-párti átértékelése. (Riedl felfogását majd később idézzük).

A Mózes-motívum mint a magyar nép sorsának allegóriája már Madách hazafias lirájában is megjelenik. A *Nem féltelek hazám!* utolsó versszaka már tartalmazza a dráma csíráját:

⁹ Egyszerűség kedvéért a drámából vett idézetek után zárójelbe teszem a Halász-féle kiadás megfelelő lapszámát. Ha a kiadás második kötetéből idézek, akkor külön odateszem a lapszám elé a római II. számot.

¹⁰ Fővárosi Lapok. 1888. febr. 23.

Az ősi bűn küldött ránk sujtoló kart,
 A lánc helyét csak szent vér mossa le;
 Hogy a jobb gyermek győzzön, Mózes elhalt
 A pusztában s egy nemzedék vele.
 Nem féltetek hát hazám!

(II. 323.)

A Mózes-kép ellentétképpen, negatív jelentésben ugyan, de szerepel az *Egy demagóg*hoz írt satírájában is:

Mint új Mózes hozod pusztába népedet:
 Szép szóval tartod azt az ó manna helyett,
 Elhalt Mózes, de a népe lett Kánahán;
 Célt csak te éri, a nép elveszhet a pusztán.

(II. 392.)

Mózesnek és Izraelnek vándorlása a pusztában kapcsolatba hozva a magyar nép sorsával: a reformáció kora óta irodalmi közhely. Tudjuk, hogy Petőfi is felhasználta *A XIX. század költőiben*. Az Izrael népével való hasonlítást Madách országgyűlési beszédében is alkalmazta és ez a nyilatkozata újabb kulcsot ad Mózes drámájához: „S minket . . . akartak tizenkét évi sanyargatással . . . mint Izrael népét a babyloni fogságban, rákényszeríteni, hogy isten újjával írt törvényeinkről elpártolva, egy Baálhoz szegődjünk, kinek istenségét más nem bizonyítja, mint telhetetlen oltárán füstbemenő vagyona millió szegénynek és elfolyó vére emberáldozatoknak.“ (II. 690.) Izrael hitének és a bálványimádásnak az ilyen értelmű szembeállítását az is megmutatja, hogy az ugyanebből az időből való Mózes drámában mit jelképez a frigyláda és Jehova törvényéhez való hűség és az aranyborjú imádása.

Madách szavai, mikor a Politikai Hitvallásban azokról az „általános elvekről“ beszél, melyekért nemcsak egyénnek, de nemzetnek is mindent, még a halált is kötelesség vállalni, feltűnő párhuzamosságot mutatnak Mózes utolsó rendelkezéseivel:

Előttünk áll a frigynek sátora,
 Melyben törvényünk s istenünk lakik.
 Ha e törvényt, melyért egy nemzedék
 Hanyatlott sirba órjas szenvedés közt,
 Melyet nem múló szent okmány gyanánt
 Ezreknek hulló vére megpecsételt,
 Elhagyná a nép, mely isten kegyéből
 Oly annyi nép közt megnyerte azt;
 Ha alkuvásnak dobná tárgyát,
 S idegen isteneknek kedvéért,
 Egy szent sorában megcsónkítaná:
 Átkoknak átkát én kérném fejére.

(Kiemelés tőlem. H. K.)

A Mózes szavaiban elrejtett célzások világosan mutatják, hogy a bibliai tárgy a nemzeti tárgy jelképezésére szolgál, az „alkuvás“ szónak egyébként nem lenne értelme. Mózes e szavakat végrendeletként mondja a zsidó népnek és még hozzát teszi, hogy nem a föld, Kánaán, „de e sátor törvénye tesz zsidóvá“, — hogy az legyen a nép „egységének tanújele.“ Egészen nyilvánvalóan látszik, hogy itt Madách megint az 1848-as törvényekről beszél.¹¹

Kiegészíti az előbb idézett részt az a nyilatkozat, melyet Mózes magáról mond: e szerint az ő hivatása nem valami réginek változatlanul való megőrzése. Ezt mondja Mózes Jethrónak:

¹¹ Hasonló értelmezés: Riedl Frigyes: Madách. (Magyar Irod. Ritkaságok. 26.) 188—9. l.

Oh jaj, ne hozz fel nékem ős szokást,
 Ne régi törvényt. Minden léptem új.
 Nem a multnak fejlesztém én virágát,
 De újat kell a semmiből teremtenem.
 S nem korlátozhat törvény vagy szokás.

(794.)

Az „új“-nak ez a hangoztatása nincs ellentétben a „törvény“-nek a többi helyen való emlegetésével. Gondoljuk meg, hogy a 48-as törvények forradalmi vívmányok voltak.

A másik visszatérő célzás, amely a dráma jelentését felfedi, az egyiptomi „álműveltségre“ való utalás. Riedl Frigyes is észrevette, hogy a „fáraó parancsoló beszédei nagyon hasonlítanak Strooméhoz, a civilizátoréhoz“. ¹² Tudjuk, hogy Madách milyen éles gúnnyal ostromozta az osztrákok úgynevezett „civilizáló“ törekvéseit, a Civilizátorban és országgyűlési beszédében is. A Fáraó valóban inkább egy Stroomnak és egy Bachnak, mint egy fáraónak szájába illő módon állapítja meg Izrael népéről:

És műveltségünk malasztja
 Durvult kebléről nyom nélkül lepattan.

(705.)

Jehova viszont haragszik Izraelre, mert:

Beléje ette már a szolgaság
 S álművelődés mérge ugy magát
 Népembe, hogy koresot fog szülni is
 A kores szülő.

(798.)

Mindenesetre Izrael főbüne a „szolgaság“ és ez vonul végig az egész drámán. Mózes az első felvonásban, mint a fáraó neveltje lép elénk. Az országlár működésének megbírálásában, a különféle ellenkező értelmű intézkedésekben Madách a bécsi udvarnak Bach leváltásával kapcsolatos kapkodásait teszi át egyiptomi viszonyokra. Mikor Mózes megtudja hogy ő, a fáraó kedveltje, maga is zsidó, azt akarja tudni legelőször, népe méltó-e a szabadságra. Ha igen, csatlakozik majd hozzá. Áronnal szemben az az ellenvetése, hogy

... A szolgaságnak gyáva bélyege
 Lelkébe mélyen ette bé magát.

(717.)

Máskor is azt kérdi Árontól:

És kész-e a nép áldozatra mondd,
 Szabadságáért s Ábrahám uráért? —
 Lemond-e a trónnak hiu kegyéről,
 És a jólétről férfiöntudattal?

(739.)

Gózen földjén megismeri a zsidó népet. Abirám és Dátán önző és áruló magatartásából, Áron ingadozásából azt látja meg, hogy Izrael még nem érett meg a küzdelemre. De Mózes bízik benne, hogy majd megindul népében a fejlődés, az öntudatosodás:

Mint esti árny, oly gyorsan növekszik,
 Mi nemzeteknek éltében megindul.

(730.)

Mózes Midián földjére bujdosik, de a zsidók közt marad állandó lelkiismeretébresztőül Mária, a meggyalázott, megőrült nő:

...kigyómarás lesz tévtekintete
 A sorsában megnyugovó pulyának.

(730.)

¹² Budapesti Szemle, 1884. 44. sz., 349. l.

Mózesnek Midiánból való visszatérése után megkezdődik a nép kivezetése a szolgaság földjéről; ez a dráma tulajdonképpeni cselekménye. Mózes a hivatott népvezér öntudatával lép fel, s a felszabadítás nagy célja érdekében diktatori eszközöktől sem riad vissza. Az Egyiptomból induló zsidókhoz ezt a beszédet intézi:

Ha jobban tetszik a husos fazék,
A trón csillága, mely egy-egy sugárt
Alamizsnául a szolgára vet;
Válaszd az állat nyugodt jászolát,
Mely gondtalan bizalmat biztosít.
De hogyha jobban tetszik a szegény
Szabadság és a véres harc, — lemondás
Apáid istenéért, — összetarts!
És rám figyelj, kit isten küld hozzád.
Ne aggódjál, csak tégy. Én gondolok
Helyetted. Nálad majd meg az erő lesz.
Ha én mondom, hogy most éhezni kell,
Az éhezés divat legyen közötted.
Ha mondom: a koldúság tisztelet,
Koldus kíváncson lenni minden ember.
S nincs messze a megváltásnak határa,
Mert az erős lesz polyva, és nem a nép,
Melynek türelmét ismeré csak eddig,
Mint jámbor állatét, — de nem hatalmát.

(750.)

A dráma testét képező II., III. és IV. felvonás tárgya Mózes küzdelme a megalkuvásra hajlamos néppel. Az ember tragédiájában és Madách egyéb műveiben is megnyilvánuló ellentét itt a „kiváló egyes“ és a „kislelkű tömeg“ ellentéte. De az ellentét értelme itt már más, Madách a Mózes drámában nem teljesen pesszimista módon ítéli meg a tömeget. Hiszi, hogy a tömeg mássá fejlődhet, Mózes így mondja Józsuének:

Népem megromlott hosszú szolgaságban,
Lassan kell azt sok szenvedésen át
Szabadságra tenni érdemessé.

(739.)

A darab folyamán Mózes erős kézzel neveli népét a szabadságra, a hűségre, de állandóan küzdenie kell az Abirám és Dátán alakjában megtestesített megalkuvással. Mózes hivatásának tudatában nem riad vissza az árulásba zuhanó nép vérének ontásától sem, népét szabadságra vezérlő útján kemény, diktatórikus eszközöket is alkalmaz. Fel is merült a Madách-kritikákban a megállapítás: Madách, Mózeset kegyetlennek ábrázolja. Valóban van túlzás a Józsuéval és a lévitákkal végrehajtatott véres büntetésben, Mózes nőket, gyermekeket is megölet az aranyborjúimádás bűneiért. Másfelől viszont következtetlenség is van eljárásában, a tulajdonképpeni felbujtókat, Abirámot és Dátánt büntetés nélkül hagyja.

A Kánaán határáról való visszafordulást, — a Biblia elbeszélésének is megfelelően — Madách úgy mutatja be, mint a nép gyávaságának következményt, de erősen hangsúlyozva, hogy a hosszú szolgaság miatt vált a nép olyanná, amilyen:

... Hogy lenne hát szabad
Ily nép, melynek még hátán ott vagon
A kék pecsét, véres csík, s elfeledte
Már a korbácsot, a rúgást, pofont.
Miért is lenne ilyen nép szabad,

Mely napról napra süllyed szégyenében;
 ... Mely mostan is hiányt érez talán,
 Hogy hátánál nem áll őrt a poroszló
 Hosszu botjával, mint midőn sarat gyurt. (789.)

A népnek addig kell vándorolnia, míg „a pusztá megtanítja szabad emberhez illőbb felfogásra“. De ehhez új nemzedéknek kell fejlődnie, s azok közül, kik „Egyiptom csodáit látták s mérget szívtak jólétéből magukra“ egy sem mehet be Kánahánba, Mózes sem. Egyedül Józsué, aki mindvégig a hajthatatlan férfiasságot és a leghatározottabb helytállást képviselte.

Mózes sorsa mégsem lesz tragédiává. Hiszen megoldotta 'nagy történelmi feladatát:

A sors rabszolga-népet biza rám.
 Keresztül kelle száz vészen vezetnem.
 Keresztül a tűz s vér keresztelésén,
 Hogy szolgasága bünjegyét lemossa.
 Csak zúgolódás s átok volt jutalmam;
 És mégis hálát mondok istenemnek,
 Mert e dicső napot meg hagyta érnem.
 Melyben kifárad a sors üldözése,
 S csak győzelem vár a javult utódra. (806.)

A dráma Mózes megdicsőülésével végződik:

Ki van törülve minden kinos év
 Mely áll Egyiptom s Kánahán között.
 E két napot oly könnyű összekötni,
 Mint hogyha egy éj volna csak közöttük,
 És minden baj, csak ez egy éjnek álma. (814.)

Végül Józsué szava a nép ragyogó jövőjének képét veti előre:

Mózes meghalt. Le térdre, nemzetem!
 Prófétád sirba szállott, és vele
 A kétes küzdés fájdalmas kora. —
 De oh ne hidd, hogy meddő volt azért
 E gyász kor. Nem, nem, az szülé ez újat,
 Melynek csak kinja volt övé, — virága
 Miénk lesz, hogyha az új nemzedék —
 Bátran s győzelmi hittel lép belé. — (815.)

A mű tehát az optimizmus hangjaival zárul. Mózes betöltötte hivatását, a szolganépből sikerült neki a szabad emberek új nemzedékét kinevelnie, mely már méltó Kánaán birtokára. Madách Mózesben is egy titáni „nagy embert“ ábrázolt, mint a többi művében, de a nagyember és a tömeg ellentéte nem marad megoldatlan, a tömeg a végén méltóvá válik a felemelkedésre, méltóvá a szabadságra. Mégis némely sorban még kísért a titán és a törpe tömeg ellentéte:

A nép csak dőre eszköz,
 Egyes nagyok kezébe, akik a
 Világtörténelmet vérével írják. (III. felv. 767.)

Am ezt az aranyborjú imádásakor mondja Mózes, mikor Abirám könyörög neki, hogy szüntesse meg a népen a kegyetlen büntetést, így a harag túlzásának is tekinthető.

Már szó volt róla, hogy egyes kritikusok Mózes személyét megkísérelték a 19. század valamelyik vezető magyar politikusához kapcsolni. E párhuzamok közt Riedl Frigyesé a leginkább valószínű: „Nem gondolt-e Madách

Kossuthra, midőn Mózesről írt?¹³ — veti fel Riedl a kérdést.¹³ Nagyon valószínű, azonban konkrét azonosításhoz Mózes egyéniségében és sorsában nem találunk kulesot. A Mózes dráma költői megelevenítése az adott történelmi pillanatban nagyon is időszerű eszmei tartalomnak: a nép minden megalkuvás és ingadozás nélkül ragaszkodjék a szabadságát jelentő törvényekhez. Abirám és Dátán árulásai és végső büntetésük intő példa: óvás az oppor-tunizmus mindenféle megnyilatkozása ellen.

A Mózes dráma így egyike azoknak a költői megnyilatkozásoknak, melyek, mint Arany király-balladái, Tompa allegóriái, képes formában fejezték ki a magyar költők tiltakozását a nemzeti függetlenség eltiprása ellen és ellenállásra buzdították a magyar népet. Ezenfelül a Mózes dráma olyan éles bírálata az egyre inkább meg-megnyilatkozó alkudozó törekvéseknek, amilyen éles költői támadást a magyar szabadság és függetlenség ügyének elalkudói Petőfi óta nem kaptak.

Madách a Mózes-drámát bizakodó hangon fejezte be. Az 1861-es országgyűlés, ha a felirati párt került is benne többségbe, alapjában véve kitarzott a 48-as alap mellett. Sőt az uralkodói visszautasítás, amennyiben a határozatpártiakat igazolta, pillanatnyilag a benső ellenállás erejét növelte meg, bár utána rövidesen egyre erősebb lett a megalkuvásra való hajlandóság. Madách az alkudozás szellemének további megnyilatkozásait, így a húsvéti cikket sem érte már meg. A Mózes-dráma a maga egészében optimista befejezésével a magyar középbirtokos nemesség egyik utolsó haladó és következetesen függetlenségi tagjának az óvása a középnemességben egyre erősödő megalkuvó hangulat ellen, de ezt Madách akkor még leküzdhetőnek érezte s még akkor érezhette is, s így a dráma befejezése optimisztikus.

A középnemesi látás korlátozottságai viszont a Mózes-drámában is megnyilatkoznak. Madách Kánaánja nem a Petőfi által megénekelt Kánaán. Madáchnál a sokszor leírt szabadság szó tartalma csak a nemzeti függetlenséget és a jogegyenlőséget jelenti. A dráma osztálytartalma tehát alapjában véve középnemesi, noha Madách a költői ábrázolás erejével minduntalan kitör az osztálykorlátokból. A szolgaságból a szabadságra való átnevelődés éles bemutatása, a rabszolgaállapot erős színekkel megfestett, néha megrázó rajza, s ennek befolyása az emberek lelkére — már a dolgozó nép sorsára vonatkozó problémákat vetnek fel. Persze ezek a kérdések a nemzeti függetlenség szempontjából kerülnek előtérbe, Madách a haladó középnemesi gondolkodás talaján áll, de ezen a talajon 1861-ben, — lehetett még, talán utoljára — bátor, optimista feleletet adni, és Madách drámájában ilyen feleletet adott.

Madách jellegzetes nő-ábrázolása is megjelenik a műben. A nő mint hü feleség és jó anya (Cippora) vagy mint könnyű, hiú és megbízhatatlan teremtség (Amra) mindenképpen akadályozza — Madách ábrázolásában — a nagy hivatást betöltő férfit sorsszabta útján. A férfi nagysága ott kezdődik, amikor legyőzi önmagában a szerelem, a nő hatását (Mózes, Józsué). Érdekes azonban a Mózes-drámában egy harmadik női típus megjelenése, ez a próféta-asszony: Mária, aki küzdőtársa Mózesnek, de — ugyancsak a jellegzetes Madách-felfogás szerint — élete boldogságával fizetett meg ezért a különleges szerepéért.

Még egy negatívumra kell kitérnünk a Mózes-drámával kapcsolatban. Mózes végső rendelkezésében azt mondja Józsuének:

Maroknyi nép vagyunk, fiam! Körülünk
Tengernyi az ellenség. Gyűlölet
Tarthatja csak fenn népét Izraelnek,
Szeretet csufosan olvasztaná el.

(808.)

¹³ Madách, Magyar irodalmi ritkaságok. 26., 110. l. Riedl hozzászólja: „Ezzel nem azt mondjuk, hogy benne Kossuthot jellemezte, hiszen egészen más Kossuth és más Madách Mózes, csak azt a kérdést vetjük fel, hogy nem gondolt-e Kossuthra.”

Ez a nyilatkozat már a magyar „egyedül vagyunk“ gondolkodást idézi, az imperializmus korában vallott „tragikus magyar“ elméletet.

Tudjuk, hogy Madách, minden haladó nyilatkozata ellenére, messze maradt a Duna-szövetség tervét hirdető Kossuthtól. *A nemzetiségek ügyében* készült, de el nem mondott beszéde tartalmazza minden korlátozottságát a nemesi liberalizmusnak a nemzetiségi kérdésben. A „föderált Hunnia“¹⁴ gondolatát élesen elveti és látszik, hogy a fejlődés irányát nem ismerte fel a nemzetiségi kérdésben. Igaz, hogy a szabadságharc tapasztalatai arra vezethették, hogy a nemzetiségi kérdés felvetése az osztrák ház részéről történt és így persze „sohasem történt az a szabadság érdekében, de mindig a reakcióban“.¹⁵ Ám ez a kijelentés is csak azt mutatja, hogy Madách nem értette meg a nemzetiségi kérdés igazi jelentését, vagy pontosabban saját nemesi korlátozottsága nem engedte, hogy igazán megértse. Ilyen bizonytalanságra vall a Mózes-dráma fenti pesszimista ízű nyilatkozata is.

Négis a Mózes-dráma végső fokon eszmei tekintetben előremutató, optimista alkotás.

Ezzel függ össze műfajának kérdése.

Tudjuk, hogy Madách a Mózes-drámát az Akadémia tragédia-pályázatára küldte be 1861. december 23-án Pestre. A kéziratot Nagy Istvánnak küldte el levél kíséretében. Ebben kéri barátját, hogy a Mózes-drámát, — amennyiben megfelelőnek találja — adja be a Karácsonyi-jutalomra. E kísérlőlevélből az is kitűnik — az „elfogultság mámora“ szerény célzásból, hogy Madách nagyra értékelte ezt az alkotását is, de azt is érezte, hogy „a mű másforma, mint rendesen színműveink“.¹⁶ Valóban a bírálóbizottság tagjai: Arany János, Bérczy Károly, Jókai Mór, Kemény Zsigmond és Pompéry János ezzel a „másformasággal“ okolták meg, hogy miért nem Madách művét tüntették ki a jutalommal, a mű „sokoldalú jelessége“ ellenére: a pályázat tragédiára volt kitűzve, a Mózes pedig dramatizált eposz. A bírálók a művet Schiller Orleánsi szűzével vetették össze részletesen, mely hasonló eposzi küldetésű hős sorsát önti drámai formába. A Mózes magyar vonatkozásairól nem tettek említést, az adott időpontban nem is tehettek. Így a Madách-irodalomban a Mózes-probléma központi kérdése a műfaj kérdése lett. Alkalmas-e a Mózes-tárgy tragikus feldolgozásra, követ-e el, és követhet-e el Mózes tragikus bűnt és éri-e őt tragikus bűnhődés? — Ezeket a kérdéseket törekedtek megvilágítani a kritikusok. Minthogy pedig Madách műve nem tragédia, és Mózes valóban nem kerül olyan belső ellentmondásba, melyet tragikai bűnnek szoktak nevezni, ezzel már ítéletet is alkottak a drámáról: a mű részleteiben értékes, egészében azonban elhibázott alkotás: nem dráma, hanem dramatizált eposz.

Ezzel szemben talán megkockáztathatjuk az ellenkező állítást, a mű a maga egészében nagy alkotás, hibái inkább a részletekben nyilatkoznak meg. Mint láttuk a Mózes Madách egy előremutató, progresszív korszakának a terméke, olyan korszaké (1860—1861), amikor Madách függetlenségi vágya egybeesett a közhangulattal. Madách saját politikai harca a függetlenségért egyidejű volt osztályának utolsó komoly, függetlenségi fellobbanásával, de már jelentkező megalkuvó tendenciájával is, azonban a két erő közül a mű megírása pillanatában a függetlenség akarása volt még az erősebb. Ennek megfelelően Madách művében is erős küzdelmet ábrázol, mégpedig egy népen belül súlyos küzdelmet, s ez pedig drámai tárgy. De a küzdelem Madáchnál nem lesz tragikus, mert a győzelemmel végződik: Izrael népe érdemessé nevelődik a szabadságra és így eljut a Kánaánba, Mózes pedig halálában megdicsőül. A mű tehát nem is lehetett tragédia, hanem színmű lett: egy benső drámai küzdelem megelevenítése, előremutató, biztató, győzelmes befejezéssel. Ez a műfaji különbség teljesen az adott viszonyokból reálisan

¹⁴ II. 702.

¹⁵ II. 700.

¹⁶ II. 931.

fakad, az író és társadalma viszonyából, és így a műfaji „különbözőség” semmiképpen nem esztétikai hibája a műnek. A hibák inkább a részletekben vannak, a megokolás nem mindig teljes, az aranyborjú imádása nincs eléggé indokolva, utána Mózes büntetése nem eléggé következetes, egyfelől kegyetlen (a nép, főleg a gyermekek iránt), másfelől elnéző (Abirám és Dátán irányában). A csodás elem is többször szerepel, mint amennyiszer a bibliai tárgy ezt feltétlenül megkívánja: sokkal emberibb volna, ha Abirámot és Dátánt megalkuvásuk reális következményei sújtanák le.

A mű nyelvéről már megállapította az irodalmi kritika, hogy nagyon erőteljes, nagyon költői. A közkeletű felfogás szerint Madáchnak nagyon jól tett Arany kritikája *Az ember tragédiájának* nehezkesebb vagy laposabb sorairól. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a főok itt is abban keresendő, hogy a Mózes-tárgy nagyon szoros kapcsolatban van Madách saját politikai harcával, és a függetlenségért vívott politikai küzdelem pátosza (1861. március 12-éhez hasonló jelenetek) szólnak meg a dráma szereplőinek ajkán. A drámában foglalt küzdelemnek a valóságos politikai harcra való alapulása lendíti előre a költői dikciót: mikor Mózes a fáraó ellen szólal fel, vagy a megalkuvókat ostromozza, maga Madách, az 1861-es küzdelmek cselekvő részese beszél az ajkán. Ez magyarázza a meglevő stílusbeli egyenetlenségek mellett a különlegesen szép, lendületes részek gyakoriságát.

Madách Mózesében a kor íróinak témáját, a nemzeti ellenállást írta meg. A mű érdeme, hogy nemcsak buzdít, hanem a benső ellentétet, a hajthatatlan negyvennyolcasság és a kiegyezésre hajlamos opportunus irány küzdelmét is tükrözteti benne a haladóbb irány szempontjából irányzatosan. A függetlenségi kérdésben határozottan progresszív elveket vall, bizonyos tekintetben eszmeileg határozottabb, mint a kor költői, ha művészileg alattuk marad is (Arany, Tompa).

RUBINYI MÓZES:

MIKSZÁTH MŰVEIHEZ

1906. január elsején Mikszáth Kálmán szerződést kötött kiadójával, az akkori Révai Testvérek Rt.-gal. Ebben a szerződésben a nagy író örökáron 6000 (hatezer) koronáért eladta mindama műveit, amelyek napilapokban, folyóiratokban megjelentek, de kötetbe az író fel nem vette őket. A szerződés hiteles szövege a következő:

„Alulírott eladom a Révai Testvérek Részvénytársaságnak mindazon lapoknak kiaknázási jogát kézírataim tekintetében, amelyekbe életemen át egészen 1906-ig dolgoztam. Ezek között a legnevezetesebbek a Szegedi Napló 1880-ig, aztán a Pesti Hírlap, Országos Hírlap, az Újság és a Vasárnapi Újság, különösen a Képes Heti Krónika vagy bármely lap és folyóirat ezen időközön belül t. i. a mai napig. Köteleimbe, kivált az első időkben, csak felületesen válogattam be egyetmást, holmi apróságféléket, melyek azokba beillettek s melyekből sok értékes maradt, amit sajnálnék, ha elveszne s ami írói egyéniségem kiegészítéséhez tartozik, sok ilyet elhagytam, némelyeket kerestem és meg nem találtam; úgyszintén temérdek értékes apróság szedhető össze a Pesti Hírlap kötetekre terjedő „Tisztelt Házból” c. rovatából, melyekből csak egy kis ízelítőt adtam ki; elnöki beszédeim, tószjtajm, országgyűlési apróságok, mindenféle formájú nyilatkozatok, nekrológok, vídám könyvismertetések, színbírálatok egész raja (Szegedi Napló), melyeknek egy részét érdemes megmenteni, s melyek nézetem szerint, mint ahogy akkor, amikor megjelentek, kedvenc csemegéje voltak a közönségnek, most is és később még inkább,

korrajzi beccsel is bírván, megérdemlik a felszínrehozatalt. Mindezen körülírt dolgaimat ezen iratom alapján a Révai Testvérek kiadócégre ruházom át, kik abból annyit összeszednek, amennyit akarnak s mind az övék, ami kötetben másutt meg nem jelent, szóval, amit én otthagytam s amit ők abból felhasználni akarnak.

Mint hogy azonban ez alkalmasint majd csak halálom után történik egy nagy végleges kiadásnál, igen kérem őket, vagy jogutódait, hogy az értéktelent, a haszontalant, vagy csak a szöveget szaporítót kegyetlenül hagyják elveszni. Magam teljes életemben igen scrupulosus voltam és lelkiismeretes mind az írásban, de még inkább a kötetben való nyilvánosságra-hozatalban. Ebben tehát járjanak el intentióm szerint.

Mindezekért fizetett nekem a Révai Testvérek kiadócég 6000 koronát, melyet a mai napon hiánytalanul megkaptam — örökáron.

Kelt Budapest, 1906. január 1.

Mikszáth Kálmán s. k.

U. i. Amennyiben életemben akarna a kiadó ezekből kiadni gyűjteményt, ez csak olyan darabokból lehetne, melyeket én láttam és amelyekbe beleegyeztem.

Mikszáth Kálmán s. k.“

Ez a szerződés két szempontból érdekel bennünket. Érdekel, mint jellemző kor-dokumentum és érdekel mint az író egészséges önkritikájának megnyilvánulása.

Mikszáth tehát 6000 (hatezer) koronát kapott oeuvre-jének azért a jelentős részéért, amelyből halála után 19 kötetet lehetett kiadni, de maga az az anyag, amelyből e 19 kötetet válogattuk össze a költőnek részben személyesen, részben e szerződésben kifejezett utasításai szerint, legalább ötször annyi, mint az a 19 kötet. Így ez a szerződés példa arra, hogy abban a korban a dolgozók kizsákmányolása mennyire általános, mennyire kivétel nélkül való volt. Ha alkalom adódott, a tőke még olyan író is kizsákmányolt, amilyen Mikszáth volt, aki pedig a legnagyobb üzletet jelentette számára — kizsákmányolás nélkül is.

És rendkívüli önismeretet jelent a szerződésnek az a része, amely az író lelkiismeretes önkritikáját tárja elénk. Mikszáth mindig nagy gonddal dolgozott és kötetibe csak abszolút jó dolgait vette fel. De önkritikája már akkor jelentkezett, amikor közleményeit megírta. A cikkei alá jegyzett szerzői jelzések már pontosan értékelték műveit. A legjelentősebbek alá odaírta teljes nevét. A másodfokúakat már nevének betűivel jegyezte. (M—th K—n, M. K., M—th stb.) Eppen így legjobb szatirikus műveit *Scarron* álnévvel jegyezte. A kevésbbé jelentőseket e tárgykörből ez álnév különféle rövidítései (S—n, S., —n stb.). Ezeken kívül az álnevek, jegyzések egész légiója jelzi azt, ha valamely művét nem tartotta élvonalbelinek. Valóban e művekkel foglalkozva aránylag kevés olyat találtunk, aminek értékelése az időket is ki nem állotta. Maga Mikszáth nem is sejtette, mi mindent adott oda a fillérekért. Az író szigorú önkritikáját használta ki az erkölcselen üzletszerzés. Mint egy Krózus, úgy szórta szét elméje kincseit a lapokba, folyóiratokba. Teljes regények, a Jó palócok részben családi okból kimaradt darabjai, egy egész Dekameron (100 elbeszélés), tanulmányok, szatírák, jellemrajzok tömegei kerültek elő abból az anyagból, amelyre vonatkozólag Mikszáth azt a szerződést megkötötte.

De rendkívüli a jelentősége az anyag ama részének is, amelyet sem a Jubileumi kiadás 32 kötetébe, sem az író halála után sajtó alá rendezett 19 posztumusz-kötetbe nem vettünk fel. Fontos volt tehát e könyvekben kiadatlanul maradt művek lehető teljes bibliográfiájának összeállítása is. Ezt tettük közzé a Jubileumi kiadás utolsó, 51. kötetében megjelent Mikszáth-életrajzhoz csatolt *Bibliográfiában* (1917), amelyben összeállítottuk az írónak ama cikkei, közleményei, amelyek az egész 51 kötetes kiadásból kimaradtak. Gyakor-

lati célok mellett így megközelítettük a teljes kiadás ideálját, hiszen mégis együvé került, részben legalább cím szerint, minden, amit Mikszáth életében megalkotott.

Az évek folyamán azonban rájöttünk arra, hogy főleg könyvtáraink hírlap- és folyóirat-köteteinek sok hiányossága miatt (lelkiismeretlen csonkítók sok cikket egyszerűen kivágtak a kötetekből) a Bibliográfia nem teljes. Ezért időről-időre ugyanazon köteteket más-más könyvtárak és egyéb gyűjtemények példányai szerint revideáltuk. Egy-két cikkről megállapítottuk, hogy azoknál Mikszáth szerzősége legalább is kétes. Ezeket a Bibliográfiából törölnököknek jelezzük. Ilyen pl. egy *ifj. Mikszáth Kálmán* aláírású cikk 1885-ből. Viszont minden kétséget kizáróan megállapítottuk egy *ifj. Kürthy György* aláírású cikkről, hogy az Mikszáth Kálmán alkotása (az aláírás baráti tréfa megnyilvánulása) s így a Bibliográfiába felveendő. Így összegyűjtött bibliográfiai anyagunk egy részét (1885-ig bezárólag) ezúttal közöljük:

1. A kedves Gaillard apó. „Eredeti elbeszélés“ Ország-Világ, 1871. a 21. számtól, 22., 23. számok.
2. Thiers-ről. Budapesti Napilap, 1877. szeptember 7.
3. Egy, közönséges kínai történet. Budapesti Napilap, 1877. október 28.
4. Az utolsó név. Szegedi Napló, 1878. november 1.
5. Kossuth megint szólt. Szegedi Napló, 1878. november 4.
6. Láttam a feleségemet. Szegedi Napló, 1878. november 14.
7. Szeged, március 9. (Vezércikk.) Szegedi Napló, 1879. március 6.
8. A válúton. Szegedi Napló, 1879. március 8.
9. A Marcsám c. elbeszélés. Szegedi Napló, 1879. július 27.
10. Színház. Szegedi Napló, 1880. február 20. (Ennek egy része kiadva a Hátrahagyott Iratok Tudós Írások c. kötetében a 68–69. lapon, az 1901-i Almanach-előszóban.)
11. Egy jelenet a vész napjaiból. Szegedi Napló, 1880. 208. szám.
12. Csarnok. Az ingyenjegyek. Szegedi Napló, 1880. 267. szám.
13. Kormánybiztos és tábornok. Pesti Hírlap, 1881. május 29.
14. Választási apróságok. Pesti Hírlap, 1881. 174. szám.
15. Vándoroljatok ki. Pesti Hírlap, 1881. június 1.
16. A közbizalom. Leleplezések. Pesti Hírlap, 1881. június 27.
17. Voksvadászat. Pesti Hírlap, 1881. július 10. (Rajz a rajzhoz, a 2. számú mellékleten, Kiscsoltóy Károly aláírásával.)
18. A fogadott rab. (A mosonmegyei levéltárból. Pesti Hírlap, 1881. július 19. [a mellékleten].)
19. A tisztelgés. Rajz a rajzhoz. Pesti Hírlap, 1881. július 24. (Melléklet; Hogard képéhez szöveg, Kiscsoltóy Károly aláírással.)
20. A népszínmű kérdése. Pesti Hírlap, 1881. július 27.
21. Molnár Aladár. Pesti Hírlap, 1881. aug. 19. (Nekrológ.)
22. A picike királykisasszony. Pesti Hírlap, 1881. aug. 20.
23. Gergelyék története. Pesti Hírlap, 1881. szept. 6. (Ugyanezt másformában megírta a Szegedi Napló, 1880. 171. számában. Ez az utóbbi szöveg jelent meg a Szeged könyve 38 : 116–121. lapjain.)
24. Hol vannak a miniszterek? (L. Bibliográfia, 115. lap.) Ugyanez megjelent a Pesti Hírlapban is 1881. július 29.
25. 1882-ben a Szegedi Naplónak fővárosi leveleket ír *Pluvius*. Ez álneven sokat írt Mikszáth. (L. A saját ábrázatomról c. kötet bevezetését s ehhez a pótlásokat az Irodalomtörténetben.) De ezeket a fővárosi leveleket *nem* Mikszáth írta. L. pl. az 1882. márc. 25-iki levelet a Szegedi Naplóban, amely részletesen foglalkozik magával Mikszáth-tal.
26. Olyan nyilatkozatforma, de mégsem az, Szegedi Napló, 1882. jan. 10.
27. Nemes vér. Pesti Hírlap, 1882. május 12.
28. Mit mond a barát? Pesti Hírlap, 1882. július 25. (Melléklet.)

29. Petőfi Sándor. Pesti Hirlap, 1882. okt. 15.
  30. Poharak és könyvek. Pesti Hirlap, 1882. okt. 17.
  31. A Tiszák ezüstműi. Pesti Hirlap, 1882. dec. 6. (Ehhez l. még a Pesti Hirlap 1882. dec. 14-iki számában Mikszáth nyilatkozatát.)
  32. Kis álmos. A Remény c. győri árvízlapban. (L. Pesti Hirlap, 1883. II. 8.)
  33. A jó öreg Raksányi. Pesti Hirlap, 1883. ápr. 3.
  34. Nyiregyházi apróságok. Pesti Hirlap, 1883. június 29. (Ennek egy része kiadva a Hátrahagyott Iratok Anekdótái közt. E cikknek egy más része Az apró füvek is, amelyet a nagy író felvett a Jubileumi Kiadásba, 29. kötet, 125. lap.)
  35. Tisza Kálmán a kávéházban. Pesti Hirlap, 1883. szept. 1.
  36. Az illoyális alattvalók. Pesti Hirlap, 1883. december 25.
  37. Veres-Beniczy: Helén. Hölgyek Naptára, 1884. (Lásd Jubileumi Kiadás 44: 173—176. Veres Pálné rövid jellemzése megjelent továbbá a Veres Pálné Beniczky Helén élete és működése c. díszműben az 587—589. lapokon.)
  38. Az ú. n. „Hazai statisztika“. Pesti Hirlap, 1884. szept. 21
  39. A demokrácia a szabadelvű klubban. Pesti Hirlap, 1884. 61. szám.
  40. Urak és cigányok. Pesti Hirlap, 1884 105. szám.
  41. A mi kis Morzsánk. Megjelent a Magyar Ifjúság c. folyóiratban a 2. számtól kezdve. E folyóiratnak Mikszáth „főmunkatársa“ volt. Itt jelent meg először A két koldusdiák is.
  42. Andrassy Gyula és az adomája. Pesti Hirlap, 1885. márc. 20.
  43. Az „ügyes keresztkérdés“. Pesti Hirlap, 1885. ápr. 30.
  44. Ebers könyve. Pesti Hirlap, 1885. június 10.
- Törlendők a Bibliográfiából a következő közlemények:
 1884: Czirok Mátyás és Szomorú Miska. (Bibliográfia, 119. lap.)
 1885: A magyar Faust. (Bibliográfia, 120. lap.)

A Bibliográfia 1882-iki anyagában *A székelv bútorokról* c. közlemény helyes címe: *A magyar szoba*. Ennek névaláírása: *Kürthy György*. Ezt a cikket azonban egészen bizonyosan Mikszáth írta. E cikk története a következő: Kürti Emil író Mikszáthnak jóbarátja volt. Mikor Kürtinek György fia született, Mikszáth tréfásan az újszülött nevét írta cikke alá. Hogy ez így van, Kürti Emilen kívül megerősítették Schmittely és Légrády szerkesztők is, valamint magának a cikknek stílusa, nyelve. Midőn viszont Mikszáth Kálmánnak Kálmán László nevű fia született, Kürti visszaadta a kedves kölcsönt barátjának és egy cikkének ezt írta alá: ifj. Mikszáth Kálmán. Ez a cikk a Pesti Hirlapban, 1885. május 27-én jelent meg és címe: Ez már mégis sok tőlünk. Csevegés a kiállításról. Írta: Ifj. Mikszáth Kálmán. Ezt tehát nem Mikszáth írta.

HAJNAL ANNA:

BÁNYAI KORNÉL

(1897—1934)

A Nyugat második generációjának a kiváló költője az első világháború folyamán hadifogságba került. Öt évet töltött Oroszország különböző vidékein (Szibériában, Távol-Keleten töltötte leghosszabb idejét), orosz emlékei minduntalan felmerülnek.

Feltörnek messziről, mint ó mesékből hervadó színek:
szomorú orosz arcok.
Rontások fekete sodrába gazdagon hintik a békét,
egyet lehelnek: régi rónák, időt sűrítő
magvakkal és csattanó vizekkel.

Testvéreim, egy táj gyümölcsei, szépmívű homlokok,
rögbe s arcomba hajlók:
be messziről hozzátok termő agyamba a nagyság
időtlen kék banatát s a ködbe tűnő távlatok
embert ringató pólyás zenéjét.

Széles látóhatárú érdeklődését leginkább az ember fejlődésére irányítja. Az ember viszonya a természethez, az ember helye a természetben, az ember erőfeszítése a természet legyőzésére, mindezek a kérdések állandóan foglalkoztatják. A sokat olvasó, érzékeny kedélyű ifjú szinte az iskolapadból kerül az első világháború véres sodrásába, húszéves korában hadifogolyként éli meg Szibériában az októberi forradalmat; világvégi, elmaradott viszonyok közt élő nomád lakosság közepett szemtanúja lesz a nagy átalakulásnak.

„Az októberi forradalom, az orosz munkás- és paraszttömegek heroikus felszabadulása részben a hadifogolytáborokat is felszabadította és megnyitotta a tábor kapuit. A kint dolgozó hadifoglyok ruhájáról lekerültek a megbélyegző B. P. betűk (hadifogoly) s a hadifogolytáborokon belül önálló, lázas tevékenység veszi kezdetét. A hadifogolytáborok szoros gazdasági kapcsolatokba jutnak a szomszédos városokkal és későbbben a távolabbi vidékekkel is. A hadifogolytáborok nagy munkatelepekké, valóságos hadifogoly gyárakká alakulnak át.”

Miután széles betekintést nyert a távolkeleti viszonyokba, tanúként írja le a megváltozott politikai viszonyok folyamányaképpen beálló civilizálódást. „Szibériának és Turkesztánnak a vasútvonalaktól távolabb fekvő részein a szükségleteket jóformán a kezdetleges háziipar fedezte. A földet faékével művelték, házilag készült faedényeket használtak, csiholással nyerték a tüzet, minden háztartás maga készítette a családtagok részére szükséges téli bundát, csizmát és ruhácskát” — írja le azokat az állapotokat, amelyeket fogsága kezdetén talált.

Történelmi és társadalompolitikai megfigyelései állandó gondolkodásra készítetik a nyugati kultúra csődjéről, belső ellentmondásairól, a demokráciával palástolt rabszolgaságról, és az emberölés raffinált, minden korokat megsegyenítő tökélyreemeléséről. Az orosz viszonyokról egyik tanulmányában így beszél:

„Bizonyos, hogy az orosz hadifogság minden más hadifogságnál súlyosabb és kegyetlenebb volt, aminek magyarázatát a cári Oroszország sajátos belviszonyaiban találjuk. Az orosz kapitalizmus ugyanis ádáz harcban állva a cárral megkoronázott feudalizmussal, belső és külső kiépítés dolgában,

technikailag és világszemléleti megerősödésében messze mögötte maradt a nyugati kapitalizmusnak és így nem rendelkezett azokkal a lehetőségekkel, melyek Európa egyéb pontjain a hadifogság rabszolgajellegét részben enyhítették és elleplezték. Az orosz hadifogság e mellett kb. 80%-ban kelet kultúrálan, etnikailag idegen, nomád népekkel lakott hőmezőit, sivatagait, merőben új klimatikus viszonyait jelentette akkor, amikor az orosz munkástömegek az egész világ blokározása mellett, hihetetlen áldozatok árán kiemelték a régi világot sarkaiból s levonva a nyugati társadalmi és gazdasági romlásból a konzekvenciát, próbát tettek társadalmi és gazdasági viszonyaiknak önálló megváltoztatására.“

Bányait ezek az élmények egész életére megkülönböztették költőkortársaiktól, akik csak könyvekből értesültek az Oroszországban bekövetkezett történelmi jelentőségű fordulatokról. Neki lelkét és szemléletét megváltoztató élményei voltak az újjá vált, lélekkel és értelemmel megtelt muzsik- és munkásarcok. Almaiban mindig újra visszatértek a boldogan küszködő orosz falvak, a magukratalált orosz városok. Egy kis előadása Szibériának a Szovjet-hatalom alatt megvalósuló óriási lehetőségeivel foglalkozik.

Hazatérte után új szemmel látta a magyar föld reménytelen harcait és tudva tudta, hogy a szuronyos határokkal elzárt példa az egyetlen, ami a Kárpátok kőgátjába zárt népet felébresztené. Verseiben ez a magyar körülmények által lefogott forradalmi öntudat mindig újra felcsap:

Szárnyaljatok szép szárnyas lobogók, merészen, szirmosan,
lángoló kövek, kakasok, falvak, viritó dombok ormán.
Legyen kedves parancsunk a vért és lobogót lobogtató,
rügyeket robbantó májusi orkán.

Petőfiről a Fáklyás ember címen ír verset: „Száján keresztül rabszolga milliók szabadultak és beszéltek“; az Alföldről írott tragikus versében elsíratja a reménytelen mélységbe hullott népet.

„Tejút füstjét csillogó szikráit ontva
elzúg az éj s a szörnyű mélyben
holtan úszó tanyák fölött egyetlen
díszként csak a csorba hold dereng
tűvilági fénnel.“

Bányainak sok kiadatlan verse nagy nyelvi, érzelmi és világnézeti kincset rejt. Műveinek kiadása igen kíváncsú volna. Különös érdekességgel bírnak Szibériában írt versei; a világvégi mezőkön felvonuló első traktorok leírásai. A „Szépség mezőin“ c. költemény szinte mintaképe lehetne az ilyen tárgyról szóló vers megoldásának:

Akácvirágos, nagy mezők ezek
zsiros göröngyök, trágyás új rögök,
Magokba rejti nyár örök tűzét,
itt élet gőzölög!

Hajnal lányos kezével integet
megreszkető, kékivű dombon át.
A földből élet küld a nap felé
pacsirtás harsonát.

Már búza dől vasszörnyek torkain,
gyümölcs gurul éneklő halmokon.
Tüzekről terhes, nagy kohó az ég,
az arc naptól korom.

Érett lányok bokáin ég a nap
(itt mindenkit szerelmes láz hevít).
Nap csókolgatja ember bánatát,
sok régi könnyeit.

Lilás göröngyökön egy lendület,
egy rögbe túr a gép köröskörül.
Felhők suhannak, muzsikál a vas,
hantokra fény röpül.

Emberrel együtt lélegzik a föld —
nem jár parasztot nyúzni büszke úr.
Embert ölelve símul szerteszét
a fénnel tört azúr.

Ragyogva égbe tör tarló s a rét
(napos rónán didergő délibáb).
Szépség mezőin földre omlanak
csodás harmóniak.

A magyarságot sirató tragikus versei közt mindig újra fel-felszállnak Oroszországról szóló és egész emberi és költői világára derűt sugárzó reménykedő szavai.

Amilyen — persze viszonylagosan — tiszta képe van a valóságról, éppen olyan tisztán látja a valóságtól elszakadt magyar irodalom helyzetét is. Egy a huszas évek közepetáján kelt rövid tanulmányában a következő bátor és azidótájt nyilván meglepő különvéleményt jelentő képet adja a helyzetről:

„A tegnap holnapot hirdető irodalmi 'technikusok' önmagukat ismételve védelmezik irodalmi pozícióikat. Mintán munkásságuk javarésze a magyar nyelv örökös csiszolgatásában és a külföldi művek átültetésében merül ki — ezek az írók a produktív alkotás nagy csődjében szorgalmasan munkálkodnak és széleskörű fordítási tevékenységet fejtenek ki. Babits Mihály tagadhatatlanul értékes magyar ruhába öltöztette Dante klasszikus munkáját, a 'Divina Commedia'-t. Tóth Árpád Baudelairen és más nyugati költők művein próbálgatja a magyar nyelv csengését. Körük már egy meglehetősen szépszámmú írói gárda csoportosult. A megjelent. eredeti munkák azonban bizonyos formális bravúroskodáson és a l'art pour l'art erőszakolásán kívül alig hoznak új szépségeket, ellenkezőleg mint megmohosodott kövek elállják a jövő útjait.“ Melegen méltató szavai vannak Juhász Gyuláról, akinek „a magyar vidéki élet tragikus mélységeiből felsíró versei messze kimagaslanak a jelenlegi irodalmi termésből“. A kor vezető folyóirataról így vélekedik: „Ebben az irányban úgy látszik teljes már a fiaskó s a Babits, Móricz s a Babits és Ady közt lengő Kosztolányi égisze alatt megjelenő 'Nyugat'-ban csak ezen íróknak presztízse és elsősorban Osvát Ernőnek a fiatal tehetségekkel szemben megnyilvánuló állandó érdeklődése leplezi jól-rosszul a megkövesedés szimptomáit.“

És mik ezzel szemben az új magyar irodalom nagy pozitívumai Bányai szerint: „A magyar regényt Móricz hatalmas életté duzzasztotta s bámulatos mélységekkel közeledett a magyar problémához. Ady verseiben jövőbe rohan a magyarság multja, századok zenéje vált izes gyümölcscsé. A magyar irodalom az epikában Móriczal, a lírában Adyval lombosodik új szürenek felé.“

Bányai prózai írásai rendkívül fejlett politikai, nemzetgazdasági és kritikai érzékről tanúskodnak. Szibéria gazdasági jövőjéről szóló előadás-szövege, a hadifogságról szóló érdekes írása, két irodalmi vonatkozású eikke kiadásra érdemesek. Az 1934-ben meghalt költőnek sok kézirata elveszett. A fennmaradottak nagyobb része azonban méltán sorolandó be haladó költőink kitűnő művei közé.

HARTAY ERZSÉBET:

ISMERETLEN VERS KATONA LAJOSTÓL

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őrzi a nagy folklorista, *Katona Lajos* kéziratok hagyatékát. Az anyag új rendezése során felszínre került a tudvalevőleg gyakran verselgető tudós költeményei között egyik olyan kiadatlan verse is, amely jelentőségében messze meghaladja a többiekét és szerzőjének emberi egyéniségére, szociális nézeteire, sőt: honi téjakon korát erősen megelőző, kifejezetten forradalmi állásfoglalására vet éles fényt. *Császár Etemér* a Kisfaludy Társaság megbízásából közzéadott kétkötetes, „*Katona Lajos irodalmi tanulmányai*” című gyűjtemény¹ bevezető életrajzában e versről — bár az az elhunyt tudós hagyatékában két eredeti, azonos szövegű kézíraton is szerepel — nem tesz említést.

Hangban, modorban erősen elüt ez a vers Katona egyébként ismert és túlnyomórészt *Kovács Gergely* álnév alatt többfelé megjelentetett költeményeitől:² míg ez utóbbiak a századvég epigon-költészetének, fonnyadt, avatag hangú szerelmi lírájának típusos kifejezései, e kiadatlan versben új idők új hangulata kap hangot. A költemény címe: *1886. márczius 18.* és Katona jegyzete szerint „*a párisi commune-lázadás 15. évfordulójára és a belga munkás-zavargás kitörése alkalmából*” készült, — április 1-én — nyilván a fiatal Katona 1885—86. gráci tartózkodása idején.

Az 1886. év a belga munkásmozgalom történetének egyik legjelentősebb esztendeje. A már hosszú évek óta több-kevesebb hevességgel folyó bérharcok az év március közepén újból fellángoltak — ez alkalommal szokatlan erővel — és főként a Lüttich-környéki bányavidéken. Tizennyolcadikán este nagy munkástömegek gyűltek össze Lüttichben, s vörös zászlók alatt vonultak végig a városban; a tüntetés kapcsán lelkes beszédek hangzottak el. Az egybesereglett tömeg szétszlatására hamarosan csendőrség vonult ki, kődobások és revolverlövészek estek, majd megtorlásként 47 személyt tartóztattak le, s utóbb ezeket 6—16 havi börtönre ítélték. Csakhamar Brüsszel, Antwerpen, Namur, Beverloo vidékéről is érkezett katonaság; a sztrájk napról napra terjedt és a katonasággal való számos összeütközésnek több halálos áldozata is volt.³

Katona verse a nemsokára Belgium más bányavidékeire is átcsapó és egyre hatásosabb, elkeseredettebb eszközökkel küzdő sztrájkoszorozat első kezdeményezéseit, kitörését ünnepli. Maga is generációkon át nehézsorú kisiparos családból származott, és korán árvaságra jutva, jól ismerte a kiszolgáltatottak és elnyomottak keserű kenyerét: így fenntartás nélkül áll

¹ Budapest, 1912.

² Felsorolásukat l. id. kiad. II. k. 391—2. l.

³ Vö. *Soetbeer H.* cikkét: *Arbeitseinstellungen in Belgien. Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, I. Jena, 1898.

a dolgozó és „érecjárommal elnyomott” rétegek oldalára. Ismeri a tőke — a zsarnok „*birtok*” — kizsákmányoló hatalmát, s nem is lát más utat a szabadabb, emberibb jövő felé, mint az osztályharc radikális véghezvitelét a munkásság teljes győzelméig.

A vers külső-belső művészi formája ellen kétségtelenül emelhetők kifogások — mégis a 19. század második felének legforradalmibb és talán legöntudatosabb magyar szocialista versét látjuk benne.⁴

1886. márczius 18.⁵

Meg-reng a föld alattunk,
Háborgva zúg a lég,
Koromsötét felhők közt
Villám-betűkkel ég
E szó: *elég!*...
Hadd rengjen a föld, melynek kövéből
Templom, kaszánya, börtön épül;
Rengjen — a míg vasát békónak
Assa a munkás ön-kezére —
S éh-halál a munka bére;
Rengjen — a míg érc-jármot rónak
Herék a dolgozó nyakára,
S míg az úri dáridónak
Munkás-vér az átkos ára!...

S ha reng a föld, ha zúg a lég,
S villám-betűkkel írva ég
Sötét felhők között e szó:
Elég!...
Dördüljön utána a vad riadó, —
Hajrá! te rongyos-éhes
Rabszolga-„csőcselék”,
Öld irgalmatlanul
A jóllakott henyét, —
Vagy légy tovább is „trágya”
És „ágyú-töltelék”...
Kaszát, pörölyt, üszköt ragadj, —
S míg porba nem omlik a zsarnok* vára, *birtok!

Rombolj, követ kövön ne hagyj!
Hajrá! Irtó csatára!...

⁴ Katona baloldalisága, radikalizmusa és Habsburg-ellenessége eddig is ismert volt; a kéziratos hagyatéknak más — töredékes — feljegyzései, levélrészletei is ilyen értelemben tanúskodnak. Ezekre és Katona, valamint szűkebb baráti köre, az együtt szerkesztett Élet folyóirat politikai és társadalmi orientációjának részletes vizsgálatára később szeretnénk visszatérni.

⁵ M. T. Akad. könyvtára; kézirattári sz.: Régi és újabb írók, 4. r. 347. V.

⁶ Katona sajátkezű bejegyzése.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság annak a felelősségnek tudatában, amely a magyar- és világirodalom kutatása, valamint az elért eredmények népszerűsítése terén reáharul, fel kívánja venni a kapcsolatot mindazokkal, akik a haladó irodalomtudomány művelésével foglalkoznak, s munkájukat a lehetőség szerint össze kívánja hangolni a Társaság öt éves tudományos ter-
vével. Felkéri tehát mindazokat, akik megfelelő ismerettel rendelkeznek és a további kutatómunkában vagy az eredmények szélesebb körben való ismer-
tetésében részt venni kívánnak, jelentkezzenek írásban a Magyar Irodalom-
történeti Társaságnál (Bp. VIII., Múzeum-krt. 6—8.) és a következő kérdésekre
térjenek ki:

1. Életrajz.
2. Az irodalomtudomány melyik területe iránt érdeklődik.
3. Eddigi tudományos munkássága (esetleg mellékletekkel).
4. Milyen tudományos tervekkel (esetleg készülő művekkel) foglalkozik.
5. Vannak-e (s ha igen, melyek) a tervezett munka elvégzésének nehézségei?
6. Lakóhelyén tud-e olyanokról, akik egy ott megszervezendő irodalom-
történeti munkaközösségbe bevonhatók lennének, önálló kutatási, vagy
a kutatás eredményének népszerűsítése céljából. Ha igen, kik ezek?
Kit javasolna a kör vezetőjének, miért?

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG VEZETŐSÉGE

FELHÍVÁS CIKKÍRÓINKHOZ!

A kereseti adóról szóló 3800/1950. sz. rendelet értelmében a cikkírótiszteletdíj — mint szellemi foglalkozásból származó bevétel — kétféle adónem alá esik:

1. Kereseti adó, amelyet a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. levon a tisztelet-
díjból: ez 4% mellékfoglalkozás, 6% főfoglalkozás esetében. Az adókulcs megállapí-
tásához a *szerző nyilatkozatára van szükség.*

2. Jövedelemadó, amelyet mindenki utólagosan fizet. Ennek módja: évenként
egyszer (legközelebb 1951-ben) az évi adóbevallási ívhez hozzácsatolják a vállala-
tunknak erre a célra rendszeresített igazolását az előző év folyamán cikkírói (szer-
kesztői, fordítói) munkáért felvett összegekről.

Tekintettel arra, hogy a szerkesztői, szerzői, fordítói díjakat csak a nyilatkoza-
tok beérkezése után tudjuk kiutalni, kérünk minden cikkíró (fordítót), hogy a hasáb-
levonatokhoz mellékelte nyilatkozatot *egy ízben* kitölteni és a hasábkorrektúrával
egyidejűleg a felelős szerkesztőhöz visszajuttatni szíveskedjék.

A Tudományos Folyóiratkiadó N. V.

A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950. ÁPRILIS-MÁJUS HAVÁBAN MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- A hivatal packázásai, történetek a bürokráciáról. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kovács Miklós. Révai, 287 l. 18:50 Ft.
- A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514. Összeállította Geréb László, a bevezetőt írta Székely György. Hungária, 255 l. 10 Ft.
- Arany János válogatott költeményei. Franklin, 284 l. 10 Ft.
- Babeuf válogatott írásai. Ford.: Csatlós János. Szerk.: Köpeczi Béla, Molnár Erik előszavával. Hungária, 191 l. 9 Ft.
- Berman: A számok tudománya. Ford.: Radó György. Hungária. 159 l. 17 Ft.
- Hrisztó Botev: Válogatott írásai. Összeállította és fordította Képes Géza. Révai, 138 l. 16:50 Ft.
- Csehov: A pirosruhás lány. Ford.: Magos László. Új magyar, 203 l. 14 Ft.
- Czibor János: Gábor Áron. Révai, 180 l. 10:50 Ft.
- Déry Tibor: Felelet. Révai, 416 l. 25 Ft.
- Egry Irén: A gyár felébred. Franklin. 153 l. 9:50 Ft.
- Harcolumk a békéért. Szerk.: Gimes Miklós. Új magyar, 228 l. 6 Ft.
- Hunya István: Kubikosok. Révai, 184 l. 12:50 Ft.
- Illés Béla: A vígszínházi csata. Révai, 124 l. 13 Ft.
- Illyés Gyula: Két férfi. Révai, 172 l. 11 Ft.
- József Attila összes versei. Összeállította Kardos László. Révai, 636 l. 19 Ft.
- Juhász Ferenc: A Sántha család. Hungária, 89 l. 8:50 Ft.
- Kalevala: Ford.: Vikár Béla. Összeállította és a bevezetést írta Otto Kuusinen. Hungária, 225 l. 24 Ft.
- Kamjén István: Mihály. Révai, 179 l. 11 Ft.
- L. Kiacseli: Gvádi Bigva. Ford.: Kóbor Noémi. Új magyar, 213 l. 12 Ft.
- Koptyelov: A havas csúcs. Ford.: Kádár Gyula. Új magyar. 174 l. 12 Ft.
- Kuczka Péter: Az élet szép. Révai, 72 l. 6:50 Ft.
- J. M. Kusnir: Elektronmikroszkop: Ford.: Sándor Endre. Hungária, 60 l. 6 Ft.
- Marco Polo utazásai. Ford.: Vajda Endre. Nagy Lajos Gyula előszavával. Hungária, 283 l. 25 Ft.
- I. V. Micsurin: Válogatott tanulmányai. Ford.: Rényi Artur. I. I. Prezent bevezető tanulmányával. Hungária. 166 l. 16 Ft.
- Pervencev: Kocsubej. Ford.: E. Sultson Ina. Új magyar, 303 l. 8:50 Ft.
- Somlyó György: Seregszemle. Hungária, 73 l. 7 Ft.
- „Tépjétek le a sötétség bilincseit.“ 18. századi magyar röpiratok a feudális egyházzal. Szerkesztés és bevezetés: Kató István. Sajtó alá rendezte: Tarnai Andor. Hungária, 147 l. 7 Ft.
- L. Tolsztoj: Egy szegény asszony élete. Ford.: Száva István. Franklin. 109 l. 6 Ft.
- Vérsi Endre: Boldog grafikon. Révai, 114 l. 8 Ft.
- Villon: A nagy testamentum. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Vas István. Franklin, 185 l. 20 Ft.
- K. Zseltova: Vlagyimir Vorosin és brigádja. Ford.: Münnich Károly. Új magyar, 57 l. 2 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-utca 4.

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

2. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

P. D. KRAJEVSZKIJ: Majakovszkij — a forradalom költője

BARTA JÁNOS: Arany János a Bach-korszakban

KIRÁLY ISTVÁN: Népi demokráciánk irodalma

VITA

„Magyar irodalom“ (Egy cikk és egy vita tanulságai)

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Eckhardt Sándor: Uralkodók harca
a fogoly Balassi Bálintért

Esze Tamás: Őszi harmat után

Kemény G. Gábor: Riedl Szende

Móricz Miklós: Debrecen és Sárospatak
Móricz Zsigmond életében

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Komjáthy Jenő kiadatlan versei

Ady és az 1905-ös orosz forradalom

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6—8., I. EM.)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS

FÖLDESSY GYULA

TOLNAI GÁBOR

WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár:

Jegyző:

KIRÁLY ISTVÁN

KLANICZAY TIBOR

Pénztáros:

Ellenőr:

SZABOLCSI MIKLÓS

SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950.

2. SZÁM

<i>P. D. Krajevskij: Majakovszkij, a forradalom költője</i>	1
<i>Barta János: Arany János a Bach-korszakban</i>	21
<i>Király István: Népi demokráciánk irodalma</i>	33

VITA

„Magyar Irodalom“ Egy cikk és egy vita tanulságai (Barta J.)	57
--	----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Eckhardt Sándor: Uralkodók harca a fogoly Balassi Bálintért</i>	60
<i>Esze Tamás: Őszi harmat után</i>	64
<i>Kemény G. Gábor: Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért</i>	70
<i>Péter László: A kiegyezés korabeli parasztsors tükröződése egy ujtípusú népballadában</i>	90
<i>Móricz Miklós: Debrecen és Sárospatak Móricz Zsigmond életében (Testvéri emlékezés)</i>	93
<i>Koltay Kastner Jenő: Giordano Bruno a magyar irodalomban</i>	101

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Komjáthy Jenő kiadatlan versei (Németh G. Béla)	108
Ady és az 1905-ös orosz forradalom (Földessy Gyula)	112

SZEMLE

A magyar parasztháborúk irodalma 1437—1514 (Kardos Tibor)	119
„Tépjétek el a sötétség bilincseit“ (Szauder József)	125
Arany János válogatott versei (Horlai Györgyné)	127

P. D. KRAJEVSZKIJ:

MAJAKOVSZKIJ — A FORRADALOM KÖLTŐJE

I.

Áprilisban volt húsz esztendeje annak, hogy meghalt a szovjet korszak legjobb, legtehetségesebb költője — Vlagyimir Vlagyimirovics Majakovszkij.

Majakovszkij kétségkívül a 20. század legkiemelkedőbb költő-újítója. Arra volt hivatva — és ezt a hivatását be is töltötte — hogy megteremtse az új költészetet, a harc és a munka költészetét, egy mély eszmei és hazafias költészetet: a szocialista realizmus költészetét.

Mint a nép igaz fia, mint kora gyermeke, költészetének egész „zengő erejét“ annak a forradalmi harcnak szentelte, amelyet a Szovjetúnióban a dolgozó tömegek az új szocialista életforma megszilárdításáért folytattak. Mély szenvedéllyel mondotta:

Nekünk az ösvényt Lenin mutatta
Minden más út görbe és kátyús

Két korszaknak a határán tűnt fel Majakovszkij, azon a határon, amely a régi burzsoá világ pusztulását és az új szocialista társadalom megszületését jelzi és tudatosan, minden ingadozás nélkül az új világhoz kapcsolta életét és művét, annak dalnoka lett.

A költő irodalmi pályafutását a század elején kezdte. Ennek a korszaknak irodalmi harcában két tábor állt egymással szemben: a forradalom és a reakció tábora. Ebben a harcban Majakovszkij állásfoglalása egészen világos volt: ahhoz a forradalmi táborhoz tartozott, amelynek élén Gorkij, a nagy proletár író állott. Nem kétséges, hogy azt a gondolatkört, témakört, azokat a jellemeket és problémákat, amelyek a 20. században elsősorban Gorkij művében jelentkeztek, Majakovszkij lírai képekben formálta meg.

Már korai, forradalomelőtti korszakában kereste az utat a valódi demokratikus, forradalmi költészet felé. Már akkor felemelte haragos szavát a hazugság, a kizsákmányolás, a vallási és politikai csalás ellen, amelyek a polgári társadalmat jellemzik.

Majakovszkij korai műveinek lapjairól az olvasó előtt kirajzolódik magának a költőnek lírai alakja, ahogy súlyos lépteivel a város aszfaltos utcáit rója, a házak kőóriásait nézegetve lefolyó csöveikkel, cégtábláikkal, a „vezetékek hurkaival“, és behatolni próbál a város „sokarcú“ életébe, hogy megértse. A korai Majakovszkijnál világosan kirajzolódik a város képe, az a kapitalista „város-pokol“, amely idegen az emberi érzésektől és élményektől, amely gőzösök fűttyével, automo-

bilok tülkölésével, repülőgépek zúgásával — egész zajával elfojtotta az ember lelkének „kiáltását“, a költő sebzett szívének „kiáltását“. Innen származik a költő határozottan ellenséges beállítottsága az ilyen várossal szemben.

A fiatal Majakovszkij művészete természetesen nem fejlődött ellenmondások nélkül. Ezek az ellenmondások két elv, két vonal eredőjének tekinthetők, s ezek ugyanúgy fellelhetők életében, mint tudatában és művében. Egyrészt Majakovszkij kapcsolatban volt egy bizonyos irodalmi csoporttal, iskolával, amely a szűk individualizmus kultuszát űzte, esztétikai szenvedéllyel és vitákkal, másrészt — „hívta“ őt a nép szenvedésével és nyomorával, a nép, amelynek társadalmi-politikai harcát olyan jól értette és amely oly közel állt hozzá. Egyik oldalon a futurizmus, esztétikai szélsőségeivel, formalista kísérleteivel, a másik oldalon — élesen felvetett társadalmi témák keresése a nagy, lényegileg realista művészet felé való törekvés.

Az első vonal Majakovszkij alkotásában — lefelé megy, a második — felfelé. Művészetében kétségkívül a második — felfelé vezető vonal győzött, győzte le a másikat.

Majakovszkij már a forradalomelőtti években a társadalom legalsó rétege képviselőjének és védelmezőjének tekintette magát, — ebben a rétegben találta meg a legemberibb embereket, — és szenvedélye minden erejével vetette rá magát a jóllakott burzsujra, a társadalmi bűnök és az erőszak minden képviselőjére, akiket hájas és egyéniségnélküli emberek bandájának tekintett. A gazdagság és szegénység közötti kontraszt, a társadalmi ellenmondások, az elnyomó és elnyomottak között — ez válik a költészetét átható központi mértékké. Az első világháború kiélezte ezeket az ellentéteket és ellenmondásokat.

A forradalomelőtti években Majakovszkij leleplezte művében a kapitalista valóságot és széles alapokon nyugvó demokratikus művészetet teremtett, de még nem a szocialista realizmus művészetét. A szocialista realizmus lírai képviselőjévé csupán a forradalomutáni időszakban vált.

II.

A nagy októberi szocialista forradalom Majakovszkij alkotása számára igen széles perspektívákat nyitott. Mindenekelőtt új eszméket hozott számára, új témákat, új anyagot, új színeket, kiszélesítette alkotásának skáláját, kivitte az utcára és a terekre, amelyeket birtokba vettek a tömegek és ezeknek a tömegeknek a költőjévé, — népi költővé tette őt. A forradalom első napjaitól fogva a forradalom tribunja, tömegagitátor, a Lenin—Sztálin nagy pártja által vezetett nép küzdelmének énekesévé válik.

Az a kritikus viszony a valósághoz, amely a korai Majakovszkijt jellemzi, átadja helyét egy szenvedélyes viszonynak, és az élet tragikus felfogása helyébe most a forradalmi optimizmus lép. Alkotása rendkívül sokoldalúvá válik. A forradalmi kor minden nagy és kis eseménye, ennek az időnek egész bonyolult és forrongó élete művének tartalmává válik.

Mindenről írt verseket és mindenki, mindenki számára. „Mindenkőről“ — azt jelenti: a régiről is, az újról is; mindent, ami régi, elítélt,

kigúnyolt, mindent ami új, segített növekedésében, féltő gonddal ápolt. Meglepő élesen és világosan különül el Majakovszkij költészetében a „fény és árnyék“, a pozitív és a negatív, a haladó, növekvő és a reakciós, a pusztulásra ítélt.

„Mindenki, mindenki számára“ — azt jelenti, hogy a sokmillió tömegek, a nép számára. Ez volt verseinek „szociális címzése“.

Mint a forradalom költője, sohasem volt „szónok“, aki szemléli az életet. A szenvedély, az aktivitás, nem pedig a reflexió — ez művének egyik lényeges vonása. „Miért írok én Manya és Petya szerelméről, a helyett, hogy úgy tekinteném magamat, mint annak az állami szervnek egy részét, amely az életet építi“, — mondotta a költő, és a művészet eszközeivel ő valóban az új szocialista életet építette.

III.

A fiatal köztársaság konkrét feladatainak megoldása során Majakovszkij mindenekelőtt elsajátította a forradalmi harc tapasztalatait. A forradalom első éveiben írt versei a forradalmi események sajátos költői naplóját alkotják. „A forradalom ódája“, „Mese Piroskáról“, „Nemzetközi állatmese“, „A mi indulónk“, „Mi megyünk“, „A másik oldalnak“, „Napiparancsok a művészet hadseregéhez“, „Megrendítő tények“, „Induló balra“ stb. Ime, a költő visszhangja az aktuális eseményekre. Szélesebb alapon ezt a „Miszteriumban“ találjuk meg.

Ismeretes, hogy a költő kihívó dalával:

Falj ananászt, fácánt, ne búsulj.
közelg haláloed napja, burzsuj.

rohamozták meg a tömegek a régi világ erődjait. Erre a rohamra hívott fel minden költeménye. Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben az időben a költő a társadalmilag leghatékonyabb műfajban szólal meg, az ódában, indulóban, napiparancsban, politikai költeményben.

Az óda lehetővé tette, hogy jobban és teljesebben fejezze ki elragadtatását a diadalmasan kibontakozó forradalom felett.

Az indulók egyenesen a néphez szóltak; feladatuk az volt, hogy megszervezzék a tömegek ünnepélyes győzelmi felvonulásait az utcákon és tereken. Versmértékük, pl. az „Induló balra“ versmértéke, közvetlenül érzékelteti a felvonuló tömegek lépteinek ütemét. Tartalmilag mind „A mi indulónk“, mind az „Induló balra“ olyan költemények, amelyek rohamra szólítják a tömegeket a gyűlölt régi világ ellen. A forradalom győzött. A mi győzelmes rendünkben nincs helye a csüggedésnek, ezért —

„Hadd döngjön a térre, rohamra süvöltve,
a forradalom, — fel a főt dacosan!
Megmossuk a városokat, hisz a földre
egy másik özön heves árja rohan.

(A mi indulónk.)

„Induló balra“ c. költeményben a költő még pontosabban megmondja:

„Az Ádám-Éva féle
törvényt tegyük ravatalra.

Odahív, ahol

a kínok hegyein túl
majd végtelen és napos a tájék.

A régi iránti gyűlölet:

— A régi legyen hát újra itt?

Az új örömteli üdvözlése:

— Időgebénknek nincsen féke,

Az életigenlő optimizmus:

Homályosíthat saszemet a pára?

A költő hite a forradalom igaz eszméinek végleges győzelmében:

A kommünt senki le nem igazza!

— képezi az „Induló“ lendületének alapját.

A forradalom első éveinek költészetére nem kevésbé jellemzőek a „Napiparancsok a művészetek hadseregéhez“ c. költeményei, amelyekben a költő kifejti felfogását a forradalmi művészet feladatairól. A költő sajátos művészi krédója ez. Majakovszkij összegyűjti a baloldali művészeket és hadseregparancsnokként parancsokat oszt ki hadseregének, megjelölve a harc célját és eszközeit. Az első „Napiparancs“-ban e célokat ekképpen határozza meg:

Szalmázik a vének gyáva brigádja,
üres szalmát csépelni kár.
Elvtársak,
a barrikádra!
A szív s lélek barrikádja vár.

A költő felhívja a művészeket arra, hogy művészetüket szenteljék a forradalmi tömegeknek:

Utcára vigyük ki a zongorákat, és hogy énekeljék még a forradalmat:

Az idő roppant könyvében
vannak még lapok tiszták;
a forradalom napjairól
kezdjünk dalt, messzesüvöltőt:
ki az utcára, futuristák,
dobosok és költők!

A művészi ábrázolás eszközeinek is a népi mozgalom lendületének kell megfelelniök.

— Minden utca — a mi ecsetünk
s a palettáink: a terek —

jelenti ki a költő.

Mint az elsőben, úgy a „Második számú napiparancsban“ is szembeállítja a költő a forradalom tömegművészetét az intím jellegű kamaraművészettel.

— Elég!
Felejtsetek
és köpjetek
a rímekre,
az áriákra
és a rózsabokorra...

mondja a művészekhez és költőkhöz fordulva.

— Mesterek
kellenek most s nem hosszúfűrtű
prédikátorok,

— így formulázza meg a költő a forradalmi korszak alapvető, parancsoló követelményeit a művészek felé. A forradalom új költészete új kifejezési eszközöket is kíván. Meg lehet énekelni a „gyöngyvirágokat, boglárkákat, gyöngéd szerelmet“ — de „kirántani a köztársaságot a sárból“ — egészen más. Itt új anyagra is, kifejezési eszközre is szükség van. A költő hiszi és tudja, hogy a mi nyelvünk elég gazdag ahhoz, hogy megfelelő módon kifejezze az új művészet témáit és gondolatait.

— Halmozzatok csak hangra hangot
s előre,
szátokat ne nyögözze restség.
Vannak még jófajta hangok:
Er.
Es.
S csé,

— ezzel a képpel fejezi ki Majakovszkij ezt a gondolatát.

A „Napiparancsok“-kal közvetlen kapcsolatban vannak olyan költeményei, mint „A költő-munkás“ és „Különös kaland“, amelyek megmutatják, hogy mi a költő szerepe az életben. Ehhez a tárgyhoz Majakovszkij később többször vissza fog térni, de meg kell jegyeznünk, hogy már a forradalom első éveiben „a költő — a nép vezetője és egyben a nép szolgája“ az ő szemében, a költészet pedig „bütykös“ kezek

alkotása. A Költő-munkás c. költeményében Majakovszkij a költőket különböző szakmába tartozó dolgozókkal és technikusokkal hasonlítja össze és ezt mondja:

Ki szegzi

naplopás vádját ellenünk?

A nyelv köszörűkövével elméket fenünk.

Erre a kérdésre — „Ki több, — a költő vagy a technikus?“ — ezt válaszolja:

— Mindakettő.

Egyforma pumpa a szívük.

Különbözünk.

Bajtársak a dolgozó tömegben.

A test s a szellem proletárjai.

Majakovszkij legoptimistább, életörömmel teli, nagyszerű költeménye a „Különös kaland...“, nem csupán a költőnek a nappal folytatott színesen leírt beszélgetése miatt, nemcsak az alapját képező irodalmi metafora miatt érdekes, de érdekes azért, hogy olyan nagy jelentőséget tulajdonít benne Majakovszkij a költőnek. A költő hasonló a naphoz, ő a világ fáklyája. Hivatása, hogy ragyogjon, — „örök tüzes láng“. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajjon mindenki, aki verseket ír, költőnek nevezheti-e magát és képes-e minden költő arra, hogy feladatát teljesítse? Vajjon az a kis „szürke“, aki „úgy csiripel, mint a fűrj“, szintén — Nap? Majakovszkij felfogása tökéletesen világos. Csak az olyan költő, aki nem távolodik el a nép életétől, hanem közeledik hozzá, aki átéli kora minden gondját-baját, minden problémáját, csak az ilyen költő válhatik a nép életének és dicsőségének krónikásává, s világíthatja meg a nép útját a múltból a jövő felé. Amikor a költőt a naphoz hasonlítja, Majakovszkij ezzel már hangsúlyozza a forradalmi költészet nagyságát és erejét, magas eszmei színvonalát, harcát az ember elnyomása ellen, a pesszimizmus és a közönyösség ellen.

A békés építés éveiben a költő forradalmi lírája még nagyobb lendületet vett. Nehéz felsorolni mindazt, amiről a költő írt, nem kevésbé nehéz olyasmire akadni, amiről nem írt — annyira sokszerű és sokirányú volt alkotása. Ezekben az években Majakovszkij legfontosabb témái az új életformával kapcsolatosak, amely átalakítja életünket; a gyárak, üzemek, egész városok építése országunkban, az új emberek, akik az új építéssel együtt nőnek, a Szovjet Hadsereg, a mi büszkeségünk, — a szovjet nép hazafiassága, stb. Nagy versciklusokat szentelt külföldi úti élményeinek, pl. a „Páris“, „Amerikai versek“ c. ciklusokat, végül pedig írt a költő egész sor gyermekverset — „Majakovszkij a gyermekeknek“.

Majakovszkij verseiben sohasem egyes tények passzív naturalista leírását találjuk meg, hanem mindig éles művészi általánosításokat, amelyek kifejezik a tények mélyebb értelmét. Ebben mutatkozott meg a költőnek az a képessége, hogy „bármely apróságot“ a forradalom alapvető feladatainak szempontjából írjon le. Nagyon érdekes pl. „Ivan

Kozirev elbeszélése arról, hogyan költözött új lakásba“. Az ember azt hinné, hogy kevés „poetikus“, költő tollára méltó mozzanat van abban, hogy egy munkás új lakást kap és beköltözik új lakásába. De Majakovszkij ebben az első pillantásra jelentéktelennek látszó tényben meg tudta mutatni nemcsak a munkások életét a mi országunkban, de rá tudott mutatni államrendünk alapjaira is.

Iván Kozirev — proletár, aki „úgy élt, ahogy anyja a világra vétékezte“, de most neki „lakást adott a munkás-lakásépítő szövetkezet“. Az általánosítás itt világos és meggyőző. A Tanácsköztársaság a munka köztársasága. A dolgozó emberekről való gondoskodás nálunk előtérben van. A költő arra is felhívja a figyelmet, hogy a lakás kényelme hogyan segít leküzdeni a fáradtságot, hogyan teremti újjá a dolgozók erejét új munka számára. Hogyne jutna el ezek után Ivan Kozirev ehhez a megállapításhoz:

— bizony finom dolog

ez a

szocialista

szovjethatalom!

De Majakovszkij nemcsak „a kicsiben“ látja meg a „nagyot“, de a „nagy“ sem takarja el előtte a „kicsit“. Így „Egy ember elbeszélése egy álomról“ c. költeményében, „egy ember“ — tegyük fel, maga a költő — „egy automobilról ábrándozik“. A perspektíva kétségtelenül vonzó.

Gyalogosok

s kocsik mellett

mint egy népbiztos robogok el.

Önmagamnak

pótolhatatlan felelőse.

De álmaiban „az automobilban suhanva“, a költő nem feledkezik meg az élet mindennapos apróságairól:

De most a flasztért

javítsuk ki egyelőre,

Tekintettel a sok járókelőre.

Különösen jól és imádatlaltelten fejezi ki Majakovszkij az újjáépítésen dolgozó szovjet emberek építő és alkotó lendületét. A legtisztábban ez „A Kuznyecsztrojról és a kuznyecki emberekről“ c. költeményében jut kifejezésre. A költőt bámulatba ejtette az építkezés rendkívüli lendülete, amely valóban óriás-nép erejéhez van mérve. „Erre a helyre az 5 éves terv alatt 1 millió vagón épületanyagot fognak szállítani. Itt lesz a kohászat gigásza, a szénipar gigásza és egy tízezer lakosú város“, — ez a száraz újsághír izgalomba hozta a költőt és egy nagyszerű költemény megírására ihlette. Milyen hatalmas munka, milyen óriási méretű építkezés, milyen perspektívák! A költőt

elsősorban az emberek érdeklik, akiknek munkájával épül fel mindez. Mintha élnének, úgy nőnek nagyra előttünk, egyszerű szovjet emberek, dolgozók, akik idejöttek építeni a „kertvárost“. A vezér, a Párt felhívása hozta ide őket, a kormány felhívása arra, hogy megszilárdítsák a szocialista haza hatalmát, forró hazaszeretetük hozta ide őket és az a tudat, hogy egyéni sorsuk elválaszthatatlan a haza sorsától. Ez az, ami munkára lelkesíti és segíti őket abban, hogy a gigászi építkezésnél komoly nélkülözéseket tűrjenek el. A költő leírja az építők életét. Ezek az emberek valahol a sztyeppén laknak, „egy régi szekér alatt“, petróleum helyett „gyújtóst égetnek“, vagy pedig „sötétben ülnek“, olykor „átnedvesedett kenyeret rágsálnak“.

Bár

hidegtől szederjes,
ezt rebegi az ajk:
„Mához négy évre kert lesz
e táj és csupa park.“

A nélkülözések, amelyeket ezek a becsületes dolgozók olyan türelmesen elviselnek, még jobban megmutatják hősiess munkájuk egész nagyságát. Befejezésül a költő teljesen megalapozott meggyőződésének ad kifejezést:

Tudom: lesz rengeteg kert
s tudom: lesz tavasza,
hisz annyi ilyen embert
szül
a szovjethaza!

Majakovszkij lírájában ezekben az esztendőekben nagy helyet foglalnak el a hazafias és a honvédelmi témák is. Az első, a hazafias motívum, különösen tisztán csendül ki „Nette elvtársnak, a hajónak és az embernek“, „Vers a szovjet útleveletről“ c. költeményeiből, valamint egész sor más verséből, míg a honvédelmi motívum a „Tízéves évfordulóra“, „Honvédelmi induló“, „Győzhetetlen fegyver“ c. költeményeinek nagy ciklusából, stb. E két téma gyakran szétválaszthatatlan egységbe olvad össze.

„Nette elvtársnak, a hajónak és az embernek“ c. költeményében Majakovszkij Teodor Nette szovjet diplomáciai futár önfeláldozó hősiességét énekelte meg, aki elpusztult, miközben a futárcsomagát védte a kémelhárítók támadóival szemben. Később Teodor Nettéről egy hajót neveztek el. A hajóval való beszélgetést a költő úgy fogja fel, mint találkozást harc közben elesett barátjával. Teodor Nette hősiess magatartása mutatta meg az új ember legjellemzőbb vonását — a lángoló szovjet hazafiságot, megmutatta „a kommunizmus természetét és lényegét“. Majakovszkij a költemény hőse iránt határtalan szeretetet érez, lelkesedik érte, ami különösen világosan kifejeződik a befejező verssorokban:

— S mikor utolsó óráját
 az élet élém tette,
 — más kívánságom nincsen —
 hadd találkozzam úgy a
 halállal,
 mint
 ahogy találkozott
 elvtársam, Nette.

A „Vers a szovjet útleveleiről“ c. költeményében a költő kifejezte a szovjet emberek büszkeségét és így saját büszkeségét is a szocialista haza felett. Ennek a költeménynek a jelentőségét politikai tisztánlátása adja meg, amely az igaz hazafiasság érzésében gyökerezik és tömör művészi formában nyer kifejezést.

A „Tízéves évfordulóra“ írt költeményében, Majakovszkij Vörös Hadseregünk erejét és hatalmát énekelte meg, diadalútját számos fronton keresztül, további erősödését és kapcsolatát a néppel. A Vörös Hadseregnek, amelyet „a győzelem'edzett“

— szívébe ömölt
 diadalt növelő
 munkás-akarat
 s a paraszti erő.

A hadseregnek és a népnek ez az egysége kész megnyilvánulni bármely pillanatban.

— Hallva az első
 nagy riadót,
 sorakoztunk a mélyből
 mi százmilliók.

A költemény végén Majakovszkij felköszönti a szocializmus országának hadseregét:

„Emeljen a hir
 s nőjj
 nagyra vele,
 bolsevikok
 Vörös Hadserege!

Ezek Majakovszkij forradalmi lírájának legjellemzőbb témái és motívumai.

IV.

A költő forradalomutáni alkotásában a líra mellett nagy helyet foglal el a satíra, amelyben két irányt különböztetünk meg: a mindennapi élet és a politikai élet satírját.¹

A mindennapi élet satírját a költő még életében főképpen a „Majakovszkij gúnyolódik“ költeményciklusban gyűjtötte össze. Ide kerültek olyan költemények, mint „A söpredékről“, „Önagyonülésezők“, „Bürokratiada“ és mások. A politikai satírárt a költő részben ebben a ciklusban gyűjtötte össze, részben pedig „Majakovszkij galériája“ c. költeményében, amelyben éles, szarkasztikus és finom rajzai vannak a húszas évek európai burzsoá politikusairól.

A mindennapi élet satírjának élét a költő főképpen a régi maradványai, a nyárspolgárok, a filiszterség és mindenfajta ocsmányság ellen irányítja. Pl. „Söpredék“ c. versében a költő a nyárspolgáriasság kérdését veti fel; a nyárspolgáriasság ellaposítja a forradalom legemelkedettebb eszméit. Ime, itt áll előttünk a „szerencsés házaspár“. A férj természetesen felelős pozícióban dolgozik, feltétlenül „kellemes kis dolgozószobája“ van, kívánságainak és törekvéseinek felső határa, hogy „az ünnepre illetménykiegészítést“ kapjon. A felesége „Nagya elvtárs“ (a megszólítás, azonnal látjuk, szovjet), már felvette a fizetést is, a kiegészítést is és elsősorban jelvényes ruhára akarja elkölteni:

„Jelvényes ruhát csináltatok.

Sarló-kalapács nélkül az ember ma ne járjon.

Disztelenül csak nem állhatok

a vörös-haditanácsi bálon?“

Külsőleg ennél a házaspárnál minden szovjet: a falon Marx „vörös keretben“, az asztalon a Párt központi lapjai, sőt jelvényes ruhájuk is van, de lényegileg ezek mégis olyan emberek, akik gyorsan változtatják tollazatukat. Dühös és figyelmeztető ennek a satírának a vége:

„Filiszterség hinárja fonja a forradalmat át,

Wrangelnél szörnyűbb, ha az életforma nyárspolgári.

Inkább

tekerd ki minden kanári nyakát,

mint hogy a Kommünt

eleméssze a kanári.“

A hétköznapi élet satírját adja a költő „Elbeszélés arról, hogy a komák hogyan beszéltek Wrangelről, teljesen értelmetlenül“ c. költeményében és egész sor más költeményében: „Egyszer megkérdeztek engem“, „Szerelem“, „Elegáns élet“ stb.

¹ Természetesen ez a felosztás bizonyos mértékig mesterséges, miután a mindennapi élet satírja gyakran átcsap a politikai satírába, a politikai satíra pedig gyakran használ fel életképeket.

A mindennapi élet és a politikai szatírák határán van széleskörben ismert költeménye: az „Önagyonülésezők“, amely 1922. március 5-én jelent meg az „Izvesztia“-ban és amelyet másnap Lenin megemlégett a fém munkások összszövetségi kongresszusa kommunista frakciójának ülésén. A költemény éles kritikája az ülésező bürokratáknak, akik egész ú. n. munkanapjukat üres értekezleteken töltik el. A költő megfigyeléseit a folytonosan ülésező Iván Ivánicsokon reggel kezdi meg, amikor még „alig pitymallik“ és késő este fejezi be, amikor felmászik egy hétemeletes ház legfelső emeletére. Egész nap nem sikerült neki audienciát kapnia. A tájtékozó szitkok itt nem segítenek. „Iván Ivánics elvtárs üléské ment éppen“, és meghagyta „hogya egy óra mulva jöjjön el“ — csupán ezt mondja a titkár oly nyugodt hangja. Az ülések ostoba tárgyai: „az egyesített ló- és hangversenyügyek“, a „szövetkezeti központ tintavásárlása“ stb. a helyzetet még feszültebbé teszik. Az ismeretlen „a-bé-cé-dé“ utolsó ülése, amelyen „fél-emberek“ ülnek, valamint a titkár magyarázata fejezi be a nap leírását: Hogyis ne jönne dühbe ettől az ember! A parodizáló befejezés:

— Oh, legalább
még egy
ülést, amelyen végleg
eldöntik, hogy minden ülésezést tőből kiirtanak, —

— még erősíti a költemény szatirikus élet.

Vladimir Iljics a fentemléített kongresszuson 1922. március 6-án Majakovszkij költeményéről a következőket mondotta:

„Régen nem éreztem ilyen örömet politikai és adminisztratív szempontból. Költeményében jól kineveti az üléseket és gúnyolja a kommunistákat, hogy mindig csak üléseznek és agyonüléseznek. Nem tudom, milyen művészi szempontból, de politikai szempontból, kezeskedem, hogy ez tökéletesen helyes.“

A költemény alap gondolata, egész éle a bürokraták ellen irányul s szellemes, szatirikus formában a szerző nagy társadalmi érzékenységét és költői érettségét mutatja. Hasonló témát dolgozott fel Majakovszkij „Bürokratiáda“ c. művében, amely a költő „konkrét javaslatával“ fejeződik be:

.....Kapt el, ne cifrázd,
kapt kályhacsövön az irodát,
hogya jól meg is rázd.
.....
Szedj aztán ki egyet és szólj rá:
— Irj!
De szép szóval rá kell bírni:
— Édes elvtárs,
ne akarj túlsokat írni!

Majakovszkij a legkülönbözőbb politikai és társadalmi témákat dolgozta fel szatirikusan; „Páris“ és „Amerikai versek“ c. ciklusaiiban. Ezekben a művekben, amelyek a költő külföldi utazásaihoz kapcsolódnak, kapjuk a kapitalista világ mélyreható társadalmi elemzését az első világháborúutáni időszakban.

Mit látott a költő Európában és Amerikában? Látta a tőke hatalmát, a nép anyagi, kulturális és erkölcsi leigázását, a fényűzést és gazdagságot, amelyek érdekében a munkások vérét szívják, megismerte az embergyűlölő fajelméleteket. Majakovszkij már akkor, a húszas években, szatírájának egész dühével ostromozta a tőkés rendszert, a nyereséghajhászást, a haszonlesést, a nyárspolgáriasság rothasztó szellemét, amely megmérgezi az átlagember minden gondolatát. A költőtől szervesen idegen volt minden hajbókolás a burzsoá kultúra előtt, a külföld előtt, minden előtt, ami lealacsonyítja a világ első szocialista országának értékét. Mindig szenvedélyesen kiemelte a fiatal szovjet köztársaság minden társadalmi és kulturális előnyét a halálraítélt tőkés világgal szemben.

Szembeállítva egymással e két világot, a költő ezt mondja Amerikáról: „És itt mégis unalmas az élet, nálunk pedig vidám; itt minden az elhalást, a rothadást leheli, nálunk pezseg az élet, nálunk fellendülés van. Mi mindent ki nem találtak itt? Még a mű-mennydörgést is. De mégis, csak figyeljetek, meghalljátok a halotti csendet. Annyi villanyenergia van világításra, hogy a nap nem versenyezhet vele és mégis sötét van.“¹

„Páris“ c. költeményciklusában a költő feltárja a tőkés társadalom kiengesztelhetetlen belső ellenmondásait, amelyek összeütközése elkerülhetetlen. „Paloták ezernyi hálószobával és teremmel“, a párizsi bulvárok fényűzése és az „építészeti szépségek“, mindezt a dolgozók munkája hozta létre és a gazdagok sajátították ki. Majakovszkij gondolata egyszerű és világos: mindannak a nagyszerű dolognak, amit a nép munkája hozott létre és ami az emberi értelem erejét tanúsítja, a kultúra igazi teremői birtokába, — a dolgozó tömegek birtokába kell kerülnie.

Én
a mát,
az óriást
felcserélem a léttel!
Te érted
a szót,
proletariátus —
neked nagyszerűség kell.

¹ Majakovszkij Amerikáról. Költemények. Vázlatok. Interjúk. „Szovjetszkij Piszátyel“, 1948. 43. 1.

A költő megsejti, hogy Nyugat-Európa és Amerika dolgozói fel fognak kelni leigázóik ellen elbitorolt jogaikért. Nem hiába vonta magára a figyelmét

„...asztalkádon

repedés,

Antoinette,

belévágódott

a forradalom bajonettje.“

(„Versailles“)

A „forradalom szuronya“, mint a nép felháborodásának jelképe, a költő éleslátását mutatja, aki tudja, hogy a pusztulásra ítélt osztályok nem engedik át pozícióikat önként, hogy elkerülhetetlen az összecsapás leigázottak és leigázók között. Ugyanakkor a költő arra int, hogy a mult kulturális értékei felett gondosan őrkdjünk, mivel ezeknek az értékeknek igazi és jogos öröksége a dolgozó nép. „Notre Dame“ c. költeményében a költő világosan megmondja:

Az óvatosság

itt nem árt,

hogy ne tegyen az ágyu kárt.

Kivált

ha holmi

Prefekturát

mennek

lerombolni.

„Versailles“ c. költeményében a költő leírja a királyi paloták fényét és ragyogását és más palotákról álmodik: a munkások palotáiról:

Ide meg

munkáspalota kéne

acélból s üvegből

millió helyiséggel,

olyan,

hogy szemet fájdná fénye.

Mindez félreérthetetlenül megmutatja, mire törekedett és miről álmódott Majakovszkij. Nem meglepő ezek után, hogy költői búcsújában Párizstól, a burzsoá-kultúra európai központjától, éles iróniával mondja:

Párizs illan,

de elkísér

lehetetlen szépsége híven.

Elő,

elválás trágyaleve,

szentimentáлизmussal

öntsd tele szívem!

(„Búcsú“)

A költőt nem csábítják Párizs ragyogó palotái és bulvárai, Moszkva kedvesebb, drágább szívének.

Az „Amerikai Versek“-ben Majakovszkij világosan s meggyőzően feltárta az amerikai civilizáció lényegét, amely a legkegyetlenebb faji és osztályelnyomáson alapul. A meggazdagodás mohó vágya — ez az amerikai élet vezető egyéniségeinek legjellemzőbb vonása.

Amerikai megfigyeléseiből nyert legelső benyomását a költő ezekben a szavakban fejezte ki:

Hétszáz verszttel előbbre jutottam

s hét évvel hátrább voltam legottan.

Ezek a sorok, amelyeket 1924-ben vetett papírra, élesen jellemzik Amerikát, mely annak a történelmileg halálraítélt régi világnak bástyája, melynek a mi országunkban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vetett véget.

Majakovszkij nagy politikai éleslátásával már a húszas években tudta, hogy az aranyát csörgető Amerika világuralomra tör. És ha akkor nem hadonászott a világ orra előtt az atombombával, annak csak az volt az oka, hogy még nem volt atombombája.

A költő tudta, mi a valódi értéke az amerikai civilizációnak, mi a valódi lényege a gyökeréig képmutató, megvásárolható és hazug amerikai „demokráciának“.

Ez a belülről rothadt amerikai „demokrácia“ kitűnően összefért az embergyűlölő fajelméletekkel — a négerek helyzete az USA-ban ennek vitathatatlan bizonyítéka.

Az amerikai fajelméletek és a kegyetlen osztályelnyomás leleplezésére Majakovszkij egész sor nagyszerű és erőteljes költeményt szentel, amelyek közül a legjelentősebbek „Black and White“, „Tanusítom“, „Brooklyni híd“, stb.

Amerikában minden világosan el van határolva: „Feketének, fehérnek dollár“ — még a hajó utasait is emberekre és négerekre osztják:

Ember

hétszáz főnyi volt ott,

a többi — nigger.

(L. a „Szfílisz“ c. verset.)

A néger itt — csak néger. „Az igazi amerikai burzsuji“ sohasem alacsonyítja le magát annyira, hogy elismerje a négert embernek, nem ül le vele egy asztalhoz, nem fog vele kezét.

Ime, a fekete söprűs Billy rajza:

Egy élet
telt el már,
                        hogy ott
erdőszámra
                    a port
                        sikálja, —
kihullt
                a haja
                        és berogyott
a buta
                Billy
                    hasikája.

A megfélemlített, üldözött néger egyet tanult meg:

Érett ananászt
                        esznek a fehérek,
a feketék —
                        a szutykosa belét.

De akármilyen megfélemlített volt és „bár bizony nem sok probléma fúrta“, volt egy kérdés, amely nem hagyta nyugodni:

— „A cukrot,
amely, mint a hó,
fehér,
mért csinálják
fekete négerek?”

Ennek a kérdésnek, amelyet „a legfelségesebb cukorkirálynak“ tett fel, megvolt az ára: a király elveri a négert, „s távozik hangtalan, finom kesztyűit a sarokba lökve“.

Ime, egy tipikus „amerikai kép“. A költő ebben a képben nem feledkezett meg olyan „részletről“ sem, mint az eldobott kesztyű, amelyet a négerrel való érintkezés „bemocskolt“.

Bár „a Billy agyán gyéren szánt tekervény“, mégis benne is, a félénk négerben, kétségtelenül forr a gyűlölet a „cukor-“, „szivar-“ és egyéb királyok ellen. Mégpedig nem annyira faji, mint osztálygyűlölet.

Azt a gondolatot, hogy a faji gyűlöletet osztálygyűlöletté kell változtatni, Majakovszkij „Tanusítom” c. költeményében fejti ki.

Az amerikai életet szétmarcangoló társadalmi ellentétek leleplezését szolgálja „Brooklyni Híd” c. költeménye. Ez a gigászi alkotás,¹ amely az értelmes emberi munka nagyságát és erejét hirdeti, fellelkesíti Majakovszkijt:

— Büszke vagyok
erre
az érc-mérföld-ivre,
benne az én
látomásom él —
stilus
helyett harcát
a szerkezet vivja,
komoly számítás,
csavar
és acél.

De a híd szemlélése közben a költő nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy az építő embert, a világ minden értékének alkotóját itt elnyomják, és hogy nem lehet büszke keze munkájára. Osztályrésze — a nélkülözés, a nyomorúság, a munkanélküliség:

— Itt
élni
jó volt
egyes embereknek,
mások
vonitottak,
és éheztek vegyest.
Munkanélküliek
nekieredtek
és innen a
Hudsonba
ugrottak fejést.

Amerika sorsán gondolkozva, a költő arra az eredményre jut, hogy az amerikaiaknak nincs miért büszkélkedniük, s hogy híres New-Yorkuk nem több, mint:

¹ A Brooklyni híd a Hudson folyón a világ legnagyobb hídja.

emeletek száza,
emelet s tető.

Más nem, csak ez.

(„Nit gedájge tábor.“)

Amerikának gyökeres átalakulásra van szüksége. A költő erre az átalakulásra vonatkozó elgondolását, tréfás, irónikus formában fejezi ki „Kolumbusz Kristóf” c. költeménye végén:

— ha rajtam állna,
ha rajtam,
én bizisten,
felfedezném Amerikát,
egy kicsit megpucolnám
és felfedezném,
újra,
másodizben.

Az amerikai népben olyan erők ébrednek, amelyek „el fogják temetni” a régi Amerikát és feltárják az újat. Azok az emberek ezek, akik „Nit gedájge tábor” c. dalában

Kényszerítik

a Hudson

a Moszkvába folyni.

Hozzá kell ehhez tennünk, hogy Majakovszkij, a költő és hazafi már akkor küzdött a gyökértelen kozmopolitizmus mindenféle megnyilvánulása ellen és azt állította, hogy a proletár nemzetköziségtől, amely nálunk szervesen összekapcsolódik a szovjet hazafisággal, ugyanolyan idegen a kozmopolitizmus, mint a burzsoá-nacionalizmus.

Ezek azok a témák és motívumok, amelyeket Majakovszkij külföldi költeményeiben feldolgozott.

Ezekhez a költeményekhez közel állanak éles politikai szatírái „Majakovszkij galériájá“-ban, ahol „azoknak az arcképei vannak, akiket a költő sohasem látott“. Az elsők között van Mussolini „arcképe“. Neki

... a képe förtelem:
fekete ing, a végtag mind meztelen ...
Arca nincs, csak
egy óriás
Jelvény, semmi más.

Mussolininak csak egy orrlyuka van,
az is felébe tépve

pontosan,

mint osztozásnál egy lopott holmin.

Ilyen éles és meggyőző ecsetvonásokkal rajzolta meg a költő még 1923-ban a tőkés rablók és nemzetközi bűnözők egész arcképcsarnokát.

VI.

Majakovszkij sokirányú forradalomutáni munkásságában a központi helyet kétségkívül nagyobb költeményei foglalják el, de ezeknél különleges elemzésre van szükség. Még csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy mindegyik szorosan összefügg az ország életének egy-egy szakaszával, a forradalom legfontosabb eseményeivel. Formai tökéletességük és az általánosítás jellege alapján e költemények a forradalmi nép sajátos költői époszát alkotják.

Az első forradalmi költemény, a „150 000 000“, bámulatos kísérlet a „százötvenmilliós Iván“ új népi mitológiai alakjának megteremtésére, aki harcra kel „átkozott“ sorsa ellen. A költemény tárgya — két világ küzdelme; pátoszának alapját — a felkelés pátosza adja. A kapitalizmus eltorzította az emberek életét, nyomorúságba taszította, barmokhoz tette hasonlóvá, romlásba döntötte őket. Így nem lehet tovább élni. És mind, mind, mind „aki tovább nem bírja“, rohamra indul a régi, pusztulásra ítélt világ ellen.

Majakovszkij legjelentősebb költeménye és egész alkotásának legjelentősebb műve: „Vlagyimir Iljics Lenin“ c. költeménye, amelyben Leninnek, az embernek és a vezérnek alakját formálta meg. Majakovszkij a vezér alakját a legnagyobb hűséggel rajzolja meg, a valóságnak megfelelően jeleníti meg a föld legnagyobb zsenijének egyszerű, hősiek vonásait.

Leninnek, a halhatatlan vezérnek az alakja, akinek az eszméit az idő el fogja terjeszteni az egész világon, világosan rajzolódik ki a költeményben.

„Csudajó“ c. költeményében Majakovszkij feltárta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségét és megmutatta a „munkában és harcban“ született első szocialista hazát.

A haza témája mindenkor központi, átfogó témája volt Majakovszkij költészetének, de csupán „Csudajó“ c. költeményében csendült fel ilyen kivételes erővel. Mélyen átérezte és átértette a költő hazája élenjáró szerepét az új történelmi korszakban és a szocializmus országát úgy énekelte meg, mint „az emberiség tavaszát“, mint „az ifjúság földjét“, mint az egész világ népeinek reménységét. Ebben az emocionális képben van eszmei jelentősége ennek a költeménynek, amely a Nagy Októberi Forradalom győzelmének törvényszerűségét és a szocialista haza születését mutatja meg.

VII.

Rendkívül nagy Majakovszkij jelentősége mind a szovjet költészetben, mind pedig a világ költészetében. Művében olyan ember hatalmas és szenvedélyes lelke lobog, akinek a kommunizmus legszentebb álma, legszentebb célja volt. Ez az oka annak, hogy művei, melyek segítenek az olvasónak abban, hogy átérezzék a „kommunizmus természetét és lényegét“, ma is hatalmas eszközei népünk nevelésének a szovjet hazafiasság, a kommunista világnézet, Lenin és Sztálin pártja nagy eszméi szellemében.

A kommunizmus Majakovszkij számára Fagyjev szerint „a technika korlátlan uralma a természet fölött, a birtoklás vége, az individualizmus, a nyárspolgárság vége — örömteli munka, megtisztult, világos és értelmes kapcsolatok az emberek között“. Valóban, ez alkotta egész művének igazi értelmét.

Majakovszkij költészete kifejleszti népünkben a hazafias büszkeség érzését a szovjet rendszer sikerei és eredményei felett, annak a rendszernek a sikerei felett, amelyben a világ dolgozói hatalmas támaszukat látják a halálraítélt kapitalista világ elleni harcukban. Az egyéni becsületnek és a Szovjetunió állampolgára becsületének érzése összekapcsolódik nála a haza becsülete még jelentősebb, még fontosabb érzésével, amely felmerülni sem engedti azt a gondolatot, hogy a kapitalista világnak bármi engedmény tehető.

A költő műve, amely teljesen idegen a gyökértelen kozmopolitizmustól és a burzsoá-kultúra előtti hajbókolástól, megtanít bennünket arra, hogy lássuk a szovjet rendszer vitathatatlan előnyeit a kapitalista rendszerrel szemben és a szovjet emberekben megerősíti azt a meggyőződést, hogy ők a leghaladóbb, a szocialista kultúra építői.

Majakovszkij, művében megrajzolva az új szovjet ember jellemvonásait, hazaszeretetét, bolsevik eszmeiségét, éberségét, optimizmusát, harci készségét és győzniakarását, ugyanakkor leleplezi a magántulajdonon alapuló rendszer hibáit — a karrierizmust, az individualizmust, a nacionalista és vallási előítéleteket és ezzel segíti a harcot a polgári csökevények ellen az emberek tudatában és magatartásában.

Majakovszkij jelentősége ezenkívül abban van, hogy ő mint az ifjúság költője, szorosan hozzátartozik a mi mai életünkhöz, mint „élő, aki élőkkel beszél“. Költészete ma is a legaktuálisabb, legidősebb költészet, benne dobog jelenünk nagy és kis kérdéseivel. A költőnek az a képessége, hogy visszhangja legyen „napjaink kiáltásainak“, világos tanúbizonysága annak, hogy a költő nemcsak hazája jelenében, de jövőjében is benne él.

Befejezésül rá kell mutatnunk Majakovszkijnek mint költő-újítónak jelentőségére, aki bátran tört új, ismeretlen utakat a művészetben:

. . . Hol, mikor

választotta nagy ember

A könnyebb,

a jártabb utat?

Erre a kérdésre a feleletet Majakovszkij élete és műve adja meg. A költő sohasem választotta a kényelmes utat sem az életben, sem művészetében. Nagy nemzeti, harcos témákat feldolgozó költeményeit fáradtságos munkával alkotta meg. De teljesen ennek a munkának szentelte magát, mert tudta, hogy ezzel hazáját és a népet szolgálja.

Mint „a vers teljhatalmú megbizottja“, Majakovszkij érzésével, gondolatával, törekvésével, egész lelkes költői működésével megszerezte a jogot erre a magas rangra: „a szovjet korszak legjobb, legtehetségesebb költője“ (Sztálin).

Fordította: *Nyilas Vera*

(A Majakovszkij-idézetek Békés István, Franyó Zoltán, Gáspár Endre, Hegedűs Géza, Hidas Antal, Kardos László, Képes Géza és Szabó Lőrinc műfordításai.)

BARTA JÁNOS:

ARANY JÁNOS A BACH-KORSZAKBAN

Arany költői fejlődésének 1849 nyaráig terjedő szakasza az eddigi kutatások alapján nagyjából tisztázottnak tekinthető. Fővonala ennek a fejlődésnek: a fokozódó szociális tudatosodás. A szalontai honoratior szemünk láttára egyre inkább radikalizálódik, s végül, Petőfi ébresztő hatására csatlakozik a 48-as forradalmi értelmiséghez. Ennek a fejlődésnek költői dokumentumai: Az elveszett alkotmány, a kor legélesebb támadása a nemesi társadalom ellen; a Toldi, a negyvenes évek legfőbb osztályellentétének megszólaltatója; Arany és Petőfi levelezése, melyben fölvezetjük a politikai alapú irodalmi népiesség programját; s mindennek tetőpontja az az írói és szerkesztői szereplés, amelyet Arany a forradalom idején a forradalmi kormány támogatásával kifejtett. Arany költői gyakorlata a jelzett időszakban világos és egyértelmű. Mindössze az elméleti megfogalmazást érezzük ma már fogyatékosnak: a forradalmi népiesség néhány diadalmas éve kevés volt arra, hogy Arany, akit a nép és nemzet viszonya leveleiben erősen foglalkoztatott, a népi és a nemzeti költészet mibenlétét és egymáshoz való viszonyulását teljesen tisztázza, és a maga álláspontját a gyakran hasonló foglalkozással dolgozó közép-nemesi felfogástól elhatárolja.

A világosi katasztrófával Arany fejlődésében is új korszak kezdődik. Ez a korszak azonban sem költői gyakorlatában, sem elvi nyilatkozataiban nem mutatja azt az egyértelmű áttekinthetőséget, mint a megelőző. Az epikus kísérletek színpéneinek tarkaságát aláfesti az elméleti állásfoglalásnak és az emberi és politikai magatartásnak időnként érezhető bizonytalansága. Nem csoda, hogy Arany Bach-korszakbeli szerepléséről még a közelmúltban is a legellentétebb értékelések hangzottak el, s olyan vélemények is akadtak, amelyek Arany 49 utáni működését teljes egészében elutasítandónak tartották.

Hogy ezt a nehéz és bonyolult kérdést legalább megközelítőleg tisztázhassuk, induljunk ki annak vizsgálatából: milyen helyzetet teremtett irodalmunkban a világosi fegyverletétel? A 48-as politikai forradalom mellett, jórészt azt megelőzve, végbement nálunk egy költői forradalom is, pontosan az 1842 és 1849 közötti hét esztendőben. Petőfi kezében a költészet a nép politikai hatalmának úttörőjévé, a parasztság öntudatraébresztéséért és felszabadításáért vívott harcnak fegyverévé vált. A politikai célkitűzésnek teljesen megfelelt a költői kifejezőeszközöknek az a radikális kicserélődése, amely ezekben az években meglehetősen viharos harcok közepette végbement. Kicserélődött a magyar költészet nyelvi bázisa és anyaga; teljes átállás történt a ritmus és a

szemléleti mód terén. Mármint 49-ben a politikai forradalmat le lehetett verni, de ahogy emléke élő és ható erő maradt tovább is, ugyanúgy nem lehetett a költői forradalmat meg nem történtté tenni. 49 őszén itt álltak a politikai forradalom romjain a költői forradalom kialakult eredményei — s az egyetlen költő, akit e forradalom örökösének tekinthetünk: Arany János. Ekkor mindössze harminckét éves, alkotóereje ép, de magára maradt: Petőfi elveszett, az ifjabbak szétszóródtak, az öregek elnémultak, Vajda még nem lépett a színre. Az egyetlen költőtárs, aki részese a nagy eredményeknek, a vele egyidős Tompa, 48-ban alig tett egy-két lépést a társadalmi radikalizálódás terén; Petőfitől féltékenyen visszahúzódott; most pedig vidéki elszigeteltségében, családi bajaival, kezdődő betegségével és a hatósági üldöztetéssel küzdve, semmiképpen sem alkalmas az elsővonalbeli harcos szerepére.

A nagy hagyomány továbbvitele tehát főként Aranyra várt. De vajjon milyen volt az a társadalmi helyzet, amelyben Petőfi örökségét képviselnie és folytatnia kellett? Szinte közhely már a Bach-korszak társadalmáról, hogy benne — az egykorúak vallomása szerint is — a vezető osztály a birtokos középnemesség s az egész kultúrának, benne az irodalomnak is ő az eltartója. E közismert tényező mellett azonban egy fontos negatívum teszi jellegzetessé a kor társadalmi képét: az egykori forradalmi, plebejus értelmiség eltűnése, s a magyar értelmiség arculatának teljes átalakulása. Tudjuk, hogy a magyar forradalmi mozgalom úttörői, ideológusai, propagandistái azok a jórészt plebejus származású értelmiségiek voltak, akiknek központját a Petőfi-féle tizek társasága alkotta. Ezt a csoportot a világosi katasztrófa elsöpörte, a megmaradtakat elnémította vagy súlyos megalkuvásra kényszerítette, s újabb radikális hajlamú értelmiségi író-csoport csak az évtized vége felé tömörül megint össze Pesten. Az évtized társadalmáról alkotott képünk nem lenne teljes, ha nem vennénk számba azt az erős nyomást, amely minden más társadalmi osztályon túlmenően éppen erre a rétegre nehezedett. Maga Arany is, éppen állásánál fogva, a legnagyobb mértékben ki volt téve ennek a nyomásnak. A kőrösi református egyház, amelynek 1851 őszén tanára lett, első volt a hazai független iskolafenntartók közül, amely elhatározta, hogy elfogadja a Thun-féle közoktatási reformot, s gimnáziumát annak alapján szervezi újjá; lépését ekkor még országos felháborodás kísérte. A kormány a protestáns iskolák tanárait különös figyelmet fordított, mert 49 után hamarosan észrevette, hogy ezek éppen a szétrebbent forradalmi vagy a forradalomhoz közelálló értelmiségnek csoportos búvóhelyeivé váltak. Ismeretes, hogy ezeket az iskolákat — Kőröst is — a nyilvánossági jog megadásának halogatásával tartotta sakkban; tanáraikat többszörös igazoló eljárásnak vetette alá, különösen 48-49-es szereplésükre való tekintettel. „Veszedelemes emberek vagytok ti“ — írja Tompa a tanárságra célozva Aranyinak. — Arany saját szavai tanárságának első heteiből: „Némi purifikáción is keresztül kell esnünk, amit előre tudva, természettel nem indítottam volna el törékeny sajkámat a tanárság vészes óceánján“. (1851. XI. 12.) Belső lázadozása évek múlva is állandóan érezhető. „Majd ezzel, majd azzal ijesztgettek, idomítottak, dresszíroztak, abrichtoltak, de még most sem vagyok egészen hámbavaló“ — írta 1854-ben Szilágyi Istvánnak. — 1856-ban pedig két levelében is panaszkodik a helybeli konzisztóriumra, amely a nyilvánossági jog megtaga-

dásától való félelmében szolgailag végrehajtja a kormány rendelkezéseit. Néhány év alatt fokozatosan németté kell tenni a tanítás nyelvét: „Az ember nem tehet ellene semmit. Azok, akiké az intézet, nem mernek.“ (Ercsey Sándornak.) Nagykőrösről már 1848. június 23-án ezt a hírt közli a Pesti Divatlap: „Találkoznak itten dühös politikusok; ezeknek elve: Csak azért sem, mert Kossuth akarja.“ A külső és belső hatósági nyomás érteti meg azokat a helyi-közzel meglepő megalkuvó lépéseket, amelyeket ez évtizedben éppen tanári és írói vonalon tapasztalunk; az értelmiségnek jelentős csoportja keresett végül a viszonylagos súllyal rendelkező középnemesség védőpalástja alatt menedéket. Jókai is ekkor tér vissza a reformkor nemesi hagyományainak ábrázolásához.

Ebben a helyzetben éppen semmi társadalmi támaszt nem jelentett Arany nagykőrösi környezete. Amikor Szalontáról Kőrösre költözött, a néptől, a parasztságtól valósággal elszigetelődött, mégpedig azért, mert Kőrös a szó igazi értelmében nem volt paraszti, azaz jobbágyközség. Önálló, nem jobbágyi jellegű, erősen polgárosodó parasztság lakta, amelynek különösen vagyonosodó része erős kaszt-szellemet alakított ki. Ennek az „úri“ parasztságnak az értelmiséghez, főként a tanársághoz és a kultúrához való viszonyáról igen kiábrándító képet adnak Arany végnélküli panaszai. Amikor 1857-ben arról beszél, hogy kilépett az „úri kaszinóból“, hozzáfűzi: „Ügyvéd, mérnök stb. itt nem úr, csak polgár. A professzort már úrnak is eltűrik, de éreztetik vele, hogy tolerancia alatt áll.“ 1854-ben írja, szintén Ercseynek, a szalontaiak kulturális érdeklődésére célozva: „Haladtok, haladtok öcsém, és ez szép töletek. Na már mi kőrösiek nem sínylünk e nyavalyában. Mi felette vagyunk irodalomnak, nemzetiségnek, mindennek. Mi vagy meddőn sóhajtozunk az elmúlt árnyéka felé vagy aspirálunk a jelen s jövő ugorkáira vagy egyiket se tesszük, hanem urak vagyunk. Itt a három év alatt, mióta itt lakom, nem vettem észre egyéb mozzanatot, mint azon 60—70 forintot, amit a Garay-árvák részére deklamált össze néhány tanulógyerek.“ Szalontán még csak volt valami közszellem, Kőrösön nincsen; „itt túlfinom arszlánok, hölgyek, haute-volée van, kik az oly polgároktól, mint a szalontai értelmiség, kínai fallal különbözik el magukat“. Amikor 49 előtt megjelent verseit össze akarja írni, egész Kőrösön nem kapja meg sem a Pesti Divatlapot, sem az Életképeket. Ennek a kőrösi helyzetnek híre lehetett a környéken is. Maga Arany írja sógorának 55 elején, hogy a Vas Gereben-szerkesztette *Visszhang*-ban gúnykép jelent meg a városról. Bolond Istók kötéllel körül akarja kötni és ki akarja pányvázni Debrecenre, „hogy már hátrább ne menjen“. A kötél végét Kecskeméthez akarja kötni, mert az elég szilárd pont: ma is ott áll, mint háromszáz évvel ezelőtt. A kecskemétiak azonban deputációban kérik: kösse a kötelet inkább Nagykőröshöz, mert az még ugyanott áll, ahol ötszáz évvel ezelőtt. — Egyszóval: Arany Kőrösön kispolgári-paraszti társadalomba kerül bele, amely elkülönzi magát az értelmiségtől; a környezet népinek nem nevezhető, s ez időtől fogva Arany jobbágy-paraszti környezetbe visszajutni nem is tud.

Visszatérve tehát kiindulásunkhoz, Arany 49 után az előtt a feladat előtt állott, hogy folytatnia kellett költészetünknek 1842 óta kifejtett ágát, tovább kellett, egymagának, vinnie a népi forradalom költői vívmányait, egy olyan társadalmi helyzetben, amelyben a hangadó a

birtokos nemesség, az értelmiség és a parasztság közt kapcsolat nincsen, s amikor ő maga egy kasztszellemmel telített kispolgár-város irodalmiatlan légkörében éli át a haladó törekvések teljes elszigetelődését. E kiinduló helyzetet még ki kell néhány vonással egészítenünk. Petőfiék költői forradalma diadalt aratott ugyan, de egyeduralkodó az irodalmi életben nem volt még 48-ban sem. Még virágjában volt a Petőfit megelőző nemesi költészet is. Tudjuk, hogy az arisztokráciával és Béccsel szembenálló köznemesség egyes rétegei az érdekegyesítés politikai irányzatával kapcsolatban szívesen fogadták Petőfi népiességeinek első lépéseit, teljes kibontakozásától azonban ijedten elfordultak. A magyar köznemesség irodalmi ízlése nyelv és kifejezőeszközök dolgában a Petőfi előtti állapotot őrizte tovább; irodalmi életünk 48 előtti rétegeződésében még a reakciós arisztokráciának is megvolt a maga irodalmi képviselője. A Világos utáni viszonyok közt várható volt ennek a rétegeződésnek az újraéledése; általában az átmentendő költői forradalom és az átmentett társadalom között már eleve hatalmas feszültség állt fenn. A kiinduló helyzet külső képéhez tartozik az is, hogy az irodalom pusztán mennyiségi fejlődése a vártnál sokkal kedvezőbbben fordul. Igen hamar kialakult az a magatartás, amelyet többek között Toldy Ferenc mond ki az Új Magyar Múzeum 1850-es évfolyamában: „Az irodalom ezidőszert fő tényezője megmaradásunknak.“ Az irodalom tehát cenzurázott és látszólag apolitikus volta ellenére is megtartotta helyét a politika tényezői között; eleinte még hallunk panaszt, de hamarosan kibontakozott a birtokososztály elég nagyarányú irodalompártolása, amelynek belső értékéről egyébként Kemény tanulmányaiban és Vajda röpirataiban elég éles bírálatot olvashatunk. Az íróság lassan életpálya, megélhetés lesz; a Bach-korszak rekordot ér el új irodalmi vállalkozások létesítésében.

A vázolt helyzet belső ellentmondásai tükröződnek abban a bámulatos tarkaságban, amellyel Arany költői pályája 49 után megindul. Szó sincs arról, mintha Arany már akkor elhallgatott volna; de ha nem is a hallgatásban, a produkció jellegében híven felismerhető új költői szerepének teljes problematikája. Azokban az élményeiben, amelyekkel a nagy katasztrófára reagál, eleinte az osztályszempontok teljesen háttérbe szorulnak. Világost az egész nemzet bukásának, az önkényuralmi rendszert a magyarság halálának érzi. Ebből bontakozik ki lírájának az a valóban nemzetinek mondható ága, amelynek első és ismétlődő témája az, hogy a nemzet meghaltával költői itt állanak hivatás és szerep nélkül, elvesztették működésük közösségi alapját. (*A lantos, Letéstem a lantot, Összel, A dalnok búja, Évek, ti még jövendő évek...*) Egy évtizeden át folyik ez a lírai fonal, s a költői hivatásvesztés élményeihez hamarosan más tárgykörei is kialakulnak: Petőfi elvesztése, 48–49 zsarnokellenes hagyományainak folytatása a Ráchel-versekben és a balladák egyrészében. Aranyt, a 49-es függetlenségi hagyományok megszólaltatóját a Bach-korszakban eddig is eléggé ismertük, ezért csak néhány kevésbbé köztudomású, vagy éppen késői volta miatt jelentős megnyilatkozására szeretnék külön rámutatni. Ilyenek elsősorban témájuknál fogva igen beszédes fordításai: a három Moore-fordítás; *Az utolsó főpap* 1857 októberéből Frankl után; *Az új görög dalnok* átdolgozása 1859-ből; az ismert Kallimachosz-fordítás, amelyet Irányok c. prózai cikkébe szó bele; az eredetiekből a kevés figyelemre méltott

emlékkönyv-vers *Hollós Kornéliának* 1857-ből, s az 1860—62 körüli időkből csak vázlatban ránkmaradt *A két madár*; amikor a kalitkába zárt két madár közül a vénebb megmagyarázza a fiatalnak: a zsarnok csak azért díszíti gallyal a kalitkát, hogy az erdőt elfeledtesse, nyílt utalás ez az októberi diplomára, és intés az ifjabb nemzedék felé, amelynek 48—49 már nem volt személyes élménye. (V. ö. ehhez 1869-ből *Az alkotmányos sarjadék* c. versikét.) Lírája említett vonalának értékeléséhez hozzá kell még adnunk leveleinek sokszori apró csipkelődését a Bach-rendszer ellen (az „allgemeiner isten“ emlegetése stb.) és az olyan döntő vallomásokat is, aminő a Bolond Istók I. énekének 14—15. versszaka, ahol mintegy véletlenül Bemre keríti a szót, s azután így folytatja: „Azonban Istókhoz térnem *muszáj* itt“ — a *muszáj*t még alá is húzva. Arany lírája, néhány balladája és levélbeli nyilatkozatai szerint, a Bach-korszakban is megmaradt politikai költőnek. Az a felfogás, mintha egyidőben a költészet politika-mentességét követelte volna, Tompához írt egyik levelének (1853. V. 23.) hamis magyarázatából származik. „A költőnek azért, hogy nemzete előmenetelét eszközölje, éppen nem szükséges a politikától kölcsönvenni eszméket“ — ezt Arany akkor írja, amikor Tompa panaszkodik, mert nála A gólyához miatt már házkutatás volt s kéziratait lefoglalták; csak sürgősségmegoldást ajánl tehát: írjunk, ha a nyomás oly erős is, hogy nyíltan nem politizálhatunk.

Ennek az egyéni fájdalomon keresztül alkotott nemzeti lírának alapföltétele volt egy bizonyos összhang az egész nemzet és a költő közt. De a nagy csapás után hamarosan fölélednek Arany 49 előtti elég éles osztály-élményei. Ha jól figyelünk, észre kell venni, hogy Arany az első években még 48—49 társadalmi-forradalmi hagyatékának továbbvitelével is próbát mer tenni. Hangot ad annak, hogy a nemzetnek értékesebb része a nagy küzdelem alatt is szembenállt a nemességgel. Az 1850 elejéről való *Koldus-ének*-ben a szabadságharc földetlen zsémlésről rokkantja vádolja a nemességet a bukásért és a szegényparasztság kijátszásáért; a nemzethalál tragikus hangulatából a lebukó társadalmi osztály szatirikus-komikus kipellengérezésében keres menedéket: A *Furkó Tamás* a szabadságharc nemesi tisztikarának remek szatírája. A *Nagyidai cigányok* élményi alapja is a hanyatló társadalmi osztály komikus volta, — csak hát Arany ezt a komikumot olyan időben szövegezte meg, amikor annak felfogására sem a korhangulat, sem a magyar társadalom általános fejlettsége nem volt még képes. E sokat vitatott és igen lapos módon otromba allegóriának hirdetett komikus eposz keletkezését talán akkor értjük helyesen, ha indítóokként nem magát a szabadságharcot tételezzük fel, hanem a bukás után hamarosan meginduló, főként Jókai regényeiben tetőződő folyamatot: a szabadságharc dicsőségének nemesi kisajátítását, s a nemesség hangos tetszelgését önmaga hősiességének emlékeiben. Hasonló visszatetszést ébreszthetett a „győztes“ osztrák hatalom pöffeszkedése is. Ilyesmire vall Arany néhány szava, amellyel (Szilágyi Istvánnak, 1853. II. 5.) a mű keletkezését magyarázza; s az utólagos mentegetőzés a 60-as évek elejéről, amikor Arany nemzetfogalma már módosult, szintén nem áll ezzel ellentétben.

Azok a szálak, amelyek a filológusok szerint Arany Bolond Istók-ját Petőfi Apostolához fűzik, szintén azt sejtetik, hogy itt is a forradalmi idők társadalmi problematikájának továbbvitelére lett volna Arany írói szándéka. Ez a mű Arany egész 49 utáni epikájában páratlan alkotás,

— értem főként az 50-ból való első éneket, a II. ének utolsó részét és a III—IV. ének terv-vázlatát. Nemcsak reális parasztábrázolása teszi egyetlenné; az sem érdektelen, hogy az első ének csőszkunyhójával, cigányaival, orgazdáival, a második színészeivel csupa az osztálytársadalom peremére sodródó, vele esetleg szembe is helyezkedő típus jelenik meg előttünk. Ennél még fontosabb lett volna az — ha a mű valóban elkészül — hogy Arany végre olyan elbeszélő költeményt alkot, amelynek cselekménye egyén és társadalom ellentétére van építve. Arany maga előszavában *A falu bolondja* c. kis töredékével hozza Bolond Istókot kapcsolatba: „mivé lesz a nép között egy olyan költői természet, mely a mostoha körülményekből soha ki nem fejlődhetve nyomtalanul vész el.“ A II. ének vázlatának egy jellemző mondata szerint a serdülő Istók „az élet praktikumát nem tudja megtanulni, lelkét sérti a függés, s valami elérhetetlenre vágy“. A bonyodalomban felcsillan az osztályralapozottság: Istók a IV. énekben grófi nevelő, s a falusi árvalány-menasszonytól a grófnő kegyéig jut el. A vázlat épen ott szakad meg, ahol a jelzett ellentéteknek erősebben ki kellene bontakozniuk.

49 után keletkezett epikus műveinek egy másik csoportjában, a nemesi irodalom hagyományaitól befolyásolva, visszatér a társadalmi ellentétek ábrázolásának ahhoz a módjához, amely a magyar irodalom terén a feudalizmus elleni harc kezdő szakaszában volt szokásos. Ismeretes, hogy Aranynak Világos után első epikus megszólalása a byroni hangnemben írt *Katalin*. E művével kapcsolatban már Salamon Ferenc megjegyzi, hogy „az előző irodalmi korszakra emlékeztet“; Péterfy Jenő meg egyenesen a lovagromantika lomtárát emlegeti. A szálak valóban visszafelé vezetnek. Mednyánszky—Hormayr T a s c h e n b u c h -ja, amelyből a tárgyat vette, a középkori lovagvilágot feltámasztó Kisfaludy-korszakból való; a byroni epikus formára Erdélyi Jánosnak egy 48 előtti megjegyzése is sarkalja, a magyar nyelv rímsegénységéről. A *Katalin* cselekményét is ellentét mozgatja, sőt személyei közt ez az ellentét szinte drámai túlságig feszítve bontakozik ki. De az ellentét felfogása a byroni időkre emlékeztet, arra a korszakra, amikor a társadalomban fennálló osztályellentétet a költők egyéni szenvedély és feudális hagyományok ellentétévé egyszerűsítették, vagy ezen keresztül tükröztették. Ebben a felfogásban a lázadás tipikus lefolyása az, hogy az egyén, főként szerelmes egyén követeli jogait és bukik el vagy győz a zsarnok apával, uralkodóval, családdal szemben. A lázadásnak ez a típusa nálunk is megtalálható, különösen a negyvenes évek fiatal, francia minta után induló íróiban, akik a maguk lázadásában még a népi vonalig nem jutottak el. A feudális és lázadó szenvedélyek tombolása, amelyet a *Katalin*ban oly kiválóan festett, az évtized folyamán állandóan csábította újabb próbákra, amelyeket azonban már befejezni nem bírt. Így jöttek létre a következő töredékei: *Perényi* (a tárgyból és a kidolgozott egylapnyi részből társadalmi tanulság nem vonható le; *Perényi* a romantikus kor nagyarányú, szenvedélyében végletes alakja); *Édua* (a kún vezér lánya, akit Kun László, a király elcsábít és eldob; téma: a leány bosszúja); *Öldöklő angyal* (a zsarnok, leányát férjhez erőltető apa motívuma felbukkan az elkészült szakaszokban); *Az utolsó magyar* (1858-ból keltezve: cselekményében egy nagy szerelmi lázadás a törzsi közösség ellen).

Ez a tárgykör, amely a balladák közül is a Bor vitézben felbukkan, alig adott alkalmat Aranynak arra, hogy a 49-ből örökölt költői eszköztöket alkalmazni tudja. Pedig ez időbeli működésének egyik döntő rugója éppen az, hogy teret keres az új költői kifejezőkészségnek, s az új nyelv, az új szemlélet és ritmika eszközeivel meg akarja írni a magyar népeposzt. Ennek a tervnek a gyökerei még a Petőfi-barátság éveire nyulnak vissza; a „népies hősköltemény“ megalkotásához már akkor szétnéz tárgyért a magyar történelemben. Most a Toldi középső részének a kidolgozása látszik a célra legalkalmasabbnak. 48—49-ben papírravetett első tervezetések után még 1850 elején nekikezd; Toldy Ferencnek 51 elején már levélben jelzi: „egy nagyobb népies eposzon dolgozom Toldi fénykorából“. Gyulai, aki Szalontán átutazva meglátogatja, följegyzi a készülő munkáról: „Leginkább szeretné, ha ponyván kaphatna hírré, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.“ A *Dalás idők* 1853-ig elkészült első változata: hat teljes és egy befejezetlen ének, a formai-esztétikai népiességek legszebb példái közé tartozik. Ha Toldival és a Toldi estéjével egybevetjük, azt vesszük észre, hogy a Toldi-családot még egy fokkal visszaparasztosítja. Az öreg Toldiné Nagyfaluban szombat este a ház előtt a „küülő padon“ pihen; az udvar nyári estére kitakarítva és fellocsolva; lábában Etelka, György árvája, a fejéknél segít, a tejet szűri. Érezhető különbség van Toldiéék és a vagyonosnak rajzolt Rozgonyiak között. Amikor Miklós az ismeretes bajvívás után hazamegy, elmeséli anyjának, „hogy jutott kezéhez a szép urilánynak“, t. i. Piroskának. A lovagi élet néhány motívuma is csak mintegy játéknak van a mesébe beleszőve. De az első Toldi korszerű társadalmi problematikája nem folytatódik; a népi költészet formai vívmányai osztályellentétek ábrázolása helyett egy harmonikus, békés társadalmi idillre vannak ráhímezve. Az első énekbeli pátriárkális uralkodónak, aki álruhában alattvalói közé vegyül, megnézni, „hogy teszik a törvényt a szegény emberre“ — méltó társa az öreg emberbarát Rozgonyi, aki a szétriasztott lakomáról maradt bőséges étellel-itallal a falu szegényeit vendégeli meg. Ez a pátriárkális-feudális idill nem a forradalom éveinek levegőjét árasztja; Nagy Lajosnak, Mátyásnak nagy kedveltsége Arany ekkori epikus terveiben inkább a reformkor nemesi-nemzeti ellenállását tolmácsoló, az „érdekegyesítés“-t propagáló költészetére mutat vissza. Feltámasztásában természetesen része van a nemesség és az értelmiség Habsburg-ellenes magatartásának a Bach-korszakban.

Egyik előszavában maga Arany mentegetődzik a miatt a különös jelenség miatt, hogy oly sok töredékkal lép a nyilvánosság elé. Epikus tervezetései ez évtizedben alig teremnek mást, mint töredéket. Az, hogy a nagy művek töredékben maradtak, az adott helyzetben nem mutat másra, mint egy társadalmi bázisát elvesztett költőre. Arany ezekben a tarka együtttest alkotó tervekben és töredékekben nem tesz mást, mint orientálódik; közösséget és olvasóközösséget keresni indul, s mert nem talál s úgy érzi, hogy írói szándékát nincs, aki megértse — már nincs ereje a mű befejezésére. A Bolond Istók abbamarad, mert első éneke név nélkül megjelent a debreceni Csokonai-Lapokban, és egyáltalán semmi figyelmet nem keltett. A Nagyidai cigányok kudarcra egész életére keserűséggel tölti el. Toldy Ferenc 1852-ben az Új Magyar Múzeumban Aranynak ezt a tartalmában dokumentumszerű, kivitelé-

ben és esztétikai értékében szinte hibátlan alkotását „egy ritka szép lélek szomorú aberrációjának“ nevezi: „nem is Arany Jánosé, t. i. azon Aranyé, kiből név és érdem oly szép azonosságban egyesült“. A Kazinczy és a német irodalom csodálatában felnőtt Toldytól igazán nem lehetett várni, hogy a Nagyidai cigányokat megértse. De Toldy, akit Gyulai egy helyen nagyképűnek mond, ismételten igyekszik egy túlhaladott kor ízlését rádísputálni Aranyra. Bölcs tanácsaival megakasztja a középső Toldi kidolgozásában; amikor a mutatóvívul megjelent első éneket már olvasta, azt javasolja, hogy írjon Arany minél terjedelmesebb, minél bonyolultabb elbeszélő költeményeket. A paraszt helyet a lovagot emeli ki: vigye magával Lajos Toldit Nápolyba, Litvániába, Oroszországba, így lehetne a mese „érdekét a történet felsőbb köreiből vonatás által nemesíteni“.

Már Toldy Ferencnek ezek a megjegyzései is szélesebb összefüggésekre utalnak. Arany elakadása a sok biztató kezdet után, majd lelki válsága és elhallgatása összefügg az évtized első felének és derekának irodalmi harcaival, s azzal a társadalmi fejlődéssel, amely ezeket a harcokat előidézte. Ezek a harcok, s a hozzájuk fűződő néhány kellemetlen összeütközés kelti Aranyban azt a meggyőződést, hogy nincs társadalmi osztály Magyarországon, amely 48–49 költői örökségét a maga igazi, hamisítatlan mivoltában átvegye. Jellemző, hogy az irodalmi harcok legfőbb zászlaja, amely körül a döntő harc folyik: éppen a népiesség — s ezek a harcok végül is abban oldódnak meg, hogy teljesen meghamisítják, vagy kiküszöbölik az irodalmi népiesség társadalmi funkcióját.

Az évtized irodalmi életének első jelentős mozzanata: a parlagi kismesség és kispolgárság betörése az irodalomba, s az annakidején Kazinczyék által kiszorított provinciális kismesesi költészet újraéledése. Ez a társadalmi osztály, mint irodalmi tényező a romantikus „fennköltészet“ idején nem juthatott szóhoz, az „új iskolá“-nak még olvasójává sem vált, hanem továbbra is megmaradt a maga ponyvás-kalendáriumos irodalmi műveltsége mellett. Petőfiék forradalma megdöntötte a „fennköltészet“ uralmát, s olyan plebejus-népi költészetet teremtett meg, amelyet a márciusi értelmiség az egész magyar társadalom antifeudális erőinek kifejezőjévé fejlesztett ki. Amikor azonban 49-ben mind Petőfi, mind Vörösmarty tábora elhallgatott, az említett kismesesi-kispolgári irodalom egyszerre feléledt, és pozíciót teremtett magának az irodalomban.

„Szabad a vásár, most költő lesznek,
Úgyis kipusztultak a céhesek“ —

ahogy Arany Vojtina András szájába adja. *Vojtina Levelei* tömör képet adnak a jelzett folyamatról. Vojtina András kétszer járt ki három iskolát; apja „urfi-mag“-nak hagyta:

„Ez állapotban két ösvény maradt
Számodra nyitva: lenni *úr-paraszt*
vagy lenni *költő*...“

49 előtt mégis hiába ostromolja vidéki leveleivel és verseivel a pesti lapok szerkesztőit: a „céhesek“ kivesztével azonban egyszerre neves költő lesz belőle. Arany csálhatatlanul észreveszi az új irodalmi moz-

galom osztály-háttérét; tanú erre a Vojtina-leveleken kívül az *Év kezdetén* c. vers is, amelyben a vidéki olvasók: a „nagyságos asszony“ és „minden rangbeliek“ lapot nem vesznek, csak ingyen szeretnének olvasni. A Hölgyfutár, a bukás utáni irodalom első fecskéje köré csoportosul ez a parlagi író-tábor, de már 50 őszén megindul ellene a támadás: a pesti írók egy csoportja új lapot alapít Szilágyi Sándor szerkesztése alatt, s ebben Arany a Vojtina-leveleket közli, Gyulai pedig éles kritikát ír a Hölgyfutár íróiról.

A Hölgyfutár és írógárdája elleni első támadásban még nem különülnek el a frontok: Arany együtt lép fel Gyulaival, aki az irodalomban inkább a középnemes réteg felé húz. Arany bírálata mégis különálló. A formálisnak tetsző kifogások mögött is érzik, hogy a Petőfi-féle alapról bírál. Egyik döntő vádjá az, hogy az új csoport eldobja a plebejus népiesség realista hagyományát: a költő „enbálványa körül forog“, versbe szedi a hétköznapi jellegtelen mozzanatait („hisz kit ne érdekelne az, lencsét evém-e vagy babot?“), tehát voltaképpen anti-realista áramlatról van szó. A továbbiakban a Hölgyfutár íróinak formai lazaságát csúfolja ki; ahogy Arany és Petőfi látták a népköltészetet, annak is lényegéhez tartozott a formai fegyelem — az utánzó a feudális-nemesi költészet formáit lerombolták, de helyébe más formát nem tanultak; a népi realizmus művészi formáit lezüllesztik. — Mindent összevéve, Arany legfőbb aggodalma az, hogy ez a parlagi-álnépies, valójában kismemesi költészet az igazi népi költészet helyére tolakodik — s a közönségnél azt kiszorítja.

Lassabban tér magához, de nemsokára megszólal az irodalomban az a műveltebb, vagyonosabb nemesi réteg is, amelynek költői kifejezője annakidején Vörösmarty iskolája volt.

Ennek a társadalmi osztálynak irodalmi szervezkedése lassabban halad, költői Szilágyi lapjainak betiltásával ismételten szétszóródnak; a 49-es veszteségek is jelentékenyek. De már Toldy Ferenc említett szereplésében némiképpen ez az ízlés szólal meg. Toldy 1852-ben nemcsak Aranyt, hanem Tompát és Lévaýt is megint az Új Magyar Múzeum hasábjain, — a Hölgyfutár pedig mindhárom bírálatot újból közli.

Alig néhány hónap múlva, 53 legelején, Kazinczy Gábor álnéven, és az álnévhez az „extáblabíró“ jelzést hozzáfűzve nyílt levelet közöl Pákh Albert lapjában, a Szépirodalmi Lapokban, a szerkesztő válaszul rá, Arany pedig mindkettőből határozott támadást olvas ki a költői népiesség ellen. Azonnal magyarázatot kér levélben Pákh-tól, s a támadásra feleletül írja az ismert sorokat: „Én, paraszt esztétikámmal a szépet sem a népieshez, sem a nem-népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép szép minden alakban. Hogy inkább a népiest művelem, oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, amely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete: annak nem lesz önálló nemzeti költészete.“ — Pákh válasza nem nagyon nyugtathatta meg Aranyt; a jóbarátnak, Tompának még az év nyarán, sőt a következő évben is panaszkodik. Panasza azonban itt már nyiltabb: „A magyar ember — magyar ember volt és marad, különösen pedig táblabíró. Sohasem ott keresi a bajt, ahol gyökerezik; restaurál mindig: egy elvet éig emel, három esztendő múlva elesapja, mint olim a vicispánt. Így van jelenleg az úgynevezett népies költészettel.“

Arany aggódva figyeli ezt az ízlésváltozást; másfél év múlva írja le Tompának a híres sorokat: „némi csömör kezd mutatkozni a népies iránt“, „most már futunk a népiestől“. Mint láttuk, most is pontosan megérzi az osztályhátteret: a középnemesség reakcióját. Ez a közönség „visszasóhajt Egyiptom vereshagymáira: a Kazinczy és Döbrentei sonettoira; Császár Ferenchez folyamodik, hogy „tisztult ízlésével“ mentse meg a magyar költészetet a barbároktól“. Egyiptom vereshagymáival kapcsolatban nemcsak mi, hanem talán Arany maga is Petőfi programadó versére gondolt: „pusztában bujdosunk, mint hajdan népével Mózes bujdosott...“ Íme, vannak már, akik a pusztából szívesen visszatérnének — Egyiptomba. Arany nyomatékosan mutat rá arra, hogy ez a visszatérés most: Petőfi után, már csak romboló kozmopolitizmust jelenthet; ahogy mondja, nem sokára megint érdekes lesz az, ha valaki minél idegenszerűbben fejezi ki magát.

„Visszatérnek a külföldet külsőségekben és idegen szellemben majmoló iskolák; a nyelv csinosodik, azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németül s franciául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele, tehát pórias, durva, nyers.“ (Tompának 53. VI. 28.)

Arany előtt most két igazság kezd megvilágosodni:

a) Az irodalmat pártfogoló nemességnek és az árnyékában megbúvó értelmiségnek 48 költői öröksége még költői formakincs, kifejezőkészség alakjában sem kell;

b) ugyanez az osztály valójában már képtelen arra, hogy igazi irodalmi kultúrát teremtsen. Ugyanaz a csalódottság ez, kezdeti formájában, amely kb. egy évtizeddel később Vajdának a magyar nemesség ellen intézett hatalmas bírálatában éri el egyik tetőpontját. Arany pedig az 50—52. években viaskodik a Toldi középső részével, s éppen 53-ban írja Tompának: (VI. 28.) „Olykor úgy érzem, még nem volna lehetetlen oly művet produkálnom, mint Toldi volt. Teljesen meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek? e gondolat nehézkedik ólomsúlyosan tollamra, valahányszor egy pár versszakot leírok. S így költeni lehetetlen. Ezért Toldi második része talán sohasem fog elkészülni. Az a közönség, mely első Toldimban a kútágast bámulta csak, azóta igen sok kútágast olvasott; az nem találná Toldit már eléggé „sajátságosnak“, „népiesnek“, mint akkor magát kifejezte; a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat.“

A művelt köznemesség ízlésbeli reakciójának azonban volt még egy veszedelmesebb formája is. Ez nem tagadta meg a népi alapot, hanem „visszatért“ hozzá. A Pesti Napló 1853-as évfolyamában, ugyanott, ahol hónapokon keresztül cikkeznek a nagybirtok hitellel való megmentéséről, a birtokososztály kapitalizálódásáról, a vállalatok jelentőségéről, meglepetve olvassuk a 850. számban Losonczy Lászlónak, Arany nagy-kőrösi tanártársának, a provinciális népiesség egyik képviselőjének új verskötetéről a hosszú dicsérő bírálatot. „A politikai irány kizárása a népies elemnek már korábban jó sikerrel megkezdett művelését még tágasabb körre terjeszté ki“. Valóban, a bíráló jól látott, a maga szempontjából. Nagy jelentősége volt annak, hogy a 49 előtti Petőfi—Aranykorban még egységes plebejus-népi költészet most sallangos tájkköltők csoportjaira bomlott. A népi költészetet tájegységekre bomlasztani annyit jelentett, mint magát a parasztságot tájakra, vidékekre szige-

telni el, hogy ezáltal politikai súlyát csökkentse. A továbbiakkal a népköltészet legbuzgóbb fanatikusa is meg lehet elégedve: „A nép képzelmi és érzelmi világa, melyből költészete élő forrásként fakad elő, tiszta, romlatlan és erőteljes, mint az ősi lég, költői kifejezése egyszerű, világos, meleg és ezért megható. E mellett a nemzetiség határozott bélyegét viseli magán.“ Pedig ezek a sorok is súlyos reakciót jelentenek 1853-ban: visszatérést az 1800 körüli évtizedek haladásellenes népszemléletéhez: a nép tiszta, romlatlan és erőteljes, tehát nincs szüksége fejlődésre és tudatosodásra. A bíráló a felé hajlik, hogy a műköltészetet utasítsa el; élesen szembeállítja a „népies“ és a „művészi“ iskolát; ez utóbbinak mágusai és kasztjai vannak „a műveltség, a tudomány gőzkörében elfojtódott képzelmeik és elfásult érzelmeik kifejezéseit mesterkéltszóhomályba, misztikus üres dagályba burkolják, a szabályos külforma miatt gyakran a belértéket is feláldozzák.“ A néphez visszatérő költők közt említi a cikk Csokonait, Aranyt, Petőfit, Tompát. Nincs nyomunk rá, de föltehetjük, hogy Arany olvasta ezt a cikket, amely egysorba állítja őt Losonczy Lászlóval; talán megérezte, hogy itt is politikai műveletről van szó: a „tiszta, romlatlan és erőteljes“ álnépiességet csempészni az igazi népiesség helyére a magyar közönség tudatában.

Az irodalmi harcnak következő fontos csomópontja az 1856-os esztendő. Ez évben jelent meg Arany kisebb költeményeinek első gyűjteménye, és méltó fogadtatására megszólalt az egész magyar kritikai kar: még ez évben bírálatot írt róla Bérczy Károly, Greguss Ágost, Erdélyi János, Salamon Ferenc, a Hölgyfutárban alighanem Tóth Endre. Milyen hatással lehettek e bírálatok Aranyra? Egyiküknek, Erdélyinek, Arany hamarosan tollat ragadva megírta: „Kegyetlenül félre vagyok értve“ — s egy hosszú levélben igyekszik ezeket a félreértéseket helyreigazítani. Magának a bírálótnak ama helyéhez pedig, amelyben Erdélyi kifejti: Arany igazi eleme a mult, „megvárja, míg elveszti élességét a jelen“ — lapidárisan odaírta: „várt a fene valamit“. A bírálatok, a sok dicsőhimnuszon túl, annyiban kellett hogy érdekeljék, mert többször is fölvetették a népies költészet problémáját — sőt éppen Arany népiessége körül egy kis vita is keletkezett. — Greguss (Erdélyi nyomán): Arany az alföldi magyar nép szellemének tolmácsa (azaz szűkkörű táj költő ő is); Bérczy: Arany kisebb költeményei többek közt azért kevésbé népszerűek, mert művészileg egyszerűek, s Aranyékon rajtuk száradt a „népköltő“ elnevezés, a méltóbb „nemzet-költő“-i helyett: a közönség egyrésze ezt egynek veszi a póriassal, másrésze nem találja őket eléggé árvalányhajasnak. Salamon Ferenc még világosabban beszél Arany és Petőfi egykori, 48 előtti kritikusaikról: „Amint a dolgokat most egy tized mulva látjuk, tévedés volt Arany és Petőfi költészetét túlnyomóan a népiesség szempontjából fogni föl.“ Nép és nemzet két egymástól különböző dolog lévén, a közvélemény azzal, hogy népköltőnek nevezte őket, „két legnagyobb költőnknek mintegy alsóbb helyet mutattak ki irodalmunkban“. „Új műszavuk az irodalomban és a közönségnél közforgalomba jöven, válaszfalat képezett s önkényt megkülönböztette mindenki a nemzeti költészetet a népies költészettől, s mintegy határvonalat húzott egy irodalmi arisztokrácia és alsóbb osztályok között.“ Salamon a továbbiakban nem a válaszfal ellen hadakozik, hanem hogy Arany és Petőfi mint népköltők nem a felső polcra, hanem a meg-

szégyenítő alsóra kerülnének. „Szünjünk meg hát Petőfit és Aranyt egyébként, mint pusztán költőnek nevezni“ — Arany „ritka tünemény“, de „nem azért, mintha népköltő volna, hanem azért, mert költő.“ Ugyan-
 ebben a bírálóban Arany hosszas bizonyítását olvashatta annak a tételnek, hogy „az esztétika szempontjából a népies költészetnek kevés értelme van“; népies forma tulajdonképpen nem is létezik. Népies és nem-népies költészet között se tárgy, se forma tekintetében különbség nincs. — Arany, a népies forradalom örököse, aki fiatal korától fogva a népies epika megalkotásával bibelődött, a Bach-korszak irányadó osztályának esztétikájától megkapta itt a népies költészet számára a leg-
 tisztább felmondólevelet, bekeretézve saját személye és költészete iránt a legnagyobb dicséretekkel. S ha néhány évet lapozunk az irodalom krónikájában: 1861-ben Arany két kötete kapja az akadémiai nagyjutalmat, s érdemük egyebek közt abban foglaltatik össze, hogy „a népiesből csak az eszmei tartalmat és formáiból az esztétikailag érvényest vesszük át s művészileg dolgozzák fel“; nyelvükben is kiemeli a bíráló „a néptől ellesett és nemesített szépséget“. Valóban, az 56-os év bírálatai Aranyra kínálják azt a megoldást, amelyre ő maga is elvben hajlott: a népies költészetet nemzeti költészetté emelni fel. 49 előtt azonban még Arany tudta azt, hogy ennek legfőbb feltétele magának a népnek politikai felemelése. Most azonban ez a változás, úgy ahogy a Pesti Napló esztétikusai értették, pusztán annyit jelentett volna, hogy a nagy költői forradalom vívmányait a műveltebb birtokos nemesség ízléséhez alkalmazzuk, s így tisztán ennek az osztálynak szóló irodalmi kultúrát alkotunk meg: kissé élesen fogalmazva: a kizsákmányolt osztály kultúrájából elvont művészettel — költészetet alkotni a kizsákmányoló osztály számára. Ezt a megoldást Arany nem érezhette a magáénak. Negatív bizonyítéka ennek az, hogy alkotókedvét, melyet a társadalmi bázis hiánya megtört, az 56-os kritikák minden dicsőhimnusza sem volt képes újraéleszteni. Továbbhangzanak tétlenségéről, fásultságáról panaszai. 56–57 még mutat valamelyes termékenységét, 58, nagy hallgatás után, töredéket alkot (Az utolsó magyar), 58 nyara „posványyszerű, egyhangú tespedésben“ telt el, 59 szinte teljesen néma. — Pozitív bizonyítékunk az a fanatizmus, amellyel a prózaíróvá alakult Arany a népköltészet és a népi alkotóerő kérdését elvi alapon tisztázni akarja. Prózai műveinek ez a legfontosabb tárgyköre.

Ezeknek az éveknek a bemutatása azonban már külön részletkutatásokat és külön tanulmányt követel meg.

KIRÁLY ISTVÁN:

NÉPI DEMOKRÁCIÁNK IRODALMA

Rákosi elvtárs a Dolgozók Ifjúsági Szövetségének első kongresszusán mondott beszédében hangsúlyozta: „*Fejlődésünk mostani szakaszában a legnagyobb kerékkötőnk, továbbhaladásunk egyik legsúlyosabb gátja a régi tőkés időkől örökölt szokások és előítéletek tömkelege.*” Rákosi elvtársnak ezek a szavai közvetve az irodalom nagy jelentőségére, fontos szerepére is figyelmeztetnek. Az emberek tudatában továbbélő burzsoámaradványok elleni harcban egyik leghatásosabb fegyverünk a haladó eszmei tartalmakat megszólaltató irodalom: az irodalomnak általában is, kiváltképp azonban ma, mai forradalmi átalakulásunk idején hatalmas társadalomalakító, nevelő szerepe van. Ezért is fontos, hogy az irodalomtörténészek és az irodalomtanárok figyelme klasszikusaink nagy öröksége mellett fokozott mértékben forduljon népi demokráciánk irodalma felé. Ez a cikk nem tanulmány, hanem ismertetés. Elsősorban nem az a célja, hogy újat mondjon a mai magyar irodalom problémáiról; arra törekszik csupán, hogy főleg Révai József és Horváth Márton alapvető cikkeire* támaszkodva, ha vázlatosan is, de megpróbáljon összefoglaló képet adni az Irodalomtörténet olvasói, kiváltképp pedig a pedagógusok számára népi-demokratikus irodalmunk fejlődéséről, mai helyzetéről és problémáiról. Az a célja, hogy felkeltse irodalomtanáraink érdeklődését, szocializmust építő dolgozó népünk egyik jelentős s mind jelentősebbé váló eszmei fegyvere, az új magyar irodalom iránt.

1.

1950. június első napjaiban ismét megtartották hazánkban a könyv ünnepét, az irodalom népszerűsítését célzó könyvnapokat. Az idei könyvnapok azonban lényegesen különböztek még csak az egy-két évvel ezelőttiektől is. A könyvvásárlók túlnyomó része a dolgozó nép széles soraiból került ki: munkásokból és dolgozó parasztokból. Az eladott könyvek példányszáma híven tükrözte a magyar népi demokrácia kulturális forradalmának komoly eredményeit. Megmutatták a könyvnapok, hogy a dolgozók százezrei értették meg és tették magukévá népünk nagy vezetőjének, Rákosi Mátyás elvtársnak a figyelmeztetését: ahhoz, „*hogy élni tudjon valaki hazája javára a szabadság jogai-*

* Ld. Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez: Horváth Márton: Magyar irodalom — szovjet irodalom és a „Lobogónk: Petőfi” c. tanulmánykötet bevezetése.

val, nemcsak jogok, nemcsak gazdasági lehetőségek kellenek, hanem kultúra és műveltség". Komoly eredményt jelentettek a könyvnapok irodalmi síkon is. Nemcsak abból a szempontból, hogy kiszorultak a könyvnapok sátrakból a népi demokrácia érdekeivel ellentétes művek; a tőkés kézben levő könyvkiadóvállalatok felszámolása, a könyvkiadás államosítása lehetővé tette, hogy ne lássanak napvilágot az imperialista szemétirodalom mérgező termékei: eredményt jelentettek a könyvnapok abból a szempontból is, hogy a nagy magyar klasszikusok művei, a szovjet irodalom és a baráti népi demokráciák irodalmi alkotásai mellett nagyszámban szerepeltek élő magyar írók olyan művekkel, amelyek dolgozó népünket segítik a békéért és a szocializmusért vívott harcunkban. A könyvnapok is megmutatták, hogy irodalmunkban a fordulat körvonalai kibontakozóban vannak, hogy íróink kezdik megérteni s magukévá tenni a Párt figyelmeztető szavát és alkotásaikkal tevékenyen kapcsolódnak be a szocialista Magyarország építésének nagy munkájába.

Az irodalom területén most kibontakozó fordulatot, fellendülést öt év nehéz harcai előzték meg. Voltak ugyan egyes részleteredmények az elmúlt években is, de csak most, öt évvel a felszabadulás után mondhatjuk el, hogy irodalmunk kezdi leküzdeni eddigi viszonylagos elmaradottságát. Irodalmunk elmaradottságának okait Horváth Márton elemezte ki mélyrehatóan „Lobogónk: Petőfi” c. tanulmánykötetének előszavában. Rámutatott arra, hogy irodalmunk elmaradottságának jelentős mértékben objektív okai voltak. Megnehezítette az új magyar irodalom kialakulását a népelnyomó Horthy-rendszer káros irodalmi öröksége, valamint a magyar demokratikus átalakulás sajátos jellege: a népi demokrácia első éveinek gazdasági és politikai nehézségei.

2.

Irodalmunknak komoly demokratikus hagyományai vannak. Nemcsak nagy forradalmi demokrata költőinknek, Petőfi Sándornak és Ady Endrének a költészete képviseli irodalmunk haladó hagyományait, mellettük még számos jelentős író szálaltatta meg műveiben a magyar dolgozó nép vágyait, törekvéseit. Az igazi magyar irodalom a múltban is állandóan a szíven viselte a magyar dolgozó nép ügyét, politikával átítatott, magas eszmei tartalmú irodalom volt. Petőfi és Ady Endre mellett a többi jelentékeny írónkat is, mint például a költők közül Csokonai Vitéz Mihályt, Vörösmarty Mihályt, Arany Jánost, Vajda Jánost, a prózaírók közül Eötvös Józsefet, Mikszáth Kálmánt, Móricz Zsigmondot szenvedélyesen érdekelték a nemzet életének, a dolgozó népnek nagy problémái.

A felszabadulást megelőző Horthy-fasizmus 25 éve alatt ezeket a nagy hagyományokat igyekeztek minél jobban elsikkasztani. A nagytőkések és a földesurak Magyarországa mindent elkövetett, hogy megamisítsa, eltorzítsa a magyar irodalom haladó, demokratikus hagyományait és népszerűsítse az uralkodó osztályok érdekeit kiszolgáló álirodalmat, az úgynevezett „hivatalos irodalmat”. A Horthy-fasizmus éveiben az úri Magyarországot magasztaló Herczeg Ferencet kiáltották ki a legnagyobb magyar írónak, akinek művészi szemléletére jellemző

például az 1930-as évek végén megjelent önéletrajzi regényének egyik részlete. Visszaemlékszik arra, amikor belépett az úri kaszinóba és ehhez hozzáfűzi: „Egy csapással személyes ismerőse lettem fél Magyarországnak. A másik felével majd akkor fogok összetegeződni, ha képviselő leszek“. Herczeg Ferenc és társai számára a nagytőkéseket és földbirtokosokat, valamint azok lakárait jelentő úri kaszinó és a népelnyomó osztályparlament képviselte egész Magyarországot. Ezek a bértollnokok, akiknek semmi közük nem volt a dolgozó néphez, az igazi nemzethez, foglalták el akkor az irodalmi társaságok elnöki székét, őket népszerűsítette a megfizetett sajtó és az ő műveik jelentek meg többezres példányszámban.

Az uralkodó osztályokat nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalom mellett komoly szerepet játszott még az ellenforradalom éveiben az olykor ellenzéki hangokat is megütő, s túlnyomórészt a Nyugat című folyóirat köré csoportosuló kispolgári-burzsoá irodalom. A Nyugat a század első évtizedében indult meg, s ekkori munkatársai közé tartozott Ady Endre is. Az a Nyugat azonban, mely a század elején az Ady Endre nevével fémjelzett, s a polgári demokratikus forradalom érlelődésével szoros kapcsolatban levő irodalmi mozgalom egyik kikristályosodási pontja volt, távolról sem, legfeljebb csak névleg volt azonos azzal a Nyugattal, mely a Horthy-fasizmus éveiben olykor tetszelgett ugyan az óvatos-duhaj ellenzékiiség szerepében, de amely lényegében a l'art pour l'art, az öncélú művészet hangzatos frázisa mögött, a nagytőkések és földbirtokosok Magyarországanak egyik szekértolója volt.

A politikamentes művészet, az öncélú művészet dekadens burzsoá elvét hirdette a Nyugat ekkor. Még maga a folyóirat vezető-írója, a pályája egyes szakaszain jelentőset alkotó Babits Mihály is azt érezte legfőbb irodalompolitikai törekvésének, hogy „elefántesont toronyba“, a „szellem védett magaslataira“ gyűjtse az írókat, a „fenyegető barbárság“, a rettegett népi forradalom elől. Ez a kispolgári-burzsoá irodalom főképp a harmincas években, nyíltan felírta zászlajára az eszmenélküliség jelszavát. Egyes írói cinikusan hirdették, hogy jellemük a jellemtelenség, erkölcsük a minden erkölcsnélküliség. A Nyugat számaiban elvértve más hangok és más tendenciák is felbukkantak ugyan, de a folyóirat a maga egészében mégis csak az imperializmus hanyatló és mérgező állkultúrájának, s magyar utánzóinak volt ekkor elsősorban a lerakódó helye. S ez a dolgozó nép törekvéseitől elszakadt dekadens, kozmopolita irodalmi mocsár tetszelgett a Horthy-fasizmus éveiben „haladó“, az „ellenzéki“ irodalom szerepében.

Annál könnyebben tehetette ezt, mert a Horthy-rendszer ugyanakkor, amikor támogatta a céljait nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalmat, s szívesen fogadta a rendszer előtt burkoltan, álcázottan meghajló burzsoá-kispolgári irodalom „ellenzékiiségét“: az adminisztratív rendőri beavatkozástól kezdve, minden lehető módon üldözte a valóban haladó irodalmi törekvéseket. Főképp ennek a kíméletlen elnyomásnak volt a következménye, hogy a felszabadulás előtti évtizedekben nem alakult ki olyan számottevő proletárirodalmunk, amely szilárd bázisa lehetett volna a felszabadulás után a szocialista realizmus felé haladó irodalmi fejlődésnek.

A magyar proletárirodalom kezdetei adva voltak ugyan már az 1910-es évek végén, az 1919-es magyar szocialista forradalmat megelőző

években. De az ellenforradalom győzelme úgyszólván teljesen megsemmisítette ezeket a kezdeteket. A legharcosabb proletárirók emigrációba kényszerültek, ahol továbbra is alkottak ugyan, de az ellenforradalmi elnyomás teljesen elszigetelte őket a hazai irodalmi fejlődéstől, nem válhattak a magyar irodalom hatótényezőivé. A Szovjetúnióban új hazára lelt *Illés Bélának* műveit, a *Kárpáti rapszódia* című nagy regény-trilógiáját, vagy a *Tűz Moszkva alatt* című elbeszélését a világ számos nyelvére fordították le, csak a saját hazájában nem ismerték ezeket a kitűnő műveket — még az írók sem. Hasonlóképp csak a felszabadulás után jelenhetett meg *Gergely Sándornak* az 1514-es nagy paraszti forradalom vezérééről, *Dózsa Györgyről* szóló történelmi regénye.

De meggátolta az ellenforradalom azoknak a Kommunista Párttal szimpatizáló és az 1919-es szocialista forradalom idején bátran színtvalló értelmiségi íróknak a fejlődését, írói érvényesülését is, akik idehaza maradhattak. *Déry Tibor* a harmincas években megírta ugyan „*Befejezetlén mondat*” című háromkötetes regényét, amelyben messze-menő kritikával leplezte le a Horthy-fasizmus aljasságát, morális züllöttségét, igyekezett megjelteni a forradalmi munkásmozgalom alakjait, az illegális Kommunista Párt harcait is. De regénye egyrészt csak a felszabadulás után jelenhetett meg nyomtatásban, másrészt pedig az ellenforradalmi társadalom nyomása mind tartalmilag, mind formailag eltorzította Déry írói látását. A kommunistákat és a kommunista mozgalmat *lényegében* szektánsnak ábrázolta. Ennek a helytelen, hamis szemléletnek a főoka az volt, hogy Déry nem látta a Szovjetuniót, nem ismerte fel a Szovjetunió világtörténelmi szerepét. Ugyanakkor formai téren is behatolt művészetébe a burzsoá befolyás: művének egyes részleteire rányomta bélyegét a burzsoá-formalizmus. Hasonlóképp eltorzult bizonyos fokig egy másik, a Kommunista Párttal rokonszenvező írónak, *Nagy Lajosnak* az írói szemlélete is. Rövid, szellemes, szatirikus novelláiban gyilkos gúnyú és bátor bírálatát adta ugyan az ellenforradalmi rendszer embertelenségének, de mintegy belemerevedett ellenzéki ségbe, s némi kispolgári cinizmus, naturalista kisszerűség lett úrrá írásain.

Károsan befolyásolta az ellenforradalmi elnyomás azoknak a fiatal, többnyire a munkásosztályból származó íróknak a fejlődését is, akik a harmincas években léptek fel, s a munkásosztály írói kívántak lenni. Nagy erkölcsi bátorsággal és vádló színekkel mutatták fel ugyan a munkásosztály kisemmizettségét, elnyomottságát. Merészen tiltakoztak az ellenforradalmi rendszer brutális népelnyomó politikája ellen. Egyikük, a fiatal *Benjámin László*, a háború első éveiben írt „*Kikiáltom dicsekedve*” című versében bátran vágta szemébe a Horthy-fasizmus urainak: „*En kikiáltom dicsekedve, az ellenséghez tartozom*”. De minden előremutató pozitív vonásuk mellett ezek a fiatal proletárirók is leszűkültek ideológiailag és művésziileg egyaránt az ellenforradalom szorítójában. Önmagába zártan ábrázolták a munkásosztályt. Nem látták annak jövőtformáló és a nemzet vezetésére való elhivatottságát. Műveikbe nagyszámban vegyültek be naturalista, formalista elemek.

Az ellenforradalmi Magyarországon csak a fiatalon meghalt *József Attila* (1905—1937) tudott felemelkedni a proletárköltészet igazi magaslataira. Ő volt ekkor a munkásosztály egyetlen reprezentatív művészi

szószólója, az egyetlen valóban proletárköltő. Legnagyobb verseiben ott izzik a munkásosztály végső győzelmének megingathatatlan hite. Az elnyomás sötét éveiben is látja és idézi azt a Magyarországot, „*hol a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az ember ótágú csillagát*“. A fasizmussal szemben hirdeti a demokratikus nemzeti összefogás programját. De itt-ott József Attila költészetében is törést okozott az ellenforradalmi elnyomás. Olykor a kiúttalanság, a reménytelenség érzése lett úrrá versein. Ezt — amint erre Horváth Márton rámutatott — részint az magyarázza, hogy önhibáján kívül ugyan, de élete egy szakaszán elszakadt a Párttól, s főképp pedig az, hogy politikai és művészi programjában nem támaszkodott a Szovjetunióra. József Attila mindvégig a proletariátus és a proletárforradalom zseniális költője volt. Költészetén minduntalan átsugárzik munkásosztályunk hatalmas, történelem-formálásra hivatott ereje, nehéz harcokban edzett keménysége. Mégis a József Attila életműve sem olyan, amely a maga egészében, töréseivel együtt, s főképp pedig egymagában, a magyar proletáriródalom bázisa lehetett volna. Amint Horváth Márton megállapította: József Attilát sem lehet úgy, abban az értelemben, ahogy az orosz irodalomban Gorkijt, a magyar proletáriródalom őskének tekinteni.

A proletáriródalomnak ezzel a viszonylagos gyengeségével függ össze részint, hogy sokszor téves és hamis vágányra siklott az ellenforradalom éveinek egy másik jelentős irodalmi törekvése, az elnyomott parasztság hangját megszólaltató, úgynevezett népies írók mozgalma is. Ezeknek az íróknak a legjobbjai Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József, Illyés Gyula a harmincas években főképp szociográfiai-leíró műveikben, amelyekben vádló színekkel rajzolták meg a szegényparasztság nyomorát, nehéz sorsát, s nagy kegyetlenséggel bíralták a népelelnyomó Horthy-rendszert, jelentőset alkottak. Olyan komoly értéket képviselő művek vannak ezek között az írások között, mint például Illyés Gyula „*Puszták népe*“ című műve a dunántúli nagybirtokokon élő zsellérek életéről, Veres Péternek a tiszántúli szegényparasztság sorsának szörnyű kietlenségét megjelenítő „*Gyepsor*“ című novelláskötete, vagy Darvas Józsefnek „*Egy parasztcsalád élete*“ című könyve. De a népies írók főképp azért, mivel politikai és írói törekvéseikben nem állt mellettük egy segítő, támogató, fejlett proletáriródalom, sokszor tévútra siklottak: a Nyugat liberális-burzsóá íróinak uszályába sodródtak, s egyesek közülük nem tudtak védekezni a fasizmus ideológiai fertőzése ellen sem.

Igy állt elő, elsősorban a Horthy-rendszer elnyomó politikája következtében az a helyzet, hogy a felszabadulás előtti irodalmi életünkre részint az uralkodó osztályt kiszolgáló bértollnokokból álló hivatalos irodalomnak, részint pedig az állellenzéki kispolgári-burzsóá irodalomnak uralma volt a jellemző. S habár ezeknek az írói törekvéseknek sem hagyományainkhoz, sem pedig dolgozó népünk életéhez nem volt közük, s ezért nem is verhettek mélyebb gyökeret, átmenetileg mégis az ő mesterségesen fenntartott „népszerűségük“ nyomta rá bélyegét irodalmi életünkre. A proletárirói törekvések s jobbára ennek következtében az egyéb demokratikus írói megmozdulások is, vagy teljes egészükben elszigetelődtek, vagy feleúton megrekedtek, s bizonyos fokig eltorzultak a rendszer nyomása alatt. Pártunk irodalompolitikája szá-

mára, közvetlenül a felszabadulás után, igen nagy mértékben hiányzott az az alap, amelyre a valóban demokratikus és a szocialista realizmus felé fejlődő irodalomért vívott harcában szilárdan támaszkodhatott volna.

3.

A magyar irodalom több mint négyéves elmaradottságának másik oka — mint Horváth Márton kimutatta — a magyar társadalmi átalakulás sajátos jellegében rejlett. A felszabadító Vörös Hadsereg megsemmisítette a náci-fasiszta uralmat, szétzúzta a nagybirtok és a nagytőke évszázados hatalmi rendszerét, s megnyitotta a magyar dolgozó nép előtt a fejlődés útját. De a felszín, az ideológiai rétegek eleinte csaknem érintetlenek maradtak, sőt forradalmi átalakulásunk kezdeti szakaszában átmenetileg felélénkült a burzsoá-kispolgári irodalmi mocsár. A burzsoá-írók legkülönbébb csoportjai követelték maguknak egykori „ellenzékiségük” jogcímén az irodalmi vezető szerepét. Szemérmetlenül utasítottak vissza minden demokratikus részről jövő kritikát, amely önbírálatra szólította fel őket. *„Vagyunk néhányan, akiknek sem okunk, sem kedvünk mást folytatni, mint amit elkezdtünk”* — írta egyikük 1946-ban a *Magyarok* című folyóirat hasábjain.

Lényegében egységesen burzsoá-jellegű volt ez az irodalom, ha egyes csoportjait némi árnyalati különbségek el is választották egymástól, s ha különféle folyóiratok köré tömörültek is. A *Magyarok* című folyóirat a harmincas évek elefántcsonttoronyba zárkozó Nyugatjának az örökségét folytatta. A *Válasz* körül az ellenforradalmi évek népies írói táborának liberális-burzsoá, sőt fasiszta befolyás alá került jobbszárnya tömörült. A *Kortárs* és az *Alkotás* a szociáldemokrata párt jobbszárnyán csoportosuló álforradalmi, formabontó, szürrealizmussal kísérletező kispolgári-burzsoá írókat szervezte meg. Az *Újhold* hasábjain a Babits-epigon fiatalok szervezkedtek, a „művészi szabadság” nevében.

Kezdetben a fasiszta ideológiai befolyás leküzdése, s az ellenforradalmi „hivatalos irodalom” hatásának megsemmisítése terén volt ugyan némi pozitív szerepük is ezeknek a kispolgári-burzsoá írói csoportoknak. De amikor a munkásosztály, a Párt vezetésével mind határozottabban tört a szocializmus felé, mikor az imperializmus mind agresszivebbé váló beavatkozási kísérletei az ország belső politikai életébe sorra kudarcot vallottak, mindjobban a csüggedés dekadens hangulata, a kiüttalan pesszimizmus lett úrrá rajtuk. A különféle kispolgári-burzsoá irodalmi csoportok ettől kezdve mindinkább az imperialista kultúr-befolyás fűcsatornáivá váltak. Fennén propagálták az öncélú, formalista művészet elvét. *„Üres vagyok, nincs semmi bennem”* — hirdette egyikük versében. *„Nem akarok mást, mint az ebek”* — verselt egy másikuk. A miszticizmus, a pornográfia mocsarába igyekeztek rántani irodalmunkat. Műveikben hangot kapott az imperializmusnak szállást csináló sovíniszta uszítás, s a nyegle kozmopolitizmus. Hol nyíltan, hol álcázottan helyezkedtek szembe a munkásosztály államának céljaival, minden erővel igyekeztek megakadályozni, hogy irodalmunk meginduljon a szocialista realizmus felé vezető úton. Az imperialista dekadencia „kultúrtermékeit” magasztalták. Sartre-ról, Camus-ról, Gide-ről, Mal-

raux-ról, Faulkner-ről, Huxley-ről stb. zengtek hasábos cikkeket. S ugyanakkor igyekeztek megakadályozni az élenjáró szovjet irodalom előretörését, térhódítását, kritikáikban többízben aljasul megrágalmazták a szovjet irodalmat. Ezek a kispolgári-burzsóá irodalmi csoportok mindjobban, mint a népi demokráciával szemben ellenséges, az imperializmus céljait szolgáló irodalmi törekvések lepleződtek le.

A Párt közvetlen a felszabadulás után látta átmeneti gyengeségét az irodalom területén. S így a kezdeti időkben a gazdasági és politikai élet harcainak eredményes megvívására összpontosította erejét. Irodalmi síkon eleinte elsősorban csak arra törekedett, hogy felhasználva a különféle burzsóá irodalmi csoportok közötti ellentéteket, megakadályozza egy egységes, kommunistaellenes irodalmi front létrejöttét, másrészt pedig, hogy kedvező körülményeket teremtsen a későbbi ellentámadásra, a burzsóázia irodalmi frontja ellen.

Főleg Révai József és Horváth Márton írásaiban irodalmi életünket komolyan befolyásoló tényezőként megjelent a marxista-leninista irodalmi kritika, amely egyrészt a következetes elvi bírálat segítségével az ellenséges irodalmi áramlatok igazi arcának leleplezésére tört és igyekezett leválasztani az imperializmus irodalmi ügynökeivé züllött írói törekvésektől a jobbérzésű, becsületesebb írókat, másrészt pedig az imperialista kultúrbefolyás ellensúlyozására, a haladó irodalmi erők tudatosítására ébrentartotta irodalmunk nagy haladó hagyományait, elsősorban Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának az irodalmi örökségét.

Révai Józsefnek részben még az emigráció éveiben írt tanulmányai, főleg a Petőfi Sándorról és az Ady Endréről szóló kritikai írásai, nemcsak a magyar haladó mult legnagyobb alakjainak helyes megértését, életművük lényegének, forradalmi demokratizmusuknak a meglatását segítették elő, hanem multunk leginkább jövő felé mutató hagyományainak feltárásával irányt mutattak az új magyar irodalmi fejlődésnek is: megmutatták a nemzeti kultúra továbbfejlesztésének az útját. Marxizmus és népiesség című kritikai írásában, a népies írók ideológiai eltévelyedését bírálva, megmutatta Révai a jószándékú paraszti írók számára az előrevezető utat, a munkásosztállyal való szoros szövetség útját. Horváth Márton kritikai írásai, amelyek nagyjából a Szabad Népből jelentek meg, részben azzal, hogy elvi következetességgel bírálták az imperialista dekadencia különféle megnyilvánulásait, s hogy rámutattak egyes jelentős írók ingadozásainak komoly művészi és politikai veszélyeire, részben pedig azzal, hogy a nagy magyar proletárköltőnek, József Attilának az alakját idézték, s támogatóan melléálltak az újhangú, fiatal írók sokszor még botladozó kísérletei mellé, jelentős mértékben elősegítették a haladó írói törekvéseknek, főképp pedig a magyar proletárirodalomnak a megerősödését.

1947. decemberében megindult a Párt közvetlen irányítása alatt álló „Csillag” című folyóirat, amely egyrészt sok fiatal, a népi demokratikus államtól és a Párttól nevelt új írói tehetséget hozott felszínre, másrészt pedig igyekezett közös táborba gyűjteni és részben nevelni is a népi demokratikus államrendhez barátian viszonyuló írókat. Elsősorban a Párt könyvkiadója, a Szikra, nagyszámban fordíttatott le és adott ki szovjet irodalmi műveket. Mindezek a tényezők némileg csökkentették ugyan az imperialista kultúrbefolyás erejét, valamennyire

visszaszorították az ellenséges irodalmi áramlatokat. De inkább csak az alapokat rakták le, csupán a kedvező előfeltételeket teremtették meg, egy később megvívandó és a fordulatot kiküzdő harchoz, magát a fordulatot még nem tudták elérni. Ebben, az objektív nehézségeken kívül: azonkívül, hogy a politikai hatalom kérdése a proletariátus és a burzsoázia között ekkor még nem dőlt el, hanem harc kérdése volt — szubjektív okok is közrejátszottak. Jelentős mértékben akadályozta a fejlődést, hátráltatta a kibontakozást az irodalom területén uralkodó nagyfokú elvi-ideológiai tisztázatlanság.

4.

Rákosi elvtárs 1948 novemberében felhívta a Párt figyelmét a magyar népi demokrácia kulturális irodalmi elmaradottságára és ennek veszélyeire. Rákosi elvtárs figyelmeztetése a kritikai-ideológiai tevékenység fokozódására vezetett az irodalom területén: a haladó irodalmi erőknek egy mind nagyobb arányokban kibontakozó ellentámadása indult meg az imperialista kultúrbefolyás és az ellenséges irodalmi áramlatok ellen. Ugyanakkor, s ezzel szoros összefüggésben, élesen ráterelődött a figyelem azokra a párton belül érvényesülő káros és helytelen irodalmi nézetekre, elsősorban azokra a jobboldali áramlatokra, amelyek jelentős mértékben megnehezítették az ellenséges irodalmi front felszámolását és akadályozták a magyar irodalmi közvéleménynek a szocialista realizmus felé való fordulását.

Az az irodalmi vita, amely 1949—50. folyamán zajlott le, felszínre hozta Lukács Györgynek és iskolájának súlyos ideológiai hibáit. Lukács Györgynek komoly, maradandó érdemei is voltak a fasiszmus ideológiája elleni harc, az imperialista dekadencia mérgező kultúrája ellen vívott küzdelem terén. Irányította a *Fórum* című folyóirat szerkesztését. 1946—47-ben a Csillag megindulásáig a Fórum volt az egyetlen irodalmi lap, amely programjában demokratikus elveket vallott, s amely főleg Lukács György kritikai munkásságán keresztül, szembe fordult az imperializmus szekértolójává szegődő kispolgári-burzsoá irodalomnak mindjobban megnyilvánuló züllésével. Lukács az imperialista álkultúra mérgező termékeivel szembeállította a világirodalom nagy realistáinak és a magyar irodalom klasszikusainak haladó művészi mondanivalóit. Számos irodalomtörténeti, esztétikai meglátása elősegítette az egyes problematikus kérdések megoldását, tisztázódását. Mint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, komoly irányító munkát végzett irodalmi hagyományaink kritikai értékelése és ébrentartása terén. De Lukács harca az imperialista dekadencia és annak magyar letéteményesei ellen, komoly elvi ideológiai hibái miatt, nem volt és nem is lehetett következetes. Hibáinak veszélyességét, káros hatását mégjobban felerősítette, hogy ezek a tévedések a Párton belül, a Párt egyik tekintélyes ideológusának munkásságában jelentkeztek.

Lukács György a népi demokráciát a burzsoá demokrácia egy sajátos „plebejus“ színezetű válfajának tekintette; szem elől tévesztette a szocializmus perspektíváját. „A népi demokrácia elve, főleg nálunk, de sok más országban is — érvényesülése legelején tart és ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni“ — írta 1947 áprilisában. A magyar népi demokrácia irodalma számára

sem a szocialista realizmust, hanem a „nagy realizmusnak“ nevezett polgári kritikai realizmust jelölte meg a fejlődés perspektívájával: *„Az új demokrácia adekvát irodalma a realizmus — írta —, persze abban a széles és mély értelemben, amely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták.“* Az önmagában véve helyes volt, hogy Lukács a polgári kultúra nagy képviselőit szembeállította az imperializmus kulturális rothadásával, de mivel nem mutatta meg ennek a nagy realista vonalnak természetes folytatóit, továbbfejlesztőit, a nagy szovjet írókat, s nem mutatta meg a fejlődés konkrét, szocialista perspektíváját, a realizmus követelménye nála elvont, tartalmatlan követelmény maradhatott csupán. S ez nem volt véletlen. Mint az „egyenlőtlen fejlődésről“ szóló elmélete mutatja, Lukács nem ismerte fel a szovjet irodalom élenjáró szerepét. Nem ismerte fel a szovjet irodalomnak — Horváth Márton találó kifejezésével — a társadalmi értelemben vett „felnőtt ember irodalmának“ magasabbrendűségét, minden előző, az embert és a társadalmat egy alacsonyabb fejlődési fokon tükröző irodalommal szemben. Ez magyarázza, hogy bár Lukács éveket töltött a Szovjetúnióban, széleskörű és nagykiterjedésű kritikai munkásságában sohasem foglalkozott a szovjet irodalommal, s nem tárta oda a fejlődő, útkereső magyar irodalom számára a szovjet irodalom nagy példáját.

A fejlődés perspektívájának téves megmutatásán és ezzel szoros összefüggésben a szovjet irodalom jelentőségének lebecsülésén kívül azt jelölte meg a vita Lukács ideológiai, kritikai munkásságának harmadik központi hibájaként, hogy kritikai tevékenységében nem érvényesítette az irodalmi pártszerűség zseniális lenini elvét, sőt egyes elméleteivel, mint pl. hirhedt „partizán elméletével“ vagy a Balzac-féle írói magatartás jelszószerű propagandájával, az irodalmi alkotás realizmusa és a politikai-társadalmi világnézet közötti kettősség állandó fejtegetésével, a lenini irodalmi pártszerűség elvével ellentétes irodalmi tendenciákat erősített.

Lukács György a vita során felismerte ideológiai, irodalomelméleti munkásságának hibáit. A Társadalmi Szemle 1950 augusztusi számában megjelent *„Következtetések az irodalmi vitából“* c. cikkében írja: *„A most lezajlott irodalmi vita nagy vívmánya mindenki számára — elsősorban az én számomra —, hogy ezek az akadályok elhárultak irodalmunk és irodalomelméletünk fejlődésének útjából. Magától értetődik, hogy az útnak a Párt által történt megnyitása az én irodalmi tevékenységem számára is új perspektívákat nyit meg. A marxista esztétika alapvető kérdéseinek elméleti tisztázása, rendszerezése, konkrétizálása mai kultúránk fontos, aktuális kérdése. Boldog leszek, ha ebben a munkában — hajlamaimnak és képességeimnek megfelelően — kivehetem a magam részét.“*

A Lukács-vita során, részben merev visszahatásként Lukács ideológiai hibáira, részben pedig a kérdés megoldatlansága, félig kivittatottsága következtében, káros baloldali elhajló tendenciák is jelentkeztek irodalmunkban, főleg a kritika területén. A „baloldali“ túlzók egyik legnagyobb hibája az volt, hogy lebecsülték a nemkommunista írók nevelésének, a jószándékú szövetségesek és „útítársak“ segítő támoga-

tásának a jelentőségét. A kommunista írók és kritikusok egyrésze hajlott arra, hogy klikkszerűen elkülönüljön az írók, az irodalmi élet egészétől, s az irodalom helyes, pártszerű irányítását bürokratikus adminisztratív módszerekkel, a meggyőzést, az ideológiai nevelést fölnyeeskedő, nyegle ledorongolással és parancsolgatással helyettesítse. A másik komoly veszély, amelyben ez a baloldali elhajlás jelentkezett, a haladó magyar irodalmi múlt lebecsülése, elhanyagolása volt. A kritikusok némelyike részint nem ismerte fel, milyen jelentős szerepe van a haladó magyar irodalmi hagyományoknak az új magyar irodalom kialakításában, művészi és eszmei színvonalának emelésében, részint pedig hajlott arra, hogy a nagy forradalmi demokrata költők művein kívül félvállról vegye egész irodalmi multunkat, vulgerszociológiai szempontokat alkalmazzon az irodalmi jelenségek vizsgálatánál, s figyelmen kívül hagyja irodalmunk népi jellegét. A vita tisztázta, hogy ezek a baloldali hangulatok, tendenciák komoly veszélyt jelentenek, mivel megnehezítik, hátráltatják az ellenséges irodalmi áramlatok megsemmisítéséért és az új magyar irodalom kialakításáért vívott harcot.

5.

Az irodalomkritika területén érvényesülő különféle káros nézeteket, elsősorban pedig Lukács György ideológiai hibáit felszínre hozó és élesen elítélő vita, amely során Horváth Márton elvtársnak a Párt Politikai Akadémiáján mondott beszéde, főképp pedig Révai József elvtársnak a Társadalmi Szemlében megjelent cikke volt a két legjelentősebb s a kérdéseket leginkább tisztázó megnyilatkozás, nagyon kedvező helyzetet teremtett irodalmunk helyesirányú fejlődése számára. A vita során túlnyomó részben tisztázódtak irodalmunk legfontosabb alapvető elvi kérdései. Tisztázódott az irodalmi fejlődés perspektívájának a kérdése: a szocialista realizmus felé való fejlődés, mint konkrét gyakorlati, közvetlen megoldásra váró probléma merült fel. Tisztázódott az új magyar irodalomnak a szovjet irodalomhoz és a klasszikus irodalmi örökséghez való helyes viszonya: nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista realizmus felé haladni kívánó irodalmunknak a népköltészetre, a kritikailag feldolgozott és elsajátított klasszikus irodalmi örökségre, főképp pedig a szovjet irodalom hatalmas eredményeire, gazdag tapasztalataira kell elsősorban támaszkodni. Végül pedig helyes megvilágításba került a pártszerűségnek, az irodalom pártszerű irányításának a kérdése. A pártszerűség követelménye, aminek népi-demokratikus irodalmunk legfontosabb elvi alapjának kell lennie, mint általános, de nem mereven és elvontan, hanem rugalmasan és konkrétan alkalmazandó követelmény merült fel a magyar népi demokrácia írói felé, a Párthoz tartozó írók, a szövetséges, s az újtárs-írók felé egyaránt.

A vita következményeképp, azzal szoros összefüggésben, fokozódott az ellenséges irodalmi áramlatok elleni elvi ideológiai harc és az ellenséges irodalmi törekvéseket részben sikerült elszigetelni, sőt jelentős részben felszámolni. Az ellenséges irodalmi csoportok folyóiratai csaknem mind megszűntek, befolyásuk mind az irodalmi életben, mind pedig az olvasó közönségben erősen csökkent. Ugyanakkor jelentős mértékben kiszélesedett, megerősödött s tudatosodott a szocialista realizmus felé haladni kívánó írói tábor. Irodalmunkban kibontakoztak

a fordulat körvonalai. Ezt az öröndetes változást híven tükrözi mind az írószövétség egyre jobban megélénkűlő élete, mind pedig az újonnan megjelent művek eszmei és művészi színvonala.

Ebben a fordulatban az elvi ideológiai tisztázódáson kívül azonban még más tényezők is döntő mód közrejátszóttak. Népi demokráciánk gazdasági és politikai eredményeinek következményeképp 1949. folyamán mind nagyobb arányokban bontakozott ki a kulturális forradalom. A munkásosztálytól vezetett dolgozó nép mindinkább útban van a felé, hogy a gazdasági és állami hatalom után birtokába vegye a kultúrát is. Míg 1938-ban 7 800 000, 1939-ben 6 500 000, addig 1949-ben 46 700 000 példányszámban adtak ki könyveket. Míg az ellenforradalom éveiben egy tízezres példányszámú regény már komoly irodalmi sikert éleltett, a népi demokratikus Magyarországon 10 000 az átlagos kiadási példányszám, s szépszámban akadnak szépirodalmi művek, amelyek a százezres példányt is elérik. Míg az ellenforradalmi években egy komoly irodalmi folyóirat alig érte el az ezres példányszámot, addig a magyar népi demokrácia legszívonalasabb folyóiratának, a Csillagnak a példányszáma megközelíti a húszszázat. Új olvasóközönség jelentkezett, új igényekkel. A Szabad Nép, az irodalmi folyóiratok közül pedig a Csillag nagyszámban közölt munkásleveleket, amelyekben maguk a dolgozók bírálták meg építő módon az írók egyes műveit és hangot adtak kulturális irodalmi igényeiknek. Az új olvasóközönségnek ez az erőteljes jelentkezése, s kívánságainak fokozott hangsúlyoztatása, nagymértékben hozzájárult az irodalmi fordulat meggyorsításához.

A fordulat kezdeteinek jelentkezésében azonban a szovjet irodalom hatalmas eredményeinek és magyarországi sikereinek volt a legdöntőbb és a legjelentősebb szerepe. A Horthy-fasizmus Magyarországon úgyszólván teljesen hozzáférhetetlenek voltak a szovjet irodalom művei. A népelnyomó rendszer mindent elkövetett, hogy megakadályozza ezeknek a nagy alkotásoknak terjesztését és fordítását. A felszabadulást követő években főképp a Párt kiadója, a Szikra, szépszámban adott ki ugyan szovjet műveket, de a kulturális területen akkor még nagy szerepet játszó reakció minden erejével igyekezett megakadályozni ezeknek a műveknek a terjedését és népszerűsítését. A fordulatot az 1949-es esztendő hozta meg. 1945. és 1948. között mindössze 549 ezer példányszámban jelent meg szovjet szépirodalom. 1949-ben háromszorosra ugrott ez a példányszám: 1 649 000 példány szovjet szépirodalmi mű látott napvilágot. A szovjet szépirodalomnak ez a diadalmas előretörése, népszerűvé válása nemcsak olvasóközönségünk ízlését alakította át és fejlesztette jelentős mértékben, hanem megváltoztatta íróinknak a szovjet irodalomhoz való viszonyát is. Íróink túlnyomó része felismerte a szovjet irodalom jelentőségét, eszmei gazdagságát. Mind behatóbban mélyedtek el a szovjet szépirodalom tanulmányozásába, az egyes kimagasló alkotások mélyreható elemzésébe. Igyekeztek megismerni a szovjet irodalom fejlődésével, s törekedtek arra, hogy a szovjet irodalom gazdag tapasztalatait alkalmazzák a magyar viszonyok között. A szovjet irodalomnak irodalmunk fejlődését támogató hatása nemcsak közvetve, műveken keresztül, hanem közvetlen baráti segítség formájában is érvényesült. A Magyarországon járt szovjet íróknak, Csipacsovnak és Tyihonovnak baráti

beszélgetése a magyar írókkal, Fagyeyevnek a Szovjet Írószövetségben tartott beszéde, amelyben a magyar irodalmi fejlődés egyik lényeges kérdésével, a Lukács-kérdéssel is foglalkozott, mind jelentős mértékben elősegítette a tisztázódást, a kibontakozást a magyar népi demokrácia irodalmi frontján.

6.

Az irodalom alapvető elvi ideológiai kérdéseinek a Párt segítségével történő nagyfokú tisztázása, a kiteljesedő kultúrforradalom kapcsán új olvasóközönség jelentkezése, főképp pedig a szovjet irodalom példamutató szerepének fokozott érvényesülése — elsősorban ezek voltak azok az egymást feltételező, egymással szoros összefüggésben, kölcsönhatásban levő tényezők, amelyek közrejátszottak abban, hogy irodalmi síkon a fordulat mind szembeötlőbben kibontakozóban van.

Irodalmi közéletünk a maga egészében mindjobban a népi demokrácia, a szocialista építés munkája felé fordul, s mindinkább érvényesül benne az irodalmi pártszerűség elve. A sokáig háttérbe szorított régi proletárirók, köztük elsősorban Illés Béla, az olvasóközönség után végre az irodalmi közvéleményben is elfoglalták az őket megillető vezetőhelyet. Az egykori, a kispolgári ellenzékiiségnél bizonyos fokig megrekedő, de a proletariátussal rokonszenvező írók is útban vannak a felé, hogy mind gyökeresebben felszámolják régi korlátaikat, kiküszöböljék műveikből a burzsoá befolyást: Déry Tibor írói fejlődése egyik meggyőző példája ennek. Paraszti íróink legjobbjai fokozatosan leküzdik hajdani korlátaikat és igyekeznek műveikben érvényesíteni a szocialista realizmus ábrázolási szempontjait. Veres Péter és Szabó Pál műveiben már kialakulóban van az az újfajta paraszti irodalom, amely nem paraszti többé a szó régi értelmében, hanem a szocialista realizmus felé haladó magyar irodalomnak egyik sajátos színe. De komoly fejlődést észlelhetünk a nemrég még az ellenséges irodalmi irányzatokat támogató kispolgári-burzsoá értelmiségi írók egyikénél-másikánál is. Becsületesen megvan bennük a szándék, hogy szembeforduljanak saját multjukkal és beleilleszkedjenek a népi demokrácia írói táborába. Legfigyelemreméltóbb jelenség azonban azoknak a fiatal íróknak komoly, művészi és eszmei fejlődése, írói megizmosodása, akiket már a népi demokrácia, a munkásosztály állama nevelt írókká.

Ezek a fiatal írók többnyire 1947 táján tűntek fel újhangú írásaikkal, amelyekben sok volt ugyan még a gyakorlatlanság, a kísérletezés, de amelyekben — ha egyelőre olykor kezdetlegesen is — a felszabadult magyar dolgozó nép öröme, jövőt teremtő hite szólalt meg. Ezeknek az íróknak a jelentkezése szorosan összefüggött a munkásosztály nagy győzelmeivel a politikai és a gazdasági harcban. De az irodalmi front elmaradottsága miatt művészileg úgyszólván teljesen magukra voltak hagyva, szinte minden segítség, támogatás nélkül bontakoztak ki. Ez károsan befolyásolta és részben hátráltatta fejlődésüket. A kezdődő irodalmi fordulat fordulatot jelentett az ő fejlődésükben is. Némelyikük, mint például Kuczka Péter, Kónya Lajos, Juhász Ferenc színvonalas és komoly eszmei tartalmú műveikkel irodalmunk első vonalába küzdötték fel magukat.

Haladó irodalmunk ma már — elsősorban Révai József jelentős cikkének útmutatásai nyomán — tudatában van azoknak a legfontosabb közvetlen feladatoknak, amelyeknek elvégzése az ellenséges irodalmi erők végleges legyőzéséhez és az elért eredmények megszilárdításához, továbbfejlesztéséhez elsősorban szükséges. Egyik legfontosabb közvetlen feladat, hogy a szocialista realizmus felé haladó, de még nem egészen egységes irodalmunkon belül biztosítsuk a proletáriradalom hegemoniáját. Irodalmi szövetségeseink és útítársaink gyorsabb ütemű fejlődését, az egységes szocialista-realista magyar irodalom minél hamarabbi kialakulását csak úgy lehet elősegíteni, ha megerősítjük a munkásosztály vezetőszeropét irodalmi téren is. Ez annál is inkább fontos, mert irodalmunkban a paraszti irodalomnak komoly, nagy hagyományai vannak, viszont a proletáriradalom úgyszólván alig rendelkezik hagyományokkal. Nagyon hiányoznak azok a művek, amelyek a munkásosztályról szólnak és az ábrázolásban maradéktalanul érvényesítik a proletár osztályszempontot. Ezért a régi írók nevelése, támogatása mellett fokozott súlyt kell vetni az új, elsősorban a munkásosztályból származó, s a munkásosztály államától nevelt fiatal írói tehetségek felszínrehozására, nevelésére és támogatására. Erre a célra alakult meg az Írószövetség Nevelési Bizottsága, s a mellette működő lektorátus, amely a legkülönbözőbb helyről befutó kéziratokat gyűjti össze, bírálja meg, foglalkozik a feltörő új tehetségekkel. De ezt a célt szolgálják a különféle pályázatok is, köztük elsősorban a Szakszervezeti Tanács „József Attila pályázata” s a főképp fiatal, induló, tehetséges írók támogatására hivatott „József Attila irodalmi díj”.

Másik fontos közvetlen feladat, hogy népi demokratikus irodalmunk versenyben győzze le végképp és szorítsa ki teljesen az ellenséges, vagy a munkásosztály számára idegen irodalmi alkotásokat. Ehhez elkerülhetetlen az irodalmi művek eszmei művészi színvonalának fokozott emelése. A művek minősége terén még akadnak komoly hiányosságok. Fiatal íróink még nem sajátították el maradéktalanul a művészi kifejező technikát. Nem vették még hirtokukba a stílusnak, a nyelvnek, a formának és a különböző kifejező eszközöknek azt a hatalmas fegyvertárát, amelyet a klasszikus magyar irodalom felhalmozott. A mesterségbeli tudás, a kifejezés művészetének emelése miatt is elkerülhetetlenül szükséges, hogy íróink érdeklődése fokozott mértékben irodalmi multunk nagy alkotásai felé forduljon.

A művészi színvonal másik szembeötlő hiányossága, amely szintén a fiatalok írásaiban lelhető fel elsősorban: az ábrázolásban jelentkező sematizmus, az életszerűségnek bizonyos fokú hiánya. Ez a sematizmus, felszínesség túlnyomórészt annak a következménye, hogy íróink nem igyekeztek teljes gazdagságában, sokrétűségében megismerni a mai magyar valóságot. Nem tanulmányozták elég mélyrehatóan az országban végbemenő hatalmas változásokat, nem váltak „országjárókká”, mint amilyenek régi nagy íróink voltak. Nem törekedtek arra, hogy minél teljesebben megismerjék népünk hatalmas építőmunkáját, az emberek életkörülményeinek, érzés- és gondolatvilágának az alakulását.

A legfontosabb feladat azonban az írók ideológiai-politikai képzettségének a fokozása. Haladó íróink között is fellelhető az „ösztönöség elmélete”, amely a valóság mélyreható művészi ábrázolásához nem

érzi szükségesnek a társadalmi fejlődés törvényeinek az ismeretét és nem törekedik arra, hogy az ideológiai-politikai tudás növelésével emelje műveinek színvonalát. Sokan az írók közül félvállról veszik ezt a kérdést és egyes kritikusok vesszőparipájának tekintik csupán.

Az Írószövetség komoly munkát végez, hogy biztosítsa a művek eszmei művészi színvonalának emelését. Most indulnak meg az Írószövetség szemináriumai, amelyeknek a politikai tudatosság fokozása, az ideológiai képzettség bővítése a feladatuk. Megszervezi a szövetség az írók üzemlátogatásait, országjárását, hogy ezzel is lehetővé tegye számukra az élet beható megismerését és hű ábrázolását. Egymásután alakulnak meg az Írószövetség különféle szakosztályai (prózai, költői, drámai, műfordítói, ifjúság-irodalmi és kritikus szakosztály). A szakosztályokban részint a magyar klasszikus irodalom és a szovjet irodalom egyes nagy alkotásait beszélnek meg az írók, részint pedig saját írásaik alapján megvitatják művészeti-ábrázolási problémáikat, építő kritikával elősegítik egymás fejlődését. A kritika is mindjobban érzi a színvonal emelése terén ráháruló feladatokat és mindinkább törekszik az egyes írói alkotások beható eszmei és formai elemzésére.

A legfontosabb megoldásra váró közvetlen feladat: a Párt irányító szerepének maradéktalan biztosítása az irodalom területén. A Párt vezetése, irányító szerepének érvényesítése, amint Révai József cikkében rámutatott, semmiesetre sem jelenthet drótonrángatást, parancsolgatást, ledorongolást. „A Párt az irodalmat — írja Révai — *elsősorban eszméivel akarja irányítani, a nép, a munkásosztály, a Párt közvéleményétől nem független, hanem abba szervesen beletartozó és intézményeken nyugvó irodalmi közvélemény teremtesével*“. Ennek a helyes pártirányításnak legfőbb intézményes biztosítója a Magyar Írók Szövetsége és annak pártszervezete. Ezen a téren azonban, főképp azért, mivel az Írószövetség pártszervezete még nem működik, bőven akadnak javításra váró hiányosságok. Hasonlóképp sok szempontból rendezetlen még a folyóiratok kérdése is. Két legjelentősebb irodalmi folyóiratunk, a Csillag és a Fórum, elsősorban a szerkesztés kérdéseinek rendezetlensége miatt, nem tudja maradéktalanul teljesíteni feladatát az irodalom pártszerű irányításának terén. A hiányosságok azonban az irodalmi kritikában a legnagyobbak. Irodalmi kritikánk még nem áll az ideológiai képzettségnek, a politikai gyakorlatnak és a mesterségbeli tudásnak azon a magaslatán, hogy eredményesen tudná betölteni feladatát, mint az irodalom pártszerű irányításának egyik legfontosabb eszköze.

7.

Az új magyar „irodalmi forradalom“ ma még nem bontakozott ki a maga teljes egészében. De már az eddig elért eredmények is jelzik, hogy irodalmunk épp azért, mert a múlt nagy haladó hagyományait folytatja és fejleszti tovább, s a világ leghaladóbb, legfejlettebb irodalmát, a szovjet irodalmat tekinti követésre méltó példának, sohasem látott fellendülésnek néz elébe. Eredményeink számbavételénél szembe-tűnik a líra viszonylagos fejlettsége, előrehaladottsága a többi műfaj mellett. Népi demokratikus irodalmunknak ez a sajátsága szervesen összefügg irodalmi multunknak azzal a jellegzetességével, hogy nálunk

mindig a költészet volt a reprezentatív nemzeti műfaj. Költőink szólaltatták meg legátfogóbban a dolgozó nép vágyait, törekvéseit, a nemzeti élet nagy kérdéseit. A műfajoknak ezt az egyenlőtlen fejlődését még ma sem sikerült maradéktalanul leküzdeni, bár prózai és drámai irodalmunk egyes kimagasló eredményei már mutatják, hogy ez az aránytalanság az egyes műfajok között hamarost ki fog küszöbölni.

Lírikusaink közül Kuczka Péter költészete váltotta ki a legtöbb vitát, az hatott legtermékenyebben költészetünk fejlődésére. Az ő közvetlen hangú, egyszerű verselésű, többnyire dalszerű formában írt költeményeiben ismert rá először a saját érzéseire és mondanivalójára felszabadult országunk dolgozó népe. Kuczka munkások között, munkáskörnyezetben nőtt fel. Otthonosan mozog a dolgozó emberek mindennapi életében. Verseinek tárgya többnyire az életnek egy-egy önmagában talán jelentéktelennek tűnő mozzanata. Sokat ír feleségéről, kislányáról, otthonáról. Arról versel, hogy elkészítették az új termelési grafikont, hogy kislányával megnézi az épülő hidat, hogy fásítják utcájában a házsorokat, de ezeknek a kisszerűnek tetsző témáknak mindegyikén átsüt, hol több, hol kevesebb erővel mai életünknek, a dolgozók teremtetten új világnak minden harcával meghódított szépsége, minden további hősi tettekre ösztönző nagyszerűsége. Kuczka művészete nem egyenletes. Olykor, mint például a „*Testamentum*” című hosszabb önéletrajzi versében, helytelen egyénieskedésbe téved. Tematikájának kisszerűsége felidézti olykor a modorosságot, az egyhangúságot veszélyét, s verseinek közvetlen hangú, egyszerű dalszerkezetébe is sokszor vegyülnek be oda nem illő, lapos prózai elemek. De ezeknek a gyengeségeknek ellenére számos verse, mint pl. a Sztálin elvtárs születésnapjára írt „*Róla, aki a világnak kovácsa*”, a Dimitrov elvtárs emlékére írt „*Az élet szép*” és még sok más („*Beszélgetések*”, „*Nem adom senkinek*”, „*Kívánság*” stb.) mai líránk legszebb, legkiemelkedőbb alkotásai közé tartozik.

Személyes élmény és közösségi élmény szerves és szoros összefonódása jellemzi elsősorban mai líránk egy másik kiemelkedő művésze, Kónya Lajosnak a verseit is. Kónya bányászszülők gyermeke volt. A Horthy-fasizmus éveiben, ifjúsága idején, megismerte a szegénységet, a megalázottságot, a kisemmizettséget minden kínzó érzését. Nem véletlen, hogy legszebb és legnagyobb verseinek a felszabadulás nagy élménye és a magyar népi demokrácia iránt érzett határtalan, odaadó szeretete a központi mondanivalója. („*Évgyűrűk*”, „*Katonák*”, „*Két iskola*”, „*Nem volt hiába*”) „*Aldott légy felszabadulás — ember-voltunkat addad vissza*” — írja egyik szép versében. Költészetének jellemző vonása a szeretet, a lelkesedés kiváltotta nemes, emelkedett, szenvedélyes pátosz, amelynek forrósága átjárja költeményeit, s főleg a versvégzésekben csap magasra. Bár ezt a pátoszt olykor nem sikerül tömören összefognia, néhol retorikussá, bőbeszédűvé is válik, mégis költőink közül ő az, akinek versei harcias, lelkesítő lendületük miatt talán a legnevelőbb hatásúak. Kónya verseléstechnikájának nagy érdeme, hogy igyekszik új szocialista tartalommal megtölteni a különféle népi és klasszikus nemzeti versformákat. Ő verselte meg először a népdal egyszerű, közvetlen hangján mai életünk egyes jelenségeit. Sokat tanult a legnagyobb magyar versművészek egyikétől, Arany Jánostól s Ady Endre sajátosan oldott, lebegő jambikus verselése is

újjaéledt nála. Verselése olykor még darabos ugyan, de költészetének gondolati és érzésszerű mélysége, eszmei gazdagsága ellensúlyozza ezt a darabosságot.

„*A Sántha család*“ című elbeszélő költeményével, amelyben egy hajdani szegényparaszt-család útját mondja el a boldog máig, emelkedett *Juhász Ferenc* költőink legjobbjai közé. Elbeszélő költeményét átfűti az a forró hazaszeretet, mely a multban embertelen sorsot élő dolgozók millióit eltölti ma hazájuk, a népi demokratikus Magyarország iránt. Kiváltképp szépek, művésziek tájleírásai, ezeknek színes jelzőin és képgazdagságán is átsugárzik az az odaadó szeretet, amellyel a magyar dolgozók nézik ma egyre szépülő országukat. Gyengesége viszont költeményének, hogy tájmegelevenítő részletei olykor túlburjánoznak s bizonyos fokú monotonitást visznek versébe. Juhász *A Sántha-család* a magyar epikus verselés egyik legkedveltebb formájában, „magyar alexandrinusokban“, hangsúlyos verselésű tizenkettősökben írta. Nagy művészettel kezeli, éleszti újjá s telíti meg új tartalommal ezt az egyszerűségével, közvetlenségével, az olvasót megragadó és magával sodró népi formát.

Zelk Zoltán jónévű és elismert költő volt már a felszabadulás előtt is. Ekkor írt versei elsősorban a proletárnyomorról, a munkásosztály mindennapi életének kietlenségéről szóltak. Látszólag csendes, nem harcosnak tűnő költeményeinek mélyén tömény, lázító keserűség izzott. Ez a hangvétel jellemzi „*GyermeKBánat*“ című hosszabb költeményét, a legszebb magyar, ifjúsághoz szóló költemények egyikét is. A felszabadulás után hatalmas mértékben kiteljesedett Zelk Zoltán művészete. Fellobogott verseiben az a szenvedélyes, jövőt ostromló s a munkásosztály történelemformáló hivatását hirdető pátosz, amely hiányzott addig költészetéből. Zelk a Párt harcainak tudatos és meggyőződéses költője. Mint maga is megírja egyik versében, elsősorban „alkalmi költő“ kíván lenni, de a szó legnemesebb értelmében: az „alkalmak“, amelyeket versebe sző, mind-mind történelmünknek, népünk életének, s az emberiség történetének nagy-nagy alkalmai. Ilyen nagyszerű „alkalmi“ költemény például a Vörös Hadsereget ünneplő „*Vörös katonák*“ című verse vagy a Sztálin elvtárs 70. születésnapjára írt nagy verse. *A hűség és a hála éneke*, amely ódai szárnyalásával, eszmei és művészi gazdagságával új irodalmunk kiemelkedő alkotásai közé tartozik.

Szintén a felszabadulás előtt tünt fel, s ugyancsak az elnyomott proletariátus szenvedéseit, embertelen sorsát megéneklő, lázadó hangú versekkel kezdte pályáját *BanJámin László*. A felszabadulás számára szintén a távlat kitágulását, költészetének nagymérvű gazdagodását jelentette. Lassanként feloldódott mereven tiltakozó, a világot ellenségesnek látó, önmagába zárkozó ellenzékiisége, amely az ellenforradalmi idők nyomása alatt csontosodott csaknem a természetévé. Észrevette a munkásosztály határtalan erejét, jövőt, életet teremtő hivatását. Sokban még kispolgári jellegű „ellenzékiiségét“ felszámolva, vált igazán a munkásosztály vezette magyar dolgozó nép költőjévé. Legszebb verseit erről a benne végbemenő fordulatról, emberi kiteljesedésről, változásról írta s ezekben nemcsak személyes ügyét szólat-tatta meg: a saját útján keresztül számos, a felszabadulás jelentőségét eleinte meg nem értő dolgozó érzését fejezte ki. („*Ti szüljétek meg*“,

„Tavaszi Magyarországon“, „Erdőben élttem“, „Itt álltak ők“.) Nem termékeny költő, de versei, ha nem is nagyszámban születnek, tökéletes művészi megformáltságukkal mai líránk legszebb alkotásai közé tartoznak. (Pl. „Lenin“, „Dobó István“.) Bár ez a hibátlan művészieség, a képek, hasonlatok bonyolult rendszerének szinte mértani pontosságú végiggondoltsága, olykor mintha némi hidegséget takarna, mintha a maradéktalan belső spontaneitás hiányát leplezné. Verseinek egyrészen, a saját fejlődési útjáról valló versek kivételével, úgy érzik, mintha még nem oldódott volna fel egészen, mintha még nem járta volna át teljesen új életünknek, a dolgozó nép közösségének megtermékenyítő melege. Csak ritkán tud olyan közvetlen, mélyen átérzett hangon megszólalni, mint pl. a válogatott versei gyűjteményének címadó „Örökké élni“ című szép versében.

A mai magyar költészet legjelentékenyebb alkotó művésze Illyés Gyula (1902), akinek fejlődésében több olyan mozzanat van azonban, ami problematikussá teszi alakját. Illyés Gyula a felszabadulás előtt, ha olykor ugyan tévedezett is, de lényegében mégis a dolgozó népnek és elsősorban osztályának, a szegényparasztságnak volt a költője. Nemcsak olyan, a magyar irodalom kimagasló alkotásai közé tartozó nagy versekkel, mint a „Három öreg“, „Hősökről beszélek“, „Nem menekülhetsz“, állt ki bátran a Horthy-fasizmus idején az elnyomott dolgozó nép igaza mellett, hanem egyes, nagyszerű művészettel megírt prózai írásával is, mint pl. a nincstelen zsellérek életéről beszámoló „Puszták népe“, vagy nagy forradalmi költőnkéről, Petőfiről szóló könyve. A felszabadulás egy-egy szép, mélyen átérzett költői hangot, mint pl. egyes, a földosztásról és az újjáépítésről szóló versei kiváltott ugyan belőle („Megy az eke“, „Cserepezők“), de a maga egészében nem tudta legyőzni költészetének régi ellentmondásait. Ingadozásai, belső bizonytalanságai következtében olykor-olykor elmarad a mától, szocializmust építő, dolgozó népiunktől. Írt ugyan olyan szép verset is, mint a nagyterjedelmű, 1949-ben megjelent „Két kéz“, amelyben apjának, az egyszerű munkásembernek kezéről és életéről beszélve, a tőltől és időtől elvonatkoztatottan ugyan, de kiáll a dolgozó emberek igazsága mellett. „Két férfi“ című filmregényében felelevenítette az 1848–49-es forradalom és szabadságharc két nagy hősi alakjának, Petőfinek, a forradalmi költőnek és Bemnek, a forradalmi hadvezérnek az emlékét. De a nyílt határozott állásfoglalásig még máig sem jutott el Illyés. Olykor, mint például az 1949-ben megszűnt „Válasz“ című folyóirat szerkesztésével, a dolgozó néppel szemben ellenséges irodalmi törekvések cégeréül is odaadta nevét. A kommunista kritika állandóan, határozottan és következetesen figyelmeztette Illyést, hogy folytonos ingadozása előbb-utóbb a dolgozó néptől való teljes elszakadásához vezet s művészetének elapadását, elszegényedését vonja maga után.

Természetesen ez a rövid áttekintés nem alkalmas arra, hogy teljes, kimerítő képet adjon a mai magyar költészet gazdagságáról. Nem foglalkoztunk itt költészetünknek olyan komoly értékeivel, mint például Devecseri Gábor, Aczél Tamás, F. Nagy László, Darázs Endre, Somlyó György, Tóth Gyula, stb. S nem térünk rá olyan kitűnő versfordítók, mint például Képes Géza, Kardos László vagy Lányi Sarolta munkásságának a jellemzésére.

Az összképet nézve, líránknak még vannak leküzdésre váró gyengeségei, „gyermekbetegségei“. Költészetünk olykor üresen, tartalmatlanul lelkesedővé válik, valóban harcos, élenjáró, keménnyé, szilárddá edző forradalmi költészetből olykor a harcok eredményeit csupán csak regisztráló, a harcosok nyomában kullogó „idilli“ költészetté szegényedik. Lírikusaink nem elég merészek a gazdagon kínálkozó költői témák megragadásában, nem elég merészek ahhoz, hogy a maga teljes gazdagságában jelenítsék meg dolgozó népünk érzés- és gondolatvilágát, hogy a maga bonyolultságában, sokrétűségében és mégis egységességében mutassák meg a dolgozók személyes és közösségi élményeit. Ha ez ellen a hiányosság ellen nem küzdenénk, ez előbb-utóbb költészetünk tematikai elszegényedését vonná maga után. S az ilyen kevésbé, kezdeményező erő nélküli költészet nem tudna eleget tenni annak a nagy feladatnak, hogy megszólaltassa és formálja dolgozó népünk gazdag, sokszínű érzés- és gondolatvilágát. De az összkép megrajzolásánál semmiesetre sem ez a hiányosság a döntő. A neveknek és a műveknek nagy száma, amely napról-napra bővül, mind újonnan feltűnő fiatalokkal, mind pedig a népi demokratikus építés munkájába beálló régi költők munkásságával, a magas művészi és eszmei színvonal, a szocialista tartalom és nemzeti forma mindjobban megvalósuló egysége, főképp pedig mai líránk legjellemzőbb vonása: a pártszerűsége, a törekvés, odaadás a dolgozó nép ügye iránt — mind azt mutatja, hogy költészetünk folytatni kívánja multunk legnagyobbjainak, elsősorban Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának nagyszerű örökségét és diadalmasan megy előre azon az úton, amelyet a nagy szovjet példa mutat.

8.

Prózai és drámai irodalmunk terén még komoly hiányosságok vannak. Míg költészetünk mind terjedelmében, mind pedig színvonalában alkalmas arra, hogy segítse népünket a szocialista társadalomért vívott harcában, addig prózai és drámai irodalmunk elsősorban szegénysége, a születő művek kis száma miatt nem tudja még maradéktalanul betölteni feladatát, nem tudja még teljes mértékben kielégíteni a szocialista tartalmat kifejező irodalmi alkotások után mind intenzívebben vágyó új olvasóközönségünk igényeit. Mindez azonban nem jelenti azt, mintha nem lennének komoly eredményeink ezen a téren is. Prózai íróink és színpadi szerzőink száma mindjobban bővül. Az idősebb írók egyre nagyobb számban teszik sajátjukká népi demokráciánk művészi programját s mind erőteljesebben jelentkeznek a fiatal írói tehetségek is. A Szakszervezeti Tanács 1950-es regénypályázatán például három fiatal, alig 20 éves új írói tehetség tűnt fel, a munkásosztályról s főképp annak mai problémáiról szóló művekkel, hasonlóképp sok értékes írást hozott felszínre a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége elbeszéléspályázata is. S folyóirataink is mind nagyobb számban közlik a régi kiváló elbeszélők írásai mellett új, fiatal, most bontakozó tehetségek novelláit.

Prózai íróink közül *Illés Bélának* a művei a legnépszerűbbek, a legolvasottabbak. Az emigráció éveiben írt, s az 1919-es hősie kárpátukrajnai szocialista forradalomról szóló nagy regénye, a „Kár-

páti rapszódia“, amely csak a felszabadulás után jelenhetett meg, alig négy év alatt csaknem százezer példányban fogyott el. Illés Bélának ez a népszerűsége nem véletlen. Illés régi harcosa a forradalmi munkásmozgalomnak. Résztvett az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeiben. E miatt több mint kétévtizedes emigrációra kényszerült. Csak 1945-ben, mint a felszabadító Vörös Hadsereg őrnagya, térhetett ismét vissza hazájába. Illés összeforrt a forradalmi munkásmozgalommal, összeforrt a Kommunista Párttal, összeforrt a dolgozó néppel, az igazi nemzettel. Írásai a dolgozó népről, a dolgozó néphez szólnak. S ez az elsősorban, ami kedvelté, szívesen olvasottá teszi műveit. Hozzájárul ehhez komoly ábrázoló művészete. Illés nemcsak a legnagyobb magyar elbeszélő hagyományok egyik leghivatottabb ébrentartója, hanem ugyanakkor ő az, aki legtöbbet tanult a szovjet irodalom nagy eredményeiből is. Végül pedig hozzájárul Illés népszerűségéhez elbeszélő modorának egyszerűsége, közérthetősége. Ért hozzá, hogy a legnagyobb, a legbonyolultabb eseményeket is közvetlen hangon, mindenki számára szólon jelenítse meg. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez az egyszerűség, közvetlenség, pátoszmentességre való tudatos törekvése olykor hamis „idilli“ jelleget csempész be írásaiba, s néhol, mint pl. *Vígszínházi csata* c. regényében elhomályosítja a megírt nagy történelmi események jelentőségét.

Illés Bélának a felszabadulás óta két új regénye jelent meg. A *„Fegyvert s vitét éneklek“* és a *„Vígszínházi csata“*. Mindkét regény része egy tervezett regénytrilógiának, amelyben Magyarország felszabadításának a történetét kívánja megírni. A *„Fegyvert s vitét éneklek“*-ben a Vörös Hadsereg harcait jeleníti meg, egy szovjet katonai egység útját mondja el a Don-kanyartól Budapestig. Nagyon szépen ábrázolja Illés a Vörös Hadsereg katonáinak hősiességét, felszabadító szerepét. Megmutatja, hogy a Vörös Hadsereg nem mint ellenség jött Magyarországra, hanem mint a magyar dolgozó nép barátja. Katonái nemcsak harcosok voltak, akik szétzúzták a fasiszta hadigépezetet, hanem újfajta szovjet emberek is, akik példájukkal s felvilágosító munkájukkal is megnyitották a magyar nép előtt a jövő felé vezető utat. A *„Vígszínházi csata“* című regényben Budapest felszabadításának a történetét mondja el. Egy magyarországi emigráns család gyermeke áll az események középpontjában, aki már a Szovjet-unióban született és ott is nevelkedett, mint a felszabadító hadsereg katonája jön el először hazájába, s mint ilyen, találkozik először a magyar néppel. Ennek a találkozásnak során megismeri és megszereti a magyar dolgozó népben rejlő értékeket. A város még csupa rom, még dörögnek az ágyúk, de ő már látja azt a boldog, erős, virágzó Magyarországot, amelyet ez a felszabadított nép fog majd építeni, ha élni tud, s ha élni fog a Vörös Hadseregtől számára hozott szabadsággal. A kritika elismeréssel fogadta Illés Bélának mind a két regényét. Kiemelte komoly nevelő erejét, csupán a felépítésnek olykor túlzott novellisztikus jellegét, helytelen és torzító kisszerűségét kifogásolta: a magyar nép felszabadulásának nagy témája szélesebb, átfogóbb epikus ábrázolást kívánt volna meg.

Déry Tibor a magyar próza egyik leghivatottabb mestere, egyik legnagyobb ábrázoló művészünk. Az 1919-es szocialista forradalom óta szoros szálak fűzik a forradalmi munkásmozgalomhoz. De

az ellenforradalmi társadalom börtönében írói művészete nem tudott teljesen kibontakozni, bizonyos mértékig eltorzult a rendszer nyomása alatt. Még nagy háromkötetes regényének, az 1930-as években írt „*Befejezetlen mondat*“-nak is vannak komoly eszmei és művészi hibái. A felszabadulás után, ha talán lassan és olykor törésekkel is, de mindinkább kiteljesedik írói művészete. Az 1950-es könyvnapra jelent meg „*Felelet*“ című regénytrilógiájának első kötete. Déry regényciklusában egy vasmunkásnak, Köpe Bálintnak az életét szándékszik ábrázolni, a 20-as évek végétől, gyermekkorától kezdve, egészen 1948-ig, férfikoráig. A most megjelent első kötet Köpe Bálint gyermekkorát jeleníti meg. Megmutatja, hogyan ébred fel a fiatal, apja halála miatt még szinte gyermekfővel családfenntartóvá váló munkásgyerekekben a munkásöntudat, hogyan ismerkedik meg a tőkés kizsákmányolással s a munkások harcával az elnyomók ellen. Regényében éles kritikával leplezi le Déry a Horthy-fasizmus brutális, népelnyomó rendszerét, az uralkodó osztályok belső erkölcsizüllottságát. S ugyanakkor megjeleníti a munkásosztály hősiességeit, nagyszerű forradalmi megmozdulásait is. A regény egyik kiemelkedő fejezete az 1930-as szeptemberi budapesti nagy munkástüntetést leíró jelenet.

A „*Felelet*“ hatalmas lépést jelent előre Déry Tibor fejlődésében, bár ebbe a regényébe is belopódzik még itt-ott a burzsoá álobjektivitás. Nem tudja elég messzemenően leleplezni regényének egy-egy polgári alakját. Egyes naturalista vonások is fellelhetők művében, de könyve a maga egészében mégis jelentős alkotás. A munkásosztály harcairól szól, nagy művészi erővel van megírva s elsősorban a kis Köpe Bálint jól megformált alakja miatt a regény nevelő, emberformáló hatása jelentős. Dérynek mind írói szemléletén, mind pedig ábrázolásmódján meglátszik, hogy igyekszik legyűrni és sokban le is gyúrte, az előző írásaiban még jelentős mértékben fellelhető burzsoá elemeket: a hamis „tárgyilagosságot“ és a formalista stílusmaradványokat, amelyeket joggal bíralt meg régi műveiben a kritika.

A paraszti írók közül *Veres Péter* a legjelentősebb író-művész s egyúttal ő az, aki leghatározottabban és legtudatosabban tör arra, hogy régi „paraszti realizmusától“ eljusson a szocialista realizmusig. Veres Péter a szegényparasztság soraiból származik. Nap-számos, kubikus volt hosszú időn keresztül, ezért nagyon jól, nagyon behatóan ismeri a szegényparasztság életét. Régi írásaiban, mint például a „*Gyepsor*“ című novella kötete elbeszéléseiben, nagy megjelenítő erővel ábrázolja a szegényparasztság elnyomottságát, kisemmizettségét, a Horthy-fasizmus Magyarországon. Vádoló társadalmi kritika és szenvedélyes tiltakozás volt ezekben az írásokban. De a túlzottan állóképszerű ábrázolás, az összefüggések meg nem mutatása, főleg pedig a perspektívának, a kiútnak a hiánya csökkentette ekkori írásainak művészi, nevelő erejét. Veres Péter ma már tudatosan törekszik arra, hogy szakítson régi, szociográfiai jellegű, bizonyosfokú naturalista ízt is magánhordó ábrázolási módszerével és mozgásában, összefüggésében ábrázolja a szegényparaszti életét. „*A magyar nép, az igazi nemzet, a dolgozó nép életében ezer esztendő óta nem volt ilyen változás, nem volt ilyen mindenki életére kiható, sorsot, életformát, embert, jellemet megrázó és újjáalakító forradalom. Ezt kell megírni. A más,*

amint jön a tegnapból és megyen a holnap felé" — írja 1950-ben megjelent „Próbatétel” című novelláskötetének előszavában.

Veres Péternek ez az írói programja nem elvont, elvi deklaráció: művekkel törekszik helytállni érte. „Próbatétel” című novelláskötete négy novellát tartalmaz, amelyben hiteles és meggyőző művészi képét adja a szegényparasztság helyzetének, sorsa alakulásának a felszabadulás után. „Suli Kis Varga” című novellájában egy újonnan földhözjuttatott paraszt úttévesztését írja meg. A „Dankó János”-ban egy szegényparaszt fejlődését ábrázolja az egyéni gazdálkodástól a szövetkezetiig. A „Próbatétel” című novellában egy újonnan alakult termelőcsoport életének nehézségeit, a régi, kisparaszti erkölcsnek és az új, szocializmus felé haladó parasztság erkölcsének az összeütközését, ezeknek a nehézségeknek a leküzdését és az újnak, az előremutatónak a győzelmét jeleníti meg. A „Helytállás” című elbeszélésében pedig azt mutatja meg, hogyan fejlődik egy hajdani urasági cseléd öntudatos, kommunista, dolgozó paraszttá.

A könyvnapra jelent meg Veres Péter három kötetre tervezett regényciklusának, a „Három nemzedék”-nek első kötete, a „Szolgaság”. Veres Péter regényciklusában a szegényparasztság útját, fejlődését akarja ábrázolni, a század elejétől máig. Az első kötet a főhősnek, a nagybirtokosoknál és kulákoknál cselédeskedő szegényparaszti Balogh Janinak gyermekkorán és ifjúságán keresztül, a századelejei szegényparaszti életet mutatja be. Megdöbhentő képet fest Veres Péter a szegényparasztság embertelen nyomoráról, szenvedéseiről, a földesúri és kulák kizsákmányolás brutalitásáról. Ugyanakkor azonban meggyőző ábrázoló művészettel jeleníti meg azt a számos emberi értéket is, amely bennerejlik az elnyomás alatt nyögő szegényparasztságban és ábrázolja a forradalmi szegényparasztság kiűtkereső kísérleteit, a századeleji agrár-szocialista mozgalmakat. A „Szolgaság” főképp a kulák kizsákmányolás aljasságának hatalmas művészi erejű leleplezése, valamint a pozitív előremutató paraszti főhősnek sikerült rajza miatt hatásos fegyver dolgozó népünk kezében, az osztályharc mai szakaszán. Veres Péter „Szolgaság” című regényét és „Próbatétel” című novelláskötetét a kritika nagy elismeréssel fogadta. Rámutatott a Veres Péter ábrázolásmódjában mindinkább érvényesülő pártszerűsége, írásainak nagyfokú művésziességére. Csupán a túlságos bőbeszédűséget, a szociográfiai jellegű kitérések és reflektáló, bölcselkedő megjegyzések gyakoriságát róttta fel hibájául.

Szabó Pál irodalmunk másik jelentős paraszti írója. A felszabadulás utáni fejlődésével ő is meggyőző bizonyítékát adta annak, hogy részese kíván lenni a szocializmus építésének. Régi írásainak formalista stílusmaradványait, sokszor felbukkanó hamis paraszti romantikáját fokozatosan levetkezi, emberábrázolása és valóságlátása mindinkább elmélyül. 1949-ben megjelent „Isten malmai” című regényének, amelyben a felszabadulás történetét mondja el egy falu életén keresztül, vannak még komoly hibái: főleg az, hogy nem ábrázolja a munkásosztály és a Párt nagy szerepét a falu átalakításáért vívott harcban. Könyvének ez a szembeötlő hiányossága alkalmat is adott egy irodalmi vitára, amely során a helyes írói ábrázolásnak és a szövetséges és „útitárs” írókhoz való viszonyának több lényeges kérdése tisztázódott. 1950-ben mutatta be a Nemzeti Színház Szabó Pál „Nyári

zápor“ című színdarabját, amelyben egy újonnan földhözjuttatott és bizonyos mértékig a középparaszti gondolkodásmódhoz hasonló egykori szegényparasztnak a szövetkezetbe történő belépését és azt megelőző ingadozásait mutatja be. Megjeleníti Szabó Pál darabjában a munkásosztály segítő, támogató szerepét, az új falu kialakításáért vívott harcban s leleplezi a klérustól, a néptől idegen egykori intelligenciától és a kulákoktól képviselt falusi reakció aljasságát. A darabnak komoly hibája, hogy Szabó Pál a kuláknak leleplezésében olykor nem elég következetes. A könyvnapokra jelent meg *„Tavaszi szél”* című regénye. A regény 1945-ben játszódik s a felszabadult magyar falu életének első hónapjait eleveníti meg, megmutatja azt az örömet, bizakodó derűt, amelyet a felszabadulás keltett a dolgozó parasztság soraiban. Megmutatja, hogyan győzi le a dolgozó parasztság az első hónapok nehézségeit, elsősorban a Párt segítségével s ábrázolja azokat az előremutató szegényparaszti típusokat, akik már a falu szocialista fejlődésének ígéretét hordják magukban. A regény meggyőző erejét csökkenti, hogy Szabó Pál túlságosan könnyűnek, mintegy idillinek ábrázolja olykor a falu fejlődésének ezt a szakaszát, nem jeleníti meg teljes valóságukban és komolyságukban az akkori nehézségeket. De az írás művészetére általában jellemző nagyfokú elbeszélő, meseszövíő készség itt is magával ragadja az olvasót.

A fiatal prózaírók írásai közül — számos hibájuk ellenére is — *Karinthy Ferenc* novellái a leginkább figyelemreméltóak. *„Szép élet”* című novelláskötetének elbeszélései nagyobbrészt munkáskörnyezetben játszódnak, munkásokról szólnak. A kötet két legkiemelkedőbb írása a *„Szép élet”* és a *„Méreg”*. A *„Szép élet”*-ben egy üzemi újítás történetét mondja el, megjeleníti a munkához való új viszony kialakulását, igyekszik megrajzolni az élenjáró munkás típusát az elmaradottal szemben. A *„Méreg”* egy üzemi szabotázs történetén keresztül az értelmiség egyrészének tudatában még rejtetten továbbélő kozmopolitizmust, nyugatimádatot leplezi le. *Karinthy Ferenc* írásainak érdeme a pártyszerűsége való törekvése. Nem egyszerűsíti le mechanikusan a kérdéseket, hanem igyekszik a valóságot a maga bonyolultságában, sokrétűségében megjeleníteni. Ábrázolásmódjának azonban még nagyon komoly fogyatékoságai vannak, amelyek részint abból erednek, hogy nem ismeri eléggé az ábrázolásra kiválasztott életterületet, részint pedig abból, hogy főképp az élenjáró munkáshősök ábrázolásában még nem tudta maradéktalanul leküzdeni az álobjektivitásra való hajlamát.

A színműirodalom terén a fiatal *Mándi Éva* érte el a legkomolyabb eredményeket. Első színdarabjának a felszabadulás utáni szegényparaszti életet, az akkori harcokat megjelenítő *„Vetés”*-nek még jelentős művészi hiányosságai voltak, főképp a jellemzés szemérmusa ötlött szembe. De második darabjával, a nagyüzemi tárgyú *„Hétköznapiak hősei”*-vel már általános sikert aratott. A *„Hétköznapiak hősei”* egy budapesti nehézipari üzemben játszódik, s egy újításnak a történetét, a körülötte zajló harcokat mondja el. A darab legnagyobb érdeme, hogy meggyőző művészi erővel mutatja be azt a hatalmas változást, amely főképp a gyáripari államosítás óta a munkához való viszony terén végbement a munkásokban. A *„Hétköznapiak hősei”* a termelőmunka hősei. A legváltozatosabb munkástípusokon keresztül

mutatja meg Mándi a munkához való új szocialista viszonynak a formálódását és leleplezi az ellenséget s átmenetileg az ellenség befolyása alá került elmaradott munkástípusokat. Bár a Párt szerepét nem ábrázolja meggyőzően, az üzemi párttitkár alakja mintegy kilóg a darabból, de a munkásból lett vállalatigazgatón keresztül sikerült megjelenítenie a valóban élenjáró, példamutató munkástípust, s ez nagyban fokozza színdarabjának egyébként is komoly nevelőerejét.

Az itt ismertetett írókon és műveken kívül, amelyek leginkább jellemzik elbeszélő irodalmunknak a szocialista realizmus felé való fordulását, még számos más, jelentős íróval és értékes prózai és drámai alkotással büszkélkedhet irodalmunk. Olyanokkal, mint például *Gergely Sándornak* „Vitézek és hősök“ című, a Horthy-fasizmus aljas népelnyomó politikáját leleplező színdarabja, a kiváló íróművésznek, *Nagy Lajosnak* olykor talán túlságosan befelé forduló, de mégis komoly társadalomkritikát tartalmazó önéletrajzi regénye, „A lázadó ember“, vagy a kitűnő humorú s fordulatosan elbeszélő *Rideg Sándornak* „Tűzpróba“ című önéletrajzi regénye. Regényirodalmunk terén figyelemreméltó alkotása a hajdani kubikosmunkásnak, *Kamjén Istvánnak*, a kommunista földmunkások ellenforradalom alatti harcairól szóló „Mihály“ című regénye, *Sándor Kálmánnak* az amerikai imperializmus háborút előkészítő politikáját leleplező regénye, az 1945–46-os években az egyik németországi amerikai gyűjtőtáborban játszódó „Tolvajok kertje“. Minden súlyos hibája, helyenkénti naturalista, felszínes ábrázolásmódja ellenére is, vannak értékei — főképp a munkásábrázolás terén — *Aczél Tamás* „Vihar és napsütés“ című, az infláció és az újjáépítés éveiben, 1945–46-ban játszódó regényének. Színházaink sikerrel játszott színdarabjai közé tartozott *Földes Mihály*nak „Mélysántás“ című színdarabja, amelyben a traktorállomásoknak a falusi osztályharcban betöltött szerepét ábrázolja és *Fehér Klárának* az úttörők életéről és a mai központi ifjúsági kérdésről, a tanulás problémájáról szóló „Becsület“ című ifjúsági színdarabja. Komoly hiányok vannak még az országunk mai életéről, a hatalmas társadalmi és egyéb változásokról riportszerűen beszámoló dokumentum-írásokban. Bár ezen a területen is akadnak számottevő kezdeményezések. A legjelentősebb íróink közé tartozó *Darvas József* „Város az ingoványon“ című dokumentum-írásában Budapest felszabadulásának történetéről számol be. *Barabás Tibor* „Egy bányász élete“ című kis riportregényében egy bányász életének a megváltozását jegyzi fel. *Tardos Tibor* a budapesti üzemek életének, a munkások életének átalakulásáról írt karcolatait, riportjait gyűjtötte össze „Gyári belépő“ című könyvében.

Az összképet nézve elbeszélő és drámai irodalmunkból a munkásosztály életét ábrázoló művek hiányoznak leginkább. Ennek a hiányságnak a leküzdése az egyik legfontosabb, közvetlen feladat. Nem születnek még elég nagy számban olyan művek sem, amelyek a jelen, a mai magyar valóság problémáival foglalkoznak, s amelyek megérteni és általánosítani igyekeznek a szocialista építés hatalmas munkájának gazdag tapasztalatait. Az ábrázolás terén részben a sematikus, felszínes ábrázolás ellen kell felvenni a harcot. Főképp fiatal íróinkat állandóan figyelmeztetni kell arra, hogy ne csak egysíkúan mutassák be hőseiket, hanem az ábrázolt életterületet egyre mélyrehatóbban megismerve,

törekedjenek a minél összetettebb, sokrétűbb, gazdagabb s így valószínűsőbb, életszerűbb ábrázolásra. Figyelmeztetni kell őket arra, hogy ne féljenek az emberek közéleti tevékenységén túl, az azzal szorosan összefüggő, attól elválaszthatatlan magánélet ábrázolásától sem, ne riadjanak meg a nehézségek ábrázolásától: mutassák meg, hogyan edződik a nehézségek elleni harc során keménnyé, szilárdná népünk legjobbjainak jelleme. Másik komoly veszély a burzsoá álobjektivitás veszélye. Az írók olykor, vagy a politikai tudatosság hiányossága, vagy pedig ábrázoló művészetük gyengesége miatt, nem foglalnak elég következetesen és elég határozottan állást hőseik rajzán keresztül az új mellett, az elhaló régivel szemben.

De a hiányosságoknál, a gyengeségeknél sokkal jelentősebbek már az eddig elért eredmények is. Jelentős mértékben kiszélesedett az epika területe. Míg az eddigi magyar szépprózában a kizsákmányoló osztályok ábrázolása volt az előtérben, a dolgozó nép többnyire csak a művek periferiáján szerepelt: ma az epika tárgya a dolgozó nép legkülönbözőbb és a legkülönbözőbb helyen élő rétegeinek az élete. Regényeink, drámáink főhőse többnyire maga a dolgozó nép, annak harcai és szenvedései a multban, harcai és építőmunkája a jelenben. A régi magyar prózairodalom nem tudta megoldani a pozitív hős ábrázolásának a problémáját. A magyar irodalom legnagyobb realista elbeszélője, Móricz Zsigmond, élete vége felé a Rózsa Sándor-ban tudatosan birkózott ezzel a problémával, de nem sikerült megteremtenie a valóban reális, pozitív hőst: ábrázolásába számos mitizáló elem vegyült be. Mai irodalmunkban jelenik meg először az a hős, aki valóban a dolgozó nép helyett áll s a felszabadult dolgozó nép hatalmas alkotó és teremtő erejét, a szocializmust építő népünk legjobb, leginkább előremutató tulajdonságait reprezentálja. Új irodalmunk már most is jó egynéhány olyan hőst tud felmutatni, aki konkrétságával, valóságosságával, de ugyanakkor jövőt idéző tulajdonságaival alkalmas arra, hogy ifjúságunkat a szocializmus építésének ügye iránt odaadóvá, áldozatkésszé, a nehézségekkel bátran szembenézővé nevelje. Jelentős a változás formai téren is. Irodalmunkból eddigi fejlődése során szinte csaknem teljesen hiányzott a világirodalom nagy realista elbeszélőinek műveihez hasonló, széles sodrású, átfogó epikus ábrázolás. A magyar regényre kezdetektől fogva rányomta bélyegét az anekdotisztikus, novellisztikus szerkesztésmód. Ma már, mint ezt főképp Veres Péter „Három nemzedék”, vagy Déry Tibor „Felelet” című regényének most megjelent első kötete mutatja, irodalmunk kiforróban van ezt a gyengeségét. Elbeszélő irodalmunk útban van a felé, hogy a líra mellett egyenértékű társként betöltse hivatását, s ifjúságunkat és dolgozó népünket a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemében nevelje.

„MAGYAR IRODALOM“

Egy cikk és egy vita tanulságai

Az Irodalomtörténet 1949. évi 2. számában „Magyar Irodalom“ címen 11 lapos rövid áttekintés jelent meg irodalmunk történeti fejlődéséről. A magyar irodalomtörténeti kutatásnak és irodalmunknak akkori helyzete indokoltá tette egy ilyen szintetikus kísérlet létrejöttét. Igaz, hogy irodalomtörténetünk revíziójának munkálatai a cikk megírása idejében mindössze egy éve folytak, a megújult Társaság folyóiratának is csak egy száma jelent meg, ehhez csatlakozott néhány újszemléletű, irodalomtörténeti vonatkozású cikk más folyóiratokban. De a végzett munka lényegesen gazdagabb volt annál, amit a publikációk száma mutat. Dolgoztak az Irodalomtörténeti Társaság munkaközösségei, a budapesti egyetem bölcsészeti karán a magyar irodalomtörténet tanítása már az 1948–49. tanév első felében marxista szellemben folyt, s ezt ugyanott intenzív tanulóköri munka egészítette ki. Az 1948. évben más irodalmi téren is történt változás: megindult népi demokráciánk szép-irodalmának erőteljesebb fejlődése.

Ebben a helyzetben rendkívül hasznos lépés volt, hogy a Társaság alkalmi munkaközössége a szóbanforgó szintézist összeállította. Ennek legelső érdeme: az irodalomtörténeti revízió eddig elért eredményeinek lerögzítése. Szükséges volt ennek a lerögzítésnek nyilvánosságra való hozatala a szaktudományunk területén dolgozók tájékoztatására s a közép- és felsőfokú irodalomtörténeti oktatás egységesítésére is. Magától értetődik, hogy az ilyen időközi szintézis az önbírálat jellegével is bír, ahogy bírt a jelen esetben: feltárta az eddigi revíziós munka hézagait, tisztázatlan vagy csak felszínesen és megközelítően tisztázott szakaszait.

A cikket megjelenése után a Társaság munkaközösségei megvitatták, tagjaink és munkatársaink közül pedig többen írásbeli hozzászólásokat küldtek be. Figyelembe kell vennünk, hogy a cikk összeállítása és nyomtatásban való megjelenése közt újabb félév telt el további egyetemi és munkaközösségi kutatómunkával, tehát a megvitatás az időközben elért eredményeket is értékesíthette. Így ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy nyilvánosan levonhatjuk nem is magának a szóbanforgó cikknek, hanem a benne lefektetett első szintetikus kísérletnek tanulságait.

1.

A szintézis fővonalait valamennyi hozzászóló elfogadta. Irodalmunk nagy fordulójának s az egyes korokon belül a mozgatóerőknek meghatározásában a cikk szerencsésen kiküszöbölte az idealista-metafizikus-szellemtörténeti szemléletmódot, s elsősorban alkalmazta nagyvonalakban a marxista szemléletet. Mégis a vita folyamán kialakult az a meggyőződés, hogy a mult csökkenvényeinek kiküszöbölésében és a fejlődés reális vonalainak megállapításában még sokkal határozottabbnak, pártszerűbbeknek kell lennünk.

a) Szintézisünk az egyes időszakok irodalmának áttekintésében főként az egyénekre volt tekintettel, és nem rajzolta ki eléggé az osztályharc akkori szakaszával kapcsolatban kialakult irodalmi arcvonalakat. Ez az általános foglalkozás az 1849 és 1919 közötti szakaszon ütközött ki élesebben. Itt irodalmunknak a kiegyezőkkel és akadémistákkal szembenálló haladó vonala jelentőségéhez mérten csak parányi helyet kapott, s visszásan van a fejezet is felépítve: a hivatalos irodalom ismertetésével kezd, s az ellenzékét csak mintegy járulékos, másodrangú tényezőként szerepelteti (*Barta János, Bikácsi László*). Intő példa ez arra, hogy revíziós munkánk még a részletekhez tapad, s a szintetikus felépítésben még ott lappang a mult torzító szemlélete. Ki kell építenünk egy olyan konstrukciót, amely az „ellenzéki” beállítás helyett a dolgozó nép törekvéseit megszólaltató irodalmi alkotásokat, a kizsákmányoló társadalmi rend ellen harcoló irodalmat teszi meg a tárgyalásban fővonalnak. Annál is inkább, mert ezen a vonalon sok esetben az elnyomás alatt is produktív nép alkotóereje nyilatkozik meg. 1795 és 1848 között kiváltásos helyzetet élveznek a nemesség írói, a fővonal mégis az, amely 48–49-et előkészíti; figyelmünket arra kell központosítani, hogyan küzd és hogyan kap erőre a kedvezőtlen körülmények közt is a haladó irány. 1849 után a 49 örökségéhez való ragaszkodás az első tényező; a hetvenes évektől a kritikai realizmus kísérletei, majd azok a szálak, amelyek Adyhoz, Móriczhoz és 1919-hez vezetnek. Másodlagos, kísérőjelenségnek az akadémikus vonalat kell tekintenünk.

Az arcvonalak elhanyagolása magyarázza a szintézis néhány részlet-hibáját: Gyulai hamis helyre került, és értékelését a hazai viszonyokban járattan olvasó erősen pozitívnak érezheti (*Nagy Miklós, Koczás Sándor*). Vajda működésének pozitívuma elvész az „ellenzéki” tömör bemutatásában. Tolnai és Mikszáth mindössze egy-egy mondatot kap (*Waldapfel József, Komlós Aladár, Juhász Géza, Nagy Miklós*).

b) Ha a pártosságnak és az irodalom osztályharcos jellegének szempontjait következetesen keresztülvisszük, s ha szemléletünkben tudatosan az elnyomás ellen harcolók vonalából indulunk ki, akkor illő helyet kell juttatnunk konstrukciónkban a népköltészetnek is, amelyről az első szintézis szerkesztői teljesen megfeledkeztek. A vita során erre erős utalás történt (*Juhász Géza, Lengyel Dénes*). Hivatkoztak arra, hogy a szovjet irodalom-szemlélet a népköltészetet már beiktatta az irodalom fejlődésvonalába. Nálunk észre kell venni, hogy a társadalmi nyomás erősödésével erősödik az elnyomottak irodalmi tiltakozása is: a XVI. században az 1514-re következő ember-telen megtorlás évtizedeiben, a XVII. században Rákóczi előtt, a XVIII.-ban a kuruc hagyományok folytatásaként bontakozik ki népköltészet; a XIX. század első felében az írók ismeretéhez lényegesen hozzátartozik a népköltészet-hez való viszonyulásuk. Népmozgalmak és népköltészet megint nem „kísérője” az irodalom fejlődésének, hanem egyik legfőbb hajtóereje.

2.

Rámutattak a hozzászólók arra, hogy az osztálycímek önmagukban, konkrét, történelmi elemzés nélkül használva semmit sem mondanak, sőt károsak. Kirívó példája ennek a szóbanforgó cikkben a „kispolgár” jelző, amelyet egyaránt megkap Bródy Sándor, Móricz Zsigmond és Kassák Lajos (*Koczás Sándor*). Elsősorban arra kell törekednünk, hogy kielemezzük az író állásfoglalását a kor nagy társadalmi problémáihoz és figyelemmel legyünk arra, hogy az osztályfejlődés, általában az osztályharc milyen időbeli szakaszáról van szó.

3.

Igen tanulságosan ütközik ki a vita során az a néhány jelentékeny író, akinek igazi jelentőségét eddig nem tudtuk kideríteni, akivel kapcsolatban az áttekintéshez még alig néhány lépést tettünk csak. Első helyen áll ezek közt

is Jókai, akiről szinte teljesen negatív képet kapunk. A vita több részvevője hangoztatta, hogy ezt túlzásnak tartja (*Debreceni munkaközösség, Nagy Miklós, Barta János, Bikács László*). Utaltak Jókainak néhány vitathatatlanul progresszív regényére (Rab Ráby, Az aranyember, Fekete gyémántok, Kis királyok, Eppur si muove). A cikk Jókai ábrázolásmódját naív irrealizmusnak mondja. E megállapítás azóta vesztett az éléből: Jókai szemléletében mégis találunk helytel-közzel igen értékes realista vonásokat is. Arany Jánosnak részletesebb bemutatást szentelnénk ma, amikor 49, sőt 67 utáni magatartásának pozitív oldalait sikerült kielemeznünk. — A Nyugat körül a vita során élesen csapott össze a két ellentétes álláspont. Az, amely a Nyugatot a maga egészében elítéli és dekadens jelenségnek tartja (Adyékát persze kivéve) — és az, amely elismeri az 1919-es forduló jelentőségét, s az 1919 előtti Nyugat-ban a hibák mellett hangsúlyozza azokat a vonásokat, amelyek a Nyugat-mozgalmat akkor jelentőssé tették. Azóta más munkaközösségi megbeszéléseken érvényesült az a szempont, hogy a két — a 19 előtti és utáni — Nyugat közti különbséget nem szabad elmosni. (*Király István, Kardos Pál, Komlós Aladár.*)

4.

A munkamódszer és célkitűzés terén is van az első kísérletnek és a hozzáfűződő vitáknak egy komoly iránytmutató tanulságuk. Több hozzászóló kifogásolta, hogy az összefoglalásban sok a történelem, túlteng a történelmi-társadalmi háttér ismertetése az irodalom rovására. Ebben az észrevételben komoly figyelmeztetés rejlik: valóban, eddig — a kutatás feladataihoz, céljához igazodva — az írók és az irodalom elemzésében elsősorban a történelmi és társadalmi alapot akartuk feltárni. Ezt a stádiumot tükrözi a szintézis. De hiba volna itt megállni. A társadalmi alap tisztázását követnie kell a második lépésnek: a konkrét irodalmi alkotások marxista-leninista elemzésének, kapcsolódva a marxi-lenini esztétika és poétika alapvonalainak megállapításával.

Összeállította Barta János

ECKHARDT SÁNDOR:

URALKODÓK HARCA A FOGOLY BALASSI BÁLINTÉRT

Mikor Békes Gáspár Miksa császár segítségével megkísérelte, hogy Erdélyből elkergesse Báthory Istvánt, az újonnan választott fejedelmet, Balassi János. Bálint apja, hogy a ránehezedő hűtlenségi gyanút végleg eloszlassa és lojális alattvalónak tűnjék fel a császár szemében, pénzt adott kölcsön Rueber János kassai német főkapitánynak — amit később Lengyelországból hazatérő fia hasztalan kísérel meg behajtani —, sőt fiát, Bálintot is hadba küldte, mégpedig mint ez a török jelentésekből kiderül, a saját váraiból elvont őrség kíséretében. A budai basa értesülvén arról, hogy a várakat alig őrzik emberei, felhasználta az alkalmat arra, hogy bosszút álljon Balassa Jánoson, aki az előző időben sok borsot tört az orra alá és ravasz csellel több törököt fogott el, Kékkő várába csalva őket. Ungnád Dávid, konstantinápolyi császári követ házi papja, Gerlach István naplójában feljegyzi 1575. október 10-i kelettel, hogy gazdája elbeszélése szerint a budai basa kivonult seregével Báthory István megsegítésére, de mikor hallotta, hogy Báthory már megverte Békes seregét, hogy ne menjen haza üres kézzel, Balassa két várát, „mely a Békesnek nyújtott segítség miatt néptelen volt, bevette, hogy együttal azt a vakmerőséget is megbüntesse, amivel az övéit vasra verette. Miután azonban a mi császáruink általa (t. i. uram által) visszakérte ezt a két várát és még két másikat,¹ a basa írta öfelségének, hogy ő nem adhatja vissza az ilyen várakat, „mert ezekben a templomok már az igazi istentiszteletre vannak felszentelve és ők már imádságaikat ugyanott végezték, ahol ezelőtt csak babonát üztek. Azért, ha békét akar, hallgasson erről a négy várról és még azonfelül Kállót is bontassa le.“²

Ezen az eddig kiadatlan magyarázaton kívül van még a budai basának egy elég érdekes, és törökösen poétikus kibeszélése a kékkői várak elfoglalásáról. Ezt a levelet Szamosközy nyomán Bethlen Farkas őrizte meg Erdély-történetében (Hist. de reb. Transsylv. II. 296). Nem érdemli meg Balassa, írja Musztafa, hogy a várakat visszakapja, mert „azok inkább a vesszőző helyre érdemesek, akik váraikat az ellenséges végeken aljasságuk folytán őrizetlenül hagyják“, különben is hogy merik visszakövetelni váraikat azok, akik Erdélyt nyíltan megtámadták, de egyébiránt is „mikor láttak sást, hogy elragadott prédáját körme közül önként kiengedi, ha csak nem erővel kényszerítik rá?“ (Balassi Bálint Aenigmájának ismert képe).

Mikor Mehmet, a nagyvezér megtudta, hogy Balassa János fiát Báthory hívei 1575. július elején elfogták — tudvalevőleg előbb Kornis Gáspárral

¹ A Losonczy Anna birtokában volt Fonódot és Somoskőt.

² Stephan Gerlachs Tag-Buch einer in die Türckey 6 jährigen Röm. Keyßerl. Befandtschafft 1674. (Nemz. Múz., Apponyi-kt.) 122. 1.

hadakozott, majd Hagymássy Kristóf kövári és huszti kapitány emberei ütötték le és vitték fogságba — alighanem a budai basa ösztönzésére és jelentései alapján lépést tett Báthory Istvánnál Balassi Bálint kiadatására. Ennek az első levélnek egykorú magyar fordítását sikerült most megtalálnom a Nemzeti Múzeum kézirattárában; eddig ugyanis csak Báthory válaszát és a szultán viszonzválaszát ismertük (Litterae Turcae, Fol. Hung. 934, 64.). A levél hátlapján ez áll: „Litere mehmet Pafse ad Ill. Principem date per Rap Peter 28 octobris Thordam allate.“ Tehát egy Rácz Péter nevű küldönc adta át Tordán a fejedelemnek. A levél élén ugyanez áll, de az átadó neve és a dátum nélkül:

Az Chrifthus vallafan valo magyary Vraknak vra, Bathory Eftuan Erdely vayda. Az Vriften teged elteffen az [iftent ertted] iftentewl Neked mynden jot kyanok és kezenetemet ayanlom es Baratfagomath.

Ez eleot az arulo Bekeffel az mely aruloyd te read tamattanak vala, [es] az ky oka volth az haborufagnak az arulo Balafsa Janos, annak fyays keoztewk volth, az iften segitfegewel ewket meg werted, ewtet az Balafsa fyat elewenen fogtad, es Nalad fogwa hog vagyon az hatalmas chyazarnak tuttura vagyon.

Az hatalmas chyazarnak azert ha hywen akarß zolgalny. Ez akarattja ew hatal, hog myndjaraft az Balafsa Janos fyat eg few embered által Be kylgyed az fenes portara, Ezt igen kywannya az hatal, chyazar, ha attyafya lezenys Balafsa Janosnak, awag egvab Vraknak fya, awag attyafya awag valamely az urak keozzewlys ky Nalad fogwa volna Myndjaraft be kylgyed. Ezzel mutafd meg hywfegeth az hatal, chyazarnak, eddigys mynek eleotte kjwanta volna az hatal, chyazar be kellett volna ewket kyldened.

Az mynt en neked meg yrtam ez leuelbe, vy chyelekeggely egvab ne legyen benne es [az] lengyel orzag feleol es Erdel feleol valamyt erteß Byzonth es igazath, add myndenkor tuttomra, iften elteffen azon kenyergek az iftennek. Constantinapoli.

Az Budaß es Themesvarß pafsanak es az Moldvaß Vaydanak kedwed zerenth meg kyldettewk az parancsolatokath, hog neked segitfegel legyenek.

Érdekes, hogy a levélben Részeges Szelim császár nagyvezére egyenesen Balassa Jánosnak tulajdonítja az erdélyi hadjárat gondolatát és megszervezését, ami nyilvánvaló túlzás, de jellemző, milyen veszedelmes ellenségnek tartották Konstantinápolyban és Budán. Becses zálog lett volna a török kezében további terveihez a zólyomi főkapitány fia. Érdekes az a szemrehányó megjegyzés is, amit csak hűbérúr írhat vazallusának, hogy Báthorynak már régen önként be kellett volna küldenie az előkelő foglyokat a Portára.

De Báthory nem engedett a parancsnak. Míg a kerélszentpáli csatában elfogott előkelőbb urakat mind kivégeztette, Balassa Bálinttal, akit különben is nem a csatamezőn fogtak el, kivételt tett, mégpedig sejtésem szerint két okból. Egyik, hogy még fiatal korában Balassa János sok szolgálatot tehetett neki, amit Balassa Bálint fel is hoz végrendeletében, mikor felesége gyámjával kéri fel az akkor már lengyel királyi széken ülő Báthoryt (I. Dézsi Balassi-kiad. II. 572): „tekintse meg az én szegin megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, mivel Ő Felségéhez volt iffiu korában“. Másik még fontosabb: Balassi Bálint a fejedelem öccse, Báthory Kristóf feleségének, Boeskey Erzsébetnek rokona volt: ugyanis Boeskey István és Erzsébet anyja Sulyok Krisztina volt s így Balassi Bálintnak anyja, Sulyok Anna révén nagynénje. A leendő erdélyi fejedelemné Báthory Kristófné tehát unokatestvére volt a költőnek, ami megmagyarázza azt is, hogy alakult át Bálint fogsága gyönyörűsége udvari évekké mind Erdélyben, mind Lengyelországban, mikor Báthory Istvánt oda követte. Báthory különben magyar magánleveleiben is elmondta, hogy „inkább a saját fejemet küldöm a portára, mint a foglyokat“ és hogy ha megtenné „mindenütt dobra vernék, hogy törökké lettem“³ és a lengyel királyság is kétségessé válnék. Ungnád Dávid konstantinápolyi csá-

³ Idézi Takáts Sándor Rajzok a török világból, I. 184., de magát a levelet, mely a bécsi áll. levéltárban van (Turcica), még szövegszerűen senki nem adta ki, Nagy Máténak szól 1576. február 24-ről.

szári követ véleménye szerint a nagyvezér csak néhányezer aranyat szeretett volna Báthorytól kicsikarni.⁴

Báthory István visszautasító válaszát már kétszer is kiadták. Előbb Szalay László (Adalékok a magy. nemz. tört. a XVI-ik században Pest 1859; 240 l.), legutóbb meg Veress Endre (Báthory I. levelezése. Kolozsvár 1944; 369 l.). Egyik kiadó sem jegyzi meg azonban, hogy a levélfogalmazvány részben magának Báthorynak kezeírása és hogy a törlésekben is érdekes és még kiadatlan sorok vannak. Azért érdemesnek tartom, hogy ezt a levelet is, ahol a fejedelem önálló gondolkozása, ügyes politikája már itt, uralkodása elején megmutatkozik, kritikai kiadásban tegyem közzé a Nemzeti Múzeumban (Kéziratár, Protocolum Bathoryanum, 37. Fol. Hung.) levő példányból. (A dőlt betűvel szedett rész ki van húzva a szövegből.) A levélnek dátuma nincs: az előző és a következő levél közé, tehát október és december közé esik:

Adi summum Vezirium Mehmet Passa,

Az hatalmas Chýazar es te Nagságod lewelet meg kwrite az teomeofvarj passa-paranchollia Nekem hogy Balaffy János fýat es Sarkeozý Mihalý fiat, eýeb feo rabokat az kýk volnanak be kwldenem az hatalmas Chýazar portaiara. En mint hýw rabia es engedelmes zolgaia mindenbe az hatalmas Chýazarnak es te nagsýágodnak akarom tudafara adný Nagsýágodnak hogý az Balaffa János fia itt kezbe vagion, de ezen kýwwel few fogolý femmý nýnch, mert az harcznak vtannais az mellyek Bekeffel valo arultatafba es pratticaba rezefek es few Indito okáy voltak, azokat le vagattwk az teobýnek peldaiart.⁵ Az Bodog emlekezetw Zwlman Chýazar jeles few rabokat kýket zabliaia-wal hatalmawal meg fogot, Nadafdit, Priný Petert, Bornemýzza Farkaft, Bebek Gýeorgieot az meg holt Janos kýralnak es attianak meg atta, kýbeol nagy týztefflege es io hýre newekedet az Magiar Nemzet keozt latwan az hatalmas chýazar hozza valo kegýelneffget es tekintetit: hogý ha penig engemet the Nagsýágod rea kenzerit hogý be kwlgýem zýdalmas lezen keozteok a zen newem es minden tekintetek el fordwl en rolam /Ez is eleottem al hogý nekwnk kereztyieneknek hwtwrikbe Jar, kýjt ha meg ertnek minden nepek engem meg gýadznak es zegýjenítnek, mýjert hogý az en eleottem valo feýjedelmek soha egý rabotis fem kwlték be/ Es ha valamely ez Ide valokba foglia efýk foha femmi kepen meg nem [valthatom] zabadelhatom.⁶

moftis penig egý feo zolgam Barbelý Gýeorgý fogwa vagion nalok ha ez nem volna mý nem teorekednenk effele arwlok mellet⁷ keonýeorgeok azert te Nagsýágodnak tekinczen kegýelmefen az en keonýeorgefemre, es menchen meg engem az nagý gýalazattwl, mind az altal mindenekbe az hatalmas Chýazar es the Nagsýágod io akarattia legjen, Mýkor egý zolganak az Babaffý fýat meg fogta egý bottal wteotte volt agion, kýbe meg fwketwlt es az korfagis gýakorlatoffagal wtý el, ugý annyra vagion hogý fem elhet, sem halhat el wáýwt.⁸

A kihúzott rész helyett egy szelet papíron Báthory István sajátkezű fogalmazása is megmaradt:

„Ezýs elewtem al hog nekewnk kereztieneknek hewlewnek elen vagion. (kihúzza: ezt meg ertwen es nagy zegen lezen) es az meg holt feidelmekjs soha egý rabot sem kwlték portara, sewt sokat zabadetottak es abol Jo hýrt newet wewttek es zeretetet mindenektol.“

Időközben Részeges Szelim helyébe III. Murát szultán lépett a trónra (1575. nov. 29.), de a Balassi Bálint kiadatása körüli harc tovább folytatódott. A szultán parancsa Báthory kitérő válaszára keményhangú és nem fogadja el a kifogásokat. Ez a válasz csak a Gerlach naplójában levő latin fordításban maradt ránk, melyet nyilván Ungnád Dávid készítettett a levélről (144. l.). Magyar fordítását Szalay László már közölte (id. m. 239. l.). Megtudjuk belőle, hogy a szultán Amhád csauszt küldte Bálintért és Sárközi Mihályért „semmi mentséget“ nem túrvén (aliter ne feceris, nec ulla afferes excusationem.

⁴ Takács S., u. o. A jelentés 1576. február 26-án kelt.

⁵ A lap szélén Báthory írásával: Ez penig kettűt.

⁶ A törlés és az utána írt szó Báthory írása.

⁷ „ha ez nem volna“-tól eddig betoldás.

⁸ elvajudt: elsenývedt. Ezek Hagymássy Kristóf emberei voltak akik Istvánffy szerint Kővárra vitték B. B.-ot; l. Az ismeretlen B. B., 58. l.

Nulla enim ratio apud nos locum habuerit), mert a magas portánál „különösen Balassa János fiára szükségünk van, nagy szükségünk“ (et potissimum Filii Johannis Balassae in Porta nostra excelsa maxime opus esse scito).

A levelezés további lefolyását nem ismerjük. Az eredmény azonban ismeretes: Balassi Bálint nem esett a török kezébe, a magyar költészet nagyobb szerencséjére.

Volt azonban az ügynek egy mellékhajtása is. A porta nemcsak politikai okokból igyekezett Balassa János fiát megszerezni, hanem azért is, hogy Balassa János török foglyaiért ellenértéket kapjon. A budai basának ugyanis egy igen kedves embere, Ludfi odabasa még Kékkő megvívása előtt Balassa kezébe esett. Ludfit Balassa János ugyan kezességre elengedte, hogy otthon váltsága („sanca“) ügyében buzgálkodjék, de a magyar kapitány ezalatt folyton kínozta a török kezeseket, egyrészt, hogy a váltságot megkapja, másrészt hogy törekedjenek fia kiszabadítása érdekében. Mindezt abból a levélből tudjuk, melyet a nagyvezér Mehmet pasa írt most már Báthory Kristóf fejedelemnek 1577. február 27. előtt s amelyet Szalay László már szintén kiadott.⁹ Ez a levél is a Protocolum Bathoryanumban van (127. l.). Itt mondja a basa, hogy Balassi János

„kínzotta az rabokat, az kik kezessek voltak Ludfi oda bassáért. Azt mondta: törekedjete az én fiam szabadulásáért és én nem kinzalak titöket. Most azt értém az portára, hogy most is öket erőssen kinozza oda bassáért. Azért kérlek én hozzám való attyafiuságodért és barátságodért, hogy miképpen Nagyságod is megszabadította Balassy Bálintot, az oda bassát és az ő kezest, a miképpen felfogadta Balassy János, hogy nem bántja az rabokat, nem kinozza, hogy szerezz egy levelet Balassi Jánostól Ludfi oda-bassának, hogy ő megszabadult és az rabokat, az kik kezesek érette, nem kinozza és őtet nem kívánja oda többé.“

Ebből a levélből tehát kiderül, hogy a törökök tudomása szerint első-sorban Báthory Kristóf és a Bocskay-rokonság járt közben az unokaöccs kiszabadulásáért, mint ahogy Bocskay István vezette be apja halála után Balassi Bálint fiát Báthory Zsigmond udvarába (l. Az ismeretlen B. B. 210. l.). Nem kétséges, hogy ha Balassi Bálint megéri a Bocskay-felkelést, melyik oldalon találtak volna azt, aki már Lengyelországból hazajövet, Báthory István magyar királyságának eshetőségeit mérlegeli (l. az 1577. július 11-i levelet; Dézsi II. 489) s akit élete végén a „jó király — t. i. Rudolf — az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségéért im csigává teszen!“ (1593. júl. 1. u. o. 598. l.), azzal, hogy elveszi feje felől a fedelet.

A levelet maga Ludfi vitte Báthoryhoz. Ügyében aztán a nagyvezér még egyszer írt Báthorynak, ezt a levelet is Ludfi vitte Erdélybe, Udvarhely várába. Mivel mindeddig kiadatlan volt, itt közlöm (Protoc. Bathoryanum, 82. l.):

Kívül ez áll: «1577. 21. february. attulit ludfi oda Paffa, Par literarum Mehmet paße, de liberatione ludfi oda paßae.» Belül ugyanaz a cím: «Par literarum Mehemmet Paßae Summj Vezirj et Consiliarj Potentissimi Imperatoris Thurcarum: quas attulit Ludfi oda Paßa ad arcem Vduarhely. 21. february.»

A Jesus Christuf Vallafan Valo Vraknak Vranak, Erdely Vaidanak Bathorj Christophnak Baratomnak, az Nagy Iitenteol mynden jot kewanok. Es keozeonetemet zolgalomat ayanlom.

Az mely leueledet Baratsfagofan kwlted, Ludfi oda Pafa feleol ky Balaffi Janos fogfagaba vagyon, meg attak es meg ertettem, myndent valamyt Jrtal. De Ebbe ennekelem fellelte Jgen nagy kedwem es kewanfagom zerent chyelekednel ha etet meg zabadytanad. kjeret Elmet mafodzor Baratsfagos leuelemet kwldeottem. Igen kerem Nagodat, hogy

⁹ ld. m. 244. l. A közlés hibái a következők: az Bekes Casparral mint Arawal (hiba: urával helyett, Szalay „arulóval“-nak írja át); „az my felekwnk (olv.: félénkünk, ómagyar kifejezés); Szalay: felekénk (feleink)-nek írja át; ertem: olv. értém (Szalay: értem). Végül az elköszönő formulát: Iften tarchon megh: Szalay elhagyta.

a' hatalmas Chaßarhoz valo hywfegedert zeretetedert Es az en [hozza] Barattfogomertis. Ludfi oda Bafat Balaffy Janos kezebwl valamýkeppen lehet, teorekeggýel es legý azon hogý zabadychý meg. Es azokis kýket Ereouel kenzerit erte a' kezeffegre, a' teoreokcok, a' kezeffegteol menekýgýenek meg, Az Vr Ifennek az eo hyw rabiaín Jrgalma legyen. Conftantinapolban keolt, e' mult honak Eoteodyk napian.

A levélnek nem sok foganatja lehetett, mert Balassi János halála után (1577. május 6), a Lengyelországból hazatérő Bálint veszi kezébe a még mindig Balassi Andrásnál Vágbesztercén és nála Liptóújívárban sínylődő török kezesek ügyét és 1577. november 22-én írt levelében írja unokabátyjának, hogy a pasa erősen kéri Ludfit tőle levelében:

„kinek meg ýrám, hogý ha az haßan Agara waloo 2100. Rftot meg kwldy ő Naga, kééb wagiok oda adnom Lwdfit de kwlömben nem lehet en thölem“. De még 1578. márc. 5-én is panaszkodik Musztafa budai basa Rudolfnak, hogy Balassi János idejében beküldött magyar foglyokért még nem kapott semmit és „mastan az fia Balassa Balinh az kezes rabokat niomorgattia es kinozza erőtte fídet azert keriwk hogý mindön orciatlan roznak az vitezleő embört ne eneggie fíld, meltatlan niomorgatny es bantany mert ha fíld, jo gond viselő nem lezön es mindön magagondolatlanak myndön meltatlan dologra zabatsag adatik, jgaz hogý hitwnknek ellene lezön, de bizonnial higgie fíld, hogi zaz annuial toroltattiuk meg“

(Takáts—Eckhart—Szekfü: A budai basák magy. nyelvű levelezése, 148. l.)¹⁰ Ezek a szemrehányások olyasmikre vonatkoznak, amiket Bálint első itthoni leveleiben olvasunk: harminckettőt vagy hetvenötöt üttet el kegyes török uraim farán két ujnyí „temérdek (vastag) pálcával“, és ráadásul alól az harmadik zápfogukat kivonatja (Dézsi II. 492 és 495.).

A foglyot, szenvedéseivel együtt, mindkét rész pénzre átváltható árunak tekintette.

ESZE TAMÁS:

ŐSZI HARMAT UTÁN

Haladó irodalmi hagyományaink egyik legértékesebb részlete a kuruc költészet. Ma még a hozzáköltésnek és a legendának sok szála szöví át, eredeti szövegük helyreállítása, társadalmi hátterük felderítése irodalomtörténetírásunk fontos feladata. A kuruc költészet kritikai kiadását sem készíthetjük el addig, míg versről-versre haladva el nem végeztük ezt a munkát. Most az *Őszi harmat után...* című költeményre vonatkozó kutatásunk eredményét mutatjuk be.

Thaly Kálmán 1872-ben lelkes sorokkal bocsátotta nyilvánosság elé ezt a híressé vált verset,¹ mely azóta, hogy napvilágot látott az *Adalékok*-ban, úgy él minden irodalmi műveltségű magyar ember tudatában, mint a kuruc-kor lírájának legszebb alkotása. A *Kurucz tábori dal*-al, e „tűzzel és erővel teljes tábori ének“-kel² indítja el a kuruc versek sorozatát, s e „bujdosó ének“-kel szeretné lezárni. Költészetünknek az az ága, melyet jórészt ő fedezett fel, s melynek ő adott nevet: a kuruc költészet, az ujjongás és a bánat e két nagy verse között futja meg útját, a kezdettől az elmúlásig — de csak Thaly képzeletében.

Mikor a vers fonalát kezdjük szálaíra bontogatni, nincs nehéz dolgunk, maga Thaly segít hozzá. Jóval korábban, 1864-ben, a *Régi magyar vitézi*

¹⁰ Ez az okmány a Nemzeti Múzeumból az Országos Levéltárba került az ú. n. „Személyek szerinti iratok“ közé, melyek összesége Budapest ostroma alatt elpusztult.

¹ *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. Második kötet: Rákóczi kora. (1703—1735.) Pest, 1872., 309—313.

² *Adalékok*. Első kötet: A bujdosók és Thököly kora. (1670—1700.) 31—37. „A jelen, tűzzel és erővel teljes tábori ének nyitja meg a kuruczvilági dalok sorát... 1672-ben keletkezvén, ősmagyar jellegű tárogató-dallamra.“

énekek függelékében két olyan régi versszöveget közölt, amelyekben előfordulnak, 13 sor kivételével, énekünk sorai.³ Az egyik a *Boldogtalan vagyok*, a másik a *Zöld erdő harmatát* kezdetű ének.

Bár az a versgyűjtemény, melyből Thaly merített — a Marton-féle — a mai napig sem került elő, mind a két ének hitelesnek bizonyult a további kutatás során.⁴ Publikációjának címe (*Két költemény a bujdosó Balassa Bálinttól. 1589.*) nyilván mutatja, hogy ekkor még eszébe sem jutott a kurucvilághoz kötni ezeket a verseket. Pedig már buzgón gyűjtögette a kurucság verses emlékeit, s eldöntötte magában, hogy II. Rákóczi Ferenc historikusa lesz.

A *Zöld erdő harmatát* kezdetű vers biblikus hangulatú vallásos ének. Úgy hat, mintha valamelyik zsoltár prafrázisa volna. Irigyei és hűtlen barátai elől idegen földre bujdosó, megkeseredett ember fohászkodása. Ez az *Őszi harmat után* alapszövege. Bujdosó ének ugyan, de e fogalom bibliai értelmezése szerint: szerzője Dávid király bujdosására gondolt, mikor a maga egyéni sorsának válságát ezzel a közkeletű ősi példával fejezte ki. A kurucvilág idején e bibliai kép telítődik meg nemzeti és politikai tartalommal, s a bujdosó a 17–18. század fordulóján már nem csupán irigyei elől *magánosan*, hanem mint egy számkivetett *közösség tagja* megy át a bérceken, mert „nem lelé honját a hazában”. Mikor e verset szerezték — akár Balassa Bálint, akár másvalaki — még nincs ilyen értelme a bujdosásnak.

A *Boldogtalan vagyok* mondanivalójával és néhány sorával rokonul az előbbi énekhez. Amint a Szentsei-kódexbeli eredeti formájában töredékesen megismerhető, szintén zsoltár-inspirációjú alkotás, de bujdosásról szó sem esik benne, még bibliai értelemben sem. Később szövődött bele — nyilván az előző énekkel való kontaminációja során — a bujdosás képe és a búcsúzás hangja. A búcsúzás személyes búcsúvétel, kedvesétől búcsúzik az útraváló költő. Eppen ezért az *Őszi harmat után* szerzője nem is innen merítette inspirációját.

Az *Őszi harmat után* 48 sorából — az ismétlődő sorokat nem számítjuk — 6 sor ebből az énekből való. Mindjárt az első strófa három első sora:

Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél...

S a második versszaka első fele is:

Régi időm elmúlt,
Most másképen fordult, —
Szomorú az én sorsom.

29 sora az alapszövegben, a *Zöld erdő harmatát* kezdetű énekben található meg, az egyes részek sorrendje azonban megváltozott. 13 sora ismeretlen eredetű. Az új sorok észrevétlenül simulnak be a költemény szövegébe és hangulatába, s akár az alapszövegben is benne lehetnének: a bujdosó a maga *igazságának* tudatában és birtokában, *ellenségeinek vasa* elől megy idegen országra, nyilván azért, mert igazságáról nem akar lemondani, igazsága otthonánál is drágább neki. E sorokból sem olvasható ki semmi olyan,

³ *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétzört nyomtatványokból egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán, Toldalék: A bujdosó Balassa Bálintnak két eddigelő ismeretlen költeménye.* 2. kötet, Pest, 1864. A függelék: II. 403–417.

⁴ L. Dézsi Lajos jegyzeteit A Thaly-féle Balassa-énekekhez: Balassa Bálint minden munkái. (Bp., 1923.) II. 737–740. (Nagy Írók — Nagy Írások, III. sor. I.) és Szabó T. Attila közleményét: Az Akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi verseskönyvéről: Irodalomtörténeti Közlemények XLV/1935. 388–402.

amely rávilágítana a bujdosás okára és történeti előzményeire. Az *Ősz-harmat után* is, úgy amint az *Adalékok*-ban olvasható, tartalma szerint bizvást megmaradhatna Balassa, vagy a Balassa-iskola versei között.

Miért került át mégis a kuruc költészet anyagába, mint „bujdosó ének, tárogató sípra”? Nem Thaly önkényeskedése volt-e csupán beiktatása a Rákóczi-kor verses emlékei közé? Minden alkalmat megragadott a kurucok glorifikálására, miért ne emelte volna dicsőségüket e szép vers számukra való kisajátításával, e szép búcsúvétellel is enyhítve kudarcuk szégyenét, emigrációjuk szomorú emlékét?

Az évek Thaly ellen vallanak. Saját vallomása alapján, pontosan meg tudjuk mondani, mikor s milyen hatásra kötötte oda ezt a verset kedves kurucainhoz: olvasta Keresztési József krónikájában — mely 1868-ban, a *Vitézi Énekek* után és az *Adalékok* előtt négy évvel jelent meg⁵ — azt a tudósítást, hogy a korona hazahozatalakor Bihar vármegye 1790. március 16-i ünnepségén „az érmelléki, váradi és szalontai processusokból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogási közt összegyűltek... A váradoszlási lakosok gyalog, az utcán két sorban állottak, zászlóval és török muzsikával.. A török sípokban kétféle nóták fuvattak, ú. m.:

- 1-ör. Hejj Rákóczi, Bercsényi, Vitéz Magyarok vezéri
Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi, Ócskai.
- 2-or. Őszi harmat után, Végre mikor osztán
Fujdogál a téli szél (bis)
Zöld erdő árnyékát, Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél, hóval lepi bé a tél.“

Hogy énekünket a 18. század fordulója táján másutt is énekelték, Pálóczi Horváth Ádám is bizonyítja. Kézírtas énekgyűjteménye a dallam kíséretében tartalmazza egy strófából álló töredékét:⁶

Zöld erdők harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél;
A magas hegyeken,
Kietlen bérceken
Fujdogál a hideg szél.

E két töredék, a Keresztési-féle és a Horváth-féle — nyilván az ének két különböző változatának első strófái — arra is rávilágít, hogy a *Zöld erdő harmatát* és a *Boldogtalan vagyok* összefonódása ekkorára már végbe ment. A Horváth-féle szövegben figyeljünk fel e két sorra:

A magas hegyeken,
Kietlen bérceken...

Idézzük most az *Adalékok* kísérő sorait: „Abból, hogy az iménti bujdosó-dal a kurucok híres kesergő énekével együtt, oly nemzeti felbuzdulási ünnepen, tárogatósípon, ez üldözött, forradalmi hangszerezen fuvatott —következtethetni eredetére. A jelen dal nyilván egyike Rákóczi kuruczai bujdosó-énekeinek. Talán épen valamelyik kiköltöző kurucz *idomítottá saját viszonyaihoz*, valami akkor közkedvességű dallamra, Balassa Bálint jól ismert búcsú-énekéből!“

⁵ *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztési József egykorú eredeti naplója*, Pest, 1868, 212—213. (S. Hoffer Endre közölte.)

⁶ *Ó és Új mintegy Ötödfél száz Énekek, ki magam tsínálmánya, ki másé*. A 252. sz. ének. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárban. Thaly is idézi az *Adalékok*-ban.

Okoskodása logikus. Az *Őszi harmat után* valami kuruc reminiscenciát hordoz, de hogy mi fűzi a kurucokhoz, erre nem adhatott feleletet sem a költeményből, sem egykorú történeti adat vallomástétele alapján. Egy olyan kéziratára hivatkozott tehát, mely a Rákóczi-korból való: „a költeménynek, jelen, eddigelé legitelesb változatát a Bercsényi-féle elkobzott levéltár romjai közt találam, a budai kir. kamarai archivum rendezetlen része „ad 917“ jegyű csomagában, 1710-ik évi irományok között. És Bercsényi csakugyan 1710. nov. 26-kán hagyá el a hazát; tehát az idő teljesen összevág, sőt még az éneknek a bekövetkező téli évszakra vonatkozó részei is. Ezek szerint, mindenképen kurucz bujdosó dallal, és pedig az utódok ajkán egy századig visszhangzott dallal van dolgunk!“ Mivel az állítólagos kamarai kézirat változat, a *Zöld erdő harmatát* kezdetű ének Thaly közölte szövege pedig csonka, máris adva van az olvasó számára az alapszövegből hiányzó sorok, s az ettől eltérő szövegmódosulások magyarázata is.

Csak hogy a megjelölt levéltárakban nem lehet ráakadni az *Adalékok* vitás hitelességű kuruc költeményeire. Hiányzik az *Őszi harmat után* kézírata is a kamarai levéltár Bercsényi-aktái közül.⁷ A „Bercsényi-féle ungvári elkobzott levéltár irományai“ között kellene lennie az *Ocskai Lászlóról való ének* egykorú szövegének is, mely — ha hinni lehetne Thaly-nak, — Csajági János kuruc brigadéros 1710. január 12-i levelének melléklete volt, de se levél, se vers.⁸ Az egykorú kéziratok hiánya azonban nem olyan súlyos érv a versek hitelessége ellen, mint amilyen súlyosnak látszik. Ismerve Thaly iratgyűjtő szenvedélyét, azon kellene csodálkoznunk, ha a keresett versszövegek helyükön volnának, hiszen igen sok Rákóczi korára nézve fontos okmányt és missilist már nem az eredeti helyen, hanem Thaly „gyűjteményében“ őriznek.⁹ Nagy kuruckori okmánygyűjteménye gazdag lelőhelye ismert levéltárakból való iratoknak és leveleknek, elsősorban azoknak, melyek Thaly érdeklődését felkeltették. Éppen nem lehetetlen, hogy versek is voltak gyűjteményében, mivel azonban gyűjtése nem a maga teljességében jutott a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába, számolnunk kell irodalomtörténeti érdekű kéziratok elkallódásával is.¹⁰

Sokkal döntőbb érv a vers hitelessége ellen maga a tartalom. Már mondtunk, hogy az *Őszi harmat után* a teljes lemondás és a reménytelenség éneke. Bercsényi nem ilyen lelkiállapotban, s egyáltalán nem a kibujdosás szándékával lépte át 1710 őszén a Kárpátokat,¹¹ „reményekkel telten azt hitte, hogy majd erős orosz hadtest élén érkezik“ haza diplomáciai küldetéséből.¹² A századvégi kuruc-romantika szívesen szemlélte a kurucokat a bujdosás állapotában, olyan kuruc azonban sohasem volt, aki ne akart volna szabaddulni a bujdosás inségekkel és megaláztatásokkal teljes helyzetéből. A kuru-

⁷ Sőt az *ad 917.* jelzetű kötegre sem tudtam rátalálni az Országos Levéltár kamarai lymbusában. A Ser. I. fasc. — jelzetű kötegre kellene lennie az említett Bercsényi-aktáknak.

⁸ *Adalékok* II. 271—274.

⁹ Kuruckori okmánygyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában van. Fol. Hung. 1389. A köteg eredeti okmányt tartalmaz, köztük Koháry-, Barkóczy-levéltárból származó anyagot is.

¹⁰ Példaképpen megemlítem Almási Benjamin *Aggratulatoria* című latin versének sorsát: Thaly feljegyzéséből tudjuk, hogy a Ráday-könyvtár állományába tartozott (Okmánygyűjteménye, XVIII., 300.). 1939-ben az Ernst-Múzeum aukcióján került elő Thaly könyvtárból származó könyvek társaságában. (*Melléklet... az Ernst-Múzeum... aukciójának katalógusához*, Bp., 1939., 3451. sz.) — Ekkor árverezték el az *Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* című könyvének ama példányát (3916. sz.), melyben veremlőletei is vannak.

¹¹ Nem november 26-án, hanem 21-én késő este, 22-én már lengyel földről, Plawieről ír Rákóczinak: *Archivum Rákóczianum* VI. (Bp., 1878.).

¹² „Ce Général plein d'espérance croit qu'il viendrait lui même à la tête d'un fort Détachement de l'Armée Moscovite.“ (Rákóczi *Emlékiratai*-ban: *Histoire des Révolutions de Hongrie*, VI. 34.)

cok azért kezdtek reménytelen körülmények között is vakmerő vállalkozásokat, mert már nem bírták a bujdosósorsot. Még Rákóczi sem lépte át a határt az *Őszi harmat után* hangulatában, pedig őt már sötét sejtelmek gyötörték.

Egy váratlanul előkerült adat mégis Thaly sejtelmét igazolja: az *Őszi harmat után* Rákóczi kurucainak *éneke*. Mihály deák, Nyuzó Mihály mezei lovas regimentjének főstrázsamestere 1708. szeptember 10-én Ilondáról ezeket a sorokat írta Károlyi Sándor kuruc generálisnak: „Az mint Az Katonák Eneklük Meltosagos Gyenerális Uram, *Őszi harmat Hideg (sz)El fü.*“¹³ Gyűjteményének majd minden verse mögött éneklő kurucokat kutatott, ime, itt az egyetlen hiteles adat arról, hogy mit énekeltek. Volt-e „tűzzel és erővel teljes tábori ének“-ük? — ezt még nem tudjuk, de hogy az *Őszi harmat után* kedves katona-énekük volt, az ebből az adatból bizonyosnak látszik. Mihály deák emlékezetében bizonyára az első versszak első sorainak töredéke maradt meg:

*Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél...*

Titok még, hogy miként jutott el ez a százados régiségű vers a kuruc katonákhoz — alighanem közszájon élt, de azt már értjük, miért énekeltek Váradon a Rákóczi-nótával együtt. Akik ott fűjták és énekeltek, még tudták: köze van Rákóczi kurucainhoz. Nyuzó Mihály lovasezredének katonái a felsőtiszai vármegyéből, Partiumból és Erdélyből valók, de sok közöttük a *bihari*, a hatodik kompánia eredetileg tisztán bihariakból állott.¹⁴ Előszóval nemzedékről-nemzedékre hagyományozott, s közben bizonyára módosult szövege és dallama szólalt meg azon a nevezetes ünnepen, nyolc évtizeddel Rákóczi után, a bihari nemesség németellenes felbuzdulásában.

Tehát az *Őszi harmat után* nem a kibujdosás alkalmi verse, is alkalmi pesszimizmus szülte, a bujdosósors elégiája. A kuruc gyakran eszi a bujdosás inséges kenyerét. Rákóczi bujdosásból tért haza, s hosszú bujdosásukból tértek meg zászlóbontásának hírére Thököly egykori katonái és a hegyaljai felkelés kurucái. Még Rákóczi ideje alatt is bujdosókkal volt tele az ország, a veszélyeztetett vagy elveszett országrészek bujdosóival. Irodalmi példával élve: Rákóczi országlása idején esztendőkön át bujdosásban él az erdélyi Pápai Páriz Ferenc és a dunántúli Csuzi Cseh József. Az *Őszi harmat után* nem a kuruc költészet terméke, de annyiban mégis kuruc vers, hogy benne a kurucok — talán már Thököly idejében is — sorsukról énekeltek.

Nem lehetetlen tehát, hogy volt valamilyen Rákóczi-korabeli szövege is, és ez Thaly kezében meg is fordult. S ha valóban voltak egykorú kurucvers kéziratok, ezeket rejtegette. Mikor Badics Ferenc a *Képes Magyar Irodalomtörténet*-ben valamelyik híres kuruc költemény hasonmását szeretne volna közölni, meg kellett elégednie a Palocsay-kézirattal.¹⁵ Az eredeti szövegek ártottak volna tudományos tekintélyének, mert leplezték volna az *Adalékok* versei és magyarázatai között bújkáló költőt.

Az *Őszi harmat után* abban a szövegében, amint az *Adalékok*-ból ismerjük, magán viseli a költő-történetíró Thaly Kálmán keznyomát. A *Zöld*

¹³ A Károlyi-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok, Irregistrata.

¹⁴ Az ezred 1708. évi állománya megtalálható az 1708-as mustrakönyvben: *Mustra Könyv ... Károlyi Sándor ... Commandója alatt való Tiszán innen nevezendő Nemes Regimentyeiről kezdetet in Majo Anno 1708.* (A Károlyi-nemzetség levéltárában.) V. ö. az 1706-os mustrakönyvvel: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára.* V. (Bp., 1897.) 426—427.

¹⁵ Veszprémy Dezső, *Thaly Kálmán védelme a tíz kuruc ballada hitelessége kérdésében.* Eger, 1931, 11—12.

erdő harmatát és a *Boldogtalan vagyok* kezdetű énekekből nyert alapszövegét kiegészítette, sorrendi és szöveg-változtatásokkal módosította. Kétségtelenül tőle való a vers ama 13 sora, mellyel kiegészítve nyerte el mostani alakját. Ő az a „bujdosó kuruc“, aki a régi éneket hozzá „idomított” saját viszonyaihoz“. Módosításaiban és kiegészítő soraiban óvatosan és nagy művészi tapintattal beiktatott mozzanatok utalnak arra a történeti helyzetre, melybe a verset beleképzelte.¹⁶

a) Ilyen mindjárt az első strófa második sorának új szöveggel való kicserélése: a lapos, s szinte felesleges „*Végre mikor aztán*“ helyére a „*Nagy hegyeknek ormán*“ került. Ez a változtatás nem csupán „az ő romantikus lelkületére vall“ — mint Szerb Antal hiszi —, hanem a Pálóczi Horváth Ádám-féle töredék hatására is, főképpen pedig arra az igyekezetére, hogy a bujdosó-zsoltárt elkurucosítsa. *Hegyekről* a vers egyik alapszövegében sincs említés, ott végeláthatatlan erdőben vész el a bujdosó útja, de itt szükség van a hegyekre, mert a bérce át indul „Lengyelbe“ Bercsényi búcsúzó kuruca. A hó, mely belepi csizmája nyomát, remekül beleillik ebbe az elképzelésbe, mert 1710-ben „a hó... már tél kezdetén két láb magasságban borította a földet“.¹⁷

b) Új szöveg a negyedik strófa első fele:

Ha kiknek vétettem:
 Ugyan megszenvedtem!...
Igazságom: mindenem,
Igazságom: mindenem!

A két alapénekben nem esik szó *igazságról*. Szerzőik békességet kerestek, nem pedig igazságot. Ennek a szónak különös hangsúlya van a Thaly által átfogalmazott versben, itt versben az igazság: a kurucok igaza. A *Zöld erdő harmatát* kezdetű énekből, az ötödik strófából, azért kerül át ide a keserűség szomszédságából az igazság szomszédságába ez a sor: „*Te tudod én istenem!*“ Ebben a vallásos szemléletű korban istenhez fellebbez a zsoltáríróval mindenki, aki harcában elbukott. Mint Rákóczi is az emigrációban az „*Örök Igazsághoz*“. A negyedik strófát olvasva mindig a fejedelem *Emlékiratai és Vallomása* jutnak eszembe, s alighanem Thalyt is ő inspirálta.

c) Az alapversek bujdosója „gonosz irigyi“, „sok irigyei“ elől megy világnak. Nem kergetik, saját elhatározásából bujdosik el:

Talán elmentemmel
 Búcsúvételemmel
Nyelvök elkerülhetem!

Ezt olvasva, egy vesztett per keserűségére gondolunk inkább, mint háborús fenyegetésre.

Az ötödik versszak utolsó három sorában, mely szintén új részlete a költeménynek, a bujdosó már *fegyveres erőszak* elől megy „a darvakkal messzére“:

¹⁶ Szerb Antal *A kuruckori költészet* című tanulmányában foglalkozott az *Őszi harmat után* hitelességének kérdésével: „Lehetséges, hogy csakugyan egy bujdosó kuruc állította össze ezt a verset a „Boldogtalan vagyok“ versszakából... De az is lehet, hogy Thaly Kálmán dolgozta át.“ A vers hitelessége „kétes“. (Rákóczi-émlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára, II. 302.) — Varga Imre *A kuruc költészet hitelessége* című dolgozatában (Bp., 1936, Irodalomtörténeti Füzetek, 57.) annak a véleményének ad kifejezést, hogy „ebben a formájában a vers semmi esetre sem kuruc költészet terméke — Thaly Kálmán fűzte össze a fent említett elemekből, s tőle való a sorok ismétlése is. A kuruc költészet köréből törlendő“.

¹⁷ Rákóczi megjegyzése: *Histoire des Revolutions de Hongrie*, VI. 34.

Hogy irigyim szava,
Ellenségim vasa
Szegény fejem ne érje.

Ki ne gondolna itt, Thalyval együtt, a németekre, kik a hágóknak szorítva, bujdosásra hajtják Rákóczi kurucait?

d) A *Zöld erdő harmatát* kilencedik strófája a *Vitézi-énekek*-ben csonka, csak két sorból áll:

Hosszú bujdosásom
Lészen távozásom...

Thaly az *Őszi harmat után* hetedik strófájának ismétlődő utolsó sorában így egészíti ki:

Kietlen messzeségben.

A költemény e sora már a bujdosás végső állomására, Rodostóra utal.

e) Akárcsak az utolsó versszak, mely szintén Thaly szerzeménye:

Csillag jár mely fölül,
Szél zug, folyhó repül —
Arra vészem utamat...

Az *Őszi harmat után* a bujdosó Bercsényi versének készült, de ez már a *Bujdosó Rákóczi* hangja:

A merre tenger zug,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.

A vers záróakkordja megint a *Confessiones* egyedül istenre hagyatkozó sóhajtása:

Ha minden elmarad:
Isten el nem marad, —
Reá bízom magamat!

Ime, amivel a régi vers bővült, az új 13 sor csupa rejtett és finom utalás a Rákóczi-korra. Az *Őszi harmat után* eredetéről szóló mondanivalónkat legmértőbben Thaly szavaival zárhatjuk: „Az átídomítás nem válik szerzőjének szégyenére.” Rákóczi kurucait — ebben a versben is — egy rossz történetíró — jó költő támasztotta fel és tette halhatatlanokká. Még most is — majd félszázaddal halála után — a *Historia* mindig hátrál egy kissé a *Poézis* előtt, ha a kurucokról esik szó, s milyen nehéz másként látni őket, nem a Thaly szemével.

KEMÉNY G. GÁBOR:

RIEDL SZENDE PRÁGAI KORSZAKA ÉS HARCA A TUDOMÁNYOS KRITIKÁÉRT

Szomerú és meghasonlott arc tekint a kutatóra 1873 őszének magyar sajtójából. Ekkor, 42 éves korában halt meg Pesten Riedl Szende. A hivatalos nekrológok szerint¹ a német nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen, az összehasonlító nyelvészeti művelője, akadémikus és tankönyvíró. A valóságban, mely kiszorult az egykorú méltatásokból, Riedl Szende két irányban is úttörője volt a haladó magyar művelődésnek. Ő az első, aki az önkényuralom

¹ Riedl Szende (1831—1873). M. Tanügy 1873. 607—610 l., Mo. és a Nagyvilág 1873. okt. 26. 43. sz., V. Újs. 1873. nov. 2. 44. sz., 525—526 l.

korában szoros tudományos és kulturális együttműködésre törekszik a cseh szellemi élettel s ugyancsak az ő nevéhez fűződik a korszak második felének a haladó tudományos kritika előkészítésére irányuló egyetlen jelentősebb kísérlete. Ezzel a két, egymással összefüggő vonatkozással kívánunk foglalkozni a továbbiakban, megvizsgálva Riedl Szende prágai éveinek történetét és kihatását az író és kultúrpolitikus további életére s az egykorú magyar tudományos és irodalmi viszonyokra.

1.

Jelen tanulmány nem a nyelvész Riedl-lel kíván tehát foglalkozni, aki az összehasonlító nyelvtudományt a maga korának fejletlen tudományos viszonyai között sem vitte lényegesebben előre. Riedl, a nyelvész, *Schleicher* Ágost tanítványa és tolmácsolója, *Hunfalvy* Pál és *Budenz* híve nem volt kiemelkedő tudományos egyénisége korának. Néhány nyelv- és hangtani, a maguk idején kétségkívül figyelemreméltó kézikönyvön kívül többet nem adott. Elakadt az ural-altáji összehasonlító nyelvészet útvesztőjében és nem érkezik el a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány útjára sem. Hasonlóképpen az -ik-es igékről élete végén alkotott elmélete,² melyet már akadémiai előadása után kétségbevontak és cáfoltak kortársai. Elhanyagolhatónak tartjuk tanári működésének közelebbi vizsgálatát is a pesti egyetem német nyelvi és irodalmi tanszékkén, ahol korszakos jelentőségű ténykedést épp úgy nem fejtett ki, mint az összehasonlító nyelvészet terén.

Ezzel szemben, beható vizsgálat tárgyává kívánjuk tenni Riedl munkásságát és életművét abban a két vonatkozásban, ahol valóban újat, a haladó tudomány szemszögéből elsőrendű jelentőségűt alkotott.

Riedl Szendéről, mint a magyar-cseh kulturális és tudományos kapcsolatok modern kezdeményezőjéről, Sas Andor kitűnő tanulmányának³ megírásáig éppoly méltatlanul megfeledezett a kutatás, mint az irodalomtörténet, de a politikai történet számára is fontos kísérleteiről a haladó tudományos kritika előkészítése terén, mely utóbbival — tudomásunk szerint — ezideig senki sem foglalkozott. Riedl prágai korszakát tárgyaló tanulmány — nyílván a szükséges adatok hiányában — csupán az itteni évek tudományos és kulturális mérlegét igyekszik megvonni. Tanulmányunk tovább kíván haladni a megkezdett úton s nem elszigeteltségében, hanem összefüggéseiben kívánja vizsgálni Riedl tudományos és kultúrpolitikai működését, megállapítva az összefüggést Riedl prágai korszaka s az ezt követő évtized kritikai harcain között, mely küzdelmekben Riedl, a kultúrpolitikus, a népek békés együttműködésének tudós harcosa példát adott késő nemzedékek számára.

2.

Az ifjú Palackyról tudjuk, hogy pályája kezdetén magyar nemesi háznál nevelősködve megismerkedik a magyar rendi társadalommal és polgársággal, de a magyar irodalommal és művelődéssel is.⁴

Az ifjú Riedl hasonló körülmények között ismerkedik meg a szláv világgal. Atyja korai halála miatt megszakítja külföldi tanulmányútját. A kifizetésű beszercebányai kamarai hivatalnok nem hagyott vagyont hátra. Riedl éppúgy vállalja a nevelősködést, mint a hodslavici tanító fia,

² R. Sz.: Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának? (Ak. előad. 1872. ápr. 22-én.) Ert. a nyelv. és széptud. köréből, III, 11, Bp. 1873, 51. l.

³ Sas Andor: Riedl Szende hídvérési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854—1860). Bratislava-Pozsony, 1937., 63. l.

⁴ Palacky 1817 végén — 19 éves korában — a pozsonymegyei Zerdahelyi-kúrián nevelősködik, majd a Csúzy-gyermekek nevelője 1820-ban, Bécsben, v. ö. Sárkány Oszkár: A fiatal Palacky. Apollo, III, 149. l. és Zsilinszky Mihály: Palacky Ferenc emlékezete, Ert. a társ. tud. köréből, VI, 5. sz., 6—7. l., Bp., 1881.

Palacky. A Szumrák-család nevelőjeként — leányukat egyetemi tanár korában nőül veszi — bejáratos lesz Speranski cári miniszter leánya, a Bécsben élő orosz Madame de Sevigné *Bagrejev-Speranski* grófné házában, ahol a szláv és osztrák író- és művészvilág gyakran megfordul. Az „ausztroszláv” Helikonba időnként *Thun* Leó, birodalmi közoktatásügyi miniszter is ellátogat, még sűrűbben *Grillparzer*, a kor ünnepelt osztrák költője, akinek Riedl löcsei tanári állását, majd prágai kinevezését köszönheti.

Riedl számára vitathatatlanul könnyebb volt a szláv környezettel való megismerkedés, mint évtizedekkel előbb Palackynak — magyar viszonylatban. Kétségtől elhárítva hozzájárult ehhez cseh és szlovák nyelvtudása. De nem kevésbé az a körülmény is, hogy Riedl, bár két évvel a szabadságharc bukása, de immár a rendi feudalizmus szétzúzása után kezdte nevelősködését, olyan miliőben, melynek arisztokrata-bürokrata felszíne alá már behatolt a polgári szabadelvű gondolkodás, amit a Szumrák-kúrián és a Speranski-házban megforduló művészek is buzgón terjesztettek. Riedl, aki hegeli eszmékkel érkezik a német egyetemekről — ez a hatás későbbi fejlődésén is meghagyta nyomát —, sarjadó radikalizmusához ebben a környezetben is ösztönzést kapott. Bár egyelőre kevés jelét adja politikai érdeklődésének. A fiatal nevelő ezidőtájt nem annyira a nyelvtudomány és bölcsélet, mint a későbbi értekezéseiben elhaló műfajnak hirdetett líra iránt érdeklődik, amint ezt érzelmes hangulatú egyetlen versköteté tanúsítja.⁵ Feltételezhető, hogy ezek a németül írt ifjúkori versek mélabús borongásukkal és a költői hivatás iránti rajongásukkal⁶ kivívták szerzőjük számára *Grillparzer* elismerését, aki mint az udvari kamara bécsi levéltárának igazgatója, sikeresen egyengette a *Lenaut* megénekelő ifjú tudós-poéta útját a prágai magyar tanárségig.⁷

3.

Thun 1852 elején nevezte ki Riedlt a löcsei gimnázium tanárává, 1854 tavaszán pedig a prágai egyetem akkor felállított magyar nyelvi és irodalmi tanszékére. Mint ismeretes, *Thun* ezidőtájt dolgozta ki az osztrák monarchia egyetemeire és főiskoláira vonatkozó reformtervét, melyben többek között elrendeli, hogy a monarchia nyelveit az egyes egyetemeken külön nyelvi és irodalmi tanszéken tanítsák.

Ez az osztrák egyetemi reform lényegében az önkényuralom központosító kultúrpolitikájának megszilárdítását célozta. A gyakorlatban azonban — mint kitűnt — ezek a külön nyelvi és irodalmi tanszékek kedvező módon hozzájárultak a *Bach*-rendszer szorítójában vergődő népek kulturális és politikai közeledéséhez.

Riedl — *Schleicher* Ágost felett mondott akadémiai emlékbeszédében⁸ — elmondja, hogy amikor *Grillparzer* ajánlatára *Thun* a prágai magyar tanszékre kinevezi, egy új, számára ismeretlen világ nyílt meg előtte. Itt Prágában — *Schleicher* közvetlen környezetében — akinek előadásaira, mint karfarsa sem restelt rendszeresen eljárni, mélyített el ismereteit az összehason-

⁵ Wehmuts Klänge. Poetische Versuche von Manswed Riedl, Neusohl, 1852.

⁶ Az ifjú Riedl érzésvilágát híven tükrözik *Lenau*hoz írt versének alábbi sorai:

„Ich liebe Dich wie einen Meteor,
Der seines Lichtes Quelle selbst zerstört,
Vielleicht in einer schöneren Welt geboren —
In eig'nem Glanz sich selbst verschlingt, verzerrt.“
(Am Grabe *Lenau*s. Wehmuts Klänge, 50. l.)

⁷ Sas szerint (i. m. 8. l.) a neves osztrák költő személyesen is eljárta Riedl prágai kinevezése érdekében.

⁸ Emlékbeszéd *Schleicher* Ágost külső tag felett. Olvastatott a m. t. Akadémia 1871. november 15-én tartott ülésén Riedl Szende l. tagtól. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. III. 7. sz., Pest, 1873. 14. l.

lító nyelvészet terén,⁹ vált valóban tudóssá. De új világot jelentett Prága Riedl és a magyar tudományosság számára a magyar-cseh kapcsolatok újra-vétele terén is. Ezen az elhanyagolt munkaterületen Riedl prágai működésének hat éve alatt valóban rendkívülit alkotott. Itteni kultúrmunkája külön fejezetét, fényes korszakát jelenti a magyar-cseh baráti kapcsolatok történetének.

Riedl beszámolójából tudjuk, hogy a prágai magyar tanszék alapítását a korabeli magyar közvélemény tartózkodással, alig palástolt ellenzéssel fogadta. „Ezidőben feltűnést okozott az a hír — olvassuk az idézett emlékbeszédben¹⁰ —, hogy a prágai cs. kir. egyetemenél a magyar nyelv számára egy külön tanszék rendszeresített s ennek betöltése végett nyilvános pályázat van hirdetve. Természetes, hogy az akkori viszonyok közt e tényt a politikai áramlással hozták szoros kapcsolatba s hitték, hogy e tanszék feladata nem lesz más, mint cseh hivatalnokokat idomítani a lenyűgözött és idegenektől elárasztott Magyarország számára. Ez általános feltevés hamisnak bizonyult... Schleicher Ágost, azon időben prágai egyetemi tanár volt az, aki ezen tanszék felállítását indítványozta, sürgette s keresztülvitte — tisztán tudományos célokból“.

Riedl Szende Prágába érkezése szerencsés módon egybeesett a cseh irodalom magyarirányú érdeklődésének feléledésével. A korszak cseh irodalmi lapja, a *Lumiř* 1851-től közöl Egressy, Kisfaludy, Jósika, Fáy és Jókai fordításokat. Riedl érkezése heteiben jelenik meg hasábjain Petőfi „Megy a juhász a számaron“ című versének kevésbé sikerült fordítása.¹¹ Ezzel újra-indul a cseh irodalom érdeklődése Petőfi lírája iránt, akire, mint „a legújabb idők ünnepeit magyar költőjére“ Karel Havlíček Borovský, a neves politikai publicista már 1846-ban felhívta a haladó körök figyelmét.¹² A cseh irodalom és közvélemény érdeklődése a későbbiek folyamán is a líra vonalán halad részben realista (Neruda), de javarészt romantikus nyomokon. Az ötvenes évek folyamán a magyar líra iránti érdeklődés olyan mértékben erősödik, hogy Riedl — hegelianus felfogásával ellentétben — maga is kénytelen irodalmi, sőt lírai tolmácsolókhoz fordulni, hogy a két nép sikeresen megindult kulturális barátkozását elősegítse. Így Lisznyai Kálmánnak a prágai Hradszinban íródott Mátyás-versét ő helyezi el a *Lumiř*-ban,¹³ 1856-ban magyar irodalmi olvasókönyvet ad ki prágai tanítványai számára.¹⁴ 1858-ban egy tanítványa, Alexander Müller, Vachott, Eötvös, Kisfaludy Károly és Petőfi verseket közöl a Cseh Múzeum folyóiratában.¹⁵ A fordításokkal kapcsolatban

⁹ Idézett emlékbeszédben Riedl elmondja, hogy az összehasonlító nyelvtudomány terén szerzett tudományos alapvetését Schleichernek köszönheti, aki alkalmas szakmunkákkal látta el, hogy a tudomány akkori álláspontját megismerje. R. Sz.: Emlékbeszéd Schleicher Á. felett, 9—10. l.

¹⁰ U. o. 4. l.

¹¹ M. Katz fordítását a *Lumiř* 1854. II. 1135. lapján olvashatjuk. V. ö. Sárkány: A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja, Apollo, VIII. k., 80. l.

¹² Česká Věla, 1846. V. ö. Sárkány, i. t. 77. l.

¹³ Ennek hiteles történetét Riedl Szendének Lisznyaihoz intézett, az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött egyik levele alapján sikerült megállapítanunk. Riedl ugyanis 1854. december 17-én Prágából levelet intéz nagybirtelen elutazott barátja pesti címére, melyben szemrehányást tesz annak, hogy nem jelent meg a tiszteletére rendezett baráti összejövetelen. Ezt a találkozót Lisznyai „Hogy hívják Mátyás királyt“ című versének megünneplése alkalmából rendezték Riedl és cseh barátai. A költeményt — mint Lisznyaiinak a verssel egyidejűleg a Pesti Naplóban megjelent — Török János szerkesztőhöz intézett — prágai leveléből (P. N., 1854. október 29., 249. sz.) tudjuk — „a prágai várban sétálgatván azon visszaemlékezés forró hatása után írta, mely Mátyás király e várhani fogságára vitte át gondolatait és érzelmeit“. Riedl említett levele végén közli Lisznyaiával: „Mátyás-a már csehre van fordítva s a *Lumiř*-ban meg fog jelenni“.

¹⁴ R. Sz.: Mutatványok a magyar irodalomból, egyszersmind olvasókönyv serdültebbek használatára, Prága, 1856. 126. l.

¹⁵ Ukázka z básnictví maďarského, Čas, Muzea Kr. Českého 1858. 41—46. l.

a cseh sajtóban elterjedt, hogy ezek voltakép Riedl-től származnak. Kívánságára az itteni realista irányú kritikai folyóirat, a *Kritische Blätter*, melynek Riedl-lel való kapcsolatára később visszatérünk, helyreigazítást közöl,¹⁶ miszerint nem Riedl, hanem az ő segítségével a már említett tanítványa fordította a verseket; — a prágai magyar tanszék tanárának közreműködése e fontos irodalmi kapcsolatok megszilárdításában tehát kétségtelen. Hasonlóképp őt tekinthetjük az ifjúság számára kiadott, kétnyelvű (magyar-német) illusztrált lírai album egyik szerkesztőjének, melynek magyar részében Kisfaludy Károly, Kölcsey, Eötvös, Garay, Vachott és Petőfi verseket találunk.¹⁷

Riedl így valóban „irodalmi propagátora” Prágában a magyar művelődésnek, amint azt Sas Andor írja róla.¹⁸

Ez az irodalmi propagátorság készíti elő Riedl közvetett, majd közvetlen kapcsolatait a haladó cseh irodalommal, a korai cseh realista írókkal és költőkkel, köztük Jan Nerudával. Nem véletlen, hogy ez a kapcsolat éppen Petőfi lirájának propagálása révén szövődik Riedl és a cseh realista írók, az irodalmi baloldal között. Több adattal bizonyíthatjuk, hogy Riedl nemcsak tanítványait irányította Petőfi költészetének megismerésére és propagálására, hanem maga is cikkezett ennek érdekében.¹⁹ Tanítványai közül, a már említett A. Müller a következő év tavaszán újabb Petőfi-fordításokkal jelentkezik, most már Neruda lapjában, az *Obrazy Života*-ban (Életrészek), mely 1859 márc. idusán Müllertől, az év szeptember 9-én Nerudától közölt Petőfi-fordításokat,²⁰ amiből nyilvánvaló, hogy a cseh haladó líra vezére és Riedl tanítványa között közvetlen irodalmi, esetleg elvi kapcsolat is állhatott fenn. Riedl prágai éveinek vizsgálója figyelmeztet,²¹ hogy Neruda első verskötetete K. Bellmann prágai könyvtárában jelent meg, aki Riedl részére is dolgozott s akinek „*Erinnerungen*” című folyóirata ezidőtájt több fordítást közöl.²² Feltételezhető tehát, hogy a prágai magyar tanszék tanára és a cseh haladó líra korabeli reprezentánsa között közvetett vagy közvetlen — ezt a helyi sajtó és levéltári anyag vizsgálata hivatott eldönteni — kapcsolat állhatott fenn a magyar-cseh kultúrsere és a Petőfi-kultusz jegyében. Riedl az egykorú cseh irodalomról írt tanulmányában²³ kiemeli, hogy Neruda Vörösmartyt is művészi módon tolmácsolja, a „Szózat” fordítása újabb jelentős eredmény a két nép irodalmi barátkozása terén. Az ötvenes évek végén Nerudán kívül Karel Sladkovský és Karel Sabina, a cseh Negyvennyolc egyik vezére is tevékenyen közreműködnek a kultúrsere elmélyítésében. Ismeretes, hogy Sladkovský olasz nyelvű fogsága idején magyar fogolytársaitól megtanult magyarul. Karel Sabina pedig 1858-ban „Oživené hroby” (Féléledt sírok) című regényében az őszinte barátság hangján emlékezik meg az olasz fogság közös élményeiről és a hasonlóképp elnyomott magyar népről.²⁴ A magyar és cseh demokrata írók és politikusok kapcsolata nem zárul le Riedl távozása után

¹⁶ *Kritische Blätter für Literatur und Kunst*, 1858. III. 23. I. V. ö. Sas, i. m. 29. l.

¹⁷ Album az ifjúság számára. Album für die Jugend. Prag—Leipzig, 1858. V. ö. Sas, i. m. 30—32. l.

¹⁸ U. o. 28—30. l.

¹⁹ A *Kritische Blätterben* (1858. II. 26. sz. 306—308. l.) közölt „Die ungarisch-poetische Literatur in Deutschland” című cikkében például részletesen beszámol a Kertbeny kiadásában ez évben Lipcsében megjelent Petőfi-fordításokról.

²⁰ L. bőv. Sárkány, i. t. 80. l.

²¹ Sas, i. m. 28. l.

²² Magyar irodalom a külföldön. Irodalmi Lapok, Prága, 1860. 44. I. Riedl itt közli, hogy a lipcsei *Európa* folyóirat, a *Revue Européenne* és a *Revue des deux Mondes* is foglalkoznak Petőfi életével és költészetével.

²³ R. Sz.: A cseh irodalom fejlődése az utolsó évtizedben. Irodalmi Lapok, 1860. 60. és kk. l.

²⁴ Sárkány O.: A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja. Apollo, VIII. köt., 78—79. l.

sem. A genfi és a prágai emigrációban tovább szövődnek e szálak. Neruda 1861-ben Jozef Frič genfi lapjában, a „Čech“-ben közli „Honvéd“ című magyartárgyú költeményét,²⁵ Böszörményi lapjában, a Magyar Ujság-ban 1867-ben, sőt 1868-ban is olvasunk a cseh és magyar forradalmi emigrációk kapcsolatáról és Frič munkásságáról.²⁶ Riedl prágai kultúrmunkája így erjesztőleg hatott a két nép demokrata politikusainak bontakozó együttműködésére s ez a körülmény Riedl itteni tartózkodásának egyik döntő fontosságú eredménye.

4.

Lássuk ezek után, milyen tudományos tevékenységet fejt ki Riedl a prágai egyetem magyar tanszékén. Előadásairól aránylag pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Prágai tartózkodása kezdetén, az 1854/55. egyetemi tanév első félévében „Magyar nyelv és kereskedelmi stílus“ címmel hirdet kollégiumot. Ezt a szűk munkaterületet fokozatosan kiépíti, olyannyira, hogy a későbbi évek folyamán az érdeklődési körébe vágó kérdésekről sorra beszámol itteni hallgatóinak. Így folytatólagos kollégiuma volt „Magyar nyelvtan“ címmel. Ezzel párhuzamosan magyar nyelvtörténetet tanít. Később összehasonlító nyelvészeti kollégiumot hirdet. Végül heti egy órában magyar líra és próza-történetet is előadott a prágai magyar katedrán.²⁷

Riedl előadásai új fejezetét jelentik a két nép eddigi szórványos tudományos kapcsolatainak. Az eddigi ad hoc tudományos érintkezéseket Riedl új, korszerű, reális tartalommal töltötte meg. Ha Sárkány gondos kutatásai nyomán összegezzük a korábbi magyar-cseh tudományos kapcsolatokat, még szembetűnőbb lesz az a minőségi különbség, amit Riedl prágai egyetemi működése a két nép tudományos életében jelent.

A legújabbkori magyar-cseh tudományos kapcsolatok — mint ismeretes — a XVIII. század utolsó negyedéig nyúlnak vissza, amikor az 1783-ban Prágában megfordult Berzeviczy Pál az itteni egyetemi könyvtárban végzett sikeres kutatásait klasszikus ódában köszöni meg a prágai könyvtárnak, a „rég. szabad, harcias és művelt Csehország“ szellemi tűzhelyének.²⁸ A reformkor küszöbén csaknem egyidőben bontakozik ki a magyar és cseh nyelvújítás s a két nép irodalmi újjászületése. A század első negyede meghozza a magyar és cseh nemzeti múzeumok, az első tudományos folyóiratok: a *Tudományos Gyűjtemény* (1817), illetve a *Krok* (Lépés, 1823), alapítását. A reformkorban a magyar írók, politikusok, irodalomtörténészek és történészek szívesen látott vendégei a cseh fővárosnak. Széchenyi 1829-ben meglepetéssel tapasztalja, milyen jelentős társadalmi és gazdasági előhaladást tett Csehország a magyar viszonyokhoz képest. Toldy Ferenc a huszas évek végén látogat el Prágába, 1834-ben a Tudománytárban közli Karel Vinarecký cikkét

²⁵ L. bőv. Kovács Endre: Petőfi és Neruda. Irod. 1950. 1. sz., 88—89. l.

²⁶ A Magyar Ujság 1867 tavaszán beszámol a párizsi száműzöttek Mickiewicz-emlékünnepeiről, melyen Kossuth, Irányi, Pulszky, Jozef Frič és a lengyel emigráció több tagja is részt vett. (Párizs, május 22., M. Ujs. 1867. május 28., 48. sz.) A következő évben a lap baráti hangú hosszabb beszámolót közöl J. Frič „Buď jasno mezi námi“ (Legyen világosság közöttünk) című röpiratáról. (A nemzeti demokrácia Csehországban, M. Ujs., 1868. január 14—16., 10—12. sz.) Majd az egykorú cseh sajtóról tájékoztatja olvasóit. (Prága, január 24. M. Ujs. 1868. január 26., 21. sz.)

²⁷ Riedl prágai egyetemi előadásainak tárgysorozatát — a hivatalos egyetemi tanterv alapján — Sas (i. m. 13—14. l.) közli. Nála olvassuk, hogy Riedl az első egyetemi félév tanrendjében még „rendszeresített egyetemi előadó“ (Systemisirter k. k. Universitäts-lehrer) címmel működött, bizonyosra vehető azonban, hogy kinevezésének ügye rövidesen rendeződött, mert a Pesti Naplóban 1854 végén közölt cikkében (Adalék a magyar összehasonlító nyelvészethez, P. N., 1854. december 7., 281. sz.) már a prágai egyetem magyar nyelvi tanszékének tanáraként szerepel.

²⁸ Ode ad Bibliothecam Pragensem. Közli: Tud. Gyűjt. 1830. VIII. köt. (Cseh irodalom), 111—114. l. V. ö. Sárkány O.: Magyarok Prágában, 1773—1849. Apollo, 1936. V. köt., 242. l.

a „Cseh literatura jelen állapotjáról“.²⁹ *Pulszky* 1836-ban hosszabb időt tölt a prágai könyvtárban, ahol megtekinti a *Hanka*-féle „Königinhofi Kézirat“-ot melyről *Toldy* már korábban beszámolt a Tudományos Gyűjteményben. *Szalay* László, aki 1838-ban járt Prágában, a cseh történetírás és művelődés újabb eredményei iránt érdeklődik. A közvetlen tudományos kapcsolatokat azonban ezidőtájt már erősen zavarja a nacionalista koráramlat, mely a magyar államnyelvi küzdelemben a nemzetiségi kérdés kiéleződésére vezet, Csehországban pedig a cseh nacionalizmus gyökértelen faji mítoszához, melynek jellemző körülményei a *Hanka*-féle hamis nyelvmemlékek, melyek leg híresebbjét, az Európaszerte méltatott „Königinhofi Kéziratot“ éppen *Riedl* ülteti át majd magyarra, Mindkét beteg koráramlat háttérben a megoldatlan társadalmi kérdés áll, melyet a magyar és cseh uralkodó osztályok a túlzó nacionalizmus szilipjén kívánnak levezetni, hogy elkerüljék a feudalizmus 1848-ban bekövetkezett felszámolását. A negyvenes évek túlfűtött légkörében már megszokott jelenség a nemzetiségi sérelmeket felsoroló vagy vitató röpirat, mely olykor magyar-cseh polemiává is élesedik, mint *Thun* és *Pulszky* 1843. évi ismeretes levélváltásaiban.³⁰ A társadalmi fejlődéstől elvonatkoztatott, vérszegény és gyökértelen kapcsolat tehát nem bizonyult alkalmasnak a cseh-magyar tudományos érintkezés továbbvitelére. Ellenkezőleg: zsákutcába vitte azt. Az életerős, reális kapcsolatok felvétele pedig az 1848. évi nemzetiségi viszály következtében nem történhetett meg. Így csak 1849 után, a közös elnyomás, a Bach-korszak éveiben sarjadnak újra a két művelődés és tudományosság közeledését egyengető szálak, melyeknek iránya a való élet igényeinek megfelelően alakult.

Riedl tehát történeti fordulóponton érkezett Prágába, hogy fáradhatatlan úttörője legyen a cseh és a magyar tudományosság újbóli összefogásának. A Bach-korszak prágai egyeteme, ahol a kor elismert tudósai tanítanak³¹ lett új otthona a cseh-magyar tudományos közeledésnek. De a cseh tudomány székhelyén, akárcsak a pesti egyetemen, ekkor még a nacionalista irányzat a hangadó, mely törekvéseit az ál-népiesség sallangjaival leplezve a *Hanka*-féle „nyelvmemlékekkel“ a történelemhamisításig elsodródik. *Riedl* eleinte hitelt ad ennek a tudományos formába bujtatott hamis népiességnek, amikor 1856 elején a „*Rukopis Královodvorský*“ (Königinhofi, ill. Királyudvari kézirat) fordítására vállalkozik, mely időrendben a híres hamisítvány tizenharmadik nyelvre való átültetése lett.³²

A „Királyudvari kézirat“ magyar fordítása azonban nemcsak negatívumot jelentett *Riedl* prágai működésében. Ettől kezdve foglalkozik behatóan a szláv népek multjának a magyarságot is érdeklő történeti és népköltési

²⁹ A Cseh Literatura jelen állapotja. *Winareczky* Károlytól, Tud. Tár., 1834, III. köt., 107—121. l. *Toldy*nak ez időrendben második tudósítása az egykorú cseh irodalmi és művelődési viszonyokról, 1829. évi prágai látogatásáról *Ó-Cseh Literatura* című cikkében (Tud. Gyűjt., 1830, VI. köt., 117—124. l.) már előzőleg beszámolt a magyar közönségnek. Ez a cikk az első irodalmi híradás a Königinhofi Kéziratról, melynek magyarvonatkozású sorait is közli a szerző.

³⁰ L. *Thun*: Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Prag, 1843., 64. l.

³¹ *Riedl* érkezésekor az indogermán összehasonlító nyelvi tanszéken a német egyeteméről meghívott *Schleicher* ad elő, *Tomek*, Prága helytörténésze az osztrák birodalom történetét tanítja, *Jan Palacký*, *Palacký* Ferenc fia összehasonlító földrajzot, a szlovák származású *Martin Hattala* cseh nyelvtörténetet és szláv filológiát tanít, V. ö. *Sas*, i. m. 15—18. l.

³² A királyudvari kézirat. Költemények a csehek őskorából. Magyarította *Riedl* Szende. A kiadó (V. *Hanka*) sajátja, Prága, 1857. 48. l. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban lévő példányt — az egykorú bejegyzés szerint — *Palacký* fia, *Jan Palacký*, a prágai egyetem összehasonlító földrajzi tanszékének tanára ajándékozta a könyvtárnak. A kiadványra, illetve a „*királyudvari kézirat*“ idegennyelvű kiadásaira vonatkozólag l. bőv. *Sas*, i. m. 18—21. l. és *Fr. Doucha*: Knihopisní slovník česko-slovenský, aneb seznam Kněh, drobných spisův, map obrazných a hudebných věcí, vyšlých v jazyku národu česko-slovenského od r. 1774. až do nejnovější doby. Praha, 1863., 54. és kk. l.

emlékeivel. 1858-ban Kober prágai könyvtárú kiadásában megjelenteti az orosz népi költészet korai becses emlékét, az Igor kun hadjáratáról szóló hősköltemény fordítását,³³ melyben Jerney-re hivatkozva a kunokat a palócokkal rokonítja. A „Szózat Igor hadjáratáról a palócok ellen“ próza fordítása elé írt bevezetésben Riedl elmondja, hogy a Szvjatoszlav észak-novgorodi herceg 1185. évi kun hadjáratáról szóló népköltési emléket azért ültette át magyarra, hogy megismertesse a közönséget egy korai magyar-szláv kapcsolattal. „Szabadjon nekem — írja —, ki midőn egyrészt a magyar nyelv- s irodalmat a külfölddel megismertetni kedves foglalatosságom, egyszersmind feladatommá tevém: tehetségemhez képest némely, az idegen irodalmakban található, hazámban ismeretlen s mégis némileg reánk vonatkozó tüneményeket honfitársaimmal közleni. Szabadjon az általánosabb tudományi érdeken kívül még honfitársaimnak a multak iránti részvétét is jelenleg igénybe vennem, midőn „Igor hadjáratát a palócok ellen“ a magyar olvasóközönséghez kalaúzolni van alkalmam.“³⁴

Itt említjük, hogy Riedl az „Igor“ fordításán kívül ismételtén foglalkozik egyéb szláv irodalmi és tudományos vonatkozások felkutatásával. Már ennek előszavában közli, hogy a hősköltemény első kiadása *Puskintól* származik,³⁵ akit később Kritikai Lapjaiban elismeréssel méltat. Prágából közölt első itthoni tudományos cikkében hangsúlyozza, milyen jelentősen hatott a nyelvhasználat fejlesztésére a „Pétervárott 1787—90 (között) összeszedett nyelvhasználat szótár“.³⁶ A hazatérte után indított kritikai folyóiratban, a már említett Kritikai Lapokban *Mickiewicz* modern értékelésével is találkozunk. Egy másik tanulmányában érdekes párhuzamot von az európai szláv irodalmak között. Ezek öntudatos szellemében — írja — a szláv írók hite s reménye szerint ezen népek világtörténeti szebb jövőjének csírája rejlik.³⁷

Riedl Szende prágai működését erről a nézőpontról vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a magyar tudós a Bach-korszak Prágájában széles kultúrhídat kívánt építeni a magyarság és a szláv művelődés között. Hivatásának érezte a magyar irodalmat és tudományt megismertetni a szláv írókkal és tudósokkal, azok alkotásait, tudományos eredményeit közvetíteni a magyar közönség felé. Ezt a célkitűzést személyi kapcsolatai, prágai diákjai és a szakkörök számára kiadott munkáin kívül egyetemi előadásaival és kiterjedt publicisztikai tevékenységével is szolgálta. Riedl prágai korszakának értékeléséhez hozzátartozik, hogy erről is röviden megemlékezzünk.

Riedl a magyar-cseh viszony való helyzetképének ismeretében jól tudta, hogy a külső tényezők által okozott félreértéseket csakis egymás megismerésének, megbecsülésének és megértésének útján lehet tisztázni. Nem véletlen, hogy éppen a „Szózat Igor hadjáratáról“ borítólapján közli a prágai *Kritische Blätter* programját a kulturális és tudományos kölcsönösségről.³⁸

³³ Szózat Igor hadjáratáról a palócok ellen. Hősköltemény az oroszok őskorából. Magyarította Riedl Szende. Prága és Lipcse. 1858. 42. l. A magyar Igor Hattala német fordítás nyomán készült.

³⁴ U. o. 6. l.

³⁵ „Legelőször Puskin adá ki 1800-ban. Azóta több mint húszszor adaték ki, s több európai nyelvre fordították, holott az eredeti áldozatjává lön azon hő hazaszeretnek, melly 1812. Moszkvát a lángok martalékjává tevén.“ Szózat Igor hadjáratáról. 7. l.

³⁶ R. Sz.: Adalék a magyar összehasonlító nyelvészethez. P. N. 1854. december 7. 281. sz.

³⁷ Szláv irodalmak. Kritikai Lapok, 1862. július 15., 10. sz., 240—243. l.

³⁸ Említett programban a többi közt ezeket olvassuk: „A *Kritische Blätter* :: kitűnő tudósok, írók s művészek életrajzain s jellemzésén kívül a világirodalmak legnevezetesebb irányait s termékeit kimerítő értekezésekben adják elő... Másik fő feladatuk, a külföldi, távolabb eső irodalmak legkitűnőbbjeit, azoknak kiváló jelenségeit s képviselőit figyelmes szemmel kísérni, kiváltság az annyira érdekes s a külföldön még mindig csak részben ismeretes magyar irodalomnak teljesebb s alaposabb megismertetését elősegíteni.“

melynek fáradhatatlan művelője, szervezője, propagátora volt. Ebben a folyóiratban a baloldali hegelianusnak kiküldött, tanszékétől megfosztott Jan Ignac Hanuš mellett Riedl a magyar főmunkatárs tisztjét töltötte be. A prágai haladó kritikai szemle vizsgálódási alapul a valóságához való visszatérést teszi és a realista kritikában látja a népek irodalmi és tudományos kapcsolatainak biztos alapját. Riedl-en kívül, aki nyelvészeti, irodalmi, sőt egyúttal bölcséleti tárgyú tanulmánnyal is szerepel a folyóirat hasábjain,³⁹ más magyar munkatárssal is találkozunk a folyóiratban. Hunfalvy Pál kezdettől levelezője volt a Kritische Blätternek, később cikkírója is, nyilván Riedl közvetítésével.

A Kritische Blätter 1858 őszén, alig másfélévi fennállás után részben gazdasági okokból, másrészt a prágai nacionalista körök kíméletlen támadásai következtében megszűnt. A folyóirat elnémulása érzékenyen érintette Riedlt, mert a folyóirat megszűnését a köréje tömörült haladó tudós-kultúrpolitikus gárda széthullása követte, mely folyamat már 1857 végén — Schleichernek Prágából történt kényszerű távozásával — megkezdődött. Hanuš harcos kritikai folyóirata indította el Riedlt a realista kritika előkészítéséért vívott itthoni küzdelmének útján. Itt nyerte a döntő ösztönzést a megalkuvás nélküli elvi küzdelem vállalására és itt ismerkedett meg annak módszertani feltételeivel is. A prágai kritikai szemle iránya viszont ugyanazt az egyenetlenséget is mutatja, amit Riedl későbbi fejlődésében tapasztalunk. A folyóirat éles harcot vív a cseh nagybirtokos osztály és a felső polgárság által kitenyésztett türelmetlen nacionalizmussal, mely végül is elnémítja hangját, de ugyanakkor társadalmi reform helyett megelégszik kulturális igények emelésével. Hanuš maga is beéri azzal, hogy a közműveltség demokratizálását, s az irodalom és tudomány területén a realista kritikai szemlélet meghonosítását ajánlja, a társadalmi szerkezet gyökeres átalakítása nélkül. A polgári folyóirat hatása alatt a hegeli örökség idealisztikus része és polihisztorosága dialektikus kritikai érzékkel és a természettudományok iránti tudatos érdeklődéssel párosul az ifjú Riedl gondolatvilágában. Amikor 1860 elején arra a nem mindennapi feladatra vállalkozik, hogy Prágában magyar irodalmi-tudományos folyóiratot indítson, Hanuš iskolájának hibái és erényei egyaránt visszatükröződnek lapjában, melynek név nélkül megjelenő cikkeit többnyire maga írta.

De elfogultak lennénk Riedl-lel szemben, ha elhallgatnók, hogy az „Irodalmi Lapok“, a kor egyetlen külföldi magyar tudományos folyóirat-kísérlete,⁴⁰ éppen a népek közötti tudományos és kulturális megértés vonalán fejleszti tovább Hanuš lapjának a tudományos kölesönösségről vallott nézeteit, úgy a gyakorlati kultúrpolitika, mint az elmélet terén. A Kritische Blätter korai elhallgatásának egyik oka kétségtelenül az, hogy a túlzó nacionalista cseh kultúrpolitikai irányzat elleni harcában figyelmen kívül hagyta a széles népi rétegek és az alsó polgárság soraiból feltörő demokrata értelmiség egészséges hazafiságát. Riedl ennek a felismerésnek jegyében, itt érkezik el Palaczky történetiszemléletének reális megítéléséhez.⁴¹ S e lapoknak

³⁹ Die Philosophie in Ungarn, Krit. Bl. 1858, I. 14—20. l. Az aláírás nélkül megjelent cikkben arról olvasunk, hogy Hegel itteni „meghonosító“ mennyire ártottak a hegelianizmus ügyének Magyarországon.

⁴⁰ Az „Irodalmi Lapok“, Riedl irodalmi-tudományos folyóiratának két. 3—3 ív terjedelmű füzetét jelent meg Prágában 1860 márciusa és az októberi diploma kibocsátása közötti időszakban, az itteni Bellmann-nyomdában. A folyóirat első füzeté megvan az Orsz. Széchényi Könyvtárban, a második füzetet Sas Andor ismertetése nyomán említjük.

⁴¹ Palacký — írja a folyóirat első füzetének 33—34. lapján, a „Csehország története“ új kötetének megjelenésekor — nemzeti érzülete tekintetében lelkeztül-testestül cseh és a németiség irányában némi ellenszenvtől sem ment. Politikai irányában, bár túlnyomóan conservatív, ez mégis olly conservativismus, melly ezen szónak közönséges jelentésétől különbözik s melly is Palacký föderatív nézetei által sokszorosan

hasábjain igazolódik az a korábbi feltevésünk, hogy prágai korszakának végén már közvetlen kapcsolatok fűzték a cseh haladó írókhoz: *Nerudához*, *Pflegerhez*, *Hálekhez* és másokhoz. Új költők, merőben új költői tartalom visszhangzik ezek lantjáról — Riedl szerint. „A serdülő költők ajkairól nem áradozott a mult idők forró hazaszeretete, itt csak mély bánat vagy keserű gúny mutatkozik és soknak megvetése, mi azelőtt nagy becsben tartatott. A hazafiúi ömlengésekhez szokott fülnek nemigen kellemes üdvözet volt az ilyen költészet és a fiatal költők nemigen részesültek barátságos fogadtatásban. Mégis — állapítja meg a cseh nacionalizmus újabb rohamra, az asszimiláns Grégr-fivérek vezette ó-cseh mozgalom indulása előtti szélesendben — igazságtalanság volna pálcát törni felettük azért, hogy nem haladtak elődeik nyomán —, mert hiszen ama nemzeti szellem, mely Kollár dalait éltette, maga is szunnyadozni látszott.”⁴²

Az Irodalmi Lapok szerkesztője tudatosan szolgálta a magyar-cseh kulturális közeledés és tudományos összefogás nagy eszméjét. Bizonyos volt abban, hogy az irodalmi és tudományos értékek kölcsönös megismerése és kicserélése előkészíti a népek közötti politikai megértést is. Ezt a gyakorlati kultúrpolitikát az újabbkori magyar és külföldi nyelvtudományról. Palacky Cseh Történetéről, a magyar irodalom külföldi visszhangjáról és a cseh irodalom legutóbbi évtizedéről írt beszámolóiban⁴³ fejtegeti, míg kultúrpolitikai elméletét a prágai magyar folyóirat „Irodalmi irányeszmék” című beköszöntő tanulmánya összegezi „Valamint az egyének a néphez — írja, — éppúgy viszonylanak az egyes nemzetek az emberiséghez.. Az irodalomnak egy új, magasabb korszaka kezdődik, melyben a tudomány, mely csírázási erejét titkon gyűjtötte, fejlesztette s erősítette, burkát feltöri... Az előbbi míveltségi foknak tartalma volt az eszme (é. *idea!*) és azt tartották akkor eszmének, mi a valóság ellenkezett, — a *mainak tartalma a valóság. Az idealisticus korszaknak vezéresíllaga volt a humanismus, a mai realitáinak lobogója a tudomány*”⁴⁴ (Kiemelés K. G. G.) Ennek a bontakozó kritikai realizmusnak mérlegén a magyar-cseh és szélesebb síkon a magyar-szláv megértés útja a kölcsönös és reális megismerésen át vezet. „Kézzelfogható okokból a mostani körülmények között a legkevésbé sem lehet előttünk közönyös az, mit tartanak rólunk szlávajkú honfitársaink s mint fogják fel jelenleg saját viszonyukat nemzetükhöz”⁴⁵ — üzeni a búcsúzás heteiben a magyar társadalom felé a prágai magyar folyóirat egyik befejező tanulmányában. Ezzel a korát messze meghaladó reális tisztánlátással építi az Irodalmi Lapok, az első prágai magyar sajtóorgánus, a magyar-szláv, illetve, a cseh-magyar szellemi közeledés és kulturális összefogás útját az önkényuralom első évtizedének végén. Ez az Irodalmi Lapok korszakos jelentősége a külföld magyar sajtójának történetében. Ha Riedl a prágai magyar tudományos folyóirat indításán kívül egyebet nem mutatna fel prágai éveinek eredményeként, egyedül ebből is lemérhetnők haladó kultúrpolitikájának jelentőségét a magyar-cseh kapcsolatok történetében. Erdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy ezidőtájt nemcsak Prágában, hanem az ekkor indult első bukaresti magyar lapban is felhangzik a szomszédos népekkel való kulturális kapcsolat és a népek közötti megértés

módosítva van. Riedl ezzel — kortársai közül elsőként — állapítja meg Palacký politikai konzervativizmusát, mint túlbuzgó nacionalizmusának, ausztrioszláv federalizmusának velejáróját.

⁴² A cseh irodalom fejlődése az utolsó évtizedben. Irodalmi Lapok (2. füz.) 64—65. 1. Idézi: Sas, i. m. 46—48. 1.

⁴³ L. Tájékoztató az újabbkori magyar és külföldi nyelvtudományban (I. r. Lapok, 21—25. 1., Palacký „Csehország Történeté”-nek legújabb kötete (u. o. 33—38. 1., Magyar irodalom a külföldön (u. o. 43—44. 1.) és A cseh irodalom fejlődése az utolsó évtizedben (u. o. 60—65. 1.).

⁴⁴ Irodalmi Irányeszmék, Irodalmi Lapok, 6. 1.

⁴⁵ R. Sz.: Magyarizmus és szlávizmus, I. r. Lapok, 83. 1. Idézi: Sas i. m. 18. 1.

korigénye.⁴⁶ Ezt a fiatal hajtást gázolta le — közvetlenül Riedl hazatérte után — a kiegyezés előtti évek nacionalista visszahatása.

5.

Amikor Riedl Szende hatévi távollét után hazaérkezett, a magyar társadalmat történeti változás küszöbén találta. A Bach-korszak közigazgatási béklyóiból szabaduló ország hangulata bizakodó, lelkes, elszántan reménykedő volt. A közéleti funkciót kisajátító középbirtokos nemesség a nemzet közeli megújulásáról szónokol a megyegyűléseken. Erről cikkeznek a Pesti Napló ugyancsak középnemesi publicistái és ennek belátható következményeit latolgatják az arisztokrata szalónokban.

Az alig 30 éves Riedl az októberi diplomát követő hetek forrongó, túlárado közhangulatában csakhamar felismeri, hogy a lelkesedés és feszült várakozás mögött nincs fejlődési alap, melyre népe jobb jövője épülne. Az 1849-ben megindult társadalmi kiegyenlítődés a forradalom bukásával végleg elakadt. Az önkényuralom tétlen ellenállása az ellenforradalmi restaurátoroknak kedvezett, akik az elmúlt évtized alatt a rendi feudalizmus hagyatékát sikerrel átmentették a változott viszonyok közé. Már az ötvenes évek elején újraindult a kasztosodás. Középnemesség és arisztokrácia még merevebb választófalakat vonnak a falu népe, a kézműves munkásság és az alsópolgárság felé, mint 48 előtt.

A korszerűtlen termelő, eladósodott nemesi középbirtokos osztály a küszöbön álló változásban gazdasági szanalást remélt. Figyelmét ezért arra irányozta, hogy az újjászervezendő közigazgatás az osztály kezén maradjon és az idegen tőkével való vállalkozásokból sápot húzhasson. Ennek a megyei nemességnek — akárcsak a polgári értelmiségnek — csak egy vékony rétege maradt hű a nép érdekéhez, a szabadságharc forradalmi hagyatékához. Nem véletlen, hogy a bontakozó feudálkapitalizmus — a rendészeti sorompók lazulását érezve — minden erejét latbaveti, hogy ezt a réteget s annak társadalmi szószólóit, a néphez hű írókat és politikusokat elszigetelje, elhallgattassa.

A politikai harc a vázolt kényszerű okok következtében már 1861-ben, még inkább az utolsó abszolút időszakban a sajtó és irodalom területére korlátozódik. A haladó erők itt kísérlik a feudalizmus restaurációs folyamának bomlasztását, megakasztását. Az eredményes küzdelemhez az írók egységes fellépésére, egészséges kritikai közszellemre, ütőképes sajtóra lett volna szükség. A magyar nép és a hazai nemzetiségek sorsát évtizedekre eldöntő fordulat idején azonban e tényezők egyikével sem rendelkezett az a maroknyi tábor, mely az irodalmi ellenzék zászlaját kibontja a politikai visszahatással szemben.

Az írók elvi állásfoglalásáról a kor irodalmi viszonyainak ismeretében még akkor sem beszélhetnénk, ha időközben nem következik be az irodalom művelőinek — az olvasók számához viszonyított — aránytalan és egészségtelen felduzzadása. Az egyszerre támadt olvasási lázban — az irodalmi fejlődés folyamán először — polgári foglalkozásként szerepel az írói munka a köztudatban. „Ha az olvasók száma megtízszereződött, az íróké megszázsorozódott” — állapítja meg ezidőtájt Zilahy Károly, az irodalmi ellenzék elő-

⁴⁶ Koós Ferenc „Bukaresti Magyar Közlöny”-e, 1860. szeptember 22., 15. számában „Mit csinálnak a máramarosi románok?” című közlemény szerkesztője kéri a magyar sajtót, kísérje több figyelemmel a román lapokat, „Mint részint szomszéd, részint ugyanazon haza fiai, igen szükséges, hogy egymást kölcsönösen megértsük s a napjainkban felébredt testvéri szeretet kötelékeit még szorosabbra fűzzük. Erre nézve pedig úgy hiszünk, legcélszerűbb eszköz, ha e két nemzet művelt fiai a napi irodalom terén mentől többször találkoznak.” A bukaresti magyar lap azonban maga sem fordít különösebb gondot ennek a kapcsolatnak ápolására, célja inkább az itteni szórvány-magyarság egy részének kereskedelmi érdekképviselése volt.

futára.⁴⁷ De ezek az „írók“ javarészt alkalmi mesteremberek, meggyőződés és hivatástudat nélküli tollnokok voltak a kiuzsorázó vállalkozók kezén, akik kényre-kedvre cserélgették, váltogatták őket. Az írói erkölcs színvonala eddig nem ismert mélypontra jutott a hatvanas évek elején, amikor az értékesökkel néssel együttjáró irodalmi válság ellen most már a legnagyobbak is — óvatos fogalmazásban ugyan — de tiltakoznak. Arany „Irodalmi hitvallásunk“ című tanulmányában így ír: „Bármily tiszteletreméltó egyéneket számlálunk is az írói karban: nem palástolhatni, hogy általában véve, néhány év óta lazul az irodalmi morál... Mintha némelyik könnyelmű játékot űzne a legszentebbel és hit és meggyőződés nélkül az iránt, amivel foglalkozik, másodrendű érdekek szolgájává tenné. Mintha írói ambíció könnyen adna tért más emberi ambíciók számára, melynek hiúság a neve, vagy éppen anyagi jutalommal is beérné.“⁴⁸

Irodalmi közszellem és harcos állásfoglalás az álírók versengésén kívül az említett másik két tényező híjján sem alakulhatott ki. A hatvanas évek elején az irodalmi ellenzéknek nincs sajtója. Kemény Pesti Napló-ja, a társadalmi kérdés és kényes részletkérdésével sem kíván foglalkozni, a szerkesztő gondosan távontartotta közönségétől az okvetetlenkedő reformereket. A Magyar Sajtóban 1863 első félévében ugyan szóhoz jut Vajda János és köre, de rövid félévi szerkesztés után az élelmes kiadó az előfizetők számának csökkenésétől tartva az egész szerkesztőséget szélnék bocsátja.⁴⁹ Ahhoz tehát, hogy a haladó író publicitáshoz jusson, a kiadói önkénnytől független, új-típusú sajtóra volt szükség.

Ez az új-típusú sajtó az irodalmi élet süllyedésének válságos időszakában a kritikai folyóirat fegyverzetében jelentkezett. Politikai lapra, kivált napilapra, melyet a párizsi emigráció nevében Irányi ismételtén sürget,⁵⁰ engedély és vállalkozó reménye nélkül nem gondolhatott az irodalmi ellenzék. Egyetlen alkalmas harci eszköznek egy meg nem alkuvó, a magyar művelődés és tudomány kérdéseit tisztázó kritikai szócső megteremtése látszott. Erre a hálátlan úttörő kísérletre vállalkozik Riedl Szende, a „Kritische Blätter“ egykori munkatársa 1862 tavaszán, a „Kritikai Lapok“ elindításával.

Bajza írja, 1831-ben, Kritikai Lapjai első füzetében: jól tudja, hogy vállalkozása „a magyar írók kedvezéseibe ajánlani nem fogja“ s ellenfeleinek száma a megjelenő bírálatokkal arányosan növekedik majd. Mégis — hirdeti — „kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedést, a szolgálai csúsás lelket, ledöntögetni szobraikat a bálványozásnak... kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, mellyen nagy nemzetek példájaként a tökély magasabb pontjához vergődhetni.“⁵¹

Pákh Albert és Gyulai Pál az önkényuralom korában indított első irodalmi-kritikai zsongében, a „Szépirodalmi Lapok“-ban a műbírálatnak ettől a klasszikus értelmezésétől, az ocsúdó magyar irodalmi élet sajátos körülményeit szem előtt tartva, önként elállnak. Folyóiratukat egyébként sem

⁴⁷ V. ö. Előd Géza: Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére. Pécs, 1930. 39. l.

⁴⁸ Idézi: Előd, i. m. 37. l.

⁴⁹ Vajda János — 1863 elején — Urháy György után vette át a Magyar Sajtó szerkesztését és hat hónapon át jegyezte a lapot. Főmunkatársul Zilahy Károlyt vette maga mellé, aki a lap újévi számában „Szabadsajtó“ címmel feltűnést keltő leleplező cikket írt az egykorú magyar sajtó természetéről, melyet nem a közérdek, hanem „silány magánérdekek kölcsönösen biztosító társulatai“ mozgatnak.

⁵⁰ „En ugyan nem tudományos heti, hanem politikai napi lapnak látom szükségét“ — olvassuk Irányi Dánielnek Riedl Szendéhez intézett, 1865 karácsonyáról Párizsból kelezett nyílt levelében. (Nyílt levél a szerkesztőhöz, Új Korszak, 1866. január 8., 2. sz., 33—35. l.) Riedl ugyanitt megjegyzi: „ilyenné volt szándékunk átalakítani lapunkat, de engedélyt kapni nem sikerült“.

⁵¹ Kritikai Lapok. Kiadja Bajza, 1831. I. füz., VII. 1.

tekintik kimondott kritikai szemlének. A Szépirodalmi Lapok — beköszöntője szerint — csupán átmeneti híd kíván lenni későbbi tudományos lapok felé. A kritikai vizsgálat szükségét azonban megállapítják a szerkesztők. „Kinyilatkoztathatjuk — írják —, hogy pajtáskodni nem fogunk. „Barátunk“, „tisztelt barátunk“, „szelleműs barátunk“ nem lesz. De még netalán ellenfeleink irányában is mindig irodalmi hang fog uralkodni (lapunk) hasábjain”.⁵² Ez az óvatos kritikai középser sem menti meg a Szépirodalmi Lapok sajkáját a gyors elmerüléstől. Félévvel később, a folyóirat utolsó számában a szerkesztők keserűen állapítják meg, hogy az „összes pesti journalistica“ kárörömmel szemléli viaskodásukat és a folyóirat mielőbbi kimúlását várja.

Brassai — 1855-ben, két évvel később, nyilván okulni kívánt a Szépirodalmi Lapok bukásán, amikor az új kritikai kísérlet, a „*Critikai Lapok*“ első és egyetlen füzetében arról ír, hogy a művészeti és szépirodalmi kritikát fontosabbnak tartja a tudományosnál, mintha előbbieket tudományos alapozottság nélkül létezhetnének. „Fontosabbnak — írja —, mert lám a tudományos vélemények és igazságok sohasem szorultak a critica segédére érvényesülés végett: azok maguk erején, szerzik meg maguknak a hitelt s maguk vétkével veszítik el...“.⁵³ Brassainál a kritika így kizárólag a művészi ízlésre korlátozódik és belevész a formai esztetizálásba.

Gyulai Pál, aki Petőfi helyét és jelentőségét megállapító méltatásában⁵⁴ az önkényuralom korában első ízben igazolta a realista kritika létjogát, nem haladt tovább a megkezdett úton, nehogy ellentmondásba jusson az általa kialakított irodalomesztetikával. Kétségtelen, hogy Petőfi-tanulmánya, mely a nép érzés- és gondolatvilágát, eszméit és követeléseit kifejező költő jelentőségét elsőként állapítja meg irodalmunkban, elindítója lehetett volna a realista kritika megteremtéséért vívott harenak. Gyulai azonban nem vonta le értekezésének társadalmi tanulságait, s hatása alatt a Budapesti Szemle, majd a Szépirodalmi Figyelő ennek helyébe a „valóság égi mását“, az „eszményített realitás“ fikcióját állítja. Ha Gyulai az irodalompolitikai és társadalmi tanulságok levonására hajlandó lett volna, a soronkövetkező irodalmi ellenzék tervszerűtlen és tragikus küzdelme bizonyára más feltételek mellett zajlik le. De a változó korban, ahol — mint az ötvenes évek hírlapi kritikájának egyik vizsgálója találóan megjegyzi — „népieskedők és finomkodók, Petőfi-epigonok és Bajzáék forma-szigorának elfajulása állottak szemben és harcoltak egymással“,⁵⁵ Gyulai és nyomában a későbbi évtizedek gyökértelen hazai l'art pour l'art kritikája a nép felemelését célzó realista út helyett a valóságtól elforduló, öncélú bírálat útját választotta. A kritikai örököket megszálló hivatalos esztéta-kritikusok ezzel lényegesen hozzájárultak a társadalmi visszahatás megmerevedéséhez, a szabadságharc eszméi hagyatékának fokozatos elszíntelenítéséhez, elsekélyesítéséhez és végül nyílt feladásához.

Mindezt világosan látta a Prágából hazatért 30 éves Riedl, amikor a tudományos kritika vonalán, támogatók és alkalmas munkatársak nélkül, vállalkozik az úttörő hálátlan szerepére. Prágai korszakának tanulságaként azt a további életútját meghatározó felismerést hozta magával, hogy a magyar tudományos és irodalmi életet ki kell emelni végzetes elszigeteltségéből. Hasznosítani kell a külföldi irodalmak és tudományosság eredményeit, a valóság alapjára helyezni a magyar közműveltséget: felszabadítani a nép erőt, demokratizálni a magyar értelmiséget. Ebben látja Riedl a realista kritika célkitűzéseit a magyar tudományosság korabeli viszonyai között. Amikor tehát kritikai kísérleteivel kapcsolatban „realista“ törekvésről, fellépéséről kapcsolatban a „realista kritika érvényesítéséért“ vívott harcáról beszélünk,

⁵² Szépirodalmi Lapok, 1853. 1. sz., 2. l.

⁵³ Critikai Lapok, Szerkeszti és kiadá Brassai Samu, Pesten, 1855. 16. l.

⁵⁴ Petőfi és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. 24—97. l.

⁵⁵ Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története a folyóiratokban és a napilapokban, Győr, 1932. 31. l.

ezt a szándékot és igényt kifejezetten a tudományos kritika vonatkozásában értjük, mely tekintetben nemcsak úttörő, de példamutató hivatást is teljesített a hatvanas évek magyar tudományos és irodalmi életében. Riedl prágai éveit során ismételtén tapasztalhatta, hogy a túlzó nacionalizmus és a néphöl jövő, illetve azzal érdekközösséget vállaló haladó írók és tudósok küzdelmét végső fokon az dönti el, mennyiben tudják ezek a nép érdekét a gyakorlatban szolgálni. Ennek az új, tudományos és irodalmi valóságismerletnek körvonalai — mint tudjuk — a prágai Kritische Blätter hegelianus környezetében alakultak ki benne. Riedl ezt a polgári hegelianizmust dialektikus erőnyeivel és metafizikus csökevényeivel, enciklopedikus érdeklődésével és összehasonlító módszerével — kritikával ugyan —, de átvette és azt a korabeli magyar viszonyokra is alkalmazni igyekezett. A dialektikának — állapítja meg prágai korszakának első vizsgálója⁵⁶ — erkölcsi jelentőséget tulajdonít. Szerinte a valóságra támaszkodó ember megállja a helyét a létezők világában mutatkozó ellentmondásokkal szemben és győztesen kerül ki a küzdelemből. Riedl realizmusa azonban a zavarólag ható romantikus, sőt idealista közvetett hatások ellenére sem annyira egyenetlen, hogy akár prágai, akár pesti korszakára vonatkozóan elfogadjuk Sas Andornak az előbbi időszak összegezésésként tett azt a megállapítását, hogy Riedl bizonyos passzív humanizmussal szemlélődik és „nem áll nyílt harcban azzal a rendszerrel, amelybe beleszületett”.⁵⁷ Kétségtelen, hogy elszigetelten s nem társadalmi összefüggéseiben vizsgálja a tudomány és az irodalom ügyét s kritikai kísérletei gyakorlati csődjének okát is ebben kell keresnünk. De mindez távolról sem passzív humanizmus, elvonulás a való élet tényeitől, még kevésbé elhallgatása kora társadalmi rendszere hibáinak. Az a körülmény, hogy Riedl — itthoni korszakában — a rendelkezésre álló eszközökkel a lehetőség határáig fokozta a kritikai harc élességét az irodalmi és tudományos fejlődés kerékkötői ellen, világosan cáfolja e feltevést. De Riedl, aki élesen támadja a magyar tudományos élet vezetőit, nem következetes az Akadémiával szemben s maga is csak elméletileg „demokratizál” nem épít valóságos kapcsolatot a néppel.

Megtörtént például, hogy ugyanabban az évben, amikor az Akadémiának a közműveltség emelése terén végzett munkáját a semmivel egyenlőnek mondja,⁵⁸ elvállalja annak meghívását a nyelvtudományi bizottság tagjai közé.⁵⁹ Ezzel a konzervatív akadémikusokat nyilván nem engesztelte ki, tudományos és a nép soraiból támadt elvbarátaiban pedig kétségeket támasztott kritikai radikalizmusának következetessége felől. De Riedl személyi áldozatok és mellőztetése ellenére — a volt prágai egyetemi tanár csak 1863-ban lesz az összehasonlító nyelvészeti tanszék magántanárává s csak 1865-ben nyeri el e tanszék helyett a német nyelv és irodalom pesti katedráját —, szívósan ragaszkodott a hivatalos tudományos körökkel való együttműködéshez, mely körök — éppen kritikai működése következtében — palástolatlan ellenszenvvel viseltettek iránta.

A felsorolt körülmények együttesen okozták, hogy Riedl fokozatosan visszavonult a közírói és tudományos szerepléstől. Míg a hatvanas évek első felében három folyóiratot is szerkeszt, emlékiratokat készít a tanügyi reform ügyében és tanulmányain kívül több tankönyvet rendez sajtó alá, a kiegészítés korában néhány elszórt cikken kívül a szerkesztésében, Liposében megjelent „Ungarische Revue” (1869) egyetlen száma és két rövid akadémiai emlékbeszéd jelentik élete utolsó hét esztendejének aligha kielégítő tudományos termését.

⁵⁶ Sas, i. m. 36—37. l.

⁵⁷ U. o.

⁵⁸ Elmélkedés közműveltségünk jelen állapota fölött, Kr. Lapok, 1862., július 1., 9. sz., 210. l.

⁵⁹ A Nyelvtudományi bizottság és a Nyelvtudományi közlemények, Ak. Ért. 1890.

Riedl összeroppant a vállalt feladat: a realista tudományos kritika előkészítéseért vívott egyenlőtlen küzdelem súlya alatt, mely úton óvatosság és túlzók, szakemberek és műkedvelők egyaránt cserbenhagyták. „Az utolsó években — olvassuk a korai halálakor írott emlékezések egyikében — a testtel együtt lassanként megtört a szellem is, optimizmusa a legsötétebb pesszimizmusba ment át, életöröme valódi életuntassággá vált”.⁶⁰

6.

Riedl itthoni kritikai működését a szerkesztésében, illetve közreműködésével megjelent három rövidéletű folyóirat: a *Kritikai Lapok*, a *Kalauz* és az *Új Korszak* megjelenésének idejére tehetjük. Mindez alig több négy esztendőnél. A *Kritikai Lapok* 1862 márciusában indult, az *Új Korszak* utolsó száma 1866 júniusának végén, alig egy héttel Königrätz előtt jelent meg.⁶¹

A három lap közül önállóan csak a *Kritikai Lapok*at és a *Kalauz* első félévét szerkeszti. 1864 elejétől utóbbi megjelenését a Budapesti Tanári Egylet biztosítja; akárcsak a soron következő *Új Korszak*-ét, melyet eleinte Riedl jegyez, de csakhamar *Schwarcz Gyula* lesz a lapvezér, Riedl pedig főmunkatárs, majd *Henszlmann Imre* kiválása után a felelős szerkesztő.

Kritikai folyóirat címére joggal csak az első lapalapítás tarthat igényt, mely „a magyar tudományosság, szépirodalom és művészet” kritikai lapjaként indul. A valódi kritika — írja a szerkesztő a *Kritikai Lapok* első cikkében⁶² — éppoly feltétele a haladásnak az irodalomban, mint a nyilvánosság a közéletben, mindkettőt el lehet ugyan némítani, de megsemmisíteni nem. A *Kalauz* már csak a „haza közneveltség” hetilapjaként jelentkezik, az *Új Korszak* pedig valóban, nem több heti szemlénél a „tudomány, tanügy, irodalom, művészet és a fővárosi és vidéki társasélet köréből”, mint alcímében olvassuk. A kritikai jelleg elhalványulása, háttérbeszorulása összefügg a lapok gazdasági szerkezetével. Az első két évben Riedl saját erejéből tartja fenn a *Kritikai Lapok*at és a *Kalauz*t (a nyomdatartozást élete végéig törlesztette). 1864-től a Budapesti Tanári Egylettel kötött megállapodás értelmében a tudományos és irodalmi kritikai vizsgálat másodlagos lett a pedagógiai és közművelődési tárgyú cikkekkel szemben.

A realista kritika lehetőségeinek megteremtéséért vívott küzdelem azonban Riedl lapjait mindvégig áthatja. A három fő érdeklődési kör: a tudományos és az irodalmi kritika ügye, a közművelődés és a népnevelés problémája s végül, de nem utolsó sorban, a nemzetiségi kérdés korszerű vizsgálata egyik folyóiratról sem hiányzik.

Nem véletlen, hogy Riedl éppen *Gyulai Pál*hoz intézett emlékezetes nyílt levelében⁶³ mondja el, miért vállalkozott kritikai lap alapítására, miért szegődött — mint írja — napszámosnak, ahol legkevesebb a munkás s legnagyobb a szükség. „Láttam az irodalmat a központban... s elszorodtam. Láttam, hogy nálunk nagyobbraest éppen azok szeretnek írni, akik nem szeretnek tanulni, s akik szeretnek tanulni, azok nem írnak”. Elmondja, hogy félszáznál több hírlapunk és folyóiratunk van, köztük még a vadászatnak is külön közlönye, csak a kritikának nincs helye e sajtó hasábjain. Ez a felismerés késztette, hogy önerejéből, fizetés nélküli, önzetlen munkatársakkal útjára bocsássa a *Kritikai Lapok*at. *Gyulai* a Szépirodalmi Figyelőben tudatlansággal, pöffeszkedéssel, léhasággal, sőt nyegleséggel vádolja. Igaztalanul gúnyol

⁶⁰ H. g.: Riedl Szende (1831—1873). M. Tanügy, 1873., 610. l.

⁶¹ A folyóirat felújításával sikertelenül kísérletezik 1868 áprilisában *Bobory Károly*. Ennek egyetlen száma közli Kossuth *Schwarcz Gyula*hoz intézett híres levelét a közoktatásügyi reform kérdésében. (*Új Korszak*, 1868. április 17., 1. sz.)

⁶² *Kritikai Lapok*, 1862. március 1., 1. sz., 1. l.

⁶³ A „*Kritikai Lapok*” szerkesztőjének nyílt levele *Gyulai Pál*hoz. *Kr. Lapok*, 1862. október 1., 14. sz., 329—332. l.

bennünket — üzeni —, mert munkatársaival együtt nem vállalkozott másra, mint arra, hogy a kritikai szellem, a haladó tudomány meghonosításának szükségét iparkodják kimutatni.

Gyulai leplezetlen ellenszenvvel válaszolt Riedl nyílt levelére.⁶⁴ Érzelmes ömlengésnek mondja Riedl indokait. „Mit feleljen az ember ilyesmire? Úgy hiszem elég lesz öszintén bevallanom, hogy én csakugyan ellenség vagyok, ellensége nem Riedlnek, hanem lapjának, nem annak, ami lapjában itt-ott jó, hanem az egész szellemének. Ellensége lettem azon percben, melyben frivol programját olvastam... Okaim a következők: A „Kritikai Lapok“-nak tulajdonképpen nincsenek aesthetikai elvei, sőt tájékozni sem tudják magukat költészetünkben, tudományos cikkeik és kritikáik szertelen követelők, az európai szempontot emlegetik, a tudományok meghonosítása mellett akar-nak izgatni és sokszor még a mi irodalmunk színvonalán sem állanak. A magyar tudományosság legnevezetesebb kérdéseihez nem szólnak hozzá, legnevezetesebb tudományos könyveinket (é. az egykorú akadémiai kiadvány-akat) nem bírálják s inkább csak irodalmi iskolai könyvekkel bajlódnak. Halomra írják az általános iskolai jeremiádot, de specialitásokba nem bocsát-koznak, majd minden folyóiratot, lapot nyeglének tartanak, de alig van egyetlen számok, melyben magokat a nemzet mártírjainak, az egyetlen becsü-letes vállalatnak ne hirdetnék.“

Gyulai önhitt és elfogult bírálatából a kiegyezés felé sodródó s a radi-kális haladás minden formájától irtózó korabeli értelmiség elutasító véle-ménye hangzott el a Riedl követelte új kritikai felfogással szemben. A „Kritikai Lapok“ valóban nem hajlandók formai műgonddal megírt finom-kodó esztétikai elmefuttatásokra a költészet mibenlétéről, ismertetéseket sem közölt egyes, a tudományos haladástól elmaradt és tudálékos akadémiai művekről. Ezzel szemben általános tankönyvreformot, a népi művelődés ügyét szolgáló iskolakönyveket, a tudományok korszerű új alapvetését, a természettudományok előtérbehelyezését követeli és következetesen ostromozza az egykorú szakirodalomban jelentkező hibákat, tudománytalanságot és hala-dásellenességet. Riedl lapja ezért egyaránt veszélyes a kiváltságos osztá-lyokra és a tudományok kiváltságos művelőire. Gyulai, a hivatalos kritikai álláspont kifejezője, azért üldözi oly elszántan a „frivol lapocskát“, melynek kritikai gyomlálása egyre kényelmetlenebbé vált a haladástól elmaradt, a néptől elzárkózott akadémikus „elefántesonttorony-tudomány“ számára.

Riedl a Kritikai Lapok körül támadt viharban is biztosan halad eredeti célkitűzésének útján. Hangsúlyozza, hogy a tudományos és irodalmi kritikát biztos, reális alapra kell helyezni. A nagy külföldi irodalmak és tudományos alkotások létrejötte a „józan kritika s a tudományos kutatás eredménye“.⁶⁵ Ehhez a józan kritikához s a külfölddel lépést tartó, módszeres tudományos kutatásnak színvonalára csak akkor érkezhetünk el, ha előbb kíméletlen nyíltan feltárjuk, mik a közvetlen okai a kritikai szellem elsikkadásának irodalmi és tudományos életünkben. Riedl 1862 végén forradalmi lendületű helyzetjelentésben — valóságos kultúrpolitikai vádiratban — vázolja a Kritikai Lapok indulása előtti elferdült irodalmi állapotokat. Az alkotások értékesök-kenéséért, kulturális életünk színvonalának zuhanásáért s a külföldtől való végzetes elzárkózásért, elmaradottságért elsősorban az írókat teszi felelőssé. De nem kisebb az írókat kiuzsorázó és a közönséget félrevezető kiadók és a sajtó egyetemes felelőssége sem. „Az írók inkább bohócai akartak és tudtak

⁶⁴ *Polémia. Szépirodalmi Figyelő*, 1862. október 30. II. félév, 26. sz. *Gyulai válasza* a Szépirodalmi Figyelő utolsó számában jelent meg s bár ebben bejelenti, hogy a kér-désre „valamely politikai lap tárcájában“ visszatér, a Riedl—Gyulai párharc a nyil-vánosság előtt ezzel végetért.

⁶⁵ A „Kritikai Lapok“ szerkesztőjének nyílt levele Gyulai Pálhoz, *Kr. Lapok*, 1862. október 1., 14. sz., 329—332. l.

lenni a nemzetnek — írja⁶⁶ —, mint tanítóit. A kiadók a legszentebb címek alatt iparkodtak kizsebelni a közönséget, a gondviselés egyik legdrágább adománya: a sajtó, a legnyomorultabb üzérkedés eszközévé alacsonyított le s ez mind a hazafiság nevében s olly roppant mérvben történt, hogy minden ellentállás veszedelmessé vált s már majdnem lehetetlennek is látszott.“ Ilyen körülmények között indult harcra a Kritikai Lapok a magyar irodalom és a tudomány hivatásának megmentéséért. „Célunk elérve még nincs — írja 1863 elején⁶⁷ a szerkesztő —, de bizonyos véleményáramlást már is vehetni észre, mely eddigi munkásságunkat úgy követi, mint fölvert hullámok játéka a gőzhajó útját.“ Néhány héttel később örömmel számol be a Kisfaludy Társaság első kritika-történeti pályázatáról, mely a magyar „széptani kritika“ 1830-ig terjedő történetének megírására buzdítja a szakértőket.⁶⁸ A kritikai vizsgálat azonban nem állapodhat meg az esztétizálásnál. A XIX. század a természettudományok százada s e tudományok „messzesugárzó fénye mindenhová világosságot áraszt és azon sérelmeket, melyeket a műveltség leghamisabb ellensége, a féltudás okoz, orvosolja“.⁶⁹

A tudomány védelmében indított realista kritikai mozgalom ügye tovább fejlődött a Kritikai Lapok jogutódjában, a Kalauzban is. Riedl úgy érzi, hogy a kritikai tisztázódásért vívott harc új szakaszához érkezett. „Ha a Kritikai Lapoknak rontania (é. rombolnia) kellett, a Kalauz építeni akar.“ Itt mondja ki korában elsőként a dialektikus tételt: „A tudomány természeténél fogva nem egyéni, sem nemzeti, hanem általános emberi. A tudomány csak *alakjára* nézve lehet nemzeti, de *tartalmára* nézve nem“.⁷⁰ Ezt a nézetet hirdeti bevezető egyetemi előadásában is, bizonyítva, hogy a kritikai tisztázódásért folyó küzdelemnek helye van az egyetem falai között.⁷¹

A Kalauz 1864 folyamán — a már említett kényszerű anyagi okok miatt — a Budapesti Tanári Egylet érdekkörébe került. Ha változást észlelnek az olvasók, ez korántsem érinti a lap irányát, inkább örvendetes lesz, mert a tanügyi kérdések és a közművelődés kérdéseire több gondot fordít ezentúl a Kalauz, mint eddig — olvassuk a lap 1864 október 30-i felhívásában.⁷² A Kalauz valóban fejlődést jelent ebben a vonatkozásban a Kritikai Lapokkal szemben, kivált azért, mert az irodalom és közönség kapcsolatának vizsgálatában a társadalmi kérdés is előtérbe lép a lap hasábjain. Így 1865 elején a sajtóhibák irodalmi és tudományos okainak vizsgálata a Kalauz egy fiatal nyomdász-munkatársának cikkében társadalmi kritikává szélesedik. Az „Egy fiatal nyomdász“ aláírású cikk szerzője hozzászól a sajtóhibák ügyében támadt hírlapi vitához.⁷³ Elmondja, hogy a kritikai élet hiánya következtében — a helyesírás annyira ingadozóvá vált, hogy az írók és ujságírók

⁶⁶ T. Olvasóinkhoz, Kr. Lapok, 1862. december 15., 18. sz., 408—411. l. Riedl felhívását a Kritikai Lapokkal egyidejűleg egy szabadelvű arisztokrata, gr. Majláth Kálmán is közli, rövidéletű napilapjában. A felhívás elé írt bevezetésben a szerkesztő megállapítja, hogy Riedl kezdeményezése „az üldözés, nyomás, rágalmak és pszichológusok ellenére máris gyümölcsöző“, a tudománytalanság és kritikátlanság, sajtóhibák, pongyola írásmód kóros esetei megfogvatkoztak. (Egy népszerűtlen lap. Vezér, 1862. december 20., 24. sz.)

⁶⁷ A sajtó és munkássága, Kr. Lapok, 1863. január 4., 1. sz., 4—6. l.

⁶⁸ Kr. Lapok, 1863. február 5., 7. sz., 111—112. l.

⁶⁹ A természettudományok különös tekintettel gymnasiumainkra, Kr. Lapok, 1863. március 15., 11. sz., 161—162. l.

⁷⁰ R. Sz.: Mit akarunk? Kalauz, 1863. május 10., 1. sz.

⁷¹ A nyelvtudomány alapelvei, R. Sz. bevezető egyetemi előadása, Kalauz, 1863. május 17., 2. sz.

⁷² T. Cz. Olvasóinkhoz! Kalauz, 1864. október 30., 6. sz.

⁷³ A sajtóhibák kérdéséhez, Kalauz, 1865. január 15., 1. sz. Az említett sajtópolémia a M. Sajtó 1864. évi 290. számában megjelent „Egy öreg nyomdász“ aláírású cikk nyomán indult el és élénk visszhangot kellett úgy az írók, mint a pesti nyomdai munkások körében.

legalább hatféle helyesírást használnak. Ha nem gyötörnének rossz kézíráttal a szedőt, könnyebb lenne a nyomdász dolga, kevesebb a sajtóhiba és a szerzők panasza. Fizessék jobban a szedést, ossza meg a munkát az író a nyomdász-szal. Biztosítsanak emberséges munkafeltételeket a tanoncok számára, szervezzék meg a szakképzést, indítsanak szakfolyóiratot. „Sok nyomdatulajdonosaink — olvassuk említett cikkben — a fiatal tanoncot nemcsak vasárnap, de naponként 10—12 óráig éjjel is dolgoztatják. Ami pedig a könyveket illeti, szakkönyv... szakorgánium kell a tanoncnak, nem pedig regény vagy akadémiai folyóirat.“ A nyomdász-cikkíró, aki adatai igazolására Riedl-re, a szerkesztőre hivatkozik, azzal zárja hozzászólását, hogy egyesek máris foglalkoznak „időhöz nem kötött nyomdászati füzetek“ kiadásának tervével. Ez az adat arra enged következtetni, hogy vagy a lap szerkesztősége vagy ehhez közelálló körök már ekkor komolyan foglalkoztak egy nyomdaipari és munkásvédelmi szaklap füzetes formában való megjelentetésével.⁷⁴

A tudományos és irodalmi kritika igénye nem hallgatott el a Riedl szerkesztette utolsó, most már közművelődési — kritikai folyóirat, az Új Korszak hasábjain sem. A szerkesztő figyelmeztet, hogy az utóbbi időben hazai könyvtermésünk példányszáma egyre süllyed, külföldi közepszerű munkák rossz fordításai pedig mindinkább terjednek a hazai olvasók körében. Ezt a folyamatot csak irodalmunk tartalmi és szellemi átalakulásával lehet meggátolni. Az irodalomnak a népet kell szolgálnia. A népnek pedig olyan irodalom kell, mely szórakoztat és egyszerű modorban, tudálékos sallangok nélkül nevel. A könyvek árát a nép anyagi helyzetéhez mérjük. „Szóval demokratizáljuk az irodalmat, ha a társadalmat demokratizálni akarjuk.“⁷⁵

Ezzel elérkeztünk Riedl kritikai működésének második munkaterületéhez, a közművelődés és a népnevelés problémájához. A közműveltség és a demokratikus nevelés alapjának a tanszabadságot tekinti. Csakis ennek talajából sarjadhat — szerinte — a tanítás reformja, a tanulók öntudata s a tanulás módszerének céltudatossá, értelmessé válása. „Mi is nálunk a tanítás? — kérdi. A legtöbb esetben a kenyérkereset tisztességesebb módja, ilyen-amolyan fizetésért híven bár, de kelletlenül teljesített munka... És mi a tanulás? Jövőbeli kenyérkeresetünk sikerének biztosítására szükséges fejlődés, bizonyos mennyiségű nyom(t)tatott papírlapoknak bemagolása, bizonyos mennyiségű idő alatt, tekintet nélkül arra, van-e belőle...haszna valakinek.“⁷⁶

Ezzel a tanítási módszerrel és a tanuláshoz ezzel a fajtájával nem emelkedhetünk a haladó nemzetek sorába, nem készíthetjük elő a társadalom demokratizálását, aminek egyik alapfeltétele a tanszabadság biztosítása. De nem állhatunk meg a tanszabadság követelésénél. Ezentúl minden iskolának, de tudományos intézménynek is a közműveltség szolgálatába kell állnia. Súlyos hiba, hogy az Akadémia eddig nem vette ki részét ebből a munkából. „Ez azon tér, melyen az Akadémia sokat, legtöbbet tehet. Írasson vagy fordítasson oly munkákat — ajánlja —, melyek a nép anyagi és erkölcsi javát előmozdítani képesek. Írassa oly nyelvben, mely a nép előtt is érthető, s adja el oly áron, melyet a szegényebb ember is elbír, sőt osztogassa el ingyen a szegények és testületek közt.“⁷⁷

Az irodalom és a nép viszonya ettől kezdve állandóan foglalkoztatja a szerkesztőt. Mint annakidején a Prágában kiadott „Irodalmi Lapok“-ban, Riedl ismét hangoztatja a tudomány, a „valódiság ismeretének“ elsőbbségét.

⁷⁴ A cikkben említett „időhöz nem kötött nyomdászati füzetek“ közelebbi megvizsgálása további kutatást igényel. Ilyen jellegű közleményekről — közel egy évvel az egri „Gutenberg“ nyomdászati közlöny és négy évvel a „Typographia“ megjelenése előtt — ezeitől nem tudunk.

⁷⁵ R. Sz. címnélküli vezércikke, Új Korszak, 1866. febr. 5. 6. sz., 162. l.

⁷⁶ A tanszabadságról, Kr. Lapok, 1863. április 5., 14. sz., 209—212. l.

⁷⁷ R. Sz.: Igénytelen vélemény a magy. tud. Akadémia jelen munkássága felől. Kalauz, 1864. március 27., 12. sz., 89—90. l.

ségét. Ezt a „valódiságot“ a természettudományok révén ismerjük meg a legbiztosabban, hiszen „a mai kornak szelleme — teszi a nyelvész ajkáról szokatlanul hangzó megállapítást — nem a philológia szülte eszméknek, hanem inkább a természettudományoknak életfriss körében mozog és működik“.⁷⁸ Az Új Korszak első vezércikkében a néhány napja ülésező magyar országgyűlés egyik főfeladatáknak a népnevelés reformját sürgeti.

A népnevelés és közművelődés demokratikus reformtervezetét *Schwarcz Gyula* az Új Korszak lapvezére és tulajdonosa 1866 elején tette közzé a folyóiratban. Az ismert függetlenségi pedagógus törvényjavaslata a köznevelés teljes átszervezését követeli. Javasolja a népiskolai tanítók 20 évi szolgálat után évente fokozatosan növekedő nyugdíjellátását. A tanítóképzők, közép-tanodák (középiskolák), főtanodák (főiskolák), felsőbb nőiskolák és az egyetemi oktatás ingyenessé tételét, a polgári iskolák felállítását és több olyan részletújítást, mely Eötvös 1868. évi népiskolai alaptörvényéből, mely számos ponton hasznosíthatta ezt az érdemben soha meg nem vitatott törvényjavaslatot, kimaradt.⁷⁹ A törvényjavaslat szerzője Riedl-hez intézett cikkében külön is javasolja, hogy mindenkinek jogában állhasson iskolát nyitni s a népnevelés és közművelődés függő kérdéseit országos tanügyi kongresszuson vitassák meg, melyen a tanerők közközlésén vehessenek részt.⁸⁰

Amikor az Új Korszak 1866. június 25-én kénytelen beszüntetni megjelenését, a folyóirat tulajdonosa joggal írhatta az utolsó vezércikkben,⁸¹ hogy az ügy és az elvek, melyekért a folyóirat harcolt, túléltek azt, mert felnőtt már az a nemzedék, mely megízlelte a kritikai gondolkodás ízét s talán az irodalomtörténet is megmagyarázza majd az utókornak azokat a sajátos körülményeket, melyek között a szerkesztőknek harcukat folytatniuk kellett.

A Riedl-kezdeményezte kritikai sajtó még egy vonatkozásban vitte előbbre a realista tudományos kritika kezdeteit: a nemzetiségi kérdés haladó, demokratikus szemléletű vizsgálatában. Riedl prágai korszakának tapasztalatai itt is nyilvánvalóak. Riedl és munkatársai fejlett érzékkel és széles tárgyi felkészültséggel foglalkoznak a hazai nemzetiség ügyével. Riedl korán elhunyt harcos munkatársa, *Zilahy Károly* a hatvanas évek elején nemcsak a kritikai avantgárd, a magyar-román megegyezés gondolatának is egyik előharcosa volt.⁸² Riedl, aki középiskolai reformtervezetében kifejti, hogy a „nemzetiség tényezőjét nem lehet megsemmisíteni“,⁸³ már a Kritikai Lapokban ismételtén foglalkozik a szomszédos szláv népek irodalmával, és időnként részletes bibliográfiát közöl a hazai nemzetiségi sajtóról.⁸⁴

De nemcsak kulturális, politikai téren is nyíltan hirdette Riedl az együtt és egymás mellett élő népek békés testvérségét. Különösen féltette a nemzetiségi téren kialakuló jóviszonyt a hozzá nem értők tapintatlanságától, nemzetieskedésétől. Egy ízben az Akadémia ülésével kapcsolatban részletesen közli a *Gazeta Transilvaniei* pesti levelezőjének beszámolóját, melyből kiténik, hogy a munkatárs — akárcsak a Kritikai Lapok írói — a politikai

⁷⁸ R. Sz.: Az irodalom és a nép. *Kalauz*, 1864. június 26., 24. sz.

⁷⁹ Törvényjavaslat *Schwarcz Gyulától* a közoktatásügyi reform érdekében. *Új Korszak*, 1866. 193—198., 227—231., 261—265., 295—300. és 321—328. l. A folyóirat ezenkívül külön pénzügyi tervezet is közöl a szóbanlévő reformjavaslat megvalósítása érdekében. L. *Új Korszak*, 1866. 353—356. és 358—389. l.

⁸⁰ *Schwarcz Gyula* válasza Riedl Szendéhöz a közoktatásügyi reform pillanatnyi lehetőségeinek tárgyában. *Új Korszak*, 1866. 484. l.

⁸¹ *Új Korszak*, 1866. 801—803. l.

⁸² V. ö. Előd, i. m. 161—164. és uo. *Zilahy Károly* cikkeinek könyvészetével (177—182. l.).

⁸³ R. Sz.: *Ideen zur Reform der Gymnasien in Ungarn*, Pest, 1864. 1—2. l.

⁸⁴ V. ö. Szláv irodalmak. Kr. Lapok, 1862. 240—243. l., A magyarországi román folyóirodalom. Kr. Lapok, 1863. 173—174. l., A magyarországi szláv folyóirodalom. Kr. Lapok, 1863. 205—207. l.

megbékélést tudományos és irodalmi eszközökkel ajánlja előkészíteni.⁸⁵ Jellemző adalékul említjük, hogy *Irányi* Dániel, aki a kiegyezés korában a nacionalista koráramlatot a függetlenségi baloldal szekerébe fogja, 1866 tavaszán — egyik Párisból küldött cikkében — a hazai nemzetiségi kérdések kezelésében mutatkozó aránytalanságok és sérelmek orvoslását követeli, hogy „az elkövetett hibákat megismerve, mennyire és amikor lehet, jóvátegyük.”⁸⁶ Az Új Korszak egy másik munkatársa, *Halász* Imre folytatásos tanulmányban tárgyalja a nemzetiségi kérdés irodalmi feladatait.⁸⁷ Szerinte a különböző nemzetiségek közötti idegenkedés egymás nemismeréséből fakad. Szervezzünk eleven kultúreserét, fordítsuk le műveinket a nemzetiségek nyelvére és viszont, ismerjük meg gondolkodásmódjukat, problémáikat és megtaláljuk a népek közötti közeledés társadalmi útját is. „Ismerjük meg egymást és tisztelni fogjuk egymást. Tanulmányozzuk, észleljük a létezőt, az igazat, a valót... Az ellenkező elemeket kibékíteni, a homogén és egymást kiegészítő elemeket egyesíteni, legyen irodalmunk egyik legszebb feladata, melyen munkálkodni meg nem szűnünk soha.”⁸⁸

7.

Riedl Szende prágai korszakának és a realista tudományos kritika előkészítéséért vívott itthoni harcának történetét és összefüggéseit vizsgáltuk tanulmányunkban. A feltárt adatokból bizonyára kitűnik, hogy annak a küzdelemnek gyökerei, melyet Riedl, a tudós és kultúrpolitikus, a népek békés együttműködéséért és a magyar tudomány és irodalom kritikai megújodásáért vívott, jelentős részben azokból a tapasztalatokból és tanulságokból erednek, melyeket a hasonló problémákkal viaskodó cseh társadalom körében szerzett. Riedl korán felismerte, hogy a túlzó nacionalizmus útvesztőjéből csakis a kritikai fejlődés irányában lehet kilábalni. Ezért hirdetett éles, meg nem alkuvó elvi küzdelmet a tudomány és irodalom terén jelentkező ellentmondások feloldására, a visszasságok és fejlődést gátló tényezők eltávolítására és a realista kritika előkészítése érdekében.

Riedl kritikai és kultúrpolitikai működésének méltatásakor nem hallgathatjuk el azonban, hogy a hegeli eszmék romantikus és részben idealisztikus átéléséből ez az alapjában reális logikával tájékozódó tudós arra a helytelen következtetésre jutott, hogy kora tudományos és irodalmi viszonyainak vizsgálata elegendő a kor társadalmi ellentmondásainak feloldásához is. Így az egész helyett a részt, a magyar társadalmi kérdés egész látóhatára helyett annak tudományos és irodalmi vetületét vizsgálta meg csupán. A realista kritika érvényesülését igyekezett előkészíteni tudományosságunkban, miközben — sajátos ellentmondásként — maga sem rendelkezett átfogó, reális ismeretekkel a magyar társadalmi szerkezetet illetőleg.

Ebből következik, hogy kritikai küzdelmében nem veszi tekintetbe a társadalmi erőviszonyok végzetes eltolódását a kiegyezést előkészítő feudális-bürokrata osztályszövetség javára. Nem ismeri fel a szabadságharc idején még haladónak mutatkozó középnemesség szellemi visszazuhanását, politikai erőtlenségét. Helytelenül alkalmazza prágai éveinek tanulságait a magyar viszonyokra a polgári értelmiség megítélésében is. Az egykorú fejletlen magyar polgári értelmiség ugyanis — vékony haladó rétegét leszámítva — a cseh példával ellentétben éppen ellenkezőleg, az uralkodó osztályokkal való gyors megegyezés politikáját választja és tevékenyen közreműködik az 1867. évi osztálykiegyezés lebonyolításában. Az az értelmiségi középréteg

⁸⁵ Kr. Lapok, 1863. március 1., 9. sz., 133—134. l.

⁸⁶ Irányi D.: Szabadelvűségünk, Új Korszak, 1866. március 5., 10. sz., 289—291. l.

⁸⁷ Halász I.: A nemzetiségi kérdés az irodalomban, Új Korszak, 1866. április 2., 14. sz., 417—420. l. és április 9., 15. sz., 449—455. l.

⁸⁸ U. o. 454. l.

tehát, melyre Riedl a tudományos és irodalmi valóságsszemlélet ügyét bízta, ezidőtájt már többségében a kiegyezés háveinek táborában volt, ahol nyilvánvalóan nem állott érdekében a realista tudományos kritikai irányzat támogatása. Az a kisszámú író- és tudóscsoport pedig, mellyel kisebbségi harcot elindítja, nem állta meg helyét az elsodrő erejű visszahatással szemben. Végül: Riedl és a korai realista kritikai irányzat előőrseinek küzdelme azért sem lehetett eredményes, mert — mint megállapítottuk — nem volt közvetlen kapcsolatuk a néphez és a néppel. Sem Riedl folyóiratainak gárdája, de maga Vajda János és általában az egész irodalmi ellenzék — bár időnként felismerte a nép problémáit és igényeit — harcában nem támaszkodott arra és nem volt közvetlen kapcsolatban azzal. Mozgalmuk így eleve elszigetelődésre, felmorzsolódásra volt ítélve.

Riedl Szende küzdelme a felsorolt okok: a társadalmi kérdés kritikai vizsgálatának elhanyagolása, a néppel való közvetlen kapcsolat hiánya, a romantikus és idealisztikus hatások s az irodalompolitikai szervezetlenség következtében nem lehetett eredményes a maga korában. A tudós és kultúrpolitikus, aki Prágából hazatérve, a hatvanas évek első felében felismeri a magyarságnak a szomszédos népektől és a társadalmi haladástól való mesterséges elzárását a kiegyezés készülő osztályrendszerében, két vonatkozásban mégis történeti példát nyújtott. Egyik kezdeményezője lett a haladó tudományos kritika megvalósításáért folyó legújabbkori küzdelmeknek szakirodalmunkban s a magyar-cseh tudományos és kulturális kapcsolatok eredményes újravételével korai előfutára a magyar demokratikus kultúrpolitikának.

PÉTER LÁSZLÓ:

A KIEGYEZÉS KORABELI PARASZTSORS TÜKRÖZŐDÉSE EGY ÚJTÍPUSÚ NÉPBALLADÁBAN

A szovjet folklorisztika gazdag tapasztalatainak megismerése folytán ma már világosan látjuk, hogy a népköltészetről vallott burzsoá felfogás a folklórt, a feudális elnyomás alatt álló parasztság költészetének formális kritériumai alapján határozta meg. Ezt a feudális elnyomatást tükröző folklórt (benne természetesen sok feudalizmuselőtti maradvánnyal együtt) tartották sokáig a *folklór* egyetlen formájának, ezért hitték a folklór megváltozását a népköltészet pusztulásának, s visszamenőleg ezért tartottak egynéhány folklorisztikus alkotást „félnépinek“, mivel esetleg még érződött rajta az egyéni alkotónak, a parasztnak elképzelttől eltérő ízlése. Azt Naumann-nal szemben régóta vallottuk, hogy nemcsak a folklór táplálkozik az irodalomból, hanem fordítva is, Gorkij pedig megtanított arra, hogy végső soron „a nép a szellemi értékek egyetlen forrása“, csakúgy, mint a gazdasági értékek megteremtője, s Gippiusz, a kiváló szovjet folklorista tanítása meggyőzően arról is, hogy minden irodalmi alkotás népivé-válásához, folklorizációjához az szükséges, hogy benne eleve meglegyenek bizonyos „eszmei folklórforrások“, vagyis az egész dolgozó nép legbensőbb közös mondanivalóját fejezze ki.

A népköltészetnek a burzsoá formális fölfogással szembeni ezen új, a népi ízlés benső, tartalmi valójából származó értelmezése vet világot arra a Tánácsos kortesnótái közé sorozott „félnépi“-nek mondott alkotásra is, melyet Pándi Pál közölt nemrégiben. Magukról a kortesdalokról helyesen írja a közlő, hogy egyebek közt „hasznosnak bizonyos fokig a kinyomozhatatlan eredetű népdalokhoz, nemcsak formai tekintetben, de létrejöttükben is: a kor-

tesdalok ebből a szempontból kollektív jellegűek. Szerzőjük többnyire ismeretlen, a sűrű használatban változnak-csiszolódnak a rigmusok, tisztulnak a rímek, újabb és újabb adalékokkal gazdagodnak, az idők folyamán bizonyos állandó formulák is kialakulnak, vissza-visszatérő fordulatok, amelyek aztán minden időben megfelelnek“. Az említett s tárgyalandó költészeti alkotásról pedig ezt írja: „Különös figyelmet érdemel a füzetben 'A Szent-Tornyai csekély birtokú szegény emberek'-nek Táncsics Mihályhoz intézett verses panaszos levele, amely szinte tiborezi drámaisággal ecseteli a parasztság áldatlan helyzetét. Ez a vers kívül esik ugyan a kortesdalok műfaján, annál jellemzőbb, hogy Kertész György (a kortesdalokat tartalmazó füzet egykori szerkesztője, Táncsics barátja, az orosházi 48-as párt elnöke) szervesen hozzátartozónak érezte ezt a darabot az 1869-es választás rímes dokumentumaihoz.“

A vers újraközlését mellőzve, csak a ma már alig hozzáférhető egyik népköltési gyűjteményünkben meglévő két változatát közöljük ennek a figyelemreméltó balladaszerű költeménynek, amely a folklorisztika eddigi szabályai szerint kívülrekerült a folklór fogalmán, s „félnépnek“ tartott. Az említett vers ugyanis, amely egy alkalmi írásba-rögzítettség véletlene folytán mint kortesdal került elénk, nem a szenttornyai „csekélybirtokú szegény embereknek“ Táncsicshez írt verses-levele, hanem egy meglévő népkölteménynek fölhasználása időszerű célokra — akár a Kossuth-nóta! —, vagy pedig — ez is lehet — a valóban Táncsicshez írt panaszos vers terjedt el — talán épp a nyomtatott szöveg révén — a bennefoglalt mondanivalónak, az eszmei tartalomnak a nép legigazibb vágyait kifejező volta miatt a parasztság közt, hogy néhány évre rá egyik folklóristánk balladaként kapja újból kézhez. Bármelyik is a sorsa az eddig három változatban ismert balladának, azt bizonyítja, hogy — formális kritériumok alapján eddig félnépnek is tartottuk — belső mondanivalója szerint a folklór legsajátlagosabb fajtája, amely kiválóan alkalmas a Lenin-megkívánta föladatra: ennek alapján is gyönyörű tanulmányt lehet írni a nép vágyairól és reményeiről, a kiegyezés korában!

A szóbanforgó versnek két változatát gyűjtötte föl Kálmány Lajos, a kiváló magyar folklórlista, első gyűjteményének második kötetében, az egyiket Pusztföldvárról, a másikat Csanádapácáról. Nem lehet természetesen véletlen, hogy mindhárom változat a Viharsarokból került elő: a paraszti radikalizmus, az agrárszocialista mozgalmak fészke volt az a talaj, melyből a folklórnak és a politikai költészetnek ez az érdekes terméke kinőtt. Az első, a pusztaföldvári a töredékesebb változat:

Rongyos a házam teteje,
Gólya rászállni nem merne,
A nagy adó súlya alatt
A gerendám majd rám szakad.

Jól mondta aszt... (Ferenc Jóska?)*
Hogy a magyart mögtanította,
Hárman vösznek egy szürkankót,
Még sé bírják a nagy adót.

Hatalommal gyün a bíró,
Nem nézi, hogy hány a síró,
Elviszi minden ruhánkat,
Utolsó véka búzánkat.

A szögénynek így van sorsa,
Nincs, ki könnyebbitsön rajta,
Böcsön kezdi szenvedését,
Csak a sírnál éri végét.**

* Móricz Zsigmond behelyettesítése: „...az ebatta!“

** Ez a versszak népdalban így variálódott:

Így van a szögénynek sorja
Nincs, ki könnyörüljön rajta,
Böcsön kezdi szenvedését,
Csak a sírnál éri végét.

(Kodály Zoltán gyűjt. Felsőírás, Gömör m. Énekeskönyv. VII—VIII. ált. isk. Bp., 1950., 26. l.)

A csanádapácai változat nemcsak az utolsóelőtti sorának optimizmusával, terjedelmével, hanem a Pánditól közölttel való nagyobb hasonlósága révén is kitűnik:

Nyomorúság az életöm,
A sok adót fizetgetöm,
Nincs, ki enyhítse sorsomat,
Van, ki nevelje bajomat.

Sok úr csak lábát lógattya,
Mégis van zsíros falattya
Nekem feltörik tenyerem,
Mégis alig van kenyerem.

Nincs kenyér, nincs sóra való
Mind elvitte a porcozójó,
Szömömbül ha nem hull könnyem,
Sótalan öszöm kinyerem.

Gyermekömet nem küthetöm
Hogy tanújon, jaj, fáj neköm,
Nincs mit akasszak nyakába,
Nem küthetöm oskolába.

Szolgabírót nem töhetök,
Mégis néki én fizetök,
Engöm hajtnak tétetni gátot,
Mégis én fizetök vámot.

Itt az ünnep, itt karácsony,
Bor és kalács sok asztalon,
De neköm nincs karácsonyom,
Még kenyér sincs asztalomon.

Házamon rongyos a földél,
A gólya is rászálni fél,
A sok adóm súlya alatt,
Házgerendám majd rám szakad.

Néköm hát nem édosanyám
Magyarország, csak mustohám,
Mögváltozik majd egészen,
Tugya Isten, mikor leszen?!

Ennek a drámai hangú, balladás költeménynek részletesebb elemzése még hátra van; itt csak néhány vonását emeljük ki, utalva arra, hogy ebben mennyire tükröződnek egyrészt az akkori magyar gazdasági-társadalmi viszonyok, másrészt mennyiben fejeződnek ki benne „a nép vágyai és reményei”. Míg az első versszak majdnem szósz szerint megfelelője az 1. számú (Pánditól közölt) és 2. számú (pusztaföldvári) variánsnak, a második versszak már az 1. sz.-nál konkrétabbá teszi az összehasonlítást: „Sok csak a lábát lógázza” mondja a szentornyai, míg a csanádapácai néven nevezi a dolgotalanokat: „Sok úr csak lábát lógattya”. A háztető hitványsága, melyre a gólya rászállni is fél, és amely a sok adó alatt leszakad, mindhárom változatban szimbóluma a nyomorúságnak. Hogy az adóteher nagysága ennek a korszaknak egyik gazdasági-társadalmi jellemvonása, arra a marxista történettudomány is utal: a vasútépítés hatalmas terhe, az államadósságok törlesztése jórészt a parasztságra hárult, míg a vasútépítéssel járó előnyöket éppen a dolgozó parasztság nem érezte. Miközben a nagybirtok a kiegyezés után adóterheinek csökkentését kívánta, addig a kisparasztot minden közteher, állami, községi, egyházi adó elérte, és aránytalanul sújtta. Míg az Alföld ezer- és tízezerholdas urai a legjobb föld holdjáért fél vagy másfél koronával adóztak, ugyanannak a falunak parasztjai a gyengébb földek után is tízhúsz koronát fizettek. A 3. változat negyedik versszaka burkoltan a demokratikus választójogra is utal, mondván, hogy a szolgabírót ugyan nem ő „teszi”, mégis ő fizeti. Nem tudni, nem 48 előtti formula továbbélése vagy valóban meglévő feudális maradványra utal a következő két sor: „Engöm hajtnak tétetni gátot, Mégis én fizetök vámot.” Az első két változatban ismeretlen, itt hihetetlen erővel megnyilvánul a szegényparasztság kultúra utáni vágya: fáj a parasztságnak, hogy gyermekét nem küldheti iskolába, hogy tanuljon. A kiegyezés félf feudális viszonyainak, iskolapolitikájának leg-tömörösebb paraszti kritikája ez! Az ünnep megülnésének motívuma — itt húsvét, ott karácsony — előfordul az 1. és 3. variánsban is, egyaránt kiélezve az osztályellentéteket: sok asztalon bor, kalács, de nekem még kenyerem sincs. Éppen ezért: „Nekünk nem leszén húsvétunk” (1. sz.), „neköm nincs karácsonyom” (3. sz.) — mondja mindkét változat. A 2. sz. változat utolsó versszaká-

ban a paraszti belenyugvás, az „örök paraszti sors“ kivédhetetlensége tükröződik: ez a szegény ember sorsa, ezen nem segít senki, bölcsőtől a sírig tart a paraszti szenvedés. Benne van az is: érdekesebb meghalni, mint élni, mert akkor legalább vége lesz a földi szenvedésnek. A 3. sz. változat utolsó versszaka az egész vers legdöntőbb része, s mintha csak az „Amerikába tántorgott másfélmillió emberünk“ keserű ítéletét mondaná ki kora Magyarország fölött:

Néköm hát nem édesanyám
Magyarország, csak mustohám.

S utána a harmadik sor, amely a bizakodás, az optimizmus hangját üti meg:

Mögváltozik majd egészen,

de ismét erőt vesz a paraszti korlátozottság, letörtség, a kétség:

Tudja isten, mikor lesz en?

A panaszkodó paraszti költő unokája ma már bizonyára édesanyjának érzi a mai Magyarországot, és az „egészen való mögváltozást“, folyton gyarapodó, szebbülő életén közvetlenül érzi is. Egykori őse és korának társadalma pedig panaszos versében megőrizte számunkra a kiegyezés Magyarországának paraszti kritikáját.

IRODALOM

A népköltészet-elmélet legutóbbi főbb irodalmához l. *Marót Károly*: A népköltészet elmélete és magyar problémái, Bp. 1949. (Klny. a Népkutatás Kézikönyvéből), *Péter László*: Mi a „népkultúra“?, Szeged, 1948. (A Tiszatáj Füzetei, 27. sz.), *Klaniczay Tibor*: Régi magyar irodalom és folklór, Irodalomtörténet, 1949: 205—215. A szovjet folklorisztikára vonatkozó ismereteink részben az *Etn.* 1949. évfolyamában megjelent ismeretésekből, részben *E. V. Gippius* és *V. I. Csicsarov*: „A szovjet folklorisztika harminc éve“ című összefoglaló tanulmányának (Szovjetszkája Etnográfiája, 1947. évi 4. sz. 29—51.) és *V. K. Szokolova*: „Vita a folklorisztika kérdéseiről“ c. alapvető írásának (Szovjetszkája Etnográfiája, 1948. évi 3. sz. 139—146.) gépelt fordításából származnak. *Pándi Pál* közlése „Korteszalok Tánccsics Mihály mellett“ címen jelent meg (Irodalomtörténet, 1949: 129—140.), a szóbanforgó verset pedig a 137. lapon közli. A vett idézetek a 130—131. lapról valók. A Kossuth-nóta történetéhez l. *Magyarország Néprajza*, III: 62, és *Csefkő Gyula*: A Kossuth-nóta, Nép és Nyelv, II. évf. *Lenin* a folklórrol: *Klaniczay*, i. m. 215, *Kálmány Lajos* közlése: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, II. Arad, 1878., 134—135. II., a 48. és 49. sz. dalok. Irodalomtörténeti antológiájában *Móricz Zsigmond* újraközölte (Magvető, 2. kiad. Bp., 1942., 306—307.). A kor gazdasági-társadalmi visznyaira, különösen az adóterhekre vonatkozó adatokat l. *Mód Aladár*: 400 év. Szikra, 1948., 136.

MÓRICZ MIKLÓS:

DEBRECEN ÉS SÁROSPATAK A MÓRICZ ZSIGMOND ÉLETÉBEN

(Testvéri emlékezés)

Hét évvel vagyok fiatalabb nála s így mikor én Sárospatakon az első elemibe mentem, ő már a második gimnáziumba járt Debrecenben. Mikor én az első gimnáziumba kerültem, ő érettségiző Kisújszálláson. Így a gyermekévek közül csak az a harmadfélév lehet emlékek forrása, ameddig ő Debrecen után Patakon járt, ahonnan az ötödiknek a közepén menekült át az alföldi

gimnáziumba. Ahol Gyula bátyánk — dr. Pallagi Gyula — annyi emlékezésének tárgya, annyi írásának hőse volt akkor az igazgató.

A pataki évekből nekem, az akkor harmadik-negyedik elemistának az „udvar“ az emlékem. Kosztos diákokat tartottunk, hát a pataki elnevezés szerint ez volt a rangunk: „udvar“. A mi udvarunkban mindig nagy volt az élénkség; a diákok s a barátaik csak délelőtt hagyták meg a csendet; délután 2-4 között is voltak órák, de délután már eleven volt az élet. Emlékszem a birkózásokra, az ugró versengésekre, ahol „száz tú hosszát“ kellett átugrani — amihez sok méricskélés kellett egy cérnaszálon, s ami négy méternyi távolságot jelenthetett. „Zsiga“ nem volt olyan könyvmoly, hogy ezekből kivonta volna magát. De volt ott egy másik oldala is az életnek. Édesapáknak, akkor már ácsnak, volt egy öreg segédje, nagy mestere mindenféle népies számtani feladványnak. Szombat esténként, fizetés után folyt a próba. Zsiga jókedvűen vállalta a feladatokat s újonnan szerzett egyenlet-ismereteivel könnyűszerrel járt végire a titkoknak. Nagy elképedésére az öregnek, a hallgatóknak. Emlékszem édesapáknak a nagy fiával való büszkélkedésére. Egyszer sok év múlva azt mondta neki:

— Miért nem veszed a kezébe ezt a kis országot?

De nem mindenki esett hanyatt a Zsiga tudományától. Egy inasa édesapáknak — nem tanonc bizony — azt találta mondani egy este:

— Azt a kis pálcikát mozgatni, az is munka? Forgassa az úrfi egész nap a baltát, mint én.

Zsiga meg azt mondta rá:

— Igaza van benne, nem nehéz ez a toll. De jöjjön ide, mozgassa csak öt percig a levegőben.

A fiú persze nem ötig, de kettőig se igen bírta. S nem jött rá, hogy Zsiga nem az erejét győzte le, hanem az esztét. Édesapánk meg kacagott. Ilyesmért mondták aztán később Móricz Zsigmondra, hogy „ravasz a paraszt, mihint egy arasz“.

És még egy harmadik élet is volt abban az udvarban: a Zsiga önképzőköre, meg az újságja. Már akkor is író akart lenni; attól kezdve mindig írónak készült. Gócpont volt, barátok vették körül, szavaltak, előadtak, színdarabot rendeztek és írtak. Nem „legálisan“, — a hivatalos önképzőkörben már akkor sem érezte jól magát. Az sem véletlen, hogy nem fogadta el a Corvin-láncot, mikor kínálták neki.

Nagyon érdekesnek találom, hogy debreceni éveiről sohasem beszélt nekem. Valószínűen beszélgethetett akkor, amikor ezek az évek még friss emlékei voltak, rövid pataki életének az elején. Azokra én nem emlékezhetem, mert akkor még nagyon is gyermek voltam s nem is nekem szóltak azok, hanem édes anyáknak, — másnak nem igen. De mért nem beszélt később? Édesanyánk és — ő utána — én voltam az ő első közönsége, hallgatója, — mint Midás királynak a sás. S annyiival még ennél is jobbak, hogy édesanyánk sohasem mondta el senkinek, én meg csak egyetlenegyszer valakinek, akinek ez nagyon fontos volt: Jankának, az első feleségének, de még előbb, a menyasszonynak. Annak is csak azért, mert ki tudta szedni belőlem, — de valahogy az volt az érzésem, neki ez jár. De ez is később volt.

Miért nem beszélt soha Debrecenről nekem, holott ez a két esztendő olyan nagyon fontos volt neki s annyira formálta az életét, az írásait? Egyszer még házasodni is ottan akart. Az is későbbi, sokkal későbbi történet. Pihenni mindig Debrecenbe járt. Ott volt legközelebb a földhöz.

Ma azt hiszem, éppen azért nem beszélt, mert ez olyan nagyon fontos rétege maradt életének. Nyilas Misi mindig élt benne, hát nem beszélhetett róla. Nagyon határozott törvénye volt annak, hogy miről beszél, miről nem. Amin dolgozott, arról soha. Utólag se nagyon. Felolvasni — odahaza, — mindig nagyon szeretett (apai örökség és apai képesség), de azt nem, amit ő írt. Azt csak a nyilvánosságnak, kénytelenségből és előtte mindig szörnyű lámpa-

lázal s azzal a fogadalommal, hogy ez az utolsó és soha többet ilyet nem vállal. Utána pedig mindig nagy feloldódással, mert abban a pillanatban, amint megszólalt s kedves hangja végigömlött a termen és egybefogta a hallgatókat, a lámpaláznak vége volt.

Nem beszélt arról, ami kimondásra készülöben forrt benne. Egyszer Leányfaluban — ez is sok év múlva volt —, mikor ott szomszédok voltunk, nálunk nagyon édesen belefeledkezett egy családi történetbe. S mikor befejezte, azt mondta jókedvűen:

— Na, hát ez belekerült nekem nyolevan pengőmbé. Annyit kaptam volna érte, ha megírom a Naplónak.

Ha egyszer elmondta, ha egyszer megformálta, már nem volt többé számára varázsa. Az is ott történt, hogy elmondott, elbeszélte egy részletet az „Életem Regényé”-ből. Azt, amikor édesapánk bántódottan, haragosan, fölényesen elmegy Istvádba a családjáért. De egészen új változatban. A feleségem meg is kérdezte tőle:

— De hogy is volt ez a dolog? Így, vagy ahogy megírtad?

Huncutul nevetett rá:

— Így kellett volna annak lenni.

Nem beszélhetett Debrecenről, mert Debrecennel tervei voltak. Debrecen örök otthona maradt, Patak örök börtöne volt. Patakkal aztán kibékült egyszer, a harmincas években, mikor meghívták oda s amikor nagy öröme már nem a régi Patakot találta ott. De ez nem jelentette azt, mintha ezzel helyreállott volna az érzések folytonossága: ami annakidején végleg megszakadt. Debrecen témája volt, Patak sérelme.

De borzasztó folytatás is lett az számára annak idején, Debrecen után.

Mi történhetett?

Zsiga a gimnáziumot Debrecenben kezdte el; amikor már semmiképpen sem lehetett tovább az elemi iskolában tartani, édesapánk befogta a két ökröt a szekérbe és elvitte a nagy fiát a kollégiumba. De mikor már a többi fiai miatt, — meg egy tüzvész miatt, amiben elégett a tügyi ház, — Patakra költözött, nem volt értelme annak, hogy Zsigmond Debrecenben maradjon. Ám bár a tanítása ott se került semmibe.

S így egy szeptemberre megjelent a pataki gimnáziumban a debreceni első diák; mi úgy tudtuk, Csathó Kálmánnal versenyeztek ők az első helyért és még azt is gyorsan hozzátettük, hogy „persze” Csathó Kálmánnak táblabíró volt az édesapja; hogy aztán ezt honnan vettük, sejtelmem sincs róla; de az biztos, hogy nem tőle. A bizonyítványok szerint pedig ő csak az elsőben volt jeles tanuló, a másodikban már csak jó. Csathó meg talán ötödmagával akkor is jeles.

Megérkezett és vasfalba ütközött, amin nem tudott áthatolni. Harmadfél év múlva karácsonyra — nem is az iskolai év végén — őt vagy hány szekundával hagyta ott az ősi iskolát; amint különben később egy másik lázadó bátyám, Dezső is hasonló módon; de hát az sohasem volt első eminens Debrecenben, sőt Patakon sem.

Mi történhetett itt vele? Csak az a csalódás tette, hogy ez már nem Debrecen többé, vagy talán az, hogy akkor kezdődött volna el az a harcok korszaka, amely mindent másnak mutatott neki, mint ahogy azt más látta s hogy éppen akkor kezdte volna érezni, hogy körülbelül akkor jár a helyes úton, ha másfelé megy, mint amerre küldik?

Ha ez így alakult ki benne, abban nagy része van Pataknak, mert ellensége volt az neki, a legelső perctől fogva. A kálvinista gimnáziumnak volt a legrosszabb korszaka; vaskalapja akkor volt a legkeményebb, tanárainak az átlagos életkora — ha már egyszer statisztikus vagyok — akkor volt a legmagasabb. Egy későbbi friss, megújult Patakkal, mely őt meg is hívta, ünnepelte, szerette és megbékéltette, meg is beszéltük ezt. Ők is így látták. Az én első gimnáziumi éveimből, amelyeket én ott jártam, nekem is csak egy vagy

két rokonszenves fiatal tanárarc él az emlékezetemben s azokról is tudom, csalódottak voltak, mint Zsiga. És el is menekültek onnan, mint ő. A törzsökösök, akik nem vágytak onnan el, kemény tanárok voltak; feleltetők, nem tanítók; rettegettek. S még egy külön nagy sérelmük is volt vele szemben, amit nem hallgattak el. Mert akkor már ő volt a harmadik Móricz-fiú a pataki kollégiumban. Mire őt édesapánk hazahozta, két fia már gimnazista volt; a második és a harmadik testvér: Pista és Dezső. S hogy ezekhez még egy harmadik is előkerül, mégpedig felülről, azoknál idősebb: ezt nem lehetett akkor elviselni egy pataki tanárnak. A Móricz-udvarban hat fiú volt!

— Mit gondol az az ács? Az talán mind a hat fiát ide akarja járatni, gimnáziumba?

Akkor ez igen értelmes beszédnek számított — de hát Móricz, az ács, éppen ezen az egy hangon nem értett. „Hátszen“ éppen azért ment Patakra, mert hat fia volt. A lánya már ott született meg, a kollégium városában; így lett kerek a hekszameter, amit a pataki diákok szerkesztettek meg a hét Móricz-testvér névsorából:

Zsigmond—Pista De—Zső Mik—lós Kari—Sándor I—duska.

— Azért tanár, hogy tanítson, örüljön neki, hogy tanítani valót adok neki, mondta mérgesen is, nevetve is, nagyon tiszteletlenül és nagyon magabizóan. Ő akarta a tanítatást, a paraszt fiú s nem édesanyánk, a pap lánya. Pataknak anyánk is örült, gyermekkorra éledt ott fel számára. Valamelyik híres, régebbi tanár — talán Szinnyey Gerzson, a szótáríró — nagyon jó barátságban volt Pallagi József nagyapánkkal, a pappal s két évre magához vette nevelőbe „Erzsit“, a József lányát, akiről az ő keze alatt derült ki, hogy a tanulás terén csodagyermek. Lányok akkor még nem végeztek, nem végezhetek gimnáziumot, de Erzsi együtt tanult a fiúkkal, csak gyorsabban, mint azok, mert neki nem is kellett tanulnia; amit egyszer hallott, az övé volt. Ez a két év alapozta meg az ő igazán humanista műveltségét — a hat fia számára. De nem sürgette a gyerekek taníttatását, inkább félt tőle. Csakhogy a Móricz fiúknak szeptemberre mindnek iskolában kellett lenniük, akármit szoltak ehhez a tanárok, a nehéz sors, és az édesanya. Mindig a fülemben van, ahogy még akkor, gyermekkoromban, előttem mondta édesapánknak:

— Nem bírjuk mi ezt, Bálint.

Bálint bírta; ezt az egyet mindig bírni kellett — a *tanárok* nem bírták. Annak a Bálintnak még az is bánata volt, mikor a lánya a hatodik gimnázium után átment az Oroszlán-utcai iparraiz iskolába; neki az valahogy már nem volt iskola.

Az az akkori Patak nemcsak igazságtalan, kegyetlen volt Zsigához. De hát az a fiú Móricz Zsigmond volt, .. csak éppen akkor még azt hitték róla, nem más, mint: Zsiga.

A fiúk, az osztálytársai hamarosan Sovány Kassziusznak nevezték, — mert sovány volt és hirtelenharagú, dühös természetű. Én magam azt tartottam róla, belül mindig is megmaradt soványnak. Az ő kövérsége nem volt szerves kövérség. Mindig sértődő maradt, de mérge hirtelen ellobbant. Nem is tudott haragudni. Sohasem hallottam sem tőle, sem róla, hogy haragosa lett volna valakinek. De akkor, azon a Patakon a haragra alkalmat adó esetek számára olyan gyorsan követhették egymást, hogy az iskolai élete akár egyetlenegy hosszú düh-roham is lehetett. De egy szűk kör szerette. Akik közel voltak hozzá, mindig is szerették. Marton János, pataki osztálytársa, ma pataki tanár, nem a későbbi írónak, hanem már ennek a pataki fiúnak a vonásaiban meglátja a kiemelkedőt, a nagyot. Az „udvar“ irgalmatlan volt a maga kritikájában és nem törődött vele, mit beszélnek a tanárok. Zsiga nem az udvarban bukott meg, hanem az iskolában. És nem is ő bukott meg, hanem az iskola.

Iskolai bizonyítványainak sora megmutatja, hogy romlott a viszony előbb lassan, majd mind sebesebben, közte és a tanárok között. S mert nem-

csak dühös volt, hanem konok is, — micsoda konokság kellett ahhoz, hogy Patak ellenére, hogy mindenkinek az ellenére mégis író legyen; és mikor egy egész ország vármegyéi kezdték az írásai miatt kiátkozni még a magyarságából is: mégis író maradjon; — a harmadik pataki évének mindjárt a karácsonyát több szekundás bizonyítvánnyal érte meg. Ekkor aztán szakított a nagyhírű iskolával, hátat fordított neki, kizárta magából és elzárta magát előle.

De szerencsére nem Patak volt a világ.

Először is édesapánk jobban ismerte a fiát, mint a tanárok és jobban a tanárokat, mint a fia. A szekundákra ő mindössze annyit mondott, hogy: ez az iskola nem ennek a fiúnak való. Éppen olyan megértője volt édesanyánk s akit vele egynek lehet venni, a testvére, Gyula bátyánk, a tanárigazgató, aki a pataki rossz véleményben akár az öccse igazolását is meg tudta látni. Zsigával az év első harmada után iskolát váltattak, s az új iskolájában az év végére megint jeles lett, mint volt Debrecenben. S aztán az is maradt végig. De ez a sikere éppen annyira nem érdekelte, mint ahogy a pataki katasztrófa sem úgy hatott rá, ahogy azt az ottani tanárok képzelték. A szóbeli érettségi reggelén azzal lepte meg a bátyját, hogy ő indul Pestre.

— Hogy mégy, te jó fiú?

— Gyalog.

Mert ő író lesz és az írónak nem kell érettségi.

Gyula bátyánknak minden tekintélyére szüksége volt ebben a pillanatban, hogy mégis ott tartsa. Végül is alighanem azzal győzött, hogy mint igazgató kijelentette: nem engedhet el egy jeles érettségizőt. Erre nem Zsigának van szüksége, hanem az iskolának.

De ő így tizenhat éves korától s az én kilenc éves koromtól kezdve megint csak nyári vendég lett Patakon, ahol a család egy ideig még maradt. Így aztán innen kezdve jó ideig megint nincsenek róla közvetlen emlékeim. Debrecenben én őt csak akkor láttam, mikor ő már ott teológus volt, vagy már az sem, hanem jogász és újságíró, én meg a harmadik vagy negyedik gimnázium végén. Kisújszállásról hazafelé menet kiszálltam nála, hogy együtt menjünk tovább. Debreceni emlékeim: ott ettem életemben először szafaládét, — a Zsiga diák-ebédje, — és ott tanultam meg szobát seperi, — tőle. A hónapos szobáját bízta rám de rosszul fogtam a seprűt. Kivette a kezemből, megmutatta, hogy kell és megmagyarázta:

— Ne told, hanem húzd a seprűt; húzd magad felé. Akkor nem poroz.

Nem emlékszem rá, hogy valaha is dolgozott volna más szerszámmal, mint az írógéppel, de nem azért, mintha nem lett volna rá keze. Csak ideje nem volt hozzá. Más technikával dolgozott, mint az ácsok. S ki is dolgozott magának, — más sohasem tudta azt tőle átvenni, — egy olyan új technikát, ami csak az övé volt, olyat, ami túl volt a technikán: a Móricz Zsigmond stílusát.

De beszélgetéseire akkorról nem nagyon emlékszem; igaz, akkor még mindig csak 13 vagy 14 éves voltam, nem láthatott bennem olyan hallgatót, aki előtt jó hangosan tépelődni. És mégis azt gondolom, Debrecen nem volt benne mélyebb réteg, mint Patak. Oda vonzódott, oda menekült, de harcolnia mindig Patakkal kellett. Írói egyéniségét talán éppen az jellemzi legelső sorban, hogy ez a két réteg összekeveredett benne egymással, ahogy azt a Légy Jó Mindhalálig világosan mutatja is. Hiszen ami szenvedés ebben a gyermekdrámában, ebben a költői alakban elmondott vallomásban van, az Patak. Lehet a lottó történet debreceni, — talán ottani újságíró éveinek parányi eseménye, ami csak benne vált aztán szimbólummá, — lehetnek azok az alakok, a nevek és kétségtelenül az a tanári kar, az iskolai levegő, ámbár a tanári kar alakjainak egy része, az üldözők, a vasfejúek csak pataki emlékekből állhattak össze élő alakokká, — a szenvedés azonban pataki benne. S ha a szenvedés, akkor a lényeges mondanivaló is. Nyilas Misi nem Debrecenben:

Patakon került szembe a felnőttekkel, a tanárokkal, az idegen atmoszférával, a fallal, amit hiába ostromolt aztán egész életén át. Patakon ment ő át a maga iskoláján, nem Debrecenben. A debreceni évek még az aranykor volt, a megszületés előttről való. Az emlékezésnek ebbe a keretébe Patakon került bele a kétségbeesés, az elhagyatottság, a lázadás. Nemrégiben valami olyat írt róla egy „hive“, hogy „Móricz Zsigmond sohasem ment el a végsőkéig s elég józan volt abban, hogy az utolsó pont előtt megálljon.“ Ez lehetett volna igaz Debrecenben, de nem volt az Patakon. Ez a „józan ember“ ott öt szekundáig dacolt, lázadt, ez a „józan ember“ ott ezzel kiszakította magát az iskolai közösségből és vele az emberiből, mert számára akkor az iskola volt a világ. Ami ezután következett, az már a halott türelme volt az élők iránt: engedni a felnőtteknek, hogy megmentse a testet.

Zsigát Patak nem törte le. Lázadóvá és ítélővé tette.

S ahogy ezek az emlékezések újra kelnek bennem és elemzésbe mennek át, eszembe jut egy még régebbi időkből szóló családi történet is, aminek meg úgy kell szerepelnie ebben a Nyilas Misi történetében, mint ahogy az alapfalakba beépített kő a házban. Tügyön, — amit Pütyögnek írnak de a „tügyiek“, legalább a mi időnkben, így egyszerűsítettek le, kimondható falunévre, — ahol Patak előtt laktunk s ahol ő az elemi iskolát járta, a tanító egyszer a dézsa-hordó rúddal úgy megverte, hogy ölben kellett haza vinni. Nem tudom, nem tudhatom, miért és hogy történt ez; sohasem kérdeztem meg tőle s ő nem beszélt róla; tudtommal meg sem írta. De eltűnhetett-e benne nyomtalanul, holott a család emlékszik rá? Én nem a magam emlékéből tudom; mikor ő tízéves volt, én három; nyilvánvalóan édesanyánk mondta ezt el nekem s úgy mondta el, hogy ma is emlékszem rá. De hát egy ilyen veréshez kettő kell, — az egyik, aki okot ad rá. Nincs olyan tanító, aki csak úgy rárohanjon egy gyerekre és félig agyonverje, különösen ha annak a gyereknek az apja arról híres a faluban, hogy a baltával senki sem tud jobban bánni és akiről meg is írta az „Életem regénye“ azt az éjszakai jelenetet, mikor bezörgött az ablakon édesanyánkhhoz: „Agyonütöttem Hallgató sógort“.

Milyen dac, milyen indulatok éltek ebben a „józan ember“-ben, hogy már a népiskolában ilyen módon került szembe a felnőttel, a tanítóval, — a multtal, ami előtte áll s ami elzárja a jövőtől?

A pataki összeomlás után a feloldódást a család hozta meg. És így ez a pataki lázadása volt az ára annak, hogy rájöhetett légyen: van remény. Patakban csalódott, de a családban nem s így az emberekben mégsem. Apja, anyja mindig írói alakjai, írói forrásai maradtak s egyiket sem merítette ki soha. Bátyja is mindig vele volt, — az, aki magával vitte Kisújszállásra. — s hőse is volt. Filozófiája is ennek a nagybátyáknak az utolsó szavai lettek:

— Véges, véges a mindenség!

Így aztán a Légy Jónak nemcsak a drámai része csapódott le élményeiből, hanem befejezése is. A Légy Jónak nem azért nem tragikus a vége, mintha Móricz Zsigmond ki akart volna térni a tragédia elől, — mint ahogy megtette, kényszerből, az Uri Muri első színpadi változatában, — de a Légy jó nem tragédia, hanem az élet; vagyis egyszerre ez is, az is, írójának az élete ez; önarokép. Nem Debrecennek, nem is Pataknak, nem is az iskolának, írójának a képe az, aki attól kezdve, hogy először kitette a lábát a családból, mindig harcolt, mindig szembenállott a „nagyokkal“, a tanárokkal, a vas-kalappal, a multbeli kövekkel, s akit megkergethettek, megkínsozhattak, elnyomhattak, de aki mégsem bukott el, mert otthon, mert önmagában mindig megújult. Móricz Zsigmond Debrecenben tanult meg látni, Patakon ítélni, Kisújszálláson túlélni. Túlélni a bajt.

És még az is benne van ebben a képben, hogy szenvedélyében nem volt igazságos. Különben is ő nem igazságos volt, hanem: jó. Itt Debrecennek akasztja a nyakába azt, amit Patak vétett ellene: mert Pataknak még a nevét

sem akarja többet kimondani. De mert jó, mindjárt fizet is érte: Debrecennek juttatja azt az új lelket, ami Patakon érlelődött meg benne!

Az öccsnek pedig ez a tűnődése, ami emlékekből fakad, de lényegében mégis olyan elemeknek az összekapcsolása, amelyeknek az együvé tartozásága csak jóval később nyilvánult meg előtte, annyiban jogosult, hogy a későbbi évek alatt, mikor újra egymás mellett folyt az életünk, mikor én hatodik, hetedik gimnazista voltam, majd érettségiző: mindig jobban elfogadott engem olyannak, akinek hallgatása az ő számára szükséges. Addig édesanyánk volt az egyetlen „első közönsége“. Zsigának fontos volt a közlés. Fontos volt, hogy amit gondolt, szavakba formálja meg, hogy hangosan kimondja, hogy kipróbálja a keresett hatást, hogy másról sugározzék vissza rá a kép, amit alkot. Édes anyáknak sok-sok délután, azután nekem sok sétán mondta el, ami benne forrt. Mi ketten láttuk legközelebről — a házassága előtt, — hogy érlelte magát íróvá. Élete a szakadatlan munka volt s ezt a munka oldalát nekünk mindig szabadon mutatta meg. Édesanyáknak, majd nekem is olvasott magyar verseket, újra elővette az összegyűjtött népdalokat, fejtegette a prozódia, kereste a magyar „ösi“ formát, a dal ritmusát, a gondolatát, a kifejező, a végleges alakot. Kantot olvasott nekünk és Spencer Herbertet, akivel egy időben, fiatal korában sokat foglalkozott. De mindennel sokat foglalkozott; az egész élete szakadatlan foglalkozás volt. Benne megvolt ugyanaz az építő erő, ami Goethében: maga építette önmagát. Sohasem érdekelte más, csak az, amit meg is kellett volna írnia. Szüntelen jegyzett, de nem tudok róla, hogy a jegyzeteit használta volna, mikor dolgozott. Amit felírt, az csak arra kellett neki, hogy a kezével, az újjaival, az egész testével rögzítse az élményt, ami fontos volt számára. De nem azon a módon dolgozott, ahogy a tudós, aki céduláit rendezgeti, mielőtt témájába bele kezdene. Neki nem volt napirendje: az ő rendje a munka volt. Éjszaka kelt fel, hogy írhasson, ha úgy kellett írnia; vendégeit hagyta ott, hogy lefekhessék és várhassa az éjszakai órát, mikorra megint kiforrott benne valami, amit már csak éppen írnia kell. Nem volt számára semmiféle belső megkötöttség: ihletben írt.

Belső nem, de külső igen. Az egész külvilág, amely nem akarta őt, Osváth Ernő, aki a Nyugat számára felfedezte, az első regényét eldobatta vele. Igaz, mikor megtudta, hogy ez a „józan ember“ neki, a szerkesztőnek egy megjegyzésére az egész regényt elégette, kétségbeesett s azt mondta: „Soha életében nem fog többet ilyen szépet írni.“ De közölni nem akarta.

Az első regény, amit Zsiga meg akart írni neki, — mert akkor mindjárt regényt kért tőle, — a Rózsa Sándor volt. De ez nem kellett Osváthnak. Negyven évig hordta magában ezt az alakját, míg végre egy részét megírhatta.

S ez volt a legjobb, ez volt az egyetlen szerkesztője, aki azt akarta, hogy írjon. Kiadói mindig ott álltak közte és azok között, akiknek beszélni akart. Megint a nagyok világa! Mindig a vassal! A Pesti Hírlap nem tette írójává: azért vette oda, mert már író volt. S aztán szó nélkül kivetette magából, mikor az első világháború után túlzás volt a Móricz Zsigmond féle népiség a „jobb köröknek.“ Miklós Andor oda gyűjtötte magához, mert akkor már nemcsak író volt, de nagy név is volt és a Móricz Zsigmond neve megérte neki azt, hogy a kedvéért eltűnjön valamit az íróból. A szerződést, amit adott neki, sohasem tartotta meg. A Móricz Zsigmond-könyveket sohasem lehetett teljes sorozatban megkapni; amíg Vadnai vezette az Athenaeumot, az ő kötetiből évente csak annyit adtak ki, ami kellett a karácsonyi könyvpiacra vagy könyvnapra. Előlegekre szorították; adósságokba kergették; Miklós Andor sohasem engedte meg, hogy az „Erdély“-ről megírják: nem trilógia az, hanem tetralógia. Nem kellett neki a záró kötet. Zsiga nem is írhatta meg soha ennek a nagy regénynek a befejező részét. S mikor végre egy kötetben kiadták: talán tíz ívet kihúztak belőle, hogy hosszú! A magyar egykötetes kiadás nem teljes, — a Zsolnay-féle német egykötetes, ami körülbelül ugyan-

akkor jelent meg Bécsben, mint ez Pesten, az. Magyarul csak a külön kötetes kiadásban lehet az egészet olvasni.

— A házasságával ér véget a harmadik kötet, mondta nekem Zsiga inkább elképedve, semmint elkeseredve. Megszokta, hogy ez az ő sorsa a „nagyok“ közt. Mikor az utolsó gyűjteményes kiadása megjelent, — nagyon szűk válogatásban, — s mikor a kiadást elkapkodták, a kiadó táviratokkal tiltotta le az eladást a vidéken dolgozó ügynököknél, — nemhogy tovább nyomatta volna a sorozatot. És az egyes köteteket ekkor sem egészítették ki.

A kiadónak nem volt az szíve ügye, hogy Móricz Zsigmond terjedjen. Móricz Zsigmond nagy tehertétel is volt egy kiadó számára s Az Esték nem szerettek ujjat húzni azzal a vármegyével, amelyik csendőrökkel vitette be reggel Veres Pétert, mert hírt kapott róla, hogy este Móricz Zsigmond váratlanul meglátogatta.

De ez a sok gátlás mind kívül volt, nem belül.

Belül az alkotás volt, a dac volt és az a biztonság, hogy ő jobban tudja, mint azok, akik nem akarják. Neki csak egy útja volt s irányválasztásában nem számított, hogy azok kint mit akarnak. Azokkal csak dacolt; küzdelmei önmagával voltak.

Tele volt tervvel, — úgy ment el. A tervei közt mindig élt Debrecen és ennél fogva kimondatlanul élt Patak is. A legutolsó nyarán kétszer is beszélt egy regény-gondolatáról, egy debreceni regényről, arról, amivel az egész magyar sorsot egybe akarta fogni. Nem a témáját mondta el, hanem a problémáját. Ezt az egyet újra megkérdeztem tőle egyszer, hogy mondja el megint: mégsem tudtam megjegyezni. Csak az érzésemet tudom elmondani róla s nem azt, amit ő mondott. Tudom, ez lett volna a leghatalmasabb, a leggazdagabb; ez nem a múlt lett volna, hanem a jelen. S ennél fogva a jövő is. — De hiába is maradt volna meg a terv: ki írná azt meg, amit ő nem akart többé megírni?

Ez volt az egyetlen készülő témája, amiről egészen fiatal kora óta előre beszélt nekem. Régente a dráma-terveit még hangosan kellett formálnia s ahhoz én is jó voltam első közegnek. Ezt most azért mondta volna el, mert benne volt az a lemondás, hogy erre már úgysem kerül sor?

Nem került, de nem azért, mert a külső világ nem akarta, hanem azért, mert ő fáradt bele. Nem akart élni, azért ment el. Élete vége az a nagy család volt, amit Patak személyesített meg számára legélesebben s amiből annak idején még a család megmentette. Élete végén már család sem volt, amely mellette állott volna, csak csalódásai voltak teljesek. Kiadója már egészen csak látszat-kiadója volt; már csak szerződés volt, de kiadás nem; és más kiadóra nem volt lehetősége: a magyar kultúrában nem volt kiadó a Móricz Zsigmond számára. A Kelet Népének a sikertelensége pedig azt akarta vele elhíttetni, hogy nemcsak kiadója nincs, de közönsége sincs. S nemcsak közönsége nincs: fiatal írók sincsenek. A családjától elidegenítette a fogadott lánya, aki kimeríthetetlen témaforrás, írásaiban két új réteg, a Csibe-noveilák, a zord, a már tovább nem is fokozható erejű záró akkord nyersanyaga, de aki családtagnak elviselhetetlen. A kortársai kihaltak, magában maradt. S mintha a bomlást a válása indította volna meg. Talán akkor érezte meg legelőször, hogy nem feltétlenül jó, amit mások ellenzése csinál? A halott első feleség előtt sohasem tudta igazolni a második asszonyt. Egy kritikusa meg azt írta róla egy bemutatója után: „Törvényt kellene hozni, hogy Móricz Zsigmond ne írjon darabot.“ —

— Törvényt, az én darabjaim ellen? — mondta nekem Leányfaluban, a szép nagy kertben, abban a szép, nagy darab külön csalódásban, amit a gyerekei kerültek s amiben a kertészkedése sehogysem sikerült.

Még az eszményeiben is csalódott. A magyar népről beszélt egyszer nekem s arról, hogy mit ér a népnek a kultúra:

— Hát a vége az lesz, hogy hiába, hogy rossz oldalon harcoltam?

A nyilas idők nagyon rossz képből mutatták ezt a népet neki.

Nem volt miért élnie, nem élt tovább.

Életében mindig került az orvosokat; alig is volt dolga közülük másokkal, mint akik elrontották a lábát, reumának nézve az izomszakadást. Nem akart orvost látni. Mikor már szélütötten feküdt s másként nem tudott tiltakozni, még mozogható fél kezével kapaszkodott az ágy szélébe, hogy ne vigyék gyógyítani.

Megmondta előre: az első világháború alatt tizenhat kilót fogyott, a másodikat nem fogja kibírni.

A második Patakot nem bírhatta ki. De nem győzték le: ő volt a csalódott, ő győzte le az embereket. Nem az ő útja volt rossz: az embereké volt az. S azért ment el, mert nem tartotta érdemesnek, hogy azért a „Patakért” megmaradjon.

KOLTAY-KASTNER JENŐ:

GIORDANO BRUNO A MAGYAR IRODALOMBAN

(Halálának negyedfélszázados évfordulójára.)

Hegel azt mondja Bruno filozófiájáról, hogy az „nagy kezdet”-et jelentett, mert „először fogta fel a világegyetemet a maga fejlődésében egy célra irányuló rendszerként”,¹ s Engels Frigyes azok közt dicséri, akik „az egyház szellemi diktatúráját megtörték”, akikben „az újonnan felfedezett görög filozófiából táplálkozó derűs szabadgondolkodás egyre mélyebb gyökeret vert” és akik „előkészítették a XVIII. század materializmusát”.² A Szovjet Tudományos Akadémia legfontosabb olasz műveinek újabb fordításával,³ a lenin-grádi egyetem filológiai intézete a Noroff Ábrahám által 1866-ban Párisban megvásárolt fontos Bruno-kéziratok kiállításával ünnepelte meg az évfordulót.⁴ Folyóiratunk azzal akar emlékének áldozni, hogy Giordano Brunonak a magyar szellemi életéhez való viszonya felett tart rövid szemlét.

Giordano Bruno,⁵ aki Nápoly melletti szülővároskájáról (sz. 1584) szerette magát „a Nolai”-nak nevezni, szabad gondolkodásmódja miatt gyorsan elhagyta a dominikánus rendet, melynek ifjúkorában tagja volt, és mint vándortudós tanított már Toulouseban (1579–81), Párisban (1581–83, 85–86), talán Oxfordban, s járt Genfben, Lyonban, Londonban (1583–85), Mainzban, Marburgban, mielőtt Wittenbergben megállapodott volna, melynek egyetemén 1586. aug. 20-tól 1588. március 8-ig tanított s — mint búcsúbeszédéből kitűnik —, életének legnagyobb pedagógiai sikereit aratta. Korábbi munkái Párisban és Londonban jelentek meg. Bennük egyrészt latinul fejleszti tovább Raimundus Lullus (1234–1315) Ars Magna-jának alapjában véve Aristoteles-ellenes mnemotechnikai módszerét, másrészt olasz nyelven fordul úgy a skolasztika teológiát kiszolgáló bölcselete, valamint a humanizmus homocentrikus erkölcsfilozófiája ellen, Copernicus (1473–1543) fizikájára alapítva a maga

¹ Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Sämtliche Werke. Stuttgart. 1928. XIX. köt. 224–244. II.

² A természet dialektikája, Budapest, Szikra, 1948. 10. 1.

³ M. A. Djinnik moszkvai filozófus szerkesztésében és bevezető tanulmányával. Moszkva, 1949.

⁴ A Noroff-iratokról I. Chr. Sigwart, Kleine Schriften, Freiburg, 1881. I. köt. 295. kk. II.; Bruno, Op. lat. conscripta III. köt. XVII–XXIX, XLIX. II. Hirt ad a kiállításról az Italia che scrive 1950. ápr. 4-i száma, 70. 1.

⁵ Legjobb életrajzát V. Spampinato írta meg (Messina, 1921.). A bevezető fejezet Bruno európai hírééről szól de Magyarországról nem történik benne említés.

vizsgálódásait. A szabad gondolkodás ez első képviselőjének olasz művei tele vannak a messze jövőbe nyúló egyéb kezdeményezésekkel is: minden neoplatonikus világlélek- és szellemkeresés ellenére ő állítja először — bár még igen bizonytalanul — az anyag elsőleges voltát, a szervetlen és szerves világ egységét, az élőnek az életteltől való származását.⁶

Mint halála után tanítványai által kiadott előadásai bizonyítják, erősen meg kellett ugyan alkudnia a fennálló egyetemi hagyományokkal — hiszen így sem taníthatott soká egy helyen —, mégis azok a magyar ifjak, akik 1586–88 közt Wittenbergben jártak, egészen új szellemet kellett hogy merítsenek tanításából. A fogékonyság eziránt alkalmasint nem is hiányzott bennük. Raimundus Lullusnak már a 16. század közepén akad magyar követője a kalandortermészetű Paulus Scalichius de Lika-ban;⁷ Petrus Lascovius Mondulatus egy évvel Bruno odaérkezése előtt Wittenbergben kiadott *De homine*-je olyan szerzőket idéz, akik a Nolaínak is kedvenc írói: Pythagorast, Demokritost, Plátót, Marsilius Ficinust, Pico della Mirandolát, Cusanust,⁸ sőt már Dudich András leveleiben is sok Giordano Brunoéval rokon gondolatot találunk.¹⁰ Közvetlen hatásra azonban csak Decsi Csímor Jánosnál gondolhatunk, aki 1587 és 89 közt tanult Wittenbergben s aki — mint Morvay Győző rá felhívta a figyelmet¹¹ — az ok és okozat elméletében az olasz bölcselet követi azzal, hogy ő is eltér a vallásos felfogástól és természettudományos magyarázatot keres.

Az igen kiterjedt Bruno-irodalom csak egy magyar ifjú nevét ismeri, aki a Nolaival közelebbi ismeretségben állt. Ez br. Forgách Simon főpohárnok kisebb fia, Zsigmond nádor és Ferenc esztergomi érsek testvéröccse, Mihály (1569–1603). Ő 1587–89-ben tanult Wittenbergben s ott egy Hans von Warningsdorf nevű diáktársának emlékkönyvébe Giordano Brunoval együtt írta be a nevét.¹² Rövid itthon tartózkodás után aztán Forgách Mihály mentorával, Krakói Demeterral Páduába indult, ahol 1589 nyaratól 1592 tavaszáig tartózkodott.¹³ Meleg barátságot kötött itt egy Valens Acidalius (Havekenthal) nevű humanista érdeklődésű német orvostanhallgatóval (1567–1595), aki nem-sokára a bolognai egyetemre távozott és onnan 1592. január 21. és március 3. közt öt latin levelet írt magyar társához, melyeket a szép tehetségű humanista költő korai tragikus halála után egyéb leveleivel együtt fivére kiadott 1606-ban Hanauban,¹⁴ Forgách Mihály válaszlai ismeretlenek. Mindjárt az első levélben Acidalius aziránt érdeklődik, igaz-e hogy Jordanus Brunus, kit barátja Wittenbergben ismert, most Páduában él és tanít. S kérdi, hogyan

⁶ Brunnhofer (Brunos Weltanschauung u. Verhängniss aus den Quellen dargestellt. Leipzig. 1882) szerint Bruno Darwin és Heckel előfuiára.

⁷ Summa terminorum metaphisicorum Jorani Nolani... Marburg. 1609; Nositz János, Artificium Aristotelico-Lullium-Rameum... Brieg. 1614.

⁸ De resolutione alphabetaria sive perfectissimo ad omne genus scientiarum metodo. Basileae, 1559. Domenico Berti, Giordano Bruno da Nola, sua vita e sua dottrina. Torino, 1889. 72. 1. 2. jegyz. — App. Hung. III, 1785. sz.; I, 350. sz. — RMK. III, 461, 508, 510. sz.

⁹ De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus lib. II. — App. III, 744. sz.

¹⁰ Pierre Costil, André Dudich humaniste hongrois 1533–1589. Paris, 1935. 369. 1. 1. jegyz.

¹¹ Magyar Középiskola. Budapest, 1914. évf. 297–98. II.

¹² Chr. Sigwart, id. mű I. köt. 293–95. II. Az emlékkönyv a stuttgarti könyvtárba került.

¹³ 10. 1.; Forgách Mihályról I. Nagy Iván. Magyarorsz. családai. IV. 203. 1.; Bártfai Szabó László, A Forgách-család története, Esztergom. 1910. 491–494. II.; Óváry Lipót, A magy. tud. akad. történeti bizottságának oklevélmásolatai. Bp. 1894. II, 1064. sz.; Veress Endre, Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Fontes rerum hungaricum. I, 94, 98, 99, 237, 239–242. Az Acidalius-leveleket nem ismeri.

¹⁴ Valens Acidalii Epistolarum centuria I. Hannoveriae 1606. A II, III, VIII, IX, X. levelek szólnak Forgách-hoz. Életéről: Allg. Deutsche Biogr. I. köt. 31. 1.

mert Itáliába visszatérni, honnan egykor — mint maga elbeszélte — (mint aposztrofának) menekülnie kellett. Igen csodálkozik a dolgon, nem is akarja a hírt elhinni, míg társa fel nem világosítja őt a valóságról.¹⁵

Pedig a hír igaz volt. Rövidebb prágai és helmstädti tartózkodás után az olasz filozófus majnai Frankfurthban álnapodott meg, hol több latinnyelvű verses filozófiai munkát adott ki, melyek gondolatát legértetesebb fogalmazásban tartalmazzák, aztán 1591 szeptemberében Giovanni Mocenigo előkelő velencei nemes hívására és bízva annak családjának nagy befolyásában, Velencébe jött, honnan ismételtén átrándult hosszabb-rövidebb időre Páduába, bár az ottani egyetemen nem tanított. Újabbán A. Corsano¹⁶ meggyőzően bizonyította, hogy Bruno hazatérése azzal a „heroikus szenvedély”-ével magyarázandó, mellyel filozófiáját a gyakorlati életbe ültetve át, egy dogmától mentes filantropikus és panteista deizmus alapján akart egyesíteni minden vallást. E tervnek előbb a szabad velencei köztársaságot, aztán magát VIII. Kelemen pápát is meg akarta nyerni. Forgách Mihály — bár Acidaliusnak köszöndött könyvei közt Seneca és egy Lexikon mellett Arius is szerepel s már korábban Justus Lipsiussal lépett levélbeli érintkezésbe, mi nyílt szellemi érdeklődéséről tanúskodik¹⁷ — úgy látszik, volt wittenbergi tanárától és ismerősétől távoltartotta magát. Utolsó levelében már Acidalius is csak úgy beszél róla, mint „ama szofistáról”, akiről nap nap után különböző hihetetlen dolgokat hall.¹⁸ A velencei inkvizíció valóban másfél hónappal utóbb, május 23-án tanítványának, Giovanni Mocenigonak galád feljelentése alapján letartóztatta s hosszas kihallgatás után Rómába szállíttatta, ahol, mivel tanainak visszavonását megtagadta, 1600. február 17-én a Campo di Fiorin máglyahalállal végezte életét.

Giordanno Brunno máglyahalálának hírért először egy *Macchiavellisatio* című névtelen röpirat kürtölte világgá, mely, címlapja szerint, 1621-ben, Saragossában jelent meg s függetlenként a neumarkti születésű (1576) Schoppe (Scioppius) Gáspárnak a kivégzés napján Rittershausen Konrádhoz, az alt-dorfi egyetem rektorához és volt jogprofesszorához intézett levelét tartalmazza.¹⁹ A velencei kihallgatási jegyzőkönyvek közléséig (1868)²⁰ ez az első kiadása óta sokszor újra nyomtatott és különböző nyelvekre lefordított levél volt, a Nolai munkáiban elég sűrűn elszórt önéletrajzi adatok mellett, Bruno biográfiájának egyedüli forrása. A protestáns származású Schoppe ugyanis Prágában Wacker Mátyás császári tanácsos környezetébe került, katolizált és elkísérte őt római követségében. Ott elnyerte VIII. Kelemen pápa és III. Fülöp spanyol király bizalmát és az inkvizíció kongregációja dékánjának, Luigi Madruzzi bíbornoknak palotájában lakott, melynek dísztermében hirdették ki Bruno előtt a halálos ítéletet. Jelen volt ezen a gyászos aktuson, valamint a filozófus kivégzésén is, így értesüléseit életéről és tanairól a leg-hitelesebb forrásból meríthette.

A Bruno-irodalom azonban tanácstalanul áll a probléma előtt, hogyan került e páratlanul fontos levél a névtelen röpiratba. Magyar irodalomtörténész van hivatva számára felderíteni,²¹ hogy a *Macchiavellisatio* Alvinczi Péter kassai református lelkész politikai vitáirata Pázmány Péter ellen, mely nem 1621-ben, hanem — mint Balásfy Tamás 1620-ban Bécsben kiadott két

¹⁵ Id. mű 10. l.

¹⁶ Il pensiero di Giordano Bruno. Biblioteca del risorgimento, Firenze, 1940, 265. kk. II. Felfogását Luigi Firpo is osztja: Il processo di Giordano Bruno, Quaderni della Rivista Storica Italiana. Napoli, 1949.

¹⁷ Vargha Anna, Justus Lipsius és a magyar szellemi élet, Budapest, 1942, 46–50, 123. kk. II.

¹⁸ Id. mű 38. l.

¹⁹ App. Hung. II, 785. sz.; RMK. II, 399. sz.

²⁰ D. Berti id. mű I. kiad.

²¹ A kérdés részletesebb kidolgozása legközelebb olasz folyóiratban jelenik meg.

feleletéből és Alvinczinek már ugyanebben az évben kelt viszontválaszából kitűnik²² — 1620-ban jelent meg, mégpedig nem Saragossában, hanem Kassán vagy valamely németországi nyomdában, esetleg Wittenbergben, ahol Alvinczi 1598-ban tanult volt és ahol az eltűnt egykori wittenbergi professzorról és termékeny filozófusról hallhatott²³ Mikor a 30 éves háború kezdődő viharában, mint a győzedelmesen előnyomuló Bethlen Gábor és a cseh királlyá lett pfalzi választófejedelem párthíve, tollal hadakozik a Bécsbe menekült esztergomi érsek ellen, aki az előző évben a magyar protestánsokra igyekezett hárítani az európai közvélemény előtt a felelősséget a háború borzalmaiért, azután pedig olyan vitairatot sugalmazott, mely ékezt akart verni Bethlen Gábor, V. Frigyes cseh király és a francia-angol-belga protestáns-unió közé — nem Giordano Bruno híre feküdt szívében, hanem Scioppiuson akart vele egyet ütni.²⁴ Ez a „canis grammaticus” ugyanis nemcsak aprólékos és cívódó filológus volt, hanem VIII. Kelemen pápa igen mozgékony ügynöke is. Előbb a katolikus liga összekovácsolásán fáradozott, azután, főleg hirhadt *Classicum belli sacri*-jával (1619), mint II. Ferdinand tanácsosa, kinél először még stájer fejedelem korában, Pázmány ott tartózkodása idején járt Grácban, a protestánsok elleni háborúra uszított.²⁵ Volte hát jobb visszavágás Pázmány „machiavellisztikus” érveire, mint annak megmutatása, hogy II. Ferdinand tanácsnokának a Rittershausenhoz írott levél cinikus helyeslése és felháborító gúnyolódásának kíséretével a katolikusok így bánnak a más vallási felfogáson levőkkel? Vele Alvinczi és német barátai akaratlanul nagy szolgálatot tettek a Bruno-irodalomnak.

Rendkívül érdekes nyomon követni, hogy a 17–18. századi német és francia életrajzi lexikonokban, filozófiatörténetekben, hogyan gazdagodik színesedik a nolai filozófus életrajza aszerint, hogy a kompilátornak Bruno melyik munkája akadt keze ügyébe, mert szinte valamennyien felpanaszolják, hogy művei igen ritkák, nehezen hozzáférhetők, teljes gyűjteményük pedig egyenest megszerezhetetlen. Apáczaai Csere János — bár beszél Raimundus Lullusról, Gaza Teodorról, Trapeuntiusról, Valláról, Servet Mihályról, Bezáról, Tycho Bracheról, Scaligerusról²⁶ — nem tud róla, de Johann Jakob Brucker filozófiatörténetének a kolozsvári ref. kollégium nyomdájának betűivel 1768-ban nyomtatott kompendiuma már beszél Bruno esodálatos ingeniumáról, buja fantáziájáról, abnormális lelkületéről és sajnálja, hogy latin verseinek homályos volta és gondolatának ingadozása miatt nem lehet tanítását világosan összefoglalni.²⁷ A 18. század racionalizmusa általában ezt kifogásolja benne, s az ateizmus mellett hovatovább nagyobb hangsúlyt helyez arra a realiztikus társadalomkritikára, mellyel tele van legtöbb olasznyelvű munkája. A „jakobinus” Brunot már Pierre Bayle *Dictionnaire historique*-je fel-

²² RMK. III. 1280, 1281. sz.; II. 339. sz. Teljesen téves V. Salvestrini Bruno-bibliográfiájának (Pisa, 1926, 207. sz.) ama adata, hogy a Macchiavellisatio Ingolstadtban jelent meg és szerzője maga Scioppius.

²³ Alvincziről: H. Kiss Kálmán, Alvinczi Péter, a kassai magyar pap. Prot. egyh. és isk. lap 1893: 780. kk. II., ifj. Imre Sándor, Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. Hm. Vásárhely, 1898.

²⁴ Pázmány, *Falsae originis motuum Hungarorum succincta refutatio*. Posenii, 1619 (Opera Omnia, Ser. lat. VI. köt. 469. kk. II.) — Secretissima instructio gallo-britannobatava Federico V. comiti Palatino Electori data. Vienna, 1620, Imre S. id. mű 75. kk. II. Az egykorú vitairadalomról általában I. Richard Krebs, Die politische Publicistik der Jesuiten u. ihrer Gegner in den letzten Jahrzehnten vor Ausbruch des 30 jährigen Krieges. Halleische Abhandlungen zur neueren Geschichte, XXV. füz. Halle, 1890.

²⁵ H. Kowallek, Über Gaspar Scioppius. Forschungen zur deutschen Geschichte. Vol. I. Göttingen, 1871. 403–482. II.; Krebs id. mű; Allg. Deutsche Biogr. XXXIII. köt. 479–84. II.; Ch. Bartholomèss, J. Bruno, Paris, 1846–47. I. köt. 319–340 II., Fr. Meinecke, Die Idee der Staatsraison, 1914. 114. kk. II.

²⁶ Magyar encyklopaedia. Utrecht, 1653.

²⁷ Johann Jakob Brucker, Compendium Historiae Philosophicae. Claudiopoli, 1768. 428–430. §.

fedezi. Nem lehetetlen, hogy valami ilyenféle kapcsolatban került Rákóczy neve Charles Etienne Jordan prenzlowi francia luteránus lelképásztor és Nagy Frigyes barátja Brunoról szóló könyvének címlapjára is.²⁸

Ami a racionalizmus számára súlyos hiba volt, érdemmé változik a romantikusok előtt. Jacobi és Schelling Brunoban úgyszólván kizárólag költői panteizmusát értékeli.²⁹ Tőlük részben függetlenül egy németül író nyitrai orvos, Petőcz Mihály — bizonyára a Nolainak akkoriban először összegyűjtött és újranyomatott munkáinak olvasása eredményeként³⁰ — átvette az olasz filozófus számos gondolatát.³¹

Újabb fordulatot jelentett Bruno európai hírének további alakulásában az a körülmény, hogy azok az olasz írók és politikusok, akik az egyházi állam felszámolásával és Rómának fővárosul való kikiáltásával Itália nemzeti egységét készültek megvalósítani, az ő nevét írták a pápaság elleni küzdelem zászlajára. Gabriele Rossetti londoni száműzetésében úgy képzelte, hogy a kiváló filozófus máglyahalála óta nem szüntek meg titkos társaságok pápával dacoló sugallatát követni.³² S mikor a hő óhajítás 1870-ben teljesült, az új olasz állam a katolikus reakció ellen Bruno mártíriumát tartotta oda védőpajzsul, egyszersmind a természettudományos gondolkodás és a haladás nagy képviselőjét is dicsőítve benne. Ennek az irányzatnak legjellemzőbb képviselője a száműzetésből hazatért David Levi könyve,³³ mely szerint a „brunizmus“ az elnyomatások alatt szétszaggatott egykori Itália társadalmának lelke, mozgatója, bátorítója és biztatója volt. Mellékesen jegyezzük meg, hogy akadt Levinek nálunk Lusztig Gézában egy kései követője, sőt plagizálója, de írása annyira komolytalan, hogy említést csak szemlénk teljességéért érdemel.³⁴

Róma elfoglalása az olasz kormányesapatok által, Giordano Bruno ünnepe is volt. Ezért azonnal megindult a mozgalom, hogy az új egységes olasz állam első szobrát a frissen megszerzett fővárosban, máglyahalálának helyén, a Campo di Fiorin, a nagy Nolainak szentelje. A „szabadgondolkodók“ közül csak Carducci volt más véleményen, aki helyében Róma szabadságának első hős mártírját, Arnaldo da Bresciát szerette volna látni.³⁵ A mozgalom élére, melytől ő magát távoltartotta, Adriano Lemmi, az olasz szabadkőművesség nagymestere állt, aki fiatalkorában, mint konstantinápolyi vállalkozó, Mazzini üzeneteit közvetítette volt Kossuthnak kisázsiai fogságába, elkísérte őt angliai és amerikai útján és egy Szicília felszabadítására irányuló kalandos

²⁸ De Jordano Bruno Nolano. Disquisitio historico-literaria. Primislaviae. Literis Ragoczyanis. Spampanato idézi, id. mű VIII. 1. A könyvet eddig nem sikerült megszerezni.

²⁹ Fr. H. Jacobi. Über die Lehre des Spinoza (1785) függelékében: Auszug aus Jordan Bruno von Nola Von der Ursache, dem Prinzip und dem Einen. — Schelling, Bruno oder über das göttliche und natürliche Prinzip der Dinge. Ein Gespräch. Sämmtl. Werke. Stuttgart—Augsburg, 1859. IV. köt. 213—332. II.

³⁰ Opere di Giordano Bruno, ora per la prima volta raccolte e pubblicate da Adolfo Wagner, 2. köt. Lipcse, Weidmann, 1830.

³¹ G. Bruno, Opere italiane (Gentile-kiad.), Bari, 1925. I. köt. 219. 1. — Buday József, Dr. Petőcz filozófiai rendszere. Magyar Filozófiai Szemle 1884. III. köt. 304. 441; 1885. IV. köt. 241. kk. II.; u. a. G. Bruno bölcsellete. Budapest, 1889. 9. 62—63. II. — Petőcz Mihály munkái: Die Welt aus Seelen. Pest, 1833; Ansicht des Lebens. Ofen, 1834; Ansicht der Welt. Leipzig, 1838.

³² Spampanato, id. mű XXXVII—XXXVIII. II.

³³ Torino, 1888.

³⁴ Misztikusok, költők, gondolkodók, Békéscsaba, Tevan. 1918. A kötetke első, Dante-tanulmányáról Fülep Lajos kimutatta (Nyugat, 1919:703. 1.), hogy az Rémy de Gourmont-tól vett fordítás. A Bruno-fejezet 130—132. lapjai pontosan át vannak véve Levi könyvének 325—26. II.-ről. Különben Lusztig szerint Acidalius az általunk említett levelet nem Forgách Mihályhoz, hanem egyenest Erzsébet angol királynénak írta volna!

³⁵ Carducci, Confessioni e battaglie. Opere, XII, 318—19. II.

tervben volt megbízottja.³⁶ Míg Agostino Depretis volt kormányon, az ügy nem nagyon haladt előre, de mikor az ugyancsak szabaddkőműves Francesco Crispi került hatalomra (1887), személyes támogatása lendületbe hozta a kérdést, mert megoldása a pápai állam megszüntének végleges voltát volt hivatva dokumentálni. A Vatikán ezért is tiltakozott oly élénken a gondolat ellen. XIII. Leó pápa 1885. június 30-i allokúciójában azt „az egyház meggyalázásának” nevezte, 1889. május 24-én pedig kijelentette, hogy „arcátlan provokáció egy aposztatát abban a megtiszteltetésben részesíteni, amely az erényt illeti meg.” Mikor a szobrot utóbbi év pünkösd vasárnapján, június 9-én mégis nagy ünnepségek közt felavatták, az egész európai sajtó állást foglalt pro vagy contra, a kérdésben. A klerikális reakció képviselőinek a részéről tiltakozó sürgönyök garmadája érkezett a Vatikánba, köztük Simor János magyar prímásé is; a püspöki pásztorlevelek (köztük Schopper György rozsnyói püspöké) mindenütt a szobor ügyét a katolicizmus súlyos sérelmeként állították be. A magyar főpapság tehát sietett állást foglalni a haladás nagy harcosa ellen. A vihar, bár kevesebb hevességgel, azután újból kitört, mikor a nolai filozófusnak a szardíniai Cagliariiban állítottak 1913-ban szobrot.

Ezek az események élénk visszhangot keltettek a magyar sajtóban is.³⁷ A Religio 1888-tól kezdve ismételtén és bőven tárgyalja az ügyet, Brunot „egy elvetemült kóbor sophistá”-nak nevezve, kinek „esze ki volt ficamodva”. Másrészt a haladó napisajtóban Alexander Bernáth (Neues Pester Journal, 1889. jún. 8, 157. sz.), Bokor József (G. B., Egyetértés, 1889. jún. 9, 158. sz.) és Silberstein Adolf (Pester Lloyd, 1889. jún. 9, 158. sz.) keltek védelmére és magyarázták meg Bruno világtörténeti jelentőségét. — Folyóirataink is bekapcsolódtak a vitába. Kiss János teológiaprofesszor az általa szerkesztett Bölcséleti folyóiratban (1889. IV. évf.) katolikus szempontú kritikáját igyekezett adni Giordano Bruno bölcseletének, Buday József viszont, ismertetve a szobor körül keletkezett nagy pört, igen jó irodalmi és filozófiai tájékozottsággal foglalta össze filozófiai elveit.³⁸ Az újabb olasz szoboravatás kapcsán aztán megint fellángolt a vita. Most Stöhr Géza közölt cikket (G. Bruno haláláról. Religio, 1914. 369. kk. II.), mely a francia Desdouitsnek³⁹ a maga idejében tudománytalansága miatt alig észrevett dolgozatát és a Journal des débats-ban Paul Vulliamd által felújított ama feltevését tette magáévá és igyekezett bizonyítani, hogy G. Bruno nem is halt máglyahalált, csak in effigie hajtották végre az ítéletet s maga valamelyik olasz dominikánus kolostorban internálva élt haláláig. Felületességét és tájékozatlanságát azonban könnyen visszautasíthatta Rácz Lajos komoly tanulmánya a Protestáns Szemlében (1914, 393—407. II.).

Tudományos irodalmunkban először Domanovszky Endre szentel egész tanulmányt Bruno bölcseletének „A renaissancekori bölcselet története” című könyvében (Bpest, 1890). Nyomon követte őt Szemere Samu több részlet-tanulmányával, Bruno két legfontosabb olasz dialógusának gondos, magyarázó jegyzetekkel ellátott fordításával és ugyancsak a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent, Bruno-monográfiájával.⁴⁰

A nolai egyéniségének és művének e nagy megbecsülésével párhuzamos ama érdeklődés, amit irodalmunk tanúsított alakja és sorsa iránt. Élettörténetének két hosszabb lélekzetű irodalmi feldolgozása is akad nálunk. Az

³⁶ E. Kastner, Mazzini e Kossuth, Firenze, 1929.

³⁷ Religio, 1888. I. 209—11, 217—18, 226—228; 1889. I. 394—395, 410—411, II. 13, 17, 22, 37, 87. II.

³⁸ Id. mű.

³⁹ La légende tragique de G. Bruno, comment elle a été formée, son origine suspecte, son invraisemblance. Paris, 1885.

⁴⁰ Giordano Bruno párbeszédei, Az okról, elvről és egyről és A végtelenről, a világegyetemről és világokról. Filozófiai Írók Társasága XXVII. Budapest, 1914. — Bruno-monográfiája 1917-ben jelent meg.

egyik, Lengyel Józsefnek, a szatmári tanítóképző-intézet tanárának drámája (Giordano Bruno, Szatmár 1899), a színpad követelményeinek minden ismerete nélkül, a francia romantika kaptafájára húzza Bruno pályáját, és ezt is igen ügyetlenül teszi. A másik, egy orvos és író, Raffy Ádám regényes életrajza, „A máglya” (Bpest 1936), kortörténeti, biográfiai és bölcséleti tanulmányok alapján készült. Általában híven ragaszkodik a történeti valósághoz, csak a hézagokat tölti ki fantáziája és pszichológiai magyarázatát igyekszik adni a tényeknek.

Raffy Ádám lefordította a Nolaianak néhány költeményét is, melyekkel regényes életrajzát tarkította. Előtte többen próbálkoztak már fordításukkal. Az a szonett, melyet Péterfy Jenő közölt a Hét 1891 januári számában, nem az övé ugyan, hanem Luigi Tansilloé, Bruno édesapjának testi-lelki jóbarátjéé, s ő csak beleszította azt *Eroici furori* c. munkájába.⁴¹ De a *De la causa* és *De l'infinito* költeményeit Szemere Samu munkatársa, Szemeréné Horváth Renáta a Budapesti Szemlében (1913, 155. köt. 284–85. ll.) és Az Újságban (1913, 17. sz.) is közölte, s Gáspár Kornél a Nyugat 1923. évfolyamában (I. köt. 126. l.) az *E chi m'impenna* kezdetű szonettnek két terciját idézte saját fordításában. A nolai születésének négyszázados évfordulóját Szemere Samu a Tudományos Akadémián tartott megemlékezéssel, Trencsényi-Waldapfel Imre⁴² pedig két szonettjének és „A saját szelleméhez” írt latin költeményének lefordításával ünnepelte meg.

Giordano Bruno valóban tudományos értékelését azonban Rudas Lászlónak a Szabad Népben⁴³ írt méltatása ismertette meg a magyar dolgozókkal Bruno halálának 350. évfordulója alkalmából. Rudas első ízben elemezte Magyarországon az élenjáró marxista-leninista elmélet alapján a nagy olasz gondolkodó munkásságát, megállapítván, hogy „Bruno világnézetével és természettudományos felfogásával századokkal megelőzte a természettudományt.”

Műveinek egy népszerűsítő antológiája sajtó alatt áll, annak bizonyosságául, hogy népi demokráciánk lehetővé akarja tenni, hogy a haladásnak e nagy képviselőjét a magyar dolgozók hamisításoktól menten a valóságnak megfelelően, minél jobban megismerhessék.

⁴¹ Gentile id. kiad. II. 369. l.

⁴² Tiszatáj, (Szeged) 1948. szept.-okt. sz. Az eredeti szövegek id. kiad. I. 145–146; II. 362. ll.

⁴³ Újból megjelent *Elmélet és gyakorlat* c. tanulmánykötetében. (Budapest, Szikra. 1950. 119–122. l.)

NÉMETH G. BÉLA:

KOMJÁTHY JENŐ KIADATLAN VERSEI

Az Irodalomtörténeti Repertorium tanúsága szerint a 20-as évektől szinte minden évben jelent meg valamiféle emlékezés, történt valamiféle utalás, hivatkozás Komjáthy Jenőre. Mindezek szerzői azonban a költő egyetlen nyomtatásban megjelent kötetére támaszkodtak, Komjáthy kéziratok hagyatéka — versek, próza vegyest, — a már Sikabonyi által említett hat kézirat-kötet elkallódása után is elég nagy. 1937-ben Kozocsa Sándor közölte az Irodalomtörténeti Közleményekben (79—80. lap) *Magyar vagyok* c. versét, annak igazolására, hogy igaztalanul érte Komjáthy a nemzetietlenség vádja. Ugyanez évben Zsoldos Jenő Komjáthy három Palágyi Menyhérthez írt levelét tette közzé a Libanon-ban (21—23. lap).

Az itt közölt kiadatlan versek közül az elsőnek két, a másodiknak három, a harmadiknak hat fogalmazványa található a Széchenyi-könyvtár kéziratárának Fol. Hung. 1588 jelzésű kötegében. A harmadik vers ugyanott kétszer *Hitvallásom*, négyszer *Pogány vagyok* címmel kerül elő; ennek 96 sorából csak 7 versszakot közlünk. Kommentárt nem fűzünk a közölt anyaghoz, mivel azt külön tanulmányban kívánjuk feldolgozni.

Monológ

Szeretném elsöpörni mind a hitványt,
Ki most kevélyen a fölszínen úsz;
Üres fejével s még üresb szívével
Selyem ruhában és nagyúri göggel
Szegény költőre rám gúnnyal lenéz.
Utálom ezt az úri csöcseléket,
Kórképletit a beteg föld színének,¹
A törpelelkű bársonyos heréket
A kapzsi, önző, vad érdekesoportot,
Mely bitorol dicsőséget s hatalmat.

Utálom ezt az úri söpredéket,
Az örült véletlen gonosz kelésit
Az elhatalmasult konok penészt
És a világot, hol uralkodik,
— Elnyomva az örök-szépét magát —
A földre tört le nem söpört szemét
A kapzsi éhes, ocsmány pókokat,²
A napszekérre fröccsenő sarat,
A köpedéket, mely egy szűz, nemes
Dicső világ képére hullt.

¹ Törölve: A kesztyűs, frakkos művelt barmokat.

² Törölve: Duskálókat a szüzi liljom, A port mely istenszobrokon tapadt.

Szeretném összetörni ezt a képet,
Mely csalfa, semmitmondó és hazúg,
Torzkép csupán, lelketlen mázolat:
Vad, kába, szivtelen, szellemtelen,
Iromba rajz, nincs benne gondolat.
Az eszmének teljes bankrotja ez.
És a valódi ősigaz, dicső
Nagy képeket szennyével eltakarja
Vagy elhomályosítja kérkedő,
Üres, tolakodó színével.

Szeretném összetörni ezt a képet (népet, hordát)
S vezéreit a főfő latrokat,³
A sok bitor vérbíboros pimaszt,
Kiknek a számolya mártirfejek,
Párnája honfiúban megrepedt szív,
A trónja szolgaság és butaság.⁴
Kocsisait az állati tömegnek;
És elszakítani rothadt törzsökétől
A rossz kezét, mely görcsösen szorítja.
Hogy féken tartsa barmait, a gyeplőt.

Utálom mindazt s kéjjel eltaposnám,
Akit magasba nem erő emelt,
Csak tartalmatlan szíve könnyűsége,
Vagy a világtalan szerencse kénye,
Őrült hatalmak esztelen szeszélye,
Ki helyzeténél fogva oly magas;
Míg a valódi nagy pirul a mélyben,
Tehetlen' ül kőóriás a völgyben,
Míg a kavics magasról hengerítve
Nagyot aláz, erőset összetör.

Jöjj, és pusztítsd el őket Főrgeteg!⁵
Mindent elsodró s ifjító vihar!
Világ-megújodásra szomjazik
Minden mi fennkölt, lelkes és nemes.
Teremtsd ujja az elviselt világot,
Tipord el, mi élődsi, torz s beteg!
Lángot a zsibbadt, csüggeteg szívekbe,
Erőt a gondolatnak s alakot,
Lelket a zsonga vértelen tagokba.
Jöjj tisztító megifjító vihar!

Ó bár lehetnék én a Főrgeteg
Mindent elsodró s ifjító vihar!
Ujjá teremteném e kór világot
És elsöpörnék minden szemetet.

³ Törölve: S latrok között a főgonosztevőket.

⁴ Törölve: Utálom ezt a sok élődsi gazt.

⁵ Később az egész versszak törölve.

Királyi székbe ültetném az Észet,^{*}
Jogart adnék a Gondolat kezébe,
Urrá tenném s naggyá a Szellemet;
Az Igazság biborpalástban járna,
Rombolnék és teremtnék egy világot:
Lehetnék én a bosszuló vihar.

Schlauch Lőrincznek

Mottó: Apage Satanas!

Hazugság apja volt a Sátán
Hazugság papja! most a hátán
Nyargalsz, te fene szilajon.
Hiába sallang és tudós lé
Jól ismerünk mi már te kópé,
Kilátszik a lóláb papom!

Eszményiség! Ez hát a jelszó,
A himporos szárny, — ámde hernyó
Lebeg a csilló szárnyakon.
Gyönyörű mez! De hát a lényeg
Csak undok, éhes satnya féreg
Kilátszik a lóláb papom!

Az Evolútiót lihegve
Megtámadád, titkon szegezve
Szemed a zsíros koncokon.
Tanítani mersz? Előbb te menj hát
A belső evolúción át...
Kilátszik a lóláb papom!

Ismerjük e szemforgatósdit,
Igy védte kasztod mind' az ósdit,
Legelve búja maszlagon.
Vesd le előbb a reverendát,
Az ósdi vallás ócska rongyát...
Kilátszik a lóláb papom!

Kardot ragadni, dalra kelni,
Eszményekért hevülni, tenni
Barbár vagy ehhez paflagon.
Ne affektáld az eszme gondját
Magadba' járiád a bolondját...
Kilátszik a lóláb papom!

A Szabadságért harcra kelni,
Népet szeretni, fölemelni,
Hogy éljen méltón szabadon:

^{*} A vers utolsó hat sorának később törölt, eredeti fogalmazása:

Lángot lehelnék csüggeteg szívekbe,
Erőt a gondolatba s meleget,
Lelket a zsonga vértelen tagokba,
A petyhhűt idegekbe szellemet.
Világmegújhódásra szomjazik
Minden, mi lelkes, fennkölt és nemes.

Minderre szűk a reverenda
Am dividéte dividenda!
Kilátszik a lóláb papom!

„Divide et impera“ régen
Hatott, de az új nemzedéken
Nem fog ki jelmezes barom.
E faj a cifra szinen átlát
Hiába bíbor és a skarlát...
Kilátszik a lóláb papom!

Főlszabadítani minden embert,
Ragadni zsarnokokra fegyvert,
Dicső dolog vón, mondhatom!
Ez ám az Eszmény! De a gátra
Ember kell, ki ne nézzen hátra!...

Kilátszik a lóláb papom!
Szabadságot minden paránynak!
Ezt hirdetik a jók, a bátrak,
Hogy ne heverjen parlagon
A mindenségnek egy atomja...
Utópia! nincs erre gondja!
Kilátszik a lóláb papom!

Szétosztani, mit rejt a hombár:⁷
Több volna úgy hiszem a soknál
Dicső dolog vón mondhatom!
Ped' mestered csak így követhedd;
Tán akkor én is megkövetlek.
Kilátszik a lóláb papom!

Sötétség apja volt a Sátán
Hazúgság papja! most a hátán
Nyargalsz, te fene szilajon.
Hiába sallang és tudós lé
Jól ismerünk mi már te kópé,
Elárul a lóláb papom!⁸

Pogány vagyok

1 Pogány vagyok. Nincs bennem semmi
Alázatos tömjénzagú;
Zsoltársma, zsoltár istenesdi
Nem ejti lelkemet rabul.

2 Nem verem én bűnbánva mellem,
Nem mondok szánom-bánomot.
Olesó dicséretét se zengem
Annak, ki — majmot alkotott.

⁷ Később az utolsóelőtti versszak törölve.

⁸ Rendkívül jellemző, hogy erről a versről, mely legvilágosabban mutatja Komjáthy antiklerikális álláspontját, egyetlen tanulmányban sem történt említés.

3 Nem ejt meg engem semmi földi,
Se földöntúli hatalom;
Az eget ostrommal bevenni,
Nem lekoldulni akarom.

4 Nem járok templomaitokba,
Miket a hízélgés emelt,
Bálványotok előtt a porba'
Lelkem sohase térdepelt.

5 A földön úr szolgálai vagytok,
S urat imádtok mennyben is;
A szív, a szolgaságba hajlott,
Csupán a zsarnokokba hisz...

12 Gyűlöllek téged, korcs Alázat,
Törpék álarca, pórerény!
Hiszen te adtál kúszni lábat
A Gyávaságnak, látom én.

13 És gyűlölöm a szolgaságot,
A bűnök bűnét mindfölkött;
Haragtól reszketek, ha látok
Egy elnyomót vagy görnyedőt.

FÖLDESSY GYULA:

ADY ÉS AZ 1905-ÖS OROSZ FORRADALOM

(Hírlapi cikkeiből.)

Ady már kezdő újságíró korában különös érdeklődéssel kísérte az oroszországi politikai mozgalmakat. Rokonszenvét az orosz nép iránt az akkori versszerető serdülő ifjúság egyik legolvasottabb külföldi költője, a tragikus sorsú Puskin, keltette föl s ezt erősítették benne a tőle még zilahi gimnazistaként megismert 19. századi nagy orosz regényírók, 1902 márciusában írja a *Nagyvárad*i *Napló*ban, hogy mint „zöld ifjú falta Puskit”. 1899. július 27-én megjelenik a *Debrecen*ben Puskit, a „dicső poétát” megénekelő verse s 1899. augusztus 30-án ugyane lapban egy *Tatjana* trt c., Puskin romantikus érzelmességére emlékeztető költeménye.

Adyban, a hírlapíróban, bizonyára orosz irodalmi olvasmányai révén érlelődött az a meggyőződése, hogy az orosz népnek nagy történelem-formáló szerepe lesz az emberiség fejlődésében. Ő kezdő újságíró korában is Petőfiként hitte és vallotta, hogy a költészet nem egy külön zárt autonóm területe a társadalomnak, hanem azzal a leg-szorosabban összetartozik s ezért az orosz irodalom sajátosan-eredeti nagy értékeiben az orosz dolgozó nép nagy tehetségének megnyilvánulását látta. Erre vall a nagyvárad *Szabadság* 1900. november 18-iki számában megjelent „Heti krónikájának” következő részlete, melyben megragadóan súlyos szavakkal jellemzi Oroszországot: „...megdőbbentő ennek a rejtelmes nagy ködös országnak őseréje... Ha a köd eloszlik ott egyszer s ez az őserő megindul: mi lesz belőlünk szibarita nyugatiakból?...” Pár hónappal később (1901. április 7.) ugyancsak a *Szabadság* egy *Hétről-hétre* rovatában egy messzebb jövőbe mutató látomásával ílep meg: „A nagy szláv birodalom, ez a forrongó, mesés erőket rejtő nagy óriás vonaglik a harcban. Kezdi letépdetni régi ruhájának utolsó rongyait is... Baj ott nem lesz. Eldinamitozhatnak minden hatalmasokat, egy-két millió elégedetlent ismét deportálhatnak. De baj ott nem lesz. Ki még nem fejezett és fejtett erői szunnyadozhatnak az óriásnak és gépembereit, kioktatott masináit nevelheti és növelheti a germán, a sorstól rendelt ős-ellenfél, — a most harcoltól vérző óriásé... az erő és a jövő.”

Hogy milyen izgékonyan mozgatta Ady fantáziáját és intellektusát az egyre forradalmasodó orosz közélet, — meggyőző bizonyosság rá egy önéletrajzi vázlatának s egy

a *Nagyvárad*i Naplóhoz intézett levelének azonos passzusa. Ezekben elmondja, hogy egy ideig habozott, milyen nagy külföldi városba menjen hosszabb tartózkodásra: Londonba, Berlinbe, Párizsba, vagy „talán Szentpétervárra, vagy Moszkvába?”. S mikor 1914 tavaszán egy antant-szimpátiájú politikusunk Oroszországba készült, Ady egy akkoriban megjelent új (rövidéletű) folyóiratban egy hosszabbcska cikkben helyeseite az illető politikus szándékát olyanféle megjegyzéssel, hogy a magyar politikának a forradalmakkal terhes Oroszországhoz kell igazodnia.

Ady 1905-től 1908-ig — főleg az 1905-ös forradalom táján — vagy ötven orosz vonatkozású cikket írt, A legtöbb a *Budapesti Napló* 1905. és 1906. évfolyamában jelent meg (40 kisebb-nagyobb „jegyzet” és vezércikk). Szóvateszi ezekben a végromlása felé zuhanó cári uralmat („a nép fel fogja falni a cárt”), a cár származásos tehetetlenségét, a „forradalmi Moszkvát”, a japán-orosz háborúban vesztes cári hadsereget panamista fővezérével s paralitikus tengernagyával, a Csuzima-sziget mellett katasztrófális vereséget szenvedett. A cár vereségében az orosz nép, az orosz forradalom győzelmét látja a cárizmuson (erről van egy *A cári ágyú filozófja* c. verse is). Sokat foglalkozik az aszán-provokátor Gapon pápa 1905-ös szereplésével. (A kezdetben forradalmi hősként tekintett orosz pápa a cári titkos rendőrség szolgálatában állott.)

Ady forradalmi költészetének mind inkább fokozódó-szilajodó pátoszában (*Az Illés szekere*nben s a *Szeretném, ha szeretnének*ben) igen nagy része lehetett annak a mély-ségesen nagy rokonszenvennek, amit benne, prózai cikkei tanúsága szerint, a cári önkény igáját lerázni akaró orosz nép véráldozatos hősi erőfeszítése ébresztett föl. A *vörös Nap*, a „keleti égen dőlő csillagok csillaga: a *vörös csillag*”, A *Ma kiebrudaltjai*, akikre „rá van a Jövő vetve” s „*újféle emberfajtákban*” válnak majd „*élökké*” — nem az erőtlenség, szeszélyes forradalmiságú dekadens Párizs-ihlette versek, hanem a távolból lélekremegtető várokozással, nagy emberi részvétellel szemlélt orosz forradalmi mozgalmak visszhangjai Ady költészetében. Már az Ady első párizsi tartózkodása idején írt s 1905. január 15-én megjelent *Vörös szekér a tengeren* azt gyaníttatja, hogy az ezévi január-eleji cári uralom elleni tüntetésnek véráldozatairól szóló hírek voltak ösztönzői e vers megírásának.

Ady ugyanolyan éles ítélő s következetes logikájú megszólaltatója kora jövőt-jelentő tendenciáinak, mint Petőfi a maga életideje forradalmi eszmévilágának. Egyben mégis különbözniük kellett egymástól. Ady költészete a pusztulásra megérett feudális és kapitalista rend s az ezzel leszámolásra készülő új, szociális világrend bonyolódottabb, zavarosabb összetettségű fejlődéstörténeti korszaka idején nem lehetett olyan egyszerű-tiszta képletű, mint a Petőfié volt.

Itt közlöm Ady négy vezércikkét az e századeleji, az egész akkori emberiséget megrendítő izgalmas-véres oroszországi aktualitásokról.

1.

A MOSZKVAI REKVIEM

Szent Szerafinhoz imádkozik a cár. A moszkvai arkimandrita rekviemet tart. A moszkvai híres gigászi haranggal pedig csoda történt. Megkondult és most bömböli a veszedelmet. Ez az örült vészkondulás túlarsog mindent a világon. Nem halljuk egymás beszédjét sem tőle. Nincs lármája ma senkinek, csak a moszkvai Kremlnek. Madarász apó kuruc zsörtölődése, a titkos suttogások a bécsi Burgban, a reichsrathi pofonok hangjai, a balkáni bandita-zaj, a francia kulturharc, kardesattogás, Chamberlain legtüzesebb beszédje, a munkászubony és cészár-palást német harca, minden, minden láрма, szenzáció — semmi. Kakasviadal. Béka-egérharc, alacsony, gyöngönesz. Kong, süvít a moszkvai harang. Ez a rettenetes zúgás elnyom mindent. Ki tudja a szemeit behunyni, füleit betömni, lelkét teljesen a magyar koalíció reménységeihez fűzni, mikor rettenetes földindulás rázza a világot!

Kong, kong a moszkvai harang. A szent város arkimandritája misét mise után mond. A világ döbbenve néz egy koporsót, egy új koporsót. Soha még ilyen belésű koporsót. Hiszen az orosz koporsókba gyakran kerül tépett emberhús-cafat. De ebben a koporsóban van kavicsdarab, páncélfoszlány,

kocsi-szög, minden. A bomba, mely Szergiusz nagyherceget kocsisul fölcsapta a levegőbe s ott széjjelcibálta, nem osztályozott. A lepedőbe, melybe a véres hóról fölkaparták, Szergiusz nagyhercegből, amit lehetett s ami megmaradt, kocsforgács, lószőr, kavicsdarab s egyéb más is került. Kicsi volt a Dante fantáziája, mert a pokol minden kinjában több lehet olyan holttesténél állanunk egy elveszített kedvesnek, amilyen mellett Erzsébet nagyhercegnő, Szergiusz felesége, Miklós cár és a többi bíboros rokonok állnak. Oroszország egy megelevenedett s megnövekedett Dante-pokol.

A cár ájulásból ájulásba esik. A szerencsétlen, beteg ember őrzöng s csak a fiát félti, a párhónapost, a mitsem sejtőt. A trónörökös-baba szobája tele van szentképekkel, mindenekfölött Szent Szerafin-képekkel. Szent Szerafin az orosz gyermekek őriző szentje, ő benne, Szent Szerafinban bízik már csak a cár. A fölött nagyhercegeket néz. Űgysem védheti meg az ég minden szentje sem. Ez már bizonyos. Szergej nagyherceget, akit mi, kik mindent és mindenkit a németek által ismerünk és nevezünk el, Szergiusznak nevezünk, ami neki most már, óh, olyan nagyon mindegy, tehát Szergiusz nagyherceget, lám, nem tudta szintén megvédeni semmi. Minden nérósága, még áldott asszonya, felesége, Erzsébet sem, aki kedves a népnek és megkíméltje volt a legelszántabb pokolgépezőnek is. Oroszországban nincs már sem földi, sem égi tekintet. Föltartóztatni nem lehet, amit a vakság és embertelenség föl-idézett.

A legdühösebb nagyhercegi vérebbel számolt le az orosz forradalom, amely forradalom már megvan s amely most már ott sem áll meg talán, ahova rettenetességében eljutott valamikor a legleszámlóbb földi mozgalom: a francia revolúció. Oda kell figyelnie, ott kell lennie az egész világnak. Beteljesedtek az idők.

De ne szóljunk így. Jobban elmond mindent egy kicsi kép.

A nagyúr kimegy a Nikoláj-palotából. Fürödni akar. Gőzfürdőbe megy. És elfelejti magával vinni asszonyát, a feleségét, akit kímélt a bomba. Páncélingét fölvette magára. Sohse járt e nélkül, pedig a hú Moszkva csöndes. E szent várost meg akarták ugyan bolygatni istentelen diákok nemrégiben, de Szergiusz rendet csinált. Véres halottj rendet. Tél és néptelenség az úton. És sok rendőr. A kocsi nemes lovak röpitették a havas úton. És amott áll egy száнка, egy polgári száнка, bundás alakokkal. Csupa csöndes, polgár — idilli tónus. És tíz perc múlva a másik kép. A szent, csöndes titokzatos Moszkva lázadva él. Rohanó rendőrök, katonák, polgárok, parasztok. Egy eszeveszetten siránkozó asszony rohan pongyolában arra, hol legsűrűbb a raj. És ott kapargatják meg a havon a széttépett nagyhercegi hulla üszkös darabjait. Közben semmi sincs. Csak egy kézdobás. Egy rettenetes dördülés. És a Kreml kapui zuhannak be, nehogy meneküljenek a gyilkosok.

És lehetetlen nem szimbolizálni. A rohanó kocsi lovai sebezve száguldanak tovább. Kőfalhoz verődnek. Úgy kell agyonlőni őket. És halálra sérült az ártatlan kocsis. Mint majdnem mindig történni szokott. Nem Oroszország sorsa lesz ez? Nem a pusztulást jövendőli a zsarnoknak, is, az elnyomottnak, a bűnösnek, a büntelennek is? S a história rohanó szárnyas orosz lovait nem kell-e majd lebunkózní, agyonlőni? Nem lesz-e ebből a forradalomból olyan vértenger, mely minden országok gátjait áttöri?

Kong, kong szent Moszkva csodálatos harangja. Ilyen vészkonduías talán még sohase zúgott a világon. Az apró-cseprő lármák nem hallatszanak most meg. A moszkvai vészharang az egész világnak szól. A moszkvai arkimandrita csöndes miséket mond. A harang zúg. A világ pedig megriadtan figyel. Kit fog szétszedni a levegőben a legközelebbi bomba?...

(Budapesti Napló 1905. február 19. —y).

A MUKDENI LÁNGOK

Éj leple alatt Mukden tájáról eszeveszett iramodással menekül a vert had. A forró, pokoli zajú, dögletes levegőjű éjszakában egetverő lángok esapnak a magasra. Mukden ég. Az emberiség históriájának örömtüze ez. Ezer és ezer kioltott lélek árán gyulladt föl. Rettenetes árú lángok, de legalább kétszáz esztendőt világítanak be a jövőből. Új sor, új élet, új világ. A porladó mandzsu királyok sokszázados, szent sírjai tátongtak még éjfélel órán talán ott Mukden mellett, hogy sírba süllyesszék, ami már olyan régen sírbavaló. Mukden: ma sejteni sem tudjuk, hogy mit jelent ez a buckázó hangütemű név. De ki sejtette 1789. július 14-ének reggelén, hogy mit fog jelenteni — Bastille?

Avult, mitikus, kriptadübürgésű igék jutnak az eszünkbe, milyeneket csak Shakespeare tudott fölhívni a multból. *Até*-nak, *Zeusz* szörnyű lányának árnya suhogott ott, Mukden fölött, a könnyörtelen, a bosszúálló romlás. A nagy események mitikus támaszokat kerestetnek gyöngye emberi lélekkel. A mukdeni csatavesztésnél pedig régen nem volt nagyobb eseménye a világnak.

Mi magyarázza, érteti a muszka csapatok páni félelmét? Keveset számlál hasonlót a história. És égi beavatkozásról meséltek olykor a regék. *Ojama* máskor is kemény volt. Ő vezére is. A kis japáni ördögök a poklot sokszor juttatták már eszükbe a kegyes cár seregeinek. De most mi történt mégis? A visszavonulás Napoleónja, a szerencsétlen Kuropatkin göresös újjai közül miként szakadt így ki a gyepő?... Nem, nem. Nem csábít el bennünket az örök emberi hajlandóság, a mitoszkedv. Az oroszokat az orosz *forradalom* törte össze Mandzsuriában. *Ojama*, a japán fővezér, a diadalmas Gapon volt ezúttal. A történelem egy régi szerepet játszott el a japáni fővezérrel. Akármilyen különösen hangzik: orosz szerepet. Mert a történelemnek most nem az volt a fontos, hogy Japán győzzön, hanem, hogy Oroszország, a mai Oroszország, e terhes, rémes, csúnya fellege az emberiségnek elszóródjék a gyilkos fegyverek tüzeiben az emberi művelődés célja, napja: a Haladás elől.

Mikor Xerxes óriási embercsordája megkegyült, messze távoli országokban mit sem sejtve vadásztak, halásztak az emberek. Mikor Bizánc elbukott, Provence-ban zengett a dal. A lipcei csata napján alighanem egy kis vármegyei sérelemről is több szó esett Magyarországon, mint arról, ami jönni fog. Ma sincs másképpen. Az emberek izzadnak, szaladnak, élveznek, sírnak, kacagnak, s nyögnek, mint máskor. És mégis másként van valami. Ahol csak beszövédték az emberi kultúra közös szálai: ma titkos remegésben száll meg mindenkit egy nagy sejtés. Nem Oroszország és nem Japáné a mukdeni lángok híradása, de az egész világé. Még mindig reszkethetett egy új *szent szövetség* a világ. Tegnap éjszaka óta már nem. Hatmillió erős német munkáskar bízó erejét érezzük. A Kalevala új strófáit halljuk. Francia földön leszámoló, példaadó Golgotájára új hittel indul a szabad emberi szellem. Áldott szellem, világmegváltó szellem. Nagyon, nagyon, nagyon gögös, nagyon sötét urakba reszketés áll. Nem lehet felsorolni, mennyi helyen mennyi vágy szabadul most föl. Vágy és akarat: a változás, a *jobb* felé. És ennek a készülő, dicső világzajlásnak Mukden vörös lángjai világítanak eléje. A mandzsu királyok ősi sírjai felett első csatáját nyerte meg az eleven, új élet, új világ új forradalma.

Tokió diadalünnepe készül. Van oka ünnepelni, ragyogni, ennek a rejtélyes, csodás nemzet-üstökösnek, mely jött, hogy bevilágolja a világot, hogy elhessegesse a lidércet, mely a kulturemberiség mellét nyomta. Nem a mikádó öröme ez. Nem a japáni harci tüze. Am azért illő, hogy rivalgó

banzájukat visszazúgjuk hálás örvendezéssel. Az emberiség karjai fölszabadultak. Most már akármennyi írtózat jön, a világnak nem szabad kétségbeesnie. Ez most már a Romanov Miklósook dolga. Vagy talán az övék sem. Aki az emberekkel akar valamit, mert máskülönbén nem igen lézengnénk e világon, ha valaki valamit nem akarna velünk, úgy rendelte, hogy száz és százezer élet semmi legyen, mikor a világ lendüléséről van szó. Talán nem lesz így ez mindig. Töröljük le a könnyeinket. A borzasztó embermészárlás vérkönnytengerét a föld beissza. És engedjük, hogy a mukdeni örömtűz vidám pirosságot verjen az arcainkba.

(*Budapesti Napló, 1905. március 10. A.*)

3.

FÖLDINDULÁS

Borzalmasan megrázkódott nagy Oroszország. Fogvacogva néz Moszkva felé a világ. Égszakadás és földindulás ez. Véres fejekkel labdázta valamikor Párizs utcáin is. Iszonyatosságokat látott már a történelem. De a legborzalmasabb latin forradalmakban is lappangott valami derű. Valami könnyelmű és szép optimizmus. A szlávok új forradalomra tanítják a világot. Ez a forradalom a pokol vonaglása. Megrázóan, kétségbeejtően sötét és borzalmas.

Tárnák mélye dübörgött először. Ezt a forradalmat a nép csinálja. Ügye, hogy nem tréfaság — a nép? Ügye, hogy tud valamit a nép, amit nem lehet eltanulni?

Az orosz baka csóvát dob a Nikoláj-pályaudvarba s fegyverével átáll a csőcselékhez. A csőcselék pedig rettenetesen szaporodik. Pár nap múlva talán egész Oroszország csőcselék lesz.

Mert most már nincs és nem lesz megállás. Ez a sötét mélységekből föllázadt pokol elborít mindent. Talán már vörös lobogó leng a Kremlen. Talán Szentpétervárott is, halálos veszedelem. A hadsereg is csőcselékké lesz. Ha akarná, talán még nagyherceget is kapna a csőcselék. A csőcselék rémes úr s Égalité Fülöpök Oroszországban is akadnának.

A világ pedig csak félig érti Oroszországot. Magyarazgatja a véres és gyászos misztériumot. Hogy így és úgy: a cárizmus... Hogy az oligarchia túlságos volt... Aztán a háború... A százféle emberfajta... Ezer magyarázata van a világnak. A valóság pedig az, hogy él és eszmél a nép. A lebecsült és lenyomorított csőcselék. Oroszország pedig egyszerre csinál két forradalmat. A régit, melyen Európa már túlesett s az újat, mely Oroszországban kivételesen és minden Marxok ellenére vérrel dolgozik. Mindezt pedig a szláv keménységgel, sötéten, búsan, tragikusan csinálja meg az orosz nép. Képzeltetetlen ereje képzeltetetlen szenzációkat adott már s ígér még a világnak. És célhoz fog érni. Véren, roneson, üszkőn át diadalmasan ér a trónig az orosz demokrácia. Az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbutító papi lakot s a szívtelen kaszárnnyát. Hogy aztán majd az emberiség és civilizáció uralmának önként hajtsa meg fejét.

A történelemnek büszkesége lesz e szörnyű földindulás. Büszkesége, tanulsága és igazolása. A népről már csak lelketlen frázisok és vad versek beszéltek. A néptől tudatos cselekedetet nem vártak a legrajongóbb apostolok sem. Ime, a proletárság visszaadta a népet a népnek. Fölkelt a nép és formálja a világot.

Így csinál forradalmat a nép. Ha megindul, az földindulás. És csak a nép tud forradalmat csinálni. És megváltás csak a néptől jöhet. A néptől, melyet nemóvatos urak csőcseléknek neveznek.

Hasonlítgassuk magunkat Oroszországhoz? Ízetlen és igaztalan föladat. De épülhetünk mégis az orosz példán. Elkorhadt, tehetetlen társadalmakat csak a nép menthet meg. A rettenetes, a győzhetetlen, föltarthatatlan nép. A néppel pedig meg kell egyezni — földindulás előtt már.

(Budapesti Napló, 1905. december 29. A.)

4.

A FEKETE KÉZ

A дума ülésén felszólalt egy ember és ezeket mondta:

— Én zsidó vagyok, és nincs jogom a fővárosban lakni. Az ülésszak berekesztése után nyomban el fognak innét üzni.

Feláll a belügyminiszter és nagyon sajnálja, hogy a zsidókat lemészárolták. A дума elkéseredetten hallgatja. Füttyök hallatszanak és ilyen közbeszólások:

— Gyilkos! Vérszomjas gyilkosok,

Azután tárgyalnak egy javaslatot, a földtulajdon eltörléséről.

Es bent az országban röpködnek a bombák, füttyül a golyó, forradalmárok és kozákrendőrök egyformán gázolnak a vérben. És a szörnyű ellentéteket, a gyilkos összeütközéseket, a vérpatakat, a végtelen szenvedést már magyarázza a дума néhány apró epizódja: Mintha megmutatná magát az orosz népet, a bomló birodalmat. A birodalom még kiűzi a zsidót a városból és halomra öleti, ha kell. A szegény, az elnyomott, a küzdő, az előretörékvő nép pedig birtokkiszajátításról ábrándozik és kollektív társadalomról. Az ábrándokat fent kikacagják és a felsők moszkvai újságja a reakció örök egyformaságával védelmezi a fekete bandát, a zsidómészárlót. Az elvetemültség feneketlen mélységről tesz tanúságot ez a klerikális provokáció. Ezt a cinizmust példátlanoknak mondanók, de széles e világon ködös elmék gondoskodnak róla, hogy ne maradjon egymagában semmiféle bestializmus. Amikor a hirhedtté vált *Moszkvai Vjedomoszti* a fekete bandák vállát veregeti meg, ugyanekkor egy magyar klerikális hecc-lap, burkoltan és óvatosan, de azért félreérthetetlenül a vérvád gyanúját kenő néhány emberre. És biztosít minket arról, hogy itt, ahol hatalmas, világgraszáló per zúzta szét a szennyest gyanút, még vannak tömegek készen a vádat elhinni és elhítni. Készen a gyűlöletre és a támadásra. Itt, ahol az isten nevében mondanak politikai beszédet és Oroszországban, ahol a gyárakat is pápa áldja meg, itt talál termőföldre az indulatok legszennyesebbike.

Mintha mindnek közös volna a forrása. Ahol templomok vannak kufárok kezén, ahol az egyház kullancsai uralmat követelnek, ott lehet büntetlenül babonát hirdetni és vérfürdőt védelmezni. Az orosz zsidók Amerikába folyamodnak, az orosz дума a miniszterektől követel rendet. Holott a szennyest bűnök, a cinikusan magyarázott és mentett merényletek a klerikális odúk felől hömpölyögnek elő. Tisztesnek látszó reverendákat borítanak mocskba és fellázítják a türelmes kultúrérzést, fellázítják, hogy ártatlan babonának látszó kultuszokat ne tűrjön tovább és indítson harcot minden templomi hatalom ellen, amelyik kilép a templomból.

A kormányzók, a nagyhercegek, a rendőrfőnökök mind ájtatos férfiak. A zsidó vérben gázoló kozákok szentképeket csókolnak és a fekete banda klerikális pártfogással indul útjára. A fekete kéz nyoma mindenütt, Tiszaeszlártól Bialosztokig a fekete kéz egyengette útját az elvetemültségnek. Ha az utat nem borította el mindenütt a vér, nem a fekete kézen múlt. A végső ok, ami a gonosz kéz munkáját igazgatja, a misztikus, érthetetlen.

Minden gazság nyomán újult erővel tör ki az ellenállás. Az aludt vér vilá-
gosságot terjeszt, minden mézárulás az emberi szolidaritást erősíti meg. És
ami csendes babonának ellappanghatott volna időtlen-időig, ki fog pusztulni,
mert pusztít, meg fog szűnni, mert halált követelt.

(*Budapesti Napló, 1906. június 23.*)

Ady nemcsak egyik legnagyobb magyar közírónk volt. Ha a közírók kora fejlődés-
történeti egészének felismerése, az emberiség jövő felé vezető útjának helyes megvilá-
gítása teszi, bizvást mondhatjuk Adyról, hogy európai viszonylatban is kora legnagyobb
hírlapírói közé kell őt soroznunk.

A költő- s az újságíró-Ady között, egészbenvéve, semmi érték- és minőségkülön-
ség nincs. Ady, a költő az újságírásból nőtt ki, s Ady, az újságíró, egyes megbotlásai,
elírásai ellenére — amiket az újságírói gyors munka érthetővé tesz —, épp olyan szent
feladatnak tekintette hírlapi működését, mint költői hivatását. Ady a hírlapi írásai-
ban is a magyar dolgozó nép és az emberiség nagy ügyét szolgálta.

Igen rövid idő múlva egy körülbelül tíz éves kötet fog megjelenni Ady antikleriká-
lis cikkeiből. S még ebben az évben kerül a közönség elé Ady időrendbe-szedett összes
prózai írásainak első két nagyterjedelmű kötete. S a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*
jóváhagyott szándéka szerint 1951 végéig az egész Ady életmű közé lesz téve.

Csak ennek a teljes-Adynak kiadása és megjelenése és tanulmányozása után lehet
szó Ady emberi-költői egyéniségének hiánytalan bemutatásáról.

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚK IRODALMA. 1437—1514.

*Összedállította: Geréb László. A bevezetőt írta: Székely György.
Hungária, 1950. Könyvnap. 255 l.*

A magyar történelem haladó hagyományaival szemben súlyos kötelezettségeink vannak. Ezek egyikének akart eleget tenni a Hungária Könyvkiadó, amikor az 1950-i könyvnapra kiadta a magyar parasztháborúk irodalmát. Középkorvégi parasztfelkeléseink a magyar nép történetének kiemelkedő eseményei, melyeknek jelentőségét sokkal élesebben látjuk, amióta a Történettudományi Intézet hozzáférhetővé tette B. F. Porsnyev nagyjelentőségű. elvi tanulmányát (A Tört.-tud. Intézet Értesítője, 1950. jan.—márciusi számában: „A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom alapvető jellegzetességére vonatkozóan“). G. B. Porsnyev tanulmánya a történeSSzel szemben azt a marxista-leninista követelést támasztja, hogy a középkorban is a nép történetét kutassa és pedig a feudalizmus alaposztályának, a parasztságnak osztályharcát. Hogy a szóbanforgó könyv mennyiben tesz eleget ennek a követelménynek, más alkalommal és más helyen kívánunk válaszolni, ami annál megokoltabb, mert Székely György kiváló bevezető tanulmánya az első kísérlet arra, hogy a marxi-lenini-sztálini tudomány módszerével új képet adjunk a magyar nép e nagyarányú küzdelmeiről.

A középkorvégi parasztforradalmak esetében az irodalmi feladatok úgy fogalmazhatók meg: e forradalmak milyen irodalmi és művészi alkotásokat és írásbeli emlékeket hagytak hátra, melyek alapján mintegy belülről lehet szemlélni a harcokat és célkitűzéseket? a többé-kevésbé ösztönös mozgalmak ideológiájában milyen irodalmi források játszottak döntő szerepet? e forradalmaknak önmagukról alkotott művészi képe, valamint ideológiája — mely az irodalomtörténet érdeklődésének középpontjában áll —, hogy viszonylik a mozgalmak objektív lefolyásához és értékeléséhez? a parasztforradalmak alkalmi szövetségei, a rokonszenvezők vagy elnyomók részéről milyen irodalmi alkotások maradtak, melyek a harcot megörökítik és a válságot egész terjedelmében felfedik? A magyar irodalomtörténet e kérdések legtöbbjére még nem adott választ, mert a vonatkozó kutatások még hiányoznak, következésképpen a szóbanforgó kötet szerkesztője és bevezetője sem válaszolhatott reájuk. Általában még egy sokágú munkaközösség is csak hosszabb előtanulmányok után oldhatta volna meg kielégítően a feladatot. Mármost elhamarkodott volt-e a kötet kihozása, amikor nyilvánvalóan nem lehetett a követelményeknek eleget tenni? Korántsem. Ilyen összeállításra igen nagy szükség volt, még ha ideiglenesnek tekinthetjük is csupán. Irodalomtörténeti szempontból csak olyasmit lehet számonkérni, ami nem feladat, hanem már bevégzett munka, ami megjelent.

Éppen ezért a kötet összeállítójának és fordítójának, aki az irodalmi részt vállalta, fel kellett volna hívnia a bevezető figyelmét arra, hogy az irodalomtörténet már eldöntötte, hogy a magyarországi huszita forradalom táborita jellegű volt, mégpedig az itt talált tantételek alapján és rámutatott a forradalom patarén és valdens előzményeire is. Éppen a magyar huszita forradalom táborita jellegénél fogva nem áll az, amit a bevezető a huszita bibliáról állít, hogy t. i. „a magyar huszita papok lefordították a bibliát s a bibliai fejtegetések *alkalmat* adtak nekik a *társadalmi követelések burkolt kifejezésére*“. A bibliafordítás a harc ideológiai előfeltétele volt, a lefordított szöveg pedig a forradalom közvetlen harci eszköze. A cseh parasztok és plebejus elemek kommunisztikus közösségük nevét is a bibliából vették (Thabor) és minden tételüket, minden harci cselekményüket a bibliával szentesítették. Persze félreértették a bibliát, mert az osztályharc szükségletei szerint kiemelték egyes részeit, azt a korszerű osztályharc szolgálatába állították. De éppen Porsnyev mutatott rá, hogy milyen termékeny a francia forradalom és az azt megelőző forradalmi kísérletek történetében a multnak ilyenyszerű félreértése. A Marchiai Jakab inkuizitor által üldözött forradalmi tételek között találjuk például az emberjogok leglényegesebbjét: a társadalmi egyenlőség tételét (19. §.) és a tétel szerves részeként azt a bibliai idézetet, mellyel szentesítették a legnagyobb szabadságtörekvést (Márk. IX. 34, X. 43–44; Máté, XX. 23. és XXIII. 11.). A biblia használata nem alkalmoszerű és burkolt volt, hanem a táborita-mozgalom jellegénél fogva: szerves és nyílt. Itt kell még megemlíteni, hogy a híressé vált „szent Szellet“ kitétel mögött valószínűleg nincs semmi eretnek tartalom, csupán újszerű, szokatlan kifejezés és abban leli magyarázatát, hogy az Újszövetség elbeszélése szerint a szentlélek Pünkösdkor a szél zúgásával töltötte be az apostolok házát. Annál inkább, mert a szentlélek dogmájában sem a táboriták, sem a valdensék, sem a patarének nem tértek el a katolikus felfogástól.

Ez a fordítás mely még írásmódjában is a cseh-huszita írásreformot követi a táborita vezetők és gyülekezetek önmagukról alkotott vallomása. Ellenséges vagy közömbös feljegyzéseknél többet mond a forradalom hevületéről a fordítóknak minden akadályt lebíró súlyos, érzékletes nyelve, és a forradalom szükségletei miatt népszerűvé lett, egyes részek. Nem ok nélkül rontott oly dühvel a reakciós irodalomtörténet az első magyar bibliafordítás huszita volta ellen, vagy hallgatott felőle, vagy tért ki az állásfoglalás elől. A huszita-bibliát illetően még sok mindent bizonyítani kell. Itt csak annyit akarunk hangsúlyozni, hogy a biblia moldvai fordítása részben csupán írásbifoglalás, mert a délvidéki valdenseknek és huszitáknak (sőt pataréneknek is) évtizedek óta naponta szükségük volt az istentiszteletek evangélium és episztola magyarázata céljából szóbeli fordításra. Ilyen részletnek, úgynevezett „perikópának“ soknak kellett lennie.

Hátrányosabb helyzetben vagyunk a huszita forradalom dalait illetően. Geréb László csak per analogiam meri állítani, „pedig bizonyára énekeltek s magyarul énekeltek“. Úgy véli, hogy ezeknek a feltételezett énekeknek szövege hasonlatos volt ahhoz, amit az angol, cseh, német parasztok énekeltek, a fő vándorló motívummal „a világ teremtesekor“ istenadta egyenlőség gondolatával. Ennél jelentékenyebben többet lehet tudni, mégpedig a forradalom tantételei alapján. A 2. §-ban mondja Marchiai Jakab „Et uterque sexus cantat in missa cantilenas“. Geréb a „cantilenas“ kitélt tévesen „énekeknek“ fordítja. A cantilena ugyanis ebben az időben profán, népi nyelvű alkalmi tömegdalokat jelentett. A cantilena a frank birodalom korában eredetileg azokat a rigmusokat jelentette, melyekkel a katonákat lelkesítették a csata előtt. Ilyen értelemben a Roland-éneket is cantilenának nevezték az egykorúak (v. ö. Du

Cange: II. 105). A huszita időkben így nevezik az egykorú források a népforradalmi dalait, melyek az események forgatagában keletkeztek: gúnyoltak, agitáltak, lelkesítettek, könyörögtek, hálát adtak. Olyan is volt közöttük, mint amiről Geréb beszél. Arról a Florian Geyer-dal kezkesedik, mely a John Ball-lázadásból indult el és Csehországon át került a reformációkori német paraszthoz. A cseh forradalmi dalokról, melyeknek a legtöbb közül volt a mi tábori táinkhoz, elég sokat tudunk. A nép vezetői szerezték, betanították a kórusgyerekeknek és egy-egy új dallal bejárták a forradalmi Prága utcáit. Órák alatt megtanulták asszonyok, férfiak, énekelték utcán, harc előtt, csatában, hálaadáskor és — ami Marchiai Jakab feljegyzése miatt számunkra a legfontosabb — mise közben! Az egykorú cseh katolikus forrás kesereg, hogy a husziták elvetik a latinnyelvű egyházi énektípusokat, melyek hozzátartoztak a miséhez és helyettük: „procaces et sirenicas cantilenas rumorum et homicidiorum provocativas in missis suis viri feminae nec non parvuli vulgariter concinebant”; vagyis „hetyke, csábító, lázadásra és gyilkosságra bujtogató dalokat énekelték a köznép nyelvén: miséjük alatt férfiak, asszonyok, sőt gyermekek is” (Andreae de Broda: Tractatus de origine Hussitarum. Fontes Rerum Austriacarum. I. 6. 339. l.). Vagyis a huszita és különösképpen taborita misében népi nyelven írt forradalmi dalokat, cantilénákat énekelték. Szerencsére néhány fennmaradt közülük egykorú feljegyzésekben. Néhányat lefordítottunk, hogy tárgykörük és szerepük világosabbá váljék. Mikor a prágai érsek elégetteti Wiclif írásait, így énekel az utca: „Zbinek könyveket égetett — Zdenek gyújtotta a tüzet — Cseh népünknek szégyenére — Halál a hűtlen papok fejére!” A király rossz tanácsadóit keményen megítéli a nép: „Mert a rófs Mikulás — S Konrád a garaboncás — Királyt gazul tanácsolták — Becsületét elorozták.” Ezek a dalok fogják össze forradalmi akcióik idején a husziták különböző árnyalatait. Husz János kedves tanítványáról, egy Havlik nevű huszita papról éneklük: „Havlik a te igaz hived — Békességre buzdít minket — Hogy egymást mi meg ne vessük — Összefogva hűn szeresünk — Igaz becsülettel!” A valóság talaján állnak ezek a dalok akkor is, ha vallásos formában jelennek meg. A papi dézsma és jobbágyi szolgáltatások ellen éneklük ezt a „himnusz”: „Betöltjük az Úr parancsát — És keressük az ő szavát — Sokan vannak a káromlók — Akaratát meg nem hallók!” Ilyen dalt szereztek a két szín alatti áldozásról is. Ez az alapkövetelésük nemcsak a papok és a nép közötti yálaszalat volt hivatva lerombolni, hanem egy felsőbb tekintély támogatását, állandó szentesítését jelentette a súlyos harcok közepette. A huszita nép egyedül állott a világ összes hatalmasai és tekintélyeivel szemben. Ezért éneklük az ószövetségre alapozva: „Szólítá az angyal Illést: — Ha így maradsz, erőd kevés — Hosszú az út, mely rád vár — Hogy végére eljussál — Vedd ime a kenyeret — S ürítsed ki a kelyhet.” (E dalok szövegét l. Fontes Rerum Austriacarum. I. 2. 622—631. l.) Ez utóbbi dalok különösen alkalmasak, hogy misében énekeljék. Egyébként cantilénákra néhány évtizeddel később magyar példákat is tudunk mondani, melyek közül a második kapcsolatban is van a huszita dalokkal. Az első példa a pesti iskolás gyermekek éneke 1458-ból. Tudjuk, hogy Mátyás királlyá választásakor a pesti iskolás gyermekek az utcákat járták énekelve: „Mátyást mostan választotta — Mind ez ország királyságra stb...” E sokat vitatott dal keletkezésének és előadásának módja bizonyítja, hogy az énekes diákok nálunk is adtak elő cantilénákat! A második dal a Mátyás király haláláról szóló, megindítóan szép emlékdal, a „Néhai való jó Mátyás király”, mely a hatalmas királyról szól, a nyomorultak oltalmazójáról. Szabolcsi Bence megállapítása szerint a vers a legáltalánosabb cseh-huszita ritmusban, 3+2—3+2 tagozású 10-esekben van írva. Egész sor régi szlovák balladának ez a formája. Úgy véljük, éppen a

ritmus- és dallamtörténet adhat újabb adatokat a magyar husziták dalainak ismeretéhez.

A huszita forradalom nem-irodalmi emlékeit Geréb László jól összeszedte és jól is válogatta ki. Jó lett volna, ha a szövegközléseknél visszamegy a forrásokhoz és általában a helyesebb olvasatokat veszi alapul. A Moldvába menekült magyar husziták tanairól szóló tételeket pl. bár az eredeti forrást is idézi (Fermendzin: *Acta Bosnae*), mégis Tóth-Szabó Pál kivonatos kiadásából fordítja, Ezért kifelejtí a 2., 9., 11., 15–18., 20., 24–26., 28–31., 33–34., 36., 38., tételeket, melyek között sok fontos van és mindössze az utolsó olyan, hogy ki lehetett volna hagyni. Hogy csak egy példát említsünk: a 16. §. „Azt mondják, hogy Krisztus nem szenvedett igazában és nem is halt meg valójában” kétségtelen jele, hogy a menekültek nem mind voltak husziták. Ez a tanítás ugyanis a patarének legjellegzetesebb tételei közé tartozik. A Marchiai Jakab által feljegyzett tételek esetében pedig Lukcsics Pál szövegjavítás nélküli rossz olvasatait általában kritika nélkül veszi át és fordítja le. Pedig ebből értelemzavaró hibák származnak. Kijavítás céljából néhányat fel is sorolok: 26. §: nem „bestiás”, hanem „hostiás”, következésképpen a fordításban a papoknak nem marhákat kell őrizniök, hanem az áldozati ostyát. 55. §: nem „perditores”, hanem „proditores”, tehát a papok nem „rontók”, hanem a nyáj „árulói”. 64. §: nem „in plagha”, hanem „in Pragma”, vagyis a zsinatot nem mezőn tartották, hanem Prágában. A szóbanforgó zsinat dátuma pedig nem 1426, hanem 1420. A prágai pontok felsorolása végén nem „Et quia Johannes huius est sanctus”, mert ennek nincs sok értelme, hanem „Et quod Johannes Hus est sanctus”. Tehát nem „mivel ennek szentje János”, hanem „hogy Husz János szent”.

E mellett ki kell javítani az utánnyomás alkalmával a legzavaróbb fordítási hibákat. 2. §: mikor arról van szó, hogy bárhol lehet misézni, éjjel-nappal, az „et sine paramentis et sine viatico” nem azt jelenti, hogy „akadálytalanul és pénz nélkül”, hanem „egyházi ruhák és szentségfordozó edény nélkül”. 12. §: „sed crucifixus in trunelo comburitur” nem azt jelenti, hogy „a feszület a fatuskón elég”, hanem, hogy „a tuskó-Krisztus elég”. 59. §: Geréb fordítása szerint a főpapok prédikálnak a szentélyekben (in capellis) jöllehet arról van szó, hogy éppen a főpapok tiltják meg az alsó papságnak, hogy világiak kegyurasága alá tartozó kápolnáknak, kisebb parochiális templomokban prédikáljanak. Ugyanis Husz Jánost akarták sujtani, aki a Betlehem-kápolnában prédikált és tanítványait, hatalmi ellenőrzésük alá kívánták vonni az igehirdetést. A prágai pontok közül a 3. §-ban a „dominium temporale” nem az egyház „világi urasága”, hanem „a világi hatalom” szembeállítva az egyházzal.

Szalkai Balázs Krónikájának lefordított részében nem az áll az eredeti latin szövegben, hogy Bálint pap Törökországba ment és midőn ott tanításukat terjesztette, társát is hívta „maga után”, hanem ellenkezőleg, „Törökországba ment, hogy amint megtanulta nyelvüket, akkor társát maga után hívja”. Azonban nem jutott el eddig, mert amint hozzálátott a nyelvtanuláshoz, a szultán felfigyelt reá és megölette. Tamás végig híveinél is maradt. (Valentinus Turciam intarvit, ut dum literas ibi didicerit eorum, tunc socium suum post se vocaret.) A szövegben világosan benne van az is, hogy a szultán attól félt, hogy birodalmának alapját, az izlámot fenyegetik (ne tale quid in detrimentum legis eorum exurgeret). Természetszerűleg az sem áll, amit a bevezető a hibás fordításra alapozva állít, mindössze annyi valószínű, hogy Bálint a bolgár patarének közé ment törökül tanulni.

A Dózsa-háború összegyűjtött szemelvényes irodalma a kötet bővebb felét teszi ki és Geréb László nagy munkát végzett a kiválogatással és for-

dítással. A szemelvények sorrendje műfaji: először jönnek az irodalmi feldolgozások, ezeket követik a jobbágyellenes törvények, végül következik a népies hagyomány, melyet egy Verancsics iratai között fennmaradt magyar feljegyzés és Szerémi György emlékirata képvisel. A műfajokon belül kronológiai sorrendet követ. Az összeállító tehát eltért saját módszerétől, amit a könyv első felében követett, ahol egyedül a kronológiát vette számításba, igen helyesen. Ezen felül e második részben megismétli a hibát, hogy nem a nép önvallomásaival kezdi és a vele rokonszenvező feldolgozásokon keresztül jut el az uralkodóosztály jellemző történeti hagyományáig. A népi anyagból egyedül Dózsa György ceglédi kiáltványát közli — apró betűkkel. Mészáros Lőrinc és a keresztes hadnagyok feltétlen hitelességű levelei hiányoznak. A budai polgár német levele idevaló, viszont ennek lényegesen kibővített nagyjelentőségű humanista feldolgozása teljesen ismeretlen a szerző előtt, mert a bibliográfiába sem vette fel. Ez pedig Janus Vitalis Panormitanusnak az események után alig néhány hónappal (az előző 1514 nov. 30-áról szól) Rómában megjelent műve „De Ungarorum Cruciatu facta anno 1514 et de infanda saevitia utrinque patrata”. A római humanista körhöz tartozó szerző az első, aki megítéli a magyar nemességet kegyetlenségéért, mellyel a forradalmat megtorolta és a népfelkelést a nemesség kizsákmányolására vezeti vissza. A szorult helyzetben lévő Bakóc pártjára áll. A pápai udvar ugyanis, melyhez a római humanista kör közelállott, olcsón igyekezett megszabadulni a bukott pápajelölttől és egyszersmind a reáharuló kötelezettségről is a török veszedelmet illetően: visszaemlékezve Nádorfehérvár egykori védelmére és felszabadítására, népfelkelést hirdetett a török ellen. Mikor azután a felkelés az urak ellen fordult, a nemesség Bakócot vádolta, aki viszont a szentszéktől kapta a felhatalmazást. Innen táplálkozik Janus Vitalisnak a népet védelmező és ellentámadásba menő magatartása, mely sokkal bátrabb az ugyanezen irányban óvatosan fáradozó Taurinusénál. Janus Vitalis hatása igen nagy volt. A hivatalos velencei történetíró, Marino Sanudo felvette világkrónikájába, és főforrásává lett a Dózsa-forradalommal legerősebben rokonszenvező és minden feldolgozás között irodalmilag legművészebb előadásnak: Paulus Joviusénak. (Historiarum sui temporis libri... Venetiis, 1566, I. 89a—91a.) Jovius továbbvitte a Janus Vitalisnál is jelentkező nemességellenes irányt, formálisan megbélyegzi a magyar nemességet, mely „az országot prédának tekintette, a mezővárosokat és városokat fegyverrel igázta, a köznépet és szerencsétlen parasztokat féktelen hatalmaskodással és elviselhetetlen szolgáztatásokkal felbőszítette...” Dózsa György kivégzésének módját a legkeményebb szavakkal ítéli el. Meg kell monadnunk, hogy a nemesség szájába adva Bakóc csinos bűnlajstromát is felsorolja. Már most Jovius ugyanazon körhöz tartozott, melyhez Janus Vitalis, de már nem Bakócot védi. Az a közönség, melynek írta, az erdélyi fejedelmekkel szemben a Habsburgok iránti érzett rokonszenvet. Erdélyben pedig a Dózsa Györgyöt megkínzó Zápolya János, illetve fia János Zsigmond uralkodott. Istvánffy Miklós művében sem azért olyan magasrendű és a néppel rokonszenvező a parasztforradalom előadása, mert a mesterség és objektív képesség akarata ellenére felülkerekedett sötét lelkületén, hanem mert az előadásban Joviust követte és politikailag Erdély-ellenes volt. Az erdélyi udvar történetírója, Brutus, éppen azért támad oly ingerülten Joviusra, hogy hajlandóságból vagy hízélgés szándékával túlozza a nemesség (értsd: Zápolyák) iszonyú kegyetlenségét. Brutus különben itt el is szólja magát és utal rá, hogy Jovius előadása és ítélete egybehangzik a magyar, nyilván népi, hagyománnyal.

Jovius példája figyelemreméltó. Jovius osztályhelyzete szempontjából nem annyira vékonypénzű olasz püspöksége számít, mint polgár-humanista

volta. A féktelen feudális uralom ellenszenves számára. De ez még nem ok arra, hogy meg is írja, mint ahogy nem írja meg, ha a Habsburg-birodalomról van szó, ahol ugyanolyan feudalizmus volt, mint a Mohács előtti Magyarországon. Akkor írja meg, amikor nem kell tekintettel lennie közönségére, amikor a főszereplő, az erdélyi fejedelemség alapítója: Zápolya János. Brutus jól megfigyeli, hogy Dózsa élezi ki elbeszélését, hogy a rajta elkövetett embertelenségen keresztül a Zápolyákra élezhesse ki a tendenciát. A Zápolyák adják a menlevelet, hogy szabadon megírhasa véleményét. Az anyagilag függő labilis helyzetű késői humanisták életében ritkán adódott ilyen pillanat. Korábban sem bőven. Példa erre Lorenzo Valla, az életörömtől sugárzó, szabadságért hevülő, szabadgondolkodó forradalmár. Határozott egyéniség, akinek élete munkája egyértelmű, de a pápaság elleni híres vádiratát, a „De Constantini donatione“-t mégsem merte volna megírni és úgy megírni, ahogy tette, ha nem áll mögötte hatalmas védelmező, akinek éppen politikai számadása volt a pápával: Aragoniai Alfonso nápolyi fejedelem.

A Dózsa-háborút feldolgozó humanista szerzők felfogásának magyarázata Taurinus, Janus Vitalis, Jovius, Tubero, Brutus esetében haladó polgári osztályhelyzetükben van, amelynek érvényesítésére az esetek túlnyomó részében a kedvező politikai helyzet ad bátorítást.

Ha Geréb László módszeresen áttekinti a humanista és egyéb forrásokat és elvi forráskritikát gyakorol, mindez az olvasók elé tárult volna, azonfelül nem felejtí ki Janus Vitalist, Joviust (egy részletét adja csak Brutus színtelen átírásában), nem értékeli tévesen Istvánffy. Tubero jellemzése már sikerültebb, de Tubero osztályhelyzetét sem ismeri: deklasszált városi patricius, mégpedig nem a latin-dalmata, hanem az újabb szláv polgárság rétegéből. A humanisták osztályhelyzetüknél fogva látják meg a társadalmi harcot és sok egyéb mellett ez a humanista történetírás legnagyobb vívmánya. E tekintetben klasszikus példa Machiavelli „Storie Fiorentine“-je.

Visszatérve a sorrendi kérdésre, a forradalom vezetőinek levelei után és a budai polgár német levele előtt kellett volna következnie az ismeretlen plebejus-humanista szerző beszámolójának (De bello cruciferorum in visceribus Regni Hungariae patrato et exorto, Kiadta: Kluch János. Tört. Tár. 1905, 272–276.), mely a kisebb források legjelentősebbje. Geréb erről sem tud. Pedig ennek az írásnak nagy jelentősége van: úgy adja elő az eseményeket, hogy fokról-fokra nyomon követhető a forradalom kibontakozása, mégpedig visszahatásként a nemesség ellenséges magatartására, kegyetlenkedéseire. Ez után kellett volna következnie a Verancsics írásai között fennmaradt magyar feljegyzésnek és Szerémi György ugyancsak plebejus-papi jellegű részeinek. A memoárok kronológiai elhelyezése nem befejezésük dátumát követi, hanem ha rész-eseményeket emelünk ki, az események bekövetkezésének időpontját. Ide lehetett volna beiktatni a budai polgár levelét, Janus Vitalist, majd pedig Batholinust, Tuberot, Taurinust, abban a sorrendben, ahogy Geréb felvette. Nagyszombati Márton nyugodtan kimaradhatott volna, elég lett volna utalni rá, vizsont Taurinusnál komolyabb forráskritikai megfontolásoknak kellett volna érvényesülnie, bár tipikus humanista betétei vagy formai-stiláris átvételei nem jogosítanak fel bennünket forrásértékének tagadására. Komoly analízissel el lehet választani művében a történeti adatokat a humanista eposz kellékeitől. Ezutánra valók a nemesség elnyomó törvényei. Majd a magyarnyelvű krónikások, utánuk Jovius és őt követőleg Istvánffy és Brutus.

Geréb Lászlónak komoly gondot jelentett a kiadott szövegek fordítása. Szerémi és Istvánffy újra-fordításában régebbi fordítások segítettek, annál nehezebb volt a helyzete Taurinus és főként Brutus szövegeivel szemben.

Sajnos, mindkét szöveg kifogott rajta. Az árnyalati tévedések serege mellett oldalról-oldalra az értelemzavaró, sokszor súlyos hibák sora vezet félre az olvasót, akinek gyakran nincs módja rá, hogy latin szövegből korrigálja a félreértéseket. Csak a példa kedvéért találomra üssük fel a 123. oldalt, „A jobbagyok kizsákmányolása“ c. alfejezetnél. Így szól a fordítás: „Hej, be nehéz minékünk, rabszolgai sorsra lenyomtak, — Összeharapva fogunk, megkötve cipeljük a jármot!“ Sajnos, a latin szövegben részint több van, részint kevesebb. Taurinus szerint ugyanis a jobbagyok sorsa nem rabszolgai, hanem *súlyosabb mint a rabszolgáké* [gravius quod servi more premamur]: egyenesen állati. És erre következik az ígásbarom sorsáról vett kép: „Ígátol megfeszített nyakunkat sziszegve vonszoljuk“ [Sibila dum fessi toleramus colla labori]. A szemléletes latin szöveget a fordító elhalványította, megcsönkította és olyasmit fordított bele, ami nincs benne „összeharapva fogunk“. A fordítás így szól a következőkben: „Most ha az alkalom int, hágjunk a fejére a gaznak.“ Ez a sor az eredetiben nem az urak nyakáról szól még (bár később az is sorra kerül), hanem biztatja az ígátotört jobbagyságot: „Vonjátok ki nyakatokat a zsarnoki járomból!“ [subducite colla tyrannis]. Mindez eltörpül a következő sorok grammatikai félreértése mellett: „Adjatok énnékem törvényt, hogy ekép cselekedjek! — Szükséges dolog ám: a királyokat is letiporjuk — És szabadok lettünk.“ Taurinus szövegében egészen másról van szó: „Törvényadta jogunkkal élnünk szabad“ [Jure dato nobis uti legumque licebit], vagyis a keresztes háborút kihirdető rendelkezések szankcióira céloz. Taurinus szövege ezután levonja a következtetést: „Szükség van rá, hogy a királykodókat mindenfelé összetörjük és szabadságunkkal éljünk“ [Certe opus est passim reges jugulare et amico libertate frui]. Sajnos, mindez egy tizennégy sornyi szövegrészben fordul elő. És így megy a Taurinus- és Brutus-fordításban lapról-lapra, sokszor sorról-sorra. Székely György értékes bevezetése megkívánta volna, hogy Geréb László, aki sokat dolgozott ezen a kötetben és akinek jószándékában nem lehet kételkedni, már csak önmaga végzett munkáját is megbecsülendő, lelkiismeretesen ellenőrizze, hogy tulajdonképpen mit is fordított?

A kiválogatás, csoportosítás és irodalmi kritika terén megállapított hiányokat jórészt csak új könyvvel, vagy új kiadással lehet pótolni, a fordítási hibákat azonban sürgősen ki lehet és ki is kell javítani. A marx-lenini tudománynak az a törekvése, hogy közérthetően szóljon és az egész néphez, nemcsak az elvek, a kitűzött tárgy és módszer tekintetében jelent kötelezettséget, hanem megnöveli a tudomány felelősségét is és ezáltal erkölcsi értékét.

Kardos Tibor

„TÉPJÉTEK LE A SÜTÉTSÉG BILINCSEIT“

XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól. Hungária.

1950. Könyvnap. Szerkesztette s bevezette Kató István, sajtó alá rendezte Tarnai Andor. 148 lap.

A nyolc, többnyire szemelvényes röpiratot és öt verset tartalmazó kis kötet jelentősége nyilvánvaló: a régi magyar irodalom néhány elfeledett emlékét eleveníti meg, ama kapcsolat révén, mely ez írások s a klerikális reakció elleni aktuális politikai harc között áll fenn, igen hatásosan. E röpiratok és versek kétségkívül az antiklerikális magyar irodalom dokumentumai közé tartoznak. Hatásuk meggyőző a mai olvasóra is, még ha irodalmi értékük nem is elsőrendű. Ideológiai hatásukat azonban erősen korlátozza az a korszak és az az osztályszemlélet, amelyből születtek. A bevezető helyesen emeli ki, hogy ez iratokban „a feudális katolikus egyház elleni támadás

szélesebb, mint a nemesi kiváltságok bírálata“, „magukon viselik a polgárság gyengeségének és a demokratikus mozgalom felemásságának minden korlátozottságát“. Valóban, a „Harmintz-két Okok“, „világi catholicusai“ cselédes gazdák s erre büszkén hivatkoznak (33. l.), a „Minek a pap“, „nemes familiái“ pedig az idegen papoknak jutott birtokok miatt panaszkodnak (39. l.). A vallás elleni támadásaik szinte mindenütt erőtelnek, alaptalanok is, mivel hívók írták e sorokat, nem egyszer így: „mennyt fog nyerni maga a religio“ a szerzetesrendek eltörlése által (47. l.) vagy „fő kötelessége minden becsületes keresztyén embernek“, hogy az igazságot védje (79. l.). A „jóistent“, a „Megváltót“ emlegetik, királyhűségük pedig szinte minden esetben töretlen. Mindez erősen korlátozza e röpiratok politikai hatását, nem beszélve stílusuk nehézkességéről (Mérő—Serpenyő, mely szintén a „tisztá vallás“-t sürgeti (69. l.) vagy tartalmuk, stílusuk naivitásáról, problémátlán egyszerűségéről laposságáról (Vallás-Tserelés).

Mindezt nem azért mondtuk el, hogy a szerkesztőn kifejezetten vallásellenes röpiratokat kérjünk számon. A kiadványnak nem ez volt a célja s a haladó állásfoglalások felemásságára a szerkesztő rá is mutatott. Mégis hasznos megjegyeznünk, honnan származnak röpirataink s milyen eredendő korlátok között mozog a tartalmuk. Annál is inkább, mivel ezekkel szemben fel kell hívnunk a figyelmet arra a szélesebb és mélyebb egyházellenes irodalomra, melynek ideológiai, politikai hatását éppen a szerzők materialismusa biztosítja. S érdekes az is, hogy míg e röpiratok nyelve, stílusa (talán az egy Zakariásét kivéve) nehézkes, bonyolult, nem egyszer érthetetlen, mélyebben egyházellenes és materialista írók világosabban, közérthetőbben fejezik ki magukat, talán azért, mert materializmusuk az idealista szemlélet elleni, lépésről-lépésre folytatott harcnak volt az eredménye. A késői Bessenyei, különösen a Tarimenes-ben, Verseghy a Világ teremtetésének természettudományos-materialista tanításában, Martinovics Mémoires-jaiban s kisebb műveiben és Csokonai materialista és antiklerikális verseiben magas színvonalon, művészi szépséggel s határozottan vallják azt az egyházellenes felfogást, melyet az említett röpiratok szerzői csak bizonyos kompromisszumokkal képviselnek.

A kötet alcíme röpiratokat ígér. A címben megadott műfaji keretet azonban áttörte a szerkesztő azzal, hogy verseket is közölt a röpiratok között. Ennélfogva helyesen járt volna el a szerkesztő, ha gyűjteményét az említett írók és társaik műveiből kiválogatott szemelvényekkel gazdagabbá, elevenebbé tette volna.

Mindez nem von le semmit sem a közölt darabok értékéből vagy politikai jelentőségéből, megjegyzéseinkkel csak arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy alaposan félreismerjük az antiklerikális irodalmi termést, ha szegényes, nehezen olvasható röpiratok s egyes versek szűk körére redukáljuk azt. Felismerhetően széles, bővizű s távoli eredetű irány ez irodalmunk történetében, mert népünknek a feudális egyház elleni évszázados harcát tükrözi úgy, hogy egyben haladó irodalmunk egyik fővonalát képezi. Ezért ebből még számos érdekes és értékes adatot, dokumentot és művet fogunk tudni kiemelni s irodalmunk marxista szellemű revíziójának szolgálatába állítani.

A szöveg sajtó alá rendezése gondos, a mai helyesírás szerinti átírása figyelmes munka eredménye. Tarnai Andor érdeme az is, hogy megtalálta Batsányi „Bosszús tünődés az ámitó szenteskedőkre“ c. versének helyes szövegét. Jegyzeteit illetőleg csak az a megjegyzésünk, hogy a „Zakariás levelei“ minden bizonnyal Szatsvay eredeti munkája, nem pedig fordítás. Ezt a kiadó Elöljáró beszédéből is világosan ki lehet olvasni.

Szauder József

Révai elvtárs „Megjegyzésének irodalmunk néhány kérdéséhez“ c. cikkében beszél arról, hogy a proletár irodalom győzelme érdekében harcolni kell a „baloldali“ túlzások, elhajlások ellen. A „baloldaliság“ egyik megnyilvánulása a klasszikus hagyományok lebecsülése, az a felfogás, mely a szovjet irodalom és az új magyar irodalom népszerűsítését szembeállítja a mult értékes örökségének a felhasználásával, amelyik a régi magyar irodalomból csak Petőfit, József Attilát és Adyt fogadja el. Ebből a szempontból is példakép kell legyen számunkra a Szovjetunió, ahol a klasszikus orosz irodalom a szovjet emberek életének szerves részévé vált. Szovjet művészek már többször felhívták a figyelmünket arra — mondja Révai elvtárs —, hogy elhanyagoljuk művészetünk klasszikus örökségét.

A könyvnapon megjelent Arany-kötet egyike az első lépésnek a „baloldaliság“ elleni küzdelemben. Arany valóban megérdemli, hogy a dolgozó magyar nép megismerje és megszeresse. Megérdemli, hogy megszabadítsuk attól a sok hamisítástól, amivel az úri Magyarország eltorzította. Aranyt a „kiegyezés költőjének“, a „józan magyar természet képviselőjének“, — később „dekadensnek“, Babitsékat igazoló „l'art pour l'art“-os költőnek állították be, szemben Petőfi forradalmiságával. Ma ezektől a tévesen vagy éppen hamisítva neki tulajdonított szerepektől kell megtisztítani alakját. Meg kell mutatni azt az Aranyt, aki emberi és költői csúcspontját a szabadságharc és az azt előkészítő évek alatt élte át, akinek a szabadságharc bukása élete végéig ki nem heverhető csapás volt, akinek a kezében még 1877-ben is állítja meg a tollat, hogy eszébe jut „vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek izlése már nem az, ami volt anno 48 és te sem vagy az, ki akkor voltál!“

Nézzük meg, hogy a kötet mennyiben teljesítette kitűzött feladatát: Arany költészetének legjavát adni a dolgozók kezébe könnyen áttekinthető és jól használható formában? Nagyon nagy jelentőségű, hogy ez az első Arany kiadás, mely a költő forradalmi verseit nem függelékben közli, hanem megadja nekik azt a központi helyet, amit azok Arany költészetében valóban elfoglaltak. A versek kiválogatása helyesen hangsúlyozza Arany szarnokellenességét, hűségét 48-hoz, Petőfihez. Nem lett volna szabad azonban kihagyni a „Koldúsának“-et, amely a legvilágosabban tárja fel Arany viszonyát a szabadságharchoz. Igen éles és gúnyos hangon jellemzi a kapitalizálódó irodalmat az „Írjak? Ne írjak?“ c. vers és ezért kár, hogy kimaradt. Az Őszikék közül a „Rangos koldús“-nak, az „Almanach 1878“-nak és „Az idők“-nek helyet kellett volna adni, hiszen éppen ezekben bírálja Arany a legbátrabban az akkori Magyarországot. Nagyon helyes, hogy a kötet az egész „Toldi“-t közli, hiszen valóban a „viszonyok jármát lerázó pórsuhanc“ története Arany legtisztább, legnagyobb alkotása és ez a műve áll a legközelebb a magyar dolgozókhoz, akik most veszik birtokba klasszikus örökségünket. Viszont a „Keveháza“ és a „Katalin“-részlet helyett fontosabb lett volna valamit adni a „Bolond Istók“ paraszti életet ábrázoló első énekéből.

A kiadás alapvető hiánya, hogy az előszó nem alkalmas arra, hogy az Aranyt eddig nem ismerő olvasóknak képet adjon a költőről, amire annál is inkább szükség lett volna, hiszen a kötet nem tartalmaz semmiféle jegyzetet. Feltétlenül szükséges lett volna Arany életéről és működéséről beszélni és az egyes versek mellé magyarázatokat fűzni, éppen mert Arany költői pályája nem olyan önmagáért beszélő, egyértelmű és tiszta, mint például Petőfié. Egészen másképp értékeli az a „Walesi bárdok“-at, aki

ismeri keletkezésének körülményeit. „Az elveszett alkotmány“-ból közölt részlet korrajzi magyarázat nélkül alig érthető. Az olvasók esztétikai nevelése szempontjából nagyon helyes lett volna, ha a kiadó pl. akár az előszóban, akár jegyzetben beszél a Hunyadi-balladák akkori aktualitásáról vagy az Ószikékkal kapcsolatban megemlékezik a feudálkapitalista Magyarországról és Arany abban elfoglalt helyéről, stb.

Az összeállítással kapcsolatban: csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy sokkal áttekinthetőbb lett volna Arany pályája, ha az epikus részletek is a lírai versek közt foglalnának helyet, időrendi sorrendben. Különösen zavaró, hogy az epikus és lírai rész — ha már külön van csoportosítva — még egy címmel sincs egymástól elválasztva.

Klasszikusaink kiadásánál a jövőben még inkább figyelembe kell venni az irodalomtól eddig elzárt *új olvasók igényét*, akik valóban megismerni, megérteni akarják a mult íróit.

Horlai Györgyné

Szakfizikusok, fizikatanárok, üzemi mérnökök lapja a

FIZIKAI SZEMLE

Közli a fizika különböző területein végzett kísérleteket, megoldást nyújt a termelésnél felmerülő fizikai problémákra. Ismerteti a Szovjetunió fizikai tanftásait.

Megjelenik szeptember 1-től kezdve negyedévenként az Eötvös Lóránd Fizikai Társulat szerkesztésében.

Évi előfizetési ára

Egyének részére	12— Ft
Vállalatok, intézmények részére	48— „

Kiadja a

T U D O M Á N Y O S F O L Y Ó I R A T K I A D Ó N. V.

Budapest V, Szalay-utca 4.

Felhívás Előfizetőinkhez!

Előfizetési osztályunk közel 100 szaklap sokezer előfizetését adminisztrálja. Osztályunk minden dolgozója — a MDP utasítása alapján — magáévá tette a KV II. 10-i határozatát és felvette a harcot a bürokrácia ellen.

Munkánk egyszerűsítésével és racionalizálásával elértük, hogy előfizetőink magas százaléka gyorsan és pontosan kézhez kapja, kiadásunkban megjelenő szaklapját.

Munkánkat szeretnénk javítani és ezáltal elérni

a reklamációk teljes megszüntetését
és ehhez kérjük az Ön segítségét is.

Nagyon sok reklamációt okoz, hogy Előfizetőink nagyrésze a befizetési lap kitöltésénél

1. nem közli az összeg pontos rendeltetését;
2. nem közöl adatot, hogy milyen lapra és milyen időtartamra küldi az előfizetési díjat;
3. olvashatatlan aláírást és címet közöl!

Felkérjük Előfizetőinket, *vegyék azt a kis fáradságot, hogy a befizetési lapokat pontosan — esetleg nyomtatott betűkkel — töltsék ki*, ezáltal dolgozóinkat sok-sok fejtöréstől és felesleges munkától mentesítik és elősegítik a lapok zavartalan és folyamatos szállítását.

Budapest, 1950. augusztus

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ NV.
Előfizetési osztálya.

A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950 JÚNIUSÁBAN MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- Csehov: Ványka és más elbeszélések. Ford.: Éber Ina és Lányi Sarolta. Athenaeum, 50 l. 2 Ft.
- Darvas Szilárd: Mackó pajtás elindul. Athenaeum, 31 l. 2 Ft.
- A. Fagyajev: Partizánok. Ford.: Madarász Emil. Athenaeum, 23 l. 2 Ft.
- Gergely Márta: Pattintó Antal. Athenaeum, 30 l. 2 Ft.
- I. Irosnyikovna: A Jegorova brigád. Ford.: Kilényi Mária. Athenaeum, 126 l. 6.50 Ft.
- Így öltöztessük a gyermeket. Athenaeum, 112 l. 12.50 Ft.
- B. Jemeljánov: Város az erdőben. Ford.: Devecseriné, Gutai Erzsébet. Athenaeum, 31 l. 2 Ft.
- Kommunisták harca a magyar ifjúság boldog életéért. Összeállította: a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége oktatási osztályának munkaközössége. Athenaeum, 149 l. 9 Ft.
- Jack London: A kalózhajó. Összeállította és jegyzetekkel ellátta és a fordításokat ellenőrizte: Révész Gy. István. Athenaeum, 180 l. 16 Ft.
- Polgár István: Traktorok. Rajzolta: Kiss Ernő. Athenaeum, 6 l. 9.50 Ft.
- V. N. Rzsavityin: A növények oltásos hibridizálása. Szocialista mezőgazdaság 16. sz. Ford.: Sándor Endre. Athenaeum, 175 l. 13.50 Ft.
- Szőnyi Sándor: Péter mégis mérnök lesz. Athenaeum, 64 l. 1.50 Ft.
- Szeberényi Lehel: Fehér arany. Athenaeum, 31 l. 2 Ft.
- D. G. Vilenszkij: Dokucsájev, Koszticsev és Viljamsz tanítása a talajról. Mezőgazdasági kiskönyvtár. Athenaeum, 32 l. 1 Ft.
- M. Zemplén Jolán: Nézzetek körül. A hideg, a meleg és a levegő. Athenaeum, 43 l. 6.50 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-utca 4.

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója

53043 — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Dömény Lajos.)

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

BORISZ SZOLOVJOV: Újítás és hagyományok
BRUCKNER JÁNOS: A materialista Bessenyei György
NYIKOLÁJ DROBISEV: Teremtsünk rendet az írók összegyűjtött
műveinek kiadása terén

VITA

Dramairodalmunk korszakai
Vita a magyar humanizmusról

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Zöldhelyi Zsuzsanna: Petőfi versei a „Gyelo” c. orosz
demokratikus folyóiratban
Nagy Miklós: Harc az 1874-es Petőfi-kiadás körül
Keresztury Dezső: A hallgató Arany

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből
A magyar jakobinusok kátéja
Vajda János nyílt levele Kemény Zsigmondhoz

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI. NAGYBOLDOGASSZONY-ÚTJA 11-13.)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS

FÖLDESSY GYULA

TOLNAI GÁBOR

WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár:

KIRÁLY ISTVÁN

Jegyző:

KLANICZAY TIBOR

Pénztáros:

SZABOLCSI MIKLÓS

Ellenőr:

SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950.

3. SZÁM

<i>Borisz Szolovjov: Újítás és hagyományok</i>	1
<i>Bruckner János: A materialista Bessenyei György</i>	11
<i>Nyikoláj Drobisev: Teremtsünk rendet az írók összegyűjtött műveinek kiadása terén</i>	29

VITA

<i>Drámairodalmunk korszakai (Solt Andor)</i>	33
<i>Vita a magyar humanizmusról (Gerézdi—Sallay)</i>	41
<i>Népballadáink társadalmi alapja (Péter László)</i>	49
<i>Levél a szerkesztőhöz (Komlós Aladár)</i>	51

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Vargyas Lajos: A legrégebb eredeti magyar vers</i>	53
<i>Bisztray Gyula: „Debrecennek utczái sírjátok”</i>	59
<i>Keresztury Dezső: A hallgató Arany</i>	66
<i>Zöldhelyi Zsuzsanna: Petőfi versei a „Gyelo” c. orosz demokratikus folyóiratban</i>	72
<i>Nagy Miklós: Harc az 1874-es Petőfi-kiadás körül</i>	77
<i>Bikácsi László: Petőfi emléke a Horthy-korszak parlamentjében</i>	89

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

<i>Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből (Geréb L.)</i>	96
<i>A magyar jakobinusok kátéja (Benda Kálmán)</i>	103
<i>Vajda János nyílt levele Kemény Zsigmondhoz (Komlós Aladár)</i>	116

SZEMLE

<i>† Schöppflin Aladár 1872—1950 (Tolnai Gábor)</i>	125
<i>Kuusinen: Kalevala (Stoll Béla)</i>	127

BORISZ SZOLOVJOV :

ÚJÍTÁS ÉS HAGYOMÁNYOK¹

A „Sztálin és a sztálini vezetés“ című cikkében, amelyet a Kommunisták Pártja és a szovjet nép nagy vezérének és tanítómesterének, Joszif Visszarionovics Sztálinnak szentelt, V. M. Molotov elvtárs a következőket írja: „Irodalmunk és művészetünk egyre inkább a mi sztálini korszakunk zászlóvivőjévé lesz, sokban elősegíti a szovjet nép sikereit azzal, hogy munkában és harcban egyaránt lelkesíti a népet és a szovjet befolyást messze szülőföldünk határain túl is kiterjeszti“ („Pravda“, 1949. dec. 21.). Ezek a szavak meghatározzák egyrészt a szovjet irodalom és szovjet művészet hatalmas társadalomátalakító szerepét, másrészt az előtte álló nagy feladatokat.

A sztálini korszak zászlóvivőjének lenni, lelkesíteni a szovjet embereket munkájukban és harcukban, minden néphez elvinni a kommunizmus eszméinek nagy igazságát — íme, ez a hivatása a világ élenjáró irodalmának, a szovjet irodalomnak, ez hatalmas életigenlő erejének, újító jellegének forrása. Nincs és sohasem volt még olyan irodalom, amely annyira fontos és nagyrabecsült helyet foglalt volna el a nép életében, mint a szovjet irodalom.

Ez a tény különös felelősséget hárít az írókra, meghatározza munkásságuk jellegét és rendeltetését s ugyanakkor azokat a szempontokat és irányelveket is, amelyeket a művek eszmei tartalmának és művészi minőségének értékelésénél figyelembe kell vennünk, amelyekkel irodalmunk újító jellegének természetét meghatározhatjuk.

A mi irodalmunk tudatosan a népet szolgálja és nyíltan harcol a kommunizmus ügyéért; ez az irodalom eszmeileg céltudatos és életigenlő, bátran magáévá tesz mindent, ami új és fejlődő, és szenvedélyesen ostromozza a mult csökevényeit, amelyek az előrehaladást gátolják.

Az irodalom újító jellegét elsősorban az határozza meg, hogy a maga módszereivel feltárja az események valódi értelmét és bemutatja a szovjetkorszak embereinek arculatát.

A mi irodalmunk újszerűsége egyáltalán nem jelent lemondást a klasszikus örökségről (amint ezt egyes irodalmárok állítják), hanem éppen ellenkezőleg, feltételezi a mult művészetében meglevő haladó, termékenyítő hagyományok minden irányban történő fejlesztését. Hiszen éppen a mi időnkben, a szovjet-társadalomban vált a klasszikus örökség az egész nép közkincsévé, most talált igazi, mély megértésre, most aratott olyan széleskörű elismerést, amelyről a mult írói álmodni sem mertek volna.

¹ A tanulmány bevezetését és első részét közöljük.

A burzsoá-liberális, esztétizáló-formalista kritika megpróbálta kiherélni az élő lelket a mult legjobb, haladó íróinak alkotásaiból, el akarta rabolni a nagy örökség alapvető gondolatát, tompítani és mindenképpen diszkreditálni akarta társadalmi célzatosságát, eszmés kép gazdagságát liberális frázisokra vagy pedig formalisztikus ügyeskedésre igyekezett korlátozni, pusztá írói „modorra“, mintha ennek a tényezőnek különálló jelentősége lenne és semmiféle kapcsolatban nem állna a nép életével, a nép törekvéseivel, szükségleteivel és érdekeivel.

A mi viszonyunkat a mult kultúrájához V. I. Lenin tanítása határozza meg. Lenin rámutat arra, hogy nem nélkülözhetjük annak a kultúrának pontos ismeretét, amelyet az emberiség egész fejlődése folyamán kialakított. „A proletárkultúrának ama felhalmozott tudás törvényszerű fejlődése útján kell létrejönnie“, melyet az emberiség a kapitalista társadalom, a földesúri társadalom, a bürokratikus társadalom nyomása alatt dolgozott ki.“ (Lenin: Válogatott művek, II. köt. 795. lap.)

Az orosz realista irodalom eszméinek nagyságát, ábrázolási módszereinek művészi jelentőségét, élethűségét és igazságát az a körülmény határozza meg, hogy ez az irodalom, jobban mint bármely más irodalom a világon, szoros, elválaszthatatlan egységbe forrt a néppel, a nép legmélyebb és legéletbevágóbb felszabadító mozgalmával. Az orosz nép a maga kultúráját, a maga irodalmát a reakció és a feudalizmus erőivel folytatott elkeseredett küzdelemben teremtette meg.

„Harcos művészet, amely a nép legjobb eszményeiért küzd, — így látták az irodalmat és a művészetet az orosz irodalom nagy képviselői“ — mutatott rá A. A. Zsdánov elvtárs a „Zvezda“ és „Leningrád“ című folyóiratokról szóló jelentésében.

Az orosz művészetnek, az orosz irodalomnak ez a harcos jellege határozta meg az alkotások tartalmát és ennek következtében azok nemzeti formáját is.

Nagyon széleskörű olvasóközönséget tartva szem előtt, kora leg haladóbb eszméit fejezve ki, tele hittel a haza erejében és nagy jövőjében, — irodalmunk realiztikus mélységgel és igazsággal ábrázolta a nép életének viszonyait és körülményeit, amelyek gyökeres változásra szorultak, megszemélyesítette a büszke, szabadságszerető orosz dolgozó ember nemzeti jellemvonásait. Az irodalom ehhez a dolgozó emberhez fordult, az ő nyelvén beszélt, amely nyelv, Gogoly szavai szerint, „már magában is költő“.

Mindez meghatározta az orosz realista irodalom eredetiségét, formáinak sokrétűségét és csodálatos gazdagságát.

Az orosz irodalomról és annak nemzeti jellegéről szólva, amely az alkotások tartalmában és formájában egyaránt megnyilvánul, Belinszkij a következőket írja:

„...A naturalista iskola íróinak személyében az orosz irodalom elindult az igazság és valóság útján, a lelkesedés és az eszmények eredeti forrásához fordult és ezáltal vált korszerűvé és oroszá. Úgy látszik, erről az útról nem fog már letérni, mert hiszen ez az út egyenesen vezet az eredetiséghez, mindenféle idegen, külső befolyástól való felszabaduláshoz. Ezzel egyáltalán nem azt akarjuk mondani, hogy az orosz irodalom mindig ugyanabban az állapotban fog maradni, mint

amelyben most van; nem, haladni, változni fog, csak sohase vesse le helyes valóságérzékét, természetességét.“

Ezek a figyelemreméltó szavak, amelyek több mint száz éve hangzottak el, előre kijelölték a haladó orosz irodalom egész további fejlődésének útját és mind a mai napig megőrizték óriási jelentőségüket.

Az orosz realista irodalom, amely népének legmagasabb törekvéseit és reményeit testesítette meg, mindig kivált végsőkéig menő egyszerűségével és világosságával. Az orosz költészetről szólva Gogoly a következőket mondja: „Nem ismerek még egy irodalmat, amelyben a költők a hangárnyalatok ily végtelen változatosságát tudnák kifejezni; ehhez természetesen részben hozzájárul igen költői nyelvünk“ — az a nyelv, amely „mindent ki tud fejezni a maga eszközeivel: gúnyt, ingerkedést, szemléletességet, a festői látás élességét, és mindig megalkotja azt az étellel telített szót, amely átvillan az orosz ember lényén és eleveére tapint“.

Az orosz realista irodalom, amely alakjaiban a nép legmagasabb törekvéseit és reményeit testesítette meg, kiaknázza és fokozta anyanyelvünk gazdagságát, azét a nyelvet, amelyet Turgenyev jogos büszkeséggel nevezett „nagyinak és hatalmasnak, igaznak és szabadnak“.

Az orosz demokrata írók klasszikus alkotásainak formájában is kifejeződik az orosz nép nemzeti jelleme. Az orosz irodalom jellemalakjai realiztikusan húsból és vérből való, élettől duzzadó, plasztikus emberek; az orosz nyelv egész gazdagsága kiaknázódik e jellemek teremtésében.

Az orosz realista irodalom központjában a nép áll, a nép küzdelme a jobb jövőért; nincs még egy irodalom, amely a népet s a nép életét oly behatóan és sokoldalúan ábrázolná; ez a körülmény meghatározza az orosz realista irodalom lényegét, tárgyválasztását s a témakidolgozás jellegét. Ettől az irodalomtól távoláll a nyárspolgári boldogság s a kizárólag személyes törekvések szűk kis világának megéneklése, az olyan törekvéseké, amelyek elszakadtak a nép életének és küzdelmeinek nagy világától. Itt egyáltalán nem arra korlátozódik a kérdés, hogy az ember megalapozza „boldogságát kettesben“ és ezzel eleget tesz feladatának. Az orosz regény rendszerint nagy, epikai jelentőségű körkép, amely realiztikus hűséggel tükrözi a társadalom életét és sorsát, a legfontosabb, döntő történeti korszakokban.

Ez az orosz realista irodalom egyik jellegzetes, megkülönböztető vonása; ebben tűnik ki ábrázolásmódjának és a felvetett kérdéseknek széles távlata.

Az orosz irodalom jellemalakjai mindig társadalmilag élesen körvonalazott emberek, akik harcos, vádló szenvedéllyel törnek a társadalom újjáalakítására, ahol addig osztatlan egységben uralkodott a földesúr, a csendőrrés és a kapitalista. Leleplezve ennek a régi világnak minden undokságát, az orosz irodalom a nép emberét emelte fel és a forradalmárok lenyűgöző alakjait énekelte meg, a gyekabristákat éppen úgy, mint a népi tömegek vezetőit.

A mi korunkban a művészet népies jellegét a lenini sztálini eszmeiség fejezi ki a legtökéletesebben, a szovjet nép érdekeinek tudatos, nyílt védelme, a kommunizmusért való harc. A szovjet irodalom nem ismeri azt a történelmi körülhatároltságot, amely a múlt íróit jellemezte.

A szocialista realizmus irodalmának hősei az új élet alkotói; ez a tény határozza meg az új irodalom felmérhetetlen jelentőségét, időszerezését, jellemző művészi sajátosságait, újító jellegét. Ezek között az új hősök között egyre teljesebben kirajzolódik a harcos és újító kommunista alakja, akinek egész életét, minden egyes gondolatát a nép ügyének szolgálata, Lenin és Sztálin eszméinek megvalósítása irányítja.

A jellemek, tárgyak, a meseszöveg, a hősök összeütközése, indítókai, tetteik motiválása, élményeik, párbeszédek jellege, még a tájleírás is — mindez és még sok más elem, amely meghatározza a művek stílusát, formáját, műfaját, gyökeresen megváltozott a szovjet valóságból született új körülményekkel való kapcsolat révén, amelyek visszatükröződnek az irodalomban.

Sok jellemalak, tárgy, helyzet, téma, amely a mult irodalmát jellemezte, most már elavult. Eltűntek a „főlöszleges emberek“, akik nem tudták, hol használják fel erejüket, hogyan kössék össze sorsukat az egész nép sorsával; eltűntek azok a hősök, akik a rendi privilégiumokat és az osztálykiváltságokat személyesítették meg, s ezzel együtt eltűnt az embervásár témája is, a mésalliance-ok, az egyenlőtlen házasságok témája, amelyek eltorzították az érzéseket, megnyomorították az életet — pedig ez a tárgy egészen a legújabb időig fontos szerepet játszott az orosz irodalomban (gondoljunk csak vissza Csehov két elbeszélésére: „Az Anna rendjel“, „A nagy Volodja és a kis Volodja“); eltűntek a problémák s következésképpen a tárgyak, történetek, motívumok, jellemek is, amelyek mind azzal voltak kapcsolatban, hogy a magányos hőst fölemésztí a „környezet“, lenyesi szárnyait, nem engedi meg, hogy kifejlődjék.

A szovjet irodalomban nincs talaja a „főlöszleges embereknek“, a „magányos hősöknek“ s a hozzájuk hasonlóknak.

Nálunk minden ember valóban saját sorsának az ura: mind egyikük előtt nyitva áll minden lehetőség, hogy törekvéseit és reményeit megvalósítsa, hogy képességeinek, tehetségének teljes erejével szolgálja a nép javát. Maga az élet készíti a mi íróinkat újító tevékenységre, ha realisták akarnak lenni. Ha valamelyik közülük kritikátlanul valamilyen régi témát elevenítene fel, amely már elavult életkörülményekkel van kapcsolatban, milyen kegyetlenül kinevetnék őt a mi olvasóink, milyen jogosan állapítanák meg művében a mesterkéeltséget, a valóság nemismerését, a megfigyelőképeség hiányát!

A nép életének új tartalma meghatározta a szovjetirodalom új stílusát is.

„A szovjet olvasónak nincs szüksége az olcsó díszek talmi csillogására, nincs szüksége a kacskaringós szavak mesterkéltnagyalósságára — az ő élete telve van epikai keménységgel s ez az élet tökéletesen méltó arra, hogy epikai erővel tükröződjék vissza az irodalomban“, — mondta M. Gorkij.

A szocialista realizmus irodalma minőségileg új jelenség: ez jelenti az új, a legmagasabb korszakot az egész világ művészetének fejlődésében. De ez egyáltalán nem egyértelmű azzal, mintha a mult irodalmának haladó hagyományai elavultak volna. Nem, manapság is fontos szerepet töltenek be azáltal, hogy megerősítik azt a társadalmi beállítottságú, realista hűségű, magasszínvonalú művészetet, amely a

nép létérdekeit szolgálja. Ezek a hagyományok most is éles fegyverként használhatók abban a harcban, amely az elvtelen, ügyeskedő formalizmus képviselői, az „öncélú művészet“ idealisztikus, esztétizáló elméletének bajnokai, a naturalista elfajulás, a burzsoá dekadencia befolyása és csökevényei ellen folyik.

Ezért kell olyan sürgősen hangsúlyozni a klasszikus irodalom haladó hagyományainak élő és termékenyítő fontosságát, ezért kell, hogy a fiatal írógenerációt ennek a nagyszerű hagyománynak a szerepére és tiszteletére neveljük s felkeltsük benne a készséget, hogy e hagyományokat alkotó módon folytassa és továbbfejlessze.

Éppen azért, mivel az újításnak olyan felfogása, hogy az csupán formalisztikus kísérletezés, gyökeresen ellenkezik a mult irodalmának haladó hagyományaival. A hamis, esztétizáló nézetek védelmezői igyekeznek lekicsinyelni ezeket a hagyományokat, mindenképpen elferdíteni értelmüket. A dekadens befolyások képviselői a régebbi orosz irodalom klasszikus alkotásainak nemzeti formáját úgy tárgyalják, mintha az valami visszamaradt, elavult dolog lenne s ezzel párhuzamosan mindenképpen kétségbe kívánják vonni a klasszikusoktól való tanulás értékét. Ebből az álláspontból kiindulva, az esztétizáló, formalisztikus kritika igyekszik sárba dönteni a szovjet irodalom legkiválóbb alkotásait, mert ezek állítólag távolállanak az újítás szellemétől. Az esztétizáló kritika „a józan észt arculesapva, a természeti erőkkel dacolva“, művészileg gyöngé, szkématis, élettelen műveket dicsérget, amelyek viszont kitűnnek formalisztikus „meglátásaikkal“: az ilyen művek alapján valamilyen mesterkelt eredetiséget követel meg, amely távol áll az orosz irodalom legjobb, haladó hagyományainak szellemétől.

Nem is szükséges arról beszélni, milyen kárt okozhat és okoz is fiatal íróink nevelésében ez a lenéző állásfoglalás a mult kultúrájával szemben, amikor a formalisztikus nézetek képviselői a kultúra haladó hagyományainak elsajátítására irányuló minden törekvést gyaláznak és olyan nevekkal illetnek, mint „iskolás irodalom“, „szépírás“, „szabvány“, „szériagyártás“, „rutinosság“, stb.

Az újítás ilyen hamis értelmezésével kapcsolatban mondta A. A. Zsdánov elvtárs a következőket: „Epigonizmusról és más hasonló micsodákról fecsegnek, ilyen szavakkal ijesztgetik az ifjúságot, hogy ne tanuljon a klasszikusoktól“ (felszólalás a szovjet zenei szakemberek tanácskozásán, a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottságában).

Ezt a gyökerében hamis, esztétizáló-formalista felfogást az „öncélú művészet“ elavult, régen leleplezett idealista elmélete hozta a világra, amely a mi mostani viszonyaink között nem mer nyíltan megjelenni s ezért kétértelmű, csavaros kifejezéseket használ, ilyen vagy olyan álneveket alkalmaz, amelyek időnként ártatlannak, sőt még haladó szelleműeknek is hangzanak, valójában azonban arra törekszik, hogy visszafelé fordítsa a mi művészetünk fejlődését, eltompítsa politikai céltudatosságát, bolsevik szenvedélyességét és lekicsinyelje felmérhetetlen társadalomátalakító jelentőségét.

Ezért van égető szükség arra, hogy kritikusaink és irodalomtörténészeink megvizsgálják mindazokat a megállapításokat, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben hamis, torz felfogást tartalmaznak

a mi irodalmunkról, annak jellegéről, fejlődésének útjáról, újító jellegéről; ezért kell feltétlenül kimutatni azoknak az irodalomról szóló nézeteknek és véleményeknek a tarthatatlanságát, amelyek nem egyeztethetők össze a szocialista realizmus módszereivel, s amelyek azzal szembe helyezkednek, vagy pedig attól elhajlást mutatnak.

A marxista-leninista esztétika alapvető tételei, a Párt történelmi jelentőségű határozatai az ideológia legfontosabb kérdéseiről, a párt-sajtó sorozatos állásfoglalása, amely megsemmisítő csapást mért a kozmopolita, hazafiatlan, esztétizáló-formalista kritikára: ezek fegyverzik fel irodalmi és művészeti életünk tényezőit azzal a hatalmas szellemi fegyverzettel, amely lehetővé teszi, hogy a végső diadalig folytassuk ezt a harcot a szocialista realizmus irodalmáról táplált mindenféle hamis nézet és felfogás ellen, azon nézetek és felfogások ellen, amelyek hátráltatják az irodalom további fejlődését.

Amikor a hazafiatlan, áltudományos „teóriák” képviselői ellen küzdünk és hatékonyan leleplezzük ellenséges érzésű „koncepcióiknak” valódi lényegét, ugyanakkor segítenünk is kell íróinknak abban, hogy véglegesen lerázzák az esztétizmus, formalizmus és klikkrendszer csökevényeit, a korlátozott „céhbeli” felfogást a művészetről.

*

Az újítás formalisztikus felfogását, amely szerint az a szavakkal való kísérletezés, P. Antokolszkij védelmezi „A tragédiához vezető út” című cikkében („Literaturnaja Gazeta”, 1947, 63. szám), amelyet Sz. Kirszanov „A haza ege” c. költeményének szentelt.

Ebben a cikkben újítás és hagyomány úgy áll egymással szemben, mint két egymást kölcsönösen kizáró, összeegyeztethetetlen, ellenséges fogalom. E mellett a szerző minden rokonszenve a helytelenül felfogott „újítás” oldalán áll. P. Antokolszkij azt állítja, hogy a felfedezés újdonságát „szembe lehet és kell is helyezni a hagyományos megszokással. Magától értetődik (!) — jegyzi meg —, hogy minden, ami hagyományos, amit már sok hang elénekelt, nem válthat ki bennünk semmiféle javító célzatú együttműködést, semmiféle kommentárt. Elmegy a fülünk mellett és nyomtalanul elszáll. Egészen más dolog az újdonság, az újító alkotás, a meglátás eredménye”.

A szerző tehát lényegileg úgy tárgyalja a „tradicionálist”, mint amit „már sok hang elénekelt”, vagyis mint valami ízetlen, szükségtelen dolgot, amely kizárja „a felfedezés újdonságát”.

Mi tehát a „felfedezésnek ez az újdonsága”, amelyért P. Antokolszkij viaskodik és amiben látni véli a teremő aktus egész értelmét?

A szerző cikkében a következőket olvassuk: „A repülőgépek lehetnek szériában gyártott gépek és próbagépek, vagyis olyanok, amelyek még vizsgálatra szorulnak. Ugyanez áll a pilótákra is (!). Van, aki merész utakon tetszésszerű távolságokra röpköd kipróbált gépen. Mások viszont új gépeket próbálnak ki. Mindkét csoport munkája nélkülözhetetlen és értékes. Ugyanez vonatkozik az emberi tevékenység bármilyen (!) más megnyilvánulására, bármilyen művészetre, a költészetre, a költőkre is...”

Ezek a vélekedések, amelyek segítségével a szerző igyekszik „teoretikusan” alátámasztani a hagyományok és a hagyomány elve ellen intézett kirohanásait, éppen annyira naívak, mint amennyire

tévesek, mivel hamis analógián alapulnak, amely nem alkalmazható a művészet területén.

A szerző szerint a művészetben a kísérlet, a „meglátás“ szemben áll a „szériagyártással“, vagyis a futószalagon készült szabványmunkával. Igaz ugyan, P. Antokolszkij sietve biztosítja olvasóit, hogy — úgymond — a „széria“ irodalom szintén „nélkülözhetetlen és értékes“, de az ilyen erősködést aligha lehet komolyan venni. Itt inkább az udvariasság, semmint a meggyőződés hangja szólal meg, hiszen olyan tapasztalt író, mint P. Antokolszkij, aligha becsülheti valóban sokra a művészetben a „széria“ és „szabvány“ munkát, amelytől még a legigénytelenebb olvasó is undorral fordul el, mint a művészet nyilvánvaló meghamisításától.

P. Antokolszkij megállapításaiból kiviláglik, mennyire nem érti meg azt a tényt, hogy a régi orosz irodalom haladó hagyományainak mély, kritikai átértése egyáltalán nem bilincsel meg vagy hoz közös nevezőre minden író: éppen ellenkezőleg, ez egyik feltétele teremtvő ereje termékeny kivirágzásának, mesterségbeli tudásának, eredetiségének. Erről tanúskodnak magának Antokolszkijnek legjobb művei is, amelyekkel értékes módon gazdagította a szovjet költészetet.

A. A. Zsdánov elvtárs a következőket jegyezte meg felszólalásában a szovjet zenei szakemberek tanácskozásán a SzK(b)P Központi Bizottságában:

„A klasszikus zene jellemvonásai az igazság kifejezése és a realizmus, a ragyogó művészi forma és a mély tartalom egysége, a legmagasabbfokú mesterségbeli tudás, az egyszerűség és érthetőség egyidejűsége“.

Ezek a szavak teljes egészükben alkalmazhatók a haladó orosz klasszikus irodalomra is.

Lehetetlen kifejezni a nép lelkét, kielégíteni a nép ízlését, eleget tenni a nép igényeinek olyan művekkel, amelyek a nép számára érthetetlenek s képviláguk tőle idegen; az ilyen szándékosan bonyolult alkotások az irodalmi inyenceknek vannak szánva, a „kiválasztottaknak“, a „beavatottaknak“, azoknak, akik az esztétikai rejtjelzés „titkait őrzik“ — annak az esztétizáló tolvajnyelvnek, amelyet a formalisták a gazdagságáról, kifejezőképességéről és erejéről nevezetes orosz nyelv helyére szeretnének becsémpészni.

A legmagasabb mesterségbeli tudás összekapcsolása az egyszerűséggel és érthetőséggel: ez éppen a haladó orosz realista irodalom egyik legértékesebb hagyománya. A mi hivatásunk az, hogy ezt a hagyományt elsajátítsuk és folytassuk, hiszen a róla való megfeleledkezés csak akadályozná művészetünk további fejlődését.

„A tragédiához vezető út“ c. cikkében P. Antokolszkij egyáltalán nem tartja szükségesnek megvédeni azt a tételt, hogy a magasfokú mesterségbeli tudást össze kell kapcsolni az egyszerűséggel és érthetőséggel: éppen ellenkezőleg, magát az egyszerűség fogalmát is hajlandó „elavultnak“, „szükségtelennek“ minősíteni művészeti vonatkozásban. P. Antokolszkij szemszögéből nézve a kérdést, az írónak, akit elragad a „meglátás újdonsága“, egyáltalán nem kell azzal törődnie, hogy műve egyszerű és érthető legyen — nem erről van szó, úgymond, ez semmit sem jelent!

Erre vonatkozólag a következőket olvassuk P. Antokolszkij cikkében:

„Kritikai irodalmunkban több alkalommal (így legutóbb is), felvetődött az egyszerű és bonyolult költészet kérdése s az egyszerű költészet elsőbbsége, amennyiben ez azonnal, közvetlenül hat igen nagyszámú olvasóra, nem kívánja meg tőlük a figyelem külön megfeszítését, sem pedig az előzetes elolvasásból fakadó különleges érdeklődést...

Szcrintem, — folytatja P. Antokolszkij — az egyszerűség és bonyolultság egyáltalán nem olyan kategóriák, amelyeket egymással szembe kell állítani. Ezek nemcsak pontatlan fogalmak, de nem is fedik a valódi tényállást költészetünkben...

Nem az egyszerűségről és bonyolultságról van szó, hanem valami egészen másról.

Miről van tehát szó? — kérdezi Antokolszkij és készségesen meg is felel erre a kérdésére:

„A meglátás újdonságáról, amelyet szembe lehet és kell is állítani (!) a hagyományos szokással.“

A formai műgond, a mesterségbeli csiszoltság fokozása, új kifejezőmódok keresése: mindez igen nagy fontossággal bír a szovjet irodalom fejlődése szempontjából. De ez a formai műgond elválaszthatatlan az eszmei tartalomtól s ennek a függvénye. P. Antokolszkij szerint azonban a „meglátás újszerűsége“ önmagában is értékes, azaz lényegileg csupán egyik álneve annak az „öncélú művészet“-elvnek, amely szembenáll az igazán nagy művészettel; ez a nagy művészet közel áll a néphez és a saját nyelvén beszél vele.

Az „újítás“ formalisztikus magyarázatának semmi köze sincs a szocialista realizmus módszeréhez. Az ilyenféle „újítás“ bajnokainak igazi álláspontjára rávilágít A. A. Zsdánov elvtárs előbb idézett felszólalása a szovjet zenei szakemberek tanácskozásán a SzK(b)P Központi Bizottságában:

„Szólottak itt az újításról is. Rámutattak, hogy az újítás alighanem a formalista irányzat fő megkülönböztető vonása. Az újítás azonban nem öncél; az újnak jobbnak kell lennie a réginél, másként nincs értelme... Nem szabad mindenféle eredetieskedést, mindenféle zenei csűrés-esavarást újításnak neveznünk. Ha csak nem akarunk hangzatos jelszavakkal dobálódzni, lelkiismeretesen meg kell vizsgálnunk, mit kell a régiből okvetlenül elhagynunk és mi újat kell helyébe hoznunk. Ha ezt nem tesszük meg, akkor az újítás szölama csak egyet jelent: a zene alapelveinek megváltoztatását. Ez szakítást hozhat olyan zenei törvényekkel és szabályokkal, melyeket semmiképp sem lökhetünk félre. Az, ha valamiről nem szabad letérnünk, nem jelent konzervatívizmust. Ha mégis eltérünk tőle, az nem újítás.“

Hibásak P. Antokolszkij cikkében azok a megállapítások is, amelyek a tragédiát mint a „költői alkotás csúcspontját“ mutatják be.

P. Antokolszkij tanulmányában a tragikum független, szinte a legmagasabb érték jellegét ölti fel. Ezért záródik a cikk mintegy dicsőhimnusszal a tragédia tiszteletére:

„Úgy álmodozunk a tragédiáról, mint a költői alkotás csúcspontjáról... Minél mélyebb a fájdalom, minél súlyosabb a veszteség, annál nagyobb a felettük aratott győzelem. Ez a tragikus művészet lényege:

szembenáll a lapos pesszimizmussal éppúgy, mint ahogy szembenáll a lapos optimizmussal is.“

P. Antokolszkij logikája értelmében az a művész, aki nem ábrázol mély fájdalmat és súlyos veszteséget, már csak ennél az egy oknál fogva sem érheti el a „költői alkotás csúcspontját“. A fájdalom és veszteség ezáltal a művészet kötelező és elkerülhetetlen jellemvonásaivá válnak, míg az életigenlés elve, ha ezektől függetlenül kifejezésre jut, úgy látszik csupán „lapos optimizmusnak“ tekintendő.

Vajjon hogyan viszonylik a tragédiának ez az abszolutummá való emelése, ez a leborulás előtte, a szovjet nép igazi élményeihez, törekvéseire és szükségleteihez?

Az akadályok és súlyos megpróbáltatások ellen vívott harc csak megacélozza a szovjet embert, még szilárdabbá és céltudatosabbá teszi. Nálunk nincs meg a beteges gyönyörködés a tragédiákban, mi nem érzünk e műfaj iránt rajongó részrehajlást és nem is kívánunk „térdeborulni“ előtte. A szovjet emberek küzdenek a fájdalom és a szenvedés forrása: a kapitalizmus és csökevényei ellen, s ebbe a harcba minden erejüket belevetik, hogy legyőzzék a „fájdalom és veszteségek“ tragédiáját. A tragikum abszolutummá való emelése teljesen helytelen, elfogadhatatlan és igazolhatatlan a szovjet valóság viszonyai között.

Ez az, amit nem látnak és nem is akarnak látni azok, akik „következtetes drámaiságot“, tragédiát követelnek a művészettől, tragédiát mindenáron — e nélkül el sem tudják képzelni a „művészi alkotás csúcspontját“.

Ilyen és ehhez hasonló felhívások és „teóriák“ nagyon is gyakorlati természetű következtetésekhez vezetnek: a „tragikum“ szószólói, akik ebben látják az „alkotás csúcspontját“, kritikájukat a szovjet irodalom legjelentékenyebb, életigenlő termékeinek egész sora ellen irányították, kétségbevonták bennük a valóság és az igazság kifejezését s a „laposan optimista“, „idillikus“ művek közé kívánják ezeket sorolni, csupán azért, mert nincs bennük „tragikum“, noha megvannak bennük a szovjet valóság igazsága és a szovjet élet tipikus, jellemző vonásai.

A tragikum abszolutummá való emelése nemcsak valami ártatlan, elvont kedvtelés: ellenkezőleg, íróinkat, költőinket helytelen útra tereli, a „heves érzések“, mindenféle érzelmi ficamok keresése felé, ami e felfogás szerint a művészet legmélyebb értelme és mintegy alapvető rendeltetése. Az ilyen elméletek egyenesen és közvetlenül a szocialista realizmus módszere ellen irányulnak a művészetben.

Jellemző, hogy Sz. Kirszanov „A haza ege“ c. drámai költeménye szolgált alkalmul P. Antokolszkijnak arra, hogy kifejtse téves nézeteit az újítás szerepéről irodalmunkban, valamint a tragikumról. Kirszanov műve helyenként sikerült képeket, sikerült részleteket tartalmaz, de a költeményt elrontja a szovjet emberek szkématisztikus ábrázolása, a formalisztikus-kísérletező szóhasználat és magának az alapeszmének a mesterkéltisége. Ez a költemény igen elvontan és konvencionálisan tárgyalja a hősiesség témáját: a valóság sokkal gazdagabb, mint azok az elvont elképzelések, amelyekkel Kirszanov az élet mélyen realizisztikus ábrázolását pótolni igyekszik.

Kirszanovnak ezt a kísérleti jellegű, szándékosan bonyolult költeményét P. Antokolszkij úgy üdvözli, mint a „meglátás újszerűségének“ rendkívül sikeres példáját.

„Az efajta tragédia felé vezető úton, — írja róla — a művészség milyen magas fokán áll Kirszanov alkotása. Ebben a vonatkozásban a költemény népies, mert át van itatva a szovjet föld, a hősie szovjet ember iránt érzett szeretettől.“

Ez az utóbbi megállapítás nyilván önkényes és alaptalan. A mi szemünkben egy művészi alkotást népiesnek nevezni a lehető legnagyobb elismerés. A népiesség feltételezi azt, hogy a legmagasabb eszmei tartalom, a valóság mélyébe való behatolás egyesül a művészi forma tökéletességével, az egyszerűséggel és a legszélesebb tömegek számára való érthetőséggel; itt pedig egyáltalán nincs helye a szkematizmusnak, a „keresettségnek“, a képek és a nyelv mesterkéltségének, ami gyakori hibája Sz. Kirszanov költeményének. P. Antokolszkij szemét hűny a költemény lényegbevágó hibái fölött, mintha észre sem venné azokat. Híven ahhoz a hibás nézetéhez, hogy a formával való kísérletezés a művészet lényege és értelme, hogy a tragédia a művészi alkotás legmagasabb foka, a költemény érdemeinek, erős oldalának éppen azokat a hibákat tekinti, amelyek a teljesen le nem gyúrt formalizmusból fakadnak. Az ilyenfajta kritika egyáltalán nem fogja előresegíteni Kirszanovot alkotó fejlődésében — aki pedig feltétlenül tehetséges költő. A fiatal költőnemzedéknél, amely igen érzékenyen reagál idősebb és tapasztaltabb íróársai szavára és véleményére, az ilyen kritika hamis képzeteket eredményezhet a szovjet költészet hivatásáról és a benne jelentkező újítások természetéről.

(Znemja, 1950. 3. szám)

BRUCKNER JÁNOS :

A MATERIALISTA BESSENYEI GYÖRGY

Bessenyei György életművének meghamisítása körül derekas munkát végzett az ellenforradalom irodalomtörténete. Ez az irodalomtörténet elsősorban a filozófus, a gondolkodó Bessenyei hagyatékának „feldolgozását“ ítélte fontosnak, — de ezzel korántsem a magyar felvilágosodás haladó hagyományainak feltárása, hanem éppen ellenkezőleg, azok eltorzítása volt a célja. Bessenyei filozófiai művei ugyanis forradalmi élességgel támadják a feudalizmus leghűbb szövetségesét, az egyházat és annak egész világnézetét, ideológiai rendszerét. Az ellenforradalom irodalomtörténésze viszont a magyar felvilágosodás úttörő gondolkodójából — az uralkodó osztályok ízlésének megfelelően — naív, istenfélő, „paraszi“ észjárású „bölcset“ faragott, aki felkerülvén Bécsbe, ott megismerkedik ugyan a francia felvilágosodás felforgató „eszméivel“, de ez súlyos megrázkódtatásokat okoz egész gondolkodásában. „A rendszerek ellentmondásai elszédítették a gyenge logikájú főt“ — s Bessenyei „lelke a gyötrő kétségek, töprengések martaléka lesz“. Soha többé nem is tud kiemelkedni ebből a szkeptikus, töprengő magatartásból, — hangoztatja tovább ez az irodalomtörténeti felfogás: „ignoramus-szal felel a természet nagy problémáira, de különösen a test és lélek kapcsolatának kérdésére. Alig talál némi megnyugvást Robinet paradoxonában, aki a világegyetem fizikai és erkölcsi ellentmondásait a természet lényegének jelenti ki“. Pályája folyamán — e vélemény szerint — Bessenyei semmit sem fejlődött, csupán „érdekes kört“ írt le. Élete végén ugyanis, a belső konfliktusokból kigyógyulva, megtér Bessenyei György: „visszatér a teológusokhoz, Fénelonhoz, Clarkehoz, Formeyhoz, akik halhatatlansághitükkel megvigasztalják és józan észokokkal megvilágítják a vallás szükségét“. Ezért, de más egyébert is illő dícséretben részesülnek Bessenyei haló porai: „Bessenyei Györgynek dícséretére válik, hogy nem tudott megbarátkozni a latin-francia materializmussal. Ez az eklektikus autodidaktika hajlandó olykor az öntudat működését Lucrétius szerint anyagi műveletnek elképzelni (!), de mi sem állt messzebb *Isten után sóvárgó* lelkétől, mint Helvétius racionális, merev materializmusa.“ S legyen ez a végső kihangzás: ámbár fény derült egyes — kevésbé veszélyes — pontokon Bessenyei és a „francia gondolat“ kapcsolataira, — de ime bebizonyosodott az is, hogy az átkos francia materialisták filozófiáját az ártatlan Bessenyei példás szilárdsággal visszautasította, sőt: mindhalálig eltökélten harcolt ellene!

Az itt vázolt Bessenyei-képet — az idézetekkel együtt — Eckhardt Sándor tanulmányaiból merítettük: *Bessenyei és a francia gondolat* (EPhK, 1919—21) és *A francia forradalom eszméi Magyarországon*

(1924). A szerző annak érdekében, hogy keresztülvihesse a maga, kétségtelenül ellenforradalmi fogantatású Bessenyei-koncepcióját — nem riadt vissza a tények nagy tömegének elferdítésétől, elhallgatásától, illetőleg finom meghamisításától. Bessenyei világnézetének alábbi tárgyalása folyamán alkalmunk lesz konkrét esetekre is rámutatni.

Három — nézetünk szerint alapvető — szempontot kell leszögezni ezzel a Bessenyei-képpel szemben.

1. Nem felel meg a valóságnak az, hogy Bessenyei pályája folyamán nem fejlődik, csupán érdekes kört ír le. *Fejlődésének iránya világos: a „protestáns vallásos neveléstől“ a katolikus egyház anyagi, elnyomó hatalmának kíméletlen kritikáján keresztül minden vallás elutasítása felé.*

2. Nem felel meg a valóságnak az, hogy Bessenyei végleg megreked a „gyötrő kétségek“, a szkepszis szakadékában; hogy nála „a józan ész saját zátonyán megfeneklett és a vallásra bízta sorsát“. *Utolsó korszakában megformál egy magasabbrendű, a világ megismerhetőségét alapulvevő ismeretelméletet* (Bihari remete): *késői filozófiai fejlődése alapját.*

3. Nem felel meg végül a valóságnak az sem, hogy Bessenyei képtelen megoldani a dualizmus, lélek és test kapcsolatának kérdését. *Legérettebb alkotásaiban áttör a materialista monizmus filozófiai álláspontjához: felismeri test és lélek anyagi egységét, az anyag gondolkodó képességét.*

Nemrég olyan, eddig ismeretlen Bessenyei-műre bukkantunk, amely újabb, komoly bizonyíték e megállapítások mellett. E kézirat¹ beható ismertetésére később visszatérünk; mivel azonban nem fér kétség hozzá, hogy Bessenyei legérettebb s - tisztultabb művei között van a helye, sőt: világnézete leszűrt, összefoglaló kifejtésének tarthatjuk, — anyagára hivatkozni fogunk a jelen dolgozatban is.

I

Bessenyei antiklerikalizmusa számára — s ezt az eddigi véleményekkel szemben már előljáróban le kell szögeznünk — a voltaireiánus tolerancia elveinek elfogadása csak kiindulópontul szolgál s egyáltalán nem fejlődése betetőzését, lezárását jelenti. Eckhardt Sándor szerint „Bessenyei ritkán oly következetes és határozott, mint a tolerancia és fanatizmus kérdésében“. Ez a megállapítás helytálló. De éppen mivel Bessenyei a vallásos fanatizmus megítélésében határozott és következetes, — túljut a pusztá tolerancia követelésén és a vakbuzgóság elleni támadásait a vallási elfogultság szervezeti megtestesítője és legelszántabb hirdetője, a katolikus egyház ellen vívott ideológiai harccá tágítja. Ez a harc pedig minden tételes vallás tudatos elutasításához vezet. Egyik feladatunk ennek a fejlődésnek végigkövetése Bessenyei írásaiban.

A ceglédi plébánoshoz írt levelében (1777. jan. 30.) még elsősorban az erőszakos térítés ellen tiltakozik, de világos nyomok mutatják: azon

¹ A Nemz. Múz. 508. Oct. Hung. jelzetű, vegyes tartalmú kötetében 37b—107a lapokon olvasható mű címe *Système de la Nature*. Ugyanitt, a 21b—37a lapokon található *Pariades térése* c. dialógusról is erősen valószínű, hogy Bessenyei műve.

az úton van, hogy felismerje a katolikus egyház elnyomó, kizsákmányoló hatalmát:

„Bédugják Atyaságtok füleiket a szegényeknek szidalmokra (mert ki kell fakadni a sok keserűségben) s önnek hitüknek kárával töllök kisajtott pénzeket zsebre rakják.“ — A református hívő így szól a plébánoshoz: — „Szóly uram tehát lelkemhez. Ne taníts örökké csak azzal: *fizess*, mert ez nem vallás, sem nem igazság; ha mindenemtől megfosztasz is, azzal arról el nem hitetel, hogy igaz hitben nem vagyok, hiszen másoda bizonytságot tésszen, az én bundám a plébános uram hitinek igazságáról...“

Bessenyei Bécsben megjelent művei még valóban nem mennek túl a tolerancia, a vallási türelem követelésén. Az 1777-ben megjelent *Geschäfte der Einsamkeit* szerint az emberiség követelménye, egyedül lehetséges álláspontja a türelmesség. A hamis hitben élő sze-rencsétlenek sorsa megindító, szánalmat és részvétet érdemel — s esendő lelküket lassú felvilágosító munkával kell a jó útra téríteni. (*Von der Toleranz.*)

1779-ben Bécsben jelent meg Bessenyei utolsó műve, amely még életében sajtó alá került: a *Holmi*. Ez a mű döntő jelentőségű állomás Bessenyei filozófiai fejlődésében. Noha nagy része nem filozófiai kérdéseket tárgyal, egyes fejezetei arról tanúskodnak, hogy Bessenyei már ekkor nemcsak ismerte, hanem magáévá is tette a francia materialisták filozófiájának alapelveit.² (Már a *Geschäfte der Einsamkeit*-ben felbukkan a természetes, kinyilatkoztatás nélküli erkölcs bölcsei között a francia d'Holbach neve, illetve a művein szereplő álnév: „Mirabaud“.) A materialista elvek mellett azonban olyan kijelentéseket találunk a *Holmi*-ban, amelyek a vallás fontosságát, a kinyilatkoztatás szükségességét hirdetik.

E mű értékelésénél figyelembe kell vennünk azt a fontos szempontot is, hogy Mária Terézia katolikus cenzurája Bécsben gondosan őrködött azon: egyházellenes, nyíltan materialista tételeket tartalmazó mű ne hagyja el a sajtót. Közvetlenül Bessenyei figyelmeztet erre, magának a *Holmi*-nak 309. lapján:

„Azt gondolhatnám most: töllem függ, másoda gondolatokat írjak erre a papírosra, — nem igaz, mert szüntelenül a Censorra kell gondolnom, hogy ne írjak olyat, mit ő hivatala szerint kinyomtatni meg nem engedhet.“³

Tudjuk ezenfelül, hogy 1779. aug. 15-én (valószínűleg még a *Holmi* megjelenése előtt), ma már tisztázott külső körülmények kényszerére, közvetve Mária Terézia unszolásának engedve, Bessenyei áttért a katolikus vallásra. Öt hónap múlva, 1780. jan. 29-én a Hofbibliothek címzetes számfeletti könyvtárörvévé nevezi ki Mária Terézia. A *Holmi* 1779-ben, valószínűleg az év vége felé jelent meg, nyilvánvaló tehát, hogy az éppen áttért Bessenyei a katolikus vallással ekkor semmiképpen sem fordulhatott szembe; sőt a vallás szükségességét elismerő, kényszeredett hangú nyilatkozatokat sző bele művébe. — 1782-ben azonban II. József megvonja fizetését, és Bessenyei kénytelen Biharba

² Lásd e dolgozat III. részét.

³ A cenzurára céloz a *Geschäfte der Einsamkeit* egyik Bessenyeihez intézett francia levele is: „Vous êtes bien capricieux, M^r; la censure vous y défend quelques vers, et au lieu de les changer, vous faites languir l'ouvrage entier (a *Hunniade*-ről van szó) en manuscrit; corrigez le, et envoyez le sous la presse.“ (79 p.)

költözni. Nyílt egyházellenes és materialista fejlődése most aztán erőteljesen megindul; tanúskodnak erről bihari magányában írt, kéziratban maradt művei.

Újabb kutatások (Gálos Rezső) szerint — e vélemény még nem végleges — valószínűleg Biharba költözése és a századforduló közé kell tennünk az ú. n. *kézírtos Holmi* keletkezési idejét. (Széll Farkas adta ki 1894-ben; ő ki nem elégítő indokok alapján az egész művet 1778-ra datálja.) A *kézírtos Holmi* Bessenyei nyílt egyházellenes és materialista fejlődésének nyitánya, ezért részletesebben kell vele foglalkoznunk.

Mindenekelőtt fontos nyilatkozatot tartott fenn számunkra ez a mű — akárcsak más formában a *Tariménes* — Bessenyei vallásváltogatásának körülményeiről. A vallás Bessenyei szerint egyenértékű az emberbe nevelése folyamán belcoltott bármely más szokással. A krimi tatárok lóhúst főznek, „de ha magyar vendégeknek lovat főzetnél, botrányozásba hoznád őket“. Az efféle szokások kétségtelenül mélyen belegyökereznek az emberbe, olyannyira,

„hogy még nagy bölcssek is, kik ez, amaz hitben felnövekedvén, *annak haszontalanságát bár áltaí látják*, mindazonáltal ha közönséges isteni tiszteltetre kell nékik menni, inkább mennek a magok régen megtanult vallásoknak szokásai közzé, mint idegenekhez, hamarább is hajlanak azokhoz, kik hasonlóul azon vallásban nevedtek.“ Tehát, — ez a következtetés a legfontosabb számunkra: „Ha azért nevelt ember vallását változtatja, arra mindenkor *más dologtul erőltettetik* és sohasem fog szíve új vallásához és azoknak embe-rihez úgy forni, mint azokhoz, kikkel nevedett.“ (II. szakasz.)

A vallások e szerint nem abszolút, hanem csak szokás-jellegű, relatív értékű elvrendszerek, a nevelés függvényei; — ez a felismerés Bessenyei vallásellenes fejlődésének kiinduló tétele. S későbbi műveiben, mikor az értelem vizsgálódásának teljes szabadságáért száll síkra és ezeket a büszke sorokat veti papírra:

„Akár hogy beszélt néked a dajkád, papod, Mestered és édes atyád, Uradnak vén kotsisa sat, kik után hiszel és okoskodol; de én azokat nem tekintve a magam okai közt lakozom“ (*Értelem keresése*, 111 a)

— már nem kétséges: a vallást a pap és dajka meséi közé helyezi, azok közé a mesék közé, melyeket az értelemnek, ha szabadon akarja járni a maga útját, a többi szokással, előítélettel együtt le kell vetkőznie, el kell vetnie magától.

De a késői művek magasságáig még hosszú az út. Szóltunk már arról, hogy Bessenyei a katolikus egyház szervezetét a fanatizmus, az erőszakos térítés elítélésén keresztül kezdi támadni, a maga humánus, toleráns álláspontját szegezve szembe a klérus elvakultságával. Ez a véleménye megszilárdul s továbbfejlődik a *kézírtos Holmi*-ban. E mű III. szakaszában (címe: „A hitben való erőltetés, vakság, gonoszság, ostobaság“) kíméletlen szavakkal nyilatkozik az egyház térítő tevékenységéről, de már rámutat e „tevékenység“ valódi okaira is:

„Ha nagy papok térítették e világban, annak a volt az oka, hogy *hatalmokat, jövedelmöket akarták kijjebb terjeszteni*, mivel ezen emberi igyekezettel semmi inkább nem ellenkezett, mint azoknak engedetlenségek, kik nékik más hitben lévén, meg nem hajoltak. Mindenkor világi szándékból származik az uralkodó papság térítése; következésképpen gonoszság, mert idvezítésnek szíve alatt földi hasznot, pénzt, hatalmat vadász.“

A térítés elítélésén túl tehát felismeri Bessenyei a klérus, az „ural-
kodó papság“ valódi, földi elnyomó hatalmát — s azonnal ráébred a
klérus irányító centrumának: a pápaságnak jelentőségére. Haladék-
talanul szembefordul a pápa csallhatatlanságát hirdető, alapvető katho-
likus dogmával, s egyetlen lendületes okfejtéssel zúzza szét e tételt:

„...hogyan hitetheted el velem a római öreg pápa-püspöknek csallhatatlan-
ságát? A szentírásból, melyben sem Conciliumot, sem pápa nevet nem talál-
sz? Mikor két pápa volt, melyet közületek sem tagad senki, mivel magatok
írjátok, és egyik pápa fejül kapván a másikon, Conciliumot hirdetett, mely-
nek fején ülven közakarattal a másikat antipápának, ördögfiának mondotta;
mikor az elkárhoztatott ismét segedelemre kapott, üldözőit elkergette, tanácsot
rendelt és amazt ő is antipápává, ördögfiává tette, mondd meg, melyik volt
közülök csallhatatlan?...“

Még a Bibliát is harci eszközként használja a feudális egyház ellen;
hiszen a Szentírás sem hatalmas vagyonok felhalmozására, sem henye
szerzetesrendek felállítására nem ad rendelkezést:

„Hol van (a Bibliában t. i.) a papok gazdagsága?... És hol van a misének
párja egy forintba szabva?... Hol van (a Bibliában) kapuczinus, karmelita
néma barát, ki azzal dicsőíti istenét, hogy megnémul, kopaszon jár, a kapu-
czinus faboskort fűz, hogy abban hatalmas ura gyönyörködjön.“

Már ebben a művében sem áll meg Bessenyei a vallások relatív,
szokás-jellegének megállapításánál. Eljut annak megsejtéséig, hogy a
különböző, végtelenül sokféle, egymással ellentmondó vallások dogmái,
hitelvei valójában csak önnön tarthatatlanságukat bizonyítják (IV.
szakasz):

„Van az Istennek magának törvénye, azt feleled, mely a jóságos cseleke-
deteket meghatározza. Mivel te keresztény vagy, Mózesről hozod erre a tíz
parancsolatot. Ugyde tudod-e, hogy emberi nemzetünknek nagyobb része
Mózes neveti és a pápista-keresztényen képet farag azért magának, hogy Mózes
tiltja a faragott képnek csinálását és az előtte való meghajolást.“

De bármely vallás hitelvei szerint éljen is egy nemzet, a társa-
dalmi igazságtalanságokat ezzel nem szünteti meg. A törvényeket, a
társadalom életének alapszabályait az emberek a vallástól függetlenül,
sőt: annak ellenére alkották meg:

„Miért csinálnak mégis kálvinisták, lutheránusok, pápisták együtt törvé-
nyeket, melyek a szentírással nem egyeznek? Hol van a Bibliában írva, mint
országunk törvényében, hogy a paraszt halászni, vadászni, erdőt vágni ne
menjen ha tüze nincsen és ha éheznék is? Hitesd el egy éhező paraszttal, hogy
igazság s keresztényiség néki a szarvasokat zöld vetését pocskoljni nézni és
azt lőni nem merni.“

Azt látjuk, hogy már itt, a *kéziratos Holmi*-ban csírájában meg-
található Bessenyei egyház-, sőt vallásellenes érveinek szinte teljes
anyaga. Ezek az érvek később rendszereződnek, szilárd filozófiai
alapot kapnak és így nő az átütőerejük is; de tartalmilag már nem
sokat fognak változni. Erre mutat többek között az is, hogy Bessenyei
a tollunk felfedezett kéziratba változtatás nélkül beolvastotta a *kéz-
iratos Holmi* hat fejezetét.

A *kéziratos Holmi* után egészen a század végéig csak cenzori jelen-
tések tájékoztatnak Bessenyei irodalmi működéséről. Említettük, hogy

már a *Holmi*-ban panaszkodik a cenzorra, de igazán csak I. Ferenc reakciós cenzurájával gyúlik meg a baja. Waldapfel József közli azt a cenzori jelentést⁴ (ITK, 1930, 88—92 p.), amely egyedül tudósít Bessenyei két elveszett művéről: *A kedvetlen okos* c. vígjátékról és a *Podrokoz krónikája* c. szatirikus regényéről. A vígjátékot kisebb-nagyobb javításokkal még kiadhatónak találja Rietaller revizor, de a *Podrokoz krónikája*-ról már súlyosabb a véleménye. A mű — írja — kigúnyolja a vallás ritusait, természeti szükségszerűséggel magyarázza a jó és rossz cselekedeteket, kétségbevonja a túlvilági életet és a lélek halhatatlanságát, tagadja a kinyilatkoztatást, az isteni gondviselést, és a szabad szerelmet jobbnak tartja a házasságnál. Mindezt ugyan egy pogány szájába adja, de ez a mű veszedelmességét egyáltalán nem csökkenti. Véleménye támogatására a revizor többek között ezt a szövegrészt idézi:

„...miért ne kívánnék örökké élni, még pedig boldogul? De hol vannak erre elégséges bizonyságok? Hinni kell! rövideden van modva tudatlannak, de próba kell okosnak“.

Az istentagadó vadember elmondja a regényben, hogy bizonyos hittérítőket, hiába tartották magukat isten küldötteinek, az állítólagos isten egyáltalán nem mentett meg az agyonveréstől. A mű a jelentés szerint a boldog természeti élet rajzával zárul.

Nyilvánvaló tehát Bessenyei egyelőre töretlen ideológiai fejlődése: materializmusa megszilárdul és miután kiszakadt Mária Terézia udvarának katolikus, vallásos levegőjéből, amely a *Holmi* megírása idején még arra kényszerítette, hogy a vallás szükségét hangoztassa, egyházellenes és materialista meggyőződése egyre mélyebben meggyökerezik benne.

A következő időszakban szünetel Bessenyei munkássága, csupán 1799-re készül el tankölteményének, a *Természet világa*-nak 2. és 3. könyve. Ez a mű az első és legnagyobb törést jelenti Bessenyei filozófiai fejlődésében. Alaphangja pesszimista, szkeptikus, agnosztikus: száz soron keresztül halmozza a kérdéseket, de csak oda lyukad ki, hogy a fizikai világ minden jelensége felfoghatatlan rejtély. A jámborság, együgyű tudatlanság, egyszerre irigylésreméltónak tűnik fel a költő előtt:

„A falusi tanács nem tudja Socratest, Robinétet, Voltairt, Mirabaut [= d'Holbach!] és Thalest... Ő is csak annyit tud, mint mi a világrul, Jóllehet, nem állít oly sokat magáruul.“ — Bessenyei művét a halhatatlanság dicsőítésével zárja, de hinni már nem tud benne: — „Szerencsés, ki hozzád ragadhat hitével s Kétség nélkül nyugszik benned meg lelkével.“

Nem véletlen tehát, hogy Eckhardt Sándor a maga Bessenyei-képét elsősorban a *Természet világa*-ból vezeti le. (Idézeteinek statisztikája is ezt mutatná.) Látni fogjuk azonban, hogy az itt jelentkező szkepszist végleges visszahullásnak vagy éppen Bessenyei „alaptermészetének“ megtenni a tények célzatos elhallgatásával lehet csupán. S ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy Bessenyei

⁴ Orsz. Levéltár: Departamentium revisionis librorum 1792, fons 45, positio 1—5.

szkepszise élesen a vallás ellen is fordul. A régi pogány vallásokról beszél ugyan, de saját korára is gondol, mikor ezeket a sorokat írja:

„A község fejében volt ez hasznos vakság,
Hogy orrán foghassa meg az hatalmasság.
Mert az ostobaság maga is kívánja,
Hogy előtte legyen felszentelt bálványá.”
„A böles sohasem hitt úgy, mint a tudatlan,
Egy se ismer vallást, hogyha tanulatlan.”

A cenzor véleménye szerint ezek a sorok „coram populo omne credendi motivum reddant suspectum, totamque religionem in animo plebis faciant vacillantem”. Felháborodva idézi azt a részt is, ahol Bessenyei kifejti: a vallás csak vígasztalás a nyomorúságos nép számára:

„Szentséggel hirdették, hogy felvegye jármát,
S okosokra bízta zűrzavar hatalmát,
Mellyel már ész nélkül nem boldogulhatott
És rendet magában jót nem csinálhatott.
Hogy vezéreknak engedelmes legyen
Mert Elyseumba különben nem mégyen.
Ez lett *vígasztalás* nyomorult sorsában,
Ügyében, bajában, végre halálában.
Őket az okosak másvilágra tolták,
És ezt a világot maguknak foglalták.
A népnek örökké megkötve kell lenni,
Szabadságban mindent semmivé tud tenni.”

Az egykori cenzor mélyen megbotránkozik a papság tekintélyének megtámadásán: a szerző szerint „religionem respectu sacerdotii esse medium acquirendi, commode vivendi...”. Kárhoztatja a derék cenzor a lépten-nyomon jelentkező vallási indifferentizmust is („indifferentismum latissimi sensus profitetur...”). Szó sincsen tehát arról, hogy Bessenyei visszatért a vallás és az egyház kebelébe, hanem ellenkezőleg: a *kéziratos Holmi*-ban csírázó, a *Podrokotz krónikájá*-ban kiteljesedett egyház- és valláskritika hangjai a *Természet világá*-ban helyenként radikális élességűvé válnak. A fanatizmus elítélése például ezeket, a *kéziratos Holmi*-ra emlékeztető szavakat adja Bessenyei ajkára:

„A hitetések rut ördöge pokolbul | Szent szinnel fedezve vakságát kiindul... | Térítő sereget ördögökből állit: | Szivedbe fegyvert tol, | Tűzre tesz, úgy tanit.”

A vallás Bessenyei szerint csak elvakítja az embert — nem is természetes tulajdonság vagy hajlam a vallásos hit, hanem mesterséges úton, erőszakkal oltják az emberbe, nevelése folyamán. Ezzel áll arányban valódi értéke, helyesebben értéktelensége is — a felnőtt, érett ember hűvös kritikával veti mérlegre tételeit:

„Ugy vallasz, mert jókor, magad hire nélkül | Adják rád, mikor még fejedt üresen ül. | Akaratod felett élsz a vallásodban | Benne nőttél s nem volt a választásodban. | S ha hirelték volna az ördög jóságát, | Ifju korban annak tisztelnéd nagyságát.” „Megvakul az ember ideig-óráig | Természet ellen is, de nem tart sokáig. | Mit szült az erőszak? Okoskodásokat, | Különböző hitet s ezer vallásokat.”

Az ilyen sorok olvasásakor tényleg kapkodhatott fejéhez a derék cenzor és kacskaringós latinsággal mondja ki a szentenciát: „ista et innumera alia glossis non indigent, ut detegatur periculum, quod ex eorum in lingua vulgari lectione in tota gente enasceretur“. De a helyenként kiütözö, merész vallásellenes hang nem változtat a költemény szkeptikus, rezignált alapszínén. Nyilvánvaló tehát e mű ellentmondásos, fonák jellege: egyfelől nyílt támadás a vallás alapja, a hit ellen, — másfelől pedig passzív, fatalista megnyugvás a hitben, a megismerés és filozófia korlátoltságában. Mindenkép helytelen azonban az a felfogás, amely ennek az ellentmondásnak csak az egyik felét, a hitbe belenyugvó oldalát hangsúlyozza, ahogyan ezt Eckhardt teszi.

A *Tariménés*-ben (1804) Bessenyei egyház- és vallásbírálata egyik csúcspontját éri el. Forradalmi élességű bírálattal támadja e művében Bessenyei a papi rend álszent, szemforgató kenetességét, amely mögött azonban az egyház hatalmas, a nép verejtékéből kisajtolt gazdagsága pöffeszkedik. A papság valójában csak idegen test a társadalom életében, mert gazdagsága ellenére semmi részt nem vállal az állam terheiből, csak fokozza azokat. Ezzel kapcsolatban pellengérré kerül a szerzetesek henyé, haszontalan és természetellenes életmódja — a regényben az országgyűlés végül is feloszlatja a rendeket s vagyonukat átveszi az állam. De Bessenyei nemcsak a klérus élősdí, parazita szervezeteit leplezi le, hanem rámutat ideológiájának igazi, társadalmi funkciójára is. A halál utáni boldogság hirdetése csak mákony, porhintés a nép elnyomása érdekében:

„Jupiter úgy akarja, hivek, hogy fizessetek és minden az övé legyen, mi pedig ezekért ígéretet adunk, hogy halálotok után, mikor már több hasznokat adóban, robotban nem vehetjük, boldogítani fogunk.“ A papoknak nincs joguk, hogy hazafiaknak nevezzék magukat: — „Valaki a világnak semmi néven neverzendő terhét nem viseli, hazájához szava sincs.“ — Könnyörtelen bírálatban részesülnek a vallás rítusai, szokásai, így a böjt is: — „Valaki éhezik, jót senkivel sem teszen, hanem csak magát gyötri; hogy legyen hát jóságos cselekedet isteneink előtt az, mely javára senkinek sincs?... Ez oly cselekedet, mely másnak jót nem szül és isteneinket sem dicsőíti, mert végre micsoda dicsőítésekre szolgál isteneidnek hasadnak ürességre?“

Végül az országgyűlés törvénybe foglalja: — „Mihelyt valaki az isteneknek oltárt szolgálja, ezen szent hivatal által világi uraságra, birtokra nem mehet.“ — Az indokolás rövid, de sokatmondó: — „Nem lehet a boldogító világi szegénységet olyannak részünkre ajánlani, kinek a gazdagság, kincs, bujaság torkán bőfög fel.“

A világi hatalmától és bíráskodási jogától ekként megfosztott papság egyetlen kötelességül az emberek társadalmi célú nevelését, a közerkölcsök ápolását ismerik el. A legelső erény, amelyet hirdetniök kell: az *igazságosság*. Trézéni is erre inti Tariménest:

„Annak megismerése, hogy az istenek az igazat szeretik, a jót mennyen, földön jutalmazták, legyen vallásod... szerető fiam!“

A *Tariménés* Bessenyei vallásfilozófiájának csúcspontja: minden teológiai és dogmatikus tartalom szétzúzása után a vallás egyedüli funkciója a közerkölcs, a társadalom javát előmozdító emberi erkölcs hirdetése, terjesztése és tanítása — nem a vak hit, hanem az észszerűség, a belátás, a nevelés útjain. Egyáltalán nem a teológia elfogadásá-

ról, hanem annak végleges leküzdéséről tanúskodik tehát Bessenyei fejlődésének ez az utolsó szakasza.

A most felfedezett kézirat fejezetei ismét higgadtan elemzik a különböző vallások, a kinyilatkoztatás és a dogmák felfoghatatlan, fonák, észellenes jellegét. S végül arra az eredményre jutnak, hogy a vallásnak abszolút, természetfeletti igazságot tulajdonítani bolondság: dőre szokásoknál, az emberekbe beleoltott „praejuduciumok” halmazánál nem több egyetlen kinyilatkoztatott vallás sem. Minden vallásos hit alapjait, a „csudában” való naív, gyermeteg hitet Bessenyei már régen kiküszöbölte a maga világképéből:

„A’ paraszt és tudatlan embernek minden jó physicus, vagy kártyajátékos tsudát tehet, mert ők, valamely történet előttük megfoghatatlan módonn esik, azt mind tsudának hiszik. A’ tsuda, vagy természet ellen esett dolog, olyan meljet edj okos embernek sem lehet hinni, hatsak maga nem látja: de úgy is meg kell magát vizgálni, ha tud e’ minden titkos munkát, vagy mesterségeket a’ természetbenn, meljek által természet szerint előtte oljanokat végbe ne vihessenek, a’ meljeknek okát által nem láthatná.” (45 b) — A „tsudák kora” lejárt, nemcsak Bessenyei, hanem a felnőtté vált emberi nemzet számára is: — „Miolta az emberi értelemnek világa győzedelmeskedik felettek, azt mondják: Nints reájok szükség; meg érzük a’ Szentek tsontjaival, melyek rothadatlank, mint az Elefánt tsontok a’ Patika előtt.” (102 b).

Még korábbi fejlődési fokán Bessenyei még itt-ott a Bibliára is hivatkozik az elfajult klérus ellen — most már könyörtelen kritikát gyakorol a Szentíráson is:

„Azonba mitsoda próba hitethet el tégedet arról, hogy valami a’ Sz:Írásbann van, azt mind azok irták, kiknek neveik ott fel vagynak írva?... Azt mondod: hiszen keresztyénségünk kezdeteiben a’ papi Atyák, mint meg annyi okosok, öszve szedték azokat az Írásokat, és jól megvizsgálták. Származott e’ kérlek, sok /Papnak végezéséből valaha, akármely Hitbenn és Vallásbann Igazság? nem gonoszság volt e’ mind az, mit elkövettek? Hát azok a’ Papi Gyűlések, meljek a’ római Pápák alatt száz Püspökök jelenlétébenn tarttattak, nem hazudtak e’ ezerszer? Osztán a’ Keresztyén hit már ma Görögre, Pápistára, Kálvinistára, Lutheránusra oszolvánn, mond meg meljik legigazabb? Ugy e’ ki meljikbenn neveltetett, azt mondja igazabbnak?” (46 b)

Az „értelem világának” fényénél leplezi le Bessenyei a klérus anyagi kizsákmányoló szervezetének irányító központját: a pápaságot is. Talán soha nem válnak oly szenvedélyesen, metszően élessé szavai, mint mikor erről beszél! Kéziratunkban külön fejezetet szentel neki („Az Istennek Mássáról”), s ennek végén levonja a végső következtést: a népelnyomó klérus megérett a pusztulásra:

„A’ setétnél tévelygő Népek megvilágosodtak ’s látják, hogy ez a’ fényes tsillag, mellyet ők éjtszaka tsudáltak ’s illetni nem mertek (t. i. a pápaság) tsak fa ré:⁵ oly fának redve, melly földbenn rothadt, ’s a’ setéten fényt mutat, de a’ világosonn rothadás. Valamig a’ tudatlanságnak éjjele Lelkeinket vakította, Európában addig az Isten úgy nevezett Mássa fénylett; de hogy most a’ Tudománynak Napja világosodni indult, látszani kezd a’ római püspök tsalhatósága is. Örökös gyalázatjára van keresztyénségünknek, hogy ezeket az Olasz-Pétereket oly sok időkig Isten gyanánt imádhatták... Talán az Isten könyörül rajtunk ’s igazánn Sz. Péter maradékvá teszi a’ gazdag Papokat, ledöjtven örökre a’ Római kösziklát, mellyenn annyi véres ütközet készült és amellyről

⁵ Ré: „redvesség, pudvás rész” (MTSZ. II, 257 ha.).

oly pásztorok szállottak le, kik Istenük nyáját nyuzván, annak bőrivel takaróztak.“ 86 b—87 a)

Bessenyei egyház- és vallásellenes fejlődése ezzel a — talán utolsó — művével éri el tetőpontját. E fejlődést bemutатva, igyekeztünk a legnagyobb mértékben Bessenyei *szövegeire* támaszkodni; hiszen e művek önmagukért beszélnek. Élesen cáfolnak rá Eckhardt Sándorra, aki kutatásai főcéljának tette meg, hogy — a tények seregét figyelmen kívül hagyva — Bessenyeiből jámbor, a teológiához megtérő „bölcset“ faragjon. Tudatosan ennek a célnak rendelte alá, mint alább látni fogjuk, Bessenyei filozófiájának ismertetését is.

II

A bevezetőben említettük, hogy Eckhardt Sándor velejéig szkeptikus, a természet megismerhető voltában végig kételkedő, meddően pesszimista filozófussá avatja Bessenyei Györgyöt. Eckhardt ezzel elvileg támogatta, illetőleg megalapozni vélte a vallásba menekülő, teológiára hagyatkozó Bessenyei-koncepcióját. Ezzel egyidejűleg azonban nem győzi hangsúlyozni Bessenyei racionalizmusát, hitét a józan ész csalhatatlanságában. Harmadsorban pedig megállapítja, hogy Bessenyei ismeretelmélete „Locke sensualista ismerettanának alaptételein“ nyugszik. Erre mutat az „idea innata“-elmélet Locke nyomán történő elutasítása, ami Eckhardt szerint a legbiztosabb pont Bessenyei filozófiájában.

Vajjon mennyiben fedí a valóságot e három, részben egymásnak is ellentmondó tétel? A kérdésre természetesen csak akkor válaszolhatunk, ha Bessenyei nézeteit nem egyszersmindenkorra adott, lezárt, változatlan meggyőződések tömbjének tekintjük, hanem fejlődésükben. mozgásukban kísérjük végig őket.

„Minden, de különösen az újabb filozófia alapvető, nagy kérdése a gondolkodás és a lét viszonyának kérdése“ — tanítja Engels. „De a gondolkodás és a lét viszonyára vonatkozó kérdésnek van még másik oldala is: hogyan viszonylanak a bennünket körülvevő világról alkotott gondolataink ehhez a világhoz magához? Képes-e gondolkodásunk a valódi világot megismerni, képesek vagyunk-e képzeteinkben és fogalmainkban a világról helyes képet alkotni?“ (*Feuerbach*)⁶

Ez tehát az ismeretelméleti alapkérdés, és Bessenyei — mint látni fogjuk — végső soron határozott, materialista választ ad rá.

Már igen korán, a *Geschäfte der Einsamkeit*-ban (1777) felmerül Bessenyeinél ismereteink forrásának a problémája.

„In der blossen Natur, alle Wahrheiten, welche wir bestimmen, werden durch unsere Sinnen nur erprobt und behauptet, folglich da, wo unsere Sinnen nicht hin erstrecken können, bleiben uns nur die zweifelhaften Proben der Eirbildungskraft übrig... Die blossе Betrachtung eines Menschen, ohne dass die Gründe davon durch die Sinnen unterstützt werden, sind nur glänzende Szenen.“ (18—19 p.)

E szerint tehát ismereteink helyességének kritériuma a tapasztalás. De mi sem jellemzi jobban e korai mű tisztázatlan, ellentmondásos

⁶ Marx—Engels: Válog. művek, Szikra, 1949, II., 364—5. p.

jellegét annál, hogy ilyen bátor, minden kalandos spekulációt elutasító nyilatkozat mellett, lépten-nyomon a malebranchei teológia obskurus tételeire akadunk benne.

Fontos lépés Bessenyei filozófiai nézeteinek tisztulása felé a *Holmi* (1779). Első fejezete a velünk született eszmék idealista elméletének híralátát hozza. Lényeges azonban megvizsgálni: milyen ismeretelméleti alapról támadja Bessenyei ezt a teóriát?

„Valamennyi gondolatot, tudományt magamba tapasztalok, mind az vagy látás, vagy izlés, vagy *érzés s tapasztalás* által szereztettek meg részemre.“

Újból leszögezi tehát Bessenyei: ismereteink egyedüli forrása az érzéki tapasztalás. A hangsúly az „egyedüli“ szón van: ha ezt figyelembe vesszük, azonnal eldől a kérdés, egyszerű Locke-követőt lássunk-e csupán Bessenyeiben.

Locke ismeretelmélete ugyanis dualista ismeretelmélet. Locke „mind vallási, mind politikai nézeteiben az 1688-as osztálykompromisszum gyermeke volt“ (Engels).⁷ Az volt ismeretelméletében is. Szerinte ugyanis ismereteinknek kettős forrása van: 1. az érzékelés (sensation), 2. az elmélkedés (reflexion). Noha Locke erőfeszítései szemmel láthatóan odairányulnak, hogy idealista és materialista felfogás között harmadik utat konstruáljon, elmélete a maga egészében végül is idealista jellegű. Így jellemző, hogy a „reflexion“, amely szerinte ismereteink másik — érzékeléssel egyenértékű — forrása, filozófiájában valami misztikus „belső érzék“ formáját ölti. Locke ellentmondása: egyfelől materialista alapon támadja az idea innatát — másrészt azonban a megismerés „belső forrásán“ keresztül kaput tár az idealizmus legkülönbözőbb árnyalatainak.

Ezek tudatában vitán kívül áll, hogy Bessenyei Locke elméletét a maga egészében *soha nem fogadta el*. Ő ismereteink egyedüli forrásának a tapasztalást tartotta. De ez természetesen még nem dönti el: materialista vagy idealista-e Bessenyei filozófiája? „Mind a szolipszista, azaz a szubjektív idealista, mind a materialista elismerheti tudásunk forrásául az érzeteket. Berkeley is, Diderot is Lockéból indultak ki. Az ismeretelméletnek kétségtelenül az első kiinduló tétele, hogy ismereteink egyetlen forrása az érzéklet... Az érzetektől kiindulva a szubjektivizmus vonalán haladhatnak, amely a szolipszizmushoz vezet, ..., és haladhatunk az objektivizmus vonalán, amely a materializmushoz vezet,“ — állapítja meg Lenin (*Empiriokriticizmus*).⁸ Hogy Bessenyei az objektivizmus vonalán halad s így a materializmushoz jut el — dolgozatunk befejező része fogja bizonyítani. Egyelőre csak azt kell leszögezni, hogy Bessenyei Locke elméletét soha nem tette a magáévá, vagy ha úgy tetszik, csak egyik, előremutató felét fogadta el: azt, amelyik a materializmus kiindulópontjává vált.

Azzal a felfogással, hogy Bessenyei alapján „szkeptikus hajlamú“ filozófus, foglalkoztunk már. Ennek a véleménynek egyetlen bázisa a *Természet világa* (1794–1801) —, amelyet mi Bessenyei pályája legkomolyabb töréseként értékelünk. E törés *okait* kideríteni

⁷ Levele Conrad Schmidthez, 1890. október 27-ről. *Marx–Engels*: Válog. m. II., 495. p.

⁸ *Lenin*: Materializmus és empiriokriticizmus, Szikra, 1949. 119–120. p.

még a jövő kutatások fontos feladata. De annyit máris megállapíthatunk, hogy Bessenyei szkeptikus, pesszimista „korszaka” igen rövid, — a századvég s a századforduló éveire korlátozható. (E korszak termékei még a *Debretzennek siralma* [1802], valamint a második Pope-átdolgozás [1803] is.) Az az álláspont, amely ezt a szkeptikus periódust véglegessé, abszolúttá emeli, a tények egész seregét nem érdemesíti figyelmére, mert Bessenyei már a század elején túljut a pesszimista, szkeptikus filozófálgatáson.

Egyes nyomok erre mutatnak a *Tariménes*-ben (1804) is: itt végletessé élezett formában Kantakuci, a pucufalvai magános képviseli a terméketlen kétely „bölcseiségét”. Ő a világban csak tévedések zűrzavarát, vallások és filozófiák szakadatlan, céltalan harcát, a sokaság örökös tévelygését látja, s egyetlen megoldás, amit adni tud: „Vagy tévelygged kell hát hátt sokasággal, vagy semmivé lenni magaddal: azaz vagy támasz nélkül maradsz, vagy egyedül futsz.” De *Tariménes* és mestere nem áll meg ennél a semmibe futó, agnosztikus bölcseiségnél: „Elmegyünk; kétségkívül szólott Jupiter valamely általa különösen kedveltetett halandóhoz és azokat megyünk felkeresni.” Az a filozófus, akinek *Tariménes* tanítványául szegődik, Trézéni, — már az evilági élet törvényeivel, az emberi lét és társadalom igazságaival ismerteti meg őt.

Bessenyei új, magasrendű ismeretelmélete érett, filozófiai tisztasággal a *Bihari Remeté*-ben (1804) lép elénk. A terméketlen, lemondó kételyt e mű tanúsága szerint megtörte a hit az értelemben, az ész erejében, amely mind az anyagi világ, mind az emberi erkölcs helyes megismerésére képesít:

„Meg kell bennem lenni az igazság és valóság ismeretére tartozó tehetségnek” — olvashatjuk a *Bihari Remeté*-ben, — „az értelem sohasem hibáz, ha tisztá...” „Mindezen lerajzolt okok oda mutatnak, hogy az igaz értelem igaz vezér...” (Széll Farkas kiad. 18, 38, 48 p.)

Megszilárdult Bessenyei hite a haladásban: Európa fejlődése bizonyítja, hogy az értelem lassú világosodása az emberiség erkölcsi haladását eredményezte:

„amint itt Európában az emberi nemzet értelmének világa lassan-lassan, időről-időre nevededett, a vad bűnök s kegyetlenség is benne ahhoz képest fogyatkoztak.” (51 p.)

Az *Értelem keresése* (1804), Bessenyei egyik legértettebb, máig kéziratban fekvő filozófiai műve most már véglegesen a tapasztalásban jelöli meg az emberi értelem megismerő műveleteinek alapját:

„Az értelemnek gondolkodó és fontoló ereje, tudtadra, *egyedül tapasztalás által* származik benne. Lehetetlen valamire gondolnod, hogy fejedben szint és formát ne láss... Amit értelmedbe sem látás, sem hallás, sem érzés sat. nem adott, nincs ot”. (149 a, b)

Természetes, hogy ezen a szilárd alapon állva, Bessenyei hajthatatlanul elutasít minden metafizikus-teológiai spekulációt.

„Már az emberi értelem tapasztalás által formálván minden erejét, okait, bölcseiségét: önként következik, hogy mindazon dolgokról, melyekben tapasztalása nem lehet, ítélni se tudjon... De az ember a tapasztalás által való tudományával meg nem érvén, oly tudományra és dolgokra is kiterjeszkedett,

melyeknek próbái nála természet és tapasztalás által fel nem találhatnak. Innen származik a mennyei dolgokon, lelki állapoton való örökös ellenkezés, vélekedés és vetélkedés.“ (149 b—150 a).

A most előkerült *Système de la Nature* egyik fejezetében Besse nyei ismét megfogalmazza végleg kiforrott ismeretelméleti meggyőző dését, — különösen ügyelve arra, hogy elhatárolja magát a teológia világértelmezéseitől: a világ kezdetére és végére vonatkozó üres kijelentésektől.

„Az emberi értelemnek minden esmeretsége látható és tapasztalható dolgonn veszi fel magát; a'hol a' Test érez, tapasztal, lát, ízlel, ottazelme is okoskodásával próbát tesz és bizonyosságot szül magának. Így megyen az emberi esmeretség a' kitsinységnek megfoghatóságától a' megfoghatóbb nagyságig.“ (65 b) „Az ember olyan könyv, melynek az eleje és vége kiszakadt, 's soha sem kezdetitől, sem végiből nem tudja, hány levél hibázik a' valóságos kezdetig és valóságos végezetig. Azt a' nagy könyvet pedig, a' mellybenn áll, azt a' nagy Természetet nem kezdheti elől olvasni, mert a' közepe táján van, sem a' végét nem tudhatja, mert addig nem olvashatja, kihal belőle.“ (66 b)

Végső összefoglalásként így határozhatjuk meg Bessenyei álláspontját az ismeretelméleti alapkérdésben: a világot a *tapasztalat határain belül* megismerhetőnek tartja, — de határozottan elveti azokat a metafizikai bölcseségeket, melyek az emberi tapasztalás akkori határait meghaladó területre óhajtják „kiterjeszteni“ a megismerést (világ kezdete, vége). Világosan látja ugyanis, hogy ez a fajta spekuláció valójában a megismerés egyetlen tényleges bázisa, a tapasztalás ellen intéz orvtámadást. A főkérdést: az emberi tapasztalás határainak kiterjesztését (mind az „átomusotskók“, mind a világegyetem irányában) a tudományok folyamatos haladása oldja meg — s a tudományok fejlődésében, a „világosság terjedésében“ Bessenyei feltétlenül, megingathatatlanul hisz.

III

Minden filozófia alapkérdése, hogy milyen álláspontot foglal el anyag- és tudat viszonyának kérdésében; — döntő ütközési pontja ez az idealista és materialista felfogásoknak. A kérdésre egyedül helyes és tudományos választ csakis a dialektikus materializmus világnézete ad. Engels, Dühringgel polemizálva leszögezi: „A világ egysége nem léteben van, noha léte egységének egyik előfeltétele, mert előbb *lennie* kell, mielőtt *egységes* lehet. A világ valóságos egysége anyagiságában van...“⁹ Lenin utolérhetetlen világossággal fogalmazza meg a dialektikus materializmus álláspontját ebben az alapvető kérdésben: „A szellem és a test dualizmusának kiküszöbölése (vagyis a materialista monizmus) azt jelenti, hogy a szellem nem létezik a testtől függetlenül, hogy a szellem másodlagos, az agy funkciója, a külső világ visszatükröződése.“ (*Empiriokriticismus*).¹⁰

Különös élességgel vetődött fel a kérdés már a XVIII. sz. francia materialistáinak műveiben is. Így maga Lenin hívja fel a figyelmet Diderot filozófiájára: „már Diderot példáján láttuk a materialisták

⁹ Engels: Anti-Dühring, Szikra, 1948. 42. p.

¹⁰ Id. kiad., 81. p.

igazi felfogását. Ez a felfogás nem abban áll, hogy az érzetet az anyag mozgásából kell levezetni vagy az anyag mozgására visszavezetni, hanem abban, hogy az érzetet a mozgásban lévő anyag egyik tulajdonságának ismerik el.¹¹ Lenin idézi is Diderot felfogását: „A világmindenségben csak egy szubstancia van, mind az emberben, mind az állatban. A hangszer fából van, az ember húsból. A csíz húsból, a muzsikusz — másként szervezett húsból, de mind a kettő azonos eredetű, azonosan alakultak, azonos funkcióik vannak, azonos a céljuk.“ (*Empirio-kriticismus*.)¹²

A materializmus egyik legharcosabb, legkövetkezetesebb képviselője ezidőtájt a francia d'Holbach, aki Diderot közreműködésével alkotta meg főművét, a „*Système de la Nature*“-t (1770). Bessenyeinek Bécsben módja volt megismeri d'Holbach műveit: említettük, hogy felmerül d'Holbach álneve a *Geschäfte der Einsamkeit*-ban és a *Természet világa*-ban (8883 sor). Az imént felfedezett kézirat címe azonos d'Holbach főművének címével.¹³ E külsőleges jeleken túl azonban lényeges tartalmi mozzanatok is egyértelműen arra utalnak, hogy Bessenyei világnézete kialakításában döntő ösztönzéseket nyert d'Holbach materialista rendszerétől. Így valószínű, hogy ismeretelméletét — mely egyedül a tapasztalásban jelöli meg tudásunk forrását — nem Locke, hanem d'Holbach nézeteire támaszkodva alakította ki.¹⁴ Az idea innata kritikáját is megtalálta a *Système de la Nature*-ban,¹⁵ vallásellenes érveinek java is származhatik onnan. Az ellenforradalom irodalomtörténete igyekezett megfelelkezni ezekről az összefüggésekről.

Bécsi tartózkodására kell tehát visszamennünk, ha Bessenyei filozófiai materializmusának gyökereit keressük. Már az 1779-es *Holmi* tanúsítja Bessenyei közeledését a materialista monizmus nézeteihez, bár ekkor még távol van attól, hogy a kérdést meg is oldja. A VII. fejezetben (*Vér tűz*) megállapítja, hogy az ember testi kondíciója, fáradtsága, betegsége, felhevült, vagy pihent állapota alapvetően befolyásolja gondolkodó képességét. A malebranchei barázdaelmélet segítségével próbál magyarázatot találni test és lélek folyamatainak összekapcsolt, egymástól függő jellegére.¹⁶

¹¹ Id. kiad., 36. p.

¹² Id. kiad., 26. p.

¹³ Ezért Joó Tibor ismeretlen szerzőtől származó fordításnak tartotta (*Magyar-nyelvű filozófiai kéziratok a Széchenyi-könyvtárban*, Bp., 1942, 12 p.) Ez természetesen nem áll fenn.

¹⁴ „En un mot, comme nous aurons beintôt occasion de le prouver, toutes les facultés intellectuelles... se réduisent à des modifications, à des qualités, à des façons d'être, à des changemens produits par les mouvemens dans le cerveau, qui est visiblement en nous le siège du sentiment et le principe de toutes nos actions. Ces modifications sont dues aux objets qui frappent nos sens, dont les impulsions se transmettent au cerveau...“ (*Syst de la Nat.* VIII.) „Toute sensation n'est donc qu'une secousse à nos organes; toute perception est cette secousse propagée jusqu'au cerveau; toute idée est l'image de l'objet à qui la sensation et la perception sont dues.“ (*u. ott.*)

¹⁵ Lásd a *Syst. de la Nat.* X. fejezetét: „Notre âme ne tire point ses idées d'elle-même. Il n'y a point d'idées innées.“

¹⁶ Eckhardt Sándor a következő sokatmondó megjegyzést ejti el a malebranchei barázdaelmélet és Bessenyei viszonyáról: „B. azonban igaztalanul (!) csak a materiális magyarázatot veszi át Malebranche-tól, nem említi sem a barázdákkal szoros kapcsolatban lévő ideákat, sem pedig a Malebranchet annyira jellemző közvetítő istent s így egy tisztára materialista (!) elméletet kombinált össze a latin költő (Lucretius) és a francia filozófus

„Láttam álmomban forró betegségben fekvő embert kinek a véri annyira felforrot, úgy habzot, és olly sűrű villámlásokat hánt felső tüze az Emlékezet táblájára, hogy az ember őket sokaságok s rendetlenségek miatt, nem különböztethetvén, eszén kívül kezdet beszélni. Azonban lassan-lassan megtsendesedvén a véri, ismét eszéhez jött. Ekkor egy *gyertyát* meg látok előttem égni; Meg fogom, hát hideg, kemény, mert fehér viaszból vólt, és nehéz, honnan származik, mondom magamban, e hideg nehéz aláső viaszból az a fel felé futó meleg tűz; a láng lassan habozni indul, jobban mozgatom és lángja is jobban kell [kezd?] tsapkodni; ismét jobban tsavargatom, a láng annyira lobog, hogy allig láttam nálla, s el alváshoz közelit. Le teszem a gyertyát és a láng újra egyenesen nyulik, világossága is meg jön“. (57—58 p.)

Bessenyei az égő gyertya képen keresztül az *anyag gondolkodó képességét* próbálja elképzelni: a viasz és kanóc anyagi együttese — így gondolkodik — lángot, szerinte anyagtalan jelenséget produkál; hasonlókép lehet, hogy az emberi test is — meghatározott módon szervezett anyagok egésze — gondolkodni képes. Ez a sejtés mutatkozik meg másik — mint látni fogjuk, állandóan használt — költői hasonlatában is: a hegedű-képben. Nyíltan teszi fel a kérdést (*Holmi*, 61—62 p.):

„Mi módon tsinálhatna elmélkedést a vér, test, tsont, ín, bőr, hús sat. Elmélkedést mondom, mely sem vér, sem bőr, sem hús, sem tsont, egyszóval nem test?“ — A feletet a hegedű képpel adja meg: — „Azonba hallom, hogy ablakom alatt szép musikát kezdenek hegedűkkel. A szívem fel riad, búra, édes szomorúságra, vigságra ragattattik, úgy éppen, mint a musika változot. Mi téssen illy nagy munkát szívembe? mitsoda erő ez, ez tsak hang, — mi tsinállya; ló szőr, szurok, fa, bárány béli együtt, úgy de e még is, sem szurok, sem száraz fa, sem szőr, sem bárány béli, mi a szívembe dolgozik; nem is test: mert e sem tűz, sem föld, sem levegő ég, sem víz, hanem hang: e testtől származot nem test...“

A francia materialisták, így Diderot is, szerette efféle képekbe öltöztetni filozófiai elgondolásait. A Lenin-idézte dialógusban például öntudattal bíró, szaporodóképes *zongorákhoz* hasonlítja az embert; felmerül nála a hegedű-kép is. Bessenyeinél pedig, mint látni fogjuk, szinte stereotíp válasz lett a hegedű és gyertya képe arra a kérdésre, vajjon gondolkodhat-e az anyag. A *Természet világa* végén Bessenyei kérdést intéz az értelemhez: „Mondd meg mi módon vagy testemhez köttetve, s Bennem élvén töllem megkülönböztetve?“ A választ ismét a gyertya és hegedű képe adja meg:

„Talán mint a *gyertya* lángja a viaszbul,
Vérünkön az elme fel oly formában gyul.
Nem viasz, sem kanótz a láng világával,
Ezek nélkül még se marad meg magával.
Vagy mint a *hegedű*, szőr, szurok, hur, nóta
Erőt visz szivedre, noha írot kóta.
Hangjának formája, színe nehézsége
Nintsen és elragad mégis kedvessége.
A hang, tudod, nem test, hanem erőt mutat;
Szivedre örömet és bánatot futtat.
Nem dolog, úgy látod; de mégis dolgozik,
Hangja közt örül, sir a lélek s habozik.

gondolataiból.“ (*B. és a fr. gond.* EPhK, 1920, 50 p.) Eckhardt tehát megfeddi Bessenyeit, mert nem vette át Malebranchetól annak obskurus teológiai elmeszüleményét, az okkazonalizmust.

Ha már hegedüdnék huját elszaggatod,
Gyönyörű nótáit a szélben halhatod?
Igy tehát négy öt test egymáshoz élezve
Szül dolgot magával éppen ellenkezve.“ (10314—31 sor)

Eckhardt nézete szerint Bessenyei a kérdést egy „heterogén dualista tétel“ segítségével intézi el: „Halhatatlanság és halandóságban a Halandóság lakik halhatatlanságban.“ Erről a tételről éppen nem mondhatjuk, hogy dualista lenne, hanem éppen ellenkezőleg: mivel lélek és test, „halhatatlanság“ és „halandóság“ egységét jelenti ki, világosan *monista* tartalmú.¹⁷

Az *Értelem keresése*, Bessenyei nagy filozófiai alkotása határozott materialista álláspontot fejt ki lélek és test viszonyának kérdésében. Anyag és szellem egysége lehetőségből bizonyossággá vált Bessenyei számára: a költői képekből elvek lettek. Műve elején Bessenyei kijelenti: elvet magától minden előítéletet, dogmát, babonát — és kiáll filozófiája alapfeltétele, az értelem vizsgálódásának teljes szabadsága mellett:

„(az értelem) mindaddig megyen a maga okaival, míg meg hághatatlan partokba nem ütközik. Hol a keze és a lába, hogy bilintsbe s békjába tegyed?“ — írja (111 a).

Ezután haladék nélkül veti fel Bessenyei műve központi problémáját, a dualizmus: lélek és test viszonyának kérdését. Először ismeretelméleti oldalról közelít feléje:

„Maga ad a lélek magának tapasztalást, értelmet, okosságot, természetiben terem e testéből kiválva, vagy minden ismeretit testétől szedi magához?“ (112 b) — hangzik a kérdés. S a válasz határozott, egyértelmű, félreérthetetlen: — „Valamennyi ok egyeztetés, különböztetés és ezek által való gondolat feltanáltatnak, mind azok közül csak egyetlen egyet sem bizonyítasz meg önnön magad előtt, hogy lelkednek testétől kiválva való erejéből származott és nem testi látás, érzés, hallás, tapasztalás által szerzette volna meg a lélek magának. Valamit tudsz, mind testeden által szállott belé lelkedbe...“ (113 a, b)

Az idea innatának már a *Holmi*-ban kifejtett bírálatából kiindulva halad ezután Bessenyei az egyetlen helyes és logikus végkövetkeztetés: a materialista monizmus álláspontja felé.

„Mihent a lélek önnön természetire tartozó tehetségeit a testnek nevedéséhez képest mutatja időről időre, lehetetlen nem tapasztalni, hogy ő is gyenge korból le menne előre egy úton a testével... Ezekből azt látod, hogy az értelem a testtel mindenütt verset fut és oly szorosan, mintha valósága

¹⁷ Figyelmet érdemel Bessenyei materialista tanainak rokonsága a Sokrates-előtti görög filozófiával: „A halhatatlanok is halandók, a halandók, halhatatlanok lesznek...“ „Minden egyesülve van és felbomolva; úgy lett és nem úgy lett, halandó és halhatatlan.“ (Herakl, 71, 40). Az *Értelem keresésében* Bessenyei behatóan ismerteti Demokritos, Anaxagoras, Pythagoras, Zenon világképét s így nyilatkozik róluk: „A képzeltetést félre vetve, húzd ki a régi görögöknek tudományát egy munkába, egész világ hőitsességét meg látod benne...“ (166b) A *Természet világában* érinti Thales, Anaxagoras világértelmezéseit (8400 skk, sor). — Imént felfedezett művében Bessenyei teljesen az epikureus filozófia alapételeire támaszkodik — ezeket, mint Eckhardt utal rá, Lucretiusból ismerhette meg. De olvashatott közvetlenül Epikuros-leveleket is; erre céloz a *Bessenyei György társasága* egyik részletében: „Zenont, igaz sokakban tsudállom, Epicurusban sem találtam azt éppen úgy, amint a közönség vélekedés róla ítél.“ A kérdés teljes feldolgozása és az összefüggések feltárása még előttünk áll.

azzal egy volna. Azzal származik, nevekedik, erősödik a maga tulajdonságaira nézve is; ezze fogy, gyengül és hanyatlik.“ (114 b, 142 b—143 a)

Ezt az érvelést megtaláljuk Lucretiusnál (*De rerum natura*, III. 446—59), de d'Holbachnál is, a *Système de la Nature* VII. fejezetében („De l'âme et du système de la spiritualité“).

Az első következtetés, melyet Bessenyei levon, így hangzik:

„Ezen öszve szedett okok és szem elibe terjesztett tapasztalás egyenesen oda mutatnak, hogy az embernek Lelke, minden testi érzékenységen kívül gondoltatva, magát sehogy se ismérhesse és valóságát is meg ne próbálhassa.“ (115 b) — Mi a lélek funkciója? — „Testi élet nélkül a léleknek szükséges voltát azért nem lehet kinézni, hogy a testnek éléséért és fenntartásáért láttatik lenni egyedül.“ (118 a)

Újra felmerül a Locketól felvetett, d'Holbachnál is felbukkanó (*Syst. de la Nat.* 29. jegyz.) kérdés, amit Bessenyei már felvetett a *Holmi*-ban is, de akkor még válasz nélkül hagyott: adhatott-e isten gondolkozó erőt a „nagy test“nek, a természetnek? De most már Bessenyei választ is tud adni e régi kérdésre:

„Igaz, hogy a halom és köszikla nem okoskodnak. De az is igaz úgy e, hogy a világ nagy testének Isten és természet által oly véghetetlen külömbkülömbféle egymás ellenébe tétetett módolása van, mely szerint a tőle származott dolgok azon valóságtul, melyből szemed láttára származnak, minden tulajdonságukba egyenesen és szembe szökve ellenkeznek. Egy a valósága, de a természet módolása által két egymással ellenkező dolog láttatik benne még is.“ (116 b—117 a) — A gondolkodó képesség pedig az anyag bizonyos szerveződése, „módolása“ alkalmával lép fel: — „ha a bőrnek szaglása, hallása, látása lehet, mely tulajdonságokkal nagy testétül mint ég a Földtül úgy külömböz, — vajjon lehetetlenség e az egész embernek alkottatásában, hogy a vérben, yelőben értelem legyen... (145 a) Ezen elő adott dologbul világos, hogy a nagy örök test számlálhatatlan féle képpen van maga által elmódosulva, mely tulajdonságokat az élő állatokban tagadni csak annak lehet, akinek esze nincs.“¹⁸ (118 a)

Az anyag módosulásának, szerveződési formáinak alacsonyabb fokán („grádusán“) állanak az állatok. S ez a másik hosszú bizonyítéksor, amely végighúzódik Bessenyei filozófiai művein: az állatok érzékelő, alacsonyrendű gondolkodó, emlékező képessége „ellene állhatatlan“ bizonyítéka annak, hogy a gondolkodás a szerves fejlődés bizonyos fokán törvényszerűen, az anyagi élet jelenségeként lép fel. Bessenyei kedvenc, ismert példái: a vizsla, kopó (*Holmi*, *Tariménes*, *Értelem keresése*), az elefánt (*Tariménes*) és a róka (*Értelem keresése*).

Az *Értelem keresése*-ben elvileg is megfogalmazza a materialista monizmus végkövetkeztetését:

„Ezen okok szerint nem látszik lehetetlenségnek, hogy a természet értelmet ne formálhatna a maga testében, mely által felséges voltát kinyilatkoztassa.“ (145 b)

¹⁸ Valószínű, hogy Bessenyei érvelése itt is d'Holbachra támaszkodik, aki szenvedélyesen harcol Descartes idealista állatgép-elmélete ellen: „Az örültség csúcspontja — írja, — hogy eltagadjuk az értelmi képességet az állatoktól; azok is éreznek, eszméik vannak, ítélnek és összehasonlítanak, választanak és mérlegelnek, emlékeztük van, szeretnek, gyűlölnék és gyakran finomabbak az érzékeik a mieinknél.“ (*Système de la Nature*, 50. jegyz.).

Ezt a ragyogó teljesítményt Bessenyei csak a teológia és a metafizika ellen vívott szakadatlan küzdelem közben harcolhatta ki. A világ teremtése, minden vallásos dogmatikának ez a kiindulópontja, lehetlenségnek tűnik arról a materialista álláspontról, amelyre Bessenyei felküzdötte magát:

„Az Isten szavának, bár mondasson Mindenhatónak, hogy engedelmeskedhetett úgy a semmi test, valóság, hallás, értelem nélkül, hogy magát a legfelülmúlhatatlanabb, legmeglábolhatatlanabb lehetetlenség ellen is, világgá változtassa?” (154 a) — A világ anyagi, s az anyag végtelen: — „A világ testének kiterjedése véghetetlen, szinte úgy, mint az időnek örökké való tartása... Mindenütt testnek kell tehát lenni, melynek szélét, határát fel nem lehetvén, még csak gondolattal is e' miatt véghetetlenséget mutat.” (155 a, 163 a, b)

Az újonnan előkerült kézirat végleges, leszűrt elvekben foglalja össze Bessenyei meggyőződését a materialista monizmus mellett:

„Ha elég éles szemünk 's elég böltsességünk volna az egész természetnek belső részeit meglátni, tehát tapasztalnánk, hogy ő benne *minden dolog edj*, a'mi annak valóságát illeti.” (47 a) Felmerül a hegedű és gyertya stereotyp képe is — s a végső tétel így hangzik: „Nints a' Természetnek magában különbsége, tsak formára nézve van az; de valóságára nézve mindég, mindenütt csak *ugyan azon edj valóság és dolog*... Itéld meg már ezekből, hogy *sokféle a' munka, de edj a' valóság*.” (48 a, b)

Látjuk tehát, hogy a lassan érlelődő, de végül szilárdná kiforrott materialista meggyőződés Bessenyei világnézetének filozófiai alapja. A magyar felvilágosodás úttörő gondolkodója, miután elsajátította a nagy francia materialisták filozófiájának vívmányait — fejlődése magaslatain a világot (a „természetet”) önmagából akarja megérteni. Bessenyei materialista világképének gyengeségei is — a dialektikus materializmus filozófiájához viszonyítva — lényegében megegyeznek azokkal a „sajátos korlátozottságokkal”, amelyek Engels szerint a „klasszikus francia materializmusra” jellemzőek: filozófiája nem képes a világot, mint folyamatot, mint történelmi fejlődésben levő anyagot felfogni; materializmusa is túlnyomóan mechanikus jellegű. Azonban hisz a világ anyagi egységében — s abban is, hogy a vallás és babona béklyóiból, az egyház elnyomása alól felszabadult „józan okosság” végül is képes a természet „igazságainak”, törvényszerűségeinek megismerésére. Ehhez a felismeréshez nem egyszerre, hanem hosszú küzdelmek után jut el, fejlődése ezért nem mentes a törésektől, visszaesésektől; — meggyőződését élete végén, kényszerű, emésztő magányában önmaga számára tisztázza és önti végleges formába. De hangja töretlen erővel száll át másfél évszázadon: életművét csak mai harcainkban érthetjük meg s értékelhetjük igazán.

NYIKOLAJ DROBISEV :

TEREMTSÜNK RENDET AZ ÍRÓK ÖSSZEGYÜJTÖTT MŰVEINEK KIADÁSA TERÉN

A szovjet nép kulturális fejlődésének egyik legjobb bizonyítéka, hogy egyre követelőbben lép fel a szépirodalmi klasszikusok összegyűjtött műveinek szükséglete. A tömegolvasó nem elégszik meg egyik vagy másik író egyes műveinek ismeretével, hanem fogalmat akar alkotni az író egész munkásságáról.

A szovjet kiadók nagy munkát végeztek az összegyűjtött klasszikus művek sajtó alá rendezése és tömegkiadása terén. Így például, csak az utóbbi tíz évben kb. 800 000 példányban fogyott el V. G. Belinszkij összegyűjtött műveinek három kiadása és 28 gyűjteményes kötete. A nagy kritikus munkáit kiadták észt, ukrán, üzbég, turkmen, azerbajdzsán, tatár, moldvai, litván, kirgiz, kazah, grúz, belorussz, baskir, örmény nyelven. Ugyancsak e tíz év alatt kb. 500 000 példányban, négyszer adták ki N. V. Gogoly válogatott műveit és tíz egykötetes válogatást.

A szépirodalmi állami kiadó (Goszlitizdat), amely összpontosítja az írók összegyűjtött műveinek kiadását, az elmúlt 15 év alatt 33 sorozatot kezdett meg. Ezek kiváló írók összegyűjtött műveit tartalmazzák. Tavaly irdult meg N. Dobroljubov, F. Gladkov, L. Ukrainka, H. Balzac, Th. Dreiser stb. műveinek kiadása.

A szovjet tudósok nagy textológiai munkát végeznek az összegyűjtött művek sajtó alá rendezésével. A cári cenzura a klasszikusok számos művét eltorzította a forradalom előtt. Ezek csak a szovjet kiadásokban jelentek meg eredeti alakjukban.

Az eredmények tagadhatatlanok, de az összegyűjtött művek kiadása terén még mindig nagy fogyatékok tapasztalhatók.

A Goszlitizdat fő hibája a kiadás szervezése terén az, hogy az összegyűjtött művek sajtó alá rendezését árendába adta a szerkesztőknek és szerkesztőségi kollégiumoknak, amelyek megengedik a művekkel való önkényes bánásmódot. Az állami tudományos-kutató irodalmi intézeteket, múzeumokat és a Szovjet Írószövetséget nem vonják be egy olyan rendkívül fontos vállalkozásba, mint az írók műveinek kiadása.

Az ilyen helytelen gyakorlatból erednek a szövegek sajtó alá rendezésében, a művek kiválasztásában, a különböző magyarázatok és jegyzetek összeállításában megtört hibák. Hanyagul rendezték sajtó alá A. P. Csehov műveit. Annakidején az „Orosz feljegyzések” („Russzkije vedomosztyi”) c. napilap, amely kiadta „Egy öreg kertész

elbeszélése“ c. művét, eltorzította a szöveget. Csehov felháborodva írt erről: Az „Orosz feljegyzések“... kidobták a kertész beszéde elején elhangzó alábbi szavakat: „Istenben bízni nem nehéz. Az inkvizítorok is. Biron és Araksejev is hittek benne. Az emberben higgyen!“ Hasztalan mutat rá maga Csehov az elbeszélés eltorzítására, a Goszlityizdat, nem tudni mi okból, változatlanul hagyta a szöveget, abban a formában, ahogy az „Orosz feljegyzések“-ben megjelent.

A. P. Csehov leveleinek kiadásában a kiadó gyakran kihagy egyes részeket, pontokkal helyettesítve a valamilyen okból kihagyott szöveget. Az író szövegével való ilyenfajta bánásmód megengedhetetlen. Ha a levél bizalmas jellegű és nem közérdekű, akkor nyilvánvalóan nem szükséges kiadni. Ennek ellenére a kiadó, nem tudni mi okból, makacsul ragaszkodik hozzá, hogy egy 50 000 példányban megjelenő gyűjteményes kiadásba felvegyen olyan leveleket, amelyek szigorúan személyes jellegűek, sőt olyanokat is, amelyekről tudjuk, hogy az író erősen megkérte a címzetteket, hogy ne csak ne adják ki, de ne is mutassák meg azokat senkinek.

Kinemlégitően rendezték sajtó alá N. G. Csernisevskij műveinek szövegét is. Így például a kritikus híres munkájában, „A művészet és valóság esztétikai kapcsolatai“ c. tanulmányában (összegyűjtött műveinek II. kötetében, megjelent 1949-ben) megmaradtak a munka tartalmát eltorzító kiigazítások, amelyeket még Csernisevskij életében hajtott végre Nyikityenko professzor. Ismeretes, hogy Csernisevskij értekezésében megbírált a német idealista esztétikát, különösen Hegel esztétikáját. Nyikityenkónak nem tetszett ez a bíráló és ragaszkodott ahhoz, hogy az értekezésből ki kell hagyni Hegel nevét, ilyenfajta semmitmondó frázisokkal helyettesítve: az esztétika „megszokott fogalmai“, stb.

Nyikityenko számos „kiigazítása“, nem tudni mi okból, megmaradt a Goszlityizdat gyűjteményes kiadásában, a kéziratos szöveget pedig jegyzetekben idézik, s így elszigetelve hozzáférhetetlen az olvasók számára.

Az irodalmi alkotásokkal való önkényes bánásmód abban is megnyilvánul, hogy az összegyűjtött művek összeállítása az összeállítók tetszésére van bízva. A tömegolvasónak szánt összegyűjtött művekben gyakran megjelennek gyenge művek, amelyeket a szerző maga nem vett fel összegyűjtött műveinek egyetlen, még életében megjelent kiadásába sem.

A könyvkiadás dolgozóinak ilyenfajta hibáit csak azzal lehet magyarázni, hogy az összegyűjtött művek sajtó alá rendezésében különböző elvek keverednek. A tömegolvasó számára tervezik az összegyűjtött műveket, de ugyanakkor az akadémiai kiadványok mintájára építik fel, vagyis felveszik a jelentéktelen, apró műveket is. variánsokat közölnek, részletes kommentárt adnak, stb. Ilyen kevert típusú pl. A. P. Csehov összegyűjtött műveinek kiadása. Ennek következtében e kiadás indokolatlanul nagyterjedelmű. Sok kötetben a megjegyzések és kommentárok a kötetnek nem kevesebb mint egyharmadát foglalják el; az olvasó számára jelentéktelen tájékoztatásokat, adatokat közölnek.

A kiadó nem ellenőrzi kellőképpen a bevezetések és jegyzetek tartalmát. Ezek számos esetben objektivista és apolitikus jellegűek.

M. J. Lermontov összegyűjtött művei IV. kötetének jegyzetei formalista jellegűek. A költő műveinek eszmei tartalma el van torzítva. Így például, a „Vagyim“ c. műről szólva, a kommentátor, B. Ejhenbaum azt állítja, hogy a regény középpontjában „nem annyira a parasztforradalom problémája áll, mint inkább egyes emberek erkölcsi értékelése“.

A Goszlityizdatnál megjelenő összegyűjtött művek kiadása igen lassan történik, egyik-másik évtizedeken át húzódik és a mai napig sincs befejezve. Csernisevskij 16 kötetes összegyűjtött műveit 1939 óta adják ki és mind a mai napig nem fejezték be (még négy kötetet kell kiadni). L. N. Tolsztoj összegyűjtött műveinek akadémiai kiadását 1928-ban kezdték meg és a 89 kötetből eddig csak 40 jelent meg. Nyolc évig tartott A. Szerafimovics 10 kötetes összegyűjtött műveinek kiadása, 10 éven át adták ki V. Majakovszkij 12 kötetes összegyűjtött műveit. Tizenhét éven keresztül adták ki Stendhal 15 kötetes összegyűjtött műveit és máig sem fejezték be. 1936-ban kezdték meg F. Schiller összegyűjtött műveinek 8 kötetes kiadását, amelyet még mindig nem fejeztek be. Az ilyenfajta helytelen gyakorlat jogosan hívja ki az előfizetők elégedetlenségét.

Sok a véletlenszerűség, át nem gondoltság a szépirodalmi klasszikusok összegyűjtött művei kiadásának terveiben. Egyes írók műveit újra meg újra kiadják, más írókról pedig teljesen megfigyelkednek. Így például az utolsó tíz esztendőben a Goszlityizdat egyszer sem adta ki A. I. Gercen összegyűjtött műveit. Nem vették fel Gercen műveit az 1950-es kiadványok közé sem.

Hasonló nemtörődömség nyilvánul meg Csernisevskij műveivel szemben. Csernisevskij műveinek nincs rövidített, az olvasók számára hozzáférhetőbb kiadása. Nem vették fel ezt 1950-re sem. Az utóbbi években különféle kiadók kibocsátották Csernisevskij filozófiai, közgazdasági, pedagógiai műveinek terjedelmes gyűjteményeit, de ezek a kiadások nem helyettesíthetik a nagy forradalmi demokrata válogatott műveinek gyűjteményét. Különösen sürgetővé vált Csernisevskij irodalomkritikai gyűjteményének kiadása. Ilyen gyűjteményt 1939-ben adtak ki, mindössze 25 000 példányban.

A Goszlityizdat gyakorlatában igazságtalanul elfeledett írók közé tartozik G. I. Uszpenszkij. A Goszlityizdat hosszú éveken át mindössze két egykötetes kiadványt jelentetett meg Uszpenszkij műveiből, az író egyes elbeszéléseit és rajzait.

Uszpenszkij műveinek kiadását 1940-ben kezdte meg a Szovjet Tudományos Akadémia, de igen lassan és mindössze 6000 példányban adják ki az író összegyűjtött műveit. Ez nem elégítheti ki sem a könyvtárak, sem az olvasók igényét, amely e kiváló orosz író műveivel szemben megnyilvánul.

A Goszlityizdat kiadványainak túlnyomó része jelentéktelen (10 000—35 000-ig) példányszámban jelenik meg, s ezért számos könyvtárban nem tudják tömegesen használni.

A szépirodalmi klasszikusok kiadásának mindezek a súlyos fogyatkozásai a kiadói munka ki nem elégítő megszervezéséből erednek.

A legtöbb szerkesztői kollégium, amelyet a Goszlityizdat hívott életre, hogy sajtó alá rendezze az egyes írók műveit, nem teljesíti feladatát. A szerkesztői kollégiumok számos tagja nem dolgozik, csak

a neve szerepel. Ennek ellenére széles körökben reklámozzák, terjesztik a szerkesztői kollégiumok tagjainak nevét az összegyűjtött művek köteteinek címlapján.

Egy író műveinek kiadása a mi országunkban nagy állami, kuiturális jelentőségű ügy.

A Goszlityizdatnak meg kell vizsgálnia az összegyűjtött művek sajtó alá rendezésének kérdését. Be kell vonnia ebbe a munkába az állami és társadalmi irodalmi intézményeket és szervezeteket. Nem engedhető meg, hogy az írók műveinek kiadásával kapcsolatos elvi kérdéseket az összeállítók szűk köre döntse el.

Szélesebben ki kell fejleszteni az írók összegyűjtött műveinek rövidített, nagy példányszámú, olcsó, kötött kiadását.

A Goszlityizdatnak ki kell küszöbölnie a szépirodalom kiadásában megnyilvánuló hibákat.

(Kultura i szizny, 1950. 14. sz.)

DRÁMAIRODALMUNK KORSZAKAI*

1.

A drámai műfajok irodalmunkban csak nehezen s viszonylag elég későn gyökeresedtek meg, mert kultúránk színképéből hosszú ideig hiányzott, vagy csak egészen kezdeti fokon jelentkezett a hivatásos világi színjáték. Régebben helyes irányban keresték ennek a jelenségnek a magyarázatát, amikor rámutattak évszázados önvédelmi harcainkra, fél-gyarmati helyzetünkre, a városi élet fejletlenségére.¹ Újabban azonban egyre inkább az a vélemény terjedt el, hogy népünkben hiányzik a színjátszói képesség: Bayer József 1887-ben úgy nyilatkozott: „a magyar népben nincsenek eminens játékszíni hajlamok“, Kéký Lajos 1930-ban már kerekén kijelentette, hogy „a magyar lélek erősen antitheatrális hajlamú“.²

Mondanunk sem kell, hogy ez a teljesen hamis nézet irodalmunknak burzsoá szemléletéből fakadt, amely minden népi megnyilatkozást eleve alábecsülve, vagy teljesen figyelmen kívül hagyta, vagy pedig helytelenül értelmezte népköltészetünknek, népi hagyományainknak dramatikus elemeit. Pedig még a pozitívista anyaggyűjtés eredményeinek elfogulatlan vizsgálata is arról győzhetette volna meg irodalomtörténészeinket, hogy a magyarságban éppen úgy megvoltak és továbbéltek a színjátszói hajlamok és színjátéki alakzatok, mint bármely más népben. Színészetünk — és vele együtt drámaköltészetünk — nem azért maradt le a művészet egyéb területein mutatkozó fejlődéssel szemben, mintha hiányzott volna hozzá a nép alkotó, teremtő ereje, hanem mert ennek szabad kibontakozását külső körülmények állandóan gátolták, elnyomták.

A népi színjátéknak nemzeti drámaköltészetbe való átnövése a társadalmi fejlődésnek abban a szakaszában következik be, amikor a társadalmi munkamegosztás fokozódása, a pénzgazdálkodás elterjedése és az iparos-kereskedőosztály felemelkedése nyomán kialakulnak a városi életformák. Ezt nemcsak az antik és az újabbkori nyugateurópai dráma példája igazolja, hanem a mi irodalmunk is. Nem véletlen, hogy az első magyar drámai alkotások éppen 1550 után tűnnek fel gyors egymásutánban: a Mohács után bekövetkező anarchiában erősen érvényesültek a népi-polgári tendenciák a gazdasági és szellemi haladás irányában. Azon vitatkozni lehet, hogy *Sztárai dialógusai*, a *Balassikomédia*, a *Debreceni Disputa* meg a *Nagyváradai Disputa* milyen mértékben felelnek meg a dráma műfaji követelményeinek, annyi azonban kétségtelen, hogy mindegyik egy többé-kevésbé határozott színjátéki elképzelés alapján keletkezett.³ Ez a küzdelmekről, ellentétekről feszülő, tragikus sorsfordulatok-

* A színház- és drámatörténeti munkaközösségtől.

¹ Így pl. Szigligeti Ede: A dráma és válfajai, 1874. 439. s. k. 1.

² A magyar színésztörténeti kutatásnak ebbe az irányba történt eltolódásáról ld. Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színjáték, 1940. 8—9. l.

³ Hogy ebben mennyi része volt a népi színjáték-hagyománynak, azt ma, az idevágó kutatások híján, még nem tudjuk pontosan megmondani. Irodalomtörténészeink és folkloristáink közös munkájára ezen a területen is hatalmas feladatok várnak. V. ö. Klaniczay Tibor cikkét: Irodalomtörténet, 1949. 205. s. k. 1.

ban bővelkedő kor szükségszerűen utalt az írói mondanivalók theatrális-dramatikus kifejezési és ábrázolási lehetőségére. E mellett bizonyít az a körülmény is, hogy az ösztönös próbálkozásokkal egyidejűleg jelent meg irodalmunkban az első tudatos és teljesen fejlett színházi szándékot képviselő alkotás: Bornemisza Péter *Elektrá-ja* (1558).

Dramairodalmunknak ez a szakasza mindössze egy negyedszázadig tartott, 1550-től (Sztárai: *Papok házassága*) 1575-ig (Szegedi Lőrinc: *Teophania*). Ez is a műfajok sorsának társadalmi gyökereire utal. 1570 után az árutermelés a nagybirtokos osztály privilegizált hatalmi forrása lesz, a feudalizmus új erőre kap; a protestantizmus elveszti forradalmi lendületét, a népi jellegű művészi törekvéseket elfojtja a papi fanatizmus. Ez az új helyzet elvágta a dráma továbbfejlődésének lehetőségeit: Illyefalvi István 1590-ben már históriás ének formájában szólaltatta meg magyar nyelven Buchanan György *Jephtha* című drámáját. Magyar nyelvű dramakísérletnek egészen a XVII. század közepéig nincs nyoma.

2.

A pangás oka nemcsak a feudalizmus továbbélése általában, hanem ennek sajátosan új jellege volt, amely — párosulva az idegen abszolutisztikus törekvésekkel — a jezsuita iskoladráma uralmához vezetett. Az kétségtelen, hogy a jezsuiták egy teljesen kifejlett, határozott színi kultúrát honosítottak meg nálunk, ez azonban legkevesebbé sem mozdította elő nemzeti dramairodalmunk kifejlődését. Döntő súllyal esik latba természetesen az, hogy az előadások nyelve latin volt, de nemcsak erről volt szó. A jezsuita iskoladráma dramaturgiája — a rend vallásos-politikai célkitűzéseinek megfelelően — egy egészen sajátos, egyoldalú művészi felfogást képviselt, amelynek hatása alatt nemzedékek időgenedtek el minden „alulról” jövő theatrális törekvéssel szemben. Klerikális beállítottságú irodalomtörténészeink mint irodalmunk nagy nyereségét könyvelték el a jezsuita iskoladramákat, s mindenáron azt akarták bebizonyítani, hogy komoly szerepük volt dramairodalmunknak a XVIII. században bekövetkezett fellendülésében. Bayer József azt állította, hogy „Bessenyei drámáinak a magyar nyelvű jezsuita drámák az úttörői: az irodalmi újjászületés első hírnökei az iskolák falain belül”,⁴ Alszeghy Zsolt pedig közel 30 éven keresztül próbálta jobb ügyhöz méltó filológiai kutatómunkával igazolni, hogy a piaristák színpadi termése szoros kapcsolatban volt a jezsuitákéval.⁵ Minthogy pedig a piaristák és Kelemen Lászlók között kapcsolat van, ez azt jelentené, hogy a jezsuita iskoladráma hagyománya a piaristák színjátékán keresztül a magyar világi színészet megalakulásához vezetett, Talán mondanunk sem kell, hogy Bayer kijelentése nélkülöz minden komoly tárgyi alapot, de éppúgy Alszeghy állítása is hijával van a történeti igazságnak: a piaristák dramaturgiai gyakorlata merőben más volt. (Erről később még szó lesz.) A jezsuita iskoladráma hatását egészen másban kell keresnünk — abban, hogy vallásos-nevelő célú, zárt osztályközönség számára készült alkalmi ünnepi játékaik erősen gátolták a világi dráma és a színészet meggyökeresedését. Ez nemcsak nálunk volt így, hanem Közép-Európa egyéb területein is.⁶ Dramairodalmunk korszakai között tehát a jezsuita iskoladráma mint a fejlődésnek negatív előjelű szakasza szerepel. Korszakhatárokul 1601 és 1753 kínálkozik. Amaz az első magyarországi jezsuita színelőadás dátuma, ez pedig az első nyomtatásban is megjelent magyar nyelvű jezsuita dráma (Kunits Ferenc: *Szedeciás*) megjelenési éve. A jezsuita iskoladráma esetében ugyanis az anyanyelven és a könyv-

⁴ Pálos iskoladramák a XVIII. évszázadból. (RMKvtár, 2. sz.), 1897, 10. l.

⁵ Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig, Budapest, 1914, 27. l.; Irodalmunk a XVIII. században. Egyetemi előadások, 1942/43, I. félév, stb.

⁶ V. ö. J. Gregor: Weltgeschichte des Theaters, Zürich, 1933, 380. l.

alakban való megjelenés nem a fejlődést, hanem a hanyatlást jelezte: a hatalomból fokozatosan kiszoruló rend ilyen eszközökkel próbálta befolyását megőrizni. A Habsburg-abszolutizmust kiszolgáló jezsuita iskoladráma dramaturgiája azonban a XVIII. század második felében, a felvilágosodás elterjedésével teljesen értelmetlenné s ennek következtében hatástalanná vált. Hiába próbáltak egyes szerzők, mint pl. Illei vagy Faludi lazítani a megmerevedett hagyományokon: az élettől teljesen elszakadt jezsuita iskoladráma önmagában sorvadt el, s a rend feloszlata után megszűnt szerepet játszani drámairodalmunk fejlődésében.

A jezsuita iskolai színjáték 150 éves uralmának a derekára, a XVII. század második felére esik az eredeti magyar dráma megteremtésére irányuló kísérletek második szakasza. Az a néhány alkotás, amelyet ebből a korból ismerünk, már korántsem alkot olyan egységes csoportot, mint egy évszázaddal előbb Sztárai és társainak darabjai. Ez természetesen az objektív társadalmi helyzet következménye. Az ismeretlen szerzőjű *Comico-tragoedia* (1646) a XVI. században divatos moralitásoknak egy elkésett magyar változata, s mint ilyen, egyházi törekvések irányvonalát követi. *A bor majd a víz dicséreti* (1672) és az *Actio curiosa* (1678) a kuruckor mozgalmaihoz kapcsolódnak. Bayer is elismeri róluk, hogy a pihenő katonaság szórakoztatására, tábori mulatságra szánt játékok lehettek. Tendenciáját, vitatott szerzőjének állásfoglalását tekintve rokon velük a *Comocdia Erdély siralmas állapotjáról* című alkotás (1668). Ez a három darab ugyanazt az ösztönös törekvést képviseli, mint a protestáns kor dialógusai: a nép színjátszó hajlamainak irodalmi formákba való áthajlását, átmenetet a népi színjáték és a nemzeti dráma között. Viszont Felvinczi György *Comico-tragoediáját* (1693), amely lényegében daljáték szöveg, s a két szerelmi drámát (Névtelen: *Constantinus és Viktoria*, 1648; Gyöngyösi István: *Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre*, 1672–74) az udvari körökben divatos színjátéktípusok magyar képviselőinek tekinthetjük. Nyugaton az udvari dráma egyes típusai felezítették a népies elemeket s ez hatalmas lendületet adott a nemzeti drámairodalom fejlődésének, sőt olykor egyenesen annak csúcspontjához vezetett, mint például Shakespeare és Molière esetében. Nálunk az udvar idegen volta és az aulikus nemesség hazaárulása következtében ez a drámaforma is eleve meddőségre volt ítélve. Nemzeti drámánk és színészetünk megteremtése — a magyar társadalmi erők sajátos fejlődése folytán — a felvilágosodás ideológiáját befogadó középnemességre várt.

3.

A magyar dráma első kétszáz évét (1550–1753) az egységes fejlődés szempontjából az „előzmények” korának tekinthetjük. A második főkorszak az a kb. hetven esztendő — nagyjából a XVIII. század utolsó és a XIX. század első harmada — amelynek során a „nemzeti színház” gondolatának realizálása irodalmunk egyik központi célkitűzésévé vált, aminek következtében drámairodalmunk is elindulhatott a fejlődés töretlen útján, költészetünk egészével való szerves összefüggésben. Alig van ezekben az évtizedekben olyan írónk, aki ne került volna valamiféle kapcsolatba a színház és a dráma ügyével; legtöbbjük élénk, olykor jelentős színműírói vagy színműfordítói — esetleg dráma-bíráloi tevékenységet fejtett ki. A jelenséggek olyan tömegével, a társadalmi-irodalmi összefüggések olyan bonyolult (s jórészt fel nem derített) szövedékével állunk szemben, hogy még fontos mozzanatokra is csak célzás formájában utalhatunk, s az eddigieknél is vázlatosabban rajzolhatjuk meg drámairodalmunk multjának belső tagolódását.

Mettől meddig számíthatjuk ezt a korszakot? Pozitivistá irodalomtörténészeink szerint az *Agis tragédiájának* megjelenésétől a Nemzeti Színház megnyitásáig, vagyis 1772-től 1837-ig. A kérdés azonban nem olyan egyszerű! Nem vitás, hogy 1772 fontos határátkelő drámairodalmunkban is, de fordulópont-jellegét

csak 1790-hez, a Kelemen László-féle színtársulat első előadásai megindulásának időpontjához viszonyítva értékelhetjük ki helyesen. Bessenyeiről, mint színjátékszerzőről meglehetősen kedvezőtlen kép él az irodalomtörténeti köztudatban. Még újabb kutatóink is elfogadták Gyulainak és Beöthynek azt az állítását, hogy hiányzott belőle a színműírói készség, drámáival kizárólag csak olvasmányt akart nyújtani. Pedig a megállapítás ebben a formában nem állja meg a helyét. Megfelelő színháztörténeti felkészültséggel olvasva Bessenyei darabjait, lehetetlen észre nem venni, hogy a vontatott cselekmény, az elvont okoskodások mögött határozott mimuszi szándék húzódik meg. Drámáiban igenis van színszerűség, csak éppen egy másfajta — olyan, amely a modern dramaturgiai elképzelésekhez viszonyítva rendkívül kezdetlegesnek látszik. Bessenyei és társai a francia udvari dráma mintáját követték, ez azonban az adott társadalmi helyzetben nem szolgálhatta színi irodalmunk megteremtését. De Bessenyei előtt nem is ez, hanem a nyelvművelés célja lebegett. Viszont azzal, hogy írói mondanivalója számára a tragédia és a vígjáték formáit választotta, tudatosította kortársaiban a dráma jelentőségét, felhívta figyelmüket az ezen a téren mutatkozó hiányra. Tanítványai, a Péczeli József körül csoportosuló komáromi írók körében már határozott színjátéki igény jelentkezését figyelhetjük meg: a Mindenes Gyűjtemény idevonatkozó cikkei és a pesti magyar színjátszó társulat szervezése között igen szoros a kapcsolat. A színház iránti szükséglet felébresztése tekintetében tehát Bessenyeitől egyenes út vezet az első magyar színtársulathoz. Persze a francia udvar etikettjéhez szabott „illendő beszélgetésekkel” nem lehetett közönséget toborozni a középnemesség és a polgárság köréből. A műsor konkrét anyagát, a rendezés és a játéktílus elveit illetően más példákat kellett követni. E tekintetben első hivatásos színészeink kezdetben a piarista iskoladráma gyakorlatára támaszkodtak. Amikor arról volt szó, hogy melyik drámával kezdjék meg Budán és Pesten az előadásokat, Bessenyei darabjai szóba sem jöttek; Kazinczy a *Hamlet*-tal próbálkozott, míg a választás végül is Simai Kristóf magyarítására: az *Igaz-házi*-ra esett.

A jezsuita iskoladrámával kapcsolatban már utaltunk a piaristák dramaturgiájára. Azok a magyarnyelvű darabok, amelyek 1766-tól színpadjukon előadásra kerültek és később nyomtatásban is megjelentek, a köz-, sőt alsórendű nézőközönség igényeinek figyelembevételével készültek; a propagandisztikus moralizálás mellett szórakoztatni, mulattatni is akartak; a tárgyválasztásban és a kidolgozásban néha közel kerültek a valósághoz. Ez a magyarázata annak, hogy a piarista iskoladráma és a világi színjáték között kapcsolat lehetett.

Röviden összefoglalva: a magyar drámairodalom megteremtésére irányuló törekvések a XVIII. század második felében két súlypontot alkottak: az egyik a piaristák magyarnyelvű, magyarosított színjátékai, a másik Bessenyei és társainak működése. Ezek képviselik 1772-től kezdve a dráma és a színház elvi igényét, azok 1766-tól a színjáték megvalósult lehetőségét. A fejlődésnek ez a kettős iránya egyesül az első magyar színtársulat működésében 1790-től 1796-ig. Újabbkori drámairodalmunk megindulását tehát voltaképpen három dátumhoz is fűzhetjük: 1766-hoz, 1772-höz és 1790-hez. Önmagának egyiknek sincs teljes értelme, a három együttesen jelzi a beállott nagy fordulatot.

Az első magyar színtársulat működése pontosan egybeesik a függetlenségi mozgalom kibontakozásával, a forradalmi szervezkedéssel; megszűnése pedig a reakció felülkerekedésével; ugyanaz a Sehy Ferenc, aki elárulta Martinovicékat, szétzillesztette Kelemen Lászlóék társulatát is (1796).

A válság évei következnek. Szentjóni Szabó László, a 90-es évek legtehetősebb drámaírója, börtönben hal meg; Csokonainak a népi hagyományokból táplálkozó és a nép felé utat kereső színművei elsikkadnak; vidéken tengődő színtársulataink nem vesznek tudomást Gombos Imre és Bolyai Farkas drámáiról. A mostoha korviszonyok végül is hallgatásra kényszerítik Katona Józsefet, miután a második pesti színtársulat rövid ideig tartó működése

(1807—1815) alkalmul szolgált drámaírói lángelméjének kibontakozására. Kisfaludy Károly fellépése (1819) kétségtelenül pozitív lépést jelent a haladás irányában, de csak jelzi a továbbfejlődés útját, még korántsem tekinthető új korszak kezdetének. Az első zajos színi sikerek után hosszabb szünet áll be drámaírói működésében; mikor újra kezébe veszi a drámaírói tollat, kisebb darabjait az *Auróra*, a *Csalódások*-at Toldy *Handbuch*-ja számára írja, nyilván azért, mert az állandó pesti színház megteremtésére irányuló kísérletek még a 20-as évek végén is rendre kudarcra futnak.

A fejlődésnek ez a lassú üteme, folytonos elakadása, sőt az időnként mutatkozó visszaesések a progresszív és a reakciós társadalmi erőknek küzdelmét tükrözik. A konzervatív nemesség mitsem akart tudni a „teátrumról“, váltig hangoztatta, hogy „a magyar nem komédiásnak született“, — érthető okokból, hiszen dráma és színház ugyanúgy a haladó polgári világ megteremtésén fáradozott, mint a nyelvújítás, mint irodalmunk egész újjászületése.⁷ Ezért is valósult meg az eredei magyar játékszní gondolata és mind a költészet, mind a színpad igényét kielégítő eredeti magyar drámairodalom abban a mértékben, ahogyan a nemesség a polgárság ideológiájához közeledett. A döntő fordulat a 30-as években következett be. Nem véletlen, hogy „a *Bánk bán*-nak a tilalommal nem törődő első vidéki előadására (1833) éppen a Hítel megjelenése, a júliusi francia forradalom és a koleralázadás után az első igazi reformországgyűlés első hónapjaiban kerül sor“ (Waldapfel József), mint ahogy az sem véletlen, hogy 1833-ban indulnak meg a budai Várszínházban Pest megye támogatásával a rendszeres színelőadások. A társaság működésébe rövid időn belül szervesen belenőnek az Akadémia színpártolása, az újonnan fellépő drámaíró-nemzedék (Gaal József, Tóth Lőrinc, Szigligeti Ede) első szárnypróbálgatásai s az időszaki sajtóban állandósult színikritika (Társalkodó, Honművész, Rajzolatok). A budai színjátszó társaság műsorában ott szerepelnek a régebbi magyar irodalom időtálló alkotásai s így ez a színház az egész magyar drámairodalmat képviselte. A Nemzeti Színház 1837-ben történt megnyitása tehát egy már kialakult új helyzet végső megszilárdulását jelentette, s így drámairodalmunk most vázolt korszaka inkább 1833-ban, mint 1837-ben zárult le.

4.

A reformkorban társadalmunk egyre szélesebb rétegei váltak fogékonnyá a polgári életforma, s ezzel együtt a dráma és a színház iránt. Módosult magának a játékszní eszméjének tartalma: míg a felvilágosodás a színművészetben csak a nemzeti nyelv kiművelésének egyik eszközét látta, addig a reformkorszakban a színházzal kapcsolatban egyre sürűbben kezdik emlegetni a szórakoztatást is, mint a polgárosult városi ember szellemi igényét. Ennek a kielégítését drámaíróink egybe tudták kapcsolni a haladás gondolatával. A Nemzeti Színház a szabadságharc előtt szervezetében is, szellemében is az volt, aminek neve hirdette. Műsorának súlypontja a rendi-nacionalista történeti drámákról fokozatosan áttolódott egyrészt a társadalmi színezetű regényes színművekre, amelyek közül nem egynek az éle a kiváltságos főúri-nemesi osztály ellen irányult (Obernyik Károly, Czakó Zsigmond), másrészt a korabeli politikai élet visszasságait kipellengérező vígjátékokra (Eötvös József, Nagy Ignác). Ezekhez az új műfajokhoz harmadiknak a Szigligeti kialakította népszínmű csatlakozott. Ez a drámatípus nem a népi színjáték hagyományai-

⁷ V. ö. Révai József: Kölcey. Irodalmi tanulmányok, 1950, 8, s k, 1. Drámairodalomunkra is rányomta bélyegét az az ellentmondás, hogy „az irodalmi újjászületés mozgama a polgári haladás gondolatait ellenforradalmi korszakban, a feudális restauráció légkörében képviselte“. Ezért került tartalmában a német színműirodalom uszályába: a „hazafias“ szílamokkal teletűzdelt lovagdrámák, a Kotzebue-stílusú „nemesházi rajzolatok“ a rendi nemesség ideológiájának tett engedmények voltak.

ból keletkezett, s nem a jobbágyság, hanem a Nemzeti Színház kispolgári közönsége számára készült. De azzal, hogy a régebbi színművek komikus parasztfiguráival szemben az elnyomott nép fiait rokonszenves hősöknek mutatta be, akik végül is győztesként kerülnek ki az úri osztály léha és gonosz képviselőivel vívott küzdelemből, határozott lépést jelentett a társadalmi valóság ábrázolásának irányában, s közvetve a népi erők forradalmi harcát erősítette.

5.

A szabadságharc bukása után jelentkező reakció nemcsak rendőri intézkedésekkel vetett véget a haladó tendenciák további fejlődésének. A Nemzeti Színház élére egy konzervatív főúrból álló Comité került, a nézőtérén a visszahúzódó kismemesség helyét az arisztokrácia és egy idegen hivatalnokréteg foglalta el. Ezt az új közönséget elsősorban az opera és a balett érdekelte, s ennek következtében lényeges eltolódás állt be a színház funkciójában is. A Comité főgondja a zenés műfajok ápolása volt; az irodalmi szempontok háttérbe szorultak, a műsor prózai része irányítás és támogatás nélkül maradt. Ilyen körülmények között a népszínmű bohózatossá egyveleggá, a komoly dráma zenés-látványos elemekkel átszőtt melodráává süllyedt, a vígjáték területén jelentéktelen Scribe utánzatok zajos sikereket könyvelhettek el.

Ez a sivár helyzet az ötvenes évek végéig tartott. A fejlődés új szakaszához ér, feudalizmus és kapitalizmus szövetsége már kialakulóban volt, s ez új helyzetet teremtett drámairodalmunk számára is. 1860 határozott fordulópont. A Magyar Tudományos Akadémia drámapályázatainak rendszerezítése, a Gyulai—Salamon—Greguss kritikai triász működése, az ő és híveiknek a Nemzeti Színház dramabíráló-bizottságába való bekapcsolódása drámankat megint közelebb hozta az irodalomhoz. Ezt kézzelfoghatóan Szigligeti pályáján mérhetjük le, aki a 60-as években írja legegységesebben szerkesztett, legelfogadhatóbban motivált és az igazi drámai dialógust legjobban megközelítő darabjait. De éppen az ő ilyen irányú fejlődése mutatja egyúttal azt is, hogy a színvonalemelkedésnek mi volt az ára — az Akadémia urainak beavatkozása végeredményben azt a formalizmust emelte dramaturgiánkban is kánonná, amely mögött korlátlanul érvényesülhetett a feudál-kapitalizmus ideológiája. A hagyományos műfajok lassanként elvesztették minden kapcsolatukat a valósággal: a történeti tragédiában néptől elszakadt hősök szavaltak végnélküli jambus-tiradákban egyéni sérelmeikről, a vígjátékban önelégült kispolgárok szótták — olykor áltörténeti környezetben — szerelmi és házassági cselszövényeiket, a népszínmű betyárrá züllött legényei és csalódott leányai érzelmes dalokban öntötték ki szívük bánatát, de sohasem beszéltek arról, hogy miből telik a falu népének szüreti mulatságra, fényes lakodalomra. A kiegyezés során megváltozott a Nemzeti Színház jellege is: udvari és állami színház sajátos keveréke lett, amelynek színpadán szívesen látott jelenség volt a hazug illúzióknak historizmusból és kispolgári regényességből egybeszőtt világa. A formalizmus térhódítása csak fokozatosan következett be. Legkorábban a vígjáték területén ment végbe (Szigligeti: *A mama*, 1857, *Fenn az erdő, nincsen kas*, 1853, Tóth Kálmán: *A király házasodik*, 1863), utána a történeti dráma következett (Szigligeti: *A trónkereső*, 1868). Az átalakulás harmadik üteme azután az új romantikus mesedráma (Rákosi Jenő: *Aesopus*, 1866, *Szerelmek iskolája*, 1873, Dóczi Lajos: *A csók*, 1871, Csiky Gergely: *Jóslat*, 1875). Irodalomtörténetírásunk eddig az ú. n. nemzeti klasszicizmusra való visszahatást látta bennük — egészen helytelenül. Ezt a drámatípust is a polgárságba ojtott dzsentri osztályszemlélete táplálta: a stilizált mesevígjátékok leplezetlenül a társadalmi valóságtól való elfordulásra hangolták a közönséget.

A formalizmus beáramlása legkésőbbben a népszínművekben jelentkezett (Abonyi Lajos: *A betyár kendője*, 1872, Tóth Ede: *A falu rossa*, 1875). Népszínműíróink egy részében ugyanis bizonyos hajlandóság mutatkozott, hogy a

realizmus irányába fejlesszék a műfajt. Maga Szigligeti járt elől jó példával. *A lelenc* (1863) már határozott közeledést jelentett a népdráma felé, éppen úgy *A strike* (1871) is, amely elsőnek vitte színpadra az ipari proletariátust; és hasonló tendenciák figyelhetők meg Tóth Ede két utolsó darabjában (*A kintornás család*, *A tolongó*, mindkettő 1876-ban). Az újnak és a réginek ezt a küzdelmét az 1875-ben megnyílt Népszínház döntötte el, de nem a haladó erők javára. Rákosi Jenő vállalkozása ugyanis — a fennen hangoztatott program ellenére — a jó üzletnek bizonyult operett-kultusz árnyékában a hagyományos népszínmű-formát igyekezett továbbra is életben tartani (Csepreghy Ferenc, Lukácsy Sándor, Margitay Dezső stb.).

6.

A formalizmus uralomrajutását tehát nagyjából 1857 és 1875 közé helyezhetjük. Kétségtelen, hogy ez drámatörténetünk egyik fontos szakasza, főleg következményeit tekintve. Drámairodalmunk még több mint egy negyedszázadon keresztül cipelte magával a Gyulaiék szentesítette pszeudo-klasszikus hagyományt, belőle próbált megélni az epigon-, sőt dilettáns színpadi szerzők hatalmas serege, még akkor is, amikor az egyre gyorsabb ütemű társadalmi fejlődés során mind nyilvánvalóbbá vált anakronisztikus volta.

A kiegyezést követő évek drámairodalmának vannak természetesen pozitív vonásai is. Vigjátékszerzőink (Acsády Ignác, Berczik Árpád, Bulyovszky Gyula stb.) sokszor elég éles hangon bírálták a kor közéleti viszonyait; köztük a legmarkánsabb egyéniség, Toldy István, politikai satíráival (*A jó hazafiak*, 1872, *Az új emberek*, 1872) és társadalmi színműveivel (*Kornélia*, 1874, *Livia*, 1874) komoly támadást intézett a kapitalizmusnak behódoló nemesség és a léha erkölcsű főúri körök ellen. *Livia* című drámájának bátor antiklerikális irányzata különösen figyelemreméltó jelenség.

A hetvenes évek során jelentkező haladó tendenciák Csiky Gergely társadalmi színműveiben bontakoztak ki teljes egészükben. Darabjai leplezetlenül feltárják a magyar társadalom rothadását: a pénz kerítő hatalmát, a dzsentrik züllöttségét, a kispolgárok úrhatnomságát, a hivatalnoknyomort, a kapitalizálódó főváros erkölcsi fertőjét. Az a megállapítás, hogy Csiky teremtette meg a magyar társadalmi drámát, erősen túlzott, hiszen lényegében már Toldy István és kortársainak darabjai is ehhez a műfajhoz tartoznak. Csiky jelentősége nem az, hogy új irodalmi formát honosított meg, hanem hogy a már meglévőt új tartalommal: a kritikai realizmus szellemével telítette. Ami elődeinél még csak periferikus jelenség volt: a társadalmi valóság rajza, az nála a dráma központi magjává sűrűsödött. Ezért kell 1880-at, az *Ingynélők* bemutatóját drámatörténetünk fontos dátumai közé sorolnunk.

Csiky Gergely példája nyomán a 80-as években számos művelője akadt a társadalmi drámának, hozzá hasonló tehetség azonban egy sem. (A legjelentősebb még Szigeti József volt.) A 90-es években már drámairodalmunknak ez az ága is megállt a fejlődésben. A porosz útra lépett Magyarországon a közönség általában csak mulatni járt a színházba. Ösztönösen irtózott a valóság teljes és őszinte feltárásától, a szociális kérdések iránt érzéketlennek mutatkozott. Ezért kedvelte a francia és franciás szalondramákat, amelyek azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy a letagadhatatlan társadalmi bajok mindössze lélektani tévedésekből származnak, ezért fogadta szívesen Herczeg Ferencet, aki a drámai kollíziót egyszerűen az úri társaság illemszabályainak megsértéséből vezette le. De a századvég emberének még ezek a megalkuvó társadalmi drámák is kényelmetlenek voltak — a legnagyobb sikerre az egyre merészebb, egyre léhább bohózatok, meg a csillogó kiállítású operettek számíthattak.

A közönség szórakozási igényeinek kielégítése jó üzletnek bizonyult. A fővárosban két új színház is nyílt a század végén: 1896-ban a Vígsház, 1897-ben a Magyar Színház. Ezek tőkés vállalkozások voltak, s minden eszközt

felhasználták arra, hogy biztosítsák a minél nagyobb profitot. Működésük versenyre kényszerítette a Nemzeti Színházat is, aminek mindenesetre megvolt az az előnye, hogy időnként igyekezett kitörni a konzervatív akadémizmus korlátaiból s általában nagyobb megértést tanúsított a korszerű törekvések iránt, mint az irodalom egyéb „hivatalos” intézményei. De mint az elnyomó állam egyik szerve, képtelen volt igazi hivatását betölteni s megakadályozni azt, hogy a pusztán szórakoztató és a magasabb célkitűzésű irodalom határai el ne mosódjanak. A közönség kegyeiért folytatott küzdelemben a dráma is — mint a kapitalizmusban minden — árucikké lett, úgyhogy modern dráma-irodalmunk kibontakozásának ütemét és egész jellegét a tőkés termelés ellenmondásos törvényszerűségei szabták meg. A Vígszínház eredetileg a burzsoázianak sikamlós bohózatokkal való szórakoztatására alakult, de közönségének sznobizmusára számítva szálláscsinálója lett a naturalizmusnak. Az a kispolgári-antikapitalista, némiképpen progresszív írói nemzedék, amely elbeszélő műveivel még a millenium évtizedében lépett fel, hasonló stílusú darabokkal jelentkezett a századforduló táján a színpadon (Bródy Sándor: *Hófehérke*, 1901, *A dada*, 1902. Géczy István: *Az anyaföld*, 1900, Gárdonyi Géza: *A bor*, 1901). Úgy látszott, hogy drámairodalmunk reneszánsza köszönt be. De rövidesen kiderült, hogy az egész csak múló divat volt, amelyet gyors egymásutánban újabbak követtek, a hanyatló polgári művészet jellegzetes változatai: a szimbolizmus a neoromantika, a lírai naturalizmus, az impresszionizmus, a pszichologizmus. A verseny kiéleződése, a mindenáron újszerűségekre való törekvés odavezetett, hogy ezek az irányok nem is külön-külön, hanem sokszor a legbizarrabb kombinációkban egybeszöve jelentkeztek drámáinkban (példákk erre Molnár Ferenc olyan darabjai, mint a *Liliom* vagy *Az ördög*). A Thalia Társaság (1904) és a vele rokon avantgárdista kísérletek a tiszta irodalmiság mellett szálltak sikra, de amikor a Király Színház konkurrenciája következtében a Magyar Színház is áttért a prózai előadásokra s maga köré gyűjtötte modern drámaíróink második nemzedékét (Biró Lajos, Földes Imre, Lengyel Menyhért), drámairodalmunkban úrrá lett a stílusanarchia (1907). Itt-ott még megszólalt egy-egy nemesebb hang, például Balázs Béláé vagy Garvay Andoré, de ők is elvesztek a verseny vásári lármájában. 1914 körül színpadunkat előnti a kozmopolita színműipar olcsó tömegcikkeinek áradata; az a különbség, amely pl. *A dada* és ugyancsak Bródy Sándor *A szerető* (1917) című darabja között fennáll, világosan mutatja, hová züllesztette a kereskedelmi szellem drámairodalmunkat. Bár a liberális burzsoázia ideológiájában fogant darabok még mindig pozitívabbak voltak, mint a hivatalosan támogatott nacionalista írók erőlködései. Az elnyomott dolgozó osztályok forradalmi hangja azonban egyikben sem szólalt meg. Adyhoz vagy Móricz Zsigmondhoz fogható nagyság nem akadt a színműírás terén, 1918 és 1919 előkészítéséhez drámairodalmunk legfeljebb csak közvetve járult hozzá.

*

A magyar dráma irodalomtörténetírásunk legelhanyagoltabb területe. Régebbi drámaíróink alkotásai nagyrészt kéziratban porosodnak, színháztörténeti kutatásunk a kezdet kezdetén áll, dramaturgiai vonatkozású irodalmunk is összegyűjtésre és kiértékelésre vár. Az 1918 utáni helyzet felmérése még meg sem indult. Ilyen körülmények között a drámairodalmunk korszakairól felvázolt kép bizonyára hiányos — nem egy tekintetben támogatásra, sőt helyreigazításra szorul. De ennek ellenére is megállapítható, hogy drámairodalmunk multja teljes mértékben igazolja a Társaságunk munkaközössége által végzett periodizáció helyességét. Drámánk lényegében ugyanolyan fokozatokon ment át, mint líránk vagy epikánk, eltérés legfeljebb a fejlődés mértékében és ütemében mutatkozik. Elég e tekintetben arra utalni, hogy 1766 1833 és 1860 a magyar dráma szempontjából elsőrendű korszakhatár, vagy hogy az imperialisztikus betörése színi viszonyainkban már 1901-ben világosan felismerhető.

Ez a jelenség arra vezethető vissza, hogy a dráma — színjáték jellegénél fogva — alapvető formai és funkcionális különbségeket mutat fel az írói kifejezés egyéb lehetőségeivel szemben, s ennek következtében a társadalom mozgástörvényei másként érvényesülnek s más módon vezethetnek eszmé- és határpontokra. Mindez azonban az összképet csak lényegtelen részleteiben módosítja. A drámai műfajok végső fokon éppen úgy a termelőerők és a termelési viszonyok meghatározta társadalmi jelenségek, mint a művészet általában, s egy-egy történetileg adott időszakban ugyanazt a társadalmi tudatot tükrözik, mint az irodalom egésze.

Solt Andor

VITA A MAGYAR HUMANIZMUSRÓL *

I. Gerézdi Rabán bevezető előadása

A magyar irodalomtörténet átértékelésének programjában fontos helyet foglal el a humanizmus kérdése. Komolyabb, tervszerűbb humanizmus-kutatás nálunk a XIX. század pozitívista tudósainál indult meg. A pozitívizmus csak adatokat gyűjtött és ezeket az adatokat rakta egymás mellé, nem akarván meglátni a humanizmus belső összefüggéseit, az élettel, a társadalommal való kapcsolatait. A kutatás 1920 után vett nagyobb lendületet, aminek politikai háttere van: a fasiszta Olaszországgal felvett kulturális kapcsolatok. Ennek a humanista kutatásnak és egyúttal az egész Horthy-kor humanista kutatásának vezető személyisége Huszti József. Ő a humanizmuskutatást tudatosan a Horthy-rendszer igényeinek, a Klebelsberg-féle kultúrpolitikának a szolgálatába állította. Legnagyobb művében, a filológiai részleteiben jónak mondható Janus Pannonius-monográfiában elsikkasztja a humanizmus haladó jellegét, jelen esetben főleg Janus Pannonius antiklerikalizmusát. A költő mondanivalóját „játék”-nak minősíti, mintha költészete nem kora társadalmából nőtt volna ki, s nem annak problémáira akart volna feleletet adni. Huszti tanítványai is mesterük tévútjain haladtak.

Mielőtt a humanista kutatók másik — jelentősebb — csoportjára rátérnék, meg kell említenem Horváth Jánost, aki lényegében csak összefoglalta munkájában, amit Huszti, illetve az addigiak összehordtak. Sokkal több lényegeset és újat hozott az a csoport, amelyik részben Huszti kutatásainak, részben Horváth János könyvének hatására kezdett behatóbban foglalkozni a humanizmussal a 30-as években. Ez a csoport baloldali színezetű lévén, a humanizmust megkísérelte helyenként a náci barbársággal szemben fegyverként kezelni. Ide tartozik Kardos Tibor, Trencsényi-Waldapfel Imre, Mátrai László és mások. Ezek a kutatók azonban nem ismerve a marxizmus-leninizmust, a humanizmus-kutatásban az idealizmus szempontjait érvényesítették. Nem azt vizsgálták, hogyan nőtt ki a humanizmus a XV. és XVI. századi, részben olasz, részben magyar társadalom gazdasági-társadalmi szükségleteiből, és hogy milyen funkciót töltött be, hanem mint szellemi áramlatot, szellem-történeti módon tárgyalták. Ennek a társaságnak legjelentősebb humanizmus-kutatója, Kardos Tibor, akinek munkásságában erős pozitív és szintén erős negatív vonásokat találunk. Kardos legjelentősebb munkái olyan jelenségekre hívták fel kutatóink figyelmét, mint például a husztizmusra, melyet azonban ő — szerintem helytelenül — a humanizmussal azonosított. Hasonlóképpen jelentős a deákműveltséggel foglalkozó tanulmánya, amelyik olyan kutatási területre és olyan mozzanatokra mutatott rá, melyekkel azelőtt senki sem foglalkozott. Negatív oldala, hogy szellemtörténeti módon nyúlt a kérdéshez. Én a humanizmust történeti humanizmusként fogom fel és úgy tár-

* A régi magyar irodalommal foglalkozó munkaközösségtől.

gyalom, ő részben Toffanin és Huizinga hatására a humanizmust formális alapon vette és így fordult elő, hogy már István király korában humanizmust állapított meg, ugyanezt a humanizmust vélte megtalálni Cs. Szabó Lászlónál és Illyés Gyulánál, valamint általában a magyar irodalom legkülönbözőbb korszakaiban. Ez a hibás felfogás egy ú. n. virtuális magyarság-elméletre vezetett, amelyet — biztos vagyok benne — szerzője már nem tart fenn. A hibákat sommásan összefoglalva meg kell mondanom, hogy a humanizmust a valóságnak megfelelően nem tárgyaltuk és nem tárgyalták.

Nézzük meg, hogy mi is a történeti humanizmus valójában és mik a funkciói? Röviden összefoglalva, a humanizmus eredetileg az olasz vezető polgárság műveltsége, világnézete. Mi a jellemzője ennek a műveltségnek? Az olasz polgárságnak — amely az árutermeléssel és pénzgazdálkodással jelentősen megerősödött — meg kellett vívnia a maga osztályharcát a feudális urakkal, nemességekkel szemben. Ehhez ideológiai fegyvert kellett szerezni. Hogy ideológiai fegyvert szerezzen, visszakanyarodott egyelőre járt polgársághoz, a rómaihoz. Eddig úgy fogták fel a humanizmust, mintha az ókor újjáéledt, felébredt volna álmából, mi úgy fogjuk fel, hogy az olasz polgárság, szükségleteiből kiindulva, visszanyúlt a római polgárság ideológiai fegyvertárához, és csak azokat a fegyvereket emelte ki, amelyekre neki harcához szüksége volt. Szüksége volt pedig egy erősen világi műveltségre. Ezeket a világi elemeket szemben a középkori vallásos, feudális műveltséggel, irodalmi vonalon megtalálta az ú. n. klasszikus latin és görög irodalomban.

Az olasz polgárság műveltsége a XIV. század végén és a XV. század elején alakult ki, abban a formában, ahogy mi ismerjük, latin nyelven. Bár az olasz városállamok polgárságánál egészen az 1370-es évekig erős anyanyelvű irodalom fejlődött ki, a 70-es években a Ciompi-féle felkelés, és más plebejus-megmozdulások után visszatér a latinnyelvűség. A humanizmus ugyanis a vezető polgárság műveltsége volt, amely nemcsak a feudális osztállyal, hanem a plebejus rétegekkel is szemben állt. A XIV. század végén az olasz polgárság körében amúgyis megindult egy bizonyos fakú visszafejlődés. Ennek oka, hogy a török megjelenik Európa határán. Az előző századokkal szemben, amelyek a polgárság emelkedésének és kiváltképpen a velencei világkereskedelem kialakulásának századai voltak, most a török megjelenésével bizonyos megtorpanás észlelhető. Az olasz tőke keletről menekült vissza Olaszországba. Ugyanekkor a polgárság addigi expanzivitása helyett visszahúzódott a városi és diplomáciai bürokráciába, és a néppel szemben arisztokratikus jellegű műveltség kialakítására törekedett. Haladó vonásai azonban ennek a műveltségnek is voltak, mert szemben az egyházzal, mondanivalója és ideológiája erőteljesen világi és egyházellenes.

Kérdés, hogy ez az olasz polgári műveltség, amely szembenáll a középkori egyházi kultúrával és ideológiával, milyen funkciót töltött be a feudális Magyarországon. Rá kell itt mutatnunk a magyar irodalmi fejlődés előzményeire. Középkori irodalmunk kettős: az egyik a széles néprétegek irodalma, ez elsősorban szóbeli és anyanyelvű; a másik a vezetőosztályok irodalma, írásos és latinnyelvű. Az első komolyabb kísérlet ennek a megosztottságnak a felszámolására a huszitizmus jelentette. A huszitizmus az első magyarországi mozgalom, amelyik a nép széles rétegeit fogta össze az uralkodóosztállyal szemben. Természetes, hogy a huszita-mozgalom ideológiáját a néptömegek számára a népnek a nyelvén fejezték ki és fogalmazták meg. A huszitizmus eltiprásával azonban az a lehetőség, hogy a magyar irodalomnak a nyelve magasabbfokon is a magyar lehessen, egyelőre megszűnt. A latin megmaradt továbbra is az uralkodóosztály irodalmi nyelvének, a latinnyelvű irodalom pedig vezető irodalomnak. Magyar viszonylatban tehát a humanizmust sehol másutt nem találhatjuk meg, mint az uralkodóosztály körében. Ez az uralkodóosztály azonban nem volt egységes, megosztott a centralizáció kérdésében. Sztálin mondja, hogy a centralizáció másképp alakult ki a nyugati államokban, mint Kelet-

Európában. Míg nyugaton a centralizációt a belső fejlődés hozta létre, addig Kelet- és Közép-Európában egy külső erőttől, a töröktől való félelem és védekezés. Ebből következik, hogy nálunk a polgárságnak csak kis része lehetett a centralizált állam megteremtésében. A nyugateurópai polgárságnak a centralizációt támogató szerepét más osztály vette át, mégpedig a XV. század közepe táján a köznemesség. A magyar humanizmus értékelésében a döntő szempont az, hogy a centralizációt végrehajtó királyi hatalom, ill. annak osztálybázisa, vagy pedig a feudális anarchiát képviselő bárók szolgálatában állott-e. A válasz erre a kérdésre nem kétséges: a humanizmus Magyarországon a központosító törekvések ideológiájaként jelentkezik. Mégpedig a királyi udvarban, illetőleg annak központi szervezetében: a kancelláriában.

A XV. század első felében, a 30-as és 40-es években, a kancelláriában egyre nagyobb szükség van propagandistákra, akik a király érdekeit mind befelé, de főleg a külföld felé, elsősorban a török támadások elleni védekezés kérdésében képviselik. Az első nagy humanistát, Vitéz Jánost, éppen ezért a 40-es években Hunyadi János körében találjuk. Ezek alapján kétségbe kell vonni, hogy a humanizmus nálunk már korábban magyar funkciókat betöltve megjelenhetett volna, miként azt Kardos Tibor állítja. A humanizmus nálunk a török-veszély növekedése és a feudális anarchia megszüntetésére irányuló törekvés következtében fejlődik ki. Mátyásnak a központosítás érdekében szüksége volt a humanistákra és a Vitéz Jánostól kinevelt emberekben, mint Janus Pannonius és mások, ezeket lényegében meg is találta.

1492-ben komoly törés következett be mind a magyar humanizmus fejlődésében, mind pedig Mátyás király politikájában. Vitéz János és Janus Pannonius összeesküdtek Mátyás ellen és elbuktak. A centralizációra törekvő uralkodónak azonban ezután is szüksége volt propagandája érdekében az írókra. A magyar humanista csoport leváltása után idegen tollakhoz folyamodott. Ezek az idegen tollak azonban nem a magyar fejlődésből nőttek ki és nem abba ágyazódtak be.

Mátyás király halálával a főúri és főpapi reakció tönkretette mindazt, amit Mátyás épített. A humanizmus fejlődése azonban tovább folytatódott, de már nem a királyi udvar szolgálatában. Ezt a fejlődést csak úgy érthetjük meg, ha pillantást vetünk a középeurópai egyetemekre. Míg a század közepén a humanista műveltség egyedül az olasz egyetemeken volt megszerezhető, a század második felében a krakkói és bécsi egyetem felfejlődött az olasz egyetemek mellé. Ha a magyar diákság egyetemjárását nézzük, azt tapasztaljuk, hogy Mátyás korában mind a köznemesség, mind a polgárság egyre nagyobb számban küldte fiait a krakkói és bécsi egyetemekre. 1400-tól 1526-ig több mint 10 000 egyetemre beiratkozót találunk, és ebből olasz egyetemekre mindössze kb. 500 esik. A magyarországi városi polgárság és köznemesség a század második felében emelkedett annyira, hogy fiait nagyobb mértékben taníttathassa. Ennek az emelkedésnek volt a következménye, hogy például a polgárság, legalábbis egyedeken keresztül részt kérhetett a hatalomból. A Jagellók idején az egész királyi kancellária polgári származásúak kezébe került. A köznemesség a bárókkal szemben vívott harcában szintén használni tudta a humanista képzettséget. A Jagelló-korabeli humanisták azonban irodalmi szempontból nem alkotnak jelentőset, nem tudták a haladó törekvéseket úgy kifejezni, ahogy Janus Pannonius. Az 1514-es parasztháború a humanistákat is a reakció oldalára sodorta. Ezek a humanisták azután 1526-ban az uralkodóosztállyal együtt buknak el. Egyedül a polgárságnak és a köznemességnek egyes képviselői maradnak meg, mint pl. Pesti Gábor, aki már a latinul nem tudó polgári olvasók számára magyar nyelven ír és azt a tudást és erudíciót, amelyet a humanizmustól kapott, a magyar nyelv tudatos kiművelésére használja.

A reformáció megindulásával a humanizmus lényegében talaját veszti. A reformáció sokkal szélesebb rétegekre támaszkodik, és ezek magyar nyelvet és más mondanivalót követelnek. A humanizmus később ott jelenik meg

ismét, ahol megint központosító törekvés alakul ki: a Báthoryak Erdélyében. Ez már nem tartozik mai tárgyalásunk körébe.

II. Az előadást követő hozzászólások

Kardos Tibor: Az előadó elmondta, hogy mit ért történeti humanizmuson. Meg kell, hogy mondjam: nincs is más, csak történeti humanizmus. A kutatóknak egyik csoportja azt hiszi, hogy a humanizmus csak a reneszánsz polgárság megjelenésével tűnik fel; én azokhoz tartozom, akik azt állítják, hogy a történelem több korszakában felbukkant, mint társadalmi, kulturális jelenség, de intenzitásában, kiterjedésében különbözött, és ez idővel minőségi változást is hozott magával. Másként jelentkezett Alexandriában, vagy a Scipiók körében, és egészen másként a reneszánszban. Másként jelentkezett a XVIII. században a libertinusoknál, a XIX. században az orosz forradalom előkészítése idején és Thomas Mannál, a polgári válság-irodalom utolsó jelzőjeként, és megint másként a szocializmus új társadalmában. A humanizmus csak egy összefoglaló *név*, amelynek *tartalma* változik és fejlődik.

Ami a mi szerény humanista kutatásunkat illeti, bizonyos mértékig nem értek egyet Horváth János megítélésével. Ő mint szintetikus, a mások kutatási eredményeit használta fel, azokat jelentősen tényleg nem gyarapította, azonban a humanizmus helyének első kijelölése a magyar irodalomban elválaszthatatlan az ő munkásságától. Ha megnézzük Pintér „irodalomtörténetét”, vagy Császár Elemér irányát, azt látjuk, hogy hallani sem akartak humanizmusról. Elsőízben értékelést a humanizmusról Horváth János adott, s ez az ő érdeme.

Térjünk át a mi csoportunkra. A felszabadulással olyan vízválasztón mentünk keresztül, amely mindenkinek kötelességévé teszi, hogy igyekezzék ítéletet mondani munkásságáról. Már most a nélkül, hogy magamat menteni akarnám, meg kell állapítanom, hogy én a huszitizmust soha nem azonosítottam a humanizmussal. Azt mondtam, hogy a huszitizmusnak nyomai vannak a magyar szellemi élet felszabadításában, megállapítottam viszonylagos tendencia-párhuzamot közte és a renaissance-humanizmus között, és a magyar társadalom középkori formájának felbontásában szerepet tulajdonítottam neki.

Tetszetős Gerézdinek az az állítása, hogy a humanizmust formális alapon ítélt meg. Amikor Janust vizsgáltam, a haladás gondolatait (a fejlődés gondolata, materialista-panteista világszemlélet, Amerika felfedezésének megsejtése, stb.) együtt szemléltem a formai tökéletességgel. A formai haladás elválaszthatatlan a tartalomtól. Formalizmus ott jelentkezik, ahol tartalmi haladás nincs. Janus Pannonius nem azért a legnagyobb humanista, mert legszebben írt verseket, hanem mert nála merül fel először a történeti haladás gondolata Magyarországon. Semmiféle erőteljes stílus nincs erőteljes gondolat nélkül. A formák változását azért vizsgáljuk, mert a forma, a külső jelenségek megváltozása, egyszersmind belső változásra is utal.

A „virtuális Magyarországról” kell egy-két szót ejtenem. Persze, hogy ma már nem fogadom el, de minden tudományos jelenség keletkezése korszakából érthető. Ignotus úgy értelmezte, az akkori viszonyok között, hogy azt a „jobbik Magyarországot” igyekeztem ábrázolni, amely évszázadokon keresztül nem tudott megvalósulni, de a humanizmus idején formálódott ki először. Kétségtelen, ez visszhangja volt az akkori elnyomásnak.

Térjünk ezután a dolog tárgyi részére. Gerézdí szerint az olasz polgárság a nemességgel vívott harca során hozta létre a humanizmust. Az olasz polgárságnak a nemességgel folytatott küzdelme és a tőkeakkumulációk azonban XII., XIII. században játszódtak le. A XIV. és XV. században az olasz polgárság főgondja már a megszerzett javak megtartása. Egyre inkább feltűnik az a jelenség, hogy a tőkét igyekeznek földbirtokvásárlással konzerválni. Ez

a mecénás polgárság a nemességgel, mint harci ellenféllel már vajmi keveset törődik. A nemesség már lesüllyedt vagy összeházasodott a polgársággal. A humanista polgárság ellenfelei tehát nem a nemesség, hanem a városi plebejusok.

A magyarországi humanizmus eredetével kapcsolatban nem vagyok egy véleményen az előadóval. A humanizmus első jelentkezését nálunk már a huszita-mozgalom előtt is megtalálhatjuk, sőt a humanizmusnak bizonyos része is volt a huszita-mozgalom előkészítésében. A huszita-tanok elterjedését néhány évtizeddel megelőző pécsi egyetemen tartott beszédek olyan tanokat hangsúlyoznak, melyek a humanizmusnak a leghaladóbb vonásait fejezik ki. Ezekben a beszédekben merül fel először, magyar földön, amit Cicero mond a De Officiisben, hogy minden emberen segitenünk kell, csak azért, mert ember. Az emberi nem közössége és egyenlősége nem valami természetjogi tétel, hanem Cicero gondolata alapján nyer kifejezést. Tudjuk, hogy a XV. századi parasztmozgalom a Délvidéken robban ki és hogy az ekkor már megszűnt pécsi egyetem volt hallgatói — prebendások, az alsó papság tagjai — részt vettek benne. A humanizmusnak tehát bizonyos tételek hangoztatásával szerepe volt a huszita parasztmozgalom előkészítésében. Ugyanezt a Dózsa-féle parasztháború esetében is ki lehet mutatni.

Ami a centralizációt illeti, valóban a török veszélyben kell a legdöntőbb tényezőzt látnunk. De Sztálin, aki a renaissance-kori orosz centralizációt a tatár és török veszélytől teszi függővé, utal rá, hogy természetesen belső tényezők is voltak. Magyarországon sem hiányoztak.

Nagyon helyes volt a szomszéd egyetemek hangsúlyozása. Azonban a statisztika félre tud vezetni, bár első pillanatban remek hatást lehet elérni a számokkal. Nem a 10.000 tanuló a lényeges, hanem a megoszlás. Az a 400–500 ember volt a legjelentősebb, akik Bolognába, Pádovába jártak: Istvánfi, Zsámboki, Forgách stb... Igen fontos a két középeurópai egyetem is — különösen a krakkói, ahol jóval korábban érezzük már a humanizmus szelét, mint Bécsben —, de a humanizmus leghaladóbb hangja továbbra is olasz földön van, főleg Pádovában.

A magyar humanizmus legnagyobb eredményének Janus Pannonius munkásságát jelölhetjük meg. De az is jelentős, hogy az idegen humanisták magyar talajon olyan műformákat honosítottak meg, mint pl. az oknyomozó történetírás, mely meglátja a társadalmi osztályokat, felfedezi később a nemzeti nyelvet, mint irodalmi eszközt. Felmerül végül a kérdés, jogos-e a humanizmusnak 1526-tal való lezárása. Bizonyos törés történt, de a társadalom erői nem változtak meg annyira, hogy itt éles határt emelhetnénk. Bonfinivel kezdődik az új magyar történetírás, ezt folytatja tovább Brodaries, majd a Mohács utáni Verancsics, Forgách Ferenc, Szamosközi. Forgách eljut a legridegebb társadalomkritikáig: ez a humanizmus eredménye.

Karácsonyi Béla: Gerézdi Rabán előadásában és Kardos Tibor hozzájárulásában súlyos hibák voltak. A legsúlyosabb hibát bizonyos történetellenes szemléletben látom. A „történeti” humanizmus kérdésében mind Gerézdi, mind Kardos szemelláthatóan tagadja a fejlődés-gondolatot. Gerézdi azt mondotta, hogy az olasz polgárságnak a feudalizmus elleni harcban ideológiára volt szüksége, ezért visszanyúlt a római *polgársághoz*. Ez pontosan ugyanaz a hiba, amit Kardos Tibornál kifogásolt. *Ókori humanizmusról, ókori polgárságról* beszélni annyit jelent, mint a *fejlődést tagadni*, örök szellemi jelenségekről, örök társadalmi formákról beszélni. Ha az ókorban volt polgárság, akkor volt kapitalizmus, és lesz a jövőben is. Ily módon humanizmusnak lehetne nevezni a Napoleon-korabeli babérkoszorús, bibortógás ábrázolási mód alapján a bonapartizmus szellemi felépítményét is.

Kardos Tibor helyesen mutatott rá arra, hogy a XV–XVI. század olasz polgársága már nem kifejezetten antifeudális réteg. Annál a polgárságnál már nem a feudalizmussal való szembenállás a döntő, hanem a városi plebejus-réteggel való ellentétek. A XV–XVI. század olasz humanizmusa ennek

a hanyatló polgárságnak a világnézete és éppen ezért lesz latinnyelvű, éppen ezért fordul szembe a nép nyelvével.

Helytelen volt a centralizációs kísérlet osztálybázisának kiértékelése. Itt mindennekelőtt arra kell rámutatni, hogy a külső veszély — mint erre Sztálin nagyon nyomatékosan felhívja a figyelmet Cvetkov és Aljupovhoz írt levelében — semmiképp sem helyettesítheti, pótolhatja a belső gazdasági fejlődést. Nyilvánvaló tehát, hogy a centralizáció belső előfeltételeinek Magyarországon is bizonyos mértékig adva kellett lenniök, hiszen a belső fejlődés adottsága nélkül a külső veszély sem hozott volna létre centralizációt. Gerézy azt mondotta, nyugaton a centralizáció a polgárságra támaszkodott, nálunk pedig a köznemességre. Ebben a megállapításban kétfős hiba rejlik. Egyfelől elkeni a centralizált állam *feudális* jellegét, amelynek osztálybázisa éppen nem a polgárság, hanem a feudális uralkodóosztály, amelynek érdekében használják fel a polgárság gazdasági erőforrásait, másfelől nálunk köznemességről beszél, ami rendi kategória, nem pedig világosan körülhatárolt társadalmi kategória. Ahol köznemességről beszélünk, ott mindig precízen meg kell vizsgálnunk, középnemességről, vagy kisbirtokos nemességről van-e szó.

Túlzásnak tartom, hogy a XV. században tízezer külföldön tanuló magyar származású egyetemi hallgatóról beszélünk. Ez a szám távolról sem jelenti azt, hogy mindegyikük elvégezte az egyetemet külföldön. Nyilvánvaló, ezek között oda értendők a mezei hallgatók, kóbor diákok, akik egy-egy félévre megfordultak valamelyik egyetemen, benne van a papi utánpótlás is mindenképpen ki kell hangsúlyozni, hogy ennek a számnak döntő többsége félbemaradt egzisztencia.

Ami azt a kérdést illeti, hogyan lettek Magyarországon a feudális uralkodóosztály egyes tagjai a polgári humanista gondolat képviselői, a válasz talán így fogalmazható meg: ez azért lehetséges, mert az a humanizmus, amit ők átvesznek, már egy erősen feudalizált humanizmus. A magyar humanizmus értékelésénél döntő szerepet játszik az is, hogy van-e olyan irányzat, amely tőle balra áll. Már pedig kétségtelen, hogy van ilyen irányzat, a népi-plebejus irányzat. A parasztság forradalmi ideológiája a XV. században a huszitizmus volt, és minthogy a Budai Nagy Antal-féle parasztháború leverése után a parasztság osztályharcra tovább folyt, nyilvánvalóan az osztályharc ideológiai felépítménye sem tűnhetett el nyomtalanul. Éppen ezért feladatunk, hogy a huszita ideológia folytonosságát egészen a reformációig kimutassuk; ugyanígy meg kell találnunk a magyarnyelvű irodalom folytonosságát is. Persze, ettől függetlenül, az uralkodóosztályon belül álló humanizmus még lehet haladó. Itt abba a kérdésbe ütközünk, hogy vajjon mi volt a kapcsolat Mátyás centralizációja és a humanisták között, különösen akkor, amikor szembe kerültek egymással. Nem merném a kérdést egyszerűen azzal elintézni, hogy a humanisták ekkor Mátyástól jobbra álltak. Ez behatóbb kutatást igényel. Mindenesetre figyelemreméltó jelenség, hogy Mátyás az összeesküvésben résztvevő báróknak minden további nélkül megbocsátott, birtokaikat nem bántotta. Janusék viszont — legalább is úgy látszik — nem kötöttek kompromisszumot.

Szó volt még arról, hogy a humanizmus 1526 után tovább élt-e még vagy sem. Az kétségtelen, hogy a XVI. század eleje történeti fordulópontot jelent: a centralizáció kísérletének a bukása, a parasztság fegyveres osztályharcának a leverése, az ország függetlenségének az elvesztése, a társadalmi, politikai fejlődésben olyan fordulópontot jelentenek, amelyek mellett nem lehet észrevétlenül továbbcsiklani. Helytelennek tartom azonban az előadónak azt a megállapítását, hogy Mohács után a humanizmus az uralkodóosztállyal együtt elsüllyedt. Itt igazra van Kardos Tibornak, aki rámutatott arra, hogy a feudális uralkodóosztály Mohács után is hatalmon maradt, és a humanizmus is tovább élt.

Szabolcsi Miklós: Egyáltalán nem tartom kielégítőnek Gerézy és Kardos kritikáját a Horthy-rendszer humanista kutatásáról. Ezt a kérdést sokkal

élesebben kell felvetni, mind a maguk, mind a mások munkásságával szemben. Azt hiszem, hogy a „virtuális Magyarország“-ot hirdető munkák a magyar polgárság tekintélyes részére nagy hatással voltak. A Horthy-kor értelmiségében voltak, akik a forradalmi baloldalhoz tartoztak és voltak, akik a humanista kutatáshoz. A humanista kutatók pedig elvonták a figyelmet a fasizmus közvetlen veszélyétől, a háborúelleni küzdelemtől.

A vitának szerintem elsősorban azt kell tisztázni, hogy a magyar irodalom haladó, vagy nem haladó hagyományaihoz soroljuk-e a humanizmust. Ezt több tényező határozza meg: a humanizmusnak saját korszakában mi a helye; jelentős és fontos szerepet töltött-e be irodalmunk fejlődése szempontjából. Véleményem szerint a magyar humanizmus szorosan és elválaszthatatlanul összefügg Mátyás értékelésével. Számon kell tartanunk a magyar irodalom korszakai között, nemzeti hagyománynak is kell tekinteni, de távolról sem lehet olyan nagy szerepet tulajdonítani neki, mint ahogy azt az elmúlt korszak tette.

Klanczay Tibor: Gerézdi előadásából azt hiányolom, hogy nem tisztázta a humanizmusnak a magyar irodalom fejlődésében betöltött szerepét. Általában háttérbe szorultak a vita során a szorosabban vett irodalmi kérdések, bár kétségtelen, hogy a humanizmus történeti helyének a tisztázása az irodalmi vizsgálódás és értékelés előfeltétele. Nem volt szó a vitában arról a fontos szerepről, melyet a humanizmus irodalmunk elvilágiasodásában betöltött. Egészen a XV. század elejéig Magyarországon egy latinnyelvű vallásos irodalmat találunk. Ez az irodalom néhány évszázad alatt magyarnyelvű és világi irodalomná vált. Abban, hogy a XVII. századra már magyarnyelvű és világi tárgyú irodalommal rendelkezünk, a humanizmusnak döntő érdeme van. XVI–XVII. századi világi költészetünket: Balassit, a széphistóriákat, Zrínyit nem lehet elképzelni a humanizmus nélkül.

Szó esett a vitában az olaszországi humanizmus jellegéről. Vigyázzunk azonban arra, hogy az olasz humanizmusból ne vonjunk le mechanikus következtetéseket. Itáliában az 1400 táján létrejött latinnyelvű humanista irodalom visszaesést jelent Dante, Petrarca, Boccaccio nemzeti nyelvű költészetével szemben. Nálunk azonban a humanisták nem egy magyarnyelvű világi költészetet szorítanak háttérbe, hanem egy vallásos egyházi irodalmat. Hogy miért csak az irodalom tárgyát tudták megváltoztatni, a nyelvet pedig nem, arra Gerézdi magyarázatát kielégítőnek tartom. Míg tehát Olaszországban a humanizmus a nemzeti nyelv visszaesőit idézte elő, nálunk nem; míg ott a humanizmus előtt is volt már világi tárgyú irodalom, nálunk ez teremtette meg. Ez persze nem érinti az olasz humanizmusnak a magyarral szembeni fölényét, ami a fejlettebb társadalmi viszonyok miatt természetes.

A fentiekből már feltétlenül következik a magyarországi humanizmus haladó volta. És bár feltétlenül igaza van Karácsonyinak abban, hogy van irányzat a humanistáktól balra is, az irodalmi alkotások értékelését végső soron az dönti el, hogy tükrözik-e az egész nép vágyait és törekvéseit. Janus Pannonius pedig — bár nem a nép nyelvén — a török elleni harcnak a hirdetésével, az ország függetlenségének hangsúlyozásával a Habsburgokkal szemben, az egyházi visszaélések és a pápa üzelmeinek a leleplezésével nemcsak a királyi udvarnak, nemcsak az uralkodóosztály egyik frakciójának, hanem az egész nép törekvésének adott hangot. Az már más kérdés, hogy találunk-e ilyen humanistákat a Jagello-korban is. Ezt nagyon problematikusnak tartom, mert az 1514-es parasztháború olyan vízvonalat jelentett, hogy utána az uralkodóosztályhoz tartozó humanisták már nem tudhatták az egész nép kívánságait megfogalmazni. A humanizmus pozitív oldalát látom azonban Pesti Gábor szerepében: nála olvassuk azt, hogy minden nemzet a maga dicsőségére saját nyelvén írott irodalmat akar teremteni. Ez nagyon lényeges dolog és ezt egy humanista mondta. A reformáció kétségkívül sokkal élesebben veti fel a haladás kérdéseit a XVI. században, mint nálunk a humanisták közül bárki is, de a reformátor-írók nem látják elég világosan a török veszélyt és eleinte nem

látják a német veszélyt sem. A XVI. század derekán egyetlen reformátor-író fejezi ki művészileg, hogy a magyar népnek négy ellensége van: a bárók, az egyház, a török és a német és ez Bornemisza Péter, az egyetlen humanista képzettségű reformátor.

Heckenast Gusztáv: Haladó hagyomány-e a humanizmus? Abban azt hiszem valamennyien egyetértünk, hogy nem tartozik forradalmi hagyományaink közé. Sok negatív vonás is van benne, a pozitívakra szeretnék rámutatni. Az első jelentős magyar humanista, Vitéz János, Hunyadi Jánosnak volt a kancellárja. Hunyadiról pedig Marx úgy emlékezik meg, mint a magyar történelem egyik legnagyobb alakjáról. Marx jegyzetei a magyar történelemről a XV–XVI. században a török elleni harcot jelölik meg központi kérdésnek, és feltétlenül pozitívan értékelik. A török elleni honvédő harc propagátorai pedig jórészt a humanistákból kerültek ki. Ez a körülmény óvatosságra int a Jagello-kori humanisták értékelésében is.

Szauder József: Az előadó is, a hozzászólók is úgy határozták meg a humanizmust, mint az olasz polgárság ideológiáját. Egységes olasz polgárságról s polgári fejlődésről azonban a XIV–XV–XVI. századi Itália esetében — hisz különböző fejlettségű városállamokból állt — nem beszélhetünk. A humanizmus fogalmát a vitában kissé elvontnak éreztem, nem domborodott ki e fogalomban a konkrét osztályharcos tartalom. Pedig nyilván más a firenzei, a római, a velencei stb. „humanizmus“ s nem szabad azt hinnünk, hogy humanistáink megérthetők volnának az itáliai humanizmussal való kapcsolataiknak határozott lokalizálása, az itteni konkrét osztálytartalmak figyelembevétele nélkül. Így pl. Janus Pannonius Velencétől tanulhatta a „*stato misto*“, az osztályok erőit egyensúlyban tartó vegyes állam elvét, mellyel nem is állt idegenül a magyar politikai s társadalmi életben.

Varjas Béla: A humanizmus haladó jellegével és funkciójával kapcsolatban szó esett az irodalom elvilágiasodásáról és a kései humanistáknál a nemzeti nyelv felfedezéséről. Ezekhez kapcsolódik a realista ábrázolás kérdése. Az új természetlátás, a vitézi élet ábrázolása éppen Janus Pannoniusnál vetődik fel, az ő költészetében jelentkezik először és innen végigvihető egészen Balassáig. A természettudományos gondolkodás szempontjai is a humanistáknál érvényesülnek először, hasonlóképpen ők teszik először vizsgálat tárgyává a népi nyelvet és a népi költészetet. A humanizmus tehát végeredményben a nemzeti nyelv használatát, a világi tárgyválasztást és a realista ábrázolás bizonyos szempontjait hagyja örökölni a XVI. századnak.

Gerédy Rabán: Néhány a vita során elhangzott megjegyzésre szeretnék válaszolni. A „történeti humanizmus“ kifejezésen azt értettem, hogy a humanizmus nem időfeletti, nem statikus, hanem egy meghatározott társadalomhoz, időhöz van kötve. Rosszul fejeztem ki magamat akkor is, amikor azt mondtam, hogy az olasz humanisták az ideológiáért fordultak vissza a római klasszikusokhoz. Csupán azt akartam mondani, hogy az igényeknek megfelelően ideológiai fegyvert vesznek a klasszikusoktól és azt használják fel saját céljaiknak megfelelően. 1526-ot egy pillanatig sem állítom fel olyan cezúrának, amely után semmi továbbélés nincs. Az a humanizmus azonban, mely a Mátyás-korszakot és a Jagello-kort jellemezte — amit rossz kifejezéssel klasszikus humanizmusnak nevezhetnék — megszűnt. Ami viszont az 1550-es években megjelenik, az már egy egészen más jellegű humanizmus. 1526-tal csupán azt akartam jelölni, hogy a „klasszikus“ humanizmus periódusa ekkor lezárul.

*

A vita tanulságait összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy az előadó és a hozzászólók humanista-kutatásunk alábbi fontos elvi kérdéseire összpontosították figyelmüket:

1. Az eddigi humanista-kutatás bírálata. A vita megállapította, hogy polgári humanista kutatásunk jórészt a Horthy-rendszer érdekeit szolgálta. Ezért a magyar humanizmus történetét meghamisította.

2. *A humanizmus meghatározása.* Helytelennek bizonyultak a humanizmus meghatározásával kapcsolatos történetellenes szemléletek („történeti” humanizmus és „formális” humanizmus szembeállítás; a humanizmus, mint a történelem különböző korszakaiban feltűnő társadalmi jelenség). A humanizmus annak a XV–XVI. századi olasz polgárságnak az ideológiája, amely már szemben áll a városi plebejusokkal és így forradalmiságát már elvesztette.

3. *A magyar humanizmus funkciója.* A vita résztvevői szerint a humanizmus Magyarországon eredetileg a Hunyadi-ház centralizációs politikájának az ideológiai fegyvere volt.

4. *Humanista irodalmunk értékelése.* Az előadó és a hozzászólók megállapították, hogy humanista irodalmunk haladó hagyományaink közé tartozik, mert világi irodalmat teremtett, a török elleni honvédő harc szükségességét hirdette, legnagyobb képviselője Janus Pannonius Magyarországon elsőnek leplezte le költeményeiben az egyház visszaéléseit, és megtette az első lépéseket a realista ábrázolás felé, végül, mert a kései humanisták a magyarnyelvű irodalom propagátorai lettek.

5. *A Jagello-kori humanizmus értékelése.* Ezen a ponton a vita nem volt eredményes, ami azt bizonyítja, hogy itt beható részletkutatásokra van szükség.

6. *A humanizmus továbbélése Mohács után.* Mivel Mohács után is a feudális uralkodóosztály maradt hatalmon, nem szűnt meg az uralkodóosztály egy részének műveltsége, a humanizmus sem. Tartalmában és formájában változva bár — az egész XVI. században megtalálható.

Összefoglalta: Sallay Géza

NÉPBALLADÁINK TÁRSADALMI ALAPJA

(Hozzászólás Balogh V. László cikkéhez)

A székely népballadakincs kapcsán fölvetődött a magyar és keleteurópai népballada-kultúra társadalmi alapjainak kérdése. Ez a magyar irodalomtudománynak és folklorisztikának valóban időszerű megvitatandó problémája.¹ A népi demokratikus országok testvéri népeinek le kell végre számolniuk azokkal az ideológiai eltévelyedésekkel, amelyek meggátolhatják e népek zavartalan egymásratalálását, politikai és kulturális együttműködését.

A hírhedt Vadrózsapör „újrafelvételét” tehát csak helyeselni lehet: hadd számoljunk le már végre a román és magyar nép közti barátság egyik nyugtalanító, sötét foltjával, tisztázzuk a marxista-leninista társadalom- és irodalomtörténet módszerével a kérdést.

I.

1. Balogh László kezdeményezésének éppen ebben, a „perújrafelvétel” időszerűségében van első és legfontosabb jelentősége. Cikke, mint maga szándékolja, vitát akar kiváltani a kérdés végleges tisztázására.

2. Érdeme és erénye a kezdeményező lépésnek az a föllétlenül progresszív kritikai tendenciája, amellyel a feudálkapitalista politikai viszonyokból táplálkozó nacionalista-sovinisza mótely ellen — mindkét oldalon, de főként, igen helyesen, magyar részről jelentkező formáiban — föllép, megcáfolja a nemzeti „felsőbbrendűség”, „kultúrfölény” nacionalista elméleteit.

3. Erénye végül a kezdeményező cikknek, hogy a valóságtól elrugaszkodott szellemtörténeti módszerrel, a misztifikáló miliőelmélettel, és a formalista motívumkutatással szemben következetesen az irodalom és költészet

¹ Balogh V. László: A székely népballadák kérdéséhez. (Irodalomtörténet, 1950, 1. sz., 31–36.)

gazdasági-társadalmi alapjainak föl kutatását tartja szem előtt, és döntő módon ezt hangsúlyozza ki a keleteurópai népballadakincs alapvetően azonos jellegének megmagyarázására.

Mindez erénye, érdeme a kezdeményezőnek. Nem véletlen azonban, hogy éppen ezek a vonások konkrét megvalósulásukban egyúttal súlyos hibákat is rejtenek magukban, amelyek helyesbítése a kérdés helyes megoldása szempontjából feltétlenül szükséges.

II.

1. A cikk döntő mondanivalójában nem több, mint amit a kérdésről egyrészt Ortutay Gyula „Székely népballadák“ c. könyvének bevezetésében, másrészt 1935-ben Gaál Gábor „A magyarságtudományi törekvések bírálatához“ (Korunk, 1935 : 846—854) c. cikkében már elmondott, s így joggal érezzük, hogy e rövid újrafölfőzés helyett érdemesebb lett volna magának Gaál Gábornak az írását teljes egészében újraközölni; egyrészt, mert csak a mai viszonyok teszik lehetővé a 15 évvel ezelőtt szükségképpen elhallgatásra ítélt mondanivaló nyílt megvitatását, másrészt, ebből következően, Gaál Gábor ekkori írása ma szinte hozzáférhetetlen.

2. Balogh László a sovinizmus elleni harc hevében akaratlanul is túllő a célon, átesik a ló túlsó oldalára a nagy lendülettől. A polgári nacionalizmus elleni harc valóban elsőrendű fontossága történet- és irodalomtudományunknak, de mindez nem indokolja, hogy valóságos nemzeti sajátosságainkat az alapvető azonosság hangsúlyozása mellett föl ne mutassuk, hogy ezeknek a valóságot gazdagító nemzeti specifikumoknak jelentőségét ki ne emeljük. Balogh László hajlamos erre, amikor kizárólag azokat a valóban meglévő közös és azonos mozzanatokot emeli ki, amelyek a keleteurópai népek népballadakincsének hangulat- és kifejezésbeli azonosságát társadalomtudományi alapon megmagyarázzák. Nem elegendő itt „engedélyezni“ „árnyalati módosulásokat“, „színezetbeli sajátosságokat“, hanem a kérdés tárgyalása során állandóan ügyelni kell a kettősségre: az általános és sajátos dialektikájára. Ha a szerző Solymossynál frissebb szemléletű irodalmat is figyelembe vett volna, akkor például rámutathatott volna arra, hogy az alapjában azonos társadalmi indokoltságú, s így hangulatban és kifejezésben is annyira rokon keleteurópai népballadáinknak nemzeti vonásai a kutatás mai fokán nagyjából már megmutatkoznak: ennek a szintetikus műfajnak² egyik-másik eleme, domináló funkciója, teszi a magyar, különösen a székely népballadát sajátosan drámaivá, a románt jellegzetesen lírikussá, a szerbet epikussá,³ a nélkül persze, hogy ezek a vonások mechanikus szabállyal uralkodnának egy-egy nép költészetében. Mégis, kétségtelenül vannak, s létük vitathatatlanul nemzeti jellemvonás, amely természetesen — a nemzet klasszikus sztálini fogalmából következően — nem szubsztanciális, nem földrajzi, hanem társadalomtörténeti termékként létrejött „néplelek“ tükröződése. Így konkretizálódik a keleteurópai népek azonos társadalmi sorsából születő népballada-költészet magyar, román vagy szerb folklórrá. Az éremnek mindkét oldalára egyszerre kell tehát rámutatni.

3. Mindez azonban még nem a legdöntőbb hiba a népballada-kérdés kifejtett szemléletében. Sokkalta veszélyesebb az az egyszerűsítő, vulgarizáló tendencia, amely a társadalom-, műfaj- és tárgytörténetileg olyan bonyolult népballada-genezist egyetlen történelmi dátummal véli elintéztetnek.

Balogh László a székely népballadák „keletkezésének és eredetiségének“ kérdését ígéri megvilágítani, s voltaképpen csak a népballada társadalmi alapjainak elemzését adja: már pedig valaminek az alapja, nem az eredete. Teljes egészében megállja a helyét az a tétel, hogy a népballada szükségkép-

² Vö. Turóczi-Trostler József, Löw Immánuel-Emlékkönyv. (Bp., 1947, 156.)

³ Vö. Ortutay: Székely népballadák legújabb, harmadik kiadása. (Bp., 1948, 51—52.)

pen a feudalizmus *talaján* jöhetett csak létre, de helytelen ezt úgy vulgarizálni, mintha a népballadának mint műfajnak a feudalizmus lenne *oka*, s kivált képpen nem a feudalizmus *általában*, hanem a feudalizmusnak a Dózsa-háborút követő, a parasztsors keménységét, kilátástalanságát elmélyítő *szakasza*.

A ballada mint műfaj kétségtelenül megvolt már a Dózsa-felkelés előtt is, a ballada elemei pedig — amelyek egyetemes emberi típusok, motívumok, sorsok, s amelyeknek csupán sajátos egybeszerkesztődése hozta létre egy társadalomtörténeti ponton a balladát, mint olyat — még a ballada megszületése előtt is megvoltak a folklór más, a megelőző társadalmi formáknak megfelelő, vagy több társadalmi formán át élő műfajaiban, eposzokban, mesékben, lírai dalokban, mondákban stb.

Már ez is mutatja, hogy *egyetlen társadalomtörténeti okra egyszerűsíteni a ballada alapjának kérdését nem lehet, s kiváltképp nem lehet a ballada eredetének kérdését*. Balogh azt mondja, hogy népballadánk őszövegei, ú. n. „archetypusai” közül néhány valószínűleg a 16. századnál is régebbre nyúlik vissza, de a mai formák a 16. század óta kristályosodtak ki. A folklórban persze — a népköltészeti alkotások változatainak szakadatlan egymásba-kapcsolódása következtében — archetípusról nem beszélhetünk, mert nincs semmi fogódzónk, kritériumunk arra nézve, vajjon egy változat ehhez vagy amahhoz a típushoz tartozik-e még vagy már. A folklór változataiban él, s szinte lehetetlen a sok változat közül egyet „alapszöveg”-nek tartani, helyesebben, ha lehetne is *in flagranti* egy ilyet találni, az is olyan „egyéni” alkotás lenne, amely az eddigi hagyományos, közösségi mondanivalót foglalja össze s teszi egy új hagyomány kiindulópontjává. Éppen ezért az ilyen archetípusok tudományos „előállítás” absztrakciót eredményez, minden valóságérték nélkül. Mégis, ha valamelyik balladát, pl. a Bíró Mátét lekoppasztjuk legősbibbnek vélt elemeire, a mondanivaló lényege, Bíró Máté típusa és sorsának tanulása azonos marad. Bíró Máté típusa nagyon kínálkozik Dózsa György alakjával való összevetésre, mégis azt kell mondani: túl egyszerű elképzelés lenne irodalmi megfelelőjének tartani. Nem, Dózsa György sorsa már csak megerősíthette a Bíró Máté tanulságának igazát, éppúgy, mint ahogyan a Dózsa-forradalom leveretése utáni kíméletlen nemesi elnyomás is csak megerősítette azt a társadalmi helyzetet, amelyből a népballadák komor, sötét, tragikus világa kisarjadt.

Arról van tehát szó, hogy egy gazdag, sokrétű mondanivalójú, motívumú, formájú balladaköltészet megszületésének *eredetét* folkloristikus költészeti törvények közt, társadalmi *alapját* pedig nem egyetlen, mechanikusan kiemelt történelmi dátumban, hanem egy egész társadalmi korszakban, *nem 1514-ben, hanem a feudalizmusban általában*, kell megjelölnünk.

Péter László

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Tisztelt Szerkesztőség!

Az Irodalomtörténet 1950. I. számában megjelent Válasz és önkritika c. cikkemre Klaniczay Tibor ugyanott „Néhány megjegyzés” címen válaszolt. A nélkül, hogy Klaniczayval többé vitatkozni óhajtanék, meg kell állapítanom, hogy e cikkében — mint a vita kiindulópontjául szolgáló előadásában is — megint olyan kijelentéseket és gondolatokat tulajdonít nekem, amelyeknek írásomban nyoma sincs. Ezért tisztelettel kérem, hogy alábbi helyreigazításaimnak helyet adni sziveskedjenek:

1. Kl. kétszer is azt állítja, hogy Válasz-omban fenntartottam álláspontomat és hogy „könyve alapkérdésének felvetését és megoldását fenntartva, Komlós a kozmopolitizmus mellett foglalt újólag állást”. Ezzel szemben az az

igazság, hogy cikkemben könyvem alapkérdését és annak megoldását nem tartottam fenn.

2. Válaszomban annak igazolására, hogy „1917-ig, mindaddig tehát, amíg haladottabb társadalom csak nyugaton volt, a magyar író nyugatellenessége reakciós magatartás, nyugatrafordulása pedig nem kozmopolitizmus, hanem progresszió“, Bacsányi és Petőfi példáján kívül Révai elvtársat is idéztem, aki szerint: „Ady szeme, egész műveltsége, forradalmisága a magyar demokratikus kultúra valamennyi hagyománya következtében nyugatra nézett, nem keletre. Párisra, a polgári demokratikus forradalmak „szent földére“, nem pedig Oroszországra“. „Ez akkor — fűztem hozzá — éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás.“ Kl. szerint ezekkel a következő súlyos hibákat követtem el: 1. A Révai-idézetnek az összefüggésből kiragadása által hamis értelmet adtam; 2. Révai ugyanis *megmagyarázza* Ady magatartását, de egyáltalán nem abban látja Ady haladó jellegét, hogy a proletárforradalom *helyett* a burzsoáforradalom klasszikus országát követi; 3. én viszont pozitíven értékelem, hogy Ady Párisra vetette szemét, nem pedig Oroszországra; 4. még hozzá nem valamely nyugati burzsoá forradalmi mozgalmat hoztam egynevezőre — az „éppúgy“ kötőszó révén — a szovjet kultúrával, hanem a burzsoá dekadenciát, s így megint a kozmopolitizmus bűnét követtem el. Ezzel szemben az igazság az, hogy 1. Bacsányi, Petőfi, Ady haladó jellegét nem abban látom, hogy a *proletárforradalom helyett* fordultak nyugat felé, hanem azt értékeltem bennük pozitíven, hogy odafordultak, ahol az ő idejükben a leghaladottabb társadalom volt; 2. nem a burzsoá vagy épp a dekadens kultúrát hoztam egy nevezőre a szovjet kultúrával, hanem azt mondtam, hogy a feudalizmusból a burzsoá kultúra felé fordulás is haladás volt, mint ahogy ma az a szovjet kultúra felé fordulás; annak fejtegetése, hogy az utóbbi összehasonlíthatatlanul jelentősebb, mert tartalmilag is egészen újat hozó fordulat, nem tartozott a válaszomban taglalt kérdéshez.

Soraim közlését előre is köszönöm, tisztelettel

Komlós Aladár¹

¹ Komlós Aladár levelének közlésével a vitát lezárjuk, minthogy folytatása nem vált tárgyilag indokolttá. Szerk.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

VARGYAS LAJOS :

A LEGRÉGIBB EREDETI MAGYAR VERS

A László királyról szóló ének egyik legjobb verselésű és legszebb nyelvű magyar költeményünk a középkorból. Sajátos ritmusa a Mária-siralommal együtt külön helyet biztosít számára középkori költészetünkben s bizonyára valami régi magyar verselés nyomait őrzi. Az ének eredetisége, vagy fordításvolta már ezért is igen nagy jelentőséggel bír s ez a kérdés már élénk vitára is adott alkalmat.¹ Bár ennek a vitának hullámai egészen napjainkig értek el, mégis, úgy látszik, a tudományos közvéleményben már rég eldőltnek tartják a kérdést: általában elfogadták Horváth Cyrill érvelését, mely szerint a magyar vers a De Sancto Ladislao latin „himnusz”-ának fordítása, — mint többi középkori versünk, melynek latin megfelelője ismeretes.

Kérdés azonban, hogy ez az álláspont csakugyan olyan szilárd alapokon nyugszik-e, hogy további vitának benne helye nincs? Az, hogy középkori verseinket többnyire latinból fordítják, olyan kivételt nem ismerő szabály-e, hogy az ellenkező eljárásra gondolnunk sem szabad? Kérdés továbbá, hogy az ének korára nézve más kiindulásunk nem lehet-e, mint az, hogy 1526 körüli kéziratból ismerjük?

Tüzetes vizsgálat után arra a meggyőződésre jutottunk, hogy mégis a magyar ének az eredeti, mint Gábor Ignác vallotta, keletkezési ideje pedig az eddig eredetinek tartott középkorvégi verseknél lényegesen előbbre tehető, tehát jelenleg ez a legrégibb *eredeti* magyar vers, amelyet ismerünk. Ezt kívánjuk bizonyítani a következőkben.

Gábor Ignác nyelvi és stilisztikai érvekre hivatkozott az eredetiség kérdésében. Vele szemben Horváth Cyrill azt állította, hogy a latin változat a legendából merített, helyenkint szószerint is s szerinte a valódi egymásután a következő: legenda > latin liturgikus ének > magyar népének. Szerinte ez felel meg az általános középkori gyakorlatnak is. Ezeket a kérdéseket kell nekünk is megvizsgálnunk s ezért a következő csoportosításban adjuk elő érveinket: 1. a két szöveg összehasonlításából adódó nyelvi és stílus-érvek az elsőség eldöntésére; 2. annak megvizsgálása, hogy van-e valószínűsége egy magyar vers latin fordításának; 3. a legenda és a két szöveg viszonyának tisztázása.

A latin szövegben több olyan erőltetett, vagy hibás nyelvi jelenség található, mely csak fordítással magyarázható. Ezek közt az első helyen áll a Gábor Ignác által felvetett „Tu tartarorum terror *eorum*” kifejezés (57—59. sor), mely a magyar birtokos személynagot „fordítja” le latinra: „Te pogányoknak vagy rettenetilek”. Horváth Cyrill ellenvetése szerint ez nem fordítás, mert a Vulgátában is fordul elő hasonló fordulat: „...quorum non audiantur voces *eorum*”.

¹ Gábor Ignác: A magyar ősi ritmus, 101—2. 1908. Horváth Cyrill: KMV, 229—30. 1921. Horváth János: KMR, 71. 1928. Gábor I.: A magyar ritmika válaszfűjtje, 56—58. 1947. Horváth János: A magyar vers, 281. 1948.

Azóta Gábor viszonzválaszában² rámutatott arra, hogy a Vulgata idézett helye éppen olyan fordítás, mint versünk helye, csak hogy a héberből, mely szintén birtokos személyraggal látja el a szavakat, mint a magyar. Tehát nem *közkeletű* középlatin fordulatról van szó, hanem hibáról; itt is, ott is egy *más nyelv* fordulatának *megfelelő helyen* való alkalmazásáról, tehát fordításról. Ilyen nyelvi képtelenség önálló fogalmazásban, idegen példakép nélkül elképzelhetetlen. Ez az érv tehát újból teljes súllyal esik latba.

További hungarizmus a 37. sorban: „vultu plenus“ = „Te arcul tellyes, szép piros valál“. A plenusnak ilyen használata a kk-i latinban nem ismeretes.³ A magyarban viszont a kifejezés máig él, pl. Aranyánál, a Tengerihántásban: „Mint a búza, piros, tellyes Kerek arca, maga mellyes“.

Az 55. sorban „*comitabaris mores paternos*“ áll. Ez a szó csak testileg értett követésre használható, példát követni: *imitari*. Ezt csak a magyar szóra gondolva írhatta a szerző. Az 56. sorban levő „*corona stibabas*“ = „koronádba fűzel“ kifejezés a kk-i latinban ilyen értelemben nem fordul elő.

Van a szövegben két olyan nyelvtani hiba is, mely, ha nem is magyar sajátosság tükörképe, mégis azt mutatja, hogy a szerző küzdött a szöveg előállításával, a megadott ritmikai keret kitöltésével. Ilyen a 62. sor „*ulscitus*“ szava — nem létező nyelvtani alak — és a „*fulcitus*“ az 52. sorban, mely ál-szenvedő ige, itt pedig szenvedő értelemben alkalmazza. Különben is ritka szó, csak nagy szorultságban folyamodhatott hozzá a szerző.

Ezeknek a hungarizmusoknak, vagy nyelvtani hibáknak értelmileg megfelelő helyen a magyar szöveg mindenütt nagyon természetes, költői és magyaros. Nehéz elképzelni, hogy önálló, semmitől sem befolyásolt fogalmazásban követnek el ilyen erőszakot a nyelven s mikor azt lefordítják, akkor a magyar kifejezés mindig szép, értelmes és símán beleillik a ritmusba. Természetesebb az a feltevés hogy a latin vers szerzője küzködött az egységes, szép magyar szöveggel s azért kerültek bele a magyar kifejezés torz tükörképei a latin megfelelő helyére.

Ezt erősítik az alábbi értelmi zavarok is, ahol *tartalmilag* értelmetlen, vagy helytelen latin szövegrészek állnak szemben tartalmilag helyes magyarral. A 30. sorban „Papok, diákok és városnépek“ latin megfelelője „*sacer clerus et plebs devota*“. A klerusnak „szent“ jelzője azonban egyáltalán nem lehetséges az egyházi gyakorlatban. Valószínűleg *sacerdotes et clerici* járhatott a fordító fejében, ami pontos megfelelője a „papok, diákok“-nak, ez azonban nem fért bele a ritmusba, megtartotta hát a szavak rokonjelentésű más formáját.

Ugyancsak az értelem dönt a magyar eredetisége mellett a 34. sorban. A szobor igenis lehet kőszálon, mert László király lovas szobra kőtalapzaton állott, de nem lehet „in muro alto“, mert sem a szobor nem állt magas falon, sem a murus-nak nincs olyan jelentése, mint „alap“, „emelvény“.

Kevésbé döntő a 38. sor jelzője: in verbis *dulcis* = beszédben *ékes*. Dulcis, azaz „édesszavú“ nem nagy bók egy királynak, de az ékesszólás már királyi erény.

A 4. versszakban (13–16. sor) ez áll: *Coelis datus presagio magno*. A versből nem értjük, miért adja *jóslatul* az ég, vagy jóslatok kíséretében? Két sorral alább mind a két változatban arról van szó, hogy „Ösödnek nevén László lón neved“. Ez adja kezünkbe a kulcsot. A legendában ugyanis László *nevével* kapcsolatban az áll: „nomen non sine *presagio* futurum videtur eidem esse impositum“, mert nevében a „laus“ és a „divinus“ szó rejtőzik. Ezt az etymolo-

² A magyar ritmika válasútja, 56. l.

³ Az egyes latin kifejezések elbírálására *Thesaurus linguae latinae*, Du Cange: *Glossarium*... és Bartal: *A magyarországi latinság szótára* munkákat használtam, továbbá kikértem a középkori latinban jártas szakemberek véleményét, ifj. Horváth Jánosét és Mezey Lászlóét. Az utóbbinak a középkori gondolkodásra, egyházi latinságra, valamint a László-szövegekre vonatkozó értékes útbaigazításait is köszönhetem.

gizálást a latin versszerző nem említi, ő is csak a világi magyarázattal él a következőkben. Szövege így következetlen marad. Ilyen következetlenség önálló fogalmazásban ismét érthetetlen volna, annál érthetőbb azonban fordítás esetén, ahol a „nagy csudaképpen” visszaadásával próbálkozva önkéntelenül alkalmazza a szerző a legendából ismert és a névvel kapcsolatos kifejezést, a mellett követi a magyar versnek a legendától eltérő fonálát.

Döntő érv a latin eredetisége ellen a „Regis regum gemma preclara” kifejezés, amelyet azonban később tárgyalunk egyéb összefüggései miatt.

Egy hely akad, ahol első látásra a latin javára billen a mérleg: a 49—52. sorban. A latin látszik értelmesnek: Mária kiválasztta, megajándékozott a kegyelem ajándékával, hogy őrizd és kormányozd a neki kijelölt országot. E szerint a magyar zavaros: Mária kiválasztott, elhalmozott ajándékokkal, hogy te őrizzed és oltalmazd, neki ajánlád Magyarországot. Erre az lehetne az egyik magyarázat, hogy pontot teszünk az 50. sor végére. „Mert Máriának választottja voltál, megdicsőíte ajándékokkal.” (Te pedig) „hogy őrizzed és oltalmazd az országot — neki ajánlád”. Vagyis Mária megajándékozta Lászlót és László visszaajándékozta Máriát s ebben az esetben az ellentétes gondolatpár kapna hangsúlyt a kötőszókból: *Mert* választta, megdicsőíte. *Hogy* őriznéd, neki ajánlád. Ott ok, itt cél. De minthogy István királyról tartották, hogy Máriának ajánlotta az országot, valószínűbb, hogy másolási hiba van a szövegben: neki ajánlád helyett neki ajánlott állhatott. Ilyen elírás mind a magyar szövegben, mind a latinban máshol is gyanítható, mint alább még látjuk.

A továbbiakban azokat a példákat mutatjuk be, amelyekben a költői kép, a kifejezés stílusbeli értéke vall az eredetiség mellett, vagy ellene. 10. sor: „Királyoknak fényes tüköre” gyakori kifejezés, de „királyoknak tükörével fénylő” lehet-e valaki? 15. sor: „Nekünk születel — másodsor születel” erőteljes párhuzam, „ujjászületél” magyarázat (még hozzá mult idejű állítmányok közt és renascens alakkal!) 25.: „Környölfekszenek” — kép, gondolva a sírokra, „körülvesznek” — egyszerű, tartalmilag pontos kifejezés. Ilyen az egész 8. versszak (29. sortól): Diesérnek szent zsolozsmával 1. papok, diákok, városnépek = Várad. 2. Földnek kereksege. 3. Istennek angyalai. Folyton tágul a kép, mindig *énekítő tömegeket* látunk. A latinban: téged *tisztelnek isteni kultusszal* a szent klérus, az ájtatos tömeg, tisztelnek (nem dicsérnek, azaz énekelnek) a föld országai, sőt *dicsérnek* az ég *csillagai*. Kitűnő műfordítónak kellett volna lenni a magyar szerzőnek, ha ebből a képzavarból azt a szép, párhuzamos fokozást tudta volna kihozni! Különben a *cultus*-nak ilyen használata a kk-ban nem szokásos, ellenben *officium divinum* pontosan azt jelenti, mint amit a magyar mond: zsolozsmát. Csakhogy az nem fért volna bele a sorba. Az adhonorant is erőltetett a szokásos honorant helyett.

Mindenütt a „fordítás” volna jobb az eredetnél a következő sorokban. 34. „Képmásod el van helyezve a magas falon” — „Képed feltötték az magas kőszálra”. 36. „Nem elegendő nézéssel szemlélni téged” — „Nem elégeszik senki tereád nézni” — hogy nem tudnak betelni a szép szobor látásával 46. „miként vad oroszlán”-hoz „more leonis” tartalmilag hasonló, hangulatban elmarad mögötte. 38. „Magokat szaggtatád az havasokban” — vagyis irmagját is kitépted — olyan semmitmondó szöveg fordítása volna, mint „Sűrűn legyőzted őket a havasokban”. Ugyanígy 62.: „Te kivagdalád az eretnekeket, Elszaggtatád, mind kigyomlálád”, ez az érzelmi kitérés abból volna fordítva, hogy „megbosszulván (ulscitus!) kitépted”.

54.: „Irradiatus spiritu sancto” — a magyarban „megbátorejta”, mert a középkori elképzelés szerint koronázáskor a szentlélek szállta meg a királyt, hogy *megerősítse* feladatára. Az „irradiatus” itt lehet másolási hiba is „corroboratus” helyett. (Elírás lehet még a magyar szövegben: Tetemed foglalták az szép sáraranyból aranyban helyett.) És nem tévedés a magyar 54. sorában a „szüzeknek koronája” a latin „virginitatis”-szal szemben, lásd a „Jesu, corona

virginum“ kifejezést Ambrosianus himnuszban. (M. L. közlése.) Ezek a helyek (Gábor Ignácnak itt nem említett összevetései mellett) elengedőnek látszanak a magyar változat eredetiségének bizonyítására. De még az összehasonlítás nélkül is, pusztán magából a latin szövegből is kiderül, hogy az nem készühetett eredetileg liturgikus szövegnek. Erre vall már az egész költemény rendkívül fogyatékos latinsága is. A liturgikus szövegeket a kor latin műveltségével legjobban felvértezett személyek írták. S ha nem is hasonlítjuk össze versünket a magyarországi latinság legjobb darabjaival, hanem a leggyengébbekkel, akkor is mélyen alattuk marad, mert nyelvi képtelenség azokban sehol sincs. De még döntőbb, hogy a liturgikus használatra szánt szövegeknek — himnuszoknak, sequentiáknak — *szigorúan megszabott formájuk* volt, melyek közül egyik sem hozható kapcsolatba a De Sancto Ladislao formájával. Ebben az alakjában csak valami népének lehetett volna, ez azonban már maga is feltételezi a népnyelvi formát, tehát a magyar ének eredetiségét.

Most pedig lássuk, van-e valami valószínűsége annak, hogy egy eredetileg magyar verset latinra fordítsanak, a szélesebb réteg nyelvéről a szűkebbre, mikor kk-i irodalmunk egész tömege az ellenkezőre nyújt példát. Erre nézve megfontolásokat és analógiákat egyaránt említhetünk. Magyarországon volt értelme latinra fordítani, mert több nyelvű ország voltunk, ahol a horvát, német stb. klerikusok számára így vált hozzáférhetővé valamely magyar szellemi termék. Fontosabb azonban, hogy a középkorban a latin volt a műveltség nyelve. Minden akkor vált az egyetemes műveltség részévé, ha latin nyelven szólalt meg. Ezért találunk rá példát, hogy cseh, német, lengyel és francia szövegeket latinra fordítanak a középkor folyamán. Dreves közül egy cseh éneket — népdal-dallamra énekelt szövegek csoportjában —, melyhez jegyzetben közli a nótautalást. Abból kiderül, hogy a latin ének a cseh szöveg fordítása s ezt Dreves a vers fogyatékos latinságában is megerősítve látja.⁴

Az Egyetemi Könyvtár felvidéki kódexeiben több bejegyzés olvasható, mely lengyel szövegnek latinra való fordításáról tanúskodik. Egy bizonyos Nicolaus Wigandi przemisli dékán kéri a püspök engedélyét, hogy „lingua vulgari“ mondott beszédeit latinra fordíthassa.⁵ Clairvaux-i Bernát beszédeinek egy része szintén fordítás francia eredetiből latinra. Eredetileg anyanyelvén mondta el őket, mert még a karszerzetesek (monachusok) sem tudtak olyan jól latinul, hogy megértették volna. Jean Mabillon írja: „Ex quibus fortasse quis inferat Bernaldum nativa seu patria dictione, ut fratribus laicis sese accommodaret, verba fecisse, quae discipuli ejus in latinum converterint.

Fratres autem laicos penitus illiteratos et linguae latinae ignaros fuisse multa demonstrant. Erant isti fratres *choro sociati*, sed tonsurae clericalis expertes...” stb. Következnek idézetek a Vita Sancti Bernardiból a szerzetesek latin tudásának hiányaira.⁶

A fentiekhez csatolhatjuk még azt az adatot, hogy Ratpertus „dícsérete“ is 9. sz-i német eredetiből készült latin fordítás.⁷

Amint látjuk, a László királyról szóló ének latin fordítása nem áll magában. Népéneket és prédikációt egyaránt fordítottak latinra, pedig mind a kettő a nép nyelvéhez kötött műfaj.

De hátra van még a legfőbb ellenérv, a szövegegyezések a legendával. Nézzünk szembe ezzel is.

⁴ Lásd *Analecta Hymnica I. Cantiones Bohemicae*, 175. lap, 198. sz.-hoz írt jegyzet: „Jasna zarce = Heller Schein“ — lásd a latin *Jubar clarum* emicuit kezdetét — „woraus hervorzugehen scheint, dass wir es hier mit der Uebertragung eines böhmischen Originals zu thun haben. Die Unbeholfenheit des lateinischen entspricht dieser Annahme“.

⁵ Nicolaus Wigandi *Postillae Dominicales*. Prologus. E. K. Cod. Lat. 93. f. 1.

⁶ Migne, 183. 14—15.

⁷ Samuel Singer: *Die religiöse Lyrik des Mittelalters*. Bern, 1933. 48—49. Erre az adatra Gerézdi Rabán figyelmeztetett.

Ez az egyezés mindössze *három jelzőre* terjed ki. A három közül is egyet törölnünk kell: Horváth Cyrill helytelenül idézi a legenda szövegét.⁸ Szerinte „ipsa quoque corporis species *imperio digna* declararet“. A szövegben viszont ez áll (mind Szentpéterynél, mind Endlichernél): „ipsa quoque corporis species *regio dyademate dignum* ipsum declararet“. Így nincs szövegegyezés.⁹ Marad a „manu fortis“, ami olyan közhely, hogy a Waltharius manu fortis-ig mehetünk vele (n. b. az is Európa-szerte ismert népi epikumnak latinra való átültetése). Marad a „desiderabilis“ — még pedig az egyik helyen *voltu desiderabilis*, a másikon pedig *aspectu*. Ez pedig olyan semmiség, hogy ebből a legendának forrásul való felhasználását feltételezni nem lehet. De nem lehet abból a feltevésből sem, hogy a vers „nem tér el a legenda előadásától“, ami óvatos fogalmazásban azt akarja sugalmazni, hogy azt *követi*. Ennek azonban épp az ellenkezője igaz. A legenda egész László-jellemzése az általános kegyes-ideál sablonos, elmosódó rajza, életszerű részletek nélkül, kiegészítve néhány életéből vett csodával és a sírjánál történt gyógyulással, ami szintén legendai sablon. Nincs sehol a harcos László, harcairól még említés sincs benne; nincsenek részletek születéséről, lengyelországi tartózkodásáról, váradi kapcsolatairól, sírjának, szobrának valóságos körülményeiről, ami olyan életszerűvé teszi az éneket. Eppen a legendával való összehasonlításban derül ki, mennyire új, mennyire egyéni ez az ének az egyházi hagyományban: világias, népies levegő árad belőle.

Maradna még a külsejéről adott leírás egyezése, ami természetes, hiszen ugyanarról a személyről van szó mind a kettőben, a köztudatba átment vonások alapján. De még itt is vannak részek, amelyekben egyenes *ellenmondás* van a legendával szemben. Ott a 4. fejezetben ezt olvassuk: „Unde rigorem iustitie lenitate temperans misericordie, talem se erga subditos exhibebat, ut ab eis potius amaretur, quam timeretur“. Az igazság szigora helyett a könyörületességet gyakorló király, akit inkább szeretnek, mint rettegnak, nem a László-ének királya, akinek idejében nem volt gonoszul tévő, mert csak hírét is mindenek retgették! És semmit sem hallunk az énekben a csodákról, betegek gyógyulásáról, holott egy másik latinnyelvű liturgikus ének, a László-sequentia ezt legalább megemlíti: „egros curans sanos fecit“. Eltérő az is, hogy a legenda *pius rex*-e, a kegyes király helyett állandóan „benignus“ szerepel („kegyelmes“). De még a külsejét leíró versszakokban sem lehet a két jelzón kívül ráismerni a legenda jellemzésére. A szépség naív részletezése, a harcos leírása, aki mindenkit legyőz, bátor, mint vad oroszlán, egészen más ideált állít elénk, mint a legenda. Eppen az a feltűnő, mennyire *eltér* ez az ének a legendától, a Lászlóra vonatkozó egyházi értesülések főforrásától. Ennek természetesen megvan a magyarázata annak a kornak viszonyaiban, amelyben az ének született. Ez a kor későbbi, társadalma és vallásossága más, mint a legendáé. Eppen ezért nem is követhette szolgáiban a legendát az ének szerzője. A csekélyszámú közös kifejezés sem ezt bizonyítja, hiszen nemcsak a legendával van ilyen kapcsolata a latin éneknek, hanem más szövegekkel is. Ha a Lászlóra vonatkozó latin liturgikus verseket vesszük szemügyre, még többet is találunk. Nézzünk szét például az officiumban és a sequentiában.¹⁰

⁸ A „Monumenta Arpadiana“-ból.

⁹ A kis legendában van „imperio dignus“, de arról éppen Horváth C. állítja, hogy nem lehetett az ének forrása, mert nincsenek meg benne olyan részletek, amelyek az énekben megvannak. Szerinte ezek a részletek döntik el, hogy az ének a legenda major alapján készült. Akkor pedig nem lehetünk tekintettel a kérdéses szövegrészre, minthogy itt csak Horváth Cyrill állításának gyengéit kívánjuk kimutatni, vagyis, hogy a latin ének nem a legendát szószerint követő verses feldolgozás. Más természetű kapcsolatot természetesen nem tagadunk, amint alább a *közhelyekről* szólva kifejtünk.

¹⁰ Az officium: Dankó, Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. A sequentia: Missale Strigoniense, RMK, III., 57. f. 255. r.

Officium: Salve rex *benigne*
                      Ladislás lauda *digne*.

De Seto Ladislao: Salve *benigne* rex Ladislæ.

Itt megtalálhatta volna Horváth Cyrill, amit keresett: „Ladislai species *digna* fuit *imperio*“. És végül az allelujában: „Salve *gratiarum plenus*“. (Ugyanígy énekünkben is.) Sőt van „Regum gemma, Ladislæ“ is. Ugyanez a sequentiában: „Gemma regum totius seculi“ — „minden idők királyainak gyöngye“. Azonban éppen ezek a példák mutatják, hogy miről van itt szó tulajdonképpen: nem átvételekről, hanem a középkorban Lászlóra alkalmazott *közhelyekről*, melyeket a szertartáshoz használt szövegekből széltében ismertek és fel is használtak, ha Lászlóról kellett írni, vagy fordítani. Bizonyító ereje a fordítás-kérdésben csak annak van, ha valahol *eltorzítva* jelenik meg egy ilyen közhely, amely a másik szövegben, a megfelelő helyen *jól* van alkalmazva. Ilyen pedig éppen ez a hely, mely a latin ellen bizonyít. Ott t. i. az áll: „Regis regum gemma praeclara“. Láttuk az előbbi példákból, hogy László jelzője a *regum gemma*, = királyok gyöngye. A magyar énekben e szerint nagyon helyén való a „Szent királyok közt drágalátos gyöngy“ kifejezés (mert az Árpádokat a középkorban „szent“ királyoknak nevezték), de miért lesz a latinban „*királyok királyának gyöngye*“?

A sequentiában ezt látjuk:

Regis regum civis ave,
Regum gemma, Ladislæ.

Vagyis királyok *királyának* Krisztust nevezi, akinek csak polgára László, aki viszont a királyok *gyöngye*. A következő sor egészen világos: Regem regum es aggressus — felmentél a királyok királyához. Ezt keveri össze a Salve benigne szerzője, mikor Regis regum gemma praeclara-nak nevezi Lászlót, hogy kitöltse a hosszú ütemet, ami — minden valószínűség szerint — a fordítandó magyar eredetiben állott előtte.

Végeredményként mind a szöveg egybevetésből, mind a középkori fordítási gyakorlat aralógiáiból, mind a legendával és más középkori László-szövegekkel való összehasonlításból azt az eredményt kapjuk, hogy a latin ének fordítás és így a magyar László-ének *eredeti magyar vers*. Ennek az eredménynek további következménye az, hogy ha a magyar vers ritmusát akarjuk meghatározni, nem indulhatunk ki a latin vers formájából, mely a magyar után készült, egyedüli kitudulásunk csak a magyar ének szövege lehet. Ezzel a kérdéssel azonban más helyen kívánunk részletesen foglalkozni.

Az eredetiség után felvetődik a vers keletkezési idejének kérdése is. Ez részben irodalomtörténeti-nyelvészeti kérdés, részben írástörténeti-kódex-tani feladat. Ez utóbbinak elvégzésére Mezey Lászlót kértem fel, akinek vizsgálatai a következő eredményt nyújtják. A GyöngyösyC-t tizenhat kéz írta. Maga a törzs-szöveg hat kéz írása. Eléje és utána vannak írva az utólagos bejegyzések, melyek közé *beszorítva*, a maradék helyre került az ének, és pedig a II. lapon a PeerC-ből hiányzó három versszak latinjával váltakozva, az I. lapon keresztbe írva pedig — nagyon összeszorítva, tehát jóval később — a teljes latin. Ugyanez a kéz írta be még az elől levő üres lapokra a *kótát* is a „Clarum decus ieiunii“ és „Immense coeli conditor“ szövegével. Minthogy ezek közül az elsőt szerzetesek nem használták liturgiájukban, vagy világi pap, vagy inkább kántor lehetett a bejegyző. (Az utolsó beírások közt esetleg Gyöngyösy pálos generális — XVI. sz. elején — kezeírása ismerhető fel. Talán a pálosok egyik kántoráé lehetett a könyv utoljára.) Ő írta be énekünket a „Néhai való jó Mátyás kerál“-al együtt a kódexbe. Ugyancsak utólag írták be a PeerC-be is a Vásárhelyi és Apáti-cantilénát, vagyis mindkét esetben eredeti magyar népéneket vagy világi éneket.

A PeerC-ben — világiak számára készült imakönyvben — a László-ének a kódex *törzsszövegében* szerepel. Ez az írás származhat a XV. sz. közepétől a XVI. sz. elejéig. Az utólagos beírások XVI. sz.-i kurzív írásban készültek, a törzsszöveg tehát nyilvánvalóan korábbi.

Ezekből a megállapításokból a következőkre lehet következtetni. Mint-hogy mind a két kódex *hiányosan* közli az éneket, éspedig más-más részletével, nyilvánvaló, hogy a *teljes* ének már a kódexek leírása előtt megvolt és bizonyos idejű hagyomány folyamán csonkult, variálódott. Feltűnő, hogy a GyöngyösyC-be csak a PeerC-ből hiányzó szakaszokat írták be *utólag*. Nem lehetetlen, hogy a két könyv ez időben egy tulajdonosé volt és valóban *pótolni* akarták a PeerC-ből hiányzó részeket, melyeket a tulajdonos a szájhagyományból ismert. A két variáns alapján legalább a XV. sz. közepére kell tennünk a vers keletkezési idejét. Viszont nem lehet korábbi 1390-nél, László király lovas szobrának felállítása idejénél, de a törökök emlegetése a versben még ennél is későbbi időre — legalább Hunyadi János harcainak idejére — mutat. További meghatározás részletes stíluskritikai és nyelvészeti elemzést igényelne. Semmiesetre sem 1526 körüli vers, mikor már Apáti cantilénája s nemsokára Tinódi énekei jelentik az új ízlést. Számunkra jelenleg elég annyi, hogy régiebb, mint a Szabács Viadala, nem is szólva többi középkor-végi énekünkről, minthogy régebbi középkori verseink kétségtelenül fordítások s így a László-ének volna a *legrégebbi eredeti* magyar vers, amit ezidőszert is ismerünk.

BISZTRAY GYULA

„DEBRECZENNEK ÚTCZÁI SÍRJATOK!...“

(Kölcsy Berzsényi-bírálatának zárósorairól.)

Kölcsy három bírálatának, melyeket Csokonairól, Kis Jánosról és Berzsényiről írt, korszakjelző szerepe van a magyar irodalmi kritika történetében. E három között is — a megbírált költőre és a kortársakra gyakorolt hatásánál fogva — legjelentősebb a Berzsényi verseiről szóló recenzió.

A szemelvényes Kölcsy-kiadások és tankönyvek közel száz év óta rendszerint ezt a kritikáját közlik. Maga az irodalomtörténet is Kölcsynek ezzel a kritikájával foglalkozik legtöbbször. Annál meglepőbb, hogy a Kölcsy-irodalom ennek ellenére nem világítja meg kellőleg e dolgozat némely szakaszát és tárgyi utalásait. Kölcsy életrajzírói és méltatói természetesen nem tekinthették feladatuknak a tárgyi magyarázatot; de az olvasókönyvek s jegyzetes kiadások szerkesztőitől talán mégis számon lehetne kérni a mulasztást...

Ezúttal csak egy ilyen homályos helyre nézve szeretnék világosságot deríteni. Am ez a hely épp a legcsattanóbb része Kölcsy dolgozatának, amely Berzsényit az egész kritikából legfájdalmasabban érintette.

Mint ismeretes, Kölcsy e kritikáját — Berzsényi időmértékes és hangsúlyos verseinek mérlegetésével kapcsolatosan — egy kíméletlen pointe fejezi be. A bírálat zárószakasza így hangzik:

Szükség, hogy a verselésre is egy tekintet vetlenség, Berzsényi kétnemű versekben írá darabjait, Görög mértékkel, és rímekkel Zrínyi-versben. Az ő görög mértékű versei csálhatatlannál a legszebb hangzásúak közé tartoznak azok közt, melyeket magyar költő énekelt, s rímes versei közt is [némelyek] oly teljes hangzattal, oly numerositással ékesek, hogy az olvasó sokszor elfelejti a mérték távollétét. Ellenben kének füle találhat gyönyörűséget az ilyenekben: [példa]. Az ilyenekben a hiányos hangzáson kívül megjegyzésre méltó, hogy az egymásnak megfelelő sorokban a rím helyét a flexiónak (ha a magyar philológiában így szólani lehet) visszaforduló betűi, vagy inkább szavai pótol-

ják ki... S bár az ilyeneket a szinte általában rimetlen magyar nyelv ki nem kerülheti, legalább általok verselőink vigyázóbbakká tétethetnének, hogy verseiket munkával készítsék, s könnyűségök mesteri könnyűség legyen. S így ezek helyett: [példa], legalább ilyeneket nyernénk: [példa] s nem kellene minden nyomon bosszankodó nevetéssel, s nevető bosszankodással ama régire visszaemlékeznünk, midőn még így énekeltek:

Debreczennek útczái, sírjakok!

Nem kérdj már az idegen, hogy ha Lukács pap itthon

És egészségben vagyon!

Íme a verssorok, melyekre nézve az érdeklődő az eddigi gazdag Kölcsey-irodalomban semmiféle tájékoztatást sem talál. A régebbi irodalomtörténeti felfogás, illetőleg téves értelmezés alapján azonban meg is lehet érteni: miért maradt annyira homályban ez a részlet? Hiszen irodalomtörténetünk nemzedékeken át azt tanította, hogy Kölcsey „akarata ellenére“ bántotta meg Berzsenyit, úgyannyira, hogy ez sértődöttségében örökre el is hallgatott... Ma már tudjuk, hogy nem egészen így áll a helyzet! Az ellentét — az elvi és ízlésbeli tényezők mellett — személyes elfogultságban is gyökerezik. Kölcsey és Berzsenyi, első pesti találkozásuk (1810. márc.) óta, kölcsönös idegenkedéssel méregették egymást. A kritika érzelmi hátterére az egykorú irodalmi levelezés is rávilágít. A kifinomult Kölcsey túlságosan rusztikusnak találta a borozgató-cigányozó „somogyi falunlakót”,¹ ez pedig — mint utólag megvallja a „garázda sophistáról“ —: „ennek a pimasznak kamuti szeméből már akkor semmi jót nem (nézett), mikor (néki) a Pesti kávéházba egy öl nyekegő verseket hozott...”² Másfelől pedig Berzsenyi nem a Kölcsey-bírálat miatt némult el hanem részben mert költői vénája kiapadt, részben pedig mert drámai és prózai munkák tervei foglalták el...

Az említett téves, egyoldalú értelmezést olvashatjuk Toldy Ferencről Gyulai Pálon és Beöthy Zsoltan keresztül egészen Pintérig. Ezt találjuk Jancsó Benedeknél is, aki nemcsak terjedelmes Kölcsey-életrajzot írt, hanem szemelvényes és magyarázatos Kölcsey-kötetet is szerkesztett. E szerint: „Kölcsey bármily szigorú is volt bírálatában, de igazságtalan sem itt nem volt, sem feleletében sértő és személyeskedő...”³

Az ennek ellentmondó mai felfogásnak éppen Kölcsey legbizalmasabb barátja, Szemere Pál ad először hangot. Szemere Pál ellenvéleménye⁴ annál figyelemreméltóbb, minthogy egyes megjegyzései épp a szóbanlévő zárószakaszra és a sérelmes párhuzamra vonatkoznak. Szemere valóságos jogász okfejtéssel és terminológiával szedi ízekre Kölcsey Berzsenyi-bírálatát. Kölcsey megrovásait „büntetés“-nek nevezi, s azokat nem látja „igazságos imputációból eredni“. „Mert nem látjuk igazságosnak, sőt kezdődő népetlen szépliteratúrában károsnak látjuk, lényeket tenni semmivé, melyek belsejükre nézve nem üresek, nem tartalmatlanok, s egyedül külső formájukban találhatik készületlenség, fogyatkozás. Az ilyenekre nézve elég lett volna odautasítani a költőt, hogy a gyakorlatlan kezét rajtok igazítsa meg, jobbítsa ki.“ Majd ismét a verselésre vonatkozó inkriminált résszel kapcsolatban: „E cikkben is, ... sőt mondhatni az első cikktől az utolsóig mindenütt valamely önmagával habzásban, küzdésben lévő érzelem látszik megzavarni a recensens ítéleteit...” stb. Kölcsey kritikáját végeredményben „indignatio“ szülte. Szemere Pál ezen megjegyzései jórészt a Berzsenyire oly sértő utolsó sorokra céloznak; de a debreceni énekről közelebbit ő sem mond.

¹ Szemere Pál levele Kazinczyhoz, Pest, 1810. április 27.

² Berzsenyi levele Kazinczyhoz, Nikla, 1817. szeptember 8.

³ Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc élete és művei, Bp., 1885. 127. l.

⁴ Szemere Pál: Tudósítás. Ld. Waldapfel József: Berzsenyi megítélésének története hez. (ITK, 1936.)

Újabbán Császár Elemér⁵ is érinti e locust, jeléül, hogy némelyeket időnként nyugtalanított a rejtélyes énektörredék, de ő is mindössze ennyit tud mondani: „S valósággal megbecsáthatatlan az a gorombaság, amellyel minden ok és alap nélkül bírálatát végzi: Berzsenyi olvasásakor nem egyszer nevető bosszankodással gondolunk vissza a debreceni együgyű utcai énekekre.“

Ez „együgyű utcai ének“ első rövid magyarázatát a Magyar Próza Könyve II. kötetének⁶ jegyzetszótárában adtam, rámutatva arra, hogy e strófa Hodászi Lukács debreceni ref. pap és tiszántúli püspök halálakor szerzett sirató ének részlete, és hogy a Kölcseynél közölt sorok Bod Péternél is megtalálhatók, a Hodásziról szóló fejezetben.⁷

Hodászi Lukács a XVI–XVII. századfordulón egyike a jelentősebb hazai protestáns prédikátoroknak. Nagyváradon született 1555 táján. 1613. május 15-én a debreceni templom szószekén halt meg szívszélhűdésben. Bod Péter „Magyar Athenas“-ában így emlékezik róla:

„Feltette nagy kedvességben volt a' Nép előtt, sokáig sírátták a' Debrezeniek. Egy Éneknek ilyen darabja fordult elő:

Debrezennnek utszái sírjátok sorsotokon,
Már egy Jövevény sem kérdi hogy ha Lukács Pap itt hon,
Es ha egésségben vagyon.“

A Hodászira vonatkozó irodalom áttanulmányozása során a sirató ének törredékének egy újabb változatára akadtam, és pedig Tóth Ferenc egyik egyháztörténeti művében.⁸ Tóth Ferenc (1768–1844),⁹ az egyik legtermékenyebb prot. egyháztörténeti és tanügyi író, hosszú időn át maga is a debreceni kolégium diákja és segédtanára volt.

Tóth Ferenc mindenki másnál (így Bod Péternél is) részletesebb életrajzát adja Hodászinak, és az életrajzi rész végén ezeket írja:

„Sokáig keseregtek ötöt halála után is a' Debrezeniek, egy Énekét is készítvén az ő fájdalomok' kifejezésére, melynek ezen darabja még ma is emlékeztetben vagyon:

Debrezennnek uttzái
Sírjátok sorsotokon
Szemetek ékességi
Nem jár már sorotokon
Már egy jövevény sem kérdi
Hogy ha Lukács Pap ilthon
Es ha egésségben vagyon?“

Egybevetve most a Bod Péter (1766), a Tóth Ferenc (1812) és a Kölcsey-féle (1817) változatokat, megállapíthatjuk a következőket: a három törredék közül Tóth Ferencé a legteljesebb, ez a variáns szöszerint magában foglalja Bod Péter csonka szövegét, csupán a verssorokat tagolja másképpen; a Kölcsey-féle változat csak a Bod-féle három sort ismétli, részint továbbcsonkítva, részint egyes szavait módosítva. (Bod Péternél és Tóth Ferencnél: „Már egy jövevény sem kérdi“, Kölcseynél: „Nem kérdi már az idegen.“) Nyilvánvaló, hogy Tóth Ferenc is, Bod Péter is valamely közös alapszöveg nyomán közli a maga sorait. Figyelmet érdemel, hogy Tóth Ferenc 1812-i följegy-

⁵ A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Bp., 1925. 71–72. 1.

⁶ Új Magyar Próza. Bp., 1948. 752. 1.

⁷ Magyar Athenas, 1766. 109. 1.

⁸ A' helvétziai vallástételt követő túl a' tiszai superintendenciában élt református püspökök élete. E' jelen való időkig lehozva. Győr, 1812. 78–90. 1.

⁹ Ld. Szinnyei: Magyar írók. 14. köt. 368–371. h.; Sz. Kiss Károly–Kálmán Farkas—Bierbrunner Gusztáv: Új magyar Athenas. Bp., Aigner; Borovszky Samu: Debreceni írók. (ITK, 1899. 118–119. 1.)

zése szerint az általa idézett strófa Debrecenben „még ma is emlékezetben van”. E kortársi tudósítás alapján joggal következtetjük, hogy Kölcsény nem is írott szövegből, hanem pusztán emlékezetből idézte a népszerű utcai ének fozslányait...

Miután így a Kölcsénynél említett strófa két egybevágó variánsára ráakadtam, magát a teljes énekszöveget is fel kellett kutatnom.¹⁰

Szabó Károly könyvészetében egy olyan könyvcím található, amely a kutatót eredménnyel biztatja ugyan, de valójában semmi idevágó adalékot nem tartalmaz. E mű Keserői Dajka Jánosnak, az Öreg Gradual kezdeményezőjének halotti prédikációja Hodászi Lukács felett (RMK. I, 438 sz.).

Végül is azonban sikerült megtalálnom a sirató ének teljes szövegét egy újabkori közlésben: a „Hortobágy” című „közhasznú és mulattató tartalmú hetilap” 1864. szept. 11. (3. évf. 37.) számában. E folyóiratot a debreceni „színügyegylet” adta ki és Sárváry Elek szerkesztette. A szövegközlő nevét a lap nem tünteti fel. A névtelen munkatárs az említett Bod Péter, Tóth Ferenc és Kölcsény-féle töredékekre nem hivatkozik, csupán általánosságban utal az ének szerepére: „E gyásznének kezdő sorai s egy pontja: „*Debreczennek utczái*” stb. ismeretesei irodalmunk mezején, de egész teljességében, úgy látszik, hogy az újabb évtizedek legjelesebb történetbúvárai sem ismerték” — mondja.

A vers másolati példánya — a közlemény szerint — a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban „Sinai Miklós nagy hírű tudós debreczeni tanár egyháztörténelmi kézírata mellett találtatik”.

Sinai Miklós (1730—1808), a nagynevű debreceni professzor és püspök, a XVIII. századi történelmi forráskutató-iskola egyik kiváló képviselője, az erdélyi Bod Péter és Benkő József méltó társa. (A korábban említett Tóth Ferenc is az ő tanítványa volt; az idézett strófát is talán tőle másolhatta le.) Sinai hatalmas műve a magyarországi protestantizmus történetéről (*Historia ecclesiastica*) kéziratban maradt. A mű eredeti példányát Teleki Sámuel erdélyi kancellár, a híres könyvgyűjtő vásárolta meg. Így került Sinai szóbanlévő kézírata és ezzel együtt a kérdéses vers másolati példánya is Marosvásárhelyre.

Az 1870-es évek elején Révész Imre Sinai Miklósnak Bod Péterhez intézett három levelét közli, amelyeknek másolatát ő több évvel azelőtt Szabó Károlytól kapta, ez viszont az Erdélyi Múzeumban fedezte fel kissé már rongált, hiányos állapotban.¹¹ Az első levél 1763-ról, a harmadik 1767-ről van datálva, míg a középső keltezetlen. Az első, úgy látszik, Sinai és Bod Péter kapcsolatának legelső láncszeme, mert ebben a debreceni professzor előbb bemutatkozik az erdélyi tudósnak s aztán néhány magyar prot. egyháztörténelmi kérdésben felvilágosítást kér tőle. A második, a keltezetlen levél, már a kettejük közt megindult élénk levelezés bizonyítéka; Sinai már Bod Péternek egy imént érkezett levelére válaszol; ígéri a Bod Péter-féle Pápai-Páriz Dictionarium debreceni terjesztését és újabb tájékoztatásokat kér. A harmadik levélben Bod Péter „Magyar Athenas”-áról van szó. Sinai még nem kapta meg a neki címzett példányt, „mindazonáltal más móddal ugyancsak került (a kezébe) egy exemplar, a melyet a napokban nem kevés gyönyörűséggel (megolvastott és szemlélt). Melly sok szép magyar elméket temetett vala el a feledékenység, — mondja — a melyek itt ismét emlékezetben és világ eleiben hozatnak.” Majd így sóhajt fel, a megvalósításnál negyedfél évtizeddel korábban körvonalazva az Országos Széchényi-könyvtár tervét: „Bártsak hazánkban egy

¹⁰ Molnár Pál két helyi irodalomtörténelmi munkája (Debrecen a magyar irodalom történetében, Debrecen, 1941. és Debrecen a régi magyar irodalomban, M. Irod. Ritk., 58. sz.) — sajnos — semmi tájékoztatást nem nyújt e kérdésben.

¹¹ Révész Imre: Sinai Miklós debreczeni főiskolai tanár három levele Bod Péterhez egyháztörténelmi ügyben, (M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező, 1872 : 49—55, 1.)

ollyan Bibliotheca volna már, a melyben mind ezek a munkák együtt fel-
tanálatnának, ez valósággal nagy díszére válna egész nemzetségünknek...”

E töredékes levelezés alapján joggal következtethetünk arra, hogy Bod Péternek a „Magyar Athenas“ összeállításában Sinai Miklós is segítőtársa volt. Nem is találhatott volna kortársai között különb debreceni munkatársat Sinainál, aki éppen a tiszántúli prot. egyház történetének volt legbuzgóbb forráskutatója. Bod Péter a szóbanlévő Hodászi Lukácsra vonatkozó adatokat is bizonyára Sinaitól kapta, a sirató ének szövegével együtt; nemhiába, hogy az ő három sora szószerint egyezik a Sinai-féle másolat megfelelő soraival. Így tehát a verstöredék első publikálása (Bod Péternél) végeredményben Sinaira vezethető vissza, aminthogy a teljes szöveg fennmaradását (a marosvásárhelyi kéziratos másolatban) szintén neki köszönhetjük.¹²

* * *

S most hadd álljon itt „*Lukács pap éneke*“ egész terjedelmében, azzal az újított helyesírással, sőt nyilvánvaló íráshibáival együtt, ahogyan azt a „Hortobágy“ c. folyóirat a Marosvásárhelyt található Sinai-féle másolati példányról közli:

Lukács pap éneke.

Igy sir a fehér hattyu Meander vize partján,
Mikor kesergi magát, halálának végső napján,
Igy zokog a szép gelicze, özvegységében asszu fán,
Szerelmes társa halálán:

Oda van már élelem, mint reggeli hóharmat,
Elkelt szép örömöm, mint akit a nap elsáraszt,
Oh mint lön én elesésem; mindkét szerencse forgat
Ez az idő elváltoztat.

Arva hazám Debreczen, hová tőd a prófétát!
A vén jámbor hiv szolgán nem reszket-e a szived már,
Ama drága lelkü Josuén nem nyilik-e meg a szád,
Nem könyvez-e az orczád?

Nyárban buza kalásza több-e vajjon a földön,
Apró por szárazsághan számosabb-e a mezőkön,
Mint Debreczen sohajtása, vagyon most minden helyen,
Mind fő, közép s alsó renden?

Nagy inségbe merült nép, semmi gondod nem vala,
Mint a fiumagzat ép, valamig él édes atyja,
Mert gondját viseli, szépen neveli és oktatja,
Borzas haját lapogatja.

Elizéus hadnagyod tenéked amig éle.
Biztatott, bátorított mindennemű szükségedben,
Mint fényes csillag olyan volt a szent gyülekezetben,
Mint korona a fejeden.

Sava vala földednek, jóizü ételednek,
Tüköre szerencsédnek, oszlópa gyengeségednek;
Ne tessék azért nehéznék, ha a héjják süvöltnek,
Mert nincs anyjok a csirkéknek.

Sovány immár fogadon, mind ételed s italod,
Nem készülsz olyan gyorsan, mikor a harangszót hallod,
Majd meghasad a szived azon, hogy csak az helyét látod,
És tanítását nem hallod.

¹² Megjegyzendő, hogy sem Bod Péter a Magyar Athenas bevezetésében, sem életrajzírója, Mikó Imre (1862) nem szól munkatársáról, így Sinairól sem.

Mézbeszédű Lukács pap, drágább mirtus olajnál,
Igazságot a szép nap, szebb vaiál a sár aranynál,
Minket már a sas majd elkap, hogy tőlünk eltávozá,
És a farkasoknak hagyál.

Irigy marha az halál, még pediglen szomorú,
Ki tegnapon jól valál, ez már mint a végső búcsú,
Bizony ha kétfelé látnál, meghallanád micsoda fu,
Meghatná szivedet a bu,

Gyászruhában már a hold, fejét kicsüggesztette,
Hogy az halál így horgász, neki nagysűrűn könyezve,
Mert elvitte a madarász, ki volt egyetlengeve,
Első s utolsó szülöttje.

Mégis amint zokoghat, ő magát így siratja,
Már nekem szívemre hat, az égnek mérges fulánkja,
Örömtől fosztó bánat, tagaimat elfojtja,
Elkölt vénségem istápja.

Ambrus pap holta után, lám keserge Derecske,
Látván mármost, hogy volnál méltán megepedett színben,
Halnék bizony én is sirván, ha halhatnék ez igyben,
Holtig való inségemben.

Tenyészésünk két magva, két akolnak oltalma,
Kinek jó pásztorsága volt nyájának erős paísa,
Mint a hajnal csillaga, csak egy szempillantásban
Mint mulik el hamarjában.

Olyan már életem, mint a megaszott fának,
Semmi hasznát nem érzem ennek is az áldott napnak
Mert magva szakadott immár, s lelked az árvaságnak
Bocsátotta, bubátnak.

Pünköstitben a szép rózsák, kertekben virágoznak,
Mezőkben a violák gyengédeden illatoznak,
Tengeri bumnak pediglen habot akkor hajtanak,
Akkor többülnek s áradnak.

Oly kár üté fejemet, ki holtomig tántorgat,
Oly seb éré szívemet, ki utolsó óráig tart,
Gyámoltalan vén fejemet, mint akit a farkas megmárt,
Kit meg nem vigasztalhat.

Elájulék azonnal; jaj szerelmes magzatim!
Szültelek volt egyedül, inségbeli gyámolaim,
Mint valami örömtől szemem fénye világa,
Zafir-kőnél szebb istápm.

Urnak sulyos kezei szállának rám véglére,
De ti ország papjai, mit néztek a megholt testre?
Vajjon lehet-e valaki, ki ennek örülhetne,
Hogy elaludt a moizesse?

Siratni inkább méltó az ily drága vén jámbort,
Aki igaz hallgató, szánja az ilyen örállót,
Lehet is minden halandó, de ilyen kegyes pásztort
Nem mindenik atya tartott.

Debreczennek utczái, sírjátok sorsotokon,
Szemetek ékességi nem járnak [!] már sorotokon
Már egy jövevény sem kérdi: hogyha Lukács pap otthon
És ha egészségben vagyon?

Erdei zöldellő fák, mezei virágokkal,
Bánkódjakot violák, illatozó szagokkal,
Koszorúk és bokréták árnyékos borostyánnal,
Hervadjatok hamarsággal.

Bővön az hol sírni kell, nem szükség ott a cifra,
Nem érzi az holt ember, micsoda szagu a rózsá,
Nem kell immár ennek többször illatos majoránna,
Sem liliom virágszála.

Reggeli szép harmatok, szünjete meg most ti is,
Ne sarjazzék a fű is, hadd száradjon meg a föld is,
Hogy minden szív most csak zokog, hadd bizonyítsák ők is,
Hadd aszszon meg a pázsit is.

Ezekkel egyetemben vének ifjak gyermekek,
Szolga, szolgáló renden lévő árva és özvegyek,
Kik nem az érdemekben, de csak a Krisztusban bíztok,
És hit által idvezültök:

Zengő szavu pásztorát a nyájnak sirassátok,
Igaz magyarázóját szent írásnak ohajtsátok,
Bus szivek vidámitóját, ha nem kősziklák vagytok,
Velem együtt sirassátok.

Ime minket már elhagysz, hangos szavu gyámolunk,
Vigasztalást már nem adsz, mikor nyavalyában forgunk,
Mint menydörgő nem rivogatsz, hogy ha megtántorodunk,
Vagy ha a bűnre hanyatlunk.

Nem mondhatjuk, úgy vagy, hogy eleget nem éltél,
Mert itt a sovány földön tündöklő vénséget értél,
De mi reánk nézve bizony még nagy szép időt élnél,
Hogy ha váltságos lehetnél.

Utolsó tanításra mikor köztünk felállál,
Ez nekünk a gyászruhánk, hogy ily hirtelen meghalál,
Szép nyájadtól kegyes atya csak el nem bucsuzhattál,
Mint szent Ilyés csak elmulál.

Sebes szív vigasztalni kegyes beszédű valál,
Emberekkel mulatni szelid erkölcsöt tartottál,
A bűnt pedig megfeddeni, kit miben tapasztaltál,
Menydörgőképen kész vóltál.

Minap Hodász így sira Lukács papunk halálán,
A jó pásztort soba[j]ltja, hogy elvitte a madarász;
Sok jó szerencsét kíván, esztendőnek forgásán,
Minden jóknak végső napján.

A 31 szakaszból álló terjengős ének első 30 strófájának versfőiből a következő név tűnik elő: IOANNES SMIGMATOPOEUS DEBREZINUS, ami Debreceni Szappanos Jánost jelent. (Neve semmiféle debreceni történeti és irodalomtörténeti kézikönyvben nem található.) Az utolsó strófából kiolvashatólag ez a Szappanos János hodászi (Szatmár m.) prédikátor volt, s így kettős minőségben — mint debreceni születésű hodászi prédikátor — kesergett Lukács pap fölött.

Szappanos János neve új név a régi magyar irodalom történetében. „Lukács pap éneke” — a 17. századi kollégiumi diákköltészet, a „lugubris tónus” egyik jellemző terméke — nem önmagában ad szerzőjének irodalomtörténeti érdeket, hanem csupán azon szerepnél fogva, melyet a vers 21-dik strófája kölcsönöz neki, mint láttuk: Bod Pétertől Köleseyig...

És itt meg kell jegyezni, hogy Kölcsény bírálatának csattanója, a kántor-verstördék, nemcsak Berzsényi rimes költeményei ellen irányul; a kritikus Debrecen felé is céloz. Köztudomású (maguk a debreceni monográfusok mutatták ki legrészletesebben), hogy Kölcsény, aki tizenhárom évig nevelkedett a debreceni kollégiumban, „kora ifjúságától haláláig ellenszenvet érzett... a kedélyét lenyűgöző iskolai pedantériával”¹³ szemben. Bármennyit köszönhet is ottani mélyreható tanulmányainak és az Alma Mater jellemformáló szerepének, Debrecen iránt érzett fanyar ellenszenvé mindvégig megmarad, s a várost később is „szenvedése helyének” nevezi. Ez az érzelmi elfogultsága több munkájában megnyilatkozik, kivált az 1810-es években, tehát még elég közel a szomorú diákkorhoz. Ennek legelső példája az *Anti-mondolat*; a nyelvújítás megcsúfolása Debrecenből indult ki, s ő most, Kazinczy lelkes híveként, kíméletlenül támad a debreceni kör és a debreceni grammatikusok ellen. Második szembefordulása: a ridegségig szigorú *Csokonai-bírálat*, amelyben a költő környezetének hatását: az „iskolai” tónust és az alföldi tájszólást kifogásolva közvetve ismét Debrecennel száll szembe. És harmadszor itt: *Berzsényi-bírálatában*, amikor a dunántúli klasszicizáló poétáról szólva, a gúny nyilat — szinte erőszakolt képzettársítással! — ismét debreceni fegyvertárából kölcsönzi.

„Lukács pap éneke” az 1810-es években, Kölcsény kritikájának megírásakor, Debrecen környékén még valamelyes emlékezetben volt. A teljes szöveg primitív tartalma s döcögő rigmusai számunkra is jobban megértetik Berzsényi nagy haragját.

KERESZTURY DEZSŐ:

A HALLGATÓ ARANY*

I.

Arany Jánost férfiévei derekán korának magyar vezetőrétegei nemzeti klasszikusnak ismerték el, s a dicsőség és elismerés fényével körülvéve, példaadó költői nagyságként ünnepelték. A hatvanas évek közepétől kezdve élete végéig a nyilvánosság előtt mégis jóformán teljesen hallgat a költő.

Közéleti elismerésének bizonyítására elég lesz a következőket kiemelni: 1865-ben, 48 éves korában a Magyar Tudományos Akadémia titoknokának választják igen megtisztelő körülmények között; 1867-ben, mint a magyar nemzeti költészet legnagyobb élő képviselőjére, rákényszerítik az egykorú közélet egyik legnagyobb kitüntetését, a Szent István-rendet; 1873-ban másodszor, 1880-ban harmadszor kapja meg az Akadémia nagyjutalmát; 1875-ben Trefort miniszter neki ajánlja fel az egyetem magyar tanszékét, s ugyanebben az évben az irodalmi ellenzéket és fiatalságot megszervezni hivatott Petőfi-Társaság is tiszteleti tagjának választja meg. 1878-ban, mikor a Káposos könyv néhány remeke a nyilvánosság elé kerül, az egész ország üdvözli megszólalását; az egyetemi ifjúság ezüstkoszorúval ünnepli. Halálakor a részvétüket kifejező előkelőségek élén a király és királyné áll; az Akadémia oszlopcsarnokából dízsírhelyre temetik, s szobrára egy év alatt 70 000 forint gyűlik össze. A hír és dicsőség mellől az anyagi elismerés sem hiányzik. Akadémiai fizetése biztosítja megélhetését; mellékjövedelmei lehetővé teszik, hogy 1870-ben visszautasítsa a neki szánt nemzeti ajándékot s 76-tól kezdve, amikor helyettes veszi át munkája nagyrészét, ne vegye fel

¹³ Ld. Molnár Pál: Kölcsény és Debrecen, (Debreceni Szemle 1939, 164—167, 1.)

* Egy munkaközösségi vitaelőadás vázlata.

főtitkári fizetését, hogy szép alapítványokat tegyen, hogy ingatlanokat s részvényeket: oly vagyont szerezzen, melynek értékét halálakor hivatalosan 110 000 forintba becsülik.

Hogy irodalmi, költői megnyilatkozásai ebben az időben lényegileg egyértelműek a hallgatással, annak bizonyítására szintén elégségesnek látszik csupán a legfontosabb idevágó adatok felsorolása. 1864-ben jelenik meg a *Buda halála*, Arany második virágkorának legterjedelmesebb költői alkotása; első része annak a hun trilógiának, amely mindvégig terv s töredék maradt. 1867-ben megjelennek *Összes költeményei*: addigi munkájának záróköve; második kiadásuk 72-ben jelenik meg, s mintha ez pezsdítené meg alkotókedvét: 73-ban kiadja *Bolond Istók* II. énekét, egy töredék félbenmaradt folytatását. 1877-ben Greguss teszi közzé a balladák magyarázatos kiadását. 77–78-ban egy tucatnyi válik ismeretessé az *Őszikék* darabjaiból. A 79-ben megjelenő *Prózaí Dolgozatok* régi munkákat tartalmaz, s régi adósságot törleszt az ugyancsak 79-ben megjelenő *Toldi Szerelme* is. 80-ban nyomják ki a hetvenes évek derekán készült *Aristophanes-fordításokat* s *Toldit* Lehr magyarázataival. Mindez persze nem öregkori munkáinak összessége. Írt kilétét nagyrészt egészen elburkoló álneveken vagy névtelenül számos apró cikket, hozzászólást, „tücsköt és bogarat“ is nyelvészeti kérdésekről; maradtak ránk verses töredékei, „mondacs“-ai; újra elővette, folytatgatta töredékeit; s legfőképpen ránk hagyta a Kapcsos könyv darabjainak azt a részét, amely csak halála után, műveinek első viszonylag teljes kiadásában (84–85) látott napvilágot.

Öregkora tehát semmiképpen sem terméketlensége miatt néma. Hallgatásának más okai vannak.

II.

A közkeletű magyarázatok közül talán legtöbbször emlegették azt, amely Arany elnémulásának főokát személyi, családi bajokban keresi: lányának, Juliskának 1865-ben bekövetkezett halálában; elszaporodó családi izgalmakban; Tompának, ifjúsága utolsó kedves költőtársának pusztulásában (68). E magyarázatban van némi igazság: Arany kedélyéletében igen nagy szerepük volt a családi, baráti érzéseknek. Nem tartozott a könnyen fodrozódó s hamar elsímuló természetek közé, s különösen a fájdalom érzéseit tudta nagyon sokáig hordozni, ápolni magában: azért is nevezte magát „fájdívirág“-nak. A családiasság, barátságkultusz odatartozott a korszak s a nagy példa: Petőfi jelentős, magyhatású irodalmi s élettémái közé is. De a magyarázat mégsem meggyőző. Arany nagyobb fájdalmakon, válságokon és megrázkódtatásokon is úrrá lett (1848 összeomlása, Petőfi elveszése, stb.). A 64 utániakat is kiheveri egy-két év alatt s unokájában például talál is vigasztalást.

A második magyarázat a költő betegességével, gyakori kimerültségével érvel, s az előbbinél nyilván nagyobb súllyal. Arany öreg szülők későn jött gyermeke volt; gyenge fizikuma miatt adták a tudományokra; szeme hamar megromlott; könnyen meghűlt, gyakori heves fejfájás, fülzúgás, hurut kínoztá; ötvenéves korára egyre erősödő vese- és epebaj vette elő, annyira, hogy ő, aki alig mozdult ki lakóhelyéről, egy évtizeden át évente kényelmetlen és költséges utazást tett, hogy Karlsbadban kezeltesse magát. Testi bajához hozzájárult kedélyének nehéz, borulatra hajlamos természete. Néha már-már a kedélybetegség örvényébe sodródott. Ihletének forrásai — amint ez más költőknél is előfordul — hónapokra, sőt évekre elszaposodtak vagy eldugultak, s alkotókészségének ezek a kihagyásai még csak növelték kedélyének depresszióit. Utolsó éveiben annyira megromlott egészsége, hogy orvosai hónapokra eltöltötták mindennemű szellemi munkától. De ez a magyarázat sem elégíti ki teljesen. Végül is: nem volt másfél évtizeden át állandóan beteg,

s rengeteget dolgozott is. Kedélyzavaraiból meg éppen az állandó munka, a „nulla dies sine linea“ sokszor ismételt gyakorlata vezette ki; ezt ajánlja gyógyszerül a rokon-bajról panaszkodó Tompának is. S harmadik virágkora nem is termékellen sem mennyiségi, sem minőségi szempontból.

Az említett két magyarázatot különben teljesen kétségessé teszi a harmadik: e szerint Arany erejét éppen a sok munka, a lélektelen adminisztráció emésztette fel. Ebben is van sok igazság; a költő évekig valóban több ember munkáját végezte a második virágkorát élő s rendkívül sokrétűen tevékeny Akadémián. A szokásos titkári teendők mellett a palota építtetésével, felszerelésével, az Akadémia egyre növekvő kiadványsorozataival kapcsolatos adminisztratív teendők ellátásával is őt bízták meg, és — ahogy panaszolta — még a látogatók kalauzolásának, a temetések rendezésének gondja is az övé volt. S mindezt kellő számú segéderő nélkül végezte. De azért ez a magyarázat sem teljesen meggyőző. Végzett Arany már ehhez hasonló terjedelmű munkát máskor is, s mégis jutott ideje költői terveire. Amennyivel fiatalabb volt ő, annyival nyilván unalmasabb, kicsinyesebb és kedveletlenítőbb a szalontai jegyző s a pesti szerkesztő elfoglaltsága. De meg hamarosan szabaddulhatott volna is a munka leginkább fárasztó, technikai részétől: amikor határozottan bejelentette lemondási szándékát, az Akadémia vezetősége készséggel gondoskodott helyettesítéséről s ugyanakkor, amikor Aranynál sokkal jelentéktlenebb tagoknak adott vagy szerzett szabadságot, utisegélyt, Aranynak is nyilván megadta volna a kívánt könnyítéseket. S a költő életét nem is foglalta le teljesen az adminisztráció: szabadidejét állandó élénk szellemi munkával töltötte; csak éppen hogy ez a munka: olvasás, fordítás, rébusz, vagy verses kiejtési szabály készítése volt — egyszóval: „unalomfűző“, ahogy a költő maga is nevezte.

Lelki fájdalom, testi- és kedélybetegség, erős hivatali elfoglaltság nem elégséges magyarázata tehát a magas polcra állított nemzeti klasszikus hallgatásának. Két előző virágkora azt bizonyítja, hogy óriások munkájára képes, ha célját s értelmét látja, s ha azonos azzal a feladatkörrel, amelyet el kell látnia. Hallgatásának végső magyarázatát ezen a területen kell keresnünk.

III.

Amikor a nagykőrösi tanár-költő 1858—59-ben nagy tisztességgel megválasztott és széket foglalt tagja lett az Akadémiának, nemcsak dísz kapott, hanem kötelezettséget is. A kötelekek, amelyek a példaadó nemzeti intézményhez fűzték, egyre sűrűbbek lettek. A Kisfaludy-Társaság igazgatója még csak a külső körön futó bolygó, a titkár azonban már intézkedő szerve, 65—67-ben, a holtbeteg Dessewffy, a nagypolitikába merült Eötvös és Csengery helyett szíve, mindenképpen azonban foglya az Akadémiának. Aki szereti az apró jelképeket, Arany 67-ben történt beköltözését a palotába e fogságbaesés jelképes kifejezésének is tekintheti: a költő élete végéig csak apróbb-nagyobb kirándulások s nyaralások idejére hagyta el börtönét; abban is halt meg.

A fogságot önként vállalta; ezen nincs mit vitatkozni. Hogy mi az, amire vállalkozik, aggályos, körültekintő természetével jól látta. Nem tudta persze s nem is nagyon tudhatta, mivé fejlődik majd az évek folyamán a hivatal, amelyet, mondhatni, kizárólag megélhetési okokból fogadott el. Arany élete nagyobb felében szegény ember volt, akiből azonban hiányzott a romantikus költő-elképzelések „cigány vér“-e. Mindenképpen arra igyekezett, hogy családja s maga anyagi létét polgári keretek közt s a polgárerény tisztaságával biztosítsa. Láthatta s tapasztalatból is tudhatta, mit jelent a kibontakozó kapitalizmus világában a pénznek való kiszolgáltatottság; mit jelent különösen annak, aki tolla után kénytelen élni, holott mindennél többre tartja az írás hitelét, tisztaságát: azt az írói erkölcsöt, amelyet Petőfi teste-

sítt meg előtte. A maga természetének megfelelő megoldást körülbelül így fogalmazhatta meg: az ember éljen meg hivatali munkájából, hogy a költő független lehessen. Azért vállalta a „biztos” titkárságot a bizonytalanná lett szerkesztőség helyett, mert — mint sógorának 1865-ben írta — „még vagy két évig fönn kellene tartani magamat Pesten”. Persze rá kellett jönnie, hogy hivatal és költészet bonyolultabb szálakkal is kapcsolódik egymáshoz, mint az anyagi kényszerűség. A nagy költőre, a derék emberre, hű barátokra s a minta-tisztviselőre annak a körnek is szüksége volt, amely Deák vezérletével akkoriban készült valamilyen megoldást találni a kiegyezésre. A baráti kedvesség, együttműködés, segítség, szövetség sokkal erősebb bilincs lehet az anyagiaknál és a hivataliaknál, különösen az Aranyéhoz hasonló jellemek esetében. Fogollyá tette őt az Akadémián a barátok unszoló marasztalása is: az, hogy szükség volt rá. Jó példa erre a Széchenyi-óda keletkezése. Csak hosszas rábeszélésre s végül is azért vállalta, mert különben „egész akadémiái léte kockán forog”, s a kész költeményt, a valószínűleg megfelelően, hideg, mesterkéltné, virtuóz feladat-műnek tartotta. Az Őszikéket pedig köztudomás szerint akkor írta — magában és titokban —, amikor végre nem érezte magán a kötelesség jármát s a nyilvánosság figyelő szemét, tehát amikor, ha csupán a magányban is, de szabadnak tudhatta magát.

Arany nem volt otthon az Akadémián. Nem azokra a finomabb, bár művészi hitelükkel dokumentumként is jelentős utalásokra gondolok elsősorban, ha bizonyítékokat keresek erre, amelyeket költeményeiben találhatunk, nem az olyanféle megdöbbenő számadásokra, mint: „pályám bére egefő, mint Nessus vére”, hanem konkrét nyilatkozatokra és tényekre. Nyilván nemcsak túlszerénységből mondta azonnal megválasztásakor, hogy megbízását „csak ideiglenesnek” tekinti; s az a pontos mondat, amellyel sógora előtt jellemezte helyzetét 65-ben: „Bizonyos, hogy nem viszem soká, vagy, ha viszem, akkor ez lesz minden foglalkozásom”, ezentúl szinte évről-évre visszatér valamilyen nyilatkozatában. Ugyanígy tér vissza újra meg újra lemondási szándékának emlegetése. Ki akarna szabadulni a „kalit”-ből; valahol vidéken, Szalontán, s másutt is, keresi azt a kisedd hajlékot, ahova megbújhatna, ő, akire barátok s közvélemény egyaránt a közélet vezető szerepeit tukmálnák. 76-ban végre nem bírja tovább. S hogy nem neki volt szüksége az Akadémiára, hanem annak reá, mi sem bizonyítja jobban, minthogy nem engedik el: kiválásával a konstrukció egyik tartóoszlopát veszítene el. S éppen itt tapinthatunk rá arra, hogy rossz-érzésének főoka nem azokban a kisebb-nagyobb sérelmekben keresendő, amelyek főként titkársága első éveiben érték, amelyeket apró szösszenetekben elfüstölgött, s amelyeket az Akadémia vezetősége jóvátett. Nem is csak a sok munkában: hiszen a főtítkári cím ellen is kapálódzott s a ráerőltetett címzetes megtiszteltetést is letette 79-ben. „Több az, mint hivatal”, írta megválasztásakor Tompa, s ő egyre inkább elidegenedett attól, ami az állásban több volt, mint hivatal; az Akadémiának viszont főként erre a „több”-re volt szüksége. Hivatal és hivatás ellentmondásának ezt a folyton élesedő válságát kell tehát az objektív társadalmi szempontok felhasználásával megvizsgálnunk.

Nem ez az ideje és helye annak, hogy a kiegyezés általános történelmi értékelését elvégezzük; utalnunk kell azonban néhány összetevőjére: azokra, amelyek Arany életében és művében lényeges tényezők voltak. A költő, ha látta is az új konstrukció gazdasági és társadalmi mozgatóerőit, érdeklődése s iskolázottsága szerint főként mégis a politikai és kulturális kérdéseket figyelte, ezeket is különösképpen erős nemzeti érzésével. Tudta, hogy a kiegyezés csupán modus vivendi, fedszerkezet, telve a valóság súlyos ellentmondásaival; de mindinkább látnia kellett, hogy a helyzetet hosszú lejáratra sikerült stabilizálniok a kiegyezést létrehozó és fenntartó hatalmaknak: a magyar és az osztrák magyfeudalizmus és nagypolgárság szövetségének

a legyűrt forradalmi erők ellen. Magyar részről a kiegyezés ára a nemzeti önállóság gazdasági, katonai és külpolitikai területeinek elvi és gyakorlati feladása, osztrák részről az abszolutizmus egység-szervezet és a monarchikus abszolutizmus fegyelmének lazítása s a magyar nemzeti reprezentáció kifejlesztésének engedélyezése, — mindkét részről azonban a politikai és társadalmi forradalom erőinek teljes felszámolása, vagy hasznosítása volt.

Az Akadémia a kiegyezés Magyarországnak egyik példaszzerű intézménye. Az uralkodó társadalom-szerkezet, a „területek felosztása“ ennek összetételében is jól felismerhető: a vezetést a főúri, főpapi rétegek tartják kézben, s kiegészülnek a nagypolgárságnak, az értelmiségi középnemességnek és polgárságnak inkább az adminisztrációt s a tudományos részletmunkát végző képviselőivel. Az Akadémia egyik legfontosabb feladatának tekinti a nemzeti reprezentáció szolgálatát. Palotájának megépítését a „nemzet közügyé“nek tekinti, s az adakozás, munkavállalás valóságos nemzeti mozgalmát tudja erre a célra, de meg anyagi alapjainak megteremtésére is mozgósítani. Címéből hangsúlyozottan hiányzik a más akadémiáknál szinte kötelező „királyi“ jelző. Szerkezetében, munkaköreinek kijelölésében a humanioráké, ezeken belül is a *„nemzeti tárgyaké“*: magyar nyelvészeté, történelemé, irodalomé a döntő súly. A nyolcvanas évekre ugyan egész világosan kialakul már az „öncélú, tiszta tudomány“-nak a kapitalizmus válságkorszakára annyira jellemző koncepciója, Arany titkársága idején azonban még igen elevenek a politikai élet behatásai is. Az osztályok élénk kapcsolatban állnak a társadalommal; az Akadémia széleskörű ismeretterjesztő s könyvkiadói tevékenysége ekkor bontakozik ki. Amíg a Deák-párt emberei a szóvivők, az Akadémia sokat megőriz ha nem is 48, de legalább 60—61 igényeiből; a nemzeti politika erőit azonban felbonthatatlanul összekapcsolja a királyhűséggel: az uralkodó pár is adakozik az Akadémia céljaira s mindkettőjük mellszobrára ott áll a palota díszes helyén. A köznemesség befolyása, negyvennyolc népies hagyományai s emlékei a közvéleményben még elég erősek arra, hogy a kiegyezés ideológiai felépítményének jellemzésében a „nemzeti“ főjelzőt a „népi“-vel minősítsék. Nyilvánvaló, hogy az ilyen módon létrejött „népi-nemzeti“ s konzervatívan klasszikus szerkezetben nélkülözhetetlen szükség van a hiteles népi-fi, a mélyen nemzeti érzésű s klasszikussá fejlett tudású példa-költőre.

De Arany nem értett egyet a kiegyezéssel; a 60 körül kialakult konstrukciót belátásával, kételkedő fáradtságával ha üdvözölni nem is, de jó lélekkel vállalni tudta; 67 azonban, különösen akkor, amikor egyre inkább kénytelen volt mély fekélyeit hazug mázzal kendőzni, még csak megnyugtatóni sem tudta, nemhogy kielégíteni, vagy talán lángra is gyújtani. Milyen lehetőségeket kínált tehát neki az adott helyzet?

Vállalhatta volna a nemzeti klasszikus reprezentáló közéleti szerepét. Nagyon sokan a hivatal és közvélemény emberei közül ezt várták is tőle, ennek kereteit, lépcsőfokait készítették neki: lehetett volna képviselő, egyetemi tanár, kaphatott volna bármit, ami rang a kiegyezéskori Magyarországon költőnek járhatott, lehetett volna a kor ódaköltője, ünnepelt ünneplője. De Arany számára ember és költő egy volt s amit erkölce elutasított, arról ódát írni nem tudott. Erkölcsi, szellemi, költői függetlensége érdekében mindent elkövetett. A baráti s közéleti erőszakkal rátkmált Szt. István-rendet a botrány elkerülése végett fogadta csak el s oly feltétellel, hogy sem meg nem köszöni, sem nem viseli. Képviselőséget, egyetemi tanárságot, minden nem szigorúan hivatalával járó közszereplést elhárított magától, visszautasította a nemzeti ajándékot, a felajánlott hivatali sine curát; mindent, amiért művekké, pontosabban: megrendelt művekkel tartoznék fizetni. A konformizmus megoldása tehát nem volt az övé. De nem vállalkozott többé az akadémikus irodalomszervező szakmailag zártabb szerepére sem. Hogy volna rá képessége, megmutatta lapszerkesztő korában, amikor dal fogytán „éneklobból énektanár“ lett. Csakhogy a költőt, aki Petőfitől tanult költő-

pedagógiát s magát mégis költőnek, énekesnek tartotta mindenek felett, nem eléghette ki a tanáros szakmai elemzés és irodalmi kertészkedés. A „népi költő” petőfies eszményét ugyan a „nemzet költője”-nek elvontabb eszményével helyettesítette, de távol volt minden olyan elképzeléstől, amely az irodalmat önmaga kedvéért, a nép s a kor nagy kérdéseitől elszigetelve kívánta művelni; érdeklődését a politika nagy kérdései iránt még akkor is megőrizte, amikor már végképpen elundorodott az aktuális magyar- és világpolitika napi taktikáinak egyre züllőttebb erkölcselenségétől. Az akadémikus irodalmi praeceptor szerepét tehát átengedte Gyulainak.

Elvben elképzelhető az a másik megoldás is, hogy kitör a köréje záruló gyűrűből, hogy ellenzékbe vonul, nyíltan szembeszegül a kiegyezés politikájával. Ehhez azonban más természet és más társadalmi s politikai háttér kellett volna. Arany csatlakozhatott volna egy mozgalomhoz, amelynek szolgálatába állhatott volna, mint 48-ban, a szabadságharc balszárnyához. Ha lett volna ilyen mozgalom! De a kiegyezés megszervezőinek sikerült egyelőre minden komolyan számbavehető ellenzéki erőt semlegesíteni. Különösen így van ez az irodalom területén, ahol a petőfieskedők elvégezték már ennek a semlegesítő munkának oroszlánrészét, olyannyira, hogy maga Arany is füttykést és dorongot javasolt ellenük. Petőfi örökségének ezeknél jobb őrzője volt Gyulai s az ő köre. Komolyabb ellenzéki csoportosulások csak a 70-es–80-as években kezdődnek, egyelőre akkor is még inkább írói mérkőzések szakmai belügyeként, komoly tömegbázis s hatalmi háttér nélkül. Addigra pedig Gyulai vitáinak folyományaként a túlérzékeny s magányába zárkózó Arany megkapja azokat a tüskéket és nyilakat, amelyek érzelmileg is elszigetelik a fiataloktól. Érthető tehát, hogy a költő nem tudott kivonulni abba a társadalomba, amelyben csak kiégettség, közöny, züllött hazafiság s frázisforradalmiság várta s amelyben a kor igazi problémáit — igazi fiatalok híján — kortársai közül szinte még mindig ő közelíti meg költői eszközökkel legjobban.

Maradt tehát a harmadik megoldás: a hivatalnok-főtítkár munkába temetkezik s a költő hallgat. Van valami félelmetes, kísérteties abban, ahogy ez az óriás szellem pedáns kishivatalnoknak álcázza magát: Akakievics Akakinak, akinek történetét ő fordította magyarra s akinek nevét használta is néha álnévül. Nem volt hajlandó kora dicsőítőjének fellépni, s ezt aligha mondhatta meg barátainak és pártfogóinak: lázas tevékenységbe, beteges testi és lelki állapotokba húzódtott hát vissza az igazi próbák, a művek elől, amelyekben úgyszólván kiderült volna a hazugság. Elhárította a könnyítéseket; régi, nyakára nőtt s kihűlt terveit vette újra meg újra elő, némi mentésként, ha költeményeket kértek rajta számon; ami forrt benn, annak csak egy-egy buboréka szállt fel s pattant el a felszínen apró sóhajokban, szésszennetekben. Pedig nem vénája apadt ki. Erdemes ebből a szempontból is különös figyelemmel elolvasni a *Bolond Isidor* 1872-ben készült, abbahagyott remek II. énekét. Nem is tudott elnémulni teljesen.

Jellemző azonban, hogy amikor újra a költészethez fordul, a személyét elleplező fordítás területét választja ki a megszólalásra: Aristophanest költi újra, filológus pontosságú költőiséggel. Ebben a szerepben olyan felszabadultan s otthonosan mozog, hogy fordítási irodalmunknak egyik legnehezebb s legterjedelmesebb feladatát virtuóz könnyedséggel példátlanul rövid idő alatt oldja meg. Az Őszikék keletkezésének külső körülményei eléggé ismeretesek. Ezt az újra csak „magán időtöltésül” kezdett, s a nyilvánosság — még a családi és baráti nyilvánosság elől is! — gondosan elrejtett gazdag költői munkát máig sem értékelték teljes egészében: kényes, túlfinomult virágok melegházi tenyészeként él az emberek tudatában, s csak néhány általánosságban maradó utalás történt modernségére, a fejlődést kifejező s szolgáló elemeire. Nem itt a helye, hogy az irodalomtörténetnek ezt a tartozását

kiegyenlítsük. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Arany e kései, rejtett virágkorában ott van a valóságot költői hitellel tükröztető realizmus mellett a Petőfihez való hűség is. Amaz a kapitalizmus sivatagi személytelenségében, kiégettségében és mechanizálódottságában magáramaradt nagyvárosi ember árvaságát, a rendszer s a belőle kihullottak züllöttségét vagy elesettségét s az épülő Pest arcán mégis csak feltűnő csinosodást mutatja meg, emez biztosítja s elmélyíti Aranynak a néphez való hűségét mind politikai eszményeiben, mind költői eszközeiben. Egyetlen olyan öregkori műve, amelyen érezhető hivatalának és közéleti szerepének hatása: a *Toldi Szerelmé*-nek a hetvenes évek második felében lassan, megszakításokkal készült második fele. Ez a költőnek talán leginkább feladatszerű s leginkább a részletek virtuóizálásával s nem az egész sodrával és hitelével ható alkotása.

A nemzeti költő dicsőségével körülvevett s magas hivatali lépesőre állított Arany hallgatásának okozója tehát csak kis részben a bánat, a betegség s a túlságos elfoglaltság. A lényeges ok társadalmi-politikai feladatkörének, szerepének és a kiegyezési korszak változásaival együtt változni nem tudó meggyőződésének mély ellentmondása. Arany a kiegyezéskori társadalom rothadtsága közepette is megmaradt Habsburg-ellenesnek, és megőrizte a nép és Petőfi iránti hűségét.

ZÖLDHELYI ZSUZSANNA:

PETŐFI VERSEI A „GYELO“ C. OROSZ DEMOKRATIKUS FOLYÓIRATBAN

Oroszországban a múlt század 50-es éveiben jelentek meg az első Petőfi-fordítások, melyeket a 60-as, 70-es években már egyre több követett. Ennek okát a magyar és az orosz politikai viszonyok hasonlóságában kell keresnünk. Oroszországban a 60-as években, Magyarországon a 40-es években készen állottak az erők a polgárosodást gátló feudalizmus elsöprésére, de Oroszországban, mint ezt V. I. Lenin kimutatta, ez a forradalmi helyzet nem ment át forradalomba. Sem Magyarországon a 40-es, sem Oroszországban a 60-as években nem volt fejlett munkásosztály. Ennek következtében, mint ahogy erre Révai elvtárs rámutat, „...a liberalizmus és demokraták elválása nem a burzsoázia és a munkásosztály ellentétének talaján ment végbe, hanem annak a forradalmi demokratizmusnak formájában, amely már nem volt polgári, de még nem volt szocialista sem...“¹

A történelmi és társadalmi helyzet ilyen hasonlósága miatt nagyon sok rokonságot találhatunk Petőfinek, és az orosz forradalmi demokrata költőknek, de leginkább a nagy orosz költőnek, Nyekraszovnak költészete között. Nem feladatom most ennek a kérdésnek részletes tárgyalása, mindössze arra a tartalmi és formai hasonlóságra kívánom felhívni a figyelmet, amely a nemesség ábrázolásában (Petőfi: *A magyar nemes*, Nyekraszov: *A nemes*, részlet a *Ki él boldogan Oroszországban* c. nagy költeményből), a nincstelen városi lakosság rajzolásában (Petőfi: *Az apostol*, *A vándorlegény*, Nyekraszov: *Az időjárásról* stb.), esztétikai elveik kifejezésében (Petőfi: *A XIX. sz. költői*, Nyekraszov: *A költő és a honpolgár*) és a népdalforma használatában mutatkozik.

Arra, hogy a forradalmi demokrata költők feje, Nyekraszov olvasta Petőfit, a következő bizonyítékunk van: *Az Összehasonlító Irodalomtörténeti*

¹ Révai József: Petőfi Sándor.

Lapok c. folyóirat 1877. évi 3. száma hírt ad arról, hogy Sarapov Szergioff. orosz emigráns mérnök, kit Kecskeméten internáltak, magyar irodalmi művek oroszra fordításával kezdett foglalkozni. Ezzel kapcsolatban a *Közlöny* c. lap közli Sarapov levelét, melyből kiderül, hogy már régebben is fordított magyar irodalmi alkotásokat, többek között Petőfi-verseket.² Mikor Nyekraszov elolvasta az *Egy gondolat bánt engemet* c. Petőfi-vers fordítását, lelkesen gratulált Sarapovnak.

Révai elvtárs fentemlített cikkében rámutatott arra, hogy Petőfi népszerűsége és fokozódó ismerete a Szovjetunióban éppen a múlt századi orosz és magyar demokratikus mozgalmak, a Nyekraszov és Petőfi közötti mély társadalmi és lelki rokonság megérzésén és megértésén épül. Hozzátehetjük, hogy ennek a rokonságnak a „megérzésén és megértésén” épült Petőfi népszerűsége a 70-es évek orosz forradalmi demokrata sajtójában is.

Az alábbiakban a forradalmi demokrata sajtóban megjelent Petőfi-versek kérdésének egy részletét kívánjuk ismertetni: a *Gyelo* c. folyóiratban 1872–73-ban megjelent verseket és azt a harcot, melyet a cenzúra ellenük vívott.

Nem véletlen, hogy éppen a 60-as évek forradalmi demokrata hagyományait folytató folyóirat szentelt fontos helyet Petőfi verseinek. Kiadója Sulgin, tényleges kiadója Blagoszvetlov, akik előzőleg a *Ruszkoje Szlovo* című forradalmi demokrata folyóirat munkatársai voltak. A *Gyelo* azonban csak nehezen teljesíthette hivatását: a minden folyóiratot felülvizsgáló cenzoron kívül a *Gyelo* anyagát még külön előzetes cenzori bizottság is ellenőrizte. Jellemző például, hogy az első szám 48 nyomtatott oldalából a cenzúra 22-öt kihúzott. Ennek ellenére minden szám anyaga megmutatta a folyóirat valódi törekvését: az itt megjelenő cikkek az 1861-ben „felszabadított” parasztság nehéz sorsával, a nyugati munkásmozgalom eseményeivel ismertetik meg a közönséget. A lap főcélkitűzése annak megmutatása, hogy a tömegek hiába várnak a cártól felszabadulást, csak saját maguk vívhatják ki szabadságukat.

Ebben a folyóiratban jelenik meg Petőfi számos verse, legtöbbször Alekszander Konsztantinovics Seller (írói álnéven A. Mihajlov, vagy A. S.) fordításában. A. K. Seller (1838–1900) kispolgári radikális író. Regényei („Rothadt mocsarak”, „Supov élete”, „Erdőt vágnak, röpködnek a szilánkok”) rendkívül népszerűek voltak a 70-es évek orosz ifjúsága körében és hozzájárultak az ifjaknál megnyilvánuló kritikaj magatartás kialakításához.

Az alábbiakban felsorolom azokat a Petőfi-verseket, melyeknek fordításai a *Gyelo* c. folyóiratban 1872–73-ban megjelentek:

1872. júliusi számban: 1. Téli este, 2. Szomorú éj.

1872. augusztusában: 1. Rongyos vitézek, 2. Magyar vagyok, 3. A magyar ifjakkak, 4. A vándorlegény, 5. Őszi éj, 6. Három fiú, 7. Farkasok dala, 8. Pató Pál.

Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a *Rongyos vitézek* c. vers, melyben Petőfi verseiről, mint harcosokról beszél, kik a csatában esnek el, egyenes összhangban van a művészi öncélúság ellen harcoló forradalmi demokratáknak, Bjelinszkijnek, Csernüsevszkijnek és a forradalmi demokrácia nagy költőjének, Nyekraszovnak esztétikai elveivel. A *farkasok dala* mellett a *Kutyák dala* nem szerepel, minden bizonnyal a cenzúra húzása miatt.

A következő — szeptemberi — számban elsősorban három életrajzi vers szerepel: 1. Távolság, 2. István öcsémhez, 3. Fölszedtem sátorfámat, továbbá 4. Alacsony kis ház, 5. Újnan visszajött a régi baj, 6. Pinty úrfi.

1873. februári szám: 1. Szilveszter éje 1847-ben, 2. Minden virágnak, 3. Itt bent vagyok a férfikor nyarában, 4. A jó tanító, 5. Karácsonkor, 6. Az utolsó ember, 7. Ha az isten.

² Közlöny, 1877. január 25.

Az 1873. áprilisi számnak egész címlapja mutatja, hogy milyen fontos helyet foglalnak el benne Petőfi versei. Egyébként is hű képet ad a folyóirat tendenciájáról ez a címlap:

Gyelo, 1873. április.

Tartalom

Shelley: Fölszabadult Prometheus (Minajev fordítása)
Szakadék fölött (Werner regénye)
Bál (Szlavjanszkij verse)
Hajsza a haszonért (Karazina regénye)
Világos nap (Szlavjanszkij verse)
Nagy Péter előtti nézetek a nők helyzetéről Oroszországban (Scsapov tanulmánya)
Nincs kiút (Sztanjukovics regénye)
A tavaszhoz (Petőfi verseiből) (A. Mihajlov)
Elemi oktatás Svájcban (A. Mihajlov)
A külföld magyarjaihoz (Petőfi verseiből) (A. Mihajlov)
Parasztválasztások (jelenetek) (Naumov)
A vén zászlótartó (Petőfi verseiből) (A. S.)
Kroska Goges (Jamkins)
Dalaim (Petőfi verseiből) (A. S.)
Nyomorultak (Victor Hugo regényéből)
Orosz statisztikai feljegyzések (A. S.)
Hazámban (Petőfi verseiből) (A. S.)

A külföld magyarjaihoz c. vers fordítása és közlése nyilván nem véletlen. A magyar költő szavai időszerűek Oroszországban is, hiszen az orosz arisztokrácia egyes tagjai csak látogatóba, évi jövedelmük felvételére jártak haza, hazájukat Franciaországgal cserélték fel, megvetették az orosz nyelvet, az orosz kultúrát. *Garnszkij gróf feljegyzései* c. satirikus költeményében Nyekraszov is kigúnyolja ezeket az orosz parasztok verejtékéből élő, de oroszul beszélni nem akaró arisztokratákat.

Végül az 1873. júniusi számban a következő három vers olvasható: 1. Véres napokról álmodom, 2. Jövendőlés, 3. Panaszkodám hát.

Amint láthatjuk, a cenzúra adta lehetőségekhez képest a folyóirat a költő forradalmi verseit is közölte.

Az orosz cári cenzúra árgus szemekkel figyelte a *Gyelo* anyagát, és nem hagyta figyelmen kívül a magyar forradalmár költő verseit sem. Természetes is, hogy az a cári kormány, mely a magyar forradalmat leverte, ügyelt arra is, hogy Oroszországba ne juthasson be a forradalom szelleme. A *Gyelo*-ban közölt Petőfi-verseket a cenzúra gyakran megeskönkította.

Az 1872. szeptemberi számban megjelent *Újjonnan visszajött a régi baj* c. versből a következő sorok helyét cenzori pontok jelzik:

S eddig csak írtam, hol van még a tett?
Piros betűk az ünnep napjai,
S így életemnek nincs még ünnepe,
Hogy az legyen, vérem kell ontani.

Megérem-e ezt én? Vagy mielőtt
Rivalgó zaj közt harci paripára
Pattanhatnék föl, tán szép csendesen
Ráfektetnek majd Szentmihály lovára.

A cári cenzúra természetesen nem találta kinyomtatásra alkalmasnak azokat a sorokat, melyekben Petőfi a szabadság kivívásához szükséges harcról beszél.

A *Karácsonkor* c. verset is megcsonkította a cenzor:

Előző szakasz:

De a szegénység énnékem nem fájna,
Ha jó családom régi lombos fája
Úgy állna még, mint áll a hajdanán

Cenzori húzás:

Vész jött a fára, mely azt szétszaggatta,
Egy ág keletre, a másik nyugatra,
S északra a törzs, az öreg szülők.

Ennek a húzásnak semmi értelmét nem látom, a cenzor valószínűleg félreértette a szöveget.

A *Ha az Isten* c. versből az alábbi szakaszok maradtak ki:

De ha ezt nem engedné az Isten,
Kérném akkor, hogy tavasz legyen
Harc tavasza, hol rózsák teremnek,
Véres rózsák, férfikebleken.

S lelkesítve zengjenek a harcok
Csalogányai, a trombiták,
Ott legyenek, s az én szívemből szinte
Nőjön egy halálos vérvirág.

S ha ledőlök ekkor paripámról:
Ajkaimat egy csók zárja be,
A te csókod, te szép szabadság, te
Égi lények legdicsőbbike!

Érthető, hogy a cári elnyomás cenzúrája kihúzta ezeket a sorokat!

Az 1873. februári számban a *Szilveszter éje 1847-ben* c. versből a következő sorokat törölte a cenzor:

Amazoknak a ládaik,
Minekünk szíveink telvék...
Az milyen szegény gazdagság!
Ez milyen gazdag szegénység!

A cári cenzúra szempontjából a szegények és gazdagok éles szembeállítását megengedhetetlen volt.

Végül az 1873. áprilisi számban megjelent *A vén zászlótartó* c. versből a következő húzás történt:

Annyi földet sem mondhat övének,
Melyben egykor koporsója fér meg,
S mégis, mégis viszi lobogóját
Azok előtt, kik a hazát óják.

Ez a csonkítás igen jellemző: a cenzor figyelmét azok a sorok hívják fel, melyekben a költő arról beszél, hogy a vén zászlótartónak nincs *annyi földje* sem, melyben koporsója elférne. Ez vörös posztó a cenzor szemében, hiszen a föld kérdése, melyet az uralkodóosztályok érdekében 1861-ben végrehajtott jobbágyfelszabadítás nem oldott meg, még ezekben az években is a haladó orosz körök figyelmének középpontjában állott.

Utoljára hagytam az orosz cenzúra Petőfi-csonkításainak egy érdekes dokumentumát, egy a Leningrádi Állami Történelmi Levéltárban található cenzori jelentést, melynek itt adom teljes fordítását:

Ülések jegyzőkönyve, 1872. aug. 9.

„*Szvaskovszkij cenzor jelentése a Gyelo folyóirat számára írott »A magyar szabadság harcósának, Petőfi magyar költőnek élete és néhány versének fordítása« c. cikkről.*

Néhány versének kinyomtatását meg lehet engedni, de a költő azt megelőző életrajzának kinyomtatása nélkül. Az életrajz mint a népnek és a nép jogainak tollal és karddal küzdő [harcosát]³ mutatja be. Ennek következtében a versek, melyeket a cikkíró az efféle demokrata ténykedésének dicsőítésével világít meg, egészen más jelleget nyernek, mint önállóan. Ezt a gondolatot hangsúlyozza a fordító és maga az életrajz is.

A cenzor véleménye szerint a következő verseket életrajz nélkül sem lehet leközzölni:

1. A rab. A haza börtönbe zárt harcósának kesergése.
2. Panyó Panni. Egy nő ábrázolása, aki azért vált romlottá, mert anyja megakadályozta, hogy az igaz úton haladjon a szeretett férjével.
3. Mért vagytok én még a világon? A költő nem tartja szükségésnek élni, mert a földön csak „a jónak örökös bukását s a rossznak örök diadalmait“ látta; „így volt ezredév előtt s hogy ezred múltán is ekkép lenni fog.“
4. Világosságot. Igyekezve felfogni az ember létezésének célját a költő azt a gondolatot hangoztatja, hogy a világra azért jöttünk, hogy elpusztuljunk. Felteszi a kérdést, eljön-e az általános boldogság ideje? Általában a vers az emberi létezés céltalanságát mutatja be.

A cenzor véleménye szerint a versekben megnyilvánuló tendencia miatt azok közlésre nem alkalmasak.

Határozat: A költő életrajzát, mint forradalmi tevékenység dicsőítését, verseit, mint tendenciózusokat, nem lehet leközzölni.“

A cenzori jelentésből nem tudjuk meg, ki volt a Petőfi-életrajz írója, és a versek fordítója. Azonban a *Gyelo* folyóirat anyagából következtethetünk erre. A cenzori jelentés *augusztusban* tiltja meg Petőfi életrajzának, és néhány — fent felsorolt — versnek közlését, ugyanakkor azonban megengedi néhány vers megjelenését életrajz nélkül. Ha megnézzük a folyóirat *szeptemberi* számát, azt láthatjuk, hogy az itt megjelenő Petőfi-verseket A. Mihajlov fordította, és ezeknek a verseknek egy része életrajzi tárgyú (Távolból, István öcsémhez, stb.), melyek igen alkalmasak a költő életének illusztrálására. Szemmel láthatólag ezek a versek éppen azok, melyeket a cenzúra közlésre engedett. Ilymódon nyilvánvaló, hogy a le nem nyomtatott életrajz írója és a többi vers fordítója szintén A. Mihajlov. Később, 1878 májusában a *Zsivopisnoje obozrenyje* c. folyóiratban meg is jelenik Mihajlovnak egy *A. Petőfi* c. cikke, és ennek illusztrálására pontosan azokból a versekből idéz, melyek a *Gyelo* 1873. szeptemberi számában megjelentek.

Ez a cenzori jelentés és a csonkítások világosan mutatják, hogy az orosz forradalmi demokraták fegyverként használták mozgalmukban Petőfi verseit, sőt életrajza, aktív tevékenysége is buzdító példaként hatott.

³ A „harcosát“ szóra az olvashatatlan frás miatt csak a szöveg értelméből következtettem.

HARC AZ 1874-ES PETŐFI-KIADÁS KÖRÜL

Havas Adolf Petőfi összes költeményeinek első kötetében (394–95. lap) érdekes összefoglalást ad egy olyan irodalmi eseményről, amelyet a felszabadulás előtti magyar irodalomtörténetírás célzatosan mellőzött. Ez az első szempillantásra csak filológiai jelentős bekezdés a következőképpen hangzik:

„A Petőfi-kiadások történetében nevezetes fordulópont az 1874-i ú. n. „teljes díszkiadás“, melynek rendezésével az Athenaeum Greguss Ágostot bízta meg. E társulat t. i. 1868-ban idősb Emich Gusztáv irodalmi vállalatát átvéve, Petőfi költeményeinek tulajdonosa lett, s elhatározta, hogy a költőnek a mostoha politikai viszonyok miatt addig kéziratban lappangott, vagy megcsönkítva, illetőleg változtatva nyomathatott verseit szintén összegyűjti s egy lehető teljes és díszes kiadásban bocsátja közre. Több évi fáradozás után a kiadás el is készült, de az irodalmi közvélemény oly erősen megtámadta a szerkesztő eljárását — melyről a Beöthy-féle Athenaeumban előre közzétett előszavában számot adott —, hogy az Athenaeum-társulat jónak látta a Greguss által kihagyott költemények, illetve passzusok közül még mielőtt a kiadás forgalomba kerül, igen sokat restituálni. Ezt a restitúciót — mely ha technikai nehézségek nem forogtak volna fenn, talán még teljesebb lett volna — Gyulai Pál végezte, s a kiadás az általa szövegezett és június 25-én kelt előszóval 1874. szeptember 10-én végre megjelent a következő cím alatt: Petőfi Sándor költeményei. Hiteles kéziratok alapján megigazított s hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás, Budapest. Az Athenaeum r. társulat tulajdona. 1874. (4. r. VI. + 758. lap a költő arcképével s 65 illusztrációval).“

Havas a továbbiak során azt is elbeszéli, hogy milyen dinasztia-ellenes és forradalmi verseket hagyott ki, illetőleg csönkített meg Greguss a „törvény nevében“, vagyis inkább politikai okokból.* Azonban Havas pozitívizmusa és politikai opportunizmusa következtében meg sem kísérli feltárni azokat a mélyebb társadalmi és irodalompolitikai okokat, amelyek Petőfi „megcenzúrázását“ előidézték a sajtószabadságot fennen hirdető álliberális Magyarországon. E tekintetben kétségtelenül előrehaladást jelentett Komlós Aladár cikke,¹ amely nyomtatékosan kiemeli és a hírlapi terjedelem korlátai között elég jól dokumentál két fontos szempontot az 1874-es díszkiadással kapcsolatban. Komlós helyesen mutat rá arra, hogy Petőfi verseinek otromba megcsönkítésében nemcsak egyedül Greguss bűnös, „hiszen az ő eljárását az Athenaeum társulat egész vezetősége, s Greguss barátai, a Kisfaludy társaság és Akadémia író előkelőségei is helyeselték.“

Másrészt Komlós ismertetése nyomán kiviláglik az is, milyen buzgón igyekezett takargatni a reakciós vagy liberális irodalomtörténetírásunk ezt a szégyenletes irodalmi összeesküvést legnagyobb költőnk hagyatéka ellen. Szinnyey József életrajzi lexikonában hallgat az esetről Greguss címszó alatt, de nem tér ki rá Petőfivel kapcsolatban sem. Ugyanígy „megfelelkezik“ a dologról a „nagy Pintér“ megfelelő kötete is, akárcsak Bánóczy József, meg Beöthy Zsolt Gregussról írt megemlékezéseikben. Komlós cikkének idősrűségét kiemeli az, hogy irodalomtörténetírásunk a felszabadulás után is csak Havas közlése nyomán vett tudomást a Petőfi-kiadás körüli vitáról. Varjas Béla Havas megállapításait átvéve, a centenáris Petőfi-kiadás első kötetének

* A cikk több ízben alkalmazza a kiadás megcsönkítése elleni felszólalók megnevezésére az „ellenzék“, „baloldali ellenzék“, stb. megjelölést. Ezeket az elnevezéseket a szavak eredeti jelentésében használjuk. Van az „ellenzék“-nek, mely ma már irodalomtörténeti műszóvá vált egyéb értelme is; elsősorban azt az irányt értjük rajta, amelyet Zilahy Károly, Vajda, majd a Petőfi-Társaság egyes tagjai s végül Tolnai képviselnek. Természetesen az általunk „ellenzéknek“ nevezett írók csak részben tartoznak ehhez a politikailag igen tudatos csoporthoz.

¹ Harc egy Petőfi-kiadás körül, Szabad Nép, 1949. július 20.

függelékében egyáltalán nem mond kritikát Greguss és Gyulai reakciós csonkításairól, hanem egyik mondatával („De négy költeményt még Gyulai is mellőzni kényszerült”) álobjektív módon szükségszerűnek tünteti fel Greguss és Gyulai eljárását. Havas és Komlós adatközlései után is maradt azonban még bőven kikutatni való a díszkiadás körül. E cikk megírásában a főszempont éppen az volt, hogy az eddigieknél bővebb anyagot adjunk s megfelelő idézetekkel támasszuk alá azt a tételt, hogy a hivatalos irodalom táborra 1874-ben közös politikai és irodalmi elvei következtében széles arcvonalon foglalt állást a forradalmi Petőfi meghamisítása és elfojtása mellett. Ugyanakkor azt is igyekeznünk bemutatni, hogy a baloldali ellenzék, amely korlátoltan bár, de a haladást képviselte politikai és irodalmi téren, felvette a harcot a teljes Petőfi-kiadásért s a küzdelemben nemcsak a csorbítatlan szöveg filológiai eszményét tartotta szem előtt, hanem a nagy demokratikus forradalmi hagyomány iránti tisztelet is vezette magatartásában. E mellett azt is számba kell vennünk, hogy az ellenzék nemcsak bírált és cáfolt, hanem gyakorlati eredményt is ért el polémiájával és igyekezett a kihagyott forradalmi verseket a széles tömegek számára hozzáférhetővé tenni.

A Petőfi-kiadás körüli vita tehát egyfelől különlegesen kiélezett formában mutatja meg a „népi-nemzeti” irány állásfoglalását Petőfi forradalmi eszméi ellen, másfelől tisztázza az irodalmi ellenzék érdemeit, de korlátait is, azonfelül speciális kiadástörténeti szempontból is jelentősége van, mert jól kitér a belőle: milyen elgondolások éltek akkoriban egy népszerű, de teljesre törekvő gyűjteményes műről.

Hogy az „irodalmi per” menete áttekinthető legyen, szükségesnek látszik, hogy a szembenálló felek szerint csoportosítva bibliográfiát adjunk a polémia anyagát alkotó cikkekről és glosszákról.

1. A kötet megcsonkítását helyeslő nyilatkozatok:

- Jókai: Hon, 1870. szeptember 11.
 Greguss Ágost: Az új Petőfi-kiadás előszava. Athenaeum, 1874. VI. k., 23. sz., 1427. 1435. hasáb (június 4.).
 Greguss Á.: u. a. Pesti Napló, 1874. június 10.
 Greguss Á.: A Petőfi-kiadásról, Pesti Napló, 1874. június 17.
 Greguss Á.: Irodalmi hír: „Egy história históriája” címmel Pesti Napló, 1874. június 25.
 Török Károly levele Gyulai Pálhoz, 1874. szeptember 2. (közöttéve I. T. K. 1933. 308—314. l.).
 á—e.: A Petőfi-kiadás, Pesti Napló, 1874. szeptember 13., reggeli kiadás.
 (Valószínűleg Beöthy Zsolt.): Petőfi és korunk, Athenaeum, 1874. VII. k., 38. sz., 2370—2373. hasáb.
 Petőfi költeményeinek új kiadása, Vasárnapi újság, 1874. 594—596. l.
 B—y. (Beöthy Zs.): Otthon, Athenaeum, 40. sz.
 Gyulai Pál: Petőfi költeményei és az írói tulajdonjog. Pesti Napló, 1874. október 15., reggeli kiadás.
 Gyulai Pál: Petőfi költeményei ügyében, Pesti Napló, 1874. október 24., reggeli kiadás.

2. A kötet megcsonkítása elleni nyilatkozatok:

- Hollós László: Magyar Ujság, 1870. szeptember 13.
 Meltzl Hugó: A Petőfin kísérelt legutolsó merénylet, Történeti Lapok, 1874. június 7. 10—11. sz.
 Meltzl Hugó: (A fentebbi cikk különlenyomata.) K. Papp Miklós kiadásában. Kolozsvár, 1874. június 10. és 20. közt.
 György Aladár: Az új Petőfi-kiadás, Hon, 1874. június 11.
 Závodszy Károly: Az új Petőfi-kiadás, Ellenőr, 1874. június 11.
 a—e: A közösügyes censor. Magyar Ujság, 1874. június 12.
 (Megemlékezés a Petőfi-kiadásról.) Magyar Ujság, 1874. szeptember 16.
 Závodszy Károly: Történeti és irodalmi emlékeink, Otthon, 1874. október, 1—4. l.

Bartók Lajos: A Petőfi-kiadás. Otthon, 1874. 80—85. 1.

Závodszky Károly: Petőfi Sándor kiadatlan költeményeihez. Otthon, 1874. 186—189. 1.

Mint Havas tájékoztatása nyomán ismertettük, az Athenaeum már Emich Gusztáv vállalatának átvétele után (1868) foglalkozott egy új, teljesebb Petőfi-kiadás tervével, amelynek sajtó alá rendezésére — még 1870 előtt — bizottság is alakult. E bizottság tagjai közé tartozott Jókai is, aki mint az Athenaeum által kiadott *Hon* szerkesztője, az Athenaeum alapító konzorciumának tagja volt s elég jelentős — 10 000 Ft névértékű — részvénytömeget tartott a kezében.² Hogy Gregusst kinek javaslatára, és mikor bízták meg a szerkesztéssel, az, sajnos, az eddig ismeretes adatok alapján nem állapítható meg, erre vonatkozólag Bevilacqua-Borsodi Béla, a kiadóvállalat történetének legalaposabb ismerője sem tudott közelebbi felvilágosítást adni. Mindenesetre azonban már 1870-ben folytak a kiadás előkészítésének előmunkálatai, és ekkor már bizonyára Greguss irányíthatta őket, hiszen 1869. június 24-től igen szorosan kapcsolódott az Athenaeumhoz, ugyanis ezen a napon delegálták őt a részvényesek a választmány tagjává.³ A kiadás terveiről Jókai Mór tudósította az olvasóközönséget a *Hon* 1870. szept. 14. számának vezércikkében.

Jókai a félig irodalmi, félig politikai vonatkozású írás első felében a német-francia háborúval s az annak nyomán mindkét fél részéről példátlan hevességgel fellángoló sovíniszta irodalommal foglalkozik. Jókai, akinek liberális humanizmusa s az örök békéről szőtt utópiája közismert, mely felháborodással utasítja el magától About Edmond francia író nyilatkozatát, aki száz évre legyengített Németországot kívánt a Rajna mentén látni, de ugyanígy elítéli a híres forradalmi költőt, Freiligrathot, aki a német nacionalizmus tüzét szította költeményeiben ebben az időben. Majd hirtelen fordulattal a magyar irodalomra, és éppen a már említett Petőfi-kiadás előmunkálataira tér át. Cikkének idevonatkozó részét fontossága miatt idézzük:

„Volt nekünk egy nagy költőnk, s nekem kedves barátom: Petőfi. Most ennek eddig kiadatlan munkáit bocsátja közre az Athenaeum. A bizottmányoknak, amely e költeményeket kiadás alá rendezi, én is tagja vagyok. Vannak e költemények között olyanok, amelyek tündökölnek a nemzeti gyűlölettől! Arzénikum, amely oxigén között lángol! Némelyik olyan, hogy mikor Leviathánt ledobták az égből, a pokolig leérve, nem énekelhetett nagyszerűbbet. Egy-egy kincs a költészet Ambrosier Sammlungjában. És én azt mondtam: ássuk el ezeket a mi kincseinket, hiszen ezeknek a fénye gyujtani képes! S a nemzeti gyűlölettől ragyogó költemények nem lesznek fölvéve ez idő szerint Petőfi hagyományai közé. — Az oltárról loptam le ezt a lángot és magam; hogy fel ne gyujtsa magát a templomot, Valóságos vandalizmus volt: a Nibelungen kincsei a Rajnába dobva. Gyilkos voltam, több: censor voltam! — De nem! Fajgyűlöletet hirdetni még egy Petőfi-nek sem szabad.“

Jókai zavaros érvelésű, Petőfit durván (talán szándékosan is) félreértő és félremagyarázó cikkére, amelyben a belső bizonytalanságot a páthosz alig leplezi, nem soká késett a válasz. A szélsőbaloldali *Magyar Ujság*-ban már két nappal később, szeptember 13-án, a lap belső munkatársa, Hollósi László (1845—76), az ismert szabadkőműves publicista vette fel a küzdelmet a *Hon* szerkesztőjével. Hollósi haladószellemű, őszinte meggyőződéstől áthatott tiltakozása az Athenaeum tervei ellen megérdemli, hogy a legfontosabb részleteiben ideiktassuk:

„Nem tudjuk, minő magatartást követ Petőfi hagyományainak ily barbár megrablási szándokával szemközt a magyar sajtó, de szeretnők hinni, hogy együttesen úgy gondolkozik, mint mi, és jó eleve tiltakozik az ilyen szentségtelen törekvés és megvalósítása ellen. De még e hit üdvös hatásainak reménye mellett sem vagyunk képesek eléggé bámulni afölött, hogy... Jókai Mór a koszorús író, mint állhatott ily vandál csapat élére fővezér gyanánt — s mint írhatott e tettéhez oly következtetlenségektől és képtelen-

² Szabó László: Az Athenaeum története, Budapest, 1918.

³ Szabó László: id. m.

ségektől hemzseggő apológiát, mint amelyet a főntebb szóról-szóra közöltünk.“ (T. i. a Magyar Ujság Jókai nyilatkozatának legfontosabb, az előbbieken általunk is idézett részét leközlölte, N. M.)

„Jókai úr oly becsületsértéssel illeti e soraiban Petőfi nagy szellemét, midőn fajgyűlöletet hirdetőnek mondja — amit Jókaitól nem érdemlett meg az az ember, kinek óriási szelleme félvilágra vitte ki a magyar költészet dicsőségét, s ki odaadta azt hazájának, ami egyénileg még költeményeinél is becsesebb volt — ifjú, reményteljes életét. Valóban elszomorító Jókai Mórt úgy látni, mint Petőfinek, nagy költőnek és „Kedves barátjának“ közvádloját! Eddig még nem tudtuk, hogy Petőfinek verseiben olyan is van, amelyért az osztrák (vagy az osztrák-magyar) rendőrségen kívül másnak is oka lehet apprehendálni. Ezt nem tudva, szorongó kebelrel másolgattuk halhatatlanunk ereklje gyanánt hátrahagyott nagyszerű költeményeit — s mert nem tudtuk, hol van a sírja, e magasztos sorokat öntöztük vesztességünk fájdalomának könnyűvel —, s most Jókai úr mondja nekünk, hogy az osztrák polízia igen helyesen cselekedett, midőn e féltékenyen őrizett papírdarabkákat öt-hat napi börtönnel fűszerezve szedegelte el tőlünk. Hisz nem akart mást, csak megakadályozni a fajgyűlöletet, mely oly derék nemzelehez, aminőnek mi hisszük magunkat — egyáltalán nem illő, nemtelen szenvedély. Hála és köszönet nekik e gyöngéd gondoskodásért!

Petőfinek kétféle van. Egyik, kimondhatatlanul hübájos hangon dalol szerelmet, barátságot, bort, enyeleg, dévajkodik, — egy másik, vészt dörög a zsarnokra, megmosdatja egy párszor az általános „német“ szó alatt specialiter értett „osztrák camarillát“, kelkesedésre hív, puskatúzbé csalja, mint szirén a honvédet. Amaz megírta ifjúságának zaklatott viszontagságait — emez megközelíthetetlenül óriás vonásokban írja meg a magyar szabadságharc történetét. S most előáll a magyar nemzetnek legnépszerűbb írója — s el akarja venni tőlünk ezt a második, a legnagyobb Petőfit! S még dicsekszik is vele, hogy az oltárról ő lopta le a lángot!...

Közrebocsátani akarják Petőfinek „eddig kiadatlan munkáit“ — s örök feledésnek akarják adni a költészet „Ambrosier-Sammlung“-jának kincseit; eltemetni a fájdalom és a magyar szív kínos gyümölcseit, melyekhez csak a Leviathán keserveinek nagyszerűsége hasonlítható. Lelopni a költészet oltáráról a lángot, mely 1849-i sötét napjaink viharára nagyszerűen tükröz, s meghagyni e napoknak prózában, de még erősebben megírt történetét. Rajnába dobni a Nibelungen kincseit, mert azokban „németeknek“ vannak nevezve az osztrákok, s igazolni akarni mindazt a jelen francia-porosz háborúnak váratlan esélyei következtében fölszínre velett nemzetiségi rokon-avagy ellenszenvekkel... igazodjék el a képtelenségeknek a tömkelegében, aki tud!

Jókai leleplezésének s Hollósi bátorhangú felszólalásának egyelőre — úgy látszik — nem lett folytatása, legalábbis a *Hon* nem vette föl a kesztyűt 1870-ben, s a Magyar Ujság sem folytatta tovább a támadást az év folyamán. Annál szenvedélyesebb hírlapi viták kezdődtek 1874 nyarán és őszén a Petőfi-publikálás körül, amikor Greguss Ágost hosszas késlekedés után végre június 4-én a Beöthy szerkesztette *Athenaeum*-ban, mely — mint neve is mutatja — a hasonló nevű könyvkiadó orgánuma volt, majd június 10-én magában a Deák-párt hivatalos közlönyében, a *Pesti Napló*-ban is közzétette a rövidesen megjelenő illusztrált díszkiadás (a továbbiakban rövidítése = DK) bevezetését.

Greguss politikai konzervatívizmusa 67 után, kitartó ragaszkodása a jobboldali hegelianizmushoz, amely egyre spekulatívabbá és haladásgátlóbbá vált, egyéni kísérletei időszerűtlen költői műfajok területén (például állatmeséi) általánosan ismertek, de még ezek tudatában is meglep az a művészi szempontok iránti vak hiperloyalitás és kicsinyes prűdség, amely szerkesztői programjának minden sorából kiesendül. Greguss kiemeli azt a vita során többször felemlített szempontot, hogy a dinasztia-ellenes Petőfi-versek közlését az 1848-as sajtótörvény nem tilthatja, minthogy azok „gyűjteményes munkában“, „elhúnyt szerzők munkájában“ jelennek meg. Mégsem tud azonban egyetérteni ezzel az érveléssel, miután szerinte a költemények élő személyt sértenek s véleménye az, hogy tartózkodni kell oly érzelmek keltésétől, „melyek a magyar nemzet ragaszkodását a magyar királyhoz csökkentik“. De ha nem is védené törvény a király méltóságát, akkor is így tett volna — írja — miután „politikai rövidlátásunk, fegyelmezetlen szellemünk, zilált viszonyaink“ miatt az uralkodó személye nemzeti létünk legbiztosabb támasza (1431. hasáb).

Meglehetősen mosolytkeltő az a rész, ahol Greguss bevallja, „hogy bár saját izlése több törlésre csábíthatta volna“, csupán két szót hagyott ki a jóízűs nevében Petőfi összes költeményeiből, köztük a hírlapi viták során többször gúnyosan felemlegetett „tetvek“ kifejezést az *Élet vagy halál*-ból. Jóval hosszabbra nyúlik már azoknak a verseknek lajstroma — ezt maga állítja össze a bevezetésben — melyeket politikai okokból, illetőleg a törvény iránti tiszteletből mellőzött, vagy csonkított meg. Így teljesen elhagyta a következőket: *A királyok ellen, A királyokhoz, Készülj hazám!, A király és a hóhér, Ausztria, Itt a nyílám, Akasszátok föl*; több-kevesebb (többnyire egész versszakra terjedő) törlést végzett az alábbiakban: *Vérmező, Élet vagy halál, 1848, Kont és társai, Az erdélyi hadsereg, Péter bátya, A honvéd, Föl a szent háborúra. Jött a halál* (l. Havas id. k. 396. l. is felsorolva). Sőt fejtegetéseiből még az is kitűnik, az *Apostol* királygyilkossági jelenete is csak annak köszönhetette megmenekülését cenzori vandalizmusától, hogy hatástalan műnek tartotta, mert királygyilkosságra, azaz Greguss szerint „erkölcsi képtelenségre“ buzdít, s a benne elbeszélte eset különben is „rég, nincs köze a mi viszonyainkhoz“.

Greguss szerkesztői felületességét, Petőfi népszerűsítésének és tudományos magyarázásának ügye iránti tökéletes közömbösségét a legjobban az mutatja, hogy a jegyzetek melléklését a saját állítása szerint „feleslegesnek tartotta“. Szintúgy az életrajzi bevezetés vagy esztétikai méltatás közlését is mellőzhetőnek vélte s a DK olvasóit egyszerűen Gyulai 1854-ben megjelent, abban az időben gyűjteményes kötetben hozzá nem férhető tanulmányához (Petőfi Sándor és lyrai költészetünk) utalta.⁴

A Tisza-párt ebben az időben már hajlott a fúzióra s így a széles tömegekben egyre jobban megérlelődött az a meggyőződés, hogy nemcsak a nemzeti függetlenség visszaszerzése, de még gazdasági önállóságunk növelése sem várható az uralkodóosztály pártjaitól. Ezeknek a pártoknak nem állt érdekükben a hazai tőkeképződés előmozdítása, mert tagjaik gyorsabban és könnyebben juthattak jövedelemhez az osztrák tőke révén s egyszerűs mind egy monarchikus nagyhatalom védelmét is élvezhették a feltörekvő társadalmi erőkkel szemben. De éppen a korhadó monarchia fenntartása hatalmas háborús adósságokat rótt a magyar államra, amelyet csak a dolgozó nép mértéktelen megadóztatásával lehetett csökkenteni. Az elnyomó politika nyíltan kifejezésre jutott a Deák-párt uralma alatt letárgyalt felháborítóan antidemokratikus választójogi törvényben, amely teljesen a nagybirtok parlamenti hatalmának megerősítését és a kiegyezés fenntartását szolgálta.

Ilyen körülmények között egy politikai háttérű irodalmi „merénylet“ is gyúanyag lehetett, annál is inkább, hiszen Petőfiről volt szó, kinek alakja egybeforrt a demokratikus forradalommal és a függetlenségi harccal, irodalmi síkon pedig lobogója volt mindazoknak, akik az akadémikussá silányuló népies nemzeti iránnyal szemben a fantázia, az eredetiség, a szubjektív líraiság, s a hagyományos gondolkodás ellen fellázadó világnézet jogait hirdették. A vita menetét általánosságban az jellemzi, hogy a Gyulai—Greguss tábor ellenzéke lényegében nem tudta összekapcsolni a Petőfi szövegszerű és művészi hagyományokért vívott harcot Petőfi forradalmi demokrata magatartásának vállalásával vagy legalább annak igénylésével. Ez különösen kitűnik Meltzl Hugó írásából, aki elsőnek lépett az irodalmi ellenzékbe a küzdőtérré.⁵ Meltzl azonban itt is, akárcsak többi Petőfi-tanulmányában, csak esztétikai, érzelmi és meglehetősen elméletileg felfogott filozófiai okokból szállt szembe a Gyulai—Greguss irány Petőfi értékelésével, nem irodalompolitikai meggyőződésének különbözősége miatt lépett harcba. Ennek megfelelően szellemes vitáirátának

⁴ L. Barabás Abel megjegyzését Meltzl Hugó: Petőfi-tanulmányok. 83. l. Gyulai tanulmányának hozzáférhetetlenségéről a 70-es években.

⁵ Mód Aladár: 400 év; Gratzl Gusztáv: A dualizmus kora, I.

⁶ Történelmi Lapok, 1874. június 7.

legnagyobb részét is annak szenteli, hogy a díszkiadás szerkesztési elveit (a jegyzetek és bevezető tanulmány elmaradása) és Greguss bevezetésének bántó önteltségét, ízlésének nyárspolgáriasságát, különösen a „tetvek” szó elhagyását, pellengérré állítsa. A politikai okokból kihagyott versek kérdésének tárgyalását igen rövidre fogja, s a többi közt kijelenti Gregusról:

„E helyt kiállhatatlanná válik a király iránti lojalitással való édelgés, szenvedés, kacérkodás, olyannyira, hogy Petőfi ismeretlen sírjában megfordulhatna...”.

Összefoglalólag pedig kijelenti Meltzl, hogy a Petőfi-kiadás ellen nemcsak a józan ész „nemcsak a magyar irodalom, de végül még a világirodalom is protestálhatna”. Mindezek alapján világos, hogy Meltzl a forradalmi költemények kihagyását inkább csak azért ellenezte, mert általában ellene volt Petőfi bármilyen megnyirbálásának, a kihagyott versek mondanivalójával azonban egyáltalán nem rokonszenvezett, hiszen más alkalommal kifejtette:

„Petőfinek egész politikai poézise azonban csak a legnaivabb politikai optimizmusból folyt ki... Természetes, hogy az ilyen költészet, mely a napi mozgalmak piacán születik, megszűnik költészet lenni, legalább nagyobbbrészt nem lehet az.”⁷

Az ellenzéki napilapok közül elsőnek az *Ellenőr* és a *Hon* kezdték meg a polémiát a DK programjával. A *Hon*ban az inkább földrajzi népszerűsítő munkásságáról ismert György Aladár (1844–1906), fejtette ki számos érvel, hogy Petőfi dinasztia-ellenes költeményeinek közlését nem lehet a király személye elleni lázításnak tartani, mint Greguss teszi, hiszen e művek „történeti tények már, más színben való föltüntetésük vagy elhagyásuk egyenesen történethamisítás”. György találóan mutat rá arra, hogy még a legteljesebb lojalitás mellett sem ítéltetők el a királyellenes hacrra buzdító kitételek, hiszen a szabadságharc a király esküszegése miatt jött létre, s éppen ezért jogosultságát a kormány s az uralkodó is elismerte a kiegyezés után. A továbbiakban György az ízlés szempontjából eszközölt jelentéktelen kihagyásokat hozzámérve a politikai fanatizmusból elkövetett hatalmas pusztításhoz, gúnyosan kérdezi Gregusztól:

„...avagy a politikai radikalizmus s az önzetlen köztársasági érzelem olyannyira nagyobb bűn a közszemérem megsértésénél, hogy ennek már előleges kiűlésére is ezerszeresen nagyobb mérvet kell alkalmazni?”

Katasztrófálisnak tartja, hogy egy ilyen eltorzított kiadás évekig, esetleg évtizedekig közkézen forogjon, s ezért a kihagyások különlenyomatban való pótlását sürgeti az Athenaeumtól.

György Aladár írásának érdemi részével javarészt megegyezik Závodszy Károly (Széchy Károly) felszólalása a szintén Tisza-párti, Csernátony szerkesztette *Ellenőr* hasábjain.⁸ Závodszy hangsúlyozza azt, hogy az Athenaeum vállalat csak a legnagyobb hanyagság és a Petőfi-kultusz iránti közömbösség tanújelét adta azzal, hogy éppen Greguszt bízta meg a sajtó alá rendezéssel, azt a Greguszt, aki a szabadságharc előtti idők egyik legigazságtalanabb, legnyeglébb hangú kritikáját követte el Petőfiről. A hiú, önbírálatra képtelen esztétikustól nem is lehetett azt várni — folytatja Závodszy —, hogy szeretettel gondolja a kiadást és alapos bevezetést írjon hozzá Petőfi életéről és művészetéről, hiszen ehhez elsősorban a saját régebbi nézeteivel kellett volna leszámolnia. Konkrétabb formában, mint György Aladár, ő is felveti a kérdést, hogy törvényellenesek-e a kifogásolt versek, s úgy dönt, hogy ha 1874-ben keletkeztek volna, akkor valóban törvényes büntetést vonnának maguk után, de: „a történelem iránt hűséget, a mult iránt tiszteletet kell követelni”. Egyébiránt az a véleménye, hogy a DK bevezetőjének émelgyős királyhűsége magukban a Habsburgokban is csak visszatetszést szülhet, minthogy két-

⁷ Meltzl Hugó: id. m., 169. l.

⁸ *Ellenőr*, 1874. június 11.

ségbevonja a művészet és a történeti hitelesség iránti megértésüket. Bizonyítékot is hoz arra, hogy a Greguss által mellőzött költemények törvényes következmények nélkül közreadhatók lettek volna, amennyiben megemlíti, hogy a DK-ból kimaradt *Vérmező* a Vasárnapi Ujságban 1874 folyamán már megjelent.⁹ Závodszy egyébként azt is felemlíti, hogy a jegyzetek elmaradását — ami önmagában véve is nagy hiba — csak súlyosbítja az, hogy a forradalmi versek egyedül magyarázatokkal lettek volna közölhetők, így Greguss már csak fölületessége folytán sem törekedhetett a teljességre. A cikk összefoglalólag így értékeli Greguss munkáját a DK létrehozásában: „Nyárspölgári loyális az anyag használatában, lelki szegénység a szerkesztésben — ez a munka jellemző bélyege“.

A hírlapi harcból természetesen a szélbali *Magyar Ujság* sem marad el, és „Közösügyes cenzor“ című a—e jelzésű glosszában június 12-én foglalkozik a történetekkel. A cikkíró szintén érthetetlennek találja, hogy az Athenaeum a Petőfi iránt elfoglult Gregusst bízta meg a szerkesztéssel:

„Hogy az előszóban nincs egy szó sem, amit olyan költő, mint Petőfi megérdemel, hogy életrajza megismertessék s irodalmi működése s annak hatása felemlíttessék, azt Gregus esztétikai fölfogásától nem is vártuk.“

Greguss mentegetőzését a sajtótörvényről nem fogadja el: „Sajtópört ozekért nem lehet kezdeni — ezt ő maga (t. i. Greguss, N. M.) is elismeri“. Mit hozhat fel tehát igazolására Greguss — kérdezi? Mindezt azonban a lap korántsem tartja egyedülálló jelenségnek, ellenkezőleg, tudatában van annak, hogy a loyális áramlat az irodalom terén sokakat magával ragad. A glossza végső sorai nemzeti érdekre hivatkozva határozottan követelik, hogy az Athenaeum, mely a szükséges jogoknak és kéziratoknak egyedül van birtokában, végre valóban teljes kiadással lépjen a közönség elé.

Ilyen erős bírálatok után természetesen Gregussnak is viszontválaszt kellett írnia, ami meg is történt a *Pesti Napló* június 17-i számában. Greguss itt a Gyulai-irány szokott haremodorát tette a magáévá, amennyiben első sorban a kevésbé jelentékeny, ingatag alapon álló ellenvetéseket cáfolta, míg a legfontosabbakat észrevenni sem látszott, s mindenképpen igyekezett ellenfeleit tudatlanoknak és pártszenvédeletől elvakultaknak feltüntetni. Szerinte bírálói elfogultan közeledtek munkájához, a mögött csak a gyűlölt akadémiakust, a materializmussal harcoló idealistát látták. Elfogultságukat bizonyítja az is, mondja, hogy kétségbevonták alkalmasságát a DK gondozásához, azért, mert 27 esztendővel ezelőtt, 1847-ben a saját véleménye szerint is helytelen kritikát írt Petőfiről. Vajjon 27 év alatt nem változhat-e meg az ember — teszi fel ezután az elvileg valóban jogosult kérdést. A továbbiak során azonban Greguss egyre inkább hajlik arra, hogy szándékosan „félreértse“ a hírlapi támadásokat, illetve önellentmondásokba keveredik. Így pl. kijelenti, hogy ellenfelei nem tudták bebizonyítani azt, hogy a dinasztia-ellenes versek közlése nem törvénysértés — holott, mint láttuk, ezt különösen Závodszy nagyon is megtette — legfeljebb azt igazolták, hogy büntetést nem szabna érte az esküdtszék, mivel az maga sem ragaszkodik a törvényhez. Greguss hirtelen kitörő őszinteséggel azt is megvallja, hogy voltaképpen nem is a törvénytisztelt volt a döntő tényező — holott eddig mindig ezt hangoztatta —, hanem az a politikai megfontolás, hogy akkor, amidőn a „magyar faj hegemóniáját“ a nemzetiségek, vallások stb. szeparatizmusa úgyszólván eléggé fenyegeti, egyedül a korona kötheti össze az államot, s ezért nem szabad csökkenteni a király bizalmát a nemzethez. Egyben ítéletet is mond teljesen Salamon Ferenc nyomán Petőfi költészetéről, elválasztva, sőt szembeállítva abban a politikai lírát a zsánerképekkel, leíró versekkel, népdalokkal:

⁹ 1874., 82. 1.

...akik ennyire sürgetik Petőfi kihagyott verseit, bizonyos tekintetben igazlalnokká is lesznek iránta..., mert a közönség figyelmét mintegy kizárólag azokra a darabokra fordítják, amelyek a költőnek gyengébb művei, s háttérbe szorítják azokat a hangulatteljes tájképeket, azokat a kedélyes és meleg, játszi és elmés, önfeledten bájos és gazdag sorokat, melyekben a költő egész ereje és gyöngédsége kitárul.“

Mindenesetre a közlemény vége a leghatásosabb, amelyben Greguss bejelenti, hogy miután az Athenaeum a kihagyott versek számát csökkenteni akarja, „a művet tovább magáénak nem tekintheti“, s a szerkesztői megbízatástól ezennel visszalép.

A vita összefoglaló értékelésére a cikk végén akarunk kitérni, mégis az egyes mozzanatok ismertetése során sem mulaszthatjuk el, hogy bizonyos átfogóbb kritikával szemléljük anyagunkat. Így az ellenzék válaszcikkeivel kapcsolatban szükségszerűen felmerül az a gondolat: vajjon haladó volt-e érvelésük, amikor a forradalmi versek történeti emlékjellegére hivatkoztak, hogy a törvénysértés vádját visszautasítsák? Véleményünk szerint, s ezt Komlós Aladár id. cikkével szemben is fenntartjuk, az ellenzék eljárása ennyiben, de csak ennyiben az adott viszonyok között helyes volt. Elvégre céljuk csak az lehetett, hogy az Athenaeumot a kihagyások megszüntetésére rábírják, s ezt egy lojális kiadóvállalat esetében, sőt egy nagy tömegeiben a kiegyezéshez hű ország közepette más érveléssel, mint ezzel, nem is érhetnék volna el. Más kérdés, hogy ezen, okvetlenül szükséges taktikai engedmény mellett a cikkeknek útmutatást kellett volna adniok arra, hogyan lehet Petőfi demokratikus társadalmi és irodalmi programját a dualizmus adott keretein belül az ország gyökeres polgári átalakulása érdekében felhasználni. A vitairatok legnagyobb hibája éppen az, hogy ez nem történt meg. (Az itt kifejtettek eszméi alapjára vonatkozólag lásd Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra 1949. 160. lap.)

Ezután a díszkiadással foglalkozó közlemények láncolata egyelőre meg is szakad szeptemberig, csupán elszigetelt kisebb csatározások történnek. Így például a *Bolond Istók* c. vicclap Meltzl id. cikke alapján karikatúrát közöl Gregussról, a „tetűellenesről“, mire a *Pesti Napló* június 25-én névtelen glosz-szában replikázik Meltzl vitairatára, s az élelap gúnyrajzára. A *Magyar Újság* augusztus 1-i vezércikke pedig Petőfi 25 év előtti halálára visszaemlékezve keserűen jegyzi meg, hogy a hivatalos Magyarország részéről a jubileum „a cinizmus ünnepe“. Petőfi „csak halva élhet“ ebben a hazában. Majd így fejezi be a megemlékezést: „Petőfi a magyar nép költője volt, azé a népe, mely e föld rögével összenőve más hont találni nem tud“. E jogos felháborodástól áthatott kijelentések létrejöttéhez a Greguss-féle botrány minden bizonnyal hozzájárult.

Hogy mennyire nem Greguss egyéni félreecsúszásáról volt szó a DK-val kapcsolatban, hanem arról, hogy az akadémikus csoport egyik tagja a közös politikai és esztétikai elvek szerint járt el, azt a legjobban Török Károlynak 1874 szeptember 2-án Gyulai Pálhoz intézett levele bizonyítja.¹⁰ Török fiatal, jelentéktelen marosvásárhelyi író volt, kit a rokonai kapcsolatokon kívül különösebb érdek vagy baráti szövetség nem fűzött Gyulaihoz, Greguss-hoz meg éppen semmi köze sem volt, mégis így nyilatkozott.

„Ama hét vagy nyolc költemény kihagyásáért, melyeket a törvény iránti tekintetből mellőzött, nem kárhoztatom Gregust... Helyes az elv, amelyből kiindult; okosan tette, hogy követte. Majdnem mindenik megjelent vagy külön, vagy a forradalmi lapokban, ott utánuk lehet nézni. (310. lap.)

Az ellenzéki támadásokat viszont egyértelműleg elítélte Török:

„...őhajtom, hogy ama lapok mellett — melyek Gregust e kiadás körül elkövetett eljárásáért már idő előtt és méltánytalanul megtámadták... a Budapesti Szemle is hallassa szavát.“

¹⁰ Török Károly levelét Kozocsa Sándor tette közzé, ITK, 1933. 308—14. 1.

Viszont ugyanakkor, amikor a forradalmi versek elhagyását helyeselte, nem győzte rosszalni azt, hogy néhány nem politikai tartalmú vers — köztük két egészen jelentéktelen is — kimaradt a DK-ból.

A harci szünet alatt Gyulai, akit Greguss helyett a kötet gondozásával megbíztak, pótolta a kihagyott költemények egy részét, enyhítette a csonkításokat, s így végre szeptember 10-én megjelenhetett a régvárt kiadás. Gyulai szerkesztői előszavát a Pesti Napló, mint az Athenaeumtól függő lap, még szeptember 12-én leköszölte. Gyulai itt meglehetősen szűkszavúan és szárazon beszámol a gyűjtemény keletkezésének körülményeiről — a Greguss-féle botrányt teljesen mellőzve — majd rátér a kiadás összetételének jelzésére. Itt írja a többi között:

„Élete két utolsó évében nagyrészt a forradalom és a nemzeti harc sugallta költeményeit, amelyek közül ma már nem egy valóságos történelmi emlékké vált... Éppen ezért alkotmányunk helyreállítása után mellőzve minden politikai szempontot, csak az irodalomtörténetet tartva szem előtt, nem haboztunk ezeket is felvenni e kiadásba. Csak négyet mellőztünk: *A királyok ellen, Ausztria, Itt a nyílam, Akasszátok fel* — címűeket, amelyeket e szempontból sem tartottunk közölhetőeknek...“ „Ugyanez okból itt-ott kipontoztunk néhány sort s kihagytuk a *Kont és társai* két utolsó, az *Erdélyi hadsereg* utolsóelőtti, *Péter bátya* harmadik, és a *Föl a szent háborúra* ötödik versszakát.“

A *Pesti Napló* természetesen sietett tömjénezní az új Petőfi-kiadásnak, s két folytatásban, szept. 13-án és 15-én á—e tollából terjedelmes, de semmitmondó ismertetést közölt róla. Az ismertető megállapította, hogy a kihagyások „jelentéktelenek“, s nem átalította a művet „teljes kiadás“-nak nevezni, miután szerinte:

„...a forradalmi versek közül csak éppen azt hagyták ki, amit fölvenni lehetetlen volt, de közölve van mindaz, ami Petőfi lobogó forradalmi szelleméről tanúságot tesz.“

Gyulai valóban óvatosabban járt el a kihagyások terén Gregussnál, ez azonban csak annyit jelent, hogy több taktikai érzéke volt az ellenzékkel szemben és semmiképpen sem következtethető belőle az, hogy a Petőfi-szemlélet terén lényeges különbség lett volna a kettőjük között. Az ő bevezetője valószínűleg azért is lett olyan rövid, mert nem akart újabb támadási felületet nyújtani. Ezzel magyarázható bizonyára az is, hogy a csonkítás megokolására nem a sajtótörvényt hozta fel, hiszen Gregussnak ezt az érvét már szétfűzták az eddigi polémia folyamán, hanem egyszerűen „politikai szempont“-ra hivatkozott.

A *Magyar Ujság* névtelen kritikusa szept. 16-án foglalkozott Gyulai művével s azt „hivatalos-színű“, „igazgatósági“ bemutatónak nevezte, majd somlisan ilyen ítéletet mondott a DK-ról:

„...aztán egyes verseknél azok a kipontozások, egyes költemények szándékos kihagyása mint 'lehetetlen' a fölvevésre — mind azt jelzik, hogy a bemutató copfos udvari lakáj... s Petőfi génuszának sértetlenségében való előállítására ez a közönséges világ még nem érett meg.“ — Majd megjósolta: — „majd eljő az idő, hogy Petőfi génuszát nem fogja megtépni a copfos udvari lakáj“.

A nem kifejezetten ellenzéki orgánumok természetesen nem bírálták a DK-t, így a *Vasárnapi Ujság* (594—96. l.) sem, amely a lehető legegyszerűbben oldotta meg az ismertetés feladatát, leköszölvén Gyulai előszavát, majd pár megjegyzést kockáztatván meg az illusztrációkra vonatkozólag.

Ebben az időben jelent meg az *Athenaeum* című folyóiratban egy névtelen esszé „Petőfi és korunk“ címmel, amelyet alapos okunk van a szerkesztőnek, Beöthy Zsoltnak tulajdonítani. Akárki is volt azonban a szerző, mindenestre alaposan figyelembe vette a lapszerkesztő irodalmi elveit, amelyeket többek között az is meghatározott, hogy a kiadóvállalat hivatalosan kötelezte Beöthyt a folyóirat „mérsékelt szellemben“ való szerkesztésére „mind a politika,

mind az irodalom terén.¹¹ A cikk ezt a „mérsékletet“ úgy éri el, hogy az akadémiai irány forradalomellenes magatartását teljesen átveszi, s még Salamonnál, Toldynál és Gyulainál is töményebben retrográd formában ítélik Petőfiről. Az Athenaeum például Petőfi gyengéit az alábbiakban látja:

„...hibái közösek a korával: új kozmopolitikus (l) ideál után rajongott, talán a kelleténél alacsonyabb színvonalon kereste a népies eszméjét, gyakran póriassá lőn... De nem a nemzeti génusztól távoztak el mindketten (t. i. Petőfi és kora, N. M.), midőn a magyar nemzet royalizmusa helyébe a republikánus eszmék importált bálványainak áldoztak?“ — kérdi szónokiasan. Majd hozzáteszi: — „Ki róhatná fel bűnül, hogy a lelkesedés által elragadott nemzet és dalnoka idegen utakra tévedt?“

Azzal a kérdéssel is foglalkozik az esszé, hogy mit kell tanulni Petőfitől:

„...hisz e korból nem elveket és eszméket kell tanulnunk, hanem lelkesedést, honzeretetet és mindazon erényeket, melyek e tévedések útját a dicsőség verőényébe öltöztették.“

Mindezeket az „erényeket“ természetesen nem a demokráciáért vívott harc érdekében akarta népszerűsíteni Beöthy. Amit Király István a liberális Petőfi-értékelőkről mond¹², akik Petőfit „absztrakt eszményhívóvé“, az „absztrakciók költőjévé“ hamisították, az bizonyos mértékig elmondható Beöthyről és a nyomán haladó iskolás hivatalos irodalomtörténetírásról is. Ezek — mint az idézett rész is mutatta — ugyancsak elszakították a költőt korától, hogy aztán általános morális tartalmakkal absztrakt „jellemnagysággal“ ruházzák fel, s aztán ezt az elfolyó határozatlan „példaképet“ szükség esetén bármilyen cél propagálására felhasználták. Így történt ez Beöthy cikkében is, ahol a szerző Petőfit a „középszerűség“ s a kapitalizmus nyomán elharapódzott anyagiasság „az anyagi érdekek rideg számtana“ ellen akarja harcbavetni. Hogy mit értett Beöthy az anyagi érdekek... számtanán“, az nem egészen világos, de igen valószínű, hogy itt nem annyira a gazdagok önzését, hanem inkább a szegények elégedetlenségét kifogásolta.

Závodszy október folyamán megindult lapjában, amelyet meglehetősen önteltséggel „kizárólag eredeti magyar szépirodalmi műveket“ közlő folyóiratnak hirdetett, „Történeti és irodalmi emlékeink“ címen cikket írt a Greguss féle Petőfi-kiadásról. Ez az írás már sokkal több oportunistamust mutat az ellenzék eddigi polémikus megnyilvánulásainál, szinte azt figyelhetni meg benne, hogy Závodszy saját régebbi cikkét fésülgeti a Gyulai-tábor számára elfogadhatóbbá. A taktikai szükségességen túlmenve, most már nemcsak annyit ír, mint régebbi cikkében, a Petőfi-versekről: „történeti és irodalmi emlékek már azok, amelyeket megőrizni int a háladatosság költőnk iránt“ (3. l.), hanem siet hozzátenni:

„A nemzet és az uralkodóház is hibázott, mindkettőnek mentségére lehetnek a rendkívüli viszonyok... Dehát azért megtagadjuk a multat? Ne őrizzük meg történeti emlékeinket?“ (2. lap.).

A mellett ilyen megnyugtató szavakat is szükségesnek tart: „...ma már forradalmi dalai, haragos lelkének villámai... erejüket, élüket, romboló hatásukat nélkülözik“ (5. lap). Ennél a megalkuvó cikknél, amely — mint ezt már Komlós is megállapította — hajlandó lebecsülni Petőfi forradalmi jelentőségét, csakhogy verseinek közlését megengedhetőnek tüntesse fel, többet jelent az, hogy az *Oththon* több, Gregussnál megcsönkített és kihagyott Petőfi-verset közöl; így a *Készülj hazám, Akasszátok föl, Újév napján 1849, Ausztria, Itt a nyílám, Föl a szent háborúra!* címűeket, bár a publikálás értékét erősen rontja a szövegtörlesztés sok hibája és pontatlansága.

¹¹ L. Szabó László: id. m.

¹² Király István: Petőfi, mint vízvázlat, Irodalomtörténet, 1949. 2. sz., különsközpén 176—177. l.

Írói bátorság és tisztánlátás tekintetében Závodszy állásfoglalását jóval felülmúlja Bartók Lajosnak, a *Kor* ismert lírikusának, kritikája a Gyulai-féle DK-ról (Otthon, 80—85. lap). Bartók helyesen látja, hogy milyen nagy szerep juthatna egy jó, széles tömegekhez eljutó Petőfi-kiadásnak, minthogy egy ilyen verskötet:

„...azon nagy szeretet által, amelyet a köznép és a művelt osztály egyaránt érez Petőfi iránt a szabadelvűség s demokrácia terjedésére, irodalmi és politikai úton is üdvös hatású leend.”

Határozottan kimondja, hogy a DK ennek a nagy feladatnak egyáltalán nem tehet eleget, s megállapítja: „a kihagyás és csonkítás politikai türelmetlenség, kicsinykedés” (81. lap). Majd összehasonlítást tesz a Greguss által tervezett még nagyobb számú kihagyás s a Gyulai-féle csonkítások között, és jól lehet kissé túlságosan kiemelni az Athenaeum igazgatóságának érdemét Greguss hibáinak részbeni kiküszöbölése terén, ugyanakkor azt is jól látja, hogy mindez a változtatás:

„...köszönhető a hírlapok erélyes fellépésének, amelyek közül védeni a legtúlzóbb reakcionáriusok sem merték a tömeges kihagyást.” (81. lap.)

Hasztalanul igyekezett Závodszy a kihagyott versek folyóiratban való közzétételét mentesíteni. A Gyulai-tábor semmiképpen sem nézhette jó szemmel a forradalmi Petőfi népszerűsítését, és Beöthy az Athenaeumban ugyan csak éles hangon támadta meg ezért az Otthon első számát. Beöthy nem látszik tudomásul venni azt, hogy mestere, Gyulai, bizonyos mértékig engedett az ellenzéki nyomásnak, nem is leplezi a valódi indítóokokat a sajtótörvény rendelkezéseire hivatkozva, mint Greguss, hanem teljes nyíltsággal kimondja, hogy a politikai „izgatók” segítőitársainak tartja Petőfi szabadságharcos költeményeinek kibocsátóit. De álljon itt a B—Y jelzésű kritika legfontosabb része a maga teljes egészében:

„Ma már a versek, igaz, történeti emlékek csupán, de nem a múltnak, csak az alig-múltnak, történeti emlékei, annak az alig-múltnak, mely varázsával még sok lelket tart elfogva; mely végtendenciájával soknak van ellene fordulva, minek ma nyugalmunkat és békénket köszönhetjük; melynek nevében — bármi elpalástoltan és leplezve — az izgatás igéi ma is megszólalnak. És miután ez így van — s tagadhatatlanul így van — a legnagyobbfokú tapintatlanságnak és a helyes politikai érzék teljes hiányának kell neveznünk azt az eljárást, mely Petőfi forradalmi extázisának legexcentrikusabb szülötteit minden ok nélkül gyűjteménybe szedi és kinyomatja.”

Beöthynek természetesen kapóra jött az, hogy az Otthon versszövegei hibát-hibára halmoztak, és igyekezett ezt az érvet felhasználni, Závodszy hitelének lerontására, nem feledkezvén meg arról sem, hogy az *Újév napján 1849* című, az Otthon által szintén publikált költemény eredetiségét is — teljesen indokolatlanul — kétségbevonja.

Gyulai Pál tanítványánál jóval ügyesebben szállt vitába Závodszyval. Mindenekelőtt azt igyekezett bizonyítani, hogy a kihagyott versek nem elveket tükröznek, hanem személyeket sértenek, márpedig általában az a szokás, hogy a személyes vonatkozású írásokat mindig csak azok halála után lehet nyilvánosságra hozni, akik általa érintve vannak. Mellőzve most annak megvitátását, hogy helytáll-e mindenkor ez az elv s nem szakított-e vele éppen a Deák-párt Kossuth elleni hangulatkeltés céljából, megkérdezhetjük azt is Gyulaitól, vajjon mindenegyes kihagyott költemény, pl. az *Itt a nyílám*, vagy az *Ausztria* stb. olyan személy ellen irányul-e, aki 1874-ben is élt? A felelet nem kétséges — csak tagadó lehet. A cikkben következetesen megnyilvánul Gyulai törekvése arra, hogy Závodszyt kétes jelleműnek, tudatlannak, „ellenzéki viszketegben” szenvedőnek tüntesse fel; ennek elérésére sorolja fel az Otthon Petőfi-közléseinek valóban nagyszámú hibáit és vádolja meg Závodszyt azzal, hogy a hanyagul közzétett költeményekkel csak lapjának vásárló-

közönségét akarta növelni, nem törődve az Athenaeum, sőt Petőfi István kiadói jogának lábbaltiprásával. Így szembeállítva az Otthont magával Petőfi testvéröccsével, Gyulai eljut odáig, hogy a forradalmi Petőfi-kultuszát — akár csak Greguss — Petőfi kibebítésének, félreértésének tartsa:

„Závodszykék jobban tennék, ha Petőfi valóban remek költeményeiért lelkesednének, nem pedig olyanokért, amelyek kevésbé sikerültek, vagy éppen kétes becsűek.“

Siet hozzátenni, hogy az ellenzék „lármás“ Petőfi-kultuszát „máig handabandának“ érezte, Závodszykék Petőfi-rajongását meg azzal akarja diszkreditálni, hogy hivatkozik Závodszy egy állítólagos régebbi kijelentésére, amely szerint Benedek Aladár, ez a jelentéktelen költőcske: „Bizonyos pontban egy rangba helyezhető Petőfivel.“

Závodszy példája követésre talált. Szini Károly, aki egyike a kor politikai szempontból legellentmondásosabb figuráinak, *Riadó* c. folyóiratában tette közzé a kihagyott Petőfi-verseket.¹³ — mint maga eldicsékedett vele — Závodszyknál sokkal olcsóbb áron. Majd fellépett a Pesti Napló hasábjain (1874. okt. 22.) s részletesen felsorolta Závodszyknak azokat a hibáit is, amelyeket Gyulai említés nélkül hagyott, egyszersmind bejelentette, hogy ezután is fog majd eddig ismeretlen Petőfi-anyagot közölni. Mindenesetre eljárása Gyulai haragját hívta ki maga ellen, aki október 24-én ugyancsak a Pesti Naplóban erősen kikelt Szini — szerinte — „nyerészkedési vágytól fűtött“ Petőfi népszerűsítése s a Pesti Naplóban űzött önreklámja ellen.

Závodszy szükségesnek látta, hogy feleljen Gyulainak annál is inkább, hiszen az ellene emelt vádak egyikében volt is valami igazság. „Petőfi Sándor kiadatlan költeményeihez“ c. szerkesztői állásfoglalásában¹⁴ megállapítja, hogy Gyulaiék „politikai vakságból“ és a Petőfi-versek közléséért járó népszerűséget irigylve kárhoztatták cselekedetét. A közzététel hibáit nem tagadja, de hivatkozik a rendelkezésre álló szövegek romlott és megbízhatatlan voltára, s a szövegrontásokból kovácsolt vádat Gyulaiék ellen fordítja vissza, akik a kézirati hagyaték s a kiadói jogok teljességének birtokában sem akartak csonkítás nélküli kötetet a nemzet elé lépni.

A Petőfi-kiadás irodalmi pere éles fényt vet a népi-nemzeti irány forradalomellenes irodalomfelfogására és arra a kiterjedt sajtó- és érdekhálózatra, amely már ebben az időben is kezükben volt. A cikk folyamán többször céloztunk arra, hogy e tábor állásfoglalását a polémia során végső fokon egységesnek látjuk. Ez a megállapítás természetesen semmiesetre sem jelenti azt, hogy most már figyelmen kívül lehet hagynunk azokat az ízlésből, irodalmi műveltségből, multbeli politikai magatartásból stb. fakadó sokszor igen szembevető különbségeket, amelyek a vita egyes résztvevőinek megnyilatkozásait sokszor igen elválasztják egymástól.

Kétségtelen pl., hogy Gyulai művészi érzék, ítélőerő és kritikai lelkiismeretesség dolgában magasan felette állt a dogmatikusan vaskalapos és a magyar népiesség iránt idegen Gregussnak. Az is bizonyos, hogy Beöthy olyan epigonja volt Gyulainak, aki mestere tanításait határozottan a reakció irányába vitte tovább, s ennek előjelei már pályájának ezen a korai szakaszán is megmutatkoztak. Ezek a különbségek azonban a politikai és művészi eszmék közösségével szemben, amely a hivatalos irodalom képviselőit összekötötte, csak másodrendűeknek tekinthetők. Másfelől viszont az ellenzék lelkes és hűlőleg aktív Petőfi-kultuszának az a közös fogyatéka, hogy nem

¹³ Riadó, 1874. október 18., október 25., december 27. Október 18. szám közli: Akasztatok föl a királyokat!, Ausztria, Újév napján 1849., Készül hazal, október 25. szám pedig A királyokhoz, Élet vagy halál, Föl a szent háborúra című Petőfi-verseket hozza. Végül december 27-én a „Királyok ellen“ jelenik meg. A „Riadó“ egyébként teljesen Kossuth-párti, „szélbali“ eszméket hirdet s az év folyamán (november 22 és november 29) nem hiteles, de szintén forradalmi „Petőfi-költeményeket“ közöl.

¹⁴ Otthon, 1874. 186—89. l.

tudja a Petőfi-eszményt korszerű haladó tartalommal megtölteni, csak arra merít erőt belőle, hogy elégedetlen legyen a közösügyes rendszerrel, esetleg metafizikus módon az egész világgal s így Petőfi forradalmi humanizmusát végeredményben vagy a napi politika aprópénzére¹⁵ váltja fel, vagy etikai, történetfilozófiai általánosságokba fullasztja. Természetesen ezen a csoporton belül is bőven akadnak egymástól eltérő változatok. Závodszy megalkuvásának nincs köze a Magyar Újság szókimondó bátorságához, Bartók Lajos jobban sejtí Petőfi társadalmi jelentőségét a schopenhaueri esztétizmustól befolyásolt Meltzlnél. Valójában ez az irodalmi per egyes kicsiny, szinte provinciális vonásai ellenére is mégiscsak az új és régi harcát tükrözi, s ezért nem a vitázók kifáradásával, vagy a kimaradt verseknek kinyomatásával ért véget. A harc utolsó állomását eszmei síkon Ady jelentette, aki Petőfi társadalmi és művészi jelentőségét végre a következetesen kiharcolt polgári demokrácia szempontjából értékelte, szembeszállva minden köznemesi-liberális ferdítéssel.

BIKÁCSI LÁSZLÓ:

PETŐFI EMLÉKE A HORTHY-KORSZAK PARLAMENTJÉBEN

Az 1922 június 16-ra hirdetett második nemzetgyűlés a Bethlen-féle választójogi rendelet, Európa legreakciósabb választójoga alapján ült össze. A tavasszal megtartott választáson vesztegetésekkel, és itatással, a jármegyei apparátus mozgósításával és csendőrségi terrorral a kormánypárt — a Bethlen-csoportból és a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt egyesüléséből keletkezett „Keresztény—Keresztény Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt” nagy többséget szerzett. Az újonnan összeült nemzetgyűlésben — amelyből Bethlen Istvánnak már sikerült kiszorítania a bizonyos fokig nagybirtokellenes és nagykapitalistaellenes irányzatú kispolgári rétegeket — már kizárólagos vezető szerepe volt a nagytőkének és nagybirtoknak.

Az 1922-es parlamenti ciklusra, a bethleni konszolidáció első éveire esett a Petőfi-centenárium esztendeje. A többségében legitimista, klerikális és népellenes parlamenttől természetesen mi sem állott távolabb, mint Petőfi igazi szelleme. A nemzetgyűlés azonban nyíltan nem tagadhatta meg Petőfi emlékét, az országszerte megnyilvánuló ünneplésekből neki is „ki kellett vennie a részét.”

1. Petőfi-törvényjavaslat

Még az 1922-es évben (december 6-án) az egyik kormánypárti képviselő indítványt jegyzett be Petőfi Sándor emlékének törvénybeiktatása tárgyában. A költő emlékének törvénybeiktatása mellett javasolta, hogy a nemzetgyűlés állítsa fel Petőfi Sándor mellszobrát és helyeztesse azt el az idővel létesítendő magyar nemzeti Pantheonban.¹ Az indítvány után Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1922 december 22-én törvényjavaslatot terjesztett be Petőfi Sándor emlékének törvénybeiktatásáról.² Az egyszakaszos törvényjavaslat így szól: „A nemzet Petőfi Sándor születésének századik évfordulója alkalmából hálás kegyelettel emlékezik meg Petőfi Sándorról, aki költői lángelméjét a magyar nemzeti gondolat szolgálatába állította, életével

¹⁵ Király István: id. m.

¹ Az 1922. évi június hó 16-ra hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai, Irományok 108. sz. III. kötet 363 l. (Továbbiakban: Irományok).

² Az 1922. évi június hó 16-ra hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai, Napló, VII. kötet 338. l. (Továbbiakban: Napló).

és halálával pedig örök időre szóló példáját adta a minden áldozatra kész hazaszeretetnek. — Ezért a törvényhozás Petőfi Sándornak a haza szolgálatában szerzett érdemeit ezennel törvénybe iktatja.³

A Petőfi igazi emlékéhez méltatlan frázisos fogalmazás már tartalmában és formájában is híven kifejezi a „keresztény és nemzeti“ kormány állásfoglalását Petőfi örökségéhez. De még jellemzőbb a javaslat indokolása. A bevezetés szövege szerint így hangzik: „Nemes hagyománya a magyar törvényhozásnak, hogy a nemzeti élet nagy mozzanatait és az ország nagy fiainak emlékét törvényeikké alkotásával is megörökíti. Így az 1848. évi I. törvényeikké József nádor, az 1876. évi III. törvényeikké Deák Ferenc és az 1896. évi VII. törvényeikké a honalapítás évezredes emlékét iktatta törvénybe, az 1907. évi XXVIII. törvényeikké pedig I. Ferenc József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére művek alkotását, rendelte el. A törvények e sorához járulna most Petőfi Sándor emlékének törvénybe iktatása.“⁴ Ez a cinikus és otromba indoklás, amely a nemzeti élet nagy mozzanatának nevezi Ferenc József megkoronáztatásának negyvenedik évfordulóját és Petőfi Sándor emlékének törvénybeiktatását párhuzamba állítja, sőt indokolni kívánja a szabadságharcot vérbefojtó osztrák zsarnokság gyűlölt császárával, valóban csak Horthy parlamentjében születhetett meg.

2. A törvényjavaslat sorsa

A törvényjavaslat ezután a nemzetgyűlés közoktatásügyi bizottsága elé került. A bizottság 1923. január 31-én lefárgyalta, majd a javaslatot a bizottság jelentésével⁵ együtt a bizottság előadója 1923. február 6-án a nemzetgyűlésnek bemutatja és kéri a jelentés kinyomtatását, szétosztását és napirendre tűzését.⁶

A kormány eredeti szándéka az volt, hogy a törvényjavaslatot március 15-én ünnepélyes ülés keretében terjeszti elő és tárgyalja le. A Ház elnöksége azonban mégsem tűzte napirendre a javaslatot, a kormány ugyanis közben elejtette a tervet. Mi volt ennek az oka? A március 9-i ülés ellenzéki felszólalásaiból megtudjuk, hogy a kormány a március 15-i ülés „ünnepélyes érzés“ének biztosítása céljából tárgyalást folytatott egyes pártokkal, a meg egyezés azonban nem sikerült. A parlamenti ellenzék egy része ugyanis azt indítványozta, hogy a törvényjavaslathoz pótlólag vegyemek fel még egy szakaszt, amely megtiltja, hogy Petőfi költeményeit cenzurázzák, vagy azoknak terjesztését akadályozzák. A kormány nem volt hajlandó ezt a pótlást elfogadni és így a meg egyezés — a március 15-i „ünnepélyes ülés“ terve — meghiúsult.

A tárgyalások előzményeihez tudnunk kell, hogy egyes képviselők a Petőfi-centenárium alkalmával több ízben szóvá tették a rendőrhatalóságok durva beavatkozását a Petőfi-ünnepségek műsorának összeállításába és támadták a kormányt a miatt, hogy egyes Petőfi-versek szaválását a rendőrhatalóságok nem engedélyezték. A kormány maga sem tagadhatta le a rendőrhatalóságok beavatkozását, és ezért magyarázatot igyekezett adni a rendőrség intézkedéseinek. Ez a „magyarázat“ valóban méltó volt a Bethlen-kormányhoz. Rakovszky Iván belügyminiszter ugyanis egy interpellációra többek közt a következőket válaszolta: „...éppen Petőfi hagyományainak, Petőfi verseiben lefektetett nagy, nemes gondolatoknak érdekében is szükségesnek tartom, hogy a rendőrhatalóságok megtegyék az intézkedéseket..., hogy a rendőrhatalóságok ne engedjék meg azt, hogy Petőfi szellemét kiforgassák...“ A Horthy-korszak hírhedt belügyminisztere természetesen elsősorban a munkások által rendezett

³ Irományok IV. 213. l.

⁴ Napló VI. 143. l.

⁵ Irományok IV. 214. l.

⁶ Napló IX. 320. l.

⁷ Napló IX. 102. l.

Petőfi-ünnepségekre gondolt, elsősorban a magyar munkásosztály ellen „óvta a kiforgatástól“ rendőreivel és csendőreivel Petőfi szellemét.

A kormány „sima“, zavartalan és „ünnepélyes érzésű“ Petőfi-emlékülést akart, és amikor ezt saját elképzelése szerint nem sikerült elérnie, igyekezett minél gyorsabban levenni a napirendről és eltüntetni, eltemetni az egyre kényelmetlenebbé és kínosabbá váló „Petőfi-kérdést“. A március 9-i ülésen fölmerült az a megoldás, hogy a március 15-i ünnepélyes ülés programját egy pártközi bizottság állapítsa meg, a kormány részéről azonban Rakovszky Iván elhárította ennek a javaslatnak az elfogadását. Véleménye szerint felesleges a bizottság, mert vagy megvan a nemzetgyűlésben az „ünnepélyes érzés“, vagy nincs meg.⁸ A Ház többsége is nyilván így „gondolkodott“, mert szavazásra kerülően a sor, elvetették ezt a javaslatot.

A március 15-i ünnepélyes ülés kérdése megegyeszer szóba került március 14-én. A Ház elnöke ekkor azt az indítványt tette, hogy a legközelebbi ülést március 20-án tartásuk meg. Horváth Zoltán⁹ az ellenzék részéről azt javasolta, hogy a legközelebbi ülést ne március 20-án, hanem március 15-én tartásuk és ennek az ülésnek egyedüli programja a Petőfi-törvényjavaslat tárgyalása legyen. Indítványozta továbbá, hogy március 20-án, Kossuth Lajos halálának évfordulóján ne tartson ülést a Ház. A kormánypárt részéről ketten is hozzászóltak Horváth Zoltán javaslatához és annak elvetését kérték. Az egyik hozzászóló azzal érvelt, hogy „Nem sikerült a pártokkal olyan megegyezést létesíteni, amely biztosította volna azt, hogy ez az ünnep a legméltóbb formák közt fog lefolyni.“ Egyébként is a képviselők nagyrésze vidéken fog tartózkodni, az Országház előtt pedig úgyszintez lesz Petőfi-ünnepély. A március 20-i szünetet illetően az volt a véleménye, hogy Kossuth halálára való „emlékezés nem akadályozhat bennünket munkánkban.“¹⁰ A másik felszólaló már nem is beszél a megegyezésről, szerinte március 15-e megünneplésének a képviselők akkor tesznek eleget, ha valamennyien résztvesznek a saját kerületükben tartandó ünnepélyeken. A március 20-i szünetet sem helyesli, mert „a gyászt semmiképp sem akadályozhatja az, ha itt komoly munkát fejtünk ki.“¹¹ Hozzászól ezen az ülésen a Petőfi-ünnepség kérdéséhez Bethlen István miniszterelnök is. A kormány álláspontja továbbra is az — hangoztatta —, hogy nem lehet a március 15-i ülésen a Petőfi-törvényjavaslatot tárgyalni, mert a törvényjavaslat politikai vitát idézne fel. Március 20-ról, a Kossuth halálának évfordulójára javasolt szünetről meg sem emlékezett. A miniszterelnöki állásfoglalás el is döntötte a vitát. A nemzetgyűlés nagy többsége az elnök napirendi indítványát fogadta el, tehát elvetette a március 15-i ünnepélyes ülést és a március 20-i szünetet.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az a parlamenti többség, amely Kossuth halálának évfordulójáról képmutató módon „komoly munkával“ kívánt megemlékezni, néhány hét múlva április 11-ére, a 48-as törvények királyi „szentesítésének“ évfordulójára szünnapot szavazott meg.¹² Tegyük még ehhez hozzá, hogy a nemzetgyűlés a Ferenc József halála évfordulóján megtartott gyászsistentiszteleteken minden évben hivatalosan résztvett, egy Mária Valéria nevű főhercegnő elhunytát pedig jegyzőkönyvben örökítette meg, ugyanakkor viszont a Ház elnöke nem tartotta méltónak, hogy október 6-ról a nemzetgyűlésben megemlékezzék.)

A március 14-i ülés után a Petőfi-törvényjavaslat sokáig nem került szóba. Klebelsberg, a törvényjavaslat betérjesztője mélyen hallgatott. A kormány és a nemzetgyűlés többsége igyekezett eltemetni és elfelejteni a kellemtelenné vált „Petőfi-kérdés“-t.

⁸ Napló X. 401. l.

⁹ 48-as függetlenségi és Kossuth-párti képviselő, kiskunfélegyházi ügyvéd.

¹⁰ Napló X. 464. l.

¹¹ Napló X. 465. l.

¹² XI. 189. l.

Az 1923-as év, a Petőfi-centenárium vége felé közeledvén, egyes képviselők ismét fölvetik a Petőfi-törvényjavaslat napirendre tűzését. A november 23-i ülésen Pakots József¹³ indítványozza, hogy november 24-én vegyék napirendre a Petőfi-törvényjavaslatot. A kormány nevében most Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter szól a kérdéshez és kérte a nemzetgyűlést, hogy „ötlesterüen, hirtelen” ne változtassák meg az elnök által javasolt napirendet. A kultuszminiszter különben sincs Pesten, vidékre utazott és „én — érvelt tovább Nagyatádi — nem tudom őt előteremteni”.¹⁴ Nagyatádi szavai után a Ház ismét elvetette a Petőfi-törvényjavaslat napirendre tűzését. Ugyanez lett a sorsa annak az indítványnak is, amely a december 17-i ülésre kívánta a törvényjavaslatot napirendre tűzni. A kormány részéről újból Nagyatádi szólalt föl, és most már nyíltan megmondta, hogy a Petőfi-törvényjavaslatot nem tartja fontosnak, mert sokkal sürgősebb az indemnitás letárgyalása.¹⁵ Néhány képviselő a december 20-i ülésen megegyeszer megkísérli, hogy a december 21-i, az 1923-as évben az utolsó ülésnapi egyik napirendi pontnak elfogadtassa a törvényjavaslatot. A kormány azonban már mindenképpen szabadulni akar Petőfi emléktől. Még ahhoz sem volt hajlandó hozzájárulni, hogy az ülés egyik pontjául vegyék fel a javaslatot. Rakovszky, Bethlen, Nagyatádi után most Vass József népjóléti miniszter fejtette ki a kormány álláspontját. Érvelése rövid, a következőképp szól: „Ahhoz tehát — hogy egészen világosan megmondjam az én tiszteletteljes véleményemet —, hogy t. i. első pontul tűzessék ki a Petőfi-törvényjavaslat, nem tudnék hozzájárulni azért, mert nem volna indokolva az, hogy ez a törvényjavaslat nyerjen prioritást az indemnitási törvényjavaslattal szemben...”¹⁶

A többség természetesen most is az elnöki napirendi indítványt szavazta meg, és ezzel be is fejeződött a nemzetgyűlés 1923-as évi munkája és eltelt a Petőfi-centenárium a nélkül, hogy a magyar nemzetgyűlés törvénybeiktatta volna halhatatlan költőnk emlékét. Rakovszky, Bethlen, Nagyatádi — és hogy a klérus embere se maradjon ki —, Vass József, a Horthy-korszaknak ezek az ocszopos képviselői a legképtelenebb, legotrombább ürügyekkel akadályozták meg azt, hogy Petőfi szelleme — akárcsak egy törvényjavaslat formájában is, megzavarja a „konszolidációs” parlament légkörét. Az országsszerte lángragyúlt és a nép széles tömegében erősödő Petőfi-kultusz hatására a kormány ugyan nem térhetett ki az elől, hogy egy semmitmondó törvényjavaslatot ne nyújtson be, ahhoz azonban már nem volt bátorsága, hogy a javaslatot napirendre is tűzze. „Elsősorban — hangoztatta a nemzetgyűlés egyik képviselője — a kultuszminiszter úrnak kellett volna fellépnie a Ház elnökségénél és sürgetni, hogy vegyék elő az ő törvényjavaslatát, nem ezért terjesztette elő, hogy ad graecas Kalendas el legyen halasztva, hanem hogy tényleg bekerüljön a törvénytárba, hogy az országgyűlés száz év múlva megemlékezzék Petőfiről.”¹⁷ A Bethlen-kormány „kultúrfölényes” kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó gróf azonban inkább vidékre utazott, és egyetlen egyszer sem szállt síkra a mellett a törvényjavaslat mellett, amelyet éppen ő terjesztett a nemzetgyűlés elé.

A teljesség kedvéért meg kell jegyezmem, hogy még ugyanezen parlamenti ciklus alatt, 1925 november 13-án tizenegy polgári ellenzéki képviselő indítványt nyújtott be Petőfi Sándor emlékének törvénybeiktatásáról. Az indítvány szövege szórul-szóra megegyezik a Klebelsberg-féle törvényjavaslattal.¹⁸ Az indítványt az 1925 november 13-i ülésen olvasták fel a nemzetgyűlésen és a Ház elnökének szavai szerint: „...az indítvány a házszabályok 195. §-a

¹³ Demokratapárti képviselő, író, újságíró (1877—1933).

¹⁴ Napló XVII. 110. l.

¹⁵ XVIII. 129. l.

¹⁶ XVIII. 272. l.

¹⁷ Napló XIX. 267. l.

¹⁸ Irományok (982. sz.) XVI. 423. l.

értelmében ki fog nyomtatni, szét fog osztatni, indokolásukra nézve pedig később fogok a t. Háznak javaslatot tenni.¹⁹ A parlamenti naplók szerint azonban erre sohasem került sor. E második, kései indítvánnyal még gyalázatsabban bántak el, mint az első javaslattal. A Ház elnöksége még csak ki sem nyomatta és természetesen javaslatot sem tett a törvényjavaslat indokolására. A Bethlen-kormánynak épp elég oka volt arra, hogy ne engedje még egy megemlékezés formájában sem föltámadni Petőfi szellemét a nemzetgyűlésen. Petőfi emléke már amúgy is eléggé zavarta a bethleni konszolidációt.²⁰

3. A nemzetgyűlés Petőfiről

A Petőfi-törvényjavaslat sorsának ismertetése már önmagában is élénk fényt vet a nemzetgyűlés reakciós, hazafiatlan, képmutató magatartására, de ezen túlmenően hadd világítsuk meg a nemzetgyűlés egyéb megnyilvánulásait is a Petőfi-kérdéssel kapcsolatban. A törvényjavaslat napirendre tűzését sikerült ugyan a kormánynak megakadályozni, Petőfi emlékét azonban mégsem lehetett eltüntetni a nemzetgyűlés Házából. Szinte nincs olyan ülés, amelyen Petőfi személye, versei, világnézete, történeti szerepe szóba ne kerülne. A szónokok és közbeszólók verseiből idéznek, állásfoglalására hivatkoznak, és a legkülönbözőbb alkalmakkor magyarázzák, értékelik és „védik” Petőfit. Egy-egy Petőfivel kapcsolatos megjegyzés, utalás, vagy idézet nem egyszer parázs vitát, parlamenti „vihart” kavart fel.

Nem célunk most a nemzetgyűlés Petőfire vonatkozó teljes anyagát bemutatni, e rövid ismertetésben csak a Petőfi-ünnepségekkel kapcsolatos egyéb megnyilvánulásokra szeretnénk itt kitérni. E néhány adat is hozzátartozik a Horthy-parlament hű képéhez.

Az 1922 december 22-i ülésen Scitovszky Béla, mint a Ház elnöke, megemlékezett Petőfi Sándor születésének századik évfordulójáról. A dagályos, szóvirágokkal teli megemlékezés — stílusában, tartalmában is — valósággal sűrített összefoglalása a hivatalos Magyarország véleményének Petőfiről. „A meteorszerű tünemény”-től „a szilaj lélek”-ig a Horthy-korszak minden hazug frázisát megtalálhatjuk ebben az „ünnepélyes elnöki megnyilatkozás”-ban. A legnagyobb nehézség az ilyesfajta ünneplésekben természetesen Petőfi forradalmiságával volt. A Ház elnöke azonban ezt is áthidalta: „Forradalmi lélek volt... de keble szentegyházának oltárán a haza képe állott...”²¹ A forradalmiságnak és a hazafiságnak ez a szembeállítás állandó és kötelező formulája volt minden hivatalos ünnepségnek. A nemzetgyűlés elnöke azonban nemcsak Petőfi forradalmiságát igyekezett megmagyarázni, hanem ugyanakkor megragadta az alkalmat, hogy Petőfi emlékét is fölhasználja a bethleni konszolidáció megerősítésére. „Vajha — folytatta tovább — megértve szavát, emlékének megújuló varázsa alatt eggyé tudnánk forrni...”²² E szabványbeszéddel a Ház elnöksége úgy érezte, hogy eleget is tett kötelességének. Az elnöki megemlékezésnek azonban váratlan folytatása lett. Scitovszky beszéde

¹⁹ Napló XXXVI, 159 l.

²⁰ Jellemző a Bethlen-korszak „történetírás”-ára, hogy négy évvel a Petőfi-centenárium után „A magyar országgyűlés története 1867—1927.” c. kiadványban (Szerk. Balla Antal Bp. Légrády nyomda és könyvkiadó) a második nemzetgyűlésről szóló rész szerzője — a miniszterelnökség sajtóosztályának egyik vezetője — már egy szóval sem emlékezik meg a törvényjavaslat körüli vitákról és „érthetetlen okokkal” magyarázza a Petőfi-törvényjavaslat szegyenletes mellőzését: „1922 december 22-én törvényjavaslat került a Ház elé Petőfi emlékeztetének megörökítéséről, érthetetlen okoknál fogva azonban máig sem került elintézésre.” (502. l.).

²¹ Napló VII, 339. l.

²² U. o.

után ugyanis az egyik ellenzéki képviselő, Cserti József²³ azt kiáltotta: „Éljen Petőfi szelleme! Éljen a magyar népköztársaság!” Óriási felháborodás, zaj tört ki erre a Házban. A kormánypárt részéről csaknem tetilegességre került a sor. Cserti Józsefet bojkott alá helyezéssel fenyegetik, sőt egyesek azt követelik, hogy fosszák meg őt a mandátumától. Az elnök végül is rendretusítja Csertit, az egyik kormánypárti képviselő pedig „Éljen a magyar királyság!” felkiáltással igyekszik ellensúlyozni a népköztársaság felemlítését. A jobboldal és a közép tüntetően megtapsolja a királyság éljenzését.

Igy végződött tehát a nemzetgyűlés hivatalos megemlékezése Petőfiről. A forradalmár, republikánus költő centenáriuma a nemzetgyűlés a királyságot éllette. Ez a jelenet is méltóképp egészíti ki a Horthy-korszak hazug Petőfi-ünnepléseit.

A Ház elnöke a centenáriumi évben még egy alkalommal megemlékezett Petőfiről — mégpedig 1923. március 23-án, Andrássy Gyula gróf születésének századik évfordulóján mondott beszédében. Ekkor ezeket mondta: „Ügyszólván egymás kiegészítéseként adja nekünk a nagy termő esztendő három szülöttében a maga három különböző megnyilatkozásának reprezentánsait: Petőfiben, a nép fiában a nagy érzések gyűjtőszavú lantosát, Madáchban, a középosztály szülöttében a keleti fajunkat jellemző kontemplatív hajlam legkiválóbb képviselőjét, Andrássy Gyula grófban a providenciális államférfiú cselekvő energiáját.”²⁴ Íme, a bethleni konszolidáció „nemzeti egységének” eszményképe: a nép fia, a „középosztály” és a nagybirtokos arisztokrácia együtt, egy táborban. Mindenesetre a Horthy-fasizmus szemérmertlensége kellett ahhoz, hogy a Habsburg-politika egyik prominens kiszolgálóját a magyar nemzetgyűlésben Petőfi mellé lehessen állítani.

Nem maradt el természetesen Petőfi kisajátításában — és egyben meggyalázásában — az egyházi reakció sem. Az egyik hangadó klerikális képviselő a Petőfi-jubileummal kapcsolatban „Mária zászlójának bontogatásáról” beszélt, hogy ez alá sorakozhassék az országnak minden hű fia.”²⁵ Ez már valóban nemcsak egyszerű kisajátítás, hanem Petőfi emlékének durva meggyalázása is volt!

Nem volna teljes a kép, ha nem szólunk a szociáldemokrata párt állásfoglalásáról és siralmas szerepéről a Petőfi-kérdésben. A szociáldemokrata képviselők talán a legtöbbet emlegették Petőfit, nevét állandóan szájukon hordozták, verseit lépten-nyomon idézték. Az 1923. december 21-i ülésen felszólalt Vanczák János — a párt vezetőségi tagja, a Népszava akkori szerkesztője — is a Petőfi-vitában, kifejtette a párt álláspontját és „megvédte” a szociáldemokratákat a „rosszakarató hazugságokkal és hírszesztelésekkel szemben”. Kijelentette, hogy tévedés az, mintha ők Petőfiben *csak* a forradalmárt látnák, *nem pedig* a hazafit is.²⁶ Vanczák tehát megvédte a szociáldemokratákat azzal, hogy ők azért Petőfiben a hazafit is tisztelik. Ez bizony nem sokkal különbözött a Seitovszky-féle hivatalos kinyilatkoztatástól. Vanczák és társai számára a forradalmár és a hazafi szintén nem voltak azonos fogalmak. A szociáldemokrata párt parlamenti frakciójának valóban annyi köze volt Petőfihez, mint a Bethlen-féle reakciónak.

A Horthy parlamentjében összegyűlt reakciónak azonban mégsem a kisajátítás, hamisítás volt az igazi hangja. E züllött, nemzetietlen, népellenes erőknél valójában igazi törekvése arra irányult, hogy a számukra veszedelmes forradalmárköltő szellemét minden eszközzel kiirtsák. Ünnepezték a költőt kénytelen-kelletlen, igyekeztek kisajátítani és saját céljaikra felhasználni, de

²³ Független Kisgazda, Földműves és Polgári Párthoz tartozó képviselő, Iovasberényi tanító.

²⁴ Napló XI. 157. 1.

²⁵ Napló IX. 73. 1.

²⁶ XVIII. 293. 1.

a „Cifra, hideg lobogás“ mögött — hogy József Attila szavait idézzük²⁷ — valójában gyűlölték még az emlékét is. Az elbukott forradalom után ismét uralomra került uralkodóosztály tudta, érezte, hogy Petőfiben az elnyomott nép a haladásnak, a következetes demokratizmusnak lobogóját látja. „Ezt a nagy, halhatatlan génuszt, ha élne, a mai kormány bizonyára Zalaegerszezen gyötörné...“²⁸ — mondta őszinteségében az egyik képviselő. Nem tévedett ez a képviselő, vagy „csak“ annyiban, hogy Petőfire még rosszabb sors várt volna Horthyék alatt. Mert ebben a nemzetgyűlésben ott ültek azoknak a nagybirtokos arisztokratáknak, a Majláth grófoknak az utódai, akik 48-ban emlékiratokkal ostromolták a bécsi udvart és azt indítványozták, hogy a forradalom vezetőit, köztük Petőfi Sándort is ki kell végeztetni. A hazaáruló főurak utódai most hallgattak, nem szóltak hozzá a Petőfi-centenárium vitáihoz, de véleményüket ismerjük. Ott ült például a nemzetgyűlésen gróf Jankovich Bésán Endre, akinek a véleményét Petőfiről, — ha kerülő úton is —, de pontosan ismerjük. *Nagy Lajos* 1949-ben megjelent önéletrajzi regényében megírja, hogy „Endre úr“ — akit ő még az 1900-as évek elején a jogi vizsgákra készített elő — „Petőfit részben futóbolondnak, részben csirkefogónak tartotta“.²⁹ Majláth gróf utódainak véleménye nem változott 48 óta!

Petőfiben a magyar reakció a dolgozó népet, a munkásokat és parasztokat gyűlölte. Gyűlölték Petőfit és gyűlölték azokat, akik őszinte szívvel az igazi Petőfit akarták ünnepelni. Mikor a következő évben, 1924 március 16-án a munkások ezrei a Petőfi-szoborhoz vonultak, a rendőrség szétverte az ünneplőket. Az eset a nemzetgyűlésen is szóba került, és ekkor az egyik klerikális, „fajvédő“ képviselő közbekiáltott: „Beléjük kell ágyúzni!“³⁰ Beléjük kell ágyúzni a Petőfit ünneplő tömegekbe! — Igen, ez volt a Horthy-parlament igazi hangja a Petőfi-kérdésben.

²⁷ A Petőfi-centenárium alkalmából írt „Petőfi tüze“ című, nemrég megtalált verséből.

²⁸ Napló VIII. 277. l. (Zalaegerszezen volt az ellenforradalmi korszak hírhedt internálótábor.)

²⁹ A lázadó ember, Szikra, 1949. 323. l.

³⁰ Napló XXI. 440. l.

GERÉB LÁSZLÓ:

FEKETE JÁNOS KIADATLAN ANTIKLERIKÁLIS VERSEIBŐL

Fekete János (1741—1803) nevét irodalmunkban a maga-költötte anekdóta őrizte meg a tokaji borokról, melyeket francia verseivel küldött *Voltaire*-nek. Ezekkel az 1781-ben összegyűjtve megjelent francia verseivel, irodalmi értéküket messze meghaladóan foglalkoztak már különböző dolgozatok, de mai napig adósak vagyunk valóban jelentős magyar költészetének méltatásával. Versei az 1790-es években egyenként és gyűjteményesen kéziratban országszerte forogtak és nevezetes szerepük volt az egykorú irodalmi életben. Nyomatásra egy darabot sem engedett a cenzúra, mert a költő felvilágosodott volt és harcos antiklerikális. Ugyanekkor *Bessenyei György* is csak fiókja számára írogathatta *A természet világát*, de veszedelmes eszméiért a kormányzat felügyelet alatt tartotta. Fokozott mértékben ügyeltek *Feketére*, aki közéleti szereplése és rangja folytán *Bessenyeinél* feltűnőbb jelenség volt és nagyobb hatást gyakorolt a politikai életben forgolódo kortársaira. Irodalmunknak nagy hiánya, hogy ezek a műkedvelést többnyire meghaladó, mindenképpen irodalmunk egykorú színvonalán álló versek eddig szélesebb körben még nem ismeretesek. *Fekete Jánost* franciás költőink közt jeles hely illeti meg. Mindig egyéni hangú, lelkes — ha nem is mindig lendületes; csapongó eszmék, gúnyos kitörések, lázas bölcsekedések váltakoznak verseiben.

Vagy *Miklóshoz*, az utazgató és természettudományokkal foglalkozó fiatalemberhez frott verses levelében a természet erőinek működéséből s az ásók nyomán felvetett öslények csontjaiból a világ állandó változására következtet és szinte eljut a materializmus határáig. Támadta az egyházat és elvetett minden tételes vallást, akár mestere: *Voltaire*, de többnyire ő is megtorpan és kiköt a deizmusnál.

Számos versében harcol a feudális egyház ellen és mér egy-egy oldalvágást a valásra, mint babonára. Minderre e helyen kitérni nincs helyünk. Legsikerültebb és legelterjedtebb satírája *A négy mennyország* című volt, melyre több más versében is utal, sőt megtoldja azt (*A pokol*, *Br. Orczy Lőrincnek az Elyziumban*, stb.).

Antiklerikális verseinek jórésze az 1790—91-es országgyűlés eseményeivel kapcsolatos. *Fekete* nagy hévvel vett részt az országgyűlési pamflet irodalomban. Például a vallásváltoztatás engedélyezésének törvényhozási vitájához az alábbi szellemes kis epigrammával szólott hozzá:

Kérded: hogy pápista lerugván vallását,
Mért szokott oly könnyen máshoz általmenni?
Azért, mert minden vak kész nyereséget lát,
Vakból hogyha lehet félszeművé lenni.

Néhány hasonló tárgyú epigrammája, neve alatt, először az idei könyvnapon jelent meg nyomtatásban a *Tépjétek le a sötétség bilincseit* c. kötetben. A másfél százada halott költő iránt szerény elégtételt rovunk le, amikor évek óta sajtó alá készülő összes munkáiból közzéadjuk egyik legjellemzőbb antiklerikális versét. A kézirat a Tudományos Akadémia könyvtárában Magyar. Irod. Régi és újabb írók, 4. r., 72., 73. I—II. jelzet alatt található. (I. 159—169. lap.)

A négy menyország

Álom.

Dante!

Estve lenyugodtam pompátlan ágyamban,
Sokféle bajokkal dőlöngvén magamban.
Nem mindjárt alhaték, elmém hanyattata
S éjfélig semmikép szemem nem hunyata.
Elmélkedni kezdtem jövődő dolgokról,
Élők előtt rejtett, felható titkokról.
Midőn egy szép ifjú, tündökölvén képe
Nékem megjelené s nyoszolyámhoz lépe.
Lótnak angyalai hasonlók lehetnek,
Kik Zsodóm népétől csaknem fertőztettek.
— Gondolkodol — úgymond — lelkednek sorsára
S ezen élet után leendő hajlékára.
Jer velem, ne busulj, menyeknek országát
Néked megmutatom s szentek boldogságát.
Most egyszer a Mester embernek tekintni
Azt engedte, kire meséjeket hintni
Nem szűnnek papjai hibás vallásokban,
Hogy népek foghassák vetett hálójokban.
Asztolf Hipogriphon hold felé vágata.
Harmadik egekig Szent Pál ragadtata.
Hány lészen, kit te látsz, most még nem mondhatom
S csupán vezérlésem néked ajánlhatom. —

Megráztam magamat s kezdettem borzadni
S bár dunnám nem vala, keményen izzadni,
Mint mikor hév vízben valaki feredik.
Vagy nyáron birkózáván, szörnyen erőlködik.

— Ember! — úgymond — Mit félsz? Nem hat késértetre
Képem s velem bátran szállhatsz feleletre,
Nem jelenhet néktek, mint mondja dajkátok,
Ollyas lélek, kire rájutott az átok.
Ördögök sem járnak világ térségében.
Bár tőlük rettegjen pápista hitében.
De valamint tőled majomig leszállván
Sokféle teremtetést, illy grádicson állván,
Szemlélhetsz, ugy szintén ha hágsz lajtorjára,
Sok vagyon míg jutnál Fő Mester voltára.
Egy ollyan teremtetést énbennem szemlélhetsz
S ugyanazért tőlem semmiképp nem félhetsz.
Irtózik lelketek gorombább hajléka.
Ha közelget hozzá szokatlan portéka:
De katona lévén, szívet végy magadnak,
Ijedve csak banyák s félénkek maradnak. —

Erre lassan-lassan kezdék felöltözni
S ujult bátorságra végtére költözni,
Ugy hogy ökemének illy módon szólottam:
— Az egekről sokat éltemben hallottam;
Örvendek, hogy jöttél elkésérésemre
S így az Ur titkait vehetem szememre.

Ablakomon kívül volt egy tüzes szekér;
 Hogy üljek melléje, becsülettel rákér.
 Lovak helyett lévén sárkányok befogva,
 Hágóra, reszketvén, juték tántorogva.
 Megyünk, mint midőn szél hasít fellegeket,
 Sebesen haladván csillagos egeket.
 Fontenel¹ világít nem volt időm látni
 S vezéremmel rólok kérdéseket váltni,
 Már harmadik égbe meglett érkezésünk,
 Szekerünkről szállni nem sokat is késünk.

Ragyogó szépségét annak nem mondhatja
 Emberi nyelv, Szent Pál sem magyarázhatja.
 Fényes trónusában ült Atya Fiával,
 Térdek közt a Galamb tündöklék tollával
 S a többi boldogok rang szerint elosztva.
 Földi méltóságtól ámbátor megfosztva,
 Ki-ki maga helyét elnyervén Rómától,
 Sokért nem távoznék kijegyzett polcától.
 A Szenteknek Szentét chérubok szárnyai
 Fedezik s ottan is ritka szem árnai
 Vettethetnének rá, hogy ne vakulnának.
 De bezzeg szünete nincsen hosannának,
 Kit tele torokkal rikolt szentek nyája
 S angyalok serege; szép ennek kótája,
 De mégis unalmas, mert nem változhatik
 S öröktől örökre eképp vonattatik.
 A Szentek Szentének gyönyörű látása.
 De mivel annak sincs soha változása,
 Nem tudom, a szentek mi módon győzhetik
 S unalmát végtére hogy nem érezhetik!

Jön ehhez, hogy bölcsre nem képes találni,
 S csak bűdös papokkal lehet cimborálni.
 Isten szamarinak mondattak éltekben,
 S voltokat megtartják boldoggálétekben. —
 Szent szüzekkel megtelt mennyeknek országa,
 Vagy olly asszonyokkal, kiknek komorsága
 Amornak nem hódolt, hacsak pappá nem lett
 S örök szüzességről esküvést le nem tett.
 Ha találtnék is egy, vagy két kurváska:
 Penitenciától már elszáradt fácska.
 Azért vezéremnek inkább megvallottam,
 Hogy innen örömet másfelé szállottam.

Midőn belelépünk ismét szekerünkbe,
 — Csufo, — mondám néki — keresztény egünkbe
 Vitézség, nagy lélek senkit sem vezetnek
 S otromba lakosi paptól jegyeztetnek.
 Kárhozást vetettünk Athénás bölcsire,
 Lakedemon, Róma jeles vezérre,
 Solon, Aristides Confucéval sülnek
 S Márk Aurél, mint Fridrik pokolra kerülnek!

¹ Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657—1757) francia író Entretiens sur la pluralité des Mondes c. művére utal.

Szent Husz, papok feddvén, jutott kárhozásra,
S tisztjét fertőztető Gergely² boldoglásra.
Apját gyilkosoló, rontója honjának
Mennysországra érhet, fizetvén papjának.

Többeket is mondék ilyes legendára,
Rómának szentjeit rávonván kostára. —
De hamar megtorkolt tündöklő vezérem,
Mondván: testben lévén hogy még fel nem érem
Eszemmel ezeket s másfelé fordula
Szekerünk s állásra nem soká hárula.

Mahomednek lévén most paradicsomába,
Ugymond: majd meglátom mint tetszik voltába.
Érdem nélkül ide nem lehet bójutni
S kivált vitézségnek kell pályáját futni.
De minden kedvezés csak földi mulatás,
Örökös vendégség s egyébbi firtatás.
Muzulmánoknak itten szabad borral élni
S nem kell részegségtől s muftijától félni.
Hurik ezereként elébe vitetnek
S vénhedést képekben mert nem szenvedhetnek,
Kies ifjúságok ötet ingereli
S gyakorlott élesek erejét neveli.
Töltve van az asztal választott étkekkel
S tobzódhatik ki-ki kedves vendégekkel.
Alcinous kertje csak ilyen lehete,
Szebb gyümölcsöt Circe nem is nevelhete.
Itten Zefir társi gyengén lengedeznek
S levegőt hűsítvén ujulást szereznek.
Különös lovakkal fénylik istállója
S mindent felyülhalad agara, kopója;
Ékesebb fegyvere nincsen szultánjának,
Ragyog minden része gazdag ruhájának.
Szép lányok kebléből mégyen vadászatra
S visszatér estvére Lucullus falatra,
Osztán még szebb lánnyal tölti éjszakáját,
Kedvére cserélvén társát, paripáját.

Egyszer agarakkal nyulait fogatja,
S arabus szürkéjét utánok futtatja,
Másszor gyalog mégyen tarka kopóival,
Hogy szarvasra lőjjön arany nyilaival,
Vagy vadkant bosszantson gyémántos tőrére.
Midőn dühösödik elkapott sebjére.
Néha vizslával is kerenget tarlóban,
Foglyokat lövöldöz s fürjet fog hálóban,
Estve készen várja drága vacsorája,
S minden nap változó remek muzsikája,
Midőn egyik szűznek vetvén keszkenőjét,
Azzal kijegyvezve mellette fekvőjét,
Különös hangokkal izlésre gyullasztja.
S osztán hogy alhassék, azokat fogyasztja. —

² VII. Gergely pápa, uralk. 1073—85.

Igy folynak napjai Mahomed nyájának,
Végét nem érhetvén örök hívságának,
De lelket nem látom ezekben résztvenni
S minden boldogságát csak testére meeni.
Még is inkább tetszhet, mint örök éneklés
S szemekkel egy tárgyra szünetlen érdeklés.
Mondám: Okoskodást hagyjad jobb időre.
Felelé vezérem: Menjünk más dülőre.

Nem volt olyan rövid, mint elébb, járásunk
S hosszabbra terjedett mostan utazásunk,
Minthogy régieknek Eliziumjára
Indula szekerünk, Styxnek szép partjára.
Már készen várt bennünk Cháron bárkájával
S nem mert belémkapni gorombaságával.
Noha testben valék, vezérem szavára
Morogván eresztett odvas csónakjára.

Valamit az elme kieset gondolhat
S nyugalomnak valót kéz egybenkapcsolhat,
Itten szemléltetett érdem jutalmára:
Elégtelen valék ezek csudájára.
Arnyékos völgyekkel hegyecskék változnak
S kristály forrásokban halak ugrándoznak;
Erdők ékességét madarak énekje
Zengtetí, szépitvén tollaik remekje.
Egyszóval, valami Kinából hozatott,
S ánglusnak kertjében még szebbre válhatott,
Ezek itt mindenütt leletnek tetézve,
S még felhatóbbakra gondolnád igézve.
Az egész tartomány gyönyörű kertből áll
S boldogoknak örök sétálójává vál,
Stov (!) s ama fehér kő csak fiókja volna
Ezen ékes kertnek s róla ki is szólna,
Hahogy szemlélheté földi szemeivel,
Mint bánt a régiség vitézi s bölcsivel:

Szép jáspis grottában itten akadhatni
Egy csoport boldogra, tovább ők láthatni
Örökzöld pázsiton, mint kerekben ülnek
S narancs-, rózsafáknak árnyékján hűsülnek.
Nincs itt civakodás, ellenségek látni
Harcikról egymással okoskodást váltani.
Hajdani vitézek bámulva hallgatják
Új módját harcunknak s meg sem is foghatják
Puskapor erejét, kit barát találá,
Hogy lenne távolról ezerek halála.
Pompejusszal látám beszélgetni Caesárt.
Thrésivel Nagy Friderik sétálgatásra járt,
Villársszal Eugén³ beszédre kerüle
Mostani harcokról s nagyon meghevüle,
Hallván, hogy franciák mindenütt kergetik
Császár katonáit, ha szemre vehetik:

³ C. L. H. Villars (1653—1734) nagynevű francia hadvezér. Szavojai Eugén (1663—1736) osztrák hadvezér előbbinek nagy ellenfele.

De Villársz önéki jól megmagyarázta,
Hogy nem hibáz a nép s vezérekre rázta
Veszélyét Ausztria vitéz sereginek
S tudatlanságára rossz miniszterinek.
József s az öreg Daun Schultenburggal léve
S Mórónak⁴ mindenik dicséretet téve.
Nagy mestert szemlélték retirádájában,
Birák is lehettek sereg hátráltában. —
Ferdinánd* Laudonnal⁵ hozzájuk vetődvén
És Bonapartéről köztük szó ejtődvén,
Szerencsés harcait nem győzték csudálni
És Boliót, Wurmsert⁶ keményen rostálni.
Alvinczyvel mégis kegyesbben bántanak,
Mert romlott sereget kezében tudtanak,⁷
Mellyel mindent próbált, ami kitelhete,
Noha diadalmat szegény nem nyerhete.
Csudálták, hogy Bécsnek a franc nem indula,
Mert Károly előtte mindenütt crukkola. —
S fel nem fuvalkodván nagy szerencséjében,
Békességre hódolt Leoben vidékében.⁸
Továbbhat Plátóval Russzó beszélgete
S francok változása tőlök fejeztete.
Voltér sok tudóssal kívül sétálgatott
S terjedt tudománya tőlük bámultatott.
Lucian⁹ kiváltképp láttatott: kedvezni
A ferneyi bölcseknek s meg tudta jegyezni,
Hogy hol s melly ékessen követte példáját,
Honjának hasznára fordítván tréfáját.
Abban megegyeztek, hogy jobb csufolásra
Venni némelyeket, mint disputálásra,
Azután mindketten hozzám fordulának
S hogy őket követném, kezét adatának.
Mentem magam, mondván: Nem szeret nevetni
A magyar s veszélyes őt most enyelgtetni.
De felel Lucian: Csak eképp használhatsz
Hazádnak s érdemre, mint mi ketten, szállhatsz.

⁴ II. József császár; L. J. Daun (1705—66) osztrák tábornok Mária Terézia háborúiban szerzett nevet; Schultenburg egykorú porosz tábornok; J. V. Moreau (1761—1813) a nagy francia forradalom híres tábornoka.

* Braunschweigi Ferdinánd herceg a hétesztendő háborúban a franciák ostroma. (F. J. jegyzete.)

⁵ G. E. Laudon (1717—90) osztrák vezér a hétéves háborúban II. Frigyes méltó ellenfele.

⁶ J. P. Beaulieu (1725—1819) francia származású osztrák tábornok a forradalmi háborúkban Bonaparte ellenfele, elvesztette 1796-ban a Lodi csatát; Wurmsér osztrák tábornok előbbtől 1796-ban vette át az itáliai parancsnokságot és Bonapartétól 1797-ig sorozatos vereséget szenvedett.

⁷ Alvinczy József (1735—1810) osztrák tábornok 1796—7-ben ugyancsak sorozatosan veszített csatát Bonapartével szemben Felső-Itáliában.

⁸ Károly főherceg osztrák hadvezér; Leoben stájerországi helység, ahol az Itáliából benyomuló franciákkal 1797 ápr. 18-án Ausztria előzetes békét kötött, ezt követte a Campo-Formiói békekötés. Az 1796/7-es események részletes érintéséből következtethető, hogy Fekete e költeménye nem sokkal ez után íródott.

⁹ Lukianos görög bölcész a 2. században, szatirikus társadalomábrázolása erősen hatott Voltairera és a felvilágosodás korára.

Atyámat Aristid s Márk Auréllal ülni
 Láttam s Berenstorfról beszédre kerülni.
 Dánus miniszterét egyezve dicsérték
 S többi kormányozók kicsinységét mérték.
 Monarchiánk kivált atyám sajnálotta
 S mostani vezérít szörnyen káromlotta.
 Engem látván felkelt s keblemben sietett,
 Oszlán hazájáról holmit kérdezgetett.
 Hallván tőlem ügyét, könnybelábadt szeme.
 — Oda van már — ugymond — magyarnak érdeme.
 Hogy köztük kell élned, fiam, sajnáltalak,
 Eddig emberségben maradni láttalak.
 Ne hagyj magad, kérlek, rossz példáktól rontni
 S ámbár kabbalájok fel nem tudod bontni,
 Türed békével ügyét, tám isten jobbat ad...
 De honnan van, hogy most itt szemlélhet apád?...
 Kezeit csókolom s feleltem zokogva:
 Hogy még meg nem haltam... Azonnal morogva
 Vezérem félrevesz: — Nem azért hoztalak,
 — ugymond — hogy itt fecsegi; majd megtanítalak! —
 Ettől megrettenvén, kezdém őt követni
 S nem is mertem szemem több magyarra vetni;
 Ambátor Orczyval¹⁰ jeles vitézinket
 Egybenülni látám s régi bölseinket.
 Bévívén vezérem egy kies grottába,
 Kegyességre kezdett hódolni voltába
 S tőlem azt kérdezte: Mellyket választanám
 A három egeből s legjobbnak tartanám?

 Az egyike — mondám — csak papoknak való;
 Mahometé restnek kényére sarkaló;
 Elysium pedig csak elmét táplálhat
 S ha voltunk formában más világra szállhat,
 (Mint tégedet látván, merném reményleni)
 Annak is kellene talám örvendeni.

 Keverni szeretném Mahom menyországát
 S ős Elysiumnak mélyebb boldogságát.
 A kettőből éppen nekemvaló lenne,
 Mert testem, mint lelkem örömben résztvenne.

 Nevetett az ifju: Van eszed, barátom!
 — Ugymond — kívánságod lehetőnek látom,
 De most még nem szabad néked odamenni,
 Gorombább testedet elébb le kell tenni.
 Addig is Epikurt ha bölcsen követed,
 Negyedik egedet e földön lelheted. —

 Szomszédim lármázván, felébredtem erre
 S a szekér elméne, de nem tudom, merre.

¹⁰ Orczy Lőrinc (1718—1789) költő, huszártábornok, Fekete János sokszor és nagy becsüléssel emlegeti verseiben.

A MAGYAR JAKOBINUSOK KÁTÉJA

A magyar jakobinusok kátéját Martinovics Ignác írta. A Szabadság és Egyenlőség Társaság elveit rögzítette le, s címe *Az Ember és a Polgár Káté*-ja volt. Ahogy Martinovics a bécsi vizsgálóbizottság előtt mondotta 1794. szeptember 1-i vallomásában: 1794 májusában, pesti tartózkodásakor készítette, francia nyelven. A kátének ez az eredeti szövege nem maradt ránk. — Franciából a kátét magyarra fordította Laczkovics János, a Graeven-huszárezredből felségsértő magatartása miatt kizárt kapitány (címe: Az Embernek és Polgárnak Katekizmusa, melyet irtt Demokrite La Montagne Francia Polgár, most pedig Magyarra fordított), majd tőle függetlenül magyarra (címe: Az Embernek és a Polgárnak oktató könyvetskéje.) és németre Szentmarjay Ferenc, a magyar Kamara alelnökének fiatal titkára, mindketten a Martinovicstól alapított Szabadság és Egyenlőség Társasága igazgatói.¹ Szentmarjay német fordítása sem maradt ránk. — Később, már bécsi vizsgálati fogságában azután Martinovics még egyszer leírta franciául a kátét, emlékezetből, (címe: Catechisme de l'Homme et du Citoyen, par Democrite la Montagne, citoyen français.)

A fordítások közül az elveszett eredeti francia szöveghez legközelebb állónak az alábbiakban közölt magyar változatot tartjuk, amelyet meggyőződésünk szerint Szentmarjay készített. A szöveg másolóját nem ismerjük. Az irat egyetlen példánya a kir. Tábla ügyésze, Nyéki Németh János jogügyi igazgató iratai közt maradt ránk, több más. a magyar jakobinusok elleni perhez tartozó irattal együtt, amelyekről tudjuk, hogy Sándor Lipót nádor irodája juttatta el őket Némethhez. Sehy Ferenc színész, aki a nádornak a szervezkedést elárulta, és az Ember és Polgár Kátéjának egy példányát is eljuttatta hozzá,² Szentmarjay szervezési vonalán került a társaságba. Így nyilvánvalóan a Szentmarjay által fordított káté-szöveg volt a kezében, s annak másolatát adta be a nádornak. A nádor azután a perhez tartozó más iratokkal együtt ezt is átküldte a jogügyi igazgatónak. Németh pedig, mivel a perhez már mellékelve volt a Laczkovics-féle fordítás, ezt elrakta iratai közé. De Szentmarjay szerzőségét bizonyítják belső, a szövegből vett érvek is. Egybevetve más, Szentmarjaytól származó írásokkal, stílusbeli megegyezéseket találunk. Sőt Martinovics röpiratának: „Nyílt levél Ferenc császárral és királyhoz” Szentmarjay által készített magyar fordításában (ld. *Századok*, 1949) vagy az ugyancsak általa készített kéziratos Rousseau-fordításban (Orsz. Levéltár, Vertrauliche Akten 51. fasc. 11 ad A csomag) a Káté néhány szokatlanabb szavát is megtaláljuk, így az „ürügy” értelemben használt „színes ok” kifejezést, vagy a „rab-szolgá” elnevezést (Laczkovics példálul következetesen „martalék”-ot mond helyetté).

A másik magyarnyelvű változat Laczkovics fordítása. A végig saját kezével írt példányt lefoglalt iratai közt találta. Laczkovics, Szentmarjayval ellentétben, nem volt szabatos fordító, más munkáiban sem ragaszkodott szöszerint az eredeti szöveghez.³ Kátéjában a tömör meghalározásokat felbontotta, körülírta, szinonimákat halmozott ott, ahol az eredetiben egy jelző állott, a leírásokat megtűzdelte vaskos kiszólásokkal, sőt arra is van példa, hogy egész mondatokat beiktatott. Az eredetinek — már csak franciasága miatt is — simább, irodalmibb stílusát, (amelyik Szentmarjaynál is elismerésre méltó irodalmi magasságban maradt) nála a tömörség és finomság nélküli közbeszéd nyelve váltja fel. Szembeállítva a két fordítást, Laczkovicsé terjedelemben mintegy a kétszerese Szentmarjayénak.

Martinovics bécsi kihallgatásakor a káté fordításai közül még egyik sem került elő. Ezért vállalkozott rá, hogy emlékezetből leírja a kátét.⁴ Ez a francianyelvű példány jóval rövidebb, összevontabb a magyar fordításoknál, s különösen a királyról, a nemességről és a papságról szóló részében írójuk észrevehetően igyekszik enyhíteni

¹ Ld. Martinovics vallomását a bécsi udvari vizsgálóbizottság előtt: Wien, Staatsarchiv, Vertrauliche Akten 45. fasc. Verhör des Martinovics.

² Ld. Sándor Lipót nádor ügyviteli jegyzőkönyvét No 11., 16., 18., 21., 26. és 282.: Országos Levéltár, Vertrauliche Akten 34. és 35. fasc.

³ Ld. különösen Martinovics *Oratio ad Proceres* című munkájának Laczkovics által készített „fordítását”. (A magyar országgyűlésiben egyben gyűlt méltóságos és tekintetes rendekhez... tartott beszéd, 1791.) V. ö. Fraknoi V., *Martinovics és társainak összekülvése*, Bp., 1884. 91. s. köv. l., ahol részletesen egybeveti az eredetit és a fordítást.

⁴ Martinovics augusztus 22-i kihallgatása: i. h.

mondanivalóját és kifejezéseit. Lényegében azonban megegyezik a magyar fordítások gondolatmenetével.⁵ Egyes fordulatai és kifejezései — a fordításokból ellenőrizhetjük — szóról-szóra megegyezhettek az eredeti szöveggel, s így segítségünkre lehetnek a káté forrásainak megállapításában.⁶

Ami mármost magát a kátét illeti: általában a korabeli materialista filozófia s a francia felvilágosodás eszméit, a francia forradalom törekvéseit tükrözi vissza. Ezt már az egykorúak is észrevették. A per folyamán a védőügyvédek többször hivatkoztak rá, hogy egész sor, a kátéhoz hasonló francia- vagy németnyelvű munka forog közkézben az országban, így a vádlottak nem vehették észre, hogy a káté egy forradalmi szervezkedés programját tartalmazza.⁷ De a káté rendszere, stílusa, — az Martinovics sajátja. A káté megírásánál felhasznált forrásokat keresve megállapíthatjuk, hogy Martinovics munkájának alap gondolata Rousseau társadalmi szerződése, Rousseau hatását Martinovics korábbi munkáin is megfigyelhetjük,⁸ de ezekben még igyekezett az uralkodót is belevonni a társadalmi szerződésbe, holott tudjuk, Rousseau a királyt csak végrehajtó szervként ismerte el a monarchiában. Az Ember és a Polgár Kátéjában Martinovics elvetette korábbi, a király számára tett engedményeit, s a maguk eredetiségében érvényesítette Rousseau tételeit. Munkájának általános részei szinte a Contrat Social kérdés és feleletben való feldolgozásaként hatnak.

Rousseau mellett erősen érződik a kátén a XVIII. századi, főleg francia materialista filozófia hatása, különösen a D'Holbaché.⁹ Számottevő — főként a gyakorlati teendőket tárgyaló részekben — a francia forradalom eseményeinek, intézményeinek és törvényeinek a hatása, ami részben a Moniteur-ből közvetlenül, részben azonban közvetve egyes népszerűsítő munkák révén érvényesülhetett. Több olyan kisebb, irodalmi vagy tudományos szempontból jelentéktlenebb munkát ismerünk, mely a francia forradalom eseményeit és vívmányait ismertette, s amely Magyarországon is közkézen forgott. Így Volney, „A romok” szerzőjének *La loi naturelle ou Cathéchisme du citoyen français* (Paris, 1793)¹⁰ c. kis munkája, amely címében és formájában is példaképpül szolgált Martinovicsnak. A káté első fejezetében a filozófiai bevezetés lényegesebb kérdéseiben, ahol az emberről és a természeti törvényről értekezik, szinte szó szerinti átvételeket találunk Volney materialista erkölcsanából. — A másik munka, amelynek

⁵ A kihallgatások során a Martinovicsról írt kátét megmutatták a három igazgatónak. A káté végére sk. írt megjegyzéseik a következők: „Endes Gefertigter bezeuge, dass dieser mir vorgezeigter Catechismus den Grundsätzen [nach] zwar der nemliche, den Ausdrücken nach aber nicht der nemliche seye, und gleich lautend seye, welchen ich vom Martinovits erhalten habe. Joannes Laczkovics m. p. — Gegenwärtiger Catechismus ist dem Grundsätzen nach dem mir von Martinovics mitgetheilten zwar gleichlautend, in der Beantwortung der Fragen aber und der Ausdrücken nicht, Franz Szentmarjay m. p. — Bezeüge das Nämliche was SzentMarjay. Haynoczy m. p.“ (Wien, Staatsarchiv, Vertrauliche Akten 45. fasc. Prozess des Martinovics 4. sz. mellék.)

⁶ Csak jegyzetben emlékezünk meg a Fraknoi által közölt (*Martinovics és társainak összeesküvése*, 427—441. l.) töredékes „Francia Cathéchisme”-ről. Fraknoi mindössze annyit mond róla: „a jelen [XIX.] század elején írt különféle politikai és vallási munkákból készített kivonatokat tartalmazó kézirat 18—37. lapjain foglaltatik“. (I. m. 217. l., 1. jegyz.) Tekintve, hogy Fraknoi a szöveget mai helyesírással közli, még az sem állapítható meg, nem ő maga fordította-e a kátét talán latinból. Az mindenesetre bizonyos, hogy stílusa, kifejezési készsége a XVIII. század végénél későbbi időre mutat, tehát nem egykorú fordítás. Mivel az eredeti példánynak nyomára jutnunk nem sikerült, s ez a káté különben is töredékes, vizsgálódásaink körébe nem vontuk be.

⁷ Ld. pl. Abaffy Ferenc (Országos Levéltár, Vertrauliche Akten 46. fasc.) és Baranyai Mihály (u. o., 43. fasc.) periratait.

⁸ V. ö. főként az *Oratio ad Proceres* (1790), az *Oratio pro Leopoldo Rege* (1790) és a *Status Regni Hungariae* (1792) nyomtatásban is megjelent munkáit.

⁹ Érdekes ebből a szempontból Martinovicsnak a káté megírásakor is használt álneve: Démocrite la Montagne. Hogy franciás hangzású nevet választott, ebben az időben egymagában is bizonyos állásfoglalást jelentett, azonkívül, hogy tanúsítja az akkori magyar értelmiség érdeklődését az iránt, ami Franciaországból jött. De ez a név egyben program is: Démocritos, az ókor görög filozófusa, a materializmus egyik előfutára volt; a „La Montagne” pedig nyílt utalás a Konvent „Hegypártjára”, a jakobinusokra.

¹⁰ Későbbi kiadásai *La loi naturelle ou principes physiques de la morale* címen jelentek meg. Volney hatására ld. Eckhardt S., *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Bp., é. n. 98. l.

hatását felismerhetjük, Collot d'Herbois forradalmi almanachja,¹¹ amelyben népszerű formában ismerteti a francia forradalom eseményeit és vívmányait. Megtaláljuk továbbá Rabaud-Saint-Étienne kis munkájának hatását: *Précis de l'histoire de la Révolution française*.¹² Mindkét munkáról tudjuk, hogy Magyarországon is népszerűségnek örvendett.

A káté szövegének közlésekor az általános befolyáson túlménő hatásokra és egyezésekre, ahol csak tehetjük, jegyzetben rámutattunk.

A káté ráánkmaradt példányainak lelőhelyei az alábbiak: Szentmarjay Ferenc fordításának egykorú másolata: Országos Levéltár, Vertrauliche Akten 49. fasc. — Laczkovics János által fordított és leírt magyar változata: Wien, Staatsarchiv, Vertrauliche Akten 45. fasc., Prozess des Martinovics 4. sz. mellékl. — A káténak Martinovics által a vizsgálati fogságban írt. francianyelvű változata: u. ott, 3. sz. mellékl. Ugyanennek egykorú hivatalos másolata: Országos Levéltár, Vertr. 4. fasc. 763—770. fol. Somogyi János nádori ítélőmester által készített latin fordítása: u. ott 49. fasc. ad A. 3. csomag.

Laczkovics fordítását közölte Fraknói V., *Martinovics élete* c. 1921-ben megjelent munkája függelékében. Eltekintve attól, hogy közlésében lépten-nyomon olvasási hibákkal találkozunk, (pl. arányzás helyett: aranyzsák; v[ár]m[egyé]nek helyett: vannak; egyengeti helyett: gyengíti, stb.) — egyes szavakat, sőt félmondatokat elhagy, úgyhogy a szöveg több helyt teljesen értelmellenné válik. Ezenkívül közlése a VI. fejezet közepén minden megjegyzés nélkül megszakad, — s így többek közt a papokról szóló VII. fejezet teljesen kimarad. Tekintve, hogy Fraknói a Laczkovics által írt, általunk is használt teljes példányt használta, ez a kihagyás csak szándékos lehet. Ezt valószínűsíti Fraknói könyvének egész tendenciája is, amelyben a mozgalom egyházellenes vonásait igyekszik vagy eltussolni, vagy nevetségessé tenni. — A Fraknói által közölt szöveget, értelemzavaró olvasási és sajtóhibáival együtt, újra leközölte Barabás Tibor, *Martinovics élete*. (Bp. 1946) c. munkája végén.

Az alábbiakban Szentmarjay fordítását közöljük, amelyik most jelenik meg először nyomtatásban. A Laczkovics-féle fordítás (jelzése: *Laczkovics*) és Martinovics börtönben írt káté-variánsának (jelzése: *Martinovics*) eltéréseit, tárgyi vagy stílus-szemponthól érdekesebb részeit jegyzetben hozzuk. Az eredetiben minden kérdés elé odaírt K., ill. minden felelet elé odaírt F., (Martinovics írásában: Q[uestion] és R[éponse]) betűket elhagytuk. A feleleteket nem kezdjük új bekezdéssel, hanem folytatólagosan írtuk. Viszont, hogy áttekinthetőbb legyen, a kérdéseket dült betűkkel szedettük. Közlésünk egyébként mindenben ragaszkodik az eredeti kéziratához.

Az Embernek és a Polgárnak oktató könyvetskéje

Első Szakasz

Az Emberről

Mi az Ember? — Egy eszes állat.

Mi az Ész? — Egy olly tehetőség, melly által az ember magának valami dolgokat képzelhet, azokról ítéletet hozhat és elmélkedhetik; az elmúltakról meg emlékezhethet, a' jövőendőket pedig meg sajdíthatja.

Bir-e még valamivel az Ember az eszén kívül? — Igen-is bir még egy olly alkotmányú testtel, mellynek fizikabéli ereje az Ész' ösztönének segítségére szolgál.

Mivé lesz vallyon az ember, ha esze után nem jár? — Egy ollyan állattá, mellynek külső képe embert mutat, de melly valóságban tsak egy barom.

¹¹ *Almanach du Père Gérard pour l'année 1792*. (Paris, 1792). Gérard atya, egy breton pap, a Konvent tagja, hazatér falujába és híveinek népszerű formában ismerteti a forradalom vívmányait. A magyar Helytartótanács ezt a munkát 1792 szeptemberében a tiltott könyvek közé sorolta. (Országos Levéltár, Helytt. lt. Dep. Revisionis Librorum. 1793. fons. I. pos. 29.)

¹² Teljes címe: J. P. Rabaut-Saint-Étienne, *Précis de l'histoire de la Révolution française. Suivi de réflexions politiques sur les circonstances*. 1791-től kezdve több kiadása ismert, Magyarországon német fordítása is olvasott volt: *Taschenbuch der Franken...* Strassburg, 1792.

Mit mond az Ész [az] embernek?¹³ — Azt, hogy meg tartására és bódogságára ügyeljen.¹⁴

Mi kép viheti ő azt véghez? — Nem egyéb kép, hanem mind fizikabéli, mind morális szükségeire nézve elégséges munkálkodás által.¹⁵

Mikép tehet ő eleget ezen szükségeinek? — Azon eszközök által melyekre az ész ötet tanítja, úgy mint példának okáért egy mémelly ingó vagy ingatlan tulajdonnak meg szerzése, a' kereskedés, a' kézi nap-munka, a' föld-mivélés, a' Tudományok, a' mesterségek és a' házi művek által, 's a' t.

Mi szükséges arra, hogy az Embert az Ész mind ezen elő számlált eszközökre meg tanítsa? — Az, hogy az ész minden betegségtől mentő legyen.

Mellyek az észnek betegségei? — A' tudatlanság, és a' vak hit: ezen két morális betegségek a' tébolygást nemzik, mely a' szokás által az utánn az embernek szívének uralkodik, és végtére ötet baromná változtatja.¹⁶

Mit kell állítani a' tudatlanság és a' vak hit ellen? — A' vizsgálat és a' tapasztalást, melyekből a' világosodás ered.¹⁷

Melly maximája vallyon¹⁸ ezen bódogságunkra szolgáló eszközöknek? — Az, hogy az Ember szabaddá legyen, és hogy szabadságát az ész vezérelje.

Miben áll ez a szabadság? — Mind annak meg tehetőségében, a' mi meg tartásunkra nézve szükséges és Senkinek nem árt.¹⁹

Ki háborgatja az Embert szabadságának gyakorlásában? — A gonoszok.

De mit támadhatnak meg ezek főképen ak emberen a' végre, hogy szabadságát meg kortosítsák? — Két dolgot: életét és tulajdonát.

Mit jelent a' tulajdon? — Egy olly dolgot, mely másoknak ki zárásával egyedül az emberhez tartozik.

Hány féle a' tulajdon? — Két féle: az egyik belső, mellyel az ember születik, úgy mint az igazságról való gondolkodás és beszéd, vagy ennek bár melly módon való közölhetése. A' másik külső, mellyet szerez magának, mint egy némelly földnek, mezőnek 's ruhának meg szerzése.

Bíre valaki az emberek között a' jussal, hogy egymást életétől, szabadságától, és tulajdonától meg foszssa? — 1-ször. Senki az emberek között, és semmiféle emberi hatalom maga hasonlóját nem büntetheti meg halállal, mivel az élet a' Természetnek ajándéka, mellyet csak egyedül ez vehet vissza.²⁰ 2-szor. Valamint a' szabadságnak gyakorlása és egy némelly tulajdonnak birtoka az embernek meg tartásából ered, és valamint ez az embernek leg ártatlanabb és leg szentebb ösztöne és leg természetesebb jussa, úgy szinte következik az, hogy senki az emberek között, és semmiféle emberi hatalom a' jussal nem bír, hogy egymást szabadságában és tulajdonában háborgassa. 3-szor. Az emberek szinte azon állati nemből lévén, egymásra nézve egyenlő

¹³ Ez a kérdés a Martinovics által írt francia példányban nincs meg, ahogy a következő három kérdés is hiányzik belőle. Innen kezdve a franciayelvű káté pontjai általános tartalmi egyezésem kívül csak itt-ott azonosíthatók a magyar káték pontjaival.

¹⁴ Volney, *La loi naturelle*... III. fejezet: „Développez-moi les principes de la loi naturelle par rapport à l'homme. Ils sont simples; ils se réduisent à un précepte fondamental et unique... C'est la conservation de soi-même...”

¹⁵ Laczkovics fordításában ezután a következő kérdés olvasható, amelyik Szentmarjay fordításából hiányzik: *Mellyek ezek a' Szükségek?* — Magát eledelemmel táplálni, ruházni, lakó helyt szerezni, talentomait gyakorolni — nagyobbítani, és kiékesíteni.

¹⁶ Volney, i. h.: „Comment nos sensations nous trompent-elles? — De deux manières: par ignorance, et par passion...”

¹⁷ Volney, i. h.: „L'instruction est donc une nécessité indispensable à l'existence de l'homme? — Oui, tellement indispensable que sans elle il est à chaque instant frappé et blessé par tous les êtres qui l'environnent... L'instruction de notre esprit et la modération de nos passions sont deux obligations, deux lois qui dérivent immédiatement de la première loi de la conservation.”

¹⁸ Nyilván másolási hiba, e helyett: vagyon.

¹⁹ Ez a kérdés Laczkovics fordításából hiányzik.

²⁰ Rousseau nem ilyen merev: „On n'a droit de faire mourir... que celui qu'on ne peut conserver — sans danger.” (*Du Contrat Social* II, Kv., V. fejez.)

jusokkal bírnak: mely közönséges egyenlőséget nekik saját boldogságoknak kedvéért szükség fenn tartani.²¹

Második szakasz.

A' Polgárról.

De mit tegyen az ember, ha a gonoszok ezen természetik' jussait meg tapodván, életét szabadságát és tulajdonát fenyegetik? — Akkor az szükség, hogy ezen jussait a' nyomtatás ellen való állásával fenn tartsa.²²

Ha az embernek ereje nem elégséges arra, hogy a' nyomogatásnak ellent álljon, mellyik eszközöz kel ragaszkodnia? — Az illy esetben szükséges, hogy a' nyomorgó emberek mindnyájan egybe álljanak és egy jeles társaságbéli szövetséget magok közt kössenek, s' illy kép egy polgári társaságot formáljanak.²³

Mi [a] tzélja ezen Társaságnak? — Valamennyi tagjainak közönséges és különös bátorsága.²⁴

Mikép hivattnak a' polgári Társaságnak tagjai? — Polgárok; minden egyéb nevezet vagy Privilégium, mint Király, Gróf, Zászlós Ur (Báró), Nemes, Pap, 's a' t. törvénytelen és vétkes, mellyek tudni illik a' társaságbéli szerződést sullyosan meg sértik.

Miben áll ezen Társaságbéli szerződés? — Ez a' következő ki mondásban foglaltatik: Mi a' polgári társaságnak tagjai testi és értelembeli erőnkkal akarunk minden nyomat[ta]jtásainknak ellent állni, és egymásnak természeti

²¹ V. ö. *Du Contrat Social* I. Kv., IV. fejez. — Martinovicsnak a bíróság előtt az volt a törekvése, hogy kátéját általános filozófiai munkaként állítsa be, lehetőleg tompítva annak forradalmi részeit. Ezért kéziratában az általános jellegű részeket, így az első fejezetet is, erősen megnövelte, kibővítve azt olyan fejtegetésekkel, amelyek eredetileg nem voltak benne. Az egyéni tulajdon fajtáihoz kapcsolódó kérdésből kiindulva kéziratában így viszi tovább fejtegetését: *Par quel moyen peut-on mettre à l'abri du danger la vie et la propriété?* Par la sûreté suffisante. — *Mais où est-il ce danger dont il faut préserver la vie et la propriété?* Ce danger réside dans les passions des hommes. Il est vrai que l'homme instruit par ses lumières tend sans cesse vers les principes de la moralité, qui sont empreints dans son cœur: mais il est en même tems accablé par bien des passions, qui le portent à l'excès et au bouleversement de tous principes moraux. C'est ainsi, qu'il se détermine à envahir la propriété d'autrui et à menacer la vie de son semblable: tandis qu'il voudrait que la sienne ne soit nullement inquiétée. — *Y-a-t-il quelques moyens dont l'homme pourrait se procurer la sûreté?* Oui: l'homme a des forces morales, qui découlent de sa raison; et physiques, qui résident dans son corp. — *Comment s'appelle-t-il l'agression de la vie et de la propriété?* Elle s'appelle en un mot oppression. — *Que fait-il l'homme, quand elle a lieu?* La raison ordonne aux forces physiques de résister à l'oppression et de repousser les forces injustes par les forces fondées dans l'équité naturelle, et produites par le plus innocent instinct de la nature humaine. — *Que dit donc la raison à l'homme par rapport à sa vie et propriété?* Elle nous inculque cette maxime: l'homme si tu veux garantir ta vie et propriété, fais tout ce qui est utile à ta conservation, et qui ne nuit point à l'autrui. — *Comment appellés-vous cette maxime naturelle?* La liberté. Sans la liberté il n'y a point de salut pour l'homme; la dignité de l'homme et affaiblie de l'abrutissement, et il est mis au dessous de son rang. — *Quel nom donnés-vous à cette tendance naturelle pour conserver la vie, la propriété; pour avoir la sûreté et exercer la liberté?* Je l'appelle les droits naturels de l'homme.

²² Erre és a következőkre v. ö. *Du Contrat Social* I. Kv., VI. fejez.

²³ Volney, *l. h.*: *Mais toutes ces notions nécessaires à son existence et au développement de ses facultés, l'homme isolé peut-il se procurer?* — Non: il ne le peut qu'avec l'aide de ses semblables, qui vivent en société...

²⁴ Volney, *i. m.*, XI. fejez.: *Qu'est-ce que la société?* — C'est toute réunion d'hommes vivant ensemble sous les clauses d'un contrat exprès ou tacite, qui a pour but leur commune conservation...

jusaiért, mint a' szabadságáért, a' tulajdonért, az életért és az Egyenlőségért kezei lenni.²⁵

[Milyenek az Eszközök, melyek által ezen Eggyesülést, vagy-is Contractust fel-lehessen tartani? — Ezek a' Törvények, melyeket a' Bölcsesség fel-talál, 's-a' Szívnek egyenessége mutat.²⁶

Mit tézzen az tehát, a'mit Törvénynek neveznek? — Ez a' Népnek az ő közönséges és leg-főbb akarattya, mely által az Országnak, vagy-is úgy nevezett Statusnak Biztosságát igyekezik fenn tartani.²⁷

Kelletik-e valamennyi Polgároknak ezen Törvény-hozásnál jelem lenni? — Igen is vagy személyyessen kinek kinek, vagy pedig a' magok Megyéből választott Küldöttek, vagy Kép viselők által.²⁸

De miért? — Meritt mintt hogy a' Törvény hozásnak alkalmatosságával mind a' közönséges, mind pedig minden Eggyes személynek különös haszna forog-fenn, e' miatt szükség hogy a' Társaságnak minden Tagja jelen legyen a Törvény hozásnál, és mivel másként-is az Emberek egyenlőek, s' hasonlóak a' Természeti Jussaikban, senkit tehát ebből kizárni a' Polgári Társaság Eggyesülésnek meg-sértése nélkül nem lehet.

Van-e valami, a'mi a' Népet ezen Törvény hozásban akadályozhatná? — Semmi sints, meritt a' Népnek a' Testi, és Elmebeli erejek leg-főbbek, ezek mind külső, mind belső akadályokat, melyek az egész Országot rendetlenségre, el-nyomatásra, vagy egész fel-bontásra siettetik, meg-győzhetik; és ezek éppen azok az erők, melyek a' Népnek az ő legfőbb hatalmát és fejedelemségét teszik.

Melyek a' Tulajdonai azon Polgári Társaságnak, a'hol a' Társasági Eggyesülés, vagy-is Contractus fel-tartatik? — A következők az ő Tulajdoni, t. i. a Gyökeres Törvényeknek egybeszedése, melyet Constitutiónak neveznek, és a'mely az Életét, Szabadságát, Tulajdon Vagyonyját és Eggyenlőségét minden különös Polgárnak, és ismét közönségesen valamennyi Polgároknak egytetemben fen-tartják, a Kormányozat vagy-is a ki szolgáltató ügy viselő és Törvény székes hatalom.

Mi módon kellett a' Társaságnak különféle hatalmának lenni? — A Constitutió el-készítettetik, vagy Maga a' Nép, vagy az ő Nemzeti Öszve Gyűlésben küldött Kép viselői által, kiknek is ő határozatlan hatalmat ad-által; a' Törvény Szerző Testnek mindig lábon kell állani, hogy a' Constitutióban meghatározott értelem szeréntt hozzon Törvényeket; a'mely Törvény hozó Test hasonló képpen a Népnek Kép viselő Küldötyeiből vagyon öszve szerkeztettve. Végtére a' Kormányozat, vagy-is Igazgató hatalom fel-állítatik a'végre, hogy a' Törvény hozó Test által hozott Törvényeket végre hajthassa, de ezen igazgató hatalom mindenkor a Törvény hozó Testnek hatalma alatt vagyon, 's Tőlle függ.

Kell-e a' Nép Fejedelemségében, és a' Kormányozatban valamely rend-tartásnak, 's-hatalom ki-gyakorlásnak lenni? — Igen-is a' Népnek Fejedelemsége gyakoroltatik: 1-ször az első Öszve Gyülekezetekben, vagy a' Népnek Kisseb részében, a'mely a' maga Kép viselőit Magának ki választja, és az

²⁵ A Szentmarjay-féle fordítás szövege másolatunkban itt a lap tetején megszakad, s másfél oldalnyi üresen hagyott hely után, a „Mikor lehet mondani...” kezdetű kérdés-sel folytatódik. A közbeeső részt Laczkovics fordításából pótoltuk (szögletes zárójelben).

²⁶ *Du Contrat Social* II. kv., VI. fejez.: „Par le pacte social nous avons donné l'existence et la vie au corps politique: il s'agit maintenant de lui donner le mouvement et la volonté par la législation...” — Majd lejjebb: „Les lois ne sont proprement, que les conditions de l'association civil.” — *U. o.* III. Kv., XV. fejez.: „La loi n'étant que la déclaration de la volonté générale...”

²⁷ *U. o.* II. Kv., VI. fejez.: „...il ne faut plus demander à qui il appartient de faire des lois, puisqu'elles sont des actes de la volonté générale.”

²⁸ Erre és a következőkre v. ö. *Du Contrat Social* II. Kv. általában és a III. Kv., XV. fejez.

általok el-készített Constitutiót vagy jóvá haggya, vagy pedig el-nem fogadja, 's másként dolgoztatta, 2-or a Választó Gyülekezetekben melyek a' hivatalokra léphető személyeket meg-nevezik. 3-or a Nemzeti Köz Gyülekezetekben melynek hatalma alá vagyon a' más két rendbéli Gyülekezet is vetve. A' Kormányozatnak szintt annyi Ministerei vagy-is Commissariusi vagynak, mintt a'hány Agazattya vagyon. Ennek hatalma alá vagynak vetve egy osztálynak, vármegyének az ő köz Tanácsai. Ezek fel-osztatódnak több közönségekre, 's-ezek ismét több szakaszokra. A Katonaság, az Ország Jövedelmeivel való Gazdálkodás, büntető Törvény, és igazság ki-szolgáltatása, Nemzeti Nevelés, Kereskedés, Tengeri Erősség és Kereskedés, Mesterségek üzése, 's-Tudományok 's-a'l. szintt annyi különös Agazattyai a' Kormányzatnak, melyeket különös ki-ügyelő hatalmok által kelletik viseltetni és végre hajtatni.²⁹

Vagyon-e valamely különös ki-különböztetés a' Polgári Társaságban? — Csak a' hivatalokban 's Tisztségekben lévő Tagoknak engedtetik valamely Felsőbbség, merítők a' Törvénynek nevében parantsolnak; ugyan e' miatt valamennyi a' köz akarattal rendelt hivatalokat különös meg-betsüléssel kelletik tisztelni.

Milyen tulajdonságainak kelletik az olyan Polgárnak lenni, a'ki valamely Hivatalra akar lépni? — Szükség: hogy Tökélletes, értelmes, 's-Talentumos Ember legyen, meritt egy a' másik nélkül elégtelen. Egy értelmes, 's-praktikás Gaz Ember szintt olly veszedelmes rosszasága által, mintt egy esztelen tökéletes az ő ostobaságával.]

*Mikor³⁰ lehet mondani azt, hogy a 'polgári társaság ama' céljának meg felel, melly az ember' természeti jussainak bátorsága?*³¹ — Midőn az három morális személyek, melyekből áll, egymás közt kezét fognak, úgy, hogy az országglás a' Statuson (az álladalmon) csak az hatalom szerint munkálkodjon, mellyet a' fejedelemtől nyert. Akkor a' polgári társaság a' principiumoknak egy olly egyarányuságával díszeskedik, melly a' politika béli testnek szép rendjét, harmoniáját, és épségét szüli. A' fejedelem a Státusnak Istensége, az Országglás ennek szolgálja, és a Polgárok, a' törvénynek engedelmeskedvén, szeretett gyermekei.

Ha tehát a' Státushoz másféle morális személyek nem illenek, mi félék azok, mellyek a polgári társaságokban mai nap' pözögnek? — Ezek mind olly fattyu-állatok, mind olly tündérek és a' polgári társaságnak mind olly ostorai, mellyek szüntelenül annak megrontására agyarkodnak, a'mit a politika, a' természetnek leánya jól alkotott.

Harmadik szakasz

A' rab-szolgaságról³²

Mi a' rab-szolga? — Egy olly ember, kinek akaratja urától függ.

Mikép hivatnak a' rab-szolgák a' deszpotizáló országglásokban? — A' gyalázatos jobbágy névvel.

Miben állanak a' deszpotizáló országglások? — A' nép fejedelmi hatalmának uzurpálásában.

²⁹ Az ebben a kérdésben frottakra v. ö. *Du Contrat Social* III. Kv. ált. (A Martinovics-tól írt francia szöveg kifejezései teljesen megegyeznek Rousseau terminológiájával.) De a francia forradalom által megvalósított intézmények is éreztetik hatásukat a pontok megfogalmazásában. V. ö. Rabaut St. Étienne, i. m.

³⁰ Innentől kezdve ismét a Szentmarjay-féle fordítás.

³¹ Ez a kérdés és a hozzá tartozó felelet mind Laczkovics fordításából, mind Martinovics francia szövegéből hiányzik.

³² Ez a kérdés mind Laczkovicsnál, mind Martinovicsnál hiányzik.

³³ *Laczkovics*: A' martalékságról. (A következőkben is rabszolga helyett mindenütt martalékot használ.) — *Martinovics*: De l'Esclavage.

Miről gondolkozik minden nap' a polgár? — Az erköltsről, a' hazának szeretetéről, a' munkálkodásról, a' bátorságról, vagy halálról.³²

Mikép usurpáltatik a fejedelmi hatalom? — Ha egy ember vagy többen a' polgári társaságnak fő hatalmát magoknak tulajdonítják; ezt az első esetben Monarchiának, a' másodikban pedig Aristokrátiának nevezzük.

Mi ezen országslásoknak természete? — Az hogy tirannizáló mind a' kettő. Midőn tudni illik eggyetlen egy ember, kit Királynak vagy Császárnak hívunk, vagy némelly familiáknak kis száma a' végtelen nép-testnek életével és tulajdonival kényök szerént bánnak.

Mellyik ezen országslásoknak első vissza élése? — Az, hogy a' nép csak egyedül a' királyoknak és az arisztokratáknak boldogságára dolgozik, maga pedig a' nyomoruság alatt nyög.

Mikép élnek vissza a' néppel a' királyok és arisztokraták az háboruban? — Minek utánna ezek saját haszon tekintetéből háborút mondtak, a' népnek azt parancsolják, hogy egy olyan ellenségre menjen, kit az ő kevéségök és hit-szegésök néki szerze; a' nép az után azzal kénytelen, hogy ezen igazságtalan háborúnak viselésére minden eszközöket adjon, mint: pénzt, eledelt és fegyvert, mivel a' népek közt az háborúnak helye nints.

Mi [a] vége ezen háborúknak? — Az, hogy a' nép az háborúknak mészárló székében el veszzen, melyet, mint a' vérsomjazó latrok' dühösségének pályáit tekintenek, és kiknek viselt tetteit az alacsonyág zoldjában lévő Poéiák minden időben énekelvén, a' cifra szavaknak fátyola alatt az olly iszonyu dolgoknak babonáját el hintették, melyek az emberi észnek gyalázatjára válnak. Ezen természet ellen való öldökléseknek az a' vége, hogy a' nép vagyonaiból ki pusztuljon, hogy taksái és adói az usurpátoroknak adósságai-val egyetemben meg nevedjenek, és végre, hogy azok annyival hatalmasabbakká és tirannizálóbakká legyenek, mennyivel jobban meg gyengülve van a' nép a' fellyül említett adózások által.³⁴

Meg kérdeztetnek-e a' jobbágyok az említett országslásokban, mikor adóik még megnagyobbítottak? — Soha sem! a' jobbágyok valóságos rab-szolgák lévén, az az akaratjokat ki jelenteni nem mervén, azzal kénytelenek, hogy usurpatoriknak kénye szerént adójokat fizessék, bár melly sullyosak is.

Van-e valami különbség a' szarvas marhák és a' rab-szolgák közt, tartásokra nézve? — Egy csep sints! Valamint a' gazda az ekét vonó marháit maga előtt kénye szerént hajtja, szinte úgy bánnak a' királyok és arisztokraták jobbágyaikkal vagy rab-szolgáikkal, a'mint t. i. nekik teceik.

De a' királyok és arisztokraták jobbágyaikat az ollyan szükségnek alkalmazásával meg segítik, melly éhséget okozna? — Igen-is, és szinte illy kép tselekszik a' Szarvas baromnak gazdája, ki azokat táplálja, de mind a' ketten ezt csak azon okra nézve cselekszik, hogy azokat a' jövőndő munkára tartsák meg, melly az ő gazdagságait meg nagyobbbitandja.

Negyedik szakasz

A' Fel-zendülésről³⁵

El vesztí-e jussait a' rab-szolga? — Tellyességgel nem. Az embernek jussai semmi féle módon nem törölődnek el, a' míg az ember él mind addig arra jussa van, hogy életét, szabadságát, tulajdonát és egyenlőségét fenn tartsa.³⁶

Mitsoda erőszakot vesz az embernek jussain a' tirannus? — A' tirannusnak erőszaka miatt az embernek természeti jussai meg némulhatnak ugyan, de mihelytt ez egy jó alkalmazatosságot talál arra, hogy rabságának lántzaít össze-törje, azonnal a' felzendülésre köteles.

³⁴ V. ö. Rabaut de St. Étienne, i. m. *Réflexions politiques sur les circonstances*, XXXI—XXXII. sz.

³⁵ Martinovics: *De l'insurrection*, — Laczkovics is Fel-zendülésnek fordítja.

³⁶ V. ö. *Du Contrat Social*, I. Kv., III. és IV. fejez.

Mit jelent a' felzendülés? — Nem egyebet, hanem a nemzeti erőnek a' tiranuskok ellen való ki kelését: ez a' rabságnak végső üdejé és a' szabadságnak hajnala.

Mi kép formálódik a' köz fel zendülés? — A' jobbágyok rabságoknak igáját többé nem tűrhethvén, előbb magok közt a' közönséges vélekedést az embernek természeti jussairól az írások és a' társalkodások, vagy öszve szövetezések által állapítsák meg. Az utánn pedig azok, kik több talentommal birnak, és kiknek szívét polgár-társaiknak boldogtalanságaira a' világító Filozófia meg nyitotta, a' királyoknak és arisztokratáknak vétkeit ki fejtván és elő adván, a' néphez fel kiáltanak: Fegyvert fogjunk polgárok!! esküdjünk meg a' szabadságra, vagy a' halálra.

Mit kell tselekedni a' népnek a' fel zendülés' üdejében? — A' répnak egy része fegyvert fogjon; a' rab katonák magokat polgár barátikhoz tsatolandják, a' másik pedig a' fel zendülésnek fenn tartására szükséges munkáját folytassa. A' nép válasszon azonnal küldötteket a' nemzeti alkotó gyűlésre, mely a' tiranuskokat és az ő zoldosait meg büntesse, és végre a' tirannizáló országlásnak minden vétkeit el törölje.

Van-e Európának valamennyi Státusaiban elegendő ök a Fel zendülésre? — Igen-is sok van mindenütt, kivéven Francia országot, és Helvéciának némelly Kantonit, mivel valamennyi Státusokat egy némelly familiák különös haszonkéntetők szerént kormányozzák, a' nép pedig minden természeti jussaitól meg fosztva lévén, a' feudális szisztémának igája alatt nyög, kinek a' nyomorúságon és az alacsonyágon kívül más öröksége nintsen.

Elégséges-e a nemzeti erő a' fel zendülésnek fenn tartására, és a' szabadságnak vissza nyérésére? — Igen-is. Az egy principium a' politikában: hogy mindenik nemzet szabaddá lehet azonnal, mihelytt azt akarja. Az olyan tiránusz, kit egy Nemzet el hagy, semmiségébe vissza dül, és a' nemzeti test őtet könnyen el tiporja.

Mitsoda eszközök által kell vezérelni a' fel zendülést? — Az erőnek és talentoknak hathatósága, és az erkölcs által.

Mit szükség tenni a' tirannuszokkal és haza-árulókkal? — Hogy valamenyennen [!] a szabad nemzetnek javáért meg haljanak.³⁷

Mi féle országlást kell fel állítani a' fel zendülés utánn? — Nem mást, hanem olly Demokratia béli Resz-publikát, mely a' fel zendülésnek céljáért, t. i. az Ember' természeti jussainak meg állapításáért kezesskedjen.

Miben különbözik egy fel világosodott nemzet más meg romlottól a' fel zendülésnek üdejekor? — Abban, hogy az első szabad kény szerént való országolását meg változtatja, és szabadságát meg szerzi, a' nélkül, hogy vért ontson, a' másik pedig e' célra nem más kép, hanem egy háború, gyilkosságok, halállal való büntetések, és anarchia, vagy-is egy tökéletes meg feslettség által érhet fel: ez kebelében előbb olly zavart okoz, melyből az utánn a' jó rend, és a szabadság születnek.

Kik nyomják az emberi nemzetet olly annyira, hogy a' felzendülés szükséges legyen? — A privilegiumos Rendek, úgy mint a' Királyak [!], a' Nemesség és a' Papok. A Filozófia és az emberiség ezeket, mint az emberi nemzetnek hármas ostorát tekénti.

³⁷ Martinovics ezt a fejezetét is erősen lerövidítette. Az eddigi kérdések hiányoznak nála, s a forradalom alatti magatartásáról szóló kérdéseket is erősen enyhítette: *Pendant l'insurrection quelle marche doit-il suivre le peuple?* — La marche de la sagesse et de la modération; il ne doit punir que les traîtres à la patrie, et organiser la forme représentative démocratique.

Ötödik szakasz

A' Királyról

Mit jelent a' Király? — Ez egy olly embert jelent, ki a' néppel³⁸ és ennek javaival kénye szerént bánik, és magának azt tulajdonítja, hogy az Embereket meg vásárolhatja, vagy el adhatja, tartományait el tserélheti, a' bünösöknek meg kegyelmezhet, és azokat meg büntetheti, a' kik véle szembe szálani merészlenek.

Melly az eredete? — Minden társaság magát eleinten demokratiásan kormányozta, de nem sokára annak polgári között egy ollyan találkozott, ki azokat kevélységével, és hadi vitészségével fellyül múlván a' háborúban a' nemzetnek vezére vólt, és kit mint győzedelmes hódítót az utánn a' tudatlanság bálványozott, melly akkor uralkoda. Illy kép engedte oda néki a nemzet a' fő hatalmat, mellyel ő az utánn vissza élt, és a' szabad embereket rab-szolgákká változtatván, magát a' meg vakultt népnek nyomorúságával imádatla.

De azt mondják, hogy a' Király hatalmát az Istentől veszi? — Ez egy olly hazugság, mellyet a' Királyiak [!] a' Setétségnek századiban hasznokra fordítottak vólt, hogy az által félelmesebbekké lévén, önnön tekintetöket az úgy nevezett isteni harag által jobban meg erősítsék.

Van-e jussa arra a' nemzetnek, hogy királyát le tegye? — A' nemzet nem tsak a' jussal bir, hogy a' királyságot el törölje, de még ezt szinte tselekednie kell, ha azt akarja, hogy szabadon és leg szentségesebb jussaival éljen.

De talán ezen fenytékre tsak akkor van szükség, ha a királyok rosszak és tirannizálók, nem pediglen mikor jók, böltsek és igazságosok? — Minden esetben; ha a' király rossz, a' királyság vétékké lesz, melly annak olly eszközöket nyujt, hogy népét tirannizálja. Ha pedig jó a' király, a' királyi szisztéma, melly természetéből vétkes, mérgét a' minisztereknek kezeiből önti ki. Az első esetben a' nép a' király és a' királyi szisztéma által nyomatik; másodikban pedig a' királyi szisztéma és a' miniszterek által.

Mi féle tulajdonságokkal kellene birni az ollyan királynak, ki arra elégséges vólna, hogy népet bódággá tegye? — Az illyen királynak a' böltéséggel és erköltsel olly mértékben birni kellene, a' millyen nagyságú a' népnek véghetetlen teste, mivel mindenik polgár bódogságát királyának munkálkodásától várja.

Lehetséges-e illyen tulajdonságu király? — A' természet egy ollyan véghetetlen böltéségű és ollyan nagy erköltsű embert soha nem terem, ki egy egész népnek bódogságát munkálkodhatná. Mindenik király vagy udvarnoki által meg tsalódik, vagy maga álnokságából, avagy ostobaságából tsal.

Tartós lehet-e a' jó, mellyet a' király némellykor az igazságnak vak ösztönből szerez? — Soha sem! Mivel ha a' jó király történetből meg hal, a' mi jót tett, az közönségesen véle egygyütt el tűnik, és a' következőnek akaratossága mindig meg változtat. Emlékezz meg a' köz mondásról: Novus rex, nova lex; Uj király, uj örvény.

Mi féle eszközökkel nyomják a' királyok népeiket? — Több félékkel: im ezek a' főbbek: u. m. kevélységökkel, pompájokkal, lukszusokkal, a' lelki esmértöknek rontó meg vásárlásával, a meg hódításra való indulatoskodásokkal, különös haszon-tekintetökkel, és végtére a' népnek tudatlanságával.

Miben áll a' királyoknak kevélysége? — Abban, hogy magokat a' népek előtt el rejtik. Palotáikban be fészkelődvén a' néptől messze tartják magokat, melly őket táplálja. Az audienciákat felette sok ceremóniákkal adván, a' kérőknek azt parantsolják, hogy trónusok előtt térdeiket meg hajtsák, és a' népre nézve tartozó igazságnak ki szolgáltatását kegyelemnek hívják. Végtére valamennyi jobbágyok azzal kénytelenek, hogy kéréseikben a' következő alacsony szókkal írják alá magókat: Ő Felségének leg alázasabb és leg engedel-

³⁸ Laczkovics: Nemzettel.

mesebb szolgálai és vasallusai, melyly sokszor a' leg kevélyebb leg gonoszabb és leg ostobább Felség.

Milljen a' Királynak pompája? — Véghetetlen és felette költséges. Arra, hogy erről meg győződünk, tsak egy Császárnak, vagy Magyar Királynak meg koronázását, az előbbeni rab Francia ország' Delfinusának³⁹ házasságát, a' Spanyol királynak tronusra ülését, a' Lengyel királynak és Pápának installatióját láttatni szükséges volna. Mind ezen pompáskodások a' népnek költségén történnek, melyly a' nyomorúságban nyög. És ez által akarják a' királyok azt a gyenge elméjű emberekkel el hitetni, hogy ők az emberi nemnél fellyebb való állatok.

Milljen az ő luxusok? — Ennek semmi határa nints. Lássd palotáiknak, kertjeiknek, vadász erdeiknek, test-őrzőiknek, ingó jószágaiknak, arany és ezüst asztali készületjeiknek, drága köveiknek, köntöseiknek, kamarásaiknak, udvari aszszonyaiknak, kurvaiknak, kupplereiknek és kupplernéiknek, nagy parókás minisztereiknek, lovaiknak, Operistáiknak, komédiásaiknak, lovász-mestereiknek, palotásaiknak, penzionáriusaiuknak véghetetlenységét és számtalan seregeit, mind annyi zoldos drabantjait, kik kevélységöknök és tirannizáló gonoszságoknak szolgálatjára készek. És mind ezek mégis az ő luxusoknak nem elégségesek, melyly a' világ előtt tekénteteskedni akarnak.

Mi képen vásárolják meg a' királyok a' lelki esméreteket? — A' népnek egész kintse kezeikben lévén, ők azzal kényök szerént vissza élnek. Az ilyen fő vissza élés a' lelki esméreteknök meg vásárlása! A követek nem egyebek lévén privilégiumos kémeknél, számtalan pénzt nyernek a' végre, hogy külső udvaroknak minisztereit meg vásárolják. A' kémlelés nekik milliomokba kerül. Az el árulást meg fizetvén az el árulót meg büntetik. Ők az alacsonyokkra ösztönt adnak, és még-is magokat úgy tettetik, mintha egyedül a jó erköltsű embereket bötsülnék. A' nagyra vágyó embereket udvarokhoz pénzzel és tiszt-ségekkel hódítják, a gyenge lelküeket pedig heába való titulusokkal. Illy kép a' népnek jó erköltsét meg rontják, és az egész nemzetnek feslettségét okozzák.

Mi féle következése van a' meg hódításokra való indulatoskodásoknak? — A' királyok háborút mondanak és kezdenek a'végre, hogy egy némelly tartományokat meg hódíthassanak. a'minek vége az, hogy a' köz kints el tékozolódik, a' városok meg néptelenednek, a' mezők és földek el tiportatnak, egy szóval a népnek nyomorúsága meg nagyobbodik.

Mi kép gazdálkodnak ők a' köz kintssel? — Az ő gazdálkodások a' világon leg roszzabb: a' királyok mindnyájan tele vagynak adósságakkal, a' taksák, az adók és mindenféle monopoliumok, melyeket úznak adósságaik' interesseinek meg fizetésére tsak-nem elégtelenek. A kints-tartók ezen szörnyű tékozlásaikat nem egyéb kép' fedezhetik el egy kevés üdöre, hanem azzal a' mesterséggel, hogy különbb féle alkalmatosan el palástolt szines okok alatt az adókat meg szaporítják. Angliában a' kiadások békeségnek üdejében minden esztendőbeli jövedelmeket 11 millió Sterlinggel fellyül haladják. Ausztriában pedig 30 millió forintokkal.

Mit kell tehát tselekedni a' népnek, hogy a' bankeruttát el kerülje? — Azt, a'mit Francia ország tselekedett, t. i. el kell törteni a' királyságot, egy demokrátiás Reszpublikát fel állítani, az adósságokat egy nemzeti gazdálkodás által meg fizetni, és a tirannuszokat zoldosaikkal egyetemben meg büntetni.

Mi okra nézve tartják fenn a' királyok a' tudatlanságot? — Mivel Szisztomájok leg vétkesebb lévén, szükség, hogy azt a' tudatlanságnak éjszakájával el borítsák. A' meg vizsgálás és világosság ál-oreájokat fel fedeznék, és a' népnek sorsát meg jobbítanák. Ezen okra nézve tehát ezeket lelkekben gyűlölik.

Mit okoz vallyon a' királyoknak ezen magok viselése a' népnek Charakterében? — Azt, hogy valamint az emberek a' tudatlanságban és erköltstelenségben születnek, úgy szinte királyaiknak minden hibái azokra ragadnak, és a

³⁹ dauphin.

gazdagok az ő kevélységöket, pompájokat, luxusokat és minden büntetést érdemlő mértéktelenségöket követik. Illy kép' a' Jobbágyaknak lelke alávalóvá, el adóvá, csúszóvá és egészen meg romlottá lesz. A' népnek nyomorúsága miatt temérdek tolvajok és gyilkosok támadnak, kik pusztítanak, ölnek, és így azután a' békéséges polgároknak tulajdonira nézve bátorságok nincsen. Regis ad exemplum totus componitur orbis. A'milyen példát ad a király, olyan a világ.

Mikép lehet az, hogy a' Francia országai revolúcióban annyi sok haza-áru-lók voltak? — A' Francia monárkiának nyomó szisztémája, és a' Franciáknak természeti elméssége sok olly nagy és meg világosodott embereket szültek, kik polgár társaikba a' szabadságot lehelték, de kik egyszersmind előbbeni ország-lásoknak hibáitól meg romolva voltak. Ezen okra nézve sokan közzülök nagy és jó törvény-szerzők, de sokan nagy gaz-emberek-is valának, kik mái nap a' nemzet által meg büntetettvén mind a Guillotina alatt el vesznek. Olly igaz az, hogy a' királyság miatt a' demokratia béli ország-lásnak az első nemzésben való meg állapítása csak nem lehetetlen. A jó törvények kemények, melyeket azért a' meg rontott lelkek el nem tűrhetnek.

Mondd ki tehát a' királynak létele felől való ítéletedet? — A' jó király egy ollyan sullyos és heába való teher, ki népének véres verejtékit emészti, és azt vég kép' a' nyomorúságra hozza. Egy rossz király pedig valamennyi tökélet-lenségnek kútfeje, melyek egy monarkiában el követődnek.⁴⁰

Hatodik szakasz

A' Nemességről

Mi a' nemesség? — Ez egy olly embereknek neme, melly a' Társaságnak több szent kötelességeitől mentt, és melly azt véli, hogy a' nép' sokaságánál fellyebb való, és a' többi polgároknál jobb és nemesebb. Szinte ezen okra nézve a' tiszteletre méltó népnek teste előtte csak egy köz gyülevész nép, bitang és paraszt emberek.

Melly ennek eredete? — A' nemességnek eredete szinte az, melly a' kirá-lyoké. Az első hódítók királyokká lévén, bajtársaik közzül egy némellyek tőlök bizonyos szabadságakat nyertek, melyek által ezek a' Társaságnak több szent kötelességeitől meg mentődnek. És valamint a' régi világ abban a' velekedésben vólt, hogy az egy nagy érdem volna, ha valaki vitézi módon embereket ölni tud, úgy szinte eleintén tsak a' katonák lehettek nemesekké. Mái nap' pedig már egy uzsorás kereskedő, pénzváltó, gazdag zidó, alkalmas kém, pénz-ser főző, és egy császár-királyi és Apostoli Kuppler-is azzá lehet.

Mi jussal nevezetik a' nemesség az emberi nemzet' ostorának? — Mivel, a'mit egyáltaljában a' királyok vétkes tselekedeteik által véghez nem vihetnek, azt a' nemesek különös sanyargatások által be fejezik, melyet jobbágyikon űznek.

Milyen hatalma van a Nemességnek jobbágyi felett? — Ez jobbágyit és jószágit mint el válthatatlan tulajdonát tekénti, és sokszor hatalmát annyira viszi, hogy még jobbágyainak életét-is meg sérti. Im' ebben áll a' gyalázatos feudalis sziszthema.

⁴⁰ Martinovicnál a királyok működését jellemző egész rész hiányzik. Helyette mind-össze a köv. két kérdés található: *Est-il possible qu'un roi soit suffisant à gouverner les peuples?* — Les meilleurs et les plus sages rois ont commis des fautes dans leur gouver-nement. Et comme les vertus et la sagesse d'un roi devraient être éternues en raison de l'immense population de ses États; Ce qui est impossible, il s'ensuit qu'un homme n'est jamais capable de gouverner les peuples.

Mais ils ont des ministres et des conseillers pour être soulagés dans le fardeau du gouvernement? — En ce cas, ce ne sont point les rois qui gouvernent, et il vaudrait mieux rendre les rênes du gouvernement au peuple.

Milyen sanyargatásokat szenvednek a' jobbágyak [!] a' nemeseiktől? — A' jobbágyak, kiket ők parazitáknak neveznek azzal kénytelenek, hogy saját dolgaikat Uroknak kénye szerént félbe szakasszák, és ennek dolgozni menjenek, szinte ezen parasztoknak békességesen el kell tűnni, hogy adóik és Taxáik meg szaporodjanak. Egy némelly tartományokban ezen szegény áldozatoknak még annyi jussok szents, hogy Urok ellen panaszkodjanak, és így tsak az a' szomorú választások marad, hogy vagy éhen meg haljanak vagy tirannizáló Urokat meg öljék az után pedig mint gonosz tévők fel akasztassanak.

Milyen a' nemességnek nevelése? — Leg rosszabb a' világon. Ez két rendre ágazik-el, t. i. a' fő és al-nemesekre. A' fő nemesek mindnyája között leg tudatlanabbak, ők egy mást te-ezik, 's nem egyébről beszélnek, hanem a' lovak-ról, az istálóról, a' vadászatról, a' kurvákról, a' tékozlásról, és minden féle nemű bujaságokról, melyeket el követnek. Az al-nemeseket gyűlölik. Parasztok-ról pedig tsak mint barmokról beszélnek. Ők mindnyájan tele vannak adósság-gakkal, és házasodni-is szoktak, de az házasságnak kötelességeitől irtóznak. Az Heroegnék, Grófnék, 's a' t. frizéreiket, inasaikat szeretik; ezeknek férjei pedig komédiásnékkal és kurvákkal szerelmeskednek, vagy a' szegény és ártatlan leánykáknak meg ejtésökben kedvöket keresik, kiket a' pénz-szomjuságtól és erköltelenségtől a' lelki esméretnek és a' természetnek kiáltásai ellen átkozott pénzökkel meg vásárolnak. — Az al-nemesség tehetetlen lévén egyetlen nevéen kívül egyebet nem bír, a'mivel kevélykedjen, és a' népnek sanyargatására tsak akaratja van; de ez nem olly tudatlan.

Mikép vagynak a' királyok és nemesek egy más között? — Minden század-nak hístóriája azt bizonyítja, hogy a' királyak és a' nemesség egymás között mindenkor leg véresebb háborukat viseltek, és egy mást a' leg kevélyebb vetélkedés által üldözték. Ha a' királyak voltak győzedelmesek, a' nemesség rab-ságra jutott; ellenben ha ezek győztek, a' királyoknak szabad hatalma vagy bizonyos korlátok közzé szorítottatott öszve, vagy egészen el törültetett, és ezen második esetben az arisztokratia-béli uralkodásnak helye volt. Az a' népre nézve egy szomorú játék vala, ki már a' királyakért, már pedig az arisztokrata-kért verekedett, de a' végre mindenkor, hogy nyomorogjon.

Mi féle sorssal bír a' nemesség egy szabad király alatt? — A' királyak egyedül urak, a' nemesek az udvarnak rab-szolgái, a' nép pedig ollyan, mint egy barom-sereg, melly a' királyakat, és azoknak rab-szolgáit hízlalja.

Mikép bának egy szabad király a' Nemességekkel? — A' Királyak azt a' Nemeseeknek meg engedik, hogy udvarokhoz járuljanak, és hogy mindenféle pántlikákat, mesterséges tsillagakat, arany és ezüst kultsokat hordozzanak, a' sok féle Titulusokat tőlök nem szánják, úgy mint Ekszcenciás, Nagy méltóságú, Nagyságos, Tekéntetes 's a't. Az első polgári és katona béli pólcokat a' fő nemesség közönségesen nyeri meg, mivel ez leg tudatlanabb, leg meg romlottabb, és leg kevélyebb lévén, a' királyakhoz leg hasonlóbb és leg közelebb.⁴¹

Hetedik szakasz .

A' Papokról

Mit jelent a' pap? — Egy olly embert, a'ki magának azt tulajdonítja, hogy ő egy határtalan hatalommal bír lelkünk felett, melyet tellyességgel nem esmér, és hogy ő az Isten akaratjának magyarázója.

⁴¹ *Martinovics*: mindezeket a' jellemzéseket teljesen elhagyja, s két kérdésben csak annak megállapítására szorítkozik, hogy: ... La noblesse est partagée en deux classes: la première constitue la haute, la seconde la basse noblesse. La première entoure pour la plus part les rois, et éloigne les sujets de leur maître; elle est la plus orgueilleuse et hautive; la basse noblesse n'a de quoi se pavaner, si non de son seul nom. — *Quelle noblesse est la plus nuisible à la société?* — Celle qui refuse de payer les taxes et les contributions, ou en un mot, qui ne veut guère porter le fardeau commun de l'État.

Meg mutathatta-e valaha ama' biztos levelét, melly által lelkünkön és lelki esméretünkön való hatalmát meg bizonyítaná? — Soha-sem. A' Braminusok, a' Lámák a' Kalifák, és a' Pápák a' világnak többi papjaival együtt, mind eggyik maga' módja-szerént tsalták a' világot, a'végre, hogy a' tudatlan népet meg szédítsék, és lábok alá vessék. — Im ez historaiájoknak rövid foglalatlja, mellynek a' föld szomorú jázzó piarca vólt.

Milyen vólt céljok az ilyen hatalomnak fel állításában? — Az uralkodásnak meg nyerése, és az örökös rabságnak fenn tartása. Ezen gyalázatos fő papok, látván, hogy az emberek jobban engedelmeskednek, ha az örökké való tűzzel, mint ha tsak a' világi büntetésekkel meg fenyegetődnek, azonnal egy úgy nevezett Szent társasága [!], vagy-is Anya-szent egyházat fel állítottak, hol' a kérdés többé nem a' társaságbéli szerződésnek fenn tartásáról vala, hanem egy olyan vak és komor engedelmességről, melly az utánn a' királyakon és népeken való birodalmoknak talp-kő gyanánt szolgált.

De fel jutottak-e vallyon a' papok ezen határozatlan birodalomra? — Igen-is, a' pap mindenütt babonájával és szenteskedésével az országakat kormányazza a' boszszuló Istennek nevébe. A' pap minden üdőben az atyát fia-ellen, az eggyik vallást a' másik ellen fel lázította, a' polgári hadaknak, a' kereszt-háboruknak fáklyáját meg gyújtotta, és mind ezek mind pedig a' másikkak által hatalmát ki terjesztette. Az el multt századokban magok a' királyak meg hajtották előttök magokat, és egy általjában semmi féle olyan véteknek és gonoszságnak neme nintsen a' földön, mellyet a' papok el nem követtek vólna: kik úgy tettetvén magokat, mintha tsak a' menny-országra vágyódnának, magokat azomban itten minden dolgokba avatták. Az első papok többnyire Istentagadók voltak.

Van-e egy némelly eszköz az hármaz ostornak ki irtására? — Igen-is vagyon, tudni illik a' vizsgálás és a' fel világosodás, mellyek a' királyak, nemesek és papok ellen való szent fel-zendülést szürendik.⁴²

KOMLÓS ALADÁR:

VAJDA JÁNOS NYILT LEVELE KEMÉNY ZSIGMONDHOZ

(Adalékok Vajda ismeretlen éveihöz.)

Vajda Jánosnak egy valószínűleg 1872-ből való névtelen önbíráta (mely Nagy Miklósnak, a Vasárnapi Ujság egykori szerkesztőjének hagyatékából került elő) beszél arról a meghasonlásról, „mely költői pályájának délpontján, ha nem kezdetén, irodalmunk nagy kárára megakasztá” s „melynek következtében Vajda János előbb a költői, később a politikai hírlapirodalom teréből visszalépett s immár közel egy évtizeden át névtelen, hálátlan működésben keresi léte feltételeinek eszközeit”.¹

Ha életrajzaiban közelebbi felvilágosítást keresünk e meghasonlásról, megakasztásról, közel egy évtizede tartó visszavonulásról, azt megelőző „erőszakos összeütközésekről”, semmit sem találunk bennök, Vajda János első, maga a költő által ellenőrzött s minden későbbi Vajda-tanulmány ösforrásául szolgáló monográfiája, Kerekes Györgyé hallgat a dologról, s így hallgat Bródy Mihály és Rubinyi Mózes azon alapuló könyve is. Szinnyei életrajz-gyűjteménye meg éppen, mint látni fogjuk, tévesen azt írja: „1864-ben kezdődött betegeskedése miatt mintegy három évig teljesen visszavonult az irodalmi munkásságtól.” De átugorja a kérdéses időt Vajda első életrajzi vázlat is, amely a Vasárnapi Ujságban 1872-ben felismerhetőleg a költő tollából jelent meg.

Pedig ha közelebből szemügyre vesszük Vajda irodalmi működését, ez valóban feltűnő bizonyítékokkal szolgál az önbírálat idézett megállapításaihoz. Míg ugyanis Vajda-

⁴² Martinovics kézírata csak általában szól a papokról, s az utolsó kérdés teljesen hiányzik nála.

¹ Összes művei, 1734, 1.

nak 1856—62 közt úgyszólván minden évben megjelent egy-egy kötete, 1861—63 közt több lapnak is főszerkesztője: ettől kezdve 1869-ig egyetlen könyve sem kerül sajtó alá, a nevével sem igen találkozunk s lapot 1874-ig nem szerkeszt. S ha felnyíljuk Vajda Összes Műveit, felszínes lapozgatás után is szemünkbe tűnik, hogy 1860—72 közt alig írt néhány verset,² ezek közt is kettő (*Memorandum, Nem úgy van ám*) épp a szóbanforgó meghasonlással foglalkozik.

Az 1863—70 közti évtized fehér folt Vajda élete térképén, s a költő életrajzírói nemcsak kísérletet nem tettek eddig a felderítésére, de még azt sem vették észre, hogy itt egy át nem kutatott terület van előttük. Pedig, mint látni fogjuk, Vajda életének legdrámaibb, következményeiben legfontosabb s a kor irodalmi viszonyaira is rendkívül jellemző szakaszáról van szó.

Könnyebb tájékozódni e szakasz előzményeiről: Vajda, aki eddig elég jó irodalmi helyzetet élvez, 1862-ben tudvalevőleg két olyan röpirattal tör a közéletbe, amelyek nyílt harcba sodorják a magyar társadalom akkori hangadó osztályával, a birtokos nemességgel. E röpiratok a szenvedélyes haragtól és undortól szinte fuldokolva támadnak rá erre az osztályra; az *Önbírálat* rávilágít, hogy ez az osztály, mely csak úgy fújt a büszkeségtől s a teremtés remekének tartotta magát, a magyar társadalom legromlottabb része, Európa csúfja, műveletlen, erkölcstelen, léha és betyár, a *Polyárosodás* pedig azt igyekszik kimutatni, hogy az úgynevezett határozati párt 1861-ben folytatott, ország-szerzte népszerű politikája helyett kiegyezésre kellett volna törekedni Ausztriával. A két röpirat roppant felháborodást kelt. Vajda megrágalmazott emberré válik miatluk. De erről több célzásunk van, mint adatunk. Annyit mégis megállapíthatunk, hogy Gyulai két hónapig csepüli Arany János Szépirodalmi Figyelőjében, Kempelen Győző szinte állandó céltáblájává választja s a Biharban hosszú cikksorozatban (amelyet Herostratiádák címen könyvalakban is kiad) durván és tajtékozva ront neki. Meggyanúsítják, hogy Bécs béréncé, tervezett napilapját már megjelenése előtt befekettítik, a Jövő című hetilap szerkesztői közt válság tör ki,³ mert a főszerkesztő Kövér Lajos a lap „pártfogó elvokonai” megkérdése nélkül tárgyilagossá hírt tett közzé Vajda tervezett lapjának, a Magyar Sajtó nak politikai irányáról. Vajda a gyanúsító Szelestey Lászlót és Reviczky Szevért elégtételre szólította fel,⁴ s amint utóbb írta: „A gyanúsítás már a heves agitáció magaslatára lépett és egységes összefogatokon hirdette lón, hogy hazaárulás a Magyar Sajtóra előfizeni!”⁵ A helyzet oly feszültté válik, hogy 1863 márciusban nyílt utcán felpofozza Thaly Kálmánt, a Magyar Sajtóban azonban (amelyet máig egyetlen életrajzírója sem méltatott arra, hogy belelapozzon) rendületlenül tovább bírálja a táblabíró-politikát és ajánlja a meggyezést.

A vége az, hogy le kell mondania a lap szerkesztéséről. 1863. június 27-én egyik munkatársa, Zilahy Károly bejelenti, hogy a betegsége miatt távollévő Vajda helyett ő búcsúzik el a munkatársak nevében, „akik az ő nézeteit talán sokban nem osztották ugyan, de meggyőződésének tisztaságát ismerve, az általa szerkesztett közlönyt nézeteik nyilvánítására használni nem tartózkodtak”. Vajda úgy látszik, valóban beteg is volt⁶ (1874-ben is megbetegszik lapjának hirtelen megszűnése után), de nem kétes, hogy a Magyar Sajtótól a politikai támadások nyomása alatt kellett megválnia. Épp ez időben súlyos gyász is éri: szeptemberben szerencsétlenség következtében szülei meghalnak, s így a váli erdő és benne a szülői ház bezárul előtte. Az ellene megnyilvánuló társadalmi bojkott pedig oly kérlelhetetlen, hogy a kiadó 1863 december végén kénytelen beszüntetni a Vajda által évek óta szerkesztett Nővilágot is, amelynek újra átvételét pedig a költő csak kevéssel előbb, az október 1-i számban örömmel jelentette be. Így minden összezsap a feje fölött. Nemrég két lapnak volt főszerkesztője, most kenyér nélkül marad. A megtámadott uralkodóosztály alaposan visszafizetett a vakmerőnek, aki bírálatlaltal merte illetni.

Irodalomtörténetünk eddig, 1863 decemberig tartja fogva Vajda kezét. Itt a költő eltűnik előle s adataiban csak 1870-ben bukkan fel újra, mikor a Kisfaludy-Társaság a rég hallgató poétát — e hosszú hallgatás után érthetetlenül — tagjai közé választja.

• Mi történt Vajdával ez alatt?

A teljes homályba vakító fénnel világít be a költő egy elfeledett *nyílt levele*, mely a Magyar Ujság 1867. december 21-i számában jelent meg, válaszul a Pesti Napló 1867.

² Ezek közül is le kell vonnunk a Washington címűt, amelyet nem 1863-ban írt, mint az Összes Művek tévesen közli, hanem, mint Waldapfel József megállapította (Valóság, 1948), 1849-ben.

³ Jövő, 1862, november 9., 21., továbbá Kritikai Lapok, 1862, 400—2. 1.

⁴ Irmei Ferenc: Vajda (Koszorú, 1879.).

⁵ Magyar Sajtó, 1863. január 24.

⁶ Már a január 13-i szám is hírt ad múltó betegségéről.

december 17-i kis közleményére. Az utóbbi szerint Ormódi Bertalan „Pecovics“ című gúnylapjának munkatársai volt Bach-hivatalnokok és provisoristák; így Szini Károly, Áldor Imre és „Vajda János úr, ki most oly merészen vezércikkhez a Magyar Ujságban, Pálffy Móricz gróf vezetése alatt, mint Zichy Henrik hivatalnoka, nagy jámborul írogatta a Sürgönybe, amit Schmerling diktált“. Ha tudjuk, hogy Pálffy 1865. július 18-ig Magyarország helytartója volt, Zichy Hermann (valószínűleg róla van szó, nem Henrik-ről, akinek e korbéli politikai szerepéről nincs tudomásunk) magyar kancellár, Schmerling engedelmes kreatúrája, a Sürgöny pedig Schmerling magyar félhivatalosa; a Pesti Napló vádjá egy kiegyezés-ellenes fróval szemben súlyos vádnak számított.

Vajda — aki ugyanis e időben már Kossuth-párti politikát hirdet — a Pesti Napló főszerkesztőjéhez, Kemény Zsigmondhoz intézett Nyíltlevélben, a Magyar Ujságban valószól a közleményre. E napilapnak, amint ő mondta: alapítója, helyesebben azonban kezdeményezője és főmunkatársa volt.⁷ Cikkeit előzetes megállapodás szerint névtelenül írta belé, s ez lehet az oka, hogy ottani működése eddig teljesen elkerülte a kutatók figyelmét, holott ismerete nélkül Vajda politikai fejlődése s a Luzitán-dal is érthetetlen marad. A Magyar Ujság egyébként a közjogi baloldal lapja volt, rendszeresen közölte Kossuthnak a kiegyezést támadó leveleit, szerkesztője, a puritán Bösztörményi László, a híres „Váci levél“ közzétételéért börtönbe is került s ott halt meg. Vajda levele a következő:

A „P. Napló“ szerkesztője b. Kemény Zsigmond urnak.

Pest, decz. 18.

Az ön által szerkesztett „P. Napló“, mint f. hó 17-iki számában meglepetve látom, végre valahára kegyes volt egyszer rólam is megemlékezni.

Valóban nem emlékszem, hogy körülbelül egy évtized óta, mialatt pedig *nevem alatt* egy szépirodalmi lap s több önálló mű jelent meg, s mialatt ön lapja megemlíttett, megdicsért tücsköt bogarat, a nemzetnek nagy költőket, nagy bölcseseket nevezett ki, nem emlékszem, hogy ennyi időn át csak egyszer is szerencsés lettem volna, nevemet becses lapja hasábjain olvashatni!

Ezelőtt tizenkét évvel történt, hogy első nagyobb irodalmi művem a „P. N.“ műtése Greguss Ágost úr egy magasztaló tárczacikkben így jelenté be: „Végre valahára egy *maradandó becsű költői mű!*“

Nemsokára azonban a tisztelt úrnak végkép kiestem kegyeiből. Később megjelent és általános hit szerint amannál sokkal jobb műveimről, ugyancsak a „Naplóban“ azt írta, hogy azok merő baromiságok.

De persze már akkor, ha jól emlékszem, báró úr szerkesztette a „Napló“ s méltóságod rám nézve fogadást tenni látszott, hogy: *jamais son nom n'attristera — mon journal.*“

Meg is tartotta mindezideig e fogadását. Tudomást vőn lapja Tulipán Antónia s Pipacs Lajos kebelverseiről, de az én írói működésemről állhatatosan hallgatott.

Hanem én annál szorgosabb figyelemmel követtem a báró működését, nem mintha értékesnek, sőt ellenkezőleg, mert irányát kárhozatosnak tartottam.

Én már akkor föismertem azon ligát és törekvéseit, melynek élén báró úr s még néhányan állottak azok közül, kiknek a nemzeti küzdelem alatt és utáni magafartásuk miatt nagy mérvben szervezett szoros szövetségre volt szükségök a végből, hogy maguknak az ellenök ingerelt közvéleményben újólág érvényt, hatást szerezhessenek.

Előereztem, hogy ha önök szövetsége túlsúlyra emelkedik, annak roppant káros hatása lesz irodalmunkra és egész közéletünkre!

Önök ellen küzdeni — keresztényi és hazafiúi kötelességnek ismertem minden időben.

De én csak szellemi fegyverekkel küzdhettem. Önök azonban, a mellett, hogy önöknek az időjárás is igen kedvezett, igyekeztek anyagi eszközeiket

⁷ Vajdának a Magyar Ujsághoz való viszonyáról: Magyar Ujság 1868. augusztus 23., szeptember 8., 10., A Nép Zászlója 1868. augusztus 23., Századunk 1868. július, továbbá Vértesi Arnold: Visszaemlékezések, A Hét 1896. 664. l.

gyarapítani. Minden jövedelmes állást elfoglaltak, és ez anyagi érdekeknél fogva magukhoz csatoltak minden erőt, lánczaikba verték az írói függetlenséget, s önké lévén a numerus, oly hatalmas czéhet alkottak, hogy minden engedelmes hívőket, lett legyen az bármily üres fejű és szívű, (sőt annál jobb!) hűhóval csinált hírnévre és jövedelmes állásba segíthettek. — ellenben minden önálló tehetséget, kit önérzete tiltott önök „holt keze” alá adni magát, agyonhallgattak, üldöztek, kizártak, kiéheztettek, míg vagy elzüllött, vagy capitulált önöknek.

Egy szóval: önök rá tették kezöket az *ország kenyerére*, s a ki önökhez nem járult, föltétlen eszközül nem ajánlkozott, arra kimondták a pereatot.

Önöké lett az ország, a hatalom és dicsőség. Önök osztogattak közhivatalt, dicsőséget, jutalmat. Önök mint politikai „szent szék” szórták az anathemat, a népszerűtlenséget átkát azokra, a kik önöknek nem engedelmeskedtek.

A nagy közönség élénk tetszéssel fogadta írói működésemet. De nem győzhetém le erkölcsi iszonyomat önök iránt, s annak gyakran éles hangokban adtam kifejezést. Önök aztán valóságos hajtó vadászatot rendeztek ellenem, s ligáik ezer csatornáján ment szét ellenem a gyanúsítás és nőttön nőtt a rágalom.

Így történt, hogy egy iszonyúan nem szép reggelen arra virradtam, hogy be kelle látnom, miszerint egy időre „itt élnem”, sőt haszonnal „még halnom” sem lehet — s nem marada más választás, mint a bécsi korlátnokság irodájában fogadni el alkalmazást.

Őn ismerte báró úr, e súlyos anyagi viszonyaimat, s emlékezhetik, hogy még ön azzal csillapítá Tóth Kálmán barátom jelenlétében scrupulusaimat, miszerint „e körülményt soha *semmi józan gondolkodású ember* nem foghatja ellenem használni”.

És íme most mégis épen méltóságod lapja az, mely ebbeli magánéleti viszontagságomból akarván *érvet* kovácsolni, azt írja rólam, hogy:

„Vajda János úr, ki most a „Magy. Újság”-ban oly merészen vezércikkez, Pálffy Móríc gr. vezetése mellett, mint Zichy Henrik hivatalnoka, nagy jámborul írta a „Sürgöny”-be, a mit Schmerling diktált.”

Íme ezek ama kegyes sorok, melyekben ön lapja tíz éves hallgatás után rólam megemlékezni szíveskedett.

Ér ugyan nem hittem, hogy magánéleti viszonyaim a nagy közönséget érdeklik, de miután ön, méltóságos báró hallgatását megtörve, névtelenséget sem tekintve, a közönség elé terjeszti ügyemet, kénytelen vagyok erre vonatkozólag némieket elmondani.

Különben is azt hiszem, hogy ideje van, hogy bizonyos fogalmak tisztába hozassanak, s ha ezúttal életviszonyaimra körülményesebben kiterjeszkedni bátor leszek, teszem azt azért, mert ezeket e fogalmak tisztázására épen alkalmasaknak vélem.

Tehát azzal vádoltatom a Naplóban, hogy Pálffy Móríc gr. vezetése alatt Zichy Henrik alatt szolgáltam.

Igen, egyáltalán nem tagadom, sőt többet mondok, és leg is jobb lesz, kezdjük előről: *szolgáltam biz én Haynau alatt is*, és még azután, ha jól emlékszem, a későbbi regimek alatt is, melyek alatt ön mélt. báró úr nem szolgált; hanem azért mindig mélyen meg voltam győződve, és kivált jelenleg még erősebben meg vagyok győződve, hogy én minden időben, Haynau et comp uralma alatt is *jobb magyar hazafi* voltam, mint ön, a ki, míg én Haynau alatt besoroztatva, az osztrák káplárok insultusait türtem idegen földön sok más jeles honvédtisztársammal, ön az alatt megírta itthon „Forradalom után” című emlékezetes művét, melyben mint már ezelőtt előttem mások fölemlítették, gyalázta védelmi harcunkat s magasztalta a győző hatalom kegyességét, nagylelkűségét, azt a nagylelkűséget, melynek aradi s pesti kitörölhetetlen emlékü illusztrációit följegyezte a történelem.

Sőt bátorkodom azon hitben élni, hogy a nemzet jobb része is osztja ezen meggyőződésemet és nem ítél el azért, mert hazaszabadulván a besoroz-

tatásból, s nem kapván sem az irodalomban, hol önök már kezdték magukat megszervezni, sem másut alkalmazást, mert muszkabehívó főuraink még uradalmi írnokságot sem akartak adni a „rebellis“ honvédnek, holott gazdag főnemességünk föladata lett volna szolgálatot adni a nemzet harczosainak azon nagy birtokaikon, melyek dús jövedelmét legtöbbször (mert hiszen vannak köztük lelkes honfiak is) a párisi, berlini, bécsi operaházak tánczosnőire pazarlák — nem kapván, mondom, kedvem s hajlamaimhoz mért foglalkozást, nem lévén egyebem egy istenem egy waffenrokkomnál, melyben az ezredtől hazabocsátottak: még nagy áldásnak tartottam, hogy a cs. k. földadó kataszterhez, melynek személyzete nagy részben volt honvédtisztársaimból állott, 1 ft. 50 kr. napi díjjal bejutottam, a hol négy évet töltöttem.

Ugy e báró úr, Bach alatt beamterkodni, császári királyi hivatalban szolgálni — rettenetes, borzasztó! Szinte látom, hogy bizonyos farizeusok, kapva az alkalmas vádon, mint illesztik ajkaikat a „kövezzétek meg“ szörnyű szóra!

Ani csak hadd vegye kezébe azt a követ a nép, melyet vajha ki ne kerülne soha egy hazaáruló feje is. Csak adják önök maguk kezébe — én nem félek tőle. A nép meg fog engem hallgatni, és én bízom ítéletében.

A néppel együtt álltam a sorban a nemzeti függetlenség zászlói alatt, míg önök részint Kossuth ellen agyarkodtak, részint Helvétia havasai alatt várták, míg önök barátja, Görgeinek sikerült a nemzet ügyét elbuktatni; és nem ítélte meg e nép, midőn a sanyarú sors cs. kir. hivatalba kényszerített, mely iránt önök rettentő olthatlan gyűlöletet színleltek, a melyben részt venni hazaárulásnak kiáltották, önök, kik Sadowa óta, midőn hitem szerint lehetővé vált a 48-ki zászlónak diadalt szerezni, egyszerre olyan forró barátságba, élethalálszövetségbe estek azon osztrák elemekkel, melyekkel előbb oly engesztelhetetlennek látszó harcot vívtak!

Igen, nem ítélte el a nép, s midőn négy év múlva kilépve a Bach hivatalnokságból, az irodalmi téren kezdettem működni, némi sikernek s a közönség némi kegyének örvendhettem. S noha a félország magán tudomására volt, mert mint ilyen beutaztam, hogy előbb hivatalnok voltam, soha nem jutott eszébe ezt nyilván szememre hányni senkinek, mert minden igaz magyar kör legbensőbb bizalmának örvendhettem s nem találkoztam egyénnel, ki hazafiságom valódiságában kételkedett volna.

Azután bekövetkeztek azon irodalmunkra, de különösen rámnézve leginszesebb évek, melyekben a sorscsapások egész fürgetege tornyosult össze fölöttem. Betegségem folytán huzamos időn át munkaképtelenné lévén, a legnyomasztóbb anyagi helyzetbe jöttem. Minden jövedelemforrásból kifogyva, hazai közintézeteinknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök cliquejének egy-egy boldog sinecurába helyezett fölhízott alakja magasodott előttem kárörvendő, ádáz mosollyal. Az írói segélyegyletthöz folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv úr jótállónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonkint *visszafizetem*, de önök *elutasítottak*. Javítnoki fizetés mellett ajánlkoztam tárczaírónak vagy külföldi rovatkezelőnek, de „a helyek mind be voltak töltve“. S hogy már mindent megmondjak, emlékezetes dolog íróársaim előtt, hogy végre, minden kísérlet meghiúsulta után, Tóth Kálmán barátom által kölcsönzött 20 — olvasd: *húsz* forinttal utaztam föl Bécsbe, azon reményben, hogy ott a kancelláriánál alkalmazást nyerek, a mi aztán, mint valóságos életmentő tény be is következett.

És itt aztán semmi baj, ha tisztán önzés vezet vala. Ha tehetségeimet azon iránynak szentelem, anyagilag hálás, nyugodt, biztos állást szerezhetek vala magamnak. De nem valék képes arra.

F. hivatalban teljesítém kötelességemet, *mint hivatalnok*. — Azon kívül azonban, mint *író*, egyetlen sort sem írtam azon rendszer mellett, pedig a „Bécsi Híradó“ jó tiszteltdíja rám jobban elért volna tán, mint önök egy bizonyos barátjára, ki most önök pártján buzgón szerkesztősködik, s a ki, noha önök már régebben zsíros, kényelmes sinecurába helyezték, jó pénzért irogatta a vezércikkeket a „B. Híradó“-ba. Mutassanak ki nekem egy politikai sort,

melyet bár névtelenül írtam volna ide, aztán vessen rám követ a nép, de akkor sem önök pártja, mert az jutalmazza és nagy számmal emeli hivatalokra e regime eszközeit, még pedig olyanokat, kik nem mint magam, szükségből, jelentéktelen hivatalt, de kényszer nélkül, önzésből fényes, fontos állomásokat fogadtak el Bach és utódaitól, melyeken már árthattak, és ezek most nagy számmal ülnek önök soraiban.

Hanem önök arisztocraticus fölfogása szerint, úgylátszik, talán kiváltsága van bizonyos osztályoknak, hiú kitüntetésért mindenre vállalkozni, a nélkül, hogy a tömeg ítélete súlythatná?

Igaz, hogy könnyű a bíbor vánkoson, vagyonban fülig úszva, daczolni a profanum vulgus ítéletével s megvetni, semmibe venni azt!

Mindössze két tárczaczikket írtam a „B. H.” tárczájába, melyeket több hazai független lap átvett s melyek tetszésben részesültek.

A múlt év nyarán kiléptem e hivatalból is, és nem akarom untatni tovább az olvasót azzal, mily nélkülözésekkel küzdöttem újabb kilenc hónapig, míg végre odáig jutottam, hogy most már ön lapja, méltóságos báró úr, a „M. Ujs.” érvei ellenében fönnnebbi viszontagságaimban akar érveket találni.

A mi már e lapokbani működésemet illeti, nevemmel soha nem léptem a közönség elé, tehát a mint előbb anyagi *haszonra*, úgy itt petalani nyilvános elismerésre vágyó *hiúság* nem vezetett. Szorosan véve tehát mindez nem tartozik nyilvánosság elé, annál kevésbbé, mert ez lapunk első számában kifejtve lőn, az *alá nem írt cikkek a szerkesztőéi*, bárkitől származtak, mivel éreztök *minden irányban ő vállalt felelősséget*, természetesen csak az ő bírálata után jelenhettek meg, amint ez minden hasonló nagy lapnál szokásos, a mi bizonyosan kikerülte méltóságod figyelmét, különben nem engedne véteni a *journalistikai loyaltás* bevett törvényei ellen, szerkesztőségünk titkait firtatva, hogy mely cikket ki írt, ki nem, épen most, midőn lapunk ellen hármával zúdula sajtópör.

A „P. Napló” méltóságos szerkesztője, noha báró, ismerheti a magyar írók sorsát, azokét is tudniillik, a kik történetesen nem bárók. Tudhatja, hogy hazánk jelenleg élő legnagyobb, legnépszerűbb ellenzéki írói is voltak oly körülmények közt, midőn a hivatalos lapokba dolgoztak, hogy önfenntartásukra néhány fillérhöz jussanak. Beszámítás alá azért esupán az esik, a mit valaki akkor ír, midőn jó és rossz között, habár némi áldozattal is, *választani* módjában áll.

Részemről nyugodt lelkiismerettel mondhatom el, hogy a mikor módom s alkalmam volt, szerény tehetségeimet a meggyőződéseim szerint jobb ügynek szenteltem.

Elhiheti a méltóságos báró, hogy csak a legszűkebb anyagi létet biztosító vagyon mellett is nem ferbliztem volna át a gyűlölt provisorium korszakát, mint ezt a sorstól áldottabb sok hazámfia eselekedhette; valamint ha azon 10–15 ezer ft jövedelemmel bírok, mit a báró úr boldog semmittevéséért a „P. N.” után húzott a magyar közönség jóvoltából, talán kevesebb pezsgőt fogyasztok el, s ha egy szegény író egy-egy tárczaczikkel kínál, nem utasítom vala el azzal, hogy erre nincs a budgetben összeg határozva! És semmiesetre sem fogtam volna, bárcsak oly szerény képességű írónak is, minő csekélységem, midőn *javitnoki fizetésén* dolgozni ígérekzett, az oly gyűlölt Zichy Henrik szolgálatát ajánlani; és kicsivel *legeslegkevésbé* fogtam volna azután, midőn ez író egy független lapnál szerény névtelenség incognitójában működik, az *előfizetések idejében* e lap *érvei ellen* azon fogáshoz folyamodni, hogy őt a közönség előtt megnevezvén bevádolja, miszerint egykor ez egy gyűlölt regime alatt szolgált; annál kevésbé tettem volna ezt, ha egyszersmind én volnék az a Kemény báró, a ki a „*Forradalom után*” című munkát írta, s a ki jelenlegi politikai magatartásával oly gyönyörű összhangban journalistáskodik ugyanazon osztrák közlönyökkel, melyek Haynautól kezdve egész mostanáig oly esküdt ellenségei voltak a magyar nemzetnek!

A miből természetszerűleg következik, hogy ha én vagy bárki más e hazában politikai multjának viszontagságairól számolni tartozik, annak illetékesebb fórumát bizonyynyal épen azon *zászló vezérei* képezhetik, mely alatt most küzdeni boldognak érzem magamat; és épen *nem önök*, s nem az önök közlönye, mely csak imént esett oly lobogó következetlenségbe pár év előtti multjával, minőre példa nincs sem a magyar, sem az összes világ történelemben!

Sokat mondhatnék még, tán érdekeset s tanulságosat közéleti viszonyainkra e tekintetben, de attól tartok, hogy már igen is kimerítém a t. cz. olvasók türelmét.

Egyébiránt az előadottak után is bizton állok a közönség, a nemzet ítélőszéke elé. És mélyen meg levén győződve, hogy hazám boldogsága s szabadsága egyedül azon elvek diadalától függ, melyeket e lapok képviselnek, folytatom ezirányú működésemet, nyíltan s nevem alatt, midőn szükségét fogom látni, s azon reményben, hogy valamint eddig, úgy ezen túl is lesz alkalmam bebizonyítani, miszerint ha fölfogásom, mint más gyarló halandóé, olykor téves lehetne is, de abból a jó akarat s hazám olthatatlan szeretete nem hiányozhatik — soha!

(Magyar Ujság, 1867. december 21.)

Vajda János

E levélből — mely a benne feltárolt megdöbbentő tényekkel még ma is izgalomba hoz — Vajda egy verssorának szavaival élve: „mint óceánból elsüllyedt sziget“, merül fel Vajda eltűnésének ismeretlen története. Néhány adattal mégis hozzá kell járulnunk a teljesebb megértéséhez.

A levélből kiderül, hogy Vajda elvesztve mindkét szerkesztői állását, belső vagy külső cikkíróként próbálja megkeresni kenyerét, sikertelenül. Ekkor az írói segélyegylet-höz folyamodik kölcsönért. Az egylet titkára, Gyulai Pál azonban, mint védekezésül leírja, kölcsön helyett azzal akar segíteni rajta, hogy megpróbálja rávenni Heckenastot, adjon ő kölcsönt Vajdának. Mivel ez erre nem hajlandó, Gyulai rábeszéli a felperes ügyvédjét, hogy fogadjon el Vajdától havi 10 forintos törlesztést s a végrehajtást függessze fel. Így hát, fejezi be diadalal Gyulai, a segélyegylet mindent megtett Vajdáért, amit lehet.⁸ Ez a hírlapi vita szolgált alkalmul Vajda fiatal költő barátjának, Ormódi Bertalan-nak arra, hogy „Pecsovics Naptár 1868-ra“ című kis kiadványában Vajda megnevezése nélkül, de félre nem érthetően reá célozva a következő satírikus módon foglalkozzék az esettel:

„Június 11. Egy szegény lángész hatalmas tárcacikket kínál a Pesti Napló szerkesztőjének, darabját hat forintjával.

12. A tárcacikkek nem eléggé unalmasak és elutasíthatnak.

13. A lángész a Dunaparton szédeleg, a halászoktól félrelökösött apró, nyers halakat eszi.

14. A lángész keserű ódát ír a P. N. lelketlensége ellen.

15. A P. N. céhgyűlést tart, ahol elvégzik, miszerint ama vakmerő lángész sehol a hazában hivatalt ne kapjon.

16. A lángész elmegy Bécsbe és ott írnoki alkalmazást kap egy államhivatalban, havi 50 forint fizetéssel.

17. A lángész a P. N.-ban hazaáruulónak nyilvánítatik.“

Ebben az időben és helyzetben születtek Vajda sértett haragtól lángoló, bosszúvágytól lihegő versei: a *Memorandum* és a *Nem úgy van ám*: „Nem úgy van ám az, mint mondják, Sokat beszél a rossz világ. Mint a nap a felhők közül, Az igazság majd kiderül.“

Vajda a nyíltlevélben leírt módon Bécsbe utazik, körülbelül 1864 első felében, s ott marad 1866 nyaráig. Mit csinált ott? A Pesti Napló vádja, hogy a Sürgönybe dolgozott, annál valószínűlenebb, mert a Sürgöny Budán készült s ott is jelent meg. Vajda világosan megmondja, hogy a kancelláriánál nyert alkalmazást. Miféle alkalmazás lehetett az? Kecskeméthy Aurél Naplójában 1864. május 18-áról azt írja, hogy táviratilag Bécsbe hívják s közlik vele, hogy „a sajtóban szükséges kormányegység létrehozása végett a kancellárián egy à la minta Pressbureau fog rendeztetni.“⁹ A dátumok annyira

⁸ Gyulai Pál: Felvilágosítás, Pesti Napló, 1868. január 1.

⁹ Meglepő, hogy épp ebben az időben akadtak Vajdának hívei, akik megkísérelték beválasztását a Kisfaludy-társaságba: 1864-ben 2, 1865-ben ismeretlen számú szavazat esett rá, (Kéký L.: A Kisfaludy Társ. története, 1936. 134. és 137. l.

egybevágnak, hogy bírvást kimondhatjuk: Vajda e sajtóirodában kapott hivatali állást; megerősíti ezt az is, hogy ez irodának Kecskeméthy szerint épp Zichy és Pálffy voltak a főnökei, írni azonban nem írt a Sürögönybe, csak a Kecskeméthy-szerkesztette Bécsi Híradóban jelent meg egy tárcája *Pest és Bécs* címen 1865. június 10., 11., 15-én.¹⁰

Vajdának ez az elfeledett tárcája egyébként is fontos okmány, mert egyetlen, de legalább eléggé kitarulkozó irodalmi megnyilatkozása bécsi tartózkodása idejéből. Kiderül belőle, hogy Vajda tanulni igyekezett a keserű leckéből. Megtanulta, hogy „az önzetlen nyíltság” ma együgyűség, ravasznak, diplomatának kell lenni, így a két főváros összehasonlításánál vigyázni kell, hogy egyiket se sértsük meg, hanem dicsérjük mind a kettőt. Kiderül a cikkből az is, hogy lelki egyensúlya kezdett helyreállni. Alig leplezett szubjektívizmussal írja ugyanis, hogy „Ha valaki sebeket kapott egy szilajabb társadalommal harcában, ha családott magas eszményeiben — jöjjön ide, és sebei lassanként beheggednek, kínos emlékei elmosódnak; lelkére jótékony köd ereszkedik, mely látókörét összehívja, a közeli jókat véteti észre vele, melyeket előbb messze keresve nem talált... De hogy mindezek megtörténjenek, elengedhetetlen feltétel, hogy sört igyék, minél többet, annál jobb — politikával ne foglalkozzék: olvassa szorgalmasan a németországi, különösen a schleswig-holsteini ügyeket, és ha attól sem un rá véggké a politikára, akkor gyógyíthatatlan, s nincs más tanácsom, mint — a grand-chartreusi kolostor.” Bécsset ugyanis „két igen okos és örökbecsű dolog: munkásság és élvezetvágy” jellemzi, itt mindenki az élvezetek filozófiáját vallja; s egy bálványt imád: Gambinust; van itt „Grisette en abondance, opera comme il faut, gyönyörű környék, omnibusz tíz krajcárért, izletes kosmopolita konyha, mely minden hon fiának eleget tesz” és dús lábikrájú „félvilági nők”. Vajda „megokosodásának” az epikureizmus mellett másik vonása, hogy míg előbb utálattal szólt a magyar nemesség nemzeti büszkeségéről, most már azt fejtegeti, hogy a nemzeti s különösen a magyar büszkeség helyes magatartás, sőt dicsérettel szólt Pest úri világáról, mely előbb olyan ingerültséggel töltötte el.

De bármennyire szerette Vajda a bécsi konyhát, a sört és a dús lábikrájú nőket, Bécs csak átmeneti pihenőt nyújthatott neki. Lábbadozása után megint visszavágyott a magyar társadalom harcai közé. 1866-ban, a porosz-osztrák feszültség kiélesedésekor, vagy épp a königráti vereség után, mikor nyilvánvaló volt, hogy a monarchia közjogi viszonyainak új rendezése előtt állunk, értelmetlen volt Bécs további szolgálata. Így váljk érthetővé s nyilvánvalóvá az időre, valószínűleg 1866 első felére tehető Vajdának egy Jókaihoz intézett canossát-járó levele, amelyet keltezés nélkül lévén, eddig nem tudunk pontosan értelmezni. Vajda itt arra kéri barátját, alkalmazza őt A Hon bécsi levelezőjéül: „elhíhede, folytatja, hogy azon irtóztató következményű botlás után, melynek sebei majd meggyógyítnak, óvatosabb és tántoríthatatlanabb leszek még nálatok is, kik nem próbáltatok, mi szörnyű az igaz magyar emberre nézve: félreértve lenni, mégpedig a legrosszabb értelemben! Ide (mint tudod, úgy hiszem) a formális éhenhalás veszedelme üzött. Ha már csak kenyér kellene, maradnék itt, kapnék kalácsot is. De érzületem napról-napra jobban fellázad helyzetem ellen. És ezt nem bírván elpalástolni, itt legkevésbé boldogulok.” „...ha szereted az ügyet, feledd tévedéseimet, melyek nagyrészt akkori beteges állapotomból származtak, s nyujts módot, hogy az ügynek szolgálhassak. Részemről ki vagyok békülve azokkal is, kik legdühösebben üldöztek, mert hiszen ezentúl magam is legkérelhetlenebb üldözője akarnék lenni a röpirataimban kifejtett iránynak. Csak egy embernek nem fogok soha megbocsátani: Heckenastnak.”¹¹

E levél érthetővé teszi, miért merült Vajda bécsi tartózkodása feledésbe: a költő megbánta és nyilván restelte, hogy Schmerling alatt szolgált (hiszen a Vasárnapi Ujság 1872. évfolyamában írt önéletrajzában nemcsak ezt hallgatja el teljesen, hanem még korábbi kataszteri hivatalnokságát is leplezve, úgy írja körül, hogy Itáliából „visszatérte után egy ideig vidéken időzött”). Gyulaiék pedig nem merték ismét a fejére olvasni, mert a vita megint napvilágra hozta volna terrorista klikkpolitikájukat. Jókai egyébként, úgy látszik, nem teljesítette barátja kérését, mert Vajda 1866 nyarán hazajött Pestre s itt kilenc hónapig újból nagy nyomorban élt. 1867. február 17-én találom első nyomát, hogy megint jelentkezett a pesti irodalmi életben. Ekkor jelenik meg a „Magyarország és a Nagyvilág”-ban *Mai dolog* címen két elfeledett nem jelentős politikai verse, amelyek közül az első azokat gúnyolja, akik jutalmat várnak pusztán azért az érdemükért, hogy mindig következetesen csak türtek, a nélkül, hogy bármit cselekedtek volna, a másik meg azt fájlatja, hogy az egész világ fegyverkezik, a magyar meg csak verset ír meg szónokol. 1867 áprilisban végül Vajda hűséges kiadója, a gyűlölt Heckenast, a költő rábeszélésére megindítja a Magyar Ujságot, amelynek Vajda a főmunkatársa.

¹⁰ A tárcát a Főv. Lapok is átvette.

¹¹ Napkelet, 1925. 310. l.

E lapban Vajda sokat dolgozik; mint Bösörményi elismeri, egy év alatt 83 cikket írt. Cikkei névtelenül jelennek meg, a szerkesztő is módosított olykor rajtuk, s így kockázatos vállalkozás volna kikeresni azokat. De fölösleges is. Vajda magáénak vallotta a lap felfogását. S ez a Luzitán-dalok költőjének, a közjogi kérdésben megint 48-as Vajda Jánosnak a felfogása volt. Másfél évig, 1868 augusztusig maradt Vajda a Magyar Ujság kötelékében. Mivel azonban ezentúl névvel akarja cikkeit megjelentetni s ezt a kívánságát Bösörményi nem hajlandó teljesíteni, kiválik a lapból. Megint állás nélkül van. Most írja *Egy honvéd naplójából* (1869) című könyvét és fordítja magyarra *Lieber: Polgári szabadság és önkormányzat* című munkáját (1869).

De irodalmi tetszhalála már nem tart sokáig. 1870-ben megkezdődik a fellámadása. Mint lelkes fiatal híve, Ábrányi Emil 1872-ben írja: előbb „egy bizonyos clique” odáig vitte volt az üldözését, „hogy elhallgatott s kedvesztve más térre lépett, a közönség is elfeledte verseit... Évek multak el így. Végre megváltozott a helyzet. Új nemzedék jött, mely... elismerését nyíltan ki merte mondani. Vajda János napja fölvirradt.” Kezdték eddigi ellenségei is dicsérgetni, „sőt a Kisfaludy-társaság is engedett régi gyűlöletéből s nagy küzdelem után fölvette tagjai sorába”.¹²

De az üldözés nem mult el fölötte nyomtalanul. A hatvanas évek, mint az idézett önbírálat is felismeri, két félre törik életét. Nemcsak egy évtizedet veszít el itt, amely alatt sok értékeset alkothatott volna, hanem jelleme is eltorzul. Ettől kezdve lesz sértett, keserű ember, tehetetlen haragjában rögtön fellobbanó „elátkozott költő”, akinek zord embergyűlöletéről anekdoták keringnek.

¹² Haladás, 1872. április 7.

SCHÖPFLIN ALADÁR 1872—1950

A 30-as évek elején találkoztam először Schöpflin Aladárral. A kiadóvállalat lektori szobája — ahol szegényes kenyerét kereste — silány odú volt inkább, mint munkahely. Az ablakszélességű, szűk szobában, rozszant íróasztalnál, rozoga karosszéken dolgozott. Az íróasztal mellett, látogatói számára még egy szék. Valamikor nádfonatú volt. Az elpusztult nádfonatot rászegezett falemez helyettesítette. Amint leültem, a szék nyikorogni kezdett. Lábamra kellett támaszkodni, hogy a nyikorgás kísérezése ne háborgassa a beszélgetést. Egyéb be rendezési tárgyakat könyvek halmaza pótolta a szobában. Azonban a könyvek sem könyvespolcon, hanem az ablakpárkányon heverték felhalmozva.

Ilyen környezetben dolgozott a bankárok és grófok Magyarorszá gában modern irodalmunk kritikusa, Ady Endre egykori barátja, havi 500 pengőnyi fizetésért.

Maga Schöpflin Aladár pontosan olyan volt, amilyennek írásai alapján elképzeltem. Egyenes tartással ült, mint aki karót nyelt. Színezetlen hangon beszélt, de minden mondatában érdekeset mondott. A Nyugat előzményeiről készültem tanulmányt írni ebben az időben; s tanulmányanyagom ellenőrzése céljából látogattam meg. Témám körül folyt a beszélgetés. Szó esett a *Vasárnapi Újságról* is, ahol Schöpflin első írásai megjelentek, s ahol a Nyugat megindulása előtt, az ő segítségével helyet kaptak modern irodalmunk későbbi nagyjainak versei és novellái. Schöpflin a maga szerepéről, saját fiatalkori munkásságáról olyan szenvtelen, rideg, tárgyilagossággal beszélt, mintha valami évszázadokkal előbbi eseményről szólna, s nem olyan dolgokról, amelyeknek aktív, szereplő részese volt maga is. Az ezután következő tizenöt-húsz esztendőben gyakran voltam együtt Schöpflin Aladárral. Sok emlékem van róla. A kávéházi asztalnál sokszor idézett a múltból. Rengeteg mondanivalója volt, hiszen Vajda Jánostól kezdve mindenkit ismert. Az írónak, költőnek nemesak műveit olvasta, mindenkivel személyes kapcsolatot is tartott. Gyakran biztattuk, hogy írjon emlékiratot. Nem hagyta magát rábeszélni. Mindössze néhány részletet írt meg emlékeiből, cikk formában.

Hetvennyolc éves volt, amikor meghalt, s közel ötven éven keresztül dolgozott, mint író. Rengeteg tanulmányt, cikket, irodalmi és színházi bírálatot írt. A hetvenedik születésnapját követő esztendőben (1943) kiadták addigi műveinek bibliográfiáját. A bibliográfia korántsem teljes, mégis több mint 1300 tanulmányt, cikket, irodalmi és színházi bírálatot tart nyilván. Irodalomtörténeti és kritikai működése mellett — bevallottan kritikai stílusgyakorlatként — írt regényeket, elbeszéléseket, színdarabokat, gyermekmesekönyvet, és a megélhetés szükségéből több regényt, novelláskötetet, ismeretterjesztő könyvet fordított magyarra, németből, franciából és angolból.

Schöpflin Aladár közel ötven esztendőt felölelő kritikai munkássága viszsza-
szatükrözi irodalmunkat a Nyugatot megelőző évtizedtől, a Nyugatot követő
korszakig bezárólag. E közel öt évtizedet jelentő időszakban alig találni olyan

irodalmi jelenséget, nem igen találni olyan író, akiről ne mondta volna el véleményét, hosszabb tanulmányban, vagy kisebb bírálatban. Gyulain kívül nem volt magyar kritikus, akinek műve ilyen nagykiterjedésű anyagot ölelt volna fel, mint az övé. Egy évtizeddel előbb lépett fel, mint a Nyugat íróinak legtöbbje, s csaknem mindeniket túlélte. Schöpflin műve azonban így is, szerényesen a Nyugat irodalmához szövídik. Működésének minden szála hozzá kapcsolódik, kritikai ítéletei a Nyugat gondolkozása szerint fogantak; Schöpflin Aladár a Nyugat kritikusa volt.

Ha közelebbről szemügyre vesszük műveit, ha olvassuk tanulmányait és cikkeit, helytelen volna ha letagadnók, hogy legalább is egy részük a már keveset mond számunkra. Az első impressziókn az, hogy ítéletei, megfogalmazásai, kortársainak írásaiban részletesebb, távolabbramutató és többnyire mélyebb kifejtésben találhatók meg. Fejtegetései, amelyeknek oldalakat szentel, gyakran közhelyként hatnak, kevés újat jelentenek számunkra. Nagyon messze járnánk azonban az igazságtól, ha megállnánk az első impresszió diktálta megállapításnál, és ebből alkotnánk képet művéről. „Ezt ma még nem látják általában, de hiszem és tudom, hogy látni fogják előbb-utóbb” — írta egyszer, még a Nyugat hőskorában, egyik cikkében, midőn élesre fent, metsző stílusban folytak az irodalmi harcok Adyék körül. Ez és az ehhez hasonló mondatok gyakran tűnnek fel írásaiban. Miként hétköznapi beszédmodorában, színezetlen hangon, mindég érdekeset és lényegeset mondott, ugyanúgy írásaiban is: stílári bravúrok nélkül, nélkülözve minden formai és elméleti csillogást, a lényegesre tapintott. És amit leginkább hangsúlyozni kell: elsőnek mondott kortársairól lényegeset. Mindazok a megállapítások, amelyek a kortárs közvéleményben a Nyugat íróiról kialakultak, s amelyeket a Nyugat után fellépő fiatalabbak, a felszabadulás előtt az Ady-korról megfogalmaztak, gyökérszálaikban Schöpflin tanulmányaihoz és cikkeihez nyúlunk vissza; az ő tanulmányai voltak a kiindulópontjai a későbbi elemzéseknek.

Elsőnek mondani lényegeset és érdemlegeset egy irodalmi korszakról, s egy irodalmi korszak szereplő személyiségeiről, önmagábanvéve sem csekély teljesítmény. De akármeunyre nem kisjelentőségű teljesítmény ez, a reá való utalással korántsem meríthetjük ki Schöpflin művének jelentőségét. A halál alkalmából íródott rövid megemlékezésnek nem lehet feladata, hogy kimerítő képet adjon a műről. Mégis két kérdésre röviden még utalnunk kell. Az egyik, a műnek tulajdonsága, a másik emberi jellemvonás. Azonban az emberi jellemvonás azáltal, hogy írónak az emberi jellemvonása, tulajdonsága a műnek is.

Schöpflin Aladár nem tanulmányozta alaposan a marxizmust. Mégis tanulmányai és kritikái az első időtől kezdve a marxizmus irányába mutatnak. Felveti és írásaiban keresi a társadalmi összefüggéseket. A módszernek kevés az elméleti megalapozottsága, azonban mélyebb elméleti megalapozottság nélkül is jelentős kezdeményezés ez. A társadalmi szempont felvetésének említésével párhuzamosan kell utalnunk Schöpflin fegyelmezett, tárgyilagos és mértéktartó emberi tulajdonságára. A fegyelmezetség, tárgyilagosság és mértéktartás kifejezésre jut műveiben is. Ez az, ami nem engedte gondolkozását tetszetős, divatos elméletek sodrába ragadni. Ez az, ami távoltartotta még aggastyán korában is minden vaskalaposságtól. Ez az, ami lehetővé tette, hogy ne váljék számára merev dogmává az az irodalom, amelynek ifjúkorában kritikusa, értelmezője volt, hanem megértsen és értékeljen minden újat, ami a haladás irányában mutat előre. Nem volt vaskalapos, de ugyanakkor hűséges volt. Abban az időben, midőn kortársai közül oly sokan hátatfordítottak, megtagadták forradalmi ifjúságukat, midőn a Horthy-fasizmus megkísérelte a maga céljaira kihasználni Ady Endre költészetét, Schöpflin cikkeiben és könyvében egyránt kiállt Ady megmásíthatatlan forradalmisága mellett. Schöpflin hűséges volt az igazsághoz.

Ma, amikor programmon van a reakciós szemlélet meghamisítási kísérletei után az egész magyar irodalom új értelmezése, amikor feladatként előt-

tünk áll irodalmunk igazi képének felrajzolása, szép munka lesz megvizsgálni Schöpfung Aladár irodalomtörténeti, kritikusi művét is. Az ő művének megvizsgálása párhuzamban kell, hogy történjék Ady és kortársai, a modern magyar irodalom újraértékelésével. Ez az újraértékelés vitába fog szállni igen sok esetben Adyról és kortársairól vallott felfogásokkal. Úgy gondolom, modern irodalmunknak újraértékelése során elsősorban Schöpfung Aladárral kell vitába szállni. Schöpfung Aladár ítéleteit kell megnézni, és nem azoknak a megállapításait, akik az ő ítéletei nyomán továbbhaladtak.

Bizonyos vagyok benne, hogy vele, az első megfogalmazóval kevesebb vitánk lesz, mint azokkal, akik nyomába léptek. Az ő megfogalmazásai nagyon gyakran a mi megfogalmazásaink lesznek.

Tolnai Gábor

KALEVALA

Összeállította és a bevezetést írta: Otto Kuusinen. Bp. 1950., Hungária.

1849-ben jelent meg a karjalai finn nép nagy époszának, a Kalevalának végleges kiadása, Elias Lönnrot, a kiváló tudós szerkesztésében. A megjelenés százéves évfordulója alkalmából mind a Karjalai Finn Szovjet Szocialista Köztársaságban, mind pedig Finnországban ünnepeket tartottak és számos tanulmány, ismertetés jelent meg a Kalevaláról.

Gyökeresen különböznek azonban egymásól a kétféle köztársaságban megjelent Kalevala-tanulmányok. A finn polgári „demokráciában” megjelent tanulmányok szerzői meghamisítják a Kalevalát, felújítják, más találatban újra feladják a reakciós népköltészet-kutatók, főként K. Krohn elméletét, amelynek fő célja, hogy elvitassa a Kalevala népi eredetét és megkísérelje legalább részben kimutatni „magasabbrendű műveltség”, azaz a finn arisztokrácia műveltségének hatását a Kalevalára. Ezt azzal vélik bebizonyítani, hogy keletkezési helyét nem Karjala területére teszik (mert annak népe nem ismert arisztokráciát), hanem Nyugat-Finnországba.

A Szovjetunióban megjelent Kalevala-tanulmányok ezzel szemben a valóság feltárásával segítik a dolgozó népet a jelen harcaiban és a jövő építésében. Ennek a Kalevala-irodalomnak egyik legértékesebb termékét, a karélo-finn szovjetköztársaság elnöke: Otto Kuusinen által válogatott és csoportosított Kalevala-szöveget és eléje írt bevezetést adta ki a Hungária könyvkiadó.

Kuusinen mindenekelőtt megállapítja, hogy a Kalevala nem az arisztokrácia költészete, hanem valódi népköltészet. Könyörtelenül leleplezi azokat a burzsoá folkloristákat, akik egyrészt át akarták alakítani a Kalevala-költészetet az arisztokrácia költészetévé, másrészt az éposz keletkezési helyét Nyugat-Finnországba akarták helyezni. A Kalevalát a karjalai nép hozta létre, tehát a világirodalomnak ez a remeke a Szovjetunió népeinek költészetéhez tartozik. A Kalevala csak Karjalában teremhetett meg, mert ezen a területen — a kedvező földrajzi helyzet folytán — viszonylag későn következett be az ősi nemzetségi rend felbomlása. Kuusinen ezzel kapcsolatban rámutat arra, hogy az áru- és pénzgazdálkodás elterjedése, a paraszti rétegek elnyomódása, az állam beavatkozása és az egyház és papság működése a költészet elsoványodását eredményezte.

A továbbiakban Kuusinen az éposz elemzését adja. Megállapítja, hogy a Kalevala fő tartalmában „a barbárkor harmadik fokának társadalmi fejlődését tükrözi, azt a korszakot, mikor, mint Engels mondja, minden kultúrnép hőskorát élte.” Erre az eredményre az époszban említett harci és termelőeszközök figyelembevételével, az époszban tükröződő társadalmi viszonyok beható vizsgálatával jut. A hangsúlyt azonban nem erre helyezi: a Kalevalát nemcsak mint történelmi dokumentumot, hanem elsősorban mint magasrendű

Költői alkotást értékeli. Középpontba a Kalevala és Pohjola közötti harcot állítja. A Kalevala ősi, kizsákmányolástól mentes társadalma és a magántulajdont és elnyomást képviselő Pohjola közötti ellentét az eposz „ideológiailag legfontosabb mozzanata.” A küzdelem főtárgya a Szampó, a tarkatetős csodamalom, ez a csodálatos termelőeszköz, amely szüntelenül örül, eleséget termel. Ezt az eszközt Pohjola úrasszonya, „Észak vén banyája” magántulajdonnak tekinti és gőgösen visszautasítja a Kalevala hőseit, amikor azok a Szampó elosztását követelik a nép számára. A hosszú és változatos küzdelem Kalevala szabad hőseinek diadalával ér véget.

Az ezzel kapcsolatos problémák megoldása a tanulmány legjelentősebb része. Arról van szó, hogy történetileg nézve Pohjola népe — bármennyire embertelenebb, mint a Kalevala hősei — a társadalmi fejlődés magasabb fokán áll. A Kalevala tendenciája tehát látszólag ellentmond a történelmi fejlődés szükségszerűségének. Kuusinen ezt kérdést a dolgozó nép szempontjából veti fel és oldja meg. Továbbfejlesztve Gorkij egy zseniális gondolatát, kifejti és számos példával bizonyítja, hogy a nép legjobb vágyainak és eszményeinek egyik legfőbb megnyilvánulási formájáról van szó: a jövőről alkotott elképzeléseit nem elvont gondolatként fejezte ki, hanem a mult konkrét képeként. És nem is az a lényeges, hogy az énekek keletkezése korában milyen elképzelések éltek a népben a távoli jövőről, hanem az, hogy a későbbi korok emberei találjanak-e az énekekben olyan vonásokat, amelyek megfelelnek vágyaiknak. Ennek kritériumát tartalmi-formai oldalról határozza meg: „A nagy eposzok életerejé egyáltalán nemcsak a szöveg betűszerinti megértésén alapul, hanem azon is, hogy a költői képek eléggé hatásosak ahhoz, hogy az olvasók évszázadok múltán is egyre új és új, mindig mélyebb értelmet találjanak bennük.” Nyugodtan általánosíthatunk: az irodalmi alkotások tartalmi és formai magasrendűsége, vagyis a dolgozó nép törekvéseihez való pozitív viszony az előfeltétele annak, hogy továbbéljenek századokon át. A művek vizsgálójának tehát, a mellett, hogy keletkezési korának gazdasági-társadalmi viszonyai-ból megmagyarázza a művet, a hangsúlyt a művészi-eszmei elemzésre kell tennie. Ennél pedig döntő fontosságú a művek utóélete, egészen máig. A leglényegesebb természetesen az, hogy a ma dolgozója mit tart értékesnek egy irodalmi alkotásban. Csakis akkor juthatunk egyre közelebb egy költői alkotás igazi megértéséig, ha utóéletének ezt az egész dialektikáját feltárjuk. Kuusinen a relatív mozzanatokat emeli ki: „Minden kor a saját társadalmi tudatának világánál olvassa a mult költészetét s oly vonásokra és eszmékre figyel fel, melyek ezelőtt észrevétlenek maradtak és talán az énekek szerzői sem gondoltak rájuk.”

A Kalevala hiteles magyarázatához viszont éppen azáltal jut el, hogy vizsgálódásának legfőbb szempontja: mi az, amit a szocializmus embere értékelni és élvezni tud a népeposzban. Ezzel egyúttal döntő módon segíti is a dolgozókat harcaikban. „A kalevalaiak tisztelik a munkát, a szorgalmat... csodálják a tudást, a művészetet, a költeményeket, a dalt, a zenét és a szépséget.” Kinek ne jutna eszébe a megvalósult szocializmus országa, ahol mind-csak az erények nem a nép képzeletében vannak csak meg, hanem élő, mindennapi valósággá váltak? Vagy a Kalevala hőseinek jellemzésénél, akikben a nép képzelete „az erőnek, művészetnek és tettkezségnek oly gazdagságát sűrítette, amilyen a valóságban senkiben sem lehetett meg”, az új, szocialista embertípus őseit látjuk egész gazdagságában bemutatva.

Kuusinen tanulmányának sokoldalú anyagából csak a legfontosabb kérdésekre térünk ki. Utalhatnánk még arra, milyen példamutatóan elemzi az eposz formai sajátosságait, vagy az egyes szereplők jellemét. (Különösen jó Kullervónak. „a bosszúálló rabszolga hatalmas típusának” jellemzése.) De mindenekfölött példát mutat arra, hogyan kell érvényesíteni az igazi bolsevik pártosságot: a haladás ügyéért folytatott harcot egy évszázadokkal ezelőtt keletkezett költői alkotás elemzésében.

Stoll Béla

A „MAGYAR KLASSZIKUSOK“ SOROZAT

Amint a napisajtó már közölte, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság „Magyar Klasszikusok“ sorozat indítását határozta el.

A sorozat első kötetei (Eötvös: A falu jegyzője, Csokonai: Válogatott költeményei) 1950 október és november folyamán jelennek meg s az 5 éves terv folyamán kb. 80 kötet fog napvilágot látni. A szerkesztés munkáját szerkesztő-bizottság irányítja, melynek tagjai: Bóka László, Király István, Lukács György, Szauder József, Tolnai Gábor, Waldapfel József.

Mit tartalmaz a sorozat? Meg fognak benne jelenni klasszikusaink művei teljes terjedelmükben, válogatott művek és antológiák, gyűjtemények egy-egy korszak vagy időszak terméséből. Mindegyik kötetet terjedelmes, alapos bevezetés előz meg és részletes jegyzetek (magyarázatok, jegyzetszótár) követik. A sorozatot az Állami Szépirodalmi Kiadó igen szép kiállításban, egészvásznon kötésben jelenteti meg.

Mi a sorozat jelentősége? Elsősorban: fegyverül fog szolgálni harcainkban; klasszikus hagyományaink alkalmasak arra, hogy a magyar dolgozó nép politikai tudatosításához, neveléséhez hozzájáruljanak, hogy a munkára s a harcra előkészítsék, hogy gyűlöletet ébresszenek benne a mult kizsákmányolói, a jelen háborús uszítói és belső árulói ellen. Azután: hozzá fog segíteni a sorozat haladó hagyományaink kritikai elsajátításához. Az elmúlt rendszerek kiforgatták értelmükből, meghamisították és megcsontították szövegeiket, a mi feladatunk lesz, hogy megmutassuk klasszikusaink igazi arcát, hogy világossá tegyük: legjobb magyar íróink mindig harcoltak a haladásért, dolgozó népünk jobb jövőjéért, hogy rámutassunk azokra az értékekre, amelyeket nagy íróink művei tartalmaznak. De más feladatot is teljesítünk: hozzáférhetően, vagy nehezen kapható, rossz kiadásokban megjelent műveket közkinccsé akarunk tenni, könnyen megszerezhetővé egész dolgozó népünk számára. Ezért kiadásaink alapjában népszerű kiadások, ugyanakkor azonban szem előtt tartják a tudományos pontosság igényét: gondosan ügyelünk arra, hogy az irodalomtörténeti kutatás mai állása szerint legjobb és legtökéletesebb szöveget adjuk.

A mai magyar irodalom, magyar írók és olvasók számára is fontos a sorozat. Mai irodalmunk a szovjet irodalom nagy eredményei mellett elsősorban éppen haladó hagyományainkra kell, hogy támaszkodjon, s ez a sorozat alkalmas lesz arra, hogy ennek a hagyománynak legszebb, legértékesebb darabjait nyújtsa.

Különösen fontosnak tartjuk a kötetek bevezetőit és jegyzeteit. Ezen a téren könyvkiadásunk eléggé elmaradt; a Magyar Klasszikusok kötetei előtt marxista-leninista irodalomtörténeti tanulmányokat írnak legjobb irodalomtörténészeink és jegyzeteinkben igyekszünk minél bővebb és minél alaposabb ismereteket nyújtani, hasonlóan a sorozat egyik mintájához, a szovjet remekírók pompás köteteihez.

Mit várunk az Irodalomtörténet olvasóitól, az irodalomtörténet munkásaitól? Azt kérjük: olvassák, tanulmányozzák a sorozat köteteit; ugyanakkor bírálják is meg őket, küldjék el a Szerkesztőbizottsághoz hozzászólásaikat, tanácsaikat, javaslataikat és így kapcsolódjanak be a sorozat szerkesztésének munkájába.

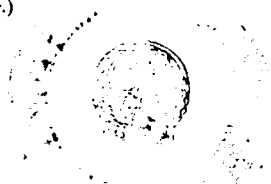
A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950 JÚLIUS, AUGUSZTUS, SZEPTEMBER HÓNAPBAN MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- A dollár ügynöke, rajzolta: Erdei Sándor, Hungária, 31 l. 1.50 Ft.
- Jorge Amado: A reménység lovagja. Ford.: Harlay Emil, Révai, 232 l. 20.50 Ft.
- A Komszomol nevelte őket, elbeszélések. Ford.: Kulcsár István, Athenaeum, 48 l. 1.50 Ft.
- Belinszkij: Válogatott esztétikai tanulmányok. Ford.: Gábor Andor, Hadrovics László, Kovács György, Kövendi Dénes, Lovas György, Mrsán György, Szikra, 553 l. 18 Ft.
- Csao-Su-Li: Változás Lic Jac Zsuanban. Ford.: Vargyas Lajos, Athenaeum, 211 l. 11.50 Ft.
- N. V. Csehov, F. Robinszon és H. G. Hakimov: Az orosz nyelv képes szótára. Ford.: dr. Rozvány Jenőné, Athenaeum, 69 l. 10 Ft.
- Csernisevskij: Orosz ember találkán. Ford.: Lányi Sarolta, Szikra, 78 l. 2.50 Ft.
- Dobroljubov: Orosz realizmus. Ford.: Lukácsné János Gertrud, Szikra, 284 l. 8 Ft.
- D. A. Dolgusin: A növénynevelés és magtermesztés micsurini elvei, Athenaeum, 30 l. 1 Ft.
- Fehér Klára: Becsület, Athenaeum, 78 l. 5 Ft.
- A. sz. Fjodorov, G. B. Grigirjev: A film az ember szolgálatában. Hungária, 64 l. 5 Ft.
- M. Gorkij: Az igazi kultúra. Ford.: Rényi Ervin, Szikra, 410 l. 13 Ft.
- Gorelik: A kitüntetett gyár. Athenaeum, 94 l. 5 Ft.
- Hsi-nai-an: Vízparti történet. Ford.: Goda Géza, Athenaeum, 570 l. 27 Ft.
- Illés Béla: Kerekes Pista világkörüli utazása, Athenaeum, 80 l. 2.50 Ft.
- F. Jensen: Kína győz. Ford.: Gergely Janka, Franklin, 264 l. 26 Ft.
- Kántor László: A nagy műszak. Hungária, 50 l. 3 Ft.
- E. Karakievics: Tavasz az Oderán. Ford.: Dudás Kálmán, Révai, 19 Ft.
- Kertabajev: A döntő lépés. Ford.: Leszev Irén, Révai, 462 l. 23 Ft.
- Keller Ferenc, Nagy László: A helyes malacnevelés. Athenaeum, 88 l. 5 Ft.
- P. D. Krajevskij: V. V. Majakovszkij. Ford.: Erdődi József, Hungária, 95 l. 10 Ft.
- J. Lafitte: Visszatérünk. Ford.: Gereblyés László, Franklin, 156 l. 18.50 Ft.
- A. Marthy: Felkelés a Fekete-tengeren. Ford.: Murányi Kovács Endre, Hungária, 110 l. 6 Ft.
- F. Mehring: Irodalmi tanulmányok. Ford.: Birki Agnes, Athenaeum, 213 l. 20 Ft.
- Mezőgazdasági Kiskönyvtár: Terményeink tárolása. Athenaeum, 79 l. 2.50 Ft.
- Mezőgazdasági Kiskönyvtár: A szőlőgazdaság üzemképességének helyreállítása. Athenaeum, 79 l. 5 Ft.
- Mezőgazdasági Kiskönyvtár: Gyomnövények. Athenaeum, 71 l. 4.50 Ft.
- Nánási László: Virágzó kolhozok országában. Révai, 51 l. 5.50 Ft.
- Nemes László: Két világ. Athenaeum, 246 l. 15 Ft.
- Ordas Nándor: Három június. Athenaeum, 64 l. 2 Ft.
- Petőfi Sándor: Anyám tyúkjá. Athenaeum, 6 l. 14.50 Ft.
- M. Preda: Egy asszony felszabadul. Ford.: Sipos Boldizsár, Révai, 95 l. 8.50 Ft.
- H. Ruszev: Hegyek között. Révai, 301 l. 20.50 Ft.
- Rácz Kálmán: Barátok és ellenségek. Révai, 197 l. 15 Ft.
- M. Sadovenu: Mitrea Kokor útja. Ford.: Réz Ádám, Révai, 182 l. 12.50 Ft.
- Tóth Gyula: A béke katonája. Athenaeum, 148 l. 15.50 Ft.
- Turgenyev: Egy vadász feljegyzései. Ford.: Áprily Lajos, Révai, 351 l.
- W. Wasilewska: Leigázott föld. Ford.: Mészáros István, Révai, 230 l. 15 Ft.
- R. Viganó: Ágnes halála. Ford.: Mária Béla, Révai, 190 l. 16.50 Ft.
- V. R. Viljamsz: A földművelés alapjai. Athenaeum, 334 l. 12.50 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-utca 10.

Felelős kiadó: Köznevelési Kiadóvállalat igazgatósága

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

4. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

BÓKA LÁSZLÓ: Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai

BARTA JÁNOS: Vörösmarty patriotizmusa

NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond, a novellaíró

MIHAIL BUBENNOV: Valentyin Katajev „A szovjetek hatalmáért” című új regényéről

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Solt Andor: Vörösmarty dramaturgiája

Dénes Tibor: Vörösmarty drámái a színpadon

Bán Imre: Comenius és a magyar irodalom

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI. NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13.)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLÁNICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950

4. SZÁM

<i>Bóka László</i> : Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai	1
<i>Barta János</i> : Vörösmarty patriotizmusa	10
<i>Nagy Péter</i> : Móricz Zsigmond, a novelláíró	29
<i>Mihail Bubennov</i> : Valentyin Katajev „A szovjetek hatalmáért” című új regé-nyéről	47

VITA

A magyar sajtó történetének korszakai (Dezsényi Béla, Dörnyei Sándor, Ardó Mária)	67
---	----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Gálos Rezső</i> : Etelka	69
<i>Solt Andor</i> : Vörösmarty dramaturgiája	75
<i>Dénes Tibor</i> : Vörösmarty drámái a színpadon	88
<i>Bán Imre</i> : Comenius és a magyar irodalom	103

SZEMLE

A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája (Lengyel Béla)	116
P. D. Krajevskij: V. V. Majakovszkij (Kardos László)	118
Magyar Klasszikusok: Eötvös József: A falu jegyzője (Nagy Miklós)	121
Szigligeti Ede: Liliomfi (Hegedüs Géza)	124

BÓKA LÁSZLÓ :

SZTÁLIN TANÍTÁSA A NYELVTUDOMÁNYRÓL ÉS IRODALOMTUDOMÁNYUNK FELADATAI¹

Ez év júniusának derekán megsokasodtak azok a merényletek, melyeket a béke ellen követnek el a nyugati tőkés nagyhatalmak és csatlósaiak világszerte. Az úgynevezett „hideg háborúról“ a „meleg háborúra“ való áttérés előkészületeinek feszültsége tette füledtté a koranyár levegőjét: fellángolt a kommunista-üldözés dühe, üldözöbe vették a békemozgalom híveit mindenütt, ahol a dollár uralkodik. Az emberi szabadságjogokat oly nyíltan sértették meg, a népek függetlenségét, önrendelkezési jogát oly kíméletlenül tiporták le, a béketábor ellen oly sok esetben tettek nyílt kihívásnak számító lépéseket, hogy minden más kérdést háttérbe szorítva, a béke kérdése került az emberiség érdeklődésének homlokterébe.

Ebben a feszült hangulatban jelent meg Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány“ című korszakalkotó nyilatkozata a Pravda 1950. évi június hó 21-i számában, annak a vitának keretében, mely több mint egy hónappal azelőtt kezdődött el a Pravda hasábjain a szovjet nyelvtudomány kérdéseiről. Hamarosan kiviláglott, hogy nem egyszeri, alkalmi megnyilatkozásról van szó: az első nyilatkozatot még követte. („A nyelvtudománv néhány kérdéséről. Válasz J. Krasenynnyikova elvtársnőnek“, a Bolsevik 1950. évi 12. számában és „Válasz az elvtársaknak“ a Bolsevik 1950. évi 14. számában.)

A haladó emberiség vezérének ily beható részvétele ezt a vitát nemcsak a szovjet nyelvtudomány, nemcsak általában a nyelvtudomány keretéből emelte ki s tette a marxizmus-leninizmus elméletének egyik fontos kérdését tisztázó vitává, hanem egy szaktudomány belső ügyeit úgy segítette a megtisztuláshoz, hogy közben hatalmas segítséget nyújtott annak a sokszázmillió dolgozót számláló tábornak, mely világszerte küzd a békéért s újabb hatalmas csapást mért a béke gyűlöletes ellenségeire.

A Sztálin-i nyilatkozat pusztán ténye bebizonyította, hogy az a mesterségesen szított háborús izgalom, mely a világ nem kis részét ejtette rabul, nem hatolt be a béke táborába. A Szovjetunióban békés

¹ Elhangzott az egyetemi Magyar Irodalomtörténeti Intézet 1950. októberi intézeti estjén.

alkotó munka folyik s bár az érdeklődés homlokterében ott is a világ békéjének kérdése áll, az emberiség boldog jövőjét munkáló tudományos munka nem állt meg, sőt egyre ragyogóbb eredményekre vezet. A béketábor erejének fölényére vallott a nyilatkozat, — mert csak a lebírhatatlan erő hatalmas öntudata, nyugodt biztonságérzete magyarázhatja meg, hogyan jutott az akkori feszült nemzetközi helyzetben a béketábor nagy vezérének még arra is ideje, hogy egy szak-tudomány sajátos kérdéseibe így belemélyedhessen.

A nyilatkozat tárgya pedig, — ahogy azt a marxizmus-leninizmus elméletének legnagyobb élő mestere a közvélemény elé tárta —, nemcsak a polgári áltudományosságra mért újabb csapást. Sztálin nyilatkozata megsemmisítő erejű támadás volt a nyugati tőkés nagyhatalmak gyarmatosító, népelnyomó, hódító módszerei ellen, a sóvár nemzeti önzés és a világpolgári gőg sivár társulása ellen s egyben magasra emelte a föld elnyomott népei előtt a marxizmus-leninizmus elvi alapján álló sztálini nemzetiségi politikát. A nemzeti nyelvnek az a megbecsülése, ami Sztálin nyilatkozatából árad, bizonyára külömb vonzóerő, mint az az arcátlan faji gőg, mely hatalomvágyból s haszonvágyból kíméletlenül tiporja el a védtelen kis népeket, semmisíti meg a nemzeti kultúrákat.

A békeharc egyik döntő ütközetét nyerte meg nyilatkozatával a nagy és szeretett Sztálin, bebizonyítva egyben azt is, hogy a tudomány munkásai a maguk sajátos munkaterén is sikerrel harcolhatnak a békéért, hogy a marxista-leninista tudomány a dolgozó nép jólétét, szabadságát és békéjét munkálja.

A tudományos világ — ezt túlzás nélkül állíthatjuk — lázban van e nagyjelentőségű nyilatkozat elhangzása óta, maiglan. Nemcsak a nyelvtudomány munkásai számára nyitott új távlatokat ez a nyilatkozat, hanem minden társadalomtudomány számára kötelezővé tette, hogy felhasználja Sztálin tételeinek érvényét a maga munkaterületén.

Lázás érdeklődéssel fordultak a nyelvtudomány kérdései felé a „lélek mérnökei”, az írók is. Most új érvénnyel szólott hozzájuk Zsdánovnak az a megállapítása, melyet a Szovjet Írók Szövetségének első országos kongresszusán tett 1934-ben: „Az emberi lélek mérnökének lenni azt jelenti, hogy aktívan kell harcolnunk nyelvünk tisztaságáért és kultúrájáért, az irodalmi művek minőségéért.”

Nemcsak az írókhoz szólott új érvénnyel Sztálin nyilatkozata után Zsdánov megállapítása, hanem az irodalomtudomány munkásai előtt is felvetődött a kérdés: éltek-e ennek a tanításnak iránymutatásával? Zsdánov megállapítása szerint az irodalmi művek minőségéhez hozzátartozik az irodalmi művek nyelvének tisztasága, kiműveltsége. Mit tettünk ezen a téren eddig a magunk munkaterületén? Hogyan értékeltük a multban s hogyan fejlesztettük a jelenben az irodalmi művek minőségét?

Kemény önkritikával kell megállapítanunk, hogy az irodalomtudomány terén úgyszólván semmi sem történt eddig ezen a téren. Elég átlapoznunk tudományos folyóiratunk, az Irodalomtörténet számait ahhoz, hogy megállapíthassuk: hozzá sem kezdtünk ehhez a munkához. Sztálin ama tanításának, mely szerint a szocialista realizmus művészete formájában nemzeti, tartalmában szocialista, a formára vonatkozó részén átsíklottunk. Nem hallottuk meg A. I. Szoboljev

figyelmeztetését, ki „A lenini tükröződési elmélet és a művészet“ című tanulmányában arra tanított minket, hogy a szocialista realizmus „nagy követelményeket támaszt a műalkotás formájával szemben. A formának egyenértékűnek kell lennie a tartalommal...“

Az irodalmi kritika terén sem tettünk úgyszólván semmit ebben a vonatkozásban. Irodalomtudományunk alig vett tudomást arról a figyelmeztetésről, melyet a szovjet irodalomtörténészek kaptak az élő irodalom kérdéseinek elhanyagolása miatt. Jellemző e téren, hogy tudományos folyóiratunknak ezideig alig volt szava az élő irodalomról, nem túl gazdag kritikai rovata nem foglalkozott vele, — egyetlen irodalomtudományi fórumunkon nem is nyílhatott mód arra, hogy az irodalmi nyelv kérdéseivel foglalkozzanak tudósaink. Napilapjaink s az irodalmi folyóiratok hasábjain sem sok történt. Jellemző, hogy még a műfordítások bírálata terén sem, holott a műfordítás problémája éppen az, hogy miként lehet egy meghatározott tartalmat nem azonos eszközökkel, mégis azonos hatással, tehát nemcsak tartalmi, hanem hangulati hűséggel nyelvileg kifejezni. Ez még a nem-szépirodalmi művekkel szemben is az irodalmi bírálat igényét támasztja. (Emlékezzem szerint csak Lukácsy Sándor vetette fel Sztálin útmutató nyilatkozata előtt ezt a kérdést a Szabad Népből, — egyetlen eset volt s visszhangtalan maradt.) Mintha nem vettünk volna tudomást arról a bírálatról, melyben Engels John Broadhouse Marx-fordítása kapcsán kifejtette a műfordítás problémáit (How not to translate Marx).

Az egyetemi és főiskolai oktatást is mulasztás terheli e téren. Nemcsak arra a mostohaságra gondolunk, amivel anyanyelvünk tudományát, a magyar nyelvtudományt kezelik tanrendjeink, hanem arra, hogy az irodalomtanításból is hiányoztak az irodalmi nyelv kérdései. Az egyetemeken folyó stílusgyakorlatok, stilisztikai kollégiumok nagy része még a régi esztétizáló, formalista módszer folytatója volt Sztálin útmutatásáig.

Nem is lehetett másképp. Mikor a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1948-ban újjáalakult, új programjában, mely kutatásainknak máig is irányt mutat, az irodalmi nyelv problémája fel sem vetődött. Minderre nem nehéz mentséget találnunk. Hiszen a felszabadulás után még sokáig az volt az elsődleges probléma, hogy irodalmunkban a tartalom primátusát ismertessük el s az irodalomtudomány apolitikus érdektelenségét törjük át. Ezt a követelményt sokáig harci kérdéssé tették nemcsak a polgári írók és irodalomtudósok, hanem elsősorban a jobboldali szociáldemokraták, kik belülről fertőztek a burzsoá rothadás irodalomelméleti kórokozóival és az irodalmi formalizmus gyakorlatával.

Mentséget nem nehéz találnunk, de most nem arról van szó, hogy mulasztásaink mentségét meglegljük. Arról sincs szó, hogy közös mulasztásunkat ezen a munkaterületen akárkinek is kényelmesen a nyakába varrjuk. Marx és Engels egész műve rendelkezésünkre állt, Lenin „Az irodalomról“ című válogatása magyarul is megjelent, ismerhettük Sztálin tanításait, Zsdánov tanulmányait és a szovjet tudomány és irodalmi kritika iránymutató példáit.

Mentegethetjük magunkat, de nem tagadhatjuk el, hogy mindnyáján súlyos hibába estünk, mikor az irodalmi műveket nemcsak elsősorban, hanem kizárólag eszmei tartalmuk szempontjából vizsgál-

tuk, ügyet sem vetve arra, amit Marx tanított a „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie“ című munkájában: „Die Ideen existieren nicht getrennt von der Sprache.“ Erre még az sem mentség, hogy joggal féltünk a régimódi filologizálás valóságos veszélyétől, a sovínisza magyarkodás, a reakciós régieskedés, a narodnyik ízeskedés újjáéledésétől s attól, nehogy az irodalmi formalizmus ellen küzdve, észrevétlen a történeti és kritikai formalizmus kátyujába ragadjunk.

A nagy és szeretett Sztálin cikkei alkalmat adnak arra, hogy e téren is felvessük az alapvető kérdéseket, hogy tisztázott fogalmakkal lássunk munkához.

M. Mityin egyik tanulmányában meggyőzően mutatta ki, hogy akkor, amikor a hanyatló polgári filozófia már ott tart, hogy „feltámasztják a neokantiánizmust, felélesztik és terjesztik Windelband és Rickert hírhedt elméleteit“, tehát az epigonizmus útját járja, Sztálin elvtárs folytatja és tovább fejleszti Marx, Engels és Lenin művét, a marxizmus-leninizmus eszmetanát; nem felélesztője, nem kommentátora Marxnak, hanem mint Lenin, egyenrangú továbbfejlesztője tanainak.

A nyelvtudományról szóló tanítása is jelentős ideológiai kérdéseket tisztáz. Kimondja először is azt, hogy a nyelv nem felépítmény, tehát a nyelvet „nem ez vagy az az alépítmény, régi vagy új alépítmény hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alépítmények történetének egész menete“. Megállapítja másodjára azt, hogy a nyelv nem osztályjellegű. „A nyelv nem egy valamelyik osztály szükségleteinek kielégítésére jön létre, hanem az egész társadalom, a társadalom valamennyi osztálya szükségleteinek kielégítésére... Ennélfogva a nyelvnek, mint az emberek érintkezési eszközének kiszolgáló szerepe nem abban áll, hogy egy osztályt szolgáljon ki a többi osztályok rovására, hanem hogy egyformán kiszolgálja az egész társadalmat, a társadalom valamennyi osztályát... Mihelyt a nyelv letér erről az egész népet átfogó állásponttól, mihelyt a nyelv valamilyen szociális csoportot előnyben és támogatásban részesít a társadalom többi szociális csoportja rovására, legott elveszíti a maga minőségét, megszűnik az emberi érintkezés eszköze lenni a társadalomban, valamely szociális csoport zsargonjává válik, lefokozza és pusztulásra ítéli magát.“ Harmadjára megállapítja, hogy a nyelv nem szakaszosan, nem robbanásszerű változásokkal fejlődik. „A marxizmus azt tartja, hogy a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglévő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következőképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe.“

Fentiekből még két alapvető tétel következik. Az egyik — az irodalom története szempontjából különösen fontos — tétel így hangzik: „...a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény“. A másik kimondja azt, hogy van egy dialektusok, helyi nyelvjárások fölé emelkedett, ezeket magának alárendelő, egységes és közös nyelv. Azzal a téves és káros felfogással szemben, mely a közösségi, össz-népi, nemzeti nyelvek létezését tagadja s végső fokon csak a társadalom egyedeinek személyes nyelvét ismeri el létezőnek s legfeljebb csak egy-egy kis tájegység nyelvéig mer mint közös-

ségi nyelvig elhatolni, Sztálin igen határozottan szögezi le, hogy „a dialektusok és zsargonok létezése nem tagadja, hanem megerősíti az egész nép által használt nyelv létét, melynek elágazásai s amelynek alá vannak vetve“.

Az irodalomtörténész számára az a belátás teremti új helyzetet Sztálin iránymutatása után, hogy a nyelv nem felépítmény, az irodalom pedig az, tehát az egyes irodalmi művet, melyben tartalom és annak nyelvi formája elválaszthatatlan egységben jelentkezik, egységében kell vizsgálnia. Hogyan terjesszük ki tehát vizsgálatainkat az irodalmi művek nyelvére? Függetlenül azok eszmeiségétől? Erre a leghatározottabb nem a felelet! Eszmei tartalom és nyelvi forma elválaszthatatlanok, ha nincs eszme nyelven kívül. Másrészt, ha elválasztjuk a művek nyelvét azok eszmeiségétől, akkor akaratlanul is fölébe helyezzük az eszmei tartalomnak, tehát formalistákká válunk.

Irodalmi eszményünk a szocialista-realizmus irodalma, az irodalmi fejlődés céljául azt tekintjük, hogy a fejlődés végén egy olyan irodalom alakuljon ki, mely a valóságot forradalmi fejlődésben, az igazsághoz híven, történelmileg konkrét formában ábrázolja. A régi irodalmak alkotásait is aszerint értékeljük tehát, hogy a maguk korában hogyan tükrözik koruk fejlődési-forradalmi célját, hogyan segítik elő valóságábrázolásukkal, a fejlődési kérdések konkretizálásával, torzító tükröt villantó bírálatukkal, jövőbe mutató álmódosításukkal a társadalom tudatosodását, alkotó tevékenységét. Az irodalom története ezek szerint a szempontok szerint tárja fel a múlt alkotásaiból azt, ami haladó hagyomány, ezek szerint leplezi le azt, ami rabszolga multunk gyűlöletes emléke, ami reakciós hagyomány.

Az irodalomtörténeti kutatás szempontja tehát elsősorban fejlődési szempont s mivel a fejlődés osztályharcok szakadatlan láncolatán keresztül történik, másodsorban pártos szempont. Azt említeni sem kell, hogy a fejlődés a cél gondolatától elválaszthatatlan, tehát nem közömbös számunkra, hogy irodalmunk hová fejlődik.

Az irodalmi művek nyelvét vizsgálva, azt kell vizsgálódásunk tárgyává tenni, hogy nyelve megfelel-e eszmei tartalmának. Ha a haladó irodalom annak az eszmevilágnak kifejezője, mely a demokratizmus különböző fokozatain keresztül a szocializmus felé halad, akkor elsősorban azt kell megvizsgálnunk, hogy az irodalmi mű nyelve egy zsargon, egy csoportnyelv, egy osztálynyelv felé való fejlődést mutat-e, vagy pedig egy egységes és közös nyelv felé fejlődik.

Ez a probléma harcra kérdése irodalomtudományunknak. „Fent szó volt arról, hogy a nyelv, mint az emberek érintkezésének eszköze a társadalomban, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben sajátos közömbösséget tanúsít az osztályok iránt. Az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reákenyszeríteni saját szókincsüket, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok szűk vezető rétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei“ — figyelmeztet Sztálin.

Ebből a szempontból kell vizsgálat alá vennünk ismét azt az irodalmi „forradalmat“, mely századunk első évtizedeiben virágzott a

burzsoá Franciaországban s a két világháború között a weimári Németországban. Ezeknek az irodalmaknak állítólagos „forradalmiságát” tökéletesen közömbösítette a különködő szóalkotás, vagy az értelmetlen szavak formalisztikus csoportosítása, a nyelvtani szerkezetek felbontása. Ez az irodalmi áforradalom nálunk hol a szociáldemokratizmuson belül hódított (a Ma, a Munka irodalmi köre), hol az arisztokrácia dédelgette (mint Palasovszky Ödön irodalmi körét a Bethlen-család), hol pedig a felszabadulás után nyert tért ott, ahol az értelmetlen szócsoportokat is szívesebben látták, mint a dolgozó nép forradalmi térhódításának irodalmi kifejezését. (Gondoljunk azokra az irodalmi folyóiratokra, melyek tüntetőleg közölték a szép tehetségű, de eltévelyedett Weöres Sándor „eidolon“-jait.)

Ugyancsak vizsgálat alá kell vennünk ebből a szempontból azt a fajta „munkás” irodalmat is, mely egy különleges, úgynevezett „melós”-nyelven beszélteti hőseit, összezagyválva a különböző ipari szakmák mesterszavait a tolvajnyelvvvel és a koldus-kozmopolitizmus zsargonjával.

Fel kell vetnünk a kérdést Arany János költészetének értékelése terén is. Arany nyelve a szabadságharc bukása után fokozatosan eltávolodott a „Toldi” kristálytisza népiességétől. Vajjon merre távolodott: egy egységes nemzeti nyelv felé-e, vagy ízeskedő, régieskedő, de barokkos pompájú, egyre bonyolultabb, dekoratív egyéni nyelv felé?

Vagy pozitív oldalról nézve a kérdést, meg kellene vizsgálni, hogy miként nőtt ki Ady Endre nyelve a Nyugat szecessziós irodalmi hatásaiból s hogyan vált egyre egyszerűbbé, világosabbá, nagyvonalúbbá éppen azokban az utolsó kötetekben, melyeket a Nyugat irodalmárai a hanyatlás jeleinek véltek, s amelyekről éppen Révai elvtárs mutatta ki, hogy Ady költői pályájának legmagasabb csúcsai.

A fejlődés vizsgálata, mint az irodalmi kutatás célja, arra is ráirányítja figyelmünket, amit Sztálin elvtárs a nyelv, különösen a szókészlet változásáról tanít. Szerinte a nyelv közvetlenül tükrözi a termelésben és általában minden társadalmi tevékenységben beállott változásokat. Másrészt a nyelv szókészletének változását kiegészülésnek, nyelvtana változását tökéletesedésnek nevezi. („A felépítmény nem áll közvetlen kapcsolatban a termeléssel, az ember termelő tevékenységével... Ezzel szemben a nyelv közvetlen kapcsolatban áll az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alépítményig, az alépítménytől a felépítményig. Éppen ezért a nyelv egyszerre és közvetlenül tükrözi a termelésben beállott változásokat, nem várja meg az alépítményben bekövetkező változásokat. Éppen ezért a nyelv hatóköre, minthogy a nyelv az emberi tevékenység valamennyi területét átfogja, sokkal szélesebb és sokoldalúbb, mint a felépítmény hatóköre. Mindenekelőtt ez a magyarázata annak, hogy a nyelv, különösen a szókészlete, majdnem szakadatlan változás állapotában van. Az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szókincsének kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához. És a

nyelv közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát, tökéletesíti nyelvtani szerkezetét.”)

Sztálin megállapítása arra figyelmeztet, hogy az író viszonyát a gazdasági és társadalmi fejlődéshez költői nyelve szógazdaságán, szókészlete rétegződésén és költői dikciója nyelvtani egyszerűségén, világosságán mérhetjük le: „minél gazdagabb és sokoldalúbb a szótári készlet, annál gazdagabb és fejlettebb a nyelv”. Ez a vizsgálat különösen akkor gyümölcsöző, ha a korszakhatárokon vizsgáljuk meg a nagy költők nyelvét s egybevetjük szókészletüket a hanyatló kor lezáró mestereinek nyelvével.

A haladó tudomány korifeusának tanításai egy ilyen vázlatos ismertetés keretén belül is újabb és újabb feladatokra irányítják figyelmünket. A tartalmában szocialista, formájában nemzeti irodalom kérdése valójában csak most válik irodalomtudományunk alapkérdésévé. (Ezt a kérdést eddig csak Trencsényi-Waldapfel Imre vetette fel teljes gyakorlatiasságában és jelentőségében „Sztálin és a költészet” című tanulmányában.)

A számos megoldandó kérdés közül hadd említsek most csak néhányat, talán a legsürgősebbeket. Az első a nemzeti nyelv. az egységes, közösségi nyelv kérdése. Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy a nemzeti nyelv azonos-e az irodalmi nyelvvel. Az a folyamat, mely az irodalom világiasodása, majd demokratizálódása, végül szocialistává válása során vezet végig, arra enged következtetni, hogy az irodalmi nyelv fejlődése legalábbis arra felé halad, hogy azonossá váljék az össznépi nyelvvel, a nemzeti nyelvvel. Ez a kérdés a nemzeti nyelvért folyó küzdelmeket ismét az irodalomtörténeti érdeklődés homlokterébe, s kétségkívül a haladó hagyomány sodrába állítja. Ugyancsak új fénybe kerül a nagy költők, nagy írók nyelve, az a tevékenység, amit a nagy írók „nyelvi forradalmának” szokás nevezni. Vajjon más-e ez a forradalom, mint az, hogy a nagy írók nyelvén tükröződik először az a változás, amely a termelésben és a társadalmi formákban beáll? Petőfi, Ady, József Attila nyelvének újszerűsége aligha egyéb, mint szókinésük gazdagsága, olyan szavaknak és stílfordulatoknak jelenléte nyelvükben, melyek az előző korral szemben beálló termelési és társadalmi változással járó nyelvi gazdagodást tükrözik. A nemzeti nyelv és irodalmi nyelv viszonyának új vizsgálata új színben mutatja meg az „eredetiség”, „egyéniség” kérdését, a tájnyelvi ízeskedés problémáját. Nem kétséges, hogy Szabó Dezső stílus-forradalma, vagy a Nyíró József, Tamási Áron székely stilizáltsága retrográd jelenségek, mert nem irodalmi nyelvünk gazdagítása volt a céljuk, hanem Szabó Dezsőnél az egyéni elkülönülés, Nyíróéknél holmi „törzsi” elzárkózás.

Másodjára újfent meg kell vizsgálnunk a nyelvújítás kérdését. A nyelvújítás látszólag egy olyan kísérlet, mely nyelvünket robbanás-szerűen akarta megváltoztatni. Meggondolandó azonban sok minden: 1. a nyelvújítási mozgalom elvetélt forradalmi mozgalma irodalmunknak; 2. a politikai maradiság élesen szembeszegült vele; 3. a Horthy-korszakban a népi-front narodnyik szárnya ítélte el a nyelvújítást; 4. a nyelvújítás szóalkotásainak igen jelentős része ma is él nyelvünkben, annak jeléül, hogy a szóalkotások valóságos szükségletet elégítettek ki és úgy, hogy nyelvünk alapszókészletétől, nyelvtani szerkezetétől nem tértek el lényegesen. (Meg kell vizsgálnunk azt például,

hogy vajjon igaz-e az, hogy Csokonai, Ady nyelve alig él a nyelvújítás alkotásaival. Az eredmény nem lesz érdektelen. Arany, aki nem volt nagy híve a nyelvújításnak, a nyelvújítási szóalkotásoknak légióját használta költői gyakorlatában.)

Harmadjára felvetődik az a kérdés, hogy irodalmunk idegen-nyelvű, elsősorban latinnyelvű alkotásai hogyan tartoznak irodalmunkba? Ezzel a kérdéssel kapcsolatban újra meg kell vizsgálni a magyar humanizmus problémáját, különös tekintettel arra az irányzatra, mely a humanizmus történeti fogalmát megkísérelte történetfeletti fogalomná emelni és egy fiktív „latin Európába” egy „virtuális Magyarországot” telepíteni.

Révai elvtárs figyelmeztetett már arra, hogy nagy íróink, költőink példáját, a nyelvi kifejezés gondossága, szépsége terén is, sokkal nagyobb becsben kell tartanunk. Édeskeves történt e téren. Itt arra a feladatra is gondolnunk kell, mely az élő irodalommal szemben kötelezi nagyobb tevékenységre irodalomtudományunkat. Az irodalomtudomány csak akkor szolgálhatja jól a szocializmus építésének nagy ügyét a maga munkaterületén, ha az irodalmi nyelv kérdésében is, mint a mult haladó hagyományának feltárója, mint az élő irodalom bíráló-értékelő tanítója siet íróink segítségére. Lenin büszkén mondhatta egy vita során: „Mi jobban tudjuk Önöknél, hogy Turgenyev, Tolsztoj, Dobroljubov, Csernüsevszkij nyelve — nagy és hatalmas.” Mit tettünk annak érdekében, hogy legalább íróink ne csak sejtsék, hanem valójában tudják, hogy Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, József Attila nyelve nagy és hatalmas? „Rontjuk az orosz nyelvet. Idegen szavakat használunk szükségtelenül” — írta Lenin. „Ugye, ideje már, hogy hadat üzenjünk az orosz nyelv rongálásának?” — kérdezte. És a szovjet építés legizgalmasabb napjaiban, 1920 januárjában vetette föl Lunacsarszkij előtt a kérdést: „Nincs-e itt az ideje megalkotni a mai orosz nyelv szótárát, azokét a szavakét, amelyeket ma használnak és amelyeket a klasszikusok használtak, Puskindól Gorkijig?” Sztálin szavát átértve, Lenin példáját követve, azt véljük, hogy helyet kell kapni irodalmi kritikánkban a nyelvtisztaság, nyelvhelyesség kérdésének is. A nyelv tisztaságának védelme nyelvünk eszköz mivoltát tökéletesíti.

Arra kell törekednünk, hogy íróink példájának felmutatásával, kritikánk gyomláló, gazirtó tevékenységével íróinkat a nyelv kérdésében is a tudatosság útjára tereljük az ösztönösség útjáról. Csokonai, Petőfi, Arany, Ady, József Attila nyelvi tudatossága, Gorkij és Majakovszkij példája ismeretében nem kell félnünk attól, hogy a tudatosság etéren a műalkotások szépségét csorbítaná. „A nyelv a fejlődés és a harc eszköze” — tanította Sztálin politikai pályája elején s nem egyszer hangoztatta, hogy az anyanyelv, a nemzeti nyelv a milliós tömegek gazdasági, politikai, kulturális sikereinek eszköze. Sztálin útmutatása megóv attól, hogy akár valamely csak a multba tekintő orthologusság, akár a Kosztolányi-féle nyelvészkedés öncélú játékos-sága hódítson teret irodalmi kritikánkban.

Irodalomtudományunkat nemcsak arra kötelezi Sztálin felbecsülhetetlen értékű iránymutatása, hogy ne csak irodalmunk multjával, hanem élő irodalmunkkal is foglalkozzék. hanem arra is, hogy törje át szakmai elzárkózását és fogjon össze a nyelvtudománnyal. Az irodalom-

történészek önmagukban nem oldhatják meg az irodalmi nyelv és a nemzeti nyelv korrelációjának, vagy a nyelvújítás újjáértékelésének problémáját s a nyelvtisztaság, nyelvhelyesség kérdéseiben, nagy íróink nyelvének helyes értékelése terén kétségkívül a nyelvtudomány dolgozóira lesznek utalva.

A feladatok és problémák egyre sokasodnak, mióta megjelentek Sztálin elvtárs nyilatkozatai a nyelvtudomány alapkérdéseiről. Mint minden megnyilatkozása, ez sem rövid időre szóló, egyszeri iránymutatás, hanem esztendőkre meg fogja szabni kutató munkánk és tanító tevékenységünk irányát. Hogy ezeket a kérdéseket éppen most vetette fel, hogy ezekkel a feladatokkal éppen most kell foglalkoznunk, hogy éppen most irányítja nyelvtudományunk, irodalomtudományunk és íróink figyelmét kultúránk egyik közösségi, összetartó elemére, anyanyelvünkre, amikor az imperialisták fékevesztett gazsága minden független és szabad nép létére tör, ez igazi Sztálin-i tett. Tudományos munkánk sajátos munkaterén, legbensőbb feladatainkat kijelölve éleszti fel bennünk népünk szeretetét, anyanyelvünk szeretetét, az igazi hazafiasság tüzt s szítja fel gyűlöletünket azok ellen, akik kívül határainkon, vagy köztünk meglapulva törnek a mi szabadságunkra, minden szabad nép független békéjére.

Hála a nagy és szeretett Sztálinnak, hogy ugyanegy fény mutat számunkra utat tudományos munkánk és békeharcunk munkaterén és csataterén.

BARTA JÁNOS :

VÖRÖSMARTY PATRIOTIZMUSA

Birtokos nemességünk és a feudális társadalmi rend válsága a felvilágosodás korában már fokozottan jelentkezik. A XVIII. század utolsó évtizedeitől fogva erősödik az ostrom a magyar feudalizmus ellen, s bár a nemességet elsőprő diadalmas polgári forradalom nem születik meg, a túléltség tényei egyre szembeszökőbben jelentkeznek. Polgári-felvilágosult hajlamú íróink ezzel kapcsolatban elég hamar észreveszik az élet-adta komikus lehetőségeket. A parlagi nemes nevetéséges alakja már Bessenyei Pontyijában megjelenik, s Csokonai Tökölopíjában hamar megtalálja folytatását. Ugyancsak Csokonai alkotja meg a nagybirtokos, kozmopolita nemes komikus típusát is: báró Seritenertit a Tempefőiben. Éppen Vörösmarty írói próbálkozásainak első időszakában mindkét alak újraéled irodalmi polgárosodásunk első sikeres úttörőjének, Kisfaludy Károlynak tollán (Székházy, Tollagi). Különösen Súlyosdi Simon alakja áll közel hozzá, hogy a polgárság elől kiszoruló köznemes típusa legyen. Ha ekkor már lett volna erős polgári osztályunk, az ezt a leszámolást a nemességgel irodalmi téren, a komikum fegyvereivel biztosan folytatta volna.

De ha a nemesség tengődéséről tragédiák helyett csak néhány humoros életkép születik is, költőink közt általános már a panasz a nemesség hanyatlásáról. Elkorcsosodást, elfajulást emlegetnek. Időnkint aztán egy-egy történelmi mozzanat, mint a II. József halála utáni nagy nemesi ellenzéki mozgalom, majd a franciaellenes háborúk mesterségesen szított diadal-hangulata megvívasztalja a nemesség süllyedésén aggódó költőket. Berzsenyi már az 1797-es nemesi fölkeléskor elégülten és lelkesedve állapítja meg, hogy csak sаст nemzenek a sasok, a 97-es felkelők tábora körül pedig ott jár Csokonai, s próbálja magát beleringatni a nemesség újjászületésének hitébe; nemsokára a Dorottyában már epikus formában is megalkotja a derék, hazafias nemesség típusait. Irodalmunkban ezidőtájt általában nem a nemesség elbukásáról, hanem újjászületésének megállapításáról vagy követeléséről van szó. „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet” — ahogy Berzsenyi mondja. Természetes, hogy ezzel a szemlélettel velejár az „ősi dicsőség” emlékének idézgetése; az alapképletet erre Berzsenyinek A magyarokhoz írt első ódája már megalkotja.

A nemesség, a magyar feudális társadalom iránt ugyanez a magatartás fejlődik ki az ifjú Vörösmartyban, s ez a magatartás jellemzi patriotizmusának első, fiatalkori korszakát. Első inspirálói közt olyan költők szerepelnek, akik József feudalizmus-ellenes, de egyúttal függetlenségellenes rendszere ellen tiltakoztak (Ányos), az elkorcsosodást még vallásos alapon korholják (Baróti Szabó) vagy a napoleoni idők harcos nemeseit ünneplik (Virág). Hazafi-érzésének tartalmát is a József-elleni nagy felbuzdulás szabja meg: két alappillére a nemzeti viselet és a nyelv. Nála főként a nyelvi inspiráció uralkodik. „Még-bájola nyelve győztös apáinknak...” Tehát ez a nyelv is elsősorban a mult nyelve, a diadalmas ősöké; amikor a hazai nyelvet emlegeti, ilyesfélekép teszi: Attila nyelve, Árpád nyelve, Hunyadi nyelve. A nemzeti érzés nyelvi komponensének erős kihangsúlyozását még elősegíthette az, hogy Vörösmarty zsenge éveit nyelvileg idegen környezetben élte le, Pestről később ő maga mondja: „Gondoljuk meg csak komolyan, hol élünk? A haza fővárosában, melynek még csak köznépe sem magyar, legalább igen kis részben az, körülvéve a nyelvek bábelétől, hol az idegen elem kereskedés s csaknem minden mesterségek bevándorlottai által naponként gyarapodik...” (1842. Ö. M. VII. 264.) Ilvesmit érzett azonban Börzsönyben, Bonyhád közelében is. Amikor költő-barátja, Egyed Antal otthagya Bonyhádöt, ezt írja neki búcsúzóul:

Hasztalanul riadoz visszhangja előbbi lakodnak,
 Ó Egyed, Árpádnak nem riadozza szavát.
 Elhalt az, s szomorú hangon nyög mostan utána
 A magyaros szellem, mely dalaidra kele.
 A vendég ajkú népben ki találna gyönyört itt?
 Zordon zengzeteit, míg te valál, feledénk.

Árpád nyelvéről van itt is szó, s ez már jelzi: Vörösmartyt nyelvi élménye, nyelvi jellegű nemzeti érzése még nem képes arra indítani, hogy a nyelv fonálán a nemesi társadalom körén túlemelkedjen. De ugyanezt a leszűkített látókört találjuk nála akkor is, amikor a nemesség jelen hanyatlásával szemben, mintegy igazolásul, a történelem, a mult felé fordul: „Most már történeteinkre tekintvén szívemelő tettet jegyzek ki az ősi időből”. Hol keresi ezeket a szívemelő tetteket?

Láttam kelni serény lován
 Honnomnak szomorú halmain a nemest...

Távozzál, ki gyalázatos
 Rabláncal fenyegetsz, gőgös agyarkodó!
 Vág a szolga kar is: de mély
 S ártalmas sebet ejt a szabad emberé.

Jellemző már a vers címe is: *A hajdani nemesség emléke* (1821). Egy másik, szintén Egyedhez szóló versben olvassuk a következő biztatást:

Hát ha az ősi hadak rendjét s a mostanit írnád:
 Nemzeti érzésünk gyulana általad is,
 S látnók, a döntő magyarok mint víttanak egykor.
 Nádasdyt látnók Prusszia romja fölött.
 A fejedelméért vérrel s étellel adózó
 Nagy nemesek harcát, s közben ezernyi csatát,

Melyek vagy rontván vagy emelvén honni erőnket
Megtarták így, mint most van, az ősi hazát.
Mert mi egyéb, ha nem a harcok, tarthat meg akármely
Országot? Mi egyéb szerze nekünk is, Egyed...?

Ismeretes, hogy a magyar nemesi osztály problematikáját a húszas évek eleje éllezte ki újból, amikor a kormány törvénytelen adó- és újoncszedő rendeletei kirobbantották a megyék ellenállását. Ezt a mozgalmat Vörösmarty akkor teszi teljesen magáévá, amikor 1822 őszén Tolna megye alispánjához kerül, költészete és hazafi-érzése ekkor bővül lényeges új elemekkel. 1823-ban írt versei már erősebb hangokat ütnek meg. Ekkor merül fel előtte Rákóczi és Beresényi alakja, de még teljes passzivitásban: „csak kesereghetünk... a kard hüvelyben...”. Az újra fellobbant nemesi ellenállás során megalkuvás és ellenszegülés elég drámai módon váltakozott. A kiküldött királyi biztosok egyes vármegyéket elég hamar leszereltek. Erre utal a Fehérvár c. vers: „az ősi véren nyert szabadság” már búcsúzik, „a nagy nemzet elaljasodott korában”. Jellemző azonban az ezeréves „törvény” emlegetése: „léte-teknek szent kötele” ez a törvény, s

A töletek már megszegegetett dicső
Törvényt talán külföld fia tartja meg?
Vagy még mitek marad, ha e kincs
Veszni fog a zavaros világban?

Tehát a törvény, azaz a nemzeti függetlenséget is magába foglaló rendi alkotmány a nemzet legfőbb kincse. Ugyanezt a „szent törvény”-t emlegeti a híres „Mit forralt”-vers is. A szabadság elpusztítása, amire a vers utal, azonos e törvény megszaggatásával. Ennek védelmére fog a most még nyugvó „bátor oroszán” fölkelni. A vers valóban — akkor mindenesetre elég merészen — egy eljövendő függetlenségi harcra utal, de ezt a magáralált, regenerálódott nemesség fogja megvívni. Ez évek hazafias gondolkodása, Vörösmartyé is, ennek a regenerációnak a várásában csúcsosodott ki; erre nyújtott reményt a megyék váratlan kirobbant aktivítása.

A fiatal Vörösmarty patriotizmusa tehát szűk keretek közt mozog. Még teljesen bezárkózik a nemesség osztályfalai közé. Költői érdeme abban áll, hogy a nagy nemesi mozgalom sodrában valamennyi költő-elődjénél lelkesebben követelte a regenerálódást, s ő volt az, aki hatalmas képzelettel megelevenítette azt a világot, azt a korszakot, amikor a nemesség még országszerző vagy országfenntartó volt. Arra is ő volt képes, hogy a legmegragadóbban kifejezze a „tehetetlen kor”, a hanyatlás mélabúját.

A Zalán futása egészében is, de különösen néhány részletében ezt a nemesi ideológiát, nemesi értelemben vett hazafiságot szólaltatja meg. Figyeljünk különösen a seregszemlékre, amelyeket Vörösmarty az antik eposzok mintájára többször alkalmaz. Ezek hozzásegítik ahhoz, hogy népekről, a magáéról is véleményt mondhasson. Nézzük meg a Zalán II. énekében Zalán segédsapatainak felvonulását. A görögökkel kapcsolatban halljuk ezt az elmélkedést:

Ó mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja
A nagy nemzeteket, s a sas fia gyáva galamb lesz;
Megfordul a hajdan erős természet egészen,

S mely nép villongó vasakat esördíte örömmel,
 Éjjeli mécseknél zabolátlan vétkeiit úzi,
 S élének gyilkos kézzel szaggatja virágát,
 Míg végtére kidől s maga lesz temetője nevének!
 Romlatlan vala nemzetem is, szilaj ép erejében
 Fél Európának hajdan megrázta határit;
 Szűkre szorult most, és kevesét sem bírva hanyatlik,
 S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát.

Lényegesnek itt azt tartom, hogy Vörösmarty megrajzolja a „nemzeti“, helyesebben a nemesi hanyatlás folyamatát. Az egykori romlatlanság képzete állandóan megvan; a Cserhalom elején ugyanezt halljuk: Árpádnak honja „romlatlan férfierőben“ áll ellent minden támadásnak. Ez a romlatlan férfierő a nemesség testi derékségéből és a közösséget szolgáló harci erényekből tevődik össze. Ha Vörösmarty hősokeket ír le, szinte kényszerűen bukkannak fel ismétlődő hasonlatok: az orosz'án, a tigris, a sas, a párduc és a többi: csupa vitális erő és bátorság képzetei. Példákat nem idézek, de utalok az Eger-ben a szikszói gyűlésre, amelyben a magyarok a védelem előkészületeit beszélik meg:

Azt vélnéd, hogy orosz'ánok gyűltek be, kik ellen
 Nincs hatalom földön, s azok ők...

s amit oly gyakran elköresosodásnak, elfajulásnak emlegetnek, az voltaképpen az életerő és a harci erények eltékozlása „éjjeli mécseknél“, a puhaság fertőjében, vagy egyszerűen csak tétlen pihenéssel. Még egy ilyen beszédes helyet érdemes megnézni: Bornemisza Gergely szemrehányásait az Eger első énekében, amelyek ugyanezt a nemesi-organikus elvet emelik ki:

...Magok a föld férgei férgek
 Mind maig, egy méh sem lett ezredek óta szunyoggá;
 Nem magyar a magyar, elfordult természete...

A magyar nemesség megújulásának problémája fordította Vörösmarty figyelmét a görögökre. Az említett seregszemlében lelkes szavakkal utal a nemrég lezajlott görög szabadságharcra:

Mely nép gyávultan, noha cifrán s ékesen áll ki
 A rohanó magyarok seregére, veszélybe hanyatlik,
 És a büszke görög nevet is rabbá teszi egykor.
 Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
 Hírnek egekbe hívó szikrája: csatákra keményül,
 S hősi fejét ezerek testhalma közül üti fényre
 Véresen és szabadon...

A görögök: Vörösmarty és nemesi kortársai szemében jókor jött történelmi példa, példája annak, hogy az a regeneráció, amelyet oly ékes költői szavakkal idézgetnek, nem pusztá költői ábránd, hanem elérhető valóság, nálunk ugyanúgy, mint a görögöknél.

Ez a nemzeti érzés, egy nagy költő művében megtestesülve, értékesnek bizonyult, és termékenyítő hatását nem szabad lebecsülni. Olyan korban támasztja fel az idegen hódító elleni küzdelem képeit, amikor a gyarmati helyzet s bécsi nyomás ellenében a függetlenség követelését

kellett minden erővel szolgálni. Sisakos-pajzsos-kardos hőseiben, a hőségesen ábrázolt egyéni viadalokban pedig a személyi felelősség és helytállás, a közösségnek való föltétlen alárendelés eszményképeit tárta olvasói elé (Cserhalom, Eger). Több volt ez a hazafiság a Dugonicsok és Kisfaludy Sándorok avult rendi patriotizmusánál. A nemességre támaszkodott ugyan, de tetteket követelt, és határozottan az időszervi politikai aktivitásra irányult.

Maguk a történelmi események igazolták azonban, hogy a nemességi ősi erényeinek megújhodását váró hazafiság a magyarság sorsát megfordítani nem képes. A nemesség az 1825—27-es országgyűlésen nem igen volt hajlandó az erősebb jámbor apák lelkesítő példáját követni. Ez azonban történelmi probléma. Minket az érdekel: ki tud-e szabadulni Vörösmarty a Zalán-korszaknak még kissé szűkkörű nacionalizmusából, változik-e szemlélete kora nemességéről, s képes-e egy újfajta, magyar földön addig ismeretlen nemzeti érzés kifejlődéséhez az utat egyengetni?

Erre a továbbfejlődésre megvolt az alap Vörösmarty egyéniségében. Ha éppen osztályhelyzetét nézzük: nem fűzték túlerős szálak a nemességhez; jogáspályájának félbemaradása, a pesti független értelmiséghez való csatlakozása megszerezhetnék számára az osztálykorlátokon túlemelkedő nézőpontot. De egyénisége, költői tehetségének gazdagsága sem tűrhette sokáig egy már hanyatlónak érzett osztály üres, avult életszemléletének bilincseit. Már a Zalánban megnyilvánul lelki életének az a vonása, amelyet előző tanulmányozói egyetemes részvétnak neveztek; ez egyrésztől tágabb értelemben fürkésző szomjúság és mohó belemerülés a világ végtelen gazdagságába, néha valami elragadtatott gyönyörködéssé fokozódva, — másrészt szűkebb értelemben valódi emberszeretet, amely kapcsolatot tud találni a szenvedőkkel és üldözöttekkel. Az osztály-szabta korlátok fölé is ezek a jellemvonásai lesznek képesek majd őt emelni.

* * *

Vörösmarty Virág Benedekhez szóló fiataalkori költői levelében ezt mondja költői pályakezdéséről: „...mértékbe szorítám kised vágyaimat s rendetlen képzetim árját“. A nagynak érzett nemesi mozgalomhoz való csatlakozás adott irányt és fegyelmező erőt első nagy alkotásaihoz. A mozgalom néhány évig stagnál, a kapocs meglazul, s ennek következményeit két irányban is megfigyelhetjük Vörösmarty azon művein, amelyek a Zalán-korszak után, az 1827 és 1834 közötti időben keletkeztek.

Először is, az említett stagnálás következményének kell tartanunk, hogy ebben az időben a nemességet, mint letűnő, önmagát túlélő társadalmi osztályt, tragikus felfogásban ábrázolja. Azt hiszem, ez a kulcs ezidőbeli tragikus tárgyú műveinek megértéséhez. Egyéni tragédiákat ábrázol, de helyenkint meglepően közeljár az osztály tragikumának felfogásához. A *Széplak* nyitja meg a sort.

A feleséggyilkos Ugod tragikumája még leginkább egyéni, a féltelenségig fokozott féltékenységgel. De magát a tévedést már egy lovagi-feudális erény növeli: a becsületnek, a család jó hírének oltalmazása.

A *Magyarvár*-nak mintha már egyetemesebb mondanivalója lenne: a céltalan, helyét nem találó vitézség mélabúja ömlik el rajta, olyasmi, amit Zalán, Eger, Cserhalom hősei nem ismertek. Dalma

Lelke rideg sasként nagy egész országokat eljár
S kérdi, mi van még ott, mellyel mérkezni ne tudna?

S mikor a tétlenséggel szakítani akar, így indul útnak:

Tettek után török, és munkát ha nem adhat ez a föld,
A pokol álljon elő, avval lesz harca karomnak,
Hogy mikor a nyugalom napját közelíteni látom,
Lelkem üres ne legyen nagy tettek gondolatától...

Árta, a pártus földnek fejedelme, már a Csongor fejedelmére emlékeztető nagy siralommal panaszolja el, hogy nincs több veszténivalója az életben, mert elvesztett mindent; többek közt

...egy nemzet lelke vesződék
Végső napjaival. Szemlélnem kelle veszését,
S csak siratám: többé nem voltam menteni képes.
Itt vagyok, a vas sors kerekétől törve,...

A *Rom* mindezt még egyetemesebbé teszi. Azok az életformák, amelyeket a bujdosó ifjú sorra átél, tele vannak a legdúsabb emberi tartalommal: idilli pásztorkodás, a természet, a fiatal földesúr gazdagsága, barátság, szerelem, boldog család; s mindez mintha értelmét vesztette volna: az ifjú elvágyik mindegyiktől. S ahogy mindegyik álmképbeli életformája tartalomban mélyült az előzőhöz képest — azt várjuk, hogy az utolsó kép zárja le a sort, s adja meg végül az egész életnek az előző álmokban hiába keresett végső értelmét. S erre következik a legnagyobb bukás: az ifjú az idegen iga alatt nyögő pártus népet nem tudja felszabadítani, szabadságharca elbukik. A költemény rejtélyes befejezése, az elbukó szabadságharc, egy nemzet halála, kétségtelenül sugalmazza azt, hogy nemzeti szabadság nélkül az élet valamennyi java értéktelen — de mintha valami kényszerű megalkuvást is tartalmazna: vágyaink ne csapongjanak túl „küszöbünkön“, húzódjunk meg a magánélet boldogságában, a tágabb körben nem mi vagyunk az urak. A bukott szabadságharc, a nemzeti végküzdelem egyébként, láttuk, a Magyarvár földönfutó királyára is ráveti árnyát.

A két szomszédvár nem ad ilyen széles távlatokat, nem ad annyi okot egyetemes életbölcseletre, de a már az előző művekben jelentkező feudális-nemesi perspektívtávlanságnak legtömörebb kifejezése. Érdekes, hogy a gyér korrajzi utalás után a meséről lehull minden konkrét történelmi elem; nincs állam, nincs közhatalom, csak maguk a feudális urakat eltöltő vérszenvedélyek maradnak meg; hatalmas erényeket látunk: fiúi hűséget, testvéri szeretetet, önfeláldozást, atya és leánya megható ragaszkodását, még a szerelem sejtelve is felbukkan a végén; s mindez csak arra való, hogy annál tökéletesebb eszköz legyen az egy mást kiírtó anarchikus szenvedély kezében. S figyeljük meg azt is, hogy itt nem „végzet-tragédiá“-ról van szó. A két testvér egymást leölő harcán kívül magát a főcselekményt nem a véletlen, nem a végzet igazgatja, nincs szó félreértésekről és félreismerésekről, mint később drámáiban: minden valószerűen, szigorúan megokolva pereg le előtt-

tünk, csak éppen a vég: két nemesi család teljes kiirtása. A feudális nemesi világ szükségképpen, erényeivel is önmagát pusztítja el, saját harcaiban örlődik fel. Persze hiányként kell említenünk, hogy ezek a tragikus ábrázolások nem a költő jelenkorára vonatkoznak. Nem a XIX. század nemesi világát mutatják be, hanem ugyanazt a harcos multat, amely előbb még a regenerálódás reményével töltötte el. De ez is beszédes dolog: Széplak, Magyarvár, A Rom, A két szomszédvár: egyikben sem folytatja Vörösmarty a Zalán. Eger, Cserhalom korholásait és a jelenhez intézett figyelmeztetéseit. Elhallgat az a buzdító hang, amely a multból a jelen számára vont le tanulságokat. Már utaltak rá, hogy főhősei is e művekben jórészt negatívok: bukott, céltalan, bujdosó vagy a megsemmisülésbe zuhanó valamennyi.

Ugyancsak erős változást találunk költői ábrázolásmódjában. „Képzeteinek rendetlen árja“ felszabadul; költői tehetségének egyes erői most túlzásként, egyoldalúan érvényesülnek.

1. A Zalán-korszak patrióta-céljának típusokra van szüksége. Egyéni vonások a jelzett epikus hősökön aránylag gyengén tűnnek fel. Árpád, mint egyén halvány, ugyanezt lehet elmondani Dobóról és a többiekéről. Most uralomrajut emberábrázolásának individualizáló, túlzottan egyénítő komponense; túlegyénített, azaz groteszk alakokat teremt. Ezek önmagukban sokkal szemléletesebbek, konkrétebbek, mint eposzainak harcos alakjai, de éppen túlzott egyénítésük miatt már az irrealitáshoz közelednek. Hogy ez a hajlama emberábrázolásának megvolt már előbb is, arra példa a zsengek néhány darabja: Az elbűsült deák garaboncása, stb. Első két novellája csupa ilyen groteszk alakokkal van tele. A három éhező tót deák, (*A holdvilágos éj*), sőt a három ősapa éppen azért nem tud, minden éhezés és nyomor elenére, szociális mondanivaló hordozója lenni, mert nem érezzük őket típusoknak. Sorukban sincs meg a tipikusság, az is ugyanolyan riktóan egyéni, hogy már a komikumba olvad. Lőcsiláb és Röhögi, *A kecskebőr*-novella elejének sivár faluvégi képe ellenére sem válik a paraszti kizsákmányoltság és nyomor típusává, szószerint már különködően egyénített megjelenségük lehetetlenné teszi ezt.

2. Uralomra jut Vörösmarty képzeletének szubjektív, az anyagtól elszakadó, szépségre és gyönyörködésre vágyó tendenciája. Egyideig a Vörösmarty-mondanivaló leggyakoribb színhelye a mese tér- és időbeli irrealitása lesz. A *Tündérvölgy* az előjáték, a *Délsziget* és végül a Csongor a legtisztább megvalósulás. A Délsziget bájos leányának és Tündének éteri illékonyágát nézve, ugyan kinek jut eszébe, hogy itt társadalmi mondanivalót keressen? Nincs itt szó másról, mint egy nagy költő életszomjának, gyönyörre hajló, eksztatikus életélményének szabad kiáramlásáról. Személyes mondanivaló az, amit ekkor Vörösmarty ki akar fejezni.

Ez a mámoros, kissé fékevesztett korszak mégsem múlt el nyomtalanul V. nemzeti tudatosodásának fejlődésében. 1827-ben lett (az év végefelé) a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, az Aurórának meg már évek óta munkatársa volt. Így Bajza, Toldy, Kisfaludy Károly társaságában részt vett a kör néhány kritikai kampányszerű vállalkozásában is. Ezek során a magyar irodalmi nyelv fejlődésének néhány elvi kérdését vitték közelebb a tisztázáshoz. A nyelvújítás és a nyelvhelyes-

ség kérdései már korán kezdték érdekelni V.-t. Amit a zsenge, de igen eleven drámában (*Az ypsilon-háború*) 1819-ben tréfásan kimondott, ugyanazt 1826-ban rendszeresen is kifejtette egy értekezésben, a Tudományos Gyűjteményben. Az Y és a „jött“ vitája s a vele összefüggő kérdések terén Révayhoz csatlakozik Verseghyvel szemben. Ragaszkodik a j-vel ragozott szavaknak származás szerinti írásához, meg akarja tartani az ikes igék külön ragozását, s a mult igeidők tejjességét. (V. és az Aurora-kör álláspontját fogadta el később az Akadémia is. Tudjuk, hogy Kazinczy is Révay követője volt.) Mai szemmel talán hajlandók lennének Verseghynek igazat adni, aki épp a Kazinczy-féle „lentebb stíl“ korában az élő nyelvre, az élő nyelvszokásokra, kissé a nép nyelvére is hivatkozik. Vörösmartyék mégis helyesebben érezték. Ő maga is védi egyes nézeteit az élő nyelvből vett érvekkel, de álláspontjában nem ez a fontos. Észreveszi, hogy Verseghy rendszere nyelvünk fejlődésének akkori szakaszában káros, a fejlődést nem viszi előre. Verseghy elveiből provincializmus következett volna, a nyelvújítás vívmányainak részleges feláldozásával, s egyben nyelvünk szűkítése is; fenyegetett volna esetleg a parlagi népiességhez való visszatérés. Ami pedig akkor műsoron volt, éppen az ellenkezője ennek: egy új, bővített, a nyelvújítás vívmányait is értékesítő költői nyelv megalkotása és megszilárdítása, főként pedig nyelvünk kiemelése a parlagiságból, s bővítés révén a Kazinczyval megkezdett polgárosító irányzat folytatása. „Minek szegényítenők készakarva nyelvünket?“ — kérdi a vita során Vörösmarty. Cikke akkor jelent meg, amikor egy posthumus Verseghy-életrajz az irányzat feltámadását követelte és próbálta igazolni. Az Aurora-kör, s így V. is elvből az egyszerű nyelvújítás alapján állt, purista volt, azaz kerülte a szükségtelen idegen szavakat, s a kör időnkint közös tanácskozásokon alkotott új szavakat. Vörösmarty, az Akadémia későbbi nyelvész-munkatársa, ezekben a küzdelmekben is részt vett.

Pályalombok c. epigramm-sorozata e harcok emléke. Az epigrammák jórésze a nyelvi viták során született. Megrovást kapnak az idegen szavak kedvelői, a szavakat elmetező Helmecey, pellengérre kerülnek Szemere Miklós bizarr nyelvi különcködései. Az epigrammák egyrésze azonban, csatlakozva Bajzához, a felvilágosodás korának legnagyobb nyelvi vívmányát védi: a magyar nyelv kizárólagosságát a magyar irodalomban. Kazinczy maga még nem üldözte a kétnyelvű írókat, sőt a kétnyelvűséget bizonyos fokig hasznosnak is hitte. A most megtámadott írók közül kettő barátja, ill. párthíve volt. A kétnyelvűség utolsó maradványai ellen most, a harmincas évek elején folyt le a döntő harc, már kíméletlenül, s benne részt vett, sőt a humor fegyverét fölényesen forgatta Vörösmarty. Nem Pyrker László, a „híres magyar-német költő“ volt az egyetlen célpont. Az, hogy több áldozat is szerepel, mutatja a harc időszerűségét, s azt, hogy a többnyelvűséget egyetemlegesen idejéltűlnak érzik.

Még egyszer! te nekünk nem kellesz nagynevű író:

Nem vagy az embereké, nem vagy az isteneké.

Emberké nem; mert nincs honnod semmi hazában,

Istenké nem, mert kéthitű, kétszívű vagy.

Ez a már említett Pyrker Lászlónak szól, de megkapja a magáét Rummy Károly György, Kazinczy egyik szorgalmas, németül író levelező társa, egykori közvetítője a német nyelvterület felé, aztán még többen a kiseb-
bek, névtelenek közül (Csaplovics János, a történész Fejér György és egy katolikus főpap, aki azt javasolta az országgyűlési nyelvi viták során, hogy a két tábla közti üzeneteket is két nyelven: latinul és magyarul fogalmazzák meg.) Azt a szellemet, amely Kazinczy korában a többnyelvűséget még megtűrte, most már egyaránt kozmopolitizmusnak érzik: jele ennek a fent idézett epigramm, amely a kéthitűeket még a mennyből is ki akarja zárni. Nyilvánvaló, hogy egy újfajta nemzeti érzés jelentkezik ezekben az utóvéd-harcokban, amelynek célja éppen az irodalom területén még mindig felbukkanó, most már nyugodtan annak nevezhető kozmopolitizmus teljes felszámolása.

De az új nemzeti érzés Vörösmarty költészetében más vonalon is előre küldi előőrseit. A jelzett évek költői termelésének magasröptű, éteri alkotásai közt üdén feltűnnek népdal- és népies zsánerkép-kísérletei. Nem teljes újdonságként. Már diákkori zseniéi közt is van „pórdal“, mégpedig igen sikerült. Az elbúsult deák, azaz a fiatal jogász, aki „szilenciumot“ kapott, falura megy, beáll garabonciás diáknak, közben a kocsmában parasztokkal, kocsissal találkozik, s ezek a parasztok már nem a korábbi parasztábrázolások együgyű figurái; beszélgetésükben is ott a népi íz. Ezek a hangok aztán a huszas évek végén és a harmincasok elején szólalnak meg újra. A Gyulainál kiadott anyagot a Brisis-féle kiadás még néhány darabbal növeli is. Nem határozottan dalszerű, inkább zsánerkép-féle valamennyi (*A gyászkenő, Ilus panasza, Andor panasza, A puszta csárda*). Természetesen ezek az alkotások létrejöttüket nem köszönhetik valami politikai érdeklődésnek. Még nem a kitáguló közösségi érzés fordul a nép felé, hanem az egyénit, kissé bizarrrt, játékosan kötekedőt kereső hajlam.

Ahhoz, hogy költészetének ebből a stádiumából továbbfejlődhessen s nemzeti érzése is megtalálja újból az utat előre, megint egy nagy politikai mozgalomra volt szükség. Ez a mozgalom megindult voltaképpen már a Hitel megjelenésével, s kibontakozását siettetették az új francia forradalomnak hozzánk eljutó hullámai, nem utolsósorban az ekkor újból aktívvá váló forradalmi irodalom, A Hitelben a nagybirtokosok egyes haladó rétegeinek reform-vágya szólalt meg, de hatásában fontosabb volt ennél az, hogy az 1827 után passzivitásba süllyedt középnemesség megint mozogni kezdett. Nem szándékunk magukat a politikai mozgalmakat leírni, csak azt, ahogy Vörösmarty is ezeknek a sodrába kerül. A közvetlen politikai hatásokon túl személyes indítékokra is kell számítanunk. Ekkor már együtt dolgozik Bajzával, aki viszont már kezdettől fogva radikálisabb álláspontot foglal el s az irodalomba beviszi a pártos szellemet, mely végső fokon szintén politikai pártosságot tükröz. A harmincas évekkel újból harcok korszak kezdődik a magyar politikában, az osztályellentéteknek és a bécsi nyomásnak kiéléződése heves összecsapásokba sodorja a birtokos osztály különféle rétegeit. Ennek a harcok kornak gyümölcse V. patriotizmusának újabb fejlődése. Amit ő a hazafiság és nemzetiség nagy kérdéseiben érzett és műveiben kifejezett, nem maradt most sem pusztán elméleti megállapítás, nem is volt csupán költői szólam; harcok eredménye

volt az, állásfoglalás napi harci kérdésekben, s mint harci eszköz, vissza is hatott a kor politikai küzdelmeire.

Már *A fátyol titkai*-ban érezhető a közeledés a napi kérdésekhez. A különösebb osztályjelleg nélküli szerelmespár kecses játékát már korszerű figurák környékezik: vidékről Pestre feljött nemesek, akik köré kissé már a lebukó osztályok komikumának fénye esik, aztán egy új ideál: a technikai haladásért, a művelt társasági formákért, a kultúráért telekesedő, már állandóan Pesten élő nemes földbirtokos: Ligeti. Ellesik egy-egy célzás Pest korabeli életére is (a vidékiek a Jelenkor hasábjain akarják egymást csúffá tenni). Az első erősebb hangot egy irodalmi szempontból gyenge novellában halljuk: *A füredi szívhalálszatban*. Itt szólalnak meg olynemű bíráló és buzdító hangok a jelen felé, aminőket évekkal azelőtt az epikus művekben olvashattunk. De most másnemű a bírálat és máshonnan is jön. Egy Amerikát járt magyar birtokos nemes-jogász nyilatkozik — egyelőre: az ismeretlenség védőpalástjába burkolva — a következőképpen:

„Magyarország földe sokkal fölebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről alig tudhatni valamit. A legszebb, a legvirítóbb tájakon nagy részint butaság és henyeség tanyáznak, s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek nyomorú viskóitól környékezve van... (Magyarországot) egy van mi megmentheti: elvetni balítéletek hieroglifáitól tarka bőrét, s megifjodni, mint a kígyó szokott...”

Ime, itt van megint a nemesi regeneráció programja, de mennyire megváltozva! Most már nem életerő és harci erények visszaszerzéséről van szó, hanem balítéletekről, amelyeket el kell vetni, s az amerikás Kajáry alakjában megint a polgárosult nemes jelenik meg, akire nagy benyomást tett az, amit a tengeren túl látott. Az egyik magyar visszavágása, aki a néger rabszolgaságra célozva kétségbevonja az amerikai társadalmi berendezés valódi demokratikus jellegét, igen találó, de viszont az Amerikából jöttek is igaza van, amikor a büszke földesúri lakok és a nyomorult jobbágyviskók furcsa együttesét említi. (Barátai az amerikást „filozófus“-nak, reformátornak nevezik, kissé gúnyolódva.)

Az említett novella már az izgalmas 37-es esztendő elején jelent meg. Nagyjából ugyanerre az időre esik Vörösmarty fejlődésének két nagy dokumentuma: a *Szózat*, és az *Árpád ébredése*. Tudjuk, hogy ekkorra már a magyar társadalom teljesen fel volt bolygatva. Az országgyűlés bezárása utáni események, de már előbb is Wesselényi erdélyi és pozsonyi szereplése, az ellene és az őt ünneplő, Kossuthal együtt dolgozó ifjak elleni hajsza ekkorra már éreztették a helyzet komolyságát. A még éppen csak kialakuló magyar polgári mozgalom számíthatott arra, hogy a hatalom legkíméletlenebb eszközeivel találja magát szemközt. „Az ütések alatt“, az új mozgalom számára készült a *Szózat*.

Innen érthető az, hogy első és legenergikusabb témája: a hűség követelése, a helytállásra való buzdítás. A felejtethetlen „rendületlenül“ azoknak szól, akiket az ütések érnek, s azoknak, akik az ellenállás zászlaját fogják vinni, szembeszállva a hatalom minden erőszakával. Az új, üldözött harcosok számára kell felidézni a hazai földet, az egyetlen hazát, amelynek függetlensége veszélyben van, s felidézni erőforrásként a mult nagy szabadságküzdelmeit, az ezredévet, amelyben a nemzet legjobbjai hulltak el a szabadság véres zászlaja alatt. De a

Szózat nemcsak követel az új nemzeti mozgalom harcosaitól. Meg is ajándékozza őket egy büszke tudattal, egy új magatartással, amely fegyvernél többet ér nekik. A kétszeres „az nem lehet“ és „még jőni kell“ a minden erejüket fenntartás nélkül latbavető férfiak öntudata, akik érzik, hogy velük szemben nemcsak minden erőszaknak, elnyomásnak kell végül összeomlania, hanem meg kell hajolnia végül magának a sorsnak is, hogy ész, erő és szent akarat olyan hatalom, amely nem torpan meg az átok, a végzet kísértete előtt sem. S még egy újabb erőforrást nyit meg Vörösmarty, a kozmosz, a nagy világtávlatok költője, azzal, hogy kitárja az eldugott Magyarországon küzdő szabadságharcosok előtt a „népek hazája, nagyvilág“ széles horizontját. Nem lehet eléggé megbecsülni a Szózatnak ezt a néhány, ma már talán alig értett sorát: a magyar hazafi-érzés történetében fordulópontot jelent az, amikor egy nagy magyar költő és hazafi először mondja ki, hogy a mi szabadságunk ügye nemcsak magyar ügy, elbukásunk egy esetleg eljövendő szabadságharcban egyetemes gyásza lesz a szabadságra vágyó embermillióknak. A magyar patriótaérzés kitágulása indul meg itt, s csodálatos összeforrásban jelenik meg a hazai földhöz való odatapadás, és a nagyvilág embermillióival való együttérzés.

Amint a pesti magyar színház harcok, társadalmi erőpróbák során jött létre, harcos alkotás a színháznyitó Árpád ébredése is. Már az is merész politikai tett, hogy állást foglal a pörbefogott Wesselényi (Prometheus) mellett, s világosan utal az új elnyomó hullámra, a „nemzetirtó kéz“-ből jött csapásra. Árpád szerepeltetése pedig alkalmat ad V.-nak arra, hogy a patrióta-érzésnek ugyanazon komplexumát, amelyre már az említett novella is utalt, bővebben kifejtse és tudatosítsa. A színháznyitó előjáték tehát fontos alkalom patriotizmusa továbbfejlődésére. Nézzük csak azt a magyarság-szemléletet, amely a költő korholó szavaiból kiolvasható. Az ősök már nem „kacagányos apák“, legalább is nem pusztán azok. „Durva ésszel bár, a kor nyomától el nem maradtak“. Az utódok bűne sem abban áll csupán, hogy „levetkezték a harc fiát“, hanem „fegyvertelen kezünk nem nyúla műhöz, könyvhöz“, „zsibbadott munkátlanu!“. A *mű*, egyetlen szó, mely egyébként az előbbi novellában is előfordul, Amerika jellemzése során, nyíltan az ipari kapitalizálódás, a magyar társadalom polgári átalakulása felé mutat. A nemesifjak — ma már naívnak ható, akkor társadalmi programot jelentő — fogadkozása (küzdelem a durvaság, betyárosság ellen) ugyanezen vonalba esik, a hölgyek ígérete pedig (megtanulnak magyarul) a kor alább még említendő nagy kérdését, főrangú és városi polgári osztályunknak, különösen a nőtagoknak kozmopolitizmusát érinti. De itt is talán mindezeknél fontosabb az, hogy tovább folytatódik a már előbb megindult folyamat: V. patriotizmusának kitágulása. Kié a színház? Talán csak azoké, akik azért maradtak távol a nagy tervtől, mert valami előkelőbbet: magyar operaszínpadot akartak? Az építés maga példát mutatott erre, s V., felléptetve a napszámost, aki kétheti ingyen munkát adott az építéshez, kimondja a nagy szót: a színház „minden magyarnak tárja kebelét“. Nem egy osztálynak, az egész magyarságnak a színháza. Itt jelenik meg úgy a nép, mint akinek része van a nemzetben, s a nemzet kultúrájában is. Valóságos művelődési programot jelent tehát a napszámos szerepeltetése. S hogy V. részvéte egyébként is tudatosan ezeké a napszámosoké, azt mutatja a

nemesi osztályra tett éles nyilatkozata: Prometheus-Wesselényi „bűne“ az volt, hogy embernek nézte embertársait, a nemesség pedig „fő érdemül bitorlá mások felett, hogy, kiktől származott s oly mélyen elfajult, dicsőek voltak“. S jól figyeljük meg: nem hiányzik az országhatárok túlmutató perspektíva sem. A magyarság egy jobb életért küzd, „nem látva, nem segítve senkitől“, azaz: V. megint a maga egyetemes humanizmusával átéli: milyen óriási nehézséget jelent a magyar megújulás számára a nemzetközi szolidaritás hiánya. Nemzetfogalma befelé már közeledik ahhoz, hogy magába fogadja a kizsákmányoltakat is, kifelé pedig megsejti a szabadságmozgalmak nemzetközi szolidaritásának szükségességét. — Patriotizmusának továbbfejlődését ebben a két irányban várhatjuk.

Mielőtt azonban V. patriotizmusa végső, legteljesebb, legtisztább formájában kialakult, előbb még mindig szükség volt arra, hogy újabb harcokban egyes korláfoktól, tévedésektől megszabaduljon. Erre nyújtott alkalmat az 1841-es esztendő, a Széchenyi-féle Kelet Népe körül kialakult vitával. Tudjuk, hogy V. a vitában Kossuth mellett szólalt fel. Ezt a lépését minden pozitívuma mellett sem szabad túlértékelnünk. Széchenyi azzal vádolja Kossuthot, hogy forradalomra izgatja a nemzetet. Ha ez így volna, Vörösmarty sem helyeselné, de ő éppen a vád igazságát tagadja. („A forradalmat illetőleg nem szükség mondanom, mennyire nincs nép a földön, melynek az inkább ártana, mint nekünk: az nálunk öngyilkosság volna.“) A vita során aztán fölmerül két olyan probléma, melyet neki magának is tisztázni kell. Egyik: vezető társadalmi osztályunk kozmopolitizmusa, másik: a nemzeti sajtóságok és a reform viszonya.

Főurainkról a válasz-irat igen élesen nyilatkozik.

„Nem szólhatunk-e néha egy esdeklő, panaszos, vagy hosszú gyümöles-telen várakozás után elkeseredett szót magunkról, véreinkről, vércinknek — ha így szabad mondani — virágairól, kik még mai napig sem akarnak egészen megmagyarosodni, kiknek nagy száma csaknem minden nyelven jobban beszél, mint magyarul? ...Ne szóljunk-e nagy urainkról, főnemeseinkről, s kivált úri hölgyeinkről? Halld neveiket, s véred felforrallja öröm és lelkesedés: mert a nevek nagyok, honiak, beírottak a nemzet történetkönyvébe... De hallgasd beszédeiket, azon beszédeket, melyekben szívők szól, nem ünne-pély, nem fitogtatás vagy éppen gúny, hogy „a csorda megengeszteltessék“, hallgasd meg őket, elszomorodol, megszégyenülsz, elesüggedsz; mert e megvetésben rövidlátás, gőg s egy jellemtelen kornak hitványsága van. Csak egy eltévedt magyar szót nem hallasz ajkaikról, ha magokban vannak. Hol itt azon kútfő, melyet nemzettisztelés vagy honszeretetnek nevezhetnénk?“

Amikor ezek a sorok íródtak, nagybirtokos és középbirtokos nemesség politikai útja már különvált nálunk. Vörösmartyt mégis izgatja a kérdés, és nem tud keserű szavai ellenére sem az arisztokráciával gyökeresen szakítani. Pedig személyileg nincs hozzájuk kötve, érdekeik közt sincs azonosság. Az arisztokrácia visszahódításának csalóka képe nem a politikus, hanem a költő Vörösmarty elméjének ábrándja. Rajongó, a báj iránt oly fogékony képzelete fölkapja Széchenyi Hitel-ajánlásának gondolatát, kivált mikor látja, hogy a magyar főrendek közül éppen a Széchenyi-család nőtagjai azok, akik szorgalmasan látogatják az új magyar színház előadásait (*A színház nemtője, Az elmaradók*). Néhány keserűen korholó vers után (*A magyartalan hölgyhöz, Az úri hölgyhöz*)

születik néhány bájos allegória, művelt, de idegen hölgyek számára. Vörösmartynak irreális, éteri könnyed szépségű szimbolikája: a sok virág, madárka, szellő, anya és gyermek gyönyörtadó vonzalmának képzetei a hazafi propagandának különösen ritka, egyéni változtatást alkotják meg (*Az elhagyott anya, Három rege*). Jellemző, hogy a túlnyomórészt előkelő közönségnek szánt Honderű legelső száma (1843-ban) V.-verssel indul: *A magyar hölgyekhez* — amelyben, a nagy cél érdekében, költészete minden bűbáját, minden kincsét kínálja fel előkelő olvasóinak. Nem tudni, mikor jött rá arra, hogy ábrándot kerget, hogy a magyar arisztokrácia nem gyógyul ki kozmopolitizmusából; s a magyar hazafiság csak nyer vele, ha őket kiiktatja a magyarok számából. Az előkelő „úri hölgyek”-hez szóló versek mindenesetre elhallgatnak, s a kozmopolita főnemesség problémája utoljára nem közvetlenül, lírai versben, hanem történeti drámában, V. utolsó drámai alkotásában (*Czillei és a Hunyadiak*) szólal meg. 1843–44-ben, amikor a darab készült, Bécs az előbbi látszat-engedmények után újabb komplottot tervezett a magyar fejlődés ellen, nem utolsósorban a magyar arisztokrácia közreműködésével (a reakciós fiatal arisztokraták szövetkeznek Béccsel a köznemesi reformpárt ellen): a felső és alsó tábla kibékíthetetlen ellentétét a 43–44-es országgyűlés is mindenki számára dokumentálta. Talán nem véletlen, hogy az ezidőben keletkezett Czillei-ben a cselekményt a bécsi király köré csoportosuló nagybirtokos-klikk semmitől vissza nem riadó aljas eselszövényei mozgatják, s a „paraszt”-nak csúfolt Hunyadi-köznemesi párt és a kamarilla ellentéte végül is politikai gyilkosságban robban ki. Czillei alakjára (vén, fényűző kéjenc, aki a magyarokat durváknak tartja, ócsárolja a magyar konyhát, és szakácsát mindenüvé magával viszi) V. ráfestett valamit kora elidegenedett magyar főurainak ismert vonásaiból. (Amit Hunyadi László az V. felvonásban az óriási lepkéről mond, a feudális nagybirtokos életmódjának remek jellemzése.) A darab kulcs-jelenete azonban a III. felvonásban van, amikor a gyűlésben, a király jelenlétében egy „öreg köznemes” kifakad és tiltakozik Czillei kormányzósága ellen, akit országárulónak mond, s aztán a királyt „közénk”, a magyar köznemeselek közé invitálja. Ezzel a kihangzással hallgat el az arisztokrata kozmopolitizmus témája Vörösmarty költészetében.

Ami a nemzeti sajátosságot illeti, tudjuk, hogy egyebek közt a nemzeti sajátosságok megőrzésének és kifejtésének jelszavával harcolt Széchenyi A kelet népében Kossuth ellen. Vörösmarty hozzászólásában ezt olvassuk:

„A nemzet génusza, jelleme után indulni... szinte nagy óvakodást kíván; mert azon fölül, hogy azt felfogni s annak irányát minden körülményekben kitanulni nem könnyű; azon felül, hogy idő, helyzet, események, szomszédság, institúciók, iskolák által, mikből körülbelül a nemzetek nevelése áll, — nemcsak el-, de gyakran egészen meg is változik — igen sok visszaélésekre vezethet, igen sok rossznak lehet kútfeje, ha helyes tapintatunk elbizottságában vagy rosszakarattal sajátosságokat tulajdonítunk nemzetnek, melyek nem sajátosságai, jellemet, mely nem jelleme, s ez ürügy alatt megtagadjuk tőle az alkotmány szabad levegőjét.”

A nemzeti sajátosságok Sztálin megfogalmazása szerint is hozzátartoznak a nemzetiség fogalmához. De Sztálin arra is utal, hogy milyen hiba a nemzeti elzárkózásnak az a fajtája, amikor egy nemzetnek hely-

telen, káros sajátságait is konzerválni akarjuk. V.-nak is fő érve az, hogy a nemzeti sajátságoknak fejlődniük kell, sőt van is idő, amikor fejleszteni, nevelni kell őket. A nemzeti sajátságok változhatatlansága, változatlan megőrzésének követelése a reakció eszköze a fejlődés meggátolására.

Vörösmarty szatirikus műveiben most már figyelemmel lehet kísérni azt a folyamatot, amely a nemzeti sajátságok felismerése terén végbemegy. Most élesedik meg a szeme arra, hogy különbséget tudjon tenni avult és korszerű, hasznos és káros nemzeti sajátságok közt. Fintal éveiben ő is hajlamos volt arra, hogy a nemzeti sajátságok problémáját a nemesi osztály szemével nézze. Már a „régiség”-nek is van ilyen mellékértelme, idevág még a felháborodás az elfajulás, elkorcsosulás; a régi magyarsághoz való visszatérés éppen a feudális erények konzerválását is jelentené. A negyvenes évek V.-jának politikai gondolkodásában már nincs szó visszatérésről. Nem regenerációt követel, hanem teljes társadalmi átalakulást.

Patriotizmusa kialakulásának erre a szakaszára világítanak rá nagy politikai satírái, amelyek éppen ezidőtájt (1841-től fogva) keletkeznek. Az *unalomhoz* (1841) költői szempontból is figyelemreméltó, mert azt mutatja, hogy V. visszatért a közösségi eszmétől áthatatott költők alkotásmódjához: típusokban gondolkodik, nem egyéni bizarrságokat hoz felszínre. A vers tartalmilag már az egész magyar uralkodóosztály gyilkos satírája. Mindenki unatkozik itten, ez pedig annyit jelent, hogy az egész magyar élet negatívumon épül fel: minden magasabb, nemesebb élettartalom kizárásán. A magyar társadalom hitványságokkal tölti meg az életét, a vidéki vadászgató-pipázó nemes éppenúgy, mint a „hiú fényt” rejtő szobák gazdag polgárai. S ez a társadalom nem is patrióta:

...érdektelen
Nézik a hazát,
S nyugton veszni hagynák
Legnagyobb fiát;
Kiknek embertársok
Jajja pusztá hang,
Melyre nem csendül meg
Lelkükben harang...

A hazafi-érzés kiveszése a legsúlyosabb vád, amelyet Vörösmarty az egész hivatalos magyar társadalom ellen emel.

A *sors és a magyar ember* (1845) megint a típusalkotó költői eljárás remeke, s a vers maga éppen a hagyományos „nemzeti sajátságok” paródiája. Párducos Árpád daliás utódaiból „ócska honfi” lett, akiben furcsa egyvelegben olvad össze parlagiaság és kozmopolitizmus:

A sors-üldözte fajnak
A tudomány is árt:
Korcsa lett mint az öszvér,
Hazája ellen párt.
És már tanult, tudott is,
Sok tarkát és keselyt:
Elméje, szíve, nyelve
Külföld után delejt...

„Könyvet csinálni szégyen, hol kutyaőr a kincs.”

E fonalat folytatja tovább még két remek szatira: *Mit csinálunk?* (1844), *Mi baj?* (1847). Mindkettő a nemzeti sajátságok seregszem éje, a gúny mellett néhány éles vágással: „Szabadságod dicső, de magtalan“; ez a vád éppen a nemzeti sajátságként tisztelt rendi alkotmány ellen szól. Vörösmarty újból pártos költő lett, harcosabb, mint ifjú éveiben, mert most minden erejét az elavult ellen, a keletkező új érdekében állítja harcba.

* * *

A negyvenes években éri el patriotizmusa teljes, tudatos kibontakozását. Irányvonalát azok az eszmék határozzák meg, amelyek az említett harcok során megszülettek. Újtípusú hazafi-érzésről van itt szó, amelynek kialakításaért Vörösmarty hatalmas költői szelleméig tartó küzdelmet folytat. A probléma ez: ledönteni azokat a korlátokat, amelyeket a teljes nemzeti érzés elé egy fejlődésében századok óta megmerevedett osztály állított, s kitágítani ezt az érzést úgy, hogy valóban mindent képes legyen magába foglalni, ami a nemzetet teszi. Ezért küzd Vörösmarty, az egyetemes részvét, az egész világot átfogó kozmikus fantázia költője. Küzdelme a korviszonyok között döntő jelentőségű, még ha nem jutott is el a végső megoldáshoz. A feladattal ő is tisztában van; mutatja a 43-ban készült döntő érdekességű vers: *A hazafi*.

Látogató ha keres, mondjátok, nem vagyok itt benn:
 Lelkem a kedves hon messze határra szállt.
 S tartja ölelve hegyét, völgyét és síkjait, és az
 Országos folyamon tengerek árjaig ér.
 Fölhat a trón kebelébe szilárd, hűségtelei gonddal,
 Munkás szánat közt a kalibákba benéz.
 És megnyílnak előtte az elmúlt századok évi,
 S ami jövődöt a végzetek árnya takar...

Ez a vers még csak a tendenciát mutatja, de nem az igazi eredményt is. Hiszen már a korábban (1840) keletkezett Guttenberg-émlékversben is kifejezésre jutott az a meggyőződés, hogy az újkor patriotizmusának nem szabad megállania az országhatárokon. Hogy az éj kifáradjon, hazug álmok papjai szűnjenek, a kard kihulljon az erőszak durva kezéből: ez az egész emberiség ügye, és elszigetelten, egy-egy országra korlátozottan nem oldható meg. Ebben a versben (*A Guttenberg-albumba*) már ott sejlik a kizsákmányoltak, a „nyomorú pór nép“, az áltudomány nyal elbutítottak és karddal fékentartottak nemzetfeletti szolidaritásának lehetősége.

A két téma: hogy a nemesség egymagában nem lehet a hazafi-érzés alapja és hogy az igazi hazafiság a világ elnyomottjainak testvérisége felé törekszik, a negyvenes években állandóan új, meg új kifejezést keres V. költészetében. *A vashámor* a pór eke dicséretével, a lengyel tárggyú versek (*Az élő szobor, Az elveszett ország*), a gyenge és erős szövetségét hirdető *Liszt-óda, A honszeretet*:

Nemcsak dicsőké a haza,
 A munkás pór, szegény
 Bár észrevétlen, dolgozik
 A hon derületén...

— ez utóbbi vers egyébként igen szépen utal a béke veszélyeire is, ha az renyhéséget és munkátlanságot jelent:

Necsak veszélyben légy serény,
A béke véresebb,
S melyet vág álmos népeken.
Gyógyíthatlanb a seb...

vagy az *Egy politikus költőhöz* c. epigramm-sorozat, amely megint szóváteszi a négereket, akikért „sok tiszta kebel küzd”, s amely teljes jogkiterjesztést követel, — szóval mindezek a versek jelei annak, hogyan küzd Vörösmarty hazafi-eszméinek tudásításáért.

Legerősebb lehetett ez a küzdelem a végzetes 1846-os esztendőben, a lengyel parasztfelkelés évében. Két nagy vers a visszhang: *Az emberek*, és az *Országháza*. Témájuk, hangjuk különbözősége ellenére is közös az alapjuk. *Az emberek* megdöbbenő képsorozat a világtörténelemről, de a költő a világtörténetet már alulról, a szenvedők, a végtelen nycmorba taszítottak szemével is tudja nézni, akikhez a történelem „atyái”-nak, a dicsőeknek, a törvények, a gazdagságnak a fénye nem jut le s akik minden fordulaton, minden változáson csak vesztenek, csak nyomoruk nagyobbodik. A „nincsen remény” bénító érzése természetesen nem ebből a látásból fakad. Galiciában parasztfelkelés tört ki, s e miatt elbukott a lengyel nemesség függetlenségi harca. Vörösmarty arra dühben rá, hogy a magyar köznemesi mozgalmat ugyanilyen tragikus ellentmondás terheli. — Az *Országháza* még világosabban alkalmazza ezt a szemléletet magyar viszonylatban. Megmérhetetlen jelentőségű az, hogy Vörösmarty itt, szakítva évszázadok megrögzöttségével, a haza mivoltát alulról, a jobbágyok felől értelmezi. A felső réteg még felül van, de — ahogy a költő látja: csak „ura s rabja millióknak, kik gyűlölnék és dacolnak”, s ezek a milliók a haza „nevét rút ferdítésben ismerik csak átokképen”. „Neve szégyen, neve átok, ezzé lett magyar hazátok.” Innen már csak egy lépés volna hátra: az, hogy a mindent oly élesen látó költő a nemességet, amint megérdemli, végleg ki is rekessze a nemzet köréből, s a hazában a dolgozó nép hazáját lássa. Ezt a lépést V. mégsem tudta megtenni. Itt valóban teljesen érvényesültek származásának, multjának korlátai. Ez a lépés Petőfire és barátaira várt. Közben, még vázlatos áttekintésben sem szabad mellőznünk azt, hogy V. hazafiságának egy harmadik eleme gyanánt szintén soha el nem hallgat az az eszme, amelyből fiatalokora politikai ihletet merített: a függetlenség gondolata. Egyebek közt *Az ifjú költő* c. vers, mintegy önvallomásként utal erre: (1842)

Hazámat gyermekül
Dicsőnek álmodám...
Most látom rongyait,
Félig gyógyult sebét,
A megkötött kezek
És szózat szégyenét...

Ennek az új patriotizmusnak költői szempontból legszebb, egyébként is legteljesebb összefoglalása a *Gondolatok a könyvtárban*. Ismeretes, hogy a vers első részében V. kétségbevonja az egész emberi kultúra értékét. Tévedés volna ebből egyszerűen csak „pesszimizmust” olvasni ki. V. kétségbeesik, hazugnak érez minden emberi kultúrát, de

azért, mert ezt a kultúrát megint alulról, a társadalom kinasztítottjainak szemszögéből értékeli. Amit addig kultúrájának neveztek, csak a felsőbb osztályok alkotása, amely egyáltalán nem érintette, nem tudta még csak csökkenteni sem a „rongyos ember” nyomorát és szenvedéseit. Milliók jelennek meg együtt, egységesen a költő képzetében, „örvény nyomorban, vég nélkül kerengők”, de a nyomor internacionáléja mellett már feltűnik vigasztaló megoldásként egy másik egyetemes emberi tábor is: a megtisztult „nyers fajok”, akik egymást „szívben átkarolják”, a „legalsó pór” millióinak testvérisége, amelyből még a gögös áldemokratáktól elnyomott feketéknek sem szabad kimaradniuk. Ebben a versben jár legközelebb Vörösmarty az igazi hazaszeretethez, amely magában foglalja a dolgozók nemzetköziségét is:

Hogy a legalsó pór is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem.
Nem félek téled, sors, bármit akarsz.

De nem engedi elfeledni azt sem, hogy ez a nemzetköziség: felszabadult nemzetek dolgozóinak közössége. A szellemharcot, a férfimunkát, amely egy új kort hoz az emberiségre, elsősorban saját nemzetünkön belül kell megharcolni.

Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért,

s ennek a küzdelemnek legméltóbb, legidősebb célja: egy nemzetet, a mi nemzetünket kivívni a mély süllyedésből. Így olvad össze V. patriotizmusában a hazafi alkotó munkája a dolgozó embermilliók harcosszereplésének ideáljával. Ennek a hazafiságnak méltó megnyilatkozása volt az, amikor Vörösmarty 1848-ban eljutott a forradalom szükségességének felismeréséig, a forradalomhoz szegődött és kitartott mellette — rendületlenül a végső összeomlás után is.

* * *

Hogyan állta ki ez az új patriotizmus a 49-es katasztrófa próbáját?

Az első feljajdulás: Mi a világ nekem, ha nincs hazám? A mérhetetlen veszteség érthetővé teszi, hogy egyelőre minden távolabbi perspektíva összecsukódik:

Kívánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.

De az *Előszó*, a magyar szabadságharc bukásának ez a grandiózus képe, már mutatja az újabb eszmélést, a szűk perspektíva szakadozását. Vörösmarty mítoszalkotó képzelete hatalmas, kozmikus katasztrófa látomásává növeli meg a szabadságharcot: a kitört vihar egész világra szólt, nyomában üressé vált a föld. A költői képzet, az arányok megnövelésével, az egyetemesség sugalmazásával már sejti, hogy az, ami történt, nemcsak magyar ügy volt, a bukás nem egyetlen nemzetet érintett.

Az egykor kialakult patrióta-érzés újbóli megtalálásának nagy verse V. utolsó befejezett alkotása: *A vén cigány*. A vers a krími háború-keltette feszült nyugtalanságban jött létre, de éppen azok ellen szól, akik ezt a háborút, s vele a szabadság ügyét is le akarják szűkíteni csak magyar üggyé. Ő maga is vívódik. Borzalommal tölti el a háború, amelynek arányait képzelete megint világkatasztrófává növeli. Megint urrá lesz lelkén fiatalkorának végzet-hite: a Kainok átkától, a Prometheusokat leláncoló erőszaktól nincs szabadulás. Jól értsük meg ezt a mitizáló beszédet: a nagyhatalmak: nyílt zsarnokok és demokráciát színlelő óvatos hódítók háborúja megint rátereli V. figyelmét arra, hogy az egész földön egyetlen elnyomás van, a haladásnak egyetlen, de az egész világra kiterjedő ellensége van, s addig nincs szabadulás, addig nem jöhet el az „új világ“, amíg egy egyetemes emberi „vihar“ az egész földet ettől az ellenségtől meg nem tisztítja. Nem elég a magyar felszabadulás ünnepét várunk, ünnep csak egy lesz igazi, de az az egész világnak fog szólni. Ennek az ünnepnek a várása, az egész világ elnyomottjaival együttérző magyar patriotizmus jegyében: ez Vörösmartynak, a költőnek utolsó szava.

* * *

Egy olyan kor távlatából, amely Vörösmarty nemzedékének legjobb vágyait már megvalósította, visszatekintve Vörösmarty korára, azt kell megállapítanunk, hogy abban az időben nehéz volt jó hazafinak lenni. A bécsi hatalom nemcsak fenyegetett, hanem csábított is; elsatnyult magyar főurak példája terjesztette a kozmopolitizmust; a haladás irányában dolgozó nemesi osztály maga is megoszlott, s Kölcseyvel együtt bizonyára többen is érezték azt a tragikus választ, amelyről Révai József tanulmánya beszél. A perspektívtalanság, reménytelenség sokszor vetett árnyat legjobb hazafiaiink lelkére is. Ebben a küzdelmes korban, ilyen ellentétek összeesapása közepette alakult ki Vörösmarty hazafias érzése. S az ő jelszava: rendületlenül — útmutatónak bizonyult a csábítások, fenyegetések, megalkuvások útvesztőjében.

Ma már teljesen világosak azok a frontok, amelyeken a hazafiságnak harcolnia kell. A dolgozók nemzetközi szolidaritása ma már nem költői sejtetem, hanem diadalmas valóság. A népelnyomó osztályok hatalma a Föld jelentős részén meg van törve, meg van semmisítve. És mégis, bármennyit haladtunk a reformkorhoz képest, mégis szükségünk van ma Vörösmarty hazafiságának útmutatására. Az igazi patriotizmus ellenségei, amelyeknek galád munkáját Vörösmarty ostorozta, még ma sincsenek teljesen megsemmisítve. A kozmopolitizmus lidérces szelleme ma is él még, legfeljebb nem magyar arisztokraták terjesztik, hanem az imperialista államok lezüllött ügynökei. A „jó multság“, a „férfimunka“, a béke munkája ma sem akadálytalan; „népszaroló dúsok“, „hazug álmok papjai“ ma még elszántabbak, mint Vörösmarty korában, s nem riadnak vissza egy világot pusztító vihar felidézésétől.

Több mint száz év távlatából hallgassunk ma is Vörösmarty szavára. „A velünk legközelebb érintkező nyugot, alacsony, ferde, szellem- és szabadságtalan műveltségéből csak keveset nyujthatott, de mel-

lette igen sokat, mi ártalmunkra volt; szellemi, erkölcsi s nemzeti elfajulást s a legmesteribb kézzel táplált egyenetlenséget." Ezt Vörösmarty 1848 májusában írta egyik hírlapi cikkében, s amit mond, hatványozottan áll, s ezért irányvonalunk kell, hogy legyen az egész nyugat elleni magatartásunkban, a polgári kozmopolitizmus kiirtásáért folytatott mai harcunkban. S Vörösmarty irányt mutat abban is, hogyan kell a béke elleni nemzetközi összeesküvést leküzdenünk:

A verseny nyílt, a nemzet él,
Ha egy jobb tagja sem henyel,
Jut ember és kéz, munka, vér;
Mi volna az, mit el nem ér?

Szívleljük meg azokat a gyönyörű sorokat, amelyekben Vörösmarty a békés építőmunkát lefesti: küzdjön a kéz, lángoljon a gondos ész, reméljen a szív, s ha így építünk tovább „rendületlenül“, „a béke, izzadt homlokát törölvén“, meg hozza majd hazánkunk s a világ minden dolgozó népének „a legszebb jutalmat, az emberüdvöt, melyért fáradott“.

NAGY PÉTER:

MÓRICZ ZSIGMOND, A NOVELLAÍRÓ*

Móricz Zsigmond egyedülálló jelenség prózairodalmunkban. Egy írónk sem volt a múltban, aki negyven évi szakadatlan irodalmi működése alatt oly szenvedélyesen törekedett volna a társadalmi jelenségek, problémák nagy lélekzetű regényekben való megjelenítésére, mint ő. A regényíró nagysága azonban bizonyos mértékben árnyékba borítja a novellista Móricz jelentőségét. Pedig Móricz Zsigmond legnagyobb novellistáink közé tartozik, aki a magyar elbeszélést igen jelentős mértékben továbbfejlesztette, számos új és értékes vonással gazdagította. A novellaíró Móriczot óhajtja megismertetni olvasóival ez a tanulmány. Ebből magától értetődően következik az, hogy nem törekszik a teljes Móricz-kép megvilágítására és alapos megvitatására, hanem pusztán azokkal a vonásaival foglalkozik, amelyek Móriczra, az elbeszélések írójára jellemzőek.

* * *

Szenvedéssel, nélkülözéssel és izgalommal teli gyermekkorra a magyar kapitalizmus megizmosodásának periódusára esik, föllépése az irodalomban pedig a kapitalizmus rothadásának, az imperializmus hazai kialakulásának korszakára. Faluról kerül Pestre, azokban az években, amikor a munkásosztály egyre határozottabban szól bele tömegharcaival a politika alakulásába, s a magyar parasztság első ízben kíséri meg, „hogyan elszakadjon a 48-as zászlóval visszaélő „nemzeti” pártoktól, és a radikális parasztpárt, Áchim András pártja mögé sorakozva, vegye ki részét az ország politikájából“.¹

Az egyre jobban megizmosodó burzsoázia már kezdi megteremteni ebben az időben saját művészetét: Kiss József és lapja, *A Hét* körül már tömörülnek azok az írók, akik egy városiasabb, polgáribb irodalom igényét képviselik, bár kezdetől fogva nagy vonzalommal viseltetnek a nyugati burzsoáirodalom megremejtésének jelenségei, elsősorban a dekadencia iránt. A hivatalos szellemi élet, a hiva-

* E tanulmány a „Magyar Klasszikusok” sorozat egyik legközelebb megjelenő kötetének, Móricz Zsigmond válogatott elbeszéléseinek a bevezetése. Ez indokolja első sorban témaválasztását és nagyrészt a kötet anyaga határozza el a bizonyító példák körét.

¹ Révai J.: *Ady*. Szikra 1945. 5. 1.

talos irodalom azonban görcsösen ragaszkodik elmaradott, kiélt, még a feudalizmustól örökölt mondanivalóhoz és formáihoz, igyekszik elnyomni vagy nevetségessé tenni minden olyan hangot, mely az ország polgárosodása mellett, a feudális uralkodó rend ellen száll síkra. „1900-ban, mikor Budapestre jöttem — írta maga Móricz Zsigmond erről a hivatalos világról —, az itteni irodalmi életet a Prém József neve karakterizálja, mellette költők voltak Lampérth Géza és Jakab Ödön... Irodalmi nívó az *Új Idők*, szerkesztette Herczeg Ferenc... Jókai, Mikszáth s Gárdonyi, mint az utolsó bölények a kiirtásra ítélt rengetegben, valami egészen magános jelenségek voltak. Szürkék és tehetségtelenek iskolakönyv-poézise a színen, önképzőkori verselmények, március 15-iki ódák, soha egyetlen új hang. Petőfi Társaság ülést tart minden hónap első vasárnapján, Kisfaludy Társaság minden hónap második szerdáján, ingyen, de üres teremben... S kint, az élet réjtjén lebunkóztak véres tetemei, Reviczky hullája, Vajda János erdei ágakra kifeszített bőre, Tolnai Lajos börtönből alig menthetett rosszhírú cégére... s pláne a bélyegesek, az újságok által feltalált talentumok különös szektája: Ignótus izzása; Bródy Sándor új utakon csapázó, hallatlan erőfeszítése, valami új Szépért, jóért és igazért, aminek jönnie kellett; a nagyszerűen elvetélt és befulladt Kóbor Tamás; a pusztában elpendülő rímek Makai Emilje; a nekünk idegen mámorban felvillanó kedves Heltai Jenő... felszikkasztó fényfoltok egy rothadó világ színén, amely még nem érett meg arra, hogy megteremje és kidajkálja az újat.“²

Ady ebben az időben még a nagyváradi *Szabadság*-nál újságíróskodik, s inkább csak készül arra, hogy kezelje „a viharágyút a butaság, sötétség reántornyosuló felhői ellen“.³ Így a Pestre költöző és a hivatalos élet felé tájékozódó Móricz még a teljes sivatagba érkezik, hol a visszahúzódó, szóval, kevésbé mozgékony ifjúnak sokáig nem lesz felfedezője, se módja, se alkalma arra, hogy beváltsa önmagának még kisdíák korában tett fogadalmát, hogy író lesz. Pedig lelkében már ott van annak a „számtalan kötetű, szörnyű nagy regénynek“⁴ anyaga, amelyet megírni készül s amelynek feladata lett volna ábrázolni és megmagyarázni az egész magyar életet. Ez a mű — amely talán a nagy polgári irodalmak legnagyobb regényfolyamaihoz hasonlított volna — nem készült, mert nem készülhetett el; megírásának objektív és szubjektív akadályai egyaránt lenyűgözték Móricz Zsigmond tollát, aki pedig erre a feladatra valóban elhivatott volt.

Szubjektíve: hosszú évekig, egészen 1900-ig keresett, kutatott, küzdött, míg megtalálta azt a sajátos tematikát és írói kifejezésformát, amelyben mondanivalóit végre méltóan tudta szóba öltöztetni. Kötötte a korabeli ízlés, az általa is becsült és csodált „bölények“ látás- és kifejezőmódja, az, hogy „folyton a falu úri-osztálya körül járt a tollam, de azt a világot erőszakkal bájosnak, kedvesnek, finomnak, valami normálison felül habszerűen kellemesnek akartam be-

² Móricz Zs.: *Osváth Ernő*, Nyugat 1923. I. 724—5. 1:

³ Ady nyílt leveléből, amelyet a *Nagyváradi Napló* közölt 1901. máj. 22-én.

⁴ Móricz Zs.: *Jókai*, Nyugat 1922. II. 1433. 1.

mutatni... az irodalmat elsősorban szórakoztatónak, valami szebb s jobb világba vezetőnek vettem, az életet valahogy a meglevőnél boldogabbnak akartam megrajzolni: tudatlanul és mégis sémászerűen csak boldog emberekkel és így csak véletlen helyzetekkel kísérleteztem“. ⁵ Ő maga ezt Jókai hatásának tudja be: Jókai volt az első gyermekkori irodalmi élménye, aki saját hivatására ébresztette s akiben hosszú ideig az irodalom alfáját és omegáját látta. Azonban ennél az irodalmi hatásnál is súlyosabb gátló ok volt az a szemellenző, amelyet anyja, a kisparaszt-feleséggé lecsúszott, de minden nyomorúságában is rátartó papleány tett fel gyermekei, elsősorban a legidősebb Zsiga szemére sok téli este meséjén keresztül, s amelynek öntudatlan célja az volt, hogy a saját gazdasági helyzetüktől, apjuk társadalmi helyzetétől függetlenül a gyermekek magukat állandóan a „középosztály“ tagjainak érezzék, minden jót és szépet ettől a középosztálytól várjanak. Hatalmas, erős láncokat: az apai vágy, az anyai tekintély, a családi hagyomány és a társadalmi szokások kötelekeit kellett Móricznak szétszakítani ahhoz, hogy megtalálja a saját hangját, igyekezzék felfogni és kifejezni a lényegét és értelmét mindannak a nyomorúságnak, szenvedésnek és a belőle sarjadó elkeseredésnek, lázadó dühnek, amelynek az egész magyar társadalomban, de különösen a paraszti világban tanúja volt.

A nagy, az egész társadalom képét adó, mindent megmutató és megmagyarázó regény létrejöttének objektív akadályait Révai József magyarázta meg: „Hogy Magyarországon a XIX. század végén és a XX. század elején nem a regény, nem a dráma lett reprezentatív nemzeti műfajjá, annak az a végső magyarázata, hogy a magyarországi társadalmi ellentétek *még* nem voltak olyan 'tiszták', mint Nyugat-Európában és *már* nem voltak olyan tiszták, mint a XIX. század cári Oroszországában. Magyarország már kifelémenőben volt abból az állapotból, amelyben a fő társadalmi ellentét: az egész nép és a feudális nagybirtok ellentéte; de még nem érte el azt a fokot, ahol a középponti társadalmi ellentét burzsoázia és proletariátus osztály-ellentéte.“ ⁶ Pedig a századforduló utáni évtizedek „a polgári demokratikus forradalom érlelődésének ideje“, ⁷ amikor a rothadó imperializmusba átnövő magyar kapitalizmus s a vele párhuzamosan növekvő, de hatványozottan öntudatosodó proletariátus, meg az egyre erősödő agrárszocialista mozgalmak, valamint a dualizmusnak ezzel járó válságai elemi erővel rázták a félf feudális Magyarország roskatag épületét. „De ugyanakkor: nincs egység a demokratikus táborban, a frontok össze vannak keverve, a demokratikus átalakulásban érdekelt osztályok külön-külön menetelnek, zavar van a haladást szolgáló erők táborában, zavar és megtorpanás.“ ⁸

Ezt a zavart és megtorpanást tükrözi Móricz kiúttalansága, konok és reménytelen formakeresése is. A politikai és irodalmi élet margóján, a legkülönbözőbb értelmiségi állásokkal próbálkozva, végül *Az Újság* tudományos és gyermekrovatánál kötve ki, várta az alkalmat a demokratikus átalakulás irodalmi frontjához való kapcsoló-

⁵ U. o.

⁶ Révai J.: *Ady*. Szikra, 1945. 81. l.

⁷ U. o. 4. l.

⁸ Révai J.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra 1949. 341. l.

dásra, anélkül, hogy erre a lehetőséget átlátta volna. Ő maga mondja, hogy „tehetetlenül, de lelki sóvárgásokkal éreztem magam hozzákapcsolva valami ismeretlen, új lehetőségek világához, s csak a gyújtószikra hiányzott, hogy kirobbanjon belőlem a felraktározott energia“.⁹ Ez az „ismeretlen, új lehetőségek világa“ a polgári demokratikus átalakulás volt: ennek harcosává lesz, amint megismeri az ország demokratizálásaért folyó politikai küzdelmet, s ezzel párhuzamosan megtalálja a hangját. Ehhez pedig nagymértékben Ady segítette. Saját vallomása szerint *A Hortobágy poétája* volt az első Ady-vers, amelyet olvasott, s azonnal felismerte a rokonlelket, megérezte benne a várt „gyújtószikrát“. „Egész testem zsihongott és égett... valaki, aki onnan indult s akkor s úgy, mint én: már azóta folyton a lélekbabonázás, a varázslás áradatával ellenállhatatlanul halad.“¹⁰

Ady előtte járó, fáklyaként világító példája és saját szenvedései mutatják az utat, amelyen haladnia kell. Második kisfia halála után, a legmélyebb kétségbeesésben csendül fel tisztán a sajátos móríci hang: megírja a *Hét krajcár*-t, mely megnyitja számára a *Nyugat* hasábjait s megnyeri Ady barátságát. Először maga sem érti, hogy mi az elbeszélés mindenkit lenyűgöző újsága, míg apja egy véletlen megjegyzése rá nem világít. Ekkor érti meg, hogy „Ott, az életnyomórúságnak olyan mélységében jártam, hogy elszakadt a fonal, mely a Közrend köldökéhez fűzött“:¹¹ a nyomórúságnak ez a leplezetlen és ugyanakkor szeretettel, részvétellel, felháborodással teljes bemutatása valóban megszakított minden kapcsolatot, mely őt a XX. század első évtizedének feudálkapitalista közrendjéhez, a Tisza Istvánok, Herczeg Ferencek, csendőrsortűzek és kivándorlási ügynökök világához fűzte: rátalált, hogyan kerülheti el azt, hogy „felszikkasztó fényfolt“ legyen „egy rothadó világ színén“ s lángolása ne csak jelezze, de rombolja is azt a világot, mely az emberiség, a dolgozó milliók számára csak embertelenséget, szenvedést, nyomort tartogat. Ennek voltak hatalmas eszközei első nagy regényei is, a *Sárarany* (1910), az *Isten háta mögött* (1910) és a *Fáklya* (1918), amelyek éles fénnel világítottak rá a feudális földbirtokviszonyok embertelenségére, minden fejlődést megakadályozó, csírájában megfojtó szörnyűségeire, s a rájuk épült társadalom kicsinyes, torz, műveletlen és hazug életére.

Ezt ismeri fel benne Ady Endre mindjárt az első kötete megjelenésekor, s a fegyvertársat üdvözli Móríciban, „aki egyedül fölér egy forradalmi szabadsapattal“.¹² Mint Petőfi Arany Todiját, úgy üdvözli a *Hét krajcár*-kötetet: „Alig tudom a ceruzámat fogni, hogy Móríc Zsigmondot, hogy éppen Móríc Zsigmondot össze ne égessenem toluló nagy, forró szavakkal, képzelések forrásával.“¹²

Az Adyval való baráti, fegyvertársi viszony ettől kezdve megszakítatlan Ady haláláig. Az azonos politikai meggyőződés köti őket össze minden emberi gyöngye fölött, s Ady politikai zsenije ragadja magával a kevésbé tiszta látású, a múlt még nagyonis ható erőihez erősebben kötött Móríc Zsigmondot. Ő maga így vall erről:

⁹ Móríc Zs.: *Ospáth Ernő*, Nyugat 1923, I. 722. l.

¹⁰ Móríc Zs.: *Adyról*, Nyugat 1923, II. 538. l.

¹¹ Móríc Zs.: *Jókai*, Nyugat 1922, II. 1434. l.

¹² Ady E.: *Móríc Zsigmond és egy kötet elbeszélés*, Nyugat, 1909. II. 170. l.

„Ettünk együtt és ittunk együtt és írtunk együtt. Marakodtunk is, veszekedtünk is: elveken soha, eszméken soha: oh, hogy ragadt, mily ellenállhatatlanul magával, mint az örvény, s én hogy úsztam boldog sodrában...”¹³ Ugyanezt fejezi ki Ady is, a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* című versében: „De ott leszek mégis, míg élek mellette, — Készül, mert készítik az én szemfedelem, — De Móricz Zsigmond is megmarad énvelem.” A közös cél kovácsolta őket egységbe, s ehhez a szövetséghez, ehhez a célhoz, mindketten hűek maradtak halálig.

Kettejük szövetségében — ezt Móricz is mindig elismerte — Ady volt a vezető: annyiival multa felül a nem kevésbé zseniális Móriczot, amennyivel nagyobb volt a politikai tudatossága, tájékozottsága, műveltsége. Ady szenvedélyesen törekedett a politikai események megértésére, és művészetével befolyásolni kívánta a politikai eseményeket, — Móricztól ez a törekvés, különösen pályája kezdetén távol állott, írói ösztönére bízta magát, s jobbra csak úszott az események és eszmék sodrában, mintsem igyekezett volna azok élére lendülni, az általa is helyesnek látott és elfogadott elvek megvalósításának élenjáró harcosává, vezetőjévé válni.

Politikai fejlődéséhez, öntudatra ébredéséhez és harcos magatartásának kialakulásához nagy mértékben járultak hozzá mindazok az élmények, amelyeknek az addig legnagyobb imperialista rablőháború, az első világháború során tanúja volt.

A kapitalista világ embertelensége, gyilkos kegyetlensége az imperialista háborúban csúcsosodik ki: Móricz ezt meglátta az első világháborúban. Mindjárt a harcok kezdetén a katonák közé igyekezett, hogy nyomon kövesse a háború által a lelkekben okozott változásokat s ezekről gondosan beszámolt. Háborús írásaiban nem egyszer hagyta magát félrevezettetni a külszíntől, az első pillantásra feltűnő látszatoktól, s így többször hangot adott maga is az akkor mindenütt harsogó sovinizmusnak, tetszelgett nem egyszer a gyilkos pusztítások leírásaiban: de legjobb, legérettebb írásai ezidőben is a dolgozó nép képviselőiben testet öltő értékek melletti kiállás, valamint a „tiszturak” butaságának és aljas kegyetlenségének dokumentumai lettek. Világosan látja azt, hogy a nincstelen zsellérembernek nincs nyerni, csak veszteni valója az imperialista háborúban, bárhogy forduljon is az, s a harc az urak érdekében folyik: „Elnézte a suta szőkebajszú embert. Az arca piros volt, a szeme kék. Napszámos ember. S hogy áll itt a haza határán, hogy áll itt a nagy bércék alatt!... S ugyan mit nyerhet, ha a csaták győzelmesen fordulnak?... Azt, hogy hazamehet tovább kapálni a földet... s tovább éldegélni a sovány kenyéren, amelyhez csak azért ragaszkodik, mert gyermekkorától úgy szokta...” (*A kárpáti vihar.*) De megérti azt is, hogy a parasztság a háború végétől jogkiterjesztést követel, hogy mindannyiukban egy érzés dolgozik: „A szegény ember gyereke éppen olyan jó most az ország sok ellenségét pusztítani, mint akár a grófok, meg az ügyvéd urak! Nohát, akkor arra is csak olyan jó lesz a szavazatja, hogy a maga szájaíze szerint intézze az ország dógát.” (*Levél.*)

¹³ Móricz Zs.: *Adyról*. Nyugat 1923. II. 538. l.

A polgári demokrácia követelése magában hordozta a nemzeti függetlenség, az Ausztriától való elszakadás, az ország félgyarmati helyzetéből való kiszabadításának követelését is. Móricz ezt a követelést is teljesen magáévá tette. A királyi uralom hitványságát, kártekonyságát teljes világossággal a háború alatt értette meg (*Kaszások a fák alatt*), bár már előbb is nagy erővel ábrázolta (*Mese a zöld fűvön*).

A nemzeti függetlenség gondolatáért később sem szűnt meg harcolni, s amikor a fasiszmus idején Németország egyre leplezetlenebbül törekedett arra, hogy Magyarországgal szemben Ausztria régi szerepét játssza — Móricz az *Életem regényé*-ben (1938) emelte fel intő szavát, széles és mozgalmas képen mutatva meg a nyolevanas évek ábrázolása közben azt a gazdasági és társadalmi zűllést, amelyet az osztrák és magyar uralkodó osztályok szövetsége az ország életében jelentett.

Éppen a háború alatti írásai mutatják meg legjobban osztálykorlátait: Móricz sokszor és nagy messzívőző erővel adott hangot a magyar parasztság, — s különösen élete utolsó periódusában a szegény-parasztság — vágyainak és törekvéseinek. Azonban politikai álláspontjának tisztázatlansága, általában bizonyos közömbössége a politika elvi kérdései iránt megakadályozták abban, hogy valóban az elnyomott osztályok érdekeinek következetes és tántoríthatatlan harcosa legyen: a háború első periódusában is az uralkodó osztályok szovinizmusának uszályába került, s csak a háború elhúzódása, szörnyűségeinek egyre szembeszökőbb megnyilatkozásai, saját harcéri élményei vezették ismét a helyes útra, arra, hogy a dolgozó tömegek érdekeinek következetes irodalmi képviselője legyen. Ekkor előbb a háború, majd kifejezetten a gyilkos imperialista háborút a népre kényszerítő uralkodó osztályok ellen fordul.

Ekkor jut el Móricz az osztályharc szükségességének leplezetlen kimondásáig a *Szegény emberek*-ben. Elmaradott, tudatlan, elbutított s a háború borzalmait által eltorzított lelkű zsellér-hőse szörnyű és értelmetlen gyilkosságot követ el, majd rádöbben arra, hogy rossz helyen harcol, nem az urak háborúja, hanem az osztályharc az, amelyet a szegénységnek meg kell vívnia: „Pedig, hallod — mondta eltűnődve —, én azt mondom neked: nem a muszka van a másik parton... hanem a másik parton vannak a gazdagok... mink vagyunk itt, tudod, ezen az ódalon, a szegény emberek...” S levonja belőle a következtetést is: „Hallod!... milyen ez a világ... Úgy van közöttünk a víz, mint itt... De akik ezen a partján vannak, azok mind egy testvérek, egymást segítik, kedvelik, egykézre kell dőgozzanak... aki a másik parton van: az mind le kell lünni...” S nem véletlen, hogy éppen ebben az elbeszélésben jut el írói művészetének egyik csúcsára: a dolgozó tömegek nyomorának és kizsákmányoltságának ábrázolása mellett itt mutat rá legvilágosabban a dolgozók, az elnyomottak forradalom után kiáltó elkeseredésére is, s a széles néprétegek követelésének művészi kifejezése adja azt a magával sodró erőt az elbeszélésnek, amely Móricz minden jó írásának sajátja, de amely éppen ebben az elbeszélésben többi írásait is felülmulva jelenik meg.

„Nem a muszka van a másik parton...” Ettől már csak egy lépés addig, hogy a magyar katona s a muszka katona ugyanazon az oldalon van. Móricz ezt a lépést is megteszi *Kis Samu Jóská*-ban, amelyben az éhes magyar baka nem öli meg az alvó orosz katonát, mert észreveszi, hogy az is éppolyan „az élet harcában megörlődött család-apa”, mint ő és társai, s egy megindító, szívvel, szeretettel ábrázolt kis történetben mondja a háborúra úszító uralkodó osztály szemébe azt a tényt, hogy a magyar s az orosz nép sohasem volt ellensége egymásnak, s világítja meg a frontok közötti barátkozás kezdetét, amelynek azután olyan jelentősége volt az imperialista háború elleni harcban és a forradalmi gondolat elterjedésében.

A dolgozó tömegek forradalmasodásával állandóan lépést tart, vele együtt fejlődik. A Károlyi-kormány alatt az Alföldön jár s „falut kutat”: kikérdezi az emberek véleményét a politikai helyzetről, a földreformról, s azzal jön vissza, hogy a parasztság feltétlenül ragaszkodik a földosztáshoz, politikailag pedig csak a tanácsrendszerű közigazgatást ismeri el magáénak. A közigazgatást, a törvényhozást a parasztok nem tudják másként elfogadni, sőt „elviselni, csak úgy, hogy ők maguk legyenek jelen a törvényhozásnál. Minden község megválasztja a maga képviselőjét. Maga közül, a faluból, akit ismernek, akit számon tudnak tartani, akit felelősségre tudnak vonni és azt is úgy, hogy ha nem felel meg a kötelességének, akkor mondjon le s másikat a helyébe.”¹⁴ A magyar parasztságnak, a magyar dolgozó népnek ezt a követelését a Magyar Tanácsköztársaság valósította meg. Móricz Zsigmond szívvel-lélekkel híve lett a dicső proletárhatalomnak, amely oly nehéz viszonyok között s oly rövid idő alatt virágha borította az „egy parton lévő” szolidaritását, összedolgozását, s amely a magyar történelem során először harcolt elszántan a „másik parton lévő” ellen. Móricz lépést tartva az agrárproletáriátussal, lelkesen lép szövetségre az ipari munkássággal és legalább időlegesen elfogadja annak vezetését. Erről tanúskodnak cikkei, amelyeket a Tanácsköztársaság megalakulása után, a „bolsevizmus nagyszerű lendületétől elragadtatva”, a somogyi termelőszövetkezetekről írt. Azonnal átlátja a termelőszövetkezetekben rejlő óriási lehetőségeket, azt, hogy a zsellérség a nagybirtokon életképes szövetkezeteket tud teremteni. „A kisgazdák maguk fogják kérni, hogy a birtokukkal bocsátkozhassanak a szövetkezetbe. Majd látni fogják, hogy a szövetkezeti tagok, akik nekik mindig koldusok voltak, jobban élnek, mint ők, szebb és egészségesebb lesz a lakásuk, lesz fürdőszobájuk és villanyvilágításuk, lesz ruhájuk, ellátásuk, kaszinójuk, újságjuk, könyvük, iskolájuk...” Egyszóval, előre látja azt az utat, amely a parasztság előtt 1919-ben felderengett, de csak a felszabadulással nyílt meg véglegesen, s amelyen az egyre biztosabb és hátrabb léptekkel halad. Látja, hogy ez az élet „mennyivel szebb, boldogabb és nyugodtabb lesz a réginél”, hogy „a kommunizmus... meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát”, hogy „Magyarországon... most kezdődik az igazi boldog és emberi élet”.¹⁵

¹⁴ Móricz Zs.: *Népszavazás a földreformról*, Pallas, 1919. 33. l.

¹⁵ Móricz Zs.: *Magyarországon nem hal éhen senki. A Magyar Tanácsköztársaság* 1919. Szikra 1950. 210—12. l.

A Tanácsköztársaság négy és félhónapos uralma alatt Móricz nagyobb alkotásba nem fogott, de ez az időszak győzte meg őt arról, hogy a nép forradalom útján képes lerázni a történelmileg halálra ítélt uralkodó osztályok béklyóját, hogy a dolgozók alkalmasak és képesek arra, hogy saját sorsuk intézését a kezükbe ragadják.

Az első magyar proletárdiktatúra bukása, a dolgozó nép reményteli küzdelmeinek kudarca mélyen megsebezte Móriczt. A parasztság és értelmiség jelentős részével együtt ő is úgy látja, hogy a munkásosztály elvesztette a lehetőségét annak, hogy a társadalom egészének vezetőereje legyen. Az ellenforradalom a proletárdiktatúra alatti magatartásáért, radikális nézeteiért, a dolgozó nép melletti becsületes kiállásáért többször és súlyosan meghurcolta. Ennek súlyával a lelkén, mintegy belső emigrációba kényszerül, a történelem felé fordul, a multban próbál feleletet találni a magyar társadalmi fejlődés megrekedésére. (*Erdély*, 1921—33, és történelmi novellái.)

Figyelme a birtokos úri osztály, a dzsentri felé fordul, sorsának, mult és jelen életének tanulmányozásába mélyed, hogy a magyar társadalmi fejlődés tévútra siklását éles fénnnyel világíthassa meg. Meglátja és zseniálisan ábrázolja a dzsentri belső rothadtságát, halálra ítélt voltát: megjeleníti azt a történelmi tényt, hogy ennek az osztálynak már nincs módja és lehetősége arra, hogy visszaforgassa az idő kerekét (*Kivilágos kivríradtig*, 1924), másra pedig nem képes, mert a monopolkapitalizmussal nem veheti fel a versenyt, az menthetetlenül eltíporja (*Úri muri*, 1927), vagy szövetségébe kényszeríti (*Rokonok*, 1930). Ez a szövetség pedig a dolgozó nép s ezen belül a parasztság számára egyre fokozódó nyomort, egyre embertelenebb kizsákmányolást, egyre szörnyűbb és kegyetlenebb életet jelent: városban az állatlanság állandóan fenyegető rémét (*Az a félelmes harmadik*), falun pedig a középkori állapotok állandósulását. Az „urak“ számára ez a nyomor adja a lakomák bőségesen folyó zsírját, ez teszi lehetővé kártekonny, here életüket (*Ebéd*).

Valami azonban hiányzik ezekből az írásokból és valamivel több van bennük, mint amit kapni szeretnénk tőlük: ugyanakkor, amikor felrázzák, felizgatják az olvasót, kielégítetlenül is hagyják. Valahogy feldúlt lélekkel, de elégedetlenül tesszük le ezeket a köteteket. Ennek az oka Móricz világszemléletében rejlik: ugyanakkor, amikor a birtokos osztály felé fordul, s meglátja annak bűnös népellenességét, nem csap át az osztály gyűlöletébe, írása nem lázít, nem forradalmasít közvetlenül. Épp ellenkezőleg: a feudális dzsentri-világ széthullását, elmúlását bizonyos fájdalommal, nosztalgiával szemléli: ugyanakkor, amikor megvetéssel leplezi le ennek az osztálynak semmittevő, here életét, sajnálja is őket, fájjalja elmúlásukat. (*Esőleső társaság*). Ennek eredetét még gyermekségében, papleány-paraszt-asszony édesanyja szemléletében kereshetjük; ideológiai alapja pedig a romantikus magyarság-tudat egy fajtája, mely „faji alapon“ próbált érdekközösséget teremteni elnyomott és elnyomó között, s amelyet a fasiszták oly bőségesen kihasználtak. „Faji öntudata“ volt Ady Endrének is, nála azonban ez sohasem került ellentétbe a plebejus öntudattal, amint erre Révai József rámutatott, hanem csak differenciálta, színezte azt. Móricznál a „faji öntudat“ természetesen sohasem sülyedt a hitleri barbarizmus elfogadásának még a közelébe sem.

Azonban az „osztályfölötti“, „faji“ közösség hamis ideológiájának a befolyása nemcsak újságírói működésében mutatkozott meg, amelynek során többször képviselte az egészségtelen kompromisszum, az ellenforradalommal való kiegyezés álláspontját, de művei kicsengésében, az önmagukat túlélt uralkodó osztályok hanyatlásának sajnálatában is gyakran előbukkan, s tompítja hatásukat, zavarja, nyugtalanítja az olvasót, mert nem képes feloldani a reális tények és a hamis ideológia közötti kibékíthetetlen ellentmondást.

Ennek az ellentmondásnak a feloldásához végül is a tények maguk vezették el Móriczot. Az 1929-ben kezdődő gazdasági válság, mely mélyen megrázkódtatta a világ minden tőkés államát, Magyarország gazdasági és politikai helyzetét is megingatta. A Bethlen-kormány bűnös politikája következtében a nemzetközi finánctóke saroglyájához kötött ország a krízis minden csapását fokozottan érezte meg: az ipari termelés, a nemzeti jövedelem több mint harmadával csökkent, az agráröllő katasztrófálisan szélesre nyílt, a munkanélküliség egyre nagyobb méreteket öltött, s az agrárproletariátus helyzete még soha nem látott mélységbe zuhant. Milliók voltak munka nélkül, s akik dolgoztak, azoknak a bére sem érte el a felét az egy-két év előttinek.

A már állandósuló nemzeti nyomor, melynek tetején a fasizmus egyre orcátlanabban kezdte táncát járni Gömbös uralomrajutásával, s a dolgozó tömegeknek felélenkülő és egyre nagyobb méreteket öltő, egyre forradalmibb politikai és bérharcai ébresztették rá Móriczot arra, hogy a választás egyértelmű: a néppel az urak ellen, vagy a nép ellen az urakkal. Természetesen egy percig sem habozott. Állásfoglalása a fasizmus fokozódó térhódítása ellen világos volt: útja a *Boldog ember-től* (1932), a *Betyár-on* (1937) át a *Rózsa Sándor-ig* (1941) világos és tiszta, s újságbeli és szerkesztői harcai a fasizmus kísértéseivel szemben, a Márciusi Front oldalán nem kevésbé tiszteltre méltóak.

A többi népies íróval együtt még nem találja meg a proletariátus szövetségéhez vezető utat — erre az útra haláláig sem talált rá többé —, de nem is fordul ellene soha, minden úszítás ellenére sem lesz munkás-ellenessé. Kiábrándult a kapitalizmusból, de nem tud bízni a munkásosztály vezető szerepében és történelmi hivatásában sem; Móricz ekkor a kibontakozást a „lent világában“, a legszegényebb zsellérség körében keresi. Úgy látja, hogy a zsellérek, pásztorok, szegény-parasztnok világa külön, zárt univerzum, amelynek nyelvét, gondolkodását és érzésvilágát nem érthetik meg az „urak“, mert mélyen ellenséges a helyzetük, minden esetleges egyéni jóindulat ellenére is (*Barbárok, Tiszazugi méregkeverők*). A kibontakozást innen reméli s a magyar társadalom problémáinak megoldását a szegényparaszti réteg forradalmi megmozdulásától várja, amint ezt a Rózsa Sándor-regények világosan bizonyítják. Ugyanakkor pályafutása során először próbál közeledni a proletárokhoz Csibén, egy kis, a bizalmába férkőző lumpenproletár-lányon keresztül. Az osztálytudatos munkásságig nem jut el, csak a budai külváros zagyva elemeinek karcolatszerű ábrázolását oldja meg: innen ezeknek az írásoknak kiegyensúlyozatlan bizonytalansága, bár legjobb darabjában (*Hurcolkodás*) már a proletárszolidaritás távoli visszfénye tükröződik.

Ez a reménység, a szegényparaszti forradalom felé forduló várakozás természetesen illúzió volt. De előremutató illúzió: a szegényparaszti forradalom reménye alkalmas lett volna arra, hogy előkészítse Móriczot a felszabadulás utáni politikai fejlődés befogadására.

Ezt már nem érte meg, meghalt 1942 őszén, miután élete utolsó éveiben „lázasan tevékenykedve fordít hátat a világnak“,¹⁶ a *Kelet Népe* körül próbálva összekovácsolni a népiesek egyre inkább széthulló frontját. Bármily tiszteletreméltó volt is e tevékenység — hiszen a segíteni akaró jószándék, a tetterre kész, egységes csapat igénye működött benne, — a népies mozgalomnak s a magyar demokratikus tábornak nem sokat használt: a személyi kapcsolatok és kölcsönös jószándék feltételezésén alapuló beteg kompromisszum politikai tudatosságának és képzettségének hiányaiból eredt, s nem egyéni sajátja volt, hanem a népies tábor számos jóhiszemű tagjával osztozott benne.

Végigpillantva Móricz Zsigmond útját, s a politikai csalódások, sikertelenségek sorozatát, melyben élete során része volt, azt kell-e mondanunk, hogy működése, bár irodalmunkat remekművekkel gazdagította, politikailag eredménytelen, sikertelen volt? Nem, ezt nem mondhatjuk. Regényei és elbeszélései nem lennének remekművek, nem jelentenék a magyar kritikai realista irodalom csúcsát, ha — hiányságai, ellentmondásai ellenére is — nem lennének telítve előremutató, progresszív vonásokkal, ha az irodalom frontján nem a demokratikus tábor akkori és mai harcát erősítenék. Minden műve valóban hozzájárult ennek a harcnak a továbbviteléhez, kifejtéséhez — az úri világ leleplezésével, a parasztságban rejlő értékek felmutatásával a maga idején hozzájárult az értelmiség, sőt a parasztság bizonyos rétegeinek az öntudatosításához, ma pedig hozzásegít mindnyájunkat ahhoz, hogy népünk multbeli életét jobban, alaposabban megismerhessük, történelmi fejlődését világosabban megérthessük. Ezért tartozik legnagyobb haladó íróink közé, s ezért érdemes arra, hogy műveit a szocializmus felé fejlődő dolgozó népünk szeresse és olvassa.

* * *

Móricz Zsigmond életműve a magyar társadalomnak eddig irodalmunkban nem ismert gazdagságú képét adja. Saját kora szerette őt a paraszti élet írójává szűkíteni. Kétségtelen, hogy életműve legjobban sikerült, legidőtállóbb része a vidéki, sőt a paraszti élet ábrázolása. Gyermekkorának és ifjúságának élményanyaga, mely szinte minden művében nyomon követhető, a Tiszahát falvaihoz s az Alföld kisvárosaihoz kötötte. Azonban művei sohasem válnak néprajzi múzeumná, sohasem a folklorisztikus különlegességeket keresi, hanem mindig a tipikus egyént, akit tipikus helyzetekben általános jelentőségűvé növel. Ő maga e leszűkítés ellen mindig műveivel harcolt — és sikerrel: akár az első világháború előtti kisvárosi intelligencia kéne gondolkodunk (*Isten háta mögött*), vagy a millenium úri osztályának felejthetetlen ábrázolására (*Úri muri*, *Betyár*), akár a két világháború közötti krízisévek közhivatalnokainak korrupciójára (*Rokonok*), vagy az akkori budapesti középosztály vergődésére (*Az asszony beleszól*),

¹⁶ Révai J.: A „népiesek“ széthullása. *Marxizmus és magyarság*. Szikra 1946. 137. l.

világos lehet előttünk, hogy Móricz magát mindig az egész magyar élet ábrázolójának tudta és akarta. S ezt novellái is világosan bizonyítják: elég az *Esőleső társaság* vagy az *Ebéd* mellett csak a *Reggeli kaszinó-zásra*, a *Gyermektelenekre* és a Csibe-novellákra utalnunk. Nemesak a paraszti élet írója volt, de paraszt-író a szó legjobb értelmében: az egész magyar társadalmat a parasztság — s írásai jelentős részében a szegényparasztság — szemszögéből látta és örökítette meg.

Föllépése idején éppen ez a paraszti szemlélet, a paraszti világ addig nem ismert bensőségű és hitelű feltárása jelentette a legnagyobb újságot. A századfordulónak, s a XX. század első éveinek polgári és dzsentri társadalma teljesen hamis fényben kívánta látni a paraszti életet. Problémátlan idilli világot láttak, a népszínművek világát, ahol vígan dalolja a műdalokat a zsellér csakúgy, mint a basaparaszt, s mindenki jó egyetértésben dolgozik látástól vakulásig, hogy lehetővé tegye a nagybirtokosok here, fényűző életét. Jókai és Gárdonyi nemesebb eszközökkel, a szegénység iránti több együttérzéssel ábrázolta a parasztságot, mint az akkori irodalom közlegényei, de meg sem közelítették az azt feszítő társadalmi erők rajzát. Ez a szemlélet még Mikszáth paraszti írásain is uralkodik, bár a valóságos problémák már át-átködlének sorain. Móricz azonban a falu legmélyéről jött, az alvégről, ahol hét krajcárt napok hosszát nem lát együtt az asszony, gyomrában az éhezések emléke, orrában az egész télen beszögelt ablakú házak hideg bűze, s hivatásának érzi, hogy ezt az olvasó világ szemébe kiáltsa olyan erővel, hogy meg nem hallottá senki sem teheti. Irodalmunkban elsőként tárja fel a falu társadalmát széthasogató osztályellentéteket, azt a tényt, hogy zsellért és kulákot mélyebb szakadék választ el, mint a zsíros parasztot és a grófot: elsőként mutat rá, hogy a falu legjobb erői fulladnak meg a magyar feudálkapitalizmus gyilkos szorításában, teljes kiúttalanságában.

Paraszti, vidéki írásainak központi problémája mindig a magyarországi polgári-demokratikus forradalom egyik főkérdése, a földkérdés. A feudális földbirtokviszonyok robbantják ki a *Sárarany* tragédiáját csak úgy, mint az *Uri muri*-ét vagy a *Rózsa Sándor*-regényekét, — mégis a földbirtokosság és a parasztság közvetlen szembenállásával elbeszéléseiben ritkán találkozunk. Még ott is, ahol a cselédasszonyt közvetlenül állítja szembe a földbirtokos feleségével, nem a minden mögött meghúzódó földkérdésen csattantja össze szenvedélyeiket, hanem egy látszólag semleges, sőt a földbirtokosnének előnyös területen, a néphigiéne, a babonák elleni harc mezején (*A kondás leg-szennyesebb inge*). A logika szerint, tudásunk szerint a „nagyságos asszonynak“ van igaza a gyermekkezelés terén s nem a cselédasszonynak, de mi is olyan gyűlölettel kísérjük a novella végén a földbirtokosné lépteit, mint az anya, aki azt hiszi, hogy ő verte meg szemmel a magzatát. Miért? Mert ugyanakkor, amikor a kis parasztgyermeket beássák a földbe, hisz nincs kire bízni míg szülei dolgoznak, a birtokos-csemetét a rózsalugashól az első szélfúvásra szobájába küldik, saját gramofonján játszani; mert míg a disznóknak modern beton-medencét építenek, a cselédség ágvaiban csak rongyok vannak ágynemű helyett. Mert az ujjongó, boldog, virításra készülő tavaszi természet művészi leírása sokszorosára fokozza az ártatlan kisgyermek halálának kegyetlen igazságtalanságát; mert az elbeszélés minden

sorából sugárzik, hogy a kisbaba haláláért csak úgy, mint minden halálért, nyomorúságért ebben az országban, ők, a higiénikus, a gyermekeikre vigyázó, de mindenkit könyörtelenül elnyomó és kiszipolyozó birtokosok a felelősek. S nem lesz dunyha az ágyon, nem lesz tudás a fejekben, míg hárommillió koldús koldús marad, s verejtékük árán a felső párezer duskál.

A paraszti tárgyú elbeszélések egyik alaptémája a kizsákmányolás. Már látja, hogy az ország, ha torzan, ha felemásan is, de rátért a kapitalizmus útjára, s ezen az úton a szegényparasztság egyre inkább a kulákok minden előzőnél embertelenebb, kegyetlenebb kizsákmányolásába kerül. Azonban Móricz ezt is legtöbbször emberi érzelmek és indulatok áttételein keresztül ábrázolja. A *Csatában* például világos, hogy nem két ember, de két osztály tűz össze Erzsí és Klári között, s ezt az író gondosan aláhúzza a munkafolyamat leírásával, sőt a táj — a saláta-tábla — ábrázolásával is. „Kényes a káposzta, mint a kisasszonyok!” — mondja Erzsí s szimbólummá nő a káposzta, amelyet elfojtana a dudva, ha a zsellérlány munkája nem adná meg számára a lehetőséget az élethez. Ez a rendkívül reális, tárgyi szimbólum végighúzódik az egész íráson. Erzsí vétő kapája akkor borítja ki az első kényes palántát, amikor Klári születő szerelmét ügyes szavaival szerencsésen kivégezte; mert bár már belenyugodott — hiszen bele-született, sose látott vagy hallott mást, — hogy az ő munkája eredménye a nagygazdalanýé legyen, de sokszorozott erővel támad fel ellene, mikor az „fajtájabeli”, egy dolgozó kisparaszt legény után nyújtja ki a kezét. S az író ugyan a saláta-dudva szimbólum-pár erőltetésével egy pillantra megzavar s nem látjuk tisztán, ki mellett foglal állást, de az egész novella menetével és kifejlesztésével világossá teszi, hogy a szegényparasztok mellett áll, mert az igazi emberi értékeket — munkabírást, értelmet, humort — képviselő zsellérlánynak, Erzsínek juttatja a legényt.

Ha a dzscentri iránt egy ideig táplált is bizonyos hamis nosztalgiát, a kulákság megítélésében különösen a háború után teljesen egyértelmű. Látja és ábrázolja mindazt a nyomort és megalázást, amit a zsíros-parasztok kegyetlen kizsákmányolása jelent a zsellérek számára; látja és ábrázolja azt, hogy az erkölcsi értékek hordozói a szegényparasztok a kulákok erkölcstelenségével, züllöttségével, alattomos gyávaságával szemben. Lehet-e jobban jellemezni a kulákokat, mint azzal a pár szóval, amit az *Égi madár* elején ad a férj szájába Móricz: „— No elég mán arra a szekérre; a lúnak is élni kell. Nem ember az, hogy el lehessen nyúzni.” Nem világítja-e meg ez az egy nyilatkozat az egész jellemet, s nem vet-e éles fényt összes viszonyulásaira? Ez magyarázza házas-ságát is: a szép zsellérlányt ágy és asztal körüli olesó és takarékos eselédnek hozta, akit — ha nem is annyira, mint a lovat — szintén kímélni kell, jobban mint a bérest, hisz az övé; s végül e mondat durva kegyetlenségében nincs-e benne már eleve az a hideg gyávaság, amely-lyel Mihály vesztére tör, amint terhére van?

Vagy gondoljunk a *Disznótör* izgalmas jelenetére, ahol az apja iránti szeretet tüze fokozza az írónak a dolgozó iparos-ember mellé állását, szemben a szavát többszörösen megszegő, mégis gőgös, rátarti kulákkal, aki még a fogadásban is igyekszik megrövidíteni a szegé-nyebbet.

Ez az acsargás, ez az embernek ember ellen való áskálódása, vicsorgó kenyéririgysége az, ami a legjellemzőbb következménye a kapitalista kizsákmányolásnak, s amely Móricz minden írásában megjelenik. Különös erővel és szenvedéllyel ábrázolja a kapitalista társadalom eltorzult arcát, mert a kizsákmányolásnak egyik legbrutálisabb, legszemérmetlenebb s legelterjedtebb formáját látja és írja meg: a kulák-kizsákmányolást, mely a szerzésért, a haszonért, a többi fölébe kerekedésért mindenki, akár saját gyermeke életén, boldogságán is hajlandó keresztülgázolni. Ez teszi az apát saját lánya ellenségévé (*Sustorgós, ropogós tafotába*), s képessé arra, hogy annak kevés jövedelméből magának részt követeljen; ez viszi rá a kevély kulák-asszonyokat, hogy a zsellérnek pénzért se adjanak tejet, amikor talán egy gyerek élete, egészsége forog kockán (*Judith és Eszter*); s ez rontotta meg a zsellérgyerekek ösztönét is annyira, hogy inkább hosszában fűrészeljék el a vályút, csak a másik se használhassa azt (*Birkaitató válu*). Ez, a kereset, a nyereség utáni loholás teszi érzéketlenné, durvakká az embereket, képtelenné arra, hogy a kultúra értékeivel törődjenek (*Ki a tanyára*) s ez annyira eltorzítja a szegényember lelkét is, hogy akár saját halála árán, de megpróbálja „kienni” a kulákat a vagyonából (*Tragédia*).

A kizsákmányolás következtében egyre fokozódó embertelenség eluralkodásának motívuma mellett van még egy téma, mely végigfut Móricz életművén, hol az első vonalba törve, hol csak a háttérben színezve, mélyítve el a rivaldák előtt lejátszódó eseményeket. Ez pedig a nők helyzete a társadalomban. Móricz maga is látta ezt, s *Életem regényében* holmi pszichoanalitikus magyarázatokkal próbálta önmaga és olvasói előtt megvilágítani regényei női világának eredetét. Ez természetesen nem sikerülhetett. De kétségtelen az a tény, hogy Móricz műveiben a nőknek sajátos hely jut: néha harcostársai, legtöbbször ellenfelei a férfinak, legyen az férj, szerető vagy vőlegény, akivel megvívják a maguk harcát s kiküzdik az igazukat. Móricz irodalmi fegyvertársai, a Nyugat köre nem tudott és nem akart más témát elfogadni, mint a magánviszonyulások taglalását. A szerelem kalandjai önmagában elegendő, sőt kizárólagos téma voltak számukra, s Móriczot is ebbe az irányba igyekeztek befolyásolni. Móricz Zsigmondnak sok és nagyon új mondanivalója volt erről a témáról; de a legnagyobb újsága éppen nőalakjainak megformálásában rejlett. Ezen a téren túlment Adyn is, aki még úgy érezte: a nőt harcos élet-tartalom híján kitölti a szerelem, míg a férfi ezzel nem elégedhet meg. Móricznál a nőknek már saját munkájuk, életük, életharcuk van: a magyar földművesasszonyok életén nevelkedett szemmel nem is tudja elképzelni, hogy a nőnek ne lenne meg a saját, — sokszor a férfiénál is fárasztóbb, — munkaköre. De az ő női nemcsak dolgozók, akik a házban és a földeken megállják a helyüket; már valamennyien egy kis magán-forradalmat vívnak, mert megelégtették a kettős elnyomást, mert már küzdenek a saját társadalmi helyükért, — ha ez a küzdelem érthető módon csak a család keretén belül folyik is le, s a küzdelem súlypontja sokszor, különösen regényeiben eltolódik is a „nemek harca”, a férfi és nő „örök” ellentéte reakciós elméletének illusztrálása felé.

A *Kézfogó* lesz Rozija, a *Ki szép, ki jó* Julesája vagy a klagenfurti Zsuzsánna teljes emberek, akik méltán mérhetők össze a férfiakkal s akik össze is mérik az erejüket. Mindegyik elbeszélésben az a döntő kérdés, hogy elnyomott, kiszolgáltatott pária lesz-e az asszony a házasságban, vagy ember, akinek magának is szava van a házban? Ebben a harcban maradt valamikor alul a *Ki a tanyára* asszonykája, pedig az íróval együtt tudjuk, hogy több és értékeesebb ember, mint a pénz után futó brutális, szinte elállatiasodott ura.

Mindezeket a jellemeket, történeteket, eseményeket hatalmas erővel és elevenséggel állítja elénk. Művészetének egyik legnagyobb erőssége emberábrázoló készsége: egy pár vonással, de különösen alakjainak beszéltetésével, egy-egy egész embert, egy-egy életsorsot, egy egész kort tud megeleveníteni. Teljes mértékben áll rá az, amit ő írt Tömörkényről: „Élőszóval volt neki tele az egész természet, élőszót csapott a fülébe minden szellő, megírni való drága magyar szót: így nem szeretete soha senki a szegény magyar élőszavát, mint ez a szelídnézésű, rádermedő gondolkodó pillantású ember, aki minden élőszóra rezonált és mind meg akarta és mind meg tudta írni.”¹⁷ Hogy az élőszó megelevenítésének ez a sajátos móríci technikája milyen tökéletes eredményekre vezet, arra elég, ha a *Mari néni* vagy a *Debreceni embert* idézzük emlékezetbe. Tudjuk, hogy Mórícz fiatal-ságától haláláig állandóan járta az országot, s fáradhatatlanul jegyzett a piacokon, a földeken, a kunyhókban s a palotákban; egy fiatal író, Böződi György meg is írta egyszer, hogyan kerekedett elbeszéléssé egy, a jelenlétében lefolytatott párbeszéd, anélkül, hogy Mórícz érethetően hozzátett volna valamit, pusztán azzal, hogy a beszélgetésből kiemelte, felmutatta a lényegest.

Írásainak különös hitelt és mélységet adott az ország és a nép elmélyült ismerete, amelyet fáradhatatlan és szakadatlan országjárása közben szerzett: ennek során gyűjtötte össze azt a határtalanul gazdag élményanyagot, amelyre támaszkodva bizton alkothatott: minden leírt esemény, megszólaltatott alak mögött a nem azonos, de hasonló élmények, tapasztalatok, megfigyelések tömege sorakozik, amelyek mélységben gazdagítják, színezik a papírra vetett történetet. S Mórícz nem állt meg a jelenkor, a környező élet tanulmányozásánál: belemerült a múlt, a történelem s a nemzeti irodalom tanulmányozásába is, mert tudta, hogy csak ezen keresztül értheti meg a jelen mozgalmait, eseményeit. A közel- és a távoli múlt egyaránt foglalkoztatta: ennek az érdeklődésének köszönhetjük nagyszerű regényeit a XVII. századi magyar világról (*Erdély*) csakúgy, mint történelmi elbeszéléseit (*Mese a zöld fűvön*), vagy a magyar kapitalizmus kifejlődésének (*Életem regénye*), a millenium világának hű és hiteles rajzát (*Uri muri, Betyár.*)

Ha írásait stiláris szempontból próbálnók csoportosítani, közöttük igen jelentős helyet foglalnának el az „ellessett párbeszédek”, amelyek egy-egy utcasarkon vagy a földeken, moziban vagy a piacon csapódtak az író fülébe, s teremtmő művészi sorsokat, életkeket tudott belőlük alakítani. Különösen írói pályájának kezdetén szinte élesen válnak ketté elbeszélései, egyfelől az „ellessett párbeszédekre”, másfelől viszont a kikerekített, sőt kicirkalmazott, poénre felépített novellákra.

¹⁷ Mórícz Zs.: *Tömörkény István*. Nyugat 1917. I. 829. l.

Ezt a technikát, az anekdóta, sőt az adoma technikáját, az előttejáró nagyoktól, Jókaitól és Mikszáthtól tanulta; még Jókai édeskes elérékenyülése leng a *Hét krajcár* keserű sorai között is, s *A vizit* emberlátása, témaalakítása közeli rokona Mikszáth írói módszerének. Ugyanakkor már tudatosan törekedett arra, hogy túlnőjön ezeken a stílus- és szemlélethagyományokon; ennek a törekvésnek saját vallo-másai mellett egyik legjobb bizonyítéka a *Sustorgás, ropogós tafo-tába*. A novella indulása olyan, mint egy népszínmű színpadleírása, mint Baksay Sándor egy falusi írásának az eleje. Hófehérre meszelt, szalmafedeles házikó, rajta kelepelő gólya, tornác, leánder, köcsögök, csuprok — „itt lakik maga a boldogság.” De a második bekezdés már bevisz bennünket a házba, ahol Philemon és Baucis helyett egy önzés-től, pénzvágtyól eltorzult arcú és lelkiüetű öregembert találunk, aki saját gyermeke testén át is csak a maga hasznát keresi. S az elbeszélés utolsó képe újra kivisz bennünket, s a szatírárt végsőkig fokozva, újra bemutatja „az emberi boldogság, jóság, a mese utolsó kedves fészket.”

Ennek a tudatos stílus-törekvésnek meg is lett az eredménye. Kialakította sajátos stílusát, amely nagy lépést jelentett előre a magyar elbeszélő próza történetében, mert a kritikai realizmusnak magyar földön legmagasabb csúcsára jutott. Ezen az úton különös jelentősége volt az írói riportnak. A riport móríci válfajának jellemző példája a *Gyermektelenek*; nyugodtan idesorolhatjuk a *Tiszasági méregkeverőket* is. Természetesen az egyéni stílus kialakításának útja nem volt sem problémátlan, sem zsákutcáktól mentes: e zsákutcák legjelentősebbje számára a naturalizmus volt. Sokáig küzdött vele, és számos kisebb-nagyobb írásának horderejét, hitelét csökkentette azzal, hogy a karcolat szűken értelmezett, perspektívátlan keretei között tartotta; sokszor kísérletezett beteges különösségek, visszataszító, nem tipikus, de „érdekes” jelenségek megírásával. Művészi nagyságának bizonyítéka, hogy bár a kortárs „műértők” sokszor éppen e hibái miatt ünnepeleék, s vissza akarták szorítani a naturalista ábrázolás levegőtlen műtőjébe, Móríc ki tudta magát szakítani onnan, és megtalálta az utat a realista ábrázolás felé. A realista ábrázolás győzedelmeskedik legjobb irodalmi riportjaiban is. Az anekdótikus novella, az „ellesett párbeszéd” s az írói riport lényesőin áthaladva, mindegyik technikáját tökéletesen elsajátította s a különböző technikák kiegyensúlyozott ötvözetét hozva létre, alakította ki sajátos elbeszélőstílusát, amelynek párja nincs irodalmunkban. E stílus jellemzője az a látszólag hideg, objektív megfigyelés, a megvesztegethetetlen szem technikája, mely mögött mindig ott lappang — sokszor csak egy jelzőben, egy igelakban árulva el magát — az érző szív, a kizsákmányoltak, az elnyomottak mellett pártot fogó író.

Stílusának legnagyobb újsága rendkívül magasfeszültségű drámaisága. Elődeinek történelmi tablókát vagy meghitt otthonokat festegető, az állóképet kedvelő stílusával szemben, kortársainak a lélektani bonyodalmakban kéjjel vájkáló, de a társadalmi környezetről megfeledkező vagy azt tudatosan tagadó „analitikus” írásaival szemben Móríc minden regénye, minden elbeszélése egy-egy kis, de tökéletes dráma, melyben a társadalom egy-egy lényeges problémája izzik. Stílusának drámaisága lépten-nyomon kiütözközik: az, hogy kerüli a hosszas

leírásokat, s inkább a beszédmodor, vagy a gondolatok hű ábrázolásával festi le az egyént, a kort, a tájat, a társadalmat; az, hogy szereplőinek szavai sohasem csak szavak, de mindig cselekedetek, melyek előre-lendítik a cselekményt, — mind a drámai írásmód megnyilvánulásai, de egész írói szemlélete, műveinek kompozíciója, szerkezete is alapvetően drámai. Témáit általában közvetlenül a végkifejlet előtt, a tragikus vagy kómikus pillanatban ragadja meg, s a lehető leg-rövidebb időbe sűrítve, e sűrítésen keresztül a szenvedélyeket szinte emberfelettivé növesztve állítja elénk. Még nagylélegzetű, távolibb időközöket átfogó írásaiban is kerüli a hétköznapiak, a „közbeeső idő” leírását; azt a legszükszavúbban jelezve rohan az események egy-egy esomópontja felé, s azoknak részletes ábrázolásán keresztül tárja föl a jellemeket, a környezetet, a multat, a jövőt. Ez a nagyíramú, drámai előadás az egyedül megfelelő formája azoknak a társadalmi feszültségektől terhes regényeknek és novelláknak, amelyeket Móricznak hivatása volna kimondani.

Móricz alkotóművészetének ezek a vonásai minden írását magasan kortársai fölé emelik; ez adja meg számukra azt az életteremtő és lendítő erőt, amellyel mélyen be tudják fészkelni magukat az olvasó agyába és szívébe. Ez: a nép mellett való szenvedélyes állásfoglalásnak és a klasszikus magyar novella technikájának a drámai tárgyalásmóddal való egybeolvasztása tette számára lehetővé, hogy a magyar elbeszélőprózát addig el nem ért, sem azóta felül nem múlt magaslatokra vigye.

Emberábrázolásának legjellemzőbb sajátága az, hogy csodálatos biztonsággal teremt alakjaiban típusokat. De vajjon igaz-e ez? Tipikus-e az, hogy a koldús krajcárt ad az asszonynak, akitől kéregetni akar? hogy a nekidühödött fiak hosszában keresztülfürészelik az örökségként rájukmaradt birkaitatóvályút? hogy a legény az egyik leánynak udvarol s a másikat veszi feleségül? mindez nyilván nem gyakori, nem általános, sőt elég különös első hallásra. Azonban Móricz mindig tudta, — vagy legalábbis biztos művészi ösztönnel megvalósította — azt, hogy hősei csak akkor válnak igazán típusokká, csak akkor tudnak az elvont, sematikus ábrázolás veszélye nélkül életteli, színes és gazdag egyéniségekké formálódni, ha az általuk megjelenített tipikus tulajdonságok az egyéni sajátosságok s magatartás gazdag színeiben jelennek meg. Minden írásának hőse egy-egy társadalmi osztály vagy réteg tipikus képviselője: Mihály „úr” tipikus, parasztleányból felcseperedett vasúti alkalmazott, Kis János tipikus szegény zsellérember, azonban mindegyikhez közelebb lép az író s rámutat viselkedésének, gondolkodásának azokra az egyéni sajátosságaira, amelyek a tipikus magatartásnak egyszeri, sajátos, személyhez kötött megnyilatkozásai, s amelyek ezt az irodalmi alakot kiemelve az átlagossból, éppen alkalmassá teszik arra, hogy valóban egy típus meg-személyesítője legyen. A *Ki szép, ki jó* Mihály valóban a hajdani vasúti alkalmazott tipikus gondolkodását tükrözi, amikor nem hajlandó parasztlányt feleségül venni, s akkor is, amikor egy komája ajánlatára utána néz egy „vasúti” lánynak; még az is tipikus, hogy jobban tetszik neki a cifrázkodóbb kislány, szívesebben cicázik vele, de elvenni a másikat, a komolyat, a dolgosat veszi el; azonban az már teljesen egyéni, csak Mihályra jellemző, hogy ezt az utat egy családon

belül, úgyszólván szimultán futja be, s éppen ezzel az átlagostól eltérő pályájával válik tipikussá, mert így élesen és határozottan mutat rá egy egész réteg jellemző magatartására.

Vagy a *Tragédia* Kis Jánosa: vajjon ő az egyetlen zsellérember, akinek eszébe jutott, hogy jó lenne kienni a kulákot a vagyonából? Nyilván nem: ez is általános, szinte automatikus gondolat, melyet a kulák iránti jogos és ösztönös gyűlölet, s az örökös, generációról-generációra öröklődő éhség együttesen táplál; de ennek megvalósításával egyedül csak Kis János próbálkozik, próbálkozhatik meg, az a nagyétű, de soha ki nem elégített ember, akinek élete egyetlen nevetése s minden álma feneketlen étvágyából ered.

Móricz tipikus hősei tehát éppen azzal válnak körüljárható egyéniségekké, hogy a típus határain belül maradnak ugyan, de gondolkodásukban vagy cselekvésükben számos egyéni, személyhez kötött tulajdonságon keresztül messze túlnőnek az átlagon és a típus kiemelkedő képviselőivé válnak. Talán nem tudatos nála, de ösztönösen megvalósítja azt, amit Gorkij követelt, hogy „az igazi művészet többé-kevésbé mindig túlozza a valóságot”.¹⁸ Móricz művészi zsenialitásának egyik legszebb bizonyítéka, hogy megtalálja, ki tudja tapintani a típust az abszurdtól elválasztó határvonalat s azt sohasem lépi át; ugyanakkor olyan fokú szenvedéllyel, vággyal vagy gyűlölettel tudja megtölteni alakjait, amely hitelessé teszi cselekvéseiknek messze az átlagoson túl futó pályáját. Ezek a vonásai: tipikus és egyéni helyes, biztos érzékű vegyítése, a reális tények szükségszerű költői felnagyítása, a drámai előadásmód csakúgy, mint a tárgyilagos megfigyelés és a szenvedélyes feldolgozás — csodálatos melegségű és árnyalati gazdagságú nyelve mellett, — Móricz stílusának irodalmilag leginkább előremutató vonásai. Ezek azok a vonások, amelyek mai irodalmunkat is előrelendítetik a szocialista realizmusnak a magyar hagyományokból való szerves kifejlesztése útján. Még messze mögötte vagyunk Móricz írásművészetének éppen az átlagosnál nagyobb tipikus hős megteremtése területén. Móricz tipikus alakjai nagyon gyakran negatív előjelűek, még akkor is, ha az író együttérzése kíséri őket (mint a *Birkaitató válú*-ban vagy a *Tragédiá*-ban): de ő nem fél ennek ellenére sem negatív tulajdonságaikat emberfelettivé növesztetni, éppen azért, hogy a társadalmi viszonyok torzító, embertelenítő hatását hitelesen, reálisan ábrázolni tudja. Mai irodalmunknak még nem sikerült ugyanezt pozitív előjellel megvalósítani, nem jutottunk még el odáig, hogy irodalmunkban leküzdjük azt az elmaradást, amelyet valaha Gorkij fogalmazott meg: „A mi reális eleven hősünk, az az ember, aki a szocialista kultúrát teremti, sokkal magasabb, sokkal nagyobb elbeszéléseink és regényeink hőseinél. Az irodalomban ezt a hőst még nagyobbnak és még megkapóbbnak kell ábrázolni; ez nemcsak az élet, hanem a szocialista realizmus követelménye is...”¹⁹

Korábban említettük, hogy Móricz magát az egész magyar élet ábrázolójának tudta és akarta. Annak ellenére, hogy sok új, ismeretlen területet tárt fel a magyar irodalom számára, hogy mind technikai, mind tematikájában rengeteg újat hozott, a teljes magyar élet

¹⁸ Idézi A. I. Szoboljev: *A lenini tükröződési elmélet és a művészet*, Szikra 1949, 23. l.

¹⁹ Idézi A. I. Szoboljev: u. o.

ábrázolásáig sohasem jutott el. Móricz irodalmi működése világviszonylatban a proletárforradalmak idejére esik: föllépése az 1905-ös forradalom után történik, halála a második világháború harmadik évében éri utól. Nem kétséges, hogy a korszak magyarországi viszonyai nem kedveztek annak, hogy egy, a parasztság mélyéről felvetődő író, akit minden fiatalkori élménye a faluhoz köt, megismerkedjék a proletariátussal. Éppen ellenkezőleg: mind az irodalmi közvélemény, mind a Nyugat köre igyekezett Móriczot minden erejével eltávolítani a politikai érdeklődéstől, a magánviszonyulások őszinte és nyers, de kizárólagos ábrázolójává „növeszteni“. Ennek tudhatjuk be azt, hogy korai műveiben Móricz a proletariátusnak csak kizsákmányoltságát látja, de szervezettségében rejlő erejét nem (*Jószerencsét*), hogy az agrárszocialista mozgalmaknak is csak halk visszfénye vetődik egy-egy írására, de hogy lényegében vak volt mindkét irányban.

Jelentősége irodalmunkban így is óriási s a novellaíró Móriczé is hatalmas. Legnagyobb kritikai realistánk, aki a korabeli társadalomnak s a mult világának széles és mély tükörképét igyekezett adni. Az elbeszélést a magyar irodalomban ő emelte ki a csillogó anekdótázás medréből, hogy a dolgozó nép harcának, vágyainak, reményeinek hatalmas tükrévé tegye. Mind víziójával, mind stílusával felemelte és kitágította a magyar elbeszélés határait: előkészítette arra, hogy új, szebb életünk, „az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszaka“ visszatükrözésére alkalmas eszköz legyen mai íróink kezében.

MIHAIL BUBENNOV;

VALENTYIN KATAJEV „A SZOVJETEK HATALMÁÉRT“ CÍMŰ ÚJ REGÉNYÉRŐL

A szovjet olvasó jól ismeri és szereti Valentyin Katajevet, a tehetséges író. „Távolban egy fehér vitorla...“, „Én, a dolgozó nép fia“, „Hajrá!“, „Frontról jött a katona“, „Ványa, az ezred fia“ című művei nagy gyarapodását jelentik a szovjet irodalom aranyalapjának. Az olvasók legszélesebb rétegei mindig a legnagyobb érdeklődéssel fogadják ezeket a könyveket.

Nemrégiben jelent meg Valentyin Katajev „A szovjetek hatalmáért“ című új nagy regénye. Érthető, hogy ez a műve is a legélénkebb érdeklődést keltette a szovjet olvasókban.

Valentyin Katajev új regényében széles arányokban akarta megrajzolni azt a hősi harcot, melyet a szovjet emberek a Nagy Honvédő Háború idején Odesszában a gyűlöletes ellenség ellen vívtak.

Nagy, nemes, lelkesítő téma! Nem egy könyvet ismerünk, mely a kommunistáknak, a szovjet hazafiaknak az illegalitás körülményei között, a hódítók ellen vívott harcával foglalkozik. Ezeknek nagyrésze kitűnő könyv. De szinte valamennyi emlékiratjellegű, hiányoznak belőlük a nagy és mély művészi általánosítások. Valentyin Katajev íróink közül úgyszólván elsőnek határozta el, hogy a bolsevik földalatti mozgalmat *művészi* alkotásban örökíti meg.

Mindnyájan tudjuk, hogyan küzdött a hódítók ellen Odessza, a dicső hős-város. Még akkor sem volt legyőzött, midőn az ellenség végigvonult utcáin. Egyetlen pillanatra sem szüntette be a harcot. A szovjet hadsereg csapatai a Legfelsőbb Parancsnokság utasítására kivonultak a városból, helyüket azonban jóelőre felkészült földalatti pártszervezetek és partizánosztagek foglalták el. És a városban új erővel lángolt fel az ellenség elleni harc.

Odessza alatt katakombák hatalmas labirintusa terül el. Ezek a katakombák évszázadokkal ezelőtt keletkeztek a „kagylóskő“ fejtése közben. Ebből a kőből épült a város. Ezeket a katakombákat a bolsevikok már nem egyszer felhasználták forradalmi harcuk céljaira. Ezúttal a szovjet emberek ugyancsak felhasználták a forradalmi dicsőségövézte, híres katakombákat.

Mint Katajev regényében elmondja, az odesszai katakombákban az ellenséges megszállás idején több földalatti kerületi pártbizottság

és több partizánosztog működött. Közülük néhány elég népes volt: például a Lenin-kerület osztagában több mint száz harcos küzdött. Az osztagnak a föld alatt nagyszabású berendezkedése volt, menedékhelyek, a megszállók járma alól elmenekült szovjet emberek százai számára.

Amint látjuk, Odessza katakombáiban, élükön a kommunistákkal, szovjet emberek ezrei éltek és harcoltak az ellenség ellen. Valóban a nép, a tömegek háborúja volt ez, telve rendkívüli nehézségekkel, telve hőstettekkel. Az emberek ezrei éltek a nedves, hideg katakombákban, vaksötétben, több mint két esztendőn át, gyakran éheztek, a legnagyobb nélkülözéseket és nehézségeket szenvedték el, de lelkesedésük nem csökkent, nem veszítették el a népünk és államunk erejébe, a Bolsevik Párt erejébe és bölcsességébe vetett hitüket. Itt éltek és kegyetlenül irtották az ellenséget, amely ideiglenesen elfoglalta szülővárosukat. Az ellenség lába alatt valóban izzott a föld.

Mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy Valentyin Katajev komolyan fogta fel munkáját. Több éven át dolgozott regényén. Hatalmas anyagot gyűjtött össze az odesszai földalatti mozgalomról, a földalatti küzdelem sok résztvevőjével beszélt, bejárta a katakombákat. Szóval úgy fogta fel feladatát, amint szovjetíróhoz illik: megvolt benne az alkotás nagy szenvedélye és a kellő lelkiismeretesség. Ennek az eredménye volt, hogy Valentyin Katajev az odesszai földalatti harc elég nagy időszakáról helyes *általános* elképzelést tudott magában kialakítani és számos hű és kifejező képet tudott rajzolni erről a harcról regényében. A földalatti harcosok akcióinak leírását szinte kivétel nélkül nagy érdeklődéssel olvassuk. Ugyanilyen érdeklődéssel olvassuk regényének azokat a lapjait is, amelyekben a szerző a legkülönbözőbb körülmények között feltárja a különböző generációkhoz tartozó szovjet emberek lelkivilágát, magasrendű erkölcsi tulajdonságait. Ilyen például az a jelenet, amikor a földalatti harcosok a katakombákban értesülnek Moszkánál aratott történelmi győzelmünkről, vagy például az a jelenet, amikor a három halálraítélt földalatti harcost végigvezetik a tavaszi Odesszán. Amikor ezeket a részeket olvassuk, tisztán látjuk magunk előtt Odessza hőseit, akiknek erőt ad a szovjet hazafiság emelkedett szelleme.

De mégis sajnálattal kell megállapítanunk, hogy „A szovjetek hatalmáért” című regénynek igen lényeges hiányosságai vannak. Valentyin Katajev ugyan sok konkrét anyagot gyűjtött össze az odesszai földalatti mozgalomról, csak hogy nem mindig tudott abban kellőképpen elmélyedni, nem mindig tudta „beleélni magát”, nem tudta tiszta művészi formába önteni, — ennél fogva regényében nem tudott nagy, mély történelmi igazságot nyújtani. A regényben sok mindent irreálisnak, kiagyaltnak, hamisnak érzünk.

Miben rejlenek a regény hibái?

* * *

Az odesszai földalatti mozgalomban, mint mondtuk, sokezer ember vett részt. Éppen ezért, amikor az író ezeket az embereket, dicső tetteiket tanulmányozta, élő, a valóságra emlékeztető, *tipikus* jellemeket alkothatott volna és kellett volna is alkotnia. Nem kétséges, hogy Katajev valóban ezt a célt tűzte maga elé.

A regényben szereplő személyek kitalált személyek — írja Katajev utószavában. — Az olvasó azonban megtalálja bennük a Nagy Honvédő Háború idején folyt odesszai földalatti mozgalom tényleges résztvevőinek jellemvonásait...

A regény főhősei — bolsevikok. Örömmel kell üdvözlönnünk Valentyin Katajevnek azt a szándékát, hogy a bolsevikoknak, korunk hőseinek nagyszabású, minden oldalról megvilágított alakjait rajzolja meg. Az odesszai bolsevikok azonban Katajev ábrázolásában, sajnos, távol állanak a valódi bolsevikoktól, akik a megszállás nehéz éve alatt hervadhatatlan dicsőséget szereztek maguknak az ellenség ellen vívott szent harcban.

A regény főhőse Gavrik Csernoivanyenko, Odessza Külvárosi Kerületének első titkára. A szovjet olvasók már jól ismerik Valentyin Katajev „Távolban egy fehér vitorla” című nagyszerű művéből. Rajta kívül találkozunk még a regényben ugyanennek a műnek több más ismert hőseivel is. Nyilvánvaló, hogy Valentyin Katajev elhatározta, hogy megmutatja, milyen nagy utat tettek meg a mi embereink az első forradalom óta, hogy milyen sokat fejlődtek lelkileg a szovjet hatalom éve alatt.

Igen, ismertük Gavrikot, a szegény kamaszt, aki egy darab kenyér után járva, csavargott Odessza utcáin. Írni-olvasni nem tudott és csak tizenkétéves korában tudta meg, hogy „9 óra 30 perc ugyanannyi mint fél tíz”. Harmincöt esztendő telt el azóta, elmúlt az első világháború, a Nagy Októberi Forradalom, elmúltak a sztálini ötéves tervek éve. A kommunista Csernoivanyenko mindig a szocializmusért vívott harc első arevonalaiban küzdött. Most — írja Katajev — régi pártmunkás a kerületben, sok értékes tapasztalatot szerzett. Elmúlt negyvenöt éves... Az odesszai kerületi pártbizottság hátrahagyta Csernoivanyenkót, hogy irányítsa a városban a földalatti harcot.

Hogyan írja le Katajev Csernoivanyenkót, a régi pártmunkást, az odesszai földalatti harc irányítóját?

Mindenekelőtt miért nevezi Katajev Csernoivanyenkót az egész regényben Gavriknak? Katajev azt írja, hogy Csernoivanyenko sokszor vett részt földalatti mozgalomban és azért a „... Gavrik becenév illegális nevévé lett. örökre hozzánőtt és most már a városban senki sem nevezte másképp, mint Gavrik elvtársnak, vagy egyszerűen Gavriknak”. Nehéz ezt elhinni! „A becenevek korszaka”, mint maga Katajev írja, rég elmúlt már és igen-igen nehéz elhinni, hogy a városban Gavriknak nevezték a komoly köztisztviselőben álló férfiút, a régi pártmunkást. Annál inkább így van ez, mert ha felnőttest illetnek ilyen becenévvel, annak lehet valami gúnyos mellékíze.

Meg kell még jegyezni, hogy Katajev, bármennyire különös is, valamilyen érthetetlen elgondolásból kiindulva, Csernoivanyenko elvtársat igen kevésbé vonzó külsejű embernek írja le. A regény számos lapján találkozunk Csernoivanyenko elvtárs külsejének leírásával. Katajev ezt írja róla: „Apró, éltet, mérges ember volt; átmeneti kabátja felett gyűrött pisztolytáska, benne pisztoly.” Csernoivanyenkonak „foltos gyerekorra van, melvet állandóan ráncol”. Néha „harmonika módjára ráncolja”, „szeme dühös, foltos mint a kecskebaké”, „halántékán kék erek rajzolódhatnak ki”. Csernoivanyenko „dűnyög, dühösen köpköd, morog”, „gyakran kiabál, durván, magas kakashangon”, vagy „éneköl

magas hangon, tanáros hanghordozással“ beszél, ha meg énekel, akkor valami bizonytalan és valószerűtlen basszushangot hallatt. Csernoivanyenkonak imbolygó feketetengeri járása van, gyakran „határozott, fiús mozdulattal felrántja a nadrágját“.

Mi szükség volt arra, hogy Katajev így írja le Csernoivanyenkot? Ez azonban még nem minden.

Egészen furesa benyomást kelt Csernoivanyenko, amikor beszélni kezd. Sem az, hogy hosszú éveken át a legkülönbélebb emberekkel, a legkülönbélebb helyeken kapcsolatba került, sem a pártban végzett munka és a valószínűleg komoly tanulás nem tudta megváltoztatni Csernoivanyenko stílusát, — Katajev állítása szerint. Mi több, Gavrik stílusa a „Távolban egy fehér vitorlá“-ban sokkal jobb, tisztább, mint ebben a regényben. Katajev azt állítja, hogy Csernoivanyenko „igazi feketetengeri nyelven beszél“. Dehát micsoda nyelv ez?

Csernoivanyenko gyakran így kiált fel: „Még kérde!“ — „Hogy-hogy!“, „Pszt!“, „Hát még mit!“, „Most fülelj!“, „Kuss!“ A „téma“ szót „týmá“-nak ejti, a „tréfálsz“ szót „trjéfálsz“-nak. Kedvelt szava a „lira“; ez a polgárháború idejéből „ragadt“ rá. Ebbe a szóba, mint Katajev írja, Csernoivanyenko valahogy „a kritikai jellegű árnyalatok legváltozatosabb sokaságát“ vitte bele. Lássuk például, hogyan beszél Raisza Lvóvnával, barátja feleségével, aki nem akarja elengedni férjét, hogy az illegalitásban dolgozzék. „Elég a lírából!“ — kiáltott fel dühödtén. „Minden rendben van! Hallgass!“

Amikor Druzsinyin, a regény egyik hőse, összeakad Csernoivanyenkoval, egy éles vita során ezt mondja neki: „Kicsit hátrább az agarakkal“. Katajev megjegyzi, hogy Csernoivanyenkonak nem tetszett ez a kifejezés: „Volt benne valami utcai, sőt jasszos, idegen a szovjet ember nyelvétől“. Ez igaz. De hiszen maga Csernoivanyenko is így beszél! A szerző elfeledte, hogy valamivel előbb ezt a jelenetet írta le:

„Gavrik arca elsötétült. Vonásai megkeményedtek, majdnem durvának látszottak.

— Nos, Marcsenko, — mondotta Szvjatoszlav felé fordulva — kicsit hátrább az agarakkal. Én már akkor katona voltam, amikor a papád még csecsszopó volt. Érted? Nohát akkor...

Gavrik könnyedén ellökte Szvjatoszlávot és bemászott a résen.

— Hiszen tönkreteszi magát! — kiáltotta kétségbeesetten Szvjatoszlav.

— Hát aztán.“

Katajev azt írja, hogy Csernoivanyenko „áttér gyermekkorának dél orosz kikötői zsargonjára“, amikor olyan emberekkel beszél, akikkel közeli kapcsolatban van. Csernoivanyenkonak azonban a regényben főként ilyen emberekkel van dolga. Ezek veszik körül a katakombákban. De nemcsak barátaival beszél „tiszt, feketetengeri nyelven“. Amikor például találkozik azzal a parancsnokkal, aki utolsónak vonult ki Odesszából, az őrnagy szemügyre veszi Gavrikot, „hódprémes kabátján lógó revolverét“ és megkérdezi:

„— Megbocsásson, tud térképet olvasni?

Gavrik szeme megvillant.

— Hogy-hogy! — mondotta a fogai között, és az asztalra könyökölve, azonnal elővett oldalzsebéből egy apró ceruzát. — Mutassa csak azt a vázlatocskát.“

Ilyen Csernoivanyenko elvtárs külső megjelenése.

De talán remek ember?

Szó sincs róla! Katajev megírja, hogy Gavrik Csernoivanyenko „kevés embert szeretett“, hogy „csípős természet“. Még családot sem alapított, bár a szerző meg sem magyarázza, miért történt ez így. „Mindenféle családiasság és rokon gyengédség tökéletesen távol volt lelki-alkatától — írja Katajev. — Érzelmait mindig lelke legmélyére zárta“. Gavrik Csernoivanyenko sehogyse tudta elképzelni, hogy barátjának, Pjotr Vasziljevics Bacsejnek, aki szintén tisztességes ember, fia van. „Petyka fia! Gavrik képzeletében — írja Katajev — ez valami tökéletesen elvont dolog volt, majdnem valószínűtlen, sőt komikus“. Jól emlékszünk, hogy szerette a kis Gavrik nagyapját, nagybátyját, néni-kéjét és egész családját. Emlékszünk, hogy őrzi a szegény éhező gyermek a nagyapa ajándékát — a rúdon ülő kis kakast — és hogyan viszi el ajándékba unokahúgának, Motyának. Mi lett ebből a kedves, barátságos Gavrikból? Miért lett olyan, amilyennek Katajev regényében ábrázolja?

Tehát Csernoivanyenko elvtársat, akit Katajev egészbenvéve kellemetlen embernek ír le, bízták meg az odesszai földalatti mozgalom vezetésével. Fel kell tételezni, hogy nagy hibái mellett is tehetséges pártszervező, pótolhatatlan a földalatti munkában, nagyszerű konspirátor.

Nem így áll a dolog.

Katajev azt írja, hogy Gavrik Csernoivanyenko élete során többször volt illegálisban: a cárizmus idején, az intervenció napjaiban, Gyenyikin és Vrangél idején, 1918-ban, az osztrákok alatt, Szkoropadzszkij hetman és Petljura idejében... Életéből sok évet földalatti harcban töltött! Milyen hatalmas tapasztalata lehet hát Csernoivanyenkónak! Valóban, az ilyen ember pótolhatatlan a fasiszta rablók ellen vívott földalatti harc megszervezésében.

Hogyan szervezi hát meg ez a tapasztalt konspirátor, Odessza legjobb földalatti harcosa az illegális munkát szülővárosában?

Ahogy a szerző írja, Csernoivanyenko világosan látta, hogy „ez a földalatti harc lesz a legsúlyosabb“. Nem volt kétséges számára, hogy „legalább is hat hónapig, de talán egy egész évig kell majd tartaniuk magukat“ és Csernoivanyenko már akkor kezdett lassanként készülni a földalatti harcra, amikor „... a város sorsa még nem dőlt el véglegesen“.

Vajon hogyan készülődött?

Mindenekelőtt megkereste a katakombák titkos bejáratát az Uszátov-major környékén. Ezt a helvet már gyermekkorától ismerte. Itt, Katajev állítása szerint „biztos helyet talált a földalatti kerületi bizottság számára“.

Tényleg így van-e ez?

Végre ütött az óra, és Gavrik Csernoivanyenko embereivel együtt megérkezett erre a „biztos helyre“, csak hogy ekkor kiderült, hogy itt katonai alakulatunk törzskara helyezkedett el! A visszavonuló osztag emberei, akik egyáltalán nem ismerték Odesszát, nehézség nélkül megtalálták a katakombák „titkos“ bejáratát és elhelyezkedtek abban a barlangban, melyet Csernoivanyenko kerületi bizottsága számára kiválasztott. Ez aztán konspiráció!

A második fontos dolog, mellyel Csernoivanyenko az illegalitásba vonulás előtt foglalkozott, az volt, hogy élelmiszerkészletet szerezzen a kerületi bizottság és az osztág számára. Tudta, hogy „egy egész esztendőre kell ellátnia magát tartalékokkal“. Már előre számított arra, hogy osztága a föld alatt állandóan nőni fog, szakadatlanul feltöltődik új emberekkel. Ennélfogva szükség volt arra, hogy — amint ezt egyébként sok helyen megtették — előre ellássák magukat komoly élelmiszer- és egyéb tartalékokkal, hiszen azzal kellett számolni, hogy számos szovjetembernek hosszú időn át kell élnie és harcolnia illegalitásban.

Volt-e erre lehetőség? Igen. Nem kétséges, hogy az odesszai bolsevikok ezt meg is tették, midőn a földalatti munkát megszervezték.

Ámde hogyan írja le ezt Katajev?

„Az élelmiszer, fegyverek, lőszer beszerzése, bár Gavriknak kezében volt minden szükséges szabályszerűen kitöltött irat — kiutalások, megrendelések, igénylések — ez első perctől kezdve a leghonyolultabb és legnehézkesebb dolognak mutatkozott mindazok közül, melyeket Gavriknak végre kellett hajtania.“ Mint Katajev írja — olyan helyzetben volt, mint egy „kérelmező“, aki az akadályok falába ütközött.“

„Mindannak, amit kért, csak egy részét utalták ki számára. Egy évre igényelt, de csak három hónapra adták ki. Minden egyes igénylését könyörtelenül megnyirbálták“.

Bár Katajev nem akarta, mégis úgy hangzik, mintha megrágalmazná Odessza pártvezetőségét, amely a földalatti harcot a város elhagyása előtt szervezte. Mindenki előtt világos, hogy Csernoivanyenko osztágának csakis az odesszai területi bizottság vagy a város más felelős szerve adhatott élelmiszer-kiutalást. A városban elegendő élelmiszer volt és valószínűtlen, hogy a földalatti harcot megszervező szervek „megnyirbálták“ az élelmiszerigénylését. Még valószínűtlenebb, hogy a raktárak, üzletek vezetői, irodaigazgatók, stb. merészelték volna ezeknek a szervezeteknek utasításait nem teljesíteni és Csernoivanyenkot „majdnem feketézőként kezelni“.

Tegyük fel azonban, hogy az odesszai területi bizottságban valaki tévedett és „megnyirbálta“ az élelmiszerigényléseket; tegyük fel, hogy a kisebb funkcionáriusok, mivel nem tudták, mi célból szerzi be Csernoivanyenko az élelmiszereket, és megszokták, hogy a nép javait gondosan kezeljék, — gyanakvással tekintettek Csernoivanyenkora és akadályozták a földalatti mozgalom szempontjából olyan fontos élelmiszer-raktár megteremtését. Mit kellett volna tennie ebben az esetben Csernoivanyenkonak, a régi kommunistának, aki mindenkinél jobban tudta, hogy hosszú harc áll előttük? Természetesen minden erővel arra kellett volna törekednie, hogy kellő nagyságú élelmiszerraktár jöjjön létre.

Megtette-e ezt Csernoivanyenko? Nem. „Fogcsikorgatva bele kellett nyugodnia“ — írja Katajev. És csupán azért, mert szerinte a konspiráció érdekében senkinek sem mondhatta el, milyen célra szerez be „ilyen hatalmas mennyiségű élelmiszert és árut“.

Mit tudott hát megtenni?

Csernoivanyenko nem tudott előre raktárt létesíteni. Néhány perccel csapataink elvonulása előtt jelent meg a katakombákban. Magával hozta a kerületi bizottság és az osztág egész élelmiszer- és árukészletét. Kiderül, hogy minden fegyvert, lőszert, élelmiszert és árut... két gépkocsin szállítottak oda.

Hamarosan kitűnik, hogy Gavrik sok mindenről elfeledkezett, bár nagyon soká készülődött a földalatti harcra. A katakombákban az első percben megállapította, hogy elfeledkezett a petróleumforraló tisztítókeféiről. De hiszen ez semmiség! Valóban, ilyen apróságról igazán meg lehet feledkezni. De hogyan feledkezhetett el Gavrik, a régi forradalmár és földalatti harcos, a gyógyszerekről akkor, amikor hosszú fegyveres harcra készült? Hogy lehet, hogy mindössze egy hordó petróleumot vitt magával, amikor arra készült, hogy egy évig éljen a katakombák szuroksötétjében? (Más helyen Katajev azt írja, hogy mindössze 22 liter volt a petróleum!) És miért vitt mindezek helyett egy „hatalmas ceruzakészletet?” — Néhány hónap múlva, amint a regényből megtudjuk, a földalatti kerületi bizottság élelmiszer nélkül maradt. Lehetséges-e, hogy régi tapasztalt illegális harcos ilyen felelőtlenül készült a földalatti munkára, holott minden lehetősége megvolt arra, hogy jól felkészüljön? Lehetséges-e, hogy az odesszai területi bizottság, mely a földalatti harc megszervezését Csernoivanyenkora bízta, nem vizsgálta meg, hogyan teljesítette a párt fontos megbízását?

A harmadik fontos dolog — a földalatti agitációs munka alapjának megteremtése.

Mit tett Csernoivanyenko e tekintetben?

Semmit, azonkívül, hogy „hatalmas ceruzakészletet” halmozott fel. Amint rövidesen kiderül, a földalatti kerületi bizottságnak nem volt jó rádióállomása, se papírja, se nyomdája, de még írógépszalagja sem volt. Csernoivanyenko csak egyet tett meg: röpiratokat készített és kinyomatta azokat a területi bizottság nyomdájában (következésképpen a területi újság nyomdájában — M. B.).

„A szovjet hatalom még a városban volt — írja Katajev —, de a leendő földalatti bizottságnak szánt ládákban már ott feküdtek a vékony rózsaszín ívek szorosan átkötött kötegei: felhívások és kiáltványok“. Mit írt Csernoivanyenko röpirataiban? Ime, az első, melyet Katajev nyilvánvaló elégedettséggel idéz regényében: „Kolhozparaszt és egyénileg gazdálkodó elvtársak! Minden becsületes szovjet ember! Hitler, az emberiség ségyene, a véres emberevő, csatlósainak rablóbandájával együtt megtámadta szent szovjet hazánkat... *Elfoglalta szülővárosunkat, Odesszát és az egész odesszai területet!*“

Csapataink még harcoltak Odesszáért, senkisé tudta és nem is tudhatta, milyen soká húzódik el a küzdelem és hogyan végződik. A Párt az embereket földalatti munkára készítette elő, számítva arra az esetre is, hogy a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága úgy határoz, hogy kivonja csapatait Odesszából. E közben pedig Csernoivanyenko, az odesszai földalatti harc szervezője, arról ír röplapokat, hogy az ellenség már elfoglalta Odesszát és az odesszai területet, ezeket a röplapokat kiszedette, korrigáltatta és kinyomatta a területi bizottság nyomdája jó néhány emberének segítségével! Ki adott neki engedélyt erre?

A negyedik fontos dolog — az emberek összeválogatása. Ha Gavrik Csernoivanyenkonak nem sikerült sem jó búvóhelyet találnia, sem anyagraktárt létesítenie, talán igen jó illegális harci kádereket gyűjtött össze és készített elő a harcra?

Szó sincs róla!

Gavrik egyik első „segítő társául“ Leonyid Cimbalt, az ovidiopoljei kerületi pártbizottság titkárát választotta ki. Milyen ember ez a Cimbal, akit földalatti munkára szemeltek ki? Harmine év körüli „igen vidám kópé, igazi feketetengeri, igazi odesszai a szó legjobb érteimében“. Katajev részletesen szól Cimbaltól, úgy mutatja be, mint olyan vidám fickót, akinek van humorérzéke, sohasem csügged, tudja élvezni az életet. Az író elgondolása világos számunkra. Az elgondolás megvalósítása azonban semmikép sem kielégítő. Lássuk például, hogy írja le Katajev Cimbalt Odessza védelmének legsúlyosabb, legborzalmasabb, legdrámaibb napjaiban:

„Mindenütt megjelent, ahol lelket kellett önteni az elkínzott emberekbe. Csak úgy ontotta magából a tréfás megjegyzéseket és különleges feketetengeri szólásmondásokat a védelem legnehezebb, legveszélyesebb pillanataiban. Ljonya Cimbal néha a vérbeli *odesszai kupléénekes vidám feszültségével* hirtelen a földre dobbantott és *rággyújtott egy kupléra*, melyet isten tudja, hol tanult meg a kópé. Ugyanakkor ajkával zenekart utánczott:

Láttam én már olyan fickót,
Kinek a pofája járt.
S pofátlanul arrébb iszkolt,
Amikor rá munka várt.

Pajkosan hunyorított szemével, felfújta orcáját és fújta: *Pmba, pmba, pmba...* Aztán új erővel *rázendített a repülőbombák süvítése és a légvédelmi ágyúk tüze közepette:*

Odessza fölé az éj leszáll:
Jön a cár, jön a cár, jön a cár...

Ilyen volt hát Leonyid Cimbal. Ki ez: kerületi párttitkár, Odessza védelmének előretolt vonalában, vagy tényleg „igazi, vérbeli odesszai kupléénekes“ és tréfacsináló!? Hozzá kell még tennünk ehhez, hogy Leonyid Cimbal még szabadszájú is és a nők körül is szeret forgolódni. Vajjon ezek a tulajdonságai döntötték el azt, hogy Gavrik Csernoivanyenko őt választotta „segítőtársául“?

Csernoivanyenko második helyettese Szinyicskin-Zseleznij elvtárs. Cimbal szöges ellentéte: „Mogorva, hallgatag, majdnem komor volt.“ Remek ember, élvonalbeli munkás, az 1905-ös forradalom résztvevője, megjárta a cári börtönöket, volt száműzetésben, az Októberi Forradalom aktív résztvevője, a polgárháború harcaiban kapta a „Zseleznij“ (vasból való) nevet. Vitathatatlanul kipróbált elvtárs, párthűsége sziklaszilárd. De mindezen érdemei ellenére volt-e joga Csernoivanyenkonak ahhoz, hogy Szinyicskin-Zseleznijt földalatti munkára ossza be? Semmi esetre sem! Szinyicskin-Zseleznij elvtárs öreg ember, tüdőbajos és ezen kívül, mint valamennyi kazánkovács „*nagyot hall*“. Vajjon Odesszában nem akadt a földalatti munkára fiatalabb és egészségesebb ember?

A harmadik helyettes — Szerafim Ivanovics Tuljakov — az odesszai városi szovjet külvárosi végrehajtó bizottságának elnökhelyettese. Katajev ezt írja róla: „Nem éppen valami színes ember, viszont nagyon megbízható, határozott jellem, az arany középut embere volt.“ Azt hinné az ember, hogy még ez a legmegfelelőbb ember, akit Gavrik a földalatti

harc számára talált, de éppen Tuljakov a regény legszínitelenebb alakja. Nem látjuk sem kezdeményezését, sem működését, nem ismerjük gondolatait és érzéseit. Minek kellett ilyen embert a katakombákba vinni?

Ez az a földalatti szervezet, melyet Csernoivanyenko létrehozott, még mielőtt csapataink elhagyták Odesszát. A regény valamennyi többi hőst, a csoport tagjait a város védelmének legutolsó óráiban vagy perceiben szervezték be, vagy éppen véletlenül kerültek oda.

Igy közvetlenül az ellenség bevonulása előtt szervezte be csoportjába Csernoivanyenko régi barátját, Koljosznyicsukot és annak feleségét, Raisza Lvovná. Ezzel kapcsolatban azt is el kell mondanunk, hogyan történt ez: igen jellemző ez magára Csernoivanyenkora, de csoportjának új tagjaira is.

Csernoivanyenko a helyett, hogy magához hívta volna a katonai szolgálatot teljesítő Koljosznyicsukot és négyszemközt szervezte volna be a földalatti munkára, — ahogy valódi konspirátorhoz illett volna —, e célból egyenesen Koljosznyicsukok lakására ment. Itt aztán igen furcsa jelenet játszódik le. Raisza Lvovna, Koljosznyicsuk felesége egyszerűen nem hajlandó a két barátot titkos beszélgetés céljából magárahagyni és Gavrik ebbe azonnal belenyugszik.

„— Rendben van, — mondotta *engedékenyen* — maradj itt. Megbízom benned“.

Igaz, Gavrik régóta ismeri Raisza Lvovná, de nem valószínű, hogy ő, a régi földalatti harcos és konspirátor, akire a Párt felelősségteljes feladatot bízott, ennyire „engedékeny“ volt.

Igy tehát Raisza Lvovna könnyen kitalálja, hogy férjét Gavrik földalatti munka céljára visszatartja a városban. „Fellázad“. Megtagadja, hogy elköltözzék a városból, hiszen világos dolog, szerető feleség és nem élhet távol férjétől. „Ahol ő van, ott vagyok én is.“

Gavrik Csernoivanyenko számára valószínűleg ez az érv különös erősnek mutatkozott és — ami a legfőbb, — a mellett szót, hogy Raisza Lvovna igen megfelelő ember az odesszai katakombákban végzendő munkára. Mint Katajev írja, Gavrik „gyorsan és merészen határozott“.

„— Hallod-e — mondotta és gondterhelten összeráncolta domború homlokát. Ha akarod, téged is magammal viszek.“

Igy került Gavrik csoportjába újabban két „földalatti harcos“.

A többiek — Szvjatoszlav soffőr, Matrjona Tyerentyevna, lányával, Valentyinával, és a gyermek Petya Bacsej teljesen véletlenül kerültek a katakombákba. Gavrik Csernoivanyenko csoportjába. A földalatti munkában szerepük egész szerény, szinte jelentéktelen, bár a szerző némelyiküknek néha túl sok helyet juttat a regényben.

Igy hát előttünk állanak a regényben leírt földalatti harcosok. Egyébként Gavrik a katakombákban összegyűjtött embereket „párt-csoportnak“ nevezi. Mint látjuk, valóban az is. Pártcsoport ez, még hozzá igen jelentéktelen, ha arra gondolunk, hogy a katakombákban a szovjet emberek százai és ezrei éltek. Katajev azonban kitartóan „a kerületi pártbizottságnak“ és „osztagnak“ nevezi ezt a csoportot.

Az ember nem hisz szemének, midőn arról olvas a regényben, milyen érzéssel kezdett hozzá Gavrik Csernoivanyenko a földalatti munkához.

Csernoivanyenko az ellenségestromolta Odessza utcáit járja. Lelke telve van „harci érzésekkel“. „Éles, semmihez sem hasonlítható,

szinte a *halálos veszély* sötét gyönyörének és ama jeges eltökéltségnek érzése ez, hogy szembeszálljon ezzel a veszéllyel a végsőig. A kötelesség *végzetes* ereje ez, amely alárendelte magának minden cselekvését és gondolatát, teljesen elnyelte egész lényét. Ez az erő az elidegenülés éles vonalát húzta meg közte és a város között, amelynek utcáit himbálódzó, sietős kis lépteivel rőtta. — Miért? Miről van szó? Nem beszélünk itt Katajev nyelvének ódivatú „szépségeiről“. Nos, erről van szó: Ő, Gavrik, ezekben a pillanatokban „egészen, maradék nélkül a hazáé volt. *A város azonban már nem volt a hazája... A város Gavrik számára már csupán ismerős házak, akácok, gránitkockák — és aszfaltútburkolatok értelemnélküli halmaza volt... És mindennek már nem volt lelke.*“

Íme, ilyen érzések töltik el Gavrikot, midőn szülővárosát járja, pedig az ellenség még valahol távol van, az ország különféle részeiből kikerült szovjet katonák pedig vérüket ontják ezért a városért, amelyet csak a térképről ismertek. Ilyen érzések töltik el Gavrikot akkor, amikor arra készül, hogy illegalitásba vonuljon, hogy szülővárosának becsületéért küzdjön.

És azután Gavrik a katakombákban van.

A barlangban, melyet kiválasztott, mint már mondtuk, egy katonai alakulat vezérkara helyezkedett el. Ez az alakulat utolsónak hagyja el Odesszát. Helyét a földalatti csoport foglalja el. Tragikus pillanat! Nehéz elképzelni, mit kellett éreznie Gavrik Csernoivanyenkónak, midőn megtudja, hogy utolsó csapataink kivonultak szeretett Odesszájából!

Lehet, hogy egy vagy két óra múlva az ellenséges csapatok bevonulnak a városba. Mit csinálnak majd a várossal? Mit csinálnak az emberekkel, akik a városban maradtak? Úgy gondoljuk, hogy Csernoivanyenko ebben a pillanatban gondterhelt volt, komoly, izgatott; szemében könnyek is csillogtak...

De a regényben nem ilyen Csernoivanyenko!

Midőn a vezérkar villanykörtéje helyett a barlang boltíve alatt megjelent a petróleumlámpa, vagyis megkezdődtek a pártcsoport dicső, hősi életének első percei az illegalitásban, (milyen percek!), Csernoivanyenkot igen furcsa érzések töltötték el. Katajev ezt írja:

„Gavrik szemében hirtelen fiús szikrák gyúltak. Büszkén keresztbe tette kezét mellén, felrántotta fejét, összeráncolta kicsiny foltos orrát és álmos hangon, kakashanghordozással ezt mondotta:

— Csempészek búvóhelye, vagy Leichtweisz barlangja“.

A földalatti kerületi pártbizottság titkára Katajev állítása szerint az odesszai bolsevikok mendékhelyét csempészek búvóhelyével hasonlítja össze! Mi lehet szentségtörőbb ennél a jelenetnél?!

Katajev nem mutatja meg, milyen gondolatok ébredtek Csernoivanyenkóban az illegális élet első perceiben. Gondolt-e arra, mennyi ideig kell ebben a barlangban élniök, milyen nehézségeket kell elviselniök, hogyan tudja megszervezni a harcot az ellenség ellen? Nem, ez nem érdekli a regény íróját. Egészen más oldalról akarja megmutatni hőseit. „Bármennyire furcsa is — írja Katajev és e tekintetben teljesen egyetértünk vele, — Gavrik emlékezetében éppen most... és ilyen egyáltalán nem megfelelő körülmények között, merült fel Leichtweisz barlangjának romantikus képe, és ezzel együtt *lelke legmélyén* elfele-

dett, de mégis erős húrok rezdültek meg, úgy, hogy Gavrik egy pillanatra *teljesen átzuhant kora ifjúságának világába...*“

Ez történt a régi bolsevik földalatti harcossal! Számára nem a kemény, súlyos harc kezdődött meg az ellenség ellen, az a harc, amely éles elmét, számítást, józanságot és kitartást követel, — hanem a kora ifjúság romantikus világa éledt fel számára! Igaz, hogy a „gyermekkor látomása“ gyorsan eltűnt, de kérdezzük, miért tűnt fel és hogyan tűnhetett fel Csernoivanyenko életének ilyen komor pillanataiban?

* * *

Gavrik Csernoivanyenko földalatti csoportja Odessza felszabadításáig több, mint két évig élt a katakombákban. Mit csinált ez alatt az idő alatt a csoport? Hogyan küzdött az ellenség ellen?

Katajev regénye igen terjedelmes mű, több mint hatszáz oldal. Az ember azt hinné, hogy ez a terjedelem lehetővé teszi az írónak, hogy Gavrik csoportjának és Odessza többi földalatti harcosainak hősi küzdelmeit számos jelenetben bemutassa. Katajev viszont Gavrik csoportjának csak kevés hőstettét mutatja be színesen, változatosan, meggyőzően; igen sok harci tettet futólagosan, színtelenül, művésztelenül mutat be, némelyeket meg egészen rosszul ír le.

Katajev nem használta ki megfelelően regényének hatalmas terjedelmét. Így például igen sok helyet foglal Petya Bacsej utazása apjával Odesszába és a visszaemlékezések „papa gyermekkorának világára“. Mindennek semmi jelentősége sincs az odesszai földalatti harc, azaz a regény főtémájának megoldása szempontjából, és jelentősen le lehetett volna rövidíteni. A regénynek még abban a részében is, amely közvetlenül a főtémával foglalkozik, találhatók helyenként hosszú oldalakat elfoglaló fárasztó leírások és elmefuttatások, melyek a regényben teljességgel szükségtelenek. Ezek az oldalak „üres szócséplésként“ hatnak.

De mit csinálnak a földalatti harcosok?

„Azért éltek és rejtőztek el itt, hogy harcoljanak — írja V. Katajev. — És harcoltak. Harcoltak szenvedélyesen, fáradhatatlanul.“

Nem kételkedünk benne, hogy ez valóban így volt.

Hogyan írja le azonban mindezt regényében Katajev? Melyek azok a több mint két év alatt végrehajtott sok harci tett közül, amelyek magukra vonták az író figyelmét és hogyan írja le őket regényében?

A katakombá-élet legelső napján a földalatti harcosok *egészen véletlenül* kisebb tűzharcba kényszerültek a fasiszta banditák ellen! Matrjona Tyerentyevna, Valentyina és Petya Bacsej miatt, kik az ellenség elől menekültek és a katakombák kijáratának közelébe kerültek. Ezután, seregeinknek Moszkvánál aratott győzelméig, azaz december 13-áig, amikor jelentést adtak ki a győzelemről — majdnem három hónapon át — a földalatti harcosok, amint ez a regényből kitűnik, ültek a katakombákban *és semmit sem csináltak*. „Milyen fárasztóan mult itt az idő — mondja Katajev — Néha az ember azt gondolta, hogy az idő egyáltalán nem is múlik.“

Az olvasónak a regény több mint felét (208 újságoldalt!) kell elolvasnia, hogy végtére is elérkezzék a Gavrik „osztag“-ához tartozó földalatti harcosok *első harci tetteinek* leírásához. Ez az első harci tett — a Moszkvánál aratott dicső győzelmünket hírüladó röplapok terjesztése és az ezzel kapcsolatos *véletlen* tűzharc a németek ellen a katakombá-

egyik bejáratánál. Ezután kerül sor a második hadműveletre, — a román rablók törzskarának felrobbantására; egyébként ennek a jelenetnek leírása elnagyolt, felületes, nem kifejező. Ezután „a földalatti kerületi bizottság számára a kényszerű tétlenség időszaka következett“, minthogy Gavrik elhatározta, — nem tudni miért —, hogy azt a benyomást kelti az ellenségben, hogy az osztag működését elnyomták, vagy teljesen megszüntették — bár az ellenség semilyen katonai akciót sem indított Gavrik csoportja ellen.

Ezután, 1942 decemberéig, azaz egy egész esztendőn át, az író Odessza földalatti harcosainak egyetlen haditettét sem írja le. Így tehát ahhoz a 208 oldalhoz, amelyen szó sem esett a földalatti harcról, további 108 oldal csatlakozik. Ezen a 108 oldalon mindössze 2 haditetről van szó!

Gavrik csoportja földalatti harcának első félesztendejéről Katajev szárazon ezt írja: „Eddig osztaga... apró kirohanásokkal, egyes román vagy német katonák, tisztek ellen intézett támadásokkal, röplapok kiragasztásával, a Szovjet Tájékoztató Iroda jelentéseinek a környékbeli falusi lakosság körében való terjesztésével foglalkozott.“ A szerző hajlandó a féléves munkának ezeket az eredményeit „egész kielégítőeknek, sőt ragyogóaknak“ tekinteni, bár Gavrik nem alaptalanul „minősítette őket lényegteleneknek“.

Az első év második felében, midőn Gavrik az író akaratából „holt-nak tetette magát“, csoportja jelentékenyen feltöltötte sorait. A földalatti harcosok a városban közel húsz kommunistával létesítettek kapcsolatot, feladatokat bízta rájuk, és azok „a kikötőben, a vasútállomásokon, az üzemekben, sőt a rendőrségen is, hozzákezdtek az aknamunkához“. — Arról, hogyan harcoltak a földalatti harcosok az ellenség ellen a második félévben, az író szintén fukarul és szárazon beszél: „A bolsevik földalatti harcosok csoportjában is, egyéni akcióknál is, mindig a legnagyobb elővigyázatossággal, rendületlen kitartással működtek, kétségbeejtették és vad dühre gerjesztették a fasisztákat... Tevékenységüket egységes partizánközpont irányította és fogta össze, a harcosok mindig érezték, hogy nem állnak egyedül, hogy sokan vannak, hogy számuk napról-napra növekszik...“ Más helven Gavrik azt mondja barátjának, Koljosznyicsuknak: „Mi is a mi Földalatti Külvárosi Kerületi Pártbizottságunk? Apróság. Egy csepp a tengerben. Egyébként tudod-e, hány megbízható embert találtunk? Több mint ötvenet... Mindenütt ott vannak... Nemrégiben Gnyiljakovo közelében kisíklott egy katonavonat. Az én fiaim síklatták ki... Megnyomok itt egy gombot... és valahol a levegőbe repül egy lőszerraktár. Szép, mi? És most hallgass ide. Talán egyedül állok? A városban több mint tíz olyan van, mint én. Több mint tíz földalatti pártbizottság és egyéb osztag működik.“

Igen, ez rendjén van. De miért korlátozta magát Katajev az odesszai földalatti harcosok nagyszerű hőstetteinek ilyen száraz leírására? A regényben egyetlen szó sincs arról, *hogyan* kereste meg Gavrik Csernoivanyenko a párthoz hű embereket, akikre szüksége volt, *hogyan* adott nekik megbízásokat és *hogyan* teljesítették a megbízásokat.

Miről beszél Katajev, amikor leírja Gavrik csoportjának életét a katakombákban az első tizenöt hónap alatt?

Katajev — sokkal részletesebben, mint a harci cselekményekről —, beszél például arról, hogyan készítették a katakombákban a földalatti harcosok dolgozószobát Gavrik Csernoivanyenko számára. Tulajdonképpen ezzel kezdi Katajev hősei földalatti életének leírását. Gavrik — írja — „utasítást adott, hogy nyissanak tágas helyiséget dolgozószobája számára, és rendezzék be úgy, ahogy a kerületi bizottságok első titkárainak dolgozószobáit berendezni szokták“. A földalatti harcosok két héten át dolgoztak, amíg kifaragták a dolgozószobát! Asztalt faragtak kőből a titkár számára és mellette tanácskozó asztalt, köréje karosszékeket, az egyik sarokba emelvényt a tűzbiztos szekrény számára, a másik sarokba kisasztalt a... vizesvedernek! (minthogy korsó nem volt!)

Katajev több ízben beszél a „földalatti pártbizottság“ üléseiről. Gavrik „majdnem naponta tartott ülést, habár röviden, de valamennyi szabály betartásával — az előírásoknak megfelelően és jegyzőkönyvvezetéssel folytatta le“. Ülést tartottak, mint a regényből kitűnik — állandóan, okkal és ok nélkül. Katajev igyekszik megmutatni, hogy a „kerületi bizottság“ irányította a földalatti harcosok egész munkáját és életét. E közben nevetségesen elferdíti a pártirányítás lényegét az illegalitásban. Így például elég sok helvet szentel annak a harenak, amelyet Gavrik vívott azért, hogy a földalatti harcosok fogorvos hiányában mészkőporral tisztítsák fogukat. Azokat, akik nem tisztítják, Gavrik megfenyegeti: „A választmány elé állítom és megrogom.“ Más helyen Katajev megírja, hogy a „petróleumlámpa meggyújtásához“ a kerületi pártbizottság választmányának külön határozatára volt szükség.

Még részletesebben mondja el, hogyan ünnepelték a földalatti harcosok a katakombákban az újesztendőt. Katajev élvezettel írja le, hogy Csernoivanyenko, a földalatti kerületi bizottság titkára, ezúttal „lemondott arról, hogy szónokoljon“, e helvett Cimballal egvüitt, „minthogy az osztagnban nem akadt a Szoviet Írók Szövetségének egvetlen tagja sem“, egy dalt költött és azt előadta. A kerületi bizottság titkára ezeket a szavakat találta földalatti harcostársai „újévi“ érzéseinek kifejezésére:

Megjártuk már a kínok útját,
Rettentő hosszú volt utunk.
A szívünk csupa szomorúság
És lélegzethez nem jutunk.

Bármerre nézel: csapdák, vermek.
Éhség gyötör, agyadba vág.
Fasisztától ne várj kegyelmet!
Halál leselkedik rád.

Itt már kiutat nem találunk,
Nem kérjük ellenség kegyét.
Mindnyáján itt leljük halálunk,
Hogy majd szabad legyen a nép ... és így tovább

Katajev igen hosszasan, meglepően részletesen írja le Koljesznyi-esuk „bizományi üzletét“, melyet a földalatti harcosok összekötő hely

céljaira nyitottak. Arról, hogyan találkoztak itt embereink, hogyan kapták meg a harci feladatokat és cserélték ki a harci tapasztalatokat, Katajev csak futólag, mellesleg emlékezik meg. Arról azonban, hogy Koljesznyicsuk, aki nem ismerte a kapitalizmus kegyetlen „rendszerét“, ügyetlenül kereskedett és végül is csődbe jutott, — rendkívül részletesen ír. Művészi kifejező készség tekintetében talán ezek a regény legjobb lapjai!

Helyet talál Katajev más igen jelentéktelen események leírása számára is, — mint amilyenek Petya és Valentyina játéka és veszedése, a katakombák élelmiszer-tartalékait dézsmáló egerek ellen folytatott küzdelem, stb.

Amint látjuk, Katajev igen nagy figyelmet fordított a földalatti harcosok életmódjának bemutatására. Ezt nem kifogásoljuk. Életmódjukat be kellett mutatni: e nélkül az olvasó nem tudja elképzelni, milyen körülmények között éltek a földalatti harcosok a katakombákban. A hiba azonban ott van, hogy Katajev regényében aránytalanul sok helyet juttat ennek kapcsán bizonyos részleteknek és különféle apró történeteknek, viszont nem elég részletesen mutatja be a földalatti harcosok életének főtartalmát, — a hősi harcot.

* * *

Katajev állítása szerint a földalatti harc első évének végére Gavrik már több mint ötven szovjet hazafit szervezett be. Ezek Gavrik földalatti bizottságának irányításával fent a városban harcoltak az ellenség ellen. A regényben az író ezek közül a hősök közül egyetlenegyét sem nevez meg. Hősi tetteiknek mindössze néhány sort szentel.

A városban működők közül részletesebben csak három emberről beszél. Ezek sem odesszai lakosok. Az egyik Pavlov hadnagy, államvédelmi funkcionárius, aki Druzsinyin álnév alatt működik, a román határról került Odesszába; a másik — helyettese — Misa rádiós katona, nem tudni hova való, — a harmadik Pjotr Vasziljevics Bacsej, moszkvai tisztviselő, akit „bekerítettek“ és moldvai parasztruhában jelent meg Odesszában. Ez a csoport hírszerzéssel foglalkozik és Moszkvába juttatja adatait, különféle rombolásokat végez, felkutatja a katakombák bejáratát a város központjában. Druzsinyinről Katajev ezt írja: „Lényegében hatalmas földalatti szervezet élén állott. Ez a szervezet napról-napra növekedett. Csak ügynökhálózata hetvenöt, gondosan kiválasztott, jól megszervezett munkatársból állott. Ezenkívül vezetése alatt volt több ötös romboló harci-csoport. Ezek egyáltalában nem tudtak egymás létezéséről. Mindig számontartott 5—6 jó összekötőhelyet, emberei ott voltak a városi útlevélosztályon, a rendőrségen, a sziguranácán, sőt még a Gestapónál is.“

Ezek azonban — csupán szavak. A regényben Katajev nem mutat be egyetlenegyét sem Druzsinyin hetvenöt ügynöke közül, egyetlenegyét sem „hatalmas földalatti szervezetének“ tagjai közül. Druzsinyin hármas csoportja egyedül működik, semmi kapcsolata sincs az odesszai „földalatti kerületi bizottsága“.

szai szovjet hazafiakkal. Éppen úgy, mint Gavrik Csernoivanyenko 1942 végén ez a két csoport a katakombákban egyesült. „Pártvonalon (Druzsinyin) alárendelte magát Gavriknak és tagja lett a Külvárosi Kerületi Pártbizottság Választmányának. Katonai vonalon

az egész hatalom Druzsinyin kezébe került: ő volt az egyesített partizán-osztag parancsnoka“.

Néhány szót erről az „osztagról“. Összekerült itt: Gavrik unokahúga, Matrjona Tyerentyevna, leányával Valentyinával és szomszédjuk, Szvjatoszláv, Valentyina vőlegénye, Koljesznyicsuk, feleségével, Raisza Lvovnával, Pjotr Vasziljevics Bacsej, fiával, Petyával; a többieknek, hogy-hogynem, nem volt ott a családjuk. Általában földiek voltak. Szóljunk itt néhány szót ezeknek az embereknek kölesönös viszonyáról. A regény lapjain éltes emberek — Csernoivanyenko, Bacsej, Koljesznyicsuk — egyre-másra „Gavrik“-nak, „Petyká“-nak, „Zsorká“-nak szólítják egymást. Igaz, hogy gyermekkoruk óta barátok, de ez még nem ok erre. Egyébként ez még a kis Petya Bacsejnek sem tetszik. Katajev azt írja egy helyen: „Petya valami kínos zavarral szemlélte, hogy a papa és Koljesznyicsuk szájoncsókolják és háthavagdoszák egymást. A fiúcska némileg természetellenesnek érezte viselkedésüket. Petyka mindkettőt majdnem öregembernek tartotta. E mellett úgy viselkedtek, mint a fiúk. Tegeződtek és úgy szólították egymást, mint az iskolás gyermekek: „Petyka“, „Zsorka“.

Egyetértünk Petyával. Ez igen kellemetlenül hat, a nélkül, hogy a szerző így akarta volna.

Nem sokat lendített a dolgokon a nagyrészt három családból álló két „osztag“ egyesítése sem. Nem segített az sem, hogy Gavrik csak pártmunkával, Druzsinyin pedig a katonai ügyekkel foglalkozott.

Gavriknak, mint a pártszervezet vezetőjének munkájáról a továbbiakban világosan beszél a következő eset: Három hónap elmúlt azóta, hogy Pjotr Vasziljevics Bacsej a barlangba költözött. Pjotr Vasziljevics gyermekkorától, egy egész életen át barátja volt Csernoivanyenkonak. Egy alkalmattal, midőn Bacsej egy hadművelet közepette hibát követett el, Gavrik ezt mondta neki: „Azt várod, hogy elvegyem a pártkőnvvedet, vagy legalább is súlyos megrovásban részesítelek?“ Bacsej ekkor váratlanul kijelentette, hogy nártónkívvüli. És Gavrik felkiált: „Te tréfálsz!... Jó vicc. Nártónkívvüli! Furesa madár vagy, mivel foglalkoztál eddig?“

Vajjon mivel foglalkozott maga Gavrik? Három hónapja lakik együtt a barlangban barátjával, akit harmincöt éve ismer, egy ágyban alszik vele, együtt harcolnak, és nem tudja, hogy nártónkívvüli! Nem tudja, pedig tűzbiztos szekrényében őrzí csoportja tagjainak pártkőnyveit.

Druzsinyin, az osztag parancsnoka „néha kiment a városba, hogy ott szigorúan konspiratív körülmények között, külféle helyeken találkozzék „embereivel“, feladatokat tűzzön ki nekik, híreket szerezzen, romboló-csoportokat szervezzen és kapcsolatot teremtsen a többi földalatti partizán-osztaggal“. Erről azonban Katajev nem óhait részletehhen írni. Druzsinyinnak mindössze egyetlen hadműveletéről, a „sínháborúról“ beszél, nontosabban egy német katonai szerelvéný felrobbantásáról. Ez minden.

Ezzel be is fejeződik a regényben a földalatti harcosok küzdelmének bemutatása. A vonat felrobbantása után az ellenség kezébe kerül Szvjatoszláv komszomol-tag, majd árulás, jobbanmondva valószínűtlen nemtörődőmség következtében Druzsinyin, az osztag parancsnoka, és Valentyina. Elpusztultak.

Tíz hónap múlva Odesszát felszabadították a dicső Szovjet Hadsereg csapatai. Gavriknak ez alatt az idő alatt folytatott harci tevékenységéről Katajev csak egészen futólag, sietve számol be.

Amint látjuk, Katajev hatalmas terjedelmű regényében nem túl sok helyet szentel az odesszai földalatti harcosok hősi küzdelmének a fasiszta rablók ellen.

Ellenérvként fel lehet hozni, hogy Katajev „A szovjetek hatalmáért“ c. regénye nem az odesszai földalatti harc széleskörű bemutatására törekszik, hanem egy kistűről, Petya Bacsejről szól, aki a sors akaratából a nagy Honvédő Háború idején Odesszába került és a földalatti harc szemtanúja, sőt résztvevője lett.

Usakhogy ez nem így van.

A „Távolban egy fehér vitorla“ c. regényben Gavrik kétségtelenül központi hős. Keá, tetteire összpontosul a szerző egész figyelme. Állandóan az események középpontjában van. Ez a mű az ifjúságról az ifjúság számára íródott, bár felnőttek is szívesen olvassák.

„A szovjetek hatalmáért“ című regényben más a helyzet. Igaz, hogy Katajev kezdetben igen nagy figyelmet fordít Petyára, utazására Odesszába — „a papa gyermekkorának világába“. Sokat foglalkozik azzal is, hogyan került Petya az osztagba, sőt azzal is, hogy mit csinál az osztagban. De bár Petya Bacsejnek a regényben sok hely jut, különösen az elején, a fiú mégsem központi alak. Az egész regény folyamán másod-, sőt harmadrangú szereplő marad. Rajta keresztül a szerző nem tudta bemutatni az odesszai eseményeket; külön vannak az események, és külön van Petya, bár néha akarva, nem akarva részt vesz az eseményekben. A regény nem vesztett volna semmit sem értékéből, ha Petya Bacsej nem is szerepelne benne.

Maga a szerző is láthatóan úgy véli, hogy ez a regény nem *Petyáról*, az értelmiségi családból származó *moszkvai fiúról* szól, aki *véletlenül* került az odesszai katakombákba, hanem az odesszai *földalatti mozgalomról*, melybe *véletlenül* került Petya. Nem ok nélkül írja a szerző utószavában: „Boldog vagyok, ha legalább néhány lapját sikerült feltámasztanom Odessza védelme történetének. Ezt a várost a nagy Sztálin Leningráddal, Sztálingráddal és Szevasztopollal együtt hős-városnak nevezte.“

* * *

Már mondtuk, hogy Katajev felduzzadt regényében rendkívül kevés helyet szentel a földalatti harcosok küzdelmének. Eszünkben sincs azt kívánni, hogy a regény minden oldalán a földalatti bolsevikok harci tetteinek leírását olvassuk. Annál kevésbbé, mert ezek a harci tettek gyakran nagyon hasonlítanak egymáshoz. Fontos, hogy a szerző a földalatti harcosok tettei közül a legjellemzőbbeket, a leghősiesebbeket írja le: hiszen csak ezeken a tetteken, csak a cselekedeteiken keresztül lehet megmutatni Odessza földalatti harcosainak jellemét. Amellett ezeket a harci tetteket valószerűen, élethűen, meggyőzően kell leírni. Ezenkívül bizonyos irodalmi szabályok arra kötelezik az író, hogy a regényben leírt események a logika szigorú törvényeit kövessék.

Katajev regényében nincs meg az események logikai fejlődése. A szerző maga is érzi ezt és a regény végén olyan szavakat ad Pjotr Vasziljevics Bacsej szájába, amelyek mintegy igazolják a „körülmények szokatlan összefonódását“ a regényben:

„Nem, Zsorooska... a regényekben ilyesmi nem fordul elő. Ilyesmi csak az életben fordul elő. Egy öreg könyvelő, „Zsorzs“ néven bizománnyi üzletet nyit és konspirációs összekötőhelyet létesít, egy neves moszkvai jogász tapasztalt hírszerzővé válik, a kis Petya egy éggő hajóról a vízbe esik, jó emberek kimentik és a híres Gavrik osztagába, a híres odesszai katakombákba kerül, ott találkozik apukájával, aki már nem apuka, hanem a híres Druzsinyin helyettese. És a barátok találkozása húsz méterrel a mi drága Fekete-tengerünk szintje alatt történik. Micsoda regény ez? Ez maga az élet, Zsorooska!”

Nem vitatjuk, a földalatti harcban sok véletlenség fordulhat elő. De csupán ezekre a véletlenségekre építeni regényt, komoly politikai regényt a megszállók ellen illegalitásban folytatott bolsevik harcról — bizony nem válik becsületére az írónak, ez művészi igénytelenségéről és gyengeségéről tanúskodik.

Katajev nem óhajtott komolyan dolgozni regényének kompozícióján. Szemmelláthatóan úgy döntött, hogy a regénynek „vonzó olvasmánynak“ kell lennie, valami olyasfélének, mint „Leichtweisz barlangjai“. Majdnem minden, ami a regényben történik, véletlenül, könnyedén a szerző bűvöserejű akaratából történik. Ez még jobban eltávolítja az élettől, a történeti igazságtól. A regény sokhelyütt hamis, mert feületesen írja le a földalatti harcosok tetteit. A szerző arra törekszik, hogy az eseményeket mindenáron „bonyolítsa“, minél több véletlent halmozzon egymásra. Ez még inkább meghamisítja a regényt.

Lássunk néhány példát.

A kis Petya Bacsej-t egy bombatámadás alkalmával egy hullámhegy a hajó fedélzetéről a tengerbe sodorta. „...Csodálatos, forró erő — írja Katajev — *ragadta meg* Petyát, *felemelte* a fedélzetről, átdobta a korláton, és *lágyan, ívben* fejjel a tengerbe dobta.“ (Talán bizony a hullámhegy!) Petya persze nem pusztult el, megmentették, őt egyedül. És nem akáki mentette meg, hanem Matrjona Tyerentyevna, „Motya a papa gyermekkorából“.

A szerző úgy akarta, hogy Matrjona Tyerentyevna, Valentyina leánya és Petya Bacsej, Gavrik csoportjába kerüljenek a katakombákba. Vajjon sok idő kell ehhez? A csoport még alig helyezkedett el a katakombákban, azokban az órákban, amikor az ellenség bevonul a városba, Gavrik „a konspirátor“ soffőrjét, Szvjatoszlávot, elengedi a városba anyjához és egyúttal megbízza azzal, hogy szerezzen tisztító keféket a petróleum-főzőhöz.

„Bár a mostani bizonytalan helyzetben személyes ügyben semmiképpen sem kellene az osztag egyik tagját elengedni a városba és bár ez ellentmond a konspiráció minden szabályának, Gavrik mégsem vette lelkére, hogy Szvjatoszlávot, kinek szeme oly kérőn ragyogott reá, megfossza az anyjával való találkozástól...”

Szvjatoszláv persze kitűnően elvégezte a szerző által rábízott feladatot: *véletlenül* találkozott Matrjona Tyerentyevnával, Valentyinával és Petya Bacsejjel, elvezette őket a katakombába bejáratához.

Az a katonai alakulat, melyben Pjotr Vasziljevics Bacsej szolgált, Besszarábiában vereséget szenvedett. Bacsej egyedül maradt. Midőn felocsudott és elgondolkodott, hogy hova menjen, eszébe jutott, hogy a közelben van Bugyáki falu, ott él Ulier, aki az első világháborúban ezredtársa volt! Bement a faluba. Az öreg Ulier persze élt

és jó egészségnek örvendett. Bacsejnek hamis okmányokra volt szüksége. Vajjon sok idő kell-e az ilyesmihez? És Katajev menten kieszeli, hogy az ezredtárs Uliernek „nemrégén halt meg a fivére“. Annak okmányait azonnal át is adták Bacsejnek, aki egyszeriben Szavva Tyimofejevics Ulier lett.

És ime, Pjotr Vasziljevics Bacsej szülővárosának, Odesszának utcáit járja. Moldvai öltözékben van, elmegy egy parkba. Hirtelen razzia kezdődik. Hogy elmeneküljön a fasiszták elől, fedezékbe veti magát, — egy elhagyott légoltalmi óvóhelyre. Mi lesz most? Egy SS-katonával találkozik, megkezdődik a kihallgatás. Rövidesen kiderül azonban, hogy egyáltalán nem SS-katonával találkozott, hanem Druzsinnyinnel, az államvédelmi hatóság SS-egyenruhába öltözött emberével, aki még hozzá nem is Druzsinyin, hanem az a Pavlov hadnagy, akivel Bacsej azon a napon ismerkedett meg, amikor fiával együtt, röviddel a háború előtt, Odesszába repült.

Ugy-e milyen egyszerű mindez?

Druzsinyin osztagában volt egy provokátor, — névszerint Nyikolaj Andrejcev. Amikor Petya Bacsej megtudja a provokátor nevét, hirtelen eszébe jut, hogy Nyikolaj Andrejcev a hős tengerész-komszomol haldokolva átadott neki egy zászlót, okmányait és halála előtt írt feljegyzéseit. Összehasonlították Nyikolaj Andrejcev és a provokátor kézírását, és akkor kiderül, hogy Andrejcev tengerész komszomoligazolványa, melyet Petya a sztyeppén elvesztett, „az ellenséges hírszerzés kezébe jutott, majd a provokátorhoz került, aki ezzel a komszomol-okmánnyal hatolt be Druzsinyin osztagába“.

Sok ilyen példát lehetne idézni. Egyébként így is világos: Katajev az érdekességet hajszolva, gyakran detektívvé alacsonyodik le. Világos, hogy ez is sokat ártott az odesszai földalatti harc realista ábrázolásának.

Nem elégíthet ki bennünket „A szovjetek hatalmáért“ című regény nyelve sem. A szerző nyelvének semminemű fejlődését sem látjuk korábbi műveihez képest. A regénynek majdnem minden oldalán rábukkanhatunk valami értelmetlenségre, ügyetlen mondatokra, pontatlan, hajuknálfogva előráncigált hasonlatokra, divatjamúlt, színtelen szavakra.

Ime, az értelmetlenségek:

Katajev leírja Andrejcev tengerész halálát. „Keble — írja — magasra felemelkedett és *többé nem hanyatlott vissza*. Így maradt örökre.“ Mellesleg szólva, a szerző ezt a badarságot kétszer megismétli.

Katajev leírja, hogy Petya és Valentyina *két hónap alatt* hagymát termeltek a földalatti kútnál. A katakombákban, — mint mondja — a hőmérséklet állandóan valamivel magasabb volt 0 foknál, a kútnál meg egész hideg volt. A kút csövein keresztül betört a hideg a föld színéről, még hó is bejutott. Hogyan teremthettek ilyen hőmérséklet mellett a gyermekek hagymát, hogy újévkor megvendégeljék vele a földalatti harcosokat?

Ime néhány másfajta értelmetlenség:

„Az emberek rémülten tolongtak a *kapuszárnyak* alatt.“

„Olyan sötét volt itt, hogy még a macska sem látott volna semmit.“

„Koljesznyicsuk csak akkor ocsudott fel holdkóros állapotából és tért magához, amikor hazaérkezett, de akkor se mindjárt, hanem csak azután, hogy lefeküdt ágyába és elaludt.“

„Ez a fütty most *viharsebességgel, villámsebességgel* terjedt.“

„A (bomba) robbanástól darabokrazúzott fal *lapjával* feküdt a földön.“

Néhány példa a szerző nyelvének jellemzésére:

„A hullámok továbbra is *hányingerkeltően* csapdostak és a víz a bárka mélyén... *hányingerkeltő* egyhangúsággal ide-oda görgette a kődarabokat.“

„*Udvariáisan dadogva* kérdezte a piperkőcöt....“

„Gavrik áthatóan gyűlölte őket“;

„Mászott a vonat izületes hernyója“;

„...A paták sikeres suttogása“;

„Legfőbb szépsége azonban arcszínében rejlett; arca annyira napégette, majdnem *fekete* volt, hogy forró barnás pírja *alig-alig* tüzelt át napbarnítottságának *gesztenyeszín* kormán“;

„A gép oly *gyorsan* haladt, a természet körülötte oly *lágyan* változott.“;

„Koljesznyicsuk megrántotta a *köpenytől vastag vállát*...“;

„— Pontosan így van — mondotta Gavrik, a *katonai hanghordozásba esve*.“;

„Ott állott és nem vette le a férfiről világos, átlátszó, *kemény-magú pupillás* szemének mozdulatlan pillantását“;

„Ez olyan kapu volt, mely a semmibe vezetett“;

„A vékony kezek *árnyékai* mozogtak a falon, ahogy *rakosgatták a konyhaedényeket*...“;

Elég már! Ilyen példákat végnélkül lehetne idézni. Sajnálattal kell megállapítani, hogy Valentyin Katajev nem dolgozott kellő gond-
dal regényének nyelvén. „A szó vagv gondolat, vagy üres hang“ —
mondotta Belinszkij. Katajev regényében túl sok az üres hang.

* * *

Katajev mint látjuk, nem mélyedt el annak az anyagnak a tanulmányozásába, amely regényének tartalmát adja és így nem találta meg a megfelelő művészi formát sem. „A szovjetek hatalmáért“ című regényét ok nélkül elnyújtotta. A regény szerkezete laza, a felesleges epizódok a regényben torzmódon elterpeszkedtek, elfedték a fontos részeket. A mértéktelen „Leichtweisz szórakoztatás“ sokat ártott a komoly politikai téma megírásának.

A nagy Belinszkij a műalkotások tökéletességéről elmélkedve és a természet tökéletes alkotásaival hasonlítva össze őket, ezt mon-
dotta:

„...Művészi alkotásokban lehetnek hiányosságok. E hiányosságok oka megjelenési folyamatuk nem teljesen tökéletes voltában, azaz abban rejlik, hogy többé vagy kevésbé résztvesz bennük a művész személyes akarata és értelme; avagy abban, hogy a művész nem teljesen hordta ki lelkében az alkotás eszméjét, nem várta meg, amíg teljesen határozott és végleges formát ölt. Ezek az alkotások nem vesztik el az ilyesfajta hiányosságok miatt művészi lényegüket és értéküket. De ahogy a természet alkotásaiban a szervek túlságosan szabály-

talán fejlődése torzszülötteket hoz létre, amelyek alighogy megszülettek, máris elpusztulnak, így a művészet szférájában is vannak alkotások, amelyek nem élnek túl születésük pillanatát. Az ilyen művészi alkotások a helyzethez és a körülményekhez képest átforgathatók és átdolgozhatók. Az ilyen alkotásokról mondják, hogy van bennük szépség is, hiányosság is.“

A „Novij Mir“ szerkesztősége, sajnos, nem vette észre „A szovjetek hatalmáért“ c. regény komoly hiányosságait és nem követelte Katajevétől, hogy tovább dolgozzon a regényen. (Egyes kiadóvállalatok szintén sietnek Katajev regényét majdnem ugyanolyan formában kiadni, ahogy a folyóiratban megjelent.)

Mivel magyarázható ez?

Vajjon nem azzal-e, hogy a kiadók azt hiszik, hogy a tapasztalt és tehetséges író bármely új könyve feltétlenül jó, hiszen eddig jó könyveket írt? Nem, semmiféle irodalmi sikerek nem jogosítják fel a kiadókat arra, hogy azt gondolják; tehetséges író nem érhet balsiker. Minden író minden új művét úgy kell tekinteni, mintha új szerző műve volna.

„A szovjetek hatalmáért“ c. regényt nem tekinthetjük az odesz-szai bolsevikok földalatti harcához méltó, teljesértékű művészi alkotásnak. Ez a téma még megírásra vár. Ahhoz azonban, hogy ez a mű egyáltalán élhessen az irodalomban, gyökeres, lényegbevágó, mélyreható átdolgozásra van szükség. Valentyin Katajevnek nem szabad kímélnie erre sem időt, sem fáradságot.¹

¹ Megjelent a Pravda 1950 január 16—17-i számában. Az Irodalomtörténet szerkesztősége szükségesnek érzi megismertetni olvasóit Bubennov kritikájával, mint az elmélyült bírálatnak kitűnő példájával. Bubennov bírálata a mi kritikusaink munkája számára is iránytűmutató. Katajev, a kitűnő szovjet író a kritika alapján átdolgozta regényét.

A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKAI

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság sajtótörténeti munkaközössége egyik első feladatának tartotta, hogy állást foglaljon a magyar időszaki sajtó történetének korszakbeosztása kérdésében. Ennek a kérdésnek sem az irodalomtörténet, sem a történettudomány nem szentelt eddig különös figyelmet. A Ferenczy József által az 1780—1867. közötti időre felállított három korhatár éppúgy elavultnak tekinthető, mint azoknak kizárólagosan külsőséges, stílus-történeti indokolása. Nem szolgálhatott a vita kiindulópontjául az ellenforradalmi idők sajtótörténeti irodalma sem.

A munkaközösségben lefolyt vita során az a közös vélemény alakult ki, hogy döntő fordulópontot a magyar sajtó fejlődésében az 1780-as, 1848-as, 1877—78-as, 1905-ös, 1919-es és 1945-ös évek jelentenek. Másodlagos korszakhatárok: 1705, 1806, 1832, 1867.

A korszakhatárok természetesen egybeesnek a politikai történet és a társadalom fejlődésének jelentős fordulópontjaival, hiszen a sajtó, mint a társadalmi élet eleven tükré s egyben annak legfontosabb szervezője és alakítója, a társadalmi változásokra a legérzékenyebben azonnal reagál. E mellett persze figyelembe kell venni az irodalomtörténet korszakhatárait is.

A korszakbeosztásnál elsősorban a politikai napisajtót, mint az időszaki sajtó legjellegzetesebb és legdöntőbb hatású formáját vettük figyelembe; természetesen tartjuk azonban, hogy a magyar sajtótörténet ezenkívül a folyóiratokra és szaklapokra is kiterjed.

Magyarországon a politikai sajtó előfutárai a XVI. és XVII. században elsősorban felbukkanó, még nem periodikusan megjelenő hírközlő nyomtatványok (Newe Zeytungok, relatiok), valamint a kéziratos hírlapok. Ezek külföldi kezdeményezésre, mintára és részben a külföld használatára készültek, rendszerint idegen — német és néha latin — nyelven.

1705, a Rákóczi-szabadságharc *Mercurius Hungaricus*-ának indulási éve az egyetlen jelentős dátum ebben a korszakban. A *Mercurius* jelentősége nemcsak az, hogy minden bizonnyal ez volt az első periodikusan megjelenő magyar újság. Jelentősége főleg abban áll, hogy egy nagy magyar szabadságharc mozgalom *hivatalos* lapja és mint ilyennek, 1848-ig nincs követője a magyar sajtó történetében (Ardó). A *Mercurius* elszigetelt volta miatt azonban nem jelent alapvető korszakhatárt.

Az első korszak 1780-ig, az első magyarnyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* megindulásáig tart. A *Magyar Hírmondó*-t a felvilágosodás hozta létre.

A bécsi abszolutizmus elnyomó politikája azonban I. Ferenc trónralépése, majd Martinovicsék mozgalmának vérbefojtása után hamarosan erős hanyatlást idézett elő az 1780-ban meginduló magyar sajtóban. A hanyatlás — a lapok statisztikai számában is — 1805-ben érte el mélypontját. 1806-ban pedig már új fejlődés kiindulópontja lett Kultsár István lapja, a *Hazai Tudósítások*. Kultsár lapjától kezdve válik Pest a magyar sajtó állandó központjává. E mellett — s ez még fontosabb — ez az újság használja fel először nagymértékben a cenzúra erős nyomása alatt álló politikai közlemények helyett a polgári haladás sokáig egyedül lehetséges fegyverét, a nyelvi,

irodalmi kérdéseket. A haladást biztosító kulturális mozgalmak kapnak döntő szerepet a sajtóban. (Dezsényi.)

A fejlődés következő jelentős dátuma 1832, Kossuth kéziratok lapjának indulási éve. Rövid vita után általánosan elismerte a munkaközösség, hogy a magyar sajtótörténet az *Országgyűlési Tudósítások*-at kéziratok voltak ellenére sem hagyhatja figyelmen kívül a korszakbeosztás szempontjából. Kossuth félig illegális lapjának jelentősége az, hogy az újság ezzel teszi meg az első határozott lépést a *politikai* sajtó felé, az *Országgyűlési* és a *Törvényhatósági Tudósítások* a negyvennyolcas hírlapok felé vezető út első fontos állomásai. (Kemény, Árdó.)

Vita alakult ki 1841, a *Pesti Hírlap* indulási éve körül is. Az 1841-es év nagy jelentőségének elismerése mellett azonban megállapítottuk, hogy Kossuth hírlapírói fellépésének éve 1832, és nem 1841. Ezért 1832-öt fogadtuk el másodlagos korszakhatárnak, annál is inkább, mert ez egyszerre mind a *Jelenkor* alapítási éve is, de főleg azért, mert szorosan követi a júliusi forradalom, s a voltaképpeni magyar reformmozgalom megindulásának idejét, amelyet az irodalomtörténészek is korszakhatárnak fogadtak el. A harmadik alapvető jelentőségű korszak bevezető évhatára 1848. A magyar polgári forradalom meghozta első vívmányaként a polgári sajtószabadságot és a negyvenes évek reformista lapjai, a *Pesti Hírlap*, meg az irodalmi folyóiratok (és divatlapok) után megindulhattak az első forradalmi demokratikus orgánumok, amelyek a későbbi korok haladó sajtójának példaképei voltak. (Dörnyei, Sashegyi.)

Vita árán jött létre a megegyezés az 1877/78-as korszakhatár kérdésében is. A sajtóban 1877-ben indul meg több rövidéletű előzmény után a munkás-sajtó állandó központi képviselője, a *Munkás Heti Krónika*-ból kifejlődő *Népszava*, a polgári sajtó pedig a Légrády-féle *Pesti Hírlap* alapításával (1878) a határozott üzletszerűség felé tesz döntő lépést, amennyiben első sorban a hirdetésekre és közgazdasági jövedelemforrásokra (pauzálé!) támaszkodik. A polgári sajtó fejlődésének teljes kibontakozását jelző orgánum mellett tehát közvetlenül feltűnik az új, jövőbe mutató irányzat előhírnöke. (Máté, Dezsényi.)

1877/78. helyett erős érvek merültek fel az 1867-es év mellett is. A kiegyezés évében indul meg a kiegyezésellenes, „negyvennyolcas” *Magyar Újság*, amely a függetlenségi hagyományokat tovább őrizte (Kemény). Az 1867-es évet a munkaközösség — tekintettel irodalmi és politikai jelentőségére is — másodlagos korszakhatárnak fogadta el.

1905: az imperializmus magyarországi térhódításának és a munkásság osztályharcának fokozódása a sajtóban is fordulópontot jelent: a *Népszava* ekkor lett végleg napilappá — ez az év jelzi tehát a munkássajtó megerősödését, de ugyanakkor a polgári sajtóban az üzletszerűség további előnyomulását a tartalom rovására, a szenzációhajhászó bulvársajtó megindulását (*A Nap*, melytől már egyenes az út *Az Est*-ig!) — tehát a hanyatlás kezdetét.

1919: A proletárdiktatúra, majd az ellenforradalom győzelme és a Horthy-fasizmus kialakulása új jelenségeket hozott létre a sajtóban is. A *Vörös Újság*, az első legális kommunista orgánum megindította a fejlődést a szocialista sajtó felé. Ezen az úton haladt a Horthy-korszak illegális kommunista sajtója. Az ellenforradalom felülkerekedésével viszont megkezdődött a félfasiszta, majd nyíltan fasiszta sajtó korszaka.

1945: a népi demokrácia megszületése, az elindulás a szocializmus felé vezető úton meghozta a teljes sajtószabadságot. Az eddig illegális kommunista sajtó újra szabadon jelenhetik meg és átvette a Szovjetunió nagy lapjának, a *Pravda*-nak példáját követő *Szabad Nép*-pel az élén, hogy az egész magyar sajtó elinduljon a szocialista sajtó fejlődésének Lenin és Sztálin által kijelölt útján.

Összeállította:
Dezsényi Béla, Dörnyei Sándor,
Árdó Mária

GÁLOS REZSŐ:

E T E L K A

Vörösmartynak Perczel Adél iránt érzett szerelme köré légiesen finom és messzeágazó legenda szövődött. Jelentőségét egész költészetének alakulására majdnem száz esztendő óta nem győzték hangoztatni mindazok, akik költőnkkel foglalkoztak. Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzától Riedl Frigyes egyetemi előadásain át¹ Hajas Béla nagy készüléttel írt dolgozatáig² mindenha bőséges szerepet juttattak alkotásaikban a tolnai nábob leányának — nábobnak nevezem, mert Perczel Móric mondja emlékezéseiben apjáról, hogy az akkori nemesi osztályban a leggazdagabbak egyike volt, nemcsak földbirtokos, hanem tőkepénzes is, aki „jó gazdálkodással, rendtartással, számítással és takarékossgal” szerezte nagy vagyonát. — Perczel Adél már Gyulainál „a deli Hajna, szép Zenedő, szelíd Enikő, bús Ida”, másoknál később már ő Helvila is, 1829-ben Hedvig, majd Emmi, költőnk róla mintázza Lenkét a *Vérnászbán*, s befejezésül *Az áldozatban* is „átsuhan a színen Etelka alakja.”

Mindennek elindulása — csak három állomást jelöltem meg, de a köz tudat, s általában minden kutató ezek nyomán járt, szélesbítette, kiterjesztette vagy részletezte az „élményi hatást” — Gyulai Pálnak sok kiadást látott Vörösmarty-életrajza volt. Könyvének mintegy tíz évvel a költő halála után, 1866-ban megjelent első kiadása még nem tud a Perczel-leányról, s csak annyit mond, hogy egy

„első szerelem aranyozta meg s föllegezte be Vörösmarty ifjúságát, ennek emlékéből táplálkozott költészete még férfiúnapiában is. ... Első szerelmi viszonyáról sokkal kevesebb adatom van, mintsem részletesen megrajzolhatnám. *Azt sem tudhatni, ki volt a szeretett leány*, csak keresztnéve maradt fenn. Etelkának hívták, legalább így említi Vörösmarty Zádor György barátjához írt leveleiben, így néhány költeményében is. Annyi bizonyos, hogy 1821—22-ben kezdődik a szerelem, midőn az ifjú költő már Tolna megyében lakott. A Perczel-család rokona volt-e a leány, vagy valamelyik szomszéd birtokos leánya, Börzsönyben, Bonyhádon vagy másutt ismerkedett-e meg vele: mind nem tudhatni biztosan... Titkos, néma szerelmi viszony létezett köztük, melyet egyik fél sem szegett meg soha. ... Vörösmarty mélyen magába zárta titkát s egész 1825-ig legkedvesebb barátjai előtt sem nyílt meg.”³

Van ebben a néhány sorban valami érthetetlen, vagy legalább valami, ami nehezen magyarázható meg. Gyulai ugyanis munkája fogalmazásakor már fölhasználta Vörösmartynak Zádor (Stettner) Györgyhez írt ifjúkori leveleit, ezek, akkor még kiadatlanul, Zádor birtokában voltak. Nyilván többször is, előbb is megfordult Zádornál: hiszen Vörösmarty munkáinak 1864-iki

¹ *Vörösmarty Mihály élete és művei*. 1906. (Egyetemi előadások.) Magyar Irod. Rit. kaságok, 37. kötet, 1937.

² *Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka*. Irodalomtört. Füzetek, 41. szám. 1931.

³ *Vörösmarty életrajza*. Pest, 1866. 56. l.

kiadásában már közzétette a költőnek a *Zalán futása* Előhangjára vonatkozó levelét.⁴ Egyetlen kérdésébe kerülhetett, hogy kibe, helyesebben kikbe volt az ifjú Vörösmarty szerelmes. Senki ezt Zádornál, a meghitt, bizalmas barátnál jobban nem tudhatta. S mégis azt írja, hogy „azt nem tudhatni, ki volt a szeretett leány.” — Az a, kissé erőszakolt gondolat merül föl, hogy a Perczel-család élő tagjaira való tekintettel (hogy maga Adél is élt-e még, azt nem tudom), megállapodtak a leány nevének elhallgatásában. Gyulairól föl lehet tenni ennyi túlzott tapintatosságot. — Erőszakoltnak látszik ez a magyarázat azért, mert Vörösmarty nemcsak halála után, hanem már előtte is egy emberöltő óta legünnepeltebb költőnk volt — Toldy Ferencnek Kazinczy képével díszített irodalomtörténete, amelyben Vörösmartyhoz érve odairja a neposi idézetet: *et nunc venio ad fortissimum virum*, egy évvel ezelőtt jelent meg⁵ — semmi megszegyenítő nem volt benne, hogy valakiért a „fortissimus vir” rajongott. De nem is volt magában az egykori imádat rajzában sem semmi bántó az ekkor (ha még élt) hatvanadik évéhez közeledő Vojnits Barnabásnéra⁶ sem.

1868-ban azonban a *Vasárnapi Ujság* több részletet közölt Perczel Móric emlékezéseiből. Ezekben a szabadságharc tábornoka, a költő egykori tanítványa egyenest szeméreveti Gyulai Pálnak, hogy

„midőn Vörösmarty első szerelméről sokat és szépen emlékezik, azt nem tudja, hogy annak tárgya, az annyiszor s annyi alakban megénekelt Etelka, szintén házunk leánya vala, nekünk legidősb nővérünk. Egészen kívül marad a családi képen (Perczel Sándornak t. i. 21 gyermeke volt, akik közül 15 nagykorú lett) s azt sem tudni, rokon, vagy ismerős, vagy idegen volt-e.”

Többet ennél azonban ő sem mond e szerelemről. Gyulainak igaza marad, hogy kevés adatunk van róla. A leghitelesebbek azok, amelyek magának Vörösmartynak Zádorhoz írt leveleiben sejtetik e szerelmet.

Így került Perczel Adél neve (Adelaisnak mondja keresztlevele s erről eszünkbe jut a matthissoni dallamos Adelaide) Vörösmarty életrajzába. Gyulai most, hogy Perczel Móric kipattantotta az ügyet, a következő kiadásban így helyesbíti a már idézett sorokat (sok egyebet nem is változtat az eddig mondottakon):

„Első szerelmi viszonyáról az adat kevés s némi homály borong rajtok. Annyi bizonyos, hogy a szeretett leány Perczel Adél, vagy magyarosan Etelka volt, Perczel Sándor legidősb leánya. ...Vajjon szerette őt a leány? Nincs reá biztos adat. ...Tilkos, néma szerelmi viszony lehetett köztük, melyet egyik fél sem szegett meg soha.”

Az előbb létezett, most csak lehetett. Hogy Vörösmarty szerette Adélt, azt Perczel Móric sorain kívül tudvalevőleg Zádorhoz írt néhány levele tette valószínűvé. Ezek közül a Pestről 1825. augusztus 27-én kelt levelében írja költőnk elsőízben, hogy nem siet Börzsönybe, mert „ő nincsen ott”, ürességet talál ott, ahol azelőtt mindene volt, s a gondolat, mely „képzelt boldogságomba szöve volt, pótolhatatlan hiányt fog hagyni egész életemben.” — Szeptember 28-án Börzsönyből írja sokszor idézett levelét, Adél iránt érzett szerelmének egyetlen valószínű tanúságát. „Szülei és testvérei körében” állt ott a leány: többet, mint a leányt még egyszer látni, nem is kívánt. Kedvesebb volt hozzá, mint várta s hogylétéről is kérdezősködött.

„Láttam, nem a szerelem szólamlík meg belőle. ...Erősen fogadtam őtet holtig emlékezetemben étem angyalának tartani. De mily erőtlen vagyok feltételemben! Akármint beszéltem ezelőtt felőle, tudd meg, az mind hiba volt.”

⁴ ÖM II. 465—466. 1.

⁵ *A magyar nemzeti irodalom története* a legrégibb időktől a jelenkorig. Pest, 1864. 239. l.

⁶ Hajas Béla id. dolgozata 23 l.

Alig hat héttel utóbb, november 6-án már azt írja, hogy a „remény, szerelem hervadtan áll jókedvem sírjánál... ha boldog nem is, tán nyugodtabb lehetek.“

Ebből az évből, de valószínűleg még Pestről való *A szép leány* c. verse is.⁷ Egy szép leányt lát fürdeni a patakban, kis halak csókolják tagjait, ő maga is szeretne a kis halak között lenni — de kiderül, hogy a parton álló leánynak csak a tükörképét látta a vízben. Erről írja Zádornak „tudod kit gondoltam, ennek köszönhetek én mindent.“ Etelkára vonatkozhatik-e s mi az a *minden*, amit neki köszönhet, nem tudhatni. — A következő év augusztusában Perczel Sándorhoz írt egy levelében a „kisasszonyt kézesókolással tiszteli“⁸ s újabb egy évvel későbből egy igen furcsa, elgondoltató levél van:⁹

„A napokban itt lesz E...; nem tudom, megláthatom-e? Talán fogom látni; de miért nem oly szemmel, mint öt évvel ezelőtt? Akkor egy tekintet hónapokig álmodtatott volna, most talán meg sem indíthat, annyira se vihet, hogy a multra visszanézvén, *borzadiak magamtól*“.

Ez minden, amit erről a szerelméről tudunk, vagy inkább csak valószínűnek mondhatunk. Édeskevése ahhoz, hogy azt a nagy hatást, amelyet e szerelméből költszetében magyaráznak, reálisnak tekinthessük. 1827 nyarán Etelka tekintete már meg sem indíthatja, csak annyira sem, hogy a multra nézve magától elborzadjon. (!) Ez tehát a *post quem*.

Vonjuk meg a szerelem innerső határát is. Mikor Vörösmarty Perczeléhez Pestre kerül, 1817 novemberében,¹⁰ a kis Adél pontosan 10 esztendő,¹¹ ekkor tehát még semmi érdeklődésről nem lehet szó. Hogy Gyulai 1821–22-re teszi a szerelem ébredését, annak egyetlen alapja a most idéztem levél. Vörösmarty akkor bizonyára először gyönyörködött a fejlődő, immár 14–15 éves leányban: ha akkor egy tekintetet kap tőle, az „hónapokig (!) álmodtathatta volna.“¹² Ekkor készül, Perczel Sándor ajánlatával, Görbőre, Csehfalvay alispán mellé, s ott patvaristáskodik, igen jókedvűen, egy esztendeig. Ott írja meg a régóta vajdó *Zalán futását*, s rajzolja az első „Etelkát“ Hajnában, akkor még Kolmában.¹³

Alljunk meg kissé ennél az időpontnál. 1822 késő őszen vagyunk. Ha ebből s az ezt megelőző időből való költeményeit nézzük, azokból, szerény véleményem szerint, egy másik szerelem emlékei sugároznak felénk. Nem az 1821-ből való versekre gondolok, amelyekben Emmi és Ida a leány neve. Jól tudom, hogy két évvel utóbb, talán már Etelkának, azt írja a *Csaba szerelmében*¹⁴

Lányka, szerelmemben ha külön több névre találtál,
Meg ne ítéld: egyedül elnevezések azok.

De nem is azok a németesízü versek járnak az eszemben, amelyekben hol Rózsika, hol Lilla szerepelnek, s amelyek Verseghy-, Himfy- és Csokonai-emlékeknek hatnak,¹⁵ hanem elsősorban *A hűség diadalmának* leányalakjára, *Jolára*. Első eposza 1822 derekán készült.¹⁶ Ez a Jola is egy „völgyi“ halvány

⁷ ÖM I, 23. l.

⁸ Irodört, Közlemények, 1927, 273. l.

⁹ A Stettner Györgyhöz írt levelekre — minthogy azok már Gyulai életrajzából és azóta is sok idézésből ismeretesek — csak röviden hivatkozom. Az egész levelezés tudva-levőleg megjelent a centennáriumra kiadott Vörösmarty-emlékkönyvben. (Székesfehérvár, 1900.)

¹⁰ *Önéletrajza*, u. ott 54. l.

¹¹ 1807, november 2-án keresztelték. L. Hajas Béla id. dolg. 8. l.

¹² Csajághy Laura is körülbelül ennyi idős, mikor megismeri.

¹³ *Az első Zalán futása*, Kiadta Kozoca Sándor. RMK. 41. szám, 1937, 6–7. l.

¹⁴ ÖM I, 22. l.

¹⁵ ÖM, VII. 81–85. l. (*Szerelmesek*, — *A reményhez*, — *A gőgös*, — *A gyötrődő*.)

¹⁶ *Széljegyzetek Vörösmarty alkotásához*, Győri Szemle, 1937, 144. l.

leány emléke, egy „csillagszemű árva leánykáé; aki „a völgynek délszaki táján“ él, lovagjának

ajkáról „Jola“ hangzik lágyan ömölve,
mire képén

a gyönyörű rózsák halovány színeiben enyésznek.

Hogy Jola nem Perczel Etelka, azt egy, ugyancsak 1822-ből való másik költemény is bizonyítja, a *Jolához* című, amelyet Gyulai méltánytalanul sorolt az „ifjúkori kísérletek“ közé.¹⁷ Ez a vers túlfűtött érzékiségevel sokkal másabb, mint az eddigi Verseghy-ízű játszi enyelgések (voltaképpen még *A szép leány* is csak az), mintákra készült „kísérletek“ — ennek realizmusa meglepően igazolja, hogy ez a Jola élő valaki.

Ó mint óhajtám gerjedő tüzemben,
Hogy benned oltsam lobbanásait;
Ó mint esengék, hogy kíváнатomnak
Benned legyen határa s vége is,
Lánggal tapadt a vágyó szem valódba,
Nyugtót vadásztam hőszín melleden.

— — — — —
De nyugtatót nem, több vágyást szereztem,
S jobban hevültek vérem kényei.
Adj csókot, ó az első életemben!
Ha tudsz szeretni, szánj meg, adj Jola.
S ha visszakéred, csökká ömlöm át,
Olyan hevéssé, mint a déi nap,
S ez mind tied lesz — csak tied Jola!

Ezek a sorok bizonyosan nem a dúsgazdag Perczel Sándor kisasszonyleányának szólnak, akit utóbb „kézesókolással tiszteltet“, hanem valaki bonyhádi szépnek, akiről a bonyhádi erdő fiatal fájának keservesen panaszolja (mindjárt következő költeményében), hogy

Kérgednél a szép lánynak hó melle keményebb,
Higgyem-e, hogy panasgom benne kegyesre talál.

S nyomban következő *Búcsúzója* is, amelyet Etelkára vonatkoztattak, szösze leányt emleget, holott Etelka szöghajú, tehát barna.

Nemcsak ez az 1822-ből való három, minden valószínűség szerint összetartozó költemény mutatja, hogy a Völgységnek Etelkán kívül és Etelka előtt van egy Jolája is, aki Vörösmartyt hevesen föllobbanó szerelemmel töltötte el. Nem véletlen, hogy már 1821-ben a *Salamonban* találkozunk egy Jolánnal,¹⁸ Bátonak kedvesével:

...míg fél ijedve, fél gyönyörködéssel
Bámulva hallám nyájas üdvödet,
Szemem szívemnek árulója lón,
S karodban veszttem martalék gyanánt.
Ah mely gyönyör volt kehleden pihennem,
Mely üdvöztető színem csókokat!

Alakjára Teslér László kétszer is rátér leveleiben: „szeretetreméltó kedves kis teremtés, írja, mint a szép párafény a tiszta kék égen“ — „az egész darabra lelket hint el“, mondja másik levelében.¹⁹ Nem akarok az Etelka-hatás kuta-

¹⁷ ÖM VIII. 87. l.

¹⁸ Jolán — Jola l. Zalán — Zala. Bp. Szemle, 1938, 723. sz., 243. l.

¹⁹ *Emlékkönyv* 155. és 158. l.

tóinak túlzásába keveredni: nem keresem az 1832-ben írt *Kincskeresők* rokon-szenves Jolánjában is a völgysegi Jolát, csupán arra utalok, hogy a Jolán név Vörösmartynak későbbben is kedves.

Úgy nézem tehát, hogy Etelka elé 1821–22-ben be kell sorolnunk Jolát, aki erős érzéki lángokat gyújtott az ifjú költőben, s aki nem a Perczel-leány, de szintén valaki a „völgyből.” S inkább erre a valakire vonatkozhatnak a *Zalán futása* IX. énekének élményi sorai, mint Etelkára:

Délnek völgye, szívem titkának régi hazája,
Délnek völgyében is ily tüzes a lány szép szeme, Rajtam
Nem könyörül, de megöl ragyogó sugarával utóbb is.

Nem vonatkozhatik Etelkára *A fellegekhez* c., Görbőn írt versének célzása sem, hogy

Délre sóhajt e kebel —
S ott talán már a lyány szive
Hű szívemnek rég nem híve,²⁰
Mást vidámít, mást ölel.

Sőt az a részlet sem Etelkára illik, amelyben — a *Széplakban* (Bonyhád közeliében van) — a költő „fiatalságának tündérországát” emlegeti

Lelkem az ifjúság képét öltözve magára
Ábrándozva bolyong egyedül a csörge pataknál,
S szárnyain ismét a szerelemnek hordja bilincsét
S hordja szelíd kötelét az elomló szőke hajának.

Gyönyörködhetett elutazása előtt a serdülő, barna Etelkában, s ha az *egy* tekintettel biztatja, sokat álmodott volna róla — de nem bízatta. Későbbben sem. Nem ő az, aki tüzes szemének ragyogó sugarával előbb-utóbb megöli, s nem az övé az omló, szőke haj, amelyről épen a *Széplakban* utóbb emlékezik.

Az Etelkáért való „epedés” csak 1824 vége felé lett komolyabb — ez tehát az *ante quem* s szerény nézetem szerint egy esztendeig tartott. Ugyanekkor ismerkedett meg Zádorral (akkor még, 1848-ig, Stettnerrel), aki azért utazott Vas megyéből Pestre, hogy a *Zalán futása* költőjét lássa.²¹ Bizalmasabbá csak a következő évben vált barátságuk; júniusban még magázzák egymást s pajzánul pajtáskodnak, csak 1825 júliusától tegezik egymást s a következő hónapban ír Vörösmarty először szerelméről. Sok öröme, boldogsága e szerelemben nem volt. Lehetett mély és igaz — de lehetett, mint Gyulai mondja, ifjúi ábránd is, semmiesetre sem „aranyozta meg” azt az egy vagy másfél esztendőt, ameddig tartott. Megfordulhatott a fejében az ábrándos gondolat, hogy Etelka a felesége lesz. Gondolhatott-e rá, hogy hozzáadják? Azt hiszem, nem. Egy iskoláskönyvben olvastam, hogy a *Szép Ilonkában* is él még Etelka emléke, mert a Peterdi-unoka is az osztálykülönbség áldozata. Szép Ilonka valóban az. De Vörösmarty épen úgy nemesember, mint Perczel Sándor, a patvaristaság után lehet belőle a vármegyének aljegyzője, utóbb főszolgabírája, mindenképen táblabírája: osztálykülönbség miatt nem tagadja meg tőle Perczel Sándor a leánya kezét. De a „számító és takarékos tökepénzes” aligha adja a *szegény* Vörösmartynak, akit Zádor is kisegítget pénzzavaraiban,²² a leánya kezét, még akkor sem, mikor az a *Zalán futása* ünnepelt költője lett. Pedig Etelka tova-

²⁰ Tóth Dezső kartársam figyelmeztet, hogy ez a harmadik sor Gyulai kiadásaiából — megokolatlanul — hiányzik.

²¹ OM II, 463. l.

²² Riedl Frigyes id. m. 54. l.

tűnő évekkel — akkori fogalmak szerint — lassan vénleány lett: 26 éves volt, mikor a gazdag szabadkai nagybirtokos feleségül kapta.

De, láttuk, Etelka nem is szerette Vörösmartyt. Tehát az a reménye is hiú lett volna, hogy előbb-utóbb mégis hozzámegy.

Költőnk 1825 őszén még kétségbeesve vágyik „még egyszer“ látni Etelkát, 1827-ben már fél a találkozástól. Alig egy-két esztendővel a nagy szerelmi lángolás után — az után, hogy inkább Maróthy barátjával Keletre kívánczozott, az őshazát keresni — már megnyugodott, sőt már „borzadni“ sem tud magától, ha a multra gondol. Nehéz elhinni, hogy mégis, még a *Vérnászban* is Etelka emléke kísért. — Gyulai Pál, aki — mint láttuk — maga is elismeri, hogy e szerelmen „némi homány borong“, költői szépen és jóhiszeműleg elgondolta, majd óvatosan fölépítette a szerelem történetét Vörösmarty életében, és három szakaszra osztotta azt:

„... Az első szerelem aranyozta meg stb. (L. fent.) — 1830—1842-ig aránylag kevés szerelmi költeményt ír... vegyül közé egy-egy újabb *benyomás* is, de nem mély, sem tartós; csak 1842-ben érzik újabb líráján az erősb szenvedély, midőn ismerni kezdi azt a lányt, kit aztán nőül vesz.“

Mivel az első szakasz 1821—1830-ig tart, tehát Vörösmarty 1830-ig írt minden alkotásának leányalakjából Etelka sugárzott felé. Így lett pl. Enikőből Etelka. Azt hiszem, hogy ezt az elgondolást mérsékelnünk kell. Ismétlem, ez a boldogtalan szerelem mély is lehetett. Bizonyosan beleszántott költői alkotásaiba. És néhány lírai költeményén kívül legragyogóbb emléke a *Cserhalomban* él. De nincs tovább!

Gyulainak abból a föltevéséből azonban, hogy 1830-ig Vörösmarty költészetében mindenütt Etelka emléke szól, a példaszerű következtetések hosszú sora született meg, egyre több túlzással. Olyan sorokból hogy

Halni mily szép, gondolám, s csudámban
Igy imádtam: szép szem! ölj meg engem.

— — — — —
Nem tekintnék többé ily szemekbe

— — — — —
S csendesen magamban így imádnék:
Szép szemek! ne rontsatok meg engem! —

Etelka kísértő emlékét olvasták ki, azt érezték ki a *Hedvigből* — „sötétlő haja, kék szeme és sudár termete Etelkának leghívebb rajza.“ mondja pl. Hajas Béla egyébként gondos dolgozatában — azt látták a *Helvilában*. jóllehet Csaba Helvilája, „dísze a világnak“, ott nyugszik, ahol „*Rába* gyors vizében rázza árnyékát a szélben két sugár fa,“ s nem a — Völgyességben. Nyilván Gyulai hatása alatt még Riedl Frigyes is elragadtatja magát, mikor a *Délsziget* ismertetésében ezeket mondja:

„A második énekben a leány és a fiú is nőnek-nőnek és megszeretik egymást, de — egyszerre jön egy magyar dzsentrí és megkéri Perczel Etelkát s Vörösmarty örökre elvállik tőle — Délsziget egyszerre szétválík és Szüdeli az egyik szigeten marad, Hadadur a másik szigeten s közöttük az óceán.“²³

A *Délsziget* az 1831. évre szóló Aurórában, tehát 1830 végén jelent meg, Perczel Etelka pedig 1833. augusztus 8-án lett Bajsai Vojnits Barnabás felesége!²⁴ Az *Eger* állítólagos Etelka-vonatkozásáról elég megmondani, hogy ezt a kiseposzt Vörösmarty az ominózus 1827. augusztusában kezdte írni.

Nem vontam kétségbe, hogy Vörösmarty 1824—25 körül boldogtalan, gyötördő szerelemmel telt el Perczel Adél iránt s ez a szerelem sok fájdalmat, kesé-

²³ U. ott 89. l.

²⁴ Hajas Béla id. dolg. 23. l.

rúséget szült benne, bár történetén így is „néma homály borong.“ Körülményeit nem látjuk eléggé tisztán. Az is bizonyos, hogy költőnknek ez a gyötrő epedése, csalóka ábrándja költészetében is tükröződik. De igazolni próbáltam azt a meggyőződésemet, hogy költészetének magyarázatában ennek a szerelemnek visszhangját alaptalanul kiélezte, kiterjesztette a Vörösmartyirodalom, s vele vagy tíz év költői alkotásainak képére odanemillő, mert irreális színeket festett. Az Etelka-élménynek ez a túlhangoztatása is egyike volt azoknak az eszközöknek, amelyekkel a multban Vörösmarty költészetének haladó politikai tartalmát elleplezték.

SOLT ANDOR:

VÖRÖSMARTY DRAMATURGIÁJA

Az a harc, amelyet a haladás hívei a 19. század elején a magyar színjátszás és a vele szorosan összefüggő drámairodalom területén vívtak meg az új, polgári világ megteremtéséért, a reakció megerősödése következtében a 20-as években ellanyhult. A kezdeti eredmények után (a vármegyéek színpártolása, a pesti előadások 1807 és 1815 között, Katona József drámaírói művészetének kibontakozása, Kisfaludy Károly színi sikerei 1819–20-ban, stb.) egy évtizednél továbbtartó pangás, hanyatlás állt be. A fővárosban szünetelt a magyar színjátszás, kivéve egy-egy gyenge vidéki színtársulat rövid ideig tartó vendégszereplését, drámairodalmunk fejlődése elakadt, a dramaturgiának és a színikritikának, az egy Kölseyt kivéve, nem akadt számottevő művelője. Ez az oka annak, hogy Vörösmarty — noha a dráma pályája kezdete óta jelentős helyet foglalt el írói munkásságában — ifjú korában csak rendszertelenül és közvetve, saját költői gyakorlata és világirodalmi olvasmányai (Shakespeare, Calderon) nyomán fejleszthette iskolából hozott szűkkörű, klasszikus noétikai ismereteit (Aristoteles, Horatius), színpadtechnikai, gyakorlati dramaturgiai kérdésekkel meg egyáltalán nem foglalkozott. Régebbi irodalomtörténetünknek az a pszichologisztikus megállapítása, hogy Vörösmarty a drámaírást kizárólag költői feladatnak tekintette és a műfaj elméleti problémái és gyakorlati követelményei nem érdekelték, egyike azon torzításoknak, hamisításoknak, amelyek a köztudatban élő Vörösmarty-képet éktelenítik. Mihelyt az objektív társadalmi-politikai helyzet következtében (az 1832–36-i országgyűlés, a júliusi forradalom, stb.) új erőre kapott az állandó magyar játékszín megteremtésére irányuló mozgalom, Vörösmarty mindjárt az első alkalommal bekapcsolódott abba. 1833-tól kezdve, mint az Akadémia játékszíni bizottságának tagja résztvevett a pályázatokra beküldött darabok megbírálásában, valamint a drámafordításoknak nyelvi szempontból való átnézésében és kijavításában; amikor pedig 1837-ben a pesti magyar színház megnyitásával kapcsolatban drámánk és színésztünk ügye az érdeklődés homlokterébe került s az egész magyar íróvilágot mozgósította, ő is a nyilvánosság elé lépett időközben kiérlelt drámaelméleti nézeteivel, s hat éven keresztül az első sorban harcolt színi kultúránk ügyéért, részben „*Dramaturgiai Töredékek*“ c. cikksorozatával és önálló drámaírála-
taival, részben mint az Athenaeum állandó színikritikusa. De dramaturgiai megnyilatkozásai közé számíthatjuk az *Árpád ébredése* c. előjátékát is.

*

A feladat: a nemzeti színház eszméjének megvalósítása, sokrétű és bonyolult volt. Az Akadémia játékszíni bizottságának megalakulása (1831) és tevékenysége, a budai színtársulat rendszeres előadásai (1833–1837), a folyóiratokban állandósuló színikritikák (1835–), végül a pesti magyar színház fel-

építése (1834—1837) komoly eredménynek számítottak, de éppen ezeknek biztosítása és továbbfejlesztése az egymással összefüggő elvi és a gyakorlati problémák egész sorának sürgős megoldását tette szükségessé.

A központi kérdés drámairodalmunk új stílusának kialakítása volt. Ennek sikerétől függött színházi kultúránk egész jövője. A magyar játékszín hivatása a nyelv ápolásának segítségével a nemzeti érzés, a nemzeti gondolat megerősítése, kiterjesztése lett volna, ezzel szemben drámairodalmunk és színjátszásunk megrekedt a német befolyás uszályában. Kölcsey már 1827-ben egész határozottan rámutatott az idegen ízlés, idegen hatás veszélyére:

„Mostani vándorszíneinken nem láthatunk egyebet a mélyen megromlott német színeknek még, ha lehetséges, romlottabb visszatükrözésénél. A mi hideg lelkelenségünk elzsilbasztja íróinkat, kik magyarok lévén magyar szívekhez szólhatnak; s így színjátszóink kénytelenek a bécsi pórnép mulatságára koholt alacsony tréfákat szedni elő, s azon puha érzélgősségű darabokhoz folyamodni, melyeket a német nagy közönség visszafordult ízléssel bámul s melyek a magyar férfias lélekkel oly elhatározólag ellenkeznek.”¹

De a beszédének elhangzása óta eltelt tíz év alatt éppen az eredetiség tekintetében mutatkozott a legkisebb haladás. A budai színtársulat műsorának súlypontjait német drámák alkották, de nem Goethe, Schiller vagy Kleist művei — ezeket csak ritkán és akkor is kiforgatva, eltorzítva adták —, hanem a még mindig népszerű Kotzebue, mellette pedig Birchpfeiller, Töpfer és Nestroy darabjai. Bécsi szűrőn keresztül jutottak el hozzánk a nyugati klasszikusok drámái is, így elsősorban Shakespeare, akit színházlátogató közönségünk rossz német átdolgozások primitív magyarosított változataiból ismerhetett csak meg. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a magyar szerzők közül is elsősorban azok jutottak szóhoz, akik a német Ritterdrámák vagy a bécsi tündérboházatok stílusát követték. Jellemző pl., hogy a budai színtársulat a legnagyobb sikert Munkácsi János silány Nestroy-utánpótlásával, a *Garabonciás diák*-kal érte el: 14-szer adták, míg Vörösmarty, Szigligeti, Tóth Lőrinc darabjait egy-két előadás után levették a műorról; a régi magyar drámák közül Dugonics András *Bátori Mária*-ja hat, Bárány Boldizsár *Sajdár és Rurik*-ja négy előadást ért meg, ezzel szemben a *Bánk bán* mindössze háromszor került a nézők elé. A német drámák hegemoniáját nem tudták megtörni az újonnan feltűnt francia romantikus színművek sem. Nem eredetiből, hanem a német színpadok számára átalakított változatokból fordították őket, azonkívül — színészeink és közönségeink egyaránt még fejletlen ízlésének megfelelően — elsősorban a második és harmadrendű utánzók eszmeiség nélküli, pusztán színi hatásra épült műveit adták, ezek pedig tovább táplálták a hozzájuk hasonló technikájú német darabok divatját.

Biztató jelenség volt, hogy a 30-as évek közepén fellépő íróink egy csoportja — Szigligeti Ede, Garay János, Tóth Lőrinc, Gaál József, stb. — új utakat igyekezett törni drámairodalmunkban. Programjukat Garay János foglalta össze *Dramaturgiai füzér* c. tanulmányában.² Ebből világosan kitűnik, hogy fiatal drámaíróink már avultnak érezték a „parókás és hajtókás német játékszín” szabályait, és a „korszellem” nevében Shakespeare-t és a francia romantikusokat választották példaképül. Alapvető elvnek tekintették dráma és élet, dráma és a nemzetiség szoros kapcsolatát. Alhazafias történeti és érzelmes családi jelenetek helyett az „életből vett character-rajzolatok” ábrázolására törekedtek, a „szállékony társalkodási enyelgés” helyébe a szenvedély

¹ Magyar játékszín. Kölcsey Ferenc összes művei. (Franklin kiadás) 1015. l.

² Regélő-Honművész, 1835. Irodalomtörténetünk indokolatlanul alábecsülte Garay dramaturgiai cikkeit. (V. ö. Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története, 1925. 211. l.) Bennük — bár gyarló megfogalmazásban — már megtalálhatjuk azokat a helyes alapelveket, amelyeket Vörösmarty a *Dramaturgiai Töredékek*-ben fejtett ki, úgyhogy Garayt ebből a szempontból Vörösmarty és az Athenaeum írói köre előfutárának kell tekintenünk.

hangját szólaltatták meg. Valóban volt is érzékük a témaválasztás, a drámai összeütközés, a tragikus pátoz iránt, de mint gyakorlatlan kezdők darabjaiknak kidolgozásában súlyos hibákat követtek el. Különösen gyengének bizonyultak a belső motivációban; túlzásokra ragadtatták magukat a lelki állapotok festésében, az indítékok halmozásában, s ez drámaikat zsúfoltta, zavarossá tette, ami gyengítette hatásukat s csökkentette haladó jellegű eszmei tartalmuk és vele együtt az egész mozgalom hitelét. Drámairodalmunk további sorsa tehát attól függött, hogy milyen mértékben sikerül az új drámaíró nemzedéknek egy olyan művészi technikát elsajátítania, amelynek birtokában biztosíthatja a polgári haladás irányába mutató nemzeti jellegű színművek maradandó sikerét s ezzel egyúttal felszámolhatja a társadalmi fejlődés útjában álló német színi hagyományokat.

Ez a feladat szabta meg a *Dramaturgiai Töredékek* célkitűzését, anyagát és szempontjait. Vörösmarty tisztában volt azzal, hogy a művészi alkotáshoz nemcsak tehetség, hanem alapos mesterségbeli tudás is szükséges. Ebben a tanulmányában, de későbbi kritikáiban is váltig hangoztatja az „oekonomia“, a „helyes gazdálkodás“, vagyis a műgond fontosságát, amelynek hiánya „homályt és érthetlenséget“ von maga után. Minthogy pedig úgy látta, hogy drámaíróink éppen e tekintetben szorulnak a legnagyobb segítségre,³ a *Dramaturgiai Töredékek*-ben összefoglalta a drámai műfaj szabályait. Maga is említi, hogy célja a gyakorlati tanácsadás; nem ad rendszeres műfajelméletet, nem törekszik művészetfilozófiai vagy esztétikai alapelvek kibontására, absztrakt fogalmaknak, mint pl. a tragikumnak és a komikumnak elemzését meg sem kíséri. Tanulmányának hat fejezete közül a középső négyben — terjedelmüket tekintve az egész mű $\frac{3}{4}$ részében — a drámai tárgyra, a drámai mesére, az elrendezésre, a kidolgozásra és ezen belül a dráma nyelvére vonatkozó mesterségbeli, gyakorlati úton tökéletesíthető technikai fogásokat tárgyalja. Hangsúlyozza a tárgyválasztás fontosságát, annak előnyét, ha a drámaíró ismeretes anyagot dolgoz fel, a cselekmény egységének szükségszerűségét, egyszerűségének nagy hasznát, az „in medias res“ szerkesztésének helyességét a drámában is. Majd a jelenetek arányos elosztásáról beszél, rámutat arra, mennyivel hatásosabb a néző szemeláttára kifejlő cselekmény az elbeszélésnél. végül pedig azt az elvet taglalja, hogy a dráma személyei különböző nyelven beszéljenek. Első pillantásra tehát úgy tűnik, hogy Vörösmarty dramaturgiai cikksorozata az ismert, a kor irodalmi köztudatában élő művészi és költészettani igazságokat foglalta össze, s ezt a látszatot még az a körülmény is erősíti, hogy fejtegetései során állandóan Horatiusra hivatkozik, állításait az „Ars poetica“ idézeteivel bizonyítja. De Vörösmarty a drámaírás szabályainak részletezését nem tekintette öncélúnak — a *Dramaturgiai Töredékek* értékét nem azon kell lemérnünk, hogy Vörösmarty megállapításai mennyire eredetiek, hanem azon, hogy mivel kapcsolatban tartja szükségesnek őket hangsúlyozni.

³ „...E homály és érthetlenség... folyadéka egy mélyebb kútfőnek, milyenek a rosszul emésztett képzetek, gondatlan, szapora munka, nem értett, meg nem bírt tárgy, mely urunkká lesz, a helyett, hogy uralkodnánk rajta.“ (VII. 21. A kötet- és lapszámok Vörösmarty munkáinak 1885-ös kiadására utalnak.)

„... mi magyarokul többnyire szórakozottan írjuk műveinket...“ (VII. 65.)

„A drámai költészetben oly szegény, ifjone hazai litteratúra méltán várja az avatott-ságnak annyi jeleit bizonyító új drámaíróktól (Teleki Lászlótól), hogy ezután művében az elrendezésre s gazdálkodásra több figyelmet fordít...“ (VII. 71.)

⁴ „Mondhatnám, mielőtt tovább megyek: „fugar vice colis“: de a kérlelhetetlen idő ezt magától ki fogja mondani, ha így áll a dolog, s nem akarok gyanús kényeskedéssel jogaiba vágni, ahhoz látva inkább, hogy mit résznél önbottlásaimon. résznél egyéb tapasztalásaimból okulva tanulságul vevék, független töredékekben közöljem, *használandót, fiegészítendőt, vagy végre megigazítandót* mások szorgalmi által.“ (VII. 12. 1.)

Vörösmarty fejtegetéseinek elején alapvető tételként leszögezi, hogy a színműről kíván szólni, amelynek kettős célja van: a költői és a színi hatás.

„A dráma nemét a költészet, fajtát a színi (ez által a cselekvő élet ábrázolását értvén) teszi. Innen világos, hogy a színmű a költői műnek alája van rendelve, s míg a költői lélek nélkül alkotott színműveket eltemeti az idő, maradandók azok, amelyek... költői belérték által tartalmasak.”

De utána nyomban a színi hatás fontosságát fejtegeti, belső és külső érvek felsorakoztatásával. Végső következtetése az, hogy

„a dráma, bármi nagy költői becs mellett is, színi hatás nélkül nem tökéletes mű.”

Vagyis a dráma technikai szabályainak ismertetésével nemcsak segítséget akart nyújtani drámaíróinknak, hanem pozitíve válaszolt arra a kérdésre, hogy a drámában összeegyeztethetők-e a színpad követelményei a költőiség igényeivel, vagy más szóval: van-e művészi jogosultsága a színműnek. A kérdésnek ilyen formában való feltevése talán meglepőnek látszik, de csak mai szemmel nézve. Vörösmartynak a maga korában még minden oka megvolt, hogy ezt a problémát tisztázza.

A 30-as évek dramaturgiai köztudatában még nem volt vitán felül az, hogy a színszerűség nélkülözhetetlen eleme a drámának. A latinus műveltségű konzervatív nemesség egy részének szemében a színmű alacsonyrendű, korcs műfajt, komédiások „spektákulumát” jelentette; „igazi” drámának csak az aristotelesi szabályok szerint készült művet volt hajlandó elismerni, úgy ahogy azt a deák iskola poétikai osztályaiban tanulta. De még egyes drámaírók is akadtak,⁵ akiknek vértelen, élettől elvonatkoztatott alkotásai a klaszszicista dráma irányába való visszakanyarodás jeleit mutatták. Vörösmarty jól látta, hogy az antik dramaturgia idejétmúlt kultusza és helytelen alkalmazása — minthogy lényegében arisztokratikus-feudális ideológiát táplált — veszedelmes lehet játékszíni mozgalmaink számára. Éppen azért hivatkozott tanulmányában olyan sűrűn a nálunk korlátlan tekintélynek örvendő Horatiusra, hogy a konzervatív rétegek is világosan lássák: színszerűség és művészet nem ellentétes fogalmak, a modern színmű nem jelenti okvetlenül a köztudatban meggyökeresedett klasszikus költészettani szabályok feladását.

De a színszerűséget meg kellett védeni azokkal szemben is, akik elismerték ugyan jogosultságát, de másképpen értelmezték. Mert a színi hatás követelménye önmagában formális elv, — színszerű volt a Kotzebue-féle német dráma is. A kor dramaturgiai terminológiájának ismeretében tudunk kell azonban, hogy amikor Vörösmarty színműről beszél, nem a középfajú drámát érti általában, hanem annak azt a típusát, amelyet a francia romantikus drámák képviseltek.

Egy 1913-ban készült disszertáció szerint⁶ Vörösmarty dramaturgiai nézeteit Lessing, Schlegel és Tieck műveiből merítette. A dolgozat szerzőjét nem hibáztathatjuk, hogy fiatalos buzgalmában erőszakolt idézetszerűsággal bizonygatta a német hatást, hiszen nyilvánvalóan ezt a feladatot kapta professzoraitól. De súlyos mulasztás terheli irodalomtörténetünket, hogy ezt az egyoldalú, helytelen megállapítást kritikátlanul átvette és harminc éven keresztül hirdette. Jellemző a pozitívista irodalomtörténet reakciós módszerére, hogy ugyanakkor, amikor a filológiai pontosságot és „objektívítást” hirdette, ítéleteit elhallgatott és elferdített adatok alapján fogalmazta meg.

⁵ Jellemző, hogy elsősorban a klérus szépírói ambícióktól fűtött tagjai között, így a piarista Horváth Cyrill, az „akadémikus” drámaíró, és a bencés Guzmics Izidor, a „hellén-magyar dramaturgia” apostola.

⁶ Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája.

Mit mond Vörösmarty a *Dramaturgiai Töredékek*-ben? Először: gyakran és konkrétan utal „a legjobb francia darabokra“, a „figyelemre méltó újabb francia színművekre“, mint követendő példákra. A drámában alkalmazott elbeszéléssel kapcsolatban szinte külön kis értekezésben méltatja Hugo Viktor *Angelo* és Dumas Sándor *Neslei torony* c. drámáját.⁷ Viszont a német drámákról elítélően, lekicsinylőleg nyilatkozik. A francia drámák fölényét a némettel szemben — a színművek lírikus részleteiről szólva — így jellemzi:

„E részben különösen figyelemre méltók az újabb francia színművek, ha egyébiránt mind valók volnának is azon vádak, melyekkel a német kritikától ostromoltatnak. Bennök elbeszélés, lyrai ömledések a legdrámaibb alakot öltik fel, mindenkor helyén s célszerűleg használtatnak; bennök ritkán találni az émelygő érzélgés s helykívüli indulatoskodás s pangó szenvedélyek azon poggyászait s uszályait (Schleppe), melyeket kritikus szemszédainknak legjobb, legművészeibb drámai characteriek is akadékuul rendszerint magukkal hurcolnak. Az újabb francia költők minden érzelemnek s indulatnak a legfontosabb kiszámítás szerint tudják hasznát venni, a cselekvés rugóit művészi kézzel drámai célokra, színi hatásra intézni, a mi mind tanulásra, mind követésre méltó.“

Másodszor: újra meg újra hangoztatja a dráma és élet kapcsolatát. Már a bevezető sorokban leszögezi, hogy a lánghézagoknak is „táplálatot kell vennie a kívülről álló dolgokból, kora, nemzete, köre szelleméből“. A színmű leglényegesebb jegyének a „cselekvő élet“ ábrázolását jelöli meg, s ezt az elvet, még háromszor nyomatékosan megismétli.⁸ Azt, hogy ezen mit kell érteni, nem fejtette ki bővebben, de erre nem is volt szükség: a színmű létszerűségének konkrét jelentését előtte már többen tisztázták, úgyhogy ez közismert dolog volt. Garaynak már idézett dramaturgiai cikke erre vonatkozólag a következőket mondja:

„Közönséges panasz nálunk magyaroknál, hogy eredeti színdarabjaink nincsenek, másfelől, hogy a színészet nem pártoltatik a közönségtől. Mindkettőnek oka, úgy látszik nekem, színiköltőinkben feküdt és fekszik, kik a valódi irányt, melyen indulniok kell, még el nem találták, — s ez az egyetlen-egy — melyen a játékszín az étellel, a nemzet életével szorosan egybe forr, összeolvad... Csak ott virágzott elejétől fogva teljesen a drámai művészet, hol a játékszín az étellel — társalkodási és politikai étellel — legszorosabb köcsönös összeforradásban volt.“⁹

Harmadszor: a *Dramaturgiai Töredékek* utolsó, a „dráma belsejéről“ szóló részében, amely a műfaj központi problémáival: a jellemábrázolás, a tragikus és komikus konfliktus, végül pedig a költői igazságszolgáltatás kérdésével foglalkozik,¹⁰ szinte szórul-szóra megismétli a *Cromwell* és a többi Hugo-dráma előszavában lefektetett elveket. Hangsúlyozza a drámai hős ember-voltát, akinek cselekedetei a jellemből kell hogy fakadjanak; a *Le roi s'amuse* Triboulet-jére hivatkozva ellentmond a klasszikus dramaturgia azon tanításának, amely szerint a hős csak magasabbrendű személy lehet; végül a kényszerítő sorsot, amellyel a hős szembeszáll, nem egy világ felett lebegő misztikus fátumban, hanem a nép akarataiban, a zsarnok parancsában keresi.

Vörösmarty ezt a kifejezést: romantika, nem használja fejtegetései során. De a fentiek alapján nem vitás, hogy a Dramaturgiai Töredékek milyen irányból jövő nézeteket tükröznek. A cikksorozat határozott, nyílt kiállítás a francia romantikus színmű¹¹ s ezzel egyúttal a haladás ügye mellett. Hugo

⁷ VII. 32—33. 1.

⁸ (A színházak)... „kicsi központosított képmásai a roppant világnak.“ (VII. 11.)

„A dráma az élet képét akarja adni.“ (VII. 19.)

„A dráma kicsinyben a cselekvő élet képe.“ (VII. 46.)

⁹ Összes művek. V. 396. 1.

¹⁰ VII. 46—56. 1.

¹¹ Nem mond ennek ellent a közismerten szoros kapcsolat Vörösmarty és Shakespeare között, amellyel irodalomtörténetünk bőven foglalkozott. (Ennek marxista kiértékelése persze még megoldandó feladat.) A Shakespeare-kultusztól egyenes út vezetett a francia romantikához, amely a brit drámaköltő műveiből vonta le dramaturgiai elveit.

Viktor és társainak mozgalma a polgári ellenzékiiséget képviselte a restauráció korának feudális-nemesi reakciójával szemben, a mi társadalmi viszonyaink között a francia színmű stílusában fogant darabok a polgárosodás útjára lépett középnemesség törekvéseit voltak hivatva kifejezni. Drámairodalmunknak ez az iránya a plebejus, népi mozgalom felé mutatott. Ezt Eötvös József Hugo Viktor *Angelo*-fordításához írt bevezetésében (1835) világosan kimondja:

„Nem tetszeni, használni vala Hugo Victor célja és ő elérte azt. Felette szent, felette nagy vala néki a poésis, mintsem hogy játékként célnak tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse; s az erő erény... A században, melyben élünk, a művészet köre messze terjedt; a *publicum*, így szóla a költő egykor: a *nép*, így szól a költő ma.”¹²

Vörösmarty ilyen mértékben nem vonta le a romantikus színmű dramaturgiájából adódó következtetéseket. A dráma realizmusát ő még összhangba kívánta hozni a klasszikus poétika megkövetelte eszményítéssel. Ez legjobban abból tűnik ki, hogy a drámában érvényesülő költői igazságszolgáltatást elvont etikai követelménynek, s nem társadalmi szükségszerűségnek fogta fel. Vörösmarty álláspontja e tekintetben nem egészen következetes. Egyszer idealisztikus nézetet fejez ki, amikor az ú. n. költői igazságot „istenségnek” nevezi, mely „részrehajlatlanul örök törvények szerint uralkodik a művészetben s amely abban áll, hogy az üldözö bűn döllye, s az üldözött erény megbukása által fellázadt s megbántott érzés kiengeszteltessék”,¹³ máskor a pszichologizmus felé hajlik, megdicsérvén a költőt, aki „jól teend, ha mindent az ember belsejéből, az egyes karakterek erejéből fejt ki”.¹⁴ Azt, hogy az igazi drámai cselekmény a szereplők egymáshoz való társadalmi viszonylataiban beálló változásokból áll, s a hős szenvedése és bukása mindig valamely társadalmi rend dialektikus felbomlásának mozzanata (Marx), Vörösmarty persze még nem ismerte fel. III. Richard az ő számára is a nagy gonosztevő lélektani problémája maradt, alakja mögött nem látta meg a feudális anarchia korát mozgó gazdasági-politikai erőket. Optimizmusa is az absztrakt humanistáé, aki feltétlenül hisz abban, hogy „a szenvedély megrázó szélvész”, „a bűn mardosó belkínjai” által „a megrendült erkölcsi súlyegyenek végre ismét csillapatra kell hozatnia”.¹⁵

Kétségtelen, hogy Vörösmarty dramaturgiájának ez a legsebezhetőbb pontja. De történetileg még ebből a szempontból is előre mutat. Szinte szenvedélyes hangon védi a francia drámát azon vád ellen, hogy „iszonyú, vad bűnök- és bűnösökből vannak összeszőve”,¹⁶ s élesen elítéli a német színművek hamis morálját, a Kotzebue-féle nyavalygásokat, émelyítő érzelmeket.

„Hibáznak véleményem szerint azok, kik a költői s színi világot minden megrázóbb s nagyszerű vétkektől s az általok úgynevezett botrányozattól tisztán szeretnék tartani, kik a simán álarcozott, apróbb, de annál írhatatlanabbul vérbenható bűnöknek balul hízelve vagy azoknak hamis irgalomból az igazság rovására megbocsátva, úgy vélik legszelídebben s emberibben mulattatni nézőiket, ha egy nyavalygó erényt a legméltatlanabb szenvedések iskoláján végighurcolhatnak; s ez az, mit ők morálnak neveznek. De részemről igen keveset hiszek az ily simaszájú Múzsának: hasonlóknak tartom a sziszegő kígyóhoz, melynek foga tövén halálos méreg van.”¹⁷

¹² Összes művek. XII. köt. 226. l.

¹³ VII. 46. l.

¹⁴ VII. 50. l.

¹⁵ VII. 46. l.

¹⁶ VII. 34. l.

¹⁷ VII. 56. l.

Vörösmarty az álerkölesnek ezzel a leleplezésével a megalkuvó nyárspolgári magatartásnak üzen hadat. Vele szemben, mint pozitívumot azt a drámai eszmeiséget emeli ki, amely arra nevel, hogy az élet, világ, sors zsarnoki önkényével önérzetesen és hősieen kell szembeszállni.

„A karakter ereje az, mely bennünket minden fölött érdekel. Így küzd a leláncolt Prometheus, az emberek jötevője, nagy lelki erővel, Isten maga is, az istenektől reá mért kínokkal, mintha egy megfeszített aristocrátát (a jobb értelemben) látnánk, ki azért, hogy a népen könnyíteni akart, aristocrata társaitól szaggattatik. Nyögéseit hallani a testi fájdalom miatt; de lelke vádat tesz az őt gyötrő istenek ellen, azoknak bukását jövendőli; s nincs hatalom, mely engedésre bírja.“¹⁸

Ez a szép idézet nem szorul magyarázatra. Benne van az emberi szabadságjogokért, az elnyomottak felszabadításáért, az igazi kultúráért küzdő egész Vörösmarty, és benne van a 30-as évek progresszív irodalmi programja. Hogy ez a mondat éppen a *Dramaturgiai Töredékek*-ben kapott megfogalmazást, világosan bizonyítja, hogy Vörösmarty dramaturgiájával is a társadalmi haladás ügyét kívánta szolgálni.

*

Mialatt Vörösmarty cikksorozata az Athenaeumban megjelent (1837. május—július), a pesti Nemzeti Színház építkezése befejezéséhez közeledett, a megnyitás előkészületei már javában folytak. Az állandó magyar játékszín létesítése, mint lényegében politikai kérdés, egyike volt azon harci területeknek, ahol a haladás és a reakció erői összecsaptak. Az arisztokrácia és a klérus, a nemzeti jövedelemnek ez a két legnagyobb hasznélvezője, közönyös, sőt ellenséges magatartást tanúsított a színházépítés ügyében. A gyűjtésre vonatkozó iratok igen tanulságosak. Gróf Károlyi György lakonikus tömörséggel jelentette ki: „Ich zahle nichts“; Marich püspök felháborodottan tiltakozott: „Az istenért, dehogyan adok én komédiára!“, míg Jordánszky püspök így háritotta el az adakozást: „Másra adnék, de komédiára nem“. Pest megyében, ahol legerősebb volt az agitáció, az egyház is kénytelen volt adakozni, de jellemző, hogy a kalocsai nagyprépost 25 forintot adott, a kanonokok 15-öt, ugyanakkor, amikor a kisemberek, pl. éppen a kalocsai egyházi birtok alkalmazottai 5—10 forinttal járultak hozzá a színház építéséhez, nem is beszélve az ügyvédekről, táblabírákról, akik átlagban 100 forintos összegeket jegyeztek.¹⁹ Maga Széchenyi is, noha 1832-ben még röpiratban fejtegette a magyar játékszín fontosságát, három évvel később szembe fordult Földváry Gáborral és a pestmegyei nemességgel, amikor kiderült, hogy a színház nem az lesz, aminek ő tervezte: az előkelő társaság fényes találkozóhelye, ahol elsősorban operákat fognak adni. Pest városa a maga német színházát féltette, s mindössze 15 000 forintot szavazott meg hozzájárulásként, de Széchenyi ezt az összeget is lefoglaltatta az országgyűléssel a saját tervei szerint építendő színház céljaira. Ilyen körülmények között a színház 1837. augusztus 22-én — Vörösmarty szavai szerint — valóban „mintegy a lehetetlenség dacára“ nyílt meg, a vármegyei középnemesség, a pesti iparosok áldozatkészsége és a szegény köznép önként felajánlott ingyen munkája eredményeképpen.

A megnyitó est Vörösmarty ünnepi prológusával, az *Árpád ébredése*-vel kezdődött. Gyulai Pál nem sokra becsülte Vörösmartynak ezt az alkotását. Hevenyésztett darabnak tartotta, mint „alkalmi művecskét“ emlegette. Az igazság az, hogy a pestmegyei játékszíni bizottság már 1837. januárjában felkérte Vörösmartyt egy ünnepi előjáték megírására s költőnk azt március 13-án el is fogadta.²⁰ Egészen bizonyos, hogy ebben a megbízatásban kell

¹⁸ VII. 49. 1.

¹⁹ Ld. Rexa Gyula: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bpest, 1927.

²⁰ Ld. Bayer József: „Árpád ébredése“ keletkezésének története. Irodalomtörténeti Közlemények, 1898.

keresnünk a *Dramaturgiai Töredékek* keletkezésének egyik külső indítókát is. Vörösmarty a megyéhez intézett válaszában ezt írta: „Sok és nagy az, mit egy ilyen fényes alkalommal... annyi keserű küzdés és csalódások után gondolni és elmondani lehet.” Az a sok gondolat, amit a színházépület befejezése belőle kiváltott, voltaképpen dramaturgiai tanulmányában kapott helyet — a prológusban csak egyes eszméket fogalmazott meg költői képekben. Láttuk azt, hogy Vörösmarty mennyire hangsúlyozta dráma és élet kapcsolatát. Ennek az elvnek jegyében készült az *Árpád ébredése*, mert a mű nemcsak általánosságban utal a nemzeti színház fontosságára, hanem nyomatékosan rámutat annak politikai jelentőségére is. A sírjából felidézett honalapító fejedelem és a költő párbeszéde az első jelenetben egészen berzsenyies színekkel ecseteli a magyarság elkorcsosodását, de érte nem a „forgó viszonszág”-ot és a „tündér szerencsét”, hanem „az ősiségek álorcaiban álló szív- és lélektelen bálványt”, az „ősei nagy tettein kérődöző rossz nemzedéket” teszi felelőssé, amely nem látta és nem sejtette a „nemzetirtó kézből reá váró csapást.” Az adott történeti helyzetben ez félreérthetetlen beszéd volt. De Vörösmarty még tovább konkretizálja a megkezdett képet. A költő lelkes hangon számol be a „feltámadt merész szellemről”, amely a „rém jövővel szembe szállni kész”:

„Oh fejedelem, mi újra éledünk,
Buzogva küzdünk egy jobb életért,
Nem látva, nem segítve senkitől,
S bár kis sikerrel, mégsem csüggedezve;
De hőseink nem vérben fürdenek:
Ölelni készek embertársokat,
És tűrni mindent szent hazájokért.
Köztünk is fenn van még Prometheus,
Kinek szívét az üldöző kajánság
Kányái marják, mert szelid vala
Embernek nézni embertársait.
S ő óriási fájdalmában is
Oly törhetetlen most, mint valaha.”

Vörösmarty nem utalhatott nyíltan a bécsi udvar nemzetellenes törekvéseire, a feudális főnemesi reakcióra, a köznemesi párt országgyűlési harcaira, de így is mindenki megértette, hogy kikre vonatkoznak a költői képek. A közvéleményt állandó izgalomban tartották a kormány részéről megindított felségárulási perek: 1837. februárjában ítélték el Lovassy Lászlót és társait, ugyanez év májusában fogták el Kossuth Lajost, s még mindig folyt a per Wesselényi Miklós ellen a jobbagyok érdekében mondott beszédéért, — a fentebbi idézetben ő a Prometheus, aki „szelid vala embernek nézni embertársait.” Azok a dühödt támadások, amelyeket a kormány lapja, a klerikális-konzervatív *Hirnök* indított Vörösmarty személye és ünnepi előjátéka ellen,²¹ legjobban mutatják, mennyire sikerült Vörösmartynak a színházavatást politikai állásfoglalásra felhasználni. S ez egyúttal bizonyíték arra is, hogy Vörösmarty a dráma életszerűségét nemcsak hirdette, hanem a legelső adódó alkalommal a maga költői gyakorlatában meg is valósította.²²

Az előjáték második részében Árpádnak arra a kérdésére, mi ez az épület, (a színpadi háttér ugyanis az új színházat ábrázolta), így felel a költő:

„Ez a világ kicsinben, fejedelem.
Itt láthatod meg, amint volt, vagyon...”

s néhány sorral tovább:

²¹ 1837. augusztus 25-, 29., szeptember 26-i szám, stb.

²² Persze azt is bizonyítja, mennyit ér a hagyományos Vörösmarty-kép. „Egész életében apolitikus maradt” — írja Vörösmartyról Brisits Frigyes. (A XIX. század első fele, Budapest, 1939. 217. l.)

„E ház az élet zajló iskolája...”

amelynek az a célja, hogy

„Ifjat, leányt, a vénét, fiatalít
.....
Élet-hasonló játékban mulassa.”

Ezzel a gondolattal találkoztunk már a *Dramaturgiai Töredékek*-ben. De versbe szedte a drámai igazságszolgáltatásról vallott felfogását is:

„Itt újra fellép a holt dalia
A rég csatázott harcok hősei;
Bölcsek, vezérek és világbírók,
S kiket tapodnak, és kik eltapodnak,
Gazdag, szegény, a koldus és király,
Itt újra élnek kinban és gyönyörben,
De itt igazság ül a trónuson,
S mit ember és sors vétett zsarnokul,
Az szent-egyenlőn visszatörhatik,
Kudarcot vall itt a fondor s család;
Aranyborju itt nem talál imádót;
Repkényt az ész, kacajt nyer a bohó!
Utálat éri a bűn győzedelmét
S a szenvedő és megbukott erénynek
Örök művészet nyújt fel koronát.”

Az *Árpád ébredése*-t mindezek alapján a *Dramaturgiai Töredékek* költői változatának kell tekintenünk. Abból, hogy ez utóbbi tételei közül éppen a valóság tükrözését ismételte meg költői előadásban, arra következtethetünk, hogy Vörösmarty ezt tartotta a dráma elsődleges feladatának. Annak a kifejtése, hogy ez a művészeti-felfogás milyen mértékben valósult meg Vörösmarty saját alkotásaiban, túllépné ennek a cikknek kereteit. Az bizonyos, hogy drámai sok tekintetben elmélet és gyakorlat ellentétéről tanúskodnak. Ennek szükségszerűsége azonban már adva volt abban az ellentmondásban, hogy Vörösmarty a valóság iránti hűségét az ú. n. költői igazsággal kapcsolta egybe, tehát a realizmusnak még csak egy leszűkített, bizonyos mértékben a felületi jelenségekre korlátozott értelmezéséig jutott el.

A *Dramaturgiai Töredékek*-en kívül nem jelent meg több tisztán elméleti cikk Vörösmarty tollából. Ez a tanulmány — szerénykedő címe ellenére — magában foglalja Vörösmarty egész drámaelméletét; további dramaturgiai működése gyakorlati irányú volt: az ott kifejtett elvek alapján foglalt állást drámaírodalmunk és színi életünk aktuális eseményeivel kapcsolatban. Drámabírálatot mindössze négyet írt: Szigligeti Ede *Dienes*-éről, Tóth Lőrinc *Ronow Agnes* c. történeti drámájáról és *Alkonyathor* c. bohózatáról, valamint Teleki László *Kegyenc*-éről. Vörösmarty méltányolta fiatal kortársainak törekvéseit és építő jellegű bírálattal igyekezett fejlődésüket előmozdítani. Tanácsokat ad, hogyan lehet jobb elrendezéssel, a cselekmény gazdagabb, logikusabb felépítésével biztosítani a színi hatást, a jellemrajz elmélyítésével, gondosabb — dagályos szóvirágoktól és lapos prózaiságoktól egyaránt megtisztított — drámai nyelvvel fokozni a költőiséget. Mint a *Dramaturgiai Töredékek*-ben, drámabírálataiban is védelmébe veszi a romantikus színművek morálját. Újra kifejti: a dráma hősének mintegy középen kell állnia erény és bűn között.

„Ha hősünk jó, legyenek hibái, gyenge oldalai, szóval az erénynek legyen valami sérthető része, melyhez a balság férkezhetik, vagy legyen az erény szenvedéseiben oly nagy, hogy inkább dicsőülni, mint csüggedni láttassék, hogy sors vagy erőszak rendíthetlenségén mintegy megszűgyenüljenek. Ha a hős gonosz, legyen legalább valami

fényes tulajdona, melynek ember előtt kétségtelen becse van, vezettség valamely hatalmas, magában véve nem kárhozatos indulattól, szenvedélytől vagy balvéleménytől. Ezeknek heve és nagysága ki fogja őt valamennyire venni a közgonoszok sorából, s érdemíteni a legmagasabb figyelemre, ha sajnálatra nem is — a nélkül, hogy szeretetre méltóvá tenné.“

Éppen ezen az alapon hibáztatja Petronius Maximus alakját a *Kegyenc*-ben: úgy érzi, hogy bosszújában túlmegy a lélektanilag indokolható határokon.

„Korántsem akarok azonban azon ludmáj szívű iskolával szavazni, mely a tragédiát csupán jó, szelid emberekből akarná alkotni, tudom, hogy lehet a tragédia hőse gonosz is, csak valami fényes és érdekes tulajdonnal bírjon, valamely hatalmas s magában nem gonosz szenvedélytől ragadtassék; — de ezen gázolást minden szenten keresztül, s nem a szenvedély első hevében, hanem hideg, józan számolással követve s végrehajtva, ezen feláldozását, caesari ágyassá aljasítását egy ártatlan, erényes, nemes nőnek, éppen annak, kiért az egész bosszú keletkezett, s éppen akkor, midőn a féltékeny dühönc maga volt a történeteknek nem bűnös, de hibás szerző oka, s akkor, midőn az nem éppen szükséges, hanem csak egyik segédeszköz a bosszú céljának sikeres elérésére stb., nem hiszem az emberi természet közönséges törvényei szerint igazolhatónak. S ha ez áll: ily vétség az örök természet ellen nagyon kicsit enyhíthet a kor szelleme, melyben a történet esik, s a keresztény vallás szent tüzén meg nem tisztult pogány eszmék és szokások befolyása. Ezen utálat, melyet referens a hős iránt nem érezni nem tudott, nagyon csökkenlé az az iránti részvétet.“

Ez a részlet ismételtlen utal Vörösmarty tükrözési elméletének ellentmondására: már meglátja a jellem eltorzulásának a korviszonyokkal való kapcsolatát, de életszemléletének osztályhelyzetéből adódó korlátai megakadályozták abban, hogy egyén és társadalom összefüggését dialektikus módon végiggondolva levonja belőle a végső következtetést.

Burzsoá irodalomtörténetünk úgy látta, hogy Vörösmarty drámaíráslatai nem eléggé harcosak.²³ Nem vette észre, hogy Vörösmarty éppen ezzel a magatartással küzdött irodalmunk jövőjéért. Tudta, hogy „az eredeti dráma a nemzeti színház lelke“²⁴, „azon két értékű kincs, mely midőn az irodalmat gazdagítja, s ha jeles örökíti, egyszersmind közhatással van a nemzet életére, melyből vétetnie kell“,²⁵ ezért szeretettel, féltő kézzel nyúlt annak minden eredményteljesen bízható megnyilvánulásához. De abból, hogy a megbírált három szerző mindegyike a francia romantika híve volt, az is kitűnik, hogy ennek győzelmétől várta színi kultúránk felvirágzását.

*

Vörösmarty színikritikusi működésének külső körülményei ismeretesek. A Nemzeti Színház megnyitását követő első három évben, — Bajza és Toldy másirányú elfoglaltsága következtében — csaknem egyedül ő vezette az Athenaeum „Magyar játékszíni króniká“-ját; amikor pedig 1841-ben, a színház vezetőségével történt nézeteltérések miatt beállott másfélévi szünet után a folyóirat színházi rovata újra megindult, ha kisebb mértékben is, de még egy félévig folytatta ezirányú tevékenységét. Pozitívista irodalomtörténetíróink megkísérelték Vörösmarty színikritikáinak belső értékét is lemérni, de formalisztikus méltatásokon túl nemigen jutottak. Gyulai Pál a Vörösmarty-életrajzban elég határozottan rámutatott a színikritikák németellenes tendenciájára,²⁶ a későbbi kutatás során azonban még ez az egyetlen elvi jelentőségű szempont is elsikkadt; mindössze olyasféle megállapítások láttak napvilágot, hogy Vörösmarty esztétikai normák szerint ítélkezett, a színészi teljesítményt behatóbban bírálta, mint az előadott drámá-

²³ „... Nagyon finom és udvarias, tele jóindulattal. Keztyűs kézzel nyúl a megbírálandó művekhez, s bár egyáltalán nem riad vissza gáncstól, iparkodik elvenni a kritika élet.“ (Császár Elemér: id. m. 156. l.)

²⁴ VII. 256.

²⁵ VII. 258.

²⁶ VI. kiadás, 186. l.

kat, tartózkodott a polemikus hangtól, és i. t.²⁷ Holott Vörösmarty színi referátumainak jelentőségét abban kell keresnünk, hogy a *Dramaurgiai Törödek*-ben érintett és az *Árpád ébredése*-ben költői eszközökkel kifejezett művészi alapelveket a Nemzeti Színház előadásaival kapcsolatban konkretizálta, s ezzel a haladásért folytatott harcot kiterjesztette a színjátszás, sőt a színházvezetés területére is.

Vörösmarty világosan felismerte drámairodalom és színjátszás kölcsönös összefüggését; tudta, hogy a Nemzeti Színház csak akkor válthatja be a hozzáfűzött reményeket, ha a kettő párhuzamosan, egymással szerves kapcsolatban fejlődik. Nagyrabecsülte a színész munkáját, egyike volt az elsőnek, akik nálunk kimondták, hogy a színjátszás teljesértékű művészet.

„A színjátszás igen nagy s komoly feladás, itt az életet kell játszani jó s bal óráiban, s az ilyen játék felér a legkomolyabb foglalkozással is, talán elmondhatjuk: minden művészetek között a legnehezebb,“²⁸

Milyen fokon állt azonban színjátszásunk 1837-ben? A feleletet erre a kérdésre maga Vörösmarty fogalmazta meg az *Árpád ébredése* utolsó jelenetében. Itt az allegorikus személyek egyike, a Gúny ezeket mondja a Színész-nőről:

„Ha mégis, amit választott, magas
Rendeltetését értené, igen!
Másolni tudna embert és világot;
De ments meg égl' őt látni, hallani,
Négy kéz-láb jár a természet, midőn
Ő játssza, s boldog és boldogtalan
Futásnak indul, Kontár, nem egyéb!

Ez a pár sor művészien tükrözi a magyar színészet akkori helyzetét. Igaz, a kép élességét nagy mértékben tompította Vörösmarty azzal, hogy éppen a Gúny szájába adta a kritikát, de azért ez lényegében megfelelt a valóságnak. Az állandó bizonytalanság, folytonos vándorlás, a meg-megújuló anyagi és erkölcsi válságok közepette színészeinknek alig volt lehetőségük a fejlődésre. Játékukat feszetség vagy túlzott mozgás, beszédüket hol érzelmes siránkozás, hol patetikus kulissza-hasogatás jellemezte. A rendezés még egészen gyermekcipőben járt: művészi összjáték ritkaságszámba ment, mindenki rátermettsége és egyéni elgondolása szerint alakította szerepét. Elméleti képzettség híján, az avult és idegen szellemű műsor igájában még a budai társulat tagjai — akiből az egy Kántornét kivéve a Nemzeti Színház első együttese is alakult — sem tudtak szabadulni bizonyos dilettáns modorosságoktól. Pedig olyan kimagasló tehetségek voltak közöttük, mint Laborfalvy Róza, a Lendvay-pár, Egressy Gábor, Bartha, Fánecs, Megyeri, Szentpétery stb., s törekvésben, lelkesedésben nem volt hiány. De magukra hagyatva, céltudatos irányítás nélkül ingadoztak a különböző stíluslehetőségek között, s ha teljesítményük egy-egy részletében művészi értékűt is nyújtott, a maga egészében kiforratlan, kezdetleges volt.

A 30-as években meginduló szépirodalmi folyóiratok (Honművész, Rajzolatok, Társalkodó) színikritikái nem sok segítséget nyújtottak. Hol túlzottan magasztalták, hol gorombán ledorongolták színészeinket — bizonytalan elvekre építve, kicsinyes személyi torzsalkodások, alantas hangú hírlapi polémiaák fordulatainak befolyása alatt. Vörösmarty volt az első, aki kitartó következetességgel *nevelte* színészeinket, nemcsak egy magasabbrendű játékstílus követelményének hangoztatásával, hanem részletekbe menő konkrét

²⁷ Császár Elemér: id. m. 223—227. l., Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története, I. köt., 1940. 174. l. stb.

²⁸ VII. 93. l.

kifogásokkal és tanácsokkal. Nem sajnálta a fáradságot bizonyos lényeges elvekre újra meg újra felhívni a színház tagjainak figyelmét; mai szemmel nézve sokszor egészen primitív hibákra mutatott rá szinte makacs aprólékos-sággal, erre azonban szükség volt, mert a nevelő munkát az elején kellett kezdeni.

A színjátszás alapvető feltételeként három dolgot követelt meg: a szöveg hibátlan tudását, a tiszta és szép magyar beszédet, végül a szerep belső átélését. Főleg az első kettőre majd mindegyik bírálatában kitér, néha csak egy-egy odavetett megjegyzéssel, néha egészen részletesen fejtegetve a kérdést. Jellemző a nyelvzseni Vörösmartyra, hogy a hibátlan hangképzésre, a helyes hanghordozásra, a beszéd dallamosságára különös érzékenységgel reagált. Amilyen szigorúan megróttta a szerep-nemtudást, éppen olyan kérlelhetetlenül üldözte az „elhabart” beszédet, az érthetetlen suttogásokat, „sifiteléseket”, a „gyilkos, természetlen, magyartalan szóharapdálást.” Annál nagyobb volt öröme, ha úgy látta, hogy színészeink beszédtechnikája jól fejlődik:

„A Tizenhétéves királynő előadása egy volt a legsikerültebbek közül, egyéb jelességei fölött, még igen hibátlan is, és ment minden bitang, toldott, földott beszédektől, melyek gyakran színészeink legjobb játékaikat is undokítják... Lendvaynak nemcsak játéka volt jó, hanem amit mindig óhajtanánk, beszéde is. Szeretnők színészeinknek eléggé értésükre adni: mennyire alapja ez minden jó játéknak, s mennyire jól esik tiszta, világos értelemmel bíró beszédet hallani.”²⁹

Magasabbrendű feladatul az alakítás külső és belső elemeinek összhangját, a jellemábrázolás egységét jelölte meg. Ezért tartotta olyan fontosnak, hogy színészeink világosan lássák a drámai motívumok összefüggését és helyesen értelmezzék a szerző szándékait. Helyzet- és jellemmagyarázatokkal segítette őket szerepük megértésében; ennek köszönhetjük — többek között — a remekbe készült *Hamlet*-elemzést és az *Egy pohár víz* szellemes értelmezését.

A legfőbb művészi elv, amelynek megvalósításáért szinikritikaiban síkra szállt, a természetesség volt. Ez a követelmény, láttuk, már az *Árpád ébredésében* is elhangzott, egyszer a Költő, másszor a Gúny ajkáról. Találkoztunk vele a színművészet magasabbrendűségével kapcsolatban is: „...itt az életet kell játszani” — szögezte le, máskor meg így nyilatkozott:

„Hogy a színi játék hű képe legyen a való életi cselekvénynek, annak kiszámoltnak kell lennie, változatosnak a szerep mivolta szerint, változataiban is összefüggőnek.”³⁰

Nem véletlen, hogy Vörösmarty valamennyi színész-kortársa közül éppen Megyeri Károlyt becsülte a legtöbbre, s mint barátot is szívébe zárta. Ismeretes, hogy ez a nagy komikus szabadult fel elsőnek a „síró-énekítő” német iskola káros befolyása alól s mutatott példát a természetes, közvetlen játékstílus megvalósítására. Vörösmarty is abban látta Megyery nagyságának titkát, hogy nálánál „lehetetlen művészileg a természethez közelebb járulni s a természetben előforduló eredetinek hívebb másolatát adni.”³¹ Persze mondanunk sem kell, hogy az „élethasonló játék”, az „ember- és világmásolás” hangoztatásával nem a naturalizmust akarta színészeinknek hirdetni. Ezt mélyen elítélte.³² A színjátszás művészi természetességének elve ugyanazt jelentette, mint drámaelméletének „életszerűsége”: elfordulást a hazug, nyárs-polgári német szentimentalizmustól, közeledést a francia romantika szellemében fogant realizmushoz.

²⁹ VII. 119. l.

³⁰ VII. 87. l.

³¹ VII. 139. l.

³² „Figyelmeztetjük színészeinket, hogy az aljast még aljasabbá ne tegyék. különben undorodást gerjesztenek.” (VII. 95. l.) „A természetet soha sem kell egész a kellemetlenig, visszatetszőig utánozni.” (VII. 105. l.) „Valamint másban a természetet csak némi távol-ságban kell utánozni, ezt hisszük tartandónak a színi öltözettről is.” (VII. 125. l.) sth.

A Vörösmarty-vezette *Játékszini krónika* színpadi kutúránk helyesirányú fejlődését a Nemzeti Színház műsropolitikájára tett észrevételeivel is előmozdította. A 19. század elején a felvilágosodás örökségeként a játékszínnel kapcsolatban még csak egyetlen követelmény merült fel: a magyar-nyelvűség. A 30-as évek megváltozott társadalmi-politikai viszonyai között ez az elv önmagában már a fejlődés gátjává vált, hiszen éppen formális volta adott lehetőséget arra, hogy a magyaros külső mögött drámairodalmunk és színjátszásunk stílusában továbbra is érvényesüljön a német befolyás. Vörösmarty egy lépéssel továbbment: nemcsak nyelvében, hanem szellemében is magyarnak akarta látni színházunkat.

„Nemzeti színház eredeti dráma nélkül alig képzelhető. Eredeti dráma nélkül a színház félig bitorolja, vagy legalább előlegezi a nemzeti nevet; test, mely idegen lélektől mozgattatik, álarc, mely megett valódi képet hiába keresünk. *S ki elégednék meg a színházat nyelviskolául tekinteni csupán,* midőn arra nem elég alkalmas, s másfelől sokkal célszerűbb intézetek vannak? Ki ne várna tőle nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van.”³³

Garay úgy vélte, hogy Dugonics „még sokáig a nemzet embere marad s csupán azért, mert darabjait annak életéből vevé s azzal ismét összeforrasztani tudta”;³⁴ Vörösmarty már nem fél kimondani, hogy a *Bátori Mária* „egy vízőzön előtti maradvány”, nem is eredeti mű, hanem „valami szerencsétlen szomszédunk terméke”, s mint ilyen nem alkalmas a nemzetiség ápolására. Ugyanez okból felemeli tiltakozó szavát a magyarosított ritterdrámák műsoron tartása ellen:

„Részemről óhajtanám, inkább ne látnók hőseinket színpadon, mint ilyen idegen rongyokkal megaggatva, s várnók el azon szerencsésebb időt, melyben hazai drámaíróink a kor s nemzetiség szellemétől mélyebben meghatva, történeteinkhez illőbb színműveket adnak.”³⁵

Persze a nem külföldi drámákat általában kifogásolta.

„Nekünk, hogy színházunk valódiilag megkedveltessék, jeles eredeti vagy fordított színművekre van szükségünk, s ezeknek oly előadására, mely az eddigiek nagyobb részéhez nem hasonlít.”³⁶

Éppen Vörösmartytól ered a szinte szállóigévé vált mondás: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteraturának is felér legalább a felével.” Csak a Kotzebue-iskola silányságairól óhajtotta, hogy „a lajstromból lassanként kimaradjanak” — helyettük *Lear*-t és *Romeo*-t, *Wallenstein*-t, *Don Carlost*-t, *Hernani*-t szerette volna látni színpadunkon művészi tolmácsolásban.³⁷

1841 nyarán Vörösmarty letette a színikritikus tollat. Pestvármegyei színháza ekkor már szervezetében, jellegében országos jellegű intézmény volt. Nehézségek természetesen még mindig akadtak, de a kezdetben mutatkozó akadályokat sikerült elhárítani. A műsorból lassanként kiszorultak a regreszszív jellegű eredeti és idegen darabok, a sajátos magyar színjátszói stílus kikristályosodási folyamata megindult. A fejlődésnek új szakaszába lépett drámairodalmunk is, a folyóiratokban állandósult az időszzerű drámaelméleti és színjátéki problémák elvi tisztázása. Egész színi életünkben jelentős minőségi változás állt be: kultúránknak ez a régebben legelhanyagoltabb ága a 40-es években a társadalmi haladásnak egyik jelentős tényezője lett. Kétségtelen, hogy ennek az eredménynek az elérésében nagy szerepe volt Vörösmarty dramaturgiai munkásságának is.

³³ VII. 256. l.

³⁴ Összes művek, V. 420. l.

³⁵ VII. 80. l.

³⁶ VII. 167. l.

³⁷ VII. 91. l.

DÉNES TIBOR:

VÖRÖSMARTY DRÁMÁI A SZÍNPADON

(1827—1855)

Arról, hogy a társadalomformálás tekintetében milyen jelentőséget tulajdonított Vörösmarty a színháznak s az eredeti magyar drámának, maga nyilatkozik *A színházi drámajutalomról* című cikke bevezetőjében. (1842.) A költő nem elégszik meg a színházalapítók eredeti elgondolásával, amely csak nyelviskolának tekintette a színházat, hiszen arra nem elég alkalmas, de különben is a nyelvművelésre sokkal célszerűbb intézetek vannak. „Nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van” — ezeknek a társadalomformáló erőknél az érvényesítését várja Vörösmarty a színháztól, ezek azonban kétségtelenül csakis az eredeti drámák közvetítésével hathatnak. Idegen színpadi művekből, bármily kiválóak legyenek is azok, a jelen s a közvetlen jövő feladataira a közönség hiába keresne utalást. A költő pedig látja, hogy ezek a feladatok sokasodnak, egyre komolyabbak lesznek és elvégzésüktől a magyarság sorsa függ. S a színháznak derekas részt kell vállalnia a munkából.

„Ne válogass szót, csak magyar legyen

S jó borsos és erős!” — adja a *Vérnászban* Vid szájára a programmot, melynek lényege, hogy a színház drámaíróinak szövegével határozottan — borsosan és erősen — mutasson rá a nemzet egyedül fenntartani tudó társadalmi-politikai célkitűzésekre. Ha másképp nem lehet, a történelemből vett példákkal tanítsa a színház. Vörösmarty politikus költő; drámaírói gyakorlatában is politikus. Ezért tartja azt, hogy a nemzeti színház „lelke” az eredeti dráma s hogy a nemzet színházának értéke szorosan együtt halad az eredeti dráma értékével; egyik a másikat feltételezi, az egyik emelkedése és virágzása emelkedése és virágzása a másiknak is. Íme, itt van a cáfolata annak a reakciós irodalomtörténétirői vélekedésnek, amely szerint Vörösmartyt a dráma elsősorban mint műfaji probléma érdekelte s ezeket az alkotásait is inkább a könyv lapjain kívánta látni, mint a színpadon hallani. Nem egy tény bizonyít amellet, hogy már pályája kezdetén felismerte a színpad rendkívüli nevelő erejét, mellyel az elgondolt történetet élő folyamattá, a leírt mondatot elevenen ható, meggyőző dialektikává tudja varázsolni. Gondolunk itt már ifjúkori drámai kísérleteire, *Az elbúsult deákra* s az *Ypsilon-háborúra*, melyeket minden valószínűség szerint Czinke Ferenc egyetemi színielőadásainak ösztönzésére írt s ha nincs is adatunk e darabok színrekerüléséről, Gozduhoz írt rövid levele, melyben az *Ypsilon-háború* lemásolását kéri, éppúgy erősítheti Gyulai véleményét, hogy a költő e művét kiadásra szánta,¹ mint azt, hogy az egyetemi színielőadások rendezőjéhez kívánta benyújtani.

¹ Vörösmarty összes munkái, Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Bp., 1884—85. Méhner Vilmos. VIII, 392 1.

Semmi kétség, Vörösmarty, a drámaíró, kezdettől fogva a színpadra gondolt. Bizonyossága ennek, hogy még a *Csongor és Tündét* is benyújtotta névtelenül 1844-ben a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságához, pedig kortársainak egybehangzó véleménye szerint nem volt színpadra való.^{1a} Minden-nél világosabban szól azonban a színpad számára dolgozó Vörösmarty mellett drámaírói pályája s abban az a bizonyos tekintetben törésnek tetsző enged-mény a közönségizlés, a francia romantika felé, melyért az „athenista” Toldy Ferenc oly élesen megrója.² Való, hogy korai drámaival, a *Salamon király*-lyal s különösen *A bujdosókkal* mélyen nyúl a magyar történelem forradalmi anyagába s ezt az anyagot költői eredetiségének csorbája nélkül a legmeg-felelőbb tanítómester, Shakespeare útmutatása nyomán dolgozza fel. Mikor azonban azt kell látnia, hogy a pusztá létfenntartással viaskodó vándor-társulatok még nem érettek a történelmi lecke s a fontos politikai mondani-való közvetítésére, *A kincskeresőkkel* Vörösmarty is drámaírói társainak útjára lép, hogy az új áramlat stílusában szólhasson legalább közönségéhez. Természetesen a gyökeresen forradalomellenes Toldy, ki hozzá még a Tieck-kei való személyes kapcsolatainak hatására a Párisból jövő drámai irányzat-nak még pozitívumait is elveti, a forradalomnak a társadalomra gyakorolt hatásától való félelmében nem veszi észre, hogy a *Vérnászszal* s a *Marót bán*-nal a megújodott s Vörösmarty lantján magasfeszültségű drámai nyelv szólalt meg végre s lett ezzel az írónak stílusban, nyelvben irányítója, a közönségnek pedig magyarságtudatában erősítője.

Talán Toldy lesújtó kritikájának hatására, de még inkább drámaírói hivatásából tér vissza a 40-es években a költő a tanítóerejű történelmi anyaghoz, a Hunyadi-komplexumhoz s dolgozza fel a tervezett drámai sorozat első s egyetlen befejezett darabjában, a *Czillei és a Hunyadiakban* s a töredék *Hunyadi Lászlóban*. Joggal hihette: a forradalmat előkészítő szí-nház már alkalmas arra, hogy a nagy napok elé néző közönségnek tolmácsol-hassa a nemzetet létében fenyegető, idegen oligarchia mesterkedéseiről szóló tanulságot. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy Vörösmarty *A fátyol titkai* írásakor is mindenekelőtt a színpadra gondolt, mert meglátta a közönség el-ágzó érdeklődését a francia romantikus drámából kinövő, polgári színezetű vígjáték iránt, igazat kell adnunk Garaynak, ki a költőről *Dramaturgiai füzérében* ezt írja:

„Én nem hihetem, hogy kiben annyi s oly ritka drámai talentum van, ne volna egyszersmind talentum is.”³ Egyben biztatja, írjon minél több drá-más s engedje színpadra, mert „műveiben van a legtöbb erő, mely minket magával ragadna”.

Vörösmarty a színpadot és azon keresztül közönségét kívánta tehát szol-gálni. Hivatásérzete vezette ebben, nem a haszonlesés. Kortársai is felismer-ték ezt a körülményt. Mikor 1846-ban *Néhány sor Bécsből* című közleményé-ben az Életképek kipellengérező színpadi szerzőinket, mert csak azt nézik, hogy összeféreljék darabjukat s minél előbb pénzt kapjanak érte, Vörösmartyt állítja példaképül, aki „ma nem azért fejezte be drámaírói pályáját, hogy holnap tantième-t húzzon belőlök” és Schillerhez, még inkább Shakespearehez hasonlítja, kinek jutalma nem a színdarabjaiért bejött pénz volt, hanem az, hogy népe könyv nélkül tanulta azokat.

Más kérdés, teljesen elérte-e célját a drámaíró Vörösmarty s bemutatott művei huzamosabban maradhattak-e a színen, és akár haladást szolgáló mondanivalójukkal, akár zengő nyelvükkel támogatták-e a forradalomra

^{1a} Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. Bp., 1938—40. I. 325 l.

² Irodalmi levelek. IV. Életképek. 1844. 467. l.

³ Honművész. 1835. 46. szám. 363. l.

való előkészülést, majd 1849 után erőt, biztatást nyújthattak-e a jövőre, egy-
szóval, megérhette-e életében az *Árpád ébredése* költője, hogy tetté váljanak
a fejedelemehez, illetőleg népéhez intézett szavai:

„S a fájdalomban feljajdult a száj,
Mely annyi évek óta néma volt.
De a fájdalomban élet hangja kelt,
S az élet visszakérte szellemét,
Azon merészt, mely a gyász mult után
A rém jövővel szembeszállni kész.
Oh fejedelem, mi újra éledünk;
Buzogva küzdünk egy jobb életért...”

Adja meg e kérdésre a feleletet a költő drámai alkotásai első színháztörténeti
szakaszának ismertetése.⁴

Műkedvelő diákok színpadán szólal meg először a drámaíró Vörösmarty.
1827. június 24-én⁵ a soproni Evangélikus Lyceumban tanuló ifjak magyar
nyelv-szerető egyesülete a felállítandó „cseledotthon” javára előadja a
Salamon királyt. Mivel az előadás egyetlen színlapja a náci fasiszta háború-
ban elveszett, ezért a *Vörösmarty-émlékkönyvben* közölt halvány másolat után
teljes szövegében közöljük⁶:

Felső engedelemmel

fog Ma Vasárnap Június 24. Soprony Szabad Királyi Városa játékszinén a Sopronyi
Tanuló Magyar Társaság Tagjai által előadattatni:

Salamon király.

Szomorú játék 5 felvonásban. Írta Vörösmarty Mihál.

Személyek:

Salamon király	Lemle András
Géza } fejedelmek, az ország harmadának Urai	Illés József
László }	Horváth Sámuel
Ottó, Morvai fejedelem	Székkáts József
Ernyei, } királyi tanácsok	Perlaky János
Vid, }	Horváth Lajos
Dezső, Győri püspök	Mód Mihály
Vilmos, Szekszárdi apát	Szeniczey Pál
Ákos, hadnagy a király részéről	Zsolnay Dávid
Szónok, }	Ajkay Zsigmond
Bikás, } hadnagyok a fejedelmek részéről	Taubner János
Petrud. }	Zmeskál István
Bátor Opos, híres vitéz a fejedelmek pártján	Horváth József
Csatás, ifjú vitéz a király pártján	Ihász Lajos
Korcs, egy csavargó bajnok	Kritsvasszer Lajos
Sorvatag, egy tébolyodott remete	Tamaska István
Követ	Kovácsics János
Első }	Hajos Gábor
Második } katona	Barát Sámuel
Lovász	Kis János
Alorczás	Szalay Sándor
Súgó	Kis Lajos

⁴ Ez a szakasz halálával, 1855-el zárul.

⁵ Vetter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig című tanulmánya (Bp. 1919. Német Philológiai Dolgozatok XL.) 251. jegyzetében tévesen 1828-ra teszi az előadást.

⁶ Vörösmarty-émlékkönyv. Kiadta a székesfehérvári Vörösmarty Kör, Szerk. Czappary László. Székesfehérvár, 1900. 165. l.

A Felsőség kívánságára a bevétel az elszegényedett kézműveslegények, szolgák s szolgálok számára felállítandó intézetnek tőkepénzül fog szolgálni.

Alázatosan meghívattatnak e végből minden rendbéli T. T. Urak és Asszonyok, kik a szegénység terhein könnyebbíteni szívesen iparkodnak, hogy intézetünket becses jelenlétekkel előmozdítani méltóztassanak.

Billétek Loge-hoz és rekesztett-székekhez váltathatnak Willi Mihál lakásán a Sz. György-utzában, 103 szám alatt az első emeletben.

A helyek szokott árra megmarad.

Kezdet 7 órakor. Végzet 10 órakor.

Nem ismerjük a példányt, melynek alapján Vörösmarty első megszólaltatói a *Salamon királyt* bemutatták, a színlap mindenesetre arra enged következtetni, hogy a derék soproni ifjak nem adták teljes szövegében a drámát s a női alakok szerepét egyszerűen elhagyták, vagy megnyírbálva a férfiak ajkára adták. Az iskolai hatóság tilalma alapján sem Neste s Sophia, Salamon anyja, illetőleg hitvese, sem Csátás huga, Jolánka. a bájos bodrogi leányka' nem léphetett színre. Íme, már ennél az első előadásnál kereshetjük annak okát, miért volt Vörösmarty drámáinak korlátozott a színpadi hatása, hiszen az *Arpád ébredését* kivéve a költő életében egyetlen esetben sem adták drámái teljes szövegét. A fennmaradt rendező- és sűgőpéldányokból avatatlau kezek irgalmatlanul töröltek minden olyan sort, mely nem vitte közvetlenül előbbre a mese menetét, vagy veszedelmesnek tetszhetett az uralkodó osztályok számára.

Magáról az előadásról az említett soproni társaság ismertetése kapcsán történik rövid említés a Tudományos Gyűjteményben; ebből azonban nem sikerül megtudnunk, hogy a 22 személyt kívánó darab milyen eredménnyel került színiire a városi nyilvános Játékszínen.⁷ A színlapon egy irodalomtörténetileg ismert nevet fedeztünk fel: a szerb népdalokat fordító s az egyházi irodalomban tevékenykedő Székács Józsefét, ki ezekben az esztendőkbén Sopronban felsőbb iskoláit végezte.

E soproni bemutatón kívül a *Salamon király* nem került többé színre. Egyetlen hivatásos társulat sem szívelte meg a költő előszavának azt a mondatát, melyben annyi lelkesedéssel ír a drámáról, felismerve annak nemzeti jelentőségét: „Nincs neve a költésnek, mely ennél elevenebben s hatóbban nyomonhassa ki az emberi, de kivált nemzeti lelket és sajátosságokat.“ De az is lehet, hogy itt-ott felmerült a dráma színrevitelének gondolata, ennek azonban éppen politikai tanulsága miatt a cenzor állhatta útját.

Hasonlóan a cenzori önkény lehetett az oka, hogy legpozitívebb drámája, az ugyancsak színre nem került *Hábadort* nyomon követő *A bujdosók* sem juthatott érvényre a színpadon. Tudjuk, már megjelenése elé is akadályokat gördített a cenzura és nem ok nélkül, hiszen e művében meg legmesszebb a forradalmi tanításban. Nem is tűzhette műsorára e darabot hivatásos színtársulat s műkedvelők is csak a politikai helyzet kedvező alakulásakor tanulhatták be.⁸ Egy alkalommal ugyanis — 1844. télelő 17-én — a rozsnyói liceum ifjai előadták *A bujdosókat* s mint e korban a vidék műkedvelőinél szokás volt, a kellemeset a hasznossal összekötve nemcsak a művészi élményben ritkán részesülő közönséget kívánták szórakoztatni, de a jövedelmet a miszkolci tűzkárosultak megsegítésére szánták. Igaz, ez a jövedelem a költségek levonásával összesen 42 pengő-forintot tett ki, mert némelyek sokallották a 30 krajcáros bemeneti díjat. Közönség így is a város „műveltebb osztályának köréhez képest“ meglehetősen számmal volt. Az előadás közelégedést és tetszést

⁷ Ld.: Kazinczy levelét Vörösmartyhoz. Kaz. Lev. XX. 233. I.

⁸ Edvi Illés Ádám: A Soproni Nemes Magyar Társaságnak ismertetése, 1827. Tud. Gyűjt. 1828. V. köt. 117—122. I.

⁹ Gyulai úgy gondolja, hogy *A bujdosókat* sohasem adták. A rozsnyói előadás tehát elkerülte figyelmét. Ö. M. III. köt. 478. I.

nyert, melyért a köszönet a szépreményű ifjúság s különösen „a gyöngéd fiatalságuk dacára is olly jelesen működött Sch. J., E. I. kisasszonyoknak” jár.

Első darabja, melyet hivatásos színészek végre színre vittek, a franciások útján járó *Kincskeresők* volt. 1834. szeptember 16-án a budai Nemzeti Játékszínen a társulat legjobbjai szólaltatják meg a drámát s a fennmaradt sugópéldány tanúskodik arról, hogy a kor elismert művészeire milyen óriási kötelezettséget rótt a „kötött beszédben” írt 4 felvonásos szomorújáték előadása.¹⁰ A Honművészen közölt ismertetés szerint hosszas vita előzte meg a bemutatót, vajjon a költő addig megjelent darabjai közül melyiket tűzzék műsorra.¹¹ Végül is a *Kincskeresők*re esett a választás, mert ez a kötött beszédűek közt a legérthetőbb. Az Aurorában (1833) közölt szöveget erősen megnyírbálva másolták le, de a rendezői ceruza ebből is kihúzta a megmaradt költői verssorok zömét. Így sem ment zökkenés nélkül az előadás. Az iskolázatlan, „naturalista” színészek, kik Shakespearet és Schillert döcögős, magyarul prózában harsogtak vagy suttozták, Vörösmarty zengő jambusaitól megfélemlítve, minduntalan megakadtak. Különösen kirívó volt ez az egyébként is nehezen tanuló Bartha Jánosnál, kinek játékán (Vári) az egész darab sikere nyugszik; ahol alkalma nyílt, megeresztette hangját és ezzel igyekezett kitörő hevességet, erősebb indulatot kifejezni, az elmélkedő s lírai sorokat azonban hidegen, színtelen mormolta. S hasonlóan sem — az akkor már betegeskedő — Parázsoné (Jolán), sem Fáncsy Lajos (Szilágyi) nem rendelkezett még azzal a művészi képességgel, mellyel Vörösmarty többé-kevésbé méltó tolmácsolására vállalkozhatott volna. Még legjobban felelt meg szerepének Megyeri Károly (Zágony), ki főképp az V. felvonásban ismert tehetségével a zsugori öreg kincsásó tragikomikus vonásait igyekezett annyira-amennyire kidomborítani. Egyébként az egész előadás unalomba fulladt volna, ha Telepi nem visz némi színt Víg Bandinak, a népi színezetű haramiának „vidor szeszéllyel s érthetőleg” előadott szerepébe. Víg Bandi azonban nem nehéz jambusban, hanem ízes magyar prózában mondja el szövegét.

Mikor a következő esztendőben a budai társulat több vezető tagja — így Parázsoné, Fáncsy — Debrecenben működik, az ő befolyásukra itt is műsorra kerül a *Kincskeresők* s bár a közönség a „koszorús író” nevének hallatára harsogó éljenekkel tiszteli meg, művészi tekintetben a debreceni előadás semmivel sem haladta meg a budait. Akik már az első alkalommal játszották szerepüket a drámában, „a kötött beszéd mellett se valának szégyenére a jeles hazai műnek”, a többiek azonban „a készülétlenség miatt gyakran botlának”.¹² S mint első alkalommal, ezúttal is Víg Bandi prózája mentette meg az előadást.¹³ A darabot a Nemzeti Színház nem vette műsorára, bár a budai bemutató szereplői kevés kivétellel hangadó tagjai lettek. A fennmaradt második sugópéldány egy bejegyzéséből mégis arra következtetünk, hogy Szigligeti egy későbbi időpontban foglalkozott a *Kincskeresők* felújításának gondolatával.¹⁴ Ennek a kéziratot példánynak az első lapján ugyanis az ismert pirosceruzás írással ezt olvashatjuk: „Beküldendő Szigligeti”. Nem valószínű, hogy az alig egy hónapja — 1834. aug. — a budai társulathoz került, kezdő Szigligeti így rendelkezhetett volna, kézjegye különben is későbbi évekre mutat. Beküldte-e valóban cenzurára a *Kincskeresők*et a Nemzeti Színház s milyen eredménnyel, erre nincs adatunk.

¹⁰ O. Sz. Kt. Színháztörténeti Osztály N. Sz. K. 47.

¹¹ Honművész, 1834. szept. 21. 604—605. l.

¹² Honművész, 1835. dec. 22. 102. sz. 826. l.

¹³ Megszemélyesítője Chiabay Pál volt.

¹⁴ O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. K. 47/1.

Alig két hónappal az első kevésbé eredményes próbálkozás után viszik színpadra a budaiak a *Vérnászt*, Vörösmartynak azt az alkotását, mely a kötött beszéd minden nehézsége ellenére is meghozza végre számára a drámaírói sikert. A mű színháztörténetét több-kevesebb részletességgel Bayer József már ismertette,¹⁵ ezért ezúttal az ismert tényeket összefoglalva, csupán újabb adatainkkal, illetőleg szempontjainkkal egészítjük ki azokat.

A *Vérnász* budai bemutatójára 1834. november 8-án került sor, tehát pontosan egy évvel azután, hogy a dráma az Akadémia jutalmát elnyerte. Nagy vita ezúttal nem előzhette meg a darabválasztást. Az új akadémiai sorozat, az Eredeti Játékszín első köteteként hozta, még másolására sem volt szükség s mint Bayer helyesen állapítja meg, „a vidéki dajkaságból” kikerült színjátszólát a Tudós Társaság cégjelzésével ellátott darab előadásával végre bizonyosságát akarta adni annak, hogy méltó az ország első irodalmi testületének előlegezett bizalmára. Ennek megfelelően készülnek is a bemutatóra, s mint a Honművész megjegyzi, „a mutatvány helyes sikerültének eszközzésére színészeink nagy szorgalmat fordítottak s céljokat érték el.”¹⁶ Úgy látszik, megsejtették, hogy ez az este fontos dátuma lesz a magyar színháztörténetnek, hiszen a *Vérnász*szal színpadra került végre a költészet, az irodalmi értékű dráma. Az esemény jelentőségét átérzve előző nap a szokástól eltérően Játékszini Híradást ad ki a társulat, melynek szövege szerint „a színész társaság, több előkészülete után, mindent el kíván követni, hogy e darab előadása legpontosabban folyjon”. A közönség méltányolta is az igyekezetet, nagy számmal vett részt a kuszorúzott mű előadásán. Természetesen, az épen közgyűlésező akadémikusok is megjelentek. A szerepeket a legjobb művészekre osztották, akik a tőlük telhető legtöbbet nyújtották. Bayer nem érti, hogyan lehet az, hogy a Honművész említett bírálatában sem Kovácsné Doráját, sem Kántorné Brigittáját nem tartja méltónak arra, hogy akárcsak meg is említse. Ennek egyszerű a magyarázata. Igaz ugyan, hogy a színlap mindkét szereplőt feltünteti, a kezünkben lévő nyomtatott sűgőpéldány azonban azt mutatja, hogy egyikük sem lépett színre.¹⁷ A rendező keze bizonyára a cenzúra utasítására mindkettőjük szerepét törölte. Ugyanez a kéz törölt minden olyan mondatot, sőt dialogust, mely a mindenható állam s hű segítője, az egyház tekintélyének csorbítását vonhatta volna maga után. Az Akadémia kiadhatta, Fánecs azonban nem mondhatta el például Banó diáknak a költő merész antiklerikalizmusáról valló szavait:

„Szűk a kolostor és hideg, sötét,
A szívnek farkasverme; társaság,
De társaságtalan, s örömhagyott,
Mint sziklafőn a vén holló tanyája
S nyugtot csak annak ad, ki már nyugodt,
De nem nekem! Buzgón áhitozám,
Bőjtöltem és sanyargék: hasztalan!”

Bartha János sem jellemezhetette így Telegdi családjának történetét:

„Nem oly vagy, mint a melyből mérgesen
A rókatorkos s rőtöves papok
Egymásra cáfol, s kárhozást idéznek.”

A dogmák vakbuzgó féltése húzza ki Lenkének Banóhoz intézett költői szavait, melyekben ajánlja, legyen pappá, akkor meggyón neki és érette imádja majd az istent. A költő döntő mondanivalói akadtak így fenn a kor

¹⁵ A *Vérnász* első előadásai a vidéken. Irod. tört. Közl. XIV. évf. 1904. 257—265. 1. — Lel. Vértessy Jenő: A Fánecs-féle színlapgyűjtemény a M. Nemzeti Múzeum Könyvtárában. M. Könyvszemle. Új folyam XVI. köt. 1908. 200—222. 1.

¹⁶ Honművész, 1834. nov. 16. 92. sz.

¹⁷ O. Sz. Kt. Színháztört. oszt. N. Sz. V. 32.

szigorú feudális szűrőjén. Ami megmaradt, az a romantikus mese, a zengő nyelv s a jambusok káprázatos sora volt. Ennél pedig többet akart Vörösmarty: tanítani akarta közönségét.

Maga az előadás nem volt hibátlan, 1834-ben színészeink ott tartottak, ahol annak idején Goethe weimari társulata, nem tudtak szavalni. De míg a nagy intendáns türelemmel és hozzáértéssel megtanította színészeit Schiller jambusaira, addig a mieinknek önerejükkel kellett a drámai költészet magaslatáig eljutniok. Ehhez pedig idő kellett. Buzgalmukra mutat, hogy a *Vérnászt* lényegesen művészbibb előadásban mutatták be, mint nem sokkal előbb a *Kíncskeresőket*. Különösen Fánecs, a tehetséges deklamátor aratott sikert s a kritika meg is jegyzi, hogy „e szerepe legjobban sikerültjeinek egyike.” Ez a buzdító hang döntötte el a dráma országos elterjedtségét s egyúttal — mint Bayer is rámutat — színészetünk most már nemcsak nyelvterjesztő feladatait végezte, de irodalmunk közvetlen szolgálatába lépett, s közönségünket a kiemelkedő, eredeti drámai alkotások megértésére, megszeretésére s ezzel támogatására is nevelte.

Az esztendő végén Fánecs ismét vándorútra kél, s magával viszi Banó deák sikeres szerepét. December 1-én a kassai dalszínész-társaság szerződötteti s a következő év május 9-én jutalomjátékul a *Vérnászt* választja, kötelességének ismerve,

„e nemes megye s város t. t. közönségét ezen — honnunk tudományos intézete által jutalmazott — remek szomorújáték színi hatásával megismertetni, mit annál-örömmel teljesít, minthogy ezen nemes közönségnek a honi szépet s jót buzgón pártoló erénye előre biztosítja, hogy e nembeli törekvése kegyes elfogadást és méltánylást lelend”

— mint azt a Játékszíni híradásról olvassuk. Nem is csalódott várakozásában a művész; ünnepi est volt ez a kassai színház történetében, a közönség lelkesen tapsolt Fánecsynak s a Telegdi szerepében hibátlanul szavaló Czelesztinnek.

Ennek az osztatlan sikernek az eredménye, hogy vándorlása során most már nemcsak Fánecs választja városról-városra járva jutalomjátékául Vörösmartynak színpadon bevált drámáját, így Debrecenben 1835. augusztus 8-án, hanem a kassaiak Egerben időző csoportja is (1835. június 23.), sőt olyan másodrendű társulat is hozzányúl a „nehéz jambusokhoz”, mint Fehér Gábor mármharosszigeti gárdája (1835. július 2.), hogy ez év november 24-én a szombathelyi műkedvelők rögtönzött színpadára kerüljön, akik „a megye keblében építtetni kezdett börtönök és munkaház pénzalapjának gyarapítására . . . ezúttal vakítólag rábeszélteni engedvén játéktárgyul nem valamely más darabot választottak, annyival is inkább, minthogy ez nagy részben csak vásárra s tánemulatságra seroglett közönség előtt játszatek, mely szívét és lelkét inkább földeríttetni, mint elkomoríttatni ohajtotta, s mivel ezen mű még a budai színészekről adatva is sok kívánni valót hagyott maga után.”¹⁹ Örvendetes jelenség e korai időpontban a vidéki műkedvelők irodalmi érdeklődése, mert mindenképpen a polgárosodás jelét láthatjuk benne, mégis igazat kell adnunk a helybeli tudósítónak; bár az előadás a közönség szerény igényeire jellemzésül „megelégedést nyert”, roppant feladat lehetett a terjedelmes költői alkotás előadása. Nagy volt a munkájuk előadásával maguknak a vidéki hivatásos színészeknek is. Ők azonban úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Mindenekelőtt a szövegen kurtították. Meg is róják érte őket. A debreceni előadás kritikusa ismeri a drámát s kifogásolja, hogy városában is, mint Egerben, a kassai színészek elhagyva Tanár és Lenke csapongó költői képekben mutatkozó jelenetét, Kolta és Telegdi beszélgetésével kezdik a darabot. Pedig ha már kihagyások nélkül terjedelme miatt lehetetlennek tartják művészeink a darab előadását, a kritikus szerint okosabb lenne

¹⁹ Honművész 1835. dec. 13. 100. sz. 801—2. 1.

„megkurtítása, s rendesen lehető játszásra alkalmaztatása iránt hazánk koszorús költőjét jelen szerzeménye módosításáért megkérni, ki bizonyosan követné e részben jeles Fáy Andrásunk példáját.”¹⁹ Íme, első eset, hogy nemrég induló színkritikánk a szerzőhöz utasítja a színészeket.

Érdekes egyébként, hogy a *Vérnász*szal kapcsolatban merülnek fel először olyan problémák, melyekkel eddig sem színház, sem közönség nem törődött, így többek közt a kosztüm kérdése. A máramarosi előadás Telegdije például otthon létekor — a kritika szerint — nem vette le a palástját,²⁰ mire a szerepet alakító Szilágyi Benjámín *Visszaigazításában* a maga és megbírált tagtársai nevében sok pontban elfogadhatónak tartja ugyan a névtelen bíráló vélekedését a *Vérnász* előadásáról, emlékeztetnie kell azonban, hogy a magyar ponyóka prémes mentéjét nem lehet palástnak nevezni, mivel a ponyóka szó egyik nemzeti öltözetünk meghonosított neve. Ezért a maga igazolására és nemzeti öltözetünk használásában szükséges ismereteinek bebizonyítására kijelenti, hogy Telegdit „nem valamely spanyol vagy más palástban, hanem az illető történet éveiben divatozó és igazi jó ízléssel készült ponyóka mentében” játszotta.²¹

A *Vérnász* sikerének legbiztosabb jele egyébként, hogy a társulatok a nagyobb városokban ismételten műsorukra tűzték (Kassa, 1836. március 5, — Debrecen, 1836. november 10.), az ismétlés azonban nem mindig vált az előadás előnyére, mert mint a debreceni kritikus megjegyzi — megerősítette azon tapasztalásában, hogy „színészeink a mutatóványok isméléseire csaknem kevesebb szorgalmat fordítanak, mint első előadásaikra.”²²

A költő e nagy színhatású drámájának utolsó előadásáról a budai Játékszín 1836. augusztus 23-i színlapja tanúskodik. Fancsy ekkor már ismét Budán van s mint mindenkor, ezúttal is kitűnő szorgalommal szövegezte meg Banó kedvelt szövegét. Azzal a kitartással ragaszkodott a szerephez, melyről Szigligeti is megemlékezik a művészről írt meleghangú jellemzése során.²³ Örizzük ennek az előadásnak a pénztári jelentését, melynél mi sem bizonyítja jobban, hogy a *Vérnász* a bemutató után két esztendővel is vonzza a közönséget.²⁴ 264 jegyet adtak el ezen az estén 165 forint 20 krajcár értékben, s ha ebből levonjuk a világosítás, a strázsza, a szükséges eszközök és a színi cédula költségét, a tiszta jövedelem 128 forint 18 krajcár volt. E hónapok jelentéseihez viszonyítva valóban nem megvetendő bevétel. De ennél is határozottabban szól a dráma színi sikere mellett, hogy anekdota is fűződik ehhez a második budai előadáshoz. Vásár ideje volt éppen a Várban. Két vidéki férfiú is bevetődött a színházba; az egyik a földszintre, a másik a karzatra váltott jegyet, hogy alul-felül egyaránt láthassák, ami a színen folyik. Az egyik felvonás közt a földszinten ülő megkérdezte a karzatit: „Ugyan mondja meg csak barátom, jambusban van-e a Vérnász vagy prózában?” Mire a felelet ez volt: „Hiszen a barátom uram közelebb volt hozzá, hogyan tudjam én azt olly messziről megösmerni.” Valaki, aki beszélgetésüket hallotta, e szavakkal vágta el a vitát: „A Vérnász, uraim, sem jambusban, sem prózában, hanem tetőtől-talpig magyar ruhában van.”²⁵ Az anekdotázó talán kora műveltségében való hátramaradottságának jellemzésére mesélte el jámbor történetkáját, nekünk azonban Vörösmartynak, a drámaírónak s művének népszerűségét bizonyítja. Bukott darabok felett nem ily hangon szoktak élcelődni.

¹⁹ Honművész, 1835. szept. 20. 76. sz. 611. l.

²⁰ Honművész, 1835. aug. 9. 64. sz.

²¹ Honművész, 1835. szept. 3. 71. sz. 570. l.

²² Honművész, 1836. jan. 10. 3. sz. 21. l.

²³ Nemzeti Színházi képcarnok, Pest, 1870. 44—56. l.

²⁴ O. Sz. Kt. Színháztlört. Oszt.

²⁵ Rajzolatok, 1836. aug. 24. 68. sz. 514. l.

Egészen más a költő időrendben következő darabjának, *A fátyol titkai*-nak színpadi pályafutása, mely világosan mutatja a közönségizlés ingadozását s a korabeli színházvezetés következetlen műsorpolitikáját. A vígjátékot először az Aurora közli 1835-ös kötetében s nem sokkal utána — 1836. március 27-én a debreceni színház be is mutatja. Téved tehát Bayer, midőn azt állítja, hogy *A fátyol titkai* legelőször a Nemzeti Színházban került színre.²⁶ Abban sincs igaza, hogy a vígjátékot „költői nyelvezete sem tudta megmenteni a bukástól“, hiszen a vidéki, majd nyolc év múlva a pesti bemutató egyaránt a siker jegyében zajlott le. Az első debreceni est zsúfolt házának közönsége „a három hosszú óra eltelte után unalom helyett teljes meglepődéssel tért haza, annyira kellemes időtöltést nyújtott, az olvasásban nem annyira, mint előadásban kedves s kitüntető vígjáték.“²⁷ S mikor ugyanez év április 24-én vásár-vasárnapi mulattatásra a társulat megismétli a darabot, a közönség érdeklődése nem lankad. Ennek tulajdonítható, hogy 1838. nyárhó 28-án a debreceniek harmadszor is műsorra tűzik, ezúttal Láng Lajos jutalmául. E korban ily viszonylag rövid idő alatt három előadás csakis a siker bizonyítéka, különösen ha ehhez hozzávesszük, hogy vidéken másutt is színrekerült, így 1837. július 23-án Rév-Komáromban. Ez az előadás azonban nem vált a darab megkedveltetésének előnyére. Már a szereposztás nem volt megfelelő; Vilmát a tragikai szerepekhez annyira hozzászokott Pálné játszotta, pedig a helybeli kritikus megjegyzése szerint — „a tökéletes tragicus ritkán alkalmazható vígjátékra.“²⁸

A fátyol titkainak kedvező vidéki fogadtatását elsősorban az ízlés hullámzása magyarázza. A színi hatásra törekvő Vörösmarty látva a polgári színezetű vígjátékok sikerét s azok politikai célzatosságának megfelelő hatását, ehhez a számára egyáltalában nem idegen műfajhoz nyúl, közelfekvő, reális témát keres, ezt azonban, eltérve a társalgási darabok szokott régi vágásától, „a psychologia fensőbb világába viszi át“,²⁹ egyszerűval mélyebbet, jellemzőbbet, ezért tanulságosabbat akar adni, mint vígjátékíró társai. Hangjaiban például a szentimentalizmust csúfolja ki s „az érzékenységben sínlődők nagy seregének hasonszervüleg meggyógyítására céloz.“³⁰ Másrészt a vidék korai polgárságának prudériájára jellemző, milyen visszatetszést kelt Vilma jellemének „fonák színrel“ rajzolt vonása, mely abból áll, hogy a fiatal leány Kaczor, Rigó és Guta kijátszására éjnek idején az utcán csatangol s e kalandjába egy ifjú komorna, nempedig valamely korosabb nevelőnő kíséretében bocsátkozik. S mindezt az író azzal tetézi, hogy Vilma el is távolítja közeléből Lidit. Könnyen elkészül így az ítélet: a költő merészen megsértette a polgári morált. Ez azonban nem akadályozta meg a közönség tagjait, hogy titkon ne mulassanak Vilma kifogásolt, ártatlan kalandján. Másrészt lehet, hogy éppen ez a mozzanat rettentette el a következőkben a társulatokat a darab további műsorra tűzésétől. Talán a cenzura is közrejátszott, mely féltőn vigyázott a feudális hatalom alattvalóinak jó erkölcsére. Annyi kétségtelen, hogy sem a pozitív kritika, sem a közönség haladó rétege nem osztotta ezt az álszent vélekedést. A továbbiakban lépten-nyomon olvashatunk olyan sorokat, melyek a színház figyelmét *A fátyol titkaira* igyekeznek terelni. Az álneves szerző *Magyar Babeljének* szigorú megrovásakor például Fáy és Kisfaludy Károly vígjátékai mellett a Vörösmartyét ajánlja a kritikus

²⁶ A magyar drámairodalom története. Bp. II. k. 121. l. Lehetséges, hogy Bayer ezt az állítását a Pesti Divatlap 1844. május 19-i számának beszámolójára alapozza, amely szó szerint ezt írja: „A darab, mint tudva van, már 1835-ben látott napvilágot, s így iratása után majdnem tíz évvel került színpadra.“ (639. l.)

²⁷ Honművész, 1836. július 2. 44. sz.

²⁸ Honművész, 1837. július 30. 61. sz. 486. l.

²⁹ Honművész, 1836. július 2. 44. sz.

³⁰ Honművész, 1836. június 23. 50. sz.

az előadásra, mert akkor legalább nem támad a szépnemben az a gondolat, miért menjenek a színházba magukat kigúnyoltatni.³¹ Még az 1844-es két nemzeti színházi előadás után is, midőn a darab indokolatlanul lekerül a műsorról, ez a figyelmeztetés vissza-visszatér, így 1847-ben, midőn az Életképek kritikusa leméri az első évnegyed mérlegét. Csalódottan kell megállapítania, hogy 77 előadásából a Nemzeti Színház mindössze 9 újdonságot hozott és semmire nézve sem mutatkozik „oly mostoha kopárság, mi egy művelt közönségnek legkedvesb élménye: talpra esett nemes játékokban.”³² Mintha bizcny a *Falura kell mennie* lenne a könyvtárban felfalálható egyetlen kincs. Ott porosodik érdemtelenül Vörösmartynak „saját testünk s vérünkéből” való darabja, *A fátyol titkai*. De sajnos — zárja sorait a kritikus — a Nemzeti Színháznál egyetlenegy ember sincs, aki „figyelmezne a drámai világliteratúrára.” Fontos mozzanat ez annak az egyébként ismert körülménynek igazolására, hogy a középneemesi Magyarország megépítette ugyan színházát, műsorpolitikájával azonban nem tudta elég határozottan a haladást szolgálni.

E kitartó unszólásra 1844. tavaszán a Nemzeti Színház próbálni kezdte végre a költő vígjátékát. Színrehozatalában azonban megint egyszer megelőzték a műkedvelők. Büszkén említi is a Pesti Divatlap székesfehérvári tudósítója, hogy a Honderűben olvasta a pesti színészek híradását, de e gondolat a műkedvelők agyában hamarabb megszületett.³³ Erős és lelkes volt ekkoriban a székesfehérvári fiatalok színjátszó gárdája. Csak nemrégiben adták komoly sikerrel kétszer egymásután Szigligeti *Szökött katonáját*, *A fátyol titkainak* színrevitelekor az egész város megmozdult. Folytonos nevetés harsogta át a termet, élénk figyelem ült az arcokon, annyira, hogy talán reggelig sem vették volna észre az idő múlását. Csakugyan olyan jól játszották volna a székesfehérvári műkedvelők a darabot, mint azzal a helyi tudósító dicsekszik, vagy a rokoni-baráti kapcsolatoknak is volt része a sikerben, mellékes kérdés. A lényeges az, hogy a vidéki közönségnek még a műkedvelők tolmácsolásában is élményt jelentett a költő vígjátéka.

Élmény volt a fővárosiak számára is a május 7-i bemutató, hiába próbálja ennek sikerét eltagadni a reakciós irodalomtörténetírás. A sajtó osztatlan lelkesedéssel ír a darabról és előadásáról.

„Ime, a *Fátyol titkai* tíz év múlva is megtették még a kellő hatást — írja a Pesti Divatlap kritikusa —, s megleendik, csak próbálatok meg még nehányat — más egyebet is, s mindjárt kevesebb lesz a panasza, mely mindig alaptalan volt s máig is az, hogy nincsenek adható eredeti színműveink. A mai előadás mutatá, mit tehetnek a színészek egy darabbal, ha mint illik, szeretettel, egyetértéssel és lelkesedéssel fognak egymással s az íróval kezét, mint ma legelső s legjelesebb színészeink összemunkálása tanusítja.”

A Honderű bírálója is, bár rámutat a vígjáték „cselekményszövedékének” némely fogyatékoságára, olyan jelességeit domborítja ki, melyekkel csak a legkitűnőbb színpadi művek büszkélkedhetnek; ezek a jelességek a helyes jelenetezés, az élénk folyamat, néhány komikai jelenet igen mulattató egybeállításai s mindenek felett gyönyörű nyelve s stílusának költőiséggel, kellemmel, erővel és tösmagyarsággal párosult szépsége. Egyben azonban azt ajánlja a színháznak, a továbbiakban eszközöljön néhány alkalmas kihagyást, mert rövidítve még szívesebben veszi a közönség a „gyönyörű költői nyelve által már magában becses vígjátékot.”³⁵

Legérdekesebb a Spiegel szíves kritikája. Tudvalevő, hogy a bécsi érdeklődésű lap csak kivételes esetekben foglalkozott érdemük szerint a magyar

³¹ Honművész, 1837. okt. 1. 79. sz. 630. l.

³² Életképek, 1847. ápr. 3. 14. sz. 452—3. l.

³³ Pesti Divatlap, 1844. márc. 31. 26. sz. 415. l.

³⁴ Pesti Divatlap, 1844. május 9. 40. sz. 639—40. l.

³⁵ Honderű, 1844. tavaszhoz 11. 19. sz. 616—7. l. és tavaszutó 25. 21. sz. 689—91. l.

színházi eseményekkel. *A fátýol titkait* most mégis méltónak találja arra, hogy mélyebben taglalja. A Bécs színházi iskoláján nevelődött bíráló bizonyára Gozzi reminiscenciájából Turandot-hoz hasonlítja Vilma alakját s bár a cselekményt kissé hosszadalmasnak tartja, a költő gyönyörű díkeiója bőségesen kárpótolja. Egyben azt tanácsolja, ne hagyjon fel Vörösmarty a vígjáték írásával, mert ebben van igazi színi költői ereje. A kritikusnak ez a tanácsa egyébként valószínűleg Raimund és Nestory szeretetéből fakad.³⁶

A bemutató harmadnapján — május 19-én a Nemzeti Színház megismételte az előadást, melynek pénztári jelentése szerint 221 jegy kelt el 214 forint 42 krajcár értékben, s ebből a napi költségeket leszámlítva a tiszta jövedelem 164 forint 4 krajcárt tett ki.³⁷ Beszédese számok ezek e korban s a közönség határozott érdeklődéséről tanúskodnak. Ennek ellenére a sikeres vígjáték a költő életében nem került többé műsorra. Vörösmarty odaadó tisztelője, Bartay Endre nemsokára távozott a színház éléről s az utána következő vezetőséget talán politikai megfontolások, de legalább is személyi ellentétek befolyásolták, hogy még ugyanezen 1844-es évben a *Czillei és Hunyadiak* bemutatása után Vörösmarty-nak, a drámaköltőnek el kellett hallgatnia. Pedig a színészek — a Nemzeti Színház hőskorának legkiválóbbjai, még a Katia szerepében játszó, jutalmazott Kovácsné is — mindent elkövettek *A fátýol titkainak* színen tartása érdekében. A verssel-prózával vegyes szöveg sem akadályozta őket művészi játékukban. Egyébként is nagyot fejlődtek budai első Vörösmarty-bemutatójuk óta. Már nemcsak a színpalat hasogatták s hörögtek irgalmatlanul, de ha „stilizáltak“ is olykor, vagyis más szavakkal cserélték fel a költőt — amiért mindig megrovásban részesültek — már rá-rátapintottak a darab lényegére s az ábrázolt jellemek mélyére láttak.

1837-ben megépült végre Pest megye középneemes urainak kezdeményezésére az állandó magyar színház. A Theatralis deputatio tagjai úgy érezték, illő, ha erre a régvárt alkalomra dialogizált ünnepi prológot íratnak. Először az osztálytekinetben hozzájuk közelebb álló Fáy Andrásra gondoltak, s csak miután ő elhárította magától a megtisztelő feladatot, kérték fel a nemzeti „koszorús költőjét“, ki hosszú évek óta állhatatosan szorgalmazta a színház ügyét. Így jött létre az *Árpád ébredése*, az alkalmi darabok e klasszikus iskolapéldája, melyben Vörösmarty nemcsak a terhes multa emlékeztető s szép jövőbe kitekintést nyújtó történelmi látóhatárt tárja közönsége elé, de költői formában tesz hitet művészi elgondolásairól a drámaíró is.³⁸ Az előadás az augusztus 22-i megnyitón méltó volt e történelmi eseményhez. Bajza József, az első igazgató, a színészek s a díszleteket festő Ottó „úr“ is mindent elkövettek a siker érdekében. Még a megye sem zárkozott el az áldozatoktól. Csinos füzetben megjelent a költő darabja, melyet a megnyitó estéjén a bejáratnál árusítottak, hogy emlékül vihesse haza a közönség s a könyvecske tiszteletdíjául, december 12-én 100 pengő forintot utaltatott ki a színházi választmány, mivel „tisztelet úr lekötözöttjének“ érezte magát. Egyben a siker láttán a szerzői jogdíj fejében 350 forintot szavazott meg a költőnek. Első eset ez, hogy magyar író darabja előadásáért díjazást kapott.³⁹ Ünnepezt az ország, örömeiben észre sem vette, hogy az uralkodót képviselő nádor nem vett részt a megnyitón. A fővárosi sajtó harsonázott és elsíklott a feudális hatalomnak politikai tüntetésszámba vehető magatartása felett. Egyetlen lap említette csak az esetet, de az kárörvendőn, a népellenes „Balásfi“ Orosz József pozsonyi Hírnöke. Ellenséges hang volt ez; a költő művét „gyászszínű, gúny-

³⁶ Der Spiegel, 1844. Maj. 15. Nr. 39. 310. l.

³⁷ O. Sz. Kt. Színház-tört. I. szl.

³⁸ Az Árpád ébredése színház-történetére vonatkozólag ld. Bayer József: „Árpád ébredése“ keletkezésének története. Irod. Közl. VIII. évf. 1898, 130—4. l. — Rexa Dezső: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bp. 1927. — Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. I—II. köt. Bp. 1938—1940.

³⁹ Pukánszky Kádár Jolán, I. 154. l.

teli epekeserű sírás-rívás és fogak csikorgatásának“ bélyegzi s különösen az fáj neki, hogy az öreg Árpád „egy bizonyos politikai párt sárgaságát viselő“ sopánkodásait híven elhiszi és ahelyett, hogy haladásunk állapotát valamely főrangú s a közügyekre nagy befolyással lévő emberektől tudakozta volna ki hitelesen, valami „kopott kabátú és poros csizmájú költésszel“ beszélt. Messterlegények, fiákeresek és diákok jogtalanul nyilatkoznak a nemzetről. Árpádnak olyan férfiakat kellett volna meglátogatnia, „kik a közügy hajóját kormányozzák, kiket ész és hatalom biztosít afelől, hogy őt a leghitelesebben értesítették volna.“⁴⁰ Semmi kétség, a reakciós irodalomtörténetírás tudatosan magyarázza félre a Hírnök aljas gúnyolódását, az Athenaeumtól elfordult s Orosz Józsefnél szíves fogadtatásra talált Csató Pál személyes ellentéteiből vezetve le a haladásellenes támadást. A magyarság nagy törekvéseit eláruló, tudatos politika volt a Hírnök úgynevezett „kritikájában“. Kézzel fogható bizonyítéka ennek a lap fennren hirdetett programja: „Trón, oltár, törvényes szabadság... alkotmányos monarchico-aristocratica kormányalak elve.“⁴¹

Az áruló „sajnálatos“ támadás országszerte óriási felháborodást keltett. Tiltakozó levelek, nyilatkozatok jelzik a vezető társadalmi rétegek fokozatos különválását s bizonyos tekintetben arra is következtetést engednek, milyen komoly problémákkal kellett 48-ban a forradalomnak számolnia. Öröndetes körülmény, hogy a színház a haladás oldalára állt, az Árpád ébredését egy év leforgása alatt ötször tüzte műsorára, megkezdve egyben ma is uralkodó befolyását a vidéki társulatokra, melyek ezóta játszásk előszeretettel a fővárosban már bevált darabokat.⁴² Íme, a magyar színház már e korai időpontban alakulóban lévő társadalmunk hű tükörképe. A megismétlődő előadások során a kritika is tárgyilagossá válik s bár nem felejtí a történelmi alkalmat, melynek a darab létét köszönheti, rá-rámutat a színrevitel némely fogyatkozására, így mikor Árpádot az új szereposztásban Lendvay helyett Megyeri alakítja, aki szerepe szavait nem mindenütt mondja olyan híven, amint azokat a szerző írta, pedig ezt a jambusokban tenni épen nem szabad. A karének is pontatlan, s ennek az elégséges próbák hiánya a magyarázata.⁴³ Az is hiba, hogy a költséges színpadi gépezetek a szükséges pillanatban éppúgy csődöt mondanak, mint a bemutatón. Maga Vörösmarty a harmadik előadás alapján mond véleményt a színház munkájáról, mellyel mint szerző s mint kritikus egyaránt meg van elégedve és mindössze néhány játékbéli hiányosságra hívja fel a figyelmet. Éles tekintettel ezúttal mutat rá például Egressy Gábor (*Költő*) művészi képességeinek korlátaira, mint az ihletettség gyakori hiányára; kinek játékból „szomorgása s emésztődése mellett kevés harag s boszorkodás tűnik ki, mi néha helyén állott volna; s valami köznapi conversatio hangján mondatnak a legmélyebb jelentésű helyek.“⁴⁴ Másrészt mint a romboló kritika káros hatásának példáját idézhetjük a Rajzolatoknak a Hírnök befolyására fogant együgyű megjegyzését a díszleteknek a cselekménnyel való harmoniatlanságát illetően, vagyis hogy „Árpád Pestnek a dunai rész legszebb során ébred fel, s e meglepő szépség Árpádra egészen ellenkező benyomást tesz, mert ő e tündér szépség közepette panaszkodik, hogy a nemzet elaljasult, holott sokkal hihetőbb, hogy legalább e lát-

⁴⁰ Hírnök, 1837. aug. 29. 17. sz.

⁴¹ Hírnök, 1837. dec. 1. 44. sz.

⁴² Az Árpád ébredése következő vidéki előadásairól van tudomásunk: Eger. 1837. nov. 8. Gyöngyös, 1837. dec. 14. Szeged, 1837. június 16. Kolozsvár, 1838. nyárelő 29. Nagyenyed, 1838. őszhő 6. De bizonyára másutt is előadták, mert a társulatok vándorolva szokás szerint városról-városra vitték a bevált darabokat. S a jelentések arról szólnak, hogy a közönség megértve a költő programját, mindenütt szívesen fogadta a prológot, különösen, hogy a színészek mindig ünnepi előadás keretében játszották az Árpád ébredését. Néhol még új díszleteket is készítettek, így Szegeden is.

⁴³ Honművész, 1837. nov. 30. 96. sz. 765. l.

⁴⁴ Athenaeum, 1837. szept. 7. II. 20. sz. 318. l.

vány keblét ellenkező érzésekre dagasztandá.⁴⁵ Ezért azt ajánlja, hogy a rendező pár szót vagy sort töröljön a költő szövegéből.

Az *Arpád ébredése* országos színi sikere ösztönzőleg hat a költőre, s következő drámáját, a *Marót bánt* már egyenesen a korabeli színpadra gondolva írja meg. Jele ennek a színváltozások számának csökkentése, hiszen éppen technikája miatt volt előbbi darabjainak előadása problematikus, de megrendezői utasításai is a színjáték gyakorlatára való figyelméről tanuskodnak. Alig fejezi be drámáját a költő, a pesti Magyar Színház 1838. május 19-én már színre is viszi. Pár nappal előbb a cenzúra a következő megjegyzéssel engedélyezi a bemutatást: „Erdődy nevének és a többi kitörültnek elhagyásával Horváthországi bán cím alatt ezen szomorújátéknak előadása megengedettik. Budán, Május 7.-kén 1838. Pongrácz Imre Mk. helytartói tanácsos.”⁴⁶

A cenzúra ezúttal szelídebben működött, hiszen Vörösmarty a színpadra gondolva számolt a hatalom vétőjével, annál buzgóbban törölt a szövegből a rendező — bizonyára a szerző beleegyezésével — az első előadás után a darab terjedelme miatt aggodalmaskodó kritika hatására

A romantikus történet megkapta a közönséget, mely a bemutatóra szép számmal gyülekezett, már csak azért is, mivel a színlapon ezt a mondatot olvashatta: „Az előadás jövedelmének egy része a szerző jutalma.”⁴⁷ Annál kevésbé volt azonban kielégítő a színészek játéka, s bár 1843. február 11-ig hétszer adták, alakításuk mindig hagyott kíváncsiságot. Nézők és kritikusok egyaránt sokkal komolyabb mértékkel közelítettek a főváros állandó színházának produkcióihoz, mint még kevéssel előbb a Budán csak vendégszereplő vándortársulatokéhoz. A „nemzet” színháza volt a pesti Magyar Színház, ezért a művészi követelmény is megnövekedett iránta. Vörösmarty s társainak lapja, az Athenaeum ildomosan hallgat a darabról, annál részletesebben szól azonban előadásáról s a színészek játékát illetően számos kifogásolnivalót talál. Sem a szélsőséges fogásokkal élő Barthával (Marót), sem a szerepét teljesen félreértő Megyerivel (Haszán) nincs megelégedve. A legnagyobb baj, hogy a színészek, egy-kettőt kivéve, ritkán tudnak a darabból többet saját szerepüknél, lehetetlen tehát, hogy a drámai cselekmény lényegére rátapintsanak. De mit várunk a színészekről, ha maguk a rendezők sem ismerik jól a darabot, pedig ez nekik hivatalos tisztük lenne?! Az egészen szaggatott töredékes látásából ered az a sok hiba, melyet „a darab mechanikai előadásához tartozókban tapasztalunk.”⁴⁸ Íme, itt hangzik el először színikritikánkban a Goethétől elindult és Immermanntól sürgetett követelmény a rendező darabismeretével és összefoglaló munkájával szemben. Egyébként az Athenaeum véleménye szerint Lendvayné (Ida) volt legjobban a helyén, s talán a

⁴⁵ Rajzolatok, 1838. szept. 2. II. 18. sz. 144. l.

⁴⁶ A rendező és sűgőpéldányt lásd O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. M. 61. és 61/1. alatt.

⁴⁷ A színlapnak ez a kitétele végtelen polémiát indított el, melynek során a reakció a haladó tábor önzetlenségét is kétségbevonta. A vitának az a körülmény vetett véget, hogy a szeptember 10-i harmadik előadása előtt a *Marót bán* könyvalakban megjelent s nyomtatott darab előadásáért a színház rendelkezése szerint nem járt szerzői jutalék. A vitának különben még egy érdekes pontja van, nevezetesen az, hogy Vörösmarty a vasember-motívumot Hazucha *Párviadaljából* plagizálta. Erre írta a költő e jellemző sorokat: „Mi Marót bánt illeti, az vas ember nélkül is megállhat... Nyomorú varázs, mely egyszeri látás után elenyészik, ha csak a hozzá kapcsolt jelenetek tartalma meg nem köti a nézők figyelmét. Nem a száraz, üres vázolat, hanem annak öltöztetése ad maradandó érdemet. Részemről inkább óhajtanék Shakespeare, Schiller, Hugo valamelyik jelesebb scénájának frója lenni, mint szerzője Birchpfeffer minden színpadi találmányainak... az igazi érdemet... inkább keresem az egésznek összeállításában, mint egyes ötletekben. Efféle találmány magában pusztá kő, melyből ügyes kéz isteneket, ügyetlen fancsali feszületet farag.” Figyelmező, 1838. július 24. II. 29. sz. 472—4. l.

⁴⁸ Athenaeum, 1838. május 24. I. 41. sz. 654—5. l.

*Marót bán*ban aratott sikerének hatására írta a költő *L.-né emlékkönyvébe* e megindító sorokat:

„Játszol örömmel, bánattal; játékon ámul
A sokaság s tapssal tiszteli szózatodat.
Nem tudják, hogy minden szó, mely szíveket áthat,
Szűdnék egy eltépett életörömbe került.”⁴⁹

Egyébként az Athenaeum nem áll egyedül a *Marót bán* előadásáról vallott szigorú megítélésében s olyan véleményeket is olvashatunk, melyek szerint a színészek játékaikkal — ha a szerzőt nem is, de legalább a közönség igényét elégséki ki. Végeredményben meg kell állapítanunk, hogy a közönség észrevelte ugyan a játék hiányait, a költőt azonban megtapsolta. Bizonyítéka ennek a *Marót bán* hét előadása, mely e korban kifejezetten sikernek tekinthető.

Valószínűleg a kritika számlájára kell írunk, hogy a Nemzeti Színház Vörösmarty legköltőibb drámáját, *Az áldozatot* csak némi halogatás után mutatta be. Pedig a szinte fojtogató darabhiány arra készítette volna, hogy miként a *Marót bán*t, ezt is nyomban befejezése után, de legalábbis 1840-es megjelenésekor színre vigye. A színészek azonban félve gondoltak a nagy művészi feladatra, melyet csak fokozott *Az áldozat* költői tökéletessége. De mint már nem először, ezúttal is Fáncsy lett e jeles mű színi sikerének érvényesítője. Ő választotta 1841. április 26-án jutalomjátékaul. Zaránd szerepét játszotta, ő is rendezte a darabot. Thern Károllyal magyar hangulatú zenét íratott hozzá és beiktatta Egressy Béni kedvelt *Kancsódalát*. A bemutatónak nem volt osztatlan sikere. A dráma szépségei mindenkit megleptek, hiszen „a költő gondos nyelvének még nem igen volt szerencséje magyar színpadon úgy kitűnni, mint ma.”⁵⁰

Az előadás azonban még mindig nem tudta eléggé kidomborítani a drámában rejlő szépségeket. Az egymást követő jelenetek nem pereglek elég folyamatosan és — szokatlan dolog ebben az időben — csak 10 órakor hullt le a függöny. A kritika ilyenformán hosszadalmasnak találta a művet. Lehet, ezért engedte meg magának azt a következtetést, hogy a koszorús szerzőnek ez új munkája „inkább olvasás, mint színpadra alkalmas.”⁵¹ Maga a jutalmazott Fáncsy Zarándban nem találta meg az egyéniségének megfelelő szerepet; játéka egészben véve kifejezéstelen volt, szórakozottnak és hanyagnak látszott. Ezúttal határozottan mutatkozott művészetében rendezői elfoglaltságának rossz következménye. Fáncsy esetében az is hibának tűnt, hogy sokféle szerepet játszik: „ma szerelmes, holnap hős, holnapután fondor, néha character-szerepeket! Ennyit csak rendkívüli elme bírhat studiummal vinni.”⁵² Érdekes a kritikának ez a szerepkörre való utalása, jele ez a mélyülő színházi érdeklődésnek. Hubenaynének (Csilár) az a hibája, hogy a színház túlságosan sokat foglalkoztatja, így nem tudja kellően átérezni s átérteni szerepét. Egyéb hibák is mutatkoztak, mint az, hogy a rendező nem törődött eléggé az összjátékkal. Ez abban mutatkozott, hogy a mellékszereplőket nem tanította. A két főhős, Egressy Gábor (Szaboles) és Laborfalvi Róza (Zenő) megítélésében már megszokott a kritika. Míg Egressyt többen dicsérik, értelmes dikiója miatt, addig Laborfalvit óvják modorosságától és beszédének egyhangúságától.

Az áldozat bizonyára „itt-ott shakespearei erejénél fogva” újra, meg újra színre került. A bemutató esztendejében ötször volt a Nemzeti Színház műsorán, de utána is elővették. A forradalom bukása után *Az áldozat* volt a költőnek az a műve, amelyet eredeti drámái közül a Nemzeti Színház elsőnek újírtott fel (1853. okt. 24.). Keveset von le a tény értékéből, hogy ez a felújítás nem

⁴⁹ Lendvayné emlékkönyvét lásd O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt.

⁵⁰ Athenaeum, 1841. május 4. I. 53. sz. 846—8. I.

⁵¹ Honművész, 1841. május 2. 35. sz. 278. I.

⁵² Athenaeum, i. sz.

volt méltó a bújdosásából megtért és újra szólásra engedett költőhöz. Inkább az egyre erősebben kapitalizálódó magyar társadalom színházának válságára mutat. Lényegesen jobb előadásban játszották 1855. április 9-én. Ünnepi dátuma volt ez a Nemzeti Színháznak. Alapítása óta ezúttal frissítették fel az épületet, s jellemző a költőt és művét illető tiszteletre, hogy a díszelőadás műsora *Az áldozat* volt. Kiegészítésül tegyük még hozzá, hogy halálakor ugyanezzel a drámájával búcsúzott a költőtől a színház (1855. nov. 22.). „A színház nyelvünk temploma — olvassuk a tudósításból —, s így az igazgatóság szebben nem áldozhatott költőnk emlékének, mint egy oly díszbeszéddel, mit ő maga tartott maga fölött — e dráma nyelvi szépségei legjobban hirdették a költő érdemeit, ki nélkül színpadi nyelvünk maig is a kifejeletlenség fölszármíthatlan nehézségeivel küzdene.”⁵³

E szavak élesen világítanak rá a „költő” drámatörténeti jelentőségének egyik döntő mozzanatára.

Lényegesen rövidebb volt Vörösmarty utolsó befejezett drámájának, a *Czillei és a Hunyadiak*nak színpadi pályafutása. Magáról az 1844. június 18-i bemutatról nem sokat tudunk.⁵⁴ A sajtó agyonhallgatja, vagy ha ígéri is, adós marad a beszámolóval.⁵⁵ Diósy Márton bombasztikus írásától pedig nem leszünk okosabbak.⁵⁶ Annyi bizonyos, hogy a színház erősen megrövidítette a dráma szövegét s elhagyva az I. felvonás 1. jelenetét és az egész II. felvonást, az ötből négyet csinált. Sem Kapisztrán, sem Szilágyi Erzsébet nem szerepel és a sűgőkönyv tanúsága szerint Lendvay, a rendező sokáig töprengett, vajjon ne hagyja-e el Gara Mária alakját is.⁵⁷ Mindezekon felül még a próbák közben sem szűnt meg Lendvay piros ceruzája dolgozni. Elképzelhetjük ezek után, milyen hatása lehetett a rendkívül fontos mondanivalójú drámának. Pedig a közönség Vörösmarty nevének hallatára szinte megtöltötte a nézőteret, csak a páholyok arisztokratái maradtak el érthető okokból a színháztól. 765 jegyet adtak el ezen az estén és a tiszta jövedelem 624 forint 8 krajcár volt.⁵⁸ A második előadást tíz nappal később tartották. Erről semmiféle értesítésünk nincs. Ezzel a *Czillei és a Hunyadiak* hosszú időre lekerült a színpadról. Vörösmarty életében nem is újították fel.

Mikor a költő halálával gyászbaborította elvesztett szabadságára s a forradalomra emlékező népét, a Nemzeti Színház tervbe vette, hogy műveinek egyvelegéből nagyszabású emlékelőadást rendez. Hosszas huzavona után 1856. novemberére elkészült a műsor, engedélyezésért az igazgatóság be is nyújtotta. A részletes műsortervet — sajnos — nem ismerjük. November 19-én lett volna a Vörösmarty-est, a hatóság azonban azzal az indokolással utasította el a színház folyamodványát, hogy ez a nap Erzsébet királyné névünnepé s a színház műsora akadályozná a hivatalos programot. Viszont a vidéken, ahová nem jutott el az önkény keze, mindenütt a gyász hangulatával emlékeztek meg a költőről.

Mindezekből láthatjuk, mennyire valótlan az az állítás, hogy a költőnek nem lettek volna életében komoly színpadi sikerei. Éppen ellenkezőleg: a műfaj, melyet elsősorban művelt, a „kothurnusos” dráma — a *Bánk bánt* kivéve — még nem ért e korban az övénél nagyobb sikereket. Az okok, melyek folytán

⁵³ Hölgyfutár, 1855. nov. 23. 268. sz. 1070. I. Különben a kolozsvári színház is *Az áldozattal* akart emlékezni halálakor Vörösmartyra. Az első felvonás alatt azonban a szomszédban tűz ütött ki s az előadás abbamaradt. Hölgyfutár, 1855. dec. 31. 291. sz. 1161. I.

⁵⁴ Gyulai tévesen január 18-ára teszi a dráma nemzeti színházi bemutatóját. O. M. V. köt. 428. I.

⁵⁵ Pesti Divatlap, 1844. őszelő 1. hetében. 10. sz. 318. sz.

⁵⁶ Honderű, 1844. nyárhó 13. II. 3. sz. 35—6. I.

⁵⁷ O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. C. 53. sz. alatt:

⁵⁸ Pénztári jelentését lásd: O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt.

művei nem maradhattak huzamosabb ideig a színpadon, az eddigiek alapján világosan mutatkoznak. Elsősorban a politikai-társadalmi helyzetre s ennek következtetéséppen színészetünk zsengeségére kell gondolnunk; arra, hogy a magyar színház egészen másképpen és más törvényszerűségek alapján fejlődött, mint egyébutt. Nem voltak feudális mecénásai, nem volt valódi polgársága, népünk pedig csak felszabadulásunk után válhatott színházfenntartó erővé. E különös utakon induló magyar színház mellé állt Vörösmarty — a haladó politikus, a dramaturg, a kritikus és mindenekelőtt a drámaíró.

Mit jelent drámatörténetünkben Vörösmarty szerepe, akkor derül ki igazán ha a kutatás leméri színpadi műveinek 1855-öt követő többé-kevésbé sikerült színrevitelét s különösen, ha a felszabadult magyar színház a haladó hagyományok tiszteletével s a szocialista realizmus módszerével újra megszólaltatja színpadán a költő örökbecsű drámai alkotásait.

BÁN IMRE

COMENIUS ÉS A MAGYAR IRODALOM

1950 májusában múlt háromszáz esztendeje, hogy az akkoriban már világhírű cseh tudós, a nevelés és bölcsélet elismert szaktekintélye, Comenius Ámos János, a Rákóczi-ház többszöri sürgetése után végre megjelent Sárospatakon. 1650 őszén¹ azután állandó tartózkodásra költözött a Bodrog-parti kisvárosba azzal a szándékkal, hogy nagyszabású iskolai reformterveit itt valósítja meg, s „Patakából Latiumot teremti”.² A magyar kormány és a magyar nevelésügy hivatalosai méltóképpen hódoltak már Comenius emlékének,³ a magyar irodalomtudomány munkásai is kötelességüknek érzik, hogy az évforduló alkalmából újra szemügyre vegyék Comeniusnak a magyar irodalomra gyakorolt hatását.

Comenius, a XVII. századi polgári törekvések egyik jelentős képviselője. A „cseh testvérek” iparúzó felekezetéhez tartozik (atyja molnár volt), s ifjú korában maga is folytat kézműves mesterséget: csak 16 éves korában jut be a latin iskolába.⁴ A szorgos, takarékos, iparúzó, kereskedő polgári élet szeretete művének minden lapjáról sugárzik. Comenius 58 esztendő volt, amikor Magyarországra érkezett:⁵ sok szenvedés, üldöztetés, de nagy sikerek is voltak háta mögött. Nemcsak az oktatás újjáteremtésére irányuló törekvések elismert vezére, hanem a kor egyik nagytekintélyű bölcselője is. Természetesen ébred fel bennünk a kíváncsiság: milyennek látta ez a nagy-műveltségű tudós a fejlődésben elmaradt magyar társadalom képét? Abban a helyzetben vagyunk, hogy e kérdésre Comenius két érdekes műve alapján tudunk feleletet adni. Soraink csak Comenius társadalompolitikai eszméivel, s ezeknek kora magyar irodalmára gyakorolt hatásával kívánnak foglalkozni. Pedagógiai reform-gondolatait, a magyar iskolának tőle kapott indításait nem tárgyaljuk. El tekintetben az igen kiterjedt Comenius-irodalomhoz utasítjuk az olvasót.

¹ Kvacala, Johann: Comenius, Sein Leben und seine Schriften, Berlin—Leipzig—Wien, 1892, 330. Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon, Bp., 1931, 66—67.

² Lásd Primitiae laborum scholasticorum (RMK. II. 773) c. művének 58. lapján és főleg a Schola pansophica IV. részében. (Rácz L. id. m. 86.)

³ L. Darvas József beszédét, Köznevelés, 1950. jún. 1-i szám, 305 és 330. l.

⁴ Kvacala, id. m. 9.

⁵ Comenius magyarországi tartózkodásának részletkérdéseit illetőleg l. Rácz Lajosnak az 1. sz. jegyzetben említett könyvét.

Comenius sárospataki beköszöntő beszédét 1650. nov. 24-én tartotta Rákóczi Zsigmond, Lórántffy Zsuzsánna, a kollégium pátrónusai és az egész diákság előtt *A lelki tehetségek kiművelése*⁶ címen. A beszéd a művelt nép fogalmát kezdi fejtegetni, s ezt az antik retorikában megszokott párhuzamos jellemzéssel teszi, szembeállítva vele a barbár népet. Ha e jellemzés nem egészen független is a korabeli humanista állambölcseleti művektől, megfigyeléseiben mégis annyi találó és pedig a magyar viszonyokra találó vonás van, hogy érdemes vele kissé részletesebben foglalkozni.

A művelt népet — mondja — az emberies erkölcsök és a jól rendezett állam jellemzik. Mindenki szolgál mindenkinek a saját munkakörében. A barbárok között viszont senki sem alkalmazkodik másokhoz, minden szerteszéjjel van, kölcsönösen akadályozzák egymást. A művelt népnek a világ minden eleme szolgál, a természet semmit sem tud előle elrejteni, másfelől nem is hagy semmit kihasználatlanul a természet kincseiből. A barbárok kezén pedig még a földi paradicsom is elzüllik, elmocskosodik. A művelt nép jól él, bővelkedik; a jövőbe lát, gondoskodik, magtárai, fegyvertárai, gyógytárai vannak, a barbár mindig szegény és szennyes. A kiművelt népnek fényes, sűrűn lakott, mesterségekben gazdag városai vannak, a műveletlennek viszont csak pusztaságai, vagy ha valamit városnak neveznek náluk, az inkább csak szutykos kalyibából áll. Amott kialakult társadalmi rend van: a városok, falvak, házak és családok egymástól függését törvények szabályozzák, büntetlenül nem csavaroghat senki; itt a szabadság uralkodik a szabadság helyett („licentia pro libertate”): kiki teszi, amire kedve van. A művelt népnél minden biztonságos, nyugodt, békés; a barbároknál lopás, rablás, erőszak mindenütt, sehol igazi biztonság. Az igazán művelt nemzetben hiányoznak a munkátlankok, a markos koldusok, ezeket nem tűrik, mert az állam mindenkiket rendben tart, a nélkülözőkről pedig gondoskodik. A barbár népnél csapattól találhatók a semmittevők, akik vagy koldulásból vagy lopásból élnek. Ebből támadnak az örökös zavarok, mert ha segíteni akarnak az állapoton, ez csak erőszakkal történhetik, elnyomással, kivégzésekkel, rémtettekkel. Az igazán művelt nép gyönyörködik a tudományban, mindent akar tudni, állandóan munkálkodik, hogy a multon okulva, jobban rendezze el a jelent a jövőndő hasznára.

Nyilvánvaló, hogy Comenius itt a művelt polgár racionalizmusával tart szemlét a „barbár” nép társadalmi viszonyai fölött. Ha nyíltan nem azonosítja is a magyart a barbár néppel, már beköszöntő szavaiban lehetetlen észre nem vennünk, hogy a barbár népet festve, a feudális társadalom kritikáját adja. Comenius azonban nemcsak általánosságban beszél, a jól rendezett, művelt államok példajaként előadásában Velence és a belgák (értsd hollandok) köztársasága, alább pedig Franciaország szerepel. Nagyságuk alapját abban látja, hogy ifjúságukat, bármely előkelő családból származzék is, legkisebb korától fogva a munkás életre nevelik, s az ifjaknak mindent a legalacsonyabb fokon kell kezdeniök. Senkinek sem engedik meg, hogy „a föld haszontalan terhe legyen”. (Idézet az *Iliasból*, XVIII., 104). Nem egyéb ez, mint a munkátlan nemesi élet ügyes kritikája, s célzásával elevenen találja a magyar valóságot. Persze nem kellett Comeniusnak hosszas megfigyelés a feudális magyar viszonyok megismerésére, hiszen Kelet-Európában nagyjából mindenütt ugyanolyan volt a nemesi életforma, vagy a parasztsors. Érdekes, hogy Franciaország, mint Európa legműveltebb nemzete, Comeniusnál azért kerül az élre, mert itt a legjobb a magisztrátus. Éles szeme észreveszi, hogy a polgárságból toborzott és szakszerűen képzett francia hivatalnokréteg az akkori Európának

⁶ A *De cultura ingeniorum* megjelent a *Primitiae laborum scholasticorum* című kötetben, Sárospatak, 1652; jó magyar fordítása Gulyás Józseftől a *Magyar Pedagogia* 1930. évfolyamának 1—6. számában, ugyanez különlenyomatban is, Értelmezésünk a latin szövegen alapszik.

valóban legjobb adminisztratív szervezetét tudja nyújtani. Az, hogy a ragyogó Párizs tele van koldusokkal, s e címen Comenius elmélete szerint a francia sem szolgálhat rá a művelt nemzet nevére, úgylátszik elkerülte a nagy morva bölcselő figyelmét.

Mikor azután nyíltan rátér a magyar állapotokra, színei szelídebbek, mint az általánosságban tartott, de szerintünk mégis lényegesebb bevezető rajzban. — A magyar műveltséget földművelésünkkel, gazdasági életünkkel állítja párhuzamba: sok a parlagföld, a földművelés gyenge, a gazdag földhöz képest szegényes az élet; az épületek, ruhák, eszközök nincsenek olyan fényben, mint másutt; a városok, falvak nem oly népeseek, mint lehetnének; a föld ásványkincseiből mások gazdagodnak. Az ország háromszorannyi lakost is eltarthatna, tízszerre nagyobb kényelmet nyújthatna. Comenius világosan látja a gazdasági élet, a termelés, a nép életszínvonala és műveltsége közötti összefüggéseket.

Van itt ugyan iskola és latinul tudó ember. Mindamellet meg kell valani, hogy a magyar művelődés egyáltalán nem halad a csúcs felé. Az iskolák gyengék, főiskola nincs, a kézművesség jóformán hiányzik, a köznép szokásai falusiasak. Pedig tehetség az van:

„Mert látom én és nem habozom igazán erősíteni: ha ti, hűnjaim, tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább, mert sem a természet, sem az ég, sem a föld nem ellenségek, de mint testeteknek, úgy lelketeknek is nemes lakhelye van.”⁷

Munkára fel tehát, de a magunk erejére támaszkodva. tanuljunk meg végre a magunk lábán járni! S itt Comenius nagyon jellemző kelet európai patriotizmussal egyszerre szólítja munkára a magyarokat, morvákat, cseheket, lengyeleket és szlovákokat. Polgári művelődést, de a magunk erejéből, nemzeti szellemben! Ne legyünk mindig azok a markos koldusok, akik más népektől (értsd a Nyugattól!) koldulunk ki mindent: irodalmat, könyvet és doktori süveget. Comenius egyik legrokonszenvesebb vonása saját népének, de általában az elmaradottabb kelet európai népeknek forró szeretete. Semmi sincs benne az elmúlt század (egy Erasmus, vagy akár Dudith András) kozmopolita sznobizmusából.

Beszédének további részében azután a munka módjával, a teendőkkal foglalkozik. Innen már csak egy gondolatát akarjuk kiragadni. Az egyetemes művelődésnek, szerinte, megvannak a feltételei. Ezek közül a hetedik így hangzik.

„Ha fő- és köznemeseid, nagyságos és tekintetes uraid az alájuk rendelt köznéppel kissé nemeslelkűbben kezdenék bánni és lassankint jobbakkal kezdik édesgetni, az alájuk vetett embereket nem mint barmokat, de mint az isten képében s a jövőendő életben társaikat kezelvén, s azok számára lelkük és testük, erkölceik és életük műveléséről helyesen gondoskodván.”⁸

Comenius kénytelen most már félreérthetetlenül kimondani, bármily udvarias formában teszi is, hogy a magyar közművelődés legnagyobb akadály a széles népi tömegek emberszámba nem vétele.

Egyébként Comeniusnak a dolgozó parasztságról kialakított szemlélete igen haladó: érdekükben nem egyszer kemény szatírával bírálja korának társadalmi állapotát, a földesúri elnyomás hazug ürügyeit, mint például a *Világ labirintus*-ában is.⁹ Másfelől a fentebb idézett nyilatkozata nagyon jellemző

⁷ Id. m. 27. A fordítást lásd különlenyomat 15—16.

⁸ Id. különlenyomat 19.

⁹ Comenius: *A Világ Labirintusa*. Ford. Rimány István, Pozsony, 1805, XXXII. rész, 246—48.: „Tsak hamar ezután előállottak a Jobbágyoktól, Mezei gazdáktól és Mesteremberektől küldtetett követek, azon panaszkodván, hogy az ő rajtok uralkodók semmit egyebet nem akarnak, hanem tsak az ő verejtékeket innya.”

eszméinek korlátaira és polgári megalkuvására. Comenius ideálja kétség-telenül a rendezett társadalmi viszonyok között élő művelt nép, de ezt, szerinte, el lehet érni a „nagyságos és tekintetes urak” szelídelelkűségével, gondoskodásával is. A feudális társadalmi forma kinövéseitől kell csak megszabadulnia Magyarországnak, maga a rendszer megmaradhat továbbra is. Franciaország emlegetése is nyilván arra mutat, hogy Comenius szeme előtt a központosított nemzeti állam lebeg, amely a feudális anarchiát megfékezve, egy ideig szabad teret nyit a polgári-kapitalista termelőerők fejlődésének. Felfogása messze marad az angol forradalmárok következetességétől.

E nagyszabású és bizonyára nagyhatású bevezető beszéd után megkezdődött Comenius számára a szürke hétköznapi iskolai és tudományos munkája. Közel négy évet töltött Magyarországon, alkalmá volt alaposan megismerni a magyar viszonyokat, meggyőződött arról, amire bevezető beszédében célzott, a maradiság és a feudális életforma műveltséggátló hatásáról. Elkedvetlenedve gondolt a távozásra. És ekkor, 1654-ben, újra megrajzolja a magyar társadalom képét. Comeniusnak ez a műve az irodalmunkban többször idézett, de érzésünk szerint kellőképpen nem méltatott *Gentis felicitas* (RMK. II. 2051.).¹⁰

Szabó Károly szerint Comenius e művet 1657 előtt írta, s Váradon Szenczi Kertész Ábrahámnál jelent volna meg. Comenius azonban Montanus (Peter van den Berge) holland könyvkiadóhoz intézett levelében, amelyben műveinek első bibliográfiáját állítja össze, a *Gentis felicitas*-ról a következőt jegyzi meg: „scripta 1654, excusa 1659 in 12-mo”. Ugyanez a megjegyzés olvasható az Orsz. Széchényi-Könyvtár Apponyi-hungaricái között lévő példányon is. Apponyi Sándor helyesen állapította meg (II. köt. 852. sz.), hogy a mű nem Váradon, hanem Amsterdamban P. van den Berge-nél látott napvilágot. Rácz Lajos: *Comenius Sárospatakon* (Bp., 1931) című művében még mindig ragaszkodik a nagyváradi nyomdához, holott a magyarországi nyomda feltevését a politikai körülmények alakulása is kizárja. II. Rákóczi Györgynek 1659-ben sokkal inkább külföldön volt szüksége propagandára, mint Magyarországon, amint azt alább, Comenius diplomáciai tevékenységének rövid rajzában látni fogjuk.

A *Gentis felicitas* tökéletesen politikai fogantatású mű, s lényegében II. Rákóczi Györgyöt akarja fellépésre bírni a Habsburg-ház ellen. Beletartozik abba a nagy „sajtó-kampányba”, amelyet a cseh-testvérek felekezete a Habsburgok ellen Kelet-Európában folytatott: a hazátlan száműzöttek visszatérésüket remélték a Habsburgoknak szerintük közeli bukásától. Egymás után bukkantak fel közöttük a „próféták”, akik apokalyptikus víziókban látták a „nagy Babylon”, „a fenevadon ülő parázna”, és az Antikrisztus (Bécs, a Habsburg-ház és a pápa) végső romlását. Ilyen próféta volt a sziléziai Kotter Kristóf, majd Comenius nevelt leánya, a cseh Poniatovska Krisztina; a legnagyobb hatást azonban Comenius volt iskolatársa, a cseh-testvérek felekezetének lelkésze, Drábik Miklós érte el. Comenius munkássága érdekes módon összefonódott valamennyi prófétaéval, s különösen Drábik vakmerő s a tények által mindig megcáfolt jóslatai okoztak neki sok kellemetlenséget. Mindamellet a jóslatok Habsburg-ellenes tendenciája miatt e próféták

¹⁰ A mű ismertetését lásd Rácz Lajos id. m. 222—28. és u. ö.: Adalékok a 17. század magyar műveltség-történetéhez, Sárospatak, 1930, 5—10. — Teljes magyar fordítása megjelent a szlovákiai Magyar Figyelő 1935. évfolyamában, 15—25, 166—173. l. — Rövid, de tartalmas elemzése Kovács Endrétől, Köznevelés, 1949. máj. 15-i sz. — A latin szöveg jó, modern kiadása Prot. Egyházt. Adattár IV, (1905) évf. 144—163. — Német fordítás Schönebaum: J. A. Comenius ausgewählte Schriften zur Reform in Wissenschaft, Religion und Politik, 1924, c. művében. Rövid kivonata olvasható még a Kvacsala-féle Comenius-életrajz 353—55. lapján is. — A mű címében Stoughton angol lelkész egy I. Rákóczi Györgynek ajánlott munkája (*Felicitas ultimi saeculi*, London, 1640.) visszhangzik, V. ö. Rácz L. id. m. 28. l.

publicistájává vált: valamennyinek látomásait ő adta ki *Lux in tenebris* és *Lux e tenebris* című műveiben.¹¹

Drábik, és lassankint Comenius felfogása szerint is, az ausztriai fenekvadnak a Rákóczi-ház fogja megadni a végső döfést, a támadást neki kell vezetnie. Comenius várta és sürgette II. Rákóczi György fellépését, s ennek siettetésére írta meg röpiratát bizonyára nem sokkal Magyarországból távozása előtt, tehát az 1654. év első felében. (Búcsúbeszédét 1654. június 2-án mondotta Patakon.) Egyelőre írásban juttatta el a fejedelemhez, s műve, mint Kvacsala helyesen jegyzi meg, „úgy hangzik, mint egy ultimátum“. Ennyit szükséges volt elmondanunk a mű keletkezésének politikai háttéréből, lássuk most magát a *Gentis felicitast* s a belőle kibontakozó magyar társadalomrajzot.¹² Részletes tartalmi elemzése alól felment bennünket az a tény, hogy a mű teljes magyar fordításban és több összefoglaló kivonatban olvasható Comenius-irodalmunkban, néhány gondolatát mégis közölnünk kell, ha a magyar politikai elmélkedőkre gyakorolt hatását akarjuk felmérni.

A nemzet fogalmának korához mérten igen szabatos és tartalmas meghatározása után (1) felveti azt a kérdést, mi teszi a nemzeteket szerencsésé és boldoggá (5). Nincs olyan jó a nap alatt, amit a magyar nemzetnek ne kívánna, de ez nem elég, őszintén fel kell tártani a nemzet betegségeit, keresni kell ezeknek okait, végül gyógyszereit (30–31). Ezért rátér a magyar nemzet jelenlegi állapotának rajzára, amely — Kovács Endre találó megjegyzése szerint — „úgy hat, mint egy szociográfiai felvétel“.¹³

A magyar nem nagy nép, birodalma nem kiterjedt, de sűrűn lakott, országának jórésztét németek, szlávok, románok, törökök bírják. Földje jó. Európa legszerencsésebb vidékeivel vetekszik, mégis sok itt az éhező, sűrűk az éhínségek, járványok, betegségek, gyakori a korai halál. Nemcsak a hűn vérből származók lakják, hanem sok a régi szláv lakosság maradványa, sokan máshonnan vándoroltak be. A népeknek, nyelveknek és szokásoknak ez a zavarja növeli a barbárságot (32–34). Szomszédaitól ritkán van nyugalomban ez a nemzet. Félnie kell a németek óriási hatalmától és a barbár törökök kegyetlen és sűrű becsapásaitól. — A magyar nép a német hatalom segítségére szorult, a kívánt eredmény mégsem volt meg, a váltakozó szerencsével vívott harcok után a török mélyen az ország szívébe nyomult, s azt elfoglalva, a nemességet arra kényszerítette, hogy a Németországgal és Lengyelországgal határos hegyi vidéken lakják, erősen nyomva mind egymást, mind a megmaradt jobbágytársadalmat („*premendo satis sese et subditorum reliquias*“). A németek pedig akár nemzeti gyűlöletből, akár a vallás különbözősége miatt elnyomják azokat, akiket védeni tartoznának, úgyhogy a magyarok nem egyszer az erőszakot erőszakkal kénytelenek visszaverni, megbékélve a törökkel (35–36).

¹¹ A Rákóczi-ház európai kapcsolatainak, diplomáciájának és a Drábik-Comenius-féle jóslatok politikai szerepének roppant nagy irodalma van. Itt csak azokat a műveket soroljuk fel, melyek Comenius szerepére vetnek világot. Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, Monum. Hung. Hist. I. 24. Bp., 1875; u. ő. Okmánytár II. Rákóczy György fejedelem diplomáciai összeköttetéseihez, Monum. Hung. Hist. I. 23. Bp., 1874; u. ő. Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez, Tört. Tár, 1889–91. évf.; u. ő. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. köt.; Kvacsala: Comenius és a Rákóczyak, Budapest, Szemle, 1889, 60. köt., 115. l.; u. ő. Egy álprófeta a XVII. században, Századok, 1889, 745.; u. ő. A XVII. századbeli chiliasmus történetéhez, Prot. Szemle, 1890, 428.; u. ő. Az angol-magyar érintkezések történetéhez, Századok, 1892, 802; Angyal Dávid: Erdély politikai érintkezése Angliával, Századok, 1900, 501; Iványi Endre: Comenius és a chiliasmus, a szolnoki áll. főgimn. értesítője, 1903, 3–37.

¹² A szilárd logikával felépített művecske 140 pontból áll, legkönnyebb ezeket a pontokat idézni. Az ismertetés szövegének zárójelbe tett számai ezekre utalnak.

¹³ Köznevelés, id. évf. 260. l.

A benső békét csak óhajtja a magyar, de vele nem dicsekedhetik. Sehol a nap alatt nincs olyan hely, ahol az irigység és benső gyűlölet úgy uralkodik, mint itt. Legtöbbször úgy viselkednek, mintha mindenki csak a maga hasznára („ad suum tantum privatum commodum”) és senki a közjóra nem született volna (37). Vannak ugyan törvények, de kíváncsú, hogy a törvények védelmét mindenkire, a mezővárosok és falvak egyszerű népére is kiterjeszték. Itt a tudatlan népet bamba engedelmisség vezérli és szolgálóigában tartják. Sűrűn hallani a panaszokat, hogy az úriszék („publica etiam Nobilitatis judicia”) gyakran úgy ítélkezik, hogy az ártatlanság nem talál nála oltalmat, a jogtalanság pedig szerte-széjjel terpeszkedik (38–39). Hajdani nemzeti királyait elveszítette a nép, idegenek uralkodtak rajta; mindez elhomályosítja a nemzeti becsületet és növeli a szolgaságot. Ilyen körülmények között nincs közszabadság, erőszak és egymás elnyomása uralkodik (40–41).

Régi baj az is, hogy itt nem üzik valamennyien a tisztességes munkát. Legtöbbször (nemesek és nemtelenek, férfiak és nők, kicsinyek, nagyok) a henye életet kedvelik, bérrel és bottal kell őket munkára kényszeríteni (42). Kevés magyar tanul kézművességet, főleg a finomabbakat: ércművességet, üvegeséget, papírkészítést, nyomdászatot, festészetet, sőt a pontosabb lakatos mesteriséget sem. A gazdasági tevékenységet nem irányítják elég tervszerűen („Nec res Oeconomica satis rationabiliter administrantur”), úgyhogy a mezővárosok, falvak, épületek, de a szántóföldek, erdők, kertek, szállók is, műveltebb népek hatáiraival összevetve, nyomorúságos képet nyújtanak. — Mi haszna van a dolgok bőségének? Bővében vagyunk a koldusoknak és a piszoknak, és az ételek, italok elkészítésének hiánya miatt bővében vagyunk a véznaságnak, sűrű betegségeknek, idő előtti halálnak és innen van a félig üres ország. Pedig nem hiányzik nálunk az ékkő, az arany, az ezüst, de kiszédésének gondját másra bizzuk, gyakorolják is ezt az idegenek elég gondatlanul (44). A közutak biztonságáról és nyugalmaról gyalazaton kívül egyebet nem lehet mondani: minden telve útonállással, rablással, lopással; az ember a saját házában is alig érzi magát biztonságban. — A nevelésre igen-igen kevés gondot fordítanak. Mennyire nem ragaszkodnak itt a kultúrához, bizonyosság rá, hogy a magyaroktól lakott egész birodalomban — kimondani is borzasztó és másutt hallatlan a keresztyének között! — egyetlen anyanyelvű iskola sincs, ahol a gyermekeket olvasásra és erkölcsre oktassák. A latin iskolában a grammatikából és logikából tanulnak ugyan valamit, de az összes szabad művészetek, a történelem, a filozófia, az orvostudomány tökéletesen kimaradnak (46).

A szemlét Comenius a vallási (persze protestáns vallási) élet gyengéinek és hiányosságainak ismertetésével zárja (47–48). Így ez a hajdan becsült és híres nemzet erőtlen, tiprott, nyers, félbarbárnak tartott néppé lett (49).

„Nyomorult vagy ó magyar, ki van nálad sujtottabb, önmagad által pusztuló nép! Magad állasz útjába saját boldogságodnak, szeretett nemzet... Gyakorta hallom, amint tiéid a haza szerencsétlenségéről panaszkodnak és ezerszer ismétlik a patetikus felkiáltást: Ó szerencsétlen hazánk! De vajha felismerhetnétek, hogy senki jobban nem sujt benneteket, mint magatok, akik nem gondoltok saját cselekedeteitekkel és restségetek folytán nem használjátok fel mindazon értékeket, amelyekkel romlásotoknak útját állhatnátok.” (50).

Eddig tart a szorosabb értelemben vett társadalomrajz. Rendszerességre, éles megfigyelésre nézve alig tudnánk említeni valamit, ami a 17. században vetekedhetnék vele. Az is feltűnő, hogy a beköszöntő beszéd színei mennyire elköborultak. Comenius sokkal kritikusabb szemmel nézi a magyar társadalmat, mint négy esztendővel korábban. Minden sorából kiérezhető, hogy kritikája a magyar feudalizmust sujtja. Látja a bamba engedelmisségben tartott parasztság nyomorult sorsát s merészen sort kerít még az úriszék igazságtalan ítéleteire is. Pontosan megfigyeli, mily erőszakosan nyomja a hódoltság következtében rátelepedett nemesség a Felvidék magyar és szláv jobbágyságát. Éles szeme mindent lát: piszkot, rossz táplálkozást, gyakori betegséget.

ipar hiányát. Miért nem kézműves a magyar is? — Minden fordulata, minden félmondata egyegy súlyos megállapítással teljes. Idegenek használják ki bányáinkat, de rosszul. Köztudomású a 17. századi kamarai igazgatás sok hanyagsága. Az erőskezű nemzeti király hiánya naggyá növelte a feudális anarchiát: a nemesség egymást marja, emészti. Pedig milyen patetikusan jajgat ez a nemesség a haza hanyatlása miatt: Comenius fülét valósággal bántja ez a tehetetlen lamentálás, ez a „magyarra fölvarrt bánatfolt“. És itt van — szerinte — a legsúlyosabb: a népnevelés hiánya, mint az elhanyagolt közállapotok legjellemzőbb tünete. Mi értéke van az olyan művelődésnek, amely nem a széles népi tömegek nemzeti nyelvét használja? A komor színek ellenére a röpiratból az igazi együttérzés cseng ki, jóindulatú, de megvesztegethetetlen kritika ez.

A további, szintén igen érdekes okfejtésből most már csak a Comenius társadalomszemléletére és politikai felfogására jellemző vonásokat emeljük ki. Irata második főrészében megállapítja, hogy a bajok legfőbb oka az általános tudatlanság (51). Hogy a nép nem szaporodik eléggé, annak az oka a jobbágysággal való nemtörődésben rejlik („Nec res proletaria tibi recte curantur“). Az élet- és családfenntartás különböző módjai vagy kevéssé ismertek, vagy a hatalmon lévők keménysége miatt („ob dominantium dritatem“) nem üzhetők szabadon (52). — Van persze más oka is a nemzet elhanyagolásának, s ez az idegen uralkodóház, amely a magyarságot is megosztja: aki a magyarok közül a kormányrúd mellé kerül, az mindjárt az uralkodó szempontjait képviseli.

Miben kell keresni az orvosságot? Legfőbb orvosság az lesz, ha a magyarság végre nemzeti királyhoz jut: ő fogja megteremteni a belső békét, a jó törvényeket, megszünteti az egyetemes munkátlanságot, hozza a polgárosodást, az ifjúság helyes nevelését (78—86), egyszóval mindazt, amit Comenius, a haladó polgár, az abszolút fejedelemtől vár. Hogy ez a fejedelem egyedül a Rákóczi-házból származhatik, s csak II. Rákóczi György lehet, ez Comenius értekezésének természetes következtetése és végpontja (126—139).

A *Gentis felicitas* súlyban és értékben felülmúlja a beköszöntő beszéd megállapításait. Itt ugyanis Comenius éles szeme együtt látja a lényegét: a nemzeti önrendelkezés hiányát, és az elmaradt társadalmi forma embertelen és műveltségellenes voltát. Nyilvánvaló, hogy társadalom-szemlélete alapján itt sem változott, polgári osztálykorlátai közül kilépni nem tud, forradalmárrá erősebb és komorabb kritikája ellenére sem lesz, mindamellett a magyar politika időszerű követelményeit sok magyar kortársánál lényegesen tisztábban látja. Hogy ez a pontos társadalomrajz a vallási rajongás köntösében jelentkezik (lásd különösen a röpirat befejező részeit!), ez Comeniusnak és korának egyik ellentmondása, olyanfajta, aminőt H. Lefèbvre elemzése Descartes ideológiájában is nem egyszer kimutat.¹⁴

Részletesebben kellett foglalkoznunk Comenius e két társadalomrajzoló művének gondolatmenetével, mert érzésünk szerint, ezek állnak legközelebb kora magyar irodalmához. Amint elemzésünk során láttuk, Comenius a polgári fölény érzésével közeledik a feudalizmushoz, ennek fejlettebb, korszerűbb változatát, a polgárság számára kedvező centralizált monarchiát szeretné látni a magyar földön. Magyar fejedelem alatt óhajtaná egyesíteni a nemzeti erőket, s a Bécs elleni harc heves képviselőjével, a polgárosodás sürgetésével, a nemzeti nyelvű művelődés jogainak erőteljes hangoztatásával a 17. század legjava magyar irodalmának: Apáczainak, a puritánoknak, Zrínyinek, a Siralmas panasznak, Bethlen Miklósnak gondolatkörében mozog, s ezeket a politikai-kultúrpolitikai elmélkedőket nem egy ponton befolyásolja is.

A puritán-presiteri írőkkel Comeniust osztályhelyzete rokonítja. Irodalomtörténetünk nem mutatott még rá elég nyomatékkal arra, hogy a

¹⁴ Lefèbvre, Henri: Descartes, Bp., 1949, 85—86, 90, 91, 99 stb.

17. század közepére erősen megduzzad Magyarországon (különösen Kelet-Magyarországon, Erdélyben, de a hódoltság területén is) az a nyugaton művelődött protestáns papi réteg, amely polgárosulást szeretett volna maga körül látni, s az angol és holland földön megismert demokratikus egyház-kormányzás híve volt. Ez a társadalmi réteg hordozza elsősorban a polgárosodás igényét, ebből kerülnek ki a reformeszmék harcosai: Tolnai Dali János, Medgyesi Pál, Apáczai Cseri János, Tótfalusi Kis Miklós, de sokan mások is. Igaz persze az is, hogy e réteg csak legöntudatosabb tagjaiban sürgeti a polgári haladás eszméit, s még e legjobbaknak sincs kapcsolatuk (minden parasztrokonszenzűk vagy jobbágyvédő eszméik ellenére sem!) a parasztság szervezetlen, de nyíltan meglévő osztályharcával, túlnyomó részük pedig megalkuszik a feudalizmussal. Comenius egyik érdeme, hogy hozzájárult e haladó magyar írók szellemi fegyverzetéhez.

Medgyesi Pál, a nagyhírű udvari prédikátor, nem barátja Comeniusnak, mivel ez utóbbi nem híve a presbiteri eszméknek. Comenius *Independentia aeternarum confusionum origo* című műve idézi fel köztük a vitát, Medgyesi 1651 márciusában keservesen panaszkodik ellene Rákóczi Zsigmondnak. „Nem fogunk így Ngos uram sokat nyerni abban az emberben, akárhová legyen latinitása...”¹⁵ A panasz azonban jórészt félreértésen alapul. Medgyesi, a parasztság jogainak és a nemzeti nyelvű iskolázásnak sürgetője, Comenius fentebb elemzett műveihez egészen hasonló gondolatokat hirdet *Dialogus ecclesiastico-politicus*-ában. Egészen nyilvánvaló, hogy ugyanazok a társadalmi erők alakítják mind Medgyesi, mind Comenius ideológiáját: a magyar polgárosodás igényének adnak hangot. Medgyesi egyébként maga is szívesen nyújt társadalomrajzokat, különösen prédikációiban (lásd például a *Sok jajok* című gyűjteményét, Sárospatak, 1658, RMK. I. 934).

Comenius és Apáczai kapcsolatai már évtizedek óta foglalkoztatják a magyar irodalom kutatóit. Eszméik között oly szembeszökő párhuzamok vannak, hogy hamar felvetődött a „prioritás” és a „hatások” kérdése. Érdekes például, hogy Apáczai monografusa, Kremmer Dezső, valamint előtte Stromp László, kötelelességének tartja, hogy Apáczai „nemzeti eredetiségét” megvédje. Stromp kijelenti, hogy Comenius és Apáczai között semmi kapcsolat nincsen, Kremmer elismeri a rokonságot, végül mégis azt a tanulságot szűri le, hogy Apáczai „nemzeti iskolája, melyben minden tanulmányt magyarul iparkodott adni, egyes egyedül a maga lelkéből kibányászott kincses gondolat, minden szent túlzásával és megható naivitásával együtt”. A legmerevebb álláspontot Neményi Imre képviseli. Szerinte Comenius a legcsekélyebb mértékben sem hathatott Apáczaira. A magyar tudós mértéktelen magasztalása mellett megvető becsméréssel beszél Comeniusról, felmelegítve mindazokat a rosszindulatú vádakokat, amelyeket a kortársak főleg Maresius *Antirrheticusa* (1668) nyomán róla terjesztettek. Neményi műve riasztó példája — hogy Bánk bán szavaival éljünk — „a nemzeti rút gyűlölség”-nek. Érdekes még Schneller István véleményének idézése. Szerinte Comenius nagyobb szellem, mint Apáczai, jobban felül tud emelkedni a nemzeti korlátokon, búcsúbeszédében maga biztatja a magyarságot anyanyelvének ápolására.¹⁶

Nyilvánvaló, hogy az egész vita valamennyi megállapítása meddő. Apáczai pontosan ugyanazt akarja, mint Comenius, a feudális magyar állapotok polgárosítását, s ennek a műveltség síkján egyetlen útja az anyanyelvű

¹⁵ Tört. Tár, 1890, 204. I. Comenius művére vonatkozólag I. Kvacsala, Bp., Szemle, 1889, 60. köt., 118—119.

¹⁶ Stromp László: Apáczai Cseri János mint pedagógus, Bp., 1898. — Kremmer Dezső: Apáczai Cseri János élete és munkássága, Bp., 1912. (az idézett rész a 155. lapon). Neményi Imre: Apáczai Cseri János, Bp., 1925, 163—173. Elfogultságát Ráczy Lajos tette bírálat tárgyává, Theol. Szemle, 1925, 165—66; Schneller István: Comenius és Apáczai, Prot. Szemle, 1918, 27—39.

oktatás elmélyítése. Számos Comenius-kutató nem vette észre, hogy a nagy cseh tudós munkássága nemzeti jellege ellenére mennyire távol áll minden kizárólagos „nacionalizmustól”. Comenius nem azért ajánlja a magyar nyelv oktatását, mert „felül tud emelkedni saját nemzeti korlátain”, hanem azért, mert a népet polgárosítani, művelni csak anyanyelvén lehet. Az pedig, hogy Apáczai és Comenius között nincs kapcsolat, szűklátókörű sovínisza túlzás, s igen messze jár a valóságtól. A lehetséges, sőt valószínű kapcsolatokat Schneller István józan cikke kimutatja. Hogy Apáczai ismerte legalább a *De cultura ingeniorum*-ot, az egészen bizonyos, hiszen ez a mű 1652-ben már nyomtatásban megjelent, s Apáczai két ízben elismeréssel emlékezik meg nagy kortársa munkásságáról.¹⁷

Nem állíthatjuk ezt ilyen bizonyossággal a *Gentis felicitas*-ról, sőt e röpiratot aligha lehetett alkalma elolvasni, mire Magyarországra érkezhetett néhány példánya, szegény Apáczai már utolsó hónapjait élte. A kézirat sem fordulhatott meg a kezén, hiszen távolról sem volt az udvar bizalmasa. Mindamellett nincs kizárva, hogy tudomása volt Comenius érdekes röpiratáról, ismerte gondolatmenetét, eszméit, hiszen a fejedelem környezetéből papitanár körök révén szerezhetett még bizalmas híradást is. Mily azonos szemlélet, társadalmi felfogás nyilatkozik meg a *kolozsvári beszédben* és a *Gentis felicitasban*! Apáczai nem olyan rendszeres, mint Comenius, kíméletlenebb a nemzethez, de a társadalmi hibák forrását éppúgy a tudatlanságban látja, s a feudális magyar viszonyokat éppoly elhanyagoltaknak rajzolja, mint a *Gentis felicitas* szerzője. Elég csak a mindenki által ismert híres részletet idézni:

„Mert szeretném tudni, honnét van a mi gazdáink között annyi gonosz család, oly sok rossz családja és anya, rakoncátlan fiú, fortélyos verekedő, kegyetlen úr, csalárd és hűtlen szolga és az egyházban a keresztyénség alapelveit nem ismerő papok bábalakjai, petrohos gyomrai, simoniákusok, farkasok, bérenczek! Kitanult rókák és a politikában annyi megvásárolható bírák, Bileám követő ügyvédek, igazságtalan perek, erőszakoskodások, zaklatások és zsarolások, a nép között annyi panasz, siránkozás, sóhajlás és nyögés, mindenfelé annyi feldúlt ház, birtok és falu, rongyos város, piszkos utca, ronda közút és, hogy egy szóval mondjam meg, amit mondani akarok, annyi rosszul kormányzott közügy.”¹⁸

Ezt bizony Apáczai nem a „lelke mélyéből bányászta ki”, hanem a társadalmi valóságból, éppúgy, mint Comenius a maga megfigyeléseit: ugyanazon polgári szemlélettel s a haladás ugyanolyan igényével.

Hogy Comenius kitűnő tankönyvei révén óriási hatással volt a magyarországi protestáns oktatásra, ez olyan közhely, amelyet nem kell bizonyítani. Majdnem minden jelentősebb 17. századi protestáns könyvtárban ott szerepel egy-két vagy több műve: a sárospataki Rákóczi-könyvtárban éppúgy, mint Apafi Mihály bibliotékájában, a marosvásárhelyi kollégium tekintélyes gyűjteményében és a szerényebb gyöngyösi egyházi könyvtárban egyaránt.¹⁹

Az is közzismert, hogy Bayer János személyében értékes magyarországi filozófus-tanítványa akadt Comeniusnak. (*Ostium vel Atrium Naturae*, Kassa, 1662, RMK. II. 984. és még inkább a *Filum Labyrinthi, vel Cynosura seu Lux Metium Universalis*, Kassa, 1663, RMK. II. 1003.)²⁰ Befolyásolta Comenius Pósa-házi Jánost, Ladiver Illést, volt pataki növendékeit is. Az előbbi filozófiai

¹⁷ Az *Encyclopaedia* VIII. fejezetében (1803-as győri kiadás 329. l.) és a *De studio sapientiae*-ben (Hegedüs István: Apáczai Cseri János pedagógiai munkái. Bp., 1899, 106.).

¹⁸ Hegedüs István: id. m. 132—33.

¹⁹ V. ö. Harsányi István: A sárospataki Rákóczi-könyvtár katalógusa, Magy. Könyvszemle, 1913—1916. évf., különlenyomatban Bp., 1917. — Thallóczy Lajos: Apafi Mihály könyvtára u. o. 1881, 121—134. — Koncz József: A marosvásárhelyi helvét hitv. főtanodai könyvtár ismertetése, u. o. 1879, 2f6. — Bán Imre: A gyöngyösi református egyház könyvtára a 17. század 70-es éveiben, u. o., 1940, 242—250.

²⁰ Kvacsala János: Egy félszázad a magyar philosophia történetéből, 1630—1680-ig. Bp. Szemle, 1891, 67. köt., 182—186.

rendszerének néhány alaptételét kölesönözte tőle, az utóbbit pedig iskola-drámáinak megírásában befolyásolta a mester *Schola ludas*-a.²¹ A 17. század második felében szinte egy kis Comenius-iskoláról beszélhetünk a magyar szellemi életben.

A továbbiakban olyan kapcsolat lehetőségére szeretnénk rámutatni, amelyre az irodalmi kutatás ezideig nem gondolt, és ez Comenius és Zrínyi Miklós esetleges szellemi érintkezése. Társadalmi helyzetük — ahogy Comenius szerette mondani — „toto coelo” különbözött, mindamellett, aki figyelmesen végigolvasta a *Gentis felicitas*-t és a *De cultura ingeniorum*-ot, alighanem többször gondolt Zrínyi prózai műveire, talán főképp a *Török áfium*-ra és a *Mátyás király*-ra. A kritikai társadalomszemlélet e remekművei nem egy, Comeniuséval rokon fordulatot tartalmaznak. Ilyen például az alábbi:

Comeniusnál: „Ha ti húnjaim tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább (helyesebb fordítással: egy népének sem fogtok engedni.)”²²

Zrínyinél: „Azért magyart kívánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyort, Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára miltarem disciplinam: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.”²³

Távolról sem állítjuk, hogy e véletlenül kiragadott párhuzam „hatás” lenne, vagy hogy a nemzeti öntudat e remek megnyilatkozását Zrínyinek Comeniustól kellett volna átvennie, azt azonban valószínűsíteni lehet, hogy Zrínyi olvasta Comenius említett iratait.

II. Rákóczi György és Zrínyi kapcsolatai közismertek: a század legnagyobb magyarja, Rákóczit szerette volna a trónon látni. Rákóczi diplomatái viszont állandóan közvetítik urok üzenetét, ajándékát a horvát bánnak.²⁴ Amde ezek a bizalmasok, Klobusiczky András, Mednyánszky Jónás, a legbensőbb összeköttetést tartották fenn Comenius-szal, Comenius Klobusiczky-nak ajánlja a *De repertis pansophici studii obicibus* című művét, ugyancsak neki dedikálja a *De studii pansophici impedimentis* című munkáját. Pataki búcsúbeszédében melegen köszön el tőle.²⁵ Magyarországról való távozása után nem egyszer neki küld diplomáciai híreket,²⁶ halála miatt szerfelett kesereg: a nemzet és a fejedelmi udvar Napjának nevezi.²⁷ A Drábik-féle jóslatokat Klobusiczky közvetíti Rákócziz Zsigmondnak, majd a fejedelemnek.²⁸ Mednyánszky Jónás szintűgy állandó összeköttetésben van Comenius-szal ennek Magyarországból való távozása után is.²⁹

Nyomatékosan rá kell mutatnunk arra a tényre, hogy Comenius 1654 után mintegy hivatalos diplomatája volt a Rákóczi-háznak, állandón küldte bizalmas jelentéseit. 1654. nov. 6-án Schaum Konstantin útján igen érdekes külpolitikai hírekkel szolgál.³⁰ Nagy része volt Schaum nyugateurópai útjának előkészítésében, az angol közvélemény, s különösen Cromwell befolyásolásában.³¹ Arról is tudunk, hogy Comeniusnak rendszeres futára van Magyar-

²¹ Makkai Ernő: Pósházi János, Kolozsvár, 1942. — Ladiver Illés legjobb iskola-drámája az Eleazar Constans, 1668. RMK. II, 1123.

²² Gulyás József fordítása, Különlenyomat a Magy. Ped. 1930. évfolyamából, 15. l.

²³ Markó Árpád: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái, Bp., 1939, 284. l.

²⁴ L. pld. Markó id. kiadás 319 (Mednyánszky), 326 (Ebeni István, Nagy Tamás).

²⁵ V. ö. Opera omnia didactica II, 61; III, 736; III, 1045.

²⁶ Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, Bp., 1890—91, I. köt., 385, 388—94.

²⁷ 1656. jan. 8-i levele vejéhez, Figulushoz. Idézve Kvacsala: Az angol-magyar érintkezések történetéhez, Századok, 1892, 803.

²⁸ Kvacsala: Comenius és a Rákóczyak, Bp. Szemle, 1889, 60. köt.

²⁹ U. ott 760—61. l.; Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború II, 95—96.

³⁰ U. ott I, 341.

³¹ Angyal Dávid: Erdély politikai érintk. Angliával, Századok, 1900, 501—502.

országba, aki havonta jön-megy. A neve is ismerős: Windisch János.³² Comenius, éppúgy, mint Zrínyi Miklós, hűségesen kitart Rákóczi György mellett a szerencsétlen lengyel hadjárat után is.³³ (Ennek a hadjáratnak a következménye egyébként Comenius lesznói házának és vagyonának pusztulása és a bujdosónak Amsterdamba költözése.) A nyugati közvélemény befolyásolása II. Rákóczi György érdekében: ez volt a célja a *Gentis felicitas* 1659-es hollandiai publikációjának, miután a szerző előbb már Angliában próbálkozott a kinyomtatásával.³⁴ (Éppen ezért vetjük el a mű magyarországi közzétételének lehetőségét!)

Nem kell-e szükségképpen feltennünk, hogy a Rákóczi-ház bizalmas diplomatái közölték a minden iránt érdeklődő horvát bánnal Comenius tartalmas kultúrpolitikai és politikai iratait? Comenius Zrínyi jelentőségével teljesen tisztában volt, de látta azt a fantaszta Drábik is, 1651. május 4-i, 1652. szeptember 20-i, 1654. június 26-i és szeptember 4-i látomásaiban kitartóan ismételteti a „dunántúliakkal” való szövetkezés eszméjét. Comenius a hozzáfűzött magyarázataiban minden alkalommal kiemeli „Comes Serinus” jelentőségét, Zrínyi 1660-as és 1664-es nagy győzelmeit pedig egyenesen Drábik 1652-es jóslata beteljesedésének tartja.³⁵

Utalhatunk arra is, mily rokonok Zrínyi és Comenius politikai eszméi: mindketten a centralizált monarchia hívei, mindketten a Rákóczi-ház trónrajutásától várják a magyar erők összefogását török ellen, német ellen. A politikai törekvések e feltűnő rokonsága is indokolhatja a közvetlen kapcsolat feltételezését: a *Gentis felicitas* 1659-es megjelenése ösztönzőleg hathatott Zrínyi Miklós egyébként Busbeck nyomán haladó *Afium*-ának megírására.

Mindez az okfejtés akkor volna persze meggyőző, ha megtalálnók Zrínyi könyvtárában Comenius valamelyik politikai iratát vagy levelét. Erről, sajnos, nem számolhatunk be. Igaz ugyan, hogy a könyvtár jelentős része nem jutott korunkra, s a Zrínyi kezétől származó jegyzékből pedig Tasso és Busbeck neve egyként hiányzik. A Kende-katalogus „Originalmanuscripte 8/12. sz.” jelzete alatt két főlő lapnyi „próféciát” találunk (N-° 7.).³⁶ Ez könyven lehet Drábik valamelyik jóslata. Ha az, akkor esetleg Comenius közvetítésével jutott Zrínyihez. Hogy a *Szigeti veszedelem* költője érdeklődött a cseh dolgok iránt is, annak bizonyosságait szintén könyvtárában találhatjuk meg.³⁷ A Comenius-kapcsolat végleges tisztázása Zrínyi-kutatásunk feladata lesz.

A kutatás Zrínyi körébe utalja a *Siralmas panasz* című politikai röpiratot is.³⁸ Azt ma már világosan látjuk, hogy maga Zrínyi nem lehet szerzője. Keletkezése minden jel szerint a Zrínyi Miklós életében is döntő szerepet játszó 1655-ös nádorválasztó esztendő. Néhány futólagos bizonyíték valószínűsítheti, hogy ez az írás is Comenius-szal közeli kapcsolatban álló férfi tollából került ki. — A *Siralmas panasz*-ban is felbukkan a magyar tehetségnek Comeniusnál és Zrínyinél egyformán megtalálható dicsérete:

„Tehetségében és művoltában most is nagyobb és több az Magyarország, hogyszem a mennyit felőle vélnek a németek.”

³² Figulusnak egy Hartlib Sámuelhez intézett leveléből. Id. Kvacsala, Századok, 1892, 802.

³³ Dalmady István 1659. szept. 11. jelentése II. Rákóczi Györgyhez: Szilágyi: Erdély és az észak, háb, II, 555.

³⁴ Ezt Comenius egyik ellenfelének, Nicolaus Arnoldusnak Discursus Theologicus-ából tudjuk. Id. Kvacsala, Prot. Szemle, 1890, 438.

³⁵ Lásd Lux e tenebris, Amsterdam, 1665, c. művében. Revelationes Nicolao Drabicio Moravo factae 65., 140., 205., 231. lapon.

³⁶ Bibliotheca Zrinyiana, Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi, Wien, 1893, Verlag von S. Kende, 39. l.

³⁷ U. olt 65., 84.

³⁸ Kiadta Kanyaró Ferenc, Tört. Tár, 1890. Megjelent a Vajthó László szerkesztette Magyar Irodalmi Ritkaságok 12. köteteként is.

Több ízben és részletesen beszél e röpirat a magyar bányáknak Comenius által is nyomtatékosan kifogásolt idegen kizsákmányolásáról. Ott van azután a pataki beköszöntő beszédben emlegetett velencei példa:

„Szorgalmatosak ők a tudományi fáradságban, és tanácskozások gyakorlásában, kik még ifjú gyermekkorokban béviszik a tanácsban fiokat, és így szoktatják a tanácsos gondviselésekre.”

Szinte szó szerint Comenius kifejezésével sürgeti a tudományok megbecsülését.³⁹ Érdekes, hogy inkább a pataki beköszöntő hat rá, mint a *Gentis felicitas*. Ez persze könnyen érthető, okát már Apáczaival kapcsolatban jeleztük. Úgy látszik, hogy a szerző Comeniuson kívül ismerte a református egyházi irodalom más időszerű termékeit is. Egyik kifejezéséből Miskolczi Csulyak Gáspár *Angliai independentismus*-ának (Utrecht, 1654, RMK. I. 893) alcíme esendül ki („Fejjetlen lábság”), a részegesek ellen Diószegi Bónis Mátyás híres iratának („*A Részegesnek gyűlölséges, Utálatos és rettenetes állapottya*”, Leyden, 1649, RMK. I. 820) eszméivel és képeivel hadakozik. Megerősítik ezek a párhuzamok azt a már Széchy Károly által hangoztatott feltevést, hogy a *Síralmas panasz* szerzőjét a felvidéki református középnevelés tollforgató tagjai között kell keresnünk.⁴⁰ Magunk részéről annyit teszünk hozzá, hogy a szerző Comenius ismeretségi köréhez tartozott.

A századnak, Zrínyi mellett, kétségkívül legműveltebb embere Bethlen Miklós. Az önálló Erdély utolsó politikai elmékedője, akinél Comenius eszméinek hatását nyomozhatjuk. *Önéletrajzá*nak egyik helyén megjegyzi ugyan: „Comenius munkái a latinitásban talán akkor voltak munkába, mert én egyiket sem tanultam”,⁴¹ mindamellett Kereszturi Pál, „ez a gyermektanítási ritka és példa nélkül való ember” — Rákóczi Zsigmond és Bethlen Miklós mestere, Apáczai pártfogója — oktató munkájában mégis a comeniusi elvet követte: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus”.⁴² Bethlen Miklós jellemének, lobbanékony vérmérséklete ellenére, szembetűnő vonása a békészeretet, s Turóczi-Trostler József e tekintetben is Comenius rokonának látja.⁴³ Hogy az Apáczai-tanítvány Bethlen Miklósnál is megtaláljuk az elhanyagolt feudális nevelés kritikáját

(„ez csinálta Erdélyben a sok nyomorgató istentelen urat, főembert, és ezekből osztán a sok istentelen hamis bírót, igazgatót... Beadták a vadszamar fiat a schólába, tizenkét esztendő mulva kijött egy mindenfelé ordító, visító, nyertő nagy vadszamar...” stb.).⁴⁴

ez éppen nem feltűnő, és nem is szükségképpen Comenius-hatás. Sőt a Bethlen-féle kritikában, minden kíméletlensége ellenére sincsenek meg Comenius társadalomrajzában polgári szempontjai. (Aminthogy nem találjuk meg ezeket Zrínyi *Afiumának* a nemesség parlagi neveltetését ostromozó részletében sem!). Nem mutatható ki kapcsolat Comenius politikai írásai és Bethlen Miklós *Oláját viselő Noé galumbja*⁴⁵ c. röpirata között sem: hiányzik belőle a Comeniusra oly jellemző társadalomkritika, egyébként nem is ez a célja. A terjedelmes *Önéletrajz*, különösen ennek nagy filozófiai elmélyedéssel megírt bevezető részei azonban a kor bölcséletében jártasnak, Comenius eszméivel ismerősnek mutatják Bethlen Miklóst. Aristoteles és a periptetikus filozófia, valamint a görög tudományosság, sőt Homeros nyílt megvetése nem

³⁹ Vö. Tört. Tár, 1890: 261, 279, 297, 296.

⁴⁰ Gróf Zrínyi Miklós, III. köt., 257. (Magy. Tört. Életrajzok).

⁴¹ Tolnai Gábor kiadása, Bp., 1944, 134.

⁴² Comenius e jelmondata a *Primitiae laborum* címlapján szerepel először a Magyarországon kiadott munkák közül.

⁴³ Magyar cartesianusok, Minerva, XII (1933), 68.

⁴⁴ Önéletrajz, id. kiad. 137.

⁴⁵ Tört. Tár, 1891, 39—45.

az óvatos Descartes hangja az erdélyi kancellár írásában. hanem Comeniusé. Az ő rendkívül népszerű Fizikájának (*Pyhsicae ad lumen divinum reformatae synopsis*, Lipcse, 1633) szinte szövegszerű hatását mutathatjuk ki Bethlen Miklósnál:

„Aristoteles, a Socrates és Platótól tanítatott, az embereket minden virtusra vezető philosophiát vette az elmefuttató tövises haszontalan veszedelmes argutiákra, agyarkodások, szók, termínusok felett való hánykódásra, mely által az ördög még az igaz keresztény vallást, és minden jó tudományt annyira megvesztegetett, hogy ma sem tisztulhat ki belőle, mellyel is ezt a hírt nevet szerezte magának, hogy az Aristoteles vagy a peripatetica philosophiának faja a theológia scholastica, mely ha többet semmit nem szült volna az egy transsubstantiálnál, megéri Európa vele.”⁴⁶

Ez a gondolat a comeniusi *Fizika* előszavából visszhangzik:

„Láttam, hogy a peripatetikus filozófia legtöbb részében nemcsak hiányos, hanem bonyolódott, kétértelmű, gyakorta téves, úgy hogy a kereszténynek számára nem csupán haszontalan, hanem káros is.”⁴⁷

Kissé alább azután említi az átlényegülés tanát is, mint az aristotelesi skolasztika egyik abszurd szüleményét („ut Pontificii in absurdissima illa transsubstantiatione”).⁴⁸ A párhuzamok még szaporíthatók volnának.

Nyomozható lenne Comenius ideológiai hatása a század és a századforduló más haladó íróinál is, pl. a kartéziánusoknál, ez a szemlélődés azonban messze vezetne bennünket ezúttal kitűzött célunktól, Comenius társadalompolitikai eszméinek vizsgálatától. Comenius, mint láttuk, polgári ingadozásai ellenére is a haladó Európa egyik legjobb képviselője a 17. században. Magyar műveltségünket is ilyen irányban szeretne volna befolyásolni. Sikert talán megmutatnunk, hogy a kor legjobbjainak adott olyan eszmei fegyvereket, amelyek hozzájárultak a felvilágosodás előkészítéséhez. Igen jellemző, hogy midőn a francia forradalom hullámai Magyarországot is eléri, Teschedik Sámuel akkor „vonja ki a homályból” a *De cultura ingeniorumot* s adja ki újra Pesten, 1791-ben, meg bővítve néhány töredékkel „Comenius igen ritka műveiből”.⁴⁹ A magyar felvilágosodás egyik ősenek ismeri el a nagy cseh gondolkodót. A szocializmust építő népi demokráciák (csehszlovákok, németek, magyarok, lengyelek) egyaránt tisztelettel hajolnak meg emléke előtt: valamennyiünk művelődésének közös értéke Comenius.

⁴⁶ Önéletrajz, id. kiad. 21.

⁴⁷ Veškere Spisy Jana Amosa Komenskeho I., 1914. 156.

⁴⁸ U. o. 157.

⁴⁹ Joh. Amos Comenii: Oratio de cultura ingeniorum a. 1650. d. 24. Nov. in auditorio majori Sáros-Patakinii dicta; nunc vero ob insigne ejus argumentum ex tenebris protracta per Sam. Teschedik; accesserunt nonnulla fragmenta ex rarissimo opere Comenii de pellenda e scholis ignavia, Pesthini 1791. Typ. Math. Trattner.

SZEMLE

A SZOVJET NÉPEK IRODALMÁNAK MAGYAR BIBLIOGRÁFIÁJA. 1945—1949

Szerkesztette Kozocsa Sándor és Radó György. Budapest, 1950. A Magyar-Szovjet Társaság Kiadója Új Magyar Könyvkiadó NV. 1000 hasáb.

Népünk győzelmekben gazdag, nagy kulturális forradalmában az ideológiai harc egyik legjobb fegyvere a szovjet irodalom. Rohamosan növekvő olvasó tömegeinket a proletár nemzetköziség szellemében, a Szovjetunió szeretetére neveli; megtanít saját legjobb hagyományaink megbecsülésére, megtanít harcolni az imperializmus eszmei behatolása ellen, építi formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúránkat, megmutatja népünk boldog, szabad jövőjét. Íróinkat pedig a szocialista realizmus módszerével pártos, osztályharcos szemléletre, a valóságnak forradalmi fejlődésében való ábrázolására tanítja, hozzásegíti őket, hogy a lélek mérnökeivé váljanak.

Bibliográfiai tudományunk égető szükségletet elégít ki a magyar nyelven megjelent szovjet szépirodalmi művek és a róluk szóló irodalom összeállításával. Nélkülözhetetlen alapot ad a klasszikus orosz és szovjet irodalommal foglalkozó kutató munkának, másrészt pedig rámutat kiadáspolitikánk esetleges eddigi mulasztásaira, további feladataira.

„A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája. 1945—1949” című kiadványt nyilvánvalóan ez a szükséglet hozta létre. Anyagát tekintve folytatása „Az orosz irodalom magyar bibliográfiája” című kiadványnak. (Összeállította és bevezetéssel ellátta Kozocsa Sándor. Budapest, 1947. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 331, 4 l.). Ez az előbbi kötet a magyar nyelven megjelent orosz szépirodalmat és a róla szóló cikkeket, tanulmányokat, monográfiákat öleli fel, közel egy és egynegyed század anyagát. Lapjai meggyőzően hirdetik azt a mély, megtermékenyítő hatást, amelyet a XIX. és XX. század orosz óriásai irodalmunkra és társadalmi gondolkodásunkra kifejtettek. A régi és az újabb kötet között mégis lényeges különbség van. A címből is kitűnik, hogy az előbbi kötetben csak az orosz irodalom bibliográfiáját dolgozta fel az összeállító, a nemzetiségi irodalmak bibliográfiáját nem. Az újabb kötet magában foglalja a felszabadulás utáni öt esztendőben magyar nyelven megjelent gazdag nemzetiségi irodalmat is.

A szovjet irodalom magyar bibliográfiájának tükröznie kell és tükrözi is népünk nagy kulturális forradalmát. Az előbbi kötetben érthető módon szerény helyet foglal el a szovjet irodalom; milyen helyet is vívhatott ki magának az ellenforradalom éveiben? Csak a cenzúrát kielégítő kihagyások és torzítások árán nyílt meg néha előtte egy kis ajtó. A felszabadulás óta szélesre tárt kapun árad be hozzánk az az irodalom, amely „minden népek és országok irodalmi között a legfiatalabb. Egyidejűleg azonban a legeszmeibb, a leghaladóbb és a legforradalmibb irodalom.”

A kiadvány első, „Általános része” a felszabadulás utáni 5 esztendő klasszikus orosz és szovjet szépirodalmát tárgyaló irodalomtörténeti és kritikai

cikkeket és tanulmányokat tartalmaz. Végigtekintve a közleményeken, meg kell állapítani, hogy ezen a téren sok a teendő. A legtöbb közlemény nem lépi túl az ismertetés kereteit. Irodalomtörténészeinknek a legkomolyabban foglalkozniuk kell az orosz-magyar irodalmi kapcsolatok éppen csak megkezdett feldolgozásával, a szovjet irodalom magyarországi szerepével. Elengedhetetlen feladat továbbá, a szovjet irodalomtudomány eredményeire támaszkodva, elmélyedni a marxi-lenini irodalomelmélet kérdéseiben. Az ellenforradalmi időszak bűnlajstromára tartozik, hogy tudományos kutató kádereinkkel ezidőszertint még nehezen oldhatjuk meg ezeket a feladatokat. — Az „Általános rész” egyébként számos cikket tartalmaz a szovjet tudományos és művészeti életről, színpadról, filmről, könyvkiadásról stb. A nemszorosan vett irodalmi tárgyú cikkek nyilvánvalóan irodalmi vonatkozásuk alapján kerültek ide. — A „Gyűjtemények” c. rész az ebben az időszakban megjelent antológiákat, elbeszélés-gyűjteményeket tartalmazza. — Az „Ismeretlen szerzők művei” — ami az alcímből („Krónikák, hősmondák, regék, történelmi énekek”) — nem tűnik ki, a régi orosz irodalom költői alkotásain kívül magában foglalja a nemzetiségek mai népköltészetét is, amelynek igen gyakran Lenin és Sztálin a hőse. — Külön csoport a „Mesék, dalok”.

A kiadvány legterjedelmesebb részét természetesen az „Egyes szerzők” •. fejezet alkotja. 535 szerző műveit foglalja magában az előbbi kötet 353 szerzőjével szemben. A jelentékeny számbeli különbség mutatja, hány új, a felszabadulás előtt nálunk ismeretlen, kitűnő író ismertek meg olvasóink. Amikor megelégedéssel állapíthatjuk meg a történelmünkben döntő fordulatot jelentő öt esztendő eredményeit ezen a téren is, azt, hogy az orosz klasszikusok és a kiváló szovjet írók számos műve szerepel kiadványaink között, nem egy mű több fordításban, nem mehetünk el szó nélkül a hiányosságok mellett. Például Szaltikov-Scedrin, a nagy orosz satirikus, Lenin és Sztálin kedves írója még ma is úgyszólván ismeretlen olvasótömegeink előtt. Piszarev, a nagy forradalmi demokrata gondolkodó mindössze egy antológiában lappangó szemelvény útján hozzáférhető. Sokkal hozzáférhetőbb kellene tenni Gladkovot, Leonyid Leonovot. Saginyan és Szejfullina egy-egy elbeszéléssel, Szergejev-Censzkij egy kis regénnyel és egy elbeszéléssel szerepel a kiadványban. Olyan kitűnő szovjet költők mint Gyemjan Bednij, Tvardovszkij, Iszakovszkij megérdemelnének egy-egy kis válogatott kötetet. Kornyejcsuk, a kiváló ukrán drámaíró egy néhánylapos jelenettel szerepel a bibliográfiában. Több figyelmet kellene fordítani Szerafimovicsra. Teljes Gorkij-kiadással kellene közelebb hozni olvasó népünkhöz a szocialista forradalom korának legnagyobb alkotó művészt. Egy-egy kimagasló nemzetiségi költőt és prózaírókat sem elég két-három versfordítással vagy elbeszéléssel hozzáférhetővé tenni. — Megjegyzéseinknél nem vettük figyelembe az 1950-es igen jelentékeny gyarapodást, de az elmúlt időszak kiadványai még nem küszöbölhették ki döntően az említett hiányokat. Nem kétséges, hogy a könyvkiadás tervszerűsítése meg fogja gyorsítani a mulasztások pótlását, a le nem fordított művek lefordítását, a kifogyott művek újrakiadását.

A bibliográfia befejező része a másfélszáz hasáb terjedelmű „Magyarázatok, mutatók, statisztika” c. fejezet. A szerkesztők igen helyesen jártak el, amikor felvették az orosz címeket. Így egyrészt összefogták a többször, különböző címen lefordított műveket, másrészt nemzetközileg is használhatóvá tették a kiadványt. Éppen ezért indokolt, hogy az orosz címek betűrendje határozza meg a művek sorrendjét. A szerkesztők csillaggal jelölték meg azokat az adatokat, amelyek hitelességét nem tudták megállapítani: a szerző nevét, ha nem sikerült megállapítaniuk, hogy a szerző melyik szovjet nemzetiséghez tartozik, a mű címét, ha nem sikerült a mű hiteles orosz nyelvű címét felkutatni. Az utóbbi esetekben a magyar címet oroszra fordították és csillaggal jelölték meg. Nem helyes, hogy „cikkek”nél, tanulmányoknál azonban csillag ilyen esetben sem áll, minthogy ezeknél az eredeti cím nem mindig egy-

séges (?) és a lényeg nem is a cím, hanem a cikk tárgyának megjelölése. Tudjuk, hogy nagy munka volt a szerzők pontos és teljes nevének, nemzetiségének, a művek hiteles címének felderítése, nézetünk szerint mégis sok a csillag. Hogy csak néhány nevet említsünk, csillaggal találkozunk olyan szerzők egyes művei előtt, mint L. Tolsztoj, Nyekraszov, Gorkij, Fagyjev, Erenburg. A pusztá családnevek sem hatnak jól egy tudományos összeállításban, mint pl. Danyko, Dobrovolszkij. Talán több esetben meg lehetett volna állapítani a kezdőbetűvel jelzett apa- és keresztnévket is. Kár volt elhagyni a születési (és halálozási) évszámot. Szépirodalmi bibliográfiába nem kellett volna felvenni Danyko, Iljin, Jasunszkaja, Szvesnyikov egyébként élvezetesen megírt, de nem irodalmi jellegű műveit.

A magyar címek orosz fordítása gondosan történt. A bibliográfiai leírásokban előfordul egy-egy pontatlan vagy hiányos megjelölés. Kissé furcsán hat „A treblinkai pokol” című mű mellett az „életkép” megjelölés. Gorkij művei között találjuk: Gorkij Maxim 1869 (így!) — 1936. (Fordították: Gáspár Endre és Kollár Ferenc). (Lenkei Lajos: Gorkij Maxim). Bp., 1946. Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, 16 l. — Csak az orosznyelvű cím melletti zárójel utalásból (Dva rasszkaza) sejthetjük, hogy nem Gorkij-életrajzzal van dolgunk. — Ugyanazt a művet többféleképpen jellemzik; pl.: Gorkij: Így tanultam én (elbeszélés) és Ahogy és tanultam (emlékezés). — Sztálin szavai, Irodalomtörténet. 1949. 163—168. l. Helyes lett volna zárójelben megjelölni a tárgyat.

A szerkesztők rövid magyar nyelvtani útmutatóval könnyítik meg a külföldi kutatók számára a bibliográfia használatát. Az általános és a szerzői névmutatót a fordítók jegyzéke követi, amelyből megállapíthatjuk fordítói gárdánk jelentékeny gyarapodását. Vannak már tehetséges fiatal fordítóink, de az orosz fordítások ügyének állandóan központi kérdésnek kell lennie. Külön mutató tájékoztat a nem-orosz szovjet népek irodalmáról. A tárgymutató a legfontosabb fogalomkörök szerint csoportosítja az anyagot. A kötet végén több statisztikai kimutatás van a megjelent művek számáról, műfaj és terjedelem szerinti megoszlásáról, az írókról írt cikkek, tanulmányok megoszlásáról. Helyes lett volna még egy kimutatásban szemléltetni a szovjet irodalom évről évre való elterjedését.

Az összeállítók nagy feladatra vállalkoztak, irodalomtudományunk továbbfejlődése szempontjából hasznos és jelentős munkát végeztek. Amikor megállapítják, hogy „egy bibliográfia természetesen sohasem lehet teljes” és kéri az olvasókat, hogy tegyék meg észrevételeiket, helyesen önkritikát gyakorolnak. A kiadvány felépítése világos, a feldolgozott anyag könnyen áttekinthető. A fentebb jelzett hiányosságok ellenére a szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája bibliográfiai tudományunk jelentős terméke.

Lengyel Béla

P. D. KRAJEVSZKIJ: V. V. MAJAKOVSZKIJ

Hungária 1950

Krajevskij professzor kilencvenlapos tanulmánya Majakovszkij vázlatos életrajzát, munkásságának világos elemzését s végül összefoglaló értékelését adja. Az életrajzi vázlat azokat a mozzanatok emeli ki, amelyek a költő fejlődésében az új szakaszok határán állanak. Tüzetesebben foglalkozik Majakovszkij és a futurizmus kapcsolatával (itt hangsúlyozza, hogy ha a költőt el is ragadta a futurista lázadás heve, lényeges, ideológiai kapcsolata ezzel a dekadens, formalista iskolával nem volt); elemzi az első világháborúnak és a Nagy Októberi Forradalomnak a költőre tett hatását

(hogyan ébredt tudatára Majakovszkij emberi és politikai feladatainak); s megvilágítja a költő napjait a Forradalom győzelme után, rámutatva arra a bámulatosan sokrétű munkásságra, amellyel Majakovszkij a népet és a Pártot szolgálta. Mint kitetszik, ez az életrajz nem pusztán biográfikus adatsor, hanem szilárd alapja a Majakovszkij-mű elemzésének és megítélésének. A Párt és a pártmunka jelentőségét a költő gyors fejlődésében, Majakovszkij kibontakozását a futurizmus áforradalmiságából, a nép háborús szenvedéseinek mély erkölcsi hatását a költészetre s a forradalmi harc, a szocialista építés számtalan ihletését már az életrajzi rész tisztázza, úgy hogy a továbbiakra valóban csak a versek konkrét analízise és a végső ítéletmondás marad. Ez a húszlapnyi szöveg teljesnek látszó és meggyőző képet ad a nagy költőről. Előttünk nő a fogékony gyermek nyugtalan, forradalmi álmokkal telített, bátor ifjúvá, majd művészi erejében csodálatosan kiteljesedő, érett és szenvedélyes bolsevik harcosná. Amit magyar viszonyaink szempontjából az életrajzzal kapcsolatban különösen hangsúlyozni kell, az Majakovszkij nagyszerű forradalmi feladatvállalása. Értjük ezen azt a nem-válogató, minden feladatot boldogan és lelkesen vállaló munkakészséget, amellyel Majakovszkij ódát írt és illusztrációt rajzolt, reklámverseket készített és politikai jelszavakat szövegezett, nyilvános vitákba szállt, plakátot festett és filmszerepeket játszott. Ettől a lázasan tevékeny művész-agitátortól semmi sem állott távolabb, mint az a műfaj-arisztokratizmus, amely finnyásan elhárít minden feladatot, amely nem nagyszabású, nem kivételes, nem ünnepi. („A szovjet nép szolgálatának egyik nagyszerű példája Majakovszkij” — írta volt Kalinin is.)

A könyv első elemző fejezete Majakovszkijnak a forradalomelőtti alkotó munkásságát vizsgálja. Ennek a korszaknak talán legjelentősebb darabja a „Nadrágban járó felhő”. Krajevskij kitűnően megvilágítja, hogyan jelentkezik ebben a nagy műben a futurista külsőségek mögött a forradalmi tartalom. A költemény négy részének négy — a költő által megfogalmazott — jelszava ugyan csak negatív indításokat tartalmaz (*Le a szerelmekkel! Le a művészetekkel! Le a rendszerekkel! Le a vallásotokkal!*), de ez a „rombolás”: előfeltétele a szocializmus építésének. Krajevskij, ezt a korszakot summázva, arra az eredményre jut, hogy ezekben az években Majakovszkij költészetének ideológiai alapját még nem a tiszta szocialista eszmék teszik. Ez a költészet lázadó, leleplező, burzsoá-ellenes, de a költő világnézetének rendszerében a szocialista eszmények ekkor még nem foglalnak el vezető helyet. Az irodalom pártszerűségének lenini elvéről — olvassuk, a költőnek ekkor még nincs világos képe.

Majakovszkij költészete igazában a Nagy Októberi Forradalom után válik szocialista művészetté. Indulóiban, ódáiban és szatíráiban a marxista-leninista forradalmár szenvedélye lobog. Ekkor érik hatalmassá a költőben a szovjet hazaszeretet, ekkor ismeri föl teljes pompájában az alkotó munka szépségét, ekkor telik el szíve forró hálával hazája dolgozói, hazája katonái iránt. S ezekkel az érzésekkel párhuzamosan kifejlődik benne az ellenség egészséges gyűlölete. Megtanul szocialista patrióta módjára látni és értékelni. Kivált Amerikáról szóló versei mutatják, milyen világosan fölmérte azt a távolságot, amely az elfajzott amerikai kapitalizmust a szocializmus boldogan izmosodó, nagy hazájától elválasztja.

Majakovszkij nagy forradalmi „poémái” közül kivált a Leninről szólót elemzi nagy elmélyedéssel Krajevskij professzor. „A költőnek — mondja — sikerült kifejeznie a sokmillió népnek nagy szeretetét vezére és tanítója iránt, kifejeznie a pótolhatatlan veszteség fölött érzett mérhetetlen fájdalmát.”

A „Majakovszkij művészete” című rövid, de annál magvasabb és tanulságosabb fejezet Tyimofejev professzor szavaihoz kapcsolódik. Tyimofejev szerint „Majakovszkij jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy lerakja a szocialista realizmus költészetének alapjait. Az eszmék, témák, jellemek

azon alapvető körének, amely a XX. században elsősorban Gorkij alkotásában jelent meg, lírai kifejezést Majakovszkij adott. A fejezet nagyon meggyőzően bontja ki, miben áll Majakovszkij „néptribuni” stílusa, miben állnak költői „újításai”, miben áll az ifjú évek erős formai érdeklődése. Megállapítja, hogy Majakovszkij mind a forradalom előtt, mind a forradalom után mentes maradt a bőbeszédűségtől és a cirádaktól, — „szava mindig pontos, egyszerű, formailag tiszta, tartalmilag a mindennaphoz kapcsolódó volt.” Az évek múltával meg éppenséggel eltűnt költészetéből minden bűvészkedés, minden erőművészeti mutatvány. „A hangsúly a tartalomra esik, a homályos félhangok, a szeszélyes utalások megritkúlnak.” A szó mindenekelőtt harci eszköz lett számára. Ez a gazdag fejezet szól Majakovszkij roppant nyelvtերemtő, nyelvdemokratizáló erejéről, a versek sajátos beszélgető vagy szónokias hangjáról, végül Majakovszkij verseléséről. Krajevskij úgy látja, hogy Majakovszkij ismert lépcsős sortördelését nem zenei-formai szempontok, hanem gondolatiak igazítják. S felhívja a figyelmet a költő rímeire is, amelyek mindig a „legjobb minőségű szóanyagot” hordozzák, mindig újak, frissek és váratlanok.

A kötet utolsó fejezete Majakovszkij művészetének jelentőségéről szól. Ez a fejezet a költő rendkívüli nevelő értékét hangsúlyozza. A költő felfedi a szovjet ember vonásait és leleplezi a kapitalista ember bűneit. Méltán mondotta róla Sztálin: „Szovjet korszakunk legjobb, legtehetségesebb költője.”

A kitűnő Majakovszkij-kötet nagymértékben javítja a költőre vonatkozó ismereteinket, sok mindent véglegesen megvilágít a költő körül. A magyar olvasó szempontjából fölfért volna még néhány életrajzi mozzanat részlete-sebb kifejtése (Gorkij és Majakovszkij kapcsolata, a költő viszonya a tömeg-gekhez, személyes hatása) s a költő történeti beágyazása a szovjetirodalom fejlődésébe.

Krajevskij professzor könyve dúsán meg van tűzdelve magyarra fordított verses idézetekkel. Ezek az idézetek újból emlékeztetnek arra, hogy a magyar Majakovszkij jórészt megoldatlan probléma. Ezek a verses idézetek nem töltik be szerepüket. Ebben a könyvben, a várakozást felfokozó elemzés és méltatás hézagaiban, még jobban kitűnik gyöngeségük, mint a közkézen forgó antológiákban. Krajevskij az elismerés magas hőfokú jelzőivel konferál be egy-egy részletet, aztán jön maga a részlet, s gyakran alig-alig értjük, mit dícsért ezen a részleten a könyv szerzője. A fordítás elfélszegi-tette, ellaposította vagy elkabarésította a verset. S mindez együtt jár a vers politikai gyöngülésével. Persze, vannak méltóan tolmácsolt Majakovszkij-költeményeink is. De a feladat egészével bizony még adósok vagyunk.

Krajevskij könyvét Erdődi József fordította magyarra. Fordítása világos és folyamatos. De azért van néhány laza pontja, ezeket könnyűszerrel kiirhatta volna. „Majakovszkijt *magával* ragadták az események” — ez például csak figyelmetlenségből származhatik. Többször olvasunk az „1912-es évekről” vagy az „1914-es évekről”. Ilyen évek nincsenek. Vannak „huszas” vagy „negyvenes” évek, de „12-esek” nincsenek. Ez a mondat sem megnyugtató: „A... forradalmi művészet világosan *győzedelmeskedett* a futurizmus felett és *le is győzte a futurista mázsolmányokat*”. Ha már „győzedelmeskedett”, mit jelent a második mondatfélben a „le is győzte”? „Örömteli” melléknév annyira németes ízű, hogy erősen kirí az ilyen jobbfejta magyar szövegből. Ez a párbaállítás: „verseket és elbeszélő költeményeket” — zavarba hozhatja az olvasót, hiszen az elbeszélő költemény is vers. Itt nyilván a „poémákról” van szó. Vagy a *poémát* kellene orosz használata szerint meghonosítanunk, vagy ha már lefordítjuk, mint Erdődi, akkor a *vers* helyébe kellene más kifejezést — *lírai vers?* — iktatnunk.

Kardos László

EÖTVÖS JÓZSEF: A FALU JEGYZŐJE

Sajtó alá rendezte B. Tamás Anna, a bevezetést írta Sötér István. (Magyar Klasszikusok, szerk. Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Állami Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1950.)

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság régi kötelezettségének tett eleget dolgozó népünk iránt, midőn megindította a Magyar Klasszikusok sorozatot. A marxizmus-leninizmus tanításától vezérelt irodalomtörténetírás nem elégedhet meg a műhelymunkával, kell, hogy eredményeivel a legszélesebb tömegek felé forduljon, részt vegyen ifjúságunk, társadalmunk hazafias nevelésében, abban a nagy nevelő munkában, amelyről Révai József azt mondotta, hogy el sem képzelhető klasszikusaink irodalmi örökségének el-sajátítása nélkül. De igazi hazafiasságra csak akkor tehetünk szert, ha megtagadjuk mindazt, mi multunkból sötét és haladásellenes, ha megismerjük és pártjára kelünk annak, ami egykor az újat jelentette. S e nagy feladathoz hatalmas segítséget nyújthatnak kritikai realistáink, a feudalizmus és kapitalizmus bűneinek leleplezői.

Helyes volt tehát a sorozatszerkesztő bizottságunk döntése, mikor a sorozat első tagjául a reformkor egyik legjelentősebb regényét, a hanyatló nemesség legkeményebb vádiratát, a „Falujegyzőjét“, jelölte ki. Helyes volt a döntés azért is, mert olyan írótt juttatott el megújhodott olvasóközönségünkhöz, akit a mult irodalom tanítása unalmas „háziolvasmánnyá“ züllesztett széles tömegek előtt, s akinek kiadására demokratikus könyvkiadásunk kevés gondot fordított eddig.

Ahhoz azonban, hogy a „Falujegyzője“ valóban dolgozó népünk fegyvertársa legyen a szocializmus építésében, bevezető tanulmányra volt szükség, amely főbb vonásaiban ismerteti és értékeli Eötvös életművét, rámutat a regény keletkezésének körülményeire, elemzi annak hatását társadalmunk fejlődésére és a magyar realizmus kialakulására, feltárja formai értékeit és gyengeségeit. Sötér István elmélyült, világos és élvezetes stílusban megírt bevezető tanulmánya nagy lépést jelent az Eötvössel kapcsolatos kérdések megoldása felé, s bizvást elmondhatjuk róla, hogy irodalomtörténetírásunknak is nyeresége. Sötér esszéje helyesen állapítja meg a regény mai időszerezésének forrását, tömören mutatja be azt a mély írói-emberi együttérzést, melyet Eötvös a haladás harcosai: Tengelyi és Viola iránt érez, kidomborítja a gyűlöletet, mellyel az író a vármegye ellen fordult. Ismerteti Eötvös pályáját, 48-as megfutamodását, s evvel magyarázza rohamos írói és politikai hanyatlását élete hátralévő szakaszán. Megismerteti Eötvös társadalomszemléletével, hangsúlyozza, hogy nem csupán a kapitalizálódó közép-nemesség szempontjából bírálja a feudalizmust, hanem meglátja, számbaveszi a dolgozó rétegek szenvedéseit, jogi biztosítékokat követel számukra, s így eredendő korlátai — a nemzeti függetlenség iránti közömbösség és forradalomellenesség — dacára is demokratikusabb gondolkodású kortársainak jórésznél. E fejtegetés legjelentősebb eredménye az, hogy megmutatja, hogyan törheti át a nép felé fordulás nemcsak az író osztályhelyzetből származó megkötöttségeit, hanem bizonyos mértékig még egyénileg kialakított, nem következetesen haladó elveit is. Sötér meggyőzően mutatja be, hogy a magyar valóságról rajzolt kép Eötvösnél forradalomért kiált, míg a tudatos politikai program csak a reform útján való változtatást fogadta el. Rendkívül tanulságosak azok a részletek is, ahol Sötér a két főszereplő tipi-

kusságának kérdését fejtegeti, vagy párhuzamot von az előadásmód — pontosabban az anekdota felhasználása tekintetében — Eötvös, illetőleg Mikszáth és Jókai között.

A nem lekicsinylendő eredmények mellett azonban van néhány olyan hibája és hiányossága is a tanulmánynak, amelyet feltétlenül meg kell említenünk. A legsúlyosabb hiba és hiány az, hogy Sötér hallgatással mellőzi azt a kérdést, amely a mű minden eszmeileg tudatos és figyelmes olvasójában szükségképpen fel kell hogy támadjon, s amelynek legtömörebb foglalatát talán Szabó Dezső adta, az a Szabó Dezső, aki cikkének megírása idején még nem tért a faji ideológia reakciós útjára, hanem a maga korában haladó, polgári radikális álláspontot képviselt. „És mindkét regény (t. i. a „Falu jegyzője” és a „Magyarország 1514-ben” N. M.), mely országunk gyöker-problémáit: az úr és nép nagy történelmi körét tárgyalja, gyengéd családi szentimentális jelenetekkel végződik, melyek a művek logikus konklúzióját, a forradalmat mintegy elsikkasztják, hagyományos érzelmi és morális aláfestésekkel” („Az egész látóhatár”, 278 lap). Tudjuk, Sötér könnyen felelheti erre azt, hogy Eötvös újjátásvágvának és a forradalomtól való irtózásának kettősségét feltárva, már lényegében meg is adta nekünk a választ. A feletet azonban korántsem ilyen egyszerű. Mi nem a forradalmi záróképet hiányoljuk Viola, illetőleg különösképpen Tengelyi sorsában — mint ezt Szabó Dezső tette — ezek hiányát az író reformista magatartása s a 40-es évek elejének még objektíve éretlen forradalmi helyzete kellőképpen magyarázza. Problémának az: miért nem rajzol a mű egy Ráby Mátyáshoz lényegében hasonló életpályát, miért nem juttatja el a vármegyét Tengelyi tönkretételéig, hogy a feudalizmus tarthatatlanságát ezzel az egyéni tragédiával ugyanolyan becsületesen felmutassa, amint ezt a „Magyarország 1514-ben” tette —, amely Szabó Dezső állítása ellenére sem helyezhető egy síkra e szempontból a „Falu jegyzőjével”. Azt hisszük, hogy e kérdés megoldása közben elsősorban nem azon az úton kell járnunk, melyet Ferenczi Zoltán jelölt meg, aki általában Eötvös optimizmusára, és a költői igazságszolgáltatás „akkor divatos esztétikai elméletére” hivatkozik, „mely egy ily díszharmónia ellen alapelvében tiltakozott volna”. A „Falu jegyzője” viszonylag kiegyensúlyozott befejezése annak a reménynek kifejezése lehetett, amelyet Eötvös 1844-ben még a centralista programhoz fűzött, s a keserű kritikában, mely a „Magyarország 1514-ben” lapjain jelenik meg, a galíciai parasztfelkelés miatti aggodalom, a kormánypárt megerősödő reakciós tevékenysége, s a centralisták háttérbeszorulása láttán feltörő keserűség tükröződik. Bárhogyan is áll azonban ez a dolog, biztos az, hogy a regény végkifejletének ellentmondásosságát be kellett volna mutatni még akkor is, ha a magyarázat még kétséges vagy legfeljebb főbb vonásaiban jelölhető csak meg.

Felmerülhet esetleg az a kifogás, hogy a regény ellentmondásainak ilyen nyílt feltárása a bevezetés hangját a kelleténél negatívabbá tenné. Ezt semmiképpen se hisszük, annál kevésbbé, mert Sötérnek módjában lett volna olyan jelentős értékeket felhozni, jobban kidomborítani, aktualizálni, amelyek a mérleg serpenyőjét alaposan lebillentik Eötvös javára. Itt elsősorban Eötvös irodalomszemléletének határozott l'art pour l'art ellenességét kellett volna kiemelni, a híres, sokat emlegetett idézetet: „A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik” bővebben kifejteni. Jóval részletesebben kellett volna foglalkozni a társadalomrajz tisztaságával és nagyvonalúságával, melytől mai írók is sokat tanulhatnak, a Bántornyaiak és kullancsaik alakjaival. E nyomorúságosan kómikus figurák legjobban mutatják, milyen eszmei tisztázottsággal határolta el magát Eötvös attól a nemesi ál-liberalizmustól, amely klikkek harcává, vagy a legjobb esetben a deklaszszált kisnemesség lázongásává fokozta le a feudalizmus elleni osztályharcot, és sokkal jobban félrevezette a haladni akaró tömegeket, mint a lehetetlenné

vált kormánypárt. Harcosan fel kellett volna tárnai a Bántornyaiak angomániáját, mint liberális birtokos osztályunk kozmopolita divatját, hiszen ez az eszmeietlen külföldkövetés kulturális életünket egészen a legutóbbi időkig jellemezte. A porvári állatvédő társaság bemutatásában éppen az szól hozzánk, hogy Eötvös nagyszerűen bemutatja: milyen jól megfér a finnyás és ostoba angománia a feudalizmus barbárságának legkirívóbb megnyilvánulásaival.

Általánosságban a bevezetés túlságosan is részletesen taglalja „A reform” című röpiratot s benne Eötvös programját a vármegye felszámolására. Természetesen ez is az életműbe tartozik s elválaszthatatlanul összefügg a regényadta társadalombemutatóval, de egyáltalán nem hat rá vissza olyan döntő módon, amint ezt a neki juttatott nagy hely után gondolhatnók. Sőtér maga mutat rá arra, hogy a „Falu jegyzője” csak a vármegye bírálata, nem annak a reformterve is egyszersmind, a mű megértésében tehát csak korlátozott szerepe lehet. A marxizmus klasszikusai, pl. Engels is azt hangsúlyozták, hogy a polgári realizmus: „a valóságos viszonyok hű rajzával, az azokról uralkodó konvencionális ábrándokat szétszakítva, a polgári világ optimizmusát megingatja, még ha maga nem is hoz közvetlen megoldást” (id. Horvát Márton: Lobogónk Petőfi, 214 l.). Eszerint értékeléseinkben nekünk is első-sorban azzal kell foglalkoznunk: valóságosan, kritikusan írt-e koráról a művész, s kevésbbé kell kitérni arra, mit javasolt közvetlen megoldásul. A röpirat javaslatainak alaposabb kifejezése — miután Eötvös politikai elveivel az előzőekben már úgyis megismerkedtünk — ilyesformán mellőzhető volna annál is inkább, mert a konkrét kapcsolatok kimutatása a „Reform” és a „Falu jegyzője” között, inkább csak a regény dokumentumszerűségét bizonyítja, nem azt emeli ki, aminek belőle ma is élnie, hatnia kell.

Hiba volna azonban, ha nem vennők figyelembe, milyen eszmei fejlődést tett meg Sőtér Eötvös értékelésében multbeli megnyilatkozásaihoz (Forum 1948. és a „Magyar századok”) képest. Míg ott Eötvös disszidálását úgy mentegette, mint a felvilágosodás eszméinek következményét, s az író forradalom-ellenességének okául antikapitalista nézeteit jelölte meg, melyek tükrében a polgári forradalmak hiábavaló vérontásnak tisztelegtek, addig itt a 48 őszi elmenekülés azzá válik, ami valóban volt: megtorpanássá, súlyos következményű fordulattá. Most már Sőtér nem a júliusi forradalom keserű tanulságaiban keresi azt az erőt, amely Eötvöst a szabadságharcotól távoltartotta, hanem neveltetésében, származásában: „Eötvöst bizonyára nagybirtokos származása is gátolta abban, hogy a haladó célok felé ugyanolyan következetesen törjön, mint Kossuth. Vagyis, hogy Béccsel szembe forduljon.” (XVIII. l.) Bármennyire igaz azonban, hogy Sőtér kezdeményezése, mellyel régebbi, pártosság híján fogalmazott, s a magyar osztályviszonyoktól elszakadt, nem egyszer szellemtörténeti alapon nyugvó tételeit revideálta, követésre és dicséretre méltó, nem feledhetjük el azt, hogy most bizonyos fokig az ellenkező előjelű hibába esett. Eötvös 1849. utáni pályáját teljesen sötétre festi és aztán e vígasztalan kép: „növekvő mélabú, mind kesernyésebbé váló életszemlélet, meghasonlottság, csalódás, bizonytalanság” magyarázatul ezt a mondatot veti oda: „nem tudott azonosulni a forradalommal. Ebből származott Eötvös egyéni és írói tragédiája.” Ez a megállapítás ilyen kizárólagos formában semmiképpen sem igaz. Mélabúból, keserűségből, meghasonlottságból bizony azoknak is bőven kijutott, akik annakidején híven kiálltak a magyar forradalom mellett. (Arany, Tompa, Madách stb.) Bizonytalán igaz, hogy az ő meghasonlottságuk más volt, mint Eötvösé, de teljesen elválasztani a kettőt mégsem lehet egymástól. Ez azt jelentené, hogy idealista módon egyedül Eötvös korábbi magatartásában keresnők a magyarázatot, és megfeledekeznénk a korról: a levertt forradalomról, a reakció európai győzelméről, a magyar nemesi értelmiség lassú áttolódásáról a feudális maradványoktól lebéklyózott kapitalizmus útjára.

A bevezetés egyik legújyszerűbb része az, ahol Sőtér a „Falu jegyzőjének“ tipizálásával, ábrázolásmódjával, stílusával foglalkozik. Itt teljesen igaza van abban, hogy Eötvös eszmei tisztaságához, típusalkotó művészetéhez képest Jókainak, Mikszáthnak s követőiknek „anekdotikus realizmusa“ hanyatlást jelent. Nem szabad azonban megelégednünk arról sem, hogy Eötvös a nyelvi és stilisztikai demokratizmus tekintetében messze elmaradt az anekdotikus realizmus képviselői mögött: amazok friss népiességével szemben nála a körmondatosság, a kitérőkre, eszmélkedésekre, retorikára való hajlam nehezítette és nehezíti a népszerűvé válást. Viola alakja nagyszerű típus ugyan, de egyénítéséről megelégedezett a szerző. A betyár szavait és tetteit Eötvös diktálja, hiányzik belőle a lázadók dacossága, szilaj indulata, népi bosszúvágya. Pedig Eötvös elég jól ismerte a népet és a magyar vidék patriarchális életét! Epizód szereplőire: Akos huszárára, Liptáknéra, büszke lehetne Jókai és Mikszáth is. Ahogy Nyúzó meg Kenyházi mulatási jelenetét a porvári választás után felidézi, az nagyon közel jár a móríci keser nyésséghez, de egyúttal a móríci életszerűséghez, plasztikussághoz is.

A szövegközlés politikai és tudományos értékét emeli az, hogy B. Tamás Anna a sajtó alá rendezés során összevetette a „Falu jegyzője“ első és második, 1865-ös kiadását s több ponton közölte az editio princepsnek a szerző által mellőzött politikailag élesebb szövegét. Az ő munkája a mindkét kötet végén található — kissé szűken mért — jegyzet-anyag s az idegen tulajdonnevek és kifejezések magyarázatát adó szótár is. Ez utóbbi, akárcsak a jegyzet, igen hasznos újítás, a maga nemében jelentős úttörés, ezért szűkeklőség volna fogyatékoságait felhánytorgatni. Két hiba mellett azonban nem mehetünk el szó nélkül: az egyik Hegel jellemzése (I. kötet 279. l.), amely a szabatoság hiánya következtében azt a hitet keltheti az olvasóban, hogy az idealizmus és a dialektika egymással ellentétes fogalmak. A másik a II. kötet „Horatius“ címszáva (309. l.). A jegyzet itt két súlyos tárgyi hibát követ el: egyrészt ellentmondást nemtűrően kijelenti, hogy Horatius stoikus volt, másrészt Augustus „készséges udvari énekesének“ nevezi a költőt. A bemutatás hamisságát csak fokozza az, hogy egyetlen egy szó sem esik, amely a magas eszmeiségre törekvő, nagy tehetségű művészt, az antik materializmus utolsó költői képviselőjét (lásd erre vonatkozólag I. M. Tronszkij szovjet irodalomtörténész értékelését) méltatná.

A „Falu jegyzője“-nek új kiadása kisebb fogyatékoságai ellenére is méltó a nagyjelentőségű sorozat megnyitásának feladatához.

Nagy Miklós

SZIGLIGETI EDE: LILIOFI

*Atdolgozta és néhány új dalbetéttel ellátta Mészöly Dezső. — Franklin
könyvkiadó N. V. 1950.*

A Liliomfi több, mint száz esztendeje már a magyar színpadok legnépszerűbb és legtöbbet felújított komédiái közé tartozik. Ezt a szakadatlan sikert nyilván kitűnő technikájának is köszönhet, a remekül kihasználható színpadi helyzeteknek, a „hálás szerep“-eknek, a mesterkézzel kiaknázott kómikai lehetőségeknek s mindannak, ami a mesterségbeli tudás erénye. De ha csupán ez volna, ha csupán a drámaírói technika remeke és semmi több, akkor az idők változása avulttá tette volna a Liliomfit, mint ahogy elavult az elmúlt idővel Szigligeti színműveinek legnagyobb része (bár még így is maradt vagy tucatnyi, amellyel érdemes és kell is foglalkozni). Egykor tapsviharokat aratott drámák szürkültek rövid évtizedek alatt irodalomtörténeti emlékekké,

holott íróik biztoskezü technikusai voltak a színpadnak. Gondoljunk csak Hugó Károlyra s néhai világsikerű „Bankár és báró“-jára, vagy összes utódaira egészen századunk kozmopolita „exportdrámái“-ig. Ezek *formailag* mind igen jók voltak, csakhogy a forma mögött nem volt olyan eszmei tartalmuk, amely gazdagabbá tette volna a nézőt. Tehát egy-két évtizeddel a felületi siker után már nem is mondtak semmit. — Liliomfi azonban száz esztendő előtt sem aratott annyi tapsot, mint mostanában Madách-színház-béli előadásain. Negyedik emberöltő mulat a vidáman nyomorgó vándorszínészek kalandjain s távozik derűre hangolva a színielőadásról. És alighanem éppen e derűben van a kérdés nyitja. A Liliomfi derűt és bizakodást áraszt. A Liliomfi szereplői nemcsak vidám kalandorok, hanem egy haladó eszme erőslelkű és soha kétségbe nem eső hősei, akik megvívják a maguk harcait a kicsinyesség, a korlátoltság maradi erői ellen. Megvívják ugyanúgy, ahogy maga Szigligeti megvívta, amikor szakítani tudott a nemes Szathmáry-familia minden hűbéri előítéleteivel, amikor Szathmáry Józsefből Szigligeti Edévé tudott változni, hogy járhasa azt az utat, amelyet járni helyesnek tartott. A Liliomfinak az a titka, hogy ez a mű írójának legszemélyesebb ügye, saját lírai vallomása a színészi pályáról. Aki a XIX. század derekán színésznek állt, az szükségképpen a társadalmi haladás katonája lett s ezért szükségképpen szembekerült a hűbéri multtal, a reakcióval. Szigligeti pályafutása nem volt ment a megalkuvásoktól, de ahogyan szakítani tudott a nemesi multtal, ahogy mindhaláláig kitartott a színpad mellett — hol mint színész, hol mint rendező, dramaturg, vagy színigazgató, hol mint rendkívül termékeny, soksikerű színpadi szerző —, az feltétlen és következetes haladó magatartás volt az otthon és az egész nemesi osztály reakciójával szemben. Egyik korábbi színművének, az 1845-ben kelt „Vándorszínészek“-nek éppen az a tárgya, hogy egy nemes ifjú szembefordult a nemesi multtal és hivatásának teljes tudatával s pátoszával kitart a magaválasztotta pálya, a vándorszínészet mellett. Ez a téma, az alapvető élmény vissza-visszatér Szigligeti műveiben, hol komolyabb, hol vidámabb formában; legvidámabban éppen a Liliomfiban. — És mégis, éppen a Liliomfit írta meg úgy, hogy a végén váratlanul, teljes jellembeli következetlenséggel, a hős enged a visszahívó multnak, meghajol a gazdag nagybácsi előtt, még egy utolsó búcsúelőadást tart, és hazamegy magyar nemesnek... Miért? Miért fordul vissza Liliomfi? Hiszen Szigligeti maga sem fordult vissza. Mészöly Dezső az új kiadás előszavában alighanem jól gyanítja, hogy a forradalom bukását közvetlenül követő idők cenzúrája követelte meg a „gutgesinnt“ befejezést: a földesúri világ és a reformkori színészvilág összeütközésében csakis a földesuraknak *lehetett* igazuk. Ha 1849 tragikus közhangulatú decemberében Szigligeti egyáltalán fel akarta idézni a forradalom előtti emberöltő derűjét és bizakodását, hogy ezzel mutasson előre nemzetének, akkor három felvonásnyi kuruckodás ára az opportunisták megoldás volt, mert különben a darab egyáltalán nem kerülhetett volna színpadra.

De miért kell nekünk tekintetbe venni a schwarz-gelb cenzúrákat, amelyek szempontjai kedvesek voltak Ferenc József és Horthy Miklós urainak is? Amikor olyan világos, hogy mit akart mondani Szigligeti — tanúsítja ezt saját élete és a Vándorszínészek hasonló konfliktusának következetesebb megoldása —, akkor a mi feladatunk, hogy ezt a sokmindenben negyvennyolc szellemét tükröztető komédiát megszabadítsuk a Világos utáni sötét évek bilincseitől.

Ezért a legnagyobb elismeréssel kell fogadnunk Mészöly Dezső dramaturgiai munkáját, amellyel éppen az eredeti meggondolás szellemében, következetessé teszi a Szigligetinéél teljesen indokolatlan befejezést. Mészöly nem *modernizálja* Szigligetit, sőt éppen negyvennyolcasabbá teszi, a jellemeket az eredeti szelleméhez híven élesebben körvonalazza, mindenütt finom érzékkel őrizve azt a reformkori-biedermeyer stílust, amely egyúttal a biedermeyer stílus karikatúrája. Egy-két dalbetétje igen finom paródiája a har-

mincas évek modorának; elég itt, ha utalunk Schwartz Adolf belépődalának szellemes groteskségére (62. old.).

A klasszikus örökségünkben ránkmaradt egyes színdarabok átdolgozása azonban olyan probléma, amely jelentőségében túlterjed a Szigligeti-bohózat új színrehozatalán. Nem elég, ha megállapítjuk, hogy Mészöly Dezső feltétlenül helyesen járt el és feladatát jól oldotta meg. Ezzel kapcsolatban állapítjuk még azt is meg, hogy helyes volt az átdolgozott mű kiadása. Színjátszó csoportjaink számára komoly nyereséget jelent, ha kezükbe jut a Liliomfi szövege, különösen ebben a formában. Így Mészöly Dezső előszavából és a kötet végére függesztett rendezői utasításból jól megismerhetik a mű keletkezését, megérthetik az átdolgozás okait és szempontjait, és elmélyedhetnek az egyes jellemek tanulmányozásában. — Túl azonban a Liliomfi-átdolgozás kérdésén, már itt fel kell vetnünk általában az átdolgozások kérdését. Bizonyos, hogy ez a téma külön tanulmányt kívánna, de már itt sem mellőzhetjük azt a megállapítást, hogy színpadi örökségünk nem egy darabja egyenesen felteszi a választás kényszerét: *vagy átdolgozzuk, vagy lemondunk róluk*. Színműveink nagyrésztében — főleg az 1867 és 1945 közt keltekben — a sanyarú körülmények folytán haladó szempont és opportunizmus még jobban keveredik, mint a Liliomfiban. Ha pedig azon a nézeten vagyunk — és aligha lehetünk más nézeten —, hogy *nem vagyunk hajlandók lemondani haladó hagyományainkról, de ugyanúgy nem vagyunk hajlandók átvenni az elődök opportunizmusát* — akkor a dramaturg sebészkesére van szükségünk. Az természetesen más kérdés, hogy milyen mélyre vág ez a kés; ezt külön-külön kell eldönteni minden egyes darabnál, erre nincs recept. Liliomfi esetében viszonylag könnyű volt a műtét, mert itt a kés egy világosan felismerhető, a darab testéhez nem tartozó daganatot vágott le s a beavatkozás felületi volt; a mű eszmei tartalmához egyáltalán nem kellett hozzányúlni. Nem egy színműnél sokkal mélyebben kell belenyúlni a szövegbe, hogy kihámozzuk — és ne belemagyarázzuk! — a kritikai, az építő, a továbbmutató elemet. Nagy és felelősségteljes feladata ez mai dramaturgiánknak. Mészöly munkája mindenestere jó példája a feladat jó megoldásának.

Hegedüs Géza

IRODALOMTÖRTÉNET 1950.

TARTALOMJEGYZÉK

A római számok a füzetet, az arab számok a lapot jelzik.

Az irodalomtörténet kutatásának öt éves terve (<i>Nagy Péter</i>)	I.	1
A Sz. K. (b.) P. Központi Bizottságának irodalmi vonatkozású határozatai	I.	5
<i>Balogh V. László</i> : A székely népballadák kérdéséhez	I.	31
<i>Barta János</i> : Arany János a Bach-korszakban	II.	21
<i>Barta János</i> : Vörösmarty patriotizmusa	IV.	10
<i>Bóka László</i> : Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai	IV.	1
<i>Bruckner János</i> : A materialista Bessenyei György	III.	11
<i>Bubennov, Mihail</i> : A szovjetek hatalmáért	IV.	47
<i>Drobisev, Nyikoláj</i> : Teremtsünk rendet az írók összegyűjtött műveinek kiadása terén	III.	29
<i>Gerézy Rabán</i> : Janus Pannonius	I.	14
<i>Király István</i> : Népi demokráciánk irodalma	II.	33
<i>Köpeczi Béla</i> : Eminescu — a román nép nagy költője	I.	37
<i>Krajevskij, P. D.</i> : Majakovszkij, a forradalom költője	II.	1
<i>Nagy Péter</i> : Móricz Zsigmond, a novellaíró	IV.	29
<i>Szolovjov, Borisz</i> : Újítás és hagyományok	III.	1

VITA

Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt? (<i>Komlós—Koczás</i>)	I.	48
Jókai (<i>Hegedüs-Nagy M.</i>)	I.	56
A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése (<i>Klaniczay—Stoll—Komlós</i>)	I.	60
„Magyar irodalom“. Egy cikk és egy vita tanulságai (<i>Barta J.</i>)	II.	57
Drámai irodalmunk korszakai (<i>Solt A.</i>)	III.	33
Vita a magyar humanizmusról (<i>Gerézy-Sallay</i>)	III.	41
Népballadánk társadalmi alapja (<i>Péter L.</i>)	III.	49
Levél a szerkesztőhöz (<i>Komlós A.</i>)	III.	51
A magyar sajtótörténet korszakai (<i>Dezsényi—Dörnyei—Ardó</i>)	IV.	67

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bán Imre</i> : Polgári Mihály és magyar történelme	I.	76
<i>Bán Imre</i> : Comenius és a magyar irodalom	IV.	103
<i>Bikácsy László</i> : Petőfi emléke a Horthy-korszak parlamentjében	III.	89
<i>Bisztray Gyula</i> : „Debreczennek utczái sirjatok“	III.	59
<i>Dénes Tibor</i> : Vörösmarty drámái a színpadon	IV.	88

<i>Eckhardt Sándor: Uralkodók harca a fogoly Balassi Bálintért</i>	II.	60
<i>Esze Tamás: Őszi harmat után</i>	II.	64
<i>Gálos Rezső: Etelka</i>	IV.	69
<i>Hajnal Anna: Bányai Kornél</i>	I.	104
<i>Horváth Károly: Madách „Mózes“-drámája</i>	I.	91
<i>Kemény G. Gábor: Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért</i>	II.	701
<i>Keresztury Dezső: A hallgató Arany</i>	III.	66
<i>Koltay-Kastner Jenő: Giordano Bruno a magyar irodalomban</i>	II.	101
<i>Kovács Endre: Petőfi és Neruda</i>	I.	79
<i>Móricz Miklós: Debrecen és Sárospatak Móricz Zsigmond életében (Testvéri emlékezés)</i>	II.	93
<i>Nagy Miklós: Harc az 1874-es Petőfi-kiadás körül</i>	III.	77
<i>Péter László: A kiegyezés-korabeli parasztsors tükröződése egy újtipusú népballadában</i>	II.	90
<i>Rubinyi Mózes: Mikszáth műveihez</i>	I.	100
<i>Solt Andor: Vörösmarty dramaturgiája</i>	IV.	75
<i>Vargyas Lajos: A legrégebb eredeti magyar vers</i>	III.	53
<i>Zöldhelyi Zsuzsanna: Petőfi versei a „Gyelo“ c. orosz demokratikus folyóiratban</i>	III.	72

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

<i>Ismeretlen vers Katona Lajostól (Hartay Erzsébet)</i>	I.	107
<i>Komjáthy Jenő kiadatlan versei (Németh G. Béla)</i>	II.	108
<i>Ady és az 1905-ös orosz forradalom (Földessy Gyula)</i>	II.	112
<i>Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből (Geréb László)</i>	III.	96
<i>A magyar jakobinusok kátéja (Benda Kálmán)</i>	III.	103
<i>Vajda János nyílt levele Kemény Zsigmondhoz (Komlós Aladár)</i>	III.	116

SZEMLE

<i>A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514. (Kardos T.)</i>	II.	119
<i>„Tépjétek le a sötétség bilincseit“ (Szauder J.)</i>	II.	125
<i>Arany János válogatott versei (Horlay Gy.-né)</i>	II.	127
<i>† Schöpflin Aladár 1872–1950. (Tolnai G.)</i>	III.	125
<i>Kuusinen: Kalevala (Stoll B.)</i>	III.	127
<i>A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1945–1949 (Lengyel B.)</i>	IV.	116
<i>P. D. Krajevskij: Majakovszkij (Kardos L.)</i>	IV.	118
<i>Eötvös József: A falu jegyzője (Nagy M.)</i>	IV.	121
<i>Szigligeti Ede: Liliomfi (Hegedűs G.)</i>	IV.	124

Felelős szerkesztő: Barta János

A kiadásért felelős: A Köznevelési és Kulturális Vállalat igazgatója

A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950 OKTÓBER, NOVEMBER, DECEMBER HÓNAPBAN MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- Ady Összes versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, 707 l. 45 Ft.
- A póruljárt medve, Új Magyar Könyvkiadó, 12 Ft.
- Avgyejev: Nyájak az úton. Ford.: Sultson Ina, Új Magyar Könyvkiadó, 294 l. 15 Ft.
- Aragon: Kommunisták 1939 szeptember—november. Ford.: Gyergyai Albert, Szépirodalmi Könyvkiadó, 304 l. 19 Ft.
- Barsov: Aranykalács. Ford.: Pétervári László, Új Magyar Könyvkiadó, 81 l. 13 Ft.
- A. Bartó: Kismama. Ford.: B. Radó Lili, Új Magyar Könyvkiadó, 14 Ft.
- Bianki: Az Odu, Új Magyar Könyvkiadó, 12 Ft.
- Aj J. Blatyn: A falusi ifjúság politikai nevelése. Ford.: Dr. Radványi Jenőné, Athenaeum, 75 l. 3,50 Ft.
- M. Bubennov: Fehér nyírfák. Ford.: Trócsányi Zoltán, Athenaeum, 348 l. 15 Ft.
- Csehov: Elbeszélések I., II. Ford.: Szöllősy Klára, Révai, 347, 271 l. 36,50—36,50 Ft.
- Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái, I., II. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Vargha Balázs, Szépirodalmi Könyvkiadó, 649 l. 40 Ft.
- Cseres Tibor: Tűz Hódréten, Athenaeum, 213 l. 18,50 Ft.
- Ember Győző: Az 1848—49-i minisztérium levéltára, Akadémiai Kiadó, 279 l. 40 Ft.
- Ezópus Fabulái. Ford.: Pest¹ Gábor, Akadémiai Kiadó, 88. l. 19 Ft.
- Forradalmárok, Belcescu Miklós válogatott írásai. Ford.: Domokos Sámuel—Köpeczi Béla, Hungária Könyvkiadó, 224 l. 18 Ft.
- Földes Mihály: Mélyszántás, Szépirodalmi Könyvkiadó, 100 l. 9 Ft.
- Gergely Sándor: Falusi jelentés, Szépirodalmi Könyvkiadó, 173 l. 15 Ft.
- Gorelik: Bill Nation és Nyikoláj Szitronov. Ford.: Remete Dezső, Új Magyar Könyvkiadó, 39 l. 2 Ft.
- Goncásár: Arany Prága. Ford.: Roch Zsuzsa, Új Magyar Könyvkiadó, 196 l. 11 Ft.
- Elmar Grin: Sötét fenyők. Ford.: Pétervári László, Új Magyar Könyvkiadó, 267 l. 15 Ft.
- Győry—Hegedűs: Az ember hidat épít. Athenaeum, 79 l. 6 Ft.
- Hegel: Enciklopédia I. Ford.: Szemere Samu, bevezetőt írta Fogarasi Béla, Akadémiai Kiadó, 331. l. 40 Ft.
- Horváth Mihály: Tatár Péter, Szépirodalmi Könyvkiadó, 136 l. 8 Ft.
- Illés Béla: Válogatott elbeszélések, Szépirodalmi Könyvkiadó, 139 l. 15 Ft.
- Juhász Ferenc: Apám, Szépirodalmi Könyvkiadó, 71 l. 6,50 Ft.
- Karinthy Ferenc: Kőművesek, Athenaeum, 187 l. 11,50 Ft.
- Gottfried Keller: Az igazak zászlaja. Ford.: Turzó Gábor—Ottlikér Géza. Bev. írta: Sötér István. Franklin, 252 l. 19 Ft.
- P. K. Kozlov: Mongólia és Kám. Ford.: Benkó Gyula, Hungária, 426 l. 45,50 Ft.
- Készítsd el magad. Ford.: Bartha István, Athenaeum, 92 l. 5 Ft.
- Tadeusz Konwicki: Vasútépítők. Ford.: Szirmay Olivér, Szépirodalmi Könyvkiadó, 87 l. 7,50 Ft.
- Leon Kruczkowski: Úr és paraszt. Ford.: Mészáros István, Szépirodalmi Könyvkiadó, 262 l. 21 Ft.
- Marija Kupcsik: Rosztovi pionírok, DISZ Úttörőmozgalom Kiskönyvtár. Ford.: Mezei Margit, Athenaeum, 57 l. 4 Ft.
- Heinrich Mann: Az alattvaló. Ford.: Lányi Viktor. Franklin, 327 l. 27,50 Ft.
- Máthé György: A béke nevében, Athenaeum, 238 l. 15 Ft.
- Mindentudó professzor. Szerk.: Zravkó Szteblov. Ford.: Nikoláj Sz. Popov, Athenaeum, 111 l. 11,50 Ft.
- Marsak: Círmos, Új Magyar Könyvkiadó, 12,50 Ft.
- Marsak verse nyomán írta Urbán Eszter: A. B. C., rajzolta: Rónai Emmi, Új Magyar Könyvkiadó, 11 Ft.
- Méray Tihor—Békeffy István: Dalolva szép az élet. Szépirodalmi Könyvkiadó, 96 l. 8 Ft.
- Nagy László: A tűzér és a rozs, Szépirodalmi Könyvkiadó, 59 l. 7 Ft.
- Móra Ferenc: Hiszek az emberben, Révai, 144 l. 16,50 Ft.
- Osztrovszkij drámái. Ford.: Szendrő J., Mészöly D., Mészöly P., Háy Gyula, Lajtha Z., Mohai I., Franklin, 514 l. 40 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V. Szalay-utca 10. — Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 936540

Előfizetés, reklamáció és árusítás: V. Falk Miksa-utca 28. Telefon 123-145

Felelős kiadó: A Központi Kiadó Vállalat igazgatója